

न्यायावेशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय

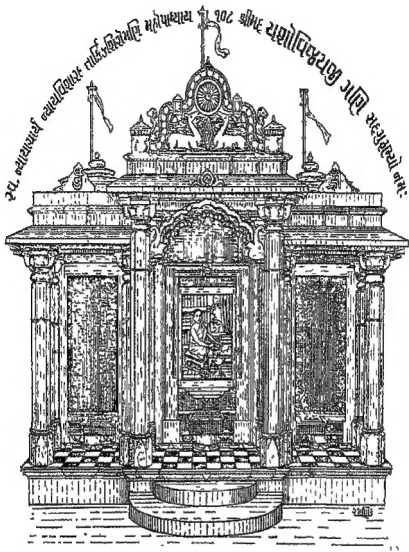
श्रीयशोविजय स्मृतिग्रन्थ

संपादक :

पु. मुनिपवर श्रीयशोविजयजी

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय
श्रीयशोविजय
स्मृतिग्रन्थ

न्यायविशारद न्याय्याचार्य
महोपाध्याय श्रीयशोविजयस्मृतिग्रन्थ

प्रकाशक :—

यशोभारती प्रकाशन समिति
ठे रावपुरा महाजनगली,
वडोदरा.

१९५७

मूल्य रु. १२-८-०

iyaya Visharad Nyayacharya,
Mahopadhyaya
Shri Yashovijay Smruti Granth,

Published by
Yashobharati Prakashan Samitee,
Add Raopura, Mahajana Gali,
BARODA.

1957

Pnce

Rs 12-8/-

प्रिन्टींग नयन प्रि प्रेस, नवप्रभात प्रेस तथा वसुध जि प्रेस, मुद्रक जयन्ति इकास, धौकांटा, लमदावाड
प्रकाशक - यशोभारती प्रकाशन समिति तरफवी वकील श्रीनाथकुमार नाथामर्ह मकली तथा शाह आलमन्द मदलाल वडो

॥ जयन्तु वीतरागाः ॥

आमुख

आजે માનનીય વિદ્વાનોના કરકમલમાં “ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય સ્મૃતિગ્રંથ” અર્પણ કરવામાં આવે છે. એમાં અનેક વિદ્વાનોએ વિવિધ દૃષ્ટિએ આલેસેલી મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીના જીવનને સ્પર્શતી વિવિધ પ્રકારની સામગ્રીનો સંગ્રહ થયો છે. મહોપાધ્યાયશ્રીનું જીવન સાગર જેવું ગમીર અને પ્રેરણાદાયી જીવનસાધનાના મહા તરંગોથી ઝમરાતુ અને છલકાતું હતુ, એનો કાંઈક સાધાત્કાર આપણને પ્રસ્તુત સ્મૃતિગ્રંથના અવલોકનથી થઈ શકશે પ્રસ્તુત ગ્રંથ મહિષ્માં ડપાધ્યાયશ્રીના વિશિષ્ટ જીવનચરિત્રના છેલ્લકને માર્ગદર્શક થઈ પડશે. આ દૃષ્ટિને ઊકમાં રાહી મારા પ્રસ્તુત આમુક્માં હું પણ શ્રીડપાધ્યાયજી મહારાજના જીવનને સમગ્રપણે સ્પર્શતી કેટલીક મહત્ત્વની વીગતોનો ડમેરો કરું છું.

જન્મ, દીક્ષા અને અધ્યયન

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીનો જન્મ કયા વર્ષમાં થયો હતો ? એનો ડઊલ આપણને મઢતો નથી, પણ શ્રીકાંતિવિજયજીજીત મુજસવેલીમાસમાં “તેમનો જન્મ કનોદા ગામમાં થયો હતો, માતાનું નામ સોમામદે અને પિતાનું નામ નારાયણ ડોટ હતું. તેમનુ પોતાનું નામ જસવંત હતું અને મોટામાદનું નામ પશ્વસિંહ હતુ. પંડિત શ્રીનયવિજયજી મહારાજના ડપદેશથી વચ્ચેય માઈઓળે ંકી સાપે પાટણમાં દીક્ષા લીધી હતી” એમ જણાવ્યું છે દીક્ષા લીધા પછી તેમનો અભ્યાસ કઈ રીતે અને કોની પાસે થયો ? —એ તેમાં જણાવ્યું નથી, તેમ છતાં ડપાધ્યાયશ્રીના ગુરુ, પિતામહ ગુરુ અને પ્રપિતામહગુરુ વિષે પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોની પુષ્પિકાઓમાં “તાર્કિક-શાન્દિક-સૈદ્ધાન્તિકશિરોમણીયમાન મુવિદિતપરમ્પરાપધાન મહોપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયમણિ”. આદિ વિશેષણો જોવામાં આવે છે, એ ડપરથી સંમત: અમુક અભ્યાસ તેમણે પોતાના ગુરુ પ્રગુરુ આદિના સાન્નિધ્યમાં જ કર્યો હશે અને એ રીતે ડપાધ્યાયજી સંસ્કૃત પ્રાપ્ત વ્યાકરણ, સાહિત્ય, તર્કશાસ્ત્ર, સૈદ્ધાન્તિક આદિ વિષયના ટીક ટીક આગઢ કયા હશે અને પારંગત થયા હશે પરંતુ દાર્શનિક અને ન્યન્યાયાનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન તો તેમણે વનાગસપા મટાચાર્યના સાન્નિધ્યમાં જ મેઢ્યું હતું. એ નિર્વિવાદ હકીકત છે.

पांडित्य

उपाध्यायजीनुं पांडित्य मात्र ग्रंथोना अध्वयन के वाचन सुधी ज मर्गदित न हतुं, तेमनुं पांडित्य घणुं ऊंडुं अने व्यापक हतुं, ए आपणे तेमणे रचेल ग्रंथराशि उपरथी समजी कल्पी शकौए छीए संस्कृत—प्राकृत—गूजराती आदि अनेक भाषाओ, छंद—अलंकार—काव्य आदि साहित्यग्रंथो, जैन आगमो, कर्मवाद अने जैन तत्त्वज्ञानना प्राणरूप अनेकान्तवाद उपर तेओश्रीनुं विम्वतोमुखी आधिपत्य हतुं, प्राचीन अने अर्वाचीन बनेय न्यायप्रणालिकाओने तेमणे एक सरस्ती रीते पचावी हती पोताना जीवनमा तेओ सर्वदेशीय विशाल ग्रंथराशिनुं अवगाहन अने पान करी गया हता. तेओश्री समर्थ तत्त्वचिंतक अने प्रौढ ग्रंथकार हता जैन संप्रदायमा रहेली खामीओनी तलस्पर्शा समीक्षा करनार पण हता. ए ज काणसर तेमना युगमा तेओ साधु यतिवगे अने गृहस्थ श्रीसंघने घणा कइवा थइ पढया हता, अने तेओ तेमनी तथा तेमना प्रश्रगिनी अश्वन्य उपेक्षा के अवज्ञा थई हती. तेम छता तेमना पांडित्यने छजे तेओ निर्भयना अने धरता तेमनामा सदाय एक धारी रीते टक्की रखा हता आपणने जाणीने आधर्य अने दुख थाय तेओ वावत छे के—तेओश्रीना अनेकानेक ग्रंथो लगभग बीबी नकल थया सिवाय ज नही गया छे. जैन श्रीसंघना सौभाग्यनी ए खरखर खामी छे के—तेने त्यां सिद्धसेन दिवाकर, यशोविजयोपाध्याय आदि जेओ ज्ञानस्वरूप विमृतिओ द्वेष्य बनी छे. श्रीसिद्धसेन दिवाकर तो विगतिद्वित्रिगिका ग्रंथना अंतमां पोता मटे “द्वेष्य श्वेतपट” एहुं विशेषण पण आयु छे, ए एक विचारभा जेवी वस्तु छे. पूनाना भाडाकर इन्स्टीट्यूटना संप्रहनी विगति-द्वित्रिगिकानी प्राचीन ताडपत्रीय प्रतिमां “द्वेष्य श्वेतपट” ए प्राचीन विशेषण आजे पण सचबाएहुं छे. आबी ज फरिमाद आचार्य श्रीहरिमद्र, आचार्य शीलक, श्रीयशोविजयोपाध्याय अदि ए पण पोताना ग्रंथोमां करी छे

ग्रंथनिर्माण

उपाध्यायश्रीए पोताना जीवनमा विगल ग्रंथराशिनुं निर्माण करुं हतु, अनेक विषयोने स्पर्शतो तेमनो ए ग्रंथराशि छे तेओश्री प्राचीन—अर्वाचीन बनेय न्यायप्रणालीओमा पारंगत होवा छता तेमणे पोताना ग्रंथोमां नव्यन्यायनी सरणिने ज अपनावो छे. गमे तेओ नानो के मोटो, दार्शनिक के आगमिक, कर्मवादविषयक के अनेकान्तवादविषयक, स्तुति के स्तोत्र आदि गमे ते विषयनो ग्रंथ होय, तेमां उपाध्यायजीनुं नैयायिकपणुं झळझा सिवाय क्यारेय रहुं नथी. एकना एक विषयने तेओ गमे टेटली बार चर्चें तो पण तेमां नवीनता ज जोशमा आवे, ए उपाध्यायश्रीना चितन अने प्रतिपादननी महत्ता अने विरोधता छे. उपाध्यायजीए पोताना जीवनमा केटल ग्रंथो रच्या हता ! तेनी निश्चित संख्या द्वाय नोपई नथी, तेम उतां तेमणे पोत पोताना ग्रंथोमां जाते ज जे जे ग्रंथोना नामोने उल्लेख कयो छे, ते द्वारा जाणवा मळे छे के—आजे आपणे तेमना संख्यावध ग्रंथोना दर्शनथी ज

નહિ, નામશ્રવણથી પણ વંચિત હોઈ. જેમ જેમ તેમના અભિમ્બ ગ્રંથોની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ તેમના નવા નવા અભિમ્બ ગ્રંથોનાં નામો મળતાં જ જાય છે. છેલ્લાં વર્ષોમાં અળધારી રીતે તેમના અપ્રાપ્ય જે ગ્રંથો પ્રાપ્ત થયા, તે દ્વારા અભિમ્બ ગ્રંથોનાં નામો જાળવવામાં પણ આવ્યા છે. દટલે આપને નિરંતર અપ્રમત્ત રહી આપણા સ્થાન-સ્થાનના નાના-મોટા ગ્રંથમંદિરોમાં તેઓશ્રીના અભિમ્બ ગ્રંથોને કાઢીપૂર્વક શોધવા-તપાસવાના જ રહે છે. જો ગ્રીણવટ પૂર્વક આપણા પ્રાચીન જ્ઞાનમંદિરોને તપાસીશું તો આશા છે કે-હજુ પણ આપણે તેમના અનેક ગ્રંથો મેળવી શકીશું. છેલ્લાં વર્ષોમાં જ્ઞાન-મંદિરના સંતભર્યા અલ્લોકનને પ્રતાપે આપણે નીચે મુજબના સત્તર ગ્રંથો મેળવી શક્યા હોઈ-

૧ અસૃશદ્રતિવાદ અપૂર્ણની પૂર્ણતા ૨ આત્મલ્યાતિ ૩ આર્થશીલચરિતમહાકાવ્ય અપૂર્ણ ૪ કાવ્યપ્રકાશ ટીકા સંહિત, ૫ કૂપદ્યુઅન્તવિશ્લેષણ અપૂર્ણની પૂર્ણતા ૬ પ્રમેયમાળા અપૂર્ણ ૭ વાદમાળા ૮ વાદમાળા અપૂર્ણ ૯ વિજયપ્રભસૂરિ કામળક વિજ્ઞાપિત્ર ૧૦ વિષયતાવાદ ૧૧ ચૈરામ્બરતિ કિંચિદપૂર્ણ ૧૨ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (છઘુ) ૧૩ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (મધ્યમ) અપૂર્ણ ૧૪ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (બૃહદ્) અપૂર્ણ ૧૫ સિદ્ધાન્તમંજરી શબ્દસંહ ટીકા અપૂર્ણ. ૧૬ યોગવિન્દુઅવચૂરિ ૧૭ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય અવચૂરિ અપૂર્ણ આ સત્તર ગ્રંથો પૈકી નવ ગ્રંથો અધૂરા જ મળ્યા છે, બે ગ્રંથો કે જે પહેલાં અપૂર્ણ મળ્યા હતા તે પૂર્ણ થયા છે અને બાકીના છ ગ્રંથો નવા સંપૂર્ણ મળ્યા છે. આ ગ્રંથો સૂરિસત્રાટ્ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મં, શ્રીવિજયદયસૂરીશ્વરજી મં, શ્રીવિજયનનેદ્રસૂરિજી મં, પં. શ્રીરમણીકવિજયની અને શ્રીયશોવિજયજી મં આદિના પરિશ્રમપૂર્વકના જ્ઞાનમંદિરોના અલ્લોકનથી પ્રાપ્ત થયા છે. ઉપરોક્ત ગ્રંથોના ઉપલબ્ધ અલ્લોકનથી શ્રીપૂજ્યલેખ, સપ્તભંગીતરંગિણી ન્યાયચાદાર્ય આદિ અભિમ્બ ગ્રંથોનાં નામો નવાં પણ જાળવા મળ્યાં છે શ્રીપૂજ્યલેખ એ કોઈ સામાન્ય વિજ્ઞાપિત્રે નથી, પરંતુ એ એક દાર્શનિક પદાર્થોની ચર્ચા કરતો પ્રાકૃત માધાનો પત્રરૂપ ગ્રંથજ હોય સપ્તભંગીતરંગિણી એ નામનો દિગંબરાચાર્યકૃત ગ્રંથ હોવાની જાણ તો આપણને હતી જ, પરંતુ શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજે પણ એ નામનો ગ્રંથ રચ્યો હતો એ જાણવામાં આવ્યું હોઈ હવે દરેક વિદ્વાનોએ સપ્તભંગીતરંગિણી નામના ગ્રંથની પ્રતિ કોઈ પણ મંદિરમાં હોય તો તેને ચોક્કસાદર્શી તપાસવી જોઈએ. ઉપાધ્યાયશ્રીએ ન્યાય-વિશ્વારદ થયા પછી સો ગ્રંથોની રચના કરી ત્યારે તેમને ન્યાયાચાર્ય તરીકે સંબોધવામાં આવ્યા હતા, એ સો ગ્રંથો કયા કયા તેનો કજો પત્તો નથી પરંતુ તિરુન્વયોક્તિ વિષયતાવાદ કાવ્યપ્રકાશ ટીકા અલંકાર-ચૂડામણિ ટીકા વગેરે સાહિત્યિક ગ્રંથો ન હોઈ શકે એ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. એક પ્રમાણે રહસ્ય-પદાંકિત ૧૦૮ ગ્રંથો રચવાનો તેમનો સંકલ્પ હતો, તે પૈકીના કેટલા ગ્રંથો તેમણે રચ્યા હતા અને પોતાના એ સંકલ્પને તેઓ સર્વજ્ઞે પાર પાડી શક્યા હતા કે નહિ ?-એ વાત પણ અજ્ઞાત જ છે. આજ સુધીમાં આપણે તેમના રહસ્યપદાંકિત પ્રમારહસ્ય, નયરહસ્ય, સ્યાદ્વાદરહસ્ય, માધારહસ્ય અને ઉપદેશરહસ્ય એ પાંચ ગ્રંથોનાં નામોને જાણી શક્યા હોઈ. આ સિવાય બીજા કોઈ રહસ્યપદાંકિત ગ્રંથના નામનો ઉલ્લેખ આપણને તેમના કોઈ ગ્રંથમાંથી હજી સુધી મળ્યો નથી. દટલે આ વિષયમાં કેમ વળ્યું હશે એ શંકાસ્પદ

વસ્તુ છે. આટલી વાત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથો વિષે થઈ. ગૂજરાતી ભાષામાં પણ દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ, મમ્મકવચતુષ્પદો-પદ્ધત્યનકરાસ, જંબૂસ્વામિરાસ, શ્રીપાલરાસ જેવી મોટી કૃતિઓ અને બીજી મધ્યમ અને લઘુ શાસ્ત્રીય, આધ્યાત્મિક અને શક્તિરસ વિષયક રચનાઓ તેમણે ઘણી ઘણી કરી છે. કેટલીક સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-ગૂજરાતી કૃતિઓ ઉપર ચાલાવવોધો-ગૂજરાતી અનુવાદો પણ રચ્યા છે. આ રચનાઓ જોતા આપણુ લક્ષ્ય એક વાત તરફ ધ્યાન જાય છે કે-જેમ તેઓશ્રીના દાર્શનિક આદિ વિષયોને સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં આલેખ્યા છે તેજ રીતે તેમણે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાથી અપરિચિત તત્ત્વજ્ઞાનરસિક મહા-નુભાવોની જિજ્ઞાસા પૂરવા આ વિષયોને ગૂજરાતી ભાષામાં પણ ઋણાર્થે છે. દાર્શનિક, તાત્ત્વિક, ધાર્મિક આદિ ગમીર વિષયોને લોકભોજ્ય ભાષામાં ઋણાર્થે માટેની વિસ્તૃતસુલભ કુગલતા ઉપાધ્યાયશ્રીમાં કેવી હતી ! અને તેઓશ્રી પોતાના વક્તવ્યને પરિમિત શબ્દોમાં ગદ્ય કે કવિતામાં કેવી રીતે આલેખી શકતા હતા ? તેનું જ્ઞાન આપણને તેમની દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ ચાલાવવોધ સહિત, સમ્યક્ત્વચતુષ્પદિકા ચાલાવવોધ સહિત, શ્રીપાલરાસ ચતુર્થસ્કંદ, વિચારવિદુ, તત્ત્વાર્થ ચાલાવવોધ, જ્ઞાનસાર ચાલાવવોધ, અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ચાલાવવોધ આદિ કૃતિઓ દ્વારા થાય છે. આજે તેઓશ્રીની આવી ભાષાવદ્દ નાની-મોટી રચનાઓ અંકુર પચાન ઉપરાંત પ્રાપ્ત થાય છે. તેમના પ્રંથરાગિની સંપૂર્ણ યાદી સ્મૃતિપ્રંથના સંપાદક વિદ્વાન મુનિવેરે આ પ્રંથને અતે આપી છે

ઉપાધ્યાયશ્રીની સ્વહસ્ત લિખિત પ્રતિઓ

ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજે જે જે ગ્રંથો રચ્યા હતા, તે વધારે નહિ, તે પણ નોંધપાત્ર ગણી શકાય જાણી તેમણે રચેલા પ્રશ્નોની નિશ્ચિતરૂપે માની શકાય તેવી સ્વહસ્તલિખિત પ્રથમાદર્શરૂપ પ્રતિઓ આજે આપણા જ્ઞાનમંડારમાં જોવા મળે છે. — ૧ અસ્થુગદ્ગતિવાદનું પ્રથમ પત્ર ૨ આર્યશીલ મહાકાવ્ય અર્પણ ૩ નિઢવ્યોક્તિ અર્પણ ૪ નિઞાનુક્તિપ્રકરણ ૫ વિજયપ્રમત્સરિક્ષામણક વિજયસ્તિપત્ર ૬ સિદ્ધાન્તમંજરી ચન્દ્રસ્કંદ ટીકા અર્પણ ૭ જંબૂસ્વામિરાસ, આ સાત પ્રતિઓ મારા પોતાના સંગ્રહમાં છે ૧ આરાધક-વિગયકવચતુષ્પદો સ્વોપજ ટીકાસહ પાટળ તપાગચ્છના મંદારમાં છે. ૧ અધ્યાત્મસાર ૨ પ્રમેયમાલા અર્પણ ૩ દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ ચાલાવવોધ, ૪ ધર્મપરીક્ષા સ્વોપજ ટીકામાં હમેશા, આ ચાર ગ્રંથો અમદાવાદ પગથીઅંત-સંવેગીઉપાધ્યાયના જ્ઞાનમંડારમાં છે ૧ આમલ્યાતિ ૨ ગુરુતત્ત્વચિનિશ્ચય પ્રંથનો અંતિમભાગ ૩ નયમહત્ત્વ ૪ ભાગ્યમહત્ત્વ ૫ વાદમાલા ૬ વાદમાલા અર્પણ ૭ સ્વાદ્યાદરહસ્ય ૮ માર્ગપરિશુત્તિ. ૯ વૈગ્યસન્ધ્યલતા ૧૦ યોગવિન્દુઅવચૂર ૧૧ યોગદૃષ્ટિસુસ્ત્રચઅવચૂર અર્પણ ૧૨ ત્યાગદમ્હમ્ય (બૂદ્ધ) અર્પણ. આ વાગ પ્રતિઓ અમદાવાદ દેવશાળા પાઠાના જ્ઞાનમંડારમાં છે. ૧ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ ૨ વૈગ્યમરતિ કિંચિદર્પણ ૩ સ્તોત્રિકા ૪ ઋણાદિસિદ્ધિપ્રકરણ-ટીકા સૂત્રક અર્પણ, આ ચાર ગ્રંથો અમદાવાદ કેળાના જ્ઞાનમંડારમાં છે. આ ઉપરાંત મારી ધારણા પ્રમાણે દેવના મંદારમાં ૧ ઉપદેશમહત્ત્વ ૨ ધર્મપ્રકૃતિવૃત્તિ ૩ વીરસ્તુતિ ન્યાયસ્કંદસ્વાય સ્વોપજ યોગમ અર્પણ ધરો પણ ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજના સ્વહસ્તલિખિત હોવા હોદ્દા, ન્યાયાલોકની પ્રતિ મારા જ્ઞાનમંડારમાં છે. યોગવિન્દુઅવચૂરની પ્રતિ માધનગર શ્રીઆજ્ઞાનંદ જૈન સમામાં

રહેલા મત્તિવિજયઙી મંના જ્ઞાનમંદારમાં છે. ૧ વિષયતાવાદ અને ૨, સ્તોત્રાવલી-સ્તોત્રત્રિક, આ બે ગ્રંથો સંખ્યાત શ્રીજૈનશાસ્ત્રામાંના શ્રીનીતિવિજયઙી મહારાજના જ્ઞાનમંદારમાં છે. અષ્ટસહસ્રી પૂના માંદારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં છે. ૧ કાવ્યપ્રકાશટીકા ટ્રુટક અર્પૂર્ણ ૨ વાદમાલા, આદિ ગ્રંથો પૂજ્ય સૂરિસમ્રાટ શ્રીવિજયનેમિસૂરીચરઙી મંના સપ્રહમાં છે. માનવિજયોપાધ્યાય કૃત ધર્મસંપ્રહની સંશોધિત અને પરિવર્ધિત કોણી પ્રતિ પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીસિદ્ધિસૂરીચરઙી મંના વિદ્યાશાળાના જ્ઞાનમંદારમાં છે. આ સિવાય તેમના હસ્તાક્ષરની અન્તિ કરતા અનેક ગ્રંથો જોવામાં આવ્યા છે તે છતાં જેને વિષે ચોક્કસ જ્ઞાત્રી નથી થઈ તેનાં નામોને અહીં જતાં કર્યાં છે.

હવે જગાવ્યા પ્રમાણે ઉપાધ્યાયશ્રીના સ્કરચિત ગ્રંથોની સ્વહસ્તલિખિત મૂલ પ્રતિઓ-પહેલા સ્કરહાઓ, જે આજે આપણા સામે વિચ્છાન છે, એ જોતાં આપણને પ્રતીતિ થાય છે કે-તેમની સ્કરપર્ણાં વિચારધારાઓના પ્રવાહો કેટલા અવિચ્છિન્ન વેગથી વહેતા હતા! સાથે સાથે તેમનું પ્રતિમા-પૂર્ણ પંદિત્ય, શાષ્ટ, વિષય અને વિચારો ઉપરનું પ્રસુત્વ પટલાં આશ્ચર્યજનક હતાં કે તેમની કલમ અટક્યા વિના દોહી જતી આ સ્કરહાઓમાં દેસાય છે. આવે સમયે તેઓ શાહી કલમ કાગલ કે લિપિના બાદા-પાતલપણા આદિનો વિચાર કરવા જરાય ચોમતા નહોતા તેમની રચનાઓના આ સ્કરહાઓમાં ચેર-ભૂસ પળ ઘળી ઓછી જોવામાં આવે છે. પરંતુ સ્પષ્ટાદરહસ્યના સ્કરહામાં વિષયની ગંભીરતાને છીંકે કે ગમે તે કારણે ઘળીજ ચેર-ભૂસ થઈ છે આજા મૂલ સ્કરહાઓને “પરદો” “વીઘૂ” એ નામોથી ઓલ્લસતા હતા માધારહસ્ય ગ્રંથની પ્રતિમાં “માધારહસ્યવીઘૂ” એમ લખેલું છે વૈરાગ્યકલ્પ-લતામાં “વૈરાગ્યકલ્પલતાપરદો” એમ લખેલું છે વિચ્છની વિમૂતિસ્વરૂપ મહાપુરુષની આવી સ્વહસ્ત-લિખિત મૂલ પ્રતિઓનો આટલો વિશાલ સંચય, એ કોઈ એક વ્યક્તિ કે પ્રજાનાજ નહિ, પણ આજા વિચ્છના અલંકાર સમાન છે.

આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાયશ્રી પોતા માટે કામ પહે અન્યકૃત ગ્રંથોની તકલો પણ કરી છેતા હતા. મંદારોમાં આવી કેટલીક પ્રતિઓ જોવામાં પણ આવી છે માવનગરના જ્ઞાનમંદારમાં હરિમંદિરસંસ્કૃત અષ્ટકની પ્રતિ તેઓશ્રીના હસ્તાક્ષરમાં છે. પગથીઆના ઉપાશ્રયના જ્ઞાનમંદારમાં વિશતિદ્વાત્રિશિકાની પ્રતિ શ્રીનયવિજયઙી-શ્રીયશોવિજયઙી ગુરુ-શિષ્યે મળીને લચ્છી છે. દેવશાના પાઠાના જ્ઞાન-મંદારમાંથી રૂદ્રનાથ વાચસ્પતિ મહાચાર્યકૃત વાદપરિચ્છેદનો પ્રતિ તેઓશ્રીએ જાતે જ લચ્છેલી મળી આવી છે. ૫ શ્રીમદ્દેવદિમલગણિના દેવશાના પાઠાના જ્ઞાનમંદારમાંથી મળેલી દ્વાદશસ્તયચક્ર ઉપરની શ્રીસિદ્ધવાદિ ગણિ સમાશ્રમણ વિરચિત ટીકાની પ્રતિની નકલ તેમના તેમજ તેમના સાથીઓના હાથે લખાયેલી છે આ પ્રતિ તો જૈનશાસન અને વાદ્મયના સંમારરૂપજ ગણાય. આ પ્રતિનો પરિચય પ્રસ્તુત સ્મૃતિગ્રંથમાં જુદો છાપવામાં આવ્યો છે. આ બધું જોતાં અને વિચારતાં તેઓશ્રીના અપ્રમત્તમાત્ર અને સતતોદ્યોગિપણા માટ સમર્થ યોગિઓને પણ માન જાયો તેવો વાત છે. આવા સતત વાપ્રત મહાપુરુષો પણ પોતાના જીવનની સમગ્ર માવનાઓને ક્યારેય પરિપૂર્ણ કરીને વિચ્છમાંથી વિદાય છે, એમ વનતું જ નથી. અને તેથી જ આજે તેમના પ્રમેયમાલ, કર્મપ્રકૃતિ અવચૂરિ, આર્ષમીય ચરિત મહાકાવ્ય

આદિ ગ્રંથો રચાતાં રચાતાં કૂચૂરા રહી ગયેલ ત્ત બોવામાં આવે છે. સંસારમાં યુગયુગાન્તરે ક્યારેક ક્યારેક જ આવી વિગિષ્ટજ્ઞાનસંપન્ન સંસ્કારી વિમૂર્તિઓ જગતના પ્રાણીઓના પુષ્પરાશિથી આકર્ષાઈને અવતાર છે છે. જેમના અવતારથી વિશ્વ કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. અને એ વિમૂર્તિઓ વિશ્વને અર્પણ વારસો અર્પણ કરીને વિદાય થઈ જાય છે.

જ્ઞાનમંદાર

સ્વપાઞ્યાયી મહારાજનો એક જ્ઞાનમંદાર—એટલે વિગિષ્ટ પુસ્તકોનો સંગ્રહ હતો એ કયે સ્થળે હતો તેનો માહિતી આપણને મળતી નથી, પણ તે બહુ વિગિષ્ટ હોવો જોઈએ—એમાં શંકા નથી. એમનો એ મંદાર આજે લીસાઈ ગયો છે. એ પણ એક આશ્ચર્યની વાત છે કે તેમના પોતાના ગ્રંથોની પોતાના હાથની નકલો પણ જુદે જુદે સ્થળે વિસરાઈ જોવામાં આવે છે. કચરા તરીકે માની સાવરમલીમાં પથરાયેલા માટે હડ જવાતા પાનાના સંગ્રહમાંથી યોગવિશિક્ષાદર્શિ આદિ જેવા ગ્રંથો મળી આવ્યા છે આમ કેમ થયું હશે ?—એ પણ અજાણી સમસ્યા બ છે. આમ છતાં તેમનો પુસ્તકસંગ્રહ—જ્ઞાનમંદાર હતો, એ આપણે દેવગાના પાઠના મંદારમાં અલંકારચૂડામણિ, ડાળાદિગણવિવરણ આદિ ગ્રંથોને અંતે મળતા “સંવત ૧૭૪૫ વર્ષે ચૈત્ર શુદ્ધ ૫ શ્રીયશોવિજયગણિચિત્કોશે હ્યં પ્રતિઃ પં. શ્રીમાનવિજયગણિના નિજગુણાં ચિત્કોશે મુક્તા પુણ્યાર્યમ્ ॥” ક્યાંકિ ઉલ્લેખો દ્વારા નિશ્ચિત રીતે જાણી શકીએ છીએ.

ગુરુ-શિષ્યજું વાતસત્ય અને ભક્તિ

મહોપાધ્યાય શ્રીમયવિજયજી મહારાજ અને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—આ ગુરુશિષ્યની જોડી, એ અપેક્ષાકર્તા એક શુદ્ધ પ્રતીક બ હતું. શ્રીમયવિજયજી મહારાજને પોતાના પ્રાણપ્રિય અતિસુયોગ્ય વાલ્મીકિયને પુત્રની જેમ સદા પાલ્યા છે. દીકાના ક્ષણથી આરંભી જોવનમર તેઓ તેમની વિચાર કરી છે અને સહકાર આપ્યો છે મળાવવાથી છૂટ્ટને પ્રથરચનાના કાર્ય સુદામાં તેમણે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને વાતસત્યમયો સાથ આપ્યો છે. પોતાના શિષ્યને અભ્યાસ કરાવવા માટે તેઓશ્રીએ કાશીનો પ્રવાસ લેડયો હતો, અને સાથે રહી દરેક સહાયતા કરી હતી. શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય જે ગ્રંથો રચે તેની વિગિષ્ટ શુદ્ધ નકલો પણ તેઓ જાતે કરતા હતા. દાવાચારનયચક્ર, સિદ્ધસેનોયા દાર્શનિકા ધિર્ગે પ્રયોની જુદે પ્રામાણિક નકલો કરવામાં પણ તેમની સહાય હતી વૈરાગ્યકમ્પલતા, નયરહસ્ય, પ્રતિમાશતક આદિ ગ્રંથોની તેઓએ હસ્તેલી નકલો આજે પણ જોવા મળે છે. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનાં અવ્યયન આદિમાં ઉપયોગી હમલચંદ્ર ગ્રંથોની તેમણે નકલો કરી હતી. સામુદાયિક વિષમ પ્રસંગોમાં પણ તેઓશ્રી પોતાના શિષ્યના સહકાર અને વાતસત્યથી હમ્લા નથી. આવા ગુણમંદાર પરમગુરુ પ્રત્યે શ્રીયશોવિજયજીને મંની ભક્તિ પણ અર્પણ અને અસંદેહ હતી અને તેથી જ પ્રસંગે પ્રસંગે તેમના મુક્તનાયો “અસ્તુ ગદા મર્ત્યેન્નયવિજયવિજાહિમજને” અને “સે ગુરુના મુખ માઈ શકું કેમ ગાવાને મન્મથોર. હમચડા” આદિ વાક્યો સરી પડ્યા છે. આવી ગુરુ-શિષ્યની જોડી અંતરમાં

“મૂલરાતમાં ક્રનોહું નામે નામ, નારાયણ નામે બ્યપારી અને તેવી પત્ની સોભાગદે, તેમને પદ્મસિંહ અને વસવંત નામે પુત્રો હતા. સં. ૧૬૮૮ માં શ્રીનરવિજયજી પંડિતે કુળગેરમાં ચોમાસું કર્યું. ત્યાંથી ક્રનોદે ગયા. પૂનના ડગદેશથી વસવંતે અળહિલપુર પાટણમાં શ્રીનરવિજયજી પાસે દાંત્રા લીધી. નાન ચશોત્તિવચ ગણ્યું. સોટામાઈ પદ્મસિંહે પણ સાયેજ ઠીજા લીધી અને નામ પદ્મવિજય રાણ્યું ચશોત્તિવચીઈ [સુતપાસે] અન્યાસ કર્યો. વિ.સં. ૧૬૯૯માં અમદાવાદમાં સંઘસમઠ આઠ અવધાન કર્યો. એમની પ્રતિભાથી પ્રસન્ન થઈ જા. ધનચી સૂરા નામના જોડે શ્રીનરવિજયજી મંને કહ્યું કે—આ સાચુ (ચશોત્તિવચી) ઘણા સુચોગ્ય છે. મગશે તો હેમાચાર્યજી જેવા થશે. ૫ ફેરેની પ્રેરણાથી ચશોત્તિવચીઈ ફાસીજઈ છપ દર્શનનો અન્યાસ કર્યો અને ન્યાયવિજ્ઞાન દયા, ધનની સૂચા ચશોત્તિવચીના પઠન માટે વે હજાર સોનામહોરનું સર્ચ કર્યું. મળીને પાઠા અમદાવાદ આપ્યા. શ્રીસંઘે તેમનો સત્કાર કર્યો. નાગોરોશાહમાં સ્તુત્વા, મહત્તત્ત્વનની સથા સમઠ શહાર અવધાન કર્યો. ૫થી પ્રસન્ન થઈ ચશોત્તિવચીને ડપાવ્યા પદ્મી અપવા માટે મહત્તત્ત્વને જાતે લ શ્રીવિજયદેવસુત્રિને વિનંતિ કરી અને સં. ૧૭૧૮ માં તેમની ડપાવ્યા પદ્મી થઈ. સં. ૧૭૪૨ માં હમોદમાં ચોમાસું કર્યું અને ત્યાં લ સ્ર્મવાસી થયા. ત્યાં સીત તલપડી પાસે તેમનું ધૂમ કરાણું છે.”

ડપાવ્યાવતીના સમકાલીન (?) મુનિવેર સુવસવેલીયાસમાં આટલી વિરાટ રજૂ કરી છે. પરંતુ આજે આપણા સામે ધીના પુરાવાઓ વિષયમાં છે તે જોતાં માસમાંના સંવતો અને તે કારણે વિસંવદિત ઠેર છે.

૧. માસમાં ‘ડપાવ્યાવતી કનોદમાં અન્યા હતા.’ ૫ અને માતાપિતાનાં નામ આપવામાં આવી છે, પણ અન્યસંવત અને ધીક્ષા સમયે ડપાવ્યાવતીની વય કેટલી હતી? તે વિષે માસકાર મૌન છે

૨. માસકારે ડપાવ્યાવતીનાં ઠીકાનું વર્ષ સં. ૧૬૮૯ (?) લખાણું છે. પરંતુ આજે આપણા સામે શ્રીનરવિજયજી મહારાજે શ્રીજસવિજયજી મં. માટે સં. ૧૬૬૩ માં લલેલ મેદપર્વતનો કિત્રપટ, તેમજ શ્રીચશોત્તિવચી ન્હારાને સં. ૧૬૬૫ માં લલેલ હૈમવતપાઠની પ્રતિ અને સં. ૧૬૬૯ માં લલેલ દત્તતપુસ્તકન આદિ વિષયમાં છે. ૫ સ્થિતિમાં માસકારે અપેક્ષા ધીક્ષાસંવતનો મેઝ કેમ વેષે ? ૫ એક કોયડા જેવી વીના છે.

૩. સં. ૧૬૯૯માં અમદાવાદમાં આઠ અવધાન કર્યો પછી ચશોત્તિવચી દર્શનઅધોના, સાસ ઝીનઅન્યાવતના અન્યાસ માટે અશી વચાનું માસકારે લખાણું છે. ત્યારે ત્યાદાદગહત્ય જેવા સમર્થ પ્રત્યની રચના સં ૧૭૦૧ના કપદવજવળ પસેના આંતરોહી ગામમાં કરી છે અને તે પહેલા પ્રમાદહત્ય. શ્રીઅપટેલ, વાદમાહા આદિ સંસ્થાતંત્ર સમર્થ દાર્શનિક આદિ અધોની રચના તેજે કરી વૃન્ધ્યા છે એટલે ૫ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે તેઓ કયો પ્હોવ્યા ત્યારે ? અન્યન કેટલો સમય કયું ? અને

ન્યાયાચાર્યપદ મેલ્લવા પહેલાં જે સો પ્રશ્નોની રચના કરી તે ક્યારે કરી ? આ બધો વિચાર કરતાં ૧૬૧૧ માં કાદીએ જવું અસંગત જ ઠેર છે.

૪ સ્વર્ગવાસને લગતું અંતિમ ચોમાસું ઉપાધ્યાયજીએ ઢમોડમાં કર્યું, પરંતુ એનું વર્ષ માસકારે ૧૭૪૨ આપ્યું છે એ વિચારણીય છે. કારણ કે ઉપાધ્યાયજીએ પ્રતિક્રમણદેતુગર્ભસ્વાધ્યાયમાં

“સુરતિ ચોમાસુ રહી રે, વાચક જસ કરિ જોડો, વહ૦ ।

યુગ યુગ મુનિ વિષ્ણુ વત્સરહ રે, દેવો મંગલ કોટી વહ૦ ॥૬॥”

એ પ્રમાણે ૧૭૪૪નું ચાતુર્માસ સુરતમાં કર્યાનું જણાવ્યું છે. અગિયારઅંગની સજ્ઞાઓને અંતે પણ “યુગ યુગ મુનિ વિષ્ણુ વચ્છરહ રે, શ્રી અસક્તિય ઉવજ્ઞાય, ટોહ૦ । સુરત ચોમાસુ રહી રે, ક્રીષો એ સુપસાય, ટો૦ ॥૬॥” આ રીતે સં૦ ૧૭૪૪નું ચાતુર્માસ સુરતમાં સ્થાનું જણાવ્યું છે. કેટલાકનું માનવું છે કે ‘યુગ’ શબ્દથી જે સંસ્કૃતિ લઈ ‘૧૭૨૨ વર્ષ’ માનવું, પણ ‘યુગ’ શબ્દથી મુખ્યપણે ચાર સંસ્કૃતિ લેવાય છે. એ દશમાં અહીં જે સંસ્કૃતિ લેવી એ એકાએક ઘટમાન કરવું કઠિન છે. એ નિર્ણય એક રીતે થઈ શકે કે—જો આ જે સ્વાધ્યાયની કે વેમાથી કોઈ એકની સ ૧૭૪૪ પહેલાં લેલેલી પ્રતિ મઠી આવે. ઘટલે આ નિર્ણય કરવા માટે આપણે મંદારોની તપાસ કરવી રહી.

આ રીતે વિચાર કરતાં એકંદર માસકારની સવતને લગતી વાતનો કોઈ મેલ મળતો નથી. ઘટલે ઉપાધ્યાયજીના જીવનચરિત્ર અંગેના આ પ્રશ્નો વિદ્વાનોએ પુનઃ ધર્મીય રીતે ચર્ચવાના જ રહે છે. અંતિમ નિવેદન

અંતમાં સૌનાવતી નિવેદન છે કે—જ્ઞાનતેજોમૂર્તિ મહોપાધ્યાયજીએ જે ધરા ઉપર પોતાના પુનીત જીવનની સમાપ્તિ કરી સમાધિ લીધી હતી, એજ ધરામાં અવતાર લેનાર એજ નામધારી મુનિવર શ્રીયશોધિજયજી ‘યશોધિજયસારસ્વતસુત્ર’ ઝળવવા પૂર્વેક આપણને એક અપૂર્વ સ્મૃતિપ્રેમ જર્પણ કરે છે, તેનો આપણે સૌ ધન્યવાદ પ્રદાનપૂર્વક જે હાથ પસારીને સ્વીકાર કરીએ છીએ.

તેઓ ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીના જીવનને સ્પર્શતો વીંચી વિગિષ્ટ કૃતિ આપણને આપવા માટે પ્રયત્નશીલ છે. એ આપણા સૌ માટે સર્વિશેષ આનંદની વાત છે. સૌને જાણીને આનંદ થશે કે—શ્રીયશોધિજયજી અને તેમના ગુરુ—પ્રગુરુશ્રીની લીલત પ્રેરણાથી આવી એક કૃતિ માટે પ્રો૦ માર્દશ્રી હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડીયા—જેઓ એક સુયોગ્ય વિદ્વાન્ લેસલ છે—પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અપૂર્વ રચનાઓને પ્રકાશિત કરવા માટે પણ તેઓ ઉદ્યમશીલ છે, એ તે કરતાં ય વિશેષ આનંદની વાત છે આપણે સૌ આગા રાત્રીએ છીએ કે આ બધી સામગ્રી આપણને સત્ત્વર પ્રાપ્ત થાય ।

—મુનિ પુણ્યવિજય

॥ श्रीवाचकवर्यो नमः ॥

પ્રકાશકીય નિવેદન

જૈનધર્મના મહાન પ્રભાવક, ભારતીય વિમૂર્તિ, કૂર્ચાંછકારદા, ગુજરાતના ઝોતિર્ધર પૂ. ડાપ્પાચર્ચી મગવાનના જીવન અને કવનને સ્પર્શતા ઊલોચી સમૃદ્ધ ‘ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય સ્મૃતિગ્રન્થ’ પ્રગટ કરતાં આને અમને અત્યન્ત આનંદ થાય છે. વધુ આનંદ તો એથી થાય છે કે આનો પ્રયત્ન અમૂલ્યૂર્વ થયો છે. ને વઢી તેઓશ્રીનાં નામ સાથે સંકળાણી, નવી રથપાણી ‘શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ’ તરફથી બહાર પડે છે. એ રીતે સમિતિ પ્રકાશનની દિશામાં પહેલું ઢગ મરી રહી છે.

મગવાન જિનેન્દ્રદેવના શાસનના વિચકલ્યાણકર સિદ્ધાન્તો અને તેની પવિત્ર સંસ્કૃતિના સંવાહકો, સ્વકો અને પ્રચારકો આચાર્યો ડાપ્પાચર્ચી અને અમણ સાતુઓ છે. જેઓ વિશ્વના માનવીઓને સત્ય અને જ્ઞાનનો દિવ્ય સન્દેશો સંમત્રવે છે. માનવી તેને સાંમત્રીને પોતાનું યથાચોર્ય કલ્યાણ સાથે છે.

પૂ. શ્રીયશોવિજયચર્ચી, ડાપ્પાચર્ચ પદે વિરાજમાન હતા તેથી તેઓશ્રી ડાપ્પાચર્ચ શ્રીયશોવિજયચર્ચી અથવા એ પદનું નામાન્તર ‘વાચક’ હોવાથી વાચક શ્રીયશોવિજયચર્ચી તરીકે સ્થાપિત થયા છે. તેઓશ્રીની સતત જ્ઞાનોપાસના, ચારિત્રની સાધના અતિઝકટ હતી. તેઓશ્રીએ સિદ્ધાન્તોના રક્ષણ જ્ઞાતર મહાન્ પાઠો આપીને સ્ત્રેસ્ત્ર આપણા ઉપર અગમ્ય ઉપકારો કર્યા છે. અહીં એક મહાન વિમૂર્તિના મહાન કાર્યને આ ગ્રન્થદ્વારા નમ્ર અને નાનીગી શ્રદ્ધાજાલિ અર્પણ કરવાનો અમોઘ વિવશ પ્રયાસ કર્યો છે. અમારા આ પ્રયાસને શ્રીસંઘ સમાજ કે જનતા જરૂર વધાવી લેશે, એમ અમારું અન્તર કરણ કહે છે.

આ ગ્રન્થને મુલ્યપણે વે વિમાગમાં વિમલ કરવામાં આન્ધ્રો છે. પહેલામાં શ્રીડાપ્પાચર્ચીનું જીવન તથા કવન અને વીજામાં બુદા બુદા વિષયો ઉપરના નિવંધોનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત “શ્રીયશોવિજયચર્ચીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા અને શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રનો હેવાલ” એ ઝૌર્ધક નીવે મુંબઈ-દમૈર્દ જૈનસંઘમાં થયેલી ઊચ્ચવર્ણીઓનો કાર્યક્રમ અને ‘જૈન’ પત્રમાં પ્રગટ થયેલો અહેવાલ ડદદ્ધન કરીને ડાપ્પાચર્ચી આન્ધ્રો છે. સારસ્વતસત્ર પ્રસંગે આવેલા સંદેશાઓ ત્યારપછી મુનિવર્ય શ્રીયશો-વિજયચર્ચી મહારાવ ઉપર આવેલા પત્રોમાધો ઉપયોગી નોંધો થળ સંઘરવામા આવી છે. અન્તમાં ઢો.

શ્રીયુત મોગીલાલ સહિસરા અને વકીલ શ્રીનાગકુમારે આઠેસેલાં સંસ્મરણો પણ આપ્યાં છે. આમ કુલ ૪૬૦ પાનાંના છલાણથી પ્રસ્તુત ગ્રન્થ સમૃદ્ધ બન્યો છે.

સત્રની ઋજવળી પૂર્વે વિદ્વાનો ઉપર એક પરિપત્ર મોકલવામા આવેલો અને તેમાં 'હેલો વગેરે છાપી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે' એવું વચન આપવામાં આવેલું, તે આજે પૂર્ણ થતાં આનંદ થાય છે.

એક જ સ્થળે ઉપાધ્યાયજી અંગેની વધુમાં વધુ જીવનસામગ્રી હોય તો મનિષ્યમાં તેમના વિષે વધુ અભ્યાસ કરવાની કે લેખવાની કામના કરનારને તે સહાયકૂલ થઈ પડે, એ દૃષ્ટિને હક્કમાં રાખી 'સુજસવેલીભાસ' તથા અગાઉ પ્રગટ થયેલા, કોઈ કોઈ હેતુને સુધારી વધારીને વાલ્મીકી જે, ઉપાધ્યાયજીનું આચારમૂલ જોવન ચરિત્ર હજૂ સુધી મઠી આવ્યું નથી. જે કાંઈ થોડી ઘણી વિગતો મળે છે તે સુજસવેલીભાસમાંથી. ચાકી રહી દંતકથાઓ આમ પૂરતી સામગ્રીના અભાવે તેમના જીવન-કલ્પન સાહિત્યની ઠાપક અને કંઠા અભ્યાસ પૂર્વક સમીક્ષા કરનાર વ્યક્તિઓ ગણીમાંથી છે. આ મહાપુરુષની પ્રગલ્ભ વિદ્વતા અને તેઓશ્રીના મહાન વ્યક્તિત્વનો છાપ તેમના ગ્રન્થોના સાચા અભ્યાસકો ઉપર પડે છે, તેનો પરિચય વિશાલ જનતા અને અન્ય વિદ્વદર્શને થાય એ હક છે. આ ગ્રન્થ તે હેતુને સફળ કરી મનિષ્યના અભ્યાસકોને અભ્યાસમાં પ્રવેશવા પ્રસ્તાવના રૂપ થઈ પડશે એવી આશા રાખતી વધુ પડતી નથી.

હેતુને પ્રમ્થસ્થ કરવાનો નિર્ણય હેવાયો ત્યારે કશી જ મુશ્કેલી ન હતી અને રેતીમાં જ નાવ હંકારવામાં આવેલ સદ્ભાગ્યે પાછલથી હમોઈના શ્રીચિંતયદેવસુર જૈન સંઘે, સારી પદ્ધતિ મલ્લ કરી, તેમ છતાં તેનાથી પાંચ છ ગુણો સર્વ થયો છે. આર્થિક સફોચના કારણે ગ્રન્થને બને તેટલો સાદો બનાવ્યા સિવાય છૂટકો ન હતો સુશોભનોના સૈદ્ધ્ય કરતા સાદાર્દની મનોરમતા પણ કવિક વિલ હજાબનારી હોય છે. આવા સાદા ગ્રન્થની આંતરસમૃદ્ધિ ઓછી નથી, એવી વાચકોને સ્વાત્તી આપીએ છીએ.

પ્રેસ વગેરેની પારાવાર મુશ્કેલીઓને હાંધે મુદ્રણ કામે ગ્રણ ગ્રણ પ્રેસ જોયા. છતાં કહેવું જોઈએ કે હેલે વસંત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ લિ. ના સચાલક માર્ડ શ્રીચિંતયદેવસુરે અમારું આ કાર્ય પોતાનું માનીને ઉત્સાહપૂર્વક કરી આપ્યું છે. અને પ્રેસના મુખ્ય કાર્યકર શ્રીચિંતયદેવસુરે આજે અને તેમના સહકાર્યકરો પણ પૂર્ણ સહકાર આપ્યો છે.

શ્રીચિંતયદેવસુરે સારસ્વતસત્રની ઋજવળી તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજીના ધર્મિય હસ્તાક્ષરને લગતા બ્લોકો તથા ગ્રન્થાવરણ વગેરે છાપી આપવાનું કામ અમદાવાદ દોષક પ્રિન્ટરીના મલિક શ્રીનંદુમણે કરી આપ્યું છે. ગ્રન્થનું આવરણ દમોઈના ઝસારી ચિત્રકાર શ્રીમણિકલાલ જુનિલાલ આદે સૈયાર કર્યું છે. પદ્ધતિ શ્રીચંદાલાલ પ્રેમચંદ આદે પ્રુફ સ્પોનન વગેરે કાર્યમાં લાગણીપૂર્વક સહાય કરી છે. વાઈનિંગ શ્રીફકોરમાર્ડ વાપુમાર્ડ કરી આપ્યું છે. આ સૌનો અમે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

આ પ્રત્યક્ષ સંપાદનનું કાર્ય અશક્યો એવું સુધી અવધાનકાર પરમપૂજ્ય વિદ્વાન મુનિવરશ્રી ચક્રોવિજયજીએ સંભાળ્યું છે. સમાજનું છે એટલું જ નહિ, પણ ઋણ, સંત અને ભક્તિભાવપૂર્વક તમામ જવાબદારી ડગડી સમય અને શક્તિનો સતત મોથ આપી પાળ લટાવ્યું છે. તેમના આ ઋણનો અમે વહુમાનપૂર્વક સ્વીકાર કરીએ છીએ સાથેસાથે જ કાર્ય માટે તેમને અનુજ્ઞા આપનાર તેઓશ્રીના વહિવટ ગુરુદેવો પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી પ્રતાપસૂરીશ્વરજી તથા પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી ધર્મસૂરીશ્વરજી આદિ મુનિવરોને અમે કેમ મૂલી ઝક્કાયે ? પ્રત્યક્ષ ફલગીરૂપ મુવિસ્તૃત 'આમુલ' લક્ષી થાપીને, તેમ જ બાંભી રીતે પણ મુયદાયક વનનાર વાળીજા સાક્ષરવર્ષ પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજનું ઋણ તો જો મૂલ્ય ।

મુગ્ધોમનવ્યોકો તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજીના હસ્તાક્ષરો તથા અન્વ વ્યોકો આપવાનું ઔઠાર્ય દાસવદા ઘટલ, શ્રીમદ્વાર્ધા જૈન વિદ્યાલય અને તેના કાર્યવાહકોના પણ જમે ઋણી છીએ. જે જે મુનિવરો તથા શ્રી રતિલાલ ઈપચંદ્ર ઠેસાઈ ગોરે અન્વ વંચુઓએ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે આ કાર્યમાં મદદ કરી છે. તે સૌના અમે આમારી છીએ છેએ આર્થિક મદદ દ્વારા પ્રત્યક્ષ પ્રકાશનને શક્ય બનાવનાર વ્યક્તિઓ અને સંઘોના અમે અનહદ આમારી છીએ. અને હવે પછી પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ધનારા પ્રત્યક્ષ મુદ્રણ-કાર્યમાં જૈન શ્રીસંઘ પોતાનો સક્રિય આર્થિક સહકાર આપો પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના અનેકવિધ મહાઉપકારોનું જૈન સંઘ ડળ જે ઋણ છે, તે અડા કરશે તેવી વિનય વિનંતિ છે.

અન્તમાં આ પ્રત્યક્ષ વાચનથી મુમુક્ષુ વાચકો ઉપાધ્યાયજીના તત્ત્વમતપૂર્વ મૂલ્યપ્રત્યોના અભ્યાસ માટે પ્રેરાય અને તેમાંથી કન્યાણકાને કર્મમુક્તિ પ્રેરણા મેળવી પોતાના જીવનને ઉચ્ચ બનાવે એન અભિલાષ ।

શ્રીનાગકુમાર નાથાભાઈ મકાલી

લાલચંદ સંદલાલ શાહ

ધૈરવોલ દાથીલાના

મહા શ્રદ્ધે ૫, સં ૨૦૧૩

મગીઓ- શ્રીમતેભારતી પ્રકાશન સમિતિ, વલોદરા

સંપાદકીય નિવેદન

અત્યંતુ ચિનવરા ।

નમો સ્વચ્છાયાણં ।

પરમારાધ્ય પરમોપાસ્વ, પ્રાતઃસ્મરણીય, પૂજ્યપાદ સાવુગાર્દૂલ, તાર્કિકશિરોમણિ, ન્યાયવિદ્યારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીચશોવિજયજી મહારાજના જીવન અને કવનથી સંકલિત ‘ન્યાયવિદ્યારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીચશોવિજય-સ્મૃતિગ્રન્થ’નું સંપાદનકાર્ય સદમાન્યે મારા શિરે આપ્યું, અને આજે તે કાર્ય શાસનદેવ—ગુરુની કૃપાથી, મિત્રમુનિવરો, વિદ્વાનો અને અન્ય સહાયકોની શુભેચ્છાથી પૂર્ણાક્રિયાને પળ પામ્યું, એમટે આનંદ ઘાય છે અને છાંન્કા સમયથી સેવેલા સ્વપ્નાનો એક ભાગ આકાર ૪ છે, તેથી સંતોષ પ્રગટે છે.

રસોઈ રાંધતા ઘણું ઘણું કષ્ટ અનુભવાય છે, પણ જ્યારે તે તૈયાર થાય છે ત્યારે, તેના આનંદમાં પૂર્વક્રિયાનું કષ્ટ કે સ્વેદ વિસારે પડે છે. એમાંય રસોઈ જો સુંદર, સ્વાદુ અને પક્ક બની હોય તો તેનો સંતોષ અને આનંદ કોઈ જુદો જ હોય છે. પણ જો રસોઈ અસુંદર, વેસ્વાદુ અને અપક્ક બની હોય ત્યારે તેનો અસંતોષ અને સ્વેદ રહી જાય છે. મારા માટે પણ કંઈક એવું જ બન્યું છે. પ્રારંભથીજ પ્રેસના પ્રતિકૂલ સંજોગો, સંતીલ્પ કાર્યકરનો અભાવ, ઘટલે કામ લંબાયું, પૂંચાયું, આગાતીત દિલ્લ પતાં પની પાછલ નિરાશા આવી અને એણે નાનોત્તો ફટપ્લો પણ ઝમો કર્યો, પરિણામે આ અંકને અંગે સેવેલું સ્વપ્ન પૂર્ણ આકાર ન રહ્યું શક્યું, તેટલો વિષાદ છે. છતાંય અન્તઃસામગ્રીનું જીવંત ચૈતન્ય મારા વિષાદની વિસ્મૃતિ કરાવે છે

સ્મૃતિગ્રન્થમાં શું છે ?

આ સ્મૃતિગ્રન્થને બે વિભાગમાં વહેંચી નાંસવામાં આવ્યો છે: પહેલ વિભાગને ‘મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ ચશોવિજયજી જીવન-કવનદર્શન’ નામ આપ્યું છે આ વિભાગે ૩૨૥ પોર્મ પટલે ૨૬૦ પૃષ્ઠો રોક્યાં છે. બીજા વિભાગને ‘અન્યવિષયક નિવંધો’ એ નામથી રજૂ કર્યો છે. આ વિભાગ, લગભગ ૧૦ પોર્મ પટલે ૭૫ પૃષ્ઠાં સમાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી વડોદરા શ્રીયુત નાગકુમાર ના. મકાતી તથા શ્રીયુત અણ્ણગાર્દ જૈનના સંપાદન નીચે પૂ. ડ. શ્રીચશોવિજયગુરુપંદિર-પ્રતિષ્ઠા અને શ્રીમદ્ ચશોવિજયસારસ્વત સત્રનો મુવિસ્તૃત હેવાલ, તાર-ટપાલના સંદેશાઓ તથા સત્ર અંગે

વિદ્વાન મિત્ર ડૉ. શ્રીકૃત મોનોબાલ સાહેબરા તથા વકીલ શ્રીયુગ નાગજીમાર મકાર્તાળ આલેખેલાં સંસ્મરણો વગેરે, અને અન્તમાં ઉપાધ્યાયજી મગવાનના પ્રશ્નોનાં વધુ શુદ્ધ અને વિગિઠ ગ્રન્થયાદી* આપો છે. આ રીતે આત્મા પ્રશ્નની પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૧૦ થઈ છે.

આ અંકમાં સામ્બીલી મહામય તથા અવિદ્યના લેખને પણ ત્રાસ રચાન આપ્યું છે; કારણ કે જૈન સંપત્તિ આ કે અંગે જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ઘણાં દુર્બલ રહ્યાં છે, તેમાં આ અંગેનાં પણ આ ટિપ્પણા ફેરફાર ઉપાદેશ વર્ધન થાય.

एक वातनो गौतमपूर्वक उल्लेख करके जोईए के समितिए लेखकोने टेलो लखवा माटे दोदधी के मास जेटली अन्यसमय भयांडा आपेलो: वट्ठी, उपाध्यायजी अंगे ज कर्तुंक लखवा भाग्रह संवेको ज्यार बीजी बाजुए उपाध्यायजीना जीवन उपर लखवा माटे, आज नुवा नहीं जेवी कार्वा सामग्री विद्यमान नहती. न्होटो अा तेमनां जीवन-कवनथी अपरिचित हतो. आ संजोगेनां कार्यसागरमां गळावूह बूबेला विद्वद्गं पासेधी बौद्धिक सामग्री मेळवची, ए केटलं मुक्केल कार्य छे ते तद्विप्लोधी अज्ञात नथी. एटले ज समितिए ज्यां मात्र पंढेक टेलोनी अद्या राखेलां त्या धारणाधी द्विगुणाधिक लेखो मेळवी शकी, ते खरेखर, ह्यातनाम पुण्यम्होके महापुरपना पुण्यवज्जने व आमारी इहं.

सुजसवेलीभास अंगे

पू. उपाध्यायजी मगवानना जीवननी टूंक नीच मात्र 'सुजसवेलीभास' नामनी चार द्वाक्यां विमल दपल्ली. ५२ कहीजोमां पूर्ण यती एक तानकडी गूजराली पद्यकृति रजु करे छे (जे काव्यकृति आ ज अंकना २३५मा पृष्ठमां छे) आपणा दुर्भाग्ये आ कृति सिवाय एमना जीवन अंगे बीजी कोई अपरिचित नोथो, विविध घटनाओ, विहारप्रदेशो, शिष्यसंपत्ति अने ग्रन्थनामो वगैरे बावतो अंगे कोई खास सामग्री मळती नथी. ५णी घणो बावतो उपर अंधापट व पथराएलो छे: एम ठतां सुजसवेलीकारे एक महापुरुषनी जीवनघटनाने पद्यमां गूर्यले तेकोश्री विधे के कई परिचय आय्यो छे ते अमृतपूर्व छे ने अद्वितीय छे; तेथी जैन संघ खरेखर ! तेमनो कोशिमय छे.

उपाध्यायजीनो जन्मसमय कथो ?

अही एक वात विचारनां छे. सुजसवेलीकारे जन्मनी साल+ के तिथि जणावी नथी. मात्र दीक्षावडीदीक्षा ने उपाध्यायपदनी साले ज जणावी छे, पम तिथि जणावी नथी. स्वर्गगमननी साल स्पष्ट जणावी नथी, तिथि પણ जणावी नथी. दीक्षानी साल १६८८ जणाव्या बाद १० वरसना

* એએ.શીના ઇન્કવિઝિટિ અર્થેના તમામ ગ્રન્થોનું પ્રમાણ, કાળ, વિષય, સ્થાનસંસ્કાર, કેના શાસનમાં દાખી, તેની હાલપ્રતિ ક્યા છે, સુદિન મૂલના પ્રકાશક કેલુ ! જેરે અનેક છટીકોના સહેલી સુવિસ્તૃત ગ્રન્થ-ય દી આપવામાં આવશે.

+ શ્રીમદ્ધાર્મી જૈનવિદ્યાલયના ધીવિજયવરસમુદિ સ્થાપક અંકર્ણ પદના પચ્ચિસમાં દરિ કે પ્રેસ દોષથી 'જનમ-સ્વર્ગગમનની સાથે રણે છે, જેનું છપાયુ છે તે જતાન નથી માટે સુધારી લેવું

ગાઝા બાદ ૧૯૧૧ ની અવધાન કર્યાની સાલ નોંધે છે અને ત્યાર પછી કાશીગમન સૂચવે છે, પણ તે ક્યારે ?—તે વિશે શૈન સેવે છે આગલ ચાલતાં કાશી અને આગ્રામાં [૪+૩] સાત વર્ષ રહ્યાનો ઉલ્લેખ કરે છે. પણ તે માટે ચોક્કસ સાહિત્યદર્શ નથી કરતા, ગુજરાતમાં પુનરાગમન ક્યારે થયું ? વગેરે હકીકતો ઉપર પણ સંપૂર્ણ અગ્ચરપટ છે.

૧૯૮૮ ની દીક્ષા જણાવીને સીધો ૧૯૧૧ નો, ને ત્યાંથી સીધા ઉપાધ્યાયપદાર્પણનો ૧૭૧૮ નો, ને છેવટમાં હાઇફ ચાતુર્માસ કર્યાનો ૧૭૪૩ નો, આમ ચાર સંવતોનો એ ઉલ્લેખ કરે છે. શ્રી સિદ્ધાંત બીજી કોઈ સવારોસ કે સાલ નોંધી નથી.

સુજસવેલીકાર, ઉપાધ્યાયજી શ્રીવિનયવિજયજીના ગુરુભાવા જ હોય તો, તેઓ તેમના સમયના કવિ હોવા છતાં, તેઓએ પ્રસ્તુત કૃતિમાં મહત્ત્વની હકીકતોની કેમ કશી નોંધ ન લીધી ?—તે ઘટના સ્પષ્ટ ! એક કોયડો બની જાય છે.

અને ઉપાધ્યાયજી તો, સ્પષ્ટ ! ત્યાગમય અને નિસ્પૃહ જીવન જીવતા જૈન મહર્ષિઓનો પરંપરાને જ અનુસર્યા છે. દટલે સ્વજીવનની મોંઘ અંગે તેમણે તો કેવલ ઉપેક્ષા જ સેવી છે.

આયુષ્ય કેટલું ?

સુજસવેલીની સંવતોની સમજાઈને ઉપલબ્ધ અન્યાન્ય ઉલ્લેખો પડકારી છે. સુજસવેલીના આધારે ઉપાધ્યાયજીની આવરદા ૬૦ થી ૭૦ વર્ષ અંદાજી શકાય, ક્યારે અન્ય સાધનો ૧૦ થી ૧૦૦ વરસનું આયુષ્ય નક્કી કરી આપે છે. સુજસવેલીકારે દીક્ષા ૧૬૮૮ માં જણાવી છે, તેઓશ્રીને શાલ્વદીક્ષિત ગણીને, દીક્ષાની વય બાઠેક વર્ષની બો કલ્પીએ તો અન્ય સંવત ૧૬૮૦ આસપાસ અવાજી શકાય.

હવે વિ. સં. ૧૬૬૩માં જુદા ઉપાધ્યાયજીના ગુરુજી શ્રીનયવિજયજીએ ઉપાધ્યાયજી માટે ચીત્રેલા મેરુપર્વતની આકૃતિવાળા પટમાં ઉપાધ્યાયજીને, એ વસ્તુ 'ગણિ' તરીકે ઉલ્લેખ્યા છે, ત્યારે તેમની દીક્ષા ક્યારે ગણવી ? અગ્નિ ક્યારે કરાવ્યો ? ઘડી સર્કમાષા, દશાર્ણમદસજ્ઞાપ વગેરેની પ્રતિબોને અન્તે મઠેલા ઉલ્લેખો જોતાં તેઓશ્રીનો જન્મસમય સાહજિક રીતે પાછલ જાય, દટલે કે ૧૬૪૦ થી ૧૬૫૦ વચ્ચેનો કલ્પી શકાય. સ્વર્ગાગમન તો ૧૭૪૫ પહેલાં જ થયું છે એ હકીકત નિર્વિવાદ છે, એથી તેઓશ્રીને શતભુઃ માનવામાં કોઈ બાધ જણાતો નથી.

૧૬૧૧ માં રાજનગરમાં અવધાન—ધાર્ણાશક્તિના પ્રયોગો કર્યા પછી જ કાશી ગયાની વાત સુજસવેલીકાર કરે છે, પણ તેથી તે તુરત જ ગયા છે કે નહીં—ચાર વસ્તો થાદ ? તે સૂચવતા નથી. આના અધૂરું નિર્ભય માટે અન્ય સાધનો ગવેપવાં જોઈએ.

કાલધર્મની વિધિ કઈ ?

ઉપાધ્યાયજીનું આયુષ્ય અને સ્વર્ગાગમનની સંવત અંગે વિદ્વાનોમાં પચાસેક વરસથી મતભેદ

ચાહે છે. એમાં કારણર્થની સાલ તરફે મોટો માગ ૧૭૪૫નો ડહેલ કરતો આવ્યો છે, જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ તેથી જુદી છે. ત્યાં આમ કેમ ચાલ્યું હશે ? એના કારણમા પ્રધાન કારણ તો પાટુકાનો ફિસાલેલ જ હામે છે. એના ઉપર “ ૧૭૪૫ ની સાલ અને માગસર સુદિ ૧૧ ” લખ્યું છે. પ્રથમ પ્રથમ જેણે અવોકસાર્થથી હસાણ વાંચ્યું હશે તેણેજ પ્રસ્તુત સાલ-તિથિને કારણર્થની સાલ-તિથિ બાહરે કરી દીધી હશે ! અને પછી તો હીંટે હીંટે સહુ ડહેલ કરતા ગયા હશે ! પરિણામે આપણા મીતિયા પંચાંગોમાં પણ આ સોટી તિથિનો ડહેલ થઈ રહ્યો છે. પરંતુ તે સાલ નથી તો જન્મનો કે નથી સ્વર્ગગમનની ! માટે ચાલી આશી આ મૂલને સાચર સુધારી લેવી જોઈએ પ્રસ્તુત ૧૭૪૫નો ડહેલ તે સો અમદાવાદની પાટુકાની પ્રતિષ્ઠાનો છે.

આથી એક વાત નિ શંકપણે નિશ્ચિત થઈ જાય છે કે તેઓ ૧૭૪૫ ના માગસર સુદિ ૧૧ પહેલાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા. પણ તે ક્યારે ? તે નિર્ણય કરવાનો રહે છે.

સુજસલેલીકારે ગાપલ-

“ સત્તરપ્રચાલિ ચોમાસુ રજા. પાટક નગર દમોઈ રે;
તિહાં મુરપદવી અણસરી, અણસણકરિ પાતિક ધોઈ રે, ”

આ પદ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી દમોઈમાં ચોમાસુ રજાનું સ્પષ્ટ જણાવે છે. પણ સ્વર્ગગમન ચાતુ-સાંસમાં થયું કે તે પછી થયું ? તે વિષે તે સંપૂર્ણ મૌન છે. બોલે આ કૃતિની સાલોપ મારે શંકા ઝમી કરી છે, તેથી તેને કેટલું બલન આપવું તે મુંઝવણનો વિષય છે; ઇટલે એ વાતને બાકૂ પર મૂકીએ, પણ ઉપાધ્યાયશ્રીએ જ સુગતના ચાતુર્સમાં વે ગૂજરાતી પદ્ધતિઓ બનાવી છે; એ કૃતિમાં રચનાની સાલ જો જણાવી છે, તેનું અન્તિમ પદ્ય આ પ્રમાણે છે-

સુરતિ ચોમાસુ રહી રે, વાચક જસ કરિ જોહી, બહો
યુગ-યુગ-શુનિ-વિધુ વત્સર રે, દિયો મંગલ કોહી.

[પ્રતિક- શ્લોકર્થ સં]

યુગ-યુગ-શુનિ-વિધુ વત્સર રે, શ્રીજસવિજય ઉવજ્યાય, દોહો
સુરત ચોમાસુ રહી રે, કીધો એ સુપસાય દોહો ॥૬॥

[અધિવાર વંગ સં]

ઉપરની વજે કહીઓમાં એ કૃતિઓ રચ્યાની સાલે જણાવી છે. અમાં બનેમાં ‘યુગ યુગ’ શબ્દ વપરાયો છે. હવે સવાલ એ છે કે, આ શબ્દ વે અને ચાર વંને સંખ્યાનો વાચક છે; તો અહીં કઈ સંખ્યા લેવી ? વેકે ચાર ? આ માટે કેટલાક વિદ્વાનો યુગથી ચમ્પતી જ સંખ્યા ગણવાનો આગ્રહ ધરાવે છે, જ્યારે હું તેથી જુદો પહું છું. અલ્પવચ પ્રસ્તુત નિર્ણય કરવા માટે અકારગ્ર સાધન તો કોઈ જ નથી. પરંતુ અહીં યુગનો અર્થ ચાર કરવા કરતાં વે કરવો વધુ સંગત છે, ઇટલું અન્તઃપરીક્ષણ

દ્વારા અનુસન્ધાન કરીને નિર્ણયની નવીનતામાં બહાર જઈ સફીઈ જીઈ. ત્યારે થોડોક વિચારવિમર્શ કરીએ: જો યને યુગ ગ્રન્થનો અર્થ ચાર ચાર કરીએ તો ૧૭૪૪ની સાલમાં સુરતના ચાતુર્માસમાં બંને રવાખ્યાયોની રચના કરી "એમ નિશ્ચિત થાય. એટલે જૈન સાધુના નિયમ મુજબ કાર્તિક સુદિ ચૌદસ સુધી (ચાતુર્માસ સમાપ્તિદિન) ત્યાં જ રહ્યા હતા તે સુનિશ્ચિત થયું. હવે પાદુકા ઉપરના લેખમાં ૧૭૪૫ની સાલ અને માગસર સુદિ ૧૧ ની અંજનશલકા ને તે રાત્રનગર-અમદાવાદમાં કર્યાનું જણાવ્યું છે. તેમનો દેહ ઢમોઈમાં જ પડ્યો તે વાત સુનિશ્ચિત છે. સુરતનું ૧૭૪૪નું ચાતુર્માસ કાર્તિક સુદિ ચૌદસે પૂર્ણ થાય. એટલે વહેલામાં વહેણે વિહાર કાર્તિક સુદિ પૂનમે કરી શકે. પૂનમે વિહાર કરી ઢમોઈ તરફ પ્રયાણ કર્યું હોય એમ માનીએ તો પૂનમ અને પાદુકાની અંજન-પ્રતિષ્ઠા (તેય અમદાવાદમાં) વચ્ચેનો ગાલો માત્ર ૨૭ દિવસનો છે. અહીંયાં વિચારવાનું એ છે કે, બાટલા વિવસોમાં, તેઓ એકાએક વિહાર કરે, સુરતથી ૮૦ માઈલ દૂર ઢમોઈ આવી પહોંચે, તુરતાતુરત અનશન કરવાના સંયોગો ઊભા થાય, કારુણ્ય પામે, અને પાલ્લ રેલગાઢી કે મોસ્ટરના સાધન વિનાના જમાનામાં અમદાવાદ સમાચાર પહોંચી જાય, સંગેમરમરની કમલાસન્નત્થ પાદુકા પણ બની જાય, અને અંજન થઈ જાય-આ બધું સંભવિત હોય છે સ્વર્ગ ? મારો અંગત અભાવ તો 'ના' છે. છતાંય ઘડીમર માનો કે સંભવિત છે, તો પછી ઢમોઈમાં ચાતુર્માસ કર્યાની ફરૂં સાલ નહીં કરવી 'આ બધી વિષમાપત્તિ ટાલ્યા યુગયુગનો અર્થ ચાર ન કરતાં ચો વે કરીએ તો બધી સમાપત્તિ થઈ જાય. જોકે યુગયુગથી તો ૨૨, ૨૪, ૪૨, ૪૪ આમ ચાર વિક્રમો કલ્પી શકાય છે. છતાંય વીંબાં પુરાવા-સાધનો તપાસવા અને વિચારવિનિમય કરવા માટેનાં દારો સુહાં જ છે.

ઉપાખ્યાયબી અંગેની કેટલીક માવતો સાપ્તર્ષી ને પરામર્શ માગી રહી છે, તેમાંથી મહત્ત્વની માવતો હું રજૂ કરું છું

૧-"ઉપાખ્યાયબી કાશીશ્ર ગયા ત્યારે વિનયવિજયજી તેમની સાથે ગયા હતા, ત્યાંના બ્રાહ્મણ મહાચાર્ય જૈનમુનિને અળાણે તેમ ન હતા, તેથી તે બંને સાધુઓ નામાંતર અને વેષાંતર કરીને રહ્યા, 'વિતામણિ' નામનો ન્યાયગ્રન્થ ગુરુની ગેરહાજરીમાં ગુરુપત્ની પાસેથી માગીને એકરાતમાં બંને જળાપ કંટથ કરી છીંધો"--આવી જે કિંવદંતી વાલી આવી છે તે તરન સોટી છે. શ્રીપદોદિગ્ધજી સાથે તેમના ગુરુ શ્રીનયવિજયબી જ ગયા હતા. પણ 'નય'ની બાગલ 'વિ' વધીને 'વિનય' વિજય થવી ગયું છે. અન્ય સ્થળે પણ 'શ્રીનયવિજય'માંનો 'શ્રી' બરાબર ન વંચાવાથી, અમળા કે પ્રમાદથી 'શ્રી'ને ઠેકાણે 'વિ' વાંચીને વિનયવિજય કરી નાંખ્યું છે વાતી અનેક પુરાવાઓથી હકીકત નિશ્ચિત છે કે ઉપાખ્યાયબી સાથે નયવિજયજી જ હતા. વઠી ત્રિનયવિજયજીની અન્નરચનાદિકની સાલવારીથી પણ વિનયવિજયજી ન જ હતા એ સુનિશ્ચિત બીના છે. એટલે આવી દન્તકથાઓ લક્ષ્મી કે ચોક્કી બંધ થવી જોઈએ.

વીરું કાશીમનમાં ગુરુ, શિષ્ય સાથે અન્ય કયા કયા સુનિવરો હતા ?

* આ વાતની સાચી ઉપાખ્યાયજીના અન્નરચના અનેક પ્રકરિતોએ અપે છે

૨-ટવળીના ચાર છેડે તેઓ પાણિહરના ગર્વ સૂચક ચાર વજાઓ ચાંપના દતા; પૂમળે સુવર્ણસિદ્ધિ મેટલી હતી તે, માપ્તોપત્ર સ્વચ્છની વાત, યતિ સાંધેના સમ્બન્ધની વાતો, તેમના જીવન સાથે અઘટમાન ભાગતી અત્તિશયોક્તિમયી અન્ય ક્લિત્ત-તોઓ સમ્યક્ આલોચના માગી રહ્યા છે.

૩-(૧) ન્યાયવિચારક, (૨) ન્યાયાચાર્ય, અને (૩) ઉપાધ્યાય-આ ત્રણ પદવીઓનો શ્રીમદે સ્વયં ઉછેલ કર્યો છે. ૧-૨ આ બે પદવી કોણે ને ક્યાં આપી તેનો તો, તેઓશ્રી તેમ જ મામકામ ઉછેલ કરે છે. પણ નંબર બે વાઙ્મી પદવી ક્યા સ્થલે અને કોને મળી? તેનો નિર્દેશ નથી મળતો; તેમજ, તેમણે જે સો પ્રશ્નો રચ્યા, તે ક્યા? તે પણ ગંભીર વિચારણા માગી છે છે.

૪-જન્મસ્થાન કનોડુ જ હતું કે કેમ?

૫-યોગીશ્રી આનન્દધનજી સાથેનું મિલન ક્યારે ને ક્યાં થયું?

૬-કહેવાય છે કે ઉપાધ્યાયજી સિનોર પાસે નર્મદાના કિનારે આવેલા નિકોળ ગામમાં પળો સમય રહ્યા હતા. અને ત્યાં તેમનો પ્ર-અસંગ્રહ હતો, તો આ વાત શું સાચી છે?

૭-સ્વંમતનો વાદ અને ત્યાં જ કાગીથી આવેલ વિદ્યાગુરુનું કરેલું ગૌરવર્ણન વડુમાન પ હકીકત ચત્તાત્મ્ય છે સહી?

૮-તેઓશ્રીનો પ્રાણ છેવા માટેના થપેલા પ્રયાસો અંગે, તેમણે સ્વયં શ્રીશંભુચરણીના સ્તવનમાં જે હૃદયોદ્ગાર કાઢ્યા છે તે શું સૂચવે છે?

૯-કવિશ્રી બનતસીદ્ધાસ આદિની કોઈ કોઈ પથ રચના સાથે ઉપાધ્યાયજીની પદ્ધતિનું અક્ષરશઃ સામ્ય આવે છે, તો તેનો શો અર્થ? અને તેમ વતવાનું કારણ શું?

૧૦-ઉપાધ્યાયજીને જૈન જગત્ આગલ હલકા ચીતરવા વિરોધીઓ કોઈ કોઈ કૃતિ તેમના નામે લઢાઈ દીધી છે તે અંગે,

આવી આવી અનેક હકીકતો ચકાસવાની છે.

સ્વેદનક ઘટના—

શાકી ગ્રાસમના આવા એક પરમપ્રભાવક, અસાધારણ વિદ્વાન, મહાન સર્જનકાર, કૂર્ચલશારદ અવિરત જ્ઞાનોપાસના અને અસ્થગ્ધ તત્ત્વચિન્તનના પરિપાક રૂપે જ્ઞાનનિધિનો સમૃદ્ધ અને અપ્પમોહ મેટ આપનાર, સત્કર્મે માટે સતત ચક્ષુષનાર, ક્રાન્તિકારી સંત, જૈન સંપ્રદાય પેટેલો ગિયિલતાઓ સામે જેહાદ જગાવનાર, સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની અહાલેક જગાવનાર, તાત્ત્વિક ચર્ચાઓ, વાદવિવાદો દ્વારા વસ્તુના સર્વોચ્ચ સત્યને સ્થાપિત કરનાર, હરેક પદાર્થને કે હકીકતોને સર્વોચ્ચ દૃષ્ટિથી જોતાં શીત્સવનાર, મૌલિક અનુશાસન ઉપર આધ્યાત્મિક અનુશાસનની અનિવાર્ય આવશ્યકતાની ઉદ્ઘોષણા કરનાર, જ્ઞાનાંબનશલાકાથી અજ્ઞાનસિમિરાન્વોનાં નેત્રોન્મિલન કરનાર, આત્માની હુદ્દિ-

विशुद्धिना मध्यवर्तुलसमा, स्वरचितज्ञानराशिभी अनेकने प्रभावित करना, जैन सिद्धान्तो अने तेनी परंपराना जागरूक रखेवाल, निश्चय अने व्यवहारी तुलाना समधारक, मूर्ति अने मूर्तिपूजा प्रत्येना विरोधा आन्दोलनो, क्रियाशून्य अध्यत्मवादीओनी मान्यता अने तेना प्रचार सामे शाल अने तर्क बने द्वारा बुलंद सिंहनाद करना, वीतरागदेवना सम्मार्गने सुरक्षित रखनार आ महापुरुषनी जीवन अने मौलिक विशेषताओनी नोंब, तेओश्रीना समकालीक अनेक मित्रमुनिवरो, विद्वानो होवा छतां केम कोईए न करी ? ए घटना एक प्रभार्यक बनौ रहे छे. एम छतां तेओश्रीना साहित्य-कवना-ओडावसा अम्यासीओए के परिचित जनोए जे कई पीरसुं छे, ते पण ओछुं मूल्यवान नथी.

छेखकोने धन्यवाद

छेखकोए जुवा जुदा दृष्टिकोणभी, मित्र मित्र बनावो अने घटनाओभी, अने तेओश्रीनी सर्वांगी साहित्य-साधनानी विशेषताओभी तेओश्रीनुं बाह्य अने आन्तरिक जीवनमित्र उपसाबवानो अने तेओश्रीने भावभरी श्रद्धांजलि आपवानो खेखर, (टूटकी मुदत छतां) स्तुत्य अने सुन्दर प्रयत्न कयौ छे, अने तेथी ज प्रस्तुत प्रयत्न सहु कोईना धन्यवाद मापी छे तेबो छे.

खेखर, आ अंकमां प्रगट भयेली काची सामग्री भविष्यमां तेओश्रीनुं सुसंकलित, व्यवस्थाबद्ध अने स्वतंत्र जीवनचरित्र आछेखवा मटेमी श्रेष्ठ मूमिका पूरी पावसे एमां शक नथी.

अंकना छेखो अंगे

सत्र-समितिए पोताना विनंतिपत्रमां खास करीने उपाध्यायजी महाराज अंगे ज छेखो छलवा आग्रह कोछो, एटछे प्रथम पंक्तिना घणा विद्वानोनी समृद्ध ने अभ्यस्त कछम नो लाभ केवानुं अमारा माटे अशक्य ज हटुं खुद उपाध्यायजी महाराज अंगे पण समिति अभ्यसनीय छेखो पूरती संख्यामां मेळवी शक्ती नथी अही ए पण स्पष्ट करुं के मारा मित्रोने मने एक अभ्यसनीय छेख छलवा माटेनो आग्रह छतां, सकारण छलवानुं मुछतवी राखुं पड्युं छे.

बीनुं ए के, उपाध्यायजी महाराजना जीवन-साहित्य अंगेनी सामग्री संघरवा पूरतो ज आ प्रयास होई, नाना मोटा, सामान्य के विशेष तमाम छेखोने स्थान आपवा उपरांत वधुमां वधु प्राप्य सामग्री आधी छे, जेथी केटलीक पूर्वप्रकाशित सम्प्रदाय पुनर्दर्शन पण कराय्युं छे. आनंदनी बात ए छे के, आ अंकमां जैन सफना साधु-साध्वी, श्रवक-श्रविकारूप चारेय अंगोए मारा लोपो छे.

छेखोमां अ्यां अ्यां एक ने एक बात वेवहाती हती, नवो दृष्टिकोण के कोई विगिष्टता रज्जू करती न हती, तेम ज तेओश्रीना जीवनने परती जाळझांखरानी जेम बाझी गप्ली असत् दन्तकथाओ अने वधु पडती अनुचित अने अप्रस्तुत हकीकतो हती, तेनी ज मात्र बादवाकी करी छे. ते मटे छेखको धमा करे ।

साथे साथे ए पण स्पष्ट करुं के आ अंकना केटलाक मुद्रित छेखोमां बरसोधी चाच्या

આવતા કેટલાક અનુચિત પ્રવાહો, ત્રિશનો અને હકીકતો પણ સોજા મલ્લો પણ મેં જાણી જોઈને જ તેનું નારિત્વ ન કરતાં અસ્તિત્વ રાખ્યું છે, તે ઘટલા જ માટે કે વ્યવસ્થિત જીવનના અમાલે, કાલાત્તરે મહાપુરુષોના જીવનને પ્રતી કેવી કેવી હકીકતો પ્રવક્ષિણા કરતી હોય છે, તેનો વર્તમાન પ્રજાને સ્વાલ છે.

જોહર્ણા, જે ટેસકોની જે હતી વહુધા, તેજ રાખી છે. કેટલાક ટેસો દુર્વાચ્ય હોવાના કારણે, તેમ જ ઇશ્વરોષ કે પ્રેસ્ટોપના કારણે, જે કંઈ ક્ષતિઓ રહી ગઈ દેસાચ તે ઘવલ ટેસકો અને વાચકો અમા કરે !

પૂ. ડાબાચાચી કેટલી કૃતિઓ રચી હતી ? તેનો ચોક્કસ સંલ્લાનિર્ણય કરવાનું કોઈ સાધન નથી પરંતુ તેઓશ્રીની કૃતિઓમાં અથવા ધોજા ફુટકર હસ્તપ્રતમાં મળેલી નોંધ મુજબ હાલ તેની નિમ્ન સંખ્યા નક્કી કરી શકીએ—

માકૃત-સંસ્કૃતભાષાની કૃતિઓ

માકૃત-સંસ્કૃત ભાષાના ડપલ્ડબ્લ અને અનુપલ્ડબ્લ પ્રન્ધોની કુલ સંખ્યા ૮૩ થી છે;

આમાં ડપલ્ડબ્લ ૬૧ અને અનુપલ્ડબ્લ ૨૨ છે.

૧-ડપલ્ડબ્લ ૬૧ માં ૪૬ મુદ્રિત અને ૧૫ અમુદ્રિત છે.

૨-ડપલ્ડબ્લ ૬૧ માં, ૪૬ પ્રન્ધો સ્વકૃત: મૂલ અને ટીકાવાલ્ય છે. જેમાંના ૩૭ મુદ્રિત અને ૯ અમુદ્રિત છે.

૩-અને ગ્રેષ ૧૫ અન્ય આચાર્યકૃત પ્રન્ધો ડપરની ટીકાવાલ્ય છે. આમાંથી ૯ મુદ્રિત અને ૬ અમુદ્રિત છે

ગૂમરાતી, મિથ ભાષાની કૃતિઓ

ડપલ્ડબ્લ-અનુપલ્ડબ્લ

ગૂર્જર-મિથભાષાની જ્ઞાત, ડપલ્ડબ્લ અને અનુપલ્ડબ્લ, નાની-મોટી થઈને ૫૪ કૃતિઓ છે; તેમાંથી ૫૧ ડપલ્ડબ્લ અને ૩ અનુપલ્ડબ્લ છે. ૫૩, આંધી ૪૫, મુદ્રિત અને ૮, અમુદ્રિત છે.

આ ડપરાંત અન્ય પ્રન્ધોનું સંશોધન અને સંપાદનકાર્ય પણ તેઓશ્રી કર્યું છે, તે અગતમાં આપેલી ગ્રન્થમૂર્તીમાં દર્શાવેલું છે.

ડપર નં. ૨-૩ મા ચળાવેલી ૧૫ સંસ્કૃત કૃતિઓ, અને ૮ ગૂમરાતી કૃતિઓમાંથી કેટલીક કૃતિઓનું સંશોધન થયું છે ને કેટલાકનું થઈ ગયું છે. કાર્ય ચંપીર, ગહન અને વિચાર છે, જ્યારે સાધનોનો અભાવ છે. આ છતાં આ દિશામાં ટકા માલ્યું છે તો મલે 'અનૈ પન્થા અનૈ પન્થા' કરતાં કરતાં ધામના અને શ્રીમાના મહાકાર અને સુમેશ્વરી અને આસનદેવની કૃપાથી રૂપે ડેગની મંત્રિલે પહોંચીયું.

સત્રોત્સવની ઉજવણી પછીનું સરવૈયું અમારા માટે ઝસાહ બગાડવારું બન્યું છે, સત્રોત્સવની ઉજવણી ઉપાધ્યાયજી પરત્વે જૈવ-જૈનેતર વર્ગનું ઠીક ઠીક ધ્યાન દોર્યું છે, અને एना ઠીક ઠીક લાભો પણ સર્જાતા જાય છે. વઢી, एમની કૃતિઓ ગ્રોધી કાઢવાની માવનાને પણ વેગ મલ્યો છે; પરિણામે સત્રોત્સવ પછી જ નવીન પૂર્ણાર્ષ ૧૩ કૃતિઓ લખ્ય ચર્ક છે, અને હજુ અમદાવાદના મંદારમાંથી વધુ કૃતિઓ મલ્લાની સંગ્રાવના છે.

આ તેર કૃતિઓ અને સત્રોત્સવ પહેલાંની નવ કૃતિઓ મઢી ૨૨ પ્રતિઓ મુદ્રણ માગી રહી છે. તેમાંથી અર્ધા કૃતિઓનું સંશોધન પૂર્ણ થવાનો અળો ઉપર છે. આ ગ્રન્થોનું પ્રકાશન વડોદરાની યશોમારતી પ્રકાશન સમિતિ તરફથી થનાર છે.

—તે ઉપરાંત પ્રશસ્તમહિમ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના તમામ ગ્રન્થોના આદિ અને અન્તના ભાગો તૈયાર થઈ ગયા છે.

—હુમાયિતોનો સંગ્રહ, સન્મતિતર્ક અંગેની નોવો અને તારવણ, તથા અન્ય પૃથક્કરણ વગેરે તૈયાર થનાર છે.

—તેઓશ્રીનું જ્યવત્થિત પ્રમાણમૂલ ‘હોદન-કબન’ ચરિત્ર પણ તૈયાર કરવાનું છે.

—માવિ યોજનાના સંદર્ભમાં ગુર્લેસાહિત્વસંગ્રહ માગ ૧-૨ જે તેઓશ્રીની મૂલમાધામાં છપાયેલ નહીં હોવાથી તેની તેઓશ્રીની માધામાં જ પુનરાવૃત્તિ કરાવવી.

—તૈમજ શાલવાર્તાસમુજય ટીકા આદિની પુનરાવૃત્તિઓ અને સાથે સાથે અલ્પયોગી ગ્રન્થોના અનુવાદો પણ પ્રગટ કરાવવા.

આટલું કાર્ય પાર પડશે ત્યારે ઉપાધ્યાયજી મગ્નનાના ગ્રીસંધ ઉપરન્ય અમાપ અને અનિર્વચનીય ઘટનો પૂર્વાર્ધ પૂરો કર્યો ગણાશે.

ઉપાધ્યાયજીનું જીવન-કબન હસાઈ રહ્યું છે

અહીં એક આનન્દપ્રદ સમાચાર અળાવું કે ષષ્ઠા વસતથી હૈમસમીક્ષાની જેમ યશ સમીક્ષા લલવાની મારી માવના હતી અને ए માવના આજે પણ ડઢી જ છે. દરમિયાન જાળીતા વિદ્વાન પ્રો. શ્રીધુત હીરાલાલ ર. કાપડીવાને મલ્લાનું વયું તેમની પોતાની ધાસે ઉપાધ્યાયજી અંગેની કેટલીક નોંધો છે એવું તેમણે જળાવ્યું. મને વયું કે ઉપાધ્યાયજી અંગે લલવાની સામગ્રી ઇટલી વિશાલ અને વિપુલ છે કે ધમને અંગે એક નહીં પણ અનેક સમીક્ષાઓ લલ્લાય તોપણ કંઈ જ સોદું નથી; અને ઉપાધ્યાયજી અંગે જેમણે જે વાંચ્યું-વિચાર્યું હોય તેમની શક્તિ, ચિંતન અને કલ્પમનો લામ્બ હઈ લેવો, ઇટલે આ કાર્યની અમાઝા શ્રી. કાપડીવાના ગલ્લમાં પહેરાવી છે. તેઓ કુશલ સંગ્રહકાર અને વિશિષ્ટ દષ્ટિ ધરાવતા સમીક્ષક પણ છે ઇટલે આપણને એક સારી મેટ અર્પણ કરશે એવી આશા રાસીય.

વૈરાગ્યકલ્પલતા અને વૈરાગ્યરતિ જેવી વૈરાગ્યમય રચનાઓ દ્વારા તેમના હૈયામાં શાન્તરસનો અને કરુણાનો ગંધા-યમુના જેવો કેવો સ્રોત વહેતો હશે તે જાણી સકાય છે.

અદ્વૈતસહસ્રી વિવરણ જુઓ, અને તમને ઉપાધ્યાયજીની સોઠે કહાણ સીલી ઝટેલી વિદ્વત્પ્રતિમાનાં તેજોમય દર્શન થશે ને મુક્તમાંથી ધન્ય ! અતિ ધન્ય ! ના ઉદ્ધારો સરી પડશે. દાર્શનિક શિરોમણિ એક શ્વેતામ્બર સાધુએ દિગ્મંચરીય કૃતિ તેમજ જૈનેતર કૃતિ ઉપર ચળવેલી પ્રૌઢ કલ્પ, એ તેઓશ્રીની દ્વારિક વિશાલતા, ઉદાત્ત વિચારો, સામાના શબ્દ દ્વારા જ સામાને બધાજ આપવાની અને પરકીય ગ્રન્થો-દ્વારા સ્વસિદ્ધાન્તોનું સમર્થન કરવાની તેમની સાદાગણિક કુશલતાનું અબોધ દૃષ્ટાંત પૂરું પાઠે છે.

તેઓશ્રી વિરચિત કે પલ્લવિત અવ્યાખ્ય અને યોગ વિષયક ગ્રન્થો જોઈએ છીએ ત્યારે, તેઓ એક સિદ્ધ યોગી તરીકે આપણી સમક્ષ સજ્જ થાય છે. જૈનેતર ગ્રન્થ પાત્તજલયોગદર્શન ઉપર ટીકા રચી જૈન યોગપ્રક્રિયાનું સમગ્ર ચતાવવા સાથે તેમાંની અપૂર્ણતાઓ દૂર કરવાનું તેમનું સાહસ જોઈએ છીએ ત્યારે તેઓશ્રીની સર્વાંગી પ્રત્યુત્પન્ન મેષાને નતમસ્તકે માથાંબાંધી અપાર્દિ જાય છે !

વેદાન્ત ગ્રન્થો ઉપર ટીકા કરવાનું સેહેલ સાહસ, એ એમણે દાર્શનિક ક્ષેત્રે સાચેલી જ્ઞાનસિદ્ધિનો એક સબલ પુરાવો છે.

એમનું જીવન-કલ્પન જોતાં ટૂંકામાં એક વસ્તુ પલ્લિત થાય છે કે અધ્યાત્મિક પ્રવળતા એ જ તેમનો અન્તઃસ્વરૂપ હતો અને સદ્ધર્મતત્ત્વપ્રચાર એ જ તેમનો બહિઃસ્વરૂપ પ્રાણ હતો.

અહીં મારે સર્ગર્થ કહેલું જોઈએ કે, મારી અસ્થ જાણ મુજબ, કોઈ દિગ્મંચર કે જૈનેતર વિદ્વાને જૈન શ્વેતામ્બર દાર્શનિક ગ્રન્થ ઉપર ટીકા-સ્થિરણ કરવા શક્તિ કે ઉદારતા ચલાવી હોય, તેલું જાણવામાં નથી. ગ્યારે શ્વેતામ્બરોએ કેટલીયે જૈનેતર કૃતિઓ ઉપર અને દિગ્મંચર કૃતિ ઉપર પણ વિવિધ ટીકાઓ રચી પોતાની વિશાળ દષ્ટિ અને ઉદારતાનું જ્વલંત દર્શાવણ પૂરું પાડ્યું છે ત્યારે ઉદાર કોણ છે ને સંકુચિત કોણ છે, તેનો નિર્ણય કરવાનું વાચકો ઉપર છોડું છું. ચીઝી એક વિશિષ્ટતા એ નોંધવી રહી કે આજ સુધી સાહિત્યક્ષેત્રે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રન્થોના ગુજરાતી અનુવાદો ગદ્ય-પદ્ય દ્વારા થયા છે, પણ એક ગુજરાતી ભાષાની પદ્યરચનાની અર્થ અટિલતાને સમજાવવા સંસ્કૃત શાખામાં ટીકા રચવી પડે એ ગુજરાતી ભાષાના પદ્યમય ક્ષેત્રે એક અર્પૂર્વ ને નોંધપાત્ર ઘટના છે. ઉપાધ્યાયજીના 'દ્રવ્યગુણ પર્યાય રાસ' ગ્રન્થ માટે આલું વન્યું છે.

અરે, ગુજરાતી કૃતિઓને સમજવા ગુજરાતી અનુવાદો પણ છતાવ્યા છે.

ઉપાધ્યાયજી અમવાનની કૃતિઓમાં પણ કેટલીક કૃતિઓ વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે. એમાંથી અહીંયાં સર્વોપયોગી કૃતિ તરીકે બે કૃતિઓનો ઝલ્લેસ કરી શકાય : એક છે જ્ઞાનસાર, અને બીજી છે અધ્યાત્મસાર. આ કૃતિઓ સંસ્કૃતસાહિત્યમાં મૂર્ધન્ય સ્થાન ધરાવે તેવી છે. આ કૃતિઓ જૈન ઉપરાંત જૈનેતર

સમાજને પણ અત્યુપયોગી છે. આ કૃત્તિઓ વિશ્વને કલ્યાણનો સાચો રહ્મ ચંધિ છે, જીવનને ઋધ્વગામી વનાવવા માટેની સુચારુ પ્રક્રિયા રજૂ કરે છે. સ્વેચ્છા, વર્તમાન વુગનો પ્રજા માટે આ ઋણમોહ મેટ છે. સદુ કોઈ માટે એ સુવાચ્ય અને સુપચ સ્તોરક છે. એ જોતાં મારપૂર્વક કહેવાનું મન થાય છે કે લોક-સમૂહમાં આ પ્રશ્નની વધુમાં વધુ પ્રતિષ્ઠા થવી જોઈએ, અને આને સર્વમાન્ય અને સર્વપ્રાથ કરવા માટે 'ગીતા'ની જેમ અના ટપર મિન્ન મિન્ન પદ્ધતિ અને વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી, સુંદર શૈલી અને લોકમોગ્ય શાપમાં અનુવાદો, વિવેચનો ને વ્યાખ્યાઓ પણ થઈ જોઈએ. અને ધના પ્રચારને વ્યાપક વનાવવામાં સહુએ માર્ગીદાર બનવું જોઈએ, અણુ-હાઇડ્રોજન અને કોવાલન્ટ બોન્ડના અરે અર્થને ઝમેછા વિશ્વ માટે અધ્યાત્મશાસ્ત્રના પ્રચણ્ડ વલ્લોને સત્વર વામત કરવા જ જોઈએ અને એ માટે અધ્યાત્મિક સિદ્ધાન્તોનો છૂટથી વધુમાં વધુ પ્રચાર થવો જોઈએ, આવા સફળ પ્રયત્નોદ્વારા જ માનવજાતનું અજ્ઞાન ઘટાડી શકાશે, આત્મવાદને દવાવી રહેલાં મૌતિકવાદનાં પરિવલ્લોને માર્ગી શકાશે અને ફલતઃ માનવ-ચેતનાનું તેજોમય સ્ફર્જીકરણ સાધી શકાશે.

અહીંયાં પ્રસંગોપાત્ત એક જાંતરવેદના જણાવું કે આજના વિદ્વાનો અને સિદ્ધિતિ થર્મ પરવેગી વિદ્વાનોના નામ અને કામને જોઈએ જાણે છે, તેટલું આ મૂર્ખાના મહાપુરુષોના નામ અને કામને જાણતો નથી, આ એક કમનસીબ ને શસ્ત્રમજક ઘટના છે. અરે ! સુદ ગુજરાતના જ વિદ્વાનો પોતાના જ ઘરભાગને પ્રકટેલી આવી વિજ વિશ્વતિને કામથી તો પછી, પણ નામથી પણ અચારે ન જાણે, ત્યારે આન્તરપ્રાન્તીય વિદ્વાનોને તો આપણે શું કહી શકીએ !

વીજી મહાદુઃસ્વની વાત એ છે કે આપણા વિદ્વાનો વીજા ધર્મો અંગે મારું જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે, જ્યારે પોતાના આગણે જ રહેલા, ગુજરાતી પ્રજાના ઝર્ષમા સર્વોત્તમ અને અજોડ પાત્રો આપનાર જૈનધર્મ અંગે કે તેમના સાધુપુરુષો અંગેનું જ્ઞાન મેઝ્ઝબામાં તૂવ તૂવ પછાત રહ્યા છે. અરે, તેઓનું ધર્મધાર તો ઓરમયા પુત્ર ચેતું જ વણ બોલાય છે હજારો વર્ષથી જીવતા જૈનધર્મના જ્ઞાનના અમારે ગુજરાતના ક્ષિક્ષણ-વિશાગમ સ્થાલતા ગુજરાતી આદિ ભાષાનાં પુસ્તકોમાં, અને અન્ય સાહિત્યમાં પણ, વ્યા વ્યાં મગવાન મહાવીર કે જૈનધર્મ વિષે લખ્યું છે ત્યા ત્યા ટમ વિનાનું, છીઝરું લખ્યું છે અને કેટલીક વાર તો ધર્મના મર્મનો સમજણના અપાથે સોટાં વિવાનો કરીને અન્યાય પણ કર્યો છે; જાણે-અજાણે સ્ત્રોતી હકીકતો રજૂ થઈ ગઈ છે આ વધના કારણોનો સર્માદાનું આ સ્થાન નથી, પરંતુ વિદ્વાનોને મારી માનુગેય પ્રાર્થના છે કે, તેઓ ઝંડા ઝરે અને લક્ષવા પહેલા જૈન વિદ્વાનોનો સંપર્ક સાધી, હકીકતોની નોંધમાટે વગે પડી લે, અન્યાય પડી પણ સુયોગ્ય વિદ્વાનને વત્તથી પછી મુદ્દિત કરે, તો અન્યાય થવા નહીં પામે. આના મર્ત્તળ કે હવેથી તેઓ પોતાની જ્ઞાનસાધનામાં જૈન વિદ્વાનો, કવિઓ ને પ્રમ્થકારોને અન્ન મ્થાન આપશે.

૩૧/૧૧/૧૯૩૩ એ પરનામા મહાવીરદેવના એક સાંચ અને ચિસ્તપાલક સૈનિક હતા,

અનેક ગચ્છો, સંપ્રદાયો અને મતમેદોનાં મોજાંઓથી ધૂષવતા જૈનશાસનસાગરમાં તોફાને ચઢેલી ધર્મ-
નોંકાના એ સાચા મુકાની હતા.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પોતાના જીવનમાં બધાંય વર્ષો, જીવનનું સઘળું સુખ, જીવનની તનામ
કમાઈ જૈનશાસનને અર્પણ કરી દીધાં હતાં. જીવનના અન્તિમ વર્ષે સુધી સાહિત્યસર્જન, શાસનસેવા અને
ધર્મરક્ષાના શાસ લેનાર એ વીર પુરુષ આપણી સમક્ષ સેવા, સ્વાર્પણ અને પુરુષાર્થનો અપદર્શ નમૂનો મૂકતા
ગયા છે. શાસનમાં બુદ્ધિમાનો ધણા પાકે છે, પરંતુ કર્તવ્યપરાયણો અને નબ્બ સર્જકો ગમ્યાગાંઠ્યા જ
પાકે છે. ઉપાધ્યાયજી એક સર્જક અને જ્ઞાન્તિકારી પુરુષ હતા, તેથી તેઓશ્રીએ મારે બહિદાનો-આત્મમોગ
અને મુશ્કેલીથી મેઝબેલ સિદ્ધિઓને ટકાવી રાखવા અર્પવ સાહિત્ય સર્જન કર્યું; એ સાહિત્યનું અધ્યયન-
અધ્યાપન ને પ્રચાર થાય એ માટે શ્રીસંઘે 'યશોવિદ્યાપીઠ' જેવી એકાદ સંસ્થા ઝમી કરવી જોઈએ.

આજે ભૌતિક વિજ્ઞાન અને રાજકારણ એ જ જાણે જીવનનું પૂર્ણવિરામ હોય, એવી માવના અને
માન્યતા વિષમાં રમજૂન થઈ બેઠી છે. વઢી, પ્રજાનું માનસ અવાત્મવાદી અને ક્ષેરી વિચારોથી
સતત ઘેરાયું ગય છે. બીજી બાજુ પ્રજાના નેતાઓ અને પ્રચારક સાધનો તરફથી માત્ર ભૌતિક
સાધનોનાં સર્જન, સંવર્ધન કે વિવર્ધનમાં જ પ્રજાની સુખ-શાંતિ અને આત્મીની સિદ્ધિઓ સમાયેલી છે
—આવી જોરજોરથી થઈ રહેલી સ્વાપક ઉદ્ઘોષણાઓ દ્વારા પ્રજાના હૃદય અને મગજમાં સતત મરંચક
વિપપાત થઈ રહ્યો છે. પ્રજા આત્મવાદ કે અધ્યાત્મવાદના કલ્યાણ માર્ગથી દૂર સુદૂર હટસેલાતી ગય
છે. આ રીતે જ્યારે ભારતીય સંસ્કૃતિનો મધ્ય પ્રકાશ અવરોધ રહ્યો છે, ત્યારે સ્વેચ્છ, ક્યાદા મહાવિજ્ઞોનો
આર્પ વાળી જ પ્રજાને ટગારી શકશે કારણ કે ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની વાળી માનવજાતના સાચા
કર્તવ્યને બીધે છે, માનવની માનવતાને સમજાવે છે, વિશ્વને પ્રેરક વચગામ આપે છે, મંગલ અને
કલ્યાણના પવિત્ર રાજમાર્ગનું દર્શન કરાવે છે. માટે એમની વાળીનો સ્વૂં સ્વૂં પ્રચાર થવો જોઈએ.

આજીવન સર્વાંગોપકારી પૂજ્યપાદ ગુરુદેવોનું સંસ્મરણ અને આ કાર્યમાં સહાયક થનાર
શતાવધાની ન્યાય-વ્યાકરણ સાહિત્યકર્તા જયનન્દવિલ્લવજી તથા મુનિશ્રી વાલ્મીકિવિજયજીની યાદ
શે મુલાય !

અન્તમાં સરસ્વતીના કૃપાપાત્ર, મુરુચરણકમલના અર્ચક ઉપાસક, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના
અનુપમ આરામક, મહાન વિચારક, મહાનત તત્ત્વચિંતક, વાચકવર મહોપાધ્યાય ન્યાયવિશારદ
ન્યાયાચાર્યને અને તેમની સ્વપર કલ્યાણકારક પ્રજાને અખણિત વંદન !

વસંતપંચમી
૨૦૧૩, અમદાવાદ

}

—યશોવિજય

અનુક્રમણિકા

આમુલ

મુનિશ્રી પુષ્પવિજયજી

પ્રકાશકનું નિવેદન

મગીઓ

સંપાદકીય નિવેદન

મુનિશ્રી રમણવિજયજી

શ્રીયશોવિજય જીવન-કવન દર્શન : વિભાગ પહેલો

ગુણસ્તુતિ અને જીવન-કવન

વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧. ડપા. શ્રીયશોવિજયજી ગુણસ્તુતિ:	ડપાધ્યાય શ્રીમદ્વિક્રમજી મગિશ્વર	૧
૨. શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાયગુણસ્તવનાટકમ્	મુનિશ્રી અશ્વમેધવિજયજી સત્તાવધાની	૨
૩. મહોપાધ્યાયશ્રીમદ્ગણોષિજયચિદ્ધિપ્રિયગ્યાનાં ગુણસ્તુત્યટકમ્	મુનિશ્રી હેમચન્દ્રવિજયજી	૩
૪. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગુણગીત	મુનિશ્રી રમણવિક્રમજી	૪

લેસસંગ્રહ

૧ પૂ. ડપાધ્યાયજી મગધંતનાં વચનો પટલે	આત્મવંશી વિજયોત્પત્તિજી	૫
૨ અર્ચાનંદિ	આચાર્યશ્રી વિજયત્રિવિમુર્તિજી	૭
૩ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને જ્ઞાનસાર - કીર્તન	આચાર્યશ્રી વિજયપ્રગપ્તસૂરિજી	૯
૪ પ. ડપાધ્યાયજી મહારાજ આલે પણ અજરઅમર છે	આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજી	૧૨
૫ શ્રીયશોવિજયજીની ઝન્મમૂર્તિ કનોહ	મુનિશ્રી પુષ્પવિજયજી	૧૬
૬ ડપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેઓશ્રીનું અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ	પ શ્રી કલકલિદમયી ગણિ	૧૯
૭ શાસ્ત્રક યશોવિજય	પ શ્રી મદ્ધવવિજયજી	૨૫
૮ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના ગ્રન્થોનું અધ્યયન	પ શ્રી પુરુષવિજયજી	૨૮
૯ ડપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની જ્ઞાનસેવા	મુનિશ્રી આમૃતવિજયજી	૩૦
૧૦ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનાં વચનનાં રહસ્યો અને વિશેષતાઓ	મુનિશ્રી મણિવિજયજી	૩૨
૧૧ પ્રસર સ્યાદ્દી ડપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ	મુનિશ્રી વિક્રમધેવજી	૫૧
૧૨ ન્યાયદર્શનનું સ્વરૂપ	સાધ્વીશ્રી મુક્તવદીશ્રીજી	૫૫
૧૩ મહોપાધ્યાયજીય કરેલો ડપકાર	સાધ્વીશ્રી મણુલાશ્રીજી	૬૦
૧૪ અમર યશોવિજયજી	શ્રી દલપુલ માલગણિયા	૬૫
૧૫ ન્યાયાચાર્યને વંદન	શ્રી હીરનમ્લ રા. અપરિવા એમ. ઇ.	૬૮
૧૬ તાર્કિક - દુરિયાલી	"	૬૯
૧૭ શાસ્ત્રજ્ઞનું યંત્રજ્ઞ	"	૭૧

१८	श्रीयशोविजयजी महाराजजी जन्मभूमि कनोद्या	श्री कनैशाळळ मर्हेश्वर दने	७४
१९	श्रीमान् यशोविजयजी	डॉ. सम्मानदास म महेटा एम् बी बी एस	७९
२०	श्रीमद् यशोविजयजीतुं जीवन अने प्राणप्रतिष्ठा याने आपणुं कर्तव्य	श्रीवृत्त निर्मल	८९
२१	यशःप्रकाश	श्री लबीलदास केमरीचद संघवी	९३
२२	बे ज्योतिर्धरोनी मिल्नज्योत	श्री यमिलाल मो. पादराकर	९४
२३	पूज्य श्री. यशोविजयजी उपाध्याय	श्री त्रिशोवनदास कडेरचद	१०४
२४	अठारमी सदीना प्रभार ज्योतिर्धर	श्री मोहनलाल दीपचद चोकशी	१०६
२५	महाम् ज्योतिर्धर पू. उपा. श्रीयशोविजयजी	श्री फतेहचद अक्केचद	११२
२६	उपाध्यायजी महाराज अने तत्कालीन परिस्थिति	श्री राजपाळ मयनलाल बहोरा	११८
२७	न्यायाचार्य, जैनज्योतिर्धर महोपाध्याय श्रीयशोविजयजी	श्री मन्महाल मोल्लिचद शाह	१२१
२८	श्रीमद् महोपाध्याय श्रीयशोविजयजी	डॉ. वल्लभदास नेवलीमर्ह	१२४
२९	उपा. श्री. यशोविजयजीतुं भग्न जीवन	श्री नरोत्तमदास भयानदास	१२६
३०	योनीश्वर श्रीमद् यशोविजयजीजी हानदीपिका - 'हानसार' अष्टक	श्री अमरचव यादवी काह	१२९
३१	महो. श्रीयशोविजयजीय जैन संघ पर करेलो उपकार	श्री बल्लिख खोनचव गंधी	१३२
३२	वाचक श्रीयशोविजयजी, पद्मनी भूर्तिनो मनावरणविधि	श्री योश्वनदास वीरचद	१३५
३३	न्यायाचार्य श्रीयशोविजयजी, पद्मनी गुरूंर कृतिभोमी सालवारी	श्री योश्वनदास वीरचंद	१५४
३४	अठारमी सदीना महान ज्योतिर्धर महोपाध्याय श्रीयशोविजयजी	शाचार्यश्री विष्णुमहसूरिनी	१८०
३५	अठारमी सदीना महान ज्योतिर्धर महोपाध्याय श्रीयशोविजयजीकृत ग्रन्थो	" " "	१८९
३६	जैनदर्शनतुं चिंतनकाव्य 'हानसार'	श्री पी. के शाह	२०५
३७	जैनसिद्धान्त अने संस्कृतिनो साबो प्रभार	शुनिधी मन्मविजयजी	२१४
३८	श्रीमद् यशोविजयजी महाराज	शुनिधी भद्रप्रविजयजी	२१६
३९	श्रीमद् यशोविजयजी	श्री मोहनलाल दलीचंद देसाई	२२०
४०	" "	श्री नाथकुमार मन्मली	२२५
४१	श्रीयशोविजयजीकी जीवन - कार्य रूपरेखा	प श्री मुवलालजी सपवी	२२९
४२	श्रीमद्यशोविजयवाचकानां वैदुष्यमाध्यात्मिकत्वं च	प श्री नारायणचार्थ	२३३
४३	सुजसवेली मास - मूल	शुनिवरधी कान्तिविजयजी	२३५
४४	सुजसवेलीनो सार तथा टिप्पणो	शुनिधी यशोविजयजी	२४०
४५	उपाध्यायजीनां बे अप्रसिद्ध गीतो		२५५
४६	नयचक्र	शुनिधी पुष्पनिवमनी	२५७

विभाग बीजो

अन्य विषयक निम्नो

१ अरुणम्हेंद्रो मयुराम्	॥ वायुदेवधारण अग्रवाल	३
२ अष्टात्मतत्त्ववेत्ता श्रीमद् देवचन्द्रजी	श्री अमरचंद नाहटा	७
३ श्रीयशोविजयउपाध्यायकृत तत्त्वार्थगीतके- विवेचक - श्रीमद् शानसारजी	श्री यंत्ररत्न नाहटा	२६
४ अतत्त्वार्थगीतम् - वालाचवोद्य	" "	३४
५ पू उपाध्याय श्रीमद्विजयजी मुष्निफता-महंद्गीता	पं. धीरमजिद्विजयजी गणि	४१
६ 'पंचावधान' यत - बक - नालिकेर कथा	डॉ. भोगीनाथ ज्ञ अहैसरा	४८
७ त्रिपष्टिशाळाकाना प्रथम पर्वना प्रथम सर्गलु - समानदर्शन	श्री चयन्त त्रे ठरकर एम. ए. कोविद	५२
८ अहिंसाधर्म ज्ञाने तेनो संस्कृतिना विकासक्रममां उपयोग	श्री प्रह्लाद चन्द्रशेखर दीशानरी एम. ए. एम. एम. एम. एम.	६१

१. उ. श्रीयशोविजयगुरुमंदिर प्रतिष्ठा

जाने

'श्रीमद् यशोविजय सारस्वत सत्र'नो हेवाळ

१ सुवर्णीना जाध उजवणीनो कार्यक्रम	गुणगुणदत्तमिति सुमई	७८
१ गुणगुणदत्त महोत्सव		
२ श्रीयशोविजयजी गुणगीतो	श्री पादरकर	
३ ऊपाध्यायजीलुं स्मारक	जैनसत्र	
२ डमोई गुरुमंदिर प्रतिष्ठानी स्वागतपत्रिका	डमोई जैन श्रीसत्र	८८
३ श्रीयशोविजय सारस्वतसत्र पत्रिका व. १	श्रीयशोविजय सारस्वत सत्र समिति	९०
४ श्रीयशोविजय गणिवरनी मूर्तिप्रतिष्ठानी कंकोत्री	डमोई जैन श्रीसत्र	९५
५ चलो डमोई [पोस्टर]	" "	९८
६ श्रीयशोविजय सारस्वत सत्र महोत्सव- निमंत्रणपत्रिका	सत्र स्वागत समिति डमोई	९९
७ प्रतिष्ठा ज्ञाने सत्रसमितिना नामो	" "	१०२
८ उपाध्यायजी महाराजनी ज्ञान मूर्तिप्रतिष्ठा तथा श्रीयशोविजय सारस्वत सत्र - मूर्ति	'जैन' पत्रमाषी	१०४
९ श्रीयशोविजयजी ज्ञान - साहित्य प्रदर्शनलुं उद्घाटन	'जैन' पत्रमाषी	११८
१० सत्रे पसार करेला ठरावो	" "	११९
११ डमोईनु सुखद समाधान	" "	१२०

૧૨	સ્વાગત પ્રમુખનું વક્તવ્ય	મા. ચાતુર્વેદ જેઠાલાલ	૧૨૨
૧૩	સત્રવદ્ધાટનપ્રસંગનું વક્તવ્ય	યોગેશ્વરમુખ્ય નરસિંહ	૧૨૬
૧૪	સત્રના પ્રમુખ - દાર્શનિક પંડિત શ્રીશ્રીશ્વરચન્દ્રબોનું પ્રવચન	પ. ધી રમણચંદ્રજી	૧૨૮
૧૫	આચાર્ય શ્રીધિજયધર્મસૂરિજી મહારાજનું પ્રવચન	જૈન ' પદ્મપાત્રી	૧૩૫
૧૬	શ્રીયશોધિજયજી મહારાજનું પ્રવચન	" "	૧૩૭
૧૭	સત્ર પ્રસંગે આવેલા લેખ - નિવંધોની યાદી	" "	૧૪૫
૧૮	સારસ્વત સત્ર ગીતગુંજન	શ્રી જદરાજ	૧૪૭
૧૯	ધન્યવાદ	જૈન પદ્મના તપ્તીધી	૧૫૨
૨૦	સત્ર તથા મુનિજી ઉપર સફળતા દૃષ્ટતા અને અભિનંદન આપતા આવેલા સંદેશાંશે		૧૫૪
૨૧	શ્રીયશોધિજયસારસ્વતસત્રનાં સંસ્મરણો	જૈન શ્રી શોભીલલ જ. શાહેસરા	૧૮૧
૨૨	શ્રીયશોધિજયસારસ્વતસત્રનાં સંસ્મરણો	શ્રી નાથકુમાર ના. મકાલી	૧૮૩
૨૩	શ્રીયશોમારતી પ્રકાશન સમિતિ પત્રિકા	પ્રકાશન સમિતિ મહોદરા	૧૯૦
૨૪	શ્રીમદ્ધ્યશોધિજયજીકૃત ગ્રંથોની યાદી	મુનિશ્રી ચણોલિજયજી	૧૯૩

ન્યાયવિરાજઃ ન્યાયાચાર્ય મહેતાપાખ્યાયજી ૧૦૦૮ વીમહ પશોવિભવજી
 મહાગજના મચાધિર્મદિદમા પદસાવેલી
 પવિત્ર ચરણકમળ પાદુકા

**ન્યાયવિશારદન્યાયાચાર્યતાર્કિકશિરોમણિ
મહોપાધ્યાયશ્રીમદ્વશોવિજયજીસ્તુતિઃ**

[સ્તુતિકાર' ઉપા. શ્રીમાનવિજયજીમણિવરઃ]

સનર્કકર્કગધિયાસિદ્ધર્શનેષુ

મૂર્દન્યતામધિગતાસ્તપગન્ધધુર્યાઃ ।

કાવ્યા વિજિજ્ઞ પરપૃથિકર્પદોડયા -

વિસ્તારિતપ્રવરજૈનમતપ્રભાવા ॥ ૧ ॥

તર્કપ્રમાણનયમુખ્યવિવેચનં

પ્રોદ્વોક્ષિતાદિમમુનિશ્રુતકેવલિત્વા ।

ચક્રુર્યગોવિજયવાચકરાજિમુખ્યા

મન્દેડત્ર મયુપકૃતિ પરિગોપનાયૈ ॥ ૨ ॥

(૧) જે મહાપુરુષ સત્યતર્કને કરવાવાળી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવટે-અથવા ઉત્તમ તાર્કિકશ્રીઓના પરિશીલનવટે પ્રખર બનેલી બુદ્ધિથી-સમગ્ર દર્શનોમાં શિરોમણિભાવને પામ્યા છે, તપાગન્ધમાં અગ્રેસર છે, કાશીનગરમાં અન્ય દર્શનીઓની સભાને છતીને શ્રેષ્ઠ-સર્વોત્તમ એવા જૈનમતના પ્રભાવને જેમને વિસ્તાર્યો છે,—

(૨) અને જેઓશ્રીએ તર્ક, પ્રમાણ અને નય આ ત્રણેય પદ્ધતિથી પ્રધાનપણે કરેલાં શાસ્ત્રીયતત્ત્વોનાં વિવેચનોવટે કરીને પૂર્વકાળના શ્રુતકેવળીઓનું સ્પષ્ટ સ્મરણ કરાવ્યું છે; અને જેઓશ્રીએ આ ગ્રંથનું પરિશોધન કરવાવટે કરીને માત્ર પર ઉપકાર કર્યો છે, તે શ્રીવશોવિજયોપાધ્યાય વાચકસમૂહમાં ગુરુત્વ ગણાય છે.

[ઉપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજીવરે વિ. સં ૧૯૩૧ની સાલમાં જ્યેષ્ઠા
'ધર્મસંગ્રહ' નામના ગ્રંથની પ્રસ્તુતિમાંથી, પૃષ્ઠ ૧૦-૧૧]

श्रीगौतमस्याग्निने नमः ।

श्रीमद्यशोविजयोपाध्यायगुणस्तवनाष्टकम् ।

[वचन्तिका]

उदामवादिविषयो मुनि येन लभ्यः पादौ नमन्ति विबुधा नु विवादमुक्ताः ।
 ध्यायन्ति नाम हृदये गुणिनो गुणज्ञाः यस्यादभुतं मुचरितं मुनयो नुवन्ति ॥ १॥
 श्रीमत्समो न मुने चिनराजमक्तो, यदर्धमर्म निखिलं निहितं स्वचित्ते ।
 शोणोऽशुनेव विहृतो भ्रष्टान्धकारो, विषमवाप्य मनसा वचसा हि तेन ॥ २॥
 जग्मोर्दधि तरितुमाशु सदा क्रियावान् यज्ज्ञानसिन्धुतरणे विरला इलयाम् ।
 जीयाजिनागम-रहस्यमर मुतकैः सन्त्रानदर्शनचरित्रनिघेहि तस्य ॥ ३॥
 गुर्वीशवीरजिनशासनरक्षणार्थं रम्यं यथायि बहु येन सुतर्कशास्त्रम् ।
 वेदान्तबौद्ध-विपटादिविचारदलं नन्दन्ति वीर्य निपुणास्तमहं नमामि ॥ ४॥
 मोदे कुलेऽजनि 'कनेकुपुरे' पुत्रन्म, लभ्या पिता विहितवान् यशवन्तनाम ।
 यातो हि तेन यशसा य इह प्रसिद्धि, नन्दन्ति तस्य अनुधा जिनशासनानि ॥ ५॥
 दत्त्वा जिव श्रमणसत्त्वजनान् सधोऽ-स्यन् श्रेमुषीवविभया बहिमान्धकारम् ।
 यस्य क्रिया कल्लिमलौघविनाशिका जा-ते सर्वदा हितकरत्रिदिवे स जीयात् ॥ ६॥
 यस्य श्रिया सत्त्ववाखरहस्यमथ्या श्लोकोभिरो भविकसाधुवचनकोषः ।
 विज्ञानवैभववं प्रकरं मुनीनां जन्तोर्हितं भ्रमयुतं सततं तयोदे ॥ ७॥
 यज्ज्ञानगौरवविभूतिसरोऽवगाध सेवयता बुधजना मुखिनो भवन्त ।
 विषाविभाविहृतमोहसमस्तपन्नि नः संभवन्ति मुनि नो जननाय मुक्ताः ॥ ८॥

अवधारकार एव मुनिश्री यशोविजयान्तोवाशी
 यतावधानी मुनिश्री जयानन्दविजयजी
 न्याय-व्याकरण-साहित्य तीर्थ

॥ श्रीगौतमस्मिनेन ॥

महोपाध्यायश्रीमच्छोविशयजिह्वापिष्यर्षाणां

गुणस्तुत्यष्टकम् ॥

[कैलाशकण्ठः]

यशसा खलु विहृतात्मने जिनघर्मैकनिधयचेतसे ।
 विजयाय यशोऽभिधाय ते सवुपाध्यायवराय नम्यहम् ॥ १ ॥
 जितवादिगन्धेन्द्रसंहतिं परितः प्रौढविभाविभासितम् ।
 जगदेकविपश्चितं न को भुवि जायते सुतर्कपण्डितम् ॥ २ ॥
 मुनिना निजजन्मनाऽमुना महनीयेन 'कनोह' नामकम् ।
 पुरमत्यधिकं पवित्रितं कुरुते किञ्चिद्द सत्समागमः ॥ ३ ॥
 स्पृहणीयगुणं नयामिधं विजयान्तं गुरुमाश्रितः सुधीः ।
 तदुपासनया प्रपेदिवाङ् विमलशानविभासिस्त्रिभुवाम् ॥ ४ ॥
 नगरीं धृतसिद्धिसाधिका-मथ काशीमधिपत्यं मञ्जुलम् ।
 चिरमेकमनाः सरस्वती-मुपतस्थे तमसो निवृत्तये ॥ ५ ॥
 समशाल्यविमर्शकोविदः सवनेकान्तमताम्बिपारता ।
 हितकारिबरोपदेशकः किमु धन्यो न मुनीश्वरोऽयनौ ॥ ६ ॥
 रचिता विविधा गुणोज्ज्वलाः कृतयस्तर्कवितर्कमण्डिताः ।
 विदुषा महता सुबुद्ध्याः विबुधा यामिरहो चमत्कृताः ॥ ७ ॥
 जिनदर्शनतत्त्वदीपकः प्रथमादीद्गुणौघसंवृतः ।
 भविकमजयोधवत्सको गणिराजो नितरां विराजतम् ॥ ८ ॥

[श्रीमन्नेम्यपुत्र देवचरणान्नचक्षरीकायमाणो-द्देशकद्विजयो मुनिः]

ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય સ્વ. મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગુણગીત

[ગદ્ય-સુપતિ ગદ્ય ગદ્યગમ]

શ્રી યશોવિજયજી તારૂ નામ. કલ્યાણકારી મંગલ નામ.
મંગલ નામ મંગલ નામ, વિદ્યાવર્ધક તારૂ નામ. શ્રી૦ ૧

ન્યાયવિશારદ મનવિશરામ, પાયા પદ તે કારી કામ.
ચોથે પાઠકપદ અભિરામ. આપો સુખ શાંતિ આરામ. શ્રી૦ ૨

જિનશાસનના છે શણગાર, કીધી સેવા અપરપાર.
શાઓ રચી કીધી ઉપકાર, કહેતાં નાવે ગુણનો પાર. શ્રી૦ ૩

સરસ્વતી વર દીધો સાર. કાન્યો રચીયાં તે રસાળ,
કુતકેવલીના છે અવતાર. સ્મરણ-સજન છે સુખકાર. શ્રી૦ ૪

અનોદ પ્રભાવકે મહાસુનિરાજ, અહાંબલિ અર્થે જૈનસમાજ,
'સુયશ' વદન લાખલાખ આજ, આપો આરાધ સીઝે કાજ. શ્રી૦ ૫

[સવ પ્રસંગે ગદ્યજોડે ગીત]

[૬૦ પ્રતિશ્રી યશોવિજયજી]

૫. ઉપાધ્યાયજી ભગવાનનાં વચનો ઇટલે—

[લે : પરમપૂજ્ય આચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયનેમિસરીશ્વર મહારાજાન્ટેવાસી
પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમાન વિજયોદયસરીશ્વરજી મહારાજ]

૧. પરમોપાસ્યશ્વરજી ભગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

પ્રભાત, નય, સપ્તભંગી, સકલાદેશ, વિકલાદેશ, નિશ્લેષ વગેરેના નિઃકર્મરૂપ સ્વરૂપ પ્રદર્શન સાથે પદાર્થોના સંસ્કૃત-પ્રાકૃત અને પ્રચલિત લોકભાષામાં ગદ્ય-પદ્યગણિત એકરૂપથી વિચારપ્રદર્શક હોવાઓ.

૨. ભગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

શ્રીનિનેશ્વરદેવ પ્રત્યેનો અવિકલ ભક્તિરસ પ્રકટાવનાર પીયૂષના ઝરાઓ, યોધી-ખીજના આંહૂર ખીલવનાર પુકરાવતભિમ સુવર્ણસુદ્રાસુદ્રિત ટંકચાલી વચનો, અબાધિત સિદ્ધાન્ત વાક્યો

૩. ભગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

સચ્ચગ્રંથનાં નિર્મળતા અને દહતા કરાવવા સાથે પ્રભાવશાલી પ્રભુશાસન ઉપરના અસીમ પ્રેમભાવ અને જહુમાનને ઉત્તેજિત કરનાર પરમસાધનો.

૪. ભગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

પદે પદે ન્યાયકોટિની ઉચ્ચકક્ષાનું નિઃકર્મ, પ્રાવચનિક-વાકિક, કાર્મિક-અનિક, તૈદ્ધાન્તિક આદિ પરમસ્વરૂપ યાવત્ ધર્મમેષ સમાધિ પરમસમરસ ભાવ અને પ્રભુ સાથે સમાપત્તિરૂપ એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવાની સરણી.

૫. મગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

શ્રુતકેવલી ભગવંતોના અમાય શ્રુતસમુદ્ભૂત અવગાહન કરવાને મહાનાવ. આત્માને પ્રભુધર્મથી રસવેશિત તાત્પર્ય સુવર્ણભાવની જેમ, અગર ચોળ મણકરંઘરી રંજિત વસ્ત્રની જેમ રંગાવનાર નિર્મળ નિરૂપમ રસકૃષિકાને ઝરે.

*

*

*

૬. મગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

મિથ્યાત્વરૂપ દુર્ભંભપતિ ભેદવામા વજ્ર, પદાર્થ તત્ત્વવિષયક-સન્દેહ, વિપરીત જ્ઞાન-અજ્ઞાનાદિ ગાદ અન્ધકાર, તોડવામાં ઝળહળતો સૂર

*

*

*

૭. મગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

પૂર્વના શ્રુતકેવળી ભગવંતોનું સ્મરણ કરાવનાર અચાત્ર પ્રતિભાશાલી વૈભવ.

આવી આવી અનેક ઉપમાઓ અને મુન્દલાસ્ય પ્રશંસાને પાત્ર ભગવાન મહોપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિનયજી મહારાજશ્રીની વિશાલ અને આદર્શ પ્રતિભા તો જુઓ કે.

સ્યાદ્વાવાચ્યઃ કાપિ કસ્યાપિ જાત્રે યઃ સ્યાત્ કસિદ્ દષ્ટિવાર્ણનોઃપદાઃ ।

તસ્યાપ્યામે મારતી સસૃદ્ધા મે મક્તિવ્યકેનાંપ્રહોડ્ગૌં પૃથૌં વા ॥

ભાવાર્થ—દષ્ટિવાદ (ગરુડ શાસ્ત્રાત્ર) સમુદ્ભવી પ્રકટયજ્ઞેલ સ્યાદ્વાદ પદાર્થધીયૂષ કોઈના પછુ શાસ્ત્રમા કોઈપણ વિભાગમાં, જે હોય તેનું બ્યાખ્યાન કરવામાં, સ્યાદ્વાદ ઉપર પ્રકટ ઉદ્ભવતી ભાકત હોવાથી મારી પુલિ-વાણી સ્ફૂહાવાળી જ વર્તે છે ભક્તિની સ્પષ્ટતાથી ચોક્કસ-વધારેમાં નહાના-ચોટામાં, સૂક્ષ્મ-સ્ફૂલમાં, અણુ-વિશાલમાં કોઈ ભતનો આગ્રહ-તક્ષાવત નથી.

આ હતી તેજોશ્રીની વિકસિત ઉદારભાવના

આમા અનેક ગુણગુણસાગર ભગવાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને તેમની વાણીને વારંવાર વદન.

અર્ધાંજલિ

[લેખક : પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયસિંહચરણ મહારાજ]

તત્ત્વવાળીપ્રજ્ઞાકોન યેન જ્ઞાતા લલુચરત ।

ત યશોવિજયં નિત્યં યશસ્વન્નં નમમ્યહમ્ ॥ ૧ ॥

તર્કદર્શનવેત્તારં નેતારં મુક્તિવર્ત્તનિ ।

દર્શનવ્યવહારં શ્રીયશોવિજયં સ્તુત્વે ॥ ૨ ॥

કાશ્યાં પ્રાપ્તં પદં યેન રમ્યં ન્યાયવિશારદમ્ ।

ન્યાયાચાર્ય ધરેણ્યજ્ઞ ત યશોવિજયં મજે ॥ ૩ ॥

૧. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે શ્રી જિનેશ્વરમહારાજના અતુલ્ય જૈનશાસનના અનન્ય ભક્ત.

૨. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે સત્તરમી સદીના જૈન શાસનના વિશિષ્ટ સામે સમૂહનાર એક અદ્વિતીય વિજયી મુલતવર.

૩. મહોપાધ્યાય ભગવાન શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે અઠાદશ સુદ્ધિઓના ભંડાર, યશસ્વિતરી અને કરુણસ્વિતરીમાં દત્તવિત્ત એક અતુલ્ય શબ્દગાર અને શ્રીજૈનશાસનની ચમક વધારનાર શ્રીજૈનશાસનના શબ્દગાર.

૪. વાચકપ્રબર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે શ્રીજૈનશાસનના સુહૃદતત્ત્વોને ખૂબખૂબ ખીલવટ આપનાર અને વિસ્તારથી વહુવનાર તાર્કિક ચક્રવર્તી. દ્વાદશારનચક્રે અન્નપ્રસેદા શ્રીમદ્ભવાદી આચાર્યભગવંતની આંખી કરાવનાર અપૂર્વ સાહિત્યના સર્જનકાર શ્રીજૈનશાસનના સ્થંભરૂપવાદી.

૫. ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે ૧૪૪૪ ગ્રંથના કર્તા આચાર્ય ભગવંત શ્રીહરિભદ્રસૂત્રીશ્વરજી મહારાજની જેમ આગમાનુસારી આગમમાં નહિ જેવા અદ્ભુત વિચારોનું પ્રદર્શન કરાવનાર આચાર્ય ભગવંત શ્રીહરિભદ્રસૂત્રીશ્વરજી મહારાજના લલુખાતા.

૬. ન્યાયાચાર્ય પાઠકશિરોમણિ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે રૂપકાલંકારથી સંસારની અસારતાના ઘોરક દર્શાવેને યોજવામાં સિદ્ધિધિની હરણમાં આપનાર સત્તરમીસદીના એક અપૂર્વ કથાનિર્માતા.

૭. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, સાગધી, સારવાડી, મેવાડી, સુજ્જાતી આદિ ભાષાઓમાં શેમાંયક કવિતાકાર, વિવિધ સાહિત્ય સમર્પક, જૈનધર્મના એક મહાન ધોરીપુરુષ.

૮. ચતુર્થપદ વિભૂષિત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે જૈનશાસ્ત્રના અનેક વિરોધીઓની વચ્ચે જૈનશાસ્ત્રની સત્યવાતોને કવિતામાં રચી તથા યુક્તિ-પ્રયુક્તિવાળા અગ્રેષ્ઠ સ્ત્રી, બ્યાખ્યાનની બ્યાસપીઠપરથી પુલકદંધનિએ બ્યાખ્યાનો આપી, વિરોધીઓની જડ ઉખેડનાર, વિરોધીઓ તરફથી થતા આક્રમણ ઉપસર્ગો સહવામાં એક મહાન ધીરપુરુષ.

૯. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે જિનશાસ્ત્રના રંગધીજ એકચક્ર.

૧૦. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીમહારાજ—એટલે મહારાજા વિપ્રોદી સરૈવ અનાસકા.

૧૧. વાયકમવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે જિનજાગમનાં ભારીક તત્વોને વિચાર બનાવનારી વિચારણામાં અને પ્રચારણામાં પ્રસક્ત.

૧૨. પાઠક શેખર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે હુનિયાના અન્ન ધર્મતત્વોથી શ્રીવીતસગકથિત તત્વો જ સારભૂત છે એવી શિદ્ધિમાં જ સંસક્ત.

૧૩. ન્યાયવિશારદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે ઘરવુસિતરી બને કરણ સિતરીના પરમ ઉપાસક હોઈ એક મહાન વિરક્તયોગી

૧૪. વાયકપદ વિભૂષિત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે ભવિક હૃદયોના હાર.

૧૫. ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે વિશિષ્ટ રચનાકાર.

૧૬. પાઠકમવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે અસત્ય તત્વોના અનુપમ ખંડનકાર

૧૭. ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે પરમપ્રભાવક શ્રીહીરસૂત્રીશ્રીજી મહાત્મજના સચ્ચાઈના પંડિતસાર.

એએશ્રીજીને અમારી કેટલાકુદ્દેદિ વંનબોધિ

શાસનપ્રભાવક ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને જ્ઞાનસાર-કીર્તન

[લેખક-પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ]

અતમાં એ જ યોગીપુરુષો વંદનીય હોય છે કે જેઓએ ઐહિક, પાર-લોકિક-કાર્યોથી તટસ્થ (પર) રહી આત્મકલ્યાણ વાસ્તે આત્મપરિણતિને નિર્મલ બનાવી છે, ઉભયલોકથી પર-ત્રેયોમાર્ગ અપનાવ્યો છે. એમના શુભેતુ' કિંચિત્ સ્મરણ કરવું એ પણ મહાસૌભાગ્યનું ચિન્હ છે ધન્ય છે તેઓને કે જેઓ સદા ય તત્ત્વદૃષ્ટિ એવા એ પુણ્યપુરુષની સાક્ષાત્ છાયામાં

આબ્યા હશે જેનું આત્મસ્મરણ બાહ્ય-અભ્યંતર, કેવલ અધ્યાત્મમાં જ અવિચળ છે, એમના ચરિત્રની ભાવનાની (અથ) ગણનામાં આપણે પામર મનુષ્ય આવીએ તો એ સદ્ભાગ્ય છે. એ મહાયોગિ પુરુષોના જે ઉદ્દગાર એ જ આગમ છે. કેમકે જેમનો આત્મા અધ્યાત્મસ્વરૂપ ઓતપ્રોત છે તેની જે કંઈ વચનાવલી નીકળે તેસ્વપરકલ્પાધારક જ હોય છે. એમનું જે આચરણ એ જ ચરણાનુયોગ. તથા જે શબ્દોપદે શુધ્ધી (સાકળી) એમની પ્રવૃત્તિને લખાય છે એ ચરણાનુયોગ એમનો વિહાર એનો જ તીર્થ' શબ્દ તરીકે વ્યવહાર હોઈ શકે છે જેમ,—"બીજું" તીર્થ સેવના સખી તીર્થ તારે જેહરે, તેહ ચીતારથ સુનિવરા સખી તેહ શું કીજે નેહરે"—તથા સસારના કારણરૂપ ચોકપર જેણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો એ જ પરમાત્મપદના અધિકારી છે. એ શાસ્ત્ર ઉક્તિ, તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ પુણ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના આશયથી તો એ છે કે "પરમાત્માની કેવળ ઉપાસના અને જપ (ધ્યાન)થી પરમાત્મપદ નથી મળતું", પણ પરમાત્મા-પ્રતિપાદિત (કહેવ) માર્ગ ઉપર ચાલવાથી પરમાત્મા ધર્મ શકાય છે બાવા અનેક શુભપ્રભાવિત પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના શુભ ગાન કે પ્રશંસા માટે આ હેતુનિમાં એ શક્તિ નથી કે એ પૂજ્યશ્રીનાં ચરિત્રનો અથા પણ લખી શકે? તો પણ એમના ઉપર અતરંગ જે ઉપાસના-ભાવ અને સદ્ગુણ અસ્થુકમળ રજનો પ્રભાવથી મને શ્રદ્ધા છે કે એમના ચરણરજનો સેવક એની કૃપાથી જરૂર કૃતકૃત્ય બની શકે છે. પરમપૂજ્ય શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું અગાધ પાંડિત્ય, એ જ્ઞાનના મહા-સાગર, તેમના વિશુદ્ધ ચારિત્રાદિ શુભે બાજે આપણી સામે તેમનો સ્પર્શ દેહ ન છતાં એનું પ્રત્યક્ષ ચિંતામણિ રત્નતુલ્ય વહનમય, અનેક વિવેચી ભરપૂર અનેક શાસ્ત્ર અથો કહી બતાવે છે એ પ્રભાની છાયાનો મને આંશિક સ્પર્શ ન છતાં એમના વિષે કંઈ કહેવું એ કેમ બને? કૃત મન લાલ આવર એ ગુરુપદના આરાધન માટે કંઈક આ પ્રયાસ છે એઓશ્રીના અધ્યાત્મવિષયક અથો પૈકી જ્ઞાનસાર સુખ્ય છે એમના અનેક અથો પૈકી પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો શ્રીજ્ઞાનસારનો અથ એ ખરેખર જ્ઞાનસાર જ છે. વસ્તુતઃ સ્વઅનુભવનો જ ખતનો ભયો છે. તેમા બીજીસ અષ્ટક-પ્રકરણ છે જેમાં એક એક પ્રકરણ રહસ્ય પૂર્ણ વિષયનાં છે.

તે વિષયો જો કે અન્યગ્રાન્થમાં હોવા છતાં એનું સંકલન સરસ અને શૈશ્યક શૈલીથી કરવામાં આવ્યું છે એકંદરે આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિએ પ્રતિપાદન કર્યું છે એ જ તેઓની પ્રતિભા અને અનુભવ જોનેતરે ભિન્નભિન્ન અનેક મત દર્શનનો સામ્રાજ્ય અનુભવ એ એમની સુદૃઢ-દૃષ્ટિ જણાઈ આવે છે. આ જ્ઞાનસાર ગ્રંથ કેટલો આધ્યાત્મિક ઉચ્ચકોટિનો છે. એ ઉપાધ્યાયજી શ્રી પોતેજ ઉપસંહારમાં પોતાના જ આત્મવિશ્વાસે રહુકાર થતા અવાજે જણાવે છે કે-

સ્પષ્ટં નિષ્કૃતં તત્ત્વસદ્ભૈઃ પ્રતિપન્નવાન્ ।

મુનિર્મહોદયં જ્ઞાન-સારં સમવિગચ્છતિ ॥

[ઉપસંહાર સ્તો. ૫]

ખત્રોસ અષ્ટકો વડે પ્રગટ નિર્ધારિત તત્ત્વને પ્રાપ્ત થયેલા મુનિ, જેનાથી મહાન હૃદય છે એવા શુદ્ધ ચારિત્ર તથા ધર્મ સુકિતરૂપ જ્ઞાનસારને પામે છે આગળ એનું જ શાસ્ત્રાધારે પોતે પ્રમાણ આ રીતે આપે છે.

“સામાદ્યમદ્યમં મુખનાળં જાવ વિદુસારામો ।

તસ્ય વદિ સારો ચરણં, સારા ચરણસ્ય નિષ્વાણં” ॥

સામાયિકથી માહી યોદ્ધા લોકગિદુસાર પૂર્વ મુખી કુતજ્ઞાન છે, તેનો સાર ચારિત્ર છે અને ચારિત્રનો નિર્વાણ છે જુઓ એ જ પુષ્ટિને આ એક વધારે પુરાવો.

નિર્વિકારં નિરાવાધં, જ્ઞાનસારમુપેયુષામ્ ।

વિનિવૃત્તપરાજ્ઞાનાં મોક્ષોઽર્જય મહાત્મનામ્ ॥

[અપં સ્તો ૬]

વિકારરહિત અને બાધારહિત એવા જ્ઞાનસારને પ્રાપ્ત થયેલા અને પરતી આશા જેની નિવૃત્ત થઈ છે એવા મહાત્માઓને આ જ ભવમાં ગન્ધેની નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે :—

તથા આ ગ્રંથ ઉપર એઓશ્રી જે ગુજરાતી ભાષામાં બાલાવબોધ રૂપ અનુવાદમાં કહ્યું છે કે “બાલિકાનિ જાળ ચાટવા જેવો આ બાલાવબોધ નીરસ નથી, પરંતુ તે ન્યાયમાલારૂપ અમૃતના પ્રવાહ સરણ છે’ જેનેતરમાં ભગવદ્ગીતાનો આધ્યાત્મિકજ્ઞાન તરીકે આદર છે. કિન્તુ એ મંતવ્યમાં ઘણાં મતાંતરો છે ત્યારે આ ગ્રંથ તો તેની રચના પ્રોત્ત હતાં મુદ્દે, હૃદયગમ અને સ્વાધ્યાય માટે ખાસ ભાવવાર્ધી પ્રસાદરૂપ જ્ઞાનના ઉપનિ-પાદરૂપ છે. જેમ જેમ વાચન, મનન કરાય; તેમ તેમ એનો આધ્યાત્મિક અનુભવ અને સ્વસ્વરૂપરમણ ગતી શકાય પરંતુ—

કેવાંચિદ્વિષયજ્વરાતુરમહો વિત્તં પરેણાં વિપા-

વેંગોદર્કનુનર્કમ્સ્તિતમયાન્વેષાં કુર્વેરામ્યતઃ ।

લગ્નાદર્કમવોધકપપતિતં ચાસ્તે પરેણામપિ,

મ્નોક્ષાનાં તુ વિકારમારહિતં તજ્ઞાનસારાગ્રિતમ્ ॥

[પ્રશસ્તિ સ્તો. ૨]

અહો ! કેટલાએકનું મન વિષયરૂપ તાવથી પીડિત થયેલું છે, બીજાઓનું મન વિષના આવેશ સરખા અને તત્કાલ છે કેળ જેવું એવા કુતર્ક-કુવિચારવડે મૂર્છિત થયેલું છે, અન્યનું મન કુવૈશગ્ધ-કુઃખગર્ભિત અને મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી કરડેલું છે હઠકાયો ફૂતરો જેને એવું, એટલે અલાનતરે જેનો કટુક વિચાર થાય તેવું છે. બીજાઓનું ચિત્ત અજ્ઞાનરૂપ રૂપમાં પડેલું છે. 'પરંતુ થોડાઓનું' મન વિકાર ભારથી રહિત જ્ઞાનસાર વડે આશ્રિત છે—

ઉપરના ઉપાધ્યાયશ્રીજીના અનુબૂત ઉદ્દગાર મુજબ—

“ ચિરસાસ્ત્રસાસ્વાદવિદોઽનુભવજિજ્ઞાયા ”

[અનુભવાદિક સ્તો ૫]

એટલે કે અનુભવરૂપ જીભ વડે શાસ્ત્ર રૂપ સ્ત્રીસ્મા રસોસ્વાદને વ્યભુતાસ થોડા છે એટલે શાસ્ત્રજ્ઞાન તે ગાદી છે, અને અનુભવ તે અંતરંગ ખાળત છે.

તો પછી હું આ અંધનું માહાત્મ્ય શું કહી શકું ?

આ અંધ રચના—સમાપ્તિ, ગૂઢરાત્ર સિદ્ધપુરમાં શ્રી મહાવીરનિર્વાણ દિવાળીને દિવસે પૂર્ણ કરતા આજ અંધાન્તે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીએ પોતે જ કહેલું 'માહાત્મ્ય' રજૂ કરી શુભ-સ્તવના પૂર્ણ કરે છે.

“ આ અંધ પૂર્ણાનંદધન આત્માના આરિત્વલક્ષ્મીની સાથે પાણિમહત્તા મહોત્સવ રૂપ છે, વળી આ શાસ્ત્રમાં ભાવનાસમૂહરૂપ પવિત્ર ગોમયવડે બુદ્ધિ લીપી છે. ચોતરફ સમતારૂપ જલનો છાંટકાવ કર્યો છે. રસ્તામાં સ્થળે સ્થળે વિવેકરૂપ પુષ્પની માલાઓ લટકાવી છે અને આખો અધ્યાત્મરૂપ અમૃતથી ભરેલો કામકુંભ મૂક્યો છે. આ બધું પૂર્ણાનંદધન આત્માને અપ્રમાદનગરમાં પ્રવેશ કરવામાં મંગલરૂપ છે.” (પ્રશસ્તિ શ્લોક. ૩)

આ જ્ઞાનસારના અભ્યાસી બની અનેક આત્મહિતેચ્છુ પુન્યવતો આ જ્ઞાનસારરૂપ આરિત્રશુભ પ્રાપ્ત કરી દેવશ્રેય સાધે એ શુભેચ્છા

યજ્ઞ રોષ કપાયાળાં, દ્વલ્લખ્યાનં જિનસ્ય ચ ।

જાતવ્યં તત્ કપઃ શુદ્ધં, અવશિષ્ટં તુ લંઘનમ્ ॥

અર્થ.—જે તપશ્ચ કપાયાળાં રોષ, અલ્પવર્તુ પાલન અને વીતરાગદેવતું ધ્યાન થતું હોય, તે જ શુદ્ધ તપ જાણુ અને જાણીતું તો સર્વ લંઘન માત્ર સમજવું

॥ સકલલક્ષિસંપન્નાય શ્રીમતે મૌતમગણધરાય નમોનમઃ ॥

વાચકશિરોમણિ ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આજે પણ અજર-અમર છો

[યે-પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ]

સ્ત્રી દેશર કિંવા કપુર જરાસ વગેરે ભૌતિક સુખધી પદાર્થોની સુવાસ મનાંદિત છે. પરંતુ સત-સાધુઓના અંતરત્તમામાં પ્રગટેલ શ્રદ્ધા-સંયમાદિ સદ્ગુણોની સુવાસ અમર્યાદિત છે. કસ્તૂરી દેશર વગેરે પદાર્થો પેતાની હાજરીમાં તો સુવાસ આપે છે, પરંતુ પોતાની ગેરહાજરીમાં સુવાસ આપવાની તે પદાર્થોમાં શક્તિ નથી. અને કદાચ સુવાસ આપે તો બે પાંચ કલાક પુરતો જ. જ્યારે સંન-સાધુ પુરુષો પેતાની હાજરીમાં તો સુવાસથી મધમધતા બનીશા સમાન હોય છે. પરંતુ તેઓનાં સ્વર્ગગમન બાદ સેંકડો-હજારો વર્ષો પછી તો સંત પુરુષોના સદ્ગુણોની સુવાસ વિશ્વમાં પ્રસારાયેલ રહે છે. ભૌતિક પદાર્થોની સુવાસ કરતાં આત્માની સુવાસ દબ-સેત-સાળ અને સાવની અપેક્ષાએ અનંતગુણુ અધિક છે. પોતાના જીવનમાં જે કોઈ માનવે આવી આત્મગુણોની સુવાસ પ્રગટાવેલ છે. તે મહા-પુરુષનું જીવન ધન્ય છે, સફળ છે, સાર્થક છે.

લગભગ આજથી અઢીસો વર્ષો અગાઉ વિશ્વમાં શ્રદ્ધા-સંયમની સુવાસ પાદરનાર, ઝાંખી થયેલી જ્ઞાનવ્યોતિને વધુ સતેજ કરનાર અને કટોકટીના સમયે ધર્મશાસનની મુદ્દર બધવસ્થાને સુરક્ષિત રાખનાર ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ વાચકશિરોમણિ મહોપાધ્યાય શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજ નામે એક સમર્થ મહાપુરુષની જૈન શાસનને ગરવી પૂજારૂપિ તરફની ભેટ પ્રાપ્ત થઈ હતી. પાટણ પાસે કન્હોડીનું ગ્રામ એ સતપુરુષની જન્મ-ભૂમિ હતી. માતા સોભાગદે અને પિતા નારાયણજીનો એ કુલ્લીપક પુત્ર હતો. જન્મ-જન્મની ભારાધનાના પ્રતાપે બાલ્યવયમાં જ સસ્કાર અને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા એ કુલ્લીપકના સુખમંદલ ઉપર સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી. બે વાર વખત શ્રવણ કરવા માત્રમાં અખંડ ભક્તિભર સ્તોત્ર જરાબર કંઠસ્થ થઈ જવું એ જ્ઞાનપ્રતિભાનું પ્રગટ રૂપ હતું.

સદ્ગુણો સમાગમ, અતરનો સાચો વૈરાગ્ય, માતૃપિતાની શુભાશિષ સાથે સંયમના પુનિત માર્ગનો સ્વીકાર, સંયમના સ્વીકાર પછી સતત શ્રાવણવાસ, શાસ્ત્રોનાં વધુ પરિચીલન માટે કાશી-આશા જેવા દૂરવર્તિ સ્થળોમાં પૂજ્યગુરુદેવ સાથે જમન અને વર્ષો પર્યંત ન્યાય વગેરે સર્વદર્શનનો અપ્રમત્તભાવે અભ્યાસ તેમ જ તે અભ્યાસ દ્વારા પ્રગટ થયેલ સાચી પરીક્ષાશક્તિ અને સમ-વયશક્તિ વગેરે, એ સંતના જીવન પ્રસંગોનું ચેટણું વર્ણન કરીએ તેટલું અલ્પ છે. એ પવિત્ર સાધુ પુરુષે પોતાના અંતરમાં શ્રદ્ધા અને સંયમની અનુપમ આરાધના તેમ જ શ્રુતસંપન્નના સતત પરિચીલન દ્વારા દિવ્યપ્રકાશ પાદરનાર આત્મવ્યોતિ પ્રગટાવી એ પુનઃવિભૂતિને પોતાના અંતરમાં એ અદ્ભુત આત્મવ્યોતિ

પ્રગટાવોને જ સંતોષ ન માન્યો, પરંતુ અનેક વિષયો સંબંધી સંહિત સર્જન તેમ જ સદુપદેશદારા સંખ્યાગણ માનવ હૈયામાં એ દિવ્યપ્રકાશમય આત્મભવેતિનો ઝગમગાટ પ્રગટ કરી અનંતકાલનાં અધકાર પટલોને દૂર કર્યાં

અનંતજ્ઞાની તીર્થંકર દેવેલ્લે જણાવેલા અનંતશાંતિના માર્ગને સમજવો, એ માર્ગ ઉપર યથાર્થ શ્રદ્ધા થવી, તેમજ અનંતશાંતિના પુનિતપથે પ્રયાણ કરવું. એ ઉત્તરોત્તર યદ્યપિ વધુને વધુ દુષ્કર છે પરંતુ એ બધા થ કરતાં અનંતશાંતિના પવિત્ર રાજમાર્ગમાં હગલે પગલે કંટક વેરનારાઓનો સામનો કરવા, સાચે વેશયેલા કંટકો દૂર કરી અનેકાનેક મુસુંહુ આત્માઓ માટે એ પવિત્ર રાજમાર્ગને સાફ અને સુરક્ષિત રાખવાનું કાર્ય ખૂબ જ વિકટ છે.

બીજા બધાય તીર્થંકર દેવોના ધર્મશાસનની અપેક્ષાએ સરમતીર્થંકર શ્રમજીભગવાન મહાવીર પ્રભુનાં ધર્મશાસનની પરિસ્થિતિ ખૂબ જ સિલ્લ પ્રકારની છે કાળજી પરિબલ માનો. કે આત્માઓના પુન્યબલની ખામી માનો, પરંતુ શ્રમજી ભગવાન મહાવીરપ્રભુનાં ધર્મ-શાસનમાં થોડા થોડા સમયને અંતરે કંટક પાથરનારી વ્યક્તિઓનો વધુ પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. શ્રમજી ભગવાન મહાવીરનાં નિર્વોણથી આજ સુધીનાં ભ્રમભગ અહીંહજાર વર્ષોના ઇતિહાસનું સિંહાવલોકન કરવામાં આવે તો બોદ્ધ વગેરે અન્યદ્વાર્શનિકોનાં આક્રમણ ઉપરાંત સ્પર્ધાશનમાં પ્રગટ થયેલ સેકંડા ગચ્છ-મત-સંપ્રદાયના સિલ્લ સિલ્લ લેદોની હારમાળા આપણને બહુવામાં આવશે સર્વોત્તમ જૈનશાસનની અદ્ભૂત શક્તિનો કૂંસ કોઈ પણ કારણે થયો હોય તો પોતાના ઘરમાં પ્રગટેલા સિલ્લ સિલ્લ ગચ્છમતોની પરંપરા અને તે માટેનો વધુ પડતો દુરાગ્રહ જ છે

ધર્મશ્રદ્ધામાં જૈન ધર્મશાસનને સિંહસમાન બદ્ધું છે અને ઇતર ધર્મશાસનોને અન્ય વનપશુઓની સુધે સરખાવેલ છે. અન્ય હાથી-ઘોડા વગેરે વન પશુઓથી સિંહને યત્કિંચિત્ પણ ભવ સ્થાન નથી હેતું. અન્ય વનપશુઓનાં પ્રવહ આક્રમણનો સામનો કરવાની શક્તિ એ કેશરીસિંહમાં અવશ્ય હોય છે પરંતુ એ જ કેશરીસિંહના પોતાના શરીરમાં જ ભ્યારે રોજ ઘાય અને કીડાઓ પેદા થાય છે ત્યારે એ પ્રચંડ પ્રાણીની શક્તિને વિનાશ સર્જાય છે. જૈન ધર્મશાસન ઇતર ધર્મશાસનોથી કોઈ પણ સમયે પરાભવ પામ્યાનું નથી બદ્ધું. હરકોઈ પળે એ અનેક ન્તવાદની અનુષ્ઠા ચાલી ધરાવનાર જૈનશાસનનો પ્રત્યેક પ્રસંગે વિજય થયો છે એમ છતાં જૈનશાસનની વર્તમાનમાં જે શીર્ષુ-વિશીર્ષુ દશા છે તે એ જ ધર્મશાસનમાં પ્રગટેલા ગચ્છ-મત-સંપ્રદાયના સખ્યબંધ કદાચહી કીડાઓને આભારી છે

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો સમય એટલે જૈનધર્મશાસનની પેઠી ઉપર ટાંચ આવવા જેવો વિકટ સમય હતો. એક બાજુથી ઇતર સંપ્રદાયોમાં ધર્મના ઓઠા નીચે ભોગ વિલાસનું સામાન્ય વૃદ્ધિ પામતું હતું ભ્યારે જૈન દર્શનના પોતાના આલિશાન મહેલમાં કોઈએ (મુશ્ક) અધ્યાત્મવાદના નામે, તો કોઈએ (સ્વરૂપ) હિંસાના નામે, કોઈએ નિશ્ચય-

નયવાદના ઓઠા નીચે, તે કોઈ એ જ્ઞાનવાદના નામે આગ સળગાવવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા હતા. જૈન શાસનની એ મહેલતલો અત્યુક શદ્ધિક વર્ગ એ આગનો ભોગ પલુ થઈ ચૂક્યો હતો. એવા વિકટ સમયે એ સળગતી જ્ઞાનના સંતાપની પરવા કર્યાં સિવાય તે તે વ્યક્તિ-ઓની સાથે વ્યક્તિદ્વેષ જવાપલુ રાખ્યા વિના વાદ-વિવાદો દ્વારા, તે તે સ્થળોએ જઈને શાસ્ત્રીય દલીલો સુઝા, મધુરી ધર્મદેશના દ્વારા અને તે તે વિષયનું સચોટ પ્રતિપાદન કરનારા-સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-હિંદી-ગુજરાતી ભાષામાં સંખ્યાબંધ શાસ્ત્રજ્ઞ-જ્ઞાની દયનાદ્વારા ખૂબ ખૂબ શીતલ જળનો છંટકાવ કરીને પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજને આગ જોલવવાનો ભીંરથ પુરુષાર્થ કર્યો હતો તેમ જ તેઓએ પોતાના એ મંગલમય પુરુષાર્થમાં ખૂબ સફલતા પ્રાપ્ત કરી હતી. જૈનધર્મ-શાસનની પેઢી ઉપર ટાંચ લાવનારાઓને 'પરાસ્ત કહી એ શાસનની પવિત્ર પેઢીને કટોકટિના સમયે સુરક્ષિત રાખનાર આપણા પરમ તારકે ગુરુદેવ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ હતા.

પૂજનીય ઉપાધ્યાયજી મહારાજને મળેલા અનેક બિરુદો પૈકી લઘુ હરિભદ્રનું પદ્મ બિરુદ છે જે કે આશ્ચર્યપાઠ આચાર્ય ભગવંત હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ એટલે તે કાળે જૈન-શાસનના એક સમર્થ પ્રાણવાન અનેક મહાપુરુષ એમ છતાં વર્તમાનકાળના છોડે માટે હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની અપેક્ષાએ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વધુ ઉપકર્મી હતા એમ કહેવામાં જશ્ય અતિશયોક્તિ નથી. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજએ ચૈત્યવસિઓ વગેરેનાં તથા ખોદીના પ્રબલ આક્રમણમાંથી જૈન શાસનનો જાચાવ કર્યો અને લવિષ્યની પ્રભાનાં કલ્યાણુ માટે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં વિશાલ સાહિત્યનું અનુપમ સર્જન કર્યું. બ્યારે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પરદર્શનોના એકાન્તવાહી સિદ્ધાન્તોથી જૈનશાસનનું સંરક્ષણ કરવા ઉપરાંત જૈન ધર્મના ઓઠા નીચે મિથ્યાવાનો જેરી પ્રચાર કરવાના અનેક કુખતિઓથી જૈનશાસનને બચાવી લીધું અને ભેળખાઈ જતા શદ્ધિક વર્ગને શુદ્ધ શ્રદ્ધા તેમજ સંયમ ઝાંઝમાં ટકાવી રાખ્યા. સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલા વિદ્વંશોચ્ચ સંખ્યાબંધ ગ્રન્થોનાં સર્જન ઉપરાંત આખાલ ગોપાલ સર્વ કોઈને સમજ પડી શકે અને જૈન ધર્મના નિશ્ચય વ્યવહાર વગેરે સર્વ સિદ્ધાન્તોનો સુગમતથા બોધ થાય, તેમ જ પ્રજુભક્તિમાં ભાવોદ્ધાસની વૃદ્ધિ થાય તે પ્રકારનું મિશ્ર (હિંદી ગુજરાતી) તથા સુવર્ણભાષામાં સંખ્યાબંધ સ્તવનાદિક સાહિત્યનું સર્જન કરી લાવિપ્રબલને અવલુનીય શુભજ્ઞાનનો ખબ્બનો સોંપી ગયા.

સાહિત્ય સર્જનમાં “શ્રદ્ધા અને સંયમની આરાધના એ જ સુકિતનાં મંગલદ્વાર છે” જેવાં લાવણ્યાં પદોની સ્થનાદાલ તેમજ પોતાનાં જીવનમાં ‘હીરનીર’ ન્યાયે એક ધારી પરિચયેલ શ્રદ્ધા તેમજ સચમની સાધના વટે વિવેચી પ્રલ પાસે આદર્શ રજૂ કર્યો કે “જમે તેટલું વૃદ્ધિ પામેલું પરંતુ શ્રદ્ધા અને સંયમ શૂન્ય જ્ઞાન-વિજ્ઞાન સંસારની વૃદ્ધિનું કારણ છે. બ્યારે શ્રદ્ધા અને સંયમ સંપન્ન ઓણું પલુ જ્ઞાન સુકિતનું અસાધારણ નિમિત્ત છે. શ્રદ્ધા અને સંયમની ભાવના

વિનાનું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન ઉપરથી શોભતાં પણ સુવાસ પિનાનાં આવળનાં ફૂલ
અથવા ઉપરથી ચળકાટ ભારતા નકલી દાગીના જેવું છે. ન્યારે શ્રદ્ધા
તથા સંયમયુક્ત જોણું પણ જ્ઞાન સુવાસથી મધમધતા મુલાબનાં પુષ્પ
સરખું અથવા નાનાં પણ સાચા હીરા સરખું છે.”

વંદનીય વાચકશિરોમણિનો સ્વલ્પદેહ આજે આપણી પાસે વિદ્યમાન નથી. પરંતુ
પોતાના જીવનમાં આરાપેલ રત્નત્રયનો અનુપમ આદર્શ-તેમજ શાસ્ત્રીય સાહિત્યની મુખ્ય
સરિતા આપણી પાસે આજે હાજર છે આપણે સફળ કાર્મ જે અનુપમ આદર્શમાં આપણું
નિર્માણ પ્રતિબિંબ સ્થાપન કરવા શક્તિવાન બનીએ, તે માટે તેઓની સાહિત્યસુધા
સરિતામાં સ્નાન કરીએ અને એ જાસનસ રક્ષક મહર્ષિના આદેશ ઉપદેશોને આચરણમાં
મૂઠી “અમારા ઉપાદેયાયજ્ઞ-અમારા વાચક જશ વિદ્યમાં જાજર અમર છે.”
એવી મંજલ ઉદ્ઘોષણ કરવાનાં અધિકારી બનીએ. એ જ શુભ કામના.

卐

વિમેષિ યદિ સંસારાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિં ચ કાઢ્ઠસિ ।
તદેન્દ્રિયજયં કર્તું, સ્ફોરય સ્ફારપૌરુષમ્ ॥

અર્થ:-એ તું સંસારથી જમ પામશે હેલ અને મોક્ષપ્રાપ્તિને
હાંચતો હેલ તો હિન્દિયોનો જશ કરવાને માટે પ્રયત્ન-
પરક્રમ હોરવ

卐

મહં પ્રમેતિ મન્વોઽયં, મોહસ્વ જઘદાન્વ્યકૃત્ ।
અયમેવ દિ નન્દપૂર્ણઃ, પ્રતિમન્વોઽપિ મોહજિત્ ॥

અર્થ:-‘હું અને મારું’ એ મોહ રાબનો જન્મર મન્ત્ર છે અને
તે મન્ત્ર સમગ્ર જન્મર અંધ કરાશે છે.

આ મન્ત્રની આજળ નકાર મૂકવામાં આવે [અર્થાત્ ‘હું
કષ્ટ નથી તે મારું કષ્ટ નથી’] તોએ જ મન્ત્ર મોહરાબને જિતવા
માટેના પ્રતિમન્ત્ર બની જાય છે

અનંતાર]

[શ્રીમદ્ વરોચિવળપદ]

ક નો ડું

[લેખક-પરમપૂજ્ય શ્રીમદ્ પુણ્યવિજયજી મહારાજ-આગમ પ્રસાદર.]

ગણત્ર ચાલીસ વર્ષ પહેલાં પાટણમાંના પ્રાચીન પ્રકીર્ણક જ્ઞાનાઓના ઠગલા-માથી અણધારી રીતે “સુજસવેલી” નું અતિમ એક પાત્ર સૌ પ્રથમ મારા હાથમાં આવ્યું હતું. જેનું પ્રકાશન સુનિવર શ્રી વિનવિજયજીએ “જૈનઆત્માનંદ પ્રકાશ” એ માસિકમાં કર્યું હતું. ત્યારથી એ ભાસની સંપૂર્ણ પ્રતિની શોધ પાછળ સૌનું ધ્યાન દોર્યું. અને “સુજસવેલી-ભાસ” ની સંપૂર્ણ પ્રતિ ભાર્ષ મેહનદાસ દરોવાદ દેસાઈએ પ્રસિદ્ધ કરી.

આ ભાસની સંપૂર્ણ પ્રતિની પ્રાપ્તિથી ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ વિષેની ટેટલીક અજ્ઞાત વાતો આપણને બાલુવા મળી તે સાથે ઉપર્યુક્ત ભાસે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જન્મવર્ષ આદિ અને સ્વર્ગવાસવર્ષ વિષે ભારે વિષમતા પણ ઊભી કરી છે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીનાં જન્મવર્ષ આદિ વિષેના ગંભીર પ્રશ્નને તો આપણે આપણા સામે વિઘ્નમાન સાધનો દ્વારા જુદા લેખમાં જ વિચારીશું. પ્રસ્તુત લઘુ લેખમાં તો માત્ર ઉપાધ્યાયજીની જન્મભૂમિ વિષે જ દૃઢ નોંધ લખવાની છે.

પૂજ્યપાદ વિશ્વવિજ્ઞાનમૂર્તિ વાચકવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જન્મભૂમિ “કનોડું” હોવા વિષેની જે માન્યતા આજુ ધર્ધ છે તે મને લાગે છે ત્યાં સુધી, ખડું સંગત હોય તેવી નથી કારણ કે “સુજસવેલીભાસ” મા તેના કર્તા સુનિવર શ્રી કાંતિ વિજયજીએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો જન્મ ક્યાં અને કયા વર્ષમાં થયો એ હકીકત આપી જ નથી. તેઓ તો માત્ર “પકિત શ્રી નયવિજયજી મહારાજ વિ સં ૧૯૮૮માં કુણ્જેર ચૌમાસુ” કરી કનોડે બાંધ છે” એ હકીકતથી જ ભાસરચનાનું પ્રયાણ આરંભે છે. આ સ્થિતિમાં ઉપાધ્યાયજીનો જન્મ કયા વર્ષમાં અને કયે સ્થળે થયો-એ હકીકત તો અસ્પષ્ટ જ રહે છે. સુજસવેલીકારે ઉપાધ્યાયજીનાં જન્મ વિષે કશી હકીકત નથી નોંધી એટલે એ પણ સંભવિત હોઈ શકે કે ઉપાધ્યાયજીના પિતાશ્રી બાપારાહિ નિમિત્તે કનોડામાં આવી વસ્યા હોય? આ વસ્તુ વિદ્વાનોએ વિચારવા જેવી છે. અસ્તુ, આ બધું ગમે તે હો, તે છતાં ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મં ને, તેમના ગુરુવર શ્રી નયવિજયજી મં સાથે સૌ પહેલાં સમાજમ કનોડામાં થયો હતો એ હકીકત અનાજાધ હોવાથી તેમ જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની બાલલીલાના નિશ્ચિત પુણ્યધામ તરીકે કનોડાની પાવન ભૂમિનું આપણે દર્શન કરીએ તો અતિ સુસંગત જ વસ્તુ બને છે. એમા લેશ પણ શંકાને અવકાશ નથી.

‘સુજસવેલીભાસ’ દ્વારા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને કનોડાનો સંબંધ જ્યારથી તાણવામાં આવ્યો ત્યારથી એ પવિત્ર-પાવન પુણ્યભૂમિનાં દર્શન માટે અંતરમાં તાલાવેલી

જાગી હતી. પરંતુ આવા પુણ્યધામનું દર્શન મુકુતોદયના અભાવમાં એકાએક થવું શક્ય નથી હોતું; તેમાં પણ સાધુજીવીઓ માટે વિહારક્રમમાં નહિ આવતા અમુક પ્રદેશનું દર્શન અશક્યપ્રાયઃ હોય છે. આમ છતાં આ વર્ષે પાટણથી અમદાવાદ પાછા ફરતાં પ્રથમથી નિર્ણય કર્યા મુજબ અમે પૂજ્યપાદ શ્રી ઉપાધ્યાયજી મંઠની બાળલીલાના પુણ્યધામ કનોડાનું દર્શન કરી આવ્યા છીએ.

કનોડા

પાટણથી મેસાણા તરફ જતી રેલવેલાઈનમાં અને લગભગ બન્નેયના અધવચમાં ઘેણુજ સ્ટેશન આવેલું છે ત્યાંથી ઘેણુજ ગામ પોણા માર્ગલિના અતરે આવેલું છે ત્યાંથી કક્ષિણ-પશ્ચિમ દિશામાં પક્કા બે ગાઉના અતરે પુણ્યતીર્થ કનોડા આવેલું છે. એ ભૂમિને જોઈતિકાંસ સાંભળવામાં આવ્યો છે અને ત્યાં આજે જો શિવમંદિર, સ્મરણાદેવીનું મંદિર વગેરે વિદ્યમાન છે એ જોતાં આપણને લાગે છે કે પ્રાચીન યુગમાં એ સ્થાન જરૂર સમૃદ્ધિ-શાળી હશે અને ઠીક ઠીક આબાદી યોગ્યવતું હશે.

અત્યારે તો કનોડામાં લગભગ બસો ૨૦૦ એક ઘરોની આબાદી અને ઉપર જણાવેલ મંદિરો વિદ્યમાન છે. કનોડામાં કનોડીઆ પ્રાણજ્યો અને કનોડીઆ પટેલોની વસતિ ધ્યાન યોગ્ય તેવી છે. એક મંદિરમાં પાળીઓ છે. તેના ઉપર લેખ છે, પણ પાળીઆ ઉપરના લેખોની કિંપિ વાંચવાની કળા એ એક જુદો વિષા હોઈ હું એ લેખને જોડેલી શક્યો નથી પરંતુ કિંપિત સ્વરૂપ જોતાં એ લેખ મને ઘણો પ્રાચીન નથી લાગ્યો.

ઘેણુજના એક ભાવ્યવાન ગ્રામ્યકે સાર્ધ ૪. તિલકચંદને લઈ અમે ત્રણ સાધુઓ-હું, મુનિ શ્રી રમણિકવિજયજી અને મુનિશ્રી જલભદ્રવિજયજી ઘેણુજથી દશેક વાગે નીકળ્યા અને સારા અગિયાર લગભગ કનોડા પહોંચ્યા અને ત્યાંના એક મંદિરમાં બેઠક જમાવી. અમને જોઈને ગામના લોકો એકઠા થઈ ગયા તેમને અમે ગામમાં પ્રાચીન સ્થળો, જૈન-મંદિર તેમ જ કોઈ પ્રાચીન પાટુકા આદિ અમે પૂછ-પરછ કરી ગામલોકોએ ત્યાંના પ્રાચીન મંદિરો આદિને લગતી વાતો કરી અને તેમની સાથે અમે ત્યાંના સ્થળો જોવા ગયા. ઉપર જણાવેલ શિવાલય, સ્મરણાદેવીનું મંદિર અને કેટલીક વાનો સિવાય બીજી કોઈ ત્યાં હોવાનું નથી. રેવાશ કરભાઈ નામના કનોડીઆ પ્રાણજ્યોના ઘરની પાસેના રસ્તા ઉપર જૂના જમાનામાં એક મંદિર હતું અને અત્યારે ત્યાં બહાર દેખાતા બે પથ્થરો ઘણા ઊંડા છે વગેરે જણાવ્યું. પરંતુ આપણને અત્યાર થાય તેવો કોઈ જૈન અવશેષ કે ગ્રીયોગોવિજયજી મહારાજને લગતી કોઈ હકીકત કે બીજી કશુંએ જણાવું નથી.

સાર્ધ રેવાશ કરભાઈ પાસે પ્રાચીન પત્રો તથા કેટલીક પ્રાચીન સામગ્રી છે એમ ગામ-લોકોએ જણાવ્યું પરંતુ એ સાર્ધ બહારગામ ગમેલ હોવાથી અમે તેમના પાસેની કોઈ વસ્તુ જોઈ શક્યા નથી જો કે આ સામગ્રીમાં યોગોવિજયજી મહારાજને લગતી સામગ્રી મળવાનો કોઈ જ સંભવ નથી. તેમ છતાં આ સાર્ધ પાસેની સામગ્રી તપાસવી તો જોઈએ જ

એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ ભાઈ મળ્યા તેમણે જણાવ્યું કે વિ. સં. ૧૨૦૨માં અમારા બ્રાહ્મણોના ત્રેવીસ પહો ઉત્તરમાંથી સિદ્ધપુરમાં આવ્યા હતાં. જેમાં અમે કનોડીયા બ્રાહ્મણો ત્રીને પટે છેએ એક જમાનામાં કનોડામાં અમણાં છે હમર ઘણે હતાં અને એ પ્રમાણમાં બીજી પણ વસ્તી અહીં હતી બસે. અહીંસા તો અહીં કંસારનાં ઘર હતાં આ રીતે અહીંની ભૂતકાલીન બંદોષ્ટકાલી ઘણી હતી અમારા અહીંના કનોડીયા બ્રાહ્મણો કાઠીયા-વાડમાં ગયા, ત્યાં પણ અમારા નામથી ગામનું નામ કનોડા જ પડ્યું.

આ રીતે કનોડામાં પ્રકોર્ણક હકીકતો અને પ્રાચીન અર્વાચીન સ્થળો જેવા મળ્યાં છે. પરંતુ પુન્ય શ્રી ઉપાધ્યાયજી મં ૦ અંગેનો કોઈ પ્રતિકાસ કે સામગ્રી મળ્યાં નથી આમ છતાં એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે કે કનોડામાં જે શિવાલય અને ‘રમરણા ઢિવીતું’ મંદિર છે એ ઔચુકચયુગીન સિદ્ધપકળાથી વિશ્લેષિત છે.

આ પછી અમે વિચાર કર્યો કે ભાટ તેમજ વહીવંચાણોના બૂના ચોપડાઓમાંથી ઉપાધ્યાયજીમં ૦ ને કમતી કોઈ હકીકત મળી આવે-એમ ધારી અમે ત્યાંના લોકોને પૂછ્યું કે તમને ત્યાંના ભાટ તેમજ વહીવંચાણો કોણ છે? એના જવાબમાં મળ્યું કે-એક તો મેસાણામાં વીરચંદ્રભાઈ નામના ભાટ રહે છે તે છે અને બીજા એક વિસનગરથી આવે છે. બીજા ભાઈનું નામ અમને મળ્યું નથી. મેસાણે આવેલા અમે વીરચંદ્રભાઈની તપાસ કરી પરંતુ તે ભાઈ બહાણામ ગયા હોવાથી એ તપાસ કરવાનું કામ તથા વીસનગરમાં રહેનાર ભાઈ પાસે તપાસ કરવાનું કામ પડવાના લેજક ભાઈઓને લગાવીને હું આવ્યો છું.

થેલુગથી અમે મોટવ ગયા હતા. ત્યાં સાંતલપુરના એક લેન મકાનમાં જેમની પાસે પ્રાચીન જ્ઞાનભંડાર છે અને જૂના બોળીમાંથી વગેરેના સંગ્રહ પણ છે તે ઉપરાંત તેઓ જૂની વથાવલીઓ સંભાળવાનું કામ કરે છે તેમને પણ આ વિષે સુચના કરી છે. તેઓ તો કહે છે કે-અમારા પાસે તો બધા પ્રતિકાસ છે અને અમારે ત્યાં આ હકીકત મળશે, પરંતુ ઘણીવાર આપણી ભારતીય પ્રવૃત્તિ સાધુ, સંન્યાસી, બાવાઓ, ચતિયો, વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો, વૃદ્ધ પુરુષો વગેરે મોટે ભાગે વાતમાં માલ ન હોય તેમ છતાં વાતો બતાવવામાં ટેવાએલા જ જોવામાં આવે છે આમ છતાં આવા સ્થળોમાં ચોક્કસાઈથી રીતે તપાસ કરવાથી સંભવ છે કે કોઈ હકીકત ક્યાંકથી મળી પણ આવે.

અંતમાં અમારા નિરીક્ષણમાં કનોડામાંથી ઉપાધ્યાયજી મકાનના અંગે કોઈ એવી હકીકત નથી મળી. જે આપણને ચમત્કાર પેદા કરે તેમ છતાં અમારા સાક્ષાત્ ત્યાં જવાથી એક વસ્તુ જરૂર બની છે કે કેટલોક જામ ભાગી ગયો છે અને અમુક ભત્તની મંદીની મળી છે.

ઉપાધ્યાયજી મકાન અંગેની જે જે વાતો કંઈમાં આવી તે ત્યાંના લોકોએ રસ-પૂર્વક સાંભળ્યું છે અને એટલા પણ લાગ્યું કે આવા મકાનના રમારક અહીં કરવામાં આવે તો અગાઉના પુરુષ દાયકા

અનંતલબ્ધિનિધાન-ગણધરેન્દ્ર શ્રીગૌતમસ્વામિને નમઃ

જૈન શાસનના સમર્થ પ્રભાવક, મહાન જ્યોતિર્ધર ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય.

ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ

અને

તેજોશ્રીનું અદ્વૃક્ષુત વ્યક્તિત્વ.

[લેખક-પૂ. પં. મહારાજ શ્રીમાન કનકવિજયજી ગણિધર.]

ન શાસનનાં વિશાલ આકાશપટપર અનેકનેક શાસન પ્રભાવક મહાત્મા પુરુષો, સહસ્રરશ્મિ સૂર્યની જેમ પ્રકાશમાન બની, અમર નામના મૂકી ગયેલા છે કે જેમના અગવ્ય ઉપકારોને યાદ કરીને આજે પણ આ હૈયું અદ્વાપૂર્વક નચી પડે છે આ બધાચમા યાત્રિનીધર્મસું સમર્થ વિદ્વાન્ આચાર્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વર, કલિ-કાલસર્વજ્ઞ આઠ શ્રી૦ હેમચંદ્રસૂરીશ્વર તથા ન્યાયાચાર્ય તાર્કિક

શિરોમણિ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી. આ ત્રણેય પ્રભાવક મહાપુરુષોનો આપણા પર, જૈન સાહિત્યપર, તેમજ પરંપરાએ સમસ્ત સંસારપર અસંખ્ય ઉપકાર છે. એ કદિ ભૂલી શકાય તેમ નથી જ.

કી હરિભદ્રસૂરિ તથા શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ-આ બન્ને મહાપુરુષોએ, સ્વયં સઘની જીવનમા રહી, જૈન સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની અનન્ય નિષ્ઠાપૂર્વક જે બહુવિધ સાહિત્યની સેવા કરી છે, એ ખરેખર ખૂબ જ મહત્ત્વની તેમ જ યશસ્વી છે છતાં આ બન્ને સૂરિદેવોના સમયની પરિસ્થિતિ એક રીતે સુવિધાભરી તથા અનુકૂલ હતી એક હતા જન્મે પ્રાપ્ત, રાજપુરોહિતના ઉચ્ચ સ્થાનપર વર્ષો સુધી રહેલા, અનેક દર્શનશાસ્ત્રોના પારંગત બનીને સર્વધર્મના સિદ્ધાંતોમાં નિખુલા થયેલા, એમાં નિમિત્ત મળતાં હૃદયની સરલતાના ચોગે યાત્રિની નામના જૈન સાધ્વીજીના મુખથી 'દો વાની' વાળી ગાથા સાંભળે છે. નહું બાળુ-વાની નિજાસાના કારણે તેઓ જૈનાચાર્યના પુણ્યસમાગમને પ્રાપ્ત કરે છે. અને પરિણામે હરિભદ્ર પુરોહિત જૈન સાધુ બને છે હરિભદ્ર પુરોહિતમાં રહેલી પ્રકાશવિદ્યતા, સમર્થ તાર્કિક શક્તિ અને સ્વ-ચર દર્શન શાસ્ત્રોની નિપુણતા, આ બધાચને સાચો માર્ગ મળતા તેઓ સાહિત્ય-સંસારમાં પોતાની અચ્છિત રચનાઓદ્વારા યશસ્વી બની, અમર થઈ ગયા

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરનો સમય, શાસન પ્રભાવના માટે અનેકવિધ અનુકૂળતાયુક્ત હતો સુર્જરશૂમિના પાટનગર અણ્ણીલ્લપુર પાટણમાં ધર્મઅદ્વાવાસિત ધનસંપન્ન શ્રેષ્ઠિવર્ગો તે કાલે અનેક હતા રાજ્ય સત્તાપર તેઓનો પ્રભાવ પડતો. સત્તાનાં સૂત્રો કેટલીક વેળા તેઓનાં હાથપર રહેતાં એ કે જૈન શ્રેષ્ઠિવર્ગોએ એનો દુરુપયોગ કદિ

કર્થો ભર્યો નથી. ધર્મના ખોટા ઝનૂનથી, સત્તાને તેમણે કદિ કલંકિત કરી નથી આવા સમયમાં આંડ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિના શુભ હસ્તે ધંધુકાના મોઢ ગ્રાંથિય ચાર્ચીગની ધર્મપત્ની શ્રીરત્ન શ્રી પાહિલીદેવીનાં પ્રભાવશાળી પુત્ર ચમ્પદેવની દીક્ષા થાય છે

એ ચાંમદેવ તે વેળા સોમદેવ મુનિ બને છે પણ મુનિ સોમદેવની તેજસ્વિતા, અસાધારણ મેધા, અદૈહિક પ્રતિભા, તથા મુનિર્ભવ સંસ્કારિત્વ-તત્ત્વલોભ સર્વ કોર્પનાં માનસપર લોકોત્તર પ્રભાવ પાડે છે સાધુ સોમદેવ આંડ હેમચંદ્રસૂરિ બને છે. ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજની સંજ્ઞાભાગ તેઓ પોતાની અમોઘ પ્રતિભાથી આદરપૂર્વક સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર બાદ પરમાર્હત્ ગૂર્જરેશ્વર મહાસભા કુમારપાળનાં સત્ત્વશાસનમાં આત્માર્ચશ્રીનો પ્રભાવ પરમેત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બને છે. સાહિત્યના એકેએક અંગને તેઓ પોતાની સર્જન-શક્તિદ્વારા નવપદ્ધતિ કરે છે વ્યાકરણ, સાહિત્ય, છંદ, ન્યાય, ડોશ, નાટક ઇત્યાદિ વિષયોમાં મૌલિક સાહિત્ય કૃતિઓને તેઓશ્રી સાહિત્ય જગતને ભેટ ધરે છે.

જૈન સાહિત્યમાં પણ ત્રિપદિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર-પર્વ ૧૦. વીતરાગસ્તોત્ર, ચોગશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ સાહિત્યસર્જનો તેઓશ્રીની બહુમુખી વિદ્વત્તાનો આપણને સુષરિચય આપી બાય છે

(૨)

[૧૬મના ૧૭ મા શેકાના ઉત્તરાર્ધના કાલની આ વાત છે જૈન શાસનના પરમ પ્રભાવકે જગદ્ગુરુ આગમર્ શ્રી હીરસૂરીશ્વરજીના સ્વર્ગારોહણ બાદ, જૈન સંઘમાં અનેક-વિધ વિકટપરિસ્થિતિ જન્મવા પામી હતી, ભલભલા સમર્થ સાધુપુરુષો આ સ્થિતિમાં કિર્તીઅમૂલ જેવી દશામાં મૂકાઈ ગયા હતા આતરિક બાહ્ય-બંને પ્રકારનાં આ અનિ-ચ્છનીય વાતાવરણની અસર જૈન ધર્મના પ્રત્યેક અગ્રોપર ઝોછી-વતી જરૂર પડી રહી હતી વિદ્વાન સાધુપુરુષો, શકિતસંપન્ન શ્રાવકવર્ગ, આ બધામાં સુખદ, શુભ પરિણામ આણી શકવાને માટે અસંખ્ય બંધા હતા સચમી, ત્યાગી નિર્જન્ય સાધુ મહાત્માઓના સમૂહમાં શિથિલતાએ પ્રવેશ મેળવી લીધા હતા

[વદ્વતા અને સંઘમ બંનેનો મુખેળ ઘટનો ગયો હતો જગદ્ગુરુ શ્રી હીરસૂરીશ્વરનો પુરુષ પ્રભાવ, તેજ તેમજ તેમણે સ્થાપેલું ચૈક્ય દુટતા ગયા હતા

આવા સંઘર્ષ કાલમાં જૈનશાસનને, જૈનસાહીત્યની સેવાદારા સમસ્ત સંસારને અજવાળાદ એક દિવસવિભૂતિનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગુર્જરભૂમિ રત્નોની ખાણ છે ગૂર્જરા-મહાત્મ્યવાદની ભૂમિ પૂર્વકાલથી અદ્વાવધિ ધર્મ, કલા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય અને સન્દર, પદોપકાર સેવા, વગેરે પ્રકૃતિક ગુણોથી સુખ-સિદ્ધ છે, ગૂર્જરાતની ભૂમિપર અનેક મહાન વિભૂતિઓએ જન્મ ધારણ, પદોપકારમય આધ્યાત્મિકતા તથા સંસ્કારિક સાહિત્ય સર્જન દ્વારા ઉન્નત જીવન જીવી, સંસારભરમાં અનુપમ પ્રખ્યાતિ મેળવીને ચશસ્ત્રી નામના પ્રાપ્ત કરી જીવનને ધન્ય બતાવ્યું છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ગૂર્જરધરિત્રીનાં અણુમોલ નરરત્ન હતાં, ગૂર્જર ભૂમિનાં મહાન સંતાન હતાં,

અમદાવાદ તથા પાટણ-ગૂજરાતના તાલે પ્રાચીન ઐતિહાસિક મહાન શહેરોની વચ્ચે હાલના કલોલ ગામની નજીક 'કનોડુ' ગામમાં વિક્રમના સત્તરમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં તેઓશ્રીનો જન્મ થયો.

જૈનશાસનના સંઘર્ષણ કાલમાં આવા પુણ્યપુરુષનો જન્મ, શાસનના ભાવિ માટે યાવત સંસાર સમસ્તના ભાંવિ માટે ઉજ્જવળ આશારૂપ ગણાય.

ખાળક યશવંતને માતાના સંસ્કારોના પ્રભાવે ન્હાની વયથી જ ધર્મપ્રત્યે રૂચિ છે. પૂર્વકાલીન ક્યોપશમના કારણે તેની શુદ્ધિ, પ્રતિભા તથા સરકારિતા કેઈ અદ્ભુત છે, પિતા નારણ અને માતા સૌભાગ્યદેવીના જન્મે પુત્રો યશવંત તથા પદ્મશી, રામ-લક્ષ્મણની ભેડીની જેમ પરસ્પરના સ્નેહથી સકળાયેલા હતા. જગદ્ગુરુ શ્રી વિજય હીરસૂરીય-રણના પ્રશિષ્ય પંડિત શ્રી નયવિજય મહારાજનો સુયોગ આ જન્મે બાલકોને થાય છે સાધુઓનાં જીવનની નિર્મળતા, ઉત્તમતા તથા આત્મકલ્યાણ પરચણતા ભેઈ-મ્હમશ જન્મે ભાઈઓ તે પ્રત્યે આકર્ષાયા, માતા પિતાની સમ્મતિ મળતાં તેઓ પાટણ શહેરમાં આઠ શ્રી૦ વિજયદેવસૂરીયરના વરદ હસ્તે વિ.સં ૧૬૮૮માં ભાગવતી દીક્ષા અહંણુ કરે છે.

ખાળક જશવંતની વય આ અવસરે લગભગ ૧૩ વર્ષની હોવી સંભવિત છે. લઘુ બંધુ પદ્મશી-પદ્મસિંહની વય કદાચ ૧૦-૧૧ની ગણી શકાય એ કે તેઓની દીક્ષા અવસરની વયનો ચોક્કસ ઉલ્લેખ હજૂ સુધી મલતો નથી પણ એટલું તો કહેવું શક્ય છે કે, તેઓએ બાલ્યકાલમાં દીક્ષા અહંણુ કરેલી છે

જગદ્ગુરુ આ શ્રી વિજયહીરસૂરિજીના પદ્મભાવક આ શ્રી વિજયસેનસૂરિજી હતા. તેઓનાં સ્વર્ગારોહણ બાદ આ શ્રી વિજય દેવસૂરિજી શ્રીહીરસૂરિમહારાજની પાટપર આબ્યા હતા. મુનિશ્રી યશોવિજયજીના દીક્ષા કાલે સમગ્ર તપાગચ્છમાં જે મોટા ભાગલા પડી ગયેલા હતા. તે કાલે આ શ્રી દેવસૂરિજીનાં નેતૃત્વમાં એક શ્રમણવર્ગ હતો. અન્યશ્રમણવર્ગ આ શ્રી વિજયજ્ઞાનદસૂરિજીના નેતૃત્વમાં હતો આ શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના વિદ્યમાનકાલમાં આ મતલેદ ધ્રુવવાતો હતો

સાધુ યશોવિજયજી સમર્થશક્તિશાળી તથા તેલસ્વી શુદ્ધિનિધાન હતા. પોતાના ગુરુ-વર્ધા શ્રી નયવિજયજીની સાથે કાશીદેશમાં દર્શનસાક્ષોના અભ્યાસ માટે તેઓ પધારે છે ન્યાય, વેદાંત, મીમાંસક તેમજ સાંખ્યદર્શનના સિદ્ધાંતોનો તેઓ ખૂબ જ પરિશ્રમ પૂર્વક અભ્યાસ કરે છે. પ્રાચીનન્યાય તથા નવ્યન્યાયતા અર્થોનું પરિશીલન, મનન, નિદિધ્યાસન કરતાં કરતાં શ્રી યશોવિજયજી, ન્યાયદર્શનનાં સ્વસ્થને પ્રાપ્ત કરે છે. કાશી-ગંગારસની સ્થિરતા હરમ્યાલ તેઓ પ્રખર વિદ્વાતા મેળવે છે.

એ અવસરે નવદ્વીપ-ખંગાલ પણ નવ્ય-ન્યાયશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન-અધ્યાપન માટે સુપ્રસિદ્ધ ક્ષેત્ર હતું. દક્ષિણમાં દેવગિરિનગર પણ વિદ્વાનોની જ્ઞાનભૂમિ ગણાતું હતું. આ બધા કરતાં કાશીમાં દેવી સરસ્વતીનો સાક્ષાત્ નિવાસ મનાતો હતો. વિદ્વાનો, પ્રકાંડપંડિતો દિગ્ગજ દર્શનશાસ્ત્રીઓની એ ઈર્મભૂમિ હતી. શ્રીયશોવિવચનને આવા સંક્રાંતિકાલમાં પણ દર્શનશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન માટે અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ, અને એમની ભૂખ ઉઘડી, તેમણે સારી અંતર્ધી જ્ઞાનામૃતલું શોધન કર્યું. તેઓ પ્રાચીન તથા નવ્ય-ન્યાય શાસ્ત્રના જ્ઞાતા સમર્થ પંડિત બન્યા. ત્યાંના વિદ્વાન પ્રાણલુપ્તોએ, ન્યાયવિશારદ 'નૃ' માન તેઓ-શ્રીની અસાધારણ વિદ્યાસાધી રૂઝિત થઈને હૃદયના બહુમાન પૂર્વક તેઓને સમર્પિત કર્યું.

(૩)

શ્રીયશોવિવચનમહારાજશ્રીનાં સંઘમીલનમાં જ્ઞાનગુણે, સુવર્ણ-સુગંધને સુમેળ સાધ્યો. નૈનદર્શન પ્રત્યેની નિર્મલશ્રદ્ધા, સત્સારિચ્છ, અનુપમ વિદ્વત્તા આ બધાય ગુણો ઉપરાંત, હૃદયની સરલતા, વિનમ્રતાંતપ્રકૃતિ, ગુણાનુસંગ ઈત્યાદિ તેઓનાં જીવનનો અદ્વિ-તીય વિશિષ્ટતા હતી.

તે અવસરે સર્વકેઈ અમણવર્તિને તેઓના પ્રત્યે પરિપૂર્ણ આદરભાવ હતો. સાધુ-સાધ્વી સમુદાય ઉપરાંત, શાવક-શ્રાવિકાસંઘને પણ અત્યધિક પૂજ્યભાવ તેઓ પ્રત્યે વર્તતા રહ્યો. આ બધું તેઓના પ્રબલ પુણ્યપ્રકૃતિનાં પરિણામરૂપ કહી શકાય, નજીકના કાલમાં જગદ્ગુરુ શ્રીવિજય હીરસૂરીશ્વરના સાધુ સમુદાયમાં જે ગભીર લેદ ઉભો થયો હતો, તે આ અવસરે સંધર્ષ જતાં પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરના પટપર તે કાલે પૂ. આ. શ્રી વિજય પ્રભસૂરીશ્વર વિજમાન હતા તેઓશ્રીનાં વરદ હરને પૂજ્ય શ્રીયશો-વિવચનને વાચક-પદ-ઉપાધ્યાય પદથી શ્રીસંઘે વિભૂષિત કર્યા.

આટ આટલા મનોલેહ, સંઘર્ષે તેમજ વિશેષો હોવા છતાં શ્રી સંઘલું, અમણ સમુ-દાયલું બંધારણ તે અવસરે અતિશય અવસ્થિત હતું. સેંકડો સાધુઓનાં નાયક ગચ્છપતિ તરીકે અમણ સંઘમાં આચાર્ય એકજ હતા એકજ આચાર્યની આજ્ઞાનુસાર તેઓશ્રીની સન્મતિ સુજળ ગચ્છની સઘળીએ બ્યવસ્થાઓ તે કાળમાં નિયમિતપણે ચાલતી હતી. ગચ્છમાં અનેક સમર્થ વિદ્વાનો, પ્રભાવકો, સંઘમદન ત્યાગી, ચારિત્રદીપ સાધુ મહા-ત્માઓ, આ બધાય એક જ આચાર્યશ્રીની મર્યાદામાં ગિસ્તપૂર્વક રહી તેઓશ્રીની આજ્ઞાને શિરસાવધ કરતા.

આ જ એક મહત્વનું કારણ, પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી શ્રી યશોવિવચન, ઠેઠ સુધી આચાર્યપદ પર પ્રતિષ્ઠિત ન થઈ શક્યા, એમ હોય એમ અનુમાન થઈ શકે છે.

પૂ. શાસનપ્રભાવક આ. શ્રી હરિચંદ્ર સૂરીશ્વર, પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ આ. શ્રી હેમચંદ્ર સૂરીશ્વર આ બન્ને જૈન શાસન પરમપ્રભાવક મહાપુરુષોનાં પચ્ચે પગલે ઉપા

ધ્યાયજી યથોચિત્થજી મહારાજે નિજની તેજસ્વી પ્રતિભાના અસાધારણ સામર્થ્યથી સાહિત્યના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં અત્યુત્કૃષ્ટ ચમત્કાર સર્જ્યો છે.

પ્રાચીન તથા નવ્યન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર, છંદ, કાવ્ય, વર્ક, આગમ, નય, પ્રમાણ, યોગ, અધ્યાત્મ, વર્તમાન, આચાર, ઉપદેશ, કથા, ભક્તિ તથા સિદ્ધાંત ઇત્યાદિ અનેકાનેક વિષયોપર સંસ્કૃત, પાકૃત, તેમજ ગુર્જરભાષામાં વિશાલ પ્રમાણમાં સાહિત્યકૃતિઓનું સર્જન કરીને તેઓશ્રીએ જૈનશાસનના છેલ્લા લગભગ ૬૦૦ વર્ષમાં ખરેખર શકવર્તી ઇતિહાસ સર્જ્યો છે.

તેઓશ્રીની સાહિત્યકૃતિઓમાં અગ્રાધ પાડિત્ય જેમ જણાઈ આવે છે તેજ રીતે ન્હાનું બાળક સ્ફુરતી શકે તેવી સરસ લોકલોચ્ય શૈલી પણ સ્પષ્ટ દેખી શકાય છે, જ્ઞાનસાર, અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ જેવા અચરત્નો દ્વારા તેઓશ્રીએ હિંદુસમાજમાં બહુજ પ્રચલિત ગીતાનું વર્તમાન, અલૌકિક દૃષ્ટિએ સઘળાં શાસ્ત્રજ્ઞોનાં દોહનરૂપે ગૂંથીને મૂક્યું છે એકજ ‘જ્ઞાનસાર’નું જો અધ્યયન, મનન, પરિશીલન આવે એકાગ્રચિત્તે કરવામાં આવે, આજના સઘન માનવસાક્ષરને એ અચની વસ્તુની એટલે ધરવામાં આવે, તો વર્તમાનમાં વિષમ વાતાવરણમાં અનેકવિધ વિશ્વ વાદિતાઓ, સમસ્યાઓ કે મૂંઝવણોના વાસ્તવદર્શી સચોટ ઉપાય આ ‘જ્ઞાનસાર’ના પ્રબોધેલા વર્તમાનમાં જળતને મલી શકે તેમ છે.

જૈનદર્શનના સ્વાધ્યાસવર્ગને, જૈનસિદ્ધાંતોની વસ્તુવ્યવસ્થાને, તેનાં સર્વ સુસવાદી શાસ્ત્રજ્ઞાનને તેઓશ્રીએ પોતાની નવ્યન્યાયની ભાષામાં જે રીતે સાહિત્યમાં ઉતાર્યું છે. તે ખરેખર અમૂત છે તેઓશ્રીના એકે એક ન્યાયઅંશનું જ્યારે જ્યારે મનન, પરિશીલન કરવામાં આવે છે ત્યારે તેના સતત અભ્યાસી પ્રજ્ઞાશીલબુદ્ધિમાન માનવને પણ ઘડિ-ઘડિમાં તેઓના અચની એકે એક પદ્ધતિમાં નવુંજ વસ્તુવા મલે છે.

શબ્દો અલપ, ભાવબંધીર એ તેઓશ્રીના ન્યાયઅંશોની સ્વતંત્રશૈલી છે આ શૈલી આ શ્રી હરિભદ્રસૂરીન્દરના અંશોના સતત પરિશીલનના ફલરૂપ તેઓશ્રીને સહજ ખની હોય એમ કહી શકાય પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રી દાર્શનિક વિષયોના પ્રકાંઠ વિદ્વાન હતા. તત્કાલીન જે જે જૈન-જૈનતર દર્શનોમાં અગર વિદ્વાનો વિદ્યમાન હતા, તે બધાયમાં તેઓશ્રીનું સ્થાન અદ્વિતીય લેખાતું હતું.

તેઓશ્રીની પ્રત્યેક કૃતિ, તે તે વિષયની છેલ્લામાં છેલ્લી ઉત્કૃષ્ટ કહીએ તોયે આલે તેવી છે શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચ-શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીકૃતની ‘સ્વાધ્યાસ કલ્પલતા’નામની, ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલી ટીકા, જૈનદર્શનના પદ્ધતિની નવ્યન્યાયની શૈલીયે પ્રતિપાદન કરનારી અદ્ભુતતમ સાહિત્યકૃતિ છે. આ કૃતિમાં તેઓનું સ્વ-પર દર્શનશાસ્ત્રો વિષેનું અગ્રાધ પાડિત્ય પદ્ધતિયે-પદ્ધતિમાં વ્યક્ત થાય છે.

દર્શનશાસ્ત્રોના સમર્થ વિદ્વાન તેઓશ્રી, જ્યારે આચાર, ઉપદેશ, ભક્તિ કે કોઈપણ વિષયપર સર્જન કરવા બેસે છે, ત્યારે તે તે વિષયના સર્વજ્ઞોને-સર્વઅંગ-પ્રત્યગોને

પરિપૂર્ણીશીતે સ્પર્શીને તેનું સર્જન કરે છે. જરૂરેજ તેઓશ્રીની આ સર્વતોમુખી પ્રતિભા માટે આપણે તેઓશ્રીને કયા શબ્દોમાં અંબલિ આપી શકીએ ?

તેઓશ્રીના જીવન તથા કવનવિષે આ ન્હાના લેખમાં અન્ય કેટ-કેટલું વિવેચન કરી શકાય !

આને સેંકડો વર્ષો થવા છતાં, તેઓશ્રીના જેવું અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ, અસાધારણ વિદ્વત્તા, જૈનદર્શન પ્રત્યેની અનન્ય નિષ્ઠા, નેમજ જીવન પર્યંત સાહિત્ય સેવા માટેનો સતીરથ પુરુષાર્થ; તેઓશ્રીના નિર્વાણ બાદ હજી સુધી કોઈ પણ વ્યક્તિમાં જવદ્દે જ આપણને ભેવા-સાક્ષાત્ત્વ મળશે.

આવા અગણિત ઉપકારોની અમીવર્ષા, આપણા પર વરસાવી, સંસાર સમસ્તતા સાંસ્કૃતિક સાહિત્યક્ષેત્રે મહાનકાળો નોંધાવી, ૫૫ વર્ષના સંયમી-જીવનમાં આટ-આટલો અવિરત પરિશ્રમ કરી, સાંસારભરમાં યશસ્વી નામના મૂકી, અમર ધર્મ જનાર સંયમીશ્વર મહાત્મા સમર્થ સાહિત્ય સ્વામી ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને આપણાં અનંત વંદન હો !

પરેણં શુભદોષેષુ, હૃદિસ્તે વિપદાવિની ।

સ્વશુણાનુમયલોકાદ્-દૃષ્ટિઃ વીર્યપરિપી । ॥

—પારક્ષના શુભ્-દોષ ભેવા તે વિપદા છે અને આત્મશુષ્કાનુભવના પ્રસન્નવાણી દૃષ્ટિ તે અમૂલ વરસાતનારી છે

[પરમાત્મસ્તવ૦]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

જ્ઞાતી તપસ્વી ક્રિયાવાદ, સમ્યક્ત્વાનપ્યુપસાંતિદીનઃ ॥

પ્રાપ્નોતિ તેં નૈવ શુભં કદાપિ. સમાહિતાત્મા ભ્રમતે જ્ઞાતી યં ॥

—અભાવિયાળો, પ્રશાન્ત અત્મા જે શુભને પ્રાપ્ત કરે છે તે શુભો સાતિ વિનાનો માણસ કદાપિ પ્રાપ્ત કરતો નથી; પછી તે માણસ ભલે જ્ઞાતી, તપસ્વી, ક્રિયાવાદ કે સમ્યક્દૃષ્ટિવાળો હોય !

[વૈતાન્યકસ્તવ૦]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

વાચકે ચશો વિજય

‘વાણી વાચકે જસ તણી, કોઈ નવે ન અધૂરી રે.’

[લેખક:-પરમપૂજ્ય પં. મહારાજ શ્રીમાન ભદ્રંકરવિજયજી ગજી]

પદ શ્રીપાળનો રાસ વર્ષમાં બે વાર નિયમિત અવજન કરનાર તથા વર્ષમાં બે વાર નિયમિત શ્રીસિદ્ધચક્રની યોજીનો વિધિયુક્ત તપ કરનાર ભાગ્યવાન શ્રદ્ધાળુ આત્માના કર્ણકોટરમાં એવી રીતે શુંબરવ કરી જાય છે કે, તેની ગજગણાદી અને સ્મૃતિ વર્ષના ૩૬૦ દિવસ-માંથી એક પણ દિવસ ખસતી નથી. વાચકે જસની વાણીમાં એવું શું છે? તેનો ખુલાસો વાણી વઢે કરવો અશક્ય છે. તેનો સાચો ખુલાસો તો તેની વાણીના સતત સમાગમમાં રહેનાર આત્માને અતરસાવઢે જ આપોઆપ થાય છે.

વાચક ચશોવિજય સમર્થ તાર્કિક છે અસાધારણ કવિ છે, પ્રખર પંડિત છે તેથી તેમની વાણીનો સમાગમ સામાન્ય માણસ ટેવી રીતે સાધી શકે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાંજ ઉપાધ્યાય ચશોવિજયજી મહારાજનું અદ્વિતીય વ્યક્તિત્વ હુપાયેલું છે શ્રી જૈનશાસ્ત્રન-અથવા શ્રીવીરશાસનરૂપો યજ્ઞનાંગણમાં અદ્વિતીય તેજસ્વી તારણાઓ આજ સુધી અનેકાનેક થયેલા છે, અને તેમનો અદ્વિતીય જ્ઞાન પ્રકાશ આજ પર્યંત અનેકાનેક ભવ્યાત્માઓનાં અજ્ઞાનતિમિરને ભેડી રહ્યો છે, એ વાત અતિસુપ્રસિદ્ધ છે છતાં તેમાં પણ છેલ્લા બે અદ્વિતીય તેજસ્વી તારકો ‘શ્રીહરિભદ્ર’ અને ‘શ્રીહેમચંદ્ર’ નો ઉપકાર કહી પણ ન ભૂલાય તેવો છે. તે બન્ને મહર્ષિઓનું જ્ઞાન તેજ ઝીલ્યા વિના જ કોઈ જ્ઞાની બન્યા હોવાનો દાવો તેમના સમય પછી કરી શકે, એવો એક પણ પંડિત જૈનશાસ્ત્રના શોધી શકાય તેમ નથી વાચકે ઉમાસ્વાતિનો ‘તત્ત્વાર્થોધિગમ’ કે સિદ્ધસેન દિવા કરસૂરિનો ‘ન્યાયાવતાર’ ભણ્યા વિના પંડિત થયાના દાખલા હજુ મળી શકે પરંતુ શ્રીહરિભદ્રસૂરિનું ‘શાસ્ત્રવાર્તા’ કે શ્રીહેમચંદ્રસૂરિનું ‘યોગશાસ્ત્ર’ ભણ્યાવિના જૈનશાસ્ત્રનું પંડિત્ય પ્રાપ્ત થયાના દાખલા તેમની પછીના સમયમાં ભાગ્યેજ મળે. વિશાળ અને વ્યાપક અન્યરચનાઓનાં કારણે ભજવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિનું સ્થાન જૈનશાસ્ત્રમાં અદ્વિતીય છે. હરિભદ્રસૂરિજીની અંધરચનાઓ પ્રોઠ છતાં માતાની જેમ હૃદયદ્રાવક છે. હેમચંદ્રસૂરિજીની રચના સરળ છતાં સુસુખ્યોને

પિતાની જેમ માર્ગદર્શક છે. વાચક યશોવિજયજીની કૃતિઓ પ્રોહ છે, સરળ છે, માર્ગ-
દર્શક છે અને હૃદયદાયક પણ છે

વાચક યશોવિજયમાં હરિભદ્રાચાર્ય જેવી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ અને પરીક્ષક શક્તિ તથા
હેમચંદ્રાચાર્ય જેવી સન્માર્ગદર્શક અને સન્માર્ગરક્ષક વૃત્તિ તરીકે આવે છે. તદુપરાંત
પૂર્વના મહાન્ આચાર્યોની જેમ ગુરુભક્તિ, તીર્થભક્તિ, સંવલ્લિપ્ત, શાસનપ્રેમ, ધર્મપ્રેમ
સંસારબુદ્ધિ, સંવેગરસ, નમ્રતા, લઘુતા, સરળતા, દૃઢતા હિદયતા, ધીરતા; ગંભીરતા,
પરોપકારસંકિતા ધૃત્યાદિ અગણિત ગુણો જણાઈ આવે છે. અને એ બધા અપૂર્વ ગુણોના
કારણે તેમની કૃતિઓ, એક નાનું જાળક પણ સમજી શકે એટલી હદ મુખીની સરળ
અને એક પ્રોહતામ વિદ્વાન પણ ન સમજી શકે. એટલી હદ મુખીની ગંભીર મળી શકે છે.

હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે પ્રોહમાં પ્રોહ સાવામાં તથા હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે સરળમાં
સરળ સાવામાં ઘણું ચે લખ્યું છે. પરંતુ તે માત્ર એ જ સાવામાં, એક સંસ્કૃત, અને ખીજી પ્રાકૃત.
ન્યાયે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી વાચકે પોતાના પૂર્વજામી મહાપુરુષોએ કહી તેની તે વાત
પણ અપૂર્વ રીતીએ, નવીન શૈલીથી, વિદ્વદ્વાદ અને ભાસદ્વાદ બન્ને પ્રકારે એવી સચોટ
રીતીએ આલેખી છે એટલું જ નહિ પરંતુ તે પોતાના સમયની મુસુલબોગ્ય સર્વ સાવામાં,
સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી, અપભ્રંશ, ગૂર્જર કે મરઘર એક પણ ભાષા તેમણે કૌનમાર્ગે
આલેખવા માટે જતી કરી નથી; એ એક વાચક યશોવિજયની વિશેષતા છે.

ખીજી વિશેષતા એ છે કે તેમની કૃતિમાં શ્રી હરિભદ્ર આવે છે, શ્રી હેમચંદ્ર
પણ આવે છે. શ્રી શિશુસેન પણ આવે છે અને શ્રી જિનભદ્ર પણ આવે છે શ્વેતાંબર
વાચક હિમાસ્વાતજી પણ આવે છે અને દિગંબર આચાર્ય કેન્દુ કેન્દુ પણ આવે છે.
આગમ પણ આવે છે અને પ્રકરણ પણ આવે છે, તર્કમાં કહિને “સન્મતિ તર્ક” અને
પ્રકરણમાં કહિનેમાંકહિને કમચપયદી તો ઉપાધ્યાયજીમહારાજના પ્રિયમાં પ્રિય વિષયો છે.
આ રીતે બધાને ન્યાય આપી શકે એવી અસાધારણ શક્તિ ઉપાધ્યાયજીમાં શ્રી રીતે આવી ?
તેનો ઉત્તર પોતાના બતાવેલા ‘ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય’ નામના એક અન્ધરતનમાં તેઓશ્રી
કરમાયે છે

તેઓશ્રી કહે છે કે.-

‘અદ્વારિસા વિ શુભલા, પૈતીષ પંદિઆણ પવિતંતિ

અર્ણ ગુરુમતીષ કિં. ચિલસિઅમવ્યુજં હુચો ॥

[ગુલ્લજીવિનિબ્રવ ૧-૧]

‘અમારા જેવા મૂર્ખ પણ આજે અન્ધકારની પંક્તિમાં પ્રવેશ કરે
છે, એનાથી આધિક ગુરુભક્તિનો પ્રભાવ બીજો કયો હોઈ શકે ?’

સરસ્વતીનો પ્રસાદ પણ નમને પ્રાપ્ત થયો છે અને એ પ્રસાદ વડે તેમની કૃતિઓમાં કાવ્ય

ચાતુર્ય અને તર્કનૈપુણ્ય આપ્યું છે, એમ તેઓ પોતે પણ કબુલ મળે છે છતાં સરસ્વતી તેમને જ આટલી હદ સુધી પ્રસન્ન થવામાં કેઈ કારણ હોવું જ જોઈએ અને તે તેમની અદ્વિતીય શુરભક્તિ અને અદ્વિતીય નમ્રવૃત્તિ સિવાય બીજું શું છે ? નાનામાં નાની ત્રણ કડીની કૃતિમાં પણ પોતાના શુરને જેઓ ભૂલતા નથી, અને ઉત્કટમાં ઉત્કટ ચારિત્ર પાળવા છતાં જેઓ પોતાને ‘સવિજ્ઞાપાશ્વિક’થી અધિક માનતા નથી, તેવા સર્વોત્કૃષ્ટ પાત્રને જ દેવી સરસ્વતી વર આપવા તૈયાર થાય તેમા કશીજ નવાઈ નથી.

અસ્માદૃશાં પ્રમાદપ્રસ્તાનાં-ચરણ-કરણ હીનાનામ્ ।

અઘૌ પોત દ્વ-પ્રવચનરાગાઃ તરણોપાયા ॥

પ્રમાદપ્રસ્ત અને ચરણ-કરણથી શૂન્ય, એવા અમારા જેવા માટે શ્રીજિનપ્રવચનનો અનુરાગ એ જ સમુદ્રમાં નાવની જેમ તરવાનો ઉપાય છે,

મ્યાયજ્ઞોક]

[શ્રીમદ્ યજ્ઞોપિજનચલ]

કિં ધટ્ટુણા દ્વહ અહ રાગ-દોષા લઘું વિલિપ્તંતિ ।

તદ તદ પવટ્કિમ્બૈ દસા આણા જિર્ણિવાણં ॥

વંધારે અને શું કહીએ, આ જન્મમાં રાગ-દોષ જેમ જેમ પતળા પડે તેવી તેવી પ્રવૃત્તિ કરતી એવી આપણા જિનેશ્વરોની છે.

અપલેષ તદસ]

[શ્રીમદ્ યજ્ઞોપિજનચલ]

* પોતાની બધી જ અત્યંત જોડ જગ્યાએ તેઓથી દૂરમાવે છે કે—

અસ્માદૃશાં પ્રમાદપ્રસ્તાનાં ચરણકરણહીનાનામ્,

અઘૌ પોત દ્વ પ્રવચનરાગ એ તરણોપાય ॥ ૧ ॥

પ્રમાદપ્રસ્ત અને ચરણ-કરણ શૂન્ય, એવા અમારા જેવા માટે આ કલિકાલમાં શ્રીજિનપ્રવચનનો અનુરાગ એ જ સમુદ્રમાં નાવની જેમ તરવાનો ઉપાય છે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીમહારાજ-

શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના ગ્રંથોનું અધ્યયન

[લે. પરમપૂજ્ય પં. શ્રી કુરુધરવિજયજી મહારાજ]

(એક દિધિખિન્દુ)

વિચિત્રન પ્રભાવશાલિ-નિકલાગાધિત શ્રી જૈન શાસ્ત્રનમા શાસ્ત્રોનો ખલ્લનો એટલો વિપુલ અને જહુમૂહ્ય છે કે વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ સર્વ ગ્રંથોનું સાગોપાંગ અધ્યયન તો દૂર રહ્યો પણ તેનું વર્ણિતદર્શન-અર્થાત્ દરેક ગ્રંથની વાનગીમાત્ર યાળવા માટે એક જિંદગી-સંપૂર્ણ આયુષ્યવાળી ઓછી પડે

જૈન દર્શનનાં સર્વ સાહિત્યનું અનેક પ્રકારે વર્ગીકરણ કરી શકાય છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે તેનું વર્ગીકરણ કરીને વિચારીએ તો અધ્યયનની અપેક્ષાએ તે સમુચિત જણાશે

- ૧ આગમ સાહિત્ય
૨. આગમોપનિષદ સાહિત્ય
- ૩ તર્ક સાહિત્ય
- ૪ કથા સાહિત્ય
- ૫ પ્રકીર્ણ સાહિત્ય

ઉપર પાંચ વિભાગમાં વહેંચાયેલ જૈન સાહિત્યનો દરેક વિભાગ એટલો વિશાળ છે કે તેનો પાર પામી શકાય નહિ.

ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથમાંથી મળતો નવો જ જ્ઞાનપ્રકાશ

એ જૈન સાહિત્યમા પૂ. ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત ગ્રંથો અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે તેમના કેટલાક ગ્રંથોમાં એવું સામર્થ્ય છે કે જે પાંચવાધી પ્રણી જટતા દૂર થવા સાથે કેમ્પ નવો જ્ઞાનપ્રકાશ મળતો હોય એવું અતિપદ જ્ઞાન ધાય છે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું સાહિત્ય અનેક ગુણ પ્રસૂં છે જે જે વિષયમાં તેઓશ્રીએ કલમ ચલાવી છે તે દરેક વિષય એવો તો તલસ્પર્શી રીતે ગ્રંથો છે કે વાચકને તેથી પૂર્ણ સતોષ પ્રાપ્ત થાય

વર્તમાનમાં એ ઉપરાંત તેમની કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે.-તેમાંથી કેટલીક કૃતિઓ

અભેદ અને અભૂતપૂર્વસમાન છે. ન્યાયશાસ્ત્ર અને તે શાસ્ત્રે અપનાવેલી શૈલીમાં આલેખેલ તેમનું લખાણ ખૂબ જ મહત્વનું છે.

ન્યાય દર્શનમાં મંજેશ ઉપાધ્યાય પછી નવ્યન્યાયની પ્રણલિકાનો આરંભ થયો અને તેનો વિકાસ પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સમયમાં પૂર્ણ ટોચે પહોંચ્યો હતો એમ કહી શકાય, રઘુનાથ શિરોમણિ, ઝઘાધર, જગદીશ વગેરેના નવ્યન્યાયના અન્યો સૂક્ષ્મ તર્કસરણિમાં આગળ પડતા હતા જોન દર્શનમાં એ શૈલીથી વિષયોનું પ્રતિપાદન પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્યું-કર્યું જોટણ જ નહિ પણ જોનું કર્યું કે જરીપણ જોણાશ કે ક્યાશ રાખી નહિ 'અષ્ટસહસ્રી' 'શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયની કલ્પલતા ટીકા' 'અનેકાન્ત ભવસ્થા' 'નયોપદેશ-નયામૃત-તર્જિણી' 'લાઠમાલા' ન્યાયખંડખાંડ' 'જ્ઞાનાણ્ડવ' 'જ્ઞાનખિન્દુ' 'તત્ત્વાર્થ ટીકા-ત્રયમમ્યાય' વગેરે અન્યો જોતા નવ્યન્યાયશૈલી ઉપરનું તેમનું પ્રભુત્વ તેમના પ્રત્યે ખુબ મંજેશ ઉપાધ્યાયને પણ બહુમાન ઉપજાવે જોનું છે ઉપાધ્યાયજીની કલમમાં ખંડનશક્તિ સાથે સમન્વય કરવાની શક્તિ હતી

અધ્યાત્મમત વરીણા, આધ્યાત્મિક-મતઢલન, પ્રતિમાશતક, ધર્મપરીણા, ગુરુત્ત્વ વિનિશ્ચય, વૃથ બાધા આદિ સ્તવનો, તેમની પરમત ખંડન કરવાની શક્તિનો પૂર્ણ પરિચય કરાવે છે તે સાથે જ્ઞાનખિન્દુ, વગેરેમાં તેમની સમન્વયશક્તિનો પરિચય મળે છે.

સમન્વય શક્તિ

સ્વાદ્વલ્લ કલ્પલતામાં જો સમન્વય શક્તિ કમનીય રીતે ખીલી છે અષ્ટસહસ્રી જો દિગમ્બર અન્ય ઉપર આઠ હબાર શ્લોક પ્રમાણુ અષ્ટસહસ્રી રચીને સમસિદ્ધાન્તમાં અવિશય કેળવવાની તેમની વૃત્તિ ગોરવ જન્માવે છે. અને તે પણ સમન્વય શક્તિનો એક પ્રકારનો આદર્શ પૂરો પાડે છે તર્કમાં કર્કશ મતિ ચલાવવા છતાં તેમાં સાહિત્યની સૂક્ષ્મ ભારતા રમણીય હતી વૈરાગ્ય સાથે સાહિત્યનો સમન્વય જોડવાની તેમની શક્તિ વૈરાગ્ય કલ્પલતા, અધ્યાત્મસાર વગેરેમાં સુન્દર જોવાય છે જ્ઞાનસાર આદિ અન્યોમાં અધ્યાત્મ રસ એક સરખો નીતરે છે

મૂર્તિપૂજની સિદ્ધિ માટે તો તેમનાં લખાણોએ અમત્કાર કર્યો છે. એમનાં જો લખાણો વાંચવા માત્ર પણ વાંચી જનારના હૃદયમાં જો મૂર્તિપૂજની સત્યતા ન જન્મે તો બાણુ કે તે જોતન નથી સ્તવનો, સ્તુતિઓ, સ્તોત્રો વગેરે એકએકથી ચડીઆતા રચીને તેમજો બહિષ્કારોનું સાહિત્ય પણ થરપૂર પૂરું પાડ્યું છે.

તેજો જેનું અલ્પ લખી શકતા હતા તેવું જ કે તેથી પણ વિશેષ સુન્દર રીતે પદ લખી શકતા હતા ગુજરાતી, પ્રાકૃત, સંસ્કૃત એ ત્રણ ભાષા ઉપરનો તેમનો કાબૂ પૂરો હતો. બનારસીદાસને ઉત્તર આપતાં તેમજો મજલાયામા પણ કલમ ચલાવી છે. પદમાં

શ્યમે શ્યમે સત્વરશાલી જાણાની ઝડક આવે છે તે તેમના સમયને અને ને પ્રદેશના વિહારને આભારી છે, તેમનાં વચનો દંકશાળી છે.
તેઓશ્રીના ગ્રંથોનું અધ્યયન થવું જોઈ

તેમના ગ્રંથોનું અવશિષ્ટ અધ્યયન થવું આવશ્યક છે. તેમના ગ્રંથોની ભક્તિ અને તેમને આપેલા આ જ્ઞાન 'જીવંતાનું' જાણ તેમના શુભાનુવાદ કરવા માત્રથી ઈતિશ્રી થતું નથી. શુભાનુવાદ તો થયો જાય છે અને થશે પણ તેમના પછી ભક્તો મદીમાં વર્તેના ગાળો એવો મરો કે જેમા તેમના અનેક ગ્રંથો કાળના 'ઠવજ' બની ગયા રહ્યા છે તે ગ્રંથો પણ તેનું અધ્યયન વધશે તો જાણવાશે. નહિ તો જતું કાળે તે પણ અમુકબ થઈ પડશે જેને જે વિષયમાં રસ હોય તે પુન્ય ઉપાધ્યાયજીના તે તે વિષયના ગ્રંથને વાંચી-વિચારે, કંઈક કહે અને તે જોતે તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ બચત કહે.

इलिका भमरी ध्यानात्, भमरीत्वं यथाप्नुते ।

तथा ध्यायन् परमात्मानं, परमात्मत्वमाप्नुयात् ॥

અર્થ—ઈલિક ભમરીનું ધ્યાન કરતા કરતાં ભમરી રાસ બની જાય છે તે પ્રમાણે પરમાત્માનું સર્વન ધ્યાન કરતે ચાતમા પરમાત્મ રાસ બની જાય છે.

परमात्मपञ्च०]

[श्रीमद् यशोविजय]

ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની શાસનસેવા

[સંપાદક:-પરમપૂજ્ય મુનિવર શ્રી જગજીવિજયજી મહારાજ]

ઉપાધ્યાયજી એટલે કુત્રિકાપણ

નશાસનરૂપી મહાસાગરમાં જે અત્યંત તેજસ્વી નરરત્નો પ્રગટ થયાં છે તેમાં પૂજ્યપાદ વાયકવર્ચ સત્તવાન શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું સ્થાન ઘણું ઉચ્ચ ઈરજ્ઞાનમાં આવે છે એ કે જગતે આજ સુધી ઘણું સમર્થ વિદ્વાનો જોયા છે, પરંતુ ઉપાધ્યાયજી જેવા મહાપુરુષો તો તેમાંથી વિરલ જ મળી આવશે કોઈ વિદ્વાનોનું સાહિત્ય વિદ્વાનોને જ અધિકારો ઉપયોગી હોય છે, જ્યારે કોઈનું સાહિત્ય સામાન્ય જનતાને જ અધિકારો ઉપયોગી હોય છે. પરંતુ આ મહાપુરુષની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમનું સાહિત્ય સર્વવિષયવ્યાપક અને સર્વજનોપયોગી છે તેમનું જ્ઞાન સર્વ વિષયોમાં અગ્રાધ હતું અને તેમણે એટલા બધા વિષયો ઉપર સાહિત્યસર્જન કર્યું છે કે તેમના સમકાલીન વિદ્વાનો પણ તેમને “શ્રુતકેવલી”ની ઉપમા આપતા હતા તેમ જ તેમને કુર્ચાલધારદા એટલે દાદી-મૂછવાળી સરસ્વતીદેવીરૂપે વર્ણવતા હતા તેમણે કયા કયા વિષયો ઉપર લખ્યું છે એ કહેવા કરતાં કયા કયા વિષયો ઉપર નથી લખ્યું એ કહેવું વધારે હિત અભિલાષ તેમને ભૂતકાળના કુત્રિકાપણની ઉપમા આપી શકાય. જેમ દેવાધિષ્ઠિત કુત્રિકાપણમાં જે વસ્તુ માગવામાં આવે તે જાણી વસ્તુ મળી શકે તેમ આ મહાપુરુષના સર્વજનમાંથી પણ આપણને ઈરેક પ્રકારનું સાહિત્ય મળી શકે છે. જેમકે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના પ્રાચીન ગ્રંથો ઉપર ટીકાઓ, અટક વગેરે સ્વતંત્ર પ્રકારણ ગ્રંથો, અનેકાંત અને નથ વિષયના અનેક ન્યાયગ્રંથો, સુવરાતી વધા હિંદી ભાષામાં સ્તવનો, સંજ્ઞાઓ, રાસાઓ વગેરે વગેરે ઘણું સાહિત્ય તેમણે રચ્યું છે, કે જે ખાસ વિશિષ્ટ પ્રકાર પાઠનારૂં અર્થજાણીર અને વિદ્યાર્થીનું છે, અને જેને વાંચતાં જ્ઞાનપ્રેમી કોઈપણ વિદ્વાનનું મરતક નમ્યા સિવાય રહે નહિ.

દાર્શનિક વિષયોના પારદૃષ્ટા

દાર્શનિક વિષયના તો તેઓ પારદૃષ્ટા જ હતા. તેથી તે વિષય ઉપર જ્યારે તેઓ

હાજવા બેસે છે ત્યારે તેમની તે વિષયમાં પારંગતતા અને સર્વતન્ત્ર-સ્વતન્ત્રતા અપૂર્વ રીતે ઝળઝી ઉઠે છે તેમણે કરેલાં સૂક્ષ્મતમ દર્શનિક નિરૂપણોમા ન્યાયના પ્રકાંઠ વિદ્વાનોના પણ ઘણીવાર ચંચુપ્રવેશ પણ થવા પામતો નથી આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે કાશી જેવી સરસ્વતીની નગરીમાં પણ તેમણે માત્ર ત્રણ જ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરીને પણ પરવારિઓની પર્વદામાં વિજય મેળવ્યો અને તેથી જ કાશીના જ બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોનાં મંડળે તેમના જ્ઞાનથી અત્યંત મુગ્ધ થઈને તેમને ન્યાયવિશારદ્યું બિરુદ આપ્યું એ કંઈ બોધે આશ્ચર્ય ગણાય નહીં નવ્ય-ન્યાયને જૈન-ન્યાયમા ઉત્તારવાનું હમણા અશક્ય કાર્ય તો તેમણે જ શક્ય બનાવ્યું અને એ કાર્ય એકલે હાથે પાર પાડીને જૈનદર્શનશાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં તેમણે અમર સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે

નવીન પદ્ધતિથી પ્રકાશન-અધ્યયનની જરૂર

નવ્યન્યાયના અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલા ન્યાયના ગ્રંથોના અભ્યાસીઓને આ સ્થળે મારી એક સૂચના છે કે હમણું નવ્ય-ન્યાયના વ્યાપ્તિપત્રક, સિદ્ધાન્તસૂક્ષ્મણ, સિદ્ધાન્તસૂક્ષ્મણ વગેરે બેઝેરે જે પ્રકરણોનું અધ્યયન કરવામાં આવે છે તે ખાસ કરીને ગંગેશ-ઉપાધ્યાયવિરચિત તત્ત્વચિંતામણિ ગ્રંથના અનુમાન ખડંતા જ ભાગો છે. કાશી અને કલકત્તા આદિની વિદ્યાપીઠાએ આ જ ભાગોને પસંદગામાં નિર્ધારિત કરેલા હોવાથી બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ એનું જ અધ્યયન કરે છે અને પછી અધ્યાપન પણ એનું જ કરાવે છે આ ભાગોમાં જરૂરી ગવચ્છેદક્ષાચ્છિદ્રમય બરિલ ચર્ચાઓ ભલે બુદ્ધિને સૂક્ષ્મ બનાવતી હોય પણ તેમા પદાર્થનિરૂપણ નહીંવત્ છે એટલે તેનો ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથોમા સીધો ઉપયોગ ભાગ્યે જ થાય છે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ન્યાયવિષયક ગ્રંથોનું વિશદ જ્ઞાન સરલતાથી પ્રાપ્ત કરવું હોય તો તેમણે જે જે સાહિત્યને નજરમાં રાખીને પોતાનું ન્યાયવિષયક સાહિત્ય સંચુર્યું છે તે સાહિત્યને આપણે શોધી કાઢીને સન્મુખ રાખવું જોઈએ. તત્ત્વચિંતામણિના અનુમાનખંડ સિવાય બીજા ખંડોમાં પદાર્થનિરૂપણ અધિક છે. શેષલ એસિઆટીક સોસાયટી, અંગાળ (કલકત્તા) તરફથી એ ખંડો ધણા સમય પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલા છે. પરિશ્રમ કરીને પણ એ ખંડ મેળવવા જોઈએ. વળી અત્યાદે જે મહુરી, ભાગદીથી, ગાદાધરી આદિ ટીકાગ્રંથો પ્રચલિત છે તેનો ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ખાસ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી પરંતુ હીંચિતિકાર રઘુનાથશિરોમણિ તથા પદ્મનાભમિશ્ર વગેરેના ગ્રંથોનો ઉપયોગ કરેલો ભાગમાં આવે છે. એ બધા સુદ્રિત-અસુદ્રિત ગ્રંથો મિલિલા અને બનાવસ બાબુના પ્રદેશમાં મળવાનો ખાસ જ સંભવ છે એ બધી સામગ્રી મેળવીને ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથોનું નવીન પદ્ધતિથી પ્રકાશન અને અધ્યયન કરવામાં આવશે તો તે વિશદ અને દિવ્ય બનશે. તેમ જ એ મહાપુરુષ નવ્ય-ન્યાયની શૈલીને જૈન-ન્યાયમાં ઉતારવા કેવી રીતે સમર્થ થયા તેની પણ સારી રીતે કદવના આવશે અને આપણે પણ એ પ્રવૃત્તિને મૌલિક સ્વરૂપમા કેવી રીતે વિકસાવી શકીએ એની પણ સ્પષ્ટ દિશા હાથમાં આવશે

જાટલ પ્રમોના કરેલા ઉકેલો

તર્કશાત્રના અધ્યયનથી સૂક્ષ્મતમ થયેલી બુદ્ધિનો ઉપયોગ તેમણે માત્ર દાર્શનિક વિષયમાં નહિ પણ લગભગ દરેક વિષયમાં કરેલો છે. તેથી જ્યારે તેઓ આગમિક વિષય ઉપર લખવા બેસે છે ત્યારે પણ તેમની પ્રતિભા અત્યંતિક સ્વરૂપમાં ગળકી ઉઠે છે જેને પરિણામે સેક્ટો વર્ષોથી નહીં ઉકેલાયેલા અનેક જાટલ પ્રમોના ઉકેલ અને સમાધાન તેમણે ક્યાં છે બધું આગમિક સાહિત્ય તેમને જિહ્વાએ જ રમતું હતું તેમણે કરેલી ચર્ચાઓ એટલી ગંધી તલસ્પર્શી અને સુક્ષ્મ તથા ઉપપત્તિથી પરિપૂર્ણ છે કે વાંચનારનાં વર્ષો જૂના જામે અને સંશયો ક્ષણવારમાં દૂર થઈ જાય છે કમ્પ્યુટર ઉપર સૌથી મોટી ટીકા થયેલે તે વિષયમાં પણ પોતાની પારંગતતા તેમણે સિદ્ધ કરી આપી છે

જેવા જ્ઞાની તેવા જ ક્રિયાવાદી

આ મહાપુરુષની બીજા પણ એક વિશિષ્ટતા એ છે કે જન્મતાં વિદ્વાન ગણાતા કેટલાક, શુદ્ધપંડિત્યના ઉપાસક શ્રદ્ધા તથા આચરણથી શૂન્ય હોય છે. પરંતુ આ મહાપુરુષ સમર્થ વિદ્વાન હોવા છતાં પણ મહાન આત્મજ્ઞાની હતાં દર્શન, જ્ઞાન તથા આચરણ ગંધાને તેઓ ઘણું મહત્ત્વ આપતા હતાં સમ્યક્દર્શન સુક્ષ્મનો પાયો હોવાથી તેના ઉપર તેઓ ઘણો જ ભાર મૂકતા હતાં આથી જ તેમના શુદ્ધતાની આદિ ભાષામાં શ્લોકો સ્તવનો-સ્તુતિ-હામ-પ્રશંસાઓ વગેરેમાં ભક્તિરસ તથા વૈશાખ્યરસ ઇલાછલ ભરેલા દેખાય છે.

યોગમાર્ગના આદ્ય વિવેચક

અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં તેઓ કેટલા બધા નિમગ્ન હતા, રજો તેમણે તે વિષયના અનેક પ્રશ્નો રચ્યા છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે પૂ હરિશંકરસૂરિ મહાગુરુ ગણવેલા યોગ માર્ગના તેઓ આદ્ય વિવેચક છે.

મૂર્તિપૂજા ઉપરનો રંગ

ઉપરાંત, પ્રતિભાશતક તથા સ્ત્રીમંથરસ્વામીને વિનંતિરૂપ સ્તવનોથી મૂર્તિપૂજા ઉપર તેમનો કેવો દૃઢ રંગ હતો, એ પણ જણાઈ આવે છે.

નયચક જેવા મહાગ્રન્થનો દરેક ઉદ્ધાર

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની જ્ઞાનભક્તિ કેટલી અપૂર્વ હતી તેના ઉદાહરણરૂપે નયચકની તેમણે કેવી રીતે રક્ષા કરી એ હકીકત જાણવા જેવી છે તે પહેલાં નયચકનો થોડો પરિચય કરી લઈએ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે 'અનુમલ્લવાદિન તાર્કિકા' કહી જેમને શ્રેષ્ઠ તાર્કિક તરીકે વર્ણવ્યા છે અને જે સભવતઃ વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દીમાં થયેલા છે તે આચાર્યભગવાન શ્રી મહાવ્રજાદિ સમાજમણે નયચક નામના મહાન તર્ક ગ્રંથની રચના કરી હતી રચના ચક્રમાં જેમ બાર બાર હોય છે અને તે બારમાં ચક્રની નાભિમાં રહેલા હોય છે તે પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં પણ બાર સંજ્ઞાવાળાં ૧૨ પ્રકરણો છે આ બાર

અરેમાં લગભગ બધા જ તત્કાલીન પ્રસિદ્ધ દર્શનોની સમીક્ષા કરવામાં આવી છે અને એકાંતવાદી બધા જ દર્શનો ખોટાં છે એમ સિદ્ધ કરીને તેરમા સ્યાદ્વાદતુલ્ય નામની પ્રકરણમાં સ્યાદ્વાદરૂપી નાશિનો આશ્રય લેવામાં આવે તો બધાં દર્શનો અપેક્ષાએ અંશતઃ સાચાં બની શકે એમ બતાવ્યું છે આ આખાઅથવા મૂળ, પ્રાચીન એક ગાથા જ છે કે જે નીચે મુજબ છે

વિધિનિયમમદ્વૃત્તિવ્યતિરિક્તત્વાદનર્થકચોવત્ ।

જૈનાદન્યસ્તસનમનૃતં મવતીતિ વૈધર્મ્યમ્ ॥ [નયચક્ર ૫.૯ આ. સ.]

આ એક જ ગાથા ઉપર મદ્વૃત્તિવાદીએ વિસ્તૃત લાખ્ય રચેલું છે અને તે નયચક્રના નામથી જોળખાય છે આ નયચક્રના પ્રારંભમાં તેમણે રચેલા મંચડશ્લોક નીચે મુજબ છે.

ન્યાયેકસ્થમનન્તમન્તવદપિ ન્યસ્તં વિયાં પાટવે ।

વ્યાયોહે ન, જગત્પ્રતાનવિસૃતિવ્યત્પાસવીરાસ્પદમ્ ॥

વાચાં મામમતીત્ય વાગ્વિનિપતં ગમ્યં ન ગમ્યં ક્વચિ-

ન્નજૈનં જ્ઞાસનમૂર્જિતં જયતિ તત્ દ્રવ્યાર્થપર્યાયત. ॥

આ નયચક્ર શ્રેષ્ઠ ઉપર (લગભગ વિક્રમના સાતમા શતકમાં થયેલા) આચાર્યશ્રી સિંહસૂરિગણિવાદિક્ષમાશ્રમણી મહારાજે ન્યાયાગમાનુસારિણી નામની અતિવિસ્તૃત બ્યાખ્યા લખેલી છે કે જેનું શ્રદ્ધાજી લગભગ ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ થાય છે નયચક્રકાલ તરીકે પણ સંભવતઃ આ વૃત્તિનો જ ઉદ્ભવ થયો હશે.

દુર્લભે ભગવાન મદ્વૃત્તિવાદી ક્ષમાશ્રમણે રચેલા નયચક્રમૂલનો આજે કયાંય પત્તો નથી ઐતિહાસિક ઉદ્ભવો જોતાં એમ લાગે છે કે છેલ્લાં સાતસો વર્ષમાં આ મૂલબંધ કોઈએ જોયો હોય એવો ઉદ્ભવ મળતો નથી અત્યારે જે મળે છે તે સિંહસૂરિગણિવાદિક્ષમાશ્રમણીએ રચેલી નયચક્રવૃત્તિ જ માત્ર મળે છે અને તે પણ લેખકોને હાથે ઉત્તરોત્તર થયેલી અશ્રુદ્ધિઓથી ભરપૂર થઈ ગયેલી છે કેટલાકનું એમ માનવું છે કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે નયચક્ર ઉપર ટીકા-ટિપ્પણ આદિ કંઈક લખ્યું છે પણ તે માન્યતા બરાબર નથી ટીકા-ટિપ્પણ લખવા કરતાં પણ અતિક્રોધ મહત્વનું તે અંગેની રક્ષા કરવાનું કાર્ય તેમણે કરેલું છે. હકીકત એમ છે કે નયચક્રવૃત્તિની પ્રતિ તેમના સમયમાં ભાગ્યેજ જોવામાં આવતી હતી કોઈકે રચે (પ્રાચર પાટણમાં) તેમના જોવામાં એ પ્રતિ આવી તેથી અત્યંત આનંદિત થઈને તેમણે એ પ્રતિ પહેલા વાંચી લીધી અને પછી વિદ્વાન સાધુઓનું વૃદ્ધ માર્ગે સંખીને એક જ પંખવાડીજામાં આ મહાકાવ્ય અંગેની અક્ષરશઃ નવી કોપી તૈયાર કરી લીધી આ હકીકતની સ્મૃતિમાં, તેમણે જે નવો આકર્ષ (કોપી) તૈયાર કર્યો હતો તેના આદિ ભાગમાં નીચે પ્રમાણે ઉદ્ભવ કર્યો હતો—

તોવામાં આવે છે. તેના ઉપર જણાવેલા ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કરેલા ઉદ્દેશો સચવાઈ રહેલા છે. પ્રારંભનો ઉદ્દેશ તો ઘણી પ્રતિજ્ઞામાં મળે છે અંતિમ ઉદ્દેશ સં. ૧૭૨૬માં લખાયેલી વિઠ્ઠલપુરની શ્રીરંગવિમળજી જ્ઞાનસંકારની પ્રતિજ્ઞા તથા તેના ઉપરથી જ સંબંધિત લખાયેલી કાશીના યતિ શ્રીહૃદયચંદ્રજીની પ્રતિજ્ઞા મળે છે માત્ર એ જ પ્રતિ જમાના તોવામાં આવી છે કે જે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના આદર્શ પૂર્વે સં ૧૬૫૦ આસપાસ લખાયેલી છે બાકીની બધી નયચક્રની પ્રતિજ્ઞા ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તૈયાર કરેલા આદર્શની કોપીઓ જ જમાના બધામાં આવી છે.

સન્મતિતર્ક ગ્રન્થનો કરેલો વિશાળ ઉપયોગ

ઉપરના ઉદ્દેશથી શ્રી વિજયદેવસૂરિ મહારાજના સમયમાં તેમણે આદર્શ તૈયાર કર્યો હતો અને શ્રી દેવસૂરિજી મહારાજનો સ્વર્ગવાસ સ. ૧૭૧૩માં થયો હતો. તેથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સં ૧૭૧૩ પહેલા જ એ આદર્શ તૈયાર કર્યો હતો એ સ્પષ્ટ છે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમ સંવત્ ૧૭૪૩માં થયો છે, એટલે આદર્શ તૈયાર કર્યો પછી ઓછામાં ઓછા ત્રીશ વર્ષ તો તેઓ જીવ્યા જ હતા આ કાળમાં તેમણે ઘણું સાહિત્ય સર્જેલું છે સન્મતિતર્કનો તો તેમના ગ્રંથોમાં ઘણા જ મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરેલો છે. તેમણે જુદા જુદા ગ્રંથોમાં સન્મતિની ગાથાઓનાં કરેલાં વિવેચનોને એકઠાં કરવામાં આવે તો સન્મતિતર્ક ઉપર એક સ્વતંત્ર ટીકા તૈયાર થઈ બધા સન્મતિની અભાયદેવ-સૂરિકૃત ટીકાનો પણ ઘણો જ ઉપયોગ તેઓશ્રીએ કરેલો છે કે જેની મદદથી મેં ઘણો સ્થળે સન્મતિનો ટીકામાં શુદ્ધિ પણ કરી છે, આમ છતાં નયચક્રનો તેમણે કથ.ચ ખાસ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમ દેખાતું નથી. તેણે કારણ નયચક્રવૃત્તિની અત્યંત અશુદ્ધતા તથા મૂળનો અભાય વગેરે કાગે છે શુભચતી ભાષામાં રચેલા શ્રીનંદ-સ્તવામિને વિનંતિ રૂપ ૭૫૦ કડીના સ્તવવંતી ૧૬ મી કાળની બોલ કડીમાં જ તેમણે નયચક્રનો ઉપયોગ કરેલો માત્ર માશ તોવામાં આવ્યો છે^૧ એ કડી નીચે પ્રમાણે છે

“ચાર છે ચેતનાની દશા અવિતથા, બહુ શયન શયન ભાગરણ ચોથી તથા;
મિચ્છ અવિરત મુચત તેરમે તેહની, આદિ ગુણકાણે નયચક્રમાંહે સુણી.” ૨

આ કડી સાથે સંબંધ ધરાવતો જ્ઞાન નયચક્રવૃત્તિમાં ખીજા અરમાં પુરુષવાદમાં આવે છે. અહીં નીચે નયચક્રવૃત્તિનો તે જ્ઞાન તથા તેના ઉપરથી મેં તૈયાર કરેલું મૂળ આપવામાં આવે છે—

નયચક્રમૂળ—

તમ્પ વ ચત્તમોજ્જસ્યા લાગ્ન-સુમ-સુપુષ્પ-તુરીયાન્વર્ચાલ્યાઃ । તાથ વહુવા વ્યવતિ-

૧ આ મિત્રાચ ખંડે કોઈ સ્થળે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે નયચક્રનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તે નજીકના નિદાનેને વિનંતિ છે.

છન્તે-સુત્ર-દુઃસ્વ-મોહ-શુદ્ધયઃ સત્ત્વ-રજસ્-તમો-વિમુક્ત્યાલ્પા ઋર્ષતિર્યગધોલોકાવિભા-
ગાઃ સંજ્ઞસંજ્ઞચેતનમાવા વા । નિયતા એવા વિમુક્તિક્રમાત્ । સર્વજ્ઞતા વા તુરીયં નિરાવ-
રણમોહવિગ્ને નિદ્રાવિયોગ આત્યન્તિકઃ ॥

નયથકૃત્તિ—

તસ્યૈવેદાનોં સ્વરૂપદર્શનાર્થમુચ્યતે — તસ્ય ચ ચત્ત્વોઽવસ્થાઃ । તસ્ય અનન્તપ્રતિપાદિત
ચૈતન્યતત્ત્વસ્વેમાશ્વત્ત્વોઽવસ્થા જાગ્રત્સુષુપ્તતુરીયાન્વર્ચાલ્પાઃ, જાગ્રદવસ્થા સુષુપ્ત-
ાવસ્થા તુરીયાવસ્થા, એતાશ્ચાન્વર્ચાઃ । તાઞ્ચ વહુષા વ્યવતિષ્ઠન્તે, ચતુર્થીમવસ્થાં મુક્ત્વા
તિમૃણામેકૈકસ્યાઃ પ્રતિપ્રક્રિયં સંજ્ઞાદિશેદાલ્લોકવ્યવહારમેદ્રાચાનેકયેદત્વાત્ । ચતુર્થી પુનરેક-
સ્વરૂપેષ વિશુદ્ધત્વાત્ । અથવા સાપિ સ્વરૂપસામર્થ્યાત્ સર્વાત્મનૈવાનેકયા વિપરિવર્તતે, તદયથા—

જં જં જે જે ભાવે પરિણમતિ પયોમવીસસાદર્શં ।

તં તદ્ જાણાનિ જિગો અપજ્ઞવે જાણના ગન્થિ ॥ [આવશ્યકનિર્ણુક્તિ ૭૧૪]
કાસ્તાઃ ડચ્યન્તે, સુત્ર-દુઃસ્વ-મોહ-શુદ્ધયઃ સત્ત્વ-રજસ્-તમો-વિમુક્ત્યાલ્પાઃ ।
કાર્યાણિ વાસાં યથાસદ્ભૂત્યં તિમૃણાં તથથા-પ્રસાદલાઘવપ્રસવામિષ્ણોદ્વર્ષપ્રીતયો દુઃસ્વ-
શોષતાપમેદાપસ્તમ્બોદ્રેગાપદ્રેવા વરણસદનાપષ્વંસનગ્રીમત્સદૈન્યગૌરવાણિ । ચતુર્ધ્યાસ્તુ શુદ્ધં
ચૈતન્યં સફલસ્વપરિવર્તપ્રપચ્ચસર્વમાવાવમાસનમ્ । અથવા ઋર્ષતિર્યગધોલોકાવિભાગા
વા યથાસદ્ભૂત્યમેષ, ઋર્ષલોકો જાગ્રદવસ્થા, તિર્યગ્લોકઃ સુષુપ્તાવસ્થા, સુષુપ્તાવસ્થા અધોલોકઃ,
અધિભાગાવસ્થા તુરીયાવસ્થા । સંજ્ઞસંજ્ઞચેતનમાવા વા, સંજ્ઞિનઃ સમનસ્કા દેવમનુષ્ય-
નાસ્કપશ્વેન્દ્રિયતિર્યજ્ઞો જાગ્રતિ, સુષુપ્ત અસંજ્ઞિનઃ પૃથિવ્યશિશિવાયુવનસ્પતિદ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિ-
યામનસ્કપશ્વેન્દ્રિયાઃ, કામક્રુદ્વાદયઃ સુષુપ્તાઃ, શ્વનમાત્રં ભાવઃ સર્વત્રાવિભાગા તુરીયાવ-
સ્થેતિ । અપ્રાહ-અધિભાગાત્મનસ્તસ્યૈવાત્મનશ્ચતુરવસ્થત્વાત્ કાલમેદામાયાષ્ઠાઃ ચત્ત્વોઽપિ
પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયતુરીયાલ્પાઃ સ્થિરિતિ, એતદયુક્તમ્, યસ્માન્નિયતા એવા । વિમુક્તિ-
ક્રમાત્, સર્વજ્ઞતા વા તુરીયમિતિ, સુષુપ્તાવસ્થાયાઃ સ્થિરીભૂતચૈતન્યાયાઃ સુષુપ્તાવસ્થા
વિમુક્તમલત્વાદ્ દ્વિતીયા મિથ્યાદૃષ્ટ્યાદિકા, તૃતીયા સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનોચારિત્રાત્મિકા મુક્તિ-
પ્રત્યાસત્તે, સર્વજ્ઞતા ચતુર્થી । તદ્ પુનસ્તુરીયં નિરાવરણમોહવિગ્નમ્, નિર્ગતા
જ્ઞાનદર્શનાવરણમોહવિગ્ના અસ્મિન્નિતિ નિરાવરણમોહવિગ્નમ્, મોહસ્યૈવ મહાસ્વાપત્વાત્ ।

—નયથકે (આત્માનંદ સંવાદુ સ ૨૩૨૭) ૫ ૧૮૧

અમર યશસ્વી ઉપાધ્યાયશ્રી

વસ્તુતઃ વિચાર કરીએ તો કૈનકર્ષન એ કેહાં સ પ્રદાય નથી પણ એક દિવ્ય તત્ત્વજ્ઞાન
છે કે જે તત્ત્વજ્ઞાનમા સર્વજ્ઞવેના એકાંતે કલ્યાણની અને શ્રેયની બે શાવના બરેલી છે.

છે. આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં પણ હિંસાના દાવાનળથી ચંત્રિત થયેલું જમત દીન અને અશરણ બની જે “ત્રાહિ ત્રાહિ”ને પોકારી રહ્યું છે તેને બોધને ક્યો સહૃદય મનુષ્ય સર્વજીવવ્યાપક અહિંસા, મૈત્રી અને કરુણાની ઉદ્દેશ્યલુપ્ત કરતા જૈનદર્શનના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર મુગ્ધ ન થઈ બંધ ? આવા જૈનશાસનમાં જન્મેલા પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માત્ર જૈન-શાસનના જ અલકાર રૂપ છે જોમ નહીં, પણ સમગ્ર ભારત અને વિશ્વના નવલંકારરૂપ છે. આ મહાવિભૂતિનો જન્મ અને સ્વર્ગવાસ બંને ગુર્જરભૂમિમાં થયેલાં છે તેથી ગુર્જરભૂમિ તો ગૌરવની વિશેષે અધિકારી છે તેમની સ્વર્ગભૂમિ દ્વાર્ભાવતી (ડોલોઈ) નગરીમાં તેઓશ્રીના અગ્નિસંસ્કારને સ્થાને તેઓશ્રીના ઉપકારની પુણ્યસ્મૃતિનિમિત્તે શુરભદિર કરીને તેમાં તેઓશ્રીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાપના અગે મહોત્સવ તથા તેમના ગુણાનુવાદ માટે ‘શ્રી યશો-વિજયજી સ્મારસ્વત સ્ત્ર’ યોજવાનો કાર્યક્રમ અતિપ્રશંસનીય, અને અનુસાદનીય છે. પ્રતિષ્ઠા સાથે સત્રની યોજના મુવર્ણમાં મુગ્ધની યોજના સમાન છે

જે મહાપુરુષે મુગ્ધુ જીવો ઉપર અસીમ ઉપકાર કરેલો છે તે
અમરયશસ્વી ઉપાધ્યાયજી ભગવાન શ્રીયશોવિજયજી
મહારાજના પવિત્ર ચરણકમલોમાં કેટિકેટિવાર

વં દ ન હો !

રાગ-દ્રેષૌ હતૌ ચેન, ઝગત્વય મયંકતૌ ।

સ વ્રાણં પરમાત્મા મે, સ્વપ્ને વા જાગરેડપિ વા ॥૧॥

અર્થ—જેણે ત્રણ જગતને ભપ કરાવરા રાગ-દ્રેષ હૃદયી નાખ્યા
છે, તે પરમાત્મા સ્વપ્નમાં તેમ જ જાગૃતિમાં, પણ મારું
ચરણ હો

પરમમ્બોતિ વન્ધ્યવિગ્નિકા]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

૫. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનાં-

વચનનાં રહસ્યો અને વિશેષતાઓ.

[મેષક: પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય પરમપૂજ્ય
મુનિશ્રીભાનુવિજયજી મહારાજ]

અજ્ઞાનતિમિરાન્ધાનાં, જ્ઞાનાબ્જનશલાકયા । નેત્રમુન્મીલિતં યેન, તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ।

નંત ઉપકારી ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર શ્રીમહાવીરદેવના વિરહકાળમા વિષમાન એમના સુદર શાસનની બલિહારી છે કે જેમાં અનેકાનેક મહાપુરુષોએ એવા એવા ઉત્તમ શાસ્ત્રનોની આપણને ભેટ કરી છે, કે જેના વડે આ કવિકાળમા પણ આપણને બધે થી સર્વજ્ઞમજુની સાક્ષાત્ વાલીથી ઊપદ્રુત સ્થા છીએ

પરંપરગ્રંથીના ચતુર્થપદે બિરાજમાન પૂ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ આવા મહાપુરુષો પૈકિના એક હતા તે પણ અસાધારણ સર્વતોમુખી વિદ્વાને ધરનારા! તેથી જ એમના સમકાલીન પૂ ઉપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી મહારાજે એમને કુલકેવલી-ચૌદપૂર્વી'તું સ્મરણ કરાવનારા કહ્યા છે પૂ ઉ. શ્રીમાનવિજયજી મહારાજની પણ મહાન વિદ્વત્તા એમના 'ધર્મસંગ્રહ' ગ્રંથમાંથી બાહી શકાય છે એવા વિદ્વાનોને પણ એમ યતું કે આજના એક પૂર્વના પણ જ્ઞાનચકિત કાળમા કોઈને વિચાર આવે કે ચૌદપૂર્વના જ્ઞાતા મહર્ષિ કેવા વિદ્વાન અને કેવા વ્યાખ્યાતા હોતા હશે, તો તેનો ખ્યાલ અસાધારણ સ્વ પર સમયવેત્તા-વ્યાખ્યાતા એવા આ પૂ ઉ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજથી આવી શકે.

ગુણાનુવાકલું કાર્ય કેલલું કઠિન છે તે—

પૂ મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની ગુણસ્તુતિ આવાનું કાર્ય ઘણું મુશ્કેલ છે, એમનામાં રહેલી કિસ્તુત અને ગભીર વિદ્વત્તા, સૂક્ષ્મજોષશક્તિ વગેરે જીન ધર્મન અને દર્શનાન્તરિના પ્રમાણ-પ્રમેયના વિશાલ જોષપૂર્વક ઠીકઠીક સમભય નહિ ત્યાં સુધી એમના ગુણ જાવા જતા એમને અન્યાય થઈ જવાનો ગુણ સંભવ છે કેમકે પછી તો જે કંઈ અપૂરી ગુણસ્તુતિ બવાય તેનાથી તો એમના માટે એમ જ લાગે કે આ પણ શું જેમ જીવતા કેધક આગળ પડતા માણસો થઈ ગયા, માત્ર તેવા જ એક આગળ પડતા મહાપુરુષ હશે? ■ ત એમ કહેવા જઈએ કે પૂ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ 'ન્યાયવિશારદ' હતા, કેમકે એમણે વાલી સાથે વિજય મેળવ્યો હતો; તેથી એમને

કેશીના પડિતો તરફથી એ બિરુદ આપવામાં આવ્યું હતું આ ઉપરથી એમ ખાસ યાગ કે જેમ બીજા પણ કોઈ વિદ્વાન કોઈ વાદ કરી જિત મેળવે તેમ પૂ ઉપાધ્યાયજી મહાનજ પણ જીત્યા હતા અને આજે પણ કેટલાક પડિતોને દક્ષિણ વગેરે આવી ખુશ કર્યા હોય તો તે ચ પદવી આપે; તેમ શ્રુ એમને તેવી પદવી મળી હતી ?

લાખો સ્ત્રોકોના રચયિતા ઉપાધ્યાયજી અને તેમની મહાનતા—

બળી એમ પણ ભાસે કે એઓશ્રી માત્ર વિદ્વાન હશે, અથવા સાધુ હશે તો સાગ સાધુ કહેવાથી બીજા અનેક સાધુની જેમ એ પણ સાધુતાવાળા હશે આવા ખ્યાલ આવવા સહજ છે, પરંતુ તેથી અન્યાય એ થયો, કે ક્યાં પૂ ઉપાધ્યાયજી મહાનજની અસાધારણ વિદ્વતા, અપ્રતીમ સાધુતા, અનુપમ વિદ્વજ્જનહૃદયવાસિતા વગેરે અલૌકિક ગુણો ? અને ક્યા સૂર્ય આમજ તારા જેવી ફીકી લાગે તેવી અન્યોની વિદ્વતા ? આ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂ ઉપાધ્યાયજી મહાનજની વિદ્વતા, ચારિત્ર જ્ઞાનશક્તિ, લેનશાસનપ્રીતિ વગેરે ગુણો અવર્ણનીય હતા તે ગુણોને વચાર્થ શબ્દ દેહ નહિ આપી શકવાનું કારણ શબ્દોની અદ્યતા, અને અનનુરૂપતા, તેમ જ એમના ગ્રંથોના યથાસ્થિત અનુલક્ષની ખામી છે. આ સાથે એ પણ એક હકીકત છે કે એમના ‘વાદાંકિત’ અને ‘રહસ્યાંકિત’ ગ્રંથો, તેમજ ‘સિદ્ધાંતમતપરિષ્કાર’, વગેરે ખાસ ગ્રંથરત્નો આજે ઉપલબ્ધ નથી દોહલાખ (?) ન્યાય હાખવાનો ઉદ્દેશ મળે છે તે સુજબ પણ એટલા ગ્રંથ ઉપલબ્ધ નથી એક યોગવિશિક્ષાની જેમ બીજી યોગશ્લીષીકી ઉપરતું એમનું વિવેચન મળતું નથી આ બધી વસ્તુઓ એમની વિદ્વતાને આપણા માટે અકલ્પ-અગ્રેય માળી બધ છે એક સિદ્ધાન્ત મતપરિષ્કાર ગ્રંથનું નામ જ એવું છે કે જેમાં લાગે છે કે જૈન આગમ શાસ્ત્રોમાં આવતા વિવિધમતાન્તરો મળે છે, તેના પરસ્પરના અવિસંવાદી સમન્વય તે પણ જૈન-શાસનના ખાસ વિશિષ્ટ નયવાદના બળ ઉપર કેવા મુદર કહેતા હશે. જે આજે જો મળત તો અહો ! આપણે એક એવું અદ્યુત આલંબન ધરાવત; જે સમ્યક્દર્શનની અપૂર્વ નિર્મળતા, તરવોનું સૂક્ષ્મ અન્વેષણ, સિદ્ધાન્તના અપૂર્વ અર્થ-રહસ્યોનો પ્રકાશ કરત ।

શ્રીમદ્દનો મહાન ઉપકાર—

આમ છતાં આજે ગુણગાન ગાવા માટે તૈયાર થયા છીએ તે પ્રસંગે એ મહાપુરુષનું અધ્યાત્મી સાધુજીવન, વિકસિત શ્રુતજ્ઞાનાદિ ગુણો અને અપૂર્વ અંશશમૂહનું નિર્માણ કરવાનો મહાન ઉપકાર પ્રત્યાદિ આપણા હૃદયને એવો આકર્ષી લે છે કે, અંતઃકરણ મહાન ભક્તિભાવનો ઝડા વહોતો કરી દે છે એ ભક્તિભાવનો આંતરજરો શ્રીમદ્દના ગુણ ગાવા માટે આવા સમારંભરૂપે કે સ્તુતિરૂપે જહારવહી આત્મ્યા વિના રહી શકતો નથી

‘ઉપાધ્યાયજી’ એવા મહુર અને ગૌરવભર્યા નામથી એમની જ પ્રસિદ્ધિ—

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય પૂ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહાનજ શ્રીજૈન-સંપ્રદાં ઉપાધ્યાયજી મહાનજના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. યદ્યપિ જૈનશાસનમાં ઉપાધ્યાયજી

પદ્ધતી અસંકુત અનેકાનેક મહાપુરુષો થઈ ગયા, પરંતુ કાં તો તેઓ પાછળથી પરમેશ્વરીના ત્રીજા સૂરિપદથી અસંકુત થયા તેથી, અથવા કેટલાક વિશિષ્ટ શાસ્ત્રસ્થિતિ ન બન્યા તેથી ઉપાધ્યાયજીના નામથી પ્રસિદ્ધિ નથી પામ્યા. હા. ત એમણે સુંદર જન્મે નિર્માણ કર્યું છે તે ઉપાધ્યાયજી શ્રી મેઘવિજયજી મહારાજ કે ઉપાધ્યાયજી શ્રી. વિનયવિજયજી મ કે ઉપાધ્યાય શ્રી. માનવિજયજી મહારાજ સ્વનામથી પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ આચાર્યો કે મુનિઓ કરતા ઉપાધ્યાયો અતિ નાની સંખ્યામાં પ્રસિદ્ધ છે. તદન્તર્ગત ચૌદ પૂર્વોના પણ અસાધારણ વિદ્વાન શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પણ એવી અસાધારણ વ્યાપક વિદ્વાતા ધરાવતા કે લગભગ કોઈ પણ વિષયમાં એમને પ્રશ્ન પૂછે તો એમ થઈ આવે કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શું નથી જાણતા એ શોધવાનું કામ અશક્ય જની જાય.

બાહ્યકાળ ને અંતર્યમી—

અલૌકિક વિદ્વાતાના મૂળ બીજ તરીકે પૂર્વજમાં એમણે અદ્ભુત ધર્મઆરાધના કરીને સુસંસ્કારો અને પુરુષબળ કમાઈ આવ્યાનું અનુમાન થાય છે. આ જીવનમાં શુભસેવા, વિનય, સંયમ વગેરે અતિઆવશ્યક ગુણો પૈકી એમનો એક મહાન ગુણ એકાગ્રતાનો હતો, વિશ્લેષના અભાવનો હતો. તે આપણને એમની જાલ્પવયમાં એવા મળે છે. માત્ર માતાજીની સાથે ઉપાશ્રયે જતા ત્યાં સંભળાવાતાં નવ સ્મરણ (સ્તોત્રો)નું એમણે ઘેરું અવિશ્લેષ અવધારણ કરી લીધેલું કે, એકવાર વર્ષના કરણે એમનાં માતાજી નવ સ્મરણ સંભળવા ન જઈ શકવાથી ભોજન-પાણી હેતાં નહોતાં તેથી તે જ વખતે આ અદ્યવયસ્ક બાળકે પોતે નવે સ્મરણ થોંભે સંભળાવી લીધાં હતાં. એવી ખ્યાતિથી પ્રસિદ્ધ શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સ્વશાસ્ત્રોના સમર્થ શાસ્ત્રકાર હતા. પૂર્વાચાર્યોના શાસ્ત્રો પર ટીકાગ્રંથો લખવા ઉપરાંત અધ્યાત્મ, યોગ, નયવાદ, પ્રમાણરૂપ પંચ જ્ઞાન, કુમતોનું ખંડન વગેરે પર ખૂબ જ લખ્યું છે. એ એકેકે ગ્રંથની વિશેષતા ખાવા એસીએ તો લાગે કે અહીં કેવા આ અપૂર્વ યુગપુરુષ, અપ્રતિમ વિદ્વાન અને અદ્ભુત શાસનપ્રભાવક આપણા નિકટના કાળમાં થઈ ગયા એ પણ આપણું કેવું મહાસૌભાગ્ય! સંસ્કૃત-પ્રાકૃત તો ખરું જ પણ ગુજરાતી ભાષામાંય અનેક ૧૨૪-૧૫૦-૩૫૦ ગ્રંથોના સ્તવનો, સ્તબ્ધો, દ્રવ્યશુદ્ધિપદ્યાંય રાસ, પદ્મધાન ચોપાઈ, ટબા, ભૈનામના પદ્યોથી કાવ્યરૂપે સુકર રીતે ઉભા થઈ છે કે જેમાંનું '૧૬૨૫ ગુરુગમથી કે સ્વાનુભવથી બહુતાં એમ ખ્યાલ આવે કે ગુજરાતી સર્જન પણ શું આટલી ઉચ્ચ કોટિનું? આજના પ્રસંગે એમાંના એકાદ બે નમૂના જોઈ લઈએ.

તેઓશ્રીનાં સ્તવનોની ખૂબીઓ—

એ યુગભાસ્કર મહર્ષિએ સ્વસ્થિત વર્તમાન ચોવીસ વીર્યકરદેવોની સ્તવનાવલીમાં પ્રથમ વીર્યકર શ્રી. ઋષભદેવ પ્રણેતા સ્તવના પ્રારંભમાં લખ્યું છે કે—

“ જગજીવન જગ વાલહો, મરદેવાનો નંદ લાલ રે,
સુખ દીઠે સુખ ઉપજે, દર્શન અતિહિ આનંદ લાલ રે...”

આનો અર્થ આમ તો સામાન્ય લાગશે કે, હે જગતના જીવન, જગતને વહાલા, મરડેવાના નંદન, તમારું સુખ ભોતાં સુખ ઉપજે છે, અને દર્શન કરતાં અતિઆનંદ થાય છે, પરંતુ અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રભુનું સુખ ભોતાં અને દર્શન કરતાં—એ સાથેસાથે એક જ ક્રિયાની બે ઉક્તિ અર્થોત્ પુનરુક્તિ તે માત્ર એક જ ગ્રંથમાં, ગૌરવ-લાઘવના મહાન વિચારક ન્યાયવિશારદ કવિએ કેમ કરી? બસ, એ જિજ્ઞાસા પર વિચારતાં જણાઈ આવે છે કે આનો કોઈ ગૂઢ અર્થ છે. તે એ કે, અહીં ‘દર્શન અતિહિ આનંદ’ માં ‘દર્શન’ શબ્દથી સામાન્યપણે જોવાની ક્રિયા નથી લેવાની, પણ સમગ્રદર્શન નામનો પ્રથમ શોધોપાય સમજવાનો છે. કાચ એ છે કે, “હે પ્રભુ! તારા ઉપદેશોલા સમગ્રદર્શનની જે આત્મા હૃદયસ્પર્શના કરે છે, તેને એ દર્શનમાં અતિશય આનંદ થાય છે.” તેમ “સુખ કીઠે” માં ‘કીઠે’ શબ્દથી માત્ર ‘દેખડું’ એમ નહિ, કિન્તુ સ્વરૂપદર્શન અર્થ લેવાનો છે. ત્યાં ‘સુખ’ એ પ્રધાન અંગ છે, એના ગ્રહણથી સમસ્ત અંગીતું ગ્રહણ થઈ શકે છે, તેથી એમ કહી શકીએ કે પરમાત્માના સુખનું અર્થોત્ પરમાત્માનું અથવા પરમાત્માના સુખ્ય સ્વરૂપનું દર્શન કરતાં સુખ ઉપજે છે. આ દર્શન પણ પહેલાં તો શ્રુતજ્ઞાનરૂપ, પછી ચિન્તા અર્થોત્ મનનરૂપ, પછી સાધના-સંવેદનરૂપ સમજવાનું છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પરમાત્મસ્વરૂપનો બોધ, ચીંતાસા, પ્રતિપત્તિ અને સાર્ત્તીકૃત પ્રવૃત્તિરૂપ સુખદર્શન લેવાનું છે. હવે સમગ્રદર્શન અને પરમાત્મસ્વરૂપ-જ્ઞાનનો મહિમા બતાવ્યો તેથી અતુમાન થાય છે કે, આસ્ત્રિનો મહિમા એમાં ગાયો જ હશે. તે વસ્તુ ‘જગજીવન’ એ બે પદમાંથી નથી રહે છે. જગતને જીવનરૂપ કોણ બની શકે? જે આત્મા મહાઅહિસક હોય અને આસ્ત્રિધારી હોય તે. આરંભ-સમારંભની હિંસામાં પડેલો તો જગતના ત્રસસ્થાવર જીવોનાં જીવન લૂંટી રહ્યો છે. ત્યારે પ્રભુ પોતે જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે સ્વયં સંયમી અહિંસક બની, જગતનેજ અજર-અમર થવાનો અહિંસામાર્ગ બતાવી રહ્યા છે. તે માટે સાચું ભાવજીવન આપી રહ્યા છે. અર્થોત્ જગતને બિવાહી રહ્યા છે, માટે ‘જગજીવન’ પદથી કહેવાય કે, પ્રભુ સ્વયં આસ્ત્રિજીવનથી જગતના જીવનમૂત છે. તેમ ‘જગવાહલો’ પદ સૂચવે છે કે જગતને વહાલા તે જ બની શકે જે સંયમી હોય, ત્યાગી હોય, અને નિઃસ્વાર્થપણે પારમાર્થિક ઉપકાર કરનારા હોય એક કુટુંબનો વડેરા બે બહુ બોગી, સ્વાર્થી, અસંયમી અને કુટુંબ પ્રત્યે બેપરવાહી રાજતો હોય તો કુટુંબને તે એટલો વહાલો નહિ લાગે જે સ્વયં માનવાનનો લાલચુ છે અને જેને વાણી-વર્તાવ પર સંયમ નથી તે બીજાઓને ગમશે નહિ. પ્રભુ તો મહાનિરપૃહી, મહાસંયમી, તપસ્વી અને વિશ્વોપદારી છે, માટે જગતને વહાલા છે. આમ ‘જગજીવન’ અને ‘જગવાહલો’ એ બે પદથી એમને આસ્ત્રિ-સંયમ અને તપનો મહિમા પણ ગાયો છે.

૫. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની રક્તપત્રી લેખિનીના એક બીજે મુંદર દાખલો લુખો. એમના રચેતા શ્રી. નેમનાથપ્રભુના સ્તવનમાં ગુર્જિમતીની પ્રભુ સાથે દરિયાદ વર્ણવી છે, એમાં રાજિમતીએ ત્રીજી કદીમાં એમ કહ્યું છે કે—

“ ઉતારી હું ચિત્તથી રે હાં, મુકિત કુતારી હેતુ, મેરે વાલમા !

સિદ્ધ અન તે જોગવી રે હાં, તે શું કવણ સંકેત, મેરે વાલમા...તોરજીથી ”

અહીં કહેવું એ છે કે, “ હે સ્વામી ! તમે નવ જાવના સ્નેહ વીચારી એક કલંકરૂપ કુરંગના નિમિત્તને પામી અને ઊંઘી બાંધો છો, તેનું કારણ હું સમજું છું કે, તમે કુતારી એવી સુકિત-ત્રીના પ્રેમથી અને ચિત્તમાંથી અળખી કરી છે, પરંતુ પ્રભુ ! તમને શું ખબર નથી કે એ તો ગણિકા છે ? એના લોકતા અનંત સિદ્ધો છે. આવી ગણિકા જેવી તમને દસાવી રહી છે ! એની સાથે તમે શા સંકેત કર્યા છે ? ચોથી કઠીમાં આની પછી રાખુલ જે એમ કહે છે કે—

“ પ્રીત કરતાં સોહલી રે હાં, નિરવહતાં જ બાળ, મેરે વાલમા ”

તેનો અર્થ એમ થાય કે, “ અમારા નવ નવ જાવના સ્નેહ ગણવા નહિ કે ટકાવ્યા નહિ, એ કેટલું અભુગતું છે ? જગતમાં પ્રીતિ માંડવો સહેલી છે, પણ ટકાવવી કઠિન છે. તમે મારા પર પ્રીત કરતા આખ્યા તો ખરા, પણ પાછી પેલી સુકિત મળી તેથી તેના પર આકર્ષણ મારા પરની પ્રીત ટકાવી શક્યા નહીં. એટલે વાત ખરી છે કે, પ્રીત કરવી સહેલી છે, પણ ટકાવવી મુશ્કેલ છે. ઉપર ઉપરથી આ અર્થ બાંધે છે, પણ તેનો રહસ્યમય અર્થ જુઓ છે.

તે એ રીતે કે, ‘રાજિમતીને સખીઓએ બધારે બીબે વર શોધવાનું કહ્યું ત્યારે તેમને ધૂતારી કાઢી; એ વસ્તુ રાજિમતીનો નેમનાથસ્વામી ઉપર વફાદારીભર્યો પ્રેમ સૂચવે છે. આવો પ્રેમ ધરનારી આર્થ દેશની સન્નારીએ એક પતિ નક્કી કર્યા પછી બીબે પતિની વાત સાંભળી શકતી નથી. ગર્ભિણી અવસ્થામાં સ્ત્રીતાલને રામે જંગલમાં મૂકાવેલાં-ત્વજવેલાં, ત્યાં સ્ત્રીતાએ પણ રામને કહેવરાવ્યું હતું કે, “ મને છેડી તો બલે ઊંઘી, તમને મારા કરતાં ધીણ સારી જતી મળશે અને તેથી મારા વિના તમારો મોક્ષ નહિ અટકે પરંતુ હોઠવચનથી જેમ અને છેડી, તેમ જૈનધર્મને ન છોડતા. કેમ કે એને છેડ્યા પછી બીબે એથી વધુ સારો તો શું પણ એવોય સારો ધર્મ નહિ મળે, તેથી જૈનધર્મ વિના મોક્ષ જરૂર અટકી જશે. ” શ્રી મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિય મહારાજ વિરચિત ‘પુષ્પમાલા’ નામના ગ્રંથમાં આ અધિકાર છે. તેમ અહીં રાજિમતી બધારે જુઓ છે કે, શ્રી. નેમનાથ સ્વામી મારા પરના નવ નવ જાવના સ્નેહને પણ છેડીને સુકિત પર નિશ્ચિતપણે રાગવાળા બન્યા છે, તો મારે એમને ચેતાવી દેવા કે, સુકિતનો રાગ અર્થાત્ મોક્ષરુચિ એ સામાન્ય વસ્તુ નથી. પ્રશ્ન થશે કે, તે શું નેમનાથ નહિ સમજતા હોય ? પરંતુ વફાદાર અને પ્રેમાળ સ્નેહીઓનું દિલ જ એવું હોય છે કે સામાને બલે બાલમાં હોય છતાં વધુ સાવધાન કરવા અવસરે એવું ધ્યાન જેણે એ હિસાબે રાખુલ કહે છે કે, “ હે સ્વામી ! તમે જુઓ કે અનંતા સિદ્ધ એવા પતિવાળી સુકિત પ્રત્યે પ્રેમ કર્યો તો બલે કર્યો, પણ ધ્યાન રાખજો કે સુકિત પ્રત્યે પ્રીતિ કરવી સહેલી છે, પણ ઠેક સુધી ટકાવવી પણ મહામુશ્કેલ છે હજી અમારા પરની પ્રીતિ ટકાવવા સહેલી; અમારા જેવી કુળબાલિકા સાથે પ્રીતિ માડ્યા પછી કદાચ તમારી

બૂલથાપ થાય, તમે જાણ્યા-હિતાવળા થાઓ, વિશ્વાસજન કરો તોય જાએ તમને તરછોડીએ નહિ, તમે રીસાઓ છતાં જાએ રીસાર્થજો નહિ, પણ આ મુક્તિ તો એવી છે કે, જો તમે જરાક લવના અભિનંદમાં-આનંદમાં તણુયા તો તત્ત્વ તમને તરછોડી દે. જરાક જો તમે રીસાયા તો જો મુક્તિ પણ રીસાર્થ બાજુ મુક્તિની પ્રીતિ અખંડ ટકાવવા ભવ-નિર્વેદ, વિષય-વિરાગ અને ધર્મ-સર્વેશ્વર બગતો અને ધીજતો રાખવો પડે છે, માટે મહર્ષિઓ પણ પ્રાર્થનાસૂત્રમાં પહેલું ‘મલનિવ્વેઓ’ માગે છે. રાજિમતી ઠહે છે કે, જેમ જેરી સર્પને ખેલાવવો કે અગ્નિની આળ સાથે રમત કરવી મુશ્કેલ છે, તેમ મુક્તિનો રાગ ટકાવવો મુશ્કેલ છે. જો માટે તો જીવનભર સમસ્ત સંસારને અજાણ્ય રાખવો પડે છે. આટલું કહ્યા પછી પણ રાજિમતીજો જ્યારે ભેટું કે નેમનાથ પાછા નથી ફરતા, ત્યારે એમના મુક્તિ પ્રત્યેના દૃઢ પ્રેમને અને મુક્તિ તરફના પ્રયાણને બાણી પોતાના નિર્ધાર બહેર કરે છે કે, ભલે વિવાહના અવસરે હાથ પર હાથ ન આપ્યો પણ હું દીક્ષા લેતાં મારા શિર પર, હે જગન્નાથ ! તમારો હાથ મુકાવીશ.

અપૂર્વ રહસ્યોથી ભરેલા મન્યો—

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજના શું સુજસનો, શું સંસ્કૃત કે શું પ્રાકૃત દરેક પ્રકારના ગ્રંથો રહસ્ય ભરેલા છે. જો રહસ્યો સમજવા પછી અપૂર્વ સ્ફુરણા બાગે છે અને પદાર્થવિવેચનો પ્રભાવના કરે છે. ડા. ત. એમના રચેલા ‘અનેકાન્તઅવસ્થા’ નામના ગ્રંથમાં જોકે સ્થળે પ્રશ્ન ઊભો થયો છે કે, ‘તત્ત્વાર્થ, મહાશાસ્ત્ર’માં તરવો સાત ઠંઠાં પણ આઠ કેમ ન ઠંઠાં ? કારણ કે, અસત્ તો જીવ અને અજીવ બે જ તત્ત્વ છે પરંતુ મોક્ષા-પયોગી હેયોપાદેય તત્ત્વ પૃથક્ જતાવવાં બોધજો. તેથી હેય તરીકે આશ્વજ અને બધ, તથા ઉપાદેય તરીકે સંસાર અને નિર્જન ઠંઠાં. વળી, જો હેયનું જ્ઞાન અને ઉપાદેયનું ઉપાદાન શા માટે કહ્યું જો વિજ્ઞાતા શમાવવા પ્રયોજન તત્ત્વ તરીકે મોક્ષ જતાવ્યું. આમ તત્ત્વ સાત ઠંઠાં પરંતુ જો પણ વિજ્ઞાતા રહે છે કે જેમ ઉપાદેયનું જ્ઞા મોક્ષ છે, તેમ હેયનું જ્ઞા સંસાર છે; તેથી મોક્ષની જેમ સંસારને એક પૃથક્ તત્ત્વ કહેવું બોધજો. વળી, મોક્ષના પ્રતિયોગ તરીકે પણ સંસાર તત્ત્વ હેયું બોધજો, તે કેમ ન લીધું ? પૂઠ ન્યાયવિશારદ મહર્ષિજો આ પ્રશ્નનું સુંદર સમાધાન જો આપ્યું કે, સંસારનું સ્વરૂપ તો બધ તત્ત્વમાં વર્ણવાઈ બાજુ છે, પછી તેને જુદું પાડવું નિરર્થક છે. ત્યારે મોક્ષ જો નિર્જન તત્ત્વમાં વર્ણવાઈ જતો નથી, કેમ કે જોમાં તો આત્માની સર્વ વિશુદ્ધ અવસ્થા અને અનંત સુલેખ પ્રગટીકરણ છે. તેથી મોક્ષ તત્ત્વ સ્વતંત્રપણે વર્ણવવું આવશ્યક છે.

બીજો એક દાખલો—‘શાસ્ત્રવાર્તાસુચ્યય’ પર એમણે રચેલ ‘સ્વાદ્વાદ-કલ્પલતા’ પ્રીકામાંથી લીધો. આપણે ત્યાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કે પાપ, અને પાપાનુબંધી પુણ્ય કે પાપની એ સમજણ આવે છે કે જે પુણ્ય કે પાપના ભોગવવામાં સવિધ માટે નવા પુણ્યની સ્થિતિ ઊભી થાય તે પુણ્યાનુબંધો, અને પાપની સ્થિતિ ઊભી થાય તે પાપાનુ-

બંધી; પરંતુ ઉક્ત ગ્રંથમાં પૃથ્વ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જે સૂચ્યું છે કે, જે પુણ્ય-પાપ ઉદયમાં લાવવા માટે પણ હૃદયને મહાભક્તિ કરનારાં પાપકારી કરવાં પડતાં હોય તે પણ પાપનુબંધી કર્મ બને છે. તેથી ભલે તેને હૃદયની પવિત્રતા અને કૌમળતા ભળવી રખાતી હોય તો ઉદયમાં આવતાં પુણ્ય-પાપના ચોજે પાપાનુબંધી કર્મથી બચી જવાય છે.

‘શાસ્ત્રવાર્તા’ની ટીકામાં તથા ‘નયોપદેશ,’ ‘જ્ઞાનબિંદુ’ વગેરે ગ્રંથોમાં નબ્ધ ન્યાય શૈલીના તર્કથી જૈન સિદ્ધાંત અને તત્ત્વોની વિશેષતા દર્શાવનારાં અદ્ભુત રહસ્યો અને પદાર્થ-નિરૂપણ વિપુલ પ્રમાણમાં આ દર્શન-દિવાકર મહાત્માએ આપેલું છે. જે સૂક્ષ્મ, પુદ્ગિગમ્ય અને નબ્ધન્યાય સંહિત દર્શનોની પરિભાષાના વિશાળ ભાંડથી ગ્રાહ્ય છે. ‘જ્ઞાનબિંદુ’ ગ્રંથમાં શ્રી. સિદ્ધસેન દિવાકર, શ્રી. જિનભદ્રભણિ સમાચરમજ્જ અને શ્રી. મહાવાલીના ઠેવળજ્ઞાન અને ઠેવળદર્શન-ઉપયોગ એના ત્રણ મતોનો સુંદર સમન્વય સાધ્યો છે. જે જ ગ્રંથમાં મધુસૂદન સરસ્વતીકૃત ‘સિદ્ધાંતબિંદુ’ ગ્રંથમાંના પરિષ્કૃત અવિદ્યા-માયાના સિદ્ધાંતનું સુંદર નિરાકરણ શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્યું છે. ત્યારે ‘કર્મપ્રકૃતિ’ની વિસ્તૃત ટીકામાં પ્રારંભે નબ્ધન્યાયની શૈલીમાં આઠે કર્મની જુદી જુદી પ્રકૃતિઓની રહસ્યમય વ્યાખ્યા કરી છે. ગ્રંથની વચમાં વચમાં પણ એમની અબેદ સુદ્ધિના ચમત્કાર અપૂર્વ એવા શંકા-સમાધાનોમાં ઊપસી આવે છે. તેમજ ગ્રંથના અંતે સ્વોપજા ઉદય પ્રકરણમાં કર્મ સંબંધી અન્ય ગ્રંથોના પદાર્થોનું સંકલનબદ્ધ ભવ્ય સંકલન કર્યું છે પણ આ બધાં રહસ્યો અને ભવ્ય પદાર્થસ્ફોટ અહીં શે રખા કરી ચકાચ ?

શ્રુતકેવલીની ઉપમાને પામનાર મહર્ષિ—

પૂં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સ્વ-પર શાઓના જોટલા બધા વિષયોમાં પારંગત હતા કે એમને આપણે બહુશ્રુત તરીકે જોના વિકસિત ગ્રંથોમાં આપણા હૃદય સાથે જોઈ શકીએ છીએ. જે ઉપશત એમની સર્વતોમુખી વિદ્યતા જ્ઞાનભંડારનાં પુસ્તકોમાં નહિ, પણ એવી તો એમને અંતઃસ્થ હતી કે, પૂર્વે કહ્યું તેમ એમના સમક્ષલીન સમર્થ વિદ્વાન ઉપાં શ્રી. માનવિજયજી મહારાજે એમના માટે ‘સ્થાસ્તિ શ્રુતકેવલી’નું વિશેષજી લગાડયું. શ્રુતકેવલી જોટલે દ્વાદશાંગીમય જૈન પ્રવચનના જ્ઞાતા.

ત્યારે જે એમના ‘દ્વાત્રિંશત દ્વાત્રિંશિકા’ નામના ગ્રંથમાં એમણે પૂં આચાર્યવર્ચ શ્રી. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીકૃત ‘યોગદષ્ટિ,’ ‘યોગબિન્દુ,’ ‘યોગસૂત્ર’ વગેરેમાંનાં અસ્ફુટ રહસ્યો જોત્યાં છે. ઇ. ત. યોગની ચોથી દષ્ટિમાં આવવા માટે પ્રાણાયામ વામના યોગના અંગની સિદ્ધિ કરવાની વાત ‘યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય’ શાસ્ત્રમાં કરી છે. પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એનું રહસ્ય વર્ણવતાં કર્યું કે, આ પ્રાણાયામ તે ભાવ-પ્રાણાયામ સમજવો અને તેથી જ તેમાં આસોચ્ચવાસ રૂપી દ્રવ્યપ્રાણનું રચક, પૂરક, કેન્દ્રક નહિ પણ બાહ્ય ભાવરૂપી પ્રાણનું રચન અને અંતર ભાવરૂપી ભાવપ્રાણનું પૂરક હોવાનું છે. આવાં આવાં તો કેટલાયે રહસ્યો જોલીને પૂં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જૈન શાસનની-વિશિષ્ટતા તો મું પણ સર્વો-

પરિતા સાબિત કરી આપી છે. ‘હાત્રિંશત-હાત્રિંશિકા’ નામનો ગ્રન્થ એ ‘યોગદર્શિ’ વગેરે અનેક ગ્રન્થોના ટોહનનો સંગ્રહગ્રન્થ છે.

તેઓશ્રીની પાતળસ યોગ ઉપરની ટીકા—

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ‘પાતળસ યોગદર્શન’ પર જે સમીક્ષા કરી છે તે પણ જૈન દર્શનની વિશિષ્ટતા સુરવાર કરે છે. યોગદર્શનકારે યોગની વ્યાખ્યા ‘ચિત્તવૃત્તિનિરોધ’ એવી કરી છે. પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એમાં સુધારો કરી કહ્યું કે, ‘યોગ-‘ચિત્તચટ’-‘ચિત્તવૃત્તિનિરોધ.’’ પાતળસ સાચી છે. સામાન્યથી કહેવા તો ચિત્તવૃત્તિ માત્રનો નિરોધ હોવાનું થાય અને એ તો અતિમ યોગની કક્ષામાં થયે; પણ પૂર્વની કક્ષાના યોગોમાં એ નહિ થયે, કેમ કે ત્યાં શુદ્ધ ચિત્તવૃત્તિ આહુ હોય છે. એ વસ્તુ યોગદર્શનકારને પણ માન્ય છે. નિશ્ચય વગેરે યોગના અંગો તેટલી કક્ષાના યોગને સાધી આપે છે, ત્યાં કોઈ ચિત્તવૃત્તિ તર્કન સ્થગિત કે વિરુદ્ધ નથી, પરંતુ એટલું છે કે, જે ચિત્તવૃત્તિ આહુ છે તે શુદ્ધ છે, પણ સંકલિષ્ટ નથી. જેથી ‘યોગબિન્દુ’ ગ્રન્થમાં પણ જે અધ્યાત્મ, લાવના, ધ્યાન, સમતા અને ચિત્તવૃત્તિસક્ષમ-એમ પાંચ યોગની કક્ષા લખી છે, તેમાં અંત્ય સિવાયના ચારમાં શુદ્ધ ચિત્તવૃત્તિ તો આહુ જ હોય છે.

ગ્રામ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ‘દ્રવ્યસુલ્પપર્યાયના રાસ’માં દિવ્યંબર માન્યતાની સમીક્ષા કરતાં નવ નવ અને ત્રણ ઉપનય તથા દરેક ઉપનયના અર્વાતર પ્રકારો બતાવી વધારાના બે નય-દ્રવ્યનય અને પર્વાયનય તથા તથેય ઉપનયની કલ્પના કેવી ગૌરવપ્રસ્ત અને દોષયુક્ત છે તેણે છુંદર આલોચન કર્યું છે. એમાં એમણે કહ્યું કે, સાદ નયમાં પ્રથમ ત્રણ નયો પુરૂષ દ્રવ્યનય છે અને પછીના ચાર પુરૂષ પર્વાયનય છે. તો હવે આઠમા અને નવમા એ બે ભૂદા દ્રવ્ય-પર્વાયનય કયા હોવા? એવું જ, નયો કરતાં ભૂદા સ્વતંત્ર ઉપ-નયોની કલ્પના પણ વાગાડંબર છે. કેમ કે સાદ નયના એ અર્વાતર પ્રકારે જ છે અથવા કહો કે સાદ નય પછીના નયોના વિવિધ દૃષ્ટાન્તો છે.

ગૃહ સહસ્રયોગ દર્શન—

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રન્થોની વિશિષ્ટતાનું વર્ણન કરતાં કરતાં તો ગ્રન્થોના ગ્રન્થો ભરાય એમ છે. ‘અંકનખંડખાલ’ અને ‘અહાવોરસ્તવ’ નામના ગ્રન્થમાં બૌદ્ધની મૌલિક માન્યતાઓને તર્કમાં અનુવીર્ણું (નપાલ) ઠેરવીને અદ્ભુત રીતિએ વર્ક પ્રમાણના બળ ઉપર એવું સચોટ રીતે ખંડન કર્યું છે. ત્યારે એના પરની સ્વોપક્ષ ટીકામાં એમણે ઉદયન-કૃત ‘આત્મતત્ત્વવિવેક’ નામના બૌદ્ધમતના ખંડન ગ્રન્થ ઉપર હીંપ્રિતિકાર સ્વેલી ટીકાની પંક્તિઓ ઉપર અદ્ભુત વિવેચન કર્યું છે. ‘અંકનખંડખાલ’ મૂળ તો માત્ર સોએકે સ્લોકનો ગ્રંથ છે. ટીકા પણ તેવી કંઈ અતિવિસ્તૃત નથી પરંતુ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ગ્રન્થ ઉલ્લેખ કરે છે કે, બૌદ્ધ ન્યાયના ખંડન માટે પોતે ઠોઠ લાખ સ્લોક-
(1) પ્રમાણ ગ્રન્થ લખ્યો છે, ત્યારે અવગો થાય છે કે, કેવી અસાધારણ વિદ્વતા ! કેવું ધન્ય

ઉપકારી સાદું જીવન ! કેવી શાસનચેવા ! એમની કૃતિઓનો વચાસ્થિત પાર પામી શકવા કોણ સમર્થ છે ? એ તો કેટલેક સ્થળે એમણે પોતે જ ટીકા-ટખાડપે પોતાના ગ્રન્થોનાં રહસ્યો ખોલી બતાવ્યાં છે તે પરથી જ લાગે છે કે, બીજા તો અણખોલ્યાં કેટલાંય રહસ્યો હશે, જે રહસ્યો એમનાં કરેલાં અથવા એમના જેવા અદિતીય વિદ્વાને કરેલાં વિવેચનના અભાવે અણખોલ્યાં પડ્યાં છે. ‘જ્ઞાનસાર’ અષ્ટકના પહેલાં અષ્ટકમાં કહ્યું કે, ‘સચ્ચિદાનન્દપૂર્ણે પૂર્ણે જગદ્ બલેક્ષ્યતે’ એથી એમ સૂચ્યું કે શુદ્ધ સત્-ચિત્-આનંદ-પૂર્ણ જે સિદ્ધાત્મા, તે જગતને પૂર્ણ રીતે દેખે છે આના પર સહજે પ્રશ્ન થાય કે, ‘જગત તો અજ્ઞાન છે, દુઃખી છે, એવી સ્થિતિમાં એ ચિત્ પૂર્ણ કે આનંદપૂર્ણ કયાં રહ્યું ? અને સિદ્ધ બગવાન તો સર્વજ્ઞ છે, તો શું એમણે જગતનું કર્ષન અથવાર્થ કયું ?’ આ પ્રશ્નનું સમાધાન પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સ્વોપજ્ઞ ટંકામાં એક જ લીટીમાં આપ્યું છે કે, ‘નિશ્ચય નયની દ્રષ્ટિએ આ જ્ઞાન્તિ નથી.’ આ એક જ લીટીમાં કેટલું સુંદર રહસ્ય ખોલી દીધું છે ! જગતના જીવો પણ નિશ્ચય નયથી સ્વરૂપે પૂર્ણ ચિત્ અને પૂર્ણ આનંદવાળા છે. આ વસ્તુ એ પણ સૂચવે છે કે, જગતના જીવો, સર્વજ્ઞે જોયેલું આત્મા માત્રનું સ્વરૂપ જો નજર સામે રાખે, તો બૌદ્ધાધિક કર્મજન્ય ઉપદ્રવોમાં મૂળવણુ કે અતુલકલ્પમાં ગર્વ ન થાય.

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રન્થોમાં ભરેલાં રહસ્ય કે જેના પર શ્રીમદે પોતે વિશદીકરણ નથી કર્યું, તેને સમજવા માટે જિનાગમ અને ન્યાયાદિ શાસ્ત્રોથી ખૂબ જ પરિચિત રહેવું જોઈએ અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કરવો જોઈએ. નહિતર તો એમની પદ્ધતિઓના અગ્રંથગ્રંથ અર્થ કરવાનું થાય. ઇ. ત. ‘અધ્યાત્મસાર’ માં એક એક પદ્ધતિ છે—

“ નો ચેદ્ માત્તપરિજ્ઞાનાત્, સિદ્ધ્યસિદ્ધિપરાહત્ ॥
 વીક્ષાડવાનેન મન્યાતાં. તીર્થોન્મેદ્ પ્રસજ્યતે ॥ ”

અહીં એ પ્રકરણ આવે છે કે શિક્ષા આપવા માટે—

“ યો વુઘ્વા મવનૈર્ગુણં ચીર. હ્યાદ્ વ્રતપાલ્લવે ।
 સ યોગ્યો માત્તમેદસ્તુ ચોપલક્ષ્યતે ॥ ”

અર્થાત્—જેને સંસાર નિર્જીવ લાગ્યો હોય અને મહાવ્રત પાળવામાં જે અડગ હોય, તે શિક્ષા માટે યોગ્ય ગણાય પરંતુ એના આત્મામાં છટ્ટા ગુણસ્થાનકનો જાવ આવ્યો છે કે નહિ, તે જોવાનું નથી. કેમ નહિ ? એના ઉત્તરમાં—‘નો ચેદ્ માત્તપરિજ્ઞાનાત્...’ એ શ્લોક કહ્યો છે. આમાં ‘સિદ્ધ્યસિદ્ધિપરાહત્’ એ સામાસિક પદનો અર્થ બહોળા શાસ્ત્રજ્ઞાનના અતુલવ વિના સ્વતઃ સમજવો મુશ્કેલ છે અને એવું પણ વાંચવા મળેલ છે કે, જેમાં કેઈએ એનો લાગતો જ અર્થ કર્યો હોય. કહેવું એ છે કે, ‘નહિતર તો અંતરના પરિણામની ખબર નહિ પડવાથી સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિથી પરાહત હોવાથી શિક્ષા નહિ અપાવાને લઈને તીર્થના ઉન્મેદનો પ્રસંગ આવે’ આમાં ‘સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિથી પરાહત

હોવાથી 'ઐતદો ભાગ દીક્ષા નહિ આપવામાં' હેતુ છે. તાત્પર્ય એ છે કે, 'અંતરમાં શુદ્ધિ ધાણના ભાવ હોય તો જ દીક્ષા આપવી એવો સામાનો મત હોય તો પછી દીક્ષા અપાશે જ નહિ. દેમ કે દીક્ષાનું દાન સિદ્ધિ અસિદ્ધિથી પરક્રુત છે. અર્થાત્ જો છૂટા શુદ્ધિધાણના ભાવની એ આત્મામાં સિદ્ધિ છે જ (પ્રાપ્તિ છે જ), તો હવે દીક્ષા આપવાથી કાંઈ વિશેષ નથી. તેમ જો ભાવની અસિદ્ધિ છે, અર્થાત્ ભાવ પ્રાપ્ત નથી થયા તો તમારા મત મુજબ દીક્ષા આપી શકાય નહિ, તેથી દીક્ષા આપવી બ્યથા' થાય. એમ અંતરમાં છૂટા શુદ્ધિધાણના પરિણામરૂપ ભાવની સિદ્ધિ હો કે અસિદ્ધિ-ઉભય દશામાં દીક્ષા આપવી નિરર્થક છે, તેથી તો જગતમાં દીક્ષિતની પરંપરા જ નહિ રહે, એટલે જગતમાં સાસન કે તીર્થ જેવું કાંઈ નહિ રહે અને એમ થતાં તીર્થનો ઉચ્છેદ આવીને ઊભો રહેશે.' આવાં અનેક સ્થળો રહસ્યભયો' છે.

ત્યારે 'નૃસેપદેશ' અને 'નૃસરહસ્ય' માં સ્પષ્ટસંગીતું સ્વરૂપ વર્ણવતાં ત્રીભ અવસ્થાવ્ય ભંગ પર સુંદર જિજ્ઞાસા ઊભી કરીને એનું વિશેષતાલયું સમાધાન આપ્યું છે. જિજ્ઞાસા એ કરી છે કે, વસ્તુ પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા ઉભય ધર્મરૂપે એકીસાથે કહી શકાય કે નહિ ? હા. તા. ઘટને એકવાર 'સ્વાત્ સત્' કહ્યો અને બીજી વાર 'સ્વાત્ અસત્' કહ્યો ત્યારે એકીસાથે કહ્યો, ઘટ કેવો છે ? એના ઉત્તરમાં 'ઘટ અવસ્થાવ્ય છે,' ત્યારે પ્રશ્ન એ ઊભો કરવામાં આવ્યો કે શા માટે અવસ્થાવ્ય ? એમ 'પુષ્પકન્ટ' શબ્દથી સૂચ્ય અંત બનેલું એક જ શબ્દથી નિર્વચન થાય છે, તેમ અહીં પણ 'સત્ અસત્' બનેલો એકીસાથે નિર્વાચક અને સાકેતિક શબ્દ કહીએ તો તેથી ઘટ વસ્થાવ્ય બનશે ને ? અર્થાત્ એ સંકેતથી ઘટ સત્-અસત્ ઉભયરૂપે એકીસાથે વસ્થાવ્ય બનશે ને ? આના ઉત્તરમાં તેમણે કહ્યું છે કે, એ સંકેત શબ્દને કેવો કહેશો ? સંકેત નો સત્-અસત્નો ક્રમસર વાચક શબ્દ છે, તો તો પ્રસ્તુત ભંગને તે ઉપયોગી નથી. એ એ એકીસાથે સત્-અસત્નો વાચક છે, અર્થાત્ સુગમપ્રવાચક છે, તો તે વસ્તુ તો પ્રશ્નાન્તર્ગત છે કે, ઘટનું સત્-અસત્નું ઉભયરૂપે એકીસાથે નિર્વચન થઈ શકે ? ત્યારે તમે કહેશો કે, હા, સંકેતથી થઈ શકે, ત્યારે સાકેતિક શબ્દ માટે શક્તિજ્ઞાન કેવું કરશો ?

અર્થાત્ એકીસાથે સત્-અસત્ ઉભયમાં સાકેતિક શબ્દની શક્તિ રાખવી પડશે. તેનો શક્યતાવન્હેટક કોણ ? સત્, અસત્ એ કહ્યો તો પાછો ત્યાં પ્રશ્ન રહેવાનો કે એ સાકેતિક પદથી સત્ અને અસત્નું નિર્વચન એકીસાથે થવાનું કે ક્રમિક ? એકીસાથે થવાનું એમ તો નહિ કહી શકાય. દેમ કે જે વખતે સત્ ઉચ્ચારાય છે ત્યારે અસત્નું નિર્વચન નથી અને અસત્ ઉચ્ચારાય છે ત્યારે સત્નું નિર્વચન નથી. ત્યારે વળી, ત્યાં સત્-અસત્ બનેલું એકીસાથે નિર્વચન કરનાર કોઈ જુદો સાકેતિક શબ્દ ઊભો કરશો તો પાછો એ જ પ્રમાણે એના શક્યતાવન્હેટક અંગે પ્રશ્ન થશે. આમ અનવસ્થાનો દોષ આવી પડશે.

પૂ૦ ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજનાં શાસ્ત્રરત્નોમાં અબકતાં રહસ્યો અને વિશિષ્ટ પદાર્થોનું શું વર્ણન કરી શકાય ? આ તો સામાન્ય જીવો સમજે એવા છૂટક નમૂના છે. બાકી તો દર્શનના અને સૂક્ષ્મ તત્ત્વના અભ્યાસવાળાને સમજાય તેવાં તો કેટલાંયે રહસ્યો છે પણ એટલું ખરું કે એ રહસ્યો અને વિશેષતાઓ સાથેની એમની શાસ્ત્રકૃતિઓમાં કહેલાં તત્ત્વો અને પદાર્થોનું શ્રવણ, યોધ, મીમાંસા અને અનુભવન એ માનવજીવનને અજવાળી દે એવાં છે. આ માટે શ્રવણાદિ દરેકનો જૂળ જ અભ્યાસ જોઈએ. વારંવાર શ્રવણ, વાચન, અને બ્રહ્મ તેમ જ વારંવાર પરિશીલન અને અનુભવન-આત્મભાવન જોઈએ, અર્થાત્ જોનાથી આત્માની સહજ મતિને બાવિત કરી દેવી જરૂરી છે. જીવન ટૂંકું છે, અને એકલા ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજના જ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ દીર્ઘકાળ ચાહે એવો છે. તેમ જ બ્યાપક યોધ અને પ્રેરણા બ્યાપી જીવનને સફળ કરે એમ છે. એ વખતે એ રહસ્યો અને વિશેષતાઓ સાથેના એ પદાર્થોનું આત્મભાવન મૂઝી ઠેવળ સાહિત્યિક દૃષ્ટિ, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ, સમન્વય દૃષ્ટિ, તુલનાત્મક દૃષ્ટિ ઇત્યાદિના વિવિધ પ્રતિભાસરૂપ જ્ઞાનમાં જ પહોં જવાય તો માનવ-જીવનનું અણુમોલક કર્તવ્ય એ વિષયપરિણતિ અને સંવેદન જ્ઞાન, તે એમ જ અણુસાકંશુ રહી જાય.

અહાવાકને વિકસિત કરવાની જરૂર—

તત્ત્વનું પ્રતિભાસજ્ઞાન મમે તેનું જાય, પણ એ પરિણતિજ્ઞાન અને તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન ન થાય તો તેની કશી જ કિંમત નથી. પરિણતિજ્ઞાન લાવવા માટે હૃદયનું વલણ તે તે તત્ત્વના સ્વરૂપને અનુરૂપ બનાવવું આવશ્યક રહે છે. દા. ત. આશ્રય તત્ત્વનું જ્ઞાન થયું. આશ્રવનું સ્વરૂપ હેય છે, તો હૃદયનું વલણ હેયતાને અનુરૂપ જોઈએ. અર્થાત્ આશ્રવ પ્રત્યે અનાસ્થા-અરુચિ અને તિરસ્કારભર્યું વલણ જોઈએ. આશ્રવથી આત્માને હાય લાગવો જોઈએ. જ્યાં આશ્રવની વાત આવે ત્યાં અકર્તવ્યતા ભાસે, તિરસ્કાર આવે. બ્યાવ વલણ-વાળું આશ્રવનું જ્ઞાન એ પરિણતિજ્ઞાન છે. પછી તત્ત્વસંવેદનના જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિમાં ઉત્તરવાની વાત આવે. અર્થાત્ આશ્રવ પ્રત્યે હાય, તિરસ્કારનું વલણ થયું ખરું, પરંતુ આશ્રવનો ત્યાગ નહોતો થઈ શક્યો, આત્મા જોનાથી તૃપ્ત અનાસક્ત અને અલિપ્ત નહોતો બની શક્યો. બ્યારે તત્ત્વસંવેદનમાં તો આશ્રવ પ્રત્યે સહજ અનાસક્ત બન્યો, જોનાથી અલિપ્ત થયો, અર્થાત્ હવે અતરથી પણ આશ્રવમાં પ્રવૃત્તિ નહિ, પરંતુ સર્વથા વિરતિભાવ થાય. આ વસ્તુ જીવનમાં જૂળ જ જરૂરી છે. તે માનવજીવનમાં જ શક્ય છે. તેના વિના કેરા પ્રતિભાસ જ્ઞાનથી તો કાંઈ આત્મહિત સીઝતું નથી. એમ તો અજ્ઞાન પણ નવ પૂર્વ સુધીના પ્રતિભાસ-જ્ઞાન સુધી પહોંચી જાય છે. ત્યો, જોજો સાહિત્ય કેટલું બધું જોઈયું ! પણ તેવા પ્રતિભાસ-જ્ઞાનમાત્રથી શું ? પરિણતિ અને સંવેદનના લક્ષ ચિનાની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિની ભાજગઢ તે તે કાળના રીતરિવાજ અને ભાષાના સંયોધન, ઇતરો સાથે કેટલીક વસ્તુના સમન્વય-એ બધી દૃષ્ટિએ હૃદયમાં નક્કર સંવેજબનક યોધ નથી આપતી. પછી સંસારથી અલગ

અને અલિપ્ત થવાની વાત જ કયાં ? આજના યુદ્ધિવાદનો જોર ધરે પ્રસરતા સામ્યવાદને આદતો કરવો હોય તો ઋષિ-મહર્ષિઓના તર્ક-યુક્તિપૂર્ણ ગંભીર વચનો પર શ્રદ્ધાવાદને વધુ વિકસિત કરવો પડશે. જોના બહાર નહીં યુદ્ધિવાદનું વાંઠવ તો છતી વસ્તુએ જોઈ કે આર્થપ્રભને સંસ્કૃતિના વિનાશ તરફ વચલી જશે.

પ્રાંતિ—જો શુભ અભિલાષ છે કે, પૂર્વ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહર્ષિઓનાં શાસ્ત્રોત્તરોમાંથી આપણે જીવનમાં નક્કર તરવરદિટ, કેવળ પરિણતિ-સ્વવેદન જ્ઞાન તથા સ્વેચ્છ વિશ્વાભાદિથી પરિપુષ્ટ આધ્યાત્મિકતાની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચી, આંતરાત્મકશાના ઉદ્દેશસિત અભ્યાસ પર પરમાત્મકશાને પરીજો. અજ્ઞાન કે પ્રમાદના કોષે કાંઈ પણ અચુકત લખાયું હોય તે બહાર મિચ્છામિ દુઃખં.

કપ્તેન હર્ષ વિશ્વદાનમાર્ચ,

દદાતિ યોઽસવ્વપ્રહરૂપિતાય ।

સ સ્તિચત્તે યત્નશતોપનીતં.

વીર્યં વપન્નપરમ્ભિવેદો ॥૧૫૩॥

—જેણે ખૂબ દુઃખ વેડીને રજા જોયો આજપણ અર્ધ
માત્ર કર્મો છે તે જો અષ્ટમુદ્રથી દૂષિત-ક્રમશઃ આપે તો તે
સેંકડો પ્રવચનો જોઈને જીવને ઉપર ભૂમિમાં વાવતો
ખેડ જાય છે.

અધ્યાત્મસાર]

[શ્રીમદ્ યશોવિદ્યજી]

પ્રખર સ્યાદ્વાદી ઉપાધ્યાયજી

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજ

[લેખક :—૫૦ મુનિવર શ્રીમાન વિક્રમવિજયજી]

ન્યાયવિદ્યાર્થ ન્યાયાચાર્ય શ્રી. યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જૈન શાસનની એક અમૂલ્ય વિભૂતિ હતા. તેઓશ્રીએ વિક્રમ સંવત્ ૧૬૮૮ માં બાલ્યાવસ્થામાં જ હિંદી ભાષા શરૂ કરી હતી અને પોતાની અત્યંત પ્રભાવશાળી પૂર્વજ્ઞસિદ્ધિ પોતાની માતાને બાલ્યાવસ્થામાં જ આપી દીધી હતો. તેઓશ્રીનું ચારિત્ર-પ્રભુકથિત શુદ્ધ અનુદાન-ધર્મ જ હિંદી દેશનું હતું. તેઓશ્રી બ્રહ્મચર્ય, અહમ મહાયોગી હતા; એટલે કે તેઓશ્રી પંચમહા મતના પાલનમાં ખૂબ તરફર રહેતા હતા તેઓ કેવળ એકદિવિવાહી ન હતા. તેઓશ્રીમાં જેવો જ્ઞાનનો પક્ષપાત હતો, તેવો જ ક્રિયાનો પણ હતો. તેઓશ્રી કેટલાક ધર્મ વિદ્વાનોની જેમ માત્ર ઠોરા જ્ઞાનના જ ઉપાસક નહોતા પણ ઉભયને સમાનપણે ન્યાય આપનારા હતા. તેઓશ્રી પ્રભુની આજ્ઞાને જ આચારનારા હતા અને પ્રભુની આજ્ઞાનો સંદેશ પાઠવતાં ગમે તેવાં વિદ્વાનો આવે છતાં બક્ષાતા નહિ. આ જ વાત તેઓશ્રીએ શ્રી રા'એશ્વરજી પાશંનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં ઉચ્ચારી હતી :

“ મિથ્યા ખત હૈ બહુ જન જનમે; પદ ન ધરત ધરણી;

ઉઠકા હુમ તુજ ભક્તિ પ્રભાવે, ભય નહીં એક કણી. ”

આમ કહીને એમણે પોતાના હૈયામાં પ્રભુ પ્રત્યે રહેલી ભક્તિ બ્યક્ત કરી; એટલું જ નહિ પણ સાથે સાથે પ્રભુની આજ્ઞા પોતાની નસેનસમાં અ્યાપ્ત હતી તેનો પણ પ્રભુ પાસે

૧. પ્રસંગ એવો બન્યો હતો કે, તેમનાં માતૃશ્રીને હમેશા નવરમરણ સંભળવાનો નિયમ હતો, તેથી થવણી ક્યાં પછી જ પચ્ચદ્ધાણ પાળતા હતા. એક દિવસ બનાવ એવો બન્યો કે, પોતાના ગામથી ૫૦ શુરહેવના ઉપાગ્રમે જતા વચમાં નદી આવતી હતી. તે નદીમાં ચાતુર્વર્ણના ધરણે પાણી પુરુષ ભરાઈ મથું હતું, જેથી તેમનાં આત્મજ્ઞ ત્યાં જઈ રહેવા નહિ અને નવરમરણ થવણી કરી શક્યા નહિ. આથી માતૃભક્ત બાલવવરક આપણા પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે બનનીને પૂછ્યું : “ તુ આજે પચ્ચદ્ધાણ કેમ પાળતી નથી ? ” માતાએ કહ્યું : “ મારે નિયમ છે કે, નવરમરણ સંભળ્યા પછી જ પચ્ચદ્ધાણ પાળવું. ’ જરૂર તકુમારે કહ્યું. ” કે માતૃશ્રી ! ચાલો, હું આજે નવરમરણ સંભળાવું. ” એમ કહી નવરમરણ સંભળાવી દીધા. આશ્ચર્યચકિત થઈ માતાએ પૂછ્યું. “ તને કયાથી આવડે ? ” ત્યારે જરૂર તકુમારે કહ્યું : “ હે માતૃશ્રી ! અશ્વની સપ્તે હમેશાં હું ઉપાગ્રમે આવતો હતો તે વખતે સંભળતાં સંભળતાં મને પાદ રહી મળાં. ” આજુ સાંભળી મને તેવો માનવી એમ કહેવાને તરફ રૂઠું બધકે ધન્ય છે એમની પ્રાર્થનાકિતને !

એકરાર કર્યો. એમના હૈયામાં પ્રભુઆત્મા પ્રત્યે જે અનહદ પ્રેમ અને રસ હતો તે તેઓશ્રીની એક એક રચના ઉપરથી માલુમ પડે છે. તેઓશ્રીને પોતાની પૂજની પદી નહોતી પણ પ્રભુના સિદ્ધાંતો સાચા છે તેને સાબિત કરવાની અને તેના નિષ્કર્ષ જનતા સમક્ષ મૂકવાની હૈયામાં હોંશ હતી. તેઓશ્રીએ અમદાવાદમાં બ્યારે આઠ અવધાન કર્યાં ત્યારે તેમના અવધાનો એઈને પ્રસન્ન થયેલા ‘સાં ધ્રનજી સૂરા’ જે ગુરુદેવને વિનંતી કરી કે ‘આ યશોવિજયજી તો બીજા હૈમચંદ્રાવાર્ચ થાય તેવા છે માટે તેમને કાશી વિદ્યાલયાગ્ર માટે મોકલો.’ તે વખતે ન્યાયવિદ્યાનો ધોધ તો કાશીમાં જ વહેતો હતો અને તે પહેલાં બંગાળમાં એનો પ્રવાહ વહેતો હતો. નબન્યાયનો વિકાસ કરનારા જમદીશ, ગદાધર આદિ દિગ્ગજ વિદ્વાનો બંગાળમાં જ ર્ધ જયા હતા; અને એ જાણ નૈવાયિકાએ નબન્યાયને ખૂબ ખૂબ વિકસિત કર્યો હતો. ત્યાર બાદ એ નબન્યાયનો પ્રવાહ બંગાળમાંથી કાશીમાં વહેવા લાગ્યો હતો તેથી તે વખતમાં કાશી નબન્યાયનું ધામ બન્યું હતું. તેઓશ્રી કાશીમાં નબન્યાયનું અભ્યસન કરતા હતા પણ અંતરમાં તો પ્રભુના સિદ્ધાંતોને કેઈ પણ વાદી અપસિદ્ધાંત કહી શકે નહિ એ માટેનું મનોમંથન પણ ચાલુ જ હતું. એ નબન્યાયને કાશીમાં જ રહી અભ્યાસ કરવા છતાં પ્રભુઆત્માને સિદ્ધ કરવાના મનોરથો ખૂબ ખૂબ બળવત્તર જનતા જતા હતા. અને તેથી જ એ શાસ્ત્રોના કેવલકાઓ અને ગૂઝો એમના પ્રભુઆત્માક્રિત હૈયાને હમમવાવી શક્યાં નહિ. એ જ કાશીમાં ઘણા અદ્ય સમયમાં તેમણે નબન્યાયનો લગભગ પૂર્ણ અભ્યાસ કરી લીધો. સાચે સાચે ત્યાં આવેલા એક મહાવાદી કે જેની સાથે વાદવિવાદમાં ઊતરવાને કાશીનો કેઈ પણ પંડિત તૈયાર નહોતો, તે વખતે સ્વાધ્વાદના આ અનન્ય ઉપાસકે વાદવિવાદ કરવાની દ્વિમત કરી અને તેને પરાજિત કર્યો. તેઓશ્રીના આ મહાન વિજયથી અર્બાઈ જઈને ત્યાંના પંડિતોએ તેમને ‘ન્યાયવિદ્યારક’ હું ગિરિદ આપ્યું

સર્વશાસ્ત્ર પારંગત ઉપધ્યાયજી—

નબન્યાયની શૈલીમાં સ્વાધ્વાદના સિદ્ધાંતોને તેઓ કાશીમાં કરેલા અધ્યયનને લીધે જ ગૂંધી શક્યા. આમ તો તેઓશ્રીમાં અંધ સ્વવાની શક્તિ હતી જ, અને તેથી જ તેઓ સ્વાધ્વાદ સિદ્ધાંતને નબન્યાયની રીતે લાળી શક્યા. જાણે એ સ્વાધ્વાદ રસથી નીતરતા, ચરચુકરણી બાવનાથી ભરપૂર અને અકાટ્ય યુક્તિરૂપી તરંગોથી વ્યાપ્ત થયેા લલભલા પંડિતોનાં શિર ટોલાવે છે અને અખંડ ચારિત્રવાનોને નતમસ્તક બનાવે છે. એમનો કેઈ પણ અન્ય જુઓ તો તેમાં ન્યાયની છાયા તો પડેલી જ હોય. તેઓ કેવળ ન્યાયશાસ્ત્રમાં જ નિપુણ હતા એટલું જ નહીં, પણ સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારંગત હતા એમની અન્વયચનાનો અભ્યાસ કરીએ છીએ ત્યારે તેઓશ્રી એક સમર્થ અન્યકાર હતા એવી પ્રતીતિ આપણને થાય છે. એમની સંસ્કૃત કાવ્યસ્થનાઓ એઈએ છીએ ત્યારે એમની એક કવિમ્મસાદ તરીકેની છાપ આપણા હૃદય પર અકિત થાય છે જ્યારે એમનાં સ્વાધ્વાદનાં નિરૂપણો એઈએ છીએ ત્યારે તેઓ એક સ્વાધ્વાદના પુરસ્કર્તા તરીકે તરી આવે છે; એ બ્યારે સિદ્ધાંતની વાતો લગતા હોય ત્યારે એક આગમિક આચાર્યની કક્ષાએ પહોંચેલા

માલમ પડે છે, જ્યારે જોમનાં કર્મવિષયક વિવેચનો વાંચીએ છીએ ત્યારે કર્મ-સાહિત્યના પ્રખર જ્ઞાના તરીકેનો જ્ઞાસ થાય છે, જ્યારે વ્યાકરણવિષયક 'તિલ્લવ્યોક્તિ' જેવા અથો ભેદએ છીએ ત્યારે પ્રખર વૈયાકરણની દૃષ્ટિ તેમને લાધી હોય એમ દેખાય છે. અતીત કાળમાં થઈ ગયેલા મહાન આચાર્યોના ગ્રંથો તેમણે પોતાનામાં સમાવી લીધા હોય એમ આપણને એમના અન્યાયલોકનથી જણાઈ આવ્યા વગર રહેતું નથી; અને તેથી જ સિદ્ધસેન દિવાકરજી મહારાજ, મલ્લવાદિસૂરીશ્વરજી મહારાજ, હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, વાદિદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજનો એક એક ગુણ લઈને યાને બધાના ગુણોનો સમન્વય સાધીને યશોવિજયજી મહારાજનો જીવિદેહ બન્યો હશે એમ કહ્યા વગર રહેવાતું નથી.

પદ્ધર્શનની સાક્ષાત્ મૂર્તિ—

જ્યારે તેઓશ્રી ભૌદ્ધોતું ખંડન કરે છે અને જોનો પૂર્વપક્ષ એવી રીતે પ્રતિપાદિત કરે છે ત્યારે સ્વયં વસુપંકુ, દિલ્હનાજ અને ધર્મકીર્તિની યાદ આપે છે; મીમાંસકોની જ્યારે મીમાંસા કરે છે ત્યારે ભટ્ટ અને પ્રભાકરની યાદ દેવડાવે છે, વેદાન્તને જ્યારે જો હોયમાં લે છે ત્યારે જોક મહાન વૈદાન્તિકાચાર્ય લાગે છે, અને યોગજી રહસ્ય સમજાવે છે ત્યારે યોગાચાર્ય લાગે છે સાચે જ, જોઓશ્રી સાક્ષાત્ પદ્ધર્શનની મૂર્તિ સમા હતા. ધન્ય છે સર્વવાદ પરમેશ્વરના જો અસાધારણ પૂબ્ધરીને !

તેઓશ્રીએ 'નયચક્રશાસ્ત્રમ્' કે જેની રચના તાર્કિકજ્ઞકમ્બિ મલ્લવાદિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ કરી હતી અને જેનો ઉપયોગ આપણા બૈનાચાર્યોએ ખૂબ જોડો કર્યો છે અને જેનો માત્ર નામોલ્લેખ મલ્લધારી હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજએ કર્યો છે તથા વાદિવેતાલ શાંતિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ જો મહાન નયચક્રશાસ્ત્રના ઉલ્લેખ ઉપરાંત તેમાં આવતી જોકે દલીલ પણ પોતાની 'પાર્શ્વ' ટીકામાં લીધી છે, તે અંશ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જોકે પંખવાડિયામાં જ વાંચી લીધા હતા અને તેની જોકે પ્રતિલિપિ કરાવી હતી. આથી તે 'નયચક્ર'ની પ્રશસ્તિમાં પૂ. ઉપા. યશોવિજયજી મહારાજની સ્તુતિ જોવામાં આવે છે, તથા હોલમાં મળતી ઘણી ખરી પ્રતિજોની શરૂઆતમાં "વૈ-ત્તમઃ" જોવામાં આવે છે, તેઓશ્રીએ જો અંશનો 'સંમતિતર્ક'ની જેમ ખૂબ છુટકી શા માટે ઉપયોગ નહીં કર્યો હોય તેવું સંશોધન કરવું જરૂરી છે, જાણે તે અંશનું સંપાદન અમારા પરમપૂજ્ય પરમ-શુરહેવ આચાર્ય શ્રી. વિજયલક્ષ્મિસૂરીશ્વરજી મહારાજ કરી રહ્યા છે અને તેના બે ભાગ પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે તથા ત્રીજા ભાગનું સંપાદનકાર્ય ચાલુ છે.

પૂજ્ય યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો શાસ્ત્રાવળોધ ઘણો જ લીંદો હતો. સૂત્રના ઠેવળ શબ્દોથી પર જોમનો જોધ નિર્ધાર ન હતો પણ જોમનો જોધ જૈદ્ધ પર્થાર્થ હતો અને તેથી જ તેઓશ્રીએ ઠેકાણે ઠેકાણે જ્યાં જ્યાં સૂત્રાવળોધની વાત કરી છે ત્યાં ત્યાં ચાર પ્રકારના અર્થની વાત કરી છે. જોમણે જો ચાર પ્રકારના અર્થની વાત જેટલી વિશદ રીતે કરી છે તેટલી ઠેકાં પણ અંશકરે કરી હોય એવું બાલુવામાં નથી.

તેઓશ્રી ચાર પ્રકારના અર્થની પદાર્થ, વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થ અને ઐક્યપદાર્થની વાત કરે છે ત્યારે તેમાં પણ સ્વમતિરૂપનાનો હોય ન આવે તે માટે વાદિમૂલ્ય મૂલ્ય વાદિસૂત્ર મહારાજએ 'દ્વાદશાનંદચક્ર'ના પ્રત્યેક 'અર'ના અર્થે જેમ 'આર્થ' કહી પ્રમાણ ટાંક્યાં છે તેમ તેઓશ્રીએ પણ શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણ ટાંક્યાં છે.

એ બન્ધ પ્રતિભાની પ્રતિમા સમા એ મહાપુરુષે કોઈ પણ ઠેકાણે સ્વતંત્ર રૂપના કરી નથી પણ સિદ્ધસેન દિવાકર તથા મૂલ્યવાદિસૂત્રીશ્વરજી મહારાજ તથા જિનભદ્ર ગણિ સમાશ્રમણના બિંદુ ભિન્ન વક્તવ્યોનો સમન્વય સાધી પોતાના પૂર્વો પ્રત્યેનો આદર વ્યક્ત કર્યો છે. એમની એ સમન્વયશક્તિનો આજે આપણે અમલમાં લે ચોક્કસ ઉપયોગ કરતાં શીખી જાય તો આજે પરસ્પરની વિચારધારાઓની અવરોધન છૂટી જાય તથા સમાજનાં આપણે કુસંપ સહેજે ટાળી શકાય.

એ પુરુષ પુરુષ પોતાના ગચ્છમાં આસિદ્ધતા મતલોદોમાં જરા પણ પડ્યા નથી એમ તેમના 'ધર્મ' અર્થ 'ના સંશોધન તથા તેમ કરેલા ટિપ્પણો દ્વારા બાલુવા મળે છે તેઓશ્રીના સિદ્ધાંત હતો કે દેશનાની એકતાથી શાસનની પ્રભાવના થાય છે. એઓશ્રીના 'સુરતરવિનિશ્ચય' માં બતાવેલો એ સુરત માર્ગ સહુ અપનાવે તો શાસનની સુરતમાં જરા પણ ઊણપ રહે નહીં. આટલી મારી અમલમાં લેવાશે તો શાસનની સુરતમાં જરા પણ ઊણપ રહે નહીં. આટલી મારી અમલમાં લેવાશે તો શાસનની સુરતમાં જરા પણ ઊણપ રહે નહીં.

એ મહાપુરુષ નવો જ્ઞાનના જ ઉપાસક હતા એવું કથન કરનારા એમની જ્ઞાન અને ક્રિયાની બે પાંખોમાંથી માત્ર એક જ પાંખને આજળ કરનારા છે અને ક્રિયાની પાંખ પ્રત્યે કલંક કરનારા છે તેઓશ્રી 'જ્ઞાન-ક્રિયાબંધ' મોક્ષ' એ સૂત્રના મુક્ત ઉપાસક હતા.

એ પ્રભાવક પુરુષ પુરુષનું સાંગોપાંગ અસ્તિ આપણને મળી શકતું નથી પણ તેઓશ્રી જેમ જ્ઞાનના પ્રભાવક હતા તેમ ક્રિયાના પણ પ્રભાવક હતા તેથી જ તેઓશ્રીએ જેમ શાસનપ્રભાવક આજ કહ્યા છે અને સ્વાધ્યાયમાં ગાયા છે તેમ યાત્રા, પૂજા આદિ કાર્ય કરનારાઓને પણ—

‘જળ નહિ હોવે પ્રભાવક એહવા, તવ વિધિ પૂર્વ અનેક;

અત્રા પૂજાદિક કરણી કરે, તેહ પ્રભાવક છે.’

કહીને એ અનુબંધોને પણ શાસનની પ્રભાવના તરીકે સ્વીકાર્યો છે.

તેઓશ્રીએ ૧૦૦ ગ્રન્થો ઠેવળ ન્યાયના લખ્યા હતા કે જેનું પ્રમાણ એ લાખ સ્થોક થાય છે આથી મહાવાયે એમના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેમને ‘ન્યાયાચાર્ય’નું બિરુદ આપ્યું છે.

હું બધારે બધારે એ મહાપુરુષના ગ્રન્થો વાચુ છું ત્યારે ત્યારે મને એમ જ થાય છે કે એ પાવન સાધુપુરુષની સલાહિની સમીપમાં જઈને અભ્યાસ કરું જેથી એમના ગ્રન્થોનું રહસ્ય સરળ રીતે ધારી શકું.

આવા સમન્વય સાધક, વિશ્વવ્યાપકના મહાન ઉદ્દેશોપક, જ્ઞાનક્રિયાના અકંગ પુનરી, મહામાર્ગમાન પરમપુરુષાર્થી, એકંદ્ર હાથે નબળાઓની શૈલીએ શત ગ્રન્થોની રચના કરનાર, વીરધર્મના એ અવિહક રાગીને કોટિ કોટિ વંદન હો !!!

ન્યાયદર્શનનું સ્વરૂપ

[લેખિકા — પૂ. આર્યાશ્રી મૃગાવલીબીજી]

ભારતીય દર્શનોમાં છ દર્શનો વેદમૂલક છે. જેમ કે વેદાન્ત, સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક અને મીમાંસા. આ છ દર્શનોમાંથી ત્રણ દર્શનોની મૂલ ભિન્નિ પરમાણુવાદ છે ન્યાય, વૈશેષિક અને મીમાંસા દર્શનમાં પરમાણુઓથી જગતની સૃષ્ટિ બતાવી છે. પૃથ્વી, જલ, તેજ અને વાયુના પરમાણુ હોય છે એટલા માટે પૃથ્વી, જલ, તેજ અને વાયુ નિત્ય અને અનિત્ય એમ બે વિભાગોમાં વિભક્ત છે. નિત્ય પૃથ્વી, નિત્ય જલ, નિત્ય તેજ અને નિત્ય વાયુ પરમાણુરૂપ છે, કાર્યપૃથ્વી, કાર્યજલ, કાર્યતેજ, કાર્યવાયુ અનિત્ય કહેવાય છે. પરમાણુ નિત્ય અને સક્રિયપદાર્થ છે. તેનું સ્વરૂપ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે આથી પરમાણુના પરિભ્રમણે, પરિભ્રમણ કહે છે. પરમાણુઓમાં ઇથરની ઇચ્છા, પ્રયત્ન અને જ્ઞાનથી ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં ઇવોલ્યુટ કોઈ કર્તૃત્વ નથી. પ્રલયકાલમાં પરમાણુ વિખરાઈ જતાં સંપૂર્ણ સંસારમાં વ્યાપ્ત બને છે, તેઓમાં ક્રિયા હોવાથી એક પાર્શ્વ પરમાણુ બીજા પાર્શ્વ પરમાણુની સાથે મળે છે જેને દ્વચલુક કહે છે ત્રણ દ્વચલુકે મળવાથી ત્રચલુક થાય છે, ચાર ત્રચલુક મળવાથી એક ચતુરલુક બને છે, તે ચતુરલુકથી સૂક્ષ્મમૃત્તિકા બને છે, તેથી મૃતપિંડ થાય છે, તેથી કપાલ બને છે, તેથી ઘટ બને છે. એ બે કમચો જાતીય પરમાણુના પરસ્પર સંયોગથી જળની સૃષ્ટિ થાય છે. આ રીતે તેજ અને વાયુની સૃષ્ટિ થાય છે. આકાશ, કાલ, દિશા, આત્મા અને મન; આ પાંચ પદાર્થ નિત્ય છે. આમાં આકાશ, કાલ, દિશા અને આત્મા વ્યાપક છે પરંતુ મન અત્યંત પરમાણુસ્વરૂપ લઘુ છે. સૃષ્ટિની આ પ્રક્રિયા ન્યાયદર્શન, વૈશેષિકદર્શન અને મીમાંસાદર્શનમાં સમાન છે. આથી આ ત્રણે દર્શનોમાં પરમાણુવાદ મુખ્ય છે. કેવળ એટલું જ અંતર છે કે મીમાંસાદર્શનમાં કર્મને પ્રધાનતા આપી છે. કર્મ અર્થાત્ અજ્ઞાતિક ક્રિયા માનવોને સ્વર્ગ અપાવે છે. આ ત્રણ દર્શનો સિવાય સાંખ્ય અને પાંતજલ વૈજદર્શનમાં પ્રકૃતિવાદ પ્રધાન વસ્તુવિષય છે પ્રકૃતિથી જ સંસારની રચના થાય છે. પ્રકૃતિથી મહત્તત્ત્વ, મહત્તત્ત્વથી અહંકાર અને અહંકારથી પચતન્ત્રાત્રા, પંચતન્ત્રાત્રાથી પંચમહાભૂત પંચમહાભૂતથી સ્થૂલ જગતમાં ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થોની સૃષ્ટિ થાય છે. આથી આ દર્શનોમાં પ્રકૃતિવાદનું વિવેચન કરેલું છે. વેદાન્ત-દર્શનમાં માયાવાદ પ્રધાન વસ્તુ છે. માયાથી જગતની સૃષ્ટિ થાય છે. સત્ત્વગુણ, રજોગુણ, તમોગુણ જેવી રીતે સાંખ્ય-યોગદર્શનમાં કહેલાં છે એવી જ રીતે વેદાન્તદર્શનમાં પણ એને સૃષ્ટિનાં સહાયક કદમાં છે પરંતુ માયાને જ પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે. માયાનું સ્વરૂપ

વચનથી ખતાવી શકાતું નથી તે સત્ છે આ અસત્ છે તે કહેવું કઠિન છે પરંતુ શુદ્ધ સત્ત્વપ્રધાન માયાની ઉપર ચૈતન્ય બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડે છે. પ્રતિબિંબિત ચૈતન્ય ઈશ્વર આ હિરણ્યગર્ભ રૂપથી કહેવાય છે. તે જ ઈશ્વર જગતનો સ્થાપક ને નિવૃત્તા કહેવાય છે. ન્યારે માયા પોતાના કાર્ત્ત્વસંહિત શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનદ્વારા હીન થઈ બચ છે ત્યારે મનુષ્ય સુક્રા થઈ બચ છે.

ન્યાય અને વૈશેષિક દર્શનમાં ઈશ્વર આ રીતે મનાય છે. આત્માના બે ભેદ છે. જીવાત્મા અનંત છે તે સુખી, દુઃખી થઈ શકે છે પરંતુ ઈશ્વર પરમાત્મા એક છે તેમાં નિત્ય જ્ઞાન, નિત્ય ચત્ત્વ, નિત્ય ઇચ્છા રહે છે. તેનું અસ્તિત્વ ત્રણ કાલમાં અને ચૌક ભુવનમાં સર્વત્ર સમાન છે. તે ધર્મ ને અધર્મના અભાવથી સુખી અથવા દુઃખી નથી થઈ શકતાં. સુખ ને દુઃખમાં, ધર્મ અને અધર્મને નિમિત્ત કારણ કહે છે. જીવ બે સુખી અથવા દુઃખી થઈ શકે છે તેમાં ધર્મ ને અધર્મ રહે છે. યોગદર્શનમાં ઈશ્વરની સત્તા માન્ય છે, કલેશકર્મ-વિપાકાશયૈરપરામુષ્ટ પુરુષવિશેષ ઈશ્વર । અર્થાત્ કલેશ, કર્મ, વિપાક ને આશય આ આર પદ્ધતિથી સંહિત હોય એવા પુરુષવિશેષને ઈશ્વર કહેવાય છે. સાંખ્યદર્શન નિરીશ્વરવાદી છે, કારણ કે તેમાં સર્વ પુરુષ નિર્જીવ ને નિર્લિપ્ત છે. જલમાં કમલપત્રના સરખા તે પુરુષો સંસારમાં રહેવા છતાં નિર્લિપ્ત કહેવાય છે એટલા માટે સાંખ્યદર્શનનો બહુપુરુષવાદ પ્રચલિત છે. ન્યાયદર્શનના કર્તા ગૌતમ ઋષિ છે, જેને અક્ષપાદ ઋષિ એવા પીળા નામે પણ આપણે જાણીએ છીએ. ન્યાયભાષ્યના કર્તા વાત્સ્યાયન છે. વાત્સ્યાયન ભાષ્યના ઉપર વાર્તિક રચનારા ભાસ્કરા ઉદ્યોતકર આચાર્ય છે. ઉદ્યોતકરે રચેલા વાર્તિક ઉપર તેની ટીકા ‘ન્યાયવાર્તિક તાત્પર્ય’ છે. તેની ટીકા ઉદયનાચાર્યવિરચિત ‘પરિશુદ્ધિ’ નામે છે પરિશુદ્ધિની ટીકા વર્ધમાનોપાધ્યાય રચિત ‘અકાશ’ નામક છે. આથી રીતે સૂત્ર, વાર્તિક, ભાષ્યને અનુસરણ કરીને અનેક પ્રક્રિયું થયો બનેલા છે, જેનાથી ન્યાયની શાખા, પ્રશાખા વધતી ગઈ છે. આવી રીતે પાંચસો વર્ષ પહેલાં કેવળ પ્રાચીન ન્યાયનો પ્રચાર હતો. પછીથી ગંગેશોપાધ્યાય નામે યોદ્ધા નૈયાયિક વિદ્વાને ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ નામક નવ્યન્યાયનો શ્રેય બનાવ્યો; જે પાંચસો વર્ષથી સંપૂર્ણ ભારતમાં પ્રચલિત થઈ ગયેલ છે. ગંગેશોપાધ્યાય નિયંત્રાનિવાસી હતા તેઓથીના પુત્ર વર્ધમાનોપાધ્યાયે ‘તત્ત્વચિંતામણિવૃદ્ધિ’ નામની ટીકા બનાવી પદ્ધિત પદ્ધતિમિત્ર પોતાના સમકાલીન વિદ્વાનોમાં અપ્રતિર્દ્ધી નૈયાયિક હતા. તેઓ એ સમયમાં કુલપતિ કહેવાતા હતા બંગદેશથી રઘુનાથ ચિદેશમણિ નામના વિદ્વાન ભિચિદાદેશમાં તેમની પાસે નવ્યન્યાય લખવા માટે ગયા. નવ્યન્યાયનું અધ્યયન કરીને બંગદેશમાં આવી ‘તત્ત્વચિંતામણિ-વીરધિતિ’ નામક ટીકા તેમને બનાવી તં અવગંજીને જગદીશ બદાચાર્યે ‘જગદીશી ટીકા’ નું નિર્માણ કર્યું. પછીથી મયુનાથ-તર્કવાગીશે ‘તત્ત્વચિંતામણિરહસ્ય’ નામક ટીકા બનાવો. પછી યોદ્ધા યોદ્ધા વિદ્વાનોએ આના ઉપર પ્રવેપ્તમક અનેક પ્રકારના કોટપત્રો લખ્યાં આ રીતે બંગદેશ, ભિચિદા, દક્ષિણ, કાશી, મહારાષ્ટ્ર અને સુવસ્ત્રમાં નવ્યન્યાય પ્રચલિત થયે.

ન્યાય અને વૈશેષિકદર્શનમાં ભેદ—

વૈશેષિક દર્શનમાં ત્રણ પ્રમાણ માન્યાં છે. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શબ્દ. ઉપમાન-પ્રમાણ એમાં ન માન્યુ. કારણ કે તેનો સમાવેશ અનુમાનની અંતર્ગત થાય છે. ન્યાય દર્શનમાં ચાર પ્રમાણ કક્ષાં છે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને શબ્દ. ચક્રુરાદિ ઇન્દ્રિયોથી જે જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાનના સાધનપ્રમાણને ‘પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ’ કહે છે. વ્યાપ્તિ જ્ઞાનને અનુમાન પ્રમાણ કહે છે, યજ્ઞ યજ્ઞ ઘૂસઃ સજ્ઞ સજ્ઞ અગ્નિ । આ સાહચર્ય નિયમને ‘વ્યાપ્તિ’ કહે છે; જેમાં પરમર્થજ્ઞાન વ્યાપાર સ્થાનીય છે. સાદૃશ્ય જ્ઞાનને ઉપમાન પ્રમાણ કહે છે, ગોસવૃદ્ધો ગવય । આ ઉપમાન પ્રમાણનું ઉદાહરણ છે. આપ્તોપદેશઃ શબ્દઃ । આત્મપુરુષોથી ઉપદેશ્યમાન શબ્દ પ્રમાણ કહેવાય છે. આપ્તપુરુષ તેને કહેવાય છે જે સર્વદા ધર્માર્થ વક્તા હોય. પ્રાચીન ન્યાયમાં પદાર્થોનું વિવરણ કર્યું છે. આમાં સૂત્ર, વાર્તિક, અને ભાષ્યનું મહત્ત્વ અધિક છે. પ્રાચીનકાલમાં જે દેહાત્મવાદી દાર્શનિકો હતા તેના મતનું ખંડન કરતું એ ભાષ્ય ને વાર્તિકનું પ્રમાણ લક્ષ્ય હતું, પરંતુ પ્રચિય પદાર્થોનું નિરૂપણ મુખ્ય હતું. ન્યાયન્યાયમાં પ્રમાણનો વિચાર જ પ્રધાન રહ્યો છે. આથી ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ ગ્રંથમાં ચાર ખંડ છે. પ્રત્યક્ષખંડ, અનુમાનખંડ, ઉપમાનખંડ અને શબ્દખંડ. પ્રત્યક્ષખંડમાં ચક્રુરાદિ ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ્ઞાન થાય છે તેનું કિત્તેદર્શન કરાવ્યું છે. પ્રમાણથી પ્રચેયનો શું સંબંધ છે એ બતાવ્યું છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયની સાથે સંબંધ હોવાથી જ્ઞાન થાય છે તે સંબંધને ન્યાયમાં સન્નિકર્ષ કહે છે. તે સન્નિકર્ષના બે ભેદ છે. લૌકિક સન્નિકર્ષ અને અલૌકિક સન્નિકર્ષ. અલૌકિક સન્નિકર્ષ બે પ્રકારનો છે. સામાન્ય લક્ષણ અને જ્ઞાનલક્ષણ. લૌકિક સન્નિકર્ષ ૭ પ્રકારે છે. સંયોગ, સંયુક્તસમવાય, સંયુક્તસમવેદસમવાય, સમવાય, સમવેદસમવાય, વિશેષણવિશેષ્યભાવ. એક ભેગથી ઉત્પન્ન થયેલ સન્નિકર્ષ કહેવાય છે; જેને ભેગજ કહે છે. ભેગજ સન્નિકર્ષ દ્વારા ભેગીલોક દેશબંધવાન અને કાલબંધવાન રહેવા છતાં વસ્તુને પ્રત્યક્ષ દેખે છે. આથી યોગીઓની સાથે દૂર દેશની વસ્તુ પણ હસ્તામલકવત્ દેખાય છે. યોગી બે પ્રકારના છે. સુક્ત અને સુબ્ધ. સુબ્ધ ભાષક યોગી હોય છે. તે ચિંતા કરવાથી ભેગજ સન્નિકર્ષથી વસ્તુઓને દેખે છે, પરંતુ સુક્તયોગી સિદ્ધયોગી કહેવાય છે. તે સર્વદા વસ્તુઓને હસ્તામલકવત્ દેખે છે. આ જ પ્રત્યક્ષખંડમાં આત્મદર્શન પણ દેખાડ્યું છે. બીજાના આત્માનો ગોષ્ઠ અનુમાનથી થાય છે. બીજાઓની પ્રવૃત્તિ ભેદે તે આત્મા છે તેમ ગોષ્ઠ થાય છે. જેવી રીતે અતિથી સારથિનું અનુમાન થાય છે. સ્વાત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દ ઇત્યાદિ નહીં રહેવાથી બહિર્વિન્દ્રિયથી સ્વાત્માનો ગોષ્ઠ થતો નથી પરંતુ મનથી જ તેનો ગોષ્ઠ થાય છે; આથી મનને ઇન્દ્રિય માને છે, કારણ કે તે જ્ઞાનનું સાધન છે. આટલું સમજવું ખાસ જરૂરી છે કે શુદ્ધ સ્વાત્માનો ગોષ્ઠ થઈ શકતો નથી, જ્યારે તે આત્મા જણાય છે ત્યારે કોઈ ને કોઈ શુભના સાથી આત્માનો ગોષ્ઠ થાય છે. જેવી રીતે હું સુખી છું, હું દુઃખી છું, હું ઈર્ષ્યાવાળો છું, હું ચત્તવાળો છું ઇત્યાદિ ગોષ્ઠમાં આત્મા જેવો

વિશેષ્ય છે તેવી જ રીતે સુખ, દુઃખ, ક્ષમિષ્ટા, પ્રયત્ન વિશેષણરૂપથી લાક્ષિત થાય છે. બીજા આત્માને બલુવા માટે અતુમાન પ્રમાણની આવશ્યકતા છે. આ અતુમાન પ્રમાણ અતુમાનખંડમાં કહેલું છે. વ્યાપ્તિજ્ઞાન જ અતુમાન છે. પરમશૈ જ વ્યાપાર છે, વ્યાપારથી યુક્ત હોવાથી જ વ્યાપ્તિજ્ઞાન કરણ કહેવાશે. પ્રતિતિકરણને પ્રમાણ કહે છે. વ્યાપાર યુક્ત અસાધારણ કારણને કરણ કહે છે. અતુમિતિ જ્ઞાનના માટે હેતુ આવશ્યક છે. હેતુ બે પ્રકારના છે. સફેદેતુ અને હેવાલાસ. સફેદેતુ બલુવા માટે હેવાલાસતુ જ્ઞાન આવશ્યક છે. આવી રીતે ઉપમાનખંડમાં ઉપમાન પ્રમાણનું વર્ણન કર્યું છે. સાદૃશ્ય જ્ઞાનને ઉપમાન કહે છે ગોસવંશો રાઘવઃ। આ આતુ ઉદાહરણ છે. શબ્દખંડમાં શબ્દપ્રમાણનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી શાબ્દબોધ થાય છે. શાબ્દબોધ માટે પદજ્ઞાન તે કરણ છે અને પદાર્થજ્ઞાન વ્યાપાર બને છે. અર્થબોધક શબ્દમાં રહેવાવાળી શક્તિ સહકારી કારણ છે. આ સામગ્રીથી શાબ્દ બોધ ફલ થાય છે. શાબ્દ બોધના માટે સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઇતિહાસ રચાયેલા છે. વૈશેષિકદર્શનમાં સાત પદાર્થો ભાન્યા છે. દ્રવ્ય, શુદ્ધ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય, અભાવ. ન્યાયદર્શનમાં સોળ પદાર્થો ભાન્યા છે. પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દ્રઘાંત, સિદ્ધાંત, અવયવ, તર્ક, નિહૃય, પાદ, જલ્પ, વિતંડા, હેતુ, છલ, ભાતિ, નિશ્કલ્પસ્થાન. વૈશેષિકદર્શનના નિર્માણકર્તા કલ્યાણ ઋષિ છે. તેઓશ્રીનું બીજું નામ કલ્પબદ્ધી છે. વૈશેષિકદર્શનની ઉપર ‘પ્રશસ્તપાઠ’ સુનિરચિત લાખ્ય છે, જે ‘પ્રશસ્તપાઠલાખ્ય’ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે લાખ્યના ઉપર મહિલી પંક્તિ ઉદયનાચાર્યે જે ‘(કરણાવલી’ ટીકા બનાવી છે, તેના ઉપર ભગીરથ કાકરની ‘ટીકા’ છે. બોમસિવાચાર્યની પણ ‘ટીકા’ છે. પ્રસિદ્ધ પંક્તિ શંકરમિત્રે ‘ઉપસ્કારક’ નામક સૂત્રની ઉપર વ્યાખ્યાન બનાવ્યું છે. તેઓનો જ ‘કલ્યાણ-રહસ્ય’ નામક પ્રકરણગ્રંથ છે. વૈશેષિક દર્શન નામ થવાનું કારણ એ છે કે આમાંએક વિશેષ પદાર્થ માનેલ છે, વિશેષ પદાર્થનું લક્ષણ આ છે—નિત્યદ્રવ્યવૃત્તિત્વે સતિ સ્વતો વ્યાવૃત્તત્વે વિશેષત્વમ્। અર્થાત્ જે વસ્તુ નિત્યદ્રવ્યમાં રહેવાવાળી છે અને સ્વતો વ્યાવૃત્ત હોય તેના વ્યવર્તક વા પરિચ્છેદક નથી. આનો આશય આ છે કે જ્ય અને ગોધૂમમાં શું ભેદ છે? આનો ઉત્તર આ પ્રકારે છે કે—

આ બન્નેનું મૂળ કારણ પરમાણુભિન્ન છે. પુનઃ આ પ્રશ્ન જોઈ છે પરમાણુ જ પરસ્પર ભિન્ન કેમ છે? તેનો ઉત્તર એ છે કે જવના પરમાણુમાં એક વિશેષ નામક પદાર્થ છે અને ગોધૂમના પરમાણુમાં વિશેષ નામક પદાર્થ છે, જે પરમાણુનો પરસ્પર કારી કે છે પરંતુ સ્વયં સ્વતોવ્યાવૃત્ત છે, તેનો કોઈ અન્ય ભેદક નથી. આ વિશેષ પદાર્થને માનવાથી એ દર્શનનું નામ વૈશેષિક દર્શન થયું. ન્યાયદર્શન એનું નામ એટલા માટે થયું કે અતુમિત્યાત્મક જ્ઞાનના માટે અતુમાનનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. પોતાને અતુમિતિ જ્ઞાન કરવા માટે પંચાવયવ વાક્યનો પ્રયોગ નથી થતો કિંતુ બીજાને અતુમિતિ જ્ઞાન કરાવવા માટે પંચાવયવ વાક્યનો પ્રયોગ કરવો પડે છે. આ પંચાવયવ વાક્યને ‘ન્યાય’ કહે છે. આના આધાર પર ન્યાયદર્શન થયું છે. પંચાવયવ વાક્ય આ પ્રમાણે છે—પર્વતો

વહ્નિમાન્ આ વાક્યને પ્રતિજ્ઞા કહે છે. ધૂમાત્ આ હેતુ થયો. યત્ર યત્ર ધૂમઃ તત્ર તત્ર વહ્નિઃ, યથા મહાનસમ્ આ વાક્ય ઉદાહરણ કહેવાયું. યસ્માત્ અથમ્ ધૂમવાન્ આ ઉપનય કહેવાયો. તસ્માત્ વહ્નિમાન્ આ નિગમન કહેવાયું. આ પંચાવયવ જ્ઞાનને ન્યાય કહે છે. ન્યાયદર્શનને તર્કશાસ્ત્ર પણ કહે છે. તર્ક શબ્દનો એ અર્થ થાય છે કે વ્યાખ્યારોધેન વ્યાપકારોપઃ તર્કઃ અર્થાત્ વ્યાખ્યનો આરોપ કરવાથી વ્યાપકનો જે આરોપ તે તર્ક કહેવાય છે એવી રીતે ધૂમો यदि વહ્નિવ્યાપ્યો ન સ્વાત્ તદા વહ્નિજન્યો ન સ્વાત્ ધૂમ જો વહ્નિ-વ્યાખ્ય ન હોત તો તે ઉત્પન્ન જ ન થઈ શકે. જે માટે વહ્નિથી ઉત્પન્ન થાય છે એટલા માટે વહ્નિનો એ વ્યાખ્ય છે. આ તર્કપ્રમાણ દ્વારા ધૂમની સાથે વહ્નિની વ્યાપ્તિનો નિશ્ચય થાય છે. આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિજ્ઞાન હોવાથી ધૂમથી પહાડમાં અદ્ભુત અગ્નિનું અનુમાન કરી શકાય છે એટલા માટે તર્કની આવશ્યકતા છે ન્યાયદર્શનમાં કહ્યું છે વ્યસિચારિ-શબ્દાનિર્વર્તક અનુકૂલસ્તર્કઃ અર્થાત્ વ્યાપ્તિજ્ઞાનમાં જ વ્યસિચારીની જે શંકા થાય છે, તેનો નિવર્તક તર્ક છે. આથી વ્યાપ્તિજ્ઞાન સ્થિર થઈ જાય છે. વ્યાપ્તિજ્ઞાનને અનુમાન પ્રમાણ કહે છે, તેથી અનુભિતિજ્ઞાન થાય છે. આ પ્રમાણે અનુભિતિ જ્ઞાનનું મૂલ કારણ તર્ક હોવાથી આ શાસ્ત્રને તર્કશાસ્ત્ર કહે છે. નયન્યાયને વિશેષરૂપથી તર્કશાસ્ત્ર એટલા માટે કહે છે કે તેમાં પ્રમાણનું જ વિવરણ કરેલ છે. પ્રમેય પદાર્થોનું વિવરણ પ્રાચીન ન્યાય-શાસ્ત્રમાં અને વૈશેષિકદર્શન શાસ્ત્રમાં જે કહ્યું છે તે જ માન્ય છે !

યયાસ્થાનં શુષોત્પત્તે, સુવૈદેનેષ સેપજમ્ ।

વાલાચપેક્ષયા દેવા, દેશના હ્રેશનાચિની ॥૧॥

ગુણોની ઉત્પત્તિ વર્તા એવું પાત્ર મુજબ એમ સારો
વેલ તદનુકૂળ હવા આપે છે તેમ જાળક આદિ પાત્રોની
અપેક્ષાએ દુઃખનો તાલ કરતરી દેશના આપવી ભોઈએ
દ્વાવિચિત્ર] [શ્રીમદ્ વૈશાલિજયલ

મહોપાધ્યાયજીએ કરેલો ઉપકાર

[ભોજન: પૂઠ સાધ્વી શ્રી. ચંબુલાશીલ]

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજ જૈન આલમમાં શ્રી ઉપાધ્યાયજીની સંસ્થાથી અતિ-પ્રસિદ્ધ છે. આ મહાપુરુષની જાણપણથી જ ઠોઠ અજબ છુદ્ધિ હતી કે, તે જાણતાં સ્તબ્ધ બની જવાય. પોતાના જીવનકાળમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિંદી અને ગુજરાતી આદિ ભાષામાં હજારો શ્લોકપ્રમાણુ ગ્રંથોની રચના કરી, અનેક આત્માઓને પ્રતિભોધ પમાડી, સેંકડો પરવાદીઓને છુટી, આ મહાપુરુષે શ્રી જૈન શાસનનો ગૌરવશાળી વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો છે, જે આજ સુધી સાહિત્યવ્યવસ્થામાં અજુનમ રહેવા પામ્યો છે.

તાલિક શિરોમણિ.—

શ્રી જૈન શાસનના પરમ પ્રભાવક મહાપુરુષોમાં (વર્તમાનમાં) છેલ્લામાં છેલ્લા ૨૫૦ વર્ષ ઉપર આ એક જ મહાન પરમ પ્રભાવક પુરુષ થયા છે. આ મહાપુરુષ એવા થયા છે કે, જેણે પોતાના જીવનની બિલકુલ ચરવા રાખ્યા વિના સાચા દિલથી જેટલો ઉપકાર કર્યો છે, તેટલો અત્યારે આપણને ઘણો જ લાભદાયક નીવડ્યો છે. આજે પણ તેઓશ્રીનાં અનેક પુસ્તકો ઉપલબ્ધ છે. જો આપણે તેને યોગ્યતા તન, મન, અને ધનથી ઉઘમ કરીએ, ને તેમના ગ્રંથો વાંચી, લખી, આપણા જીવનની અંદર તેઓશ્રીનાં વચનો ઇશ્વરસની પેઠે ઉતારીએ, ને તેમનાં વચન પર વિશ્વાસ રાખી અનુસરીએ, તો જ આપણે ખરેખર તેઓશ્રીના શિષ્યો છીએ. બાકી તો ખાલી હુનિયા પર જેમ ઘણાવ માણસો આવ્યા ને પરલોક ગયા તેવી જ રીતે આપણે પણ રત્નચિંતામણિ પામ્યા છતાં ગુમાવ્યા જેવું ગણાશે. આથી આપણે જો મહાપુરુષનું જીવન વાંચી, આપણું જીવન તેવું બને તેમ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.

મા. મહાપુરુષની પૂર્વોવસ્થાનું નામ જયવંતકુમાર હતું. જયવંતકુમારનો જન્મ કન્હોડા નામના ગામમાં થયો હતો. જો કન્હોડા ગામ ગૂર્જર દેશના અલંકાર તુલ્ય અણહિલપુર પાટણની નજીક કુલ્લજેર ગામ પાસે આવેલું છે. જયવંતકુમારના પિતાનું નામ નારાયણલાઈ હતું, અને માતાનું નામ સોભાગદે હતું. બંને તેઓ જૈન વલિકે હતા. શ્રી જૈન શાસનથી મુગ્ધસ્થિત માતાપિતાના મુયોગે શ્રી. જયવંતકુમારને બાલ્ય વયમાં જ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આ બાળકની માતાને પણ જૈનધર્મ પર એવી અઠમ શ્રદ્ધા હતી કે, તેની કલ્પના પણ ન કરી શકાય. તેની માતાને એવો નિયમ હતો કે, 'મનુષ્યમર સ્તોત્ર' સંભળ્યા વિના અન્નપાત્રી પણ ગ્રહણ ન કરવું.

એક વખત આવજી માસનો દિવસ હતો. આકાશમાં કાળાં ભરખર વાદળોં સપાટાબંધ ઢોરી રહ્યાં હતાં. ઉઠળાટ પણ ઘણો જ હતો. વરસાદ જરૂર આવવો જ. એઈએ, એવી આગાહી થઈ રહી હતી. એવામાં જ ભવંકર ગર્જનાઓ થવા લાગી. કાન ફાડી નાખે તેવા ગડડ ગડડ અવાજે થવા લાગ્યા બંધે હમણું જ આકાશ તૂટી પડ્યો. ઠંડા પવનના મુસવાદા થવા લાગ્યા અને વીજળી ચમક ચમક ચમકવા લાગી. આકાશમાં ઘનધોર વાદળોં છવાઈ જતાં બધે ઠેકાણે ધોળે દિવસે અંધકાર આપી ગયો અને ઘડી જે ઘડીમાં તો એક કારમા કઠાકાની સાથે ધોધમાર વરસાદ તૂટી પડ્યો. ચારે બાજુએ જળ પ્રવાહાર થઈ રહ્યું. જ્યાં જુઓ ત્યાં પાણી જ પાણી. ત્રણ દિવસ થયા, પણ વરસાદ બંધ રહ્યો નહિ, બંધ રહે તેવાં ચિહ્નો પણ જણાયાં નહિ, તે વખતે જશવંતકુમાર અમકાવાદમા રહેતા હતા. તેમની ઉંમર ફક્ત સાત વર્ષની હતી. વરસાદ ત્રણ દિવસ સુધી લાગલગત એકધારે ચાલુ રહેવાથી તેમની માતા ધરમ પવિત્ર સ્તોત્ર સાંભળ્યા વિના ભૂખ્યા, તરસ્યાં ઘરની બહાર બેસી રહ્યાં. એકાદ દિવસે જશવંતકુમારે વિનયપૂર્વક પોતાનાં માતૃશ્રીને નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું કે, 'હે માતા ! ત્રણ દિવસ થયા છા માટે લોભન હેતાં નથી ? છા માટે ભૂખ્યાં સૂઈ રહો છો ? તમને શું કંઈ છે તે તો કહો.' પુત્રનાં આવાં વહાલભાં વચનો સાંભળી માતાને એકદમ ઉમળકો આવ્યો. તેમણે એ લાડકવાયા પુત્રને-હવંશેર છાતીસરસાં આપ્યો, ને કહેવા લાગ્યાં કે, 'હે પુત્ર ! મારે એક એવો ગંજીર અભિજઠ છે કે 'ભક્તામર સ્તોત્ર'નું શ્રવણ ન કરું ત્યાં સુધી લોભન કરવું નહીં. ત્રણ દિવસથી વરસાદ બંધ રહ્યો નહિ અને મારી તબિયત પણ નરમ હોવાથી હું ગુરુજી પાસે બંધ થાડી નથી, અને એ જ કારણે લોભન હેતી નથી.'

પુત્રે કહ્યું : 'જોહો, એમાં શું ! તમે અને ત્રણ દિવસથી કેમ કહેતાં નથી ? ને તમારે સ્તોત્ર જ સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તો હું સંભળાવી દઈ.'

પુત્રનાં આવાં કાલાં વચન સાંભળી, માતા આશ્ચર્ય પામી જોત્યાં કે, 'હે બેટા, ગપાટા હાકતાં તો ઠીક આવડે છે. હજી તો બાઈને એકડો ઘૂંટતાં આવડતો નથી ને કહે છે કે, હું 'ભક્તામર સ્તોત્ર' સંભળાવું. વાહ જશાભાઈ ! વાહ, હીકરો મારો બહુ જ હોંચિયાર લાગે છે.' એમ તેની માતાએ જશવંતકુમારની હાંસો કરી. પુત્ર વિનયપૂર્વક નમ્રતાથી જોડ્યો કે, 'હે માતાજી ! હું વફા સાચું કહું છું. મને સ્તોત્ર જરૂર આવડે છે. તમે આજા આપો તો હું બાઈ, સાંભળો.' એમ કહી પુત્ર મથુર કંઠે સ્તોત્ર ગોલવા લાગ્યો : "ભક્તામરમણુતમૌદિમભિગ્રહાણુ" આ પ્રમાણે પોતાનાં બેટાને ગોલતો એક માતાને એકાએક આ અદ્ભુત બનાવ માટે આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું અને મનમાં તરંગો આવવા લાગ્યા કે, હજી "જયો" નિશાળમાં ભણવા જતો નથી ત્યારે આટલું બધું શીખ્યો કયાંથી ? આટલો નાનો મુકેમળ બાળક 'ભક્તામર' જેવું મહાન્ સ્તોત્ર કંઠકાટ મુખેથી બોલી બહ, એ અરેબર મહાન્ વિસ્મય પામવા બેસું છે. મનમાં આનંદ પામતી માતા પોતાના પુત્રને કહેવા લાગી કે, 'વહાલા બેટા ! તને આ સ્તોત્ર આવડ્યું કયાંથી ?'

આ વચન સાંભળી, જ્યો એકદ ગોલી જિઠ્ઠો કે, ‘ માતાજી એક દિવસે તમે મને તમારી સાથે ઉપાશ્રયે શુરુ પાસે ફર્યાન કરવા લઈ ગયાં હતાં, તે જ વખતે મેં આ સ્તોત્ર સાંભળ્યું હતું, ત્યારનું મને યાદ રહી ગયું હતું.’

પોતાના બાળકનાં આવાં અદ્ભુત વચનો ને સ્મરણશક્તિ જોઈ માતાને ખૂબ આનંદ થયો. ‘ ભક્તામર’ જેવું સંસ્કૃત કાવ્ય એક વખત સાલળીને યાદ રાખનાર, પોતાનો પુત્ર ભવિષ્યમાં મહાન થશે, એવો વિચાર થવા લાગ્યો. વિચારે આવતાની સાથે તેની છાતી ગજ ગજ જિછળવા લાગી, ને મનમાં અત્યંત આનંદ થવા લાગ્યો; માતાએ પોતાના બાળકના મુખેથી આ સ્તોત્ર સાલળી અકુમ તપનું તેડી રીતે પારણું કર્યું. એ પછી પણ પાછળથી આર દિવસ મુખી વરસાદ ચાલુ રહ્યો; પરંતુ “ જ્યો” તેની માતાને આ સ્તોત્ર હંમેશા સંભળાવતો અને તેમનો અભિશ્રદ્ધ પૂર્ણ કરતો. સાતમે દિવસે વરસાદ બંધ થઈતાં “ જ્યો” અને તેની માતા ઉપાશ્રયે શુરુદર્શને ગયાં. એટલે શુરુમહારાજ તરત જ કહેવા લાગ્યા કે, ‘ હે મુશ્તાકા તમને તો સ્તોત્ર સાલળ્યા વિના સાત દિવસના ઉપવાસ થયા હશે, નહિ વારુ!’ ત સાલળી, જ્યાંની માતા જે હાથ એડી પિનયપૂર્વક બોલ્યાં કે, ‘ હે શુરુદેવ! આપની કૃપાથી હું ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર’ માસ આ નાનકડા સાત વર્ષના બાળકના મુખેથી શ્રવણ કરતી ને મારો અભિશ્રદ્ધ પૂર્ણ કરતી.’

આ સાંભળતાની સાથે જ શુરુદેવની અગ્રીમરી કૃષ્ટિ “ જ્યો” ઉપર પડી. શુરુજી તેને જોઈ વિસ્મય પામી બોલ્યા કે, “ શું આટલા કુમળા બાળકે તમને એ સ્તોત્ર સંભળાવ્યું ?” મુશ્તાકાએ કહ્યું, ‘ હા, શુરુરાજ. આપના પસાયથી તેણે એક દિવસ આપની પાસેથી તે સાંભળ્યું હતું, ત્યારથી જ આ સ્તોત્ર તેને કંઠસ્ય થઈ ગયું હતું.’ શુરુમહારાજ તો “ જ્યો”ની આવી અદ્ભુત શક્તિ જોઈ તાલુબ થઈ ગયા. પોતાના મનના સમાધાન ખાતર તેમણે “ જ્યો” ને સ્તોત્ર બોલવાની તરત જ આજ્ઞા કરી આજ્ઞા થતાંની સાથે જ શુરુજી વચન “ તદ્વત્તિ” કહી “ જ્યો” આપુલ સ્તોત્ર કંઠકાદ બોલી ગયો. ત્યાર પછી શુરુમહારાજે બીજા ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા, તેના પલ્લુ તેણે મુઠર જવાબ આપ્યા. આ નાનકડા બાળકની આવી બુદ્ધિ જોઈ, શુરુમહારાજ અત્યંત ખુશ થયા અને તેના માથે હાથ ફેરવીને શુભ આશીર્વાદ આપ્યા. આશીર્વાદ મેળવી જશવતકુમાર અને તેના માતૃશ્રી ઘેર આવ્યાં. અહીં શુરુમહારાજ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, બાળકે બહુ જ તેજસ્વી લાગે છે. તેના મુખની કાવિ ઉપરથી જ અજ્ઞાય છે કે, તે બાળક ભવિષ્યમાં મોટી કીર્તિ મેળવી નામના કાઢશે.

ગણિ નયવિચલજીએ અમહાવાદના કેટલાકે આવેવાનો આગળ કહ્યું કે, ‘ જો “ જ્યો” બાલપણમાં ચારિત્ર શ્રદ્ધણુ કરે તો, તે ખરેખર શાસનનો નેતા બને.’ આવકોએ બીજે દિવસે તેની માતૃશ્રીને બોલાવીને ખૂબ ઉપદેશ આપી, “ જ્યો” ના ઉદ્ધાર માટે સારા પ્રમાણમાં તેની માતાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

‘હે શુદ્ધ શ્રાવિકા, બે તારા પુત્રને બાલ્યાવસ્થાથી જ ધર્મશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન આપવામાં આવે તો, તે લવિષ્યમાં એક મહાન્ ધર્મોદ્ધારક પ્રભાવક પુરુષ થશે, કારણ કે તે બહુ બુદ્ધિશાળી છે અને તે પુત્ર તમારી કુટુંબને દીપાવશે માટે સંઘની વિનંતિ સ્વીકારી તમારા પુત્ર જશને ગુરુમહારાજને અર્પણ કરે.’ જશની માતા મૂળથી જ ધર્મિષ્ઠ એટલે મનની અંદર તરત જ વિચાર આવ્યો કે, જેને તીર્થંકરો પણ નમસ્કર કરે છે; તે જ સંઘ બાળે જૈન શાસનને ઉજ્જવળ બનાવવા માટે મારા પુત્રત્વની માગણી કરે છે, તો ખરેખર મારા પુત્રને મારે ગુરુમહારાજને અર્પણ કરવો જોઈએ; જોમ વિચારી માતાએ ધર્મ-બુદ્ધિથી પુત્રને અર્પણ કર્યો એટલે, સંઘે તેને ખૂબ ધન્યવાદ આપ્યો. પછી તો પંડિત શ્રી. નયવિજયજી મહારાજશ્રીએ તે જશને સં. ૧૬૮૮ માં અણહિલપુર પાટણમાં બર્ધને દીક્ષા આપી. ગુરુમહારાજે તેનું નામ જયવિજયજી-યશોવિજયજી રાખ્યું જશવંતકુમારને પદમસિંહ નામે ખીબા લઘુભાઈ હતા, તેમણે પણ પોતાના વડીલ બંધુ સાથે દીક્ષા શ્રદ્ધા કરી, અને તેમનું નામ પદ્મવિજયજી રાખવામાં આવ્યું.

શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજએ ધર્મોપદેશ અને વ્યાખ્યાનોદ્વારા સમાજમાં બૃહતિ લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓશ્રીની વ્યાખ્યાન આપવાની શૈલી એટલી ઉત્તમ હતી કે, તે સાંભળતાં જ દોઈ પણ માણસ તલ્લીન થઈ બધા વાપાની સમભવટ, પ્રસંગોચિત કામદા-હલીલો, તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ, અને શાન્ત રસના અદ્ભુત કાબૂથી શ્રોતાઓ ડોહવા લાગતા હતા. તેઓશ્રીનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે લોકો ઘણે દૂરથી આવતા હતા અને વાહ વાહ બોલતા.

એક દિવસ તેઓ જ્યાં સ્થંભન પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું તીર્થસ્વરૂપ સભ્ય દેરાસર છે, એ ખંભાત નામે સુંદર નગરમાં આવ્યા. એક દિવસ વ્યાખ્યાનના સમયે એક વૃદ્ધ જેવો ડોસો સલામ આપ્યો. તે ડોસાને દૂરથી જોતા જ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજએ તેમને નમસ્કાર કર્યો, એ જોતાં જ સલામી અંદર બેઠેલા સર્વ જનોને અવનવા તરંગો આવવા લાગ્યા, અને અરસપરસ એકબીજાને ખીંચે ખીંચે કહેવા લાગ્યા કે આ જૂઝડી બારસ જેવા ડોસાને, આ મહાપુરુષે શા માટે નમસ્કાર કર્યો હતો? પણ શ્રી. ઉપાધ્યાયજીએ તો તે ડોસાને સન્માનપૂર્વક બેસવા માટે આસન આપ્યું, પછી તેઓશ્રીએ શ્રોતાઓને જણાવ્યું કે, ‘આ ઘરડા ડોસા મારા વિદ્યારુ છે. કાશીમાં રહી મેં તેમની પાસે ન્યાય-વ્યાકરણનો અભ્યાસ કર્યો હતો, તેમનો હું મહાસચ્ચી છું માટે તેમનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો.’

ગુરુની આટલી સૂચના થતાં, ખંભાતના શ્રાવકોએ તરત જ ફાળો કર્યો અને તે ફાળો સિત્તેર હબ્બર રૂપિયાનો થયો. તે રૂપિયા એ ગ્રામ્યજી પંડિતને દક્ષિણ તરીકે અર્પણ કર્યો. વિદ્યારુ પોતાના શિષ્યનું આ સામગ્ર્ય જોઈ ઘણા જ ખુશી થઈ ગયા અને શિષ્યને શુભ આશીર્વાદ આપી વિદાય થયા.

ખરેખર, આવા મહાત્મા અત્યારે દોઈ સ્થળે આપણા કમનસીબે મળતા નથી પરંતુ આપણે આવા મહાત્માનાં જીવનચરિત્ર વાંચી, લખી, તેઓશ્રીનો એક સામાન્ય

ગુણ પણ શ્રદ્ધા કરીએ, તો ખરેખર આપણે સફળાગી બની જઈએ; બાકી આપણે તેઓ-શ્રીના નામે અત્યારે કીર્તિ મેળવીએ છીએ, અને તે ઘણી જ સારી વાત છે પરંતુ નો આપણે આપણી સાચી દાનવ રાખી તેમના સુણામાંથી એકાદ ગુણનું પાલન કરીએ તો જ આપણે આવા મહાન પુરુષોની નામના રાખી રહેવાય. ખરેખર, એ આપણે તેમના સાચા જ શિષ્યો હોઈએ, અને આપણને આપણા દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય તો આપણે તેઓશ્રીનાં વચનોને અનુસરી માયા, ભૂત, પ્રપંચ, હુમ્મસાઈ તેમજ દરેક ખરાબ બચસોનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ.

શાસ્ત્રાધાર સિવાયનો બીજો એક પણ અક્ષર હિંમતી સિવાય તેઓશ્રીએ પોતાનું લાવળીરુપથી સાબિત કરી આપ્યું છે. તેમના રચેલાં સ્તવનો આદિ એટલાં બધા ભરણ, રક્ષિત અને મોક્ષદા છે કે, આજે પણ આવશ્યક ચૈત્યવંદનાદિમાં તે હર્ષપૂર્વક ગાઈએ છીએ. તેઓશ્રીની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તર્ક અને કાવ્યનો પ્રસાદ તરી આવે છે. આવા એક પ્રાસાદિક કવિ, સુકિતમાર્ગના અનન્ય ઉપાસક, અખંડ સંવેગી, શુભરત્નરતનાકર, નિબિડ મિથ્યાત્વ ધ્વાંતકિનમણિ, ખજૂર જિનાશાપ્રતિપાલક અને પ્રચારક મહાપુરુષનું સ્મરણ જૈનોમાં કાયમ રહે તે માટે આપણે જેટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા પ્રયત્નો કરવા આવશ્યક છે. આ મહાપુરુષની સાચી ભક્તિ તેમની કૃતિઓનો પ્રચાર કરવામાં રહેલી છે. આ પ્રસંગે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, આ મહાપુરુષની કૃતિઓ ઘણી ગંભીર છે. શ્રી જિનામહર્ષી સમુદ્રમાથી ઉદ્ભવિત થયેલા છે, તેથી તેના સ્ફુરણનો પૂરેપૂરો ખાર પામવા માટે આગમ શાસ્ત્રના પાસળામાં બીતાઈ પુરુષોના ચરણોની સેવાનો આશ્રય એ જ એક પરમ ઉપાય છે. આ મહાપુરુષની કૃતિઓને ગુરુચમપૂર્વક તલસ્પર્શી જોધ થાય અને એ જોધ વર્તનમાં જિતે તે સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રકૃપી મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થાય અને આત્માના અનંત સુખસાગરમાં નિરાબાધ આનંદ પ્રાપ્ત થાય.

ખરેખર, આ મહાન પુરુષનું છબનચરિત્ર જેટલું લખીએ તેટલું જોાહું છે; પરંતુ અત્યારે મારી જહંજુદિથી વધારે લખી શકાય તેમ નથી. માણે, એ માણે વારવાર આવા મહાન પુરુષના તથા જૈનધર્મને લગતા નિબંધો કાઢી, ધ્યાનમાં યોજનાઓ કરી તન, મન અને ધનથી શાસ્ત્રની જેટલી ઉન્નતિ થાય તેટલી કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.

અમર યશોવિજયજી

[લેખક : પ. શ્રી. દલસુખ માલવણિયા]

ભારતીય દર્શનોની વિભિન્ન પરંપરાઓના નિર્માણમાં ખાસ એક વ્યક્તિના નહિ પણ સરખા વિચારો ધરાવનાર એક વર્ગની યુદ્ધિ કાર્ય કરે છે. તે તે વર્ગમાંની દેખ એક વિશેષ વ્યક્તિ જ્યારે તે વર્ગના વિચારોને વ્યવસ્થિતરૂપે આપે છે ત્યારે તે તે પરંપરા તે તે વ્યક્તિ વિશેષને નામે પ્રસિદ્ધિને પામે છે. પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તે વ્યક્તિએ તે તે પરંપરાને વ્યવસ્થિત કરી એટલે પછી બીજાઓએ કશું જ કરવાનું રહેતું નથી.

ભારતીય ન્યાયદર્શનને ઐતરંભે વ્યવસ્થિત કશું એટલે તેનું દર્શન ત્યાં જ સમાપ્ત થાય એમ નથી. ઐતરંભે ઐતરંભમાં જે મૂળ વિચારો વ્યવસ્થિત થયા છે તેનું સમર્થન કરનારા બાજુ પણ વિદ્યમાન છે અને એ જ હકીકત ભારતીય જર્ણા દર્શનો વિષે કહી શકાય.

ભગવાન મહાવીરે જૈન ધર્મ કે દર્શનને જે વ્યવસ્થિતરૂપે આપ્યું તેના વિષે પણ ઉક્ત ન્યાયે કહી શકાય કે તેમાંનું બધું તેમનું પોતાનું હતું જ નહિ પણ સરખી વિચાર-ધારા અનુસાર એક વર્ગના વિચારોનું પ્રતિબિંબ તેમની વ્યવસ્થામાં હતું. જે વસ્તુ એક વ્યક્તિની હોય છે, તે તેના મૃત્યુ પછી બુદ્ધિર્ધન બને તેવો સંભવ છે પણ જે વસ્તુ એક વર્ગની હોય છે તેનો અંત શીખ આવેતો નથી. એ જ કારણ છે કે ભારતીય દર્શનોમાં પરંપરા લંબાય છે અને તેને અનુસરનાર એક વર્ગ હોય છે. પરિણામમાં એથી બિદલું બને છે. ત્યાં જે દર્શનિકો થયા છે તે ચોટે ભાગે વૈયક્તિક દર્શનને મહત્ત્વ આપે છે. પરિણામે તે તે દર્શનિકોની પરંપરા બહુ લંબાતી નથી. જેને કંઈ કહેવું હોય છે તે પૂર્વ દર્શનિકના સમર્થનમાં નહીં પણ તેના અંતમાં જ ચોટે ભાગે કહે છે. પરિણામે ખેટો કે દાન્ટની પરંપરા ઘડાતી કે લંબાતી નથી પણ તેઓ એકલા અટુલા જેવા રહી જાય છે.

આવી પરિસ્થિતિમાં ભારતીય દર્શનોમાં કોઈ પણ દર્શનિકને સ્વતંત્ર દર્શનિકનું પદ મળતું સંભવિત નથી. પણ જોનો અર્થ એ પણ નથી કે ભારતના દર્શનિકોને પોતાનું કશું જ દેવાનું પણ હોતું નથી.

દિદનાગ, ધર્મકીર્તિ, વાત્સલ્યન, હિલોતકર, શંકરાચાર્ય, રામાનુજ, વાચંસ્પતિ, કુમારિલ, પ્રથરતપાદ જેવા મહાન ભારતીય દર્શનિકોએ કોઈ નહું દર્શન સહે ન સ્થાપ્યું હોય, પરંતુ પોતાનાં દર્શનો માટે જે કંઈ તેમણે કહ્યું છે, તે એક સ્વતંત્ર દર્શનિકના કાર્ય કરતાં જરા પણ ઊતરતું નથી. તે જ પ્રમાણે જૈન દર્શન વિષે પણ કહી શકાય કે

સિદ્ધસેન, સમન્તભટ્ટ, જિનભટ્ટ, અકલકે, હરિભટ્ટ, વિદ્યાનંદ કે યશોવિજયજી જેવાઓએ જૈન દર્શનના નિરૂપણમાં જે ફાળો આપ્યો તે તેમને સ્વતંત્ર દાર્શનિકો તરીકે ભલે યશ ન આપાવે પરંતુ તેમનાં કાર્યોનું મહત્ત્વ તેથી કંઈ ઓછું થતું નથી. તેનાં કારણોનો વિચાર પણ અહીં થોડો કરી લેવો જોઈએ.

ન્યાયદર્શન કે વૈશેષિકદર્શન ભેદભૂલક દર્શન છે અને તેને મતે આત્મા જેવા પદાર્થો નિત્ય છે. તેથી વિષરીત વેદાંતમાં જ્યેષ્ઠને પ્રાધાન્ય છે. જ્યારે બૌદ્ધ દર્શનમાં બધી જ વસ્તુઓ ક્ષણિક-અનિત્ય છે. ગૌતમ કે કણ્ઠાદે ભેદની સ્થાપનામાં જે ફલીલો આપી હોય તેનું નિવારણ વેદાન્તે કરવું જ જોઈએ અને નિત્યની સ્થાપનાનું ઉત્થાપન બૌદ્ધોએ કરવું જ જોઈએ. આ પરિસ્થિતિમાં ભારતીય દર્શનોમાં પારસ્પરિક ખંડનની પરંપરા ચાલે એ સ્વાભાવિક છે. એથી જ આપણે જોઈએ છીએ કે ન્યાયસૂત્રમાં પોતાના સમય સુધીમાં ન્યાય પરંપરા સામે અન્ય પરંપરામાં જે આક્ષેપો થયા હતા તે બધાનો ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન થયો છે અને પોતાની માન્યતાને નવી ફલીલોથી દંઢ કરવામાં આવી છે. ન્યાયસૂત્રનાર પછી જે બૌદ્ધ વિદ્વાનો થયા તેમણે ન્યાયસૂત્રની સ્થાપનાને ઉત્થાપી હતી. તેનો ઉત્તર વાત્સ્યાયને આપીને ન્યાયદર્શનને દંઢ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો 'પણ તેનું ખંડન હિંદુનામે કયું' અને બૌદ્ધપક્ષને સ્થિર કર્યો. આ રીતે ન્યાય અને બૌદ્ધોનું જેમ વાગ્ગુદ્ધ થયું છે તેમ બીજા દર્શનોનું પણ પરસ્પર ઝુઝક થયું છે. પ્રત્યેક દર્શનના પ્રમુખ વિદ્વાનનું એ કર્તવ્ય મનાયું છે કે તેણે પોતાના સમય સુધીમાં તે તે દર્શન વિષે જે આક્ષેપો થયા હોય તેનું નિવારણ કરીને નવી ફલીલો આપી પોતાના પક્ષને દંઢ કરવો જોઈએ. આથી પોતાના પક્ષને દંઢ કરવાનું કામ કોઈ પણ નવી સ્થાપનાથી જરા પણ ઓછા મહત્ત્વનું નથી એ આપણને સહજમાં સમજાઈ જાય છે. આ વસ્તુસ્થિતિના પ્રકાશમાં વાચક યશોવિજયજીને જૈન દર્શન અને તે દ્વારા ભારતીય દર્શનોમાં જે ફાળો છે તેનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમનું મહત્ત્વ આપણી આજળ ભિપ્તી આવે છે.

આચાર્ય જગેશે ભારતીય દર્શનમાં નબ્બ ન્યાયની સ્થાપના કરી અને વિચારને વ્યક્ત કરવાની એક ચોક્કસાઈ ભરેલી પ્રણાલીનો આધારોપ કર્યો. ત્યાર પછી બધાં દર્શનોને એ નવી શૈલીનો આશ્રય લેવો પડ્યો છે. એનું કારણ એક જ છે કે કોઈપણ વિચારને સ્પષ્ટ અને ચોક્કસરૂપમાં સૂચવામાં એ શૈલી જે પ્રકારે સહાયક અને છે તેવી સહાયતા પ્રાચીન પ્રણાલીમાં મળતી ન હતી. આથી શાસ્ત્રકારોને પોતાના વિચારો એ શૈલીના આશ્રયે વ્યક્ત કયો સિવાય ચાલે તેમ ન હતું. જાજ કારણ છે કે વ્યાકરણ અને અલંકાર જેવા વિષયોમાં પણ તેને આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે એ પછી તો બધાંય દર્શનો તેના આશ્રય લે તેમાં કરી જ નવાઈ ન લેખાય. પરંતુ એ શૈલીના ચારસો વર્ષના પ્રચલન છતાં જૈન દર્શનમાં એ શૈલીનો પ્રવેશ થયો ન હતો. ચારસો આઠચારસો વર્ષના એ વિકાસથી જૈન દર્શન અને જૈન ધર્મ સંબંધી સમસ્ત સાહિત્ય સાપ વચિત હતું. ભારતીય સાહિત્યના બધા ફોને એ શૈલીનો પ્રવેશ થયો છતાં પણ જૈન સાહિત્યમાં એ ન પ્રવેશી તેમાં જૈન-

આર્યોની શિથિલતાને જ કારણ માનવું બેઠું છે. કારણ, જે પોતાના શાસ્ત્રને નિત્યનૂતન રાખવું હોય તો જે જે અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ વિચારો પોતાના સમય સુધી વિસ્તર્યા હોય તેનો ચથાથોળ્ય રીતે પોતાના શાસ્ત્રમાં સમાવેશ કરવો આવશ્યક છે. અન્યથા તે શાસ્ત્ર ખીજા શાસ્ત્રોની હરોળમાં ઊણું રહી શકે જ નહીં. જે ચારસો સાઠાચારસો વર્ષના વિકાસનો સમાવેશ એકઠે હાથે વાચક યશોવિજયજીએ જૈનશાસ્ત્રમાં કર્યો છે. તેમના આ મહાન કાર્યનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમની પ્રતિભાને નમન કર્યા વિના છૂટકો નથી થતો. તેમણે અનેક વિષયોના અંથો લખ્યા છે પણ તે ન જ લખ્યા હોત તો પણ તેમણે જે જૈન દર્શનને નબળા ન્યાયની શૈલીમાં મૂકીને અપૂર્વ કાર્ય કર્યું છે તેને લઈને તેઓ અમર થઈ ગયા છે.

અદારમી સહીમાં ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રી. યશોવિજયજીએ જે કાર્ય કર્યું તે પાછું ત્યાં જ અટકી ગયું. ત્યાર પછી ભારતીય દર્શનોમાં પણ કશો વિશેષ વિકાસ થયો નથી જે હાલમાં વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થયો છે. ડૉ. રાધાકૃષ્ણ જેવાએ પશ્ચિમનાં દર્શનોને અભ્યાસ કરીને પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સમન્વય કરવું નૂતન વેદાંત દર્શન આપ્યું છે અને જે રીતે ભારતીય દર્શનોમાના વેદાંત પક્ષને અઘડન બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. પરંતુ આધુનિક દર્શન શાસ્ત્રમાંથી આદ્ય કે ત્યાજ્યનો વિચાર કરવાર હજી કંઈ જૈન દર્શનિક પાઠ્યો નથી. જે જ્યાં સુધી નહિ પાઠે ત્યાં સુધી વાચક યશોવિજયજી જૈન દર્શન વિષે અતિમ પ્રમાણ રહેશે, પરંતુ વાચક યશોવિજયજીના આત્માને એથી સતોષ ભાગ્યે જ થાય તેમણે અષ્ટસહસ્રી જેવા અંથને દશમી સહીમાંથી બહાર કાઢીને અદારમી યતા-બીની બનાવી દીધો તે તેમના જે અષ્ટસહસ્રીના વિવરણને જ્યાં સુધી કંઈ વીસમી સદીમાં લાવીને ન મૂકે ત્યાં સુધી એમનો આત્મા અસંતુષ્ટ જ શા માટે ન રહે? જૈન સમાજ તેમના સારસ્વત સત્ર નિમિત્તે જે સુકાર્ઠ ગચ્છેલા વિદ્યાસોતને ફરી સળવન કરશે તો તેની બક્ષિત સાચી અને મૂલ્યવાન ગણાયે.

નૂનં મુમુક્ષુઃ સર્વે. પરમેશ્વરસેવકાઃ ।

દૂરાસન્નાદિમેદસ્તુ, તદ્મુત્યત્વં નિહન્તિ ન ॥

સમગ્રા મુમુક્ષુ આત્માઓ નિશ્ચયે કરીને પરમેશ્વરના સેવક છે. દૂર, નિકટ આદિનો ભેદ તેમના સેવકપણને જરા માત્ર હરકત કરતો નથી.

પરમાત્મવર્ણવિષયિક]

[શ્રી. યશોવિજયજી

ૐ

ન્યાયાચાર્યને વંદન

[લે પ્રો. હીરાલાલ ર કપડિયા એમ એ]

કન્હોડું (કમ્હોડું) ગામને જન્મદ્વારા ગૌરવાંકિત કરનારા, વેપારી નારાયણની પત્ની સીતાબહેવીની કુશિને દિવાવનારા, પદ્મસિંહને સહોદરપદે સ્થાપનારા, પ્રાચીન મંત્રવિજયને હાથે પ્રતિજ્ઞા પાત્રી પાઠવના વિ. સં. ૧૬૮૮ માં યુવાનીતા પ્રવેશ પહેલા જ પ્રમખ્યા શ્રેષ્ઠ કરીને જશવંત મંત્રીને ‘યથોવિજય’ બનનારા, વિજયદેવસૂરિ પાસે વહી હીક્ષા લેનારા, વિ. સં. ૧૬૬૬ માં ‘આશાધ્યાની’ તરીકેની નામના યેળવનારા, સાતેક વર્ષ પછી ઔરંગઝેબના મુખા મહોબતખાનની સમક્ષ અદ્યાર અવધાન કરી એને આનંદિત કરી અને આશ્ચર્યચક્રિત કરનારા, પોતાના જુઠું નવવિજયની સાથે કાશી જતારા, ત્યાં ત્રણ વર્ષ રહી શાહુ બેનજી શૂરાના સહૃદ્યની સહાવતાથી એકે બહારેક પાસે ન્યાયાદિ વિવિધ અત્યંત હકોનોનો સત્તા અને સમજળ અભ્યાસ કરનારા અને એ જ્ઞાનનો જૈનાભય સાથે સુભગ સમન્વય સાધનારા, એક સંન્યાસીને વાદમાં પરાસ્ત કરી “ન્યાયવિશારદ” પદવી પ્રાપ્ત કરનારા, આગામાં ચાર વર્ષ વસી તર્કશાસ્ત્રનો વિશિષ્ટભાષ જેળવનારા, ‘વીસસ્થાનક’ તપ કરી સમયને શોભાવનારા, વિજયપ્રભાસીના વરદ હસ્તે વિ. સં. ૧૭૧૮માં વાચક (ઉપાધ્યાય) પદવીથી અલંકૃત બનનારા, જૈન જગતમાં નવ્ય ન્યાયના ક્ષી ગણેશ માંડનારા, અંકુર અને પ્રાકૃત ભાષામાં તેમજ ગુર્જરાદિ લોકગિરામાં મહામૂલ્યશાળી અનોકવિધ આશરે અઠીસો કૃતિઓ રચનારા, ન્યાયાચાર્યનું પદ પ્રાપ્ત કરનારા, “લઘુ હરિશ્ચંદ્ર”નું ખાનવંતુ બિરુદ ધરાવનાર, “દ્વિતીય હેમચન્દ્ર” તરીકે સન્માનિત થનારા, ત્રિવિધ કથવિરતાને વરનારા, ઉપાધ્યાય વિનયવિજયઅશ્વિના વિશ્વાસ-પાત્ર બનનારા, તત્ત્વવિજય આદિ શિષ્યોથી શોભનારા, વિ. સં. ૧૭૪૭ માં હોલકામાં પાઠ વચે રચે સચારનારા, અને એ જ નગરીમાં વિ. સં. ૧૭૪૫ ની પાઠકા સ્થાપનાદ્વારા ચિરંજીવ બનનારા ગુર્જરહીરક, શાસનહીપક, અત્યગવેષક, નિર્ભય અને સમર્થ અમાહીચક, સમયવિચારક, “૬” પદના પ્રસ્થાપક, યોગવિશારદ, પ્રતિભાશાલી, યુક્તિનુરાગી, સ્વાદુવાદી, સાહિત્યસ્વામી અને તાકિંક-શિરોમણિ યથોવિજયઅશ્વિને સાદર અને સાનન્દ કેટિશ વંદન.

અમ શાસ્ત્રામય સર્વો, યજ્ઞાનેષ પત્તેપ્રદિ ।

ધ્યાતવ્યોઽમુપાસ્યોર્ચ્ય, પરમાત્મા નિરુદ્ધ ॥

સત્ત્વ સત્ત્વ સત્ત્વ સત્ત્વ એમ જ્ઞાન થવા
ગાદ જ જ્ઞાનથી અને છે તે એક નિરબન પરમાત્મા જ
ખાન કરવા બાંધક નવા ઉપાસના કરવા લાગે છે
પરમાત્માવિજયતિ] [શ્રી. યથોવિજય]

તાકિંક-હરિયાળી

[સ્થાપત વિવરણ સહિત]

[લે. પ્રો. હીરાલાલ ર અપરિચિત જોન. એ.]

કીર્તિ મધ્યસ્થ ! તારી જાનેરી
કરે કલકિત શાને રે ?
રક્ષ રક્ષ મુજ અતુલ બંધુને
વિનહું છું હું કંઠી રે.-૧
વિનતિ સ્વીકારી અંતસ્થે આ
ધાર્યો જોને શીરે રે;
અગ્નિમ વણે કંઈ સમર્થન
પ્રસરે શ્વાભા વિશ્વે રે.-૨
વળી જોનો સમ્યે પૂરે
માથે મૂકી ટોપી રે,
દડે બાલી જુલથી ભૂધા
સત્વર આવી મળતો રે.-૩
વિભવપતાકા ફરફર ફરકે
તાકિંકેશ નામે રે;
જોની વીણા ઝુલેરી રણકે
અંતુલ સ્વાંગ સંજોને રે.-૪
વન્ય ન્યાયની ક્રીધી પ્રતિષ્ઠા
જોન જામતમા બેણે રે;
જો વાચકની આ હરિયાળી
રચી સંસકરના નદે રે.-૫

વિવરણ

હે મધ્યસ્થ ! તારી અદ્ભુત કીર્તિને તું શા માટે કલકિત કરે છે ? મારા પછી
જન્મેલા મારા બાંધવને તું જવાબ, જવાબ. આ પ્રમાણેની વિગતિ કંઠી એટલે કંઠસ્થાની
અંબન-પ્રસ્તુતમાં 'હ' કરે છે.

આ હુનિયાળીના ઉઠેલનું સૂચન 'કીર્તિ' શબ્દથી કરાયુ છે. 'ક'ના અનુજ તરીકે ખૂં થી ૬ સુધીના વ્યંજનો વર્ણવી શકાય. આ પૈકી એકને મધ્યસ્થ અર્થાત્ અંતર્ય ગળી જવા માગે છે. એ એક 'કંઠી' કહે છે કે તને મધ્યસ્થને આ શોભે નહિ. ૧

પ્રથમ પદ્યગત 'મધ્યસ્થ' 'અંતર્ય' સમજવાનો છે એ વાત જીલ્લ પદ્યનો પ્રારંભ વિચારનારને બટ રકુરે તેમ છે. અંતર્ય તરીકે યુ, ર, લૂ અને વૂ એ ચાર અક્ષરો સુપ્રસિદ્ધ છે. આ પૈકી એકને ' ' તરફથી વિસ્તૃત કરાઇ છે કે મારા એક બંધુને તું ગળી ન જતો-તારા પેટમાં સમાવી ન દેતો. આ સાક્ષી એ અંતર્ય એ વ્યંજનને પોતાને માથે સ્થાપે છે આ ઉપરથી એ અંતર્ય તે 'ય' છે અને એણે ગળી જવા પાડેલો, પરંતુ આખરે મસ્તકે સ્થાપેલો અક્ષર તે 'ગ'નો અંશ છે એ વાત ફક્ત ધ્યાન છે અને એટલા પૂરતો હુનિયાળીનો ઉઠેલ થાય છે.

સર્વ વર્ણોમાં આ અગ્રિમ ગણાય છે. એ આ 'ય'ના સંકુત્યનું સમર્થન કરે છે અર્થાત્ 'ય' સાથે જળી જાય છે. આમ 'ય' એણું રૂપ જને છે. વિશ્વમાં કીર્તિ પ્રસારે છે એ દ્વારા હુનિયાળીમાં ગુલાબેલા નામની શરૂઆત 'ય'થી થાય છે એની પ્રતીતિ કરાવાઈ છે, કેમકે 'યશ' એ શ્લાઘાનો અર્થ છે. ૨

'ય' તાલવ્ય છે. બાપો એક તાલવ્ય તે 'શ' છે એ રાણ શવાથી 'ય'ની પાસે દોહડો દોહડો આવે છે. બાપવી વેળા એ, બાબે જેમ કેટલાક ભુવાનિયાઓ અને કોઈ કોઈ વાર વૃદ્ધો પણ માણું ઉઘાડું તખી ફરે છે તેમ ન કરતાં માથે ટોપી ધારણ કરે છે. અહીં મેં 'માત્રા'ને 'ટોપી' કહી છે. એવી રીતે કાનાને 'ભીષા' રાખેલો કંઠો' કહ્યો છે આ એ બાબતનો 'ય' સાથે મેળ સાધતાં 'યો' રૂપ નિષ્પન્ન થાય છે. ૩

ચોથા પદ્યનો પ્રારંભ 'વિજય'થી થાય છે એની પતાકા ચારે બાજુ તારિકના નામે ફરે છે. આથી 'યશો' સાથે વિજયનું એકાણું અભિપ્રેત છે એમ સૂચવાયુ છે અને એ નામ તારિકેનું હોયું એકજે એમ કહી એ સાચું છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવાનું સાધન પૂરું પડાયું છે.

તારિક યશોવિજયગણિએ દ્રવ્યગુણધર્મોનો રાસ રચી એને સર્વોપજ્ઞ બાહ્ય-વ્યોમથી વિમૂલ્લિત કયો છે, આનો ઉપયોગ દ્રવ્યભુવોગવર્તમાની સ્વનામાં કરાયો છે એ બાબત મેં ચોથા પદ્યની બે અંતિમ પંક્તિમાં આલેખનિક રીતે રજૂ કરી છે. યશોવિજયભળી કૃતિને 'વીણા' કહી છે, અને એને આધારે ભોજસાગર દ્વારા ચોભાયેલી કૃતિ સંસ્કૃતમાં હોવાથી એને-એ વીણાને સંસ્કૃત સ્વાંગ સળેલી વર્ણવી છે. ૪

સુર પાઠક તો આટલેથી જ હુનિયાળીના પૂરેપૂરો ઉઠેલ કરવા સમર્થ જને છે તેમ છતાં એ નામ જૈન જગતમાં નવ્ય ન્યાયના શ્રી ગણેશ મોહનારા એક ઉત્તમ વાચકનું છે એ વાત પાંચમા પદ્યમાં સ્પષ્ટપણે કહી રહીસહી શકાયું ઉ-મૂલન કશયું છે. અંતિમ પંક્તિ આ હુનિયાળીના ચોખ્ખો-આરો સ્વરૂપ પરિચય પૂરો પાડે છે, મારા સંસ્કૃત પિતાના નામનું. ઘોતન કરે છે. ૫

વાચક જશનું વંશવૃક્ષ

[લે. પ્રો. હોશાસર ર. કાપડિયા એમ એ]

જૈન શાસનની વિજયપતાકા ફરકાવનારાઓમાંના એક અગ્રગણ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય મુનિવર્ય તરીકે 'ન્યાયવિશારદ' 'ન્યાયાચાર્ય' ઉપાધ્યાય યશોવિજયમણિનું નામ ખૂબ બાણીતું છે. એમણે પોતાની કેટલીક મુજબસતી કૃતિઓમાં પોતાનો 'જશ' એવા નામે ઉલ્લેખ કર્યો છે. ઉપાધ્યાય ચિનવિજયમણિએ વિ. સં. ૧૭૩૮ માં 'શ્રીપાલ રાજનો રાસ' રચવા માંડ્યો હતો, એનો છેવટનો ભાગ આ 'ન્યાયાચાર્ય' એ ગણિ કાળધર્મ' ચામતા પૂર્ણ કર્યો છે. એમાં એમણે પોતાને ગણે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ થોડા ખંડની બાદમાં લાગના અંતમાં કર્યો છે:—

“વાણી વાચક જસતણી, કોઈ નથે ન અધરી રે”

આ “વાચક જશ” તે ‘ન્યાયાચાર્ય’ જ છે. એ વાત આ રાસની અંતિમ ઠાણમાં એમણે પોતાનો જે પરિચય આપ્યો છે તે ઉપરથી દર્શિત થાય છે. અહીં એમણે કહ્યું છે કે—

“શ્રી નવવિજયવિભુધપવસેવક, મુજસવિજય ઉવબગ્યાણ”

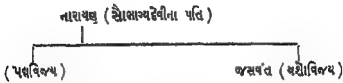
આમ એઓ પોતાને ‘જસવિજય’ પણ કહે છે. ‘જસવિજય’ નામની એક ખીણ પણ વ્યક્તિ ધર્મ છે અને એમણે ધર્મશાસ્ત્રીએ ૩૨ ગ્રંથમાં રચેલી લોભાનલિધાનો બાલાવગ્રોધ વિ. સં. ૧૬૬૫ માં રચ્યો છે. આ બાલાવગ્રોધના કર્તાનો જ ‘ન્યાયાચાર્ય’ તરીકે ‘પ્રતિભાસતક’ની પ્રસ્તાવનામાં ન્યાયાચાર્ય શ્રી. વિજયપ્રતાપસૂરિએ વીર સંવત્ ૨૪૪૬માં ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને ત્યારબાદ એવો ઉલ્લેખ ‘જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ’ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬૦)માં પણ કરાયો છે, પરંતુ એ વાત વિચારણીય જણાય છે.

તત્કાલિન કાળ ઉપર ટપ્પો રચનારનું નામ પણ યશોવિજય છે, પણ ‘પ.’ ‘મુખલાલ વગેરેએ એમને ન્યાયાચાર્યથી ભિન્ન ગણ્યા છે, તેમ છતાં એ ટપ્પાની હાથપોથીઓ તપાસથી એમણે જોઈ આ પ્રકારના નિર્ણયને અંતિમ ગણવામાં કરી હરકત છે કે કેમ તે વિષે ફરીથી વિચાર કરવાનો રહે નહિ.

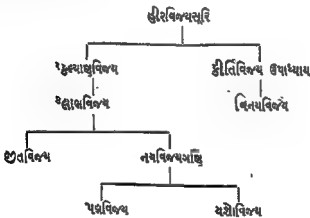
૧. એમની કેટલીક પાદ્ય કૃતિઓની રૂપરેખા ‘પાદ્ય (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને સાહિત્ય’માં આલેખી છે, બ્યારે સંસ્કૃત કૃતિઓ વિષે મે ‘જૈન સાહિત્યનો સંસ્કૃત ઇતિહાસ’ એ નામના પુસ્તકમાં વિચાર કર્યો છે.

૨. શ્રીરમણની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૬૫૨ માં લખાયેલી ગણે છે આ શ્રીરમણના એક અગ્રગણ્ય નામ ‘યશોવિજયમણિ’ એમ ગણાયેલું છે.

ન્યાયાચાર્યે પોતાની વિવિધ કૃતિઓમાં પોતાને નયવિજયના શિષ્ય અને પદ્મવિજયના સહોદર તરીકે ઓળખાવ્યા છે. ‘મુજસવેલી’ પ્રમાણે ન્યાયાચાર્યના પિતાનું નામ નારાયણ અને તેમની માતાનું નામ ઔભાગ્યદેવી છે. એ હિંદુઓમાં સાંસાસ્તિક પક્ષે એમનું વંશવૃક્ષ નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય:—

ન્યાયાચાર્યે ‘પ્રતિભાશતક’ ઉપર સ્વોપસૃત વૃત્તિ રચી છે અને એના અંતમાં પોતાના ગુરુ, પ્રગુરુ વગેરેનો પરિચય આપ્યો છે. અહીં એમણે હીરવિજયસુરિથી શરૂઆત કરી છે. એમના પછી એમણે કૃત્યાણુવિજયનો ઉલ્લેખ કરી, એ કૃત્યાણુવિજયના શિષ્ય તરીકે હાસવિજયના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે. એમના બે શિષ્ય તરીકે જીતવિજય અને નય વિજયનાં નામ આપ્યા છે અને એમના ચરણકમળનો આશ્રય લેનાર તરીકે પોતાનો નિર્દેશ કર્યો છે. આ પરંપરાની સાથે સાથે ‘શ્રીપાલ સર્વના સસ’ નામની કૃતિમાં એમણે વિનયવિજયગણિનો બે પરિચય આપ્યો છે તેનો વિચાર કરતાં એમનું વંશવૃક્ષ નીચે મુજબ રચ્યું કરી શકાય:—

૧. આની નોંધ એ “ન્યાયાચાર્યને વદન” એ શીર્ષક ધારા લેખમાં લીધી છે. એમાં એ એમની મૂળાત્મક જીવનરેખા આલેખી છે. ભુવો : આ ગ્રંથનું પૃષ્ઠ - ૬૮

૨. એમના પરિચય માટે ભુવો બે. સુ. ક. (ભા. ૨. પૃ. ૨૦-૨૧)

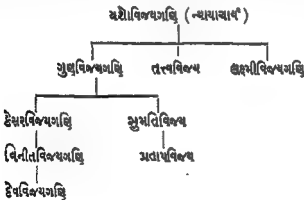
૩ એમણે ‘વૈષ્ટટ’ નગરમાં ‘મંત્રવિહાર’ નામે સ્થાપેલા ગ્રાંથાલયે પૈકી પોતે નાય-મે દિની પ્રસારિ રચી છે.

આ તો એમની ગુરુપરંપરાની હકીકત ગણાય. એમના શિષ્ય પ્રશિષ્ય વગેરેનાં નામ માટે તો 'પ્રતિમાશતક'ની ઉપયુક્ત પ્રસ્તાવનામાં 'આઠ દૃષ્ટિની સંજ્ઞા' અને એના ટીકાને લિપિબદ્ધ કરનાર દેવવિજયે પુષ્પિકામાં કરેલા ઉદ્દેશની જે નોંધ લેવાઈ છે તેનો ઉપયોગ કરવો ઘટે. એ ઉદ્દેશ ઉપરથી બાણી શકાય છે કે ધર્મશોધવિજયગણિના એક શિષ્યનું નામ ગુણવિજયગણિ છે. એમના શિષ્ય કેસરવિજયગણિ છે. એમના શિષ્ય વિનીતવિજયગણિ છે અને એમના શિષ્ય દેવવિજયગણિ છે. આ દેવવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૭૬૬ માં ઉપયુક્ત સંજ્ઞા લખી છે.

'જૈન ગુર્જર કવિઓ' (ભા. ૨. પૃ. ૨૨૪-૨૨૭) માં તત્ત્વવિજયનો ઉદ્દેશ છે. અહીં એમણે વિ. સં. ૧૭૨૪ માં રચેલ "અમરહત મિત્રાનંદનો રાસ" અને "ચોવીશી (અતુલિ)શતિ જિનભાસ" એ બે કૃતિની નોંધ લીધી છે. આ તત્ત્વવિજયે અહીં પોતાને નયવિજયના શિષ્ય વાચક જસવિજયના શિષ્ય તરીકે જાળખાવ્યા છે. આ ઉપરથી ન્યાયાચાર્યના એક અન્ય શિષ્યનું નામ તત્ત્વવિજય હતું એ બાણી શકાય છે. વળી, અહીં (પૃ. ૨૨૭ માં) તત્ત્વવિજયના ભાઈ તરીકે હાશીવિજયગણિનો ઉદ્દેશ છે.

ન્યાયાચાર્યે 'સીમંધરસ્વામીનું સ્તવન' (૧૨૫ આયાત) જે રચ્યું છે તેની એક નકલ એમના અંતાનીય પ્રતાપવિજયે કરી છે. આ પ્રતાપવિજયે એના અંતમાં પોતાનો પરિચય આપ્યો છે.^૧ એ ઉપરથી બોધ શકાય છે કે એઓ મુખ્યત્વે વિજયના શિષ્ય અને ગુણવિજયગણિના પ્રશિષ્ય થાય છે. આ ગુણવિજય તે ન્યાયાચાર્યના શિષ્ય છે.

આ ઉપરથી ન્યાયાચાર્યના શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિનો નિર્દેશ નીચે મુજબ થઈ શકે:—

૧. જુઓ જૈ. ગૃ. ૬ (ભા. ૨. પૃ. ૩૯).

૨. શ્રી કાપડિયાએ ઉપાખ્યાસજ્ઞા જે શિષ્યોનાં નામો બહુભાગે તે બાળતમા વધુ વિચારણા કરવી જરૂરી છે, જે થયાપછીને કસરો સંપા.

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજની જન્મભૂમિ કનોડા

[લેખક . શ્રીકૃષ્ણ કનેવાલા ભાઈશંકર દવે]

ઉત્તર ગુજરાતનો સારો પ્રદેશ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ કેટલીયે વિશિષ્ટતાઓ ધરાવતો હોઈ, તેનાં શહેરો, ગામડાંઓ, તીર્થો અને મંદિરોના ઇતિહાસથી ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસમાં અપૂર્વ કાળો નોંધાવ્યો હોવાનું માલમ પડ્યું છે. વીર વનરાજે પાટણની સ્થાપના કર્યા પછી રાજધાની નિકટના આ સમગ્ર પ્રદેશમાં, રાજકીય અને સાંસ્કારિક દૃષ્ટિએ ચેતનાનાં પૂર આવતાં, ત્યાંનો સુમાજ મહાનગરની છત્રછાયામાં નિવાસ કર્યો બદલનો ગર્વ અનુભવવા લાગ્યો. મૂળરાજથી આરંભી સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના રાજ્યકાળ દરમિયાન, આ પ્રદેશનો પ્રબળ ગુજરાતની ધીર પ્રબલોમાં પટણી કે પાટણવાડિયા તરીકે જાણીતાની મનાવવા લાગ્યો. ટૂંકમાં અણહિલપુરની સ્થાપના થવાથી, ઉત્તર ગુજરાતની સમગ્ર પ્રબલો સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ ખૂબ વિકસ સાધ્યો હોવાના કેટલાયે પુરાવાઓ આજે આપણને મળી આવે છે. તેના કારણે જ આ વિભાગમાં ચારે બાજુ ઇતિહાસ, કલા, અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિનાં કેટલાયે અવશેષો વેરવિખેર થયેલાં જ્યાં ત્યાં પડેલાં જોવામાં આવે છે આવા પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્મારકોમાં “કનોડા” ગામ જે વૃદ્ધાવેતા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ, મહોપાધ્યાય પૂ. યશોવિજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન છે, તેની ઐતિહાસિક તેમજ સામાજિક દૃષ્ટિએ સામાન્ય પિછાન અને જૂઠું કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

કનોડા ગામ ક્યારે વસ્તું અને કોણે વસાવ્યું, તેની ઐતિહાસિક તવારીખ કોઈ સ્થળેથી મળી નથી પરંતુ તે દશમ-અગ્નિશારમા સૈકાથી થલુ પ્રાચીન હોવાના પુરાવાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. ચૌહાણોના રાજ્યકાળમાં પ્રાંતો, જિલ્લાઓ અને તાલુકાઓને મંડલ, વિષય અને પલક તરીકે ઓળખવામાં આવતાં. અર્થાત્ તે કાળે તેનાં આવાં નામો રાખવામાં આવેલાં હતાં એમ પ્રાચીન તામ્રપત્રો અને શિલાલેખોના આધારે જાણી શકાય છે પરંતુ પૂ. યશોવિજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન કનોડા ગામ અજૂતા પલકમાં આવેલું હતું, એમ ચૌહાણ કેલ્કેદેવના વિ. સં. ૧૧૪૦ ના એક તામ્રપત્ર ઉપરથી માલમ પડે છે^૧

ગાંધીતા એ કાલના ગામ ગામનું સંસ્કૃત રૂપ છે. તે થલું જ પ્રાચીન હોઈ પૂર્વ

૧ “ગુજરાતના ઐતિહાસિક સિદ્ધાંતો” ભા. ૨, પા. ૧૧૭, ૧૪૬, ૧૫૭, ૧૬૧ વગેરે

૨. “શુદ્ધિ પ્રકાશ” પૃ ૨૮, ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૧ ‘સોલંકી કુળના જે અગ્રકૃત તામ્રપત્રો’.

કાળમાં નાનું સરખું શહેર હશે એમ જણાય છે. કારણ કે તેને તાલુકાના મુખ્ય સ્થળ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. આ પથકમાં કુલ ૧૪૪ ગામ આવેલાં હતાં.^૩ આ જ ગામમાં રહી શ્રીલાંકાચાર્યે (જેને) ‘આચાર્યસંજ સૂત્ર’ ઉપર ટીક લખી હતી. શ્રીલાંકાચાર્ય ઇસ્વીસનના આઠમા સૈકામાં થયા હોવાનું માનવામાં આવે છે, એટલે ગાંભૂ ગામ આઠમા સૈકા પૂર્વેનું હતું એમ તો ચોક્કસ જણાય છે. ગુજરાતની રાજધાની અણહિલપુરની સ્થાપના સમયે તે વિદ્યમાન હતું. વનરાજના મહામાત્ય નિન્નય શેઠને ગાંભૂથી ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યા હતા એમ ‘અંદ્રપ્રભાચરિત્ર’ની અંત્ય પ્રશસ્તિ ઉપરથી બહો સકાય છે. દંકમાં ગાંભૂ-સંઠ સંમૂતા એ ઐતિહાસિક ગામ છે અને આઠમા-નવમા સૈકામાં તે સારી વસ્તી ધરાવતું સમૃદ્ધ ગામ હતું. એટલું જ નહિ, પણ ત્યાં અને તેની આબુખાબુના પ્રદેશમાં જોનોની મોટી વસ્તી હોવાના કારણે જોન ધર્મનો પ્રચાર ત્યાં સારી રીતે ફેલાયો હોવાનું બહો સકાય છે. સં. ૧૧૪૦ નું કર્ણદેવનું દાનપત્ર આ હકીકતને પૂરવાર કરતું હોઈ ગાંભૂ નજદીક આવેલ ટંકાવલી હાલના ટાકોડી ગામના શ્રીસુભતિનાથ જગવાનને (મંદિરને) જમીનનો અસુક ભાગ અર્પણ કરવામાં આવ્યો હોવાનું તેમાં જણાવ્યું છે.

આ તામ્રપત્રમાં જણાવેલી દાનભૂમિ કનોડા ગામની પૂર્વ સીમામાં આવેલી હોવાની તેમાં નોંધ છે. તેમાં કનોડાનું કાણોદા નામ આપેલું હોવાથી, કનોડાનું પ્રાચીન નામ કાણોદા હતું એમ બહો સકાય છે. ગંભૂતા અર્થાત્ ગાંભૂ અને કનોડા બંને નજીકમાં જ આવેલાં હોઈ ગાંભૂથી પૂર્વમાં કનોડા આશરે આર માઈલ દૂર આવેલું છે. મહેસાણાથી પાટણ જતી રેલ્વે લાઈનમાં બીલું સ્ટેશન ખીલોજ આવે છે. ત્યાંથી પશ્ચિમમાં આશરે ચાર માઈલ દૂર કનોડા ગામ રૂપેણ નદીના કિનારા ઉપર વસેલું છે. ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’માં તેનું કનકાવતી નામ આપેલ હોઈ, યાસિકે (બની) ચંપાવાળા ઔદિચ્ય પ્રાણજ્ઞોને મૂળરાજે દાનમાં આપ્યાનો તેમાં ઉલ્લેખ છે. ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’નું કનકાવતી નામ કનોડાનું સંસ્કૃત નામ વિદ્વાનોએ બતાવ્યું હોવાનું જણાય છે. પરંતુ લોકજીભે, અને પ્રબળમાં તેા તેનું કનોડા કે કાણોદા નામ જ વધુ પ્રચારમાં આવ્યું હતું, એમ તામ્રપત્ર ઉપરથી બહો સકાય છે. આ દાન લેનારા યાસિકે (બનીઓ) આજે પણ કનોરિયા બની તરીકે ઓળખાય છે. તેઓનાં કેટલાયે કુટુંબો પાટણ, અમદાવાદ, સિદ્ધપુર, હળવદ વગેરે ગુજરાત-કાઠિયાવાડનાં કેટલાંક ગામોમાં અહીંથી બઈ સેંકડો વર્ષોથી નિવાસ કરી રહ્યાં છે. આજે આ ગામમાં પણ તેઓનાં કેટલાંક ઘરો વિદ્યમાન છે.

આ ગામ મૂળરાજે પ્રાણજ્ઞોને દાનમાં આપ્યું હતું એમ ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’ કહે છે. પરંતુ દાનપત્રના આધારે ત્યાં વાલિયાઓની પણ સારી વસ્તી હતી એમ બહુવા મળે છે. આગળ ઉલ્લેખ આવ્યો છે તે સોલંકી કર્ણદેવના દાનપત્રમાં, જે કનોડા ગામની ભૂમિ-જમીનનું દાન આપેલું છે, તેની અતુઃસીમા જણાવતાં આબુખાબુનાં એતરો ધરાવતા તેના માલિકોનાં નામો આપ્યાં હોઈ, વલિક હરસુખા, વલિક હરીયા, વલિક જાનિવય, વલિક

૩. “સ્વમુલ્યમાનર્ગમૂતાપતિવદ્ધચતુષ્ત્વારિશદ્ધિકપ્રામશતાન્તઃપતિત”

પાસ, વિશ્વરૂપ વગેરે વૈશ્વોનાં નામો તેમાં લખેલાં છે. આથી ત્યાં વાલ્મીકીઓની સારી વસ્તી હતી એમ તો જરૂર લાગે છે.

આજ ક્રોડાની ભૂમિમાં પરમ પૂજ્ય યશોવિજયજી મહારાજ નારાયણ નામના શ્રેષ્ઠીને ત્યાં સૌભાગ્યદેવી માતાથી પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા હતા. પૂર્વના સંસ્કારબળે અને નમ-વિજયજી જેવા ગુરુના સદુપદેશથી વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થતાં, પોતાનાં જાને બાળકો-જીવંત, અને પદ્મસિંહને નારાયણ શ્રેષ્ઠીએ ગુરુને સોંપ્યાં. આ જાને બાળકોને પાટણ લાવી, સંસ્કારી બનાવતાં દીક્ષા આપવામાં આવી, અને જાનેનાં જનકેએ યશોવિજય તથા પદ્મવિજય નામે રાખ્યાં. યશોવિજયજીએ કાશી જઈ ન્યાય, આકરણ, સાર્વજનિક, અલંકાર અને દર્શનોનો ઘરો અભ્યાસ સાધી ન્યાયવિશારદ તેમજ ન્યાયાચાર્યની યોટી ઉપાધિઓ (બિરુદો) પ્રાપ્ત કરી. તેમને પોતાની વિદ્યાનો પ્રચાર કરવા સેંકડો શ્રેયો અનેક વિષયો ઉપર લખ્યા છે, જે તેમની અગ્રાધ વિદ્વત્તા અને પ્રકાંડ પાર્શ્વિકત્વનો ખ્યાલ આપતાં, તેમની ઉચ્ચ શક્તિનો સંપૂર્ણ પરિચય કરાવે છે. આચાર્ય હેમચંદ્ર અને હરિભદ્રસૂરિની હરોલના આ મહાન આચાર્યે જીન, જૈનેતરોના દર્શનશાસ્ત્ર ઉપર અનેક શ્રેયો લખી મહાન ઉપકાર કર્યો છે. એટલું જ નહિ, પણ તેમની જન્મભૂમિ ક્રોડાના જે એક નાનકડું ગામડું ઉત્તર ગુજરાતના ખુણામાં આવેલું છે તેને ખ્યાતકીર્તિ બનાવ્યું છે.

ક્રોડા અને તેની આબુબાબુનો પ્રદેશ આજે તો શુષ્ક દેખાય છે, પરંતુ ત્યાંનાં પ્રાચીન અવશેષો એવાં, પૂર્વકાળમાં તે ખૂબ સંસ્કારી હશે એમ તો જરૂર લાગે છે. આ ગામમાં શિલ્પ સ્થાપત્યના નિયમ પ્રમાણે તૈયાર થયેલ અગિયારમા-બારમા સૈકાનું એક પ્રાચીન મંદિર આજે પણ તળાવના કિનારા ઉપર વિદ્યમાન છે તેના સ્તંભો, તોરણો, જંધાઓ, ધૂમટો, અને કલાઓનો વગેરેમાં કલાકારોએ અપૂર્વ કલાસૌષ્ઠ્ય રજૂ કર્યું હોઈ, કલાશિક્ષક વિદ્વાનોને ખુબ બનાવે તેવું તેવું સ્થાપત્ય તેમજ સ્થનાવિધાન બનાવેલું છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં આવાં કેટલાંયે પ્રાચીન મંદિરો છે પણ આ મંદિરનું સ્થાપત્ય બનાવ્યું અને કલાવિધાનની દૃષ્ટિએ અનન્ય છે. આ મંદિર ક્યારે બંધાયું અને કોણે બંધાવ્યું તેની માહિતી આપનાર એક પણ શિલાલેખ કે પ્રસ્તિત મળી નથી. પરંતુ તેનું ભાસ્કર, સ્થાપત્ય, અને કલાવિધાન એવાં તે બારમા-તેરમા સૈકાથી અર્ધચીન તો નથી જ, બલકી તે બારમા-તેરમા સૈકામાં બંધાયું હશે એમ ચોક્કસ લાગે છે. આ પ્રાચીન કલાપ્રાસાદના ગર્ભગૃહની દ્વારશાખાઓ, અને મંડોવરમાં કોતરેલાં શિલ્પો ઉપરથી તે દેવીનો પ્રાસાદ હોવાનું જણાય છે. આ પ્રાસાદના ગર્ભદ્વારની શાખાઓમાં જાને બાબુએ દેવીઓનાં રૂપો કોતરેલાં છે. શિલ્પમાં એવો નિયમ છે કે, જે દેવનો ગર્ભદ્વાર બનાવવો હોય તેનાં રૂપો તેની શાખામાં કોતરવાં. આથી આ દેવીનો પ્રાસાદ છે તેમાં શંકા નથી. ‘સ્કંદ’ના ‘ધર્મોપનિષદ પુરાણ’માં બહુશ્રમરૂપ દેવીનો ઉલ્લેખ એટલેની આસપાસનાં દેવીપીઠામાં

બાવેલ હોઈ, મોઢેરાથી સાત કોસ દૂર ઉત્તરમાં તેનું સ્થાન જણાવ્યું છે.^૫ તેમાં જણાવેલ બહુસુપણી તે જ આ બહુસ્મરણા દેવીનું સ્થાન છે. કનેદિયા બાની કુટુંબની બહુસ્મરણા દેવી કુલાંબા ગણાતી હોઈ, તેને જ આ પ્રાચીન પ્રાસાદ શિલ્પસ્થાપત્યનો એક અતિમ દેવીપ્રાસાદ છે.

આ મંદિર પદ્મરણ્યે બાંધેલ હોઈ શિલ્પસ્થાપત્યના નિયમે તેનું કલાવિધાન, ચોગ્ય માન અને પદ્ધતિપુરસ્કાર બનાવેલું છે. મંદિરની શરૂઆતમાં ફરતી જગતી (મોટલો) બનાવેલ હોઈ, તેના ઉપર બે, ત્રણ પગથિયા ચડી મંડપમાં દાખલ થઈ શકાય છે. શિલ્પના નિયમે તેની પીઠમાં લીટ, બડંબ, કણિકા, છાલિકા, શાસપટ્ટી, ગબચર, નરચર વગેરે ચોગ્ય માન પ્રમાણે બનાવતાં મંડપને ફરતી વેદિકા, આસનપટ્ટ અને કક્ષાપનો બનાવેલાં છે. વેદિકા અને કક્ષાપનોમાં કેટલેક ઠેકાણે રૂપો કોતર્યાં છે, ત્યારે મોટે ભાગે તેમાં ઊંચા પદ્મ કોતરવામાં આવેલ છે.

આ મંદિરના મંડપમાં કુલ ૧૮ સ્તંભો મૂકવા હોઈ, ત્રણ બાજુએ બારી બનાવ્યાં છે આવા ત્રણ ભદ્ર અને બાર પદ્મવાળા મંડપને 'પ્રાસાદ શિલ્પ'માં 'મુગનંદન' નામ આપવામાં આવ્યું છે. બધાથે સ્તંભો ભદ્રકની સંજ્ઞાવાળા હોઈ, ઉપરથી અષ્ટાંશ, અને નીચેથી ચતુરસ્ર આકાશના બનાવેલ છે. આ બધામાં પહોંચતાં શિલ્પો ઉત્તમરીતે કોતર્યાં હોઈ, તેની નીચે ભુલાં ભુલાં પક્ષીઓનાં રેખાંકનો દોરેલાં છે. આ દરેક સ્તંભમાં પ્રિંકેટ મૂકવા નાનાં નાનાં સાલ કોથેલાં હોવાથી, તે દરેક ઉપર ફાંસડાઓ મૂકવામાં આવ્યા હશે એમ જરૂર લાગે છે, પરંતુ આ મંદિર ભૂલું થવાથી તે થઈ ગયાં હશે એમ જણાય છે. ડો. બર્નેસે કદેશી ઉત્તર ગુજરાતના પ્રાચીન મંદિરોની (સર્વે) તપાસમાં દરેક સ્તંભો ઉપર મહાનિકાઓ મૂકેલી હોવાની નોંધ તેના રિપોર્ટમાં છે.^૬ આથી દરેક સ્તંભો ઉપર પ્રિંકેટ મૂકેલા હતા, જેમાં ભુલા ભુલા વાલો વમાડતી મહાનિકાઓનાં શિલ્પો કોતરેલાં હતાં, એ હકીકત સ્પષ્ટરીતે બાહી થકાય છે.

મંડપ અને મંદિર વચ્ચે નાણુ બલાનક (બલાચ) બનાવેલું છે, જે બંનેને સંલગ્ન કરે છે. ગર્ભદ્વાર ત્રિશાખામુકત બનાવેલ હોઈ તેમાં વચ્ચે રૂપસ્તંભ અને બંને બાજુ પત્રશાખા તથા પદ્મવશાખા બનાવેલી છે. રૂપસ્તંભમાં બંને બાજુએ દેવીઓનાં રૂપો કોતરેલાં છે. મંદિરની જગ્યામાં મોઢેરા તથા મુચ્છકનાં પ્રાચીન મંદિરોથી આજે રૂપકામ ખીચાખીચ રીતે કોતરેલું છે. તેમાં દરેક દિશાના દિઘ્પાલો ઉપરાંત પ્રજ્ઞાદિ દેવોનાં અને દેવીઓનાં સ્વરૂપો મૂકેલાં છે.

પ્રાચીન શિલ્પસ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ આ મંદિર ગુજરાતનાં કલાસ્થાપત્યોમાં સારું એવું સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતના ખીજા પ્રાસાદોની જેમ કનેદાનુ આ મંદિર પણ સુસ-

૫ 'સ્કંક પુરાણ' - 'ધર્મોત્તમ ખંડ' શ્લો. ૫૨

૬. 'આર્કિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ નોર્થન ગુજરાત' પા ૧૧૨

લભાનેના પ્રહારથી જયી શક્યું નથી અને તેથી આ મંદિરનાં કેટલાંક શિલ્પો, પ્રતિ-
માઓ વગેરે થોડેઘણે અંશે ખંડિત થયેલાં હોવાનું જણાય છે. ઈ. સ. ૧૩૯૨-સં. ૧૪૪૮
માં કનોડા અને ગાંધૂ વચ્ચે, ઝુજરાતને યથાવી ચઢેલ સૂળા રાસ્તીખાન અને દિલ્હીથી
નવા નિમાયેલા સૂળા ઝંફરખાન વચ્ચે છારે યુદ્ધ થયું; જેમાં ઝંફરખાને રાસ્તીખાનને
અહીં હરાવી નસાડ્યો હતો. ત્યારબાદ ઝુજરાતનો વહીવટ ઝંફરખાને હાથમાં લીધો, અને
અહીં છુટ થઈ એટલા માટે થોડે દૂર બાતપુર નામનું ગામ તેના સ્મારકમાં વસાવ્યું, જે
આજે પણ વિદ્યમાન છે.^૭ આ વખતે મુસલમાનોએ આ મંદિરનાં શિલ્પોને ખંડિત કર્યાં
હોય એમ માનવાને કારણ છે.

આ ગામમાં બીશું પણ આજુ એક કલાધામ સોમેશ્વર મહાદેવનું મંદિર હતું.
જેમ બહુશ્રદ્ધા કનોડિયા બલિની કુલાંબા છે, તેમ તેમના ઇષ્ટદેવ સોમેશ્વર મહાદેવ
ગણાય છે. આ સોમેશ્વર મહાદેવનું એક પ્રાચીન મંદિર દો. જર્જેસ બ્યારે સં. ૧૬૭૧ માં
કનોડા આવેલા ત્યારે તેનો મંડપ વિદ્યમાન હતો, જેનું સુંદર ચિત્ર તેમના રિપોર્ટમાં
આપેલું છે. આજે તો તેનું નાશનિશાન જયપા પામ્યું નથી.

આ સિવાય અહીં ચોટપ, વીરતા, જોવાદ, ગાંધૂ વગેરે નળકળાં ગાયોમાં આવાં
સુંદર પ્રાચીન મંદિરોનાં અવશેષો, કલાના રસિક વિદ્વાનોને આમંત્રી રજાં છે. કનોડા
ગામ પ. પ. યુગપુરુષ યશોવિજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન છે; જેના યુનિત પદ્મરત્નથી
તે પવિત્ર અને ધર્માત્મકીર્તિ જન્યું છે. તેવી જ રીતે તે ઐતિહાસિક અને શિલ્પકલાની દ્રષ્ટિએ
પણ વધુ મહત્ત્વ ધરાવતું હોઈ, ત્યાં અને ત્યાંની આબુખાબુનાં ગાયોમાં કેટલાંયે શિલ્પ-
સ્થાપત્યો પ્રાચીન કલાશિલ્પનું પ્રદર્શન રજૂ કરે છે. આવા યુગપુરુષ, અને પવિત્ર સંતની
જન્મભૂમિનાં દર્શન કરી, તેમાંથી ઇતિહાસ અને પ્રાચીન શિલ્પકલાની પ્રેરણા પ્રાપ્ત
કરવા, ઇતિહાસ-કલાના રસિક વિદ્વાનો જરૂર તેની મુલાકાત લેશે એમ ઈચ્છું છું.

૭. 'ઝુજરાતનો સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ' ખંડ ૧, પા. ૧૬૩

न रामं नापि च द्वेषं, विषयेषु यदा वसेत् ।

औदासीन्यनिमग्नात्मा, तदाप्नोति परं मह- ॥

છેલ્લોનું લાવનાં નિમગ્ન આત્મા જ્યારે વિષયોમાં
તત્ત્વ કે દ્રેષ્ટને પામતો નથી ત્યારે પરમ જ્યોતિને તે
પ્રાપ્ત કરે છે.

[પરમજ્યોતિ:પરવિષ્ણુતિ]

[શ્રી યશોવિજયજી

શ્રીમાન યશોવિજયજી

[લેખક : ડૉ. ત્રીશુભ ભગવાનદાસ મનઃશુભલાઈ મહેતા,
એન. બી. બી. એસ. મુંબઈ]

જે વિશ્વ વિશ્વતિરૂપ મહાઅયોતિર્ધરો જિનશાસનના ગમનંગણમાં ચમકી ગયા છે, તેમાં શ્રી યશોવિજયજીનું સ્થાન સદાને માટે અચર રહેશે. ઇતિહાસસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યજી પછી અત્યાર મુંબઈમાં શ્રી ગ્યાનંદજીના આદિના અપવાદ સિવાય તેવી પ્રખર જીવ-શક્તિવાળો બીજો વતવજાની મહાત્મા થયો. હોય એવું બજાઈ નથી. એમની પ્રતિભા કેટલી અસાધારણ હતી અને એમનો જીવિત્ત્વ કેવી કુશળ હતી, એ તો એમની સૂક્ષ્મ વિવેકમય તીક્ષ્ણ પદ્ધતિઓના પરથી સ્વયં બજાઈ આવે છે, અને આપણને તાર્કિકશિરોમણિ કવિકુલશુર સિદ્ધસેન દિવાકરચરિત્રું સમરણ કરાવે છે. એમની દૃષ્ટિવિશાલતા ને હૃદયની સરલતા કેટલી બધી અદ્ભુત હતી અને સર્વ દર્શનોના પ્રત્યેની એમની નિરાંત્રી માધ્યસ્થ વૃત્તિ કેવી અપૂર્વ હતી, તે તો એમની સર્વ દર્શનોના તલપરથી નિષ્પક્ષપાત ખીખાંસા પરથી પ્રત્યેક થાય છે, અને આપણને ધરદર્શનવેત્તા મહર્ષિ હરિસદ્રસૂરિની યાદ તાજી કરે છે. વાદ્મયના સમસ્ત ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરતું એમનું મૌલિક સાહિત્યસર્જન કેટલું બધું વિશાળ છે અને કેવી ઉત્તમ પદ્ધતિનું છે, તે તો એમના ચલણી સિદ્ધિ જેવા ટંકાલીઈ પ્રમાણભૂત વચનામૃત પરથી સહેજે લાસ્યમાન થાય છે, અને આપણને ઇતિહાસસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યજીનું પ્રભુત્વ દર્શન કરાવે છે. અધ્યાત્મ-યોગ વિષયનો એમનો અભ્યાસ કેટલો બધો ક્રિડો છે અને આત્મજ્ઞાન-જ્ઞાન પ્રત્યેની એમની અભિરુચિ કેવી અદ્ભુત છે, તે તો એમના અધ્યાત્મ-યોગ વિષયક ગ્રંથ-રત્નો પરથી સ્વયંસિદ્ધ થાય છે, અને આપણને યોગિરાજ ગ્યાનંદજીનું સમરણ કરાવે છે. આત્મ આ મહાત્મા પ્રતિભામાં બધું સિદ્ધસેન દિવાકરના પુનરવતાર હોય, શાર્દૂલિક અભ્યાસમાં બધું લગુ હરિસદ્ર હોય, જીવજ્ઞાનમાં બધું યીજા હેમાચાર્ય હોય, અધ્યાત્મવિદ્યામાં બધું ગ્યાનંદજીના અનુભવી હોય એમ આપણને સહેજે પ્રતિભાસે છે.

આ પોતાના મૂળાળા અવતારને-‘કૃત્તોલી શારદ’ને કેવી સરસ્વતીને લલ્લના માર્ગ સંતાર્ક બહુ પડ્યું! આ સાચેસાચા અધ્યાત્મવાચરપતિ (અગ્રજી) વાચકવરની વાચા સાંભળી વાચાલ વાચરપતિ (નિઃશયજી) અવાચક થઈ ગયો! વાદ્મયની રંજ-ભૂમિમાં કવિતાસુંદરીને થયેલ નવાવનારા આ સત્કવિની ચશસ્ત્રોત્તમી પ્રતિપક્ષીઓનાં મસ્તક ધોળાં ને મુખ કાળાં થયાં! જ્ઞાનીઓના હૃદયકોશમાં વહતી અધ્યાત્મ જ્ઞાનગંગાને

આ ભગીરથે અવનિને પાવન કરવા પૃથ્વી પર અવતારતાં પ્રાણીઓનો વિલાવરૂપ પાપમલ કયાંય ધોવાઈ જયો !

આમાં લેશમાત્ર અતિશયોક્તિ નથી. હા, ન્યૂનોક્તિનો સંભવ છે ખરો ! એમના સમકાલીન શ્રી ઠાંતિવિનય મુનિએ ‘સુવસવેલી’ માં એમને લલ્લ લાવાંબલિ અર્પી છે કે—

“કુર્ચલી ચારદ તણાળ, ખિરદ ધરે સુવિક્તિ;
ખાલપણે અલવે બિલેલ, લીધો ત્રિદશ ગુરુ છત.
હમુ બાંધવો હરિભક્તો રે, કલિયુગમાં જો યવો ખીજે રે;
છતાં યશસ્વ ગુણ સુણી, કવિયણ ધુધ કે ચત ખીજે રે.
સંવેગી સિરસેહરો, ગુરુ જ્ઞાનરથજીનો દરિયો રે;
કૃમત તિમિર ઉન્નેહવા, જો તો બાહારજી કિનકરિયો રે.”

અર્વાચીનોની જેમ તેમના નામ પાછળ ઉપાધિઓની લાંબી લંગાર નહિ લાગેલી છતાં, આ સીધા સાદા ‘ઉપાધ્યાયજી’ પણ આચાર્યોના આચાર્ય ને ગુરુઓના ગુરુ થવાને પરમ યોગ્ય છે. યશઃશ્રીના પદછાયા પાછળ ડોહનારા આધુનિકોની પેઠે તેઓ તેની પરવાહ નહિ કરતા છતાં ‘પશાન્તી’ હજુ તેમનો પીછો છેડતી નથી ! અધ્યાત્મરસ પરિણતિ વિના શાસ્ત્રનો ભાર માત્ર વહનારાને નિર્માલ્ય તત્ત્વવિહીન અર્થાઓમાં શાસ્ત્રનો શસ્ત્ર તરીકે ઉપ-યોગ કરનારા આગમધરો તો ઘણાવ છે, પણ અધ્યાત્મ પરિણતિપૂર્વક શાસ્ત્રનો રસાસ્વાદ લેનારા ને શાસ્ત્રનો તાત્ત્વિક પ્રતિપાદનમાં કેવળ આત્માચે સદુપયોગ કરનારા તેમના જેવા નિશાચરી ને પરિણત સાથા આગમરહસ્યવેદી સુતધરો તો વિરલા જ છે પ્રસ્તુત શ્રી ઠાંતિવિનયજીએ કહ્યું છે તેમ ‘બીજ શતલક્ષ-કોટ સદ્ગુણીઓ પણ આને ન પહોંચે.’

“જશ શિર્ષાંક શાસનેલ, સ્વસમય પરમત દક્ષ;
ષોડશે નહિ કોઈ એહનેલ, સુગુણ અમેરા શતલક્ષ.
મલવાદિક સુતકેવલીલ, આજે હુઆ પદ જેમ;
કલિમાંહે ભોતાં થકાલ, ને પણ સુતધર તેમ.
વણ વચન-કસણિ ચડાલ, દુબ સુત-મુરમણિ ખાસ;
બોધિ જૂઠું હેતે ડરેલ, ધુધજન તમ અસાસ.” —સુવસવેલી

આ પુરુષરત્નને પામી ન્યાય ન્યાયજીવું પામ્યો, કાબ્ય કાબ્ય જન્યું; અલંકારને અલંકાર સાંપડ્યો, રસમાં સરસતા આવી, કરમાયેલી સુતવલ્લભી નવપદલવિત થઈ, યોગ કદંબતર ફલભારથી નમ્ર જન્યો, સુક્તિ આગ્રહજન્યથી સુક્ત થઈ, સુક્તિ છવનસુક્તપણે પ્રત્યક્ષ થઈ, ભક્તિમાં શક્તિ આવી, શક્તિમાં વ્યક્તિ આવી, ધર્મમાં પ્રાણ આબ્યો, સંવેગમાં વેગ આબ્યો, વૈરાગ્યમાં રંગ લાગ્યો, સાધુનાને સિદ્ધિ સાંપડી, શાસનનું શાસન આલવા લાગ્યું, કલિકાલનું આસન ડોલવા લાગ્યું, દર્શનને સ્વરૂપદર્શન થયું, સ્પર્શજ્ઞાનને

અનુકૂળ સ્થાન મળ્યું, ચારિત્ર ચારતાથે જન્ય, વચનને કસોટી માટે શ્રુતચિંતામણિ મળ્યો, અનુભવને મુખ એવા દર્શણ મળ્યું. તત્ત્વમીમાંસા માંસલ જની, દર્શનવિવાદો દુર્બલ થયા, વાકાનાં બંધન વ્રત્તચાં, અખંડ મોક્ષમાર્ગ વિશ્વમાં વ્યાપી રહ્યો, અંધશ્રદ્ધાની આંધી ફર થઈ, દંભના પડકા ચિરાચા, કુચુરુઓના ડેરા તંબૂ ઊપડયા, વેશવિદંબકોને વિદંબના થઈ, શુષ્ક જ્ઞાનીઓની શુષ્કતા મુકાઈ, કિંચાજડોની જડતાની જડ ઊખડી અને ધર્મ તેના શુદ્ધ વસ્તુધર્મ સ્વરૂપે પ્રસિદ્ધ થયો. આવા શુભસુદ્રનું શુભમાન કેમ થાય? શુદ્ધદેવી મત્સરવંત કુલનેની પરવાહ ક્યાં વિના શ્રી કાંતિવિજયજી પણ કહે છે કે—

“શ્રી યથોવિજય વાચક તણા, હું તો ન લઈ શકું શુભ વિસ્તારો રે;
ગંગાજલ કણિકા થકી એહના, અધિક અછે ઉપમારો રે.
વચન રચન સ્વાધ્યાસનાં, નય નિગમ આમમ ગંભીરો રે;
ઉપનિષદા જિમ વેદનાં, જેમ કવિ ન લહે કોઈ ધીરો રે
શીતલ પરમાનંદિની, શુચિ વિમલ સ્વરૂપ સાચી રે;
જેહની રચના-ચદિકા, રસિયા જણુ સેવે રાચી રે.”

ઇત્યાદિ પ્રકારે કવિજનોએ જેમના શુભાનુવાદ મુકતકે ગાયા છે, એવા આ મુકુતી યથોવિજયજી પોતાની અમર મુકુતિઓથી સદા જ્યવંત ને જીવંત જ છે. ‘મુકુતિ એવા તે રસસિદ્ધ કવીશ્વરે જ્યવંત છે, કે જેની યશઃકલ્પમાં જરા-મરણુજન્ય કથ નથી’— આ શ્રી ભર્તૃહરિની ઉક્તિ શ્રી યથોવિજયજીના અંબધમાં અક્ષરશઃ અસ્તિતાથે થતી દેખાય છે, કારણ કે પોતાની એક એકથી ચરસ ઉત્તમ કાવ્યમય મુકુતિથી જ્યવંત એવા આ કવીશ્વર પોતાની યશઃકલ્પથી સદા જીવંત છે; યશઃશ્રીના વિજયી થઈ ખરેખરા ‘યથોવિજય’ થયા છે. શબ્દનયે યથાર્થ ‘યથોવિજય’ એવં જૂત નયે ‘યથોવિજય’ બન્યા છે!

આવો મહાપ્રતિભાસંખન સંસ્કારસ્વામી સેંકડો વરોમાં કાંઈ વિરહો જ પાકે છે. પ્રખર દર્શનઅભ્યાસી પં. મુખલાલજી કહે છે તેમ ‘જૈન સંપ્રદાયમાં ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન વૈદિક સંપ્રદાયમાં શંકરાચાર્ય જેવું છે.’ પણ આવા સમર્થ તત્ત્વદ્રષ્ટા કાંઈ એકલા જૈન સંપ્રદાયના જ નહિ, પણ સમસ્ત ભારતના જૂથજૂથ છે. આ ભારતભૂમિ ધન્ય છે કે જેમાં આવા તત્ત્વદ્રષ્ટા પુરુષરત્નો પાકે છે. અને આવા સંપ્રદાયથી પર, વિશ્વશાહી વિશાલ દષ્ટિવાળા મહાત્મા કાંઈ એકલા જૈનોના જ નથી, એકલા ભારતના જ નથી, પણ સમસ્ત વિશ્વના છે.

એમનું ખરું જીવન તો આધ્યાત્મિક-આત્મપરિણતિમય આદર્શ ‘મુનિજીવન’ છે. પોતાનો જીવનસમય તેમણે અપ્રમાદપણે યથોક્ત મુનિધર્મના પાલનમાં, શાસનની પ્રભાવનામાં, સત્ક્રિયોદ્ધારમાં, અને પ્રમાણુજૂત એવા વિપુલ સાહિત્યસર્જનમાં સુવ્યતીત કર્યો છે. શુજરાતી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને મારવાડી-જે ચારે ભાષામાં તેમણે આખાલવૃદ્ધ સર્વને ઉપયોગી એવું વિવિધવિધથી ટંકોટીણું સાહિત્ય સર્જ્યું છે. તેમના મુખ્ય વિષયો ન્યાય,

સમાજસુધારણા, અધ્યાત્મ, યોગ, હકિત આદિ છે. એકલા ન્યાય વિષયના જ તેમણે એકસો અંશ રચ્યાથી ‘ન્યાયાચાર્ય’ પદ મળ્યાનો તેમણે પોતે જ ઉલ્લેખ કરેલો છે. તેમજ ‘રહસ્ય’ પાંચાંકિત એકસો અંશ રચવાની પ્રતિજ્ઞાનો ઉલ્લેખ પણ તેમણે પોતે જ કર્યો છે. આમ હાલના ક્રિકેટના ઉત્તમ ખેલાડીઓ (Century Bat sman) જેમ આ સાહિત્યના ખેલાડીએ વાદ્ય-કીર્ણગણમાં સ્વીચો નોંધાવવાની જ વાત કરી છે ! અને સર્વત્ર પ્રમાણભૂત હોય ચિરસ્થાવી પ્રીતિને લીધે નોટ આઉટ જ (Not out) રહ્યા છે ! જેમ ઉત્તમ ખેલાડીના ખોલે ખોલે રસિક પ્રેક્ષક લોકો હાવેશમાં આફ્રીન પોકારે છે, તેમ આ સાહિત્ય મહારથીના ખોલે ખોલે તત્ત્વસિક્ષક વિદ્વાન્મનો ‘ધન્ય ધન્ય’ના હર્ષનાદો કરે છે ! પરમ તત્ત્વચિંતક શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ અંજલિ આપી છે કે-“યશોવિજયજીએ યશો રચતાં એટલો ઉપયોગ સપ્ત્યો હતો કે તે પ્રાયે કોઈ ઠેકાણે ચૂકવા નહોતા.”

આમ અક્ષરહેતુમાં જેનો અક્ષર આત્મા પ્રતિબિંબિત થાય છે, પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય યમ-તાર જણાય છે, એવા આ મહાત્માનું અધ્યાત્મ જીવન તેમની કૃતિઓના આશ્ચર્યકર દર્શન પરથી વિગ્રહણ વિવેકોએ અનુમાની શકે છે. તેમની એક એક કૃતિ એવી અમૂલ્ય અને અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલી છે કે, તે પ્રત્યેકનું વિહંગાવલોકન કરવા માટે પણ અનેક શ્લેષભાષા નોંધો, પણ અત્રે તેટલો અવકાશ નથી, એટલે અહીં તો યતયત્ન છોડતો દષ્ટિપાત કરીને જ સંતોષ માનશું.

તેમના સમકાલીનોમાં ઉપાધ્યાયજી વિનયવિજયજી, આનંદજી, સત્યવિજય ગણી, માનવિજય ઉપાધ્યાય આદિ વિશિષ્ટ વિદ્વાન-દલી હતી. તેમાંય ખાસ કરીને શાંત સુધારકનું અનુપમ સંગીત કરનારા શાંતમૂર્તિ મહા મુમુક્ષુ શ્રી વિનયવિજયજી તો એમના સહાધ્યાયી પરમાર્થ સુહૃદ્ હતા. આ વિનયવિજય અને યશોવિજયની ભેટી સુપ્રસિદ્ધ છે. જન્મે બાદ પરમાર્થ મિત્ર અને ઉત્તમ કેદિના શાંત મુમુક્ષુ હતા. ઘેર ઘેર રસપૂર્વક વંચાતો સુપ્રસિદ્ધ ‘શ્રીપાલ રાસ’ તો આ જન્મે મહાત્માઓની સંયુક્ત કૃતિ છે. શ્રી વિનયવિજયજીએ એનો પૂર્વ ભાગ રચ્યો, ત્યાં તેમનો સંદેશમાં દેહોત્સર્ગ થયો; એટલે તેમના પરમાર્થ મિત્ર શ્રી યશોવિજયજીએ તેનો ઉત્તર ભાગ રચી ઉત્તમ મિત્રધર્મ કર્યું. છેવટે ત્યાં શ્રી યશોવિજયજી પરમ આત્મલેલાસથી ગભ્યાં છે કે—

“માહરે તો મુરુચરણ પસાયે, અનુભવ ક્ષિપ્યાંહિ પેઠા;
ઋદ્ધિ પુર્વક અગટી વટમાંહે, આતમરતિ હુષ ખેડો રે...
...સુખ સાહિબ જગનો તુમે ”

શ્રીમાન્ આનંદજીનો દર્શન-સમાગમ એ શ્રી યશોવિજયજીના જીવનની એક ક્રાંતિકારી વિશિષ્ટ ઘટના છે. તે વખતના રૂઢિચુસ્તપણાને વળગી રહેનાર સમાજ એવી પરમ અવધૂત જ્ઞાનદયાવાળા, આત્માનંદમાં મગ્ન રહેનારા, આત્મારાત્રી સત્યુત્તરને યોગથી

ન શક્યો, ને આ 'હોઆનંદ'નો (આનંદધનનનો) કચેરો લાભ ન ઉઠાવી શક્યા; ધર આંગણે ભિજેલા કલ્પવૃક્ષને ન આરાધી વાંછિત ફલથી વંચિત રહ્યો. એ સમાજનું મહાદુર્ભાગ્ય અથવા કષ્ટલ કલિકાલનો-દુઃખમ કાલનો મહાપ્રભાવ ! પણ તેવું તેવાને ખેલે, Like attracts like, લોહચુંક લોહને ખેલે એ ન્યાયે શ્રી યશોવિજયજી શ્રી આનંદધનજીને તેમના યથાર્થ સ્વરૂપમાં જોળખી શક્યા, - જેમ શ્રી દેવચંદ્રજી કહે છે તેમ-

‘તેહ જ એહનો બલુગ, ભોકતા જે દુમ સમ ગુજરાવજી’

તેવો જ તેવાને જોળખે સાચો જવેરી જ જવેરાત પારખી શકે તેમ તે સમયે પણ શ્રી યશોવિજયજી જેવા વિરલા રત્નપરીક્ષક જ શ્રી આનંદધનજી જેવા મહાપુરુષ રત્નને તેમના યથાર્થ સ્વરૂપે જોળખી શક્યા. આ પરમ અવધૂત-ભાવનિર્જન આનંદ-ધનજીના દર્શન-સમાગમથી શ્રી યશોવિજયજીને ઘણો ઘણો આત્મહાસ્ય થયો, આત્મ-આત્માનંદ થયો. આ પરમ ઉપકારની સ્મૃતિમાં શ્રી યશોવિજયજીએ મહાગીતાઈ આનંદધનજીની સ્તુતિરૂપે ‘અષ્ટપદી’ રચી છે. તેમાં તેમણે પરમ આત્મોદ્ધાસથી આનંદ-ધનજીની સુખતક-કે ભારોભાર પ્રશંસા કરી છે ત્યાં તેઓશ્રી કહે છે કે, માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં આનંદધનજી ખાતા હતા અને આનંદપૂર્ણ રહેતા હતા. એવી મસ્ત દશામાં તેઓ વિહરતા હતા, આત્માનુભવજન્ય પરમ આનંદમય અદ્વૈત દશામાં વિહસતા હતા. આવા પરમ આત્માનંદમય યોગીશ્વરના દર્શન-સમાગમથી પોતાને આનંદ આનંદ થયો, પારસમણિના સ્પર્શથી લોહું જેમ સોનું થાય, તેમ આનંદધન સાથે જ્યારે ‘સુખશ’ મળ્યો, ત્યારે હું ‘સુખશ’ આનંદ સમો થયો. જ્યારે પારસમણિસમા આનંદધનજીના સમાગમથી લોહ જેવો હું યશોવિજય સુવર્ણ બન્યો. કેવી જલ્પ ભાવાંબલિ !

“મારગ ચલત ચલત ગાત આનંદધન પ્યારે, રહત આનંદ ભરપૂર.”

“કોઈ આનંદધન છિદ્ર હી પેખત, જસ રાસ સંગ ચઢી આયા;
આનંદધન આનંદરસ ઝીલત, દેખત હી જસ સુખ ગાયા.”

“આનંદધનકે સંગ સુજસ હી મિલે જળ, તળ આનંદ સચ ભયો સુજસ;
પારસ સંગ લોહા બે ફરસત, કયન હોત હી તાકે કસ.”

“ઝેરી આજ આનંદ ભયો મેરે !

તેરો મુખ નિરખ નિરખ, રોમ રોમ શીતલ ભયો અગોઅગ;

“શુદ્ધ સમતારસ ઝીલત, આનંદધન ભયો અનંત રગ. ઝેરી”

આ ઉપરથી અહીં એક વિચારણીય રસપ્રદ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે કે, આવો ન્યાયનો એક દુરંધર આચાર્ય, પદ્મચંદ્રનો સમર્થ વેત્તા, સકલ આત્મચરિત્રનો બહુ, વિદ્વદ્વિરોધિય યશોવિજય જેવો પુરુષ, આ અનુભવયોગી આનંદધનજીના પ્રથમ દર્શન-સમાગમે બહુ મંત્રમુગ્ધ થયો હોય એમ આનંદતરંગિણીમાં ઝીલે છે, અને તે યોગી-શ્વરની અદ્વૈત આત્માનંદમય પીતરાગ દશા દેખાંને સાનંદાશ્ચર્ય અનુભવે છે ! અને

પોતાની સમસ્ત વિદ્યાનું અભિમાન એકીસપાટે ફગાવી દઈ, બાળક જેવી નિદોષ પરમ સરળતાથી કહે છે કે, 'લોહા જેવો હું આ પારસમણિના સ્પર્શથી સોનું બન્યો।' અહો! કેવી નિર્મોહતા! કેવી સરળતા! કેવી વિદ્વંસતા! કેવી ગુણગ્રાહિતા! આને બદલે બીજો કોઈ હોત તો? તેને અભિમાન આડું આવી બેસું રહેત કે, 'હું' આવડો મોટો ધુરંધર આચાર્ય, આટલા બધા શિષ્ય-પરિવારનો અગ્રણી ગણધિપતિ, સમસ્ત વિદ્વત્સમાજના સુપ્રતિષ્ઠિત-આવો જે 'હું' તે શું આવશે નહું?' પણ યથોચિત્ત્વજી એર પુરુષ હતા, એટલે આનંદધનજીનો દિવ્ય ધ્વનિ તેમના આત્માએ સાક્ષાત્તે ને તે સંતના ચરણે ઢળી પડેલા. શ્રી યથોચિત્ત્વજીને અહીં પ્રત્યક્ અનુભૂતિ ધર્મ હોય એમ જણાય છે કે આ અનુભવજ્ઞાની પરમ યોગી પુરુષની પાસે માત્રુ શાસ્ત્રજ્ઞાન (Theoretical knowledge) શન્યરૂપ છે, મોટું મોટું છે; કારણ કે અધ્યાત્મ વિનાનું-આત્માનુભવ વિનાનું શાસ્ત્ર એકલા વિનાના મીઠા જેવું છે હું આટલા વર્ષ ન્યાય, દર્શન આદિ સર્વ આગમ-શાસ્ત્ર ભણ્યો, પણ લોહું જ રહ્યો. પણ આ આત્મજ્ઞાનના નિધાનરૂપ, પારસમણિ આનંદધનના બહુમં સ્પર્શથી લોહા જેવો હું સોનામાં ફેરવાઈ ગયો। એવા સંવેદનથી એમનો આત્મા પરમ ભાવાવેશમાં આવી જઈ શ્રી આનંદધનજીને સર્વ પ્રદેશથી નમી પડ્યો એમ પ્રતીત થાય છે. આમ યથોચિત્ત્વજીના પરમાર્થ ગુરુ આ આનંદધનજીના પ્રસંગ ઉપરથી વર્ત-માનમાં પણ જે કોઈ અદ્યપ્યુત જ્ઞાની જન ચત્રતરથી કંઈક શીખી લઈ પોતાને જ્ઞાની માની બેસવાનો કોઈ રાખતા હોય તેને ઘણો ધડો લેવા જેવું છે, અને આ મુઠ્ઠો ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.

આવા આનંદધનજી જેવા પરમાર્થ ગુરુના ચરણે લેણે અધ્યાત્મ, યોગ, લક્ષિતી પ્રેરણાનું પીયૂષપાન કરું હર્તું, એવા શ્રીમાન્ યથોચિત્ત્વજી એક આદર્શ સમાજસુધારક અને પ્રખર ધર્મઉદ્ધારક તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. જે ખાસ નોંધવા જેવું છે કે તેમનો સુધારો આધુનિકોની જેમ વહાતદા સ્વચ્છંદાનુયાયી નથી, પણ નિર્મલ શાસ્ત્રમાગોનુયાયી ને શુદ્ધ આદર્શવાદી છે ભગવાન પ્રણીત મૂળ આદર્શ માર્ગથી સમાજને જાગ્રત કરેલો દેખી, ગૃહસ્થોને તેમજ સાધુઓને વિપરીતપણે-વિરુદ્ધપણે વર્તતા નિહાળી, કુદ્ર નિર્માત્મ મતમતાંતરથી અખંડ જૈન સમાજને ખંડખંડ-છિન્નસિન્ન થયેલો ભાળી, તેમજ ભાવના-શીલ સાચી અંતરદાગ્ધ્યાજી દૃઢ અત્યંત દ્રવોભૂત થયું હતું-કંકણી બિટપું હતું. એટલે જ તે સમાજનો સડો દૂર કરવાના એકાંત નિર્મલ ઉદ્દેશથી તેઓશ્રીએ ભગવાન્ સીમધર પાસે 'સાહી ત્રણસો' ને 'સવાસો ગાથા'ના સ્તવનાદિના વ્યાજથી કરણ પોકાર પાડ્યો છે કે, 'હે ભગવન! આ જિનશાસનેની થી દશા!' અને તેના બહાને કેવળ નિષ્કારણ કરણથી ઝેરિત ધર્મ સુધુપ્ત સમાજને ઠેટલીક વાર સખત ચખ્છપ્રહારના 'આખખા' મારી દોહાવ્યો છે-અથત કર્યો છે; તથા ગૃહસ્થોને સાધુનો ઉચિત આદર્શ ધર્મ સ્પષ્ટપણે સર્વત્ર શાસ્ત્રાધારપૂર્વકે મીઠાશથી રખું કરી, સમાજને વેરી વળેલા કુસાધુઓ ને કુશુરોઓની નીંદરપણે સખત આટકણી કાઢી છે.

તેઓશ્રી શ્રી સીમંધસ્તવાગીજીને સ્તવતાં વિનંતિ કરે છે કે, ‘હે ભગવન! કૃપા કરીને મને શુદ્ધ માર્ગ બતાવો। આ ભસ્ત્રશ્વેત્રના લોકોએ ભગવાન ચિનના અનુપમ શાસનના જે હાલહવાલ કર્યો છે, તે જોઈને મારું હૃદય ચિરાર્થ ભય છે, જોટલે આપની પાસે પોકાર પાડું છું. આ વર્તમાન દુઃખમ કાંઈના અધઃપદ્ધાણુ, ગાઢરિયા પ્રવાહ જેવા, મતાગ્રહી, વક્ર-જડ લોકો કેઈ સાચી વાત કહે તો તે સાંભળવાને પણ તૈયાર નથી। તેને કંઈ કહેવું તે અરણ્યમાં પોક મૂકવા જેવું છે। જોટલે મારી શાસનદાઝની વરાળ હું આપની પાસે ઠાલવું છું.’

‘જીઓ! કેઈ લોકો સૂત્રવિરુદ્ધ આચારે ચાલી રહ્યા છે, ને સૂત્રવિરુદ્ધ જોલી રહ્યા છે. આવા કેઈ જનો એમ કહે છે કે, ‘અમે ભગવાનનો માર્ગ રાખીએ છીએ-અમે છીએ તો માર્ગ ચાલે છે।’ આ તે હું કેમ શુદ્ધ માણું? આ લોકો જોટા કૂક-કપટવાળા આલંબન દેખાડી મુગ્ધ-સોળા લોકોને પરિત કરે છે, ને આત્માભંગરૂપ કાણું તિલક પોતાના કપાળે ચોટે છે।’

“આણે સૂત્ર વિરુદ્ધાચારે, લાણે સૂત્ર વિરુદ્ધ;
એક કહે અમે મારગ રાખુ, તે કેમ માણુ શુદ્ધ રે.
જિનજી! જિનતરી અરધારે
આલંબન કૂકાં દેખાડી, મુગ્ધ લોકોને પાડે;
આણુલાખ તિલક તે ઠાણુ, થાપે આપ નિલાડે રે ..જિનજી”

બળી, બીજે કેઈ એમ કહે છે કે, “એમ ઘણા લોક કરતા હોય તેમ કયે જરૂં, એમાં શી ચર્ચા કરવી? ‘મહાજન ચાલે તે માર્ગ’ કહ્યો છે ને તેમાં જ આપણને અર્થા-પૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે.” ત્યારે શ્રી યશોવિજયજી તેનો સજ્જસજ્જોતો જવાબ આપે છે કે, આ જગતમાં અનાયોની વસ્તી કરતાં આર્થ લોકોની વસ્તી ઘણી જોડી છે, આર્થમાં પણ જૈન થોડા છે; તે જૈનમાં પણ પરિણત જન-આત્મપરિણામી, સાચા જૈનતરી ભાવિતાત્મા એવા જનો થોડા છે; અને તેમાં પણ અમણ અર્થાત્ સાચા સાધુસુધર્શી સંપન્ન એવા સંત-જનો થોડા છે, બાકી માણું ગુહાગ્ર્ય છે એવા વેષધારી દ્રવ્યલિંગી સાધુઓ તો ઘણા છે, અને તમે જે મહાજન-મહાજન કહો છો, તે તો બિનાજ્ઞા-બિનશાસન પાળતા હોય તે ‘મહાજન’ છે, બાકી માત્ર મુખે શાસન-શાસનની બાંગ મારતા હોય તે મહાજન નથી. જેની પૂઠે ટોણું ચાલતું હોય એવો અજ્ઞાની કાલે ગજળને ચલાવનારો-આચાર્ય કહેવાતો હોય, તો પણ તે મહાજન નથી, એવું ધર્મદાસ ગણીતું વચન વિચારી, મનને સોણું મ કરો।

“આર્થ થોડા અનારજ જનવી, જૈન આર્થમાં થોડા;
તેમાં પણ પરિણત જન થોડા, અમણ અર્ધજ-અહુ થોડા રે જિનજી!
અજ્ઞાની નવિ હોવે મહાજન, જો પણ ચક્રવે ટોણું;
ધર્મદાસ ગણી વચન વિચારી, મન નવિ કીચે સોણું. રે જિનજી!”

સગવાન આજ્ઞાએ યથાતથ્યપણે ચાલતો જોવો એક જ સાધુ હોય, એક જ સાધ્વી હોય, એક જ શ્રાવક હોય, એક જ શ્રાવિકા હોય, તો પણ તે આજ્ઞાચુક્રાને ‘સંઘ’ નામ ઘટે છે, બાકી તો અસ્થિસંઘાત છે, જેમ શ્રી સુદ્રઘાહુત્વાગીયે ‘આવશ્યક સૂત્ર’ માં કહ્યું છે, માટે નિઝ છ’દે-સ્વચ્છ’દે ચાલતો હોય તે અજ્ઞાની છે, ને તેની નિશાએ ચાલનારા પણ અજ્ઞાની છે. આવો અજ્ઞાની બે ગચ્છનો ધણીચ્છી ઘઈ પછી ગચ્છને ચલાવે તો તે અનંત સંસારી છે. જે ખંડખંડ પંડિત હોય-‘ધંધર હંધર કંઈ બલુવાવાળો હોય’ તે કંઈ જાની નથી. જ્ઞાની તો જે નિશ્ચિત સમય બાજે તે છે, જેમ ‘સંમતિસૂત્ર’ માં સ્પષ્ટ કહ્યું છે. બાકી બે સમયનો-સિદ્ધાંતરૂપ અખંડ વસ્તુનો વિનિશ્ચય ન હોય, તો જેમ જેમ બહુશ્રુતને, બહુજનને સંમત-માનીતો હોય, અને જેમ જેમ ઝાઝા શિષ્યપરિવારથી પરિવરેલા હોય, તેમ તેમ તો જિનશાસનનો વેરી છે-દુરમન છે.

“અજ્ઞાની નિજ છ’દે ચાલે, તસ નિશાએ વિહારી;
અજ્ઞાની બે ગચ્છને ચલાવે, તે તો અનંત સંસારી રે જિનજી!
ખંડ ખંડ પંડિત જે હોય, તે નવિ કહિયે નાણી;
નિશ્ચિત સમય લહે તે નાણી, સમતિની સહિનાણી રે જિનજી!
જિમ જિમ બહુ શ્રુત બહુજનસંમત, બહુ શિષ્યે પરવરિયા;
તિમ તિમ જિનશાસનનો વયરી, બે નવિ નિશ્ચય દરિયા. રે જિનજી!”

ઇત્યાદિ વચનોથી તેઓશ્રીએ લોકોની અધઘટલા પર સખત કુહાર-પ્રહાર કર્યો છે, અને પોતાની પાછળ મોટું ટોળું ચલાવનારા અજ્ઞાની ગચ્છાધિપતિઓને મહાજન માનનારાઓની ભ્રાંતિ ભાંગી નાખી છે, તેમજ નિશ્ચય જ્ઞાનથી રહિત-અખંડ વસ્તુ તત્ત્વના જ્ઞાનથી રહિત એવા બહુશ્રુત-બહુ વિદ્વાન્ તથા બહુ લોકપ્રિય તથા સેંકડો શિષ્યોના પરિવારથી પરિવરેલા કહેવાતા શુરુઓના બાહ્ય ઠાઠમાઠથી ને વાચાઈ-ભરથી અંબઈ જનારા મુગ્ધ જનોને તેવા અજ્ઞાનીઓથી લોભવાઈ ન જવાની સ્પષ્ટ ચેતવણી આપી છે.

ટોઈ લોટો એમ કહે છે કે, ‘લોઆદિક કપ્ટે કરી અમે લિસાવૃત્તિ કરીએ છીએ તે મુનિમાર્ગ છે,’ તેનો શ્રી યશોવિજયજી જવાબ આપે છે કે, તે માનવું મિથ્યા છે, કારણ કે સાચા મુનુકુલપણા વિના-આત્માર્થીપણા વિના જનમનની અનુવૃત્તિએ ચાલણું, જનમનરંજન કરવું, લોકને રૂંડ દેખાડવા પ્રવર્તવું, તે માર્ગ હોય નહિ. વગી જો માત્ર કપ્ટે કરીને જ મુનિમાર્ગ પ્રાપ્ત ઘઈ જતો હોય, તો બગદ પલ્લુ સારો ગણવો એમજો, કારણ કે તે બાપડો બાર વહે છે, તડકામાં ભમે છે ને ગાદ પ્રહાર ખમે છે! માટે માત્ર બાહ્ય ક્રાયકલેશાદિકથી કાંઈ મુનિપણું આવતું નથી, અને તેવા પુરુષની જે લિસા છે તે બલહરણી પૌરુષધની લિસા છે

“તે દજે મુનિ મારગ પાવે, બગદ થાયે તો સાસો;
ભાર વડે જે તાવડે ભમતો, ખમતો ગાદ પ્રહારો રે જિનજી!
લડે પાપ અનુજનો પાપે, બલહરણી જિન લિસા;
પૂરવ સર ત્રવ ખંડન કંડે એ, પચ વસ્તુની મિસા. રે જિનજી!”

બળી કોઈ એમ કહે છે કે, ‘અમે લિંગથી તરીશું, મુનિનો-સાધુનો વેષ, દ્રવ્યલિંગ અમે ધારણ કર્યું’ છે તેથી તરીશું; અને જૈન લિંગ એ સુંદર છે.’ તો તે વાત મિથ્યા છે-ખોટી છે, કારણ કે શુદ્ધ વિના તરણ નહિ, તથા રૂપ મુનિપણના-સાધુપણના-નિર્ગ્રંથ-પણના-શ્રમણપણના શુદ્ધ વિના તરણ નહિ, એમ જીવ વિના તારો ન તરી શકે તેમ, તેમ જ કોઈ નાટકિયો-વેષવિઠંબક ખોટો સાધુનો વેષ પહેરીને આવે, તો તેને નમતાં એમ દોષ છે, તેમ સાધુશુદ્ધ રહિત એવા વેષવિઠંબકને-સાધુવેષની વિઠંબના કરનાર બહાણીને નમીએ તો દોષનો પોષ જ છે.

“કોઈ કહે અમે લિંગ તરશું, જૈન લિંગ છે વારું;
તે મિથ્યા-નવિ શુદ્ધ વિષ્ણુ તરિયે, જીવ વિષ્ણુ ન તારે તારૂં રે જિનશ!
કૂટ લિંગ જિમ પ્રગટ વિઠંબક, બહાણી નમતાં દોષ;
નિષધસ (!) બહાણીને નમતાં, તિમ જ કહો તસ પોષ. રે જિનશ!”

ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારે તેઓશ્રીએ સમાજનો સરો સાફ કર્યો છે, હોકાની અંધશ્રદ્ધા ઉઠાડી છે અને તેઓને સત્ય શ્રદ્ધા પ્રત્યે દોષો છે. સાથે સાથે તેઓએ મુસાધુઓના-નિર્ગ્રંથ પીતરાળી મુનીશ્વરોનાં લક્ષણો સ્પષ્ટપણે બતાવી આપ્યાં મુનિપણની-નિર્ગ્રંથપણની બારો-બાર પ્રશંસા કરી છે. એમ કે—

“ધન્ય તે મુનિવરો રે, જે આલે સમજાવે;
ભવસાગર લીલાએ છિતરે, સંયમ ફિરિયા નાવે. ધન્ય
લોગ પકંતણ ઉપર બેઠા, પંકજ પરે જે ન્યારા;
સિંહ પરે નિજ વિક્રમ શૂર, ત્રિભુવન જન આધાર ધન્ય
જ્ઞાનવંત જ્ઞાની શુ મળતા, તન મન વચને સાચા;
દ્રવ્ય ભાવ મુધા જે ભાળે, સાચી જિનની વાચા ધન્ય.”

તે મુનિવરો ધન્ય છે કે, જે સમજાવે-સમજાવે રહિતપણે આવી શક્યા છે! જે આત્મ-પરિણતિમય શુદ્ધ ક્રિયારૂપ નૌકાવટે આ ભવસાગરને લીલામાં-રમત માત્રમાં પાર છીતરી બાધ છે! લોગ-પકંતણ હોઈ હર્ષ, જે તે ઉપર ઉઠાસીન થઈને પંકજ-કમલની જેમ ન્યારા થઈને બેઠા છે, સિંહની જેમ જે આત્મપરાક્રમી શૂરવીર છે-પોતાના આંતર શત્રુઓને હણવામાં વીર છે, ને જે ત્રિભુવન જનના આધારરૂપ છે, જે પોતે જ્ઞાનવંત-આત્મજ્ઞાનો છે ને જ્ઞાની પુરુષો સાથે હળીમળીને રહે છે, જે તન, મન, વચને સાચા છે, અને જે દ્રવ્ય-ભાવથી શુદ્ધ એવી સાચી જિનની વાચા વટે છે, સાચા વીતરાગપ્રણીત માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે, એવા તે નિર્ગ્રંથ મુનિવરો-શ્રમણોને ધન્ય છે!

તથા રૂપ મુનિશુદ્ધ ધારણા જે અસમર્થ હોય, પણ જે શુદ્ધ પ્રરૂપક હોય, તે સંવિગ્નપાસિક પણ જિનશાસનને શોભાવે છે; કારણ કે સરળ પરિણામી, નિર્દોષી કોઈ પોતાના સાધુપણનો દાવો કે દોષ કરતો નથી, પણ સવિગ્ન પાસિક છીએ, એમ સરળતાથી કહે છે. ઈત્યાદિ વાત પણ ત્યાં વિસ્તારીને ચર્ચા છે.

ગૂર્જરભૂષણ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું જીવન અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા યાને આપણું કર્તાવ્ય

[શ્રેણી : શ્રીયુત નિર્મલ]

ઉપાધ્યાયજી, લઘુહરિભદ્ર કે દ્વિતીય હૈમચંદ્ર તરીકેની ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરનાર ગૂર્જર દેશની મહાન વિભૂતિરૂપ શ્રીજિનશાસન પ્રભાવક યશોવિજયજી મહારાજશ્રીના જીવન ઉપર અનેકાનેક લેખો આજે આવવાનો સંભવ છે. કારણ કે ઉપાધ્યાયજી પ્રત્યેની હાકલે સક્તિ સહુ કોઈ વિદ્વદ્ભંજ કે આમજનતાના કિલભા એક યા બીજી રીતે પણ છલોછલ ભરેલી છે.

એ કે તે મહાપુરુષે પ્રાચીન કાળની પદ્ધતિએ આત્મપ્રશંસા નહિ કરવાના કારણે યા બીજા કોઈ પણ કારણે, પોતે તો કોઈ પણ સ્થળે પોતાના જીવનનો ઉલ્લેખ સરખો પણ કર્યો નથી. પણ તેઓશ્રીના સમકાલીન પૂ. કાન્તિવિજયજી કૃત “મુજસવેલીભાસ” નામના ગ્રંથ ઉપરથી જે કોઈ સ્પષ્ટાસ્પષ્ટ ખીના મળે છે તે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. છતાં જન્મ કિવસની નોંધ કોઈ પણ જગ્યાએ ભેવામાં આવતી નથી.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજને વિદ્યાના અવતાર કહીએ તો પણ તે અતિશયોક્તિ ભરેલું નથી કારણ કે તેમના કાળમાં તેમણે એટલો જાણે વિદ્યાનો ફેલાવો કર્યો હતો કે સામાન્ય જનતા પણ પ્રલોકખંદ કે ન્યાયભાષામાં વાતચીત કરી શકતી હતી.

ન્યાય, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોશ, ધર્મશાસ્ત્ર, યોગ વગેરે કોઈ પણ વિષય એવો ન હતો કે જેમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કંઈ ને કંઈ લખ્યું ન હોય. બીજા ગ્રંથકારોના સંસ્કૃત-પ્રાકૃતનાં ભાષાંતરો ગુજરાતી કે હિંદીમાં થાય ત્યારે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગુજરાતી ભાષાત્મક ‘દ્રવ્ય-મુલુ-પચીસ’ના શસ્ત્રું સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર થયું હતું, એ તેમની અપૂર્વ ગ્રંથકાર તરીકે સામર્થ્ય જણાવતી વિશિષ્ટતા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સાહિત્ય દ્વારા જૈન શાસનનો જહોળો ફેલાવો અને કુમત વાહીઓના હઠાગ્રહનું સુંદર શૈલીમાં નિરસન કર્યું છે. આજથી લગભગ અઠીસો વર્ષ પૂર્વેનો એટલે તે મહાપુરુષનો કાળ એવો હતો કે એ તેમના જેવા વિદ્વતાપૂર્ણ પુરુષ ન પાડ્યા હોત તો જૈન સમાજની શી પરિસ્થિતિ હોત તેની કલ્પના સરખી પણ ન આવી શકે. તેઓશ્રીએ જૈન સમાજને સુખર અને ઉન્નત રાજવામાં મહાન યોગ આપ્યો છે. તેમજ ગદ્યરત્નો રૂપી મોટો વારસો આપ્યો છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તર્ક, આગમ, અધ્યાત્મ અને યોગના વિષયમાં સેકંડો વિદ્વદ્ ભોગ્ય ગ્રંથોની રચના કરી છે, એટલું જ નહિ પણ પદો, સંખ્યયો, સ્તવનો, રાસાઓ વગેરે ખાલોપભોગ્ય ગુજરાતી સાહિત્યની અદિતીય રચના કરવી પણ તેઓ ચૂક્યા ન હતા.

શ્રેતામ્બર, દ્વિતીયર કે સ્થાનકવાસી ત્રણેય શિસ્તરૂપ જૈન દર્શનમાં નવીન ન્યાયની શૈલીમાં અંશે સર્જન કરનાર તરીકે આદિ કે અંતરૂપ અઘાપિ પધર્ત તેઓ ન છે.

કેલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ પછી મહાસામર્થ્યશાસી વિદ્વાનોની ગણનામાં ઉપાધ્યાયજીની તુલના કરી શકે તેવા મહાવિદ્વાન્ ગણવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યા નથી જેથી દ્વિતીય હેમચંદ્ર કહેવામાં અતિશયોકિતને જરાય સ્થાન નથી.

યોગવિષયના પ્રથમ વિવેચનકાર વિરહાકિત ૧૬૬૪ અંથના પ્રણેતા હરિભદ્રસૂરિ થયા છે. તેમના વચ્ચેના ભાવને ઊંઘાણપૂર્વક સમજી તેમના અંધોની ટીકા તેમજ સ્વતંત્ર પ્રકરણો રચનાર આપણા નાયક ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જ છે, જેથી તેમનું હમુ હરિભદ્ર નામ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે અનુધર્મક છે.

વિદ્યાધામ કાશીમાં સહી વિદ્યાભ્યાસ કરતી વખતે એક અજ્ઞેય પંડિતશિરોમણિ વાદ માટે આવી ચઢ્યા. જેને જીતવામાં કાશીના સમર્થ વિદ્વાનોનું સામર્થ્ય સરી પડ્યું ત્યારે ગુર્વાજ્ઞ મેળવી પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જીત મેળવી. તેથી કાશીના વિદ્વાનોએ એમાં મળી “ન્યાય વિચાર” બિરુદ આપ્યું. ત્યારબાદ ત્યાં જ ન્યાયના વિષયને હમતા સો અંધોની રચના કરવાથી તેઓશ્રીને “ન્યાયાચાર્ય” બિરુદ મળ્યું તેવો પણ ઉલ્લેખ મળી આવે છે. તેઓશ્રીએ બૌદ્ધાદિ દર્શનોની એકાન્તવાદી યુક્તિઓનું ખંડન કરતા બે લાખ શ્લોક પ્રમાણુ ન્યાયઅથ-‘રહસ્ય’ પટાંકિત ૧૦૮ અંશે અને “ખિન્દુ” પદ્ધતિ સો અંશે એમ કેટલાય અંધોની રચના કરી છે. પણ હ.ખની વાત એ છે કે આ બધા અંધો હાલમાં ઉપલબ્ધ નથી. જે કાંઈ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તે તો માત્ર તેમની રચનાની કૃષ્ટિએ ૧૦ ટકા જ હોય તેમ લાગે છે તેમના પછી તેમના ચિત્તોમાં કે પરંપરામાં પણ તેવા કેાઈ વિદ્વાન્ થયા હોય તેમ લાગતું નથી. ત્યહિં તો અહીંસો વળે જેટલા દૂંકા કાળમાં બહુ સાહિત્ય નષ્ટપ્રાય કેમ બની બય ?

ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ ‘તત્ત્વાર્થ-ભાષ્ય’ ઉપર ટીકા રચી છે. તેમાંનો માત્ર પ્રથમ અધ્યાય જેટલો જ ભાગ મળે છે. જેના ઉપર વર્તમાનાચાર્ય શ્રીમદ્વિજયદર્શનસૂરિજી મહારાજશ્રીએ ટીકા રચેલ છે. તેની પ્રેસકોપી કરતો હતા ત્યારે મને પહે પહે વિચાર કરતાં તેઓશ્રીનું એક એક ટકેલકીણું વચન અગ્રાધ પાંડિત્યપૂર્ણ લાગવા સાથે નવીનતા અર્પતું હતું, તો દશેય અધ્યાયની ટીકા મળી હોત તો આવે મજાતી બીજી તત્ત્વાર્થની ટીકાઓમાં કેાઈ અનેરી ભાત પાડત, અને ઘણું બાણુવા વિચારવાનું મજાત. છતાં આવે જે અથો મળે છે, તે પણ આપણે માટે તો એટલા બધા છે કે તેને સારી રીતે વાચવા વિચારવા માટે સારુંય જીવન પૂરતું નથી.

આપણે બધે ઉપાધ્યાયજીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠામાં મગ્ન હોઈએ પણ તેમની વાસ્તવિક પ્રાણપ્રતિષ્ઠા તો ત્યારે જ ગણી શકાય કે મન, વચન અને ક્રયાને નીચોવી લાવિની-પ્રબળે ઉપકૃત સવા માટે અધ્યાગ પ્રયાસ હર્ષ તેમના બનાવેલા અંધોનું વાચન, મનન અને

પરિશીલન કરીએ, અનુપલબ્ધ અંગેની ચોધખોળ કરીએ, તેમજ તેમનાં વચનો પ્રમાણે સચાશકય માર્ગના પાલનરૂપ યોજામાં યોજી જરૂરિયાતોથી આપણા જીવનને નિભાવવા જેટલા સ્વાર્થત્યાગ કેળવીએ, કે જેમાં અંશતઃ પણ ભૂતમાત્રની સેવાનો ફાળો આવે. તે રીતે તેમના પગલે અનુસરીએ તો જ આપણે તેમના સાચા ઉપાસક અને સેવક છીએ અને તેમણે આપેલા વારસાને બળવી રાખ્યો ગણાય. નહિતર વારસામાં મળેલી વસ્તુનો દુરુપયોગ કરનાર અકુલીન પુત્રની જેમ આપણે પણ એવા મહાપુરુષોને અન્યાય આપી રહ્યા હોઈએ એમ શું નથી લાગતું ? તો બને તેટલા તન, મન, ધન ખરચી તેમના અપ્રકાશિત ગ્રંથોને પ્રકાશમાં લાવવા અને પઠન-પાઠનના મોટા વર્ગો ઈત્યાદી અને ઉપાધિઓની યોજનાપૂર્વક પણ ઊભાં કરવા હાલના તબક્કે અતિઆવશ્યક છે.

ઉપાધ્યાયજી સમર્થ તાર્કિક વિદ્વાન હતા, એટલું જ નહીં પણ તેઓ ભારીભાર આધ્યાત્મિક જ્ઞાની પણ હતા, એ તેઓશ્રીના બનાવેલા ‘અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ, જ્ઞાનસાર’ વગેરે ગ્રંથોથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે.

પૂર્વ મહાપુરુષો જિનભદ્રચરિત્ર સમાગ્રમણ તથા સિદ્ધસેન દિવાકરનાં પરસ્પર વિરુદ્ધ દેખાતાં છતાં ન્યાયેષુ વચનોને આગ્રહ રાખ્યા સિવાય બરાબર સંગત કરી આપવામાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીની તુલનાત્મક દ્રષ્ટિએ અલગ કામ હતું છે તે આજના આચાર્યપુંગવોએ ધઠો લેવા જેવું છે.

તેમના જીવનને લગતી કેટલીક કિંવદંતીઓ ચાલી આવે છે, અને તેમાં તથ્ય હોવાની સંભાવના ઘણી જણાય છે. તેમાંની કેટલીક દ્રઢાણમાં અહીં આપવામાં આવે છે:-

(૧) બાલવયમાં માતાની સાથે ઉપાશ્રયે પ્રતિક્રમણ કરવા જતાં એક વખત ઉપાશ્રયમાં પ્રતિક્રમણ કરાવનાર કોઈ ન હતું, ત્યારે માતાને બહુ ખેદ થયો. બાલકે ખેદનું કારણ પૂછતાં માતાએ જણાવ્યું કે, પુત્ર ! આજે મારું પ્રતિક્રમણ રહી જશે. કારણ કે આજે ઉપાશ્રયમાં કોઈ પ્રતિક્રમણ કરાવનાર નથી. ત્યારે પુત્રે માતાને કહ્યું: ‘તમે જરાય દુઃખ ન લાવો, હું પ્રતિક્રમણ કરાવું, અને માતાને આશ્વસ્તી પમાડતા બાલકે આપુર્ય પ્રતિક્રમણ બરાબર કરાવ્યું. ઉપાશ્રયે માતાની સાથે જતાં સાંભળવા માત્રથી ચાદ રહી ગયું હતું. આ હકીકત શુરુમહારાજે બહુતાં ભાવિ મહાપુરુષની ગણતરીએ માતા પાસે પુત્રની માગણી કરી, અને માતાએ પણ તે માગણી ઘૂલ હર્ષપૂર્વક આપકારી હતી. *

(૨) ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કાશીથી અભ્યાસ કરી તાબ જ આવેલા અને સાંજે શુરુમહારાજ સાથે પ્રતિક્રમણ કરતાં સન્નિધિ જોલવાનો સમય થતાં શુરુમહારાજે જોલવી શરૂ કરી ત્યારે શ્રાવકોએ શુરુમહારાજને સૂચન કર્યું કે, ‘સાહેબ ! આપના વિદ્વાન શિષ્ય કાશીમાં અભ્યાસ કરી આવ્યા છે તો તેમને સન્નિધિ જોલવા કહો, તો કંઈક નવું સાંભળવા અને જાણવા મળે.’ શુરુજીએ કહ્યું કે, ‘જોલ ત્યારે.’ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કહ્યું કે,

‘સાહેબ ! સભ્ય તો આવડતી નથી.’ ત્યારે શ્રાવકોમાંથી ડોઠક બોલી ઊઠ્યું કે, “બાર વર્ષ કાશીમાં રહી શું ઘાસ વાટ્યું ?” ઉપાધ્યાયજી મહારાજ તો ચૂપ રહ્યા. પણ ખીજે દિવસે સભ્યોનો અવસર પામી આદેશ માગી સભ્ય કહેવા માંડી. વખત ઘણો વીતવા માંડ્યો, બધા અકબાયા પણ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ તો સભ્ય બોલવી ચાલુ જ રાખી. ટકોર કરનાર ટકોર કરવામાં પણ ઉતાવળા હોય છે, તેમ અકબાઈ જવામાં પણ સહુથી આગળ હોય છે. એટલે ટકોર કરનાર શ્રાવકે જ કહ્યું : ‘હવે કયા સુધી ચાલશે ?’ જવાબમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે, “કાશીમાં બાર વર્ષ વાટેલા ઘાસના આ તો પૂળા બંધાય છે,” અથવા ટકોર કરનાર શ્રાવકે અંબવાણા પરી ગયા અને ક્ષમા ચાચી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

(૩) કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ, ઉદયન મંત્રી, પરમાર્હત કુમારપાળ, વરતુપાળ, તેજપાળ આદિના સુવર્ણમય જીવનથી જનલોક અને નવાંગી લીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજથી આરાધ્ય સ્થાનના પાર્શ્વનાથના નામે સ્થાનપુર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ ખંભાત શહેરમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ એક વખત બ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા. સભા તેમની અમૃત વાણીના શ્રવણમાં એકતાન હતી. ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રીના વિદ્યાગુરુ એક વખત ફરિદ્રાવરમાં આવી ગયેલ અને પોતાના શિષ્ય ઉચ્ચકોટિના વિદ્વાન અને પ્રખર બ્યાખ્યાતા બનેલ છે એમ જાણી તેમની શોધ કરતા કરતા ખંભાતમાં અરામર ચાલુ બ્યાખ્યાનમાં જ આવી પહોંચ્યા. ઉપાધ્યાયજીએ પણ આવનાર બ્યક્તિને એકદમ જોળખી લીધી અને જોતાંવેત જ પરિસ્થિતિનું માપ કાઢી લઈ વાણીનો પ્રવાહ એકદમ વિદ્યાની મહત્તામાં ફેરવ્યો અને અતે જણાવ્યું કે, મારામાં આજે જે કંઈક અંશે પણ વિદ્યતા કે વક્તૃતા એક શકો છે તે આ આગનુક બ્યક્તિનો જ પ્રભાવ છે. એમ જણાવી વિદ્યાગુરુ જોળખાણ આપવા સાથે જ્ઞાન, જ્ઞાની તથા જ્ઞાનનાં સાધનોનું ખરુંમાન સૂચવતું એવું અસરકારક બ્યાખ્યાન આપ્યું કે જેથી પૌરિસિ ભણાવવા સમયે બેઠેલા સમગ્ર શ્રાવક-શ્રાવિકાએ પોતે પહેરેલાં સર્વ બાબુપણો શુરુનાથ વિદ્યાગુરુના ચરણે ધરી લીધાં જે તે જમાનાની ગણતરીએ ૩૦ થી ૪૦ હજારની કીમતનાં હતાં. ધન્ય છે તેમની વાણીને અને ભાવુક શ્રાવકોની ઉદારતાને !

આપણે પણ તેમના જ શિષ્યો અને શ્રાવકો છીએ. તેઓશ્રીના સાહિત્ય માટે જેટલું કરીએ તેટલું જોણું જ છે. એટલે તેમના સાહિત્યનો પ્રચાર, પહોંચાડન, અપ્રગટ ગ્રંથોનું પ્રકાશન, અને અલભ્ય ગ્રંથોની પૂર્તિ કરીએ એ જ તેમની સાચી અને મહામૂલી પ્રતિષ્ઠા છે અને પ્રતિષ્ઠાદિની સાત્વિક ભિજવણી છે, એટલું જ જણાવી તે આખતમાં આપણે સહુને સામર્થ્ય અને પ્રેરણા આપવા શાસનદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી ઉપાધ્યાયજીના સંબંધમાં અધૂરા, અબ્યસ્થિત કે ક્ષતિ રહેવા પામેલ લેખન ગદ્ય ક્ષમા ચાચી અટકી નાઉં છું.

યશઃપ્રકાશં

[લેખક : શ્રીયુત્તમ જીવિલક્ષ્મણ કેશરીચંદ્ર સંઘવી]

(રમ-સુનો સુનો બેઠસર હસલોત)

તુમે શાસનકા શિરતાજ, દુનિયા ક્રિયા તેં હિદ્દાર;
આવો આવો મેરે દ્વાર, થાઈ મેં હદિ ઉનિયાલકે--તુમે
ન્યાયવિદ્ ન્યાયકા આચાર્ય હૈ, હેમ હરિભદ્રસમ પ્રાતિભ હૈ;
ક્રિયા શાસનકા ઉદ્ધાર, કરું તુમસે પુકાર,
સત્ર સારસ્વત આજ, થાઈ મેં હદિ ઉનિયાલકે--તુમે
મેરે શાસનમે ઝહિ અપાર હૈ, મેરે શાસનમે વૈભવ અપાર હૈ,
મેરે શાસનમે કીર્તિ અખંડ હૈ, મેરે શાસનમે દાનક પ્રવાહ હૈ,
દુઃખ ઇતિહાસી ચાર, જ્ઞાન દીપક પ્રગટાય,
કરો તુમસે પુકાર, થાઈ મેં હદિ ઉનિયાલકે--તુમે
જ્ઞાનગંગાકું બહેલાઈ હૈ, જ્ઞાન ઝરણાંકા કૈલાસ હૈ,
કરો વિનતિ આ વાર, સુનો નિર્મલ દિલ્લાર,
આવો આવો મેરે દ્વાર, થાઈ મેં હદિ ઉનિયાલકે--તુમે

અજ્ઞાતવાશ્વિકાનાં, પશ્ચિત્તત્ત્વમિમાનિનામ ।

વિષં વદ્ વર્તતે વાચિ, મુલ્હે નાશીવિપસ્ય તત્ ॥૫॥

વાણીના વિવેકને નહિ જાણનારા અને પશ્ચિત્તનું
અભિમાન કરનારાની વાણી અને મુખમાં જેવું ઝેર હોય
છે એવું તે સર્પનું ઝેર પણ હોવું નથી.

દ્વાવિધિ]

[શ્રી યશોવિજયશ્ચ]

એ જ્યોતિર્ધરોની મિલનજ્યોત

ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી અને અવધૂત આનંદધનજી

[આલેખક—શ્રીચિત મણિલાલ ચૌ પાદરાકર]

“વાણી વાચકે જસતણી-કોઈ નયે ન અધૂરો રે.”

“કાન્તાકસુધાસ્વાદાદ્યુનો યજ્ઞાયતે સુતમ્ ॥

વિન્દુઃ પાર્થે તદ્વ્યાત્મસાસ્વાદસુતોદયે ॥”

કાન્તાના અધરામૃતના આસ્વાદથી યુવકોને જે સુખ થાય છે, તે સુખ તો અધ્યાત્મ શાંતિના આસ્વાદથી થનાર સુખરૂપ સમુદ્રની પાસે બોકે બિન્દુ સમાન છે.—અધ્યાત્મસાર.

[સમ-ક્રમ]

જય સરસત સરસ મવૈયા ।

નયરે અજય મુયસ રસવૈયા,^૧

અજય તું ન્યાવવિશારદ તાર્કિક, કૃતધર લન વરસૈયા,
અદ્ભુત જ્ઞાની મુરમણિ લહેરે, લધુહરિભદ્ર લહરિયાં.
હેમચંદ્ર મુખરાવત હરપળ, મંથ બહુલ રસૈયા.
સદ્ લક્ષણ સદ્ગુણ નિજગુણ, સ્વાતુલ્ય નિત્ય રસૈયા.
દ્રવ્યગુણ ખર્ચાય મુનય, નિર્લેપ ભગ સમરૈયા.
મર્જીત ધોગ્યાધ્યાત્મ સ્વગુણ, રસ રાસ રમણ રસવૈયા.^૪
કોલિત કિલ આનંદલન પેખત આનંદ પથ ચલૈયા.
સાસન સુભટ સુપાઠક વાચક, ઉપાધ્યાય બિરહેવા-પાદરાકર

“સર્વદર્શનવિરહ્યાતો, વિચચન્દ્યો મુનીશ્વરઃ ।

જ્ઞાની વ્યાની પ્રભોર્મત્કો, વિરાગાણાં શિરોમણિઃ ॥ ૧ ॥

૧. શ્રીપાળ રાસ, ખ. ૪, દા. ૧૨.

૨. નય-શ્રીમદ્દના યુગ્મી નયવિજયજી, સ્વતનય, ન્યાય.

૩. રસવૈયા-આનંદમૃતરસ પીનાર-રસમુર્તિ.

૪ “મુયસ આનંદધન ચિલ્તે, અદ્ભુતજોત જગવી જે,
વિશુધ વન અન્તરે પ્રગટે, સદ્ એ અલલી રહે;
મોર્ધ સમસ્તક સરે, નિખધાકર જે લહે,
અને વિદ્વદ્ભવો હેમે, મિર્જાનંદ સદ્ ભરે” —લેખક

શુદ્ધધર્મોપદેષ્ટા ચ, જૈનશાસનવોતકઃ ॥

ધ્યાનિનામગ્રંથીર્ધ્યાન્યો, માવચારિત્સાધકઃ ॥ ૨ ॥

અધ્યાત્મોદ્ધારકઃ પૂજ્ય*, સમતાનન્દમાક્ ચ યઃ ॥

આનન્દધનયોગીશઃ, લીયાદ્ માસ્તમષ્ટલે ॥ ૩ ॥ [શ્રીવૃદ્ધિસાગરજી]

મહામૈયા ભગવતી શારદાના ઉત્સર્ગે અતિ લાઠથી જેલી જેલી મસ્ત બનેલા, કુચોલી શારદનું પંચ વિરલ બિરુદ પામેલા, વારાણસીના ગંગા કિનારે ઢેલી શારદાને આરાધી પ્રકટ દર્શન અને વરદાન પામેલા, ગિર્વાણ ગિરામાં ન્યાયતક્ત આદિ ગૂઢ વિષયો ૫૨૧૦૮ મહાઅંશે આલેખી દાશીના પ્રકાંઠ વિદ્વત્તાવાળા પડિતો દ્વારા જેમને ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ પદ અર્પણ કરાયું છે એવા, ગુર્જર ભાષામાં અનેક ગદ્યન વિષયો ૫૨ સંખ્યાબદ્ધ મહાઅંશેના રચવિતા, જન્મથી સંસ્કારસંપન્ન, પ્રથમ ધર્મ ગયેલા પ્રભવાદિ છ શ્રુતકેવળી જેવા શ્રુતયોગસંપન્ન શ્રુતધર, શ્રુતલક્ષ સફળશ્રી, શ્રુતજ્ઞાનસુરભણિ, સૂક્ષ્મદ્રષ્ટા, પુદ્ગલિનિધાન, જ્ઞાનવારિધિ, સકલ શાસ્ત્રપારંગત, અન્વીક્ષિકી વિદ્યાધારી, મહાન્ સમન્વયકાર, પ્રખર નૈયાયિક, ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પછી જેમ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી તેમ તેમની પાછળ શાસનસરલક ધર્મ સેનાપતિ, દ્રવ્ય અને ભાવથી શુદ્ધાચાર ક્રિયાપાલક, વાદિમદભંજક, સકલ મુનિશેખર, દ્રવ્યાનુયોગનો દરિયો ઉલ્લંઘી જનાર, શાસન માટે બુદ્ધનાર, મહાન્ અધ્યાત્મજ્ઞાની, પરમગુણાનુરાગી, બાહ્યદ્રવ્યચારી, સ્વનામધન્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને મહાન અવધૂત, અધ્યાત્મ જ્ઞાનમસ્તીમાં સંકોચિત મરત, ગિરિ-ગુફા કોતરોમાં અંતરાત્મદશામાં જેલનાર, યોગ, અધ્યાત્મ જ્ઞાન, ત્યાગ, તપ, તિતિક્ષાદિ વિષયો ઠસોઠસ બરી આત્મ-પ્રભુને ગાનાર, અલખ, અનાહતનો ગાન ગવેયો એવા શ્રીમદ્ આનન્દધનજી-એવા જે ભારતવર્ષના યોગાધ્યાત્મ જ્ઞાન-ન્યૌતિર્ધારે પરસ્પર અપરિચિત એવા, બ્યારે પરમ જિજ્ઞાસુ દષ્ટિએ મધ્યા હશે, ત્યારે ઉભયે કેવો નિબત્તાનંદ લૂટ્યો હશે ? જ્ઞાનસરોવરની પાસે કેવી આત્માનંદ સુરસ લહાણ લીધી-લીધી હશે ? અથવા તેવા જ પ્રમાણ્યા હશે ત્યારે કેવી અને કેટલી હર્ષોન્મત્ત દશામાં પરસ્પર ભેટી પડ્યા હશે ? કેટલો આદર, આનંદ, ઉલ્લાસ પ્રકટ્યો હશે, વૃદ્ધિ પામ્યો હશે ? પરસ્પરનાં મુખદર્શન બાદ, અંતરાત્મદશાના દર્શન કેવો પ્રયોગ લેખ્યો હશે ? કેવા સ્થળ, સમય, સંભોગે એ અદ્ભુત પ્રસંગ બન્યો હશે ? એ હકીકત પ્રત્યેક ગુણાનુરાગી, આત્મહિતાર્થી, જ્ઞાનપિપાસુ, આધારક, વિચારક અને તત્ત્વ ચિન્તકને જરૂર પ્રસુદ્ધિત કરનાર બનશે એમ માની આ બ્યોત પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરું છું.

આ બન્ને મહામાનવોની સાદંત ઇવનગાથા ઉપલબ્ધ છે તેટલી શોધવાના અમારા પ્રયત્નો વધેથી ચાલુ છે. અત્યાર સુધીમાં આ દિશામાં શોધજોખના ઘણા પ્રયાસો સેવાયા છે :—

૧. 'શ્રી. આનન્દધન પદસંગ્રહ' ભાવાર્થ, સં. ૧૯૬૬માં લખાયો; જેમાં શ્રીમદ્નાં ૧૦૮ પદો પર વિસ્તૃત વિવેચન માટે બાલગ્રંથચારી, પંચમહાવ્રતધારી સ્વં યુદ્ધિસાગર-સૂરીશ્વરે આ જે મહાપુરુષોને આલેખ્યા છે.

(આ ગ્રંથનાં કેમી સપ્તક્રિયા ૬૦૦ પૃષ્ઠ નક્કર હકોક્ત રહ્યું કરે છે. શ્રી આનન્દધન જીવનચરિતની ૩૫૨મા ૧૦૧ પૃષ્ઠ રોડે છે—જુઓ શ્રી અખ્યાતમાન પ્રસ્થારક મંડળે પ્રકટ કરેલ શ્રી મુ. સુ. ગ્રંથમાળા ગ્રંથાંક ૨૫ આ ગ્રંથ પ્રકટ થયા બાદ તેની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાની તૈયારી છે.)

૨ શ્રીમદ્ યુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ શ્રી યશોવિજયજી જીવન વિશે, વડોદરાના શ્રી સંપતરાવ ગાયકવાડની વિનંતીથી પાદરા હતા ત્યારે વડોદરા મુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માટે લખેલો, પરિષદમાં થયાથેલો વિસ્તૃત નિબંધ સં. ૧૯૬૮ માં લખાયેલો છે.

૩ આ સિવાય આ વિષય પરત્વે, જૈન સાહિત્ય પ્રકાશના વિકાસ માટે ૫૧મ પ્રુરુષાર્થ સેવનાર સ્વં મેહ્નતલાલ કલોચંદ્ર દેસાઈએ ખૂબ પ્રકાશ પાડ્યો છે. 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.' સં. ૧૯૮૬ તથા અન્ય અનેક લેખો દ્વારા આ બાબત તેમણે ખૂબ ચર્ચા-પ્રકાશી છે.

૪. સ્વં મોતીચંદભાઈ ઠાપડિયાનો શ્રી. આનન્દધનજી માટેનો સંયોધનાત્મક પ્રયત્ન પ્રશંસનીય હતો. આ ઉપરાંત મોરબીવાળા ડૉ. વલ્લભદાસ નેશુસી, મુંબઈવાળા ડૉ. ભગવાનદાસ મં. મહેતા વગેરેના પ્રયાસો ચાલુ જ છે.

૫. સ્વ. આચાર્યશ્રી. યુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ આ જે જ્યોતિર્ધરોનું મિલનચિત્ર મુંબઈ રીતે રજુ કર્યું છે.

અમારો આશય આ જે જ્યોતિર્ધરોની મિલનચિત્ર કેવી ને કેટલી આજ્ઞ્યમાન હશે? કેટલો શુભાનુભવ ઊછળ્યો હશે? તેમાંથી જન્મતને નવીન શું મળ્યું અગર મળે તેમ છે? વાહીને અમૃતસ્રોત કેવો વહ્યો હશે એનું દર્શન કરાવવાનો છે.

જૈન શાસનધારી, આગમોના અફસુત જ્ઞાતા ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ કરતા કરતા ગિરિવાજ આજી તરફ જાય છે, તે સમયે તેઓ સાધુઓમાં બહુ-શ્રુત ગણાતા. તેમણે સાંભળ્યું કે, એક અવધૂત જેવા જૈન સાધુ શ્રી આનન્દધનજી અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઊંડા ઊતરી ગયા છે, તેમની ઉપદેશશૈલી-દ્રવ્યાનુયોગ આદિમાં અફસુત છે, યોગાનુભવ ચમત્કારી છે, એકાઠી વિચરે છે, સુક્ષ્મોમાં યોગ સાધે છે. કવચિત જ નનસંપર્ક સાધે છે અને આજીજીની આસપાસ ડુંગરાઓમાં અલખની ધૂન મચાવી રહ્યા છે. આથી તેમનો પત્તો મળે તો તેમને મળવાની ભાવના સેવતા હતા, અને પોતે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા લાગ્યા હતા. આ બાબત અવધૂત આનન્દધનજીએ પણ ઉપાધ્યાયજીની અપૂર્વ વિદ્વત્તાની પ્રશંસા સાબળી હતી. સિદ્ધાંત-પારગામી, કુશળ જેવા ઉપાધ્યાયજી પોતાની નજીકના પ્રદેશમાં વિચરતા હતા તે સાંભળી

શ્રી. આનન્દધનનજી * ઉપાધ્યાયજીને મળવા એકાદી ચાલી નીકળ્યા. એક ગામમાં ઉપાશ્રયમાં શ્રી. યશોવિજયજી વ્યાખ્યાન વાંચે છે. સાધુઓ, યતિઓ, શ્રાવક, આવિકાઓ એકઠાં થતે શ્રવણ કરે છે. શ્રી. આનન્દધનનજી જીજ્ઞાસુ-વસ્ત્રધારી સાધુ, યતિઓ લેખા એક ખાનુ બેસી ગયા ને વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા લાગ્યા. ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મજ્ઞાન પર અસરકારક શૈલીમાં વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યા અને અનેક તર્કોથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પરત્વે વિવેચન કરવા લાગ્યા. વ્યાખ્યાનની ઝડી વસ્ત્રવા લાગી, શ્રોતાવર્ગ એકચિત્તે વ્યાખ્યાનસ્વરૂપમાં તદલીન બની માથાં ધુણાવવા લાગ્યો. સૌના મુખ પર આનંદ છવાઈ ગયો ને એકીઅવાળે બોલવા લાગ્યા— “વાહ! આપના જેવો અધ્યાત્મનો ઉપદેશ દેનાર આ કાળને વિષે કોઈ નથી ઉપાધ્યાયજીએ આખી સત્તામાં પોતાના વ્યાખ્યાનની અસર શ્રોતાઓ ઉપર કેવી અને કેટલી પડી છે તે બોધ લીધું. સૌ સતતરોગ બન્યા હતા—માત્ર એક જીજ્ઞાસુ વસ્ત્રધારી વૃદ્ધ સામાન્ય સાધુ તરફ તેમની દષ્ટિ જતાં તેને આ વ્યાખ્યાનથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયો જણાયો નહિ, તેથી તેમણે પૂછ્યું: ‘હે વૃદ્ધ સાધુ! તે વ્યાખ્યાન બરાબર સાંભળ્યું? અધ્યાત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમાં તને સમજણ પડી કે?’ શ્રી. આનન્દધનનજી બોલ્યા કે, “આપણી અધ્યાત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમાં શાસ્ત્રોથી ઉત્તમ દક્ષતા હાખવો છે.” આ સાંભળીને ઉપાધ્યાયજી તેમના સામે બોધ રહ્યા. ખૂબ વિચારને અંતે તેમણે નામ પૂછતાં તેઓથી પોતે જ શ્રી. આનન્દધનનજી છે એમ જણાતાં તેમણે વિનયથી જણાવ્યું કે, “મેં વિવેચન કરેલા સ્તોત્ર પર આપ વિવેચન કરો.” આથી શ્રી. આનન્દધનનજીએ ઉપાધ્યાયજીના અતિઆગ્રહવશ પાટ પર બેસી તે જ સ્તોત્ર પર વિવેચન કરવા માંડ્યું. ઋણ કલાક વીતી ગયા તે જણાયા નહિ. શ્રોતાવર્ગમાં આનન્દની લહેરીઓ લહેરવા લાગી. આનન્દધનનજીની નાભિમાંથી ધન્યમયપદ્મ પરિસ્થાપ પામીને જે શબ્દો નીકળતા હતા, જે સ્વ રેલાતો હતો, જે સ્પર્શકરણ થતું હતું તેવું ઉપાધ્યાયજી બરાબર ધ્યાન સમ્પાદા હતા. અધ્યાત્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ જેમણે ચિત્ત પરિણમી ગયું છે, શામદામ રંગાઈ ગયાં છે એવા શ્રી. આનન્દધનનજીના શબ્દોમાં જ્ઞાન અને વિરાગની એવી ઉત્તમ છાયા છવાતી હતી કે જે અકૃત્રિમપણે—સ્વાભાવિક જણાતી હતી. તેની ઉપાધ્યાયજી પર ખૂબ અસર થઈ. તેઓ પોતે પણ એ આનન્દધનનમાં ચેરાઈ ગયા અને તે સમયે શ્રી. આનન્દધનનજીના સાથે આત્મદર્શનની ઝાંખી તેમને થઈ અંતરમાં તેમના પ્રતિ પૂજ્યજીવ પ્રકટયો, નયનોમાં હર્ષાંતરેક ઉલ્લાસો અને પ્રેમપૂર્વક સ્તુતિ કરી બનેંએ પરસ્પર શુદ્ધાનુરાગવારી જ્ઞાનમોહી કરી અધ્યાત્મજ્ઞાનની અસલિયત, તેણું પરિણમન અને પરિપાક અને પાત્રતા શ્રી. ઉપાધ્યાયજીને સમજવામાં અને પોતાને આ પ્રસંગ ધન્ય ઘડી જેવો લાગ્યો. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સાચું સ્વરૂપ તો તેના સ્વાતુલ્ય અને ધ્યન છે, ને તો જ તે જીવન પલ્લાવનાર અને પ્રતિ આત્મપ્રકટણ સ્વભાવ પામીને સ્વમાં ઝીલી શકે અને કામ કાલી બંધ બંને મિત્રો જેવા ખૂબ આત્મજ્ઞાનનાંદ લૂંટી છૂટ પડ્યા, પણ ઉપાધ્યાયજીની નસેનસમાં,

ઉપાધ્યાયજીના જીવન આસ્વાસ સારી નસી અનેક દત્તકાઓ બોધાઈ ગઈ છે તે રીતે આ પણ એક દત્તકા છે આની વાર્તાવિકાસ માટે ચક્રચક્ષી કરી રહી સંપાદ

રોમરોમમાં અધ્યાત્મ સ્વરંજ છવાઈ ગયો. મિલન પછીના તેમના તમામ ગ્રંથોમાં એ સ્પષ્ટ થાય છે. છૂટા પડ્યા પછી પણ પુનઃ ક્યારે મળાયો? એ લાવના બંધૂત રહી ગઈ, અને શ્રી આનંદધનજી સ્મરણ હૃદયમાં અંકઈ ગયું. થોડા વખત બાદ તેમને શ્રી. આનંદ-ધનજીના મિલનની તીવ્ર ઝંખના લાગી. પૂર્વે અનુભવેલ અધ્યાત્મસાસ્વાદ પુનઃ માણવા તત્પર બન્યા અને આજી પહોંચ તરફ ચાલી નીકળ્યા. ત્યાં પહોંચી પ્રથમ તીર્થાધિરાજને દર્શન, સ્પર્શને જઈ પછી ત્યાં ફરતા બાવાઓ વચ્ચેરેને પૂછપરછ કરવા માંડી કે, શ્રી. આનંદધનજી ક્યાં મળશે? અંતે શોધ કરવા માંડી આ અવધૂત તો નિરુપાધિક, સુદર પરમાણુવાળું, ચિત્ત કંઈ તેલું સ્વયં મળતાં જ આસન જમાવે; પછી સુકા હોય કે કોતર કે શિલા. તપાસ કરતાં સમાચાર મળ્યા કે જોકે મસ્ત સાધુ અધિક સુકામાં છે. ઉપાધ્યાયજી તરત જ ત્યાં પહોંચી ગયા અને મિત્ર આનંદધનજી સુકામાંથી બહાર નીકળે તેની રાહ જોતા બેસ્યા.

શ્રીમદ્ આનંદધનજી બ્યાન સમાધિમાંથી સુકત થઈ હંમણાં જ સુકામાંથી બહાર નીકળતા હતા. આનંદપૂર્વક આત્મગાન ગાતા હતા. સુખ પર દિવ્ય આનંદની ઘેનભરી છાયા છવાઈ હતી. નયનોમા અપૂર્વ સમસ્ત ઉભસતો હતો. રોમરોમ વિકસ્વર થયાં હતાં. ધીર મંબીર પગે બહાર આવ્યા ને ઉપાધ્યાયજીએ તેમને આ અદ્ભુત દશામાં લેખા. શ્રીમદે ઉપાધ્યાયજીને મિલનની તીવ્ર વિજ્ઞાસાભરી તાલાવેલીભર્યા બોલ્યા. બનેનાં નયનો મળ્યા. શ્રી. આનંદધનજી હડપથી ઉપાધ્યાયજી તરફ ધસ્યા, બને ભેટી પડ્યા. આનંદ ગાનઘોષ થયો. બનેનાં નેત્રો મારફત આંતર સુણાનુસાર પ્રેમભાવ ઝળહળવા લાગ્યો. ઉપાધ્યાયજીનો આનંદ ઉલ્લાસ પણ અપૂર્વ હતો, બને પ્રખર વિદ્વાન હતા, ભાવભર્યા કવિ હતા, પરસ્પર અતુલિત અનુસંગવાળા હતા. બનેએ એકબીજાના હૃદયોની નિમગ્નતા, ભાવના, સુણાનુસંગિતા, પ્રેમ ભોળાં, જાણ્યાં, અનુભવ્યાં હતાં અને બંને સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ હતા, એટલે સાચો ઉલ્લાસિત ચિત્તવાળો સુકવિ બ્યારે રંગમાં આવી જઈ હૃદયની ભાવનાને પ્રકટ કરવા મથે છે બ્યારે તે કાવ્યસ્વરૂપે ઝરવા લાગે છે. તે વસ્તુને સાક્ષાત્ કરે છે. આ તો સાક્ષાત્ સ્વસ્વતી પુત્ર! અધ્યાત્મ ધર્મના બંને મહાન સ્તંભો. બંનેની છાંવાઓ ભાવનાસાગર વહેવવા તત્પર બની બેઠી અને ઉપાધ્યાયજીએ પ્રથમ અજપટી ઉપાડી બાવા માંડી:—

અજપટી

૧

(રાગ-મનઝો)

મારગ ચલત ચલત ગાત, આનંદધન પ્યારે,
રહત આનંદ ભરખૂ, મારગ
તાકે સ્વયં ભૂપ ત્રિહું લોક થે ન્યારે,
જસત સુખ પર જૂ. મારગ ૧

સુમતિ સખી કે સંગ, નિત નિત દોરત,
 હમહુ ન હોત હી ફર. મારગ ૦
 જસવિજય કહે સુનો આનંદન,
 હમ તુમ મિલે હમરૂ. મારગ ૦ ૨

૨

આનંદનકો આનંદ સુજશ હી ગાવત,
 રહત આનંદ સુમતા સંગ આનંદ ૦
 સુમતિ સખી ઝોર ન બસ આનંદન,
 મિલ રહે ગંગતરંગ. આનંદ ૦ ૧
 મનમંજન કરે નિર્મળ કિયો હે ચિત,
 તા પર લગાયો હે અવિહુડ રંગ;
 જસવિજય કહે સુનત હી દેખા,
 મુખ પાયો બોત અલંગ આનંદ ૦ ૨

૩

(રાગ—નાયકી, તાલ—૩૫૬)

આનંદ કોઈ નહિ પાવે, બોઈ પાવે સોઈ આનંદન ધ્યાવે. આ ૦
 આનંદ કોનરૂપ, કોન આનંદન, આનંદગુણ કોણ લખાવે. આ ૦
 સહજ સંતોષ આનંદગુણ પ્રકટત, સમ દુર્વિધા મીટ ગવે. આ ૦
 જસ કહે સો હી આનંદન પાવત, અંતરજ્યોત બગાવે. આ ૦

૪

(રાગ—તાલ—૩૫૬)

આનંદ ઠોર ઠોર નહિ પાયા, આનંદ આનંદમેં સમાયા. આ ૦
 રતિ અસતિ દોઈ સગ લીય વસંજિત, અરથેને હાથ તપાયા. આ ૦
 કોઈ આનંદન છિદ્ર હી પેખત, જસરાય સંગ ચંદી અપાયા. આ ૦
 આનંદન આનંદરસ ઝીસતો દેખત હી જસ ગુણ ગાયા. આ ૦

૫

(રાગ—નાયકી)

આનંદ કોઈ હમ દિખડાવો, આ ૦
 કહાં કુંકા તું મૂરખ પછી, આનંદ હાટ ન બેડાવો. આ ૦ ૧
 એસી દેશ આનંદ સમ પ્રકટત, તા મુખ અલખ લખાવો,
 બોઈ પાવે સોઈ કહુ ન કહાવત, સુજસ આવત તાકે બધાવો. આ ૦ ૨

૬

(રાગ—ગાંડો, તાલ—૩૫૬)

આનંદકી ગત આનંદન બાણે, આ ૦
 વાઈ મુખ સહજ અચલ અલખ પદ, વા મુખ મુજસ બખાને. આ ૦ ૧

મુજસ વિલાસ અખ પ્રકટે આનન્દસ, આનન્દ અસ્ય ખજાને. આ૦
એસી દશા જમ પ્રકટે ચિત્ત અંતર, સો હી આનન્દધન પિછાને. આ૦ ૨

૬

એરી આજ આનન્દ લયો મેરે, તેરો મુખ નીરખ નીરખ,
રોમરોમ શીતલ લયો અંગ અંગ. એરીઃ
શુદ્ધ સમજણ સમતારસ ઝીલવ,
આનન્દધન લયો અંગ અંગ. એરી૦ ૧
એસી આનન્દ દશા પ્રકટે ચિત્ત અંતર,
તાકે પ્રલાવ(પ્રવાહ)ચલત નિર્મલ મગઃ
વાહી ગંગ સમતા દોઢ મિલ રહે,
જસવિજય સીતલકે સંગ એરી૦ ૨

૮

આનન્દધનકે સંગ મુજસ હી મિલે જખ, તખ આનન્દસમ લયો મુજસ.
પારસ સંગ લોહા બે રેસલ. કેચન હોત હી તાકે કસ આ૦ ૧
ખીર નીર નીમિલ રહે આનન્દ જસ, મુખતિ સખીકે સંગ લયો હે એક રસ
ભાવ બખાઈ મુજસ વિલાસ લયે, સિદ્ધ રવરૂપ હીયે વસમસ. આ૦ ૨

— — —

શ્રી. ઉપાધ્યાયજીનું અતિ આતુર મિલન, બાકુલ-હૃદયે શુદ્ધ પાસે આવવું અને
શ્રી. આનન્દધનજીનું આત્મગાન ગાતાં ગાતાં મસ્ત આત્મહર્ષનમાં શુદ્ધ બહાર નીકળવું.
ખંતેનાં પરસ્પર દર્શન-અતિ પ્રેમપૂર્વક અનેના હર્ષોદ્ગાર અને લેટી પડવું નયનોમાંથી
અદ્ભુત આનન્દનું ટપકવું, રોમશજીનું વિકસર થવું આમ આ બે મહાન્ ત્યોતિધર્મીની
મિલનત્યોત કેટલી બલકાંત-એકરૂપ-અદ્ભુત હશે ? એને જોવાર પહોંચનાં ગાદ-પાધાજી અને
કુદરત સિવાય કોણ હોય ? પછી તો ઉપાધ્યાયજી હર્ષાવેશમાં, શુભાનુસંગ દૃષ્ટિએ શ્રી.
આનન્દધનજીને જોવા આત્મરસ મગ્ન જૂલો છે તેવા જ અંતરોદ્ગારરૂપે ચીતરવા પ્રશ્નજ્ઞાની
કાવ્યલહેરી ઉછાળે છે એમ એક પછી એક આંધ પદ નવાં બનતાં જાય છે-ગવાતા નય
છે અને બને એ કાવ્ય રસતરંગિમાં ફૂલે છે.

આ અદ્વિતીયા જ્ઞાનરૂપે શ્રી. આનન્દધનજી પશુ તરત જ એક અદ્વિતી ઉપાધ્યાયજીના
શુભાનુવાદની બનાવે છે જે હાલ ઉપલબ્ધ નથી છતાં ‘શ્રી. આનન્દધનજી પદ્મચંદ્ર ભાવાર્થ’માં
શ્રીમદ્ ભુદિસાગસ્સરિંહ લયે છે કે, “શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના
શુભોના રાગ વડે તેમની અદ્વિતી હૃદયોદ્ગારરૂપે સ્વી છે ઘણા જૈનો તરફથી એ પ્રમાણે
શ્રવણ કર્યું છે. વિભાપુરવાળા અધ્યાત્મપ્રેમી શા મુસ્લિમ સ્વરૂપવદે (જેમણે પોતે અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનના ત્રયો લખ્યા-શોધ્યા-પ્રકટ કર્યા છે, એમણે) કહ્યું હતું કે, “મેં મુસ્લિમોમાં સં
૧૯૫૪ની સાલ લગભગમાં આનન્દધનજીએ ઉપાધ્યાયજી માટેની સ્વેચ્છી અદ્વિતી વાંચી છે”
અમોએ મુસ્લિમોમાં તપાસ કરી હતી પણ અમોને તે હાથ લાગી નથી એ અદ્વિતીમાં
ઉપાધ્યાયજીના શુભોનું વર્ણન છે. ઉપાધ્યાયજી ગીતાર્થ અને આગમોના આધારે સત્ય

ઉપદેશક છે, તેમનામાં વહી લઘુતા છે, ગુણાનુસંગમાં રંગાયેલા હૃદયવાળા છે, જૈનશાસનના રક્ષક-પ્રવર્તક અને પૂજ્યિમી છે. જૈનશાસનનો ઉદય કરવા માટે પરિપૂર્ણ આત્મભોગ આપનાર છે. વ્યવહાર અને નિઃસ્વ નસથી જૈનધર્મ પ્રવર્તક છે. જૈનશાસનની હૃદયમાં ઊંડી ઢાંચ ધારણ કરનાર અને વિશાળ દૃષ્ટિવાળા છે. વૈરાગ્ય અને ત્યાગમાં તત્પર આત્માના શુદ્ધિ પ્રકટ કરવાની પરિપૂર્ણ ઈચ્છાવાળા છે. એ પ્રકારે ઉપાધ્યાયજીના ગુણોની એમા સ્તુતિ કરી છે.

શ્રીમદ્ આનન્દજનજીને તથા શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીને અત્યંત ગાઢ પ્રેમ હોવાનું નીચલું પદ * સાક્ષી પૂરે છે. કારણ કે પોતાના હૃદયનો ઊભરો સત્યમિત્રની આગળ પ્રકટ કરી શકાય છે. આ ક્ષેત્રમાં પ્રકટ થયેલાં પદો ઉપરાંત આ પદ છે.

“ નિર્જન યાર ગોચે કેસે મિલેગે, નિર્જન

દૂર કેમું મેં દરિયા કુબર, ઉચે બાદલ નીચે જમીયું તલે. નિં

ધરતીમે ઘડતા ન પિછાઈ, અગ્નિ સહુ તો મેરી દેહો જલે નિં

આનન્દજન કહે ‘જસ’ સુનો બાતાં, થેહી મિલે તો મેરા ફેરા રહે નિં ”

હવે આપણે ઉપાધ્યાયજીએ કહેલી અષ્ટપદીનો સંક્ષેપમાં વાકાવેદ બોધ્યો :—

ગુણાનુસંગની મૂર્તિરૂપ ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દજનજીની જે સ્તુતિ કરી છે અને તેમા આનન્દજનનો આત્મા, કે જે આનન્દજન અર્થાત આનન્દસમૂહમાં રમતો હતો, તેની સાથે સુમતિનો સંબંધ સરસ રીતે વર્ણવ્યો છે. પ્રિય આનન્દજનજી સાહ્યા આવતા હતા, મુખ પર હાસ્ય વિહસતું નહોતું, આત્મધ્યાનનું ઘેન આંખમાં રમતું હતું, રોમરાલ વિકસ્વર બની રહી હતી, યોગાનુભવનો રસ પ્રકટપણે રેલાતો હતો તે વખતે પ્રબળ મિહનોત્સુક ગુણાનુસંગી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આતુરતાથી તેમના સામે બેઈ ચલા છે તે વખતે—

‘ જશવિજય કહે સુનો આનન્દજન, હુમ તુમ મિલે હમર. ’

શ્રી. આનન્દજનજી કહે છે:—

‘ સુવશરસ મેઘને હુમ મેર ’

પ્રશ્ન્ય ધર્મ-જ્ઞાન-રાગથી બંને-પરસ્પરને બાંધે અંતરમા ઉતારી-સમાવી રહ્યા છે. આ પ્રસંગે બંનેની કેવી કથા થઈ હશે? યથોચિત્તજી કહે છે કે આનન્દમા ભરત આનન્દજનજી ॥ એમ મેં સાંભળ્યું હતું અને રૂબરૂ મેં તે જ પ્રમાણે જોયું અને તેથી હું અભગ મુખ પામ્યો છું. આવા ઉદ્ગારો કહીને તેઓશ્રી શ્રાધુદયાની આનન્દપ્રમારીનો-પવિત્રતાનો જગતને ખ્યાલ આપે છે. આનન્દનું હાટ નથી, આનન્દ કોઈ હાટ-વાટ કે ઘાટમાં નથી જે આનન્દના ઘનીભૂત આત્માને વ્યાવે છે તે જ આનન્દ પામે છે—

“ જસ કહે સોહી આનન્દજન પાવત, અંતરે ક્યોત જગાવે ”

+ સારાગાર્હ નવાને પોતાના તરફથી મં. ૨૦૧૦મા બહાર પાડેલ ‘ આનન્દજન પદ નવાવરી ’ની પ્રતાવનામા કંઈ પણ આધાર આપ્યા વિના યથોચિત્તજી એ જ પાછડી અવસ્થામા ‘ આનન્દજન પદ ’ નામધારી બન્યા હતા. આજે જે સાહસિક વિધાન કર્યું કે તે અંગેનો ચર્ચા-અવાગ ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના તૈયાર થનારા જીવન્મુક્તિમાં અપાશે. સંપાદ

ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે આત્માનો આનન્દ તો આત્માનું ધ્યાન કરીને આનન્દધનજી પામે છે અને આત્માની અનુભવ વ્યૈતિ પ્રકટાવે છે. કેટલાક આનન્દધનજીનાં છિદ્રો દેખતા હતા અને નિન્દા કરતા હતા, તે વાતને પ્રકટ કરતા છતાં અને આનન્દધનજીની સ્તુતિ કરતા છતાં ઉપાધ્યાયજીએ—

“ કેટલે આનન્દધન છિદ્ર હી પેખત, જમરાય સગ ચલી આપાઃ
આનન્દધન આનન્દરસ ઝીલત, દેખત હી જસગુણ ગાયા. ”

આ ઉદ્દગારો વધુ ગંભીર અને ઉચ્ચ ભાવપૂર્ણ છે. આથી ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાંથી છીકતા ચપ્પતરંગોની લહેરીઓ વડે, તેમના આત્માની સુષુપ્તગમીલતા કેટલી બધી વધી હશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. આનન્દધન સમાન પોતાની દશાને, ઉપાધ્યાયજીએ—

“ એસી દશા આનન્દધન પ્રકટ, ના સુખ અલખ લખાયો ”

ધ્યાનિ સ્તુતિશબ્દો વડે ધ્રુવી છે. આનન્દદશાને આનન્દધનજી બાંધી શકે અન્ય મનુષ્યો તો તેમજ હૃદય ક્યાંથી અવગોળી શકે? એમ વક્તા છતાં ઉપાધ્યાયજી—

“ આનન્દકી ગત આનન્દન બાલે. ”

“ એસી દશા જમ પ્રકટે ચિત્ત અનર, સોહી આનન્દધન પિછાને. ”

આ પ્રમાણે હૃદયોદ્દગાર પ્રકટ કરે છે અધ્યાત્મજ્ઞાનના ભીડ પ્રદેશમાં વિચરીને એણે આત્માનું ધ્યાન ધ્યુ છે અને આનંદની ખુમારી લીધી છે એવો પુરુષ ખરેખર આનન્દધનજીને વસ્તુતઃ ઓળખી શકે છે ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દધનની દશાને બાંધી હતી, કારણ કે આનન્દધનના આનન્દ ભભરાઓવાળા હૃદયની કેંઠ પાસે તેઓ ગયા હતા. આનન્દધનજી શાન્ત પ્રસન્ન આનંદી સુખ દેખતાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાં આનન્દ પ્રકટ્યો અને પોતાના આત્મામાં શીતલતા પ્રકટી એ જ ભાવને તેઓ—

“ એરી આજ આનન્દ ભયો એરે, તેરે સુખ નીરખનીરખ રોમરોમ શીતલ ભયો અંગઅંગ. ”

એ પ્રમાણે હૃદયોદ્દગારના ચપ્પો દ્વારા બહાર કાઢે છે શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની અધ્યાત્મદશાનો રંગ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાં રંગાર્ઠ ગયો હતો અને તેઓ પણ આનન્દધનજી સમાન બની ગયા હતા અર્થાત્ તેઓ પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અત્યંત રસિકે બની ગયા હતા,—તે જ ભાવને આનન્દધનજીને મળતા આ પ્રમાણે કહે છે—

“ આનન્દધન કે સાજા મુજસ હી મિલે જમ, તમ આનન્દસય ભયો મુજસઃ
પારસ સંગ ડોહા બે રસમ, કંચન હોન હી તાકે કંસ. ”

હૃદયોદ્દગાર કાઢીને આનન્દધનની સંમતિથી પોતાના વિચારો પણ અધ્યાત્મરૂપે થઈ ગયા એમ દર્શાવે છે આનન્દધનજીની સંમતિથી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનું અધ્યાત્મ જ્ઞાન તરફ વલણ થયું અને અધ્યાત્મ રંગ લાગ્યો એ પ્રસિદ્ધ કથ છે આ પછી ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અથો સ્વમાનુ કાર્ય આરંભ્યું—‘ અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મ-પતિપદ્, જ્ઞાનસાર અને પદો ’ વગેરેમાં શ્રી ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અદ્ભુત રસ

ભર્યો છે કે જે ત્રણ વાંચતાં લાજ્ય હવે આત્માનન્દમાં લીન જની જાય છે. વિસ્તારભયે અષ્ટપદીને અતિસંક્ષિપ્ત લાવાઈ આવ્યો છે.

શ્રી. આનન્દધનનુએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની સ્તુતિ કરી છે તે અષ્ટપદી તો અત્યુપ-લબ્ધ છે, પણ તે કયાંય અસ્તિત્વમાં તો હશે જ. વિદ્વાનો, ઉપચિન્તકોને તેની શોધ પ્રતિ હક્ક આપવા વિનંતી કરું છું.

આધ્યાત્મિક જ્ઞાનરસ એ જ સાચો અમૃતરસ છે. તેનું પાન કરવું તે વિધુષોના જ લાજ્યમાં લખાવું છે. જ્ઞાનીઓ જ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસ પાન કરે છે. જ્ઞાની પુરુષોના હૃદયમાં સર્વ સમાઈ જાય છે તેમનું જ્ઞાન કોઈ રીતે માપી શકાતું નથી.

ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજીના શુભનો વિસ્તાર પમાય તેમ નથી. તેમના ઉપકારો અનંત છે. વેદની ગંભીર રચના જેમ ઉપનિષદો છે તેમ જ સ્વાદુવાદના નયનિગમ આગમથી ગંભીર તેમની કૃતિઓ છે કે જેનું રહસ્ય ધીર જનો પણ પામી ન શકે. એમની રચનાઓ અંદ્રિકા જેવી શીતલ પરમાનંદદાયક, શુચિ, વિમલસ્વરૂપ અને સત્યપૂર્ણ છે. હરિશંકરવિનેા લઘુબાંધવ એટલે કલિયુગમાં એ એક બીજા હરિશંકર થયા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિચરતા વિચરતા હોઈ પધારેલાં ૧૭૪૩માં અનશનપૂર્વક સમાધિસંહિત દેહવિલય પામ્યા. ૧૭૫૩માં સમાધિસ્તૂપ કરવામાં આવ્યો છે જે અમરકારી ગણાય છે આમ સંવેગીશિરોમણિ જ્ઞાનરત્નસમુદ્ર અને કૃમતિતિમિર ઉન્નિહવા મારે બાહ્યશુદ્ધ દિનકર શુદ્ધ અદ્વૈત થયો.

મિલનજ્યોત્-પર ઘણું લખી શકાય તેમ છે, પણ વિસ્તારભયે પણ ઊલો જ છે. વિજ્ઞાનુઓએ તે તે વિષયના ત્રણે અવલોકવાનું રચન અહીં બસ ગણાશે.

મુદરા—આનન્દના મિલને, મહાભવોત્તિ જગાવી બે;
વિષુધ જન અંતર પ્રકટે, અસિલોવા હમારી છે ॥

★

નિમમસ્યૈવ વૈરાગ્યં, સ્થિતત્ત્વમવગાહને ।
પરિત્યજેત્તાં પ્રાણો, મમતામત્યનયેદામ્ ॥૧॥

(ચિદની) સ્થિતતા લાવવામા નિર્મલ આનવીના
વૈરાગ્યની બેય જ વિદ્વાન પુરુષે અત્યંત અનર્વ કરનારી
એવી મમતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

જાયામલ્લર સટીક
તૃતીય પ્રકર]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

★

પૂજ્ય શ્રી. યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય

[જીવંતવાચું]

[લેખક શ્રીકૃત નિલુચનદાસ લહેરયાદ સાહુ]

શ્રી. યશોવિજયજીના જ્ઞાન અને કૃતિઓ વિશે જેટલું જાણવામાં આવ્યું છે તેનાથી ઘણા અંશે ન્યૂન તેમના જીવનકાલ વિશે જણાયું છે, જલકે જે જણાયું છે તે પણ અનિશ્ચિત હોવાથી નહિવત્ કહીએ તો પણ આલે જેમ કે—

તેમની જન્મજૂમિ કોઈ ઉત્તર ગુજરાતના કોલોલ પાસેના કન્હોલ ગામે જણાવે છે તો કોઈ આખુની તળેટીમાં કહે છે, તો વળી કોઈ કાશિવાહમાં ('જૈનધર્મ' પ્રકાશ' સં. ૧૯૮૩નો ચૈત્ર અંક) કહેનારા પણ છે. જન્મસ્થાનનું પણ તેમ જ છે. કોઈ તેમનું આશુખ્ય ૬૫-૬૭ વર્ષનું કહે છે તો કોઈ ૬૦-૬૫ પણ કહે છે પરંતુ આ બધા તેમનો દેહાંત સં. ૧૭૪૩-૪૫ના મહા સુદ ૫ = વસંતપંચમીના કહે છે જ. (સં. ૧૭૪૩ વાળા કહે છે કે આને હગતી જે વખતી અમદાવાદમાં કોતરાઈ હતી તેની સાલ સં. ૧૭૪૫ છે ને પછી કોલોલ સુકામે તે હગવાઈ છે. ગાદી દેહોત્સર્ગ તો સં. ૧૭૪૩ માં થયો છે. સં. ૧૭૪૫ તે તો માત્ર ભ્રમણા છે) જે મૃત્યુતિથિ સાથે વાર કે નક્કર લખાયું હોત તો ચાકો નિશ્ચય જરૂર થઈ શકત. ૬૫-૬૭ વર્ષનું આશુખ્ય કહેનારઓનો અવ જોમ છે કે, સં. ૧૬૮૦ માં ૧૮ વર્ષની ઉંમરે હીલા અપાઈ હતી. અથા ૬૫ વર્ષવાળા (જ્ઞાનવિજયજી કૃત જૈનાચાર્ય પૂ. ૧૦૮ થી ૧૧૬) કહે છે કે, તેમણે સં. ૧૬૫૫ માં ગ્રંથ લખ્યો છે. (તો તો હગમગ ૧૦૦ ઉપરનું આશુખ્ય ગણવું રહે.) જેમ જન્મસ્થાન અને સાલ અનિશ્ચિત છે તેમ જ્ઞાતિ વિશે પણ ચેરસમજ છે. કોઈ તેમને ગ્રાહ્યકુળમાં જન્મ રચાવું માને છે (જેમ ગૌતમ-સ્વામી ધં. ગ્રાહ્યકુળોમાં જન્મી, જૈનધર્મમાં હીલા લીધી છે તેમ) તો કોઈ વૈશ્યકોમના પિતા નારાયણ અને માતા સૌભાગ્યદેવીના પેટે જન્મ માને છે તેમનું નામ જયવંત અને લાઈનું નામ પદ્મસિંહ જણાવે છે. આ પાછળની હકીકત વિશ્વસનીય એ ઉપસ્થી જણાય છે કે પોતે સાત વર્ષના હતા ત્યારે 'ભકતામર સ્તોત્ર' એક વખત સાંભળવાથી કંઈક કરી શક્યા હતા, તેમ જ તેમની માતાની સાથે ઉપાશ્રયમાં પ્રતિક્રમણ વખતે જતા હતા અને ત્યાં જે રસ્તો ભણાવાતા તે સાંભળી યાદ કરી લીધાં હતા. જેથી એકદા ધૂળ વરસાદને લીધે માતાને ઉપાશ્રય જવાનું ન જાનતાં, ઉઘાડી થઈ ગયા હતાં ત્યારે આ પુત્ર જયવંતલાલે ઘેર પ્રતિક્રમણ કર્યું હતું અને માતાજીએ પ્રશ્ન પૂછેલ ત્યારે આ બધી હકીકતનો સ્વરૂપે વટસ્દોટ કર્યો હતો.

મુનિશ્રી પોતાની વિદ્વતાથી પ્રજામાં બહુ માનનીય થઈ પડ્યા. જ્યાં જાય ત્યાં લોક લેખા થઈ પાછળ પાછળ જાય. આ દરમિયાન તે વખતના અધ્યક્ષશ્રી શ્રી. આનન્દ-વનજીએ વ્યંગમાં જણાવેલ કે, “જશા! દુકાન અચ્છી જમાઈ હય.”

કહે છે કે, તેમણે ૧૦૮ ગ્રંથો રચ્યા છે, જેમાંના કેટલાક મુલબ છે, તેમાંના ૫૮ ગુજરાતી ભાષામાં હતા જ્યારે એક હિંદી જૈન સાહિત્યકારના કથન પ્રમાણે તેમણે જીવન-ચરિત્ર જે અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે તે મુલબ છે, તેમાં નાનાપોટા કઈને ૫૦૦ સંસ્કૃત ગ્રંથો રચ્યાનું જણાવેલ છે તેમને સંસ્કૃત, માગધી, હિંદી ને ગુજરાતી એમ ચાર ભાષા ઉપર કાબુ હતો. વળી, જેમ હરિભક્તસૂરિએ વિરહ અંક પોતાની કૃતિના અંતે વાપર્યો છે તેમ આમણે રઘુચંદ્ર અંક વાપર્યોનું જણાયું છે. આવા કેટલા ગ્રંથો હશે તે જણાયું નથી; પરંતુ ગુજરાતીમાં અનેક રાસો રચ્યા છે જે ઉપરથી કેટલાક પંડિતોએ મરકરીમાં કહેલું કે, “રાસકા તે ફાસકા” છતાં કોઈ ભવનો રોષ ન કરતાં ઇચ્છાગુણપર્યાવનો ન્યાયગ્રંથ ગુજરાતીમાં જ રચીને, અનેક વિદ્વાનોને સમાલોચનાયે મોકલ્યો હતો. કોની તાકાત હતી કે યથાર્થ રીતે તે સમજે? અંતે સ્વહસ્તે તેના ઉપર વિવેચન કરી-ત્રીકારૂપે બહાર પાડ્યું ત્યારે જ આ વિદ્વાનો શાંત બની ગુણ થયા.

આવી તેમની ખ્યાતિ, અમદાવાદમાં જ્યારે નાગેરી સસધમાં કિતર્યા ત્યારે ગુજરાતના સૂબા મહોબતખાનના કાને પહોંચી ત્યારે તેમને યોલાવી સન્માન કર્યું. ત્યાં સલા સમક્ષ ૧૮ અવધાનો કરી સલાને રંજિત કરી. વાજતેજાજતે તેમને સ્થાને પહોંચાડ્યા. (જેમ અમરખર બાદશાહે હીરવિજયસૂરિના જ્ઞાનથી ચક્રિત થઈ આદર કર્યો હતો તેમ) આ હકીકત ‘સુબસ-વેલી બાસ’માં છે. આ પ્રમાણે પ્રજામાન્ય અને સર્વમાન્ય હોવાથી શ્રીવીરસગવાનની સીધી પાટપરંપરાએ ન હોવા છતાં, જૈનોમાં પ્રવેશેલી ક્રિયાશિલિતાનો, સત્યવિજય પંન્યાસનો સહકાર લઈ ઉદ્ધાર કર્યો હતો અને શાસનપત્ર યજ્ઞ સ્વહસ્તે ઠાકણું હતું, જેમાંનું એક, મિતિ ૧૭૩૮, વૈશાખ સુદ ૭ ગુરુવાર, મુનિ જિતવિજયજીએ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે (ગુણો: ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ ૧૬૭૨ પૃષ્ઠ માસનો અંક) આ પ્રમાણે સાધુસમુદાય ઉપર તેમનો ખૂબ પ્રભાવ હતો.

તેમની માતૃભક્તિ, સુરુભક્તિ, વિનયશીલતા, નિરતિમાનપણું વગેરે સદૃશ્યોનો ઉપરમાં યથોચિત ખ્યાલ અપાઈ ગયો છે જેથી વિશેષ તુકતેજીની કરવાની જરૂર નથી. લોકો તેમને “જ્ઞાનનિધિ”ના ઉપનામથી સંબોધતા. હરિભક્તસૂરિ ને કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ જેમ પાક્યા છે, તેમ ચરોત્રવિજયજી ઉપાધ્યાયે યજ્ઞ નામ રાખ્યું છે. તેમના સમકાલીન તરીકે અમદાવાદના નગરશેઠ શાંતિદાસ શેઠ, વિજયતિલકસૂરિ, ધર્મસાગર ઉપાં, સત્યવિજય પંન્યાસ, શ્રી આનન્દવનજી વગેરે કહી શકાય. તેમણે સ્વેચ્છ ગ્રંથોની રીપ તો બહુ મોટી છે અને તે આ સત્ર જિજ્ઞવતી સમિતિએ બહાર પાડી છે તે મેળવી બેવા જેટલો અવકાશ રહ્યો ન હોવાથી મૌન સેવું છું. ઉપાધ્યાયજીનો કેટલોક અધિકાર શ્રી “જૈન” પત્રના ૧૪-૧-૪૫ના પૃ. ૧૫ ઉપર પ્રગટ થયો છે એટલું જણાવી અત્રે વિરમું છું.

અહારમી સહીના પ્રખર જ્યોતિર્ધર

[લેખક—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ્ર ચૌહાની]

૧. સંસારી જીવનની ઝાંખી :—

શુજરાત પ્રાંતના કસોલ તાલુકા નજીકના ‘કનોડું’ નામના ગામમાં આપણા આ મહાન જ્યોતિર્ધર જન્મ્યા ત્યારે કેવા ઝંઘો હતો અને કયું ચૌધરિયું કે કયું નક્ષત્ર હતું એ જાણનાર સાધન હજી ઉપલબ્ધ થયું નથી, છતાં જાનિ કારકિર્દીના માપે માપતાં એટલું તો વિના શંકાએ કહી શકાય કે આ કુળદીપકના જન્મકાળે શુભ સુકૂળ અને શુભ યોગ વર્તતા હતા. પિતાશ્રી ‘નારાયણ’ અને માતૃશ્રી ‘સોભાગદે’ એ પુત્રનું ‘જસવંત’ નામ રાખી આનંદિત બન્યા હતા. યૌવન વર્ષોમાં બંધવજોડકીરૂપે જસવંતને ‘પદ્મસિંહ’ મળ્યો. બ્યવકારી જીવન જીવતાં આ નાનકડા કુટુંબમાં ઉછરનાર બાલુકાંચોને દેવદર્શન અને શુરવંદનના સંસ્કાર ગળથૂંથીમાંથી મળ્યા હતા. એમા પણ માતા-પિતાના સંસ્કાર ઉપરાંત પૂર્જનવના પુરુષથી જસવંતની સ્મરણશક્તિ બાલ્યકાળથી જ વધતી ચાલી હતી. ‘સુભસવેલી ભાસ’માં જેની નોંધ નથી છતાં જે લોકવાયકા પૂજ્યશ્રી ભુદિસાગરસૂરિજી અને સાસુરવય શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ પોતાના નિબંધોમાં આલેખે છે— ‘વસાહના કારણે માતા ઉપાશ્રયે ન જઈ શક્યાં અને ‘બહુભર સ્ત્રોત્ર’ ન સાંભળી શક્યાં, પણ બાળક એવા જસવંતે એ સંભળાવ્યું’ એમાં તથ્ય હો કિંવા ન પણ હો, છતાં વર્ષોના વહેવા સાથે યશોવિજય મુનિ બન્યા પછી જે સાધના જસવંતના આત્માએ કરી છે અને એમાં પ્રજ્ઞાના જે થમકારા દર્શિગેયર થાય છે, એ બેતાં કહેવું જ પડે કે, ‘પુત્રનાં લક્ષણ પાશ્વનાં માંથી જણાય’ એ શુજરાતી કહેવત અસરના સભ્ય લાગે છે. જસવંત જેવા સંસ્કારી બાળક માટે બહુભરનું રક્ષણ અર્થભવિત ન ગણાય વિહાર કરતા શ્રી તથાવિજયજી મહારાજ કુલગેર (પાટણ સમીપના) ગામથી ‘કનોડું’ પધાર્યા. તેઓની વૈરાગ્યભીની વાણી શ્રવણ કરવાનો યોગ ઉપરોક્ત બંધવજોડકીને નાપડયો ઉભયના હૃદયમાં સંસાર છોડી દઈ સંયમના માર્ગે સંચરવાનાં ઝરણ કૃત્વા માંડ્યાં એની જદ દબણે લિંદી જિતરવા માંડી. સંતાપકીનેા આશ્રય લીધા વિના ખુલ્લા અતરે મનની વાત વહીવેા સમજી વહીવ જાતા જસવંતે મૂઠી પદ્મસિંહે એમાં સાથ પૂર્યો. શુરકેપદેશથી ધર્મરહસ્યની પ્રાપ્તિ જેમને થયેલી છે એવા માતાપિતાએ કહ્યું કે, ‘તમારું કલ્યાણ થાયો, શુર મહારાજ સાથે વિહારમાં થોડો સમય ફરો, તલવારની ધાર સમા આત્મિપ્રાધ્વનનો અભ્યાસ પાડો અને અંતરનો અવાજ પારખો. સાચા સાધુ બનો.’

૨. ગુરુ અને શિષ્યો રાજનગરમાં :—

શ્રી નયવિજયજી મહારાજ વિચરતાં વિચરતા પાટણમાં પધાર્યાં. તેઓ સમ્રાટ અકબર બાદશાહ પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજીની ચોથી પાટે આવેલા, અને પં. લાલવિજય ગણિના જીમ નંબરના શિષ્ય હતા. શ્રી લાલવિજય ગણિ ઉપાધ્યાય શ્રી કેલ્યાણવિજયજીના શિષ્ય થાય. શ્રી કેલ્યાણવિજયજી હતા તો શ્રી હીરસૂરીશ્વરજીના પ્રથમ શિષ્ય છતાં પદ્ધતરખસુ એ કળે વંચકિતાર આવતું ન હોવાથી, ગુરુમહારાજની પાટે તેમના ગુરુભાઈ વિજયસેનસૂરિ આવેલા. તેમની પછી રિજયદેવસૂરિ આવ્યા. તેઓશ્રીના વરદ હસ્તે સં. ૧૬૮૮માં દીક્ષિત થયેલા ઉક્ત જન્મે બાઈઓ, અનુકંઠે મુનિ યશોવિજય અને મુનિ પદ્મવિજયજીના સોહામણા નામે વડીલીલા વેળા પામ્યા. આ પવિત્ર વિધિ પાટણમાં બની. એ કાળે દીક્ષિતોની વય અનુકંઠે બાર અને દસ વર્ષની હોવાનું સંભવે છે.

મુનિશ્રી યશોવિજયજી સમયના વહેણમાં ઝડપથી આગળ વધતાં બારસામાં પ્રાપ્ત કરેલ અગાધ બુદ્ધિજનો પશ્ચો બતાવતાં થોડા સમયમાં ૨૪-૫૨ શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા બન્યા. રાજનગરમાં ગુરુ સાથે પધાર્યાં. સં. ૧૬૯૬માં સલાજનો સમક્ષ આઠ અવધાન (દરેક વિભાગની આઠ આઠ વસ્તુઓ, યાદદારતાના બળે કહી બતાવી. અર્થાત્ થોડાં થીમેના કમવાર બનાવ આપી) કર્યાં. જિતતા મુનિશ્રીની આવી અનુપમ શક્તિ નિહાળી શ્રાવક શ્રેષ્ઠી ધનજી સૂરા એટલી હંઠે આફલાહ પામ્યા કે, જેથી તેઓએ ગુરુજીને આ શિષ્યને કાશી જેવા વિદ્યાધામમાં મોકલી બ્યાકરણ, ન્યાય આદિ કઠિન શાસ્ત્રોમાં નિપુણ બનાવવા વિનંતિ કરી. અને એ જાણે ખરચ કરવાની હાકિંક ઈચ્છા પ્રગટ કરી. શ્રી નયવિજયજી મહારાજને થોડની વાત પાછગતુ રહેત્ય બળે જિતરી ગયું. એટલું જ નહિ પણ આ નાની ઉંમરના શિષ્યમાં રહેલી પ્રતિભા નીરળી, જૈનશાસનની પ્રજ્ઞાવના એના દ્વારા થવાની આગાહી થઈ અને શિષ્ય સહિત કાશી તરફ વિહાર કરવાનો નિર્ધાર કર્યો.

૩. સર જૂપે નહિ પાદલ ઇથા :—

મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ કાશીનું વિદ્યાગુરુ પાસે પૂર્ણ વિનય સાચવી ન્યાયશાસ્ત્રમાં પૂરેપૂરું અવગાહન કર્યું. પદ્ધર્થવનો અભ્યાસ પણ બરાબર કર્યો. પ્રાચીન ન્યાય તેમજ નવ્ય ન્યાય અને એ ઉપરાંત કઠિન એવા ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ નામના ગ્રંથનો પણ તાજ કાઢી લીધો. આ સંબંધમાં ‘સુજસવેલી લાસ’ હસ્તગત થયો ન હતો ત્યારે એમના વિશે કંઈ કંઈ વિવેકજનુ વાતો પ્રચલિત હતી અને એની નોંધે અજાહ જે નિમ્નધોની વાતો કરી છે એમાં નોંધાયેલી પણ છે. એ ઉપર આજના યુગમાં વધુ લેણેસો ન મૂકીએ તો, પણ એટલું તો વિના સંકોચે કહી શકાય કે, શ્રી નયવિજયજીએ પોતાના આ શિષ્યને શાસનનો જ્યોતિર્ધર બનાવવા પરિશ્રમ વેલવામાં કયાય રાખી નથી. અને એ જ રીતે તરુણ શિષ્યે પણ ગુરુ મહારાજની અંતર વૃત્ત અવધારી લઈને બીજી કોઈ પણ બાબતમાં મન ન પરોવતાં શક્ય હતાવળથી કાશી આગમનનો હેતુ પાર પાડવામાં ખીછેકડ નથી દાખવી. ‘વિનય વિના વિદ્યા

નહીં' એ જ્ઞાની વચન આંખ સામે સદૈવ રમતું રાખી, ગ્રાહ્ય વિદ્યાગુરુનો પૂરેપૂરો વિનય સાચવી, તેમની પાસે હતું તે તો મેળવી લીધું પણ એ સાથે તેમના આશીર્વાદ પણ પ્રાપ્ત કર્યાં. કાશીમાં ભરાયેલી વિદ્વાનોની સલામાં વિનય પ્રાપ્ત કરી 'ન્યાયાચાર્ય' અને 'ન્યાય-વિચારક' બેવી બહુમાનસ્વક પદવીઓ મેળવી, પોતાના જ્ઞાનનો ફત્તો દર્શાવી, વિદ્યાગુરુ માટે પ્રશંસાનાં પુષ્પો પથરાવ્યાં અને સાથોસાથ ભગવંતદેવ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના શાસનનો એક સામાન્ય નિર્દેશ પોતાના સાધુલવને બરા પલ્લુ સુતિ પહોંચાડ્યા વિના, એના પર શુરુમહાસત્ત્વની કૃપા વર્તી હોય તો, કેવું અદ્ભુત કામ કરી શકે છે, એ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી પુસ્તકરૂપે આ વિદ્યાગુરુ પોતાની દશા પલટાવાથી, શિષ્યને શોધતા શોધતા ખંભાત પધાયાં હોય, અને ચરિત્રનાચક્રના એકાદ ઇંચાસથી એ કાળના સ્થંભન તીર્થના શ્રીસૂત્રે ગ્રાહ્ય મહાશયને ધનથી નવાજી દીધા હોય તો એમાં કંઈ જ આશ્ચર્ય નથી.

૪. 'ઉપાધ્યાય' પદની પ્રાપ્તિ :-

સુનિરામ યશોવિજયજીનો સિતારો ચળકતો હતો. વિહાર કરતાં તેઓ આઘા પધાર્યાં. ત્યાં સ્થિરતા કરી પોતાના જ્ઞાનમાં ઉમેરો કર્યો. અમદાવાદમાં ભારે પગલાં માંડ્યાં ત્યારે તો તેમની વિદ્વતાની—કાશી જેવા પંડિતોથી ભરપૂર શહેરમાં વિનયધ્વજ ફરકાવ્યાની—કીર્તિ—ગાથા પ્રસરી ચૂકેલી હોવાથી સમ્રાટ ઐરંગઝેબના સૂબા મહોબતખાંએ બહુમાનપૂર્વક પોતાના દરબારમાં તેડાવ્યા અને સુનિરામની અવધાનશક્તિ નજરે નિહાળી, એ વેળા શ્રી ચતુર્વિધ સંધના હૃદયમાં સુનિરામને 'ઉપાધ્યાય' પદવી આપવાની ભાવનાહૃદયે સ્વતઃ ઉભરાઈ રહી. એનો પડોલો એ વેળાના પદ્મધર શ્રી વિનયદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રી વિનયપ્રભાસૂરિના અંતરમાં પડ્યો. સંવત ૧૭૧૮માં શ્રી યશોવિજયજી વાચક-ઉપાધ્યાયપદથી અલંકૃત થયા.

ત્યાગી શ્રમજીના લવનમાં ચામાસા સિવાયના કાળમાં લુહા લુહા સ્થાનના પાલવિહાર ધર્મોપદેશ અને દેશકાળને અનુલક્ષી સાહિત્યનું સર્જન સામાન્યતઃ અશ્વસ્થાને સંભાળે. એ કાળે ધર્મપ્રભાવના, ઇતર દર્શનો સાથે તત્ત્વચર્ચા અને પોતાના સમગ્ર જીવનની સારસંભાળ રાખવાનું વિશિષ્ટ કાર્ય ગચ્છાધિપતિના શિરે ઘણાતું. વર્તમાન કાળની માફકે આચાર્યપદવી વંશપરંપરાગત કૌતરવા માંહી નહોતી. એટલે એવા મહાન વિદ્વાન, પ્રબળ પ્રતિભાશાળી ઉપાધ્યાયજી આચાર્યપદ સુધી નથી પહોંચ્યા, એથી આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ નથી.

૫. સુખદાહજી જીવુવે છે તેમ વાચક શ્રી યશોવિજયજીએ પોતાના અસરકારક ઉપદેશ પછીના સમય લેખિનીને દેશકાળનાં એધાણ પારખી, દ્રુતગતિએ અલાવવામા નતમતના મૌલિક ગ્રંથો સ્વચ્ચમાં વ્યતીત કર્યો છે. એમા વાદવિવાદ અને ખંડન-મંડનના વિષયો છે, તેમ તત્ત્વનાં અને બહિષ્ણનાં વિષયોના પણ છે જ વિદ્વાનોને અમલુતિ ઉપજાવે તેવા ન્યાયપૂર્ણ આલેખોનો તેમ જ પૂર્વે ઘટ્ટ ગયેલા પ્રતિભાસંપન્ન આચાર્યોના મંતવ્યો અવધારી લઈ એ ઉપર કવેલ સમન્વય અને કહિન ગ્રંથો પરનાં ટીકા-ટિપ્પણો પણ ઉપલબ્ધ થાય છે

૫ આનંદધનજી અને યશોવિજયજી

અધ્યાત્મ માર્ગના આ અને યોગીઓ સંબંધી ચોક્કવાચકાઓ તો જાતજાતની પ્રવર્તે છે. અહીં એના હિંદાણમાં કિતરવાનું પ્રયોજન નથી. એટલું તો નિશ્ચિત છે કે, પ્રખર યોગી આનંદધનજી મહારાજના સમાગમ પછી જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીના અધ્યાત્મદષ્ટિ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ખીલી ઊઠી છે અને એ પછીના જીવોમાં એનાં નિતર દર્શન થાય છે. શ્રીમદ્ આનંદધનજી માટે ઉપાધ્યાયજી ‘અષ્ટપદી’ રચે છે અને મંગલાચરણ લે છે કે:—

“ આનન્દ્યનકે સંગ સુજસ હી મિલે જવ, તવ આનન્દસમ મયો સુજસ ।
પારસ સંગ હોદ્દા જો ફરસત, સંજન હોત હી તાકે કસ ॥આનન્દ૦॥ ”

એમાં યોગીવરની મહત્તા અને પોતાની લઘુતા જતાવનાર ઉપાધ્યાયજી ઉપર તેમના પ્રભાવની આભા કેવી ખરાઈ હશે એનો ખ્યાલ સહજ આવે છે. એ પછીની ‘પરમશુભ જૈન કહ્યો વયું હોવે’ ઈશ્વારિની રચના સ્વતઃ જોણે છે અને ‘કથાયમુક્તા પરમઃ સ યોગી’ જેવાં ટંકશાળી વચનો કલમમાંથી આવે છે. આ સિવાય તેઓશ્રીના સમકાલીન જૈનજૈનેતર વિદ્વાનો પણ પ્રખર પ્રભાસંપન્ન બહુલ છે એ સ્વર્ણના વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરવો એ આ નાનકડા નિબંધમાં શક્ય નથી. છતાં નામનિર્દેશ કરવાની અભિલાષા રોકી શકાય તેમ ન હોવાથી થોડાક અહીં જણાવ્યા છે. એ ઉપરથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અદ્ભુત શક્તિનો, અનોખી પ્રતિભાનો અને વિશિષ્ટ સર્જનનો ખ્યાલ આવશે.

આ૦ જ્ઞાનવિભાજસૂરિ—ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીને ‘વાચકરાજ’ તરીકે સંબોધન કરનાર આ સૂરિજીએ, ઉપાધ્યાયજીએ બનાવેલાં ઘણાં સ્તવનો પર ટીકાઓ રચી છે. તેઓ ઉપરના બંને અધ્યાત્મયોગીઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવતા હતા.

ઉપા૦ વિનયવિજયજી—પરંપરાનો નજરે આ ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજીના કાકાશુરુ થાય; કેમકે તેઓ વિશ્વપ્રહીરસૂરિ, ઉપા૦ કીર્તિવિજયજીના શિષ્ય હતા. એટલે ત્રીજી પાટે હતા બ્યારે શ્રી યશોવિજયજી પાંચમી પાટે થયેલા છે. ‘સ્રોતપ્રકાશ’ ‘શ્રીપાલ રાસ’ અને ‘પુણ્યપ્રકાશ’ના સ્તવનની રચનાથી આ વાચક મશ્કૂર છે.

ઉપા૦ માનવિજયજી—‘ધર્મસંગ્રહ’ ગ્રંથના કર્તા ઉપા૦ માનવિજયજી ઉપાધ્યાયજી માટે સુંદર શ્લોકમાં જણાવે છે, જેનો અંગ્રેજીમાં મો. દ. દેસાઈ નિમ્ન પ્રકારે ઉલ્લેખ કરે છે:—

“ He has got prominent knowledge in all schools of philosophy by his intellect sharpened by true logic; and is the foremost among the Tapagachha. ”

પ૦ સત્યવિજય ગણિ—આ પત્રિ સંતના સંબંધમાં મો. દ. દેસાઈનાં નિમ્ન વચનો પૂછું પ્રકાશ પાથરે છે અને એમાં ઉપાધ્યાયજી વિશે પદ્મ વાત આવી જાય છે.

"A great deciple of Shri Vijaysinh Surt went to heaven in S Y. 1756 eleven years after Shri Yashovijayji. He taking permission of his Guru made a great reformation in the discipline of the monks who had become corrupt and degraded in the time. It is said Yashovijayji helped him very much in this noble and uphill work by writing on, preaching about and severely criticizing corruption and religious degeneration."

જૈનેતર વિદ્વાનોમાં—ગોદાવરી કાંઠાના જાગવ ગામમાં જન્મેલ શ્રાદ્ધાલુ નારાયણ, પાછળથી રામદાસ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા અને તેઓ શિવાલ મહારાજના શુરુ મનાય છે તે, તુકારામ કે જે અજંબ નામા મરાઠી કીર્તનોના રચયિતા છે તે, શુન્દરાતના બાણીતા કવિ પ્રેમાનંદ, શીખોના શુરુ તેજમહાદેવ, શુરુ ગોવિંદસિંહ અને હિંદીના કુમ્ભસિંહ અથ રામાયણના કર્તા તુલસીદાસ સમકાલીન હતા. આ પ્રમાણે ભારતવર્ષના ચારે ખૂણામાં વિવિધ ધર્મોના ક્ષેત્રપ્રદેશ પર જે પ્રવૃત્તારકો અગ્રણી થયા એમાં ઉપાધ્યાયજી યથોવિશ્વલ પશુ છે, જે ગૌરવસ પાન પદે બિરાજે છે.

સાક્ષરજ્ઞ શ્રીયુત મોહનલાલ દલીયંદ દેસાઈના સબદોષ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવનને અંજલિ આપતાં નિમ્ન વાક્યો હરકોઈ સાધુ મહારાજ યા તો વિદ્વાન્ આવકને પોતાના જીવનને ઉન્નત બનાવવા માર્ગદર્શક નીવડે તેમ છે. એમાં સાચી શક્તિનાં નિત્યં દર્શન છે, કેવળ આજ્ઞાસ નથી.

"He was one of the few parent minds which India has produced And both metaphysics and logic owed initial obligations to his unbounded genius. He by composing more than one hundred and eight (108) Sanskrit works has added a monumental share to the literature of the world."

Some of his works are valuable as revealing many of the darker symptoms of our religious and social disease."

૬. કીપક કુખાયા :—

વિક્રમ સંવત ૧૭૪૩ની સાલમાં આ પ્રખર જ્યોતિર્ધર, ઉપદેશ અને સર્જનમાં, વિવેચન અને કવનમાં, પોતાની પ્રથા વિસ્તારતો વડોદરા સંસ્થાનની પ્રાચીન એવી દર્શાવતી નગરીમાં આજના ડોસ્ટ ગામમાં સદાને માટે આ ભારતવર્ષની ભૂમિ ઉપરથી વિદાય લઈ સ્વર્ગે સંચર્યો, સં. ૧૭૪૫મા અગિયારકુની બચ્ચાએ શ્રીસુતે તેઓશ્રીની પાદુકા સ્થાપન કરી.

એ જ ભૂમિના એક ભિત્તી સાધુજીને—ઉપાધ્યાયજીના નામની સરખાઈ હોવાથી, છેલ્લી સમીના આ મહાન તારિકેને માત્ર જૈન સમાજમાં જ નહીં પણ જૈનેતર વિદ્વાન્ વર્ગમાં સવિશેષ બાણીતા કરવાની તમન્ના ઉદ્ભવી એ અનુપમ સદેશો મોહનશ્રીની ધરતી પર સુંદર પ્રમાણમાં ઝિલાયો અને એના પ્રત્યક્ષ દર્શનવરૂપે પાદુકાની પવિત્ર ભૂમિ પર રમણીય

દેવકુલિકાનાં દર્શન થાય છે. એમાં એ પ્રતિભાશાળી ઉપાધ્યાયજી જૈન સમાજને આગાહી કરી રહેલા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ આગાહીનું હાર્દ આજનો જૈન સમાજ સમજે તો ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો સદેશ વિશ્વમાં વૂંજતો થાય. એથી અર્હિસાનુ સામ્રાજ્ય સર્જાય અને ચૈતરુદ્ર સાચી શાંતિના કુવારુ છીડી રહે. "જૈનં નથતિ શાસનમ્"નો ધ્વનિ માણ રહે.

૭. અંતરંગનિ સ ભખાય છે કે ?—

ગુરુમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા એ તો ઉપાધ્યાયજીના અંતરને ઝોળખવાની પ્રથમ ભૂમિકા છે. આ તીર્થે આવી સૌ દોઢ જોમનાં દર્શનથી પવિત્ર થાય, શુભસ્મૃતિ કરે અને સ્વશક્તિના બળે જે સાહિત્યનો વાસ્તો તેઓશ્રી આપણને—જૈન સમાજને ચરણે ધરી ગયા છે, એનો યોગ્ય રીતે—દેશક્રમને અંધ બેસે તેવા સ્વરૂપે માત્ર પોતાના સંપ્રદાય કે ઘરપૂરતો નહીં, પણ સારીયે દુનિયાની જનસંખ્યાને ઉપયોગી નીવડે એવી પદ્ધતિએ પ્રચાર કરે. અમૃત વાણી સમાં એ વચનોથી હબારે ને લાખોનાં હૃદયક્રમશઃ વિકસર થાય એ કરતાં સાચી સ્મૃતિ આજના યુગમાં અન્ય કંઈ સંભવે ?

卐

વિષય: કિં પરિત્યક્તે—

તર્ંગિણિ મમતા યદિ ।

ત્વાગાત્ કન્ચુકમાત્રસ્ય,

મુક્તગો નદિ નિર્વિષ: ॥૨૧॥

એ મમતા નથી કહે તો વિશેષ છેડવાથી શું ?
જેમ સાપ કાચળીને છેડવા માગથી એ વિનાનો જનતો
નથી

અપ્યત્તમાસ-સંદેહ]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

卐

મહાન્ જ્યોતિર્ધર પૂ. ઉપા.

શ્રી યશોવિજયજી

[વેપક • શ્રીયુત કૃતેચંદ્ર ઇવેસ્વંદ]

“વાણી વાચક યશ તણી કોઈ નથે ન અધૂરીજી”

આ વાચક યશ તે કોણુ ? વાચક યશ એટલે મહાન્ જ્યોતિર્ધર ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી; જેમણે સ્વસ્થિત ‘શ્રીપાળ રાસ’ની હાળ બારમીમાં, અને તેને અનુસરીને રચેલી નવપદજીની પૂજામાં હિત ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આ મહાપુરુષનો જન્મ અણહિલપુર પાટણની આસપાસ કન્હોડા ગામમાં સત્તરમા સૈકામાં થયો હતો, તેમ અનુમાન કરી શકાય છે. તેઓ બંતે ઓસવાળ હતા. બાલ્યાવસ્થામાં તેમના પિતાશ્રીનુ મૃત્યુ થયું હતું તેમની સ્મરણશક્તિ બાલપણથી તીવ્ર હતી. તેમનાં માતૃશ્રીને કરોજ શુભની પાસે જઈને ઉપાશ્રયમાં ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળવાનો નિયમ હતો. યોગાસામાં એક વખતે વરસાદની થોડી હેલી થવાથી, તેમજ પોતાનું શરીર નરમ હોવાથી, માતાજી શુભ પાસે જઈ ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળી શક્યાં નહીં. એમના નિયમ એવો હતો કે, ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળ્યા સિવાય બિલકુલ અન્ન લેવું નહીં. ઉપરના કારણથી ત્રણ દિવસના ઉપવાસ થયા. શબ્દ “જયો”ની ઉંમર તે વખતે પાંચ છ વર્ષની હશે. થોડા દિવસે જયોએ પોતાની માતાને પૂછ્યું કે, ‘હે માતૃશ્રી ! તમે અન્ન કેમ લેતાં નથી ?’ ત્યારે માતાએ કહ્યું કે, ‘હે પુત્ર ! હું ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળ્યા સિવાય બિલકુલ યોગ્ય લેવી નથી. જયોએ વિનયથી કહ્યું કે, ‘તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તમોને ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સંભળાવું. માતા આશ્ચર્ય પામી બોલ્યાં કે તે તને ક્યાંથી આવડે ? પુત્રે ક’ડુ : ‘હે માતૃશ્રી ! તમે અને તમારી સાથે ઉપાશ્રયમાં શુભ પાસે દર્શન કરવા તેડી જતાં હતાં, તે વખતે હું પણ ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળતો હતો, તે મને યાદ રહી ગયું છે. માતાએ સંભળાવવાનું કહ્યુંથી પુત્રે એક પછી લૂક સિવાય ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સંભળાવ્યું. તે વખતે શુભ શ્રી નયવિજયજી ત્યાં પધારેલા હતા; આ બાલ અવસ્થામાં તેમની યાદશક્તિનો નમૂનો છે; ત્યાર પછી તેમણે સં. ૧૬૮૮માં લેલા લીધી. સં. ૧૭૧૮માં ઉપાધ્યાય પદવી એમને મળી, સં. ૧૭૪૩માં ડોક્ટર (દક્ષાંતવી) નમસ્કાર તેઓશ્રી સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા.

‘તત્ત્વાર્થકારિકા’માં શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતિ વાચકે પ્રભુ શ્રી વર્ધમાનસ્વામી સંબંધમાં કહ્યું છે કે, “માવિતનાવો મરેષ્વરેષુ” અર્થાત્ જન્મજન્માંવરના સંસ્કારો પછી તીર્થંકરપદ્મ

મળેલું છે; તેમજ ‘સાગવદ્ગીતા’માં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે, “શુચીનાં શ્રીમતાં ગેદે યોગબ્રહ્મો પ્રજાયતે” અર્થાત્ પૂર્વ જન્મમાંથી યોગબ્રહ્મ થયેલા આત્માનો જન્મ પવિત્ર કુટુંબમાં થાય છે અને એ જન્મમાં યોગમાર્ગની શરૂઆત કરે છે; તેમ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી માટે પણ કહી શકાય.

એકવીશ દિવસ પછી ‘દેવના ણીજીથી સરસ્વતી દેવીનું જોમણે આરાધન કર્યું’ હતું. એકવીશમા દિવસની રાત્રિએ સરસ્વતી દેવી સાક્ષાત્ હાજર થયાં અને તેમને વરદાન માગવા કહ્યું. શ્રીયશોવિજયજીએ જૈન શાસનના ઉદ્ધારણે શાસ્ત્રો રચવામાં સહાય માગી. સરસ્વતી દેવીએ કહ્યું: “તે પ્રમાણે થાઓ!” જોમ કહી દેવી અંતર્ધાન થયાં.

જોમને ઉપાધ્યાય પદવી શ્રીવિજયપ્રભસૂરિજીએ આપી હતી. તે વખતે ધતિઓમાં આજ્ઞતા શિયિલાચારને દૂર કરવા શ્રીસત્યવિજયજી પંચાસની સાથે મળી કિયોદ્ધાર કર્યો હતો.

જોમ શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિજીએ સ્વચ્છિત્ર અથોને છેડે “ચિરદ્વ” શબ્દ રાખેલો હતો, તેમ શ્રીમદ્દ ઉપાધ્યાયજીએ સ્વચ્છિત્ર અંધની શરૂઆતમાં ‘વેદ્વ’ શબ્દ સંકેતરૂપે રાખેલો છે.

ઉપાધ્યાયજીનો શ્રીઆનંદધનજી સાથે સમાગમ થયો હતો. આજુની યાત્રા કરી તેટલામાં શ્રીઆનંદધનજીની શોધ કરતાં તેઓ મળી ગયા. આનંદધનજી કે જેઓ અધ્યાત્મયોગી હોઈ, પાછળથી એકાંતવાસમાં રહેતા હતા; તેમના તરફના પૂજ્યજ્ઞાપથી ઉપાધ્યાયજીએ ‘અષ્ટપદી’ રચી છે તેના નમૂનારૂપે આ પદ્ય ધ્યાનમાં લેવા ભેટુ છે:

“આનંદધનકે સગે મુજસ હી મિલે ભભ,
તખ આનંદ સમ ભયો મુજસ;
પારસસગે લોહા બે ફરસત,
કંચન હોત હી તાકે કસ.”

આ રીતે તેઓશ્રી પ્રખર વિદ્વાન હોવા છતાં કેવી શુભાહી વિભૂતિ હતા!

જોમના સમકાલીન વિદ્વાન જ્યોતિષશાસ્ત્ર—કાં શ્રીમાન્વિજયજી, પંડો શ્રીસત્યવિજયજી, ઉપાં શ્રીવિનયવિજયજી, વિજયદેવસૂરિ, વિજયસિંહસૂરિ, અને વિજયપ્રભસૂરિ વગેરે હતા.

તેઓશ્રીએ કાશીમાં વિદ્યાભ્યાસ કરેલો અને વાદમાં વિજય ગ્રામવતી ન્યાયવિશારદની પદવી આપવામાં આવી હતી તેઓશ્રીના વસ્ત્ર હસ્તે નિમ્ન અથો સ્થાયેલા છે કેટલાક લખ્ય છે અને કેટલાક અલખ્ય છે. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં બનાવેલા ‘અધ્યાત્મમત-પરીક્ષા, અધ્યાત્મસાર, અનેકાતવ્યવસ્થા, તકપરિભાષા’ વગેરે છેતાલીસ અથો લખ્ય છે.

તેમના હાજર શાસનપત્ર સંવત ૧૭૩૮ માં લખેલું તે ભાવનગરથી પ્રગટ થતા ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ માસિક પુ. ૧૩, અંક : ૬માં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. ઘોઘામાં આવ્યા ત્યારે તેમણે ‘સમુદ્ધ અને વહાણના સંવાદ’નું કાવ્ય રચ્યું અને તેમાં મનુષ્ય જીવનની

દુર્લભતા બતાવી શકિયની પ્રબળે બોધ આપ્યો. ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા, દ્વિપટ ચોરાશી બોલ’ વગેરે ગ્રંથો તેમણે દિગંબર સંપ્રદાયનાં મંત્રણો સાથે રચ્યા છે.

તેમણે ગુજર ભાષામાં રચેલા ‘દ્રવ્યસુષુપ્ત્યાંશ રાસ’ ઉપરથી દિગંબર કવિ શ્રીભોજરાજાએ, ‘દ્રવ્યસુષુપ્ત્યાંગતકંજી’ નામે વિદ્વદ્બોધ્ય ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં બનાવ્યો છે.

સવાસો, દોહસો અને સાડા ત્રણસો ગાથાનાં સ્તવનોમાં સ્થાનકવાસી મંત્રણો સાથે તેમ જ પદ્ધર્શનના વાદીઓ, કે જેઓ એકાંત મતવાદીઓ ગણાય છે; તેમની સાથે જૈન દર્શનનો સ્વાદવાદ મત પ્રબરપણે રજૂ કરેલો છે; તદુપરાંત ‘બ્રહ્મગીતા, સમાધિયતક, સમતા-યતક, વીશ વિહરમાનનાં સ્તવનો, અમૃતવેલી સંભ્રમ્ય, ચાર આહારની સંભ્રમ્ય, પંચ પરમેષ્ઠિગીતા, સીમંધરસ્વામીનું નિઃશ્વ-વ્યવહારગર્ભિત બેતાલીસ ગાથાનું સ્તવન, આઠ દ્રશીની સંભ્રમ્ય, મૈત્રેય એકાદશીનાં દોહસો કલ્યાણકેનું સ્તવન, અગિયાર અંગની સંભ્રમ્ય, સમ્યક્ત્વ પદ્ધત્યાનકની ચોપાઈ, અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ચોવીશીનાં સ્તવનો, પદો, જિન સહસ્ત્રનામ વણુન, ચડતી પહાડીની સંભ્રમ્ય’ વગેરે ગ્રંથો રજી ગુજર સાહિત્યમૃદિ ઉપર તેમણે મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

જેમ તેમણે લોકબોધ્ય સાદાં સ્તવનો, જેમ કે—‘જગજીવન જગ વાલકો,’ ‘વિમલાચલ નિતુ વંદીએ’—વગેરે સાહિત્ય રચ્યું છે, તે રીતે ‘જ્ઞાનસાર’ અને ‘અધ્યાત્મસાર’ જેવા વિદ્વદ્બોધ્ય ગહન ઉચ્ચ કોટિના ગ્રંથોની રચના પણ કરી છે. ઉપાધ્યાયજીએ કયા વિષયોમાં કદામ નથી ચલાવી એ કહેવું મુશ્કેલ છે. તેમણે ન્યાયના અનેક ગ્રંથો જેવા કે—‘શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય-ટીકા, નયોપદેશ, ન્યાયખંડખણ્ડ, ન્યાયાલોક, નયરહસ્ય’ વગેરે રચ્યા છે. અન્ય દર્શનની ભાષ્યતાને જૈન દર્શનમાં ઉતારવાનું તેમણે અદ્ભુત સામર્થ્ય હતું. એમની કૃતિઓ પ્રતિપાદક શૈલીની અને પ્રસંગોપાત ખંડનાત્મક શૈલીની, સમન્વયવાલી, વિશદ દર્શિવાલી, તર્ક અને ન્યાયથી ભરપૂર અને આગ્રમોનાં અંશીર સહસ્ય અને ચિંતનવાલી પુરવાર થઈ છે.

દર્શન, જ્ઞાન, આસ્તિ સાથે તપમાં પણ તેઓ સંવર્ધી જીવનવાળા હતા. વીશસ્થાનકનું તપ તેમણે કયું હતું.

જે ‘નવપદજી પૂજા’ ગોળીના કિવસોમાં ચાલુ હોય છે તે તેમણે બનાવી છે. શ્રીવિનયવિનયગણિએ ‘શ્રીત્રીપાળ રાસ’ સં ૧૭૩૮ માં બનાવ્યો, તેમાં સાડા સાતસો ગાથા સુધી ગામ સદેરમાં રાસ રચ્યા પછી તેઓ કાળધર્મ પામ્યા; બાકીના રાસનો વિલાગ કે જેમાં નવપદજીની પૂજા આવી જાય છે, તે વિલાગ ઉપાંગ ગ્રીયશોવિનયજીએ પૂર્ણ કર્યો. આ રીતે સહાધ્યાયીનું ચાલુ ગાલ કયું, અને જૈન જગતના ઉપકારી બન્યા.

જેવી રીતે શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યજીના જીવનપ્રસંગોની વિધિઓ બરાબર મળી શકે છે, તેવી રીતે ઉપાધ્યાયજીના જીવનપ્રસંગોની વિધિઓ અને સાદા ચોક્કસરીતે ઉપલબ્ધ થઈ શકતી નથી, છતાં ‘મુચ્ચવેલી બાસ’ ગ્રંથ કે જે તે સમયના મુનિ શ્રીકાન્તિવિનયજીએ

લખેલ છે, તેમાં સં. ૧૭૪૪ માં શ્રીજિપાધ્યાયજીએ ડોહાઈમાં ચતુર્માસ કરેલ છે, અને ચતુર્માસ પછી કાળધર્મ (સ્વર્ગવાસ) પામેલ છે, એવી હકીકત જણાવે છે. તેઓશ્રીની પાઠશાળા સં. ૧૭૪૫ માં ડોહાઈમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે. વસ્તુતઃ પાઠશાળાનાં અધ્યોદ્યોત—૫૦ મહારાજ શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીના વિદ્વાન શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ (જેમને માટે નજીકના જાગિયમાં અંગલમય ઉપાધ્યાયજી પદપ્રાપ્તિ માટેની આજ્ઞાહી મારી દરિયે લાગે છે) જેમણે મુંબઈ-ભાવનલામાં-સં. ૨૦૦૭ માં ૨૧૦ ૫૦ ઉપાધ્યાયજીની દેરીને અધ્યોદ્યોત અને જીવનચરિત્ર પ્રકાશિત કરવાનો સમિતિદ્વારા નિર્ણય બહાર કર્યો હતો. તેઓશ્રીની જ હોદ્દાનીમાં તેઓશ્રીના ગુરુવર્યો હસ્તક સં. ૨૦૦૮માં ત્રણ દિવસના મહોત્સવપૂર્વક ડોહાઈમાં આરસના લબ્ધ નૂતન ગુરુમંદિરમાં મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ ઉજવાયો હતો એ આનંદદાયક બીના હતી.

ચૌદસો ગુંભાલીસ (૧૪૪૪) ગ્રંથોના કર્તા ગુણપ્રધાન શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ પછી લગભગ એક હજાર વર્ષે યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય થયા છે, અને તે “લઘુ હરિભદ્ર” નામે સંશોધાય છે સાદા ત્રણ કોડ શ્લોકોના સ્વચિતા, અદ્ધર દેશોમાં અહિંસાના પ્રચારક અને કુમારપાળ રાજાના પ્રતિબોધક શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યજી તથા અમર જાદયાહના પ્રતિબોધક અને ભારતવર્ષમાં અહિંસાનો ઠંઠો વગાડનાર શ્રીહીરવિજયસૂરિ પછી શાસનપ્રભાવક તરીકે ૯૦ શ્રીયશોવિજયજીનો અવતાર થયો; આવા જ્યોતિર્ધર મહાત્માઓથી જૈન શાસન અવિચ્છિન્નપણે ટકી રહ્યું છે અમુક ગુણ પછી આવા મહાત્માઓ પ્રગટ થયા. જોઈએ, તેમ શ્રીમહાવીર પરમાત્માએ કહેલ છે, તે મુજબ જ જૈન શાસન એકવીસ હજાર વર્ષો પથંત ચાલુ રહી શકશે.

શ્રીજિપાધ્યાયજીએ એકસો ગ્રંથ ઉપસંત લગભગ બે લાખ શ્લોકોની રચના કરેલી છે. ઘણા ગ્રંથો તેમના અલભ્ય છે. ‘ભાવારહસ્ય’ નામના સ્વરચિત ગ્રંથમાં તેમણે જ કહેલ છે કે, “રહસ્ય” પદાંકિત ૧૦૮ ગ્રંથો કરવા નિર્ણય કરેલ છે, તેમાંથી માત્ર ‘ભાવારહસ્ય’ ‘ઉપદેશરહસ્ય’ અને ‘નયરહસ્ય’ મળે છે.

૨૧૦ ઉપાધ્યાયજી મહારાજજી અહિંસાજીવન અટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમય અપાર પાંડિત્ય, બાલ પ્રહન્યય, સંયમ, તપ, ગુર્જર ભાષાસમૃદ્ધિ, વ્યવહાર અને નિઃસ્વયદરિની સમન્વિતતા, તાકિંકણક્ષુ ન્યાય ગ્રંથોનું ઉત્પાદન, નવીન ન્યાયનાં સર્જન, સરળમાં સરળ ગુર્જર ભાષાનાં સ્તવનો, કાવ્યો અને પદોવાળું, તેમ જ ‘અધ્યાત્મસાર’ અને ‘અધ્યાત્મોપનિષદ’ જેવા ઉચ્ચકોટિના ગ્રંથોની સર્જકતાવાળું વગેરે વિવિધતાના સંમિશ્રણરૂપ ટંકશાળી વચનમય જીવન.

પ્રસંગોપાત્ત કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે, જલ વર્ષના દ્વિં વૈશાખ માસના શ્રી કાનજી સ્વામી તરફથી સોનમઢથી બહાર પડતા ‘આત્મધર્મ’ માસિકમાં તેમને માટે “વ્યવહાર વિમૂઢ” શબ્દ વાપરીને તેમને હલકટ રીતે ચિતરવામા આવ્યા છે પણ તે કેવળ લેખકનું

તેઓશ્રી વિરચિત સાહિત્ય તદ્દન બિનઅનુભવનું પરિણામ છે, અથવા ઇસદૂર્વક દેવજન્ય કૃત્ય છે. તેમણે તેા વ્યવહારની સુખ્યતા સારી નિશ્ચય દષ્ટિની ઝોલુતા, આપણા જેવા ભરતશ્વેતના માનવીઓ માટે સમય સુષુપ્તવાનક સુધી મર્યાદા રૂપે બતાવી છે. કેવલી ભગવતને પણ તેરમા સુષુપ્તવાનકમાં વ્યવહાર સાચવવો પડે છે; તેથી જ તીર્થંગ પરમાત્માઓ અતુલિધ સંબંધી સ્થાપના કરે છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે નવકારનાં પદોમાં પ્રથમ અરિકંત પદ તે વ્યવહાર અને બીજું સિદ્ધ પદ તે નિશ્ચય છે. અરિકંત પરમાત્મા વગર અરૂપી સિદ્ધપદની ઓળખાણ કોણ આપી શકે ? એ વિશે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સ્વયં કહ્યું છે કે—

“ નિશ્ચય દ્રષ્ટિ દ્વય ધરીછ, પાડે જે વ્યવહાર,
પુણ્યવંત તે પામરીછ, ભવસમુદ્રનો પાર. ”

આ મહાન ત્યોતિધરે કે જેઓ પૂર્વ જન્મનો અદ્ભુત સ્વૈયંપ્રશ્ન લઈને અવતર્યા હતા, તેઓ પદ્મદર્શનવેતા, સેકંડો ગ્રંથોના સ્થવિતા, ન્યાય, વ્યાકરણ, હંદ, સાહિત્ય, અલંકાર, કાવ્ય, તર્ક, સિદ્ધાંત, આગમ, ન્ય, પ્રમાણ, સમસંગી, અધ્યાત્મ, યોગ, સ્યાદવાદ, આચાર, તત્ત્વજ્ઞાન ઇત્યાદિ વિષયો ઉપર વિદ્વદ્ભોજ, તથા સામાન્ય જનતા માટે સુજ્ઞાતી વગેરે લોકભાષામાં વિપુલ સાહિત્યનો રસધાગ ધરી ગયા. નવ્ય ન્યાયના આદ્ય જૈન વિદ્વાન, ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ આદિ ધિક્કોને પ્રાપ્ત કરનાર યુગ—ત્યોતિધરને આપણા અનેકશઃ વંદન હો.

‘ઉપનિતિભવપ્રપંચાકથા’ કે જે સોલ હજાર શ્લોકમય સંસ્કૃત ગ્રંથ છે, તેમાંથી સાર ખેંચી શુર્ગર ભાષામાં શ્રીવિમળનાથના સ્તવનમા એમણે—

“ તત્ત્વ પ્રીતિકર પાણી પામે, વિમળા લોકે આંછળ;
લોચણ શુર ખમાલ હીવે તવ, ભ્રમ નાખે સવિ ભાંછળ. ”

ધર્મબોધક પાકશાસ્ત્રી (શુર)થી પ્રાપ્ત કરેલું સમગ્રદર્શનરૂપ તત્ત્વ પ્રીતિકર પાણી, સદ્જ્ઞાન દ્રષ્ટિરૂપ નિર્મળ અંજન અને સમ્યક્ચિત્તરૂપ પરમાત્મા (શીર)નું સ્વરૂપ લોકભાષામાં ખડું કહ્યું છે; તેમજ શ્રીસુવિધિનાથના સ્તવનમાં—

“ મૂળ હિંદી તરુઅર અંધ શાખા રે,
હંદ પરણે એવી છે ભાષા રે;
અચરિત્તનાળે અચરિત કીધું રે,
ભલ્તે સેવક કરજ સીધું રે. ”

આ હકીકત ‘શ્રી ભજવદ્ગીતા’માં કહેલ શ્લોક સાથે કેટલીક મેળ ખાય છે.

“ ઠર્વમૂલમયઃ શાખાં, યજ્ઞત્યં પ્રાહુરવ્યયં ॥
છન્દાંસિ યસ્ય પજાણિ, યસ્તં વેવ સ વેદવિત્ ॥ ”

આ શ્લોકના સ્ફુટચ્છેદ આશ્ચર્ય તરીકે ઘટાવી પ્રજ્ઞાશક્તિ માટે લોકભાષામાં સમન્વય કર્યો છે. દોહરો અને પ્રાક નવસો ગાથાનાં સ્તવનોમાં નિશ્ચય નથ અને વ્યવહાર નયમી ભરપૂર ઉપદેશો છે. એમાં અપૂર્વ સુકિતઓથી મૂર્તિપૂર્ણ સિદ્ધ કરી છે. છેવટે કહ્યું છે કે—

“ મુજ હોજો ચિત મુજ લગનથી, ભર' ભર તાહરી સેવ રે;
યાચીએ કોહી યને કરી, એહ તુજ આગળે કેવ રે.
તુજ વચન રામ મુખ આગળે, નવિ ગણું સુરનર ચર્મ રે;
કોહી બે કપડ કોડ દાખવે, નવિ તજું તોએ તુજ ધર્મ રે. ”

આ છે તેમનો અદ્ભુત શાસનરાજ અને અલૌકિક પ્રભુશક્તિ !

માનદસૂરિ ગચ્છના શ્રીવિજ્ઞાનદસૂરિજીએ સત્તરમા સૈકમાં રચેલા ‘ધર્મસંગ્રહ’ ગ્રંથ કે બેની ટીકા મહોપાધ્યાય શ્રીમાનવિજ્ઞાનકૃષ્ણજીએ કરી છે, તે ગ્રંથનું સંશોધન ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કરેલ છે; તેના તાબેતરમાં જ ભાષાંતર સાથેનો પ્રથમ વિભાગ પ્રકાશિત થયો છે. સં. ૧૭૩૬ માં ‘શ્રીજગદ્ગુરુનામી સત્’ તેમજી ખંભાતમાં રચેલ તે તેમના પોતાના હાથના અક્ષરોવાળા પાનાંઓ સાથેનો મળે છે.

આ રીતે તેઓશ્રી ભક્તિપરાયણ, જ્ઞાનપરાયણ, સંઘર્ષી અને તપપરાયણ સાહિત્ય-જીવન જીવી ગયા છે, અને આપણા માટે વિવિધ સાહિત્યની વાનગીઓથી ભરપૂર વાસ્તો મૂકે ગયા છે, જેથી શાસનની પ્રભાવતાનું નિમિત્ત બની પોતાના આત્મા ઉપર તેમ જ ભક્તિયની પ્રજા ઉપર મહાન ઉપકાર કરી ગયા છે. આવા મહાત્માઓ પોતાની જીવનલીલા સંકેલીને સ્વર્ગે સંઘર્ષી. શ્રીશત્રુઘ્નરિણના શબ્દોમાં કહીએ તો આવી મહાન વિભૂતિઓ “સલંકરણં મુખઃ-પુષ્પીના અલંકારરૂપ” છે તેમજ કવિ ભવજૂતિના શબ્દોમાં “જયતિ સેડધિકં જમ્મના જગત્—હે મહાત્મન ! તમારા જન્મથી આ જગત્ જ્યવંત વર્તે છે.” એટલું કહી ઉપસંહારમાં તેમજે જ રચેલા ‘જ્ઞાનસાર’ ગ્રંથનો અંતિમ-સર્વ નયોના આશ્રમવાળે સ્તુતિ-શ્લોક, તથા આત્મજાગૃતિ માટે તેમજે રચેલી ‘અમૃતદેહી સંજ્ઞાંચ’ની વાનગીરૂપ એક જ કાવ્ય સાદર રજૂ કરી વિરજું છું.

“અમૃતલક્ષ્યાઃ સર્વત્ર, પક્ષપાતવિવર્જિતાઃ ।

જયન્તિ પરમાત્મલક્ષ્યાઃ સર્વનયાશ્રયાઃ ॥”

“નિશ્ચય નય અને વ્યવહાર નયમાં જ્ઞાનપક્ષ અને ક્રિયાપક્ષમાં, એક પક્ષગત-શ્રાંતિ તણને સર્વ નયોનો આશ્રય કરનારા પરમજ્ઞાનદંથી ભરપૂર (મહાપુરુષો) જ્યવંત વર્તે છે.”

“શેતલ જ્ઞાન અણુવાળીએ, ટાળીએ થોડું સંતાપ રે;
ચિત ઠમડાલતું વાળીએ, પાળીએ સહજ મુણ આપ રે.”

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ

અને

તત્કાલીન પરિસ્થિતિ

[લેખક : શ્રીકૃત રાજપાલ મગનલાલ વહોરા, ખાખેચી]

ઉપાધ્યાયજીના સમયનો અધિકારકુલ—

જૈન સંઘમાં જેમ અવારનવાર જ્યોતિષરેષા થતા રહ્યા છે, તેમ અધિકારનો સામનો પણ સંઘને અવારનવાર કરવો પડ્યો છે. ઉપાધ્યાય શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજનો સમય એવો અધિકાર કુલ હતો. એમ કહેવામાં હરકત જેવું નથી મુનિઓના ચાન્દિયમાં ભારે શિથિલતા પ્રવેશી ચૂકી હતી. શ્રીપૂજ્યો અને યતિઓનું પ્રભુત્વ ધૂર હતું. સત્યધર્મને આચરવા તો કોઈ તૈયાર ન હતું પણ સાંભળવાયે કોઈની તૈયારી ન હતી એવું તત્કાલીન પરિસ્થિતિ પરથી દેખાઈ છે. કુલુકુઓનું ભ્રેર, ધામધૂમની ધમાધમ, કુલુકુઓના ફંદમાં ગૃહસ્થોનું પડવું, પૈસા લઈને ધર્મ બતાવવો ઇત્યાદિ, ત્યારે મોટા પ્રમાણમાં પ્રવર્તતાં હશે. કારણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અનેક કૃતિઓમાં અંતરની એ વેદના તેમણે વ્યક્ત કરેલી છે એટલું જ નહિ, પણ તેમના સમકાલીન શ્રીમાન આનંદજીનજી મહારાજ જેવા પરમ-યોગીને તત્કાલીન જનતા પિછાની થકી ન હતી અને એ હદે વાત પહોંચી કે તેમને કાગલના પતવાસી જેવું લખવ લખવું પડ્યું !

ક્રિયાશૈલિથી દૂર કરવાની પરમાવશ્યકતા જણાતા પંચાસ શ્રીસત્ત્વવિજયજી મહારાજે તે સમયે ક્રિયાદ્વાર માટે કમર કસી હતી ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો તે વાતને સંપૂર્ણ હાથે 'ક' ટેકો હતો. પરંતુ પરિસ્થિતિ એવી વિષમ હતી કે તેઓ શ્રીપંચાસજીને કરી સક્રિય મદદ કરી શક્યા ન હતા. આ બાબત વિશે લેખકને સફળતા શ્રીમોલીચંદલાઈ કાપડિયા સાથે વાત થયેલી ત્યારે તેમણે કહેલું કે એમ થવામા ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સમયની વિષમ પરિસ્થિતિ તો કારણભૂત હતી જ પરંતુ કંઈક અંશે તેમનું હૃદયદૌર્બલ્ય પણ હશે. ગમે તેમ હોય, પણ ત્યારની પરિસ્થિતિ સત્યધર્મના સાધકને અત્યુક્ત ન હતી એ વાત ચોક્કસ

શ્રીમાન આનંદજીનજી મહારાજને પણ સ્તવન ચોવીશીમાં, ગુચ્છના મતભેદો ત્યારે કેવા હતા અને મુલુકુનો કેવો વિરહ પ્રવર્તતા હતા અને પણ મૂકવાનું પણ ઠેકાણું ન હતું તે વાત ઉચ્ચ શબ્દોમા વ્યક્ત કરતી પડી છે એટલું જ નહિ, પૂ. ઉપાધ્યાયજીને, પોતે જાની

અને શુદ્ધ સંયમી છતાં ત્યારના અતિવિષમ સંબંધોને વશવર્તીને એકથી વધુ વખત માફી-પત્રો લખી આપવાની કૃત્ત્વ પડી હતી ! કેટલી હદે કળબળ તેમનાથી વિરુદ્ધ હશે તેનો ખ્યાલ આ ઉપરથી આવી શકશે.

આચાર્યપદ મેળવી કેમ ન શક્યા ?—

આચાર્યપદની પરિપૂર્ણ યોગ્યતા તેમનામાં હતી. તેમની નાણી ઠોઠ પદ્ય નયથી અધૂરી નથી એમ તેઓશ્રી પોતે બારપૂર્વક અને અધિકારપૂર્વક કહે છે (વાણી વાચક યશતણી ઠોઠ નયે ન અધૂરી રે) ભાષામાં અને સંસ્કૃતમાં, જ્ઞાનના સર્વ ક્ષેત્રોને તેમણે ખેડ્યાં છે આવી પરમવિભૂતિ આચાર્યપદથી કેમ અલંકૃત થઈ ન શકી ? ત્યારની જનતાએ કેમ ઔદાસિન્ય રાખ્યું હતું ? વગેરે પ્રશ્નો આશ્ચર્યભાવે ઉઠીએ તેવા છે. આમ થવામા કેટલાંક કારણો વિચારી શકાય. એક તો એ કે એવી અંધકારમય પરિસ્થિતિને તેમણે ચલાવી લીધી નથી પણ તેમની કૃતિઓમાં ત્યારનાં પ્રત્યાઘાતી બળોના તેમણે લિપ્તતા લીધા છે. બીજું, તેઓ જીવનના પાછલા કાળમાં આનંદવનજી લેવા યોગીવર—કે જેઓ જનતાથી દૂર દેંદાર્થ ગયા હતા—નાં બારે પ્રશંસક બન્યા હતા. આ કારણોથી તે વખતની જનતા પર જેમનું પ્રચુર પ્રભુત્વ બની ગયું હતું તેવાં બળો અંતરાયભૂત બની ગયાં હોય તેમ સંભવે છે. શ્રીમદ્દ યશોવિજયજી મહારાજની જેમ શ્રીમાન વિનયવિજયજી મહારાજ પણ આચાર્યપદને યોગ્ય છતાં તે પદ મેળવી શક્યા ન હતા. વર્તમાનમાં સામાન્ય જ્ઞાનવાળા સાધુને કે ગઈ-કાલના કીર્તિતને માટે આચાર્યપદ સુલભ બની ગયું છે, જ્યારે આવી મહાવિભૂતિઓને ત્યારના સંધે ન સન્માની એ કાળજીની વિચિત્રતા જ સ્પષ્ટ છે.

સૌહાર્દ-સંપ, એકતા ને ઉદાર હૃદયનો પ્રેક્ષપ્રસંગ—

ખારા સમુદ્રમાં મીઠી વીરડી જેવો એક બનાવ પૂના સાહિત્યમાં સ્મરણીય બની ગયો છે તેની નોંધ લેવી આવશ્યક માનું છું.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજના નિર્વાણ પછી, આચાર્ય શ્રીજ્ઞાનવિમળસૂરિજીએ તેમજ ખર-તરગચ્છના આર્યવલ્લભ આત્મજ્ઞાની સુવિ શ્રીદેવચંદ્રજીએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના નામથી નવપદ પૂજાની રચના કરી છે એ પૂજાની આદિમાં ભુજંગપ્રયાતવૃત્તમાં પૂ. જ્ઞાનવિમલ-સૂરિજીએ દરેક પદની ટૂંકી સ્તવના કરી છે. એ પછી કાળમાં, દરેક પદની સ્તવના પૂ. દેવ-ચંદ્રજી મહારાજે કરી છે અને ત્યાર બાદ ‘શ્રીપાલસસ’ના ચોથા ખંડની અગિયારમી અને બારમી કાળો—જેના રચયિતા પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ છે—માંથી, પ્રત્યેક પદને યોગ્ય ભાગ અલગ અલગ દરેક પૂજામાં મૂકેલ છે. અંતમાં માલિનીવૃત્તમાં પૂ. જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજે અને કલશમાં પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજે પોતાનાં નામ વ્યક્ત કર્યાં છે. શિષ્ટ ગવચ્છના વિદ્વાનો વચ્ચેની આ હાર્દિક એકતા અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પ્રત્યેનો આ જાને મહાત્માઓનો અહોભાવ, સૌહાર્દનું સુંદર દર્શન પૂરું પાડે છે, જે સાંભળતાં આપણા હૃદયને અસર કરે છે.

તે કાળમાં આવા પૂજ્યોતું પણ ચરિત્રચિત્રણ બિલકુલ નહિ થતું હોય એમ જણાય છે. નહિતર, પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કે આનંદધનજી મહારાજના બ્યવસ્થિત જીવનચરિત્ર માટેની આપણી ઉત્કેષ-કથારંગીયે તૃપ્ત થઈ હોત. પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટે “મુનસ-વેલીભાસ” નામક નાની કૃતિ મળે છે પણ તે પુસ્તિકા, તેમની વિશાળ વિદ્વત્તાના બહુ-વિધ પાસાવાળા જીવનને પૂર્ણતયા આય નથી જ આપી શકેવી.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને તેમના કાળની અન્ય બ્યક્તિઓ તેમજ ત્યારના સંજોગો, સહાયક બળો, અવરોધક બળો વગેરે વિશે અવેપણાપૂર્ણ માહિતી અન્ય વિદ્વાનોના કથનમાંથી મળી રહેશે એ અપેક્ષા સખીને આ નમ્ર આલેખન પૂર્ણ કરું છું.

★

કષ્ટેન હિ ગુણધામં, પ્રગુણીકુરતે મુનિઃ ।
મમતારાક્ષસી સર્વ, મક્ષયત્યેકહેલયા ॥ ૩ ॥

મુનિ સંઘ વેડીને ગુણનો સ્વરૂપ તૈયાર કરે છે અને મમત-રૂપી રાક્ષસી તો એકત્રપાટે નહું શક્ષય કરી જાય છે.

અધ્યાપકશ્રી : સીદ

[શ્રીમદ્ વરોચિજીવજી]

卐

ન્યાયાચાર્ય જૈન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રી. યશોવિજયજી

[લેખક : શ્રીયુત મગનલાલ ચોતીચંદ શાહ, મુલેન્દ્રનગર]

“ નમોઽસ્તુ તસ્મૈ દેવાય, સુણાય તપસ્વિને ।
જ્ઞાનધ્યાનવરિષ્ઠાય, નમોઽસ્તુ મે નમોઽસ્તુ મે ॥ ”

સંસારમાં વિદ્યમાન મહાત્માઓની પૂજાકરિત અનેકરીતે થઈ શકે છે પરંતુ અવિ-
જ્ઞમાન મહાત્માઓની પૂજાકરિત તો જહુમાનથી, શ્રદ્ધાથી અને હૃદયથી તેમના શુશ્રુતુવાદ
ગાવાથી જ થઈ શકે છે. જ્યન્તીએ ઊજ્યવી, સમારલો કરવા કે ખીલુ વણી રીતે તેમના
શુશ્રુતુવાદો ગાઈ શકાય છે આજનો પ્રસંગ પણ એવો જ છે કે જૈન દર્શનના મુવિખ્યાત
સંત, પ્રખર તત્ત્વજ્ઞ, ઉત્તમ સાહિત્યપ્રેમી અને સર્વધર્મના ભાવને સમજાવનાર અઠંગ મહો-
પાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને અંજલિ આપવાનો છે તેમજ તેમનું સ્મરણ કામ
રહે, ભક્તિભાવ મુદ્દિ પામે અને સમાજ તેમના જ્ઞાનનો ચિરકાળ મુખી લાભ લે એવાં
નિધિવિધાન કરવાનો છે.

જેણે સંસારમાં જન્મ ધરીને વશકીર્તિનો સંપૂર્ણ વિભવ કરી પોતાના લવનમાગને
રાજમાર્ગ કે જ્ઞાનમાર્ગ બનાવ્યો છે કે જે માર્ગ આપણા માટે પરમ હિતાવહ છે, એવા
પરમ પ્રતિભાવંત, જ્ઞાનવંત, શુશ્રુવંત ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું નામ લેતાં જ કેઈ અનેરો
આનંદ અનુભવાય છે. જેમનો ક્ષયોપશમ ઉત્તમ હતો, જેમની દર્શનશુદ્ધિની ગણના થઈ
રહી છે, જેમનાં સંવત્રશીલનાં માપ કાઢવાં કઠણ છે એવા એક જૈન સાક્ષ્યશિરોમણિ,
બ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ સાધુ મહાત્મા વિશે કાંઈ લખણ એ સાધારણ જુદિયું કામ નથી,
વિદ્વાનો જ તેમાં અંશુપાત કરી શકે.

તેમનાં બનાવેલાં સંસ્કૃત-પ્રાકૃત પુસ્તકો તો એટલાં બધાં છે કે તેનું પૂરું અવલોકન
થઈ શકે નહીં. કહાય કેઈ આગ્રહથી એનું નિરીક્ષણ કરવા ચાહે તો કરી શકે, પરંતુ તેમણે
પાયરેલો મૂઠ તપવાઈ એટલો વિશાળ હોય છે કે તે સમજવાને વિશિષ્ટ જ્ઞાનની જરૂર પડે.

તેમનાં વણાં પુસ્તકો સંસ્કૃતમાં છે ક્રમશીમાં સ્ત્રીને તેમણે કેટલાંક વર્ષ સંસ્કૃતનો
અભ્યાસ કર્યો હતો. સંસ્કૃતભાષા તો તેમને વરેલી હતી એમ કહીએ તો ચાલે. આ જ્ઞાનને
માટે તેમને અજબ માન પણ હતું, હૃદયનો વિશ્વાસ હતો અને અચલ દંઢતા હતી. આજે
આવી દંઢતા ધારણ કરનારા સતો ઓછા જ હશે. તેમનું દંઢ મંતવ્ય ‘ન્યાયખંડ ખાદ્ય’ કે
‘મહાવીરતત્ત્વ’ના પહેલાં સ્તોત્રમાં જ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

“ઐકાર” જ્યાં જ્યાં ગંગાતટે વસીને,
 ઈચ્છા કરી કુશળ કાવ્ય અભાગ રીતે;
 માળા સ્ત્રી સુરેલિ પુષ્પ સમાન લેની,
 પૂજા કરું પ્રભુપદે વિધિથી જ તેની [-વસંતતિલકા ૬૮]

“ઐકાર” છે ચિંતામણિ પદ આર્તમાં તેને જપું.
 ગંગાતટે વસી માન્ય વિષયે કાવ્યની ઈચ્છા કરું;
 વિકસિત મુગંધી પુષ્પ સરખા શબ્દને ત્યાં મેળવું,
 હે વીર ! તારા પદ્મમળની એ વડે પૂજા કરું. [-હરિગીત ૭૬]

‘ન્યાયખંડખાલ’ની રચનાના પ્રારંભમાં જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ મંગલાચરણ તરીકે કથપવું “ઐકાર” એ સસ્વતીનું મંત્રણીજ છે તેનું સ્મરણ કરીને પોતે ગંગાને કાંઠે સંસ્કૃત વિદ્યાના ધામરૂપ બનાવવામાં રહી ‘ન્યાયચાર્ય’ અને ‘ન્યાયવિશારદ’ની માનવંતી પદવી મેળવી, સંસ્કૃત કાવ્યની નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી છે તે બતાવવા વિદ્વાનોને રંજન કરવાનો ઉદ્દેશ પ્રગટાવી પ્રભુ મહાવીરના સુમધી પુષ્પ સરખા તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી શબ્દોની માળારૂપી શુંથણી કરી તે વડે પ્રભુના ચરણકમળની પૂજા કરવાનો ભાવ બતાવ્યો છે; એટલે કે આ કાવ્ય પ્રભુના તત્ત્વજ્ઞાનની સ્તવનારૂપ છે એમ કહે છે.^૧

‘ન્યાયખંડખાલ’ ગ્રંથની મહત્તા—

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં બધાં પુસ્તકો જ્ઞાનની પરિપક્વતાથી લખાયાં છે. તેમાં ‘ન્યાયખંડખાલ’ અગ્ર ભાગ લખ્યે છે મારે ‘ન્યાયખંડખાલ’નો અલ્પવાચક અનુવાદ કરવાનો હતો તેથી મારે તેના કેટલોક અભ્યાસ કરવો પડ્યો. આ પુસ્તકની મૂળ કૃતિ અને તેના ઉપર થયેલી અત્યંત વિદ્વતાભરી સંસ્કૃત ટીકા વાંચતા જ માણસ થંભી જાય તેવું છે. એ કે તેમના મૂળ શ્લોકો અત્યંત અલસ નથી. કંઈક કરવા લેવા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ‘ન્યાયખંડખાલ’માં પ્રભુની સ્તુતિના ઉદ્દેશથી રચાઈવાક્ય જે નિરૂપણ કર્યું છે તે ચિંતનીય છે. તેમણે પ્રથમ પ્રભુના અતિશયોનું વર્ણન કરી, વાણી અતિશયનું પ્રાધાન્ય બતાવી બૌદ્ધોના ક્ષણિકવાદનો નિરાસ કર્યો છે. બૌદ્ધો દ્રવ્યનું લક્ષણ જે ‘અર્થસ્થિત્વાકારિત્વ’ કરે છે તેમાં થતો દોષ તેઓ બતાવે છે, તેમજ બૌદ્ધોની અન્યથ અને વ્યતિરેક વ્યાપ્તિનો દોષ સમજાવે છે. બૌદ્ધો ધર્મજ્ઞાં રહેલા ધર્મજ્ઞને અંકુર ઉત્પન્ન થવાનું કારણ ગણે છે, પરંતુ તે વ્યાપ્તિ યોગી છે. ધર્મ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ ધર્મજ્ઞ સાથે સહકારી કારણો—જમીન પાણી વગેરે બોધે જ, એ નિયમ સમજાવી સૌત્રાન્તિક, વૈશાલિક, શૂન્યવાદ, વિદ્વાનવાદ, અનાતમવાદ—આ બધાનો સ્વરૂપે ‘યત્ સત્ તત્ ક્ષણિકમ્’ને એકાંત ગણાવી દોષયુક્ત ઠરાવે છે અને પ્રભુના વ્યવહારવિશુદ્ધ નયને આધિપત્ય આપે છે, ત્યાર પછી

૧ ‘ન્યાયખંડખાલ’ના પ્રાગ અલ્પવાચક અનુવાદસાથી.

કાળ અને દેશનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. ‘ન્યાયજંડખાણ’ને પહેલો ભાગ તો ખોદના ક્ષણિક-વાદનો પરિહાર કરવામાં જ પૂરો થાય છે. ન્યાય દર્શનની કૂટસ્થ નીતિ પણ ખતાવવામાં આવી છે. દ્રવ્યને એકાંત નિત્ય કે અનિત્ય માનવામાં થતા હોષે ખતાવી તેને નિત્યાનિત્ય કે કથંચિત્ નિત્ય માનવાની વ્યવહારવિશુદ્ધ નયની શ્રેષ્ઠતા સમજાવી છે. ત્યાર પછી દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ અને નાશનો હેતુ સમજાવી, વસ્તુમાં રહેલા લેહાલેહ ખતાવી પ્રત્યક્ષ અને પ્રત્યભિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ખતાવે છે.

આવી રીતે ‘ન્યાયજંડખાણ’ બહુ જ ગુદિપૂર્વક લખાયું છે. મારે મારા અર્થે અનુવાદ કરવાને કારણે તેનો થોડો અભ્યાસ કરવો પડ્યો છે તે ઉપરથી હું આટલું લખી શક્યો છું.

સંસ્કૃત કાવ્યોના અનુવાદ કરવાનું કામ તો હું મારી શક્તિ મુજબ કરું છું. ‘લક્ષ્મીનાથ સ્તોત્ર, કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર, પ્રાર્થના બીજી, સંવેગદ્રુમકંઠલી, પરમાનંદ પચીશી, રતનાકર પચીશી, સ્યાદ્વાદમંજરી, અયોગ્યવચ્છેદિકા’ વગેરે કાવ્યોના અનુવાદો થઈ ગયા છે અને તે પુસ્તકારૂઢ પણ થયા છે આ અનુવાદો પછી ‘ન્યાયજંડખાણ’નો અભ્યાસ કરવાનું સદ્ભાગ્ય સાંપડ્યું, જેની પ્રેરણા તો મને ‘જૈન ધર્મ’ પ્રકાશ ‘માથી’ મળી. દૂર્ઘર્ષ એ જ કે ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજના જીવનનો પરિચય વધ્યો અને હું મારા કાર્યમાં સફળ થયો. તેમજ આજના મંડળ પ્રશ્નને અંગતિ આપવા સામ્યશાળી થયો એ અનહદ આનંદનો વિષય છે. જો કે હું ત્યાં હાજર રહી શક્યો નથી તેનો મને ખેદ થાય છે.

ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજ વિશે તો લખવાનું થયું રહી જાય છે. તેઓ સાચા બાવજનમય હતા, ધર્મવીર હતા, પરમ વિચારક અને પરમશ્રુતજ્ઞ હતા. તે સર્વ લાગે તેમનાં ગુજરાતી કાવ્યોમાંથી પણ નીકળી શકે છે. ગુજરાતી કાવ્યો જૂની ગુજરાતીમાં લખાયાં છે, તે વખતે જેવી ગુજરાતી ભાષા ગોઠાતી હતી તેવી જ લખાણી છે. એટલે આજની મુધરેશ ગુજરાતી આગળ નવાઈ લાગે તેવી છે. એમ છતાં આધ્યાત્મિક ભાવથી ભરૂં ભરપૂર છે.

“ ભવસાગર લીલાએ ઊતરે, સંયમ કિરિયા તાવે. ધન્ય તે ”

સાચર, કિરિયા અને એવા બીજા શબ્દો જૂની ગુજરાતીમાં વપરાતા હતાં આ હૃદયભાવથી ભરપૂર હોવાથી ગુજર કાવ્યમાં પણ જોડો આધ્યાત્મિક ભાવ કદાચ છે. ‘સુનસવેલી’માં તેમને આવ્યાઈ શ્રીહરિશસ્ત્રિજીના નાના બંધુ અર્થા છે. તેમજ કળિ-સુગના શ્રુતધર ગણી અંગતિ આપવામાં આવી છે. આવા મહાપુરુષો ધર્મના ઉદ્ધાર માટે જ અવનીપર અવતરે છે, તેઓ ધર્મપુરંધર કહેવાય છે. જે હીણ થતી આર્યસંસ્કૃતિને સજીવન રાખે છે તેમના જન્મને ધન્ય છે. આજે આપણે તેમના ગુણાનુવાદ આવા તૈયાર થયા જો એક અહોભાગ્યનો વિષય છે. પ્રાંતે ઈચ્છીએ કે જૈનધર્મ સદા વિજ્યને પામે.

શ્રીમદ્ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી

[લેખક : ડૉઃ શ્રીયુત વલ્લભદાસ નેહરુસીમાર્થ]

“ મહાત્મનાં કોર્તેનં દિ ઝેયો નિઝેયસાસ્પદમ્ । ”

અહંકારના આવેશથી આવૃત્ત થયેલું જીવન પરમ કૃપાસાગર સદ્ગુરુદેવની કૃપારૂપી તલવારની તીક્ષ્ણ કાશથી જ્યારે છેદાઈને ઉજ્જવલ અને છે સ્ફરે તે જીવનની કથા કોઈ અનેરી જણાય છે. આ કથન ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવન અંગે અહીં અહીંર મળતું આવે છે.

સાધુજીવન સ્વીકાર્યા પછી પણ અંતરંગાન-બહુલવસ્ત્રાન પ્રાપ્ત થયા વિના શબ્દવિદ્યાની વિશાલતા, બુદ્ધિની પ્રગલ્ભતા, તર્કશક્તિની પ્રબરતા, બાહ્યવેદ, બાહ્યક્રિયા અને બાહ્યચારાને આડંબર, વિદ્વતાની વિશાલતા અને વક્રતુલ્યકલાની વાચાલતા વગેરે અનેક બાહ્યશક્તિઓના પ્રભાવથી ગર્વિષ્ઠ બનીને અહંકારની જીંદી ખીલુમાં ગમકી ગયેલા એક વ્યક્તિના જે યશોવિજયજી હતા તેને સચુદ્ધતા અગ્રાધ જલમાંથી વા પૃથ્વીતલના પાતાલ પ્રદેશમાંથી કે અપોગતિની જીંદી ગર્ભમાંથી ઉઠીને અનંત કૃપાળુ, કરુણાસાગર, પરમયોગી મહાત્મા આનંદધનજીએ પરમતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાવી અહંકારના તિમિર પહોંતોને પ્રલય કરીને, સચ્ચગૂણાન અને સ્વાતુલ્ય રૂપનો અમૃતરસ ચખાડીને પરમાર્થ માર્ગના સાચા પ્રેમી બનાવીને પોતાના આત્માના, સમાજના, ધર્મના અને શાસનના સાચા ઉદ્ધારક બનાવ્યા.

અંધકારમાંથી અકાચેલા માનવીને જેમ તેજસ્વી સૂર્યનાં દેહીખગ્ધાન કિરણો આકુળતાથી મુકત કરે છે, તેમ અહંકારરૂપી અંધકારના અનંત કષોથી દુઃખી થતા આત્માને સત્યુત્પત્તિરૂપી સૂર્ય સચ્ચગૂણાનરૂપી જ્વલંત કિરણોનું દિવ્ય તેજ આપી અનંત દુઃખથી, અનંત આવરણોથી, અનંત બંધનોથી અને અનંત લવણમયના અસહ્ય સંકેટોથી મુક્ત કરે છે.

યશોવિજયજી મહારાજશ્રીનો જન્મ સં. ૧૯૬૫માં ગુજરાતના ખીણોજ પાસેના કંઠોડું ગામે થયો હતો. માતા સંસ્કારી, સદાચારી, ઉદાર, ધર્મપ્રેમી તથા શ્રદ્ધાવાન હતાં. પિતાશ્રી તેમની નાની વયમાં જ ગુજરી ગયા હતા. બાલ્યાવસ્થાનું તેમનું નામ જયવંત હતું. માતાજી નામ સૌભાગ્યદેવી હતું. ચતુર્માસ રહેલા સુનિ શ્રીનંદવિજયજી પાસે માતાએ ‘ભક્તપ્રામર’ સ્તોત્ર સાંભળ્યા વિના જન્મપાણી ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી ત્યારે સાત વર્ષના યશોવિજયજી માતાની સાથે ઉપાશ્રયે જતા અને ગુરુ ‘ભક્તપ્રામર સ્તોત્ર’ સંભળાવતા તે તેમને યાદ રહી ગયેલું અને વરસાદની હેલીમાં માતાને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ થતાં ખસી હડીકત મલુવામાં આવતાં ચોથે દિવસે ‘ભક્તપ્રામર’ સંભળાવી માતાને પારવું કરાવેલું. આવી તો અદ્વિલુપ તેમની રમરચુકિત નાની વયમાં જ હતી.

શુરુલએ પુનઃની માગણી કરતાં સૌભાગ્યદેવીએ સહન પોતાનો બાળક શુરુલને સમર્પણ કર્યો અને તે દશ વર્ષની બાલ્યવસ્થામાં દીક્ષિત થયા. પછીનાં દશ વર્ષમાં વ્યાકરણ, સાહિત્ય અને ન્યાયમાં નિષ્ણાત બન્યા.

આ મહાત્મવંશનીની ને જોમના વિશાળ સાહિત્યની પુણ્યસ્મૃતિ બાળવી રાખવી હોય તો આપણે તેમનાં વચનામૃતોની સ્વાધ્યાય રૂપે ઉપાસના કરવી જોઈ છે. તેમજ તે સાહિત્યનું પ્રકાશન કરી તેનો અહોખો પ્રચાર કરી સસ્તે મૂલ્યે જોવી જ્ઞાનજંબા વહેવરાવવી જોઈએ, જેથી આબાલ વૃદ્ધ ઝરીબ ચા તથાગર તેનો સરખો લાભ લઈ શકે.

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયશ્રી મહારાજશ્રીની વિદ્વત્તા અથવા પંડિતાર્થ માટે જોઈએ કહીએ તેટલું જોણું છે તેમનું પાંડિત્ય, તેમની કવિવ્યક્તિ, વાક્યપુટલ, પદ્ધતિ, અર્થગૌરવ અને સ્વ તથા અલંકાર તેમજ પરપક્ષમંડન અને નિજપક્ષમંડન તેમના બનાવેલા પ્રશ્નોમાં અનાગતો દિલ્લોચર થાય છે. તેમના રચેલા અનેક અંશો તેમના જ્ઞાનની ખડ્ગ સારી રીતે સાક્ષી આપે છે શાસ્ત્રોના વચનની અપેક્ષા શુદ્ધરીતે તેઓ સમજતા હતા અને તેથી કરીને તેમનું વચન સપ્રમાણ ગણાય છે.

સંવત ૧૭૪૭ના મહા સુદિ પના રોજ ઉલોઈ સુક્રમે ૮૦ વર્ષનું આશુચ્ચ લોગવી તેઓ સ્વર્ગવાસી થયા.

દૂકમાં, જેઓ ઉત્તમ તર્ક સંબંધી વીર બુદ્ધિએ કરીને સર્વ દર્શનોને વિશે શિરોમણિ-પણાને પામેલા છે, જેઓ તપશ્ચક્રને વિશે અત્રેસર છે, જેઓએ કાશીપુરીમાં પરદર્શનીઓની મુખ્ય સલાઓને છતીને જૈનધર્મના ઉત્તમ પ્રભાવ વિસ્તાર્યો છે, જેઓએ તર્કશાસ્ત્ર, પ્રમાણશાસ્ત્ર અને નવશાસ્ત્ર વગેરેનું વિવેચન કરી ઉત્તમ દર્શનશાસ્ત્રી તરીકે, ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તકવિ તરીકે, ન્યાયના નિષ્ણાત તરીકે, પ્રકૃષ્ટ બ્રાહ્મણ તરીકે અને સાધુસમાજના સુધારક તરીકે અને આદર્શ ધર્મઉદ્ધારક તરીકે જે નામના મેળવી છે તે સુવર્ણક્ષેત્ર અંકિત થઈ ચિરંજીવ રહેશે.

આવા મહાન મુનિની પુણ્યસ્મૃતિ બખંડપણે સાચવી રાખવા માટે શ્રીસાસ્ત્રવત સત્ર દ્વારા જે સમારંભ યોજાયો છે તે પૂર્વ યશસ્વી નીવડે જોવી હાદિક પ્રાર્થના સાથે યોજાઈને અભિનંદન અર્પી આ લેખ પૂર્ણ કરું છું.

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજીનું ભવ્ય જીવન

[ભેખક, શ્રીયુત નરોત્તમદાસ લગ્નવાનદાસ]

[સુબર્ધમાં સં. ૨૦૦૬ના માગશર સુદ ૧૧ ગોટ્સે કે મૌન અગિયારશે આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસૂરિજી મહારાજના પ્રમુખપદે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જયંતી ઉજવાઈ હતી તે ગોઠીજીના ઉપાગ્રયમાં ચિત્રાર મેઢી વચ્ચે સારી રીતે ફતેહ પામી હતી.

સં. ૨૦૦૭નો માગશર સુદ ૧૧ આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસૂરિજી તથા આચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીની સંયુક્ત હાજરીમાં બાલપણા સુકામે મંદિરના વિશાળ હોલમાં બહુ જ સારી હાજરી વચ્ચે તે જ જયંતી ઉજવાઈ હતી પરંતુ આગલા વર્ષ કરતાં તે વર્ષે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ઉત્સાહ દેખાયો હતો અને કાર્ય પણ ઘણું થયું હતું તે વખતે હોલમાંના યશોવિજયજી મહારાજના સમાધિમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાના અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર લખાવવું-આ બંને કાર્યો પાર પાડવા માટે એક ફંડ શરૂ કરવામાં આવ્યું અને બે દિવસના સમારંભમાં 'પૂ જને આચાર્યો તથા મુનિ શ્રીયશોવિજયજીના ઉપદેશ ને પ્રયાસથી બહુ સારું ફંડ એકત્રિત થયું હતું ને સમારંભ સફળ રીતે પાર પડ્યો હતો. ત્યારે મુંબઈને ઉપાધ્યાયજીના જીવન અંગે ઘણું નવું જાણવાને મળ્યું હતું.

આ બધાનું સારું પરિણામ એ આવ્યું કે હોલમાં શ્રીમદ્દના સમાધિમંદિરનું કામ શરૂ થયું અને ત્યાંના સ્થાનિક મૃદુરચેની સંભાળ તથા મહેનતથી સમાધિમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થઈ ગયો ખૂબી તો એ બની છે કે ઉપરના બંને આચાર્યોના ગુરુ શ્રી વિજયમોહનસૂરિજીનો દેહાંત પણ હોલમાં થયેલો હોવાથી તેમની સમાધિ પણ તેની પાસે જ ■]

*

*

*

શ્રીમદ્દ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીનું જીવન પ્રમટ થયેલી ચાલીની ખીસતાલીસ બાબતો ઉપરથી તારવી શકાય તેમ છે. સાથે તેમના ગ્રંથોની ગણતરી ચાલી ઉપરથી પણ જણાય છે કે તેઓ ૧૭૭ ગ્રંથના પ્રણેતા હતા તેમજ અગિયાર ગ્રંથ ઉપર ટીકાઓ લખી છે, તેનીસ ગ્રંથો ગૂર્જર ભાષામાં લખેલા છે, બાર સ્વાધ્યાયજી થો પણ લખ્યા છે એમના ટૂંકા જીવનમાં એમણે એટલું બધું કામ કર્યું ■ કે, તેમણે એક પણ પણ શુભાંશા વિના સમજનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરી અવિચિત્રપણે સાહિત્યની સેવામાં જિંદગી અર્પણ કરી છે.

ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથો સંબંધી સ્ત્રીમાં 'સમકિતના સડસઠ ગોલની સજ્જાય, અદાર પાપસ્થાનકની સજ્જાય, દ્રવ્ય-શુભ-પર્યાયનો રાસ, દિફ્ટ-ચોસશીંગાલ, શ્રીપાલસસ (ઉત્તર ભાગ),

સમાધિશતક, સમતાશતક, સમુદ્રવહાણસંવાદ, નવપદ પૂજા, કુમતિખંડન સ્તવન, નય સ્વચ્છગર્ભિત શ્રીસીમંધર સ્તવન, નવનિધાનસ્તવન, નિઃશ્વ-અવહારગર્ભિત શ્રીસીમંધર સ્તવન, મૌન એકાદશી સ્તવન, સિદ્ધાંતવિચારગર્ભિત શ્રીસીમંધર સ્તવન, અગિયાર અંગ સન્ન્યાસ, આઠ દ્રષ્ટિની સન્ન્યાસ; પ્રતિક્રમણુજલક્ષિતુ' આ અદ્ધર કૃતિયો શુભરાતી મહેલી ભાષા બાજુનાર અને સમજનાર બાઈએને બહુ જ ઉપયોગી છે. 'સમક્રિતાના ૬૭ બોલની સન્ન્યાસ' માટે કહેવાય છે કે ઉપાધ્યાયજીને કોઈએ મહેલું માયું કે તમે સંસ્કૃત પ્રાકૃત ટીકાઓ અને રાસાઓ લખી બહો છે પરંતુ શુભરાતી ભાષાને ઉપકારક ધાય એવું સમક્રિત ઉપર કંઈ લખી શક્યો ? બીજે જ દિવસે પ્રતિક્રમણુ જખતે ચૌવીશ કલાકમાં પોતે તૈયાર કરેલી આ "૬૭ બોલની સન્ન્યાસ" તેમણે બોલી બતાવી ત્યારે મહેલું મારનાર તો હરી જ ગયો અને તેણે વિનીતભાવે કહ્યું કે મારુ મધકાલનું કહેલુ આપે તદ્દન ખોદું કરી બતાવ્યું એ માટે આપનો ઉપકાર માનું છું. સાચે જ, આપ ખરેખરા સમક્ષે શુભરાતી વિદ્વાન છે.

'શ્રીપાલ રાજના રાસ'નો 'પૂર્વાર્ધ' ભાગ વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે બનાવ્યો છે અને ઉત્તરાર્ધ' ભાગ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે બનાવ્યો છે પરંતુ તે બંનેની દિશા ભુલે જ છે. યશોવિજયજી કેવું સસ્ત કામ કરી શકે છે તેનો આ રાસ અચૂક પુરાવો છે.

'અદ્ધર પાપસ્થાનકની સન્ન્યાસ' તો હું જ્યારે નાનો નવ વર્ષનો હતો ત્યારે અમારે ભાવનગરમાં શેઠ કુવરજી આજુ'દજી, ગિરધર આજુ'દજી તથા એવેર બાઈચિંદ પ્રતિક્રમણુમાં બોલતા, તેનો શુભરાત્રવ હજી સુધી હું જુલો નથી એવી એ મુંઝવ કૃતિ છે.

'ખાર ભાવના' પણ યશોવિજયજી મહારાજે બનાવેલી ઉત્તમ કૃતિઓમાંની એક છે, જે જીવનને અજવાળનારી એક ઉત્તમ કૃતિ છે.

'જ્ઞાનસાર અષ્ટક' ૨૫૬ સ્થાવરો અંશ છે સં' ૧૬૫૦માં ભાવનગરમાં શા. દ્વીપચંદ્ર જગનન્દ્રાચારી દ્વારા સહિત છપાવ્યો હતો, તેની પંખ્યાસજી ગાલીસવિજયજી મહારાજે મુદ્રકકે પ્રશંસા કરી હતી અને કપૂરવિજયજી મહારાજે તેની પર વિવરણ લખ્યું હતું અધ્યાત્મનો એ ઉત્તમ અંશ છે.

'સમુદ્ર-વહાણનો સંવાદ' એ ઉપાધ્યાયજીએ યોધા બંદરમાં રચ્યો હતો અને તે સમુદ્ર કાંઠે વહાણોનો મોટો કાફલો બેઈને તાલ્ય ચિતાર ઉપરથી બનાવ્યો હતો, તે બતાવે છે કે યોધાબંદરની બાહોજલાલી તે વખતે કેવી હતી !

'સીમંધર સ્વામીનું' ૧૨૫ ગાથાનું સ્તવન' તથા '૩૫૦ ગાથાનું નયગર્ભિત સ્તવન' એ બંને સ્તવનોમાં તે સમયે આપણો જૈનધર્મ કેવી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતો હતો તેનું આબેહૂબ ચિત્ર બહુ કંઈ છે.

'કુમતિખંડન' એ આત્મારામજી મહારાજે બનાવેલા "સમક્રિત ગલ્થોદ્ધાર" જેવું જ તે સમયના આપણા બંને પક્ષોનું કેવું ભયંકર માનસ પ્રવર્તન હતું તેનું ચિત્ર ખડું કરે છે.

“આઠ દ્રષ્ટિની સંખ્યા” એ ઉપાધ્યાયજીની અધ્યાત્મ વિષે સરળ અને સુગમ ભાષામાં અસાધારણ શક્તિ બતાવનારી અને ઉપકારક કૃતિ છે, જે જીવ, એ સમજવાને થતું કરે તે તેના જીવનમાં ખલટો લાવી દે એવી છે.

યોગી આનંદધનજી તથા ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી તથા ક્રિયાકદાર કરનાર શ્રીસત્યવિજયજી પંચાસ એ ત્રણે યશોવિજયજીના સમકલીન હતા. યોગી આનંદધનજી તે સમયના એક અદ્વિતીય પુરુષ હતા. પૈસાદાર કે કોઈની પરવા કરતા નહિ અને જંગલમાં જઈને અવધૂત જીવન ગાળતા હતા.

ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી તથા શ્રીયશોવિજયજી બંને વચ્ચે બહુ જ પ્રીતિ અને સમભાવ હતો. તેઓ બંનેએ વિચાર કર્યો કે જૈનધર્મમાં ન્યાય સંખેપી થયો છે તેમાં કાશી જઈને અભ્યાસ કરીને ઉમેશ કરવાની બહુ જ જરૂર છે પરંતુ તે વખતનું કાશી બહુ જ રૂઢીચુસ્ત હતું. કોઈ પણ જૈન સાધુને તે વખતના પંડિત બ્રાહ્મણો ન્યાય બહુવેળે શંકા ન હતું. તે વખતે બેલહારનો માગ પશુ બહુ જ મુશ્કેલ હતો.

એ બંને મુનિસભેને સાધુવેશ છોડીને ગૃહસ્થના વેશમાં પંડિતો પાસે ન્યાય બહુવાની જરૂર પડી, તે પશુ સમય પરત્વે તેમણે સ્વીકારી હતી ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી તેમણે ગુજરાતમાં અને કાશિવાઠમાં ઘણો પ્રવાસ કર્યો હતો. તેમનું જન્મસ્થળ પાટણ પાસે કનોડું કરીને ગામડું હોવાનું જણાય છે.

એ વખતના ગુજરાતમાં મહિરવાસી થતિઓનું બહુ જ ભેર હતું, તે એટલે સુધી કે સંવેગી સાધુઓને ઉપાગ્રધમાં ઊતરવા પશુ દેવા નહીં. તે વખતે ઉપા. શ્રીવિનયવિજયજી, શ્રીયશોવિજયજી તથા શ્રીસત્યવિજયજી પંચાસે હિંમત કરીને ક્રિયાકદાર કર્યો.

બગી, ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અવધાનો પશુ કર્યાં હતાં.

પાલીતાણામાં યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુલ, બાવનગરમાં યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા, પાલીતાણામાં યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા તથા એક વખત કાશીમાં શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી તરફથી ચલાવાયેલી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા એ એમના નામ સાથે સંકળાયેલી સંસ્થાઓ છે. હોદ્દામાં ઉપા. શ્રીયશોવિજયજીના નામથી આલતી કેટલીક સંસ્થાઓ પણ આમાં ઉમેરવી એઈએ.

ઉપાધ્યાયજીના ગુરુનું નામ નયવિજયજી હતું અને ઉપાધ્યાયજી કેટલા બધા વિનયી હતા તે ‘સમકિતના સડસડુ ગોલ’ની સંખ્યાના અંતમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે—

“શ્રીનયવિજય વિજયં પયસેવક, વાચક વરા એમ બેણે રે.”

એ ઉક્તિથી ઉપરથી જણાયો. અસહના વખતમાં ગુરુ-શિષ્યનો જેવો પ્રેમભાવ અને ભક્તિભાવ હતો તેવો હાલ બહુ થોડા છાત્રોમાં બેવા મળે છે.

“૩૫૦ ગાયના સ્તવન”માં એમણે જે કહ્યું છે તે બહુ વિચારવા જેવું કહ્યું છે અને તેમાંથી જેટલો સાર વાસ્તી થકીએ તેટલો સાર વાસ્તી થકાય તો બહુ સારું.

યોગીશ્વર શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની

જ્ઞાનદીપિકા—જ્ઞાનસાર અષ્ટક

[લેખક : શ્રીયુત્તમ અમરસ્યક માવજી]

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય આપણા સમાજમાં મહાન તાકિદ વિદ્વાન અને શાસ્ત્રોના રચયિતા તરીકે અસ્વી ગુજરાતને આંગણે પ્રકાશિત થઈ ગયા. તેમની પ્રતિભાનો દીર્ઘ પ્રકાશ અદ્યપિ સૌને પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે. તેજોશ્રીના ન્યાયના અનેક અંશે તેમજ અધ્યાત્મયોગના અંશે પૈકી તેમણે ‘જ્ઞાનસાર અષ્ટક’ અંચની, સાધક આત્માઓ માટે ખરેખર એક દીવાદાંડીરૂપ રચના કરેલી છે. આ અંચ તેજો શ્રીમદ્ની ઉત્તરાવસ્થામાં પરિપક્વ યોગબળ વડે સર્વ શાસ્ત્રોનો પરિચય કરી, પચાવી તેને તેનો અમૃત સરખો રસ કરી, આત્માર્થિઓને ખીરસી ગયા છે, જેનું પાન કરી આત્માર્થી સાધકો સહજ આનંદ અને સ્વયં શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકવા ભાગ્યશાળી થઈ શકે તેવા એ અંચ છે.

આ અંચમાં કમળપુષ્પની ડર પાંખડીની જેમ ડર અટકે છે, અને એકએક અષ્ટકમાં આકર્ષાઈ અનુષ્ટુપબધી શ્લોકો છે તે અંચ સંસ્કૃતમાં છે છતાં તેની ભાષા એટલી બધી સરળ અને હૃદયંગમ અને ભાવવાહી છે કે તે વાંચતાં આનંદ આનંદ થાય છે. આ અષ્ટકનું આપણી માતૃભાષામાં ગુજરાતી અવતરણ પોતે જ કરેલું છે અને ‘જ્ઞાનસાર’ના જાવને ખૂબ જ સ્પષ્ટ કર્યો છે. આપણે જૈનો પણ ‘ગીતા’ના જેવા પુસ્તકની માગણી કાયમથી કરી રહ્યા છીએ પણ આપણી પાસે આ સ્વદેશીપિકા ‘ગીતા’ જેવી જ છે તેનો ઉપયોગ પણ કરતા નથી.

આ ‘જ્ઞાનસાર’ અંચ નિશ્ચય અને વ્યવહારની સંધિરૂપ છે. તેમાં જ્ઞાન-ક્રિયાનો પરમાર્થભાવે જે ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે તે સુલ્લભ સાધકો પોતાની સાધના અંતર્મુખ-દૃષ્ટિએ શરૂ કરે તો જરૂર તે જ્ઞાન સારરૂપ જ્ઞાનના તત્વને પ્રાપ્ત કરી શકે. આપણે ત્યાં જેમ ‘સમયસાર’ આદિ ગ્રંથોને માટે એક વસ્તુ પ્રવાહબદ્ધ વ્યવસ્થિત પ્રચાર થઈ રહ્યો છે, તેમ જ્ઞાનસારનો આપણા પૂજ્ય વિદ્વાન સાધુસુનિરાભે દ્વારા સમાજમાં પ્રચાર થાય તો આપણી જે આધ્યાત્મિક જૂળ છે તે ઘણે અંશે સતોષી શકીએ. શ્રીમદે પ્રાપ્ત કરેલી મહાન વિશાળદૃષ્ટિથી દરેકમાથી તત્વનો સાર શોધી શોધી, તેનું રસાયણ જનાવી આપણને આપ્યું છે. તેમાં ‘સમયસાર’નો સાર લીધો છે અને ‘પ્રવચનસાર’નો પણ સાર લીધો છે, ‘ગીતા’યે લીધી છે અને અન્ય આજમ, વેદાંત આદિ ગ્રંથોનો પણ સારનિર્મોહ લીધો છે. તેજોશ્રીની એ પ્રાભાવિક વિશાળતા ‘જ્ઞાનસાર’માં ખરેખર દેહીધ્માન થયેલી નોવાય છે.

‘જ્ઞાનસાર’માં નિશ્ચયદષ્ટિ સુખ્ય સંખીને તે પ્રાપ્ત કરવા બુદ્ધિ બુદ્ધિ મહત્વનાં અટકે કમખંડ લખી, પૂર્ણાષ્ટક ચોટલે પૂર્ણ કામવાન આત્માને સાધ્ય તરીકે મૂકી, બાકીનાં અટકે સાધનરૂપે વર્ણવ્યાં છે છેવટે સર્વન્યાયક્રમાં આત્માને સમસાવમાં સ્થિર કર્યો છે. આત્માને પોતાનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધનો પારમાર્થિક દષ્ટિએ જરૂરનાં છે તે તે સાધનો સંપૂર્ણપણે આ અટકોમાં સમાવેશ પામે છે.

આ ‘જ્ઞાનસાર’ અંથ ઉપર મહાન તત્ત્વતરંગી આધ્યાત્મિક કવિ શ્રીદેવચંદ્રભટ્ટ મહારાજે ‘જ્ઞાનમંજરી’ નામક સુંદર ટીકા લખી ‘જ્ઞાનસાર’ના લાવને બહુ સ્પષ્ટ કર્યો છે અને સાધકને અંતરુષ થવા માટે, રાગદ્વેષનાં દ્વંદ્વમાંથી છૂટવા માટે વિસ્તારથી તેમાં દર્શાવ્યું છે. આ અંથની બે ઋષુ બાતની આવૃત્તિઓ મારા જોવામાં આવી છે. તેમાં છેલ્લી સ્વ. પંડિત-વચ્ચે શ્રીભગવાનકાસ હરખચંદ્ર દોરીવાળી આવૃત્તિ બહુ જ સુંદર શુદ્ધ અને વ્યવસ્થિત છે આ અંથની આપણા સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા થાય અને તેનો ખૂબ ફેલાવો થાય એ જરૂરી છે. કારણ કે અત્યારના યુગમાં આધ્યાત્મિક વિકાસ જરૂરનો છે. જરૂરના મહાન તાંત્રિક સાથે આપણી આધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિ બે બાળની નહિ સંખીએ તો એ જરૂરના પૂરમાં આપણે તણાઈ જવાનું જ છે.

આ ‘જ્ઞાનસાર’ના ઉપર વિશુદ્ધ અર્થ, જેમ ગીતાના અર્થો બુદ્ધિ બુદ્ધિ જ્ઞાનીઓએ સુધી સુધી રીતે કરી, લખન માટે તેની ઉપયોગિતા દર્શાવી છે-તેમ આધ્યાત્મિક શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ‘જ્ઞાનસાર’ જેવા અંથોની બહુ જ આવશ્યકતા છે તેના ઉપર વિવેચનો-બ્યાખ્યાનો થાય અને આધુનિક યુગના નવયુવકોને પણ એમાં રસ પ્રાપ્ત થાય તે રીતે આધ્યાત્મિકતાનું સાચું સ્વરૂપ દર્શાવવા અને એ મહાપુરુષની હીમાવલીને કિલ્સે પૂર્ણ કરેલી હીમિકાનુસ્ય જ્ઞાન-સારની ત્યોત સમાજમાં પ્રગટાવવા તેમાં હિલેલ પૂરી, તેનો પ્રકાશ સમાજને આપવાની આવશ્યકતા છે. શ્રીમદ્ભુતું ઋષુ ચૂકવવા માટે તેમની જ્ઞાનકથોત પ્રગટ રાખવામાં આવે એ શ્રીમદ્ભુતું સાચું સ્મારક છે.

સ્વ. સંમિત્ર શ્રીકૃષ્ણવિજયભટ્ટ મહારાજશ્રીએ ‘જ્ઞાનસાર’ને અપનાવ્યો હતો અને તેના ઉપર સુંદર વિવેચન લખ્યું હતું જે તેમના લેખસંગ્રહ બાજ-૬ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે શ્રીગંભીરવિજયભટ્ટ મહારાજશ્રીએ પણ ‘જ્ઞાનસાર’નો ભાવાર્થ લખેલ છે. અત્યારે આ અંથ વિશે વધુ પ્રકાશ પાડતાં વિવેચનો લલ્લુવામાં નથી સ્વ. શ્રીકૃષ્ણભટ્ટનાં ત્યારે હું પ્રથમ ભાવનગરમાં ગયો અને આધ્યાત્મિક અંથ માટે માગણી કરી ત્યારે તેમણે મને ‘જ્ઞાનસાર’ આપ્યો અને જણાવ્યું કે, ‘આ અમૃત છે’ અને એ મહાપુરુષનાં વચન સત્ય હોવાં છે એ ‘જ્ઞાનસાર’થી પ્રસુદ્ધિ થઈ તેની લાવવાહી ‘જ્ઞાનનીતા’ નામક એક શતકની મનહરછંદમાં સં. ૨૦૦૧માં સ્થળા ગેં પ્રગટ કરી હતી. અત્યારે પણ મને ‘જ્ઞાનસાર’ શાંતિ આપે છે. સાધની સિદ્ધિ માટે સાધકને સાધનરૂપ ‘જ્ઞાનસાર’ એક ‘ખીતા’ જ છે એને હું પૂર્ણ પ્રેમથી વળગી રહ્યો છું. અનેક સુનિ મહારાજશ્રીઓને પણ તે વિશે બ્યાખ્યાનો

આપવા, પ્રચાર કરવા, તેના નાના નાના શુટકાઓ, થોટા વિવેચનઓ છપાવી સમાજમાં છૂટથી વહેંચવા અને વાંચવા માટે જણાવું છું.

જ્યારે શ્રીમદ્દેવો ડબ્બોઈષ્ટાતે ‘સારસ્વત સત્ર’ ઉજવાય છે ત્યારે મારી આ વધુ વર્ષોથી દિલમાં વહેલી ‘જ્ઞાનસાર’ની સરિયાને સર્વ સમાજની આધ્યાત્મિક તૃષ્ણા તૃપ્ત કરવા સમાજને આંગણે વહેલી થાય, સર્વ પરબોડથી પાઠ્યાણાઓમાં તે પ્રાદ્યક્રમ અને તેવી ભાવના સાથે વિસ્તૃત છું.

■ આત્મસિદ્ધિને પામવા, અહવા જ્ઞાનનો સાર,
સ્વાધ્યાય કર્યો સદા, ‘અમર’ થઈ જ્ઞાનસાર.”

卐

અર્હમિત્યક્ષરં યસ્ય, ચિત્તે સ્ફુરતિ સર્વદા ।
પરં બ્રહ્મ તતઃ શબ્દબ્રહ્મણઃ સોઽધિગચ્છતિ ॥૨૭॥

‘અર્હમ’ એવો અક્ષર જેના ચિત્તમાં હમેશા સ્ફુરત-
માન થતો રહે છે તે આ શબ્દબ્રહ્મથી પરમબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ
કરી શકે છે

(નિશિષા)

[શ્રીમદ્દેવોવિશ્વપત્ત]

★

મહોં શ્રી યશોવિજયજીનો

જૈન સંઘ પર કરેલો ઉપકાર

[લેખિકા - કુંડ શ્રી ચંદ્રિકા સોમચંદ ગાધી]

શ્રીમહાવીર પ્રભુ પછી શ્રીસુધર્મસ્વામીની ૬૦ મી પાટે શ્રીવિજયહીરસ્મૃતિ મં ૦ ના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીકેત્યાણુવિજયજી, તેમના શિષ્ય શ્રીહાલવિજયજી ગણિ, તેમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીનયવિજયજી મહારાજ હતા, તેઓશ્રીના શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ હતા. તેઓ મહાન્ શુભધર, ધર્મદર્શનશાસ્ત્રવેતા, ન્યાયવિશારદ બિરુદધારક, ન્યાયાચાર્ય, તાર્કિકશિરોમણિ, કુમતના પ્રખર ઉત્થાપક, અનેક અંચલનોના રચયિતા તરીકે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે.

તેઓશ્રીનો જન્મ કન્હોદુ ગામમાં થયો હતો. તેમનું પૂર્વાવસ્થાનું નામ જસવંતકુમાર હતું. બાલ્યવયમાં જ વૈરાગ્યસ્વથી રંભાઈ પડિત શ્રીનયવિજયજી મહારાજ પાસે પાઠશ્રમાં હીક્ષા અંગીકાર કરી હતી, અને ત્યાંથી તેઓશ્રી યશોવિજયજીના શુભ નામથી ખ્યાત થયા.

સ્વદર્શનનું સારી રીતે જ્ઞાન મેળવ્યા પછી સંસ્કૃત ભાષા, ન્યાયશાસ્ત્ર અને અન્ય દર્શનોનો અભ્યાસ કરવા માટે તેઓશ્રી સસ્તવલી દેવીના નિવાસસ્થાન સરખા કાશીનગરમાં પધાર્યા. ત્યાં તાર્કિકકુલમાર્તંડ, ધર્મદર્શનના અર્ખંડ જ્ઞાતા, સાતસો શિષ્યોને મીમાંસા આદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવતા એક ભદ્રાચાર્ય પાસે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અભ્યાસ કરવા માંડયો. કુચાગ્રભુદ્ધિથી ન્યાય, મીમાંસા, બૌદ્ધ, વૈશેષિક આદિના સિદ્ધાંતો તથા ‘ચિંતામણિ’ આદિ ન્યાયશ્રેણીના પારખામી બન્યા. તેમજ સાંખ્ય, પ્રભાકરસદ્દનાં મહાદુર્લભ સૂત્રો અને દાર્શનિક પરંપરાના મતાંતરો બાણી લીધા.

દરમિયાન એક સંન્યાસી ગ્રાંઠનરપૂર્વક કાશીમાં આવ્યો. કેઈ તેને જીતી ન શક્યું ત્યારે આ મહાનુભાવે સુરુની આજ્ઞા મેળવીને સર્વજન સમક્ષ વાદ કરી જીત મેળવી. આથી ત્યાંના પંડિતોએ ભવિષ્યના સમર્થ શાસનપ્રભાવક શ્રીયશોવિજયજીનો ભાર સત્કાર કરી ન્યાયવિશારદની માનસરી મોટી પહોળી અર્પણ કરી.

ત્યાંથી વધુ અભ્યાસ માટે તેઓ આગા આવ્યા અને ત્યાં એક પડિત પાસે તર્ક-કર્મ શિદ્ધાંત અને પ્રમાણશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો તથા દુર્લભ વાલી બની તાર્કિકશિરોમણિ શ્રીયશોવિજયજીએ સ્થળે સ્થળે જીત મેળવી જયપતાકા પ્રાપ્ત કરી, શ્રી જૈનશાસનની

અંદુલત પ્રભાવના કરી. ન્યાયના સો મંથ સ્વવાથી અન્યમતના પડિતો તરફથી ન્યાયાચાર્યનું બિરુદ પણ તેઓશ્રીને મળ્યું હતું.

સૂત્ર, નિર્ધુક્તિ, લાઘ્ય, ટીકા, ચૂર્ણ એ પંચાંગીયુક્ત શ્રીજિનવચનના એક પણ અક્ષર ઉત્થાપનાર કુમતવાદીઓની, મુનિઓમાં શેખર અને કુમતોત્થાપક શ્રીયશોવિજયજીએ બરાબર ખબર લઈ નાખી હતી.

દૂંદકોના ખડન માટે તથા યતિઓમાં પ્રવેશેલી શિથિલતા દૂર કરવા માટે તેઓશ્રીએ અનહંક પ્રયાસ કર્યો હતો. કુમતોનું સખત શબ્દોમાં ખડન કરવાથી અનેક હુકમને! ઊભા થયા હતા પરંતુ વાચકશેખર મુનિવરે શત્રુઓની લેશમાન પણ પરવા કરી ન હતી. દૂંદકો, યતિસમુદાય અને શિથિલાચારી સાથે નિરપણે ઊભા રહી તેઓશ્રીએ શાસનની અદ્વિતીય સેવા બજાવી છે.

તેઓશ્રીના વખતમાં હું'પકમતનું ગ્રાબલ્ય વધતું જતું હતું. આથી મહાધુરંધર વિદ્વાન શ્રીયશોવિજયજીએ સત્રીક 'પ્રતિભાશાનક' અંથ બનાવી, સ્થાપનાનિક્ષેપનુ સ્વરૂપ સમજાવી, ધણા બળ્યજીવોમાં પ્રતિભાસ્થાપના, પ્રજાપૂજન વગેરેની દંડ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી હતી.

પોતાના જીવનકાળમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી, હિન્દી વગેરે ભાષામાં લાખો શ્લોક-પ્રમાણુ ગ્રંથોની રચના કરી અનેક આત્માઓને શ્રીજિનશાસનના રાગી બનાવ્યા હતા.

તેઓશ્રી સિદ્ધાંતના રહસ્યને બહુ સારી રીતે સમજ્યા હતા અને તેથી જ જ્ઞાન કે ક્રિયા અથવા નિશ્ચય કે બ્યવહારમાંથી કેઈ એકની પુષ્ટિ કરવા જતાં બીજા ભાગની ન્યૂનતા, લઘુતા કે અવગણના તેમનાથી કદી થઈ નથી; માટે જ તેઓશ્રીનું વચન સપ્રમાણુ ગણાય છે એ તદ્દન વાસ્તવિક છે.

અતુલ્ય અંશરચના, આગમનું વિશેષ જ્ઞાન, શાસનની અત્યંત સેવા, અતિ નિપુણતા, અરે! એવા તો સેંકડો અને લાખો શુભોને લીધે ૫૦ શ્રીહસ્તિકાન્દસૂરિ મંઠના લઘુબાંધવ, ખીન્ન શ્રીહિમચંદ્રાચાર્ય અને કળિયુગમાં પણ શુભકેવળીનું સ્મરણ કરાવનાર તરીકેની અનેકવિધ ઉત્તમ ઉપમાઓ તે પુણ્યપુરુષે પ્રાપ્ત કરી હતી.

સત્યભાગના પરમ પ્રકાશક, મહાન્ શાસનપ્રભાવક શ્રીયશોવિજયજીની શાસ્ત્રરચના સાગર જેવી અંબીર, ગંગાના તરંગો જેવી ઉત્તમજ્ઞ અને ચન્દ્રિકા જેવી શીતળ, નિર્મળ અને પવિત્ર હોવાથી ભવ્યાત્માઓને પરમ આનંદ આપનારી છે, તેમજ તેઓશ્રીની કૃતિઓએ અનેક આત્માઓને બોધિબીજની પ્રાપ્તિ કસવી છે. સંજ્યાબંધ આત્માઓના સમ્યક્જ્ઞાન નિર્મળ કરાવ્યાં છે, તથા અનેકાનેક અંતઃકરણોને શ્રીજિનશાસનના અવિહંક રંગથી રંગી દીધાં છે. તેમજ શ્રીમદ્ આત્માસમજ મહાસજના સુરુદેવ, શ્રીમદ્ સુદેસવજી મહારાજા વગેરે અનેક મહાત્માઓને મિત્રામાર્ગમાંથી જસેડી સમ્યક્જ્ઞાનની શ્રદ્ધા અને અતુલસરણ કરાવ્યું છે.

તેઓશ્રીનાં સ્વેદાં સ્તવનો આદિ એટલાં સરળ, સચિત્ત અને બોધપ્રદ છે કે, આજે પણ આવશ્યક-ચૈત્યવંદનાદિમાં માનવોર અવાય છે.

તેઓશ્રીની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તર્ક અને કાવ્યનો પ્રસાદ તરી આવે છે. આવા એક પ્રાસાદિક કવિ, મુક્તિમાર્ગના અનન્ય ઉપાસક, ગુણુચ્છલસેતુકર, પ્રખર નિનારા-પાવક, અને પ્રચારક મહાપુરુષનું સ્મરણ કાચમ સ્થે માટે તેને ઢગલા જેટલા પ્રયત્નો થાય, તેટલા પ્રયત્નો કરવા જરૂરી છે.

આ મહાપુરુષની કૃતિઓ મન, વચન અને કાયાની એકાગ્રતાથી અભ્યાસ કરનારને સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર્યથી મોક્ષમાર્ગની ઉત્તમ આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરાવી આત્મિક અનંત સુખસાગરમાં નિશ્ચિતપણે સ્નાન કરાવવાની શક્તિ ધરાવે છે.

હશે દિગ્દાઓની અંદર વાદીઓમાં વિગ્રહ મેળવવારૂપ, ચરદ્ જલુના ચંદ્ર જેવા ધરગ મુપચને પૃથ્વી પર ફેલાવી નામ પ્રમાણે જ ગુરુવાન્ મહામહોપાધ્યાય શ્રીચરો-વિન્યસુના દિવ્ય આત્માને ત્રિવિધે ત્રિવિધે વંદન હો.

★

परः सहस्राः शरवां, परे योगमुपासताम् ।

इन्द्रार्द्धन्तमनासेव्य, गन्तारो न परं पद्म् ॥२८॥

અમરો વરંથી પોદની ઉપાસતા જનનાં નીચા
જેમનના, ખરેખર ! અન્દરની સેવા થતાં વિના પામવનાં
પદ્મિ હો વડતા નથી.

[શરિરેશ]

[શ્રીમદ્ યજુર્વિજયશ્ચ]

卐

વાચકશ્રી યશોવિજયજી

એમની મૂર્તિનો અનાવરણ વિધિ

[લેખક : શ્રીકૃત શા. ગોસ્વમીશંકર વીરચંદ, મુબઈ]

[શ્રી. મૂલચંદજી મહારાજની પરંપરાના વિશ્વમાન મુનિ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના પ્રયત્નથી મુંબઈમાં હમણાં જે વર્ષથી મહોપાધ્યાય-આચાર્યશ્રી યશોવિજયજીના ગુણાનુવાદનો સમારંભ થાય છે. અર્ધ સાલે (સં. ૨૦૦૭ માં) એમના સમુદાય તરફથી ભાયખલાખાતે ઉપધાનક્રિયાની પ્રવૃત્તિ શરૂ હતી; એટલે સમારંભ પણ ત્યાંજ ગોઠવાયો હતો. એક તૈલચિત્ર હોઈ ગામે ઘણા વખતથી કરાવેલું હતું તે ત્યાંથી મંગાવી તે તથા એમના કેટલાક ગ્રંથો ઉપર આસન ઉપર આકર્ષક રીતે સ્થાપવામાં આવ્યા હતા. સિવાય એમની કૃતિઓ લલમ, અલલમ જેટલી બહુવામાં આવેલી તેની વાદી જે લાકડાના પાટિયા ઉપર આસેળી હતી જરીના ઉત્તમોત્તમ ચંદ્રવા અને બીજી અનેક મુશોભિત વસ્તુઓથી પ્રસંગ્વું જોરવ વધાયું હતું.

વાચક શ્રી. યશોવિજયજીની પાઠકા હોઈમાં-શ્રીમાલી વાગાવાળા હરવાળા બહાર-જ્યાં સ્મશાનભૂમિ છે એને લાગીને જૈન મુનિઓના મૃતદેહને અગ્નિચંદ્રકાર કરવામાં આવેલો, તેમના સ્તુતિ છે તે ભેગી એક દેરીમાં પધરાવેલી છે. ઉપર સં. ૧૭૪૫ ના માગશર સુદ ૧૧નો સમય આવેલો છે આ ઉપરથી એ નક્કી કરવામાં આવે છે કે, '૪ મહારાજનો દેહોત્સર્ગ' અહીં થયેલો છે અને તે સાલ દિન આ નહિ તો તે પહેલાંના એકાદ જે વર્ષનું હશે.'

શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી મના શિષ્ય મુનિ શ્રીયશોવિજયજી મૂળે હોઈમાં છે. શાહ નાથાભાઈ વીરચંદના આજળ પડતા કુટુંબના તે પુત્ર છે; તેમના કુટુંબના ત્રણેક સુવંદો મુનિઅવસ્થામાં તેમની ભેગા છે.

કેટલાક શિષ્યો પોતાના ગુરુની મહત્તાજ વધારવામાં મગ્નૂલ હોય છે; તે દષ્ટિ તળને શ્રીયશોવિજયજીએ જે ગુણાનુસંજની ભાવનાને મૂર્તિમંત કરી છે તે અભિનંદનીય છે. વાચક શ્રીયશોવિજયજી તરફ એમને કેટલો ભેદો લક્ષિતભાવ છે તે એમણે અત્યારે ઉપાડેલી પ્રવૃત્તિનું પ્રતીક છે.^૨

૧ 'સુજસવેલી ભસ' પ્રસિદ્ધિમાં અલ્પા જણે આ સાલ સ ૧૭૪૩ની નિશા છે તે પહેલાં તો અનેક તર્કો કરવામાં આવતા

૨ તેમણે ઉપાધ્યાયજીની જૂના છીને રચાને આરવનું નમસ્કૃત મંદિરે જણ કરવાનું આગંબી દાણું છે (તે પરિપૂર્ણ ઘઈ ગયું છે) અને તેના ઉદ્ઘાટન વિધિ મોટા સમારંભપૂર્વક થનાર છે.

આ સાથે પણ એમના પ્રત્યક્ષી એમના અધ્યક્ષપણમાં મૌન એકાદશીની સવારમાં ગોડીજીના ઉપાશ્રયના વ્યાખ્યાન અંતમાં સમારંભ થોભયો હતો. હથોઈના કિગતા જૈન તરુણ ચિત્રકાર પાસે તૈયાર કરાવેલું ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજશ્રીનું તૈલચિત્ર જે એ યુવાન હાઈને આવ્યા હતા તેની અનાવરણ વિધિ થઈ હતી.]

૪

અુપર શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના જીવનની ચોક્કસ શૃંગલાગદ નોંધ તલાલીન કોઈ વિદ્વાને કરી નથી એ દુઃખની વાત છે અને કરી હશે તો ‘સુજસવેલી ભાસ’ સિવાય કોઈ હતું હાથ આવી નથી જગદ્ગુરુ શ્રી. હીરવિજયસૂરિના ‘હીરસોશાગ્યકાવ્ય’ અને એવાં બીજાં કાવ્યોની વાત બાબુએ મૂકીએ તો પણ ઉપાધ્યાયશ્રીથી એાછી મહત્તા ધરાવનારા અને તેમના કાળને લાગીને થનાસઓ પૈકીમાં ઉપાધ્યાય શ્રીદેવચંદ્રજીનો ‘દેવવિદ્યાસ’ મળે છે. શ્રી. સત્યવિજય પંચાસની પરંપરાના શ્રી. જિનવિજય^૧ અને ઉત્તમવિજયજીનું તેમના વિદ્વાન શિષ્ય શ્રી. પદ્મવિજયજીએ લખેલું પદ્યમય જીવન પ્રગટ થયું છે; જે પદ્મવિજયજીએ ઉપાધ્યાયજીના ‘સાહી ત્રણસો આધાના સ્તવન’ ઉપર બાલાવબોધ લખ્યો છે. શ્રી. વિજયલક્ષ્મીસૂરિની જીવનરેખા, તેમના ગચ્છના કિવ્ય પરિવારમાંના કવિબહાદુર શ્રી. દીપવિજયજીએ ‘સોહમકુલપદ્મવલી’ના સુઅગતી પદ્યમય પટ ઉપર આલેખી છે તથા અન્ય શિષ્યોએ પણ પૃથક્ પૃથક્ રેખાંકન કરેલું મળે છે.^૨

આપણને અહીં આગળ એ જ પ્રશ્ન થાય છે કે યોગવિભૂતિ શ્રીમાનંદજીનજી અને મહામાત્ર (શ્રુતસાગર) યશોવિજયજી એવી કોઈ ચરિતાવલીમાં ઉપેક્ષણીય કેમ રહ્યા? શ્રી. માનવિજયજી ઉપાધ્યાયે પોતાનો ‘ધર્મસંબંધ’ અંથ યશોવિજયજી પાસે મુધરાવ્યાનું લખ્યું છે અને તેમને શ્રુતકેવલી તરીકે જોળાખાવ્યા છે, એમ એ શ્રી. ન્યા. વિ. ન્યા. તી. સુનિ શ્રીન્યાયવિજયજી પાસેથી વાતવતમાં સાંભળ્યું છે શ્રી. દેવચંદ્રજી ઉપાધ્યાયે ‘જ્ઞાનસાર’ અષ્ટક ઉપર જ્ઞાનમંજરી ટીકા લખતાં એમને માટે ઘણા જ માનભર્યાં વિશેષણો વાપર્યાં છે.

શ્રી. જ્ઞાનવિભવસૂરિએ ઉપા. યશોવિજયજીની ‘યોગલક્ષિની સમગ્રય’ ઉપર બાલાવબોધ લખ્યો છે. તેમણે અને દેવચંદ્રજીએ ‘શ્રીપાલ રાસ’માંથી સિદ્ધચક્ર અંગેની બે કાળોને યથાચોગ્ય રીતે જોડી ‘નવપદ પૂજા’નું નિર્માણ કર્યું છે; પણ કોણે એમના જીવનનો અથથી ઇતિ સુધીના બનાવોનો યથાવત્ સંબંધ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો નથી આનું પરિણામ એ આવ્યું કે, અનુમાનજન્ય વાતોની પરંપરા લોકોમાં ચાલતી થઈ. આજના જેવો સાધન-સપ્ત એ જમાનો નહોતો. સુખકથા એ તે જમાનાનું મુખ્ય લક્ષણ હતું. કથાનકોએ પોતાની રીતિએ દરેક વસ્તુને બંધબેસતી કરી દીધી. સમાજ પ્રાકૃત હતો, જ્ઞાનસૂત્ર પતિ સ્વદય હતી, અત્યારે આપણે ત્યાં પશ્ચિમની વિદ્યા મધ્યાકાશે આવીને સર્વત્ર પોતાનો

૧. શ્રી જિનવિજયજીએ પાદગત્રા કળ દરેકો ન્યા તેમનો સ્વરૂપ છે ત્યાં આગળ પહેલાં તેમની અવસ્થાન નિશ્ચિતે તેમનું જીવન વચ્ચાનું.

૨. આ ૧૫૫ સ્તવોએ શ્રી સોહમકુલ પદ્મવલીએ ‘જૈન ચૈતિહાસિક ગત્યમાળા’માં સમાધાન કરી ટીકા સાથે આપ્યા છે ‘જૈન ગુપ્ત’માં એ તેને આગળે તેમનું જીવનકાલ દેખા લખ્યું છે

પ્રકાશ પાવરી લીધા છે છતાંયે આખી સ્થિતિ તો હજી પૂર્વવત્ છે. તો તે કાળ માટે તો શું કહેવું? અસ્તુ

પહેલું જો કહેવામાં આવે છે કે, શ્રી. યજ્ઞવિજય અને શ્રી. વિનયવિજય એ બંને શુરુભાઈએ અથવા કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે વિનયવિજય કાકાશુરુ હતા. બંનેએ જયલાલ અને વિનયલાલ નામ ધારણ કરી ગ્રાહણ વિધાથી તરીકે પોતાને જોળાખાવી કાશીમાં ત્યાંના ગ્રાહણ પંડિત પાસે અભ્યાસ શરૂ કર્યો. તેમનો ન્યાયનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ બાર વર્ષે પૂરા થવા આવત તેમને ખચર પડી કે, શુરુ પાસે હજી એક મોટો ન્યાયગ્રંથ છે, જે એ ઘણી કાળજીપૂર્વક શ્રુત રાખે છે અને કોઈને બજાવવા કે જેવા સરખો આપતા નથી. આ બે મેધાવી શિષ્યોને એ ગ્રંથ ધારી લેવાની મહેસૂસ થઈ. આથી તે ગ્રંથ મેળવવાની તકની રાહ બેતા હતા. કોઈ કામસર શુરુ પરચામ જતાં એ તકનો લાભ ઉઠાવવાને એમણે નિર્ણય કર્યો. શુરુપત્ની પાસેથી એ અલગ્ય ગ્રંથ મુક્તિથી માગી લઈ અહીં લાગ જશે અને બાકીનો વિનયે સતોરાત કંઠગ કરી લીધા અને સવારમાં તે શુરુપત્નીને પાછો આપ્યો.

આ હકીકતમાંથી આપણને કેટલાક વિચારસ્પદા ઊભા થાય છે.

(૧) વિનયવિજય અને જયવિજય એ શુરુ લાઈ હતા? કહી નહિ. એ ઉપાખ્યાય શ્રીજયવિજયજીના એકલા સુજરાતી ગ્રંથોથી જ સ્પષ્ટ થાય છે.

“ તાસ પાટે ત્રિજયસેન સરીસર, તાસ પાટે વિજયદેવસરીસર;

તાસ પાટે ત્રિજયસિ હસરીસર, તે ગુરૂના ઉત્તમ ઉચ્ચથી ગીતારથ ગુણ વાધ્યા;

તસ હિતસીખનજીવં અનુસારથ, જ્ઞાનચામ એ સાધ્યા રે (૨૭૬-૪)

શ્રીકૃષ્ણાણવિજય વાવાચ્છ, હીરવિજયગુરૂ સીસો;

ઉચ્ચે જસ ગુણસંતાનિ યાવછે, મુર કિતર નિસરીસો રે (૧૭૮-૬)

ગુરૂ શ્રીલાલવિજય વાપડિત, તાસ સીસ સોભાવી;

શ્રુત બ્યાકરણપદિકે બહુશયિ, નિત્ય જસ મતિ લાખી રે. (૨૭૯-૬)

શ્રી ગુરૂ જીતાવિજય તસ સીસો, મહિમાવંત મહતો;

શ્રીનયવિનયવિજય ગુરૂજાતા, તાસ મહાગુણુવ તો રે.

જે ગુરૂ સ્વપરમ્પરય અભ્યાસકર્ષ, બહુ ઉપાય કરી કસી;

સમ્યગ્દર્શન સુરંગિ મુરસિતા, મુજ મતિ શુભ સુજવાસી રે. (૨૮૧-૬)

જસ સેવા મુપસાયછે સહજિ, ચિતામણિ જે લહિઉં. ”

[ટિપ્પા. જસ સેવા-તેહની સેવારૂપ જે પ્રસાદ તેણે કરીને સહજભાવે ચિતામણિ શિરોમણિ નામે મહાન્યાયશાસ્ત્ર તે લખા-પાચ્યો.]—દ્રવ્યસુધાપર્ણ-ગસ-દામ ૧૭ સોપા ટપો

આ રાત્રની-સં. ૧૭૨૬ બાદશા વદિ ૨ દિને લિખી સાક્ષા કેશુસ્સુત સાક્ષા મુસ્ત્ય જે વિખાવિતામ્ ॥ ૭ ॥ —અતે જણાવ્યું છે.

“ સાદ સાર જ્યા કરે, આપો વચન મુરંગ;
 તુ તૂઠી મુજ ઉપરે, ભાપ કરત ઉપગંગ.
 તઈ કાવ્યનો તે તદ્દ, દીધો વર અભિરામ;
 ભાષા પણ કરી કલ્પતર-સાખા સમ પરિભામ. ”

[પૂર્ણ કરતાં—પૂર્વવત્ પદ્યવલી તથા સુરુપરંપરા આપી છે.]

“ તઈ તત્વે મુનિ^૧ ઉકુપતિ^૨ સંખ્યા (૧૭૯૩), વરસ તણી એ ધારેાલ;
 બંધનપરમાહી રહીય ચોખામુ, રાસ રંગો છે સારેાલ ”
 (—શ્રી જંગલવાળી ગત્ત-અનુવાચક)

(પૂર્વવત્-આચાર્ય તથા સુરુપરંપરા આપ્યા પછી—)

“ શીશ તસ છતવિજયો વિભુધવર નયવિજય વિભુધ તસ મુરૂ ભાયા;
 રહીય ગરીબકે જેહથી મેં ભાસે, ન્યાયદર્શન વિપુલ ભાવ પાયા.
 જેહથી મુદ્ધ લહિયે સકલ નય, નિપુણ સિદ્ધસેનાદિ કૃત સામ્રાજ્યાવા;
 તેહ એ મુગરૂ કરેણા પ્રભો છલ, મુગ્ધક વયલુ સ્વભાવરી મુલ નાવા. ”
 (—૩૫૦ ચાપલુ સ્તવન, દાવ ૧૭ માંથી)

“ સરિહીર મુરૂની બહુ કીરતિ, કીર્તિવિજય ઉવજાયાલ;
 શિષ્ય તાસ શ્રીવિનયવિજય વર, વાચક મુગુલુ સોહાયાલ ૭
 વિદ્યા વિનય વિવેક વિચક્ષુ, લક્ષણ લક્ષિત દેહાલ;
 સોહાગી ગીતારથ સારથ, સગત સખરૂ સનેહાલ ૮
 સ વગ સગ અડતોસા વરથે, રહીય રાંદર ચોખાસેલ;
 સંઘતણા આગ્રહથી માડપો, રાસ અધિક ઉલ્લાસેલ ૯
 સાર્થ સંગે રત ગાથા વિસ્તી, પહોતા તે મુરૂકેલ;
 તેના મુલ ગાવે છે ચોરી, મિલિ મિલિ થાકે થાકેલ ૧૦
 તાસ વિદ્યાસ ભાજન તસ પૂજ, પ્રેમ પવિત્ર કહાયાલ;
 શ્રીનયવિજય વિભુધ પયસેવક, મુગ્ધવિજય ઉવજાયાલ ૧૧
 ભાગ થાકતો પૂજક કીધો, તાસ વચન સકેલેલ

— શ્રીપાલ રાસ- (અનુવાચી)

આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી પોતાના સહાધ્યાયી તરીકે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીને બજાવતા નથી. એ હોત તો કાંઈ નહિ તો આ ‘શ્રીપાલ રાસ’ આ અવસ્ય તે વિશે તેમણે કહ્યું હોત.

૧ સમજનોની સગી બનતી છે. એ પોતાની સાથે હોત તેમ સખી શ્રીવિજયવિજયજીને વિદ્યાસ હોત કે શ્રીયશોવિજય આ અવસ્ય ગત્ત પૂરો કરે એટલે લગામણ કરેલી જે ઉપરથી આ રસ શ્રીયશોવિજયજીને પૂરો ગ્યો વિશે પ્રકર સમજ નથી; એ સ્પષ્ટ છે

‘સુજસવેલી બાસ’ કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે હાથ લાગવાથી પ્રગટ થઈ છે. એ સુજસ શ્રીયંત્રોવિજયજીએ અમદાવાદમાં સંઘ સમક્ષ અવધાન કર્યા. તેમની આ બુદ્ધિથી અમરકાંર પાત્રી ત્યાંના એક આગેવાન શ્રાવકે તેમને વધુ અભ્યાસ માટે કાશી જવાની સૂચવણ કરી આપવા ઉત્કંઠા બતાવી અને તે સુજસ પોતાના સુરુ સાથે તેઓ કાશીમાં ગયા.^૧ ‘સુજસવેલી બાસ’ના કહેવા પ્રમાણે તેઓ ચારેક વર્ષ કાશીમાં અને ત્રણેક વર્ષ આગ્રામાં રહ્યા. આગ્રામાં એમને પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન (દિગંબર) કવિ જનારસીદાસનો પરિચય થયો હોવો જોઈએ. નીચેની માહિતીથી આપણને તેના ખ્યાલ આવે છે.

“એતન મોહકો સંગ નિવારે, જ્ઞાન સુધારસ ધારે.” એ પંકિતથી શરૂ થતું અને “તેસે” જસ સત્તા સમી રે, એક ભાવકો હોય.” એ મોહકથી પૂરુ થતું પદ, માથા ૧૫૮^૧ આગ્રાવરી સગમાં હોઈ, ઉપરોક્ત એ પંકિત સિવાય બાકીની ગદી પંકિતઓ ‘સુમધ-સાર’માં યથાવત છે.^૨ ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા’, ‘દિગ્પટ ઘોરાસી ભાલ’ વગેરે દિગંબર મતને લગતાં પુસ્તકો કયાં અને કયારે બનાવ્યાં તે વિદ્વાનોએ સ્પષ્ટભાવલોકન પૂર્વક વિચારવા જોઈ છે પંકિત શ્રી સુખલાલજીએ ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’ ઉપર વિવેચન લખ્યું છે, તેમાં એમણે અનેક ચિંતનીય વિષયોનો પરિસ્પર્શ કર્યો ‘પરિચય’ નામનો નિબંધ જોડ્યો છે ‘તત્ત્વાર્થ’ની ટીકાસમૃદ્ધિનું અન્વેષણ કરતાં—તેના શુભસતી બાલાવબોધ વિશે તેઓ કહે છે :

“(ક) ગળી યશોવિજય, ડપરકે વાલક યશોવિજયમે મિલ હૈ—યે કલ હુપ ! યહ માદ્મ નહીં . ટિપ્પણકી માવા ઔર ફૈલીકા દેસતે હુપ યે સમહવી—મઝરવી સતામ્મીમેં હુપ જાન પડતે હૈં । इनकी उल्लेख करने योग्य दो विशेषताएं हैं ।”

(૧) દિગંબરીય ‘સર્વાર્થસિદ્ધિ’ માન્ય સૂત્રપાઠકો લેકર તસ પર માત્ર સૂત્રાંકા અર્ધપૂરક ટિપ્પણ લિસા હૈ ઔર ટિપ્પણ ઝિલતે હુપ उन्होने कहा कहा श्वेताम्बर और दिगम्बरोका मतमेव या मतविरोध आता है वहाँ सर्वत्र श्वेताम्बरपरम्पराका अनुसरण करके ही अर्थ किया है ।

(૨) ગળી યશોવિજયજી શ્વેતામ્બર હૈ . ટિપ્પણકે અંતમેં એસા ઉલ્લેખ હૈ (સ્કુટનોટ—“इति श्वेताम्बराचार्य श्रीउमास्वामिगण(णि)कृततत्त्वार्थसूत्रं तस्य बालाबबोधः श्रीवशोबिजयगणिकृतः समाप्तः ।”)
સૂત્ર, પાઠમેવ ઔર સૂત્રોકી संस्था दिगम्बरीय स्वीकार करने पर भी उसका अर्थ किसी जगह उन्होंने दिगम्बर परम्पराके अनुकूल नहीं किया ।”

૧. ‘સુજસવેલી બાસ’ પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે શ્રી મે. દ. દેસાઈએ મોહકેલી તેમજામી સમરજીને આધારે લખુ છું - આ તેમજા બીજા પુસ્તકો આરી પાસે—આરા લખવાના સ્થળે—નથી; એથી તેમજા જોઈ ખાતરી કરવાનું બન્યું નથી.

૨. શ્રી. મે. દ. દેસાઈએ ‘જૈનશુભ’ આ ગ્રાંથ પદ ઉતારી આ હકીકત લખી હતી. મેં ‘સમપસાર’ નાની વધે વાગેલો, ફરી જોઈ જવાનું બન્યું નથી ‘સમપસાર’ ઉપલબ્ધ જોવા મળતાં તેમાં આ હકીકત છે.

૩ ‘તત્ત્વાર્થ વિવેચન’ દિલ્હી ૩૪ : ૧૬.

કાલદ્રવ્ય, કેવલિ-કવલાહાર-પૈદી કેવલિ-કવલાહારની ઘણી ઊંડી તત્ત્વજ્ઞાની ચર્ચા કરી છે; જેમાં એમણે ઘણાં અથોના આધારે ટાંકી શ્વેતાંબર-દ્વિગ્ધર વિષયને સ્ફુટ કર્યો છે પ્રશ્નકાર વર્ગ તરતની જિજ્ઞાસાવાળો હોઈ, તબજન્ય જ્ઞાનથી પરિચિત હોવા એઈએ, પદ્ય સંસ્કૃત ભાષાના અનભિજ્ઞપણાના કારણે તેમને તે ભાષામાં લખેલાં અથો ન સમજાય તે તેમની સમજમાં ઉતારવા માટે તેના બાલવળોધ અને મૂલ અથો કરવાની તેમને જરૂર પડી હતી.

“અન્યાત્મમત્ત પરીક્ષા-વાસ્તાવ્યોવ” એ ચોમટ્ટિ પ્રથમ શ્રોતાને અગોચર ન રહ્યું તે પ્રથમે ભાવ સમ્માયસ્તુપે વાંધો છૂંદ, તે પળ-મોકલ્યું. ફ્રાં-શિષ્યજનના હિતને અર્થેઈ અસ્મત્કૃત ‘જૈનતર્કમાધા’ અનુસાર નિરૂપ-નય ચોક્ષનિકા ફ્રાંઈ છે-“અહો ‘જૈનતર્કમાધા’ માંઈ હિલ્યું છે તે પ્રાકૃતમાવાદ છેલ્લ મયે તુમ્હને સિલ્લાં જળાવ્યું છે એ છેલ્લનદ મહાશાલ કરી જાણતું યુક્ત જ છે” એ અતિસૂક્ષ્મ અર્થ છે ‘દ્રવ્યશુણપર્યાય રાસ’ મયે અહો વસ્તાવ્યોવ છે’.

“આ દના દશ્વત્રો છે-પટલે ઓઠે ધર્મકાર્ય સુક્ષે પ્રવર્તે છે અપરમ્, ધારા કાચલ સમાચાર પાયા વાંચી વહુ દુલ્લ થયા. અત્ર જ્ઞાનગોષ્ઠિ ગણિટ દસી સમા છે, જે દેસા થા સરસા જ્ઞાનપ્રિય છાકને ઘણુ દુલ્લ ઉપજે તે પ્રાછજો. તથા ન્યાય મારો કર્યો છે તે માહેચી પ્રતો પાંચ સાત જોઢી છે જાઈ, હત્યુ સા ગદાર મહાગજને છલ્લજો. મીઝી મહામળ જે હિલ્લજી હોતે તે હિલ્લજો. પરિણિત શુદ્ધ રાસજો. થા વપ્પા, થા. તેજસી પ્રમુલ્લને વળ કામલ હિલ્લજો. આ પછામાં સમજદાર ધર્મપ્રિય કેટલાક છે તે છલ્લજા.

એમની સલાના સંબોધનો આપણને આ રીતે પશ્ચિય મળે છે. હવે આપણે એમના કામળની ખીલ વિષયોમા છીતરીએ:

“અનન્યથાસિદ્ધિનિયતપૂર્વવર્તિકારણમ્ | અનન્યથાસિદ્ધિનિયતપશ્ચાદ્ભાવિ કાર્કમ્” એ સ્ફળ લોક-વ્યવહારે અયદ્ય માનવા તો સ્વમાવવાદ યુક્તિ શરૂ છે એ ચિન્તામણિતર્કો માર્ય.

“કામલ ૨ જો ‘ફ્રાં’ સ્વસ્તિ શ્રીપાર્શ્વજિનં પ્રણમ્ય-શ્રીસ્તમ્ભતીર્વતનગરતો ન્યાયાચાર્યોપાધ્યાય-શ્રીજસ-વિજયગણય’ સપરિકરા સુગ્રાવકપુખ્યપ્રમાલક-શ્રીદેવપુરુષતિકારક ‘સંઘમુલ્ય ગાદ હરરાજ, સાદ દેવરાજ મોમ્ય ધર્મભામૂર્વકમિનિ હિલ્લનિ | અપરમ્ ..તથા સભાત મયે ગ્રાવક સૂચ વાવ્દ છે તે-ફ્રાંદિયા આજ્ઞા ત્રિરોષી અમિત્ર પ્રથ છે.

“અહો છેલ્લ હિલ્લાવી મોકલ્લો છે. સા ગદાવર આનર્દ ઠાઠકો મોકલ્લો છે. ત્રિણમાં-નય નિરૂપ-પ્રમાણી મળા ન રહી છે.

“તથા-ન્યાયાચાર્ય વિરુદ્ધ તો મહાચાર્ય ન્યાયપ્રવચના કરી દેસી પ્રસન્ન હુઈ દિલ્લ છે. પ્રથ સમાપ્તિ હિલ્લા છે-”

૧ એમના કામળમાંથી આ બીધા બાલવળોધના નામ એએ આપે છે ‘શુભર સાદિત્ય સમદ’
આમ ૨ માધી દ્રવ્યશુણપર્યાય રાસ’, ‘જન્યુલાની રાસ’ કામળા વગેરે ઉતારા લીધા છે

“ એવ ન્યાય-વિશારદત્વવિશદં, કાશ્યાં પ્રવૃત્તં લુષે-
 ન્યાયાચાર્યપદં તતઃ કૃતશત-પ્રત્યસ્ય યસ્યાર્પિતમ્ ।
 શિષ્યપ્રાર્થનયા નયાદિવિનય-પ્રાણોત્તમાનાં શિશુઃ,
 તત્ત્વ કિચ્ચિદિદં યગ્નોવિજય ઇત્યાભ્યા તદાભ્યાતવાન્ ॥ ”

“ન્યાયગ્રંથ ૨ લઘ્વ ક્ષીવો ઋ તો વૌદાદિ કરી એકાંત યુક્તિ સંઘી સ્વાદ્રાદ પદતિ માંઢી નદે પ
 યુક્તિ જૈન ન્યાયાચાર્ય વિશ્વદ પરિણત શિષ્ય લોક કહહ તેઈ પ્રમાગ છડે તે પ્રોત્તમો ।”

આટલા ઉતારા ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ બોધ શકીએ છીએ કે, ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિનય
 ગણિ શુરુ શ્રીનયવિનયજી સાથે કાશીમાં વિશિષ્ટ ન્યાયના અભ્યાસાર્થે જાય છે^૧ ત્યા
 (દશનામિક શાસ્ત્રો સાથે) તેમણે ‘ચિંતામણિ-શિરોમણિ’ મહાન્યાયશાસ્ત્રનું ઊંડું અધ્યયન
 કર્યું. આ બધી હકીકતોમા કોઈ જગ્યાએ તેઓ પોતાના સહાધ્યાયી તરીકે શ્રીવિનયવિનય
 વિશે લખતા નથી તેમ શ્રીવિનયવિનય ઉપાધ્યાયે પોતે કાશી ગયાનું, ત્યાં રહી અભ્યાસ
 કર્યાનું કે કોઈ પહોળી લીધાનું કે શ્રીયશોવિનય ગણિ પોતાના સહાધ્યાયી હોવાનું લખ્યું
 હોય એવું જાણીતું નથી. તેઓ બંને શુરુભાઈ કે શ્રીવિનયવિનય કાકાશુરુ પશુ હતા
 નહિ.^૨ શ્રીવિનયવિનય શ્રીકીર્તિવિનય વાચકના શિષ્ય હતા તેમની શુરુપરંપરા શ્રીકીર્તિ-
 વિનયસૂરિથી ભુરી પડે છે શ્રીવિનયએનસૂરિ પછીથી શ્રીધર્મસાગર ઉપાધ્યાયના કારણે
 તપગચ્છના શ્રીવિનયદેવસૂરિથી ‘દેવસૂર ગચ્છ’ અને વિનયઆણંદસૂરિથી ‘આણંદસૂર ગચ્છ’
 એમ બે દેહ પડ્યા. તેમાં શ્રીયશોવિનયજી દેવસૂરિપરંપરાના આત્માયમાં હતા; જ્યારે
 શરૂમાં શ્રીવિનયવિનયજી શ્રીઆણંદવિનયસૂરિના પક્ષમાં હતા, તે તેમણે ‘મેઘલૂત’ની
 પદ્ધતિ ઉપર શ્રીવિનયઆણંદસૂરિને પશુપણનો લખાવના-‘વિસમિ’ પત્ર લખ્યો છે;^૩ તથા
 તેમની ઠેઠલીક શુભરાત્રી પદ્ધતિઓમાં એમણે બતાવેલી પરંપરાથી પશુ નહીં થાય છે.
 આમ છતાં ભારે આશ્ચર્યની વાત છે કે, હોકા તેમને શ્રીયશોવિનયના શુરુભાઈ, કોઈ
 કાકાશુરુ તથા સહાધ્યાયી બતાવે છે. એટલું જ નહિ પણ એક અગમ્ય અને અલભ્ય અંથ,

૧ આ વિશે એમ કહેવાય છે કે, જૈન નામ છુપાવી-ધ્વજસુ નામ વિનયવિનયજીએ વિનયલાસ
 અને જયવિનયજીએ જયલાસ-નામથી ધ્વજસુ પદ્ધિ પાસે આવ્યામ ક્યો પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન શ્રી સુખસાહજ
 સાથે આ વિશે વાત થતાં તેમનું કહેવું થયું કે, આ વસ્તુ ખોટી છે તે વખતે કાશીમાં જૈન ઓસવાસોના
 ઘણાં ઘરો હતી એટલે તેમણે જૈન સાધુપણનું નામ અને સાધુપણું ગણ્ય રાખી અભ્યાસ કર્યો છે તે વખતે
 મુરકેલી થયી હતી અમારા વખતમાં પણ ધણી હતી તો તે વખતે હેલ જ હાલ એટલી નથી

૨. કાકાશુરુ શ્રી જીતવિનય શ્રીનલ્લિવિજય પદ્ધિત તેહના મુરખાત-શુરુભાઈ સખધે ધપા ફકરુલ-
 શિખલાલ-બાપા ૨૮૦ બેલે-પુરુષે, ૨૬-સમય. તે-જૈનસાત્ર. ૫૨-સમય તે વૈદાન્ત-તર્ક પ્રમુખ તેહના
 અભ્યાસાર્થે (સ્વપુણ્યપર્વા સસ-ટો) બાપા ૨૮૧

૩ આ પત્ર પત્રાકારે-ટિપણી રૂપે નહિ-મયાકારે લખ્યો છે, જે સસ્ત્રી કાવ્યરૂપે એક દુનિાન્ય
 છે. તેની નકલ દલિયમિદારી શ્રીઆચાર્યવિનયજી પાસે, તેમના વિદ્વાન શિષ્ય ચતુરવિનયજી પાસે જોઈ
 હતી તેમનો પુસ્તકાગર (સંગ્રહ) હાલ ઝોમઈ શ્રીયશોવિનય (ઉપાધ્યાય) પુસ્તકાલયના મનનામાં છે, જે
 મનનાનો ઉગમ તથા નામાર્પિતવાન તેમની મહેનતનું ફળ છે

જે વિદ્ય શુરુએ જોપવી રાખ્યો હતો-તે શુરુની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ-શુરુપત્નીને છાપી-મેળવી તેનું છાતુમાતુ અધ્યયન કરી લીધાનું મુદ્દાં તેમને માટે કહે છે.^૧ આપણી ભારે જિજ્ઞાસા વચ્ચે આતું આપણને સમાધાન મળે છે, જેનો ઉલ્લેખ ‘ક્રવ્યશુભપર્યાય રાસ’ અને પોતે લખેલા કાગળમાં ‘ચિંતામણિ-શિરોમણિ’ મહાન્યાયશાસ્ત્ર નામે કરેલો આપણે ભેઈએ છીએ. આટલી ખુલ્લી રીતે લખેલી હકીકત તે કેટલી સંજવ કરવી? ઉપાધ્યાય શ્રોવિનયવિનયલએ પોતાનો ‘શ્રીપાદ રાસ’ આરંભેલો તે પોતાના પછી વચક શ્રીયશો-વિજયલએ, પૂરો કરવાનો સંકેત કરેલો તે સુખમ પૂરો કર્યો; આટલા સંબંધ માત્રથી અનુમાનપરંપરાએ કેટલું વિશ્વસ્ય રૂપ ધારણ કર્યું, એ આપણા લોકમાનસનો નાદર નમૂનો છે આથી પણ આગળ વધી તેઓ કહે છે:

શુરુશરૂ સ્વીકારતાં તેમની પાસેથી વિદાય લેતાં કહે છે. ‘શુરુદેવ! અભાર સુધી અમે વિદ્યા માટે નામ-ભવ જોપવી છે, ખરી રીતે અમે પ્રાણહુપુત્ર ન હોઈ-જેન સાધુ છીએ, એટલે અમારી પાસે તમને દક્ષિણમાં આપવાનું ક્રવ્ય નથી પણ આપને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે અમે તમને જે નામ, ગચ્છ વગેરે જણાવીએ છીએ તે પ્રમાણ પત્તો મેળવીને આવશો તો તમને બનવી સહાય કરીશું’ એમ કહી શુરુનો આસીર્વાદ લઈ તેઓ બંનેએ શુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું. કેટલાક સમય પછી જ્યારે તેઓ જંભાતમાં હતા ત્યારે તેમના એ શુરુએ પૈસાની જરૂર પડતાં ત્યાં આવ્યા; તેમને દેખીને બ્રાહ્મણપીઠ ઉપરથી છતરી તેમણે તેમનો સત્કાર કર્યો ત્રોતાઓને તેમની બોળણાણ કસવી: ‘પોતે અત્યારે જે સ્થિતિમાં છે તે તેમનો પ્રતાપ છે, જેથી તેમને જિવિત પુરસ્કાર આપવો આવશ્યક છે.’ શ્રીસંધને એવો નિર્દેશ કર્યો, આથી સઘે તેમને ૮૦ હજાર રૂપિયા તે વખતે જ કરી આપ્યું. ખ માતથી જેસલમેર લખેલા કાગળની હકીકત આગળ કહેલી છે, તેમાં આપણે શાસ્ત્રી ગદાધર મહાશયનું નામ વાંચીએ છીએ, જેઓની યોગ્યતા શું હતી અને તેઓને કેવા કામ માટે ફાટેલા હતા-તેની માહિતી આપણને તેમાંથી મળી રહે છે. વિનયવિજયલ સંબંધે કોઈ ઉલ્લેખ તેમાં નથી. સાચે વિહાર કરતા હોય અને સાચે જ જંભાતમાં ચોમાસું હોય તો અનેક ઘટનાઓથી ભરેલા એ કાગળમાં તેમનું નામ ન હોય એ સંભવિત છે? એમનો સાચે વિહાર કોઈ રીતે સિદ્ધ થતો નથી. તેમ પરિતપ્ત નામે જે એક વાત જણી કરવામાં આવી છે, તેનો કોઈ અંશ શોધ્યો જડતો નથી. એક માત્ર શાસ્ત્રી ગદાધર હતા એટલો જ પત્તો મળે છે.

ગામ-પરગામ, દેશ-વિદેશના સમાચાર મેળવવાનું સાધન માત્ર આવતા જતા માણસોના મોઢેથી સાંભળેલી વાતો સિવાય બીજું અભ્યારના જેવું કોઈ સાધન કે પ્રદેશ પ્રદેશ વચ્ચેનો પરિવ્રત સંબંધ હોતો નહિ. એક ગામથી બીજે ગામ જવાનું પણ વિકટ હતું. એવા

૧ આનો વાતે મહિમા વધારવા-શુદ્ધિની તાલુકાની બતાવવા-ઘહેવાના આવે છે; પણ તે કંઈ અનર્થ-પરપા ઉપખને છે તે વિશે મારે એક બાણીતા ટેરાપથી સાધુ સાથેની વાત્સીમાથી મળુચ મળા તે કહે: ‘તમારા યશોવિજયમાં સાધુશબ્દ જવા આગળ રહ્યું’ મે તે એ બીજાને કમલ રાખી પડતો જવાન દીધો પણ આપણો સમાજ આવી દત્તક્યાઓ માટે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરતો યાન તે સારું

અંધકાર સમયમાં જે કંઈ થતુઓ જનવી તેને લોકે પોતાની કલ્પના પ્રમાણે સર્જી લોકસમુખ મૂકતા. આવી વાતો ઉપર કેટલો આધાર રાખવો તે વિચારકોને સમજાવવું પડે એમ નથી.

આવો જ એક પ્રકાર શ્રીઆનંદજી અને શ્રીયશોવિજય વચ્ચેનો છે. મહારાની શુભ્ર શ્રીયશોવિજયજી યોગીસાજી શ્રીઆનંદજીના માટે દર્શનાત્મક હોઈ તેમની શોધમાં નીકળ્યા હોય એમાં શંકા લાવવાનું કારણ નથી. 'આનંદજી અષ્ટપદી સ્તુતિ' એ વાત પુરવાર કરે છે.^૧ કેટલાકે 'આનંદજી' સંબોધનારે વાપરેલ શબ્દને આત્માના આનંદ-સ્વરૂપ પ્રતીક માને છે. પણ અપણે જો 'અષ્ટપદી'ને સાવધાનતાથી સાંભળીએ તો એમથી આનંદજીનું વ્યક્તિત્વો સ્પષ્ટ થઈ નીકળે છે. આનંદીય વિદ્વાન શ્રીઆનંદશંકર બ્રુવ કહે છે^૨ તેમ: 'એમનાં જોશમાં બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રો(ધર્મ?)નો અભ્યાસ પુરૂષ પ્રતીત થાય છે.' આપણે એમને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને અંગે ઉપનિષદો, વેદાંત વગેરેમાં વપસાયેલા પૂર્ણાનંદસ્વ,^૩ ચિદાનંદજી,^૪ નિત્યમાનંદ^૫ વગેરે શબ્દો વારંવાર વપસાતાં બોધે છે એ આનંદજીને મહાયાગી શ્રીઆનંદ (વિજય)જી તખલ્લુસ છે, એ શ્રીયશોવિજયજીની જાણમાં હતું. એટલે એમણે ચિદાનંદજીના 'ધ્યાયાથે' ઉપયોગ કર્યો છે. એ એમણે અષ્ટપદીમાં આત્માના

૧. આ સ્તુતિઓ 'અષ્ટપદી' વગેરે 'શ્રીઆનંદ-૧૬-૭૫૫૪'માં તેમના ચરિત્રનિબંધમાં યોગનિષ્ઠ શ્રીશુદ્ધિઆર્યે(શ્રી) આપેલી છે.

'ઉપાધ્યાય-શ્રીયશોવિજયજી-જોશ'માં જોઈ શકાય છે. ઉપાધ્યાયજીના શાસ્ત્રજ્ઞાન, તર્કશીલ, ધીર બોલાવન વગેરે ગુણો છે. ફક્તે ઉન્નતો અભ્યાસકાર, અભ્યાસોપનિષદ તથા સચેત વતીસ પતીતોયો જોશ સ્વયં વિષયો પર ચિત્તો છે. ચિત્તને જૈન મતબોધી સૂક્ષ્મ ધીર રોષક મીમાંસા કરતેકે ઉપરાત અભ્યાસ કરી જૈન દર્શનના મિલન થી કિત્તો છે (અભ્યાસકારના યોગાધિકાર અને આનાધિકારમાં પ્રધાન તથા 'જોશવતીતા' તથા 'પાતજીવ યોગવત'નો ઉપયોગ કરે અનેક જૈન પ્રક્રિયાપ્રસિદ્ધ આનંદ વિષયને સ્પષ્ટ કર્યો છે. અભ્યાસોપનિષદના જ્ઞાન, જ્ઞાન, ક્રિયા અને સુખ એ ચારે યોગમાં પ્રધાન તથા 'યોગવતાર' તથા તે પરીન ઉપનિષદના વાક્યોનું અવનંદ્ય આથી તાર્કિક એક જ બનાવ્યું છે. 'યોગવતાર-વતીતી'માં આસ જોને પાતજીવોના પગથોડા જૈન પ્રક્રિયા અનુસાર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે— ફક્તે વિચાર ઉન્નતો હરિનંદસૂચિત 'યોગવિચિત' તથા 'યોગવત' પર લેઈ લઈ જાણી દૂર તત્ત્વોના સ્પષ્ટ ઉદ્ઘાટન થી કિત્તો છે. ફક્તો જી કરેકે જે સ્પષ્ટ નહીં હોય, ઉન્નતો મહર્ષિ વતીતીકિત્તો 'યોગવત'ને જોઈ એક જોડીકાં વતી થી કિત્તો છે... ઉપાધ્યાયજીને અને વિવેચનને જો અભ્યાસકાર, ગુણગ્રાહકતા, સૂક્ષ્મ જ્ઞાનવતીકાં ધીર સ્પષ્ટપ્રમિત વિચાર છે જેકો ફક્તે આત્માને વહુત કમ વતી છે. —આ માટે જુઓ એમના જ નામ-અટક, સાહવાતોસમુદ્ધ્યાય-ટીકા, પાતજીવ-ટીકા (ક્રિયા-પ્રસ્તાવના-૫૬૧ સુખપ્રકાર-૫૬ ૩૩-૩૪)

૨. ત્રીજી ક્રમની સાહિત્ય પત્રિકામાં જુઓ 'વિજય' મુદ્રાતના સંદર્ભ સાહિત્યનું દિગ્દર્શન'

૩. જ્ઞાનકાર-પૂર્ણાંક.

૪. 'યોગવતીની સન્ધ્યા' ટીકા-૫૬ તેનું કેટલાક પદો.

૫. જ્ઞાનકાર તપોશ્રી-આનંદજી કહે છે. સન્ધ્યાવર્ણ-તે તે આનંદજી ઉચ્છિદ્રે, અભ્યાસકાર સુખસ વિચિત્રે' એ રીતે છે. (—૪ મુદ્રાવતી નસ).

શુદ્ધાનુભાવને લક્ષીને શબ્દની પસંદગી કરી હોય તો તે ચિદાનન્દવચનનો ઉપયોગ કરત. 'અષ્ટપદી'માં વારંવાર આનંદવન શબ્દનો ઉપયોગ વ્યક્તિગત છે. એ અષ્ટપદીની ઉત્પત્તિ જ કહી આપે છે જેની પુષ્ટિ શ્રીઆનંદવનજીએ યશોવિજયજીના કરેલા પદ્યથી સહજ રીતે થાય છે આ એ મહાત્માનું મિલન જે અર્થનું હતું તેમાં લોકોને જુદો જ અર્થ સમજાયો. તે વિશે આમ કહેવાય છે:

(૧) તેઓ (યશોવિજય) વિદ્યાના મંદિરમાં આવી જઈ ખંડનમંડનમાં પહોંચ્યા હતા. એમનામાં આંતર વૃત્તિ નહોતી. તે આનંદવનજીએ તેમને કરાવી. અર્થાત્ આધ્યાત્મિકતા યશોવિજયમાં આવી હોય તો તે શ્રીઆનંદવનના સમાગમથી.

(૨) શ્રીઆનંદવનજીને પોતાનો અંતકાળ નજીક જણાતાં પોતાની પાસેની લખિ— સિદ્ધિ અન્ધને આપવાની ઇચ્છા થઈ આવી આ માટે તેમની યશોવિજય ઉપર પસંદગી હોતરતાં, કામળ લખી તેમને બોલાવ્યા તે પ્રમાણે યશોવિજય તેમની પાસે આવ્યા. એક વકતાના કથન સુજમ તો : તેમને છ માસ સુધી શું પ્રયોજને બોલાવ્યા છે તેની જાણ આનંદવનજીએ કરી નહિ એટલે ત્યાં સુધી તેઓ એમ ને એમ ધૈર્ય રાખી બેસી રહ્યા. તે પછી ધૈર્ય ખૂટતા પોતાને બોલાવવાનું પ્રયોજન પૂછ્યું. આનંદવનજીએ કહ્યું : 'હવે કાંઈ નહિ. તમે પરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા. મારો વિચાર તમારામાં ધૈર્ય-આંખીય' કેટલું છે, નિર્મમત્વ-અનિચ્છિતજાવ કેટલો છે તે તપાસી મારી પાસેની લખિ-સિદ્ધિ તમને આપવાનો હતો. પણ તમે અધીરા બન્યા. હવે તમે એને યોગ્ય નથી.' આથી ઉપાધ્યાય વિદ્યામાં પહોંચે એમ ને એમ ધાકા ફર્યા. શ્રીઆનંદવનજીએ પોતાની બધી લખિ-સિદ્ધિ ભૂમિમાં બંધારી. (તે પહેલાં) બીજા વક્તાએ શાસનકામના ઉપયોગ માટે તેમણે સુવર્ણસિદ્ધિ ભાગી : એ રીતનું કશું હતું (ખુબઈના એક ભાવજીમાં)

હવે આપણે પ્રથમ માન્યતાનો વિચાર કરીએ શ્રીયશોવિજયજીએ કાશીમાં રહી સર્વ શાસ્ત્રપારંગતા મેળવી; આથી એમની પ્રજ્ઞા જ્ઞાનના દરેક પ્રદેશ ઉપર ફરી વળી, જેણે તેના અંશે અંશનું સમ્યગ્ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું હતું આ પ્રાપ્ત ભાવના દર્શનપક્ષો, મતામંદવાદો, ધર્મજ્ઞો અને તેથી પ્રચલિત થયેલા ધર્માભાસરૂપ અનુષ્ઠાનો વગેરેના આતર સ્વરૂપને સ્પર્શતી હોય એમ આપણે ભોળાં જોઈએ. એમને જે વસ્તુ ન્યાયેક્ષ લાગતી ત્યાં તેનો સમન્વય કર્યો છે મિથ્યાવાદરૂપે લાગી તેનું ખંડન કર્યું છે, જે જમિત હતું તેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન કરાવ્યું છે, અને જ્યાં મૂંઝતા તથા દુષ્ટતા હતાં ત્યાં સુબળ હાથે કામ લીધું છે. એમાં આપણે એમની શાસ્ત્રવિચારકતા, તટસ્થતા, નિર્જયતા અને નિર્મળતાનાં દર્શન કરીએ છીએ. તે સાથે આપણને એમનો કલ્યાણકર પ્રબળ પુરુષાર્થ પણ યાદ આવે છે.

તેમના સમયની સ્થિતિ જ્યાંયાં લેતાં ભોવાય છે કે, સાધુઓમાં જ્ઞાનિકર શિષિવાચારે વાસ કર્યો હતો. તેઓ પરિવ્રજતા ઝઘડી અસિત થયેલા હતા. દ્રવ્યપ્રાપ્તિ એ જ ક્રિયાકાંડ તથા ધર્માનુષ્ઠાનોનું પ્રયોજન હોય એમ સમજાતું હતું. એટલે એમાંથી ધર્મના પ્રાણ બહી ગયો હતો.

સ્વાર્થવશ સંતોષપદેશ થતો નહિ.^૧ ખીજી લોકાશાહથી પ્રગટેલી અજ્ઞાનમૂલક દેશનાએ ખાદ્યા-
ચારતું મહત્ત્વ વધારી, મૂઢ લોકોને પોતાના તરફ આકર્ષ્યા હતા.^૨ આ સ્થિતિના નિવારણાર્થે
એમને કંઈક કલમ ચલાવવી પડી છે. બગાડો કેટલો, કેવો અને કયાં છે? એની વિચારણા-
પૂર્વક એમની તેજસ્વી કલમમાં વીરોધિત કમચોગનો બોધપાઠ સર્વત્ર દર્શિગોચર થાય છે.
તેમ અજ્ઞાને પ્રવર્તાવેલી મૂઢાવસ્થા અને તદ્દનુસારી આચરણનું સ્વરૂપ એમણે જ્વલંત રીતે
નિરૂપતાથી બતાવ્યું છે. તે માટે મોટે ભાગે લોકવાય્કાના ઉપયોગ કર્યો છે; સાહાનુભૂતિ ગાથા,
દોહરો ગાથા, સવાસો ગાથાનાં સ્તવનો રચનાં જે અલ્પારે પણ તેટલાં જ ઉપયોગી છે. ધર્મની
ખરી દર્શિ એમાંથી આપણને સાંપડે છે ધર્મચરણ સુધારવા જતા જે કષ્ટપરંપરા અન્ય
સુધારકોને વેઠવી પડી છે તેનો અનુભવ એમને પણ થયો હતો. એ એમણે ‘શ્રીશંખેશ્વર
પાર્શ્વનાથના સ્તવન’માં પોતાની મનોબલ્યા વ્યક્ત કરતાં વર્ણવ્યું છે :

“કોપાનસ ઉપબન્ધત દુર્જન, મધન ત્યજન અરણી;
નામ જપું જલધાર તિહાં તુજ, ધારું દુઃખહરણી
અખ મોહો જ્યેસી આપ બની, શ્રી શંખેશ્વર પાસ જિનેસર ચેરે તું એક ધણી”

તેવી જ રીતે એમણે ઠંકાણે ઠંકાણે પ્રસંગ પાત્રી પોતાની કથની કહી છે. તેમાંથી
આપણે એમની ઊંડી વેદનાના નિઃશ્વાસ સાંભળી શકીએ છીએ.

૧ એક વક્તાએ કહ્યું હતું કે, યતિઓની અર્થદેશના સાથે ઉપાધ્યાયશ્રમે યજ્ઞ કાક પ્રકાર થયાં, જેથી
બધા યતિઓ તેમની પામે આવી વિનવણા લાગ્યા કે, ‘મહારાજ! આપ આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરશો તો
અમારી દુર્દૈશા થશે’ આથી ઉપાધ્યાયશ્રમે દયા આપવાથી તેમની દક્ષિણતાઓ-તેઓએ તે પછી પૂર્વવત્
સખતું છોડી દીધું. આ હરીજનશા કેટલું તપ દોષે દેખે, ઉપાધ્યાયશ્રમે આ અનિષ્ટ ભેગા ત્યા નિર્ભયપણે
એવા વિના રહેતા નહિ એમના વખાણોમાં એમના નિઃસ્વચ્છતાની છાયા સ્પષ્ટ બેરાણ છે એ મોટે ભાગે—

‘જે નિર્ભય ભાગ્ય બોલે, તે કલો દીપને તોલે.’ — (૩૫૦ ગાથા ૨૧૧૧, દાળ : ૪માં)

જો હ્યમ કિન્નમમ, પ્રમાણ કિન્નમ મિરસેસે । સો મવાળ વળાળ, સીક્ષવો મમસુદમ્મિ ॥

—(મહાનિર્ણય)

૨. ગીતારથ જ્વલાવત કાળ જીતે બેઠ મહત, તત વણે લોક તમિ, જેય પ્રવહ્ય બરદરિયે. (૫)
નવિ નિદા મારમ કહેતા, સમપરિણામે બેઠ મહત્ત્વદતા (૬).

મહા દુષણ એક કરાવ બે ખડને પીડા થાય, તોણસુ એ નવિ કોડિયે, જે સમગ્રને સુખ દીને
—(૩૫૦ ગાથા સ્તવન)

મીય મમ્મદ મ્મત, અર્યો તસ્વેય હોદ નવસાથ । ઉમ્મલ્લ ય સજ્જતો, સો મીક્ષવો મુચેવ્વો ॥

—(મહાનિર્ણય)

મન્નાળી વસસાળ, મરેદ સો તસ હોદ પાવપ્પા । મળી મિ સો ન સાવહ, સો વ્હલ નામવિમ્મ સુ ॥

—(હિતોપદેશ)

ફક્કો ય હોદ દોલો, જ વાહ્લ સલવમ્મલ પીઠ સિ । હદ મિ પચ્છો ફલ, સદ્ધ મુચળાળ ॥ તોસે ॥
તત્તો વિવ જ કુસલ, તત્તો તેસિ મિ હોદ ન હુ વીઠા । સુદામયા પવિત્તો, સલ્લે વિમ્મોસિયા મળિયા ॥

—(૩૫૦ ગાથા સ્તવન, દાળ : ૪)

એમનો શાસ્ત્ર લખવાનો ઉદ્દેશ શો હતો? કટુતા આવી જવાનું કારણ શું હતું? એમનો આત્મા કેટલો નિર્લેપ હતો? દષ્ટિ કેટલી સારાગ્રાહી હતી? તે આપણે એમના શબ્દોમાં જ જોઈએ :

“ હવળાં—સકલ સ્વેતાંબર તર્ક ગ્રંથ, દિગમ્બરમત નિર્દલક જ છે એ મોટો અંતર છે । એ દિર્ઘવર મુક્તિ છડે, પછિ—જિન અણિ સો પરીક્ષક હોક્ષને વહી સ્વામી છડે । રામદેવી નામ ધરાવળો ટલેં છડેં પણિ મિધ્યાત્વ આવડેં છડેં । ‘છાયામપન્યત ક્રમેલક—અવેશ’ ન્યથા : । ડાકેં ચ હેમાચર્યે, ‘અયોગવ્યવચ્છેદ-દ્વાર્ત્તિકાયામ્’—

“ મુનિચિંતં શત્સરિણો જનસ્ય, ન નાથ ! મુદ્રામવિસેરતે વે ।

માધ્યસ્થ્યમાસ્યાય પરીક્ષકા યે, યગૌ ચ કાચે ચ સમાનુવન્વાઃ ॥ ૨-૨૭ ॥ ”

અર્થ—હે નાથ ! હે ચોતરાગદેવ ! એમું મુનિચિંત છે, જે તે હોક મંત્રસીરી મુદ્રા અતિક્રમતા ન છડેં, એતા તા—માસરી જ છે । જે પરીક્ષક હુંતા, યગિમાં અને કાચમાં સમાનુવંધ કં સરલેં પરણમે છડે, કાચ-રતનરો અતર ન દેસાકડ મધ્યસ્થ રહડેં, પરીક્ષક હોક અવિષય અર્થડેં જિનનેં મલાવડે । ઘોજો—જિનરો નિર્ણય થાડેં ફેનરો નિર્ણય કરો પરીક્ષક ગીતાર્થી આજ્ઞા પ્રમાણ કહડેં । અનિચિંત અર્થ—સાચોડેં કહડેં તા—પરીક્ષક અપવાદમાં પહડે,—ડાકેં ચ ‘સમ્પતિમહાતર્કે’—

“ એયંતા સમ્ભૂયં, સમ્ભૂયમણિચ્છિયં ચ વયમાણો ।

હોડે અપરિચ્છયાણં, વયખિન્નપદે પહડે વાર્ડે ॥ ૩-૫૧ ॥ ”

અર્થ—એકાંતદ અસદમૂત અર્થ દૂર રહો, સદમૂત અર્થ પણિ જો અનિચિંત કં સંદેહાક્રાન્ત કહડેં સો—વાદી હોક્ષિક અને પરીક્ષક જે હોક તેહનો—વચ્ચનીયપથ કં નિવામાર્ગ તેહમાં પડે, તે માટે સદેહ ન કરવો ।^૧

આ જ એમની ગ્રંથસ્થનાનું છપવનઅર્થું એમ રહ્યું હતું. એમની શુભ્રજ સારાગ્રાહી દષ્ટિ કેટલી બ્યાપક અને આત્માશિશુષ્ય હતી? તે તેમણે ‘પાતંબજ યોગશ્ચ’નાં^૨ ઉપર વર્તા લખીને તથા ‘અધ્યાત્મસાર’માં ‘ગીતા’નાં શ્લોકોનો સમન્વય કરીને બતાવી છે.^૩ ત્રિગુણર માન્યતાનું જીઠે કિતરીને પુલ્કિતગ્રાહી રીતે ખંડન કર્યું છે. તથાપિ ધુરંધર નેયાધિક શ્રીવિદ્યા-નંદિની, ‘અબ્હસહસી’ ઉપર શ્રીકા રથી પોતાની ન્યાયાચાર્યતાને દિપાવી છે. એ વિશે આપણે વિદ્વાન પંડિત શ્રીમુખલાલભાઈ શબ્દોમાં જોઈએ :

“ (ગ) વાચક યશોવિજય....સ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમેં હી નહિ ફિત્તુ સમ્પૂર્ણ જૈન સંપ્રદાયમેં સવસે અંતમેં હોનેવાલે સર્વોત્તમ પ્રામાણિક વિદ્વાનકે તોર પર પ્રસિદ્ધ હૈ । इनकी संस्थाबद्ध कृतियां उपलब्ध हैं, सबहर्षो—अठारवीं शताब्दी तक होनेवाले न्यायशास्त्रके विकासको अपना कर इन्होंने जैनश्रुतको तर्कबद्ध

૧ કાળજી : પૃષ્ઠ ૮૬-૮૭

૨ તત્વાર્થશત્ર હિંદીવિવેચન-પત્રિકા . (‘જેનશાસ્ત્ર’નાની અસ્તાવના થાથી હોતારા જૈનપત્રે બાપ્યા છે)

ક્રિયા છે અને મિત્ર મિત્ર વિષયો પર અનેક પ્રકારે લિસ્ટર જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને સૂક્ષ્મ અભ્યાસકા માર્ગ તૈયાર કર્યા છે (પૃ. ૪૬)

(૪) સ્વચિંતિત વૃત્તિ-માધ્ય પર તોસરી વૃત્તિ ઉપાધ્યાય યચોવિજયકો છે । ચદિ પૂર્ણ મિલ જાતી તો સમઘર્વાં અઢારવાં સતાન્દી તક પ્રાપ્ત હોનેવાલે માસતીષ્ઠ ઢર્જનશાલકે વિકાસકા ઇઠ નમૂના પૂર્ણ કરતી । ઇસી વર્તમાનમેં ઉણલગ્ગ હસ વૃત્તિક્ષ્ણ ઇક છોટેસે લંડસે કહેનેકા મન હો જાતા છે । યહ સ્પષ્ટ પ્રથમ અધ્યાયકે ઉપઃ મી પૂર્ણ નહીં ઓર હસમેં ડારકી દો વૃત્તિયોકે સમાન હી શબ્દશઃ માધ્યકા અનુસરણ કર મિવરણ કર્યા છે । ઇસા હોને પર મી હસમેં જો ગહરી તર્કાનુગામી ચર્ચા, જા યહુદ્યુતતા ઓર જો માધ્યસ્તોટન વિશ્વાહ દેતા છે યહ યચોવિજયકી ન્યાયવિશાસ્ત્વકા નિશ્ચય કરાતા છે ।

પછી તમે કહેશો કે આજુ લખવાનું તેમને પ્રયોજન શું હશે?—

“ કિં નામસ્મરણેન ન પ્રતિમયા કિં વા મિદા કાનયોઃ,

સંવન્ધઃ પ્રતિયોમિતા ન સદશો માવેન કિં વા દ્વયોઃ ।

તદ્વન્ધ્યં દ્વયમેવ વા જડમતે ત્યાગ્યં દ્વયં વા ત્વયા,

સ્પાત્ તર્કાદત્ત એવ લુપ્તકમુલ્હે દત્તો મપીર્જ્જ્વકઃ ॥ ” —(પ્રતિમાસતક)

અમે કહીએ છીએ કે તમે એના આંતર ગર્ભમાં પ્રવેશો, અને પૂછો કે આ શબ્દો સપ્રયોજન છે કે નહિ? નિષ્કેષ, તેમાં મુખ્યત્વે સ્થાપનાનિષ્કેષનું સ્વરૂપ નવ પક્ષને આગળ કરી તેમણે અત્યંત સ્ફૂર્ત રીતે સમજાવ્યું છે.

એને આ સમજવાની લુદ્ધિ નથી છતાં ધૃષ્ટતા કરે તેને બીજો શો ન્યાય ધટે? અસ એવા દુરાશક્તિઓની, ખોટા ક્રિયાદંબર કરનારઓની, દાંડિઓની, અજ્ઞાનપ્રવર્તકોની એમણે સખત હાથે ખબર લીધી છે. એ એમના જ્ઞાનપ્રકાશનો તાપ છે, જે તાપ મિથ્યાત્વના શિશિરંદુ વિસર્જન કરી સમ્યક્ત્વની વસંતને વિકસિત કરે છે. વાણી અંજે તેઓ કહે છે :—

“ તર્ક મિમમ પશુ કંવિત્તુ, વમણ સાહિત્યે મુકુભાર;

અરિગજગંજન પશુ ક્ષિપત, નારી મૃદુ ઉપચાર. ” —(જંજુસ્વામી રાસ)

હવે બીજો મુદ્દો એઈએ. આ વિષે અમને પારાવાર આશ્ચર્ય થાય છે કે, કદી આ એ પુરુષોના આંતરમાં એતરી તેમને પિછાનવાળી, આવી વાતો પ્રચલિત કરનારાઓએ તરત્તી લીધી છે? યા એટલી પરીક્ષક શક્તિ કેળવી છે? જે જનસંજ અલુવાંચકુ-આનંદધને અન્ય વસ્તુઓમાંથી આનંદને ઉપાડી લઈ આત્મામાજ સ્થાપિત કર્યો છે. આત્મદર્શન, તેની તાલાવેલી, તેમાં જ મજતા પ્રાપ્ત નિઃ આનંદધન સ્વરૂપનો રસાસ્વાદ—એ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ એમની નજર સમક્ષ નથી ‘ એજ નિરંજન એજ પરમધન ’ એટલી નિશ્ચયાત્મક દક્ષતા પામવું કરનર આત્માનંદીને અધિસિદ્ધિના સંસ્થાકુની ચિંતાવળો ચીતરવો એમાં આપણી પામરતાનું દ્યોન નથી થતું?

અને એવી રીતે શૂંતસમુદ્રના પાનથી જેઓ પ્રજાવાન છે,^૧ જેણે મહામોહ હરિને મેદાનમાં છુટી લીધો છે,^૨ અને જેની હુવિધા અચિત્સુત શાંતિ (વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પરમાત્મા) પ્રભુના શુભજ્ઞાનમાં બુદ્ધાઈ અર્ધ છે, જેમાંથી નિષ્પન્ન થતો સમતારસ-તેના પાનથી ચિદાનંદની મોજ માણી રહ્યો છે, જેની આગળ હરિહર, કૃષ્ણ, કે પુરંદરની ઝલ્લિ કાંઈ વિસાતમાં નથી,^૩ જેને શાંતિ સ્વરૂપ પરમાત્મપ્રભુથી સમકિત દાન પામી-હીનતા અર્ધ છે,^૪ તેને લબ્ધિસિદ્ધિનો ઇચ્છુક હીન અને તે માટે ઇત્સુક બતાવવો^૫ તેમાં આપણી બાંધિશતા સિવાય બીજું ॥ છે ?

પ્રથમ વાત તો-દેહ સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ વગરના જોકાકી અરૂઢમાં વિચરતા, નિર્બળનંદમાં મસ્ત આનંદમન પાસે કામળ, મસી, કાકું બાળ્યાં કયાથી ? આમ-શાખાંતરના

૧. અદશ્યૈડનુપાવન્ત, શાસ્ત્રીપ વિના ગચા । પ્રાપ્તુમિતિ વા શેદ, પ્રસ્થાન્ય વદે વદે ॥૫॥
અજ્ઞાનાદિમજ્જામન્ત, સ્વાચ્છન્દ્યઅસ્તદ્વચન્ત । ધર્માત્મપ્રવક્તૃસ્વા, શાસ્ત્રમાતુર્મહર્ષવ ॥૭॥
શાસ્ત્રોપાચારકર્તા ચ, શાસ્ત્ર શાસ્ત્રદેશક । શાસ્ત્રેષ્વ મહાયોગી, પ્રકૃતિરે પરમ વદન્ત ॥૮॥
—શાનસાર-શ્રીમદ્ભટ્ટ

૨. વિશ્વવપકૈરાત્મા, પીતમોદાસનો હ્રમ્ભ । અચેક્ષ્તામુજાત્મપ્રવધિતિહિતિ ॥૫॥
નિર્મલસ્પટિકાદેવ, હૃદય સ્વમાત્મન । અચ્છત્તોપાવિસન્વો, અચ્છત્ત મિતુશ્ચિતિ ॥૬॥
—શાનસાર-શ્રીમદ્ભટ્ટ

“હસન્ધો અનુભવ ભેર હતો બે, મોહમ્ભવ ભવ દૂઠે, પરિધરિ તેહના મધ દેખારી,
ભારે મોધો રહે રે મુજ સાહિત્ય બળનો તોડી.
ઉઠક પથોમ્ભા કંપ તાન તિહા, ગીતો અનુભવ મોઢો; તે વિષુ સકત ત્યા કિમ બાળે,
અનુભવ પ્રેમ ગરમિ રે ”
—શ્રીપાદ રામ, ખડ ૪, કાળ : ૧૩

ધનદાર કુલકોત્તૈશિનિદેષુ વસતુ । અસ્થિયેષુ વિવેકેન, તત્ત્વવીઃ સ્વતોચ્ચરે ॥૨૧॥
—યોગમોહ-દ્વિત્રિશિકા

જ્ઞાનધ્યાનરૂપ હૃદયસ્વસ્વદિતોડ્યહો । તે વાગોતિ શુભ સ્વપૂર્વવાગ્ધોતિ સ્વાનિવ ॥૫॥
—શાનસાર-શ્રીમદ્ભટ્ટ

૩. “હરિ સુરન્દ-સુરત્તકી સોશા, તે તો માઠી કાઠો રે”
—(શ્રીપાદરાસ ખડ ૪, કાળ : ૧૩-૧૨).

૪. ‘હમ મન બધે પ્રભુ પ્ધાનમે’—એ આણુ શાંતિનાથ સ્તવન

૫. ‘ઝલ્લિ-ઝલ્લિ પ્રમદી પદ્મપાદી, આતમ રનિ રેઈ બોડો.’ —(શ્રી ગ ખડ ૪, ૧૩-૧૧)
‘કલેશો વાસિત મન સ સાર, બલેશ રહિત મન તે ભવપાર;
બો વિશુદ્ધમન કર દુગે બાળ્યા, પ્રભુ તો અમે નવે નિધિ ગિધિ પાયા.’
—(વાસુપૂત્ર સ્તવન)

વાસતદિપ્રકારેષુ મુક્તિષુ મહાભગ્ન । અતરે વાતમાત્મવે, સુદૃઢ સર્વ સ્વદમ્ભ ॥૧॥

—શાનસાર-સર્વસમૃદ્ધિઅષ્ટક.

અણકાર યશોવિજયજીનો પત્ની ચેળવી તેમને કાગળ પહોંચાડનાર માણસ તેમની પાસે ક્યાથી? આ વિચારનો વિષય છે.

યોગીજનમાં યોગથી અનેક લઘિસિદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. 'પાતંજલ યોગદર્શન' (ત્રીભ વિભૂતિપાદ)માં જ્ઞાન, મનોભજન, વચનભજન, શરીરભજન આદિ વિભૂતિઓ યોગથી પ્રાપ્ત થવાનું તથા વૈકલ્ય, આહારકલ્પિત, અવધિજ્ઞાન, મનપ્રવૃત્તિજ્ઞાન આદિ સિદ્ધિઓ યોગનું ફળ હોવાનું વર્ણન છે.^૧ આ ઉપરથી આપણે ભેઈ શકીએ છીએ કે યોગવિભૂતિઓ આત્માની વિશુદ્ધ સ્થિતિની સહચારી છે તેને છૂટી પાડી વિનિમયનો પદાર્થ બનાવી શકાય એવી એ નથી હોતી. એ બે આપણી સમજમાં ભિતરે તો ઉપરની વાતોની સ્પષ્ટતા થઈ જાય.

આનંદધનજી મહાયોગી હતા અને તેમને યોગવિભૂતિઓ હોવા વિષે કશો શક નથી. પણ યોગીપુરુષો યોગલઘ્નિનો ઉપયોગ કરતા નથી, એમ મહર્ષિ શ્રીહરિવિદ્યાવાચ્ય 'યોગ-દર્શનસુચ્ય'માં કહે છે 'પણ વિશેષદર્શી લોકો, 'વિક્રમોર્વશીય'માંની^૨ ઉર્વશીએ હવામાંથી પોતાની દિવ્યશક્તિ વડે ભોજપત્ર ઉત્પન્ન કર્યું અને તે ઉપર લેખ લખી પુરુરવા રાજાને મોકલ્યો હતો; તેમ શ્રીઆનંદધનજીએ પોતાની પાસેની દિવ્ય લઘિસિદ્ધિથી આ બધું કર્યું'. એમ મનાવવા પ્રયત્ન કરે તો આપણે એ માટે આદર્શ પાત્રીનું નહિ; પણ એમણે એટલું વિચારવા જરા યોગ્ય ભેઈએ કે, આપણે આ રીતે આ મહામાન્ય પુરુષોની કૂર મરકરી તો કરતા નથી ને?

અમને પ્રશ્ન તો એ થાય છે કે, આવી બાતમી ચેળવી કેણે? શુ આનંદધનજી એવા ચોછાપેટના-છીસા મનના હતા કે નેમણે પોતાની આ મનોભવ વાત જીભ આગળ પ્રગટ કરી! અને યશોવિજયજીની બિનલાયકાત ઉઘાડી પાડી! યશોવિજયથી વધારે પાત્ર કોણ હતું કે જેના આગળ આ પેટની વાત તેમણે કરી કે, જેણે લોકોને તેની જાણ કરી!

અથવા એમ તો કાંઈ હતું નહિ કે, કોઈ મનપ્રવૃત્તિ જ્ઞાની આ બંને પુરુષના જીવન ઉપર અથથો ધતિ સુધી પોતાના જ્ઞાનનો સતત ઉપયોગ રાખી રહ્યા હોય અને તે લોકોને કહેતા ફરતા હોય? આનો કોઈ સંતોષકારક જવાબ છે? વસ્તુતઃ આ વિશે બેમાંથી એકેયે કાંઈ કહ્યું નથી. શ્રીયશોવિજયજીનું આંતર મન કેમ હતું તે આ તેમની રચના જ તેમના ખુલ્લા પેટનો એકસર કરી બતાવે છે:

જાગર્તિ જ્ઞાનદૃષ્ટિયેત્, દૃષ્ટાકૃષ્ણાદિનાકુલી ।

પૂર્ણાનન્દસ્ય ત્વં કિં સ્વાત્, દૈન્યદૃષ્ટિકવેદના । ૪૪।

—જ્ઞાનાસાર-પૃષ્ઠા૬૨

ચિન્દન્તિ જ્ઞાનદાત્રેણ, સ્પૃહાવિષલતાં વૃધાઃ ।

મુસજ્ઞોષં ચ મૂર્ચ્છાં ચ, દૈન્યં ચચ્છતિ યત્ ફલમ્ ॥૨॥

—જ્ઞાનાસાર-નિરૂપણ૬૩

૧ પદ્મિ સુખલાલજી કૃત 'યોગ્ય કર્મકથનો દિદી અનુવાદ' પ્રગટવના : પૃષ્ઠ - ૫૩

૨. કર્ત્ત્વં ચક્રાર્તિ અભિદાસ

રૂપે રૂપવતી દર્શિદૃષ્ટા રૂપં વિમુદ્ધવિ ।

મજ્જત્યાત્મનિ નીરૂપે, તત્ત્વદૃષ્ટિસ્ત્વરૂપિણી ॥૧॥

ભ્રમવાટી વહિદૃષ્ટિર્મમ્જાયા તદીક્ષણમ્ ।

અમ્નાન્તસ્તત્ત્વદૃષ્ટિસ્તુ, નાસ્યાં શ્વેતે સુલાશયાઃ ॥૨॥ —જ્ઞાનસાહ-પરિવર્ણ ૧૫૪૬,

વિત્તેન્નત્રગ્રંથિગદ્ધને, વહિર્નિર્ગ્રંથિતા દૃષ્ટા ।

ત્યાગાત્ રૂઠ્ઠુકમાત્રસ્ય, મુજગો નદિર્નિર્વિપઃ ॥૪॥ —જ્ઞાનસાહ-પરિવર્ણ ૧૫૪૬,

સંસારે નિવસન્ સ્વાર્થમજ્જઃ કલ્લલવેશ્મનિ ।

લિપ્યને નિલિલો લોકોઃ જ્ઞાનસિદ્ધો ન લિપ્યતે ॥૧॥

નાહં પુદ્ગલભાવાનાં, કર્તા કારયિતાપિ ચ ।

નાતુમન્તાપિ ચેત્સ્યાન્મજ્ઞાનવાન્ લિપ્યતે કથમ્ ? ॥૨॥ —જ્ઞાનસાહ-નિર્વેષાદૃ-

શરોરૂપકાવણ્યપ્રામારામધનાદિમિઃ ।

હત્કર્પઃ પરપર્યાયશ્ચિદાન્નદ્ધનસ્ય કઃ ॥૬॥

નિરપેક્ષાનવચ્છિન્ના, ન તે ચિન્માત્રમૂર્તયઃ ।

યોગિનો મલિતોરૂપાવકર્પાનત્વકલ્પના ॥૮॥ —જ્ઞાનસાહ-અતીતમગ સાદૃશ

આ ઉપર દૃષ્ટિ નાખ્યા પછી હું સમજાય છે? તમે કહેશો કે અને સહુ કોઈ કહે છે-આ આનંદધનજી સાથેના-પાછલી અવસ્થામાં-થયેલા સમાવસાય આ ક્ષણ છે; પણ તેમ નથી. આ એમનો યોગાભ્યાસસાધિત-આંતર મુખતા-સ્વસ્વરૂપ સ્થિરતા છે, તેજ 'દ્રવ્યશુભ્ર-પર્યાય રાસ'માં સહજરૂપમાં જોઈએ છીએ. એમાં એમણે 'પારવત્ય-યોગદર્શન'માંના સમાવસાય સ્વરૂપનો ખ્યાલ આ પ્રકારે આપ્યો છે—

‘અસ્મિન્ હૃદયસ્યે સતિ, હૃદયસન્નતો મુનીન્દ્રઃ ।

इति हृदयस्थिते च तस्मिन्, नियमान् सर्वार्थसिद्धिः ॥૧॥

ચિન્તામણિઃ વરોક્તો. તેનેય મવતિ સમસ્તાપતિઃ ।

સૈવેહ યોગિમાતા, નિર્વાણફળા [યુધેઃ] પ્રોક્તા ॥૨॥

૧. આ ગમ તથા 'સાક્ષી' વચ્ચે મધ્યમુ અસ્તિ, 'દિગ્વિતીય પ્રભાવેનુગ્નિય' સમર્થિતતા તે મુખરાતી અનુવાદ અને 'સમાવસાય' સ ૧૩૦૬ પહેલ સ્વરૂપનું અવગત અર્થક જેમ '૧૫૪૬' પૃષ્ઠિએની સાવચલી 'મા આ' ની કમુ છે

૨. જોગદર્શનમિચ્છત્સેવ નેત્રેત્તીત્ત્વમ્જ્ઞાનગેઝુ ત્વસ્તરૂપમ્જ્ઞાનમ્જ્ઞાનગે ॥૧-૮૧॥

તથા ત્વસ્તરૂપમ્જ્ઞાનમ્જ્ઞાનગે ત્વસ્તરૂપમ્જ્ઞાનમ્જ્ઞાનગે ૩૧-૮૧॥

'દ્રવ્યશુભ્રપર્યાય રાસ' માં ૧૩૦૬ પહેલ સ્વરૂપનું અવગત અર્થક જેમ —

નેત્રેત્તીત્ત્વમ્જ્ઞાનગે, જોગદર્શનમિચ્છત્સેવ નેત્રેત્તીત્ત્વમ્જ્ઞાનગે ૩૧-૮૧॥

"૧૬૫૩ દ્રવ્યાનુયોગ વિચાર-ક્રિયામાર્ગપદિ પૂર્ણ-આદિ પ્રસ્તુતિ કાવચ યાને માર્ગન મમાવતિ દુઃ ।"

આ પ્રભાણે જે અનુચિત કયોઈ છે તે ઉત્તરોત્તર વધતો રજો છે અને એ જ દર્શનમાં વધુ પેલા ઋતુમર્યા પ્રજ્ઞા^૧ મુખી પહેલ્યો છે, જે એમની 'યોગદાનિશિકા' માં લેઈ શકીએ છીએ. આ સિવાય કોડશક, યોગવિશિકા,^૨ યોગવિદુ, યોગદર્શિસમુચ્ચય, લલિતવિસ્તર-જેવા જૈન યોગ્યથો સાથે સમ્મતિતર્ક, તત્ત્વાર્થ વગેરે તકરારો અને વ્યવહારસૂત્ર, વૃદ્ધ-કલ્પસૂત્ર જેવા અનેકાનેક ગ્રંથોના પ્રભાણો આપ્યાં છે કે જેનો કિંમત નથી. આ જ સ્થિતિ એમના ૩૫૦ ગ્રંથોના સ્તવનમાં પણ છે (દાખ: ૧૫ માં મુનિપદ્માદિ^૩ લક્ષણ ભતાવ્યા પછી દાખ: ૧૬ માં શુદ્ધ નયની વ્યાખ્યા પછી) સમાપ્તિ ધ્યાનનો અનુભવ પણ તેમાં વર્ણવ્યો છે.

જેઓ બાલ્યવયમાં મુનિ થઈ, સૂત્રસિદ્ધાંત ભણેલા તરુણ અવસ્થા થઈ થતા ઉપાધ્યાય શ્રીનયવિશ્વ શુરુ સાથે નિકટ પાલવિકાર કરી કરી વિશે વિદ્યા અર્થે પહેલેથી લાં અનેક ઉપસર્ગો-પરિપક્ષો વચ્ચે પોતાના ચાસ્તિ ધર્મમાં અડગ રહી સર્વ વિદ્યાને પોતાની કરી લઈ બે દાખ મોક્ષપ્રભાણુ ન્યાયગ્રંથો રચી ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય બન્યા. ભગવતી શારદાએ -ગંગાતટ ઉપર તેમના નામનો બપોળ વપવાથી જેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈ સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં, તર્ક અને કાબોનો વર આપ્યો તથા જાણ પણ કદપતરુ જેવી કરી એવા સરસ્વતીના લાડીલા પુત્ર અને સુકીર્તન કરનાર મુકવિએ^૪ જૈનધર્મ તર્કબદ્ધ કરી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં સૂક્ષ્મ અધ્યાસનો માર્ગ તૈયાર કરી મહામહોપાધ્યાય-વાચક પદવિભૂષિત વિશુદ્ધ દેશના દેનાર, ભ્રમિત-મુગ્ધજનોને વાત્સલ્યથી શાસ્ત્રાચારના માર્ગે સ્થાપનાર ગણિવર, ઉચ્ચ ચારિત્રારાધક બની, વિરાધકો-કુમારગામીઓ અને પ્રવર્તકોના બળ સામે ધૈર્યથી નિર્ભયતાથી-પુરુષાર્થ બતાવી એ અનિષ્ટના બળને અકલ્પિતભાવે સીધું કરનાર કરુણાસાગર કમધોગી, ગરુડમાં વસવા છતાં પણ અંતરમુખે ધ્યેય સ્વરૂપમાં સમાધિસ્થ રહી કર્તવ્યના પ્રજ્ઞાની યોગ્યતાથી આત્માનુભવને પામેલ મહાયોગી, આનંદમયજીવી કક્ષાના જ્ઞાનયોગી આ મહાન્ આત્માની ગતિને કોણ કળી શકે? એ મિથ્યા પ્રચલ આપણે છોડી દઈએ અને એ ભક્તાત્મા પોતાના વિશે શું કહે છે તે સાંભળીએ

૧. ભપાત્મ નિર્મિતભક્તિશરણે પ્રસીદ્ધતી । જ્ઞાનમય તતઃ પ્રજ્ઞા, મુક્તાનુભવિતોગેષિકા ॥

—(દર્શનશ્લોક દર્શનસિદ્ધાંત.)

આ માટે 'યોગદર્શન' માં વ્યાસકૃત બાલ્ય તથા ઉપાધ્યાયશ્રુતિ જરૂર નોંધો.

૨. આ ગ્રંથો ઉપર એમની ટીકા છે. નીચે ગ્રંથોના આધારે 'યોગવિશિકા, દર્શનશ્લોક દર્શનસિદ્ધાંત' વગેરે રચ્યા છે આ સમજવા માટે 'પાત્રબલ-યોગદર્શન' ધ્યાનપૂર્વક જોવું મુખ્ય આધાર તેનો છે.

૩. મહા નયાને કુરુવિ પુણ્ય ઉત્તરભદ્રસુને ગ્રંથ, હું સદગુણ પદ કરી પૂજુ છું મત ધાત્વ. (૩)

અમ્હા પાત્રણુ કાનનુ ભાવિજનને કિર્તિદેવ, કરનાં મુજ મંગલ હજે એ ભારતી મોકલ. (૫)

—(જન્મસ્વામી શાસ્ત્ર)

“ મુજ મન અહુ માંહે લાકિ છે, બાબા રી રે તેહ ફરીના પું છે માણ રે;
પોગી પણ બે વાત ન બાણે રે, તેહ અચરિજ કુલુથી હુઆ તાણે રે
લધુ પણ હું તુમ મન નવિ માવું રે, બબગુરુ તુમને સ્વિમાં લાવું રે;
અચરિજવાલે અચરિજ કીકું રે, લકતે સેવક કારજ સીકું રે. ”

—(સુવિધિજિન સતવનગાથી)

વાચક શ્રીયશોવિજયજીની^૧ છબી ઉપરથી વસ્ત્રાવરણ દુર ચતાં જોમની ચિત્રમૂર્તિનું
દર્શન તો થયું પણ^૨ જોમના અંતર દર્શન માટે હજી એક પટ અસંકવાની જરૂર હતી.
એ કાથ^૩ મેં આ રીતે યથાશક્તિ, યથામતિ કહ્યું છે અને એ રીતે બે શ્રી શ્રુતદેવતાની
મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ દર્શન^૪ તેનો ખ્યાલ આપુ છું.

“ ઇયમુચિત્તપદાર્થોદ્ધાપને અન્યસોમા, મુધજનદિતદેતુર્માવનાપુષ્પવાટી ।

અનુદિનમિત્ત ઇવ ધ્યાનપુષ્પૈરુદાર્ભવમ્ ચરણપૂજા જૈન-વાગ્દેવતાયાઃ ॥૧૥”

મમ રંક જન ખાસે પોતાનાં ફૂલ નહિ હોવાથી—આ જોમની શ્રુતવાટિકામાંથી ચૂટેલાં
પુષ્પપત્રો પૂજા કરુ છું અને શક્તિથી ઉભરાતા હૃદયે નવમસ્તકે વંદન કરી કૃતાથ^૫ થાઉં છું.

૧ પ હુલ્લાસથી—કમાસ્તાતિ અમૈષ્ઠો વાચક કર્તો હું દ્વલ્લભ અર્થ પૂર્વકિત્તે કાકે પહેલેથી હી સ્વેતા-
ચરણાર્ય કમાસ્તાતિકો પૂર્વમિત્ત ફક્તે પહ્વાનતે બાદ હૈં (તત્ત્વાર્થવિવેચન-પરિચય પૃષ્ઠ. ૧૮)

૨ શ્રીવિજયજી પણ એ જ અર્થમાં વાચક હતા એથી અમે બીજા અર્થા વિશેષજ્ઞો એટલી એ વાપર્યું છે

૩ સમાધિર્નન્દન ધૈર્વદમ્ભોલી સમસાધવો । જ્ઞાન ધ્યાનિમાન ચ વાચવર્ણિય મુખે ॥

દશગુણિ-શ્રીગુરુદીપ્તવ્યવસત્કર્ણોડયોવ સતિ ॥ ૩ ગુ રાસ રાગ, ૫, ૮ ગાથ ૨૧ નો માત્રાવલોચ

૪ તપાશ્રુતાદિનાસત્ત્વ ક્રિયાજ્ઞાનપિ સિમ્પલે । શવનજ્ઞાનસપ્તમો વિધિજોડવિ ચ સિમ્પલે ॥૫॥

—જ્ઞાનસાર-નિર્દેશપાટક

કર્તા આ એ પોતે અને કર્તા બોલક ૨—

એક અહ કાર મમકાર બધન, શુદ્ધનયને દહે હન બેથ ઈધન.—(૨૫૦ ગાથાનું તત કાવ્ય ૧૬-૬)

૨ દ્રવ્યગુણપૂર્ણ સસમા-આસીર્વાચન પછી આપેલું કાવ્ય ચતુષ્પદ-તે પ્રાપ્તપાર-એકવા શુભ
તે કહેવા છે ૧ સસારરૂપ સાગર તેહનો—તરણુપારણ વિષે...તરી સમાન છઈ-તરી એકબે નામ જિહાજનો
છઈ-તેહ મેં બાપડી, સુજનને કાજા લોક, સસંબતિહં આતમદ્યો પદ-દબ્બના ઉપલક્ષણુ યોલખાધુદાર
તેહને—રમણિક સુતર-એ કવચક્ષે તેહની મલરી સમાન છે અસન્નિય સુધને જપકરી-જપકારણી-જપની
કરણદારી અવરજ જસ-સૌભાગ્યની દાતા છે એકની અમ્બદવાળી ચિરં જોવાત-દુઃખચોર્વાદવલનમ્ ॥

न्यायाचार्य श्रीयशोविजयल

એમની ગૂર્જર કૃતિઓની સાલવારી

[લેખક : શ્રીકૃત ગોસ્વમિદાસ પીરવંદ]

ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીના અવનંતુ માપ, સફળતા સાક્ષર શ્રીમોહનલાલ દલીયંદેસાઈ અને પંડિત શ્રીસુખલાલજી તથા પુસ્તકસ્તવેષા શ્રીજિનકિલ્પજી જેવા કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત લેખકોને બાદ કરતાં સર્વ કોઈએ લોકપ્રચલિત ગાતો અને પોતાના અતુમાન પર કાલ્પ્યું છે. તેમાં પ્રાંત અતુમાનો સભ્ય વસ્તુને કેવી રીતે આવરી લે છે તે અમે અગાઉના “એમની મૂર્તિ”ના અનાવરણવિધિ” લેખમાં પુરવાર કરી ગયાંયુ છે. હવે અમે આ લેખમાં એમના ગૂર્જરી લેખોની સાલવારીનો વિષય હાથ ઉપર લઈશું. તે એટલા માટે કે એમાંથી એમના અવનંતુ કેટલાક અકોડા આપણે એડી શીટીએ એમ છીએ. આ વિષયની અર્થાં અમે યથાસ્થાને કરીશું.

“યે વિક્રમકે સજ્જનો, અગ્રવોં કતાકિરમેં હુણ હૈ । ફત્તહા ફતિહાસ બમી તક તો કુછ પ્રકાશિત હુઆ હૈ વહ પર્વાત નહોં હૈ । ફત્તહા ફતિહાસકે લિયે ફત્તહા સમો પ્રંદોકા સાંમોપાંગ યારીકીકે સાથ અવલોકન આવસ્યક હૈ । ફત્તહા લિયે સમય ઓર ત્વાસ્થ્ય ચાહિય, જો બમી તો હમારે માયમેં નહાં હૈ પર કમી મી ફત્તહાકી તૈયારી કરનેકી ઓર વહુત લક્ષ્ય રહતા હૈ । અસ્તુ, બમી તો વાકફ-યશોવિજયકા પરિચય ફત્તહા હીમેં કર લેના ચાહિય ફિ ઉન્કી સી સમન્વય શાકિ રક્ષનેવાલા, જૈન જૈનેતર મૌલિક ગ્રન્થોકા મહત્ત્વ ફોહન કરનેવાલા, પ્રયેક વિષયકી તહતક પહુંચકર ઉસ પર સમમાવપૂર્વક અપના સ્વદ મન્તવ્ય પ્રકાશિત કરનેવાલા, શાસ્ત્રીય વ લૌકિક માપામેં વિવિધ સાહિત્ય રચકર અપને સરલ ઓર કઠિન વિચારોકો સબ વિદ્યાસુ તક પહુંચાનેકી ચેશ કરનેવાલા ઓર સંપ્રદાયમેં રહકર મી સંપ્રદાયકે વચનકી પરવાન કર જો કુછ ઉચિત વાન પડા ઉસ પર નિર્ણયતા-પૂર્વક લિખનેવાલા કેવલ ચેતામ્બર, દિગંબર સમાજમેં હી નહાં વલ્લિક જૈનેતર સમાજમેં મી ઉન્કા સા ફોઈ વિશિષ્ટ વિદ્વાન અમો તક હમારે વ્યાનમેં નહોં આયા । પાઠક સ્મરણમેં રક્ષે, યહ અત્યુકિ નહોં હૈ । હમને ઉપાધ્યાયકીકે ઓર દૂસરે વિદ્વાનોકે ગ્રન્થોકા અર્થાત્ક જો અલ્પ માત્ર અવલોકન કિયા હૈ ઉન્કે આધાર પર તોલ-ત્રાપ કર ઉપરકે વાસ્તવ લિલ્લે હૈ । જિ.સન્દેહ શ્વેતામ્બર ઓર દિગંબર સમાજમેં અનેક વહુશ્રુત વિદ્વાન હો ગયે હૈ, વૈદિક તથા વૈદ્ય સમ્પ્રદાયમેં મી પ્રવંદ વિદ્વાનોકી કમી નહાં રહી હૈ. સાસ જા વૈદિક વિદ્વાન તો સદા ર્હિંસે ઉન્ચ સ્થાન લેતે આવે હૈ, વિદ્યા માનો ઉન્કી વપોતી

હી હૈ; પરંતુ આમાં શક્ય નહીં કે કોઈ વૈદિક વિદ્વાન આજ તક એવા નહીં હોય હૈ
જિસને ગ્રંથકે અલોકનસે વહ જ્ઞાન પડે કે વહ વૈદિક યા વૈદિકશાસ્ત્રકે ઉપરાંત જૈન શાસ્ત્રકા
મી વાસ્તવિક ગહરા ઓર સર્વગ્રામી જ્ઞાન રલતા હો । હસકે વિપરીત ઉપાધ્યાયજી જૈન થે હસલિય
જૈનશાસ્ત્રકા ગહગ જ્ઞાન તો ઝનકે લિયે સહજ થા પરંતુ ઉપનિષદ, દર્શન આદિ વૈદિક ગ્રંથોંકા તથા
વૈદિક ગ્રંથોંકા જ્ઞાન વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ ઓર સ્પષ્ટ જ્ઞાન ઝનકી અર્પૂં પ્રતિષ્ઠા ઓર કાશી સેવનકા હી
પરિણામ હૈ ।

ઉપાધ્યાયશ્રુત વાસ્તવિક-યોગદર્શન-ચુચિ, તથા હારિમદ્વી યોગવિશિકા-ટીકાનું હિન્દી
સાક્ષર-વિક્રમ સંવત ૧૯૭૮, ઈ. સ. ૧૯૨૨ માં સંપાદિત ગ્રંથમાં તેનો પરિચય
આપતાં પડિત મુખવાસે બે લખ્યું છે એ એમના ગુજરાતી ઉપસંત સંસ્કૃત, પ્રાકૃત
સાહિત્યના અવગાહનની ભારે અભવતા સમજાવે છે. પણ એ કંઈક કાચી પડિતશના
અધિકારનું જ હોઈ એમના માટે સહેલા છંદનું.^૧

એમનું જીવન 'સુજસવેલી ભાસ' નામની ગુજરાતી પદ્યકૃતિમાં સામાન્ય રીતે
સંબંધાયેલું મળે છે,^૨ જેના કર્તા મુનિ શ્રીકાંતિવિજય કે જે તપમ્મળના શ્રીકૃતિવિજય
ઉપાધ્યાયના શિષ્ય શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયના છુટુભાવા હોય એમ મનાય છે. કાંતિવિજયે^૩
આ છુટુભાવાનો સંબંધ પોતાની 'સુવેગસાધન બાવની' નામની પદ્યકૃતિમાં બતાવ્યો છે.^૪
તેમ શ્રીવિનયવિજયોપાધ્યાયે 'હેમલલુમડિયા' વ્યાકરણ કવિ કાંતિવિજય માટે બનાવ્યું

૧. મસગ પ્રાંત થના પડિતજીએ ઉં યસોવિજયજી માટે બે સજ્જે કહેવાની છંદને રેશી નથી.
એમના કેદસાકનું અવગરણુ મવારવાન પરંતુ આપુ છે

૨. શ્રી. મોહનલાલ દેસાઈએ સ ૧૯૮૭માં 'જૈન ગુર્જર કવિઓ' ભા. ૨ પ્રસિદ્ધ કર્યો,
ત્યારે તેમને દૃષ્ટ-પૃષ્ટ 'સુજસવેલી ભાસ'ની પ્રતિ મળેલી તે આધારે તેમણે ચોક્કસ બખેલું પછી આપી
'સુજસવેલી ભાસ'ની પ્રતિ મળતા તે સ ૧૯૬૦માં પ્રસિદ્ધ કરી, ત્યારે તેમણે નિઘનપૂર્વક પોતાનો મત
પ્રસિદ્ધ કર્યો.

૩. ખીમ કાંતિવિજય તપમ્મળના શ્રીવિજયપ્રભાસરિના શિષ્ય શ્રીવિજયના શિષ્ય હતા તેમણે
સ ૧૭૧૬માં માગસર સુદ ૧૧ ના દિવસે 'એકાદશી સ્તવન' એકાદશી ચોમાસા વખતે,
'મહાગલ-મલયમુદ્રી રાસ' સ ૧૭૭૫માં વૈશાખ સુદ ૩ના દિવસે પાટણમાં, તા. જ સં. ૧૭૭૮નો
માગસર સુદ ૧ના રોજ 'ચોવીશી, અષ્ટમી' વગેરે સ્તવનો સાથે છેલ્લી સાલમાં 'સૌભાગ્યવંચી
મા. ગ' 'શ્રી તેમજિન સ્તવન' સ ૧૭૮૮ આસુ સુદ ૫ને રવિવારે પાવનપુરમાં રચેલ છે એમની
સિધ્ધપર પગ પલ્લુ ઢળે છે (જૈન જૂન ૩૦ આ ૨ જૂન ૧૨૬-૩૨)-એમણે 'સુજસવેલી ભાસ'
રચાના ઉલ્લેખ મળતો નથી એટલે આપણે ઉપરનો દેસાઈનો મત સ્વીકારીયું

૪. શ્રીચુડ હારિચરી દત્ત, શ્રીકાંતિવિજય ઉચ્છવસ, તેમના ચરણ સુપ્રસાદથી, જે કાંધી એક સભામાં
ગુરુભાવા છુટુસારિયા, શ્રીવિનયવિજય ઉચ્છવસ,
અથ બે લાખ બેકણે કર્યો, વાલી મદ ભાવવધાર.

તે સાથે પોતાના સંબંધની હકીકત પણ કહી છે.^૧

આ ઉપરથી આપણે શ્રીકાંતિવિજયજીની ચોક્કસ નક્કી કરીશું. એક તો તેઓ શુદ્ધ પરીક્ષક હોઈ શુદ્ધતા સાચા રાગી છે. ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજય અને યશોવિજયના તેઓ સમસામયિક હોવા છતાં બીજાઓની માફક તેઓદેવથી ન હોવાતાં ઉપાધ્યાય વિનયવિજય પોતાના ગુરુભાવા અને ઉપાધ્યાય યશોવિજય અન્ય સંવાદના હોવા છતાં તેમના ગુણોનું પ્રામાણિકપણે વર્ણન કર્યું છે. શ્રીયશોવિજયજીએ પાસવ્યા, કુશીલિયા, વેશવિંબક એવા કુશારિત્રિયા, પરિગ્રહી, મતાગ્રહી એવા વિપરીત પ્રકૃતિ સાથે પ્રચલ હાથે કલમ ઉપાડેલી એટલે એમના યત્નો ઘણા હતા. તેમણે ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયને ઘણા જાસ આપવા સાથે વિદ્યાના મહત્માં જરૂર અભિમાની, લોકવેણાના લોકાણી, અને એ માટે અંધો બનાવનાર બાહ્યભાવમાં રહીને ખંડનમંડનમાં પડી જનાર આંતર જ્ઞાનરહિત એવી એવી અનેક નિંદાઓ કરી છે.^૨ આરે કાંતિવિજય એમને માટે કહે છે—

“ શ્રી યશોવિજય વાચકતાણા હું તો ન લહું શુદ્ધ વિસ્તારો રે;
ગંગાજગ કલ્પિત થકી, એહના અવિક ઉપારો રે.
વચન સર્વ સ્વાધ્યાસના, જસ નિગમ આચમ મંત્રીરો રે;
ઉપનિષદા નિમ વેદના, જસ કવિ ન હોઈ કોઈ ધીરો રે.
શીતલ પરમાનંજી, શુચિ વિમલ સ્વરૂપા સાચી રે;
એહની સ્વના ચંદ્રિકા, સંસારા જલ સેવે સચી રે.
ભણ બાંધવો હરિભદ્રનો, કલિગુણમાં એ ચલો બીજો રે;
જતા યશસ્વિ શુદ્ધ મુણી, કવિયજ્ઞ શુદ્ધ મત બીજો રે
સર્વગી શિર સેહરો, શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપો હરિયો રે;
કુમળ તિથિર ઉજવના, એ તો બાલારૂપ દિનકર્યો રે ”

આ કૃતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉપાધ્યાયજીનું સં. ૧૭૪૩ ના સ્થાપના ચોમાસામાં સ્વર્ગગમન થયા પછી, પાટણના સંઘના અતિઆગ્રહથી આ કૃતિ બની છે, જેની સાલ સહુજત શ્રીભોહનસાલ ૬. દેસાઈ સં. ૧૭૪૫ આસપાસ માને છે.^૩ એટલે તેની વિશ્વસનીયતા વિશે કશી શંકા રહેતી નથી.

૧. કાન્તિવિજયવાચનગણિનઃ, પટનકુલે કૃતધિયઃ સતીર્યસ્ય ।

વિહિતોર્જય યતઃ સફલઃ સ્વાત્ સર્વપ્રકારેણ ॥

આ મધ સ્તોત્રન રીકા સહિત સ. ૧૭૧૦ માં ગદ્યનુસ્કૃત બનાવ્યો છે સ. ૧૭૧૨ ની હાથ-પેથીમાં આ શ્લોક પ્રસ્થિત સાથે આપેલો છે. જેનવર્ગ પ્રસારક સભાએ આ વ્યાકરણ ૭૧ બુધ છે તેમાં આ શ્લોક નથી.

૨. આ દોષદોષણ લેખ એટલે તોફાને લેખિત ॥ કે તે હજુ સુધી જુસાયે નથી કે વસાયો નથી.

૩. “જેન મૂલ્ય યજ્ઞો” ભા. ૨, પૃ. ૧૮૧.

જ્યસોમ પંડિત^૧ કે જે તપગચ્છની ૫૬ મી પાટ થયેલા આનંદવિમળ, તેમના સોમવિમલ ઉપાધ્યાય, તેમના પાંક હંપસોમ, તેમના યશઃસોમના શિષ્ય હોઈ જેમને 'ખાર બાવનાની ૧૨ સંખ્ય' 'બાવનાવેલી' સં. ૧૭૦૩ જેસલમેરમાં; 'ચૌદ ગુણ-સ્થાનક સ્વાધ્યાય' આ પંથકૃતિઓ સાથે છ કર્મગ્રંથો ૧૭૦૦૦ શ્લોકસંખ્યા જેટલા (અથ) બાલાવળોધ' સં. ૧૭૧૬ માં લખ્યો છે. તેઓ તેમજ બીજા અનેક ગુણસ પંડિત મુનિઓ જેમના અદોષ અસ્તુ એવે તે યશોવિજયજી કેવી મહાન વિભૂતિ હશે તેની કદપતા કસે. શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાય જેમની જીવાર્થતાનાં બહુમાન વચક શ્રીયશોવિજયજીએ 'શ્રીપાદ રાસ'માં કર્યા છે, જે રાસ ઉં વિનયવિજયે રચતાં રચતાં અધૂરો રહી જતો હતો તે પૂરા કરવા ઉં યશોવિજયજીને લલામણ કરેલી તે ઉપરથી તેમજે પૂજા કર્યો; જેમાં તેમજે પોતાની ગુણાનુરાગિતા પ્રગટ કરી છે.

ઉપાધ્યાય આનંદવિજય,^૨ જેઓ તપગચ્છની અલુસર શાખા, જેમના નામથી ઓળખાઈ તે ૬૧ મી પાટવાળા વિજયાનંદસૂરિના શિષ્ય શાંતિવિજય મહિના શિષ્ય જેમજે ૬૨ મી પાટવાળા વિજયરાજસૂરિના સંખ્યમાં 'નયવિચાર, ચોવીસી, સુમતિ-કુમતિ (જિનપ્રતિમા) સ્તવન' તથા કેટલીક સંખ્યાઓ વગેરે લખેલી.^૩ તેમજે પોતાનો 'ધર્મસંગ્રહ' ગ્રંથ યશો-વિજય પાસે તેમને શ્રુતકેવલી માની ચોધાવેલો.^૪

૧ પંડિત સુખમાલજીએ જેમના 'કર્મગ્રંથ' ઉપરના વિવેચનમાં સરિ કહ્યા છે. તેમનું કર્મગ્રંથ વિશે જ્ઞાન કેટલું જીક અને આપક હતું તે તેમજે કર્મગ્રંથિક અને સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાનોદના વિવેચના જે સુદઘ આશોચના કરી છે તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે આ મોઢો પંડિત સુખમાલજીએ તારસી છે બાલાવળોધની પ્રથમ પ્રતિ તેમના જ શિષ્ય કંથાસુસોમે લખી હતી.

૨ શ્રીમાનવિજય તપગચ્છના વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય જ્યવિજયના શિષ્ય હોઈ, 'શ્રીપાદ રાસ, સ. ૧૭૦૨ (૪) આસો સુદ ૧૦ સોમવારે પીલવણમાં લખ્યો છે, જેની શ્રીઆલવડેસે સાહુપુરે સ. ૧૭૧૫ વૈશાખ સુદિ ૭ કુધે-સન્નિવ પ્રતિ ૫૪, ૧૬ સે લા. વડો ન. ૧૧૭૧ છે, પણ આ ઉપાધ્યાય નથી.

૩ 'સુમતિ-કુમતિ રત્ન' ના અંતે તપગચ્છના-બહારક શ્રીવિજયજીસૂરિશિષ્ય પંડિત બીશંતિ-જિનયગમિ શિષ્ય મહોપાધ્યાય-પંડિતસિદ્ધમણિ શ્રીમાનવિજય મણિજી સંખ્યા ૪૦૫૦-તેકનો દગાઈ પશ્ચિ ધર્માર્થો જનની પ્રાર્થનાઈ, કે શ્રીમાનવિજયમણિએ લખ્યો, સ. ૧૭૨૮ ચૈત્ર સુદિ ૫ રવો બ શ્રીવિજય-રાજસૂરિ-રાજે સંખ્યા સં. પોથી જિ ૧૭૪૩ માગસર માસે શુક્રવારે પ્રતિપદ્ધતિયો શુક્રવારે, રત્નભતીયો. લખાવિત (અમારાથી ધર્મસંગ્રહની મહાવલી જેવાનું બન્યું નથી.)

૪ સત્તર્કકર્મવાદિવાગ્ધિલદર્શનેષુ, મૂર્ધન્તામ્ભિક્ષિત્તાત્તપગચ્છકુર્માઃ ।

કારણ મિલ્લિય જયશિક્ષર્ણવોડ્યા, વિસ્તારિત્તરત્તેન્મયપ્રધાવા ।

તર્કમાનવમુદયવિવેચનેન, શ્રેદ્ધોધિતાદિમુનિશ્રુતકેવલિયા ।

ચરુશોભિવ્યાવકારાશ્ચિમુક્તા, પ્રમેજ્ઞ સપ્તપુર્ણ પશોધનાઃ ॥

તર્ક, પ્રમાણ, નવનું મુખ્યપણું જેમાં છે એવા વિવેચન વડે જેમજે અપાહિતા મુનિઓનું ગુરુત્વવિષયક પ્રમેણુ ઠે એટલે પોતાના જ્ઞાનથી જતતી આપ્તુ છે કે અપાહિતા શુદ્ધિથી આવા હોય એવા અને વાયગમશ્યા મુખ્ય વ્યોવિજ્યે આ ગ્રંથમાં પરિશોધન આલિધી ચારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. —(ધર્મસંગ્રહ રચનાગ્રાહ સંવત ૧૭૩૮—ની પ્રકૃતિ)

શ્રીનયવિભજન, જેઓ તપસ્વિજ્ઞાત્યાર્થે શ્રીવિજયપ્રભસૂત્રિની આજ્ઞાથી સં. ૧૭૪૮ થી ૪૯ માં મહિમાસાગરસૂત્રિ પાસે આચાર્યપદની મેળવી જ્ઞાનવિમલસૂત્રિ અનેલા, તેમણે ઉં યશોવિજયકૃત 'યોગદષ્ટિ સંજ્ઞાય' તથા 'સાક્ષી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન' ઉપર બાલાવબોધ લખેલો, અને પાછળથી ખરતસજ્જીવ શ્રીદેવચંદ્ર ઉપાધ્યાય સાથે 'શ્રીપાદ રાસ'ની યશોવિજય વાચકકૃત પાછલી બે લખોની 'નવપદ પૂજા'માં સંયોજના કરી હતી. આ જ્ઞાનવિભજનસૂત્રિનો સં. ૧૬૯૪ માં જન્મ, સં. ૧૭૦૨ માં દીક્ષા, સં. ૧૭૨૭ માં પંડિતપદ, સ. ૧૭૪૮ (એક બીજા મત પ્રમાણે ૪૯)માં આચાર્યપદ અને સં. ૧૭૮૨ માં ખંભાતના ચોમાસા દરમિયાન-આસો વડ યુગુવારે ૮૯ વર્ષે સ્વર્ગવાસ થયો. એમણે સ્તવન, સંજ્ઞાઓ, ચોરો વગેરે ઘણું લખ્યું છે.

'જન્યસોમ' આદિથી આપણે આટલી વ્યક્તિઓનો પત્તો મેળવીએ છીએ. પ્રથમ કરતાં કદાચ બીજાએ ઘણા જડી આવે. બે કે એમના સમયને આવરીને ઘણા પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ-પંડિત મુનિઓ છે. તેમનો ઉં યશોવિજય સાથે કેવી રીતનો સંબંધ હતો, એ કહી શકવાનું કોઈ પણ પ્રમાણભૂત સાધન છે કે કેમ એ એક શોધનો વિષય છે. પણ એ રીતે આ લેખને લખાવવા ઈચ્છા નથી. છતાં એક વાત કહી દેવી જોઈએ કે- ઇચ્છાથી ઘણા હતા-જેને માટે ઈતિવિજય હેયાની વરાળ કાઢતાં લખે છે:—

“ છતાં અધાર્થ શુદ્ધ મુદ્ધિ, કનિયસુ શુદ્ધ મત ખીએ રે. ”

ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીની યુગુપરંપરા-જગત્પુરુ શ્રીહીરવિજયજીના શિષ્ય વાચક કેશ્યાજીવિજયજી શરૂ થાય છે. તેઓ શુભરાતના પાલખડીના પ્રાચંશી સંઘની આજ્ઞાના પૌત્ર રાજશી, તેના પુત્ર શિરપાળ શુભરાતના મુલતાન મહમુદશાહે (૧ લો બેમકો) લાલપુર ગામ ભેટ આપ્યું. તે શિરપાળે એ ગામમાં સં. ૧૫૬૩ માં જિનમંદિર બંધાવ્યું. શિરપાલના પૌત્ર હરજીયાને ત્યાં બાપા પૂંજીથી ઠાકરશી નામે પુત્ર સં. ૧૬૦૧ આસો વડ ૫ સોમવારે જન્મ્યો. તે ઠાકરશીને શ્રીહીરવિજયસૂત્રિનો સં. ૧૬૧૬ ના વૈશાખ વડ ૨ રિને મહેસાણામાં દીક્ષા આપી કેશ્યાજીવિજય નામ રાખ્યું. તે પછી સં. ૧૬૨૪ ના વૈશાખ વડ ૭ ના દિવસે પાટણમાં વાચક (ઉપાધ્યાય) પદ આપ્યું. બ્યાખ્યાનકળા ઘણી સરસ હતી અને ઉત્તમ આત્મિ પાળતા તેથી લોકો ઉપર સારી છાપ પાડી શકતા. તેમણે રાજપીપળામાં સભા વચ્ચે ત્રિચાંદીની સભામાં પ્રાણજ્ઞ પંડિતોને જીત્યા હતા. હાલના જયપુર-રાજ્યના વૈરાટનગરમાં અકળરના અધિકારી ઈર્દસજી કરાવેલા વિહાર 'ઈર્દવિહાર' નામના બંધ પ્રાસાદોમાં પાર્શ્વનાથ જિજ્ઞાની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૪૪ માં કરી હતી આ પ્રાસાદોમાંનું હાલ પાર્શ્વનાથ મંદિર કહેવાય છે તે દિગ્બરોના તાજામાં છે. આ પ્રાસાદની પ્રશસ્તિ લાલવિજયે રચી છે. આ કેશ્યાજીવિજયે ધર્મસાગરના અવશમાં પાટણપાતે સારો ભાગ

લીધો હતો.^૧ તેમના શિષ્ય લાભવિજય બ્રાહ્મચર્યુક્રમભણિ હતા.^૨ અકબર બાદશાહેને મળવા શ્રીહીરવિજયસૂરિ પોતાના ૧૩ સાધુઓ સાથે ગયેલા તે પૈકી એક હતા.^૩

આ પંડિત શ્રીલાભવિજયજીના-શ્રીજીવવિજય અને શ્રીનયવિજય, જે વાચક શ્રીયશો-વિજયના અનુક્રમે કાકાચુરુ અને ચુરુ હોઈ તેમના ઉપર એકસરળો શિષ્યલાભ રાખી કાશીના અભ્યાસ માટે પ્રવંધ કરેલો, જેનો સ્વીકાર તેઓ 'દ્રવ્યસુષુપ્ત્યાય રાસ' 'સાક્ષી વસ્તુસો ગાથાના સ્તંભન' વગેરેમાં ઉપકાર સાથે કરે છે આથી શ્રીવિનયવિજય, જેઓ શ્રીહીરવિજયસૂરિના શિષ્ય કીર્તિવિજયના શિષ્ય-તે યશોવિજયજીના કાકાચુરુ હોવાની અને સાથે કાશીમાં અભ્યાસ કરવા જવાની ઘર કરી બેઠેલી માન્યતા ટક્કી શકતી નથી.^૪

આની વિશેષ ચર્ચા આગળ અગ્રે વાચક શ્રીયશોવિજયજીના કાશી અભ્યાસકાળની આલોચનામાં કરીશું. જો કે આ વિશેની કેટલીક વિચારણા અમે અમાસ અગાઉના લેખમાં તો કરી જ છે.

આટલી પૂર્વ ભૂમિકા પછી હવે આપણે એમની મુખ્યત્વે સુજાતી કૃતિઓની સાલ-વારી તપાસીએ. એમના સુજાતી સાથે-સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ગ્રંથો લઈએ તો કાલક્રમે ચાર ભાગ પડે છે:

(૧) કાશીમાં અભ્યાસ કરવા જતા પહેલાંના ગ્રંથો.

(૨) કાશીમાં અભ્યાસના પરિણામે ન્યાયના જે લાભ શ્લોકો તથા ૧૦૦ ગ્રંથ ન્યાયના સ્થાપના, જેના કારણે તેમને ભટ્ટાચાર્ય^૫ તરફથી ન્યાયાચાર્ય^૬ પદની અધાર્ષ^૭ તે તથા ત્યાં રહી અન્ય રચેલી કૃતિઓ તથા આગામાં રહી કરેલી કૃતિઓ.

૧ 'ઐતિહાસિક તત્ત્વસંગ્રહ' ભાગ ૪.

૨ ચુરુ શ્રીલાભવિજય વાપડિત, કુળનાકરણાદિક બહુઅર્થિ, નિર્નર્થ ભવ્ય મતિ લાગી

—(સ્થૂળ સુ ૫ સ. માધ્ય. ૨૭૯)

હેમચંદ્ર સમ વડે સમઠ અનુશાસને, શીલ તસ વિશુધવર લાભવિજયો —(૩૫૦ ગાથા સ્તંભ ૬ાગ ૧૭ ગા. ૧૨)

૩ 'સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ' પૃ ૧૦૯

૪ આ ચર્ચા અમે અગાઉ બીજા લેખમાં કરી છે આથી અગ્રે બીજા પ્રયત્નો રજૂ કરીએ છીએ ઉપાધ્યાય વિનયવિજયના પિતાનું નામ તેજપાલ અને માતાનું નામ રાજમ્મી તેમણે સં ૧૭૧૦ ના નવેમ્બર સુદ ૬ તે સુરુવારે સુવર્ણ ઉપવૃત્તિ ઉચ્ચસેન (આગ્રા) નગરવાસી એસવાલ્ક્યાનીય કુલસાખીય અને કુદાસ-ગોમીય સાં ૧૭૧૩ માન (એી વાલ્કાદે) ના પુત્ર તથા માનસિક અને જીવકુલસ પ્રમુખ પુત્રાદિ પરિવારસંહિત પોતાના પિતા (વર્હમાન)ના વચનથી તેના પુત્રને માટે આ સદસકૃત તીર્થ ગંગા અને પોતાની જ પ્રતિક્રમા પ્રતિષ્ઠિત કરૂં તપમન્દાવતાર્થ શ્રીહીરવિજયસૂરિના પટ્ટવર આચાર્ય વિનયસેનસૂરિના શિષ્ય વિજયકેવલસૂરિ અને વિજયપ્રભાસૂરિની આગ્રાસી હીરવિજયસૂરિ શિષ્ય મહોળાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય જ્ઞાનવિજયે એનો અર્થ લાગી કરી-આ લેખ ખતમવસહી દ્વંડ્વા સેક નરસો કેસવજીના મહિરના ગર્ભાગારની ગજારના યજ્ઞ-૪૩ પકિમાં કેલગેલો છે (સુઓ: લેખાંક ૩૨, 'પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ' ભા ૨, શ્રી જિનવિજયજી સંપાદિત)

૫ " ન્યાયાચાર્ય" પદ અપાવનાર આ સો ગ્રંથો કયા તેનો હલુ સંધી કઈ ખલુ પત્તો મળતો નથી .

(૩) કાશી છોડવા પછી વિ. સ. ૧૭૧૮માં વાચકપદ મળ્યું તે પહેલાંની કૃતિઓ.

(૪) તે પછીની કૃતિઓ.

(૧) પ્રથમ વિભાગની કૃતિઓ નક્કી કરવાનું કામ વહુ કહેલું છે. એમનું મૂલ્ય તથા અન્ય ભાષાનું સાહિત્ય વહુ પ્રગટ થઈ ચૂક્યું છે, કેટલુંક અપ્રગટ છે—એનાં નામ જણાયાં છતાં હાથ નહિ ચડેલું અને અન્ય રીતે અજ્ઞાત રહેલું પણ એમાં સામેલ છે. વિદ્યુત થયેલા ભાગ પણ એમો કયાંથી હોય ? છતાં જે કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે તેના અભ્યાસથી કંઈ ફળ-પ્રાપ્તિ થાય તેા ખરી જ.

(૨) બીજા ભાગનો પત્તો નથી. તે કયાં રહ્યો અને તેનું શું થયું ? એ એક મોટો કોથડો છે. કદાચ વિહારમાં સાથે ફેરવવાનું અનુકૂળ ન હોવાના કારણે કાશીના બૈન ઉપાશ્રયમાં કે આશાના શાસ્ત્રસંકેદમાં સામેલ કર્યો હોય.

“ ચેતન મોહકો સખ નિવારો, જ્ઞાનમુખારસ ધારો ! ”

આ પદિત નીચે દિગંબરીય પંડિત યનાવસીદાસના ‘સ્થમયસાર’ નાટકમાંની પદિત યોને આ પ્રમાણે મૂકી છે—

“ તે રો જસ સત્તા સમીરે, એક ભાવકો હોય. ૧૫. ”

આ છેલ્લી પંક્તિપૂર્વક સંચોજિત કરેલું પદ—આશામાં સંભવતઃ બન્યું હોય. ‘સ્થમયસાર’ એ સંસ્કૃત ગ્રંથ કયાં, ક્યારે અને કેવા સંજોગે લખ્યો બન્યો. તેનો ‘પરામર્શ’ આ લેખના વિષયની બહારનો છે.

(૩) ત્રીજા ભાગ માટે આપણી પાસે સાધનો છે.

જ્ઞ દ્રવ્યશુદ્ધિપદ્યોય રસ—આ રાસની પ્રથમ પ્રતિ સં. ૧૭૨૧ ની એમના શુદ્ધ શ્રીનંદવિજય પંડિતે સિદ્ધપુરમાં લખેલી મળે છે.^૧ આ રાસ એમણે શ્રીવિજયસિંહસરિના ગણાધિપત્ય કાળે ‘તેહની જે હિતચિંતા, તેહને અનુસારે’ સ્વ્યાતુ, તથા કાશીમાં અભ્યાસ કરવાનું, આયવિશારદ બિરુદ પામવાનું, ‘ચિંતામણિ’ આયશાસ્ત્ર લખવાનું; વગેરે હકીકત આપણને એમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

હાલમાં મળે છે તે પ્રાચ દ્વીતી બવા ત્રણીવી આ દેસઆ આપ્તવા પઠીના સ્વેચ્છા ॥ કાશીમાં એક શુનંત એક પશુ હજુ મુઠી હરખન થયુ નથી ” (રો. મૂ. ૬ ભા ૨-પત્રોવિજય) એ ૬ દેસાર્ધ સંભાસીતે પગન કરવાથી જે વિજયપ્રાપ્તિ કાળે ‘મનરસી પાર્વનાથની મુનિ’ કરી—આના અક્ષર દેહ માટે શુ અનુવાદો છે ?

૧ સ ૧૭૧૧ વર્ષે પંડિત હરિવિજયજીના વિરચિત ‘સમીરે હ્રમ્ભકલે-આશાડમાં શ્રીસિદ્ધપુરનગરે સિવિત ધીમદરશ્ચોદેવસૂરેશ્ચે વ નવવિજયેન ધીવિદપુસ્તકરે-પ્રથમાર્ધ (૧૧-૧૫ પાલપુરનગર, રો. મૂ. ૩૦ ભા ૨, પૃ. ૨૦)

તપગચ્છની ૬૦ મી પાટવાળા શ્રીવિજયદેવસૂરિએ વિજયસિંહસૂરિને વાચકપદ સં. ૧૬૭૩ પાટક્રમાં, સૂરિપદ ૧૬૮૧ અથવા ૮૨ ના વૈશાખ સુદ ૬ ઇંદ્રમાં અને ગણાધીશપદ, સં. ૧૬૮૪ પોષ સુદિ ૨ ગુપ્તવારના બહોરમાં-મંત્રી જયમલે કરેલા ગણાનુજ્ઞાના નંદિમહોત્સવપૂર્વક આપ્યાં. અવસાન-શ્રીવિજયદેવસૂરિની હયાતીમાં જ અષાઠ સુદિ ૨ ના (સં. ૧૭૦૬) અમહાવાદમાં થયું.^૧

આટલી કાળમર્યાદા ઉપરથી આપણને એટલું ચોક્કસ જ્ઞાન થાય છે કે, શ્રીયશો-વિજય ગણિ કાશીનો અભ્યાસ વગેરે પતાવીને સં. ૧૭૦૭-૮ લગભગ સુજરાતમાં પાછા ફર્યા હશે. તે એટલા ઉપરથી કે, સુજરાતી કૃતિ 'દ્રવ્યગુણપર્યાય-સાસ' જે સં. ૧૭૦૮ પહેલાંની સ્થના કરે છે, તેમાં એમના સંસ્કૃત તર્કશ્રેયો-અનેકર્તાવ્યવસ્થા' અને 'ભાષારહસ્ય' નામક અંશમાં અવતરણો મળે છે. તેમાં 'ભાષારહસ્ય'નો આરંભ કરતાં સહસ્ત્રપદ વડે અંકિત એવા ૧૦૮ અંશ સ્વયં ઇચ્છા વ્યક્ત કરે છે.^૨ જે કાશીના અભ્યાસ કાળ પછીની કૃતિઓ છે.

જ 'સાહી ત્રણસો બાધાનુ સ્તવન' પણ શ્રીવિજયસિંહસૂરિના ગચ્છાધિકારમાં રચાયું છે. તેમાં પણ 'રહીય કાશીમહે જેહથી મેં બલે, ન્યાયદર્શન વિપુલભાવ પાયા.'નો ઉદ્દેશ્ય કયો છે. એટલે તે કૃતિ તે કાળમર્યાદાની છે.

જ 'એકસો ને પચીસ બાધાનુ સ્તવન' પણ તેમાંના વિષય એવાં ભેગાભેશું બનેલું હોય છે. કાંઈ નહિ તો તે સં. ૧૭૧૮ ની પહેલાંની કૃતિ તો છે જ, કારણ કે તેમાં કૃતિએ જશવિજય ભુધ-એ રીતે પોતાના નામ અને પદવીનું સ્થાન કહ્યું છે, એટલે તે વખતે વાચક થયેલા નહિ. તેમ જોમાં કાશીના અભ્યાસ સંબંધી કોઈ સૂચક હકીકત નથી. એટલે એ જૂની થયેલી સંભવે છે, તે એટલી કે આ પહેલાં-આ હકીકત તરત બનેલા આગળ દર્શાવેલા સુજરાતી અંશમાં કહી દેવામાં આવી છે.

જ હવે 'સમુદ્ર વહાણ સંવાદ' શોધામાં સુનિ-વિભુધ સંવત એ ઉપરથી 'જૈન શુજર કવિઓ' ભાગ ૨ માં સં. ૧૭૦૦ ની કૃતિ લખી છે પણ 'તપગચ્છ ભૂષણુ શોભતા, વિજયમલસૂરિરાજ.' એ ઉપરથી સંવત ૧૭૧૧ કે તે પછીની કૃતિ છે.^૩

૧. વિજયસિંહસૂરિ સ ૧૭૦૬ માં સ્વર્ણવસ્ત્રી ચણી મળી વિજયદેવસૂરિને ફરીથી ચન્દ્ર સંજાગવાનુ પ્રાપ્ત થયુ. જો. વી.

૨. આમાંથી કેટલા અંશો સ્વાયત્ત તે સંબંધે કાંઈ પણ હકીકત મળી નથી. પણ આમાંના 'ભાષારહસ્ય, ઉપદેશરહસ્ય અને નામરહસ્ય' નામના ત્રણ જ અંશો ચર્ચા છે. અગ્રભ્ય અંશની પાટીમાં 'પ્રમારહસ્ય' તથા સ્વાદ્વારહસ્ય'ના નામો માત્ર એવાં મળે છે.

૩. ૬૧ મી પાટ વિજયપ્રભાસૂરિ-જન્મ ૧૬૭૩ કચ્છ મનોહરપુરમાં (વસતી ગામે), હીક્ષા સં. ૧૬૮૬, પન્થાસપદ સં. ૧૭૦૧, સૂરિપદ સં ૧૭૧૦ (૬૧) તથાત્ર નાટમાં વૈશાખ સુદિ ૧૦ તેનો ઉત્સવ અમદાવાદવાસી અમોચદ દેવચંદી ૫૦-સાહિબદેએ કર્યો. સં ૧૭૧૧ અમદાવાદમાં મુરના પુત્ર

પણ તે તારતની છે. 'કવિ જયવિજયે રચ્યો.' એ ઉપરથી સ્પષ્ટિત છે. સં. ૧૭૦૦ માં થોલામાં રચેલો સંલગ્નો નથી, કારણ કે તે વખતે તો તેઓ કાશીના અધ્યાસ માટે ગુરુ સાથે ભિપટે છે.

હ 'સાધુવંદણા'—સં. ૧૭૨૧ વિજયાદશમી, ખંભાત. ઢાળ ૮, ગાથા ૧૦૧.

ચ 'પ્રતિકભણ્ણમર્જિતુ—સ્વાધ્યાય'—સં. ૧૭૨૨ સુરત ચોમાસામાં.

છ 'અગિયાર અંગની સન્નિધિ'—સં. ૧૭૨૨ સુરત ચોમાસામાં.^૧

જ 'મૌન એકાદશીના ૧૫૦ કલ્યાણકલ્પ સ્તવન'—સં. ૧૭૩૨, ખંભાતના ચોમાસા વખતે દિવાલી ઉપર.

ઝ 'નિશ્ચય-વ્યવહારવિવાદ શ્રીશાંતિબિન સ્તવન'—સં. ૧૭૩૨, ઢાળ ૬.

ઞ 'સમકિતપદ્ધતિસ્તવપ્રણી ચોપાઈ-અર્ધ' (ટબા) સહિત '—સં. ૧૭૩૩, ચોમાસુ ઇલ્લપુરમાં. ટબાવાળી પ્રત, અંબાગંધ-સૂત્ર-ટીકા મિકેને ૧૦૦૦ શ્લોક છે. (પાનાં ૨૮-૧૩ આ. કા.)

ટ 'દોહસો ગાથાનુ હુકીરપ મહાવીસ્તવન'—સં. ૧૭૩૩, વિજયાદશમી ઇલ્લપુરમાં^૨ (પદ્મવિજયજી ટબા).

ડ 'સંયમશ્રેણિવિચાર સન્નિધિ'—સ્વોપજી ટબાસહિત ઉપરાંત સંયમશ્રેણિ પ્રકૃપણાના નામે ગદ્યમાં.

ઢ 'ઈશ્વરૂતિ ભાસ, અગ્નિભૂતિ ભાસ, વાસુભૂતિ ભાસ, વ્યકતમણ્ણધર ભાસ, સુધર્મભાસ.'

સા ધનકાંચે આઠ હજાર ખર્ચી મણ્ણુવાનો નદિમહોત્સવ, વડનમહોત્સવ-ગાર્તિક વર્દિ રના થયો સ. ૧૭૩૨માં નાગેશજી પોતાના પદ્મર તરીકે નિબંધનચરિત્રી નિમણૂક કરી સ ૧૭૪૬ જે ૬ સુદ ૧૨ ઉનામાં સ્વર્ગવાસ.

૧. "માન ખજોઈ મગલ પિતા રે રચવદ બાઈ ઉદાર, ચાણુનચાયે કોઈ સામદયા રે વિધિ શુ અગ અગ્યાર" (૧૧ અંગની સન્નિધિ અને પ્રતિકભણ્ણમર્જિતુ ખજેનો અત બાપ થયા ૬-૭ થી એક સરખો જ છે.)

એમા પોતાની અત્મજ્ઞતા દર્શાવી છે—"કર્મવિચાર વર પોળિયોરે, પોલી દીધે છે જોડી, તખત વખત હવે પામશું રે, હુઈ મહી દોહાજોડી."

૨ આ ઇલ્લપુર-અમદાવાદનુ કોઈ ૨૨ હજે 'લુએ—'ઈતિ શ્રીસમ્યક્વચોપજી સમાપ્તા શ્રી રાજનગરને વિષે તિહાં પ્રસન્ન જે હેલે એકિસુત થીતાગ્યદ નામના તેની પ્રાર્થના થઈ લોકપ્રાપ્તિ કરી નામપ્રધાન એટલે નવમર્ગ, તેણે કરી પદ્ધતિસ્તવની આખ્યા શ્રીસવને દર્શને કરે થીયતોવિજયજીની કૃતિ ગણુવી' એક પ્રતમાં નીચે પ્રમાણેનો જ્ઞાનિ શ્લોક મળે છે

થેયોરાવિરાજિરાજનગરપ્રજ્ઞાતદેવગમ્, તારવદક્ષતાન્નાપારિણતવ્યાસવરસમાર્થ.

પણ લોકોમય સમર્થિતવચસાનપટસ્થાનક, વ્યક્તિ સપ્તમે યજ્ઞોમદિજય. ધોવાચવર્ણાં કૃતિ ॥

સ. ૧૮૮૨ વર્ષે વૈશાખ વર્દિ ૭ ગુને સિખિયા શ્રીલિલપુરીમધ્યે ૧૬ પદ, પ્ર. ૩ ન. ૬૭૮*

દોસી મુદ્રાસુત મુવિવેડી, દોસી ગેમ હેલેજી, એ તત્ત્વ મેં કીધું સુંદ.

૬ 'આકાંક્ષિ સન્ન્યાય'-(જ્ઞાનવિમલસૂરિનો ટીપો).

૭ 'બ્રહ્મગીતા'—કહી ૩૦, ખંભાત, સં. ૧૭૩૮.

૮ ત 'જ'ખૂરાસ' સં. ૧૭૩૬, ખંભાતમાં ચૌમાસું. સંખ્યા ૧૪૦૦ થંથાથંથ, ઢાળ-હુહા સર્વ મળી, તથા આંક સંખ્યાએ. (કવિની હસ્તાલિખિત પ્રતિ સ્વં પ્ર૦ શાંતિવિજયલ પાસે હતી. એ ઉલ્લેખ શ્રીકલ્યાણવિજયલએ અમદાવાદ 'શુભસત સાહિત્ય પરિષદ'ના રિપોર્ટમાં પ્રગટ થયેલા તેમના લેખમાં કર્યો છે.)

૯ આ જ અવસામાં શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે શરૂ કરેલો 'શ્રીપાલ રાસ' રાંદેરના સં. ૧૭૩૮ ના ચૌમાસામાં ૩૫૦ ગાથા સ્વાવા યછી તેમના અવસાન થવાના કારણે અધૂરો રહેલો તે ઉપાધ્યાય વિનયવિજયની છપ્પાને અહુસરી ઉપાધ્યાય યશોવિજયલએ પૂરો કર્યો.

૧૦ 'દિફ્પટ ૮૪ બોલ' ગાથા-૧૬૧.

૧૧-૧૨-૧૩ 'ચોવીસી' નવ, 'વીસી' બેક.

૧૪ 'સમકિતના ૬૭ બોલની સન્ન્યાય'—ઢાળ ૧૨, ગાથા ૬૮.

૧૫ 'અદાર પાપસ્થાનક સન્ન્યાય'—ઢાળ ૧૮.

૧૬ 'અમૃતવેલી સન્ન્યાય.'—સં. ૧૭૧૮ પહેલાંની કૃતિ હતો.

૧૭ 'ચૌદ શુભસ્થાનની સન્ન્યાય'—ઢાળ ૨.

૧૮ 'સમકિત મુખવાલી સન્ન્યાય.'

૧૯ 'ચાર આકારની સન્ન્યાય.'

૨૦ 'કુચરૂ પર સ્વાધ્યાય'—(કવિના સમયમાં સાધુ માટેની સ્થિતિ જણાવી છે)

૨૧ 'કુચરૂ પર સ્વાધ્યાય'—ઢાળ ૪. સિરિયવિજયગુરુબં । પસાયમાસજ્ઞ સયજ્ઞ-કમ્મકરં । મણિયા ગુણા ગુરુબં સાદુજ્ઞ જસસિયપ ધતે ।-(૪૧) આ ઉપરથી આ કૃતિ "સં. ૧૭૧૮ પહેલાંની માની શકાય."

૨૨ 'જયવિસાસ'—પદ ૭૫-બુઢી બુઢી વખતે બનેલાં.

૨૩ 'અશ્વપદી'—આનંદજનલની સ્તુતિરૂપ.

૨૪ 'પંચપદમેષિ ગીતા'

૨૫ 'સીમંધસ્તવામીનુ ૪૨ ગાથાનુ સ્તવન'—ઢાળ ૪-નિશ્ચય-વ્યવહાર નયમર્જિત.

૨૬ 'કુચરૂની સન્ન્યાય'—ઢાળ ૬ માં આ બીજી છે. પસો કુચરૂસજ્ઞાપ જિનવયનામો કુદં મણિઓ; સિરિયવિજયમુખીબં સીસેજ જનાબ વોદ્ધત્યે । આ પછુ વાચકપદ નહ્યા પહેલાંની જણાય છે.

(ગ) 'જિનસહસનામ વર્ણન છંદ'—૨૧ કડી. ભુજંગપ્રયાતવૃત્ત, આ પદ્ય ઉપલી કોટીમાં આવે એમ છે.

(ઘા) 'ચડતી પડતીની સન્ન્યાય' અથવા 'સંવિરૂપક્ષીય વદનચપેટા'

સિવાય ક્રમખજિન સ્તવન-અપશબ્દચરણ મુજ આજ દિન અતિમયો.' કડી: ૬
ક્રમમદેવ દિતકારી, ક્રમમ કિર્ણદા વગેરે.

શીતલજિન સ્તવન—'શીતલજન મોહે ખ્યાસ' કડી ૬; વજ્રપ્રમજિન સ્તવ—'ધડી ધડી સાંભળે સાંઈ સદ્ગુણ' જેમાંથી પ્રેરણા લઈ 'સહુ સહુ સાંભળે શાંતિ સદ્ગુણ'—એ પદ્ધતિથી શરૂ થતું સ્તવન-સ્વતંત્ર રીતે શ્રીશુભ-વીરવિજયે રચ્યું છે: શાંતિજિન સ્તવ—'હમ મગન ભયે પ્રભુધ્યાનમે' પાર્શ્વજિન સ્તવ—'મેરે સ્પર્ધિન તુમ હો પ્રભુ પાસ લુણ્હા।' 'અખ મોહે એસી આય બની, શ્રીશંખેશ્વર પાસ જિનેસર મોહે તું એક ધણી।' અંતરિક્ષ પાશ્વનાથ સ્તવ, મુનિસુબતજિન સ્તવ—'આજ સફળ દિન મુજ તણું'—અરૂંધમાં, નેમિજિન સ્તવ—'અજબ રૂપ દેખો માર્ધ લનલુકો।' સિદ્ધાચલ સ્તવ—'વિમલાચલ નિતુ વંદીએ।' તથા 'સ્થાપના કુદકે સન્ન્યાય,' 'સંયમશ્રેણિ સન્ન્યાય' વગેરે સન્ન્યાયો. હરિયાળી—'કંઠેને પંહિત કોણુ એ નારી,' 'યતિધમ' બત્રીશી અથવા સંયમ બત્રીશી, 'ગૌતમસ્વામી છંદ' આદિ અનેકાનેક ગદ્ય-પદ્ય સ્વતંત્ર કૃતિઓ છે. તથા અનુવાદરૂપ-સં. ૧૭૦૬ પહેલાંની વિગંધર આચાર્ય પ્રભાચંદ્રસૂરિના 'સમાધિયતક' નો (સમાધિયંત્ર) સો શ્લોકનો સો કુહામાં અને 'સમતાયતક' 'સામ્ય સતક ઉદ્ધાર કરી, હેમવિજય મુનિ હેત'—શ્રીહેમ-વિજય માટે કરેલો. આ કૃતિઓ મોટે ભાગે પ્રગટ છે; પણ અપ્રગટ અને કાળના સુખમાં હેટલી ચાલી ગઈ હશે તેનો હિસાબ મળવો કઠણ છે.^૧

એ જે હો તે હો ! પણ અત્યારે જે ચૂર્ણે કૃતિઓનો ઉપર નિદેશ કર્યો છે, તે તથા 'મુજસવેલી ભાસ' અને અન્ય કૃતિઓ સંખ્યામાં સ્વલ્પાંશે, ચૂર્ણે કે અન્ય ભાષાની

૧. પાટણના એકે બહારગાના છૂટક પાના પર પ્રાપ્ત એ સ. ૧૭૧૭ વર્ષે કાતી સુદિ ૨ દિને પતન-મુખે હે શ્રી યશોવિજય કૃતમય-આ અધ્યાનાવાલી નેપથ્યા અગ્રિયર પ્રચીની રીપમાં હેમ્બુ નામ આનંદન ખત્રીશી ગાઢાવળોધતુ છે, હમ્બુ નામ 'કૃપતણ-વિસદીગ્ધ' છે

એકે કુમતિખંડ, હલ મત સ્તવન સં. ૧૭૩૨ પોષ સુદિ ૭મે રચેલુ એ નામે અજિત છે. પણ એમાં એમના નામને—યોત્તના ક્યનને પ્રતિજિત કરાવવા કોઈ મતાધે ખોટો ઉપયોગ કર્યો છે. રચનાકેથી, અંતર્ગત અનાવો જેવા કે—જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ધણું રે, અવિનીતે એ નામ—નપવિમલે શ્રીયશોવિજય-વાચકના સ. ૧૭૪૩ના અવસાન પછી પાંચ વર્ષે સં. ૧૭૪૮ કે ૪૯માં જ્ઞાનવિમળ નામ ધારણ કર્યું, જે જ્ઞાનવિમળસૂરિ માટે-યશોવિજય 'અવિનીત' લખે તે લખનારના ત્રણે યોગ્યદષ્ટિ સન્ન્યાય અને 'સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન' ઉપસ-સાનવેચક્યારિ વણા જ આનંદપૂર્વક ગાઢાવળોધ કેવી રીતે કરે ? તથા 'શ્રીપાલ ગસ'માંની જે ટાળેને-કુપાહી-ખસત્તચ્ચેય છે. દેવચંદના સહયોગપૂર્વક નવપદ પૂર્ણતુ સર્જન કરી રીતે રે ? શ્રી. મો. દ. દેસાઈએ આ કૃતિની નોંધ કરતાં બીજાં પણ કારણો આપ્યાં છે, જે વિચારમા ભેનું આ એમની કૃતિ ચાલી ચકાતી નથી.

ને ન્યાયાચાર' શ્રીયશોવિવિધજાના જીવનના યાજ્ઞ અને અંતર અગ્નિ એવામાં દીપ તરીકે કામ લાગે એવી છે, એના મંદ અને મર્યાદિત પ્રકાશમાંથી જે અને જેટલું એક શકાય તેટલું એક લઈ શકું.

જન્મ અને દીક્ષા :

જન્મ ક્યારે થયો ? એ 'સુબ્રહ્મચરી બ્રાહ્મ'ના જવાબમાં નથી. પણ સં. ૧૬૮૮ તેમના ગામ-ઉત્તર ગુલ્લાતના કલોલ પાસેના ખીણ રીતે પાટણથી થોડા ગાઉના અંતરે હજુ પણ છે-કનોડુમાં સુનિ શ્રીનયવિવિધકુલજેર, જેમુ ઐતિહાસિક સંસ્કૃત, પ્રબંધોમાં 'કુમારગિરિ' નામ મળે છે. એ પાટણ પાસેના ગામમાં ચોમાસુ રહી આવે છે, ત્યારે માતા સોભાબહે પોતાના 'જશવંત' પુત્રને લઈ વંદન કરવા આવે છે. જ્યાં ધર્મોપદેશ મળતાં હૃદયમાં વૈરાગ્યનો ઉદ્ભવ થાય છે. આ હકીકત તેમાં તેમણે કહી છે. આ ઉપરથી કહી શકીએ કે, આ જન્મ વખતે તેઓની ઉંમર આઠ કે બહુ તો તેર વર્ષની હશે. એટલે જન્મજી ૧૫' વિ. સં. ૧૬૭૫ થી ૮૦ લગભગ ધારી શકાય.

'પાટણ જઈ તે દીક્ષા લે છે. તે સં. ૧૬૮૮ માં જ શ્રી. મો. દ. કેશાબના કહેવા પ્રમાણે માતાએ પણ સાથે જ દીક્ષા લીધી લાગે છે. અને આ પ્રસંગથી પ્રેરાઈ-ખીજા પુત્ર 'પદ્મસિંહે પણ તે વખતે દીક્ષા લીધી, એનાથી જશવંત ઉંમરે નાના છે જે 'હવુતા પણ પુષ્પે આગલોલ' એ ભાસકારના કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે. આ જશવંત-જશવિવિધ થયા પછી સહોદર 'પદ્મસિંહ' જે 'પદ્મવિવિધ' અને છે-તેમના માટે લખે છે.

‘યઃ ક્રીમદ્ગુરુર્મિર્નવાદિવિષયૈરામ્બીસિક્કાં ગ્રાહિતઃ,
પ્રેક્ષાં ચસ્ય વ સદ્ વશવિજયો જાતઃ સુધીઃ સોદરઃ ।
ચસ્ય ન્યાયવિજ્ઞાનદરવિરુદ્ધ કાન્ધ્યાં પ્રદત્તં ત્રુષે-
સ્તસૈષા કૃતિરાનોતુ કૃતિનામાનન્દમગ્નં મનઃ ॥’

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટિત ન્યાયમજ્જાધની પ્રશસ્તિમાં ઉલ્લેખ કરે છે આ જન્મે બાઈજોની વહી દીક્ષા પણ તે જ સાલમાં શ્રીવિજયદેવસૂરિના હાથે થાય છે. ('પદ્મવિવિધ' સહોદર હોવાનો ખીએ ઉલ્લેખ શ્રીહસ્તિપ્રસ્તુતિની 'વિશિકા'એ ઉપરની દીક્ષા ઉપાધ્યાયજીએ કરી છે તેમાં કર્યો છે. (જુઓ: સ્ટુડન્ટ પાન-૧૭૫)

પિતા નરણ(નારાયણ) બ્રહ્મહરિષિ; એટલે તેઓની વચ્ચેકબતિ સિદ્ધ છે. પણ તેઓ ધરે' જૈન હશે કે કેમ એ વિશે શંકા રહે છે. કેમકે તેઓ કોઈ ધાર્મિક પ્રસંગે દેખા દેતા નથી? આપણે ધારી શકીએ કે તેઓ આ જન્મે બાળકોની બાલ્યાવસ્થા કાળે જ સ્વગરંથ થયા હશે. આને સિદ્ધ કરતું પ્રમાણ એ છે કે 'પદ્મસિંહ' જે પ્રસંગથી પ્રેરાઈ દીક્ષિત થયા છે તે એમ સમજીએ કે મા અને બાઈ દીક્ષા લે ત્યારે તેને એકલા રહેવાથી શું ? અથવા તેને આધાર કોનો ?

સં. ૧૬૯૯માં તેઓ અમદાવાદ આવે છે. આ અગિયાર વર્ષના ગાળામાં જશવિવિધને

સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સાહિત્ય સાથે જૈનશુભના આગમગ્રંથો સાથે અનેક વિવિધવિધથી પ્રકરણ ગ્રંથોના પદ્ય અભ્યાસ થઈ ગયેલા હોય છે. તે કાશીમાં બેઠેલા સમયમાં જે જે વિષયનો અભ્યાસ કર્યો તથા આગામાં તર્કશાસ્ત્રની પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી તે ઉપરથી અને તે પછી તરત સ્વાયત્તા જૈન શ્રુતપ્રધાન સંસ્કૃત તથા શુદ્ધતાલી ગ્રંથોમાં જે જે જૈન શ્રુતનો પરિચય થાય છે તે ઉપરથી નિશ્ચિત છે 'સમ્મતિતર્ક', તત્ત્વાર્થસૂત્ર-ગ્રંથાખ્યા અને તર્કપ્રધાન ગ્રંથોનું વિશદ જ્ઞાન કાશીમાંથી તર્કજ્ઞાન મેળવ્યાના પરિપાકરૂપે છે, જે વાત એમણે 'દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ-સ્વરોપોત્ત ળાલાવબોધ' અને 'સાદી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન'માં કહી જ છે

અમદાવાદના આ પ્રથમ આગમન વખતે તેઓ સંઘ સમક્ષ અદ્વાર અવધાન કરે છે. આ વખતે તેઓ ગણિ-પડિતપદ સામ્યા હશે. આગો મેઘાવી શિષ્ય જો કાશી ભણી આવે તો ખીજો હૈમચંદ્ર થાય. શાસનને ખપ પડે કામમાં આવે આવી વાત મહત્ત્વાકાંક્ષી શેક ધનંજી સૂરાને સ્ફુરી.

શેક ધનંજી વિશે જણાય છે કે, અમદાવાદના ચોસવાણ સઘની સૂરા અને રત્ન જો બે ભાઈઓ સં. ૧૬૭૪ પહેલા વિદ્યમાન હતા. તેમણે સત્તાસિયો (સં. ૧૬૮૭) જે નામથી અત્યારે પણ બાણીતો છે, તે દુક્ષણમાં દાનશાળા ખોલી હતી અને શત્રુજનના અદ્વાર સંઘ કાંઠા હતા. એ સૂરાના પુત્રનું નામ ધનંજી અને રત્નના પુત્રનું નામ પનંજી. આ બન્નેયે સમેતશિખરનો સંઘ કાઢી એક લાખ એંસી હજાર ખર્ચા અને સંઘવીપદવી પ્રાપ્ત કરી. વિજયપ્રભસૂરિનો પરિચય પાદનોંધમાં આગળ આપ્યો છે તેમાં ગણાનુગાનો મહોત્સવ, જે એમણે કર્યો તેની સ્મૃતિતર હકીકત આપી છે. આ શાસનપ્રભાવક લક્ષ્મી-નંદને પોતાને આવેલા વિચાર શ્રીનયવિજય આગળ રજૂ કર્યો. નયવિજયજીએ કહ્યું : 'પ્રાણશુ પડિતોને દ્રવ્ય આપ્યા સિવાય તેમની પાસેથી વિદ્યા મેળવવાનો ખીજો રસ્તો જોનો માટે નથી.' ધનંજી સૂરાએ કહ્યું : 'જો જ જો કારણ હોય તો તેની બેગવાઈ મારા તરફથી થઈ રહેશે' એમ કહી એમણે તરત જ બે હજાર રૂપિયાની હુડી લખી. આ રત્નપરીક્ષક, રત્નને પારખી, તેને ઘોષ આપી. અનેક ઘણું તેનું મૂળ તેજ પ્રગટ કરનાર કસળીને હાથે સોંપવા ઉઘની ન થયો હોત તો ?

કાશીપ્રયાણ :

ધનંજી સૂરા તરફથી સહાય અને પ્રોત્સાહન મળતાં શુરુ નયવિજયે, શિષ્ય જશવિજયને લઈ કાશી તરફ પ્રયાણ આરંભ્યું, જે સં. ૧૬૯૬માં થયું હશે આ વખતે ગચ્છાધિકાર શ્રીવિજયસિંહસૂરિ સંભાળતા હતા તેમના આર્શિવાદ સાથે અનુમોદનાપૂર્વકની અનુમતિ મળેલી અને હિતશિક્ષા પણ આપેલી વડીલ કાકાશુરુ જિવવિજય તો જશવિજયને શિષ્યવત્ ગણાતા. એટલે એમના વત્સલહૃદયમાં આ વત્સ માટે શું શું અનુક્રમ થયો ન હોય ! પોતાના શુરુ સાથે આ બધાનું-પોતાના વિદ્યાપ્રાપ્તિના નિમિત્ત કારણરૂપ ઉપકાર-ઋણનો, આ કાર્ય પતાવ્યા પછી સ્વેલા શૂદ્ધતાલી ગ્રંથોમાં-સાદ્ભાવ અને અદ્વાર સાથે ઉદ્દેશ્ય કર્યો

છે. તે ઉદ્દેશ સહિત અમે અમારા બુદ્ધ લેખમાં નોંધ્યો છે.^૧

આ વિહારમાં સાથે કોણ કોણ હશે, તેની કોઈ સ્પષ્ટ હકીકત નોંધાયેલી મળતી નથી. પણ પદ્મવિનયને સાથે લીધા હશે, તે સંમત મુમુક્ષુને કે નવા નવા દેશોનો તેને અતુલ વશ્ય, વિદ્યાપીઠ તોશે, આશી મન થતાં તેમાંથી કોઈ વિદ્યા શીખશે. અને અન્ય કોઈ કામ પ્રસંગે પણ કામ લાગશે. 'વિનયવિનય અને જરવિનય બે જ કાશી લાલવા માટે બંધ છે, અને વિનયસાલ તથા જરસાલ નામથી પોતાને પ્રાણી જાતિના મહાવીર, વિદ્યાર્થીગણમાં પ્રવેશ મેળવે છે!' આવી દકમૂળ વચેલી માન્યતા ખોટી છે, તેનું નિરસન અમે અમારા બીજા લેખમાં અને આ લેખમાં-પણ પહેલાં કહ્યું છે આમજ પણ આ પ્રાંતિનું નિવારણ થશે.

તે કાળે દેશ, અનેક સમ્પ્રદાય સત્તામાં વિભક્ત હતો, સભ્યો દેશ પચાવવા, સત્તા જમાવવા, ધન ભેળું કરવા, અંદર અંદર ઝગડી રહ્યા હતા; ચોર, લૂંટારુ અને ઠગોના ત્રાસનો પાર નહોતો. આવી અંધાધૂંધી વચ્ચે જૈન સાધુના તીવ્ર આચારોનું પાલન કરતા, ઉપસર્ગો અને પરીપહેને સહન કરતા, પાદ-પગે ચાલી, ઘણાં લાંગા પંથ વટાવી સં ૧૧૬૬ના વર્ષા-ચોમાસાના આઠ માસ પહેલાં કાશીમાં સુરુ અને શિવ આવી જવા બેઠે બે.

જૈન મુનિઓના અન્નતર્જન વિદ્યાધ્યયન કર્યાના કાળલા ઇતિહાસમાં થોડીએ તો પ્રથમ આપણને (શ્રુતકેવળી) ચૌદપૂર્વધર શ્રીભદ્રનાહુ પાસે નેપાળમાં પાંચસો ત્રિસાસુ સાધુ સાથે સ્થૂલિભદ્ર મુનિગણનો મળે છે તેમાં માત્ર સ્થૂલિભદ્ર જ પૈર્વપૂર્વકેટકી, સુરુએ આપી તેટલી વિદ્યા લે છે. બાકીનાનું અધ્યયનમાં પૂરેપૂરું મન ન લાગતાં કટાણી પાછા ફરે છે. તે પછી આચાર સહિત આચાર વચ્ચે પાસેથી તેમના દેશ પૂર્વજ્ઞાનને મેળવવા બંધ છે પણ તે જ્ઞાન-ગિરિના ઉત્તરે શિખરે લગભગ પહોંચતાં જ મનની અભ્યવસ્થિત-વ્યાધુગવૃત્તિથી ઉત્સાહ ઓસરી જતાં અટકી બંધ છે. તે પછી માકિનીસૂત-મીહરિભદ્રસૂરિના બે ભાણેજ શિષ્યો સુરુની ના છતાં પણ બૌદ્ધ સાધુઓના વિદ્યામહામાં પોતાના જૈનત્વને ગોપવી શાશ્વતિક અભ્યાસ માટે પ્રવેશી બંધ છે. પણ આ વાતની ગંધ આવતાં તેની ચોક્કસાધના પ્રયોગો થતાં આ મુનિઓની ચેતી બંધ છે અને ભાગવા માંડે છે; છતાં પણ તેઓ તેમના કોપાગ્નિથી બચી શકતા નથી.

૧. આ ઉદ્દેશ 'દ્વન્નમુલ્લપર્ણાપ સસ-નાલ્પભોષ-સહિત'માનો છે. અને કેટલીક હકીકત એમના કાળગામથી લીધી છે 'સાદી તથાસો ગાયના મત્તન'ની છેતરી મુરુપર પગવાળી લાળ. ૧૭મા-

"સીસ તસ નિન્નિવેભો બો વિભુવર, નવવિભવ વિભુષ તસ ગુરુભાવા,
રદિય કાલીમદે બેહથી મે ભવે, ન્યાવહર્તન વિપુલ ભવ પાવા (૧૨)

બેહથી શુદ્ધ વહિએ સકલ નમ નિપુલ, સિદ્ધસેનાદિ મૃત ચાલ્પભાવા,
તેહ એ સુગુરુ ક્ષેત્રાપ્રવેશ પુજ સુગુરુ

આપણને અહીં આમજ એક પ્રશ્ન થાય છે કે, ધનજી સમને કેમ સંભાળવામાં આવ્યા નથી? જ્યારે એમની બીજી મુજતથી પદ્મ-મદ્ધ કૃતિઓમાં-એકમાં કોના માટે-સ્ત્રી તથા એનો વિવન કોના કોના આજળ સંભાળાઓ વગેરે વ્રણે છે (બુદ્ધો-૧૫૦ ગાયત્રી હંકી રત્તન તથા ૧૧ અગની સન્તત્રાય વગેરે)

સિદ્ધિનિંદ્રુ જૌષ વિદ્યાપીઠમાંનું આવાગમન સૂચિત અર્થનું છે ।

બ્રાહ્મણો અને વૈદ્યો પંડિતોની ખાસ કરી જૈનો તરફ જેવી દ્રષ્ટિ છે અને શૂદ્રકાળમાં તે કેટલી ગાઢતમ હતી, તે સૌ કેમને વિદિત છે. પહેલવહેલા સંસ્કૃતનો અભ્યાસ એક યુરોપિયન વિદ્વાને કલકત્તામાં કેવી રીતે કર્યો એ કથા જેટલી રોમાંચક છે, તેટલી જ બ્રાહ્મણોના ધર્મ'ડ અને બુદ્ધીપણાની પ્રતીક પણ છે. અરે ! આપણી થોડા વખત ઉપરની જ આપણા પ્રાંતની જ વાત કરીએ: ત્રજલાલ શાસ્ત્રી વેતન લઈ જૈન મુનિઓને 'સિદ્ધહેમ' લખાવતા, તે માટે બ્રાહ્મણો તેમને શું કહેતા એ તેમના શબ્દોમાંથી જ જાણવા મળે છે.^૧

કાશીમાં અભ્યાસ અને સિદ્ધિ :

એમણે ગાઢતમ જાયેલા બ્રાહ્મણ વાતાવરણ વચ્ચે જૈન મુનિવેષ અને આચાર કાયમ રાખી અભ્યાસ શરૂ કર્યો. તેઓના અધ્યાપકો કોણ કોણ હતા, તેનાં નામો કે નામ કંઈ સ્થળે નોંધાયેલા જણાયાં નથી પણ 'સુવશવેલી લા'સ'માં—'બદ્ધાચાર્ય' પાસે ૭૦૦ શિષ્યો મીમાંસાદિ અભ્યાસ વિદ્યાસે કરી રહ્યા હતા એમ જણાવેલું છે. તે પંડિત પાસે જગવિજય ઘણાં પ્રકરણો, ન્યાય, મીમાંસા (ઉત્તર), સુગત (બૌદ્ધ દર્શન), જૈમિનિ (પૂર્વમીમાંસા), વૈશેષિક સિદ્ધાંત અને 'ચિંતામણિ' લખ્યા તથા સાંખ્ય, મજ્ઞાનકર લક્ષ્મી અને બીજા મતાંતરો મહાહુવટ શાસ્ત્રોને ધારીને જિનાગમ સિદ્ધાંત સાથે સમન્વય કર્યો છે.^૨ આ પ્રમાણે અભ્યાસના મહારસ સાથે 'લામલી' ને પણ જાણી લીધી. કાશીમાં જેટલી વિદ્યા મળી શકે એટલી તેમણે તપ્ત વર્ષમાં પ્રાપ્ત કરી. આ વિદ્યા અર્પનાર—પદ્મદર્શનવેતા, તાલિકાકુલમાર્તંડ બદ્ધાચાર્ય' ને સમય સુધી કહ્યું તે બદલ તેમને રોજનો રૂપિયો આપવામાં આવતો. આ પ્રમાણેનું વધુ'ન તેના કર્તાએ કહ્યું છે.

બદ્ધાચાર્ય' એક મહાઅંધ સુપ્ત સળેલો, જે એમને જોવા કે જાણવા મળે એવો નહોતો. તે શુરુના બહાર ચલાવે લાભ લે છે શુરુખની પાસેથી માગી લઈ રાતોરાત વિનયવિજયે અને જગવિજયે અર્ધો લાગ વહેંચી કંઠસ્થ કરી લીધો । એ વાતનો આમા કંઈ પણ હંશરોએ નથી વિનયવિજય ઉપાધ્યાય સહાધ્યાયી હોય તો શુરુભાઈ કાંતિવિજય એમનું નામ આપ્યા સિવાય રહે ? આ વાત જોટી હોવાનું અમે અમાસ પ્રથમના લેખમાં તથા આ લેખમાં સિદ્ધ કર્યું છે. આ એક પ્રાંતિ છે તે વિનયવિજયની વિક્રતા, લોકભોજ સાહિત્યના સર્જનથી ધણેલી પ્રસિદ્ધિ, 'શ્રીપાલરાસ'ના અધૂરા લાગને જગવિજયે પૂર્ણ કર્યો—એવી બાબતોમાંથી જન્મી છે. વસ્તુતઃ નયવિજયના સ્થાને વિનયવિજયનું પ્રસિદ્ધ નામ પ્રચલિત થઈ ગયું હોય છે. સં. ૧૬૬૪માં વિજયાણુદ્ધર ઉપર 'વિજયિ પત્ર' લખનાર, સં. ૧૬૬૬ જેઠ સુદ ૨ શુરુવાર દિને 'કલ્પસુત્ર' ઉપર સંસ્કૃતમાં 'સુખબોધિકા ટીકા'

૧. ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ લખનાર (યુ. વ. સોસ્થાવટીતરફી) આ ગાંધી પેટલાદ તાલુકાના મધાતજ ગામના હતા એમણે પોતાના વિષે કેટલીક હકીકત એમ લખી છે

૨. આનો ઉલ્લેખ અમે અગાસ બીજા લેખમાં—વિવેચન સાથે કર્યો છે

૩. બોલ વિશિષ્ટ : 'ઉદ્ધત' નામે કલ્પસુત્રે જોધપુરથી સુરત વિજયપ્રજ્ઞાદિ ઉપર એકલી હતી.

કરનાર, ‘લોકપ્રકાશ’ આગમદોહનરૂપ મહાગ્રંથ સં. ૧૭૦૮ જેઠ સુદ ૫ ના ગુનાગઢમાં પૂર્ણ કરનાર, રાધનપુરમાં સં. ૧૭૧૦માં ‘હૈમલલ્લપ્રક્રિયા’ નામે વ્યાકરણગ્રંથ સ્વોપદ્ધીકા સહિત બનાવનાર, ‘નયકર્ણિકા’ લીવમાં, ‘શાંતસુધારસભાષના’ વગેરે સંસ્કૃત ગ્રંથો અને ગુજરાતી રચનાઓ પૈકી ‘નેમિનાથ જમસ્વીતા સ્તવન’ સં. ૧૭૦૬ તથા ‘પદ્માવલી મુદ્રણ’ સં. ૧૭૧૦ માં રચનાર વિનયવિજયોપાધ્યાય-જશવિજય સાથે કાશીમાં અભ્યાસ કરવા સામેલ ક્યાંથી હોય? એક જ્યારે પૂર્વમાં અભ્યાસમાં મથતૂલ છે ત્યારે ખીજા તે કાળે ઉપાધ્યાય બની પશ્ચિમમાં ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રના આગેમાં વિહાર કરતા કરતા ગ્રંથો રચવાના કાર્યોમાં લાગી ગયા છે.

કાશીમાં રહી અશોવિજયે જે અધ્યયન કર્યું, પદવીઓ મેળવી, વાહ કર્યા તથા ગ્રંથો લખ્યા તે હકીકત પોતાના રચિત-લેખોમાં નોંધી છે. ગુજરાતી ગ્રંથોમાંના આ ઉલ્લેખો વિશે અમે અમારા ખીજા લેખમાં કહી ગયા છીએ અને આ લેખમાં પણ પ્રસંગેપાત જરૂર નેટલુ આગળ લખી ચૂક્યા છીએ. સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંથી ‘જૈન તર્કમાપા’નો એક શ્લોક અમારા ખીજા લેખમાં દાંક્યો છે અને આ લેખમાં આગળ ‘ન્યાયપંડ્યાશ્વ’માંથી એક શ્લોક ઉતાર્યો છે. સિવાય જે મળે છે તેમાંથી આ ઉલ્લેખો પ્રાપ્ત થાય છે

“ વિપ્રાનાત્મવશાશ્ચિરં પરિચિતાં કાશીં ચ વાલ્મનિવ,
સ્વાપાલાનપિ વિહિપો ગતનવાન્ વિગ્રાપિ વાજીમણદ્ ।
મન્નવાયાધ્યયનાર્થયાત્રાફલકં વાત્સલ્યમુછાસ્ય યે,
સેવ્યન્તે હિ મયા નયાદિવિજયપ્રાદ્વાઃ પ્રમોદેન તે ॥ ”

—(સામાચારીપ્રબલ-પ્રશસ્તિ)

“ મામધ્યાપયિતું સદાઽસનસમધ્યાસીનકાશીપદ્-
સન્નાશીરિતયોગદુર્જયપરત્રાસો વદીયગ્રમઃ ।
આસીચિત્કુદિન્દુશુભ્રચક્ષસો દાસીકૃતસ્થાશુજો,
નોટ્ટાસી શુચિ તાન્ નયાદિવિજયપ્રાદ્વાનુપાસીન્ન કઃ ? ॥૧૧॥ ”

—(એદ્વતિ ચતુર્વિંશતીત્મા-વિવરણ-પ્રશસ્તિ)

“ સત્તર્કર્કશવિયાસસિલદર્શનેષુ, મૂર્ધન્યતાપધિગતાસ્તપચ્ચલુર્યાઃ ।
કાંડ્યાં વિનિત્ય પરચુયિકપર્પદોઽપ્યાં, વિસ્તારિતપરજૈનમતપમાવાઃ ॥ ”

—(શ્રીમાનવિજયોપાધ્યાયકૃત-‘ધર્મસમદ’)

૧. આ સાક્ષ્ય પાલીતાણા ઉપર કચેરી પ્રતિબંધનો લેખ ગળા આવેલો છે, જે વિગેનો ઉલ્લેખ આગળ આ લેખમાં કર્યો છે

૨. આ કૃતિ ઉપાસ્યા શાસ્ત્રના સુદિ ૧૧ ના દિવસે બનાવી છે

શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયે સ્વેલા સંસ્કૃત ગ્રંથ ‘ધર્મસંગ્રહ’નું પરિશોધન પણ યથો-
વિનયજી પાસે કરાવ્યું એવો ઉલ્લેખ કરે છે, જે આ લેખમાં તેના અવતરણપૂર્વક આગળ
જણાવી દીધું છે.

પદવીઓ—

‘સુનયવેલી ભાસ’માં ઠાક કરી આવેલા સંન્યાસીને વાદમાં હરાવ્યાનું અને તેના કારણે
પંચરાખ નિશાનપૂર્વક મહિમા વધારવા સાથે નિજ આવાસે પહોંચાડવાનું અને ‘ન્યાય
વિશારદ’ એવી મહાપદવી આપવાનું અને એ રીતે મહાયશસ્ત્રી થવાનું તત્ત્વવિજય લખે
છે. તેને ઉપયુક્ત શ્લોકોથી ટેકો મળે છે

‘મહુ ઉપાય કરીને કાશીએ સ્તશિષ્યને લલ્લવાને કાળે મૂકયા તિહાં—ન્યાયવિશારદ
એહવું બિરુદ પામ્યા !’ ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ’ની લાખ આગ ૨૮૧ નો બાળાવબોધ
લખતાં આ પ્રમાણે કવિ જયવિજયે કહ્યું છે.

આ પછી ન્યાયાચાર્યની પદવી બે લાખ શ્લોકપ્રમાણના સો (૧૦૦)ન્યાયશ્રેણી કરી, તે
રચના ‘લલાચાર્ય’ને બેઈ આપી. આ પ્રમાણેનો પુદ્ગલો, એક બીજા કાળમાં જે ‘જૈનતક’—
પરિભાષા ‘માંનો ઉત્તરો આપી કયોં છે; જે અમે અમાસ બીજા લેખમાં બતાવી ચૂકયા
છીએ. પદવીઓ માટે લોકોને સંશય ઉત્પન્ન થયો હોય એમ શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિના નીચેના
પુદ્ગલાથી જણાય છે.

“કીનયવિજય પંડિતના વાવકોપાધ્યાય શ્રીયથોવિજય ચ. કાશીએ ન્યાયવિશારદ
એહવું બિરુદ પામ્યા તેહના વચનથી ધંમ બાણુનું.” આવું જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ‘આઠ
દિગ્ગિની સત્ત્વાય’ ઉપર ટોચ લખતાં લખી નાખ્યું છે. તે વખતે એમની વંધતી પ્રતિજ્ઞાની
જેમને અદોષાર્થ આવતી તેઓએ લોકને બ્રમમાં નાખવા પ્રયત્ન કરેલા—આજે જો કે જૈન
સુનિઓએ એવું વાતાવરણ સર્જી મૂક્યું છે, તો પણ યથોવિનયજીના કોઈ પણ પદ માટે—
અને તેની યોગ્યતા માટે કોઈને કોઈ બતાવે સંશય નથી. વિદ્યવાસિધિ મહાતત્ત્વચિંતક
શ્રીઆનંદશંકર મુવે—ત્રીજી ચૂરસલી સાહિત્ય પરિષદમાં—‘ચૂરસાતના સંસ્કૃત સાહિત્ય’
ઉદ્દેશન’ કરાવતો નિગ્રંધ વાંચેલો. તેમાં યથોવિજય માટે તેઓ નોંધે ૩—‘એમના
અધોમાં બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પુરુષ પ્રતીત થાય ૪. એમની વિદ્યાથી ચક્રિત થઈ
કાશીના પંડિતોએ એમને ‘ન્યાયવિશારદની’ પદવી આપેલી.”

એમણે ગંગાકાંઠે શારદાનો બપ કયોં. આથી લગવતી શારદાએ પ્રસન્ન થઈ, તક અને
કાબ્યનો વર આપ્યો અને લાખા પણ કંપવતરુ સમાન કરી.^૧ ત્રણ વર્ષ કાશીમાં રહી, ચાર
વર્ષ આગ્રામાં સ્થિરતા કરી. અહીં પણ એમણે કંકશ એવા તર્કસિદ્ધાંત—પ્રમાણનો અભ્યાસ

૧. ન્યાયાચાર્યનો ઉલ્લેખ છે કે કેમ તે પુસ્તકમાં એવા સિવાય કહી સકાય નહિ. આ માટે ત્રીજી
સાહિત્ય પરિષદના રિપોર્ટ તથા નિગ્રંધસંગ્રહનું પુસ્તક જરૂરું

૨. ‘જૈનપાણી રાસ’ પ્રારભ.

ન્યાયાચાર્ય પાસે કચેરી, આંગણા સથે સાતસો રૂપિયા જરૂરિયાત આમળ મૂક્યા, તેનાં પાઠ-પુસ્તક કરાવી છાત્રોને વહેંચી આપ્યાં । આ વાત શ્રીકાંતિવિજય ‘સુજયવેલી ભાસ’માં નોંધે છે તેથી જાણવા મળે છે. યરોવિજયના પોતાના હાથનો કે અન્યે નોંધેલો આવો દાખલો જોવા મળતો નથી કે એવી કોઈ લોકશ્રુતિ પણ સંભળાતી નથી. આગ્રા ગયેલા પ્રસિદ્ધ દિગંબર પંડિત યતારસીદાસ^૧ સાથે સંબંધમાં તેઓ આવેલા હશે. કદાચ તેઓ વચ્ચે યતેતાંબર-દિગંબર સિદ્ધાંતો અંગે તીવ્ર ચર્ચા પણ થઈ હશે । છતાં એમના આગ્રા જવાના પ્રયોજનમાં ત્યાંના ન્યાયાચાર્ય પાસેથી વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાનું કારણ મુખ્ય ગણ્ય છે, જો એક વિચારણીય વિશેષદર્શી ઘટના છે જે નવી છતાં નિઃશંક સત્ય હોવાનું શ્રી. ભો. દ. દેસાઈએ કબૂલ્યું છે. એ સાથે જણાવ્યું છે કે, યતારસીદાસના શિષ્યે કુંવરપાલ વગેરેના આધ્યાત્મિક મતનું ખંડન કરેલું છે

આગ્રા છોડી અમદાવાદ આવતાં વચ્ચે વચ્ચે દુર્ઘમવાદીઓ સામા થયા હશે. તેને પેરે પેરે પછડેલા, એટલે વિદ્યાર્થીસિંથી તપી જોડેલા. એક રીતે આને લેખકોની લેખનશૈલી ગણીએ તો પણ માનવાને કારણ છે કે એમણે જે યશસ્વિતાપૂર્વક વિદ્યાની મહાન્ પદવી મેળવી તેથી અહેખાઓ માત્રસંથી તેમની સાથે વાદ કરવા ગયા હશે. આપણામાંના પણ અદ્યપણે જ્ઞાન અને સંજમનું મોટું ઘમંડ રાખી જે મૂર્ખપ્રભાવ કરતા હશે તેમને શાસ્ત્રોના આધારો ભતાવી ભોંઠા પાડેલા; જેને આપણને ‘સાદી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન’ ઉપરથી પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવે છે. ‘એમની જિંવી વધતી જતી તેએમય ‘હીપશિખાને નાની અને નિરતેજ કરવા જતી રહેલા લોકો તરફથી જેમ જેમ પ્રયત્નો થતા રહ્યા તેમ તેમ એ શિખા તેજ સાથે વધતી રહી અને એથી ઉજ્જવળ યશઃપ્રભા આઠ દિશામાં વ્યાપ થઈ રહી.

દિગંતમાં જેના વિજયલેખ પહોંચી ગયા છે, તેના બધે પડેલા સંભળાતો હોય એમ યરોવિજયને જોવા અને સત્કારવા ભત્રાત્રતા અને ભાતભાતના લોકો ઉત્સુક હોય તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એ રીતે લેખકોની માનવબેદની વચ્ચે વિષુષાથી વીંટાયેલા તારામાં ચંદ્ર જેવા તેઓ અમદાવાદ-નામપુરી-નાગોરીસરથમાં પધારે છે. સં. ૧૭૦૬-૧૬૦૭ વખતે વયમાં તેઓ બહુ તો ૩૦ વર્ષની આસપાસ હશે.

સુજયતના સુખાનું આશંક્ય—

સુજયતના સુખ મહોત્સવજાનને^૨ આ પંક્તિની સાંભળેલી અસાધારણ કીર્તિથી જોવાની

૧. ‘યતારસીને લઈ તેજના પિતા સ. ૧૬૪૩માં બનાસી પાથ’નામની ભટ્ટાએ રખેલા ત્યારે તે ૭ વર્ષના બાળક હતા પ્રથમ તે યતેતાંબર હતા. પાછળથી દિગંબર રખેલા બુદ્ધે “જૈનસુગ”માં આવેલું એમનું ચરિત્ર.

૨. ‘સુ’નઈ એન્ટ્રીગ’ વા ૧, ભાગ ૧માં જુજયતના આપેલા ઇતિહાસ પ્રસંગો ભૌરંગજીએ સને ૧૬૫૮ (સં. ૧૭૧૪)માં દિલ્હીની બાકી લઈ સુજયતના સગા તરિકે જલ્લવતસિદ્ધી (સને. ૧૬૫૬ થી ૬૨

હોંઝ થઈ જેથી તેણે શ્રીવિજયવિજયજીને સત્સભામાં તેડાવ્યા. તેમણે સૂચના કહેવાથી ૧૮ અષ-
ધાન કર્યાં. આથી ખુશ થયેલા જાને આડંબરથી એમના સ્થાનકે તેમને પહોંચતા કર્યા હતા.
આ રીતે ચોરાસીએ ગજબમાં એમની અક્ષોભતા પુરવાર થઈ ચૂકી. તરુલુવય અને સત્સભાનો
નવોસવો પરિચય છતાં તેમને જસસરખો શોભા થયો નહીં. આથી આશ્ચર્યમગ્ન સકળ સઘે
તરત જ શ્રીવિજયદેવસૂરિ પાસે વાત મૂકી કે, 'આમની કેઈ હોઠ કરી શકે એમ નથી!
એ બહુશ્રુત ચોથા ઉપાધ્યાય પદને લાયક છે તે તે એમને આપવું ઘટે છે.'

ખાન આગળ અવધાન કર્યા પછી આ પ્રસાદોની વિતરણિ વિજયદેવસૂરિને જ કરી
હોય તો તે સાક્ષ સં. ૧૭૦૬ થી સં. ૧૭૧૧ ની અવધ સુધીની ગણાય. શ્રીવિજયદેવ-
સૂરિએ આ બે વર્ષ ફરી ગજાધિકાર સંભાળ્યો હતો.^૧ તે પછી શ્રીવિજયપ્રભસૂરિને
સોંપ્યો હતો. વિજયદેવસૂરિ સં. ૧૬૬૧ થા ૭૧ થી સં. ૧૬૮૪ સુધી ગજાધિકાર પર
હતા પલુ તે પછી વિજયસિંહસૂરિને^૨ સોંપેલા. આ સમય દરમિયાન જયવિજય અમદાવાદ
આવ્યા પછુ હતા નહિ, એટલે આ વિનંતિના તે વખતે સંભવ નથી. આ ગૂંથવણુલેલા
પ્રશ્નનો ઉકેલ શ્રી. મો. દ. દેસાઈ ઇતિહાસજ્ઞોને માથે નાખે છે. એમણે એક વિશ્લેષ—
વિજયપ્રભસૂરિ હોવાનો સ્વયંચો છે પછુ કાંતિવિજય કહે છે કે કાશી તરફ કામ પતાવી
તરત યશોવિજય અમદાવાદ આવે છે. (જેની સાલ આગળ જણાવી છે). વીશ સ્થાનક
ઓળી તપનુ આરાધન પશુ કરે છે, તે ખાન પાસે અવધાન કર્યાં, તેથી એમની વિદ્વતા
અને અક્ષોભતાને લક્ષમાં લઈ અમદાવાદના સઘે તેમને ઉપાધ્યાયપદ આપવાની શરૂ કરેલી
પ્રવૃત્તિ તો આ કાંતિવિજયની નજર આગળની વાત છે. વિદ્વતાની બહુ અને અક્ષોભ-

સં. ૧૭૭૫ થી ૧૮) નિમણૂક કરી હતી જે સુમે ખાવીરખો હતો. તે પછી ચેવીસમા સૂના નરીકે
મહોત્સવખાન (સન ૧૬૬૨ સં. ૧૭૧૮ થી સન ૧૬૬૮ થી સં. ૧૭૨૪) હતો

૧. તપગજીની ૬૦ થી માટે થયેલા વિજયદેવસૂરિનો જન્મ ઈસામાં થયો હતો. તેમના પિતા મોતવાલ
ધિગ અને માતા કુશલ નામે હતી. સં. ૧૬૩૪ ઈસા, સ. ૧૬૪૩ અમદાવાદમાં વિજયસેનસૂરિ પાસે
પન્થાસપદ, સં. ૧૬૫૬ વૈશાખ સુદ ૪ના અંક્તમાં સિદ્ધપુરમાં આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું, તે
માટે ત્રી મહાયાદે અદાદ દબાર ખર્ચી આચાર્યપદનો ઉત્સવ કર્યો સ. ૧૬૬૧ પેલ વદિ ૨ ગવિવારે
ખાટયુના પાંચેમ સદસતીરે પાંચ દબાર ખર્ચી—ચતુષ્કાનો નરિંગહોત્સવ કર્યો. સં. ૧૬૭૧માં બહારક-
પદ, સં. ૧૬૭૪માં માંવમદમાં જહાગીર ખાટયાદે આદાતના નિરુદ આપ્યું. તેમના ઉપદેશથી ઉદેપુરના રાણા
જયસિંહજીએ પોઝલા અને ઉદેસસરખોએ તમાવેલા માંવગાની ગજા બધ કરી અને રાજ્યભિષેક દિને,
જન્મ માસમાં, ગાદિપદ માસમાં પ્રેઈ જીવે ન માટે તેના મન્દયા દુકમ હતી મમીદ દુર્ગમાં કુભારાણુએ
જન્મના દિનચૈત્રના કિલ્લ કર્યો સ. ૧૬૭૫માં આગસ્ટ (કબાસિંગ)માં પ્રાતેષા કરી સ. ૧૭૦૧માં
ઈસવર્ષદે ૧૪ સુનિએને પદિનપદોગિ આપી સ. ૧૭૭૩ અગસ્ટ સુદિ ૧૧ ઉનાચા સ્વર્ગમગન. તેમનો
ચપુસ થી હોંઝવિજયસૂરિના સ્થાન પાસે એક રાજસદ બલુસલીએ જાળ્યો છે

૨. શ્રીવિજયસિંહસૂરિનો જન્મ સ. ૧૬૪૮, ઈસા સ. ૧૬૫૪, વાચસપદ સ. ૧૬૭૩, સુરિપદ
સં. ૧૬૮૨, ગજાપુરના નાદમહોત્સવ અગેસમાં મંચી અવમદે સ. ૧૬૮૪ પેલ સુદિ ૧ પુરવારે કર્યો
અને સ્વર્ગમગ સ. ૧૭૦૬ અમદાવાદના નવનર્તનવાપસીપુરમાં થયો.

તાની પ્રતીતિ એ સુશ્વત માટે શકેઆતની ખ્યાતિનો સમય લાગે છે, 'પર્ણ ખાન આગળ ૧૮ અવધાન અને ઉપાધ્યાયપદ આપવા શ્રીવિજયદેવસૂરિને કહેલું, એ આ કાળ સાથે અસંગત થાય છે, જે આગળ પુસ્તકાર ક્યું જોઈએ એમ માનવા હરકત નથી કે કાન્તિ-વિજયનો આમાં સ્મરણદોષ થયો લાગે છે અને શ્રી. દેસાઈએ સ્વયં 'વિજયપ્રભસૂરિ' નામ ખરું લાગે છે, જે મહાજાતખાનની અમદાવાદની સૂળાગીરી સાથેના સમયને સંગત થાય છે. કારણકે તેઓ પોતે જ કહે છે કે, 'ઉપાધ્યાયપદ' તો સં. ૧૭૧૮ માં 'વિજયપ્રભ-સૂરિ'એ આપ્યું હતું.

શુરંભાર્થનો—

પદ્યવિજય માટે આગળ કહી ગયા. બીજા વિદ્યાવિજય 'ધરિયાવહીની સમગ્રાથ'ના કતાં તરીકે 'શિષ્ય શ્રીનયવિજય વાચકેનો કહે, વિદ્યા અરથ વિચાર, (૧૫), 'એ રીતે પોતાની જોગબાધ આપવાથી નાણી યક્રિએ છીએ. બીજા હશે પણ તે નાણાવાળા સાધન હાથ લાગ્યું નથી.

શિષ્યો—

હેમવિજય-વિજયસિંહસૂરિના સમયમાં શ્રીયશોવિજયજીએ 'સામયસતક'નો ઉદ્ધાર કરી 'સમતાસતક' હેમવિજય માટે બનાવ્યું, એટલે તે શિષ્ય તરીકે સંખ્યાક્રમે પહેલાં લાગે છે. આ હેમવિજયશિષ્ય શુરુ માટે અત્યંત ખ્યાન હર્ષ પદ્યચોક્કરી વહેારી લાવતા અને તેનો ઉપયોગ કરવા શુરુ સામે આજ્ઞાવાદે વિનવણી કરતા હાથ બેસી બિભા-રહેતા ભારે જવાબ મળતો કે, 'જરા થોભ, આટલી પંક્તિ મુધારી લઈ, આ જરા પૂરું કરી લઈ.' આમ ને આમ ઘણો સમય જતાં હેમવિજય ક્રુતસમાધિસ્થના હાથમાંનાં પાનાં ખેંચી લઈ, હાથ લાડી ઉઠાડી, આહાર પાણી પાસે લઈ જઈ, ત્યાં બેસાડી, પોતે સામે બેસી શુક્તિ-પ્રયુક્તિથી આહાર કરાવતા.^૧

તત્ત્વવિજય—જેમણે 'અમરકત-મિત્રાનંદ રાસ' સં. ૧૭૨૪ વસંતપંચમી, શુરુ, સ્થાણી શહેરમાં; 'ચોવીસી' (ચતુર્વિંશતિ જિનશાસ), તથા 'જ્ઞાનપંચમી સ્તુતિ' સ્થમાં છે, જેમના બ્રાતા સકલમશ્વિગ્નસુખ્ય લક્ષ્મીવિજય બધું હતા.^૨

૧. બહુત ગ્રંથ નય દેખિકે, મહા શુરુપ કૃતસાદ વિજયસિંહસૂરિ ડીએના સમતા રાતકેશાર. (૧૦૨) કાવત નહીં તત્ત્વમન, હો સમતા રસકેશન; બહુ પ્રગટે તુલ સમજ સુખ, અતુલવ ગમ્ય અહીન (૧૦૪) કવિ યશવિજય શું રીતિ બે, આપ આપકું દેત, સમયસતક ઉદ્ધાર કરી હેમવિજય મુનિદેત (૧૦૫)

૨. હેમવિજયે 'ઉપજય અને અમલુત' એ શીર્ષક પોતાના પદમાં આ પ્રકારે દર્શાવી તેઓ કેના શિષ્ય છે તે બતાવ્યું છે—

■ શ્રીનયવિજય વિષુધ વસ્ત્રાને, ગામે જળ ડીતતી;

શ્રીજશવિજય ઉપજય જસાએ, હેમમણુ મુખ સંતતિ."

૩ કાશીવાળા શ્રીવિજયધર્મસૂરિના-સ્થાનદવાસો મુનિશાંચો આવેલા (૨૫) મુનિ શ્રીગુણવિજયજી નામે શિષ્યો વાચક યક્રિવિજય માટે બીજા વણી વાત અને કહેલી જેમાં તથ્યાત એવું તો છે. પણ તેને અને મોંધવા આપ્યકના બોઈ નથી

ગુણવિજય—એમની શિશ્યપર પડતો ખ્યાલ નીચે આપેલા ઉત્તરઓથી આવી શકે છે.

(૩) હૈત શ્રોતઠ્ઠનાવસ્થિગમિમહોપાધ્યાય શ્રી ૧૦૫ શ્રીયશોવિજયગણિવિરચિતાયાં શ્રીસાંખ્યસ્વામી વિજ્ઞાન સંપૂર્ણાં લિલિત્તા ન મહોપાધ્યાયશ્રીયશોવિજયગણિશિશ્યપદ્ધિતશિરોમણિ પદ્ધિત શ્રી ૧૧ શ્રીગુણવિજયવર્ત્ત્યપદ્ધિતશિરોત્તરસંપદ્ધિત ૧૭ ઉપાધ્યાયશ્રીમુમતિવિજય ગણિ તત્ત્વરણ-પટ્ટેરુદ્દેશુ મૃગાવમાન પં પ્રતાપવિજયેન શ્રીગોપાનગોર સા હસ્તચંદ્ર પઠનાર્થે શ્રી ।

(આ) સં. ૧૭૧૭ વર્ષે વર્ષાદ વરિ ૩૦ દિને રાત્રી પ્રથમપહેરે લિલિત સફળતાકિંકવક વૃદ્ધામણિમહોપાધ્યાયશ્રી ૧૧ યશોવિજયગણિ-તત્ત્વશિષ્ય પં. શ્રીપૂંકેસરવિજયગણિ તત્ત્વશિષ્યશ્રી ૫ વિનીતવિજયગણિશિષ્યપદ્ધેવવિજયલિપીકૃત શ્રીલોચા વરિર શ્રીનવસંહ્યાપાર્શ્વનાથ પ્રસાદાત્ ।

આ મળી આવતાં નામો સિવાય બીજા એમનો પરિવાર ઘણો હશે, પણ એકંદરે એતાં કોઈએ પોતાના તરફનું ધ્યાન કોઈનું ટકાવી રાખ્યું નથી. એટલે એમનામાં વિશેષતા સંભવતી નથી. જો હોત તો પોતાને જોરબ લેવા થોડા સફળતાકિંકવકવૃદ્ધામણિના અનેકાનેક શ્રેયો મળતા નથી તે ન જાનત. નહિ નહિ તો આ અસામાન્ય મહાશુરના ચરિત્રની તો આશા રાખી શકત! બીજાઓના હાથે જે કંઈ થોડુંઘણું થયું છે તે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. સિવાય પુનઃપ્રિયામજ્જના બાવરભત્તરિના ભાવમજ્જસૂત્રિયે સં. ૧૭૮૩ માંપ્ર શુક્લ અષ્ટમી શુક્રવારે ‘પ્રતિભાષતક’ ઉપર ટીકા લખી પૂછું કરી છે અને એક જ્ઞાનાર્થીએ અસ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે: લિલિત શ્રીયશુધુપર્યાય રાસની પ્રતિ—

‘ઉપાધ્યાયશ્રીયશોવિજયગણિકસ ત્વોપજ્ઞત્યાર્થ રાસઃ સર્ગાન્ [:] લિલિત (!) મારમક સં. ૧૮૦૧ વર્ષે માસચૈત્ર વરિ ૩ મુકુવાસે વર્ષરાગ્નાદમયે ણિપ્રકૃતેઽસ્તિ ।’

આના જૂજ કામલા આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. કાળાંતરે એમની શુભવાતી કૃતિઓ ઉપર બાલાવપ્રોથ અને શ્રીમુલ-વીરવિજયે પોતાની શકિતઅનુસાર તેમના ‘અધ્યાત્મસાર’ સંસ્કૃત શ્રય ઉપર ટીકો લખ્યો છે. પણ એમના પ્રીઠ વિદ્વાત્યર્થ શ્રેયોને તેમના પછી ભણવા જેટલી બુદ્ધિ કોઈનામાં રહી નહિ એટલે તેના તરફનું લક્ષ યોગ્યતા લાગ્યું.

૧. ‘વેદ ૨૮ નવમ્યુ ૨૮ માધિ ૧૬ વિધુ સંખ્યાઈ, એ સંવત્સર આરંભ,

માસ વસંત પૂર્ણિ તિથિ પચમી, ઉત્તમ સુર સુરવારંભ— (અમરદત્ત—મૈત્રાનંદ ગ્રંથ)

ધોમામુ રહી સી વાખી અર્ધિન...શ્રીનવચિત્રવ વિબુધવર રાજે...અવિનય ઉવગાવ શિરોમણિ... તત્ત્વ ૫૪૫૫ મનુકર સરિષેઠ નેવકમાં સિરતાનજ...અમરદત્ત મિત્તલંદ રાજ તત્ત્વવિનય કવિરાજક અકતપદિત સંભાભામિત્રભાદરવચરિતકાવમાન પદિન થી ૧૬ થી તત્ત્વવિનય અગ્નિ તત્ત્વપ્રાપ્ત સકલમણિનુમ્પ અગ્નિ થી શ્રીસદ્ગુણિત્રવ ચ બુદ્ધચરુકમલેન્દ્રે નમઃ । અ તે—શ્રીનવચિત્રવ...શ્રીનવ- વિનય રાચક છત્તરં...નેવક તત્ત્વવિનય—ઈતિ થી મહાવીરજિન બાવ ૨૮ સિ. અગ્નિ પ્રેમવિનયેન શિષી- થકે સંવત ૧૭૦૧ વર્ષે પોષ વરિ ૩ દિને થી વિજયપુર સ્થાપુર પોચીસો— (સં પૂ. ૧ ૧ ૭ પૃ. ૨૨૮)

૨. ‘તેન મૂર્તિ કવિને ભ ૨ પદ ૩૬ (આ મીળાનજ એ મીળામજ, વહેદા નિરંજનું વેદનું (પહેલા થી ની સી આઈ) ગત્યેન -ગેદના અને ગત્ય વચ્ચેનું-ગત્યન નેદ્યન છે. આ ગેદનનું નામ-કેવળ તપો નીસા. ૧ ૨-૩ આદેવ દ્વ છે.

૩. ‘તેન મૂર્તિ કવિને ભ ૨ પદ ૩૬,

એમણે ક્યાં ક્યાં અને ક્યારે ક્યારે વિહાર કરતાં સ્થિરતા કરેલી તંદાં ચેતનામાં કરેલાં, ત્યાં કાળ કેવી રીતે નિર્ગમન કરેલો, તેનો પત્તો મળે છે. કાશીના અધ્યાસ પછીની ચાર કૃતિઓ સં. ૧૭૦૬ની કાળ મર્યાદામાં આવી શકે. તેમાં ‘દ્રવ્યશુષુપ્ત્યાયસસ-સ્વોપન સંસ્તબક’ ગુણકમે પ્રથમ છે જે પણ સ્વનાનું સ્થાન અત્યંત લાગતું નથી. એમાં કાશીના અધ્યાસના પરિપાકરૂપે મળેલી સફળતાને જણાવી છે. સ્વનામાં પણ બહુશ્રુતતા, પ્રચુર પાંડિત્ય, તત્ત્વચિંતન અને તેના સ્વાતુલ્યનું તાત્કાલીકચુર સ્ફુરણ દેખાય છે. એમાં એમનો નવો ઉત્સાહ તરી આવે છે. પદ્ય તો ઠીક છે પણ જવ-જે અત્યારના કાળ બેટલું ખેડાયેલું નહોતું એવા વખતે-એમણે ગૂજર ગિરને પસંદ કરી દર્શનિક પરિવારના તેમાં ઉતારવાનો સફળ મનોરથ સિદ્ધ કર્યો, એ આપણા અનુમાનને પુષ્ટ કરે છે.

એકસો પચીસ ગાથાના સ્તવન ‘ને અમે છેલ્લું’ ચા સં. ૧૭૧૮ પહેલાંનું માનેશું પણ વિચાર કરતાં તેને બીજું માનવાનાં કારણો પણ છે. સાધુઓના આચારો અને વિચારો વિદ્યુતપણાને પ્રભેદા અને તેનાથી જે જે સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ અને દુઃખમાં પરિણમી-એ દુઃખ-પરિણામને લોકોની નજર સમક્ષ લાવવાનો-અને તેના નિવારણનો-અને જે રીતે સ્વચ્છ કરેલા વાતાવરણમાં પવિત્રતા વસાવવાનો એ સ્તવનમાં પ્રયત્ન છે. આ બેડીની અસરથી પોતાનાં દુઃખોને હંકવાના જે દાંભિક બચાવો કર્યા તેનો શ્રીમદ્દેવિજયએ ૩૫૦ ગાથામાં સંખ્યા અને સંવિસ્તાર ઉત્તર આપી નિરર્થક કરાવ્યા છે.

“ નવિ નિદામારણ કહેતાં, સમ પરિણામે લટ લટના !

‘ કાક કહે નથી રી બેડી, શુભમાં નહીં કંઈ ચોડી.

“ જન મેલનની નહીં ઈલા, ઈલા દુપણ એક કંદાવ, જે ચલને પીડા થાય..

“ મક્કવચ્છ ગણે કુલ્લ સુગ, જે કાકે પયમાંથી પુરા ”

આવા પોતાના ઉદ્ગારો-કાળમાંથી રમતાં કાઢવા છે એ એમની સ્વનાઓ માટે-જે કંઈ બેડાંનું તેની અસરમાંથી ઉદ્ભવેલા છે. એટલે આ સ્તવન પહેલાં દેટલીક બેડી બેડાઈ હશે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવન પછી ‘સુમતા શતક’ અને ‘સમાધિ શતક’ ને મૂકી શકાય.

આ પછી આપણને સં. ૧૭૨૧ સુધીમાં એક-સં. ૧૭૧૮ માં વિજયમલસૂરિએ વાયકપદ આપવા સિવાયના-બીજા બનાવો તમા સં. ૧૭૩૬ થી સં. ૧૭૪૩ કે જે વર્ષમાં તેમનું હોશિયામાં અવસાન થયું એ ચાર વર્ષના ગાળો કેવી રીતે નિર્ગમન કર્યો, એ નક્કી કરવા માટેનું સાધન બહાર આવે ત્યારે ખરું.

એમના આંતર યુવનનું ઊંડાણ અમે બીજા લેખમાં જણાવ્યું છે. એની પૂર્તિમાં કહેવા જેવું એ છે કે, આ લેખમાં એમની કૃતિઓને કાવકમમાં એકની છે. તેનો એક હેતુ એ છે કે, એમના આંતર રક્તચના પ્રકારને એવા જણવાનું આવી બની શકે. પાંડિત્ય બતાવવા તેઓ સંસ્કૃતમાં સ્થાન કરતા હોય એવું નથી. તેમણે લોકભાષા પ્રાકૃત, ગૂજરાતીમાં લખવાની અગત્ય દેટલી છે, તે પણ એમણે પ્રમાદસર-‘દ્રવ્યશુષુપ્ત્યાયસસ’ના ટળામાં સમજાવ્યું છે તેમ દ્રવ્યાનું યોગ નિયમ એ શું છે? એના અનુસંધાનથી કળાપ્રાપ્તિ કઈ કઈ થાય એ વિષે તેઓ ઉદ્ભેદે છે.

“ દ્રવ્યાદિકં ચિંતાયે, સાર, શુદ્ધિ ધ્યાન ષષ્ઠિ લક્ષિણં પારઃ
તે માટે એહિં જ આધરો, સદ્ગુરુ વિષ્ણુ મતઃ ભક્ષા કરે. ”

—દ્રવ્યાદિકની ચિંતાઈ શુક્લધ્યાનનો ષષ્ઠ પાર પામિઈ, એ માર્હિ—આત્મદ્રવ્ય-શુદ્ધ-પર્યાય લેહ ચિંતાઈ શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ લેહ હોઈ, અન્ય-લેહની અલેહ ચિંતાઈ દ્વિતીય પાદ હોઈ તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય-શુદ્ધપર્યાયની ભાવનાઈ ‘ સિદ્ધ સમાપ્તિ ’ હોઈ તે તો શુક્લધ્યાનનું^૧ ફળ છઈ.

જળી, જ્ઞાનહીન ક્રિયા અને ક્રિયાહીન જ્ઞાનવાન વચ્ચે કેટલું અસમાન અંતર છે, તે ‘ યોગદષ્ટિ સમુચયમ ’ માંથી આ જ અંશમાં જતાવ્યું છે. એ ભેદ પછી—“ તેઓ શરૂમાં-ખાદ્યસુખ હોઈ, સમ પરિણામ રહિત, ખંડન-મંડનમાં પડી બચા હતા. ” એવા ઉલ્લેખનો નિષ્કર્ષ કરવો ભેઈએ. માનમદ માટે ‘ વહાણ સમુદ્ર સંવાદ ’ થી ‘ સહલી પડતીની સત્તાથ ’ સુધી શું શું કહી બચા છે તે ધ્યાનમાં લેવું ભેઈએ. અને લોકોને છક કરી નાખવા માટે, એક સ્ત્રીક ઉપર ૩ છ મહિના સુધી વ્યાખ્યાન ચલાવતા, આ જૂઠાણા માટે ‘ અગ્નિધાર અંગની સત્તાથ ’ વિશે જોણતાં, કહી, લીધું છે. એમની શૈલી સ્વાત્મક-અતિસંક્ષેપમાં છે, જે ઘણા અર્થનો સમાવેશ કરે છે.

સમ્યક્ત્વ આશ્રયી છુલ્લુસુસંગિતા, એ તો એમનામાં મોટામાં મોટો શુભ હતો. ‘ યોગદષ્ટિ ’ નો એનો દાખલો તાલો જ છે. ‘ ગીતા ’ ના, ‘ યોગવાશિષ્ઠ ’ ના સ્ત્રોકોને પોતાના અંશમાં સમ્મનચાલે ઉતાર્યા છે. દિગંબર મંથિનો અનુવાદ તથા તે ઉપર ટીકાઓ લખી છે. આનંદજન એવા મહાયોગીને મળવાની એમને ઘણી તાલાવેલી છે અને મળે છે ત્યારે—

“ આનંદ કે સંગ સુખસ દ્વિગિદે જમ, તથા આનંદ સમ ભયો સુવશઃ
પારસ સંગ લોહા એ ફરસત, કંથન હોવ હી તાકે કસ. ”

આ ઉક્તિમાં તેમની કેટલી બધી વિનમ્રતા લેવાય છે!^૨

એ જ નમ્રતાથી ઉપાન વિનયવિજયનો અધૂરો રહેલો રાસ પૂરો કર્યો તે સાથે એમના ગીતાયોગજ્ઞાના તથા અન્ય શુભોનો મહિમા આપે છે !

હા, એમણે કટુ વચનો ઉચ્ચાર્યા છે, તે પરિસ્થિતિએ સહેલી કુટિલતા સામે. એમણે કોઈની બ્યક્તિગત નિંદા કરી નથી. એટલી સામાન્યતા એમનામાં હતી નહિ. એમની શાસ્ત્ર-સિદ્ધ પ્રજ્ઞાએ ભેચુ કે, સર્વ વર્ગના લોકોનો સાચો માગ શો ૩ તે બે બતાવવામાં નહિ આવે તો લોકો દિગ્મૂઢ બની ગમે તે વિભાજે ચલી જશે ! કેમકે એ સમયમાં ભેજો સિદ્ધાંત ચોરી કરી, અર્થની દેશના છઈ, ધામધૂમની ધમાધમ ચલાવતા હતા ! અને એ રીતે

૧. સમાપ્તિ ધ્યાન ‘ પાનજવચોર દલન ’ માં વર્ણવ્યું છે, જે અને અમારા જીન લેખમાં તેમાંનાં નૂરો આપી દર્શાવ્યું છે. ચિત્તનું ખેન વિલમ સમાનાકર ગતી બધ એ સમાપ્તિ છે એના ચાર ભેદ છે. જે બધા સતીજ હોઈ સપ્રજાત (ચિત્ત) કહેવાય છે. ભેન સત્તમાં સમાપ્તિની મત્તજન એ બંધનાઓથી છે કે જે ભાવનાઓ ચિત્તમાં એકાગ્રતા ઉત્પન્ન કરે-એનો અનુક્રમ શુક્લધ્યાનવ્યાખ્યા આત્માએ કરે છે. મોહની ઉપશમ-દશા અર્થાત્ ઉપશમશ્રેણિમાં સપ્રજાત સમાપ્તિની તરફ સળીજ અને મોહની સીધી અવસ્થામાં અર્થાત્ ક્ષપકશ્રેણિમાં અપ્રજાત સમાપ્તિની તરફ નિર્ગોજ પડતી લેવી.

વિષય રસે રાચી મોહના મદમાં મેલત યંયા હતા, તેમજુ તે કાર્ય ખુલ્લું કરવા અને તેમાં લોક ફસાય નહિ એવી કરુણાથી પ્રેરણાને લખ્યુ છે.

"કુચરના વાસના પાસમાં, હરિજી સમ લોક સપાકા. "

અશરણપણે ટાળવાનારના હૃદયને અર્થે અકારુ કાર્ય કરવું પડ્યું છે. એ એમનો અનાચાર સામે પ્રજાવિત પ્રયત્નકૌપ હતો.

"કસલકારી કામઘડી સરેલા પોનાના બોલને ચાપવા જિનવચનને બાજતે કોડે અન્યથા દાખવે; અને વળી કોઈ નિજ કોપને કોડવા-કોઈ મતને-કંઈને રોષવા વચની દેશના પાલો-મંજુલિ સત્ય ભાષે નહિ "

આવી કુખંઠ સ્થિતિ એક, કયો જ્ઞાનચેત્વી અને કમચેત્વી શાંત બેસી શકે ?

બગંડેલા વાતાવરણને સુધારવા-એ બગાડો કરનારા માણસોની વચ્ચે જ એમણે નિંદરપણે કામ કર્યું છે તેઓમાં પાંદો સમજ હતી કે, આવા લોકોને ધક્કો મારી કાઢવામાં કે તરછોડવામાં કે ધૂણા લાવી દૂર ખસી ગયાંમાં કશું સાર્યક નથી. ખરું કાર્ય ત્યારે જ થઈ શકે કે દુષ્ટ લોકોની વચ્ચે રહીને જ તેમની કુદૃષ્ટાને દૂર કરવી. તેથી જ તેઓ ક્રીસલ-વિનય પંચાસમાં પીતલસેધારી-સંવેગ-પક્ષ્ણમાં જાન્યા નથી. પક્ષ—

"કંઈ તે મુનિવરા જે જે થાડે સમલાવે,
ભવસાધર લીલાએ ઉતરે સંવચકિરિયા નાવે. "

"મોહ પ્રતે હણતાં નિત આખમ બહુતા સદગુર પાસે,
ફૂપમ, કાળે પક્ષ ગુણવંતા વરતે નૃસ અભ્યાસે;
'તસ સોભાગે સ્વલ્પ મુખ એકેકેમ ઠરિ બાપે સહિયુ' ! "

આ કાળબદ્ધ રીતે મુનિચરોના શુભો એમના શુભાનુશાંગી આત્માએ ગાયા-છે અને એ રીતે એમનો ઉત્કર્ષ ઈચ્છતા-એમની સાલોસાથ ચાલ્યા છે. અને—

"તેહવા ગુણ ધરવા અણધીરા બે પક્ષ ભાવી:
જિનરાસન સોભાવે તે પક્ષ, સુધા સંવેગ પાવી. "

૧. આ વખતે તેઓ જદ યવા આવેલા એટલે પત્તપર સ્વાગવિનિમય થયો હતો સત્યવિનય પંનાસન વ્યવસાન સં. ૧૭૫૬ મહા શુક ૧૦ પાટકમાં થયું. 'વીરવંશાળી'માં વળી લખ્યુ છે કે સં. ૧૭૬૬ માં ૫. નવવિનયથી સવિત્ર મત થયો (તત્કાલ પદાવલી-વિમલ શાખા)-'જૈન ગુરુરક્ષિઓ' કામ ૨ ૪૦ ૭૫૪-સં. ૧૭૮૮ (કેડવાંકમાં ૧૭૮૬) ના ફાળે સુદિ પાચમ ગુરુચર-વિનયપ્રત્યક્ષિની અગ્રથી (સુખો એમનું અવસાન) મહિમાસાગરે પાટકમાં આગાધપત્તિ આપો. ૫. નવવિનયનું જ્ઞાનનિર્મલ સુદિ નામ આપ્યું. જેમણે સવેગપક્ષ કાઢ્યો. જુઓ- 'મંદોરણી ગત્ત' અથવા 'આનંદમસિ ગત્ત' સ. ૧૭૭૦ મહા શુક ૧૩ સંધ્યાપુર.

"નિધિ-મુક-મુનિ-સધી સંવેગ માવે, (૧૭૮૬ ફાળે સુદિ પંચમી દિવસે) પતનનપરતણે તસ પાસે ૫૬ પાખા સુત દેખે. વીરવિનયપ્રત્યક્ષિને પાસે પક્ષ સંવેગ સુદાવાજ, જ્ઞાનવિનયસરિ સપ્રતિ દોષે "

૧૨ મી પાસે વીરવિનયપ્રત્યક્ષિ અને પોતે જલુ ૧૨મી પાસે એમ 'દલભાખ્યાનની પદ્મવટીમાં' રખ્યુ છે.

તેમના તરફ પણ ચેતાનો પ્રભાવ વ્યક્ત કરી, ઉદાર દષ્ટિ સળી, તેમને દુઃખ-
કાર થકી પણ અધિકા કહી સન્માનિત કર્યા છે.^૧

પ્રસંગોપાત એ વાત જે મારા તરફથી કરી, હવે એક વાત તમા કહો-આ કવિ
તાકિંકશિરોમણિ પ્રખર વિદ્વાન અને કુરુધર પ્રભાવક હેમચંદ્રાચાર્ય પછી સર્વ શાસ્ત્ર-
પારંગત સૂક્ષ્મદષ્ટા અને બુદ્ધિનિધાન જ્ઞાનપુર પ્રતાપી મહાપુરુષ થયા એ નિઃશંક વાત
છે. શ્રીમદ્ હરિભક્તચરિત્ર જેવા વિદ્વાન જૈનશાસનમાં એક જ છે. એમની પછી એક હંબર
વર્ષ પછી આ યશોવિજય જૈનશાસનના સદ્ગુણો થયા,^૨ એમને તપમઝકના આચાર્યો-
આચાર્ય પદવી કેમ ના આપી ?

દેવને રતનપરીક્ષક બુદ્ધિ તેા-તેની નબરમાં. તેણે મૂલ્ય કસ્યા સિવાય કુદેતું નથી અને
એ રીતે એમનું મૂલ્ય 'આચાર્ય' તરીકે થયું છે. આથી જનન્યસ્થાક જેણે તેમનું શીર્ષક
એમના નામ સાથે જોડ્યું છે.

વિપમઘીત્ય પદાનિ જનૈઃ જનૈ-

હરતિ મમ્મપદાવધિ માન્વિકાઃ ।

મવતિ દેવમિવૃત્તિરપિ સ્ફુટા,

ગુણકરી પ્રથમ મનસસ્તથા ॥૧૨૧॥

મુનિક મનાયો સુવીજ મનુષ્યને, બોલતો ધીમે
ધીમે એરે દૂર કરે છે. તેમ મન્દો સર્વ પ્રથમ ગુણધારી,
દેશવિરતિ જન્મ ધીમે ધીમે વિશેષ સુદ મલી બન્યું છે.

અપ્યપ્રભસાર સ્તીક]

[શ્રીમદ્ હરિભક્તચરિત્ર]

૧ ચરચકરણ કુણ્ડીલુમા સાવપ્રધાન આદરિત રે, ધર્મ કિરિયા ગુણ અપવર્તી મન્મથોગથી તરિધ રે
(૨૬૩) ૬ સુ પ ૨૦.

ખાલાદિક અલકૂલ કિયાથી આપે મન્મથોગી;

અખાતમ મુખ ચેલ અખાતે, કેમ નહિ કહીએ ચેલી (૩૫૦ મા. ૨૮)

આ બધું એમણે પૂર્વચરિત્રોના આધારે કહ્યું છે (જુઓ ચેલ ૬, સ)

શુદ્ધ સવેગી કિરિયા ધારી પણ કુટિલાઈ ન થકે (કે સુ સ) શુદ્ધમધ્યક ચાલ્યું નથીએ (સુ સુ.સ)

૨ ૨૫. મો. ૬ દેસાઈ (કે સુ ક ભા. ૨, ૨૬૦ યશોવિજય).

અદારમી સદ્ગીના મહાન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી

[૬૦૬ પરિચય]

[લેખક : પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયપદ્મસ્થિત મહારાજ]

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજના જીવનચરિત્ર અંગેની આધારભૂત માહિતી મહુ ઓછા પ્રમાણમાં મળે છે. તે એ ' શ્રી. યશોદાત્રિશિકા ' શીર્ષક પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલા કાવ્યનો પ્રાકૃત ભાષાને નહિ અલગનાર એવા સામાન્ય વાચકવર્ગને તેમજ જીભ વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી થઈ પડે એ હેતુથી મૂળ એ જત્રીરીને લક્ષમાં રાખી જીભ અંગેનો ઉપયોગ કરીને અહીં એ દરેક સ્થોકનું વિષય વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે. વિવેચનમાં મૂળ જત્રી-શીનો તે તે સ્થોક દર્શાવવા માટે દરેક સ્થળે શરૂઆતમાં કૌંસમાં તે તે અંક આપ્યો છે.

(૧) શુભરાત દેશમાં આવેલા ખંભાત જંદર નામના પ્રસિદ્ધ નગરમાં રહેલા શ્રી. સ્તંભનપાર્શ્વનાથ પ્રભુને પ્રણામ કરીને તેમજ જેઓ મારા આત્માના પરમ ઉદ્ધારક છે તે મારા પરમપૂજ્ય પરમોપકારી ગુરુવર્ધ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ (વજ્યનેમિત્તૂરીધરજી મહારાજના પરમ પવિત્ર ચરણકમળને નમસ્કાર કરીને ન્યાયવિચારક ન્યાયાચાર્ય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ-જેઓ લગભગ ત્રણસો વર્ષ ઉંચર આ પૃથ્વીતલને પાવન કરતા વિચરતા હતા, જેઓ સ્વસિદ્ધાંત પરસિદ્ધાંતના જ્ઞાતા હતા, જેઓ ન્ય.યશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં જગતના પ્રખર પરિણામે પણ આશ્ચર્ય પમાડે એવા જ્ઞાનવાળા હતા, જેઓ ચારિત્રની આરાધનામાં અર્ચવ કુશળ હતા, જેઓ પ્રાચીન અને નવ્ય ન્યાયના તેમજ ધર્મસિદ્ધાંતના અંગે ખનાવવામાં અતિવીરુદ્ધ યુદ્ધિવાળા હતા-તેમનું, તેમની શિષ્યપરંપરામાં ધયેલા શ્રી. કાલિવિજય મહારાજકૃત 'સુબસવેલી ભાસ' વગેરે ગ્રંથોના આધારે હું ચરિત્ર રચું છું.

(૨-૩) પરમપૂજ્ય શ્રીહરિભક્તસ્થિત અને કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરીધરજી વગેરે શ્રીજૈનશાસનના સર્વજ સરળા અને જ્ઞાનવાળા અનેક પૂર્વાચાર્યો થયા તે પછી ન્યાયશાસ્ત્ર વગેરેમાં નિપુણ અને પ્રતિભાશાળી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી વાચક ગયા, તેમને હું મન, વચન, કાયા વડે નમસ્કાર કરું છું

(૪) ઉપાધ્યાય મહારાજે સંસ્કૃત ભાષામાં 'ન્યાયજળકણ્ઠ, જ્ઞાનગિંદુ, અમ્યાત્મસાર' વગેરે અનેક ગ્રંથો બનાવ્યા; પ્રાકૃત ભાષામાં 'શ્રીગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય, ઉપદેશસ્થ' વગેરે અનેક ગ્રંથો બનાવ્યા, શુભરાતી ભાષામાં 'આહીનજુએ, સવાસો, દોહસો ગાથાનાં સ્તવનો.'

ને 'દ્રવ્યસુધાપર્યાયનો રાસ' તથા શ્રીવિનસ્તવનની અનેક 'ચોવીસી' વગેરે ધણા અથો બનાવ્યા તથા હિંદી ભાષામાં પણ પ્રભુલકિતના 'પદો' વગેરે રૂપ અનેક અથો બનાવ્યા છે એ અથો ઉત્તમ ભાવાર્થવાળા અને અંશીર અર્થવાળા છે. એવા મહાન અથોના રચનાર શ્રીયશોવિનયજી વાચકને હું વંદના કરું છું.

(૫) શ્રુતજ્ઞાનને ધારણ કરનાર એવા, ઉપાધ્યાય-વાચકરૂપી જનનમંદસને દિપાવવામાં સ્વર્ણ સૂરખા, અને જગતમાં વર્તતા કુમરોના ધર્મને માનનારા અને સગી દેવી એવા દેવ-સુરુને માનનારાનાં હૃમંતોનો સ્વાહાદ શૈલીથી નાશ કરનારા, પૈર્યગુણવાળા અને 'આચારાંગ' વગેરે સ્વદર્શનના (જેન દર્શનના) સિદ્ધાંતોને તેમજ શ્રુતિઓ આદિ પરદર્શનના સિદ્ધાંતને ભણનારા એવા શ્રીયશોવિનયજી વાચકવરને હું સર્વદા વંદના કરું છું.

(૬) ધર્મી જનોના સસુહાચર્યી પ્રશંસાપાત્ર થયેલા સુજસત દેશમાંના વડોદરા ખાતેના કલોલ ગામ અને પાટણની થયમાં આવેલા કનોડા નામના ગામમાં જેમનો જન્મ થયો હતો તે શ્રીયશોવિનય ઉપાધ્યાયને વંદના કરું છું. (અહીં શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજની જન્મશ્રુતિ તરીકે-કનોડા' ગામ જણાવ્યું તે 'સુજસવેલી ભાસ' વગેરે અંથના આધારે કહ્યું છે)

(૭) તેમના પિતાજી નામ નારાયણદાસ અને માતાજી નામ સૌભાગ્યદેવી હતું. આ માતાપિતાના એ મોટા પુત્ર હતા. તેમના નાના ભાઈજી નામ પદ્મસિંહ અને તેમજ પોતાજી નામ જશવંત હતું.

(૮) તે સમયમાં પવિત્ર ચારિત્રવાળા પરમપૂજ્ય પંડિત શ્રીનયવિનયજી મહારાજ એ બિલ્લામાં વિકસતા હતા. તેઓ વિ. સં. ૧૬૮૭માં પાટણની નજીકમાં આવેલા કુષ્ઠવર નામના ગામમાં ચોમાસુ રહ્યા હતા. ત્યાં ચોમાસુ પૂરું કરીને ગામેગામ વિકાર કરતા અને બન્ય હવેને ધર્મદેશના દેવામાં નિરંતર ઉષમવાળા તે શ્રીનયવિનયજી મહારાજ વિ. સં. ૧૬૮૮માં કનોડા ગામે પધાર્યા.

(૯) પોતાના ગામમાં સુરુમહારાજ પધારેલા જાણી સૌભાગ્યદેવી નિત્ય પોતાના જશવંત ને પદ્મસી નામના બંને પુત્રો સહિત વ્યાખ્યાન સાંભળવા જતી હતી. ત્યાં શ્રીનયવિનયજી સુરુમહારાજની સંચારની અસારતા દર્શાવનારી વાણી સાંભળીને શ્રેણે વૈરાગ્યભાવના ભગવાચી માતા અને બંને પુત્રો-જેમ શ્રેણે જણાવે નયવિનયજી મહારાજના વરહ હસ્તે અણહિલપુર-પાટણમાં વિ. સં. ૧૬૮૮માં દીક્ષા અંજ કરી.

૧ કહેલું, કહેલું-આવી નામ પણ અન્ય જણાવ્યાં છે

૨ પદ્મસિંહ શ્રીયશોવિનયજી મહારાજના સહોદર જ્યાં હજી નાના ભાઈ ઉર મોટારાઈ પૂરુ સામણી ધાવના હજી જેમ 'શ્રીમદ્વિનયજી' આદિનો અંતિમ અથ વગેરે એનાં નિર્ણય થાય છે-
ગુરુ-ગ્રેખા યત્ત ચ સય વસાવેયો જાત નુચી સોવર ॥ તથા-પાંડિત્યવિજય-મહારાજને પદ્મ-યશોવિનયજી આ દીક્ષા સમયે ૫૦ની રૂઝ કે ૫૫ વર્ષની મોટી ઉંમર નહિ થાય, જેમ પંડિત્યસિંહ અથોના અવનોકનથી જણાય છે

૬૦ (૧૦) ગુરુમહારાજે માતૃશ્રી સૌભાગ્યદેવીના જગત્ત નામે મોટા ગુરુ મુનિ જગ-
વિજય નામ સ્થાપ્યુ, અને નાના પુત્ર પદમસીનું મુનિ પદવિજય નામ સ્થાપ્યુ. એમાં મુનિ
જગવિજયજી એ જ બાણવા કે જેમનું આ દત્તોત્તરે જીવનચરિત્ર દર્શાવાય છે. (દીક્ષા
આપ્યા પછી માતાનું શુ નામ સ્થાપ્યુ તે સંબંધી હકીકત જણાવી નથી.) તે જ સાક્ષમાં
(૧૬૮૮ માં) આચાર્ય શ્રીવિજયદેવમુરિજી મહારાજે બનેને વડી દીક્ષા આપી.

૬૧ (૧૧) શ્રીગુરુમહારાજની કૃપાથી મુનિ શ્રીજગવિજયજીએ (એટલે શ્રીયશોવિજયજી
જીવ્યાયામ મહારાજે) પોતાની અગ્રામ બુદ્ધિના બળથી સ્વ અને પર એમ બંને સિદ્ધાન્તોના
એટલે કે 'આચાર્ય' આદિ સ્વસિદ્ધાન્તના અને ક્ષુતિકો આદિ પરદર્શનોના સિદ્ધાન્તના
પણ અમુક અંશે વિશાળ જ્ઞાનવાળા થયા. આ રીતે દીક્ષા લીધા બાદ અદ્ય સમયમાં અનેક
શાસ્ત્રોના હંમસર અભ્યાસદ્વારા તત્ત્વપરિચય મેળવવા સતત પ્રયત્નશીલ બન્યા હતા.

(૧૨) અમુકમે વિ. સં. ૧૬૯૬માં શ્રીજગવિજયજી આદિ શિષ્ય સહિત ગુરુ
મહારાજ શ્રીનયવિજયજી આમાનુષામ વિહાર કરતા અને માર્ગમાં અનેક જીવોને પ્રતિબોધ
પમાડતા રાજનગરમાં એટલે જૈનપુરી અમદાવાદ નગરીમાં પધાર્યા.

(૧૩) અહીં (અમદાવાદ)માં વિ. સં. ૧૬૯૬માં અનેક સલાજનોની સમક્ષ શ્રીજગ-
વિજયજી મુનીશ્વરે આઠ અવધાન કર્યાં, કે જેમાં તેમણે આઠ સલાજનોમાંના દરેકની આઠ
આઠ વસ્તુઓ-કોઈનું અસ્તિત્વ, કોઈનું કાવ્ય, એમ ૬૪ વસ્તુઓને બસબર યાદ રાખીને
અનુક્રમે તે વસ્તુઓના ભવાબ કહી દેખાડ્યા. આ રીતે પોતાની સ્મરણશક્તિનો પરિચય
કરાવ્યો. શ્રીજગવિજયજીનું બુદ્ધિબળ એમને અમદાવાદનિવાસી શ્રાવક ધનજી સૂરા
“બહુ જ રાજ થયા.”

(૧૪) આ પછી શ્રીધનજી શેડે શ્રીનયવિજયજી મહારાજને વિનંતિ કરી કે, ‘હે
ગુરુવર’! આપશ્રીના શિષ્ય શ્રીજગવિજયજી મહારાજ ઘણા મુદ્દશક્ષુ છે, ઘણા વૈરાગ્યવાળા
છે અને ઘણી બુદ્ધિવાળા છે માટે આવા બુદ્ધિમાન શિષ્યને છપે દર્શનના મોટા મોટા
અન્ધો બાણવા થાય છે. કારણ કે આપના આ શિષ્ય છપે દર્શનનાં શાસ્ત્રોમાં નિપુણ
થઈને શ્રીજૈનશાસનની પ્રસ્થાવના કરી શકે એવા છે.’

(૧૫) ધનજી શેડે આપરે શ્રીયશોવિજયજીને બાણવા માટે નયવિજયજીને આમંત્ર-
ણરી વિનંતિ કરી ત્યારે ગુરુમહારાજે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે, ‘હે ધનજી શેડ!
શ્રીજગવિજયજી બરેબર સુવક્ષ્યુ અને ઘણા જ બુદ્ધિશાળી શિષ્ય છે. બે છપે દર્શનના
શાસ્ત્રોમાં નિપુણ થાય તો અવશ્ય એ શાસનપ્રત્યાવના કરી જૈનશાસનને દિપાવે તેવા છે
મારા શિષ્યની બુદ્ધિની ખરીક્ષા તમોએ કરી તે યથાર્થ કરી છે. પરંતુ શિષ્યને બાણવાની
બાબતમાં મોટી મુશ્કેલી એ છે કે છપે દર્શનના શાસ્ત્રોનું અતિવિશાળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું
મુખ્ય સ્થાન તો કાસી-વાલુરની નગરી છે, કાસ્યુ કે ત્યાં જ સ્ક્રમ બુદ્ધિશાળા મહાન ન્યાય-
શાસ્ત્રીઓ, સહિત્યશાસ્ત્રીઓ, વેદાન્તશાસ્ત્રીઓ ને દર્શનશાસ્ત્રીઓ વસે છે અને શુનસત

વગેરે દેશોમાં વિશાળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું કાર્ય એવું પ્રસિદ્ધ સ્થાન નથી. વળી, તે કાશીના શાસ્ત્રીઓ ત્યાં શિક્ષાદાત્રિને છવે દર્શનના બે મહાન ગ્રંથો લખાવે છે તે ધન વિના બહુવિધ શક્ય નહીં. તેમજ અહીંથી કાશી સુધી જવું તે પણ મોટી મુશ્કેલી છે. મટે એ બાબત બહુ વિચારણીય છે.

(૧૬) આ પ્રમાણે શિક્ષને કાશી લઈ જઈને લખાવવા સંબંધમાં શુરુમહારાજે અધ્યાપકના પગારની મુશ્કેલી બતાવી ત્યારે તે સાંભળીને ધનજી શેઠે કહ્યું કે, 'હે શુરુરાજ! આપે જે પગારની મુશ્કેલી કહી તે સાચી છે પરંતુ આવા મહાન પુરુષોશાળી અને શાસનપ્રભાવી શિક્ષને માટે અભ્યાસની સગવડ કસવી કેવી એ અમારું કાર્ય છે માટે આ બાબતમાં હું રૂપાનાણાના ૨૦૦૦ (બે હજાર) દીનાર (મહાર) ખર્ચ કરવા તૈયાર છું. માટે આપ કાર્ય પણ સંકેત સખ્યા વગર શિક્ષને લઈ કાશી પધારો.' આ પ્રમાણે ધનજી શેઠનાં વચન સાંભળી પોતાના શિક્ષને લખાવવા માટે સાત મુદ્દે કાશી તરફ વિદ્યાર કરી, અત્યંત આવડા અનેક ગામોમાં જઈ લોકોને પ્રતિજ્ઞા કરતા કરતા અને શિક્ષને લખાવવાની ઉત્તમ સગવડથી સર્વોપ પામતા શ્રીયશોવિજયજી વગેરે શિક્ષ સહિત શ્રીનિયમિતજી શુરુમહારાજ કાશીનગરમાં પધાર્યા.

(૧૭) કાશીનગરમાં આવીને લખાવનાર ઉપાધ્યાયની સગવડ ચલાવવાને કરીને જીસમ પુરુષોશાળી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે કાઠાણુ વિદ્યાશુરુઓની પાસે છવે દર્શનના તાત્પર્ય વાળા-સૂક્ત્યવાળા ગ્રંથોનું અધ્યયન શરૂ કર્યું.

(૧૮) તે છવે દર્શનના ગ્રંથોમાં ન્યાયશાસ્ત્રોમાં પ્રાચીન અને નવીન ન્યાય એમ બે પ્રકારનાં ન્યાયશાસ્ત્રો છે તે બંનેના ગ્રંથો ત્રણ વર્ષમાં ચર્ચાઈ બહુ લીધા. અને એમાં નવીન ન્યાયનો 'તત્ત્વચિંતામણિ' નામનો ગ્રંથ જે બહુ કઠિન છે તે પણ અત્યંત કાળમાં પુરુષોશાળી પ્રમાણથી લખી લીધો.

(૧૯) એ પ્રમાણે છવે દર્શનના શાસ્ત્રોમાં નિપુણ જ્ઞાન અને તેમાં પણ ન્યાય-શાસ્ત્રમાં વિશેષ નિપુણ થઈને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ-કાશીનગરમાં કોઈક વાર ચર્ચા માટે મળતી વિદ્વાનોની સભામાં જઈને ચર્ચાવાદ સાંભળતા હતા. એક વાર તે વિદ્વાનોની સભામાં એક મહાન તાર્કિક-નૈયાયિક સંન્યાસી આવ્યો. તેણે પોતાના ચર્ચાવાદમાં સર્વ વિદ્વાનોને હિંમતુદ્ધ જેવા બનાવી લીધા તે વખતે જ્યારે તે સંન્યાસી સામેના ચર્ચાવાદમાં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પોતે જિંદા રહ્યા અને તેની સાથે ઘણી વિલક્ષણ અને વિવિધ સુક્તિઓથી વાદવિવાદ કરી એ સંન્યાસીને શીખ નિરુત્તર કરી હરાવ્યો. આ વખતે કાશીની આવી મહાન પંડિતોની સભામાં સંન્યાસી સાથે જીત મેળવવાથી શ્રીયશોવિજયજી ઘણી જ ચિરંજીવીની પ્રતિજ્ઞા મેળવી, અને તેઓથી મહાન વિજ્ઞાન તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા.

(૨૦) એ પ્રમાણે કાશીની સભામાં મહાન તર્કવાદી સંન્યાસીની સાથે જીત મેળવવાથી અને પોતાની સભાનું જોડન સાત્તવવાથી બહુ હર્ષ પામેલા ત્યાંના વિદ્વાનોએ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને 'ન્યાયવિદ્યાર'ની પદવી આપી ત્યાર બાદ શુરુમહારાજ શ્રીનિયમિતજી

મહારાજે વિચાર કર્યો કે શિષ્યને ભણાવવા સંબંધી જે કાર્ય માટે અહીં આવ્યા હતા તે કાર્ય હવે સમાપ્ત થયું છે, અને ગ્રંથિય હવે પ્રગળ વિદ્વાન અર્થે છે, માટે અહીંથી વિહાર કરવો આવશ્યક છે. કારણ કે યુનિના માર્ગ પ્રમાણે કેઈ એક નગરમાં એક ચોમાસાથી અધિક ચોમાસુ કરતું યુક્ત નથી પરંતુ શિષ્યને ભણાવવાના મુખ્ય શાખને વિચારી અહીં આટલી મુદત રહેવાની જરૂર હતી તે હવે પરિપૂર્ણ થવાથી વિહાર કરવો ઉચિત છે. એમ વિચારી કાશીથી વિહાર કરીને તાકિડકોથળ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ વગેરે શિષ્ય સહિત શ્રીનયવિજયજી મહારાજ પ્રયાણ કરતા આગ્રા નગરમાં આવ્યા.^૧

(૨૧) રાજ્યપૂર્વ કાશીમાં સ્ત્રી વણા ગયોનો અભ્યાસ કરીને જે બીના કેટલાક ન્યાયમથોનો અભ્યાસ બાકી હતો તે અહીં આગ્રામાં ચાર વર્ષ સુધી રહીને નૈપાથિક પંડિતો પાસે પૂરો કર્યો.

(૨૨) આ વખતે આગ્રા વગેરે નગરોમાં બનારસીદાસ નામના પંડિતોના મત કે જે થણે ભાગે દિગંબર મતને અતુસરતો હતો અને એકાંત નિરક્ષ માર્ગને પોષતો હતો તે થણે પ્રચલિત થયો હતો. અતુકે બનારસીદાસનો શિષ્ય કુંવરજી નામે થયો. તે થણે પોતાના શુદુના મતનો પ્રચાર કરતો હતો. આ વખતે શ્રીકૃપાધ્યાય મહારાજે આ મત જૈનશૈલીને અતુસરતો નથી એમ યુક્તિપૂર્વક સમજાવીને તે મતના શ્રાવકો વગેરેને જૈનધર્મમાં સ્થિર કર્યા હતા. આ રીતે બનારસીદાસનો^૨ દુર્મત દૂર કરીને શ્રીયશોવિજયજી

૧ પોતાના શુદુમહારાજે તદ્દવિધાનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરાગ્યો, પોતે કાશીમાં વિજય મેળવ્યો, અને પંડિતોએ ‘ન્યાયવિશારદ’ પદની આપી એ બીના શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે સ્વપૂર્ણ ‘ન્યાયમહાન્યાય’ (બીમહાવીર સ્તવન)ના ૧૦૦ માં ન્ધોક વગેરેમાં જણાવી છે-તે આ પ્રમાણે-

“મહો જૈન કાશીવિવુપવિક્રાપવિદરો । સુધા વરદવચ્ચ સમવલમીર્મીક્ષિતસુધામ્ ॥

ચ ખીમદુગુર્નિર્વાદવિજયૈશ્વરીસિકી પ્રક્રિષ્ઠઃ । પ્રેમ્યા વસ્ય ચ સપ વપચિકવો વાતઃ સુધીઃ કોવર ॥

દસ્ય ન્યાયવિશારદસવિકિદ વસ્ય પ્રવત સુપૈસ્યૈવા કુવિરવનાલુ કુવિનામાનન્દવસ મવાઃ ॥”

૨ અહીં જણાવેલ બનારસીદાસ સત્તરમી સદીમાં દયાવ હતા તે દિદી બાબાના જૈન કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા તેઓ આગ્રાના સ્થાનક મીરાલ વૈસ્ય હતા તેમના પિતાનું નામ ખગચસેન હતું અને વિ. સ. ૧૬૪૩ માં જોનપુરમાં તેઓનો જન્મ થયો હતો. તેઓએ યુનિશી બચાનુબંદજી પાસે વિ. સ. ૧૬૬૦ સુધી કાન્યાદિ અધ્યોત અભ્યાસ કર્યો હતો. અને તે યુનિના જ સમાજકક્ષી ૧૬૬૪ વી સાર્વિક મદદિ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય ગમીને અસદ્ વાસનાથી પાછા હડપા આગ્રામાં તેઓ અર્ધગણજ નામના અધ્યાર્મતંત્રિકનો સમાજમાં થયો તેથી અને ‘સમયસાર’ના વાચનથી તે નિશ્ચય માર્ગ તરફ દેરાયા આ સ્થિતિમાં તેમણે ‘જ્ઞાનપરીક્ષા’ વગેરે અથો બનાવ્યા વિ. સ. ૧૬૬૨માં પદિત રૂપાવદના સમાગમથી અને દિગંબર અંબોના પરિચયથી પૂર્વ સ્થિતિ પથકાર્થ થઈ, એટલે તે દિગંબર મતજનથી થયા આ બનારસીદાસને કુંવરજી (કુમારપાદ) અમરવ્યદ વગેરે મદદગાર અનુવાથી સિષ્યો હતા તેઓ આગ્રાજી નિશ્ચય માર્ગને પોષના હતા અને આધ્યાત્મિક તરિક્ત જાગ્રતા હતા. આ અવસરે શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજીએ તેમને ચર્ચામાં દરાવ્યા અને તેના મતનું ખડન ‘અધ્યાયમતખડન-સૂત્રિક’ ચ. મા ૧૮ અને ‘અધ્યાયમતપરીક્ષા’ (મ. મા ૧૧૮) સદીમાં સુધી જે ધર્મોત્તરવિજયજીએ આ બીના ‘યુક્તિપ્રતોષ’માં જણાવી છે. વિશેષ બીના ઐતિહાસિક અંબોથી નક્કી થેલી

સહિત શ્રીનયવિજયજી મહારાજ આગ્રાથી જનુકેને આમાતુઆપ વિહાર કરતા કરતા તેમજ માર્ગમાં પણ (શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ) અનેક પંડિતો સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરતા કરતા જૈનપુરી સરખા રાજનગર (અમદાવાદ)માં પધાર્યા

(૨૩) શ્રીનયવિજયજી મહારાજે અમદાવાદ આવી હર્ષપૂર્વકે નાગોરીશાળામાં એટલે નાગોરી સરાર્થ નામનો હતો કે જે (અત્યારે પણ રતનપોળ) ઝવેરીવાડમાં મધ્યભાગે આવેલ છે ત્યાં ઉપાશ્રયમાં સ્થિરતા કરી. તે વખતે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અનેક શાસ્ત્રોના વાદવિવાદ કરનારા પંડિતોના સમુદાયમાં જીજ્ઞાસુ આદરમાન પામ્યા, કારણ કે કોઈ પણ દર્શનનો વાહી જૈનદર્શન સંબંધી વાદ કરવા આવે તો તેઓ તેને શાસ્ત્રની મુક્તિ-પ્રમુક્તિઓથી તેમજ ત્યાયશાસ્ત્રોની પરિપાટી પ્રમાણે એવું સરસ સમજાવતા કે જેથી વાહી જૈનદર્શનની ખામી દર્શાવી શકતા નહિ, અને ઉપાધ્યાયજીએ દર્શાવેલી મુક્તિઓનું સ્વસ્થ સમજીને અત્યંત સંતોષ પામતા.

(૨૪) આ વખતે અમદાવાદમાં સદ્ગુણી જનોના સદ્ગુણને સન્માન આપનાર હોવાથી શુભરસિક અને પ્રજાજનોનું હિત કરવાની મતિવાળો એવો મહોજવખાન નામે વડો રાજ્યાધિકારી (સૂબા) રહેતો હતો. તેની નજર નીચે જ અમદાવાદ જિલ્લાનું સર્વ રાજતંત્ર ચાલતું હતું તે મહોજવખાનની રાજસભામાં શ્રીયશોવિજયજીના ધર્મશાસ્ત્રોના અથાગ જ્ઞાનની અને અત્યંત બુદ્ધિવૈજ્ઞાની પ્રશંસા થઈ આ રાજાજીને મહોજવખાનને પણ એવા બુદ્ધિશાળી ધર્મસંસ્થાસીને મળવાનું અને તેમનો બુદ્ધિવૈજ્ઞાન સાક્ષાત નજરે જોવાનું મન થયું. તેથી પોતાનો અભિપ્રાય રાજસભામાં બેસનારા અગ્રગણ્ય શ્રાવકો વગેરેને જણાવતાં તેઓએ સભામાં પધારવાની શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને વિનંતિ કરી. આથી શુરુમહારાજે પણ, સકારણ રાજસભામાં જવાથી શાસનની પ્રભાવના થશે એમ ભણી, રાજસભામાં જવાની આજ્ઞા આપી. રાજ્યાધિકારીએ પણ શ્રીજીશવિજય મહારાજના પધારવાની વાત બાધી અત્યંત રાજી થયા. રાજસભામાં મુનિમહારાજને યોગ્ય સ્થાને બેસવા વગેરેની સર્વ સગવડ કરી.

(૨૫) શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અગ્રગણ્ય શ્રાવકના સમુદાય સહિત રાજસભામાં જઈને રાજ્યાધિકારીની વિનંતિથી ત્યાં સભામાં સર્વ સભાજનો સમક્ષ પોતાની બુદ્ધિના બાગથી અદ્ધાર અવધાન કરી બતાવ્યાં, કે જેમાં ૧૮ સભાજનોની દરેકની બુદ્ધિ જુદી જુદી વાત (એટલે એક જણની અનેક વાત તેવી ૧૮ જણની કણી વાત) વાદ શખીને દરેકની વાત અનુક્રમે સંભળાવી દેવાની હોય છે એવા પ્રકારમાં ૧૮ અવધાનો કરી બતાવ્યાં. તેમનું આજુ બુદ્ધિબળ એકને સન્માધિકારી મહોજવખાન બહુ જ રાજી થયો.

(૨૬) ત્યાર બાદ હર્ષ પામેલ મહોજવખાન રાજ્યાધિકારીએ હર્ષ વડે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું બધું ઉત્સવાદિકપૂર્વક સન્માન પણ કર્યું આ પ્રમાણે અમદાવાદમાં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે શ્રીજૈનશાસનની કણી ઉત્તમ પ્રભાવતા કરી અને જેઓ જૈનધર્મ શું યીજ છે તે બિંદુકલ સમજતા નહોતા તેવાઓને પણ જૈનધર્મ પણ એક ઉત્તમ ધર્મ છે

એમ સમજતા કર્યાં. વળી, જૈનધર્મમાં કોઈ વિદ્વાન નથી, એમ કહેનાર કેટલાયે વિદ્વાનો જૈનધર્મમાં પણ પ્રખર વિદ્વાનો છે એમ સમજતા થયા.

(૧૭) અમદાવાદના શ્રીસંઘે વર્તમાન ગચ્છનાયક આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયદેવસૂરિજીની આગળ એવી વિનંતિ કરી કે ‘હે સૂરિવર્ય! અતિ જયવિજયજી મહારાજ વર્તમાન સમયમાં બહુશ્રુત એટલે ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાતા અનેક વાદિવિજેતા અને શ્રીજિન-શાસનના મહાપ્રભાવક છે માટે તેઓને ઉપાધ્યાય પદવી આપવી યોગ્ય છે.

(૧૮) એ પ્રમાણે વિનયપૂર્વક રાજનગર(અમદાવાદ)ના શ્રીસંઘે વિનંતિ કરી ત્યારે ઉત્તમ શુદ્ધિવાળા શ્રીદેવસૂરિજી^૧ મહારાજે સંઘની વિનંતિને પોતાના હૃદયમાં ઉતારી.

(૧૯-૩૦) ત્યાર બાદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે વીસરથાનકનો ઉત્તમ તપ આરંભ્યો અને તેવા ઉત્તમ તપની આરાધનાવાળા શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને પોતાના શુદ્ધ શ્રીવિજયદેવસૂરિની આજ્ઞાથી આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રભસૂરિજી^૨ મહારાજે શ્રીસંઘના બહુ ઉદ્દેશસૂચક અને અણહિનકા વગેરે યોદ્ધા ઉત્સવ વગેરેના વિધાનપૂર્વક વિ. સં. ૧૭૧૮ માં (મહિનો તથા તિથિ જણાવ્યાં નથી) શુભવાર, શુભતિથિ, શુભનક્ષત્ર, શુભયોગ, શુભલક્ષ સહિત શુભશુદ્ધિમાં અત્યંત આનંદથી ઉપાધ્યાય પદવી આપી, ત્યારથી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી થયા, અને પ્રથમ કાશીનગરમાં કાશીના વિદ્વાનોએ ન્યાયવિશારદ પદવી આપી હતી અને ન્યાયના ૧૦૦ અથો બનાવવાથી ‘ન્યાયાચાર્ય’ પદ પણ આપ્યું હતું તેથી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ હવે ‘ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય’ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી’ એવા વિશિષ્ટ નામને ધારણ કરનારા થયા.

(૩૧) પોતાના બનાવેલા ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા’ વગેરે ગ્રંથોમાં અધ્યાત્મનો વિષય, ‘ન્યાયખંડખાદ્ય-નુત્તિ’ વગેરે ગ્રંથોમાં ન્યાયનો વિષય અને ‘યોગવિશિક્ષા-નુત્તિ’ તથા

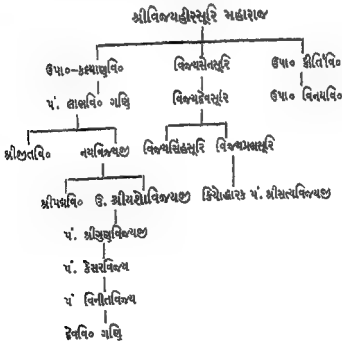
૧. શ્રીવિજયદેવસૂરિની બીના ટૂંકમાં આ પ્રમાણે બજાવી—શ્રીવિજયસેનસૂરિજીના તે પદ્ધતર હતા. પદ્ધતરીના આ પ્રમાણે તેઓ ૬૦ માં પદ્ધતર હતા તેમજે જન્મ વિ સ. ૧૬૪૩ માં, સુરિપદ-૧૬૫૬ માં સ્વર્ગવાસ-૧૭૧૨ માં ઉનામાં થયેા હતા, એમના વખતમાં ૨૫ પાકક અને ૩૦૫ પન્નાસ હતા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મસાગર મહારાજે રચેલી (૧) તપસ્યજી પદ્ધતરી (૨) શ્રીવિજયદેવસૂરિમહારાજ-સટીક (પૂર્ણ કરવાનો સમય વિ. સ. ૧૬૬૬, આના બનાવનાર શ્રીવલ્લભ પાકક છે) (૩) શ્રી. ગુણવિજયજી મહારાજે બનાવેલા-શ્રીવિજયદેવસૂરિ પ્રબધ (૪) વિજયદેવસૂરિની સન્મતિયો (૫) નેમિસાગર રાસ (૬) ધર્મિવા-નંદાબુદ્ધ કાવ્ય (માધવસરનાપૂર્તિ તેના કર્તા શ્રી. મેરવિજય ઉપાધ્યાય રચના સં ૧૭૨૭) (૭) શ્રીદિગ્ગિજયમહારાજાજી વગેરે ગ્રંથોમાં શ્રીવિજયદેવસૂરિ મહારાજનું છવનચરિત્ર વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે.

૨ શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજની હયાતીમાં (૬૧ માં પદ્ધતર) શ્રીવિજયસિદ્ધસૂરિજી મહારાજ (જન્મ-ગેડનામાં ૧૬૪૪ માં, દીક્ષા-૧૬૫૪, વાવ્યકપદ-૧૬૭૩, સુરિપદ-૧૬૮૨, સ્વર્ગ-૧૭૧૦માં) ૬૬ વર્ષની ઉંમરે કાલધર્મ પામ્યા, તેથી શ્રીવિજયદેવસૂરિજીએ પોતાની પાટે વિજયપ્રભસૂરિને સ્થાપ્યા શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજ પછી ૬૧ માં પદ્ધતર તરીકે શ્રીવિજયપ્રભસૂરિને સ્વકૃત ગચ્છની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે. તેમની બીના ટૂંકમાં આ પ્રમાણે બજાવી—જન્મ-કચ્છમાં, દીક્ષા-વિ સ. ૧૬૮૬ માં પન્નાસપદ-૧૭૦૧માં, સુરિપદ-ગધારનગરમાં ૧૭૧૦ માં, સ્વર્ગવાસ ૧૭૪૬ માં થયેા હતા.

‘પ્રાતઃજલયોગ શાસ્ત્રનીચતુર્થપાઠની વૃત્તિ’ વગેરેમાં યોગનો વિધન-એ પ્રમાણે અધ્યાત્મ, આય અને યોગના વિધયો જેમણે પોતાના બનાવેલા ઋણોમાં ચર્ચેલા છે, અને તે ઉપરાંત કર્મપ્રકૃતિની વૃત્તિ આદિમાં કર્મ વગેરેનો વિધન અને ધીબ પશુ બનાવેલા અનેક ઋણોમાં ધર્મ વગેરે વિધયો ઘણા ચર્ચ્યા છે. તેવા ઉત્તરોત્તમ ઋણોના સ્થનાર ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજજી જે પુરુષો નિત્ય સ્મરણ કરે છે તેવા સાચાશાળી પુરુષોને ધન્ય છે.

(૩૨) ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ આમાનુષ્ટામ વિચરતા અનુક્રમે શુભ-યુગ-હય-ઈન્દુ વર્ષે એટલે ૧૭૪૩ના વિક્રમ સંવત્સરમાં દર્ભાવતી નગરીમાં પધાર્યા. આ દર્ભાવતી એટલે વડોદરા પ્રાંતમાં આવેલા અત્યારનું હલોઈ નામનું ગ્રામ સમજવું કે જે વડોદરાથી હાલજામ બારેક કાઉ દૂર છે, જ્યાંનો મનોહર કારીગરીવાળો કીશ કડિયાનો ચણેલો કિલ્લો હજી પણ પ્રસિદ્ધ છે, અને જે પ્રથમ વીરધવલ રાજાની રાજધાનીનું નગર હતું આ હલોઈમાં વિ. સ. ૧૭૪૩માં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અનંતનંદિધિ સહિત ઉત્તમ મરણસાધિપૂર્વક રવળપદ પામ્યા એટલે કાળધર્મ પામ્યા. વર્તમાન સમયે હલોઈ નગરની બહાર તેમનો સ્તૂપ (દેરી) વિદ્યમાન છે. અહીં વિ. સં ૧૭૪૫ની મૌન ચોકાદશીએ શ્રીન્યાયાધ્યાયની પાકુકા પધરાવી છે.

સમ્રાટ અકબરપ્રતિગ્રાધકે શ્રીહીરવિજયજીસ્ત્રીધરજી મહારાજથી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની શિષ્યપરંપરાનું વંશવૃક્ષ આ પ્રમાણે સમજવું.

(૩૩) એ પ્રમાણે તાકિફશિરોમણિ ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીયશો-
વિનયજી મહારાજનું આ જીવનચરિત્ર-ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સદ્ગુણોના અનુસાગથી અને
તેમના અપાર જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અનુકરણ કરવાની ઈચ્છાથી અતિસંશ્લેષમાં કહ્યું છે. વર્તમાન
સમયમાં ઉપાધ્યાયજીનું અથર્થી ધર્મિ સુધીનું સર્વિસ્તાર યથાર્થ જીવનચરિત્ર મળતું નથી,
જેથી જેટલું મળી શકે છે તેટલામાંથી ઉદ્ધરીને સાત્ક્રૂત આ જીવનચરિત્ર બહુ દૂંકમાં કહ્યું
છે. આ સક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર વાંચીને અથર્થ સાંભળીને અને તેવા ગુણોની સેવના કરીને, હે
જન્ય જીવો ! તમે પરમ ઉત્પત્તિ એટલે પરમ કલ્યાણને પામે !

(૩૪-૩૫) વિ સં. ૧૯૬૩માં જે દિવસે શ્રીજોતમસ્વામીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું તે
પવિત્ર દિવસે અતિહિતમ શ્રીજૈનશાસનની આરાધના કરવામાં રસિક એવો ઘણો શ્રાવક
સસુદાય જેમાં વસે છે તે જૈનપુરી સરખા રાજનગર-અમદાવાદમાં પરમપૂજ્ય ગુરુવર્ય આચાર્ય
શ્રીવિજયનેભિસૂરીશ્રના શિષ્ય આચાર્ય વિજયપદ્મસૂરિએ પ્રિયંકરવિજયજી નામના સાધુને
બધવા માટે આ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિનયજી મહારાજના જીવનચરિત્રની રચના કરી

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિનયજી મહારાજે બનાવેલા અચોની હકીકત એક સ્વતંત્ર
નિબંધમાં જ આવી શકે એમ હોવાથી અહીં ન આપતાં તેમની સાહિત્ય રચનાઓ સંબંધી
હકીકત આ અંશમાં જ મારા બીજા લેખ (પૃષ્ઠ; ૧૮૯)માં આપવામાં આવી છે.

આત્માયમર્હતો ધ્યાનાત્, પરમાત્મત્વમમ્નુતે ।

રસવિદ્ધ યથા તાત્ત્વે, સ્વર્ણત્વમધિવચ્છતિ ॥૩૦॥

જેમ રસથી વેધાયેલું તાંતુ સુવણું અને કે તેમ અસ્તિત્વના
ધ્યાનથી આ આત્મા પરમાત્મવશને પામે છે

[સંવિચિત્ર]

[શ્રીમદ્ બસોવિનયજી

અહારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયલકૃત ગ્રંથો

[સંક્ષિપ્ત ગ્રંથપરિચય]

[લેખક : પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયલક્ષ્મણ મહારાજ]

આગળના ભાષા લેખમાં આપણે ૧૮મી સદીના મહાન જૈન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયલ મહારાજનું જીવન સંક્ષેપમાં જોયું હતું જે એ જીવનચરિત્રના બે તો ઉલ્લેખ કરાયા પ્રમાણે આ સ્થળે આપણે એમના કવન-સાહિત્યરચના સંબંધી વિચાર કરીશું કે જે સાહિત્યરચનાઓ જે મહારાજનું અહારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર અને પ્રખર વિદ્વાન તરીકે પ્રસિદ્ધ કરીને અમર બનાવ્યા છે.

આ વિષયમાં આપણે તેમની એક યાદી એક 'કૃતિયુ'—જે કૃતિના આવતા વિષય-નિરૂપણ—સંક્ષિપ્ત અવલોકન કરીશું.

ઉપાધ્યાયલકૃત મૌલિક ગ્રંથો

૧. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા—આનું પૂર્ણ નામ 'અધ્યાત્મમતખંડન' છે. મૂળ ગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં ૧૮૪ ગાથાનો છે. તેના ઉપર વાચકવર્ગે સ્વોપજ્ઞ ટીકા સ્વી છે. દિગંબરો એમ માને છે કે કેવલિભગવતોને કવલાહાર હોય જ નહિ. આ બાબતમાં અંધકાર મહાધિએ કેવળજ્ઞાન અને કવલાહાર એ અવિરોધી વસ્તુ છે એટલે જ્યાં કેવળજ્ઞાન હોય ત્યાં જ એમ મોહનીય વગેરે આદે ઘાતી કર્મો વિરોધી હોવાથી સંભવતાં નથી, તેવા વિરોધ કેવળજ્ઞાનની સાથે કવલાહારને હોવામાં નથી એ સિદ્ધ કર્યું છે. 'શ્રીસુત્રનામાં'માં ચોત્રીશ અતિશયોમાં જણાવ્યું છે કે 'પ્રભુના આહાર કે નિહાર અર્થજ્યુષાણા જીવો ભેઈ સકે નહિ.' એ વગેરે વસ્તુ સંપોટ ઠાળતા-દલીલો જીન 'કેવલીને કવલાહાર હોઈ શકે' એમ સાબિત કર્યું છે. દિગંબરો માને છે કે, પ્રભુને ધાતુરહિત પરમૌહારિક શરીર હોય. આ બાબતનું, પ્રભુને જન્મથી જ એક શરીર હોય છે વગેરે જણાવીને, ખંડન કર્યું છે. જો કેવલી પ્રભુને આહાર ન હોય તો 'તત્ત્વાર્થ'માં કેવલીને કહેલા અગિયાર પરીવહો (જેમાં શુદ્ધ પરીવહ ગણ્યો છે તે) કઈ રીતે ઘટ્યો? આવા અનેક પ્રશ્નો પૂછીને આહારની બાબતમાં પર્વામ નાનોદય પદ્ય કારણ તરીકે જણાવીને દિગંબર મતની અનેક માન્યતાને અસત્ય ઠરાવી છે. છેવટે (૧) દિગંબર મત ક્યારે પ્રગટ થયો? (૨) તેઓ ઉપકરણ નથી રાખતા, તેનું શું કારણ? આ

પ્રશ્નોના ખુલાસા કરવાના પ્રસંગે તેઓના આચાર વગેરે દર્શાવી છેવટે પ્રશસ્તિ જણાવી કર્તાએ પ્રથમ પૂછું કર્યો છે આ અંધ ઉપરની સ્વોપજ ટીકા નવીન આયતની પદ્ધતિ પ્રમાણે બનાવી છે, તે વાંચવાથી કર્તાની અપૂર્વ વિદ્વત્તા જણાય છે.

મૂળ અંધની શરૂઆતમા અધકાર જણાવે છે કે:- હું શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને અને ગરુડનાયક આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયદેવસૂરીચરણ મહારાજને વંદન કરીને યોધને અનુસાર અધ્યાત્મમતની પરીક્ષા કરીશ તેમ જ ટીકાની શરૂઆતમાં પણ જણાવ્યું છે કે, જે વાંદેવતા (સરસ્વતી) પડિતોને અથવા દેવોને વંદન કરવાલાયક છે, અને જેનું સ્વરૂપ હંકાર મંત્રાકાર ગર્ભિત છે, તે વાંદેવતાનું સ્મરણ કરીને હું સ્વોપજ(સ્વકૃત) અધ્યાત્મમતપરીક્ષાનું વિવરણ કરુ છુ ટીકાના શ્લોકનુ પ્રમાણુ ૪૦૦૦ શ્લોક છે. આ સદીક પ્રથમ દે. લા. જૈન પુસ્તકોદ્ધાર કુંડ તરફથી છપાયે છે અને તેનું ભાષાંતર શ્રીઆત્માનંદ સભા તરફથી પ્રગટ થયું છે.

૨. અધ્યાત્મસાર—કર્મરૂપી વાદળાંથી દંકાયેલા ભવ્ય જીવો અધ્યાત્મ સેવારૂપી પવનથી તે વાદળને દૂર કરી આત્મિક તેજનો અનુભવ કરી શકે છે. આ મુદ્દાથી અંધકાર આ અંધમાં સાત મુખ્ય વિભાગ (પ્રબંધ)ની અને દરેક વિભાગમાં એકાદિ અધિકારની સંકલના કરીને અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તેમા પ્રથમ પ્રબંધમાં અધ્યાત્મની પ્રશંસા, અધ્યાત્મસ્વરૂપ, દશત્યાગ, ભવસ્વરૂપ-આ ચાર બાબતનું સવિસ્તર વર્ણન જણાવ્યું છે. બીજા પ્રબંધમાં વૈરાગ્યસંભવ, વૈરાગ્યના લેહ અને વૈરાગ્ય સંબંધી જરૂરી બીના સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવી છે ત્રીજા પ્રબંધમાં મમતાનો ત્યાગ, સમતા, સંકુલ્લ અને મનઃશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ચોથા પ્રબંધમા સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વત્યાગ અને કદાચક્રત્યાગની બીના જણાવી છે. પાંચમા પ્રબંધમાં યોગ, ધ્યાન અને આત્મસ્તુતિ વર્ણવી છે. છઠ્ઠા પ્રબંધમાં આત્મનિક્ષેપ વર્ણવેલો છે. સાતમા પ્રબંધમા જૈનમત સ્તુતિ, અનુભવી સંન્યસ્તુતિ જણાવી છે. જૈન શ્વે. કેલ્હરેસ પ્રકાશિત ‘જૈન મથાવલી’ વગેરેના આધારે આ મૂલ અંધનુ પ્રમાણુ ૧૩૦૦ શ્લોક છે. આનો યથાર્થભાવ જણાવવા માટે પંચાસણ મહારાજ શ્રીગીરીવિનયજી બહુજીએ તેના ઉપર ટીકા બનાવી છે, તે શ્રીજૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ છપાવી છે

૩. અધ્યાત્મોપનિષદ્—સંસ્કૃત અનુષ્ટુપ છંદમા ૨૩૧ શ્લોકપ્રમાણનો આ અંધ છે પ્રકાશક શ્રીજૈનધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર. આ અંધમા કર્તાએ-૧. શાસ્ત્રયોગશુદ્ધિ અધિકાર, ૨. જ્ઞાનયોગાધિકાર, ૩. ક્રિયાધિકાર અને ૪. સામ્યાધિકાર-આ ચાર અધિકાર પૈકી પહેલા-શાસ્ત્રયોગશુદ્ધિ નામના અધિકારમાં (૧) અધ્યાત્મનું શુરુ સ્વરૂપ શું સમજવું? (૨) તેને લાવક કયા જીવો હોઈ શકે? (૩) કેવા પ્રકારના હૃદયમાં અધ્યાત્મનો પ્રાદુર્ભાવ થાય? (૪) કુસ્મંજરી જીવોની કેવી ચલન હાલત થાય છે? (૫) શાસ્ત્રનું સામર્થ્ય કેવું હોય છે? (૬) શાસ્ત્રની પરીક્ષા કઈ રીતે કરી શકાય? (૭) કય, છેદ, તાપનું સવિસ્તર સ્વરૂપ

૧ ટીકાકારો દ્વંડ પર્ણિય-અન્ન સ. ૧૯૦૨, જૈન ગુહ ૩, આશ્રિત રાજ્યના સોનગીર મામમાં બનિપણુ સ ૧૯૨૯, સંવત્ ૧૯૩૧ પંચાંગપદ સ. ૧૯૪૮, અને સ્વયંચંસ સ ૧૯૧૬, પૌા પદ ૮ ગુરુ-પરમપૂજ્ય શ્રીગુરુવિજયજી(સંવિદ્વજ) મહારાજ

શું? (૮) અને કયશુદ્ધિ વગેરે ત્રિવિધ શુદ્ધિ કઈ રીતે ગ્રાસ્ત્રમાં ઘટાવી શકાય? (૯) એકાંત-વાહીએ પશુ આડકતરી રીતે સ્વાદ્વાદ મળતે કેવા રૂપે સ્વીકારે છે? (૧૦) નયશુદ્ધિ, શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું? (૧૧) ધર્મવદને હાયક કોણ હોઈ શકે? આ અગિયારે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરવાપૂર્વક વચમાં પ્રમંજે જરૂરી બીના પણ સરસ રીતે વણવી છે. બીજા-જ્ઞાનયોગ નામના અધિકારમાં (૧) પ્રાતિભાજ્ઞાન કોને કહેવાય? (૨) આત્મજ્ઞાની સુને કેવા હોય છે? (૩) ખરુ વેદાણુ કોને કહેવાય? (૪) જ્ઞાની યુરુષો કઈ રીતે નિર્લેપ થઈ શકે છે? (૫) ચિંતાની શુદ્ધિ કરવા માટે કયાં કયાં સાધનોની સેવા કરવી જોઈએ? (૬) જ્ઞાનયોગ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ અને નૈવાયિક દૃષ્ટિએ કેના સ્વરૂપવાળો હોય છે, આ છ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરવી વખતે બીજી પણ જરૂરી બીના ટૂંકમાં જણાવી છે. ત્રીજા-ક્રિયાઅધિકારમાં-ક્રિયાની જરૂરિયાત જણાવવાના પ્રસંગે કઈ ક્રિયાથી નિર્મલ આવૃદ્ધિ થઈ શકે? આનો ખુલાસો જણાવીને જ્ઞાની યુરુષો પણ કમળો નાથ કરવા માટે ક્રિયાની સાધના જરૂર કરે છે, આ બીના જણાવી છે. ચોથા-સામ્યાધિકારમાં (૧) સમતા શુભવાળા છત્રની કેવી સ્થિતિ હોય છે? (૨) સમતા વિનાનું આભાસિક પણ કેવું હોય છે? (૩) પરમાત્મસ્વરૂપને પમકવામાં સમતા કઈ રીતે કેવા પ્રકારની મઠક કરે છે? (૪) સમતાથી કોને કોને કેવા કેવા પ્રકારના હાનિ થાય? આ ચાર પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરતાં છેલ્લા પ્રશ્નના સમાધાનમાં ભરત, દમકંઠ યપિ, નમિરાજપિ, સંકંતસિનિ શિખો, મેતાય, મજ્યુકમાલ, અર્ધિંકાપુમ, દમકાસી, ધીમરૂદેવા વગેરેના હાખલા આપ્યા છે. છેવટે પ્રશસ્તિ વગેરે જણાવીને અંધ પૂરા કર્યો છે.

૪. અનેકાંતઅવસ્થા-મૂળ મંથ ૩૩૫૭ સ્થાકપ્રમાણુનો છે આ મંથ સુદ્રિત છે તેમાં શરૂઆતમાં કતાં આ મંથલક્ષ્યોકની રચના કરે છે—

“લેન્દ્રસ્તોમનતં નત્વા, કીતરાગં સ્વયમ્સુભર ।
અનેકાન્તઅવસ્થાર્યા, અમઃ કશિન્વ વિશત્યતે ॥”

૫. દેવધર્મપરીક્ષા-દેવો સ્વર્ગમાં પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરે છે. પ્રતિમા નહિ માનનારા સ્થાનકમાર્ગી લોકો તે દેવોને અધર્મી કહે છે, આ વાત ખોટી છે એમ સાબિત કરનારો આ મંથ છે. એનું મૂળ સ્થાકપ્રમાણુ ૪૨૫ છે. તેના ઉપર ટીકા નથી. પ્રકાશક શ્રી. જી. ધ. પ્ર. સલા, ભાવનગર. જે ૨૭ સુલ્લેખો લક્ષમાં સંખીને ત્રયેકાર મહર્ષિએ આ મંથની રચના કરી છે તે સુલ્લેખો ટૂંકમાં આ પ્રમાણે લખવા—(૧) દેવો અસંયત છે એમ કહેવું એ નિહુર વચન છે. (૨) દેવોને શ્રુતધર્મ હોય છે એ સુલ્લેખી પણ તેમને અધર્મી ન કહી શકાય. (૩) દરેક સમ્યક્ધારી છવને સૂત્ર અને અર્થ હોવાથી શ્રુતધર્મ કહી શકાય જ. (૪) તેઓ સર્વવિરતિરૂપ સંયમને ધારણ કરી શકતા નથી, આ અપેક્ષાએ અધર્મસ્થિત કહેવાય છે. (૫) તેઓ વિશિષ્ટ યોગસંહિત છે, માટે જાલ કહેવાય છે (૬) સંયમ વિનાનું

* ૪, ૧૦, ૧૧, ૧૨ નંબરવાળા પ્રશ્નો ઉપર પૂર્વે આપ્યાં શી વળવલાવરવમૂર્તિચરણએ સ્વતંત્ર ટીકાઓ રચીને એ પ્રશ્નો પ્રસિદ્ધ કરાવ્યા છે તેમ

સમ્યક્ત્વ નિમ્ન છે આ વચ્ચે વિશિષ્ટ અપેક્ષાને બાહેર કરે છે (૭) નારક જીવોને અને દેવોને સેવ્યાઓ જુદી જુદી હોય છે. તેમાં દેવોની સેવ્યા અપેક્ષાએ પ્રગ્નસ્ત મણાય છે. (૮) સમ્યક્ત્વી દેવોને સાધુ વગેરેના વિનય કરવારૂપ તપ હોય છે. (૯) મુનિ વગેરે મહા-પુરુષોનું વૈયાવચ્ચ કરીને પણ દેવો પોતાના દેવ બવને સફળ કરે છે. (૧૦) ઇન્દ્રો સમ્ય જ્ઞાત્રી અને નિરવધ જ્ઞાપાના જોડનારા કહેવાય છે. (૧૧) ઇન્દ્રો મુનિશબ્દને અવગ્રહ આપે છે. (૧૨) અમરેન્દ્ર વગેરે ઇન્દ્રો તથા તેમના લોકપાળદેવો પ્રભુ-દેવના હાડકાની પણ આચારના કરતા નથી. (૧૩) હરિકેશીનું વૈયાવચ્ચ યજ્ઞેએ ક્યું છે. (૧૪) દેવોને સમ્યક્ત્વરૂપ સંવર હોય છે. (૧૫) ધાર્મિક વ્યવસાય કરીને સૂર્યાસિ પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરી છે. (૧૬) વિજય-દેવે પણ તે પ્રમાણે પૂજા કરી છે. (૧૭) જન્માભિષેકનો પણ તેવો જ અધિકાર છે. દેવો પ્રભુપૂજા કરે છે તે, આગળ અને પછી, કહ્યાણુ કરનારી બને છે. (૧૮) 'પત્રી' શબ્દનો અધિકાર પ્રમાણે 'પરભવ' અર્થ લેવો જોઈએ, કારણ તપસ્યાર્હિયી તેવું કૃણ મળી શકે છે. (૧૯) સ્થિતિ પણ ધર્મ જ કહેવાય. (૨૦) જ્ઞાનવંત મહાપુરુષોનો લોકોપચાર પણ ધર્મ ખસાવવા માટે જ હોય છે (૨૧) દેવોએ કરેલ વંદનાદિ પણ પૂર્વ અને પછી દ્વિતકારી છે. (૨૨) પૂજાધિકારનો સમાવેશ વંદનાધિકારમાં થઈ શકે છે. (૨૩) પ્રભુદેવે ઇન્દ્રાદિકે કરેલ વંદનાની અતુભાવના કરી પ્રભુની આગળ કરાતું નાટક બીજાં અશુભ કાર્યોના એવું ન કહેવાય. (૨૪) આજ નાટકને ભક્તિના અંગ તરીકે જણાવ્યું છે. આવી ભક્તિના પ્રભાવે દુર્ગતિ ન થાય, સમ્પત્તિનો ખંધ થાય ને છેવટે જોશ પણ મળે. (૨૫) દાનના ઉપદેશ કે નિરોધની પેઠે જિનપૂજાનો ઉપદેશ કે નિરોધ ન કરવો જોમ નહિ, કારણ કે તે અતુભંધ હિંસા છે જ નહિ. (૨૬) ચૈત્ય કે પ્રતિમાને અંગે થતી દ્રવ્યહિંસા અર્થદંડ પણ ન કહેવાય અને અનર્થદંડ પણ ન કહેવાય. (૨૭) પૂજાનું સ્વરૂપ જલ્પાવતાં અને હિંસાનું સભ્ય સ્વરૂપ સ્વપાક ઇર્ષ્યને સમજાવ્યું છે.

૬. જૈનતર્ક પરિભાષા—સ્વાદ્વાદદર્શનના પાયા એવા (૧) પ્રમાણ, (૨) નય અને (૩) નિષેપ નામના ત્રણ પરિચ્છેદવાળો આ ગ્રંથ છે. તેમાં પ્રથમ પ્રમાણપરિચ્છેદમાં (૧) પ્રમાણ એટલે શું? (૨) પ્રમાણનો તેના કૃણની સાથે અલેક્ષ્યાવ કઈ રીતે થટે? (૩) (૩) પ્રમાણના લેહો કેટલા? (૪) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કેટલા પ્રકારનું છે? (૫) સાંખ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષનું અને પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષનું વ્યત્તિત્વ સ્વરૂપ શું? (૬) ચક્ષુનો અને મનનો બ્યજ-નાવગ્રહ ન હોવાનું કારણ? (૭) અગ્રજ્ઞાદિનું સ્વરૂપ શું? (૮) તે પ્રસંગે થતી શંકાઓના સમાધાન શું? (૯) અતિજ્ઞાનના દરેક ભેદમાં બહુ-બહુવિધ વગેરે ભેદો કઈ રીતે સમજવા? (૧૦) શ્રુતજ્ઞાનનું યથાર્થ સ્વરૂપ શું? (૧૧) યંજ્ઞાક્ષરદિ ત્રણ ભેદો તથા શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદો કયા કયા? (૧૨) પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષના અવધિજ્ઞાન વગેરેના ભેદો કેટલા? (૧૩) યોગજ ધર્મજન્ય જ્ઞાનમાં અને કેવલજ્ઞાનમાં તફાવત શો? (૧૪) પરોક્ષપ્રમાણનું લક્ષણ-ગર્ભિત સ્વરૂપ શું? (૧૫) તેના પાંચ ભેદો કયા કયા? (૧૬) પરોક્ષના સ્મરણ-પ્રત્યભિજ્ઞા-તર્ક-અતુભાન-આગમ ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૧૭) સ્મરણનું પ્રમાણપણુ કઈ રીતે થતી શકે? (૧૮) તેને માનવાની જરૂરિયાત શી? (૧૯) પ્રત્યભિજ્ઞાનું લક્ષણ શું? (૨૦) તેને અલગ

માનવાનું કારણ શું? (૨૧) પ્રત્યક્ષિજ્ઞામાં અનુમાન વચેરેનો સમાવેશ કઈ રીતે થઈ શકે? (૨૨) તકનું સ્વરૂપ શું? (૨૩) વ્યાપ્તિબદ્ધમાં તેની જરૂરિયાત કઈ રીતે અને કેટલી અશે છે? (૨૪) સામાન્ય લક્ષણનો બોધ થવામાં અને શબ્દાર્થના વાચ્ય-વાચકભાવની સમજણ પાડવામાં કેાની વિશેષ જરૂરિયાત પડે છે? (૨૫) તકનું સ્વતઃ પ્રમાણપદ્ધતું કઈ રીતે સમજવું? (૨૬) અનુમાનના બે ભેદો કયા? (૨૭) સાધ્ય-પદ્ધતિસિદ્ધિનું સ્વરૂપ શું? (૨૮) દષ્ટાંતની જરૂરિયાત કઈ અપેક્ષાએ સમજવી? (૨૯) હેતુનું અને તેના વિધિસાધક-પ્રતિષેધસાધક-ઉપલબ્ધિ અને અનુપલબ્ધિ નામના ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૩૦) અસિદ્ધ, વિરુદ્ધ અને અનેકાંતિક હેત્વાભાસનું સ્વરૂપ શું? (૩૧) આ ત્રણથી વધારે હેત્વાભાસને નહિ માનવાનું શું કારણ? (૩૨) આગમ પ્રમાણનું સ્વરૂપ શું? (૩૩) અનુમાનથી આગમની જુદાઈ કઈ રીતે સંભવે? (૩૪) સમજાગીનું સ્વરૂપ શું? (૩૫) તે પ્રસંગે સકલાદેશ, વિકલાદેશનું અને તેના કારણભૂત કાલ-આત્મસ્વરૂપ-અર્થ-સંબંધ-ઉપકાર-શુદ્ધિદેશ-સંસર્ગ-શબ્દસ્વરૂપનું સ્વરૂપ શું? આ પાંચીશ પ્રશ્નોના જુદાસા પ્રથમ પ્રમાણ-પરિચ્છેદમાં અંધકારે જણાવ્યા છે. બીજા નવ-પરિચ્છેદમાં નવનું લક્ષણ અને તેના ભેદો બતાવવાના પ્રસંગે શબ્દની પંચતથી પ્રવૃત્તિ કયા નયવાળો કઈ અપેક્ષાએ માનતો નથી તે વિસ્તારથી દર્શાવીને અર્પિત, અનર્પિત, બ્યવહાર, નિદ્ય, જ્ઞાનક્રિયા વગેરેનું લેક્ષ્યપદ્યનપૂર્વક સ્વરૂપ જણાવીને છેવટે નયાભાસને દૂકમાં સમજાવ્યો છે. ત્રીજા નિરોપ નામના પરિચ્છેદમાં નામાદિ નિરોપનાં સ્વરૂપ, ભેદ, પ્રયોજન દર્શાવીને દરેક નિરોપ શું શું માને છે? તે જણાવીને તેને નયમાં ઉતાર્યા છે. નિરોપાની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર જણાવતાં જીવતા પણ નિરોપા જણાવ્યા છે તક-શાસ્ત્રથી મહેલમાં ચઢવા માટે આ અંધ પગથિયા બેવો છે. મૂળ અંધ ૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણનો છે. તે જી. ધ. પ્ર. સ. ભાષનગર તસ્કથી છપાયો છે. જોમ સંભવી શકે છે કે જોમ ખીંદ પંક્તિ મૌલિકારની 'તક'ભાષા' ભેદને વૈદિક પંક્તિ કેશવમિત્રે સ્વમતાનુસારી 'તક'ભાષા' બનાવી, તેમ તે બને તક'ભાષાનું નિરીક્ષણ કરીને વાચકવચે' આ અંધની રચના કરી હોય.

૭. ગુરુતત્ત્વનિરૂપ—મૂળ પ્રાકૃતગ્રંથ ૬૦૫ છે અને તેની ઉપર વાચકવચે' પાતે જ સંસ્કૃત ગદ્યમાં ૭૦૦૦ (સાત હજાર) શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. મૂળમાં પ્રસંગે 'બ્યવહાર-ભાષ્ય' વગેરે ગ્રંથોની પણ આજ્ઞાઓ મોકલી છે. એ પ્રમાણે ટીકામાં પણ તે તે ગ્રંથોના પ્રસંગને અનુસારે જરૂરી પાકો આપ્યા છે, જોઈતું જ નહિ પણ બધાં પોતાને જરૂર જણાય લા સ્પષ્ટીકરણ પણ કર્યું છે. ગુરુતત્ત્વનું યથાર્થ નિરૂપણ કરવા માટે અહીં વિશાળ અધિકારસ્વરૂપ ચાર ઉલ્લાસની સંકલના કરી છે. તેમાં પહેલા ઉલ્લાસમાં-(૧) શ્રીગુરુમહારાજનો પ્રભાવ કેવો હોય છે? (૨) ગુરુકુલ વાસનો પ્રભાવ શી? (૩) ગુરુ કેવા હોય? (૪) ગુરુ-ગુરુલાવનાં કારણો કયાં કયાં હોઈ શકે? (૫) ભાવવૃદ્ધિ સાથી શય? (૬) કેવળ નિદ્યથવાદી સ્વમતાના પોષણ માટે કઈ કઈ દલીલો રજૂ કરે છે? (૭) સિદ્ધાંતી તે (નિદ્ય)વાદનું કઈ રીતે ખંડન કરે છે? આ સાતે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ જુદાસો છે. બીજા ઉલ્લાસમાં-ગુરુનું લક્ષણ જણાવતાં સદૃશરૂ, બ્યવહારી, બ્યવહારત્ય, બ્યવહારના પાંચ ભેદ, પ્રાચરિત્ત, તેને લેવાનો

તથા દેવાનો અધિકારી જણાવીને છેવટે શુદ્ધ વ્યવહારને પાળનાર સુચરુત્ર માહાત્મ્ય દર્શાવવાપૂર્વક વ્યવહાર ધર્મને આદરવા સૂચના કરી છે. ત્રીજા ઉલ્લાસમાં—ઉપસંપત્તી વિધિ, કુચરુત્રી પ્રરૂપણા, પાત્રસ્થ વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવીને છેવટે કુચરુત્રને તબલાતું અને સુચરુત્રની સેવના કરવાનું જણાવ્યું છે. ચોથા ઉલ્લાસમાં—પાંચે નિર્ગથોનું સ્વરૂપ છત્રીસ દ્વારને ઘટાવી જણાવ્યું છે. છેવટે અંચકારે પ્રશસ્તિ વગેરે બીના જણાવીને અંચ પૂર્ણ કર્યો છે.

૮. દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકા—(બત્તીસ બત્તીસી)—આ અંચમાં અંચકારે દાન વગેરે ઉરે પહોંચાતું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવવા મોટે ડર વિશાગ પાડ્યા છે અને દરેક વિભાગને બત્તીસ બત્તીસ શ્લોકમાં સંપૂર્ણ કરેલા હોવાથી આતું યથાર્થ નામ દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકા પાડ્યું છે.

પહેલી દાન-દ્વાત્રિંશિકામાં—અંચકારે દાનનું સ્વરૂપ જણાવતાં કયાં દાનમાં એકાંત નિર્જરા થાય? અને કયા દાનમાં અલ્પ નિર્જરા થાય? વગેરે બીનાતું સંકેત્ય દર્શાવ્યું છે. અને છેવટે 'સુત્રકૃતાંભ સૂત્ર'માં આવતાં આજ્ઞાકર્મ્માર્ગ વગેરે પહોંતું યથાર્થ સંકેત્ય પ્રકટ કરતાં આતુર હ્રુબ્ધક દર્શાવે પણ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે.

બીજી દેશના-દ્વાત્રિંશિકામાં—(૧) દેશનાને લાયક કોણ? શ્રોતાના સેદ કેટલા? શ્રુત જ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું? બાહ્ય વગેરે છબોને ઉદેશીને કેવી કેવી દેશના કેવી અને તેમાં કયા કેમ સંભવો? વગેરે પ્રશ્નોનું સંકેત્ય જણાવ્યું છે.

ત્રીજી માર્ગ-દ્વાત્રિંશિકામાં—માર્ગના લેહો, પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત આચરણ, ધાર્મિકભાસની પ્રવૃત્તિ, સંવિત્ત પાશિકનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે.

ચોથી જિતમહત્ત્વ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—પ્રભુ શ્રીચિત્તેશ્વરદેવનું મહત્ત્વ ક્ષાયિક શુભોને લઈને જ માનવું બેઠેલે વગેરે બીના જણાવી છે.

પાંચમી ભક્તિ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—દ્રવ્યભક્તિનું સ્વરૂપ જણાવતાં પૃથ્વીશુદ્ધિ, અગ્નીતિનો ત્યાગ, સ્નાનની જરૂરિયાત વગેરે બીના જણાવી છે.

છઠ્ઠી સાધુસામગ્ર્ય નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—ત્રણ જ્ઞાન, તેનાં ચિહ્નો, ત્રિવિધ શિક્ષા, પિંડવિશુદ્ધિ, વૈરાગ્યના ત્રણ લેહ, ભાવશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

સાતમી ધર્મવ્યવસ્થા-દ્વાત્રિંશિકામાં—જે સાધુ હોય તે મધ્યમાંસ ખાંચ જ નહિ, મૈથુનનું સંલોપપણું, તપ, અનાયતનનો ત્યાગ કરવો વગેરે બીના વર્ણવી છે.

આઠમી વાદદ્વાત્રિંશિકામાં—ત્રણ પ્રકારના વાદ વગેરે બીના જણાવી છે.

નવમી કથા-દ્વાત્રિંશિકામાં—અવાંતર લેહો જણાવવાપૂર્વક ચાર પ્રકારની કથાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.

દસમી યોગ-દ્વાત્રિંશિકામાં અને અગિયારમી પાતંજલયોગ-દ્વાત્રિંશિકામાં—ત્રિવિધ યોગનાં લક્ષણ વગેરે જણાવ્યાં છે.

બારમી યોગપૂર્વસેવા નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—સુરુપૂલ, દેવપૂજા વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

તેરમી મુક્યત્વેષમાધ્ય-દ્વાત્રિશિકામાં—મુક્તિ, તેનાં સાધન અને મુક્તિનાં સાધનોને સેવનારા લબ્ધિ લેવો આ ત્રણેમાં દેવ નહિ રાખનારા લબ્ધિ લેવો જ યથાર્થ શુરુમહારાજ વગેરેની ભક્તિ વગેરે કરી શકે છે. પાંચ પ્રકારના અનુદાનમાં વિષાનુદાન વગેરે પણ અનુદાન નકામાં છે. અને છેલ્લા એ તહેતુ અને અમૃત અનુદાન કરવાલાયક છે તે જણાવ્યું છે.

ચૌદમી અપુનર્બંધક-દ્વાત્રિશિકામાં—અપુનર્બંધક લખતું સ્વરૂપ તથા શાંત ઉદાત્ત શબ્દનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે.

પંદરમી સમ્યગ્દર્શિ-દ્વાત્રિશિકામાં—શુદ્ધિ, ધર્મરાજ, તથા કારણ વગેરે બીના જણાવી છે.

સોડમી મહેશાનુમહે નામની દ્વાત્રિશિકામાં—બીજા સતવાળાને માન્ય મહેશનું લક્ષણ, જપનું ફળ વગેરે બીના જણાવી છે.

સત્તરમી દૈવપુરુષકાર દ્વાત્રિશિકામાં—નિર્લય બ્યવહારનું સ્વરૂપ, સમ્યગ્દર્શન પામ્યા બાદ સંસારી શ્રવ દેશવિરતિ બાદિ શુભને ક્યારે કરી રીતે પામે? અને માર્ગાનુસારિતા વગેરે શુભોની બીના જણાવી છે.

અઠારમી યોગલેહ-દ્વાત્રિશિકામાં—યોગના પાચ લેહો, મૈત્રી બાદિ ચાર લાવના, ધ્યાન, સમતા વગેરેની બીના જણાવી છે.

ચૌગણીસમી યોગવિવેક નામની દ્વાત્રિશિકામાં—ત્રણ પ્રકારનો યોગ, યોગવંચક વગેરે ત્રણ અવંચકનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે.

વીસમી યોગાવતાર-દ્વાત્રિશિકામાં—સમાધિ, આત્માના ત્રણ લેહ, ભરૂં દર્શિનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે.

ચૌકવીસમી મિત્રા-દ્વાત્રિશિકામાં—લજિના આઠ લેહ પૈકી પહેલી મિત્રાદર્શિનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

બાવીસમી તારાદિ-દ્વાત્રિશિકામાં—ત્રણ દર્શિનું એટલે બીજા તારાદર્શિ, ત્રીજા બહા અને ચોથી હીમ્પાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

તેવીસમી કૃતકઅલ્લનિવૃત્તિ નામની દ્વાત્રિશિકામાં—કૃતકનું સ્વરૂપ, ત્રણ પ્રકારનો યોગ, સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ, કાલ, નય વગેરેની અપેક્ષાએ ચતા દેશનાના લેહ વગેરે બીના જણાવી છે.

ચૌવીસમી સદ્દર્શિ-દ્વાત્રિશિકામાં—સદ્દર્શિ, કાંતા, ધારણાનું સ્વરૂપ, સ્થિરા દર્શિમાં ધર્મી શ્રવની રિયતિ, પ્રજ્ઞાદર્શિમાં અસંજાનુદાન, નિર્વૃત્તિલાજ વગેરે બીના વર્ણવી છે.

પચીસમી કલેશહોનોપાય નામની દ્વાત્રિશિકામાં—નિર્દેશ જ્ઞાન-ક્રિયાની નિર્મલ સાધના કરવાથી કલેશનો નાશ થાય છે, આ બાબતમાં અન્ય જ્ઞાનીના વિચારોનું મુક્તિથી ખંડન કર્યું છે.

છવીસમી યોગમાહાત્મ્ય-દ્વાત્રિશિકામાં—ધારણાદિ સંયમનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ દર્શાવીને છેવટે શુદ્ધ સંયમનું સ્વરૂપ, મુક્તિપદ પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.

સત્તાવીસમી શિક્ષણ-દ્વાનિશિક્ષામાં—દ્રવ્યશિક્ષુ, સાવશિક્ષુ, ચર્ચાચાચક શબ્દોનું વિવરણ વગેરે બીના જણાવી છે.

અઠ્ઠાવીસમી દીક્ષા-દ્વાનિશિક્ષામાં—દીક્ષા શબ્દનો નિરુક્તાર્થ, વ્યુત્પત્તિથી અર્થ, દીક્ષા આપનારો વિધિ, ક્ષમાના બે લેહ તથા બહુશાદિની બીના જણાવી છે.

એગણત્રીસમી વિનય-દ્વાનિશિક્ષામાં—જ્ઞાનાદિ પાંચ પ્રકારના કાવિક વિનયના ૮ લેહ, વાચિક વિનયના ૪, માનસિક વિનયના ૨ લેહ; એમ ૧૩ લેહના દરેકમાં ભક્તિ-બહુમાન-વક્ત્રુના-અશાતાનારૂપ ચાર ચાર લેહ ઘટાવીને વિસ્તારથી જાવન લેહો દર્શાવી છેવટે દીક્ષાપદાર્થે નાના એવા પણ પાકંકને વંદન કરવું બોધ્યે એ વાત જણાવી છે.

ત્રીસમી કેતવિશુક્તિવ્યવસ્થાપન નામની દ્વાનિશિક્ષામાં—કિમંબરો “કેવલીને કવલાહાર ન હોય” એમ બે કહે છે તેનું ખંડન કર્યું છે.

એકત્રીસમી સુક્તિ-દ્વાનિશિક્ષામાં—અન્ય મતે સુક્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવીને તેમાં અથોઅ-પણું જણાવી જૈન દર્શન પ્રમાણે યથાર્થ સુક્તિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

બત્રીસમી સજ્જનસ્તુતિ-દ્વાનિશિક્ષામાં—સજ્જન દુર્ગમનું સ્વરૂપ, બલવચનનું ખંડન આપી છેવટે પ્રશસ્તિ આપી છે. આ બત્રીસ બત્રીસી અને તેના ઉપર ‘તત્ત્વાર્થસીપિકા’ નામક સ્વોપન ટીકા એ બનેલું શ્લોકપ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોક છે.

૬. યતિસંક્ષલુપ્તસુચ્ચય-આ ગ્રંથમાં વાચકવર્ગે પ્રાકૃતની ૨૬૩ ગાથામાં સાધુનાં સાત લક્ષણો વિસ્તારથી જણાવ્યાં છે, તેમાં (૧) માર્ગને ચલુસરથી ક્રિયા, આમાં માર્ગની બ્યાખ્યા, સિદ્ધાંતની રીતિ, આવરણાનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે. (૨) શિક્ષાને લાચક પણ—આમાં વિધિસ્ત્ર વગેરે સાત પ્રકારનાં સ્ત્રોતો અને દેશનાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. (૩) શ્રદ્ધાલક્ષણમાં વિધિનું બહુમાન, વિધિજ્ઞાન, પચ્ચકબાણ પાળવાની ચોખ્ખતા, વધ અને દયાની તરતમતા વગેરે જણાવ્યું છે. (૪) ક્રિયામાં અપ્રમાદ-આમાં સુક્તિહાચક સાધનોની સાધના કરવાની તીવ્ર અભિલાષા, ઉપદેશ કરવાને લાચક સુણો, ડાન, પાત્ર, વગેરેની બીના જણાવી છે. (૫) શક્યક્રિયાઆદરલક્ષણમાં અનુષ્ઠાનવિધિ, નિર્મળ ભાવરક્ષા વગેરે બીના જણાવી છે (૬) ચુલ્લાનુસંગ લક્ષણમાં—ચુલ્લવંત મહાપુરુષોની કઈ રીતે પ્રશંસા કરવી વગેરે બીના જણાવી છે. (૭) સુરુચ્છા આરાધનમાં અસ્થવાસ, એકાકી વિચારનારને હામતા દૂષણો, વિકારની રીતિ, ચુરુચ્છિવતા સુણો, સત્યપરૂપકની પ્રશંસા, દુષમકાળમાં માધુર્યો હયાત છે તે વગેરે બીના જણાવી છે, આ ગ્રંથ ટીકા પિનાનો છે. મૂળ ગ્રંથ જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ અધ્યાત્મપ્રસાદિ દશ ગ્રંથોમા છપાવ્યો છે.

૧૦. નયરહસ્ય-આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી નેત્રમાદિ સાત નયોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે પૂર્વમ શ્રીકૃપાધ્યાયન મહારાજે બે ગ્રંથના છેડે ‘રહસ્ય’ શબ્દ આવે એવા ૧૦૮ પ્રકો સ્થવા પ્રાયઃ હતા. એમ-‘માયાચિત્રરૂપ્ય રહસ્યપદાદિતતયા ચિકીર્ષિતાપ્તોત્તરશતગ્રન્થાન્ત-નંતપ્રમારહસ્યપાઠાદહસ્યવાદિ સજ્ઞાતીયં પ્રકરણમિદમારભ્યતે’ એવા ‘ભાષારહસ્ય’ ગ્રંથની

શરૂઆતમાં જણાવેલ ધીના ઉપરથી નિર્ણય થઈ શકે છે. પણ હાલ તે ગદ્યા પ્રયો લેખ નથી કોઈ દ્રેષ્યોએ તે ગ્રંથોનો નાશ કર્યો હોય એમ સંભવે છે. કૃત 'ભાષારહસ્ય, ઉપદેશરહસ્ય, નયરહસ્ય' મળી શકે છે. પ્રસ્તુત નયરહસ્યમાં-નયનુ લક્ષણ, તેના પર્યાયો, તેને માનવાની અર્થસિદ્ધિ, નયોમાં માંહેમાંહે અવિરોધ વગેરે ધીના દાખલાદલીલ સાથે સમજાવી છે. 'નયના બે લેહ, હરેકનુ લક્ષણ, પૂર્વે શ્રીચિન્મયદગણિ ક્ષમાશ્રમણ જ્ઞાનસૂત્રને દ્રવ્યાર્થિકનો લેહ માને છે અને શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકર પર્યાયાર્થિકનો લેહ માને છે-આ બંને વિચારનુ સ્પષ્ટીકરણ, નયની બાબત જણાવતાં 'શ્રી જ્ઞાનયોગદ્વાર' સૂત્રોમાં જણાવેલાં પ્રદેશ-પ્રસ્થાન-વસંતિનાં ઉદાહરણ દર્શાવ્યાં છે. 'તત્ત્વાર્થ', વિશેષાવરણ' વગેરેમાં જણાવેલ નયલક્ષણોની અવિરોધ ઘટના કથો નય કયા સુદૃઢી દેઠલા નિરોધાને સ્વીકારે છે, હરેક નયમાંથી કયા કયા વર્ણનની ઉત્પત્તિ થઈ છે? તેનું સ્વરૂપ શું? હરેક નયની પરસ્પર સાપેક્ષતા કઈ રીતે ઘટે? સમલંગીનું સ્વરૂપ શું? વગેરે ધીના જણાવી છે.

૧૧. નયપ્રદીપ-સંસ્કૃત ગદ્યમંથર આ ગ્રંથે લગભગ ૫૦૦ શ્લોકપ્રમાણનો સંભવે છે. આની ટીકા નથી. એને બે ગ્રંથ છે, તેમાં પહેલા સમસ્યન નયમના સર્ગમાં-સાત ભાગા કઈ રીતે થાય? સ્વાદ્વાહનું સ્વરૂપ શું? કોઈ ઠેકાણે સ્વાત્ શબ્દ ન હોય તો પણ ત્યાં અધ્યાહાર કરવો એઈએ તેનું શું કારણ? ભાગા સાત જ કણ તેનું શું કારણ? વગેરે ધીના બહુ જ સ્પષ્ટ જણાવી છે. ધીના નયસમસ્યન નયમના સર્ગમાં-નયવિચારની અર્થસિદ્ધિ, હરેક નયની પર્યાય, દ્રવ્યનું સ્વરૂપ, સ્વભાવપર્યાય, વિભાવપર્યાય, દ્રવ્યાર્થિકનયના કયા સુદૃઢો, તેનું સ્વરૂપ જણાવીને પર્યાયાર્થિક નયનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તેમાં પર્યાય અને સુદૃઢના લેહો, તેનું સ્વરૂપ, સામાન્ય-વિશેષનો સમાવેશ કયાં થઈ શકે? આ ધીનાં સ્પષ્ટ જણાવીને (૧) નૈઋત્યનયના સ્વરૂપમાં-ધર્મ, ધર્મી, ધર્મધર્મીની ભાવતરફ નૈઋત્યનો અભિપ્રાય, તેમાં સત્યાસત્યતા, નૈઋત્યાભાસ વગેરે ધીના જણાવી છે. (૨) સંઘર્ષનયમાં-લક્ષણ, સલક્ષણ-લેહ, સંઘર્ષભાસની ધીના જણાવી છે. (૩) બ્યવહારનયમાં-૧૪ પ્રકારના બ્યવહાર, નવ પ્રકારના ઉપચાર અને સંજોગ જણાવ્યા છે. (૪-૭) જ્ઞાનસૂત્રાદિ ચાર નયો પર્યાયાર્થિકનય તરીકે ગણાય છે. તેમાં જ્ઞાનસૂત્રનયનું સ્વરૂપ જણાવતા લક્ષણ અને લેહનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. શબ્દ નયમાં લક્ષણ જણાવીને કાલાકિની અપેક્ષાએ અર્થલેહ દર્શાવ્યો છે. એવંભૂતનયના પ્રસંગે લક્ષણ, સ્વરૂપ, શબ્દોનો ખરો અર્થ, નયના લેહ વગેરે ધીના જણાવી છે.

૧૨. નયોપદેશ-આ ગ્રંથની ઉપર પોતે 'નયામૃતવરજિહ્વી' નામની ટીકા ખનાવી છે. તેમાં વિસ્તારથી બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે પ્રસ્થાપિત દ્વંતો કઈને સાંતે નયોનું સ્વરૂપ, હરેક નયની કયારે અને કયાં જોઈના કરવી? હરેક નય કયા કયા નિરોધ માને છે? તે તેમજ પ્રસંગે પ્રતિમા-પ્રતિજ્ઞાદિના વિચાર દર્શાવ્યા છે.

૧૩. જ્ઞાનબિંદુ-આ ગ્રંથનું પ્રકરણ-૧૨૫૦ શ્લોકનું છે તેના ઉપર ટીકા નથી. (૧) જ્ઞાન એટલે શું? (૨) મતિજ્ઞાન વગેરે ચાર જ્ઞાન કઈ અપેક્ષાએ અર્થસિદ્ધિ સુધી

કહેવાય છે? (૩) જ્ઞાનના લેહ કેટલા? (૪) મતિજ્ઞાનનું લક્ષણ શું? (૫) મતિજ્ઞાનને શ્રુત જ્ઞાનથી અલગ કહેવાનું શું કારણ? (૬) મતિજ્ઞાનના શ્રુતનિશ્ચિત-અશ્રુતનિશ્ચિત લેહોનું સ્વરૂપ શું? (૭) પદાર્થ-વાક્યાર્થ-મહાવાક્યાર્થ જ્ઞાનને કયા જ્ઞાનમાં ગણવું? (૮) તે ચારે પ્રકારના બોધની વટના કઈ રીતે કરવી? (૯) ચૌદ પૂર્વોના પર્યાયપ્રતિત બોધને કયા જ્ઞાનમાં ગણવો? આ પ્રશ્નોના ખુલાસા સવિસ્તર જણાવીને અવશ્યાદિકના ક્રમમાં પ્રયોજન, અવશ્યાદિકના બેઠ, સ્વરૂપ, તેના આશર્યાદિકનો નિર્ણય, સમ્યક્ત્વને લઈને જ જ્ઞાનને પ્રમાણ તરીકે ચણી શકાય. સ્વાદાદનું સ્વરૂપ, એક પદાર્થના જ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન, અવશ્યાદિક લેહોમાં જ્ઞાન-દર્શનની યોજના વગેરે બીજા મતિજ્ઞાનના પ્રશ્નો સ્પષ્ટ જણાવી છે. શ્રુતજ્ઞાનના વર્ણનમાં-સ્વરૂપલેહ, મતિશ્રુતસાં તદ્વાત વગેરે જણાવ્યું છે. અવધિજ્ઞાનના વર્ણનમાં-લક્ષણ, લેહ, પરમાવધિ, મનઃપર્યવ જ્ઞાનથી શિલ્પતા જણાવી છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાનના વર્ણનમાં-લક્ષણ, વિતિત પદાર્થને બહુવાની રીત, મનઃપર્યવમાં અપેક્ષાએ દર્શનનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર, મનઃપર્યવથી જે મન જણાય તેનું સ્વરૂપ વગેરે બીજા વર્ણવી છે. પાંચમા કેવલજ્ઞાનના વર્ણનમાં-તેનું લક્ષણ, સર્વજ્ઞતાની ચિદ્રૂપ, તેનું આભાસિકપણ, કેવલજ્ઞાનાવરણના ક્ષયની આવશ્યકતા, કર્મનું આવશ્યકપણ, કંકશુદ્ધિથી દ્રોણાદિની ઉત્પત્તિને સ્વીકારનારના મતનું ખંડન, નૈરાશયભાવ-માન્યાર બૌદ્ધમતે સર્વજ્ઞપણું અવ્યવસ્થિતપણું, એકરસ પ્રજ્ઞાજ્ઞાનને કેવલજ્ઞાન તરીકે માનનારના મતનું ખંડન, પારમાર્થિક ત્રણ શક્તિ, હૃદયશિવાદનું ખંડન, પ્રજ્ઞાવિષય અને પ્રજ્ઞાકારસ્થિતિનું-અધ્યાસનું-અજ્ઞાનકલ્પનાનું ખંડન, દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સ્ક્રમ વિચારશ્રેણિ જણાવી છે. છેવટે મહાવાકી, ઐતિહાસિક દિવાકર તથા જિનભદ્રગણિના કેવલજ્ઞાન-દર્શન અને તેના ઉપયોગની ખાબતમાં વિચારે જણાવી ‘સમમતિ-તક’ની તે વિષયની ગાથાઓનું સ્પષ્ટ વિવેચન દર્શાવી નયવાદની અપેક્ષાએ તેનું એકીકરણ બતાવ્યું છે.

૧૪. જ્ઞાનસાર-આ ગ્રંથમા બુદ્ધા બુદ્ધા પૂર્ણતા વગેરે કર પદાર્થોનું આઠ આઠ શ્લોકમાં બહુ જ સરસ વર્ણન સંક્ષેપમાં કર્યું છે-આની ઉપર પોતે બાલાવબોધ (૮૫) પણ કર્યો છે, એમ નીચેના શ્લોકથી સાબિત થાય છે:

“ પેન્દ્રવુન્દનતં નત્વા, વીરં તત્વાયેદિશિનમ્ ।
અર્ચ્યઃ શ્રીજ્ઞાનસારદય, ઢિચ્ચતે લોકમાયયા ॥ ”

આ ગ્રંથ ઉપર પાઠક શ્રીદેવચંદ્રનએ અને પંચાસ શ્રીમંત્રીરવિજયનએ સંસ્કૃત ટીકા રચી છે.

૧૫. ઐન્દ્રસ્તુતિઓ-આમાં શ્રીશાભનસ્તુતિના જેવી સ્તુતિઓ બતાવી છે.

૧૬. ઉપદેશ સહસ્ર, ૧૭. આરાધકવિરાધક ચતુર્ભંગી, ૧૮. આદિજિન-સ્તવન. ૧૯. તત્ત્વવિવેક, ૨૦. તિહ-વયોકિત, ૨૧. ધર્મપરીક્ષા, ૨૨. જ્ઞાનાર્ણવ, ૨૩. નિશાભકાવિચાર.

૨૪. ન્યાયખંડનખંડખાધે-(મહાવીરસ્તવ પ્રકરણ) શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજે સ્વેચ્છ નબ્યન્યાયની વિશિષ્ટ કોટિનો આ અંથ અત્યંત અર્થગંભીર અને જટિલ છે. આ એક જ અંથ વાચકવર્ગના પ્રખર પાંડિત્યની સાક્ષી પૂરે તેવો છે. આ અંથ ઉપર અમારા પરમોપકારી પરમપૂજ્ય ગુરુમહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજે મોટી ટીકા રચી છે અને અમારા મોટા ગુરુભાઈ પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયદશનનસૂરીશ્વરજી મહારાજે 'કેદપલતિકા' નામની ટીકા બનાવી છે. આ અંથનું અંથપ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોક છે.

૨૫. અરંપુરાજ્ઞતિવાદ.

૨૬. ન્યાયાલોક-આમાં ન્યાય દરિયે સ્વાદ્વાદાદિનું નિરૂપણ કયું છે. આ અંથની ઉપર અમારો પરમપૂજ્ય પરમોપકારી ગુરુવર્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્વયં તત્વબોધદાયક વૃત્તિ બનાવી છે, જે શ્રીજ્ઞેન અંથપ્રકાશક સભા, અમદાવાદ તરફથી છપાયેલ છે. આ અંથનું અંથમાન ૧૨૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે.

ન્યાયખંડખાધ અને ન્યાયાલોકની શ્રીઉપાધ્યાયજીએ પોતાના હથેલી પ્રતો પણ મળી શકે છે.

૨૭. પંચનિર્ણયી પ્રકરણ-આમાં પંચ નિર્ણયોની ખીના જણાવી છે.

૨૮. પરમત્ત્યોતિઃપચવિશિકા.

૨૯. પરમાત્મપંચવિશિકા.

૩૦. પ્રતિમાશતકે-મૂળ શ્લોક ૧૦૦-આના ઉપર વાચકવર્ગે મોટી ટીકા રચી છે. અને તે ટીકાને અંતુરુદ્ધીને વિ. સં ૧૭૯૩ માં પૌર્ણિમીવ ગચ્છાધીશ્રી શ્રીભાવપ્રભસૂરિજીએ નાની ટીકા બનાવી છે. અંથકરે આ અંથમાં શરૂઆતમાં ૬૯ શ્લોકમાં શ્રી. જિનપ્રતિમાને અને જિનપ્રતિમાની પૂજને જણાવનારા આગમાદિને નહિ માનનારા લુપ્તક્રમતત્ત્વ ખંડન કયું છે. પછી ૬ શ્લોકમાં ધર્મસાગરદિય મતનું ખંડન કયું છે. તે પછી જે શ્લોકમાં જિનપ્રતિમાની સ્તુતિ કરી છે. ત્યારબાદ ૧૨ શ્લોકમાં પાત્રચંદ્ર મતનું અને ત્રણ શ્લોકમાં ગુરુપદ્મનાથની મતનું ખંડન કરીને જે શ્લોકમાં જિનભક્તિ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તે ઉપરાંત જિનસ્તુતિભરિત નંચલેદો પણ દર્શાવ્યા છે. પછીના ૬ શ્લોકમાં સર્વજ્ઞ પ્રભુની અને તેમની પ્રતિમાની સ્તુતિ જણાવીને છેવટે પ્રશન્તિ કહીને અંથ પૂર્ણ કર્યો છે

૩૧. પ્રતિમાસ્થાપનન્યાય-આ અંથ અપૂર્ણ મળ્યો છે.

૩૨. ફલાફલવિષયક પ્રશ્નોત્તર, (!) ૩૩. ભાષાપરિશુદ્ધિ, ૩૪. માર્ગપરિશુદ્ધિ, ૩૫. મુક્તાશુદ્ધિ, ૩૬. યતિદિનચર્યા પ્રકરણ, ૩૭. વૈશ્યકદેવપ્રતા, (અંથમાન-૬૦૫૦), ૩૮. શ્રી. ગોડીપાર્થસ્તોત્ર-(૧૦૮ પદ્ય), ૩૯. વિજયપ્રભસૂરિસ્વાધ્યાય-(ચંદ્રકૃતમાં), ૪૦. શાંખેશ્વરપાર્થસ્તોત્ર-(અંથમાન ૧૨૨), ૪૧. સમીકાપાર્થસ્તોત્ર, ૪૨. સામાન્યારી પ્રકરણ, સ્વોપજ્ઞીકા સહિત, ૪૩. સ્તોત્રાવલી.

ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજીવૃત ટીકાત્રયો

૪૪. અષ્ટસહસ્રીવિવરણુ-આચાર્યશ્રીના આ અંથે દ્વિગંધરીય છે. મૂલ કારિકાના રચનાર-શ્રીસમંતભદ્ર છે. ભાષ્યકર્તા-શ્રીઅકલક દેવ છે, અને તેને અનુસરીને વ્યાખ્યાકાર-વિદ્યાનંદ છે. શ્રીકૃપાધ્યાયજી મહારાજને આના ઉપર વિવરણુ રચ્યું છે.

૪૫. કર્મપ્રકૃતિ-મોટી ટીકા-અંથમાન ૧૩૦૦૦ શ્લોક. આની સ્વહસ્તલિખિત પ્રત પણ મળી શકે છે. શ્રીમલયગિરિ મહારાજને કરેલી નાની ટીકાના આધારે આ મોટી ટીકા બનાવી છે.

૪૬. કર્મપ્રકૃતિ-લઘુ ટીકા-આ અંથની સાત આથા સટીક મળી શકે છે, જે આત્માનંદ સભાએ છપાવી છે.

૪૭. તત્ત્વાર્થવૃત્તિ-પૂજ્ય શ્રીકૃષ્ણસ્વામિ વાચક મહારાજે 'તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર' નામક અંથની રચના કરી છે. તેની ઉપર જેમ શ્રીહરિભક્તચરિત્ર અને શ્રીસિદ્ધસેન ગણિ વગેરે મહાત્માઓએ ટીકા બનાવી છે, તેમ શ્રીકૃપાધ્યાયજીએ પણ ટીકા બનાવી છે. પણ ટીકા આખી મળતી નથી. ફક્ત પ્રથમ અઢવાણી ટીકા મળી છે. તેમાં પણ કારિકાની ટીકા અપૂર્ણ મળી છે, તેને મારા પરશોપકારી વિદ્યાજીરુ આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયઉદયસહીચરજી મહારાજે પૂર્ણ કરી છે તે અમહાવાદના સંઘવી શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈએ છપાવી છે.

૪૮. દ્વાદશાસ્ત્રકોદ્ધાર વિવરણુ-આ અંથનું અંથમાન ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે.

૪૯. ધર્મસંગ્રહ ટિપ્પણુ-મૂલકાર કૃપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજીના અંથે ઉપરનું ટિપ્પણુ, ભાવનગરથી જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી પ્રગટ થયું છે.

૫૦. પાતજલ યોગસૂત્રવૃત્તિ-આ અંથ શ્રીજૈન આત્માનંદ સભા, ભાવનગર તરફથી પ્રગટ થયો છે.

૫૧. યોગવિશિકા વિવરણુ-પ્રકાશક-આત્માનંદ સભા, ભાવનગર.

૫૨. શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચયવૃત્તિ-આ ટીકાનું નામ 'સ્વાદેહકલ્પસત્તા' છે અને એનું અંથમાન ૧૩૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે આ અંથે ભાવનગરની શ્રીયશોવિજયજી જૈન અંથમાદાએ પ્રકટ કર્યો છે.

૫૩. પોઠરાકવૃત્તિ-મૂલકાર શ્રીહરિભક્તચરિત્ર, અંથમાન ૧૨૦૦ શ્લોક છે. પ્રકાશક શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડે, સુરત, ટીકાનું નામ 'યોગદીપિકા' છે.

૫૪. સત્ત્વપરિણામ પદ્ધતિ-શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય ટીકામાં આ અંથની સાદી આપી છે.

* આ અંથ ઉપર પૂ આ શ્રીવિજયભાવપ્રપ્રસરીચરજીએ અવતર ટીકા રચીને પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો છે. સં.

ઉપાધ્યાયલકૃત અનુપલબ્ધ ગ્રંથો અને ટીકાઓ

૫૫. અધ્યાત્મવિદ્યુ, ૫૬. અધ્યાત્મપદ્ધેશ, ૫૭. અલંકારચૂડામણિટીકા-આને ઉલ્લેખ 'પ્રતિભાશતક'ના ૬૬મા શ્લોકની સ્વોપનટીકામાં આ પ્રમાણે છે—'પ્રપન્નિતં ચૈતલદ્વાર-ચૂડામણિવૃત્તાવસ્થામિ ।'

૫૮. આકર, ૫૯. આત્મખ્યાતિ (બ્યોતિઃ ?), ૬૦. શકાલ્યપ્રકાશટીકા, ૬૧. છંદ-શ્રુતમણિટીકા, ૬૨. જ્ઞાનસારચૂડિ, ૬૩. તત્વાલોકવિવરણ, ૬૪. ત્રિસૂત્રાલોકવિધિ, ૬૫. દ્રવ્યાલોક, ૬૬. પ્રભારહસ્ય, ૬૭. મંજલવાદ, ૬૮. લતાદ્ય, ૬૯. વાદમાદા, ૭૦. વાદ-રહસ્ય, ૭૧. વિચારણિદુ, ૭૨. વિધિવાદ, ૭૩. વીરસત્વટીકા, ૭૪. વેદાંતનિર્ણય, ૭૫. વેદાંતવિવેક-સર્વસ્વ, ૭૬. વૈસાચસતિ, ૭૭. શકપ્રકરણ, ૭૮. સિદ્ધાંતતત્કાપરિહાર, ૭૯. સિદ્ધાંત-મંજરી-ટીકા, ૮૦. સ્યાદાદમંબૂષા (સ્યાદાદમંજરીટીકા), ૮૧. સ્યાદાદમંબૂષા-આ ગ્રંથને ઉલ્લેખ 'ન્યાયાલોક'ના ત્રીજા પ્રકાશની છેલ્લે આ પ્રમાણે આવે છે—'પર્યાયાજ્ઞાનન્તા-ઈતિ ન તેષાં વિવિચ્યવિભાગ-હત્યધિકમત્તર્યં સત્ત્વં સ્વાદ્વાદ્યદ્વસ્વાવાચતુલ્લેપેયમ્' ।

આપણે ઉપર બેસુ તે પ્રમાણે ઉપાધ્યાયલકૃત ગ્રંથોના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય—(૧) મૂલગ્રંથો, (૨) ટીકાગ્રંથો, (૩) અનુપલબ્ધ ગ્રંથ-ટીકાદિ. તેમાં મૂલગ્રંથો લગભગ ૪૩, ટીકાગ્રંથો ૧૧, અને અનુપલબ્ધ ગ્રંથ-ટીકાદિની સંખ્યા ૨૭ છે. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયાદિ ગ્રંથો ઉપરથી એ પણ નિર્ણય જરૂર થઈ શકે છે કે વાચકવર્ગે પ્રાકૃત મૂલગ્રંથો પણ સ્વેચ્છા છે. અત્યાર સુધીમાં જણાવેલી ખીના ઉપરથી વાચકે બાકી શકશે કે ન્યાયાચાર્યેના મહારાજ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતભાષાના અને બંને ભાષામાં સ્વાયેચ્છા પ્રાચીન ગ્રંથોના ઉચ્ચકોટિના બાધુકાર હતા.

ઉપાધ્યાયલકૃત લોકભાષાખણ્ડ કૃતિઓ

પરંપરાસંસ્કૃત વાચકવર્ગે કેવળ વિદ્યુલોચ સાહિત્ય સ્ત્રીને જ સંતોષ નથી માન્યો. તેમને બાહ્યલોકોને પણ લાભ આપવાની વીજ ઉત્કંઠા હતી. અને તેથી તેમણે લોકભાષાખણ્ડ અનેક નાની-મોટી, મહા-પણ કૃતિઓની રચના કરી છે. આ સંબંધમાં એમ કહેવાય છે કે—ગુરુમહારાજની સાથે ઉપાધ્યાયલકૃત કારીમાં અઘ્યાસ પૂર્ણ કરીને આજા વધેરે ખીજ ખીજ સ્થળે વિકાર કરવા કરતા અતુલ્ય એક જામમાં પધાર્યા. સાંભળે પ્રતિક્રમણમાં એક શ્રાવકે ક્ષીનયવિજયલગી આગળ વિનંતિ કરી કે, 'આપની આજ્ઞાથી આજે આપના પિદાન શિષ્ય શ્રીયશોવિજયલ મહારાજ સજગ્રહ બોલે, તે સાંભળવાની કૃપા છે, કૃપા કરીને તેમને આજ્ઞા દેશો.' આ ઉપરથી ગુરુમહારાજે યશોવિજયલને પૂછ્યું કે, 'કેમ, બાઈ ! બોલશો?' આના જવાબમાં વાચકવર્ગે જણાવ્યું—'મને સંભળ્યું કે કંઈ નથી (આવડતી નથી.)' શ્રીયશોવિજયલનાં આ વેણ સાંભળીને શ્રાવકે કહ્યું કે, 'ત્યારે શું જાર વરસ કારીમાં સ્ત્રીને વાસ કાચુ?' આ સાંભળીને શ્રીયશોવિજયલ મહારાજ સમસ્તસૂચકતા વાપરીને મૌન રહ્યા.

૧ ઉપરનાં વાદી ચાલુ ૫૨પરા મુજબની છે તેથી જરાજર નથી. પણ ચોક્કસપણે વાદી ૨૦૧૧ માં અને અલગ પ્રકાર કરી છે તે બેલી. —સ.પા.

પ્રતિકભણ પૂરું થયા બાદ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ બહુમું કે, ‘આવકનું કહેવું’ અક્ષરે અક્ષર બ્યારબી છે કારણ કે પ્રાકૃત-સંસ્કૃતના બહુમુદ્રની સંખ્યા બહુ ઓછી છે તે નહીં બહુનારને તો પ્રચલિત ભાષામાં જ બોધ થઈ શકે. આ ઇતિહાસી બહુ જ વૈદગ્ધ્યમય સંપ્રજાય બતાવીને, મોટે કદાં બાદ બીજે દિવસે પ્રતિકભણમાં શ્રીકૃષ્ણોવિજયજી મહારાજ સમજાવેનો આદેશ માગી તે બોલવા લાગ્યા. સાંભળનારા આવકો સંભળતાં વૈદગ્ધ્યરસમાં ચીંતના માંડ્યા. સમજાય લાંબી હતી, તેથી વાર બહુ લાગી. આવકો પૂછવા લાગ્યા કે, ‘હવે બાકી કેટલી રહી ?’

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો વિચાર એ હતો કે બધાં મુધી ઘાસ કાપવાનું કહેનાર આવક ન બોલે ત્યાં મુધી સમજાય આવું રાખવી. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ એ જ આવકે પૂછ્યું કે, ‘હે મહારાજ ! હવે સમજાય કેટલી બાકી રહી ?’ જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણોવિજયજીએ બહુમું કે, ‘મહાતુલાવ ! બાર વરમમાં પેદા થયેલા ઘાસના આજે પૂળા બંધાય છે. એક વરસના ઘાસના પૂળા બાંધવામાં ઘણો સમય લ્યે તો અમાં વધારે સમય લાગે એમાં નવાઈ શી ?’ આવક ઝુલો સમજી ગયો અને ખાફી માગવા લાગ્યો. શ્રીકૃષ્ણોવિજયજીએ સમજાવેની હાજ પૂરી કરી. આ રીતે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે લોકશાસનબદ્ધ કૃતિઓ રચવાની શરૂઆત કરી એમ કહેવાય છે. ઉપર જણાવેલી ઘટના અમદાવાદમાં અમર સુરતમાં બની, એમ પણ કહેવાય છે. વાચકવર્યે જુજરાતી ને હિંદી વચેરે ભાષામાં એ તત્ત્વબોધકાચક શ્રેયો બતાવ્યા છે તેમાંના કેટલાકની નામાવલી આ પ્રમાણે છે:—

૧. અધ્યાત્મભવ પરીક્ષાનો ટોળો (મુદ્રિત), ૨. આનંદધન-અષ્ટપદી; નેકતામાં આનંદ-ધનજી મહારાજને ઉપાધ્યાયજી મળ્યા હતા. તેમના વિશાલ અનુભવ, નિઃસ્પૃહતા વગેરે અપૂર્વ શુદ્ધોથી આકર્ષાઈને વાચકવર્યે તેમની સ્તુતિ બતાવી હતી. તે બાદ શ્લોક પ્રમાણ હોવાથી ‘અષ્ટપદી’ કહેવાય છે. ૩. ઉપદેશમાલા, ૪ જાનકાચીરાસ, ૫. જાસવિહસ-આમાં અધ્યાત્મભાદિ આત્મદર્શને પોષવાર તત્ત્વોને લક્ષ્યમાં રાખીને પદ વચેરે સ્વરૂપે રચના કરી છે. ૬. જેસલમેર પત્ર, ૭. જ્ઞાનસારનો ટોળો, ૮. તત્ત્વાર્થસૂત્રનો ટોળો, ૯. દ્રવ્યશુદ્ધપર્યાયરાસ (મુદ્રિત), ૧૦ દિક્ષુપ! ચોરાશી બોલ-આની રચના કાશીથી આવતાં કરી હતી, ૧૧. પંચ-પત્તેરેનીયા (મુદ્રિત), ૧૨ પ્રજ્ઞાગીત (મુદ્રિત), ૧૩. લોકનાલિ (મદીશી)-બાહાવબોધ (રચના સં. ૧૯૬૫), ૧૪. વિચારસંજ્ઞા, ૧૫ વિચારમિહુનો ટોળો, ૧૬. શકપ્રકરણનો બાહાવબોધ, ૧૭. શ્રીપાલરાસનો ઉત્તર ભાગ-(પૂર્વ કરવાનો સમય વિ. સં. ૧૭૩૮ ઉપાધ્યાય શ્રી વેનયવિજયજી મહારાજે આ રાસની શરૂઆત કરી હતી સંદેરમાં અતિમ સમય બહીને તેજોએ પરમ વિદ્યાસભાષન શ્રીકૃષ્ણોવિજયજી મહારાજને તે પૂરા કરવાની બલામણ કરી હતી. તે પ્રમાણે વાચકવર્યે આ રાસ પૂરા કર્યો), ૧૮. સમાધિશતક, ૧૯. સમવાચક, ૨૦. સમ્યક્શાસ્ત્ર સંરખ, ૨૧. સસુરજાણું સંવાદ, ૨૨. સમ્યક્ત્વ ચોપાઈ.

ઉપાધ્યાયજીવિત સ્તવનો

૨૩. આવશ્યકસ્તવન-આમાં છ આવશ્યકનું સ્વરૂપ, કૃષ્ણ વગેરે બીના જણાવી છે. ૨૪. કુમતિખંડન સ્તવન. ૨૫-૨૬-૨૭-વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થ કર પ્રભુ કેવનાં સ્તવનો-આ ત્રણ ચોવીશીમાં પ્રભુભક્તિ વગેરે બીના બહુ જ સુંદર રીતે સરસ ભાષામાં જણાવી છે. તેમાંની એક ચોવીશી શ્રી જૈનશ્રેયસ્કર મંડલે ગર્વસહિત છપાવી છે. ૨૮. દશમતસ્તવન. ૨૯. નવપદ્મપૂજા-આમાં શ્રીપાલરાસમાં નવપદ્મનું સ્વરૂપ જણાવતી વેળાએ જે નવ ઢાળો આવે છે તે જ ઢાળો આપી છે. કેટલાક ભાગ વિમલગચ્છના શ્રીજ્ઞાનવિમલ-સૂરિએ અને કેટલાક પદ્યો શ્રીદેવચંદ્રજીએ બનાવ્યાં છે, ૩૦. નયમર્જિત શ્રીશાંતિજિન સ્તવન, ૩૧. નિઃશ્વ-વ્યવહારગર્જિત શ્રીસીમંધર પ્રભુનું સ્તવન, ગાથા-૪૨, ૩૨. પાર્થનાથ સ્તવન (ધમાલ), ૩૩. પાર્થનાથ (હાતલ) સ્તવન, ૩૪. મહાવીર સ્તવન, ૩૫. મૌન એકાદશી ૧૫૦ કંઠ્યાણુકનું સ્તવન, ૩૬. વિહરમાન જિનવીશી, ૩૭. શ્રીવીર સ્તુતિ હૂંદીરૂપ સ્તવન, ગાથા-૧૫૦; આમાં હૂંદકમતલું ખંડન કરીને પ્રતિમાપૂજા કોણે કોણે કરી? તે બીના હૂંદકને માન્ય એવાં ૩૨ સૂત્રોમાંના પાઠે જણાવીને પ્રતિમાની જરૂરિયાત વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે, ૩૮ શ્રીસીમંધર ગૌલવંદન, ૩૯. શ્રીસીમંધસ્વામીને વિનંતિ ગર્જિત સ્તવન, ગાથા-૧૨૬; આમાં સાચા ગુરુનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે, ૪૦. શ્રીસીમંધર-સ્વામી સ્તુતિરૂપ સ્તવન, ગાથા ૩૫૦-આમાં સાધુજીવન અને આવકજીવનને અંગે બહુ જ જરૂરી બીના સ્પષ્ટભાવે જણાવી છે

ઉપાધ્યાયજીવિત સંજ્ઞાઓ

૪૧. અઠાર પાપસ્થાનકની સંજ્ઞા, ૪૨. અમૃતવેલી સંજ્ઞા, ૪૩. અગિયાર અંગની સંજ્ઞા—હાલ ૧૧, ૪૪. અગિયાર અંગવિપાંગની સંજ્ઞા, ૪૫. આત્મપ્રબોધ સંજ્ઞા, ૪૬. આઠ દંષ્ટ્રની સંજ્ઞા, ૪૭. ઉપશમશ્રેણીની સંજ્ઞા, ૪૮. અદંતા પદ્મતાની સંજ્ઞા, ૪૯. ચાર આહારની સંજ્ઞા, ૫૦. જ્ઞાન ક્રિયાની સંજ્ઞા, ૫૧. પાંચ મહામતોની ભાવનાની સંજ્ઞા, ૫૨. પાંચ કુચ્છની સંજ્ઞા, ૫૩. પ્રતિકમણ ગણહિતુની સંજ્ઞા, ૫૪. પ્રતિમાસ્થાપનની સંજ્ઞા, ૫૫. યતિધર્મગ્રંથીશીની સંજ્ઞા, ૫૬. સ્થાપનાકલ્પની સંજ્ઞા, ૫૭. સુગુરુની સંજ્ઞા, ૫૮. સ્વયમશ્રેણીની સંજ્ઞા, ૫૯. સ્મરકિતના ૬૭ બોલની સંજ્ઞા, ૬૦. હરિયાલીની સંજ્ઞા, ૬૧. હિતશિક્ષાની સંજ્ઞા—આ બધી સંજ્ઞાઓ મુદ્રિત થઈ ગઈ છે.

આ પ્રમાણે—(૧) આકૃત, સંસ્કૃત, હિંદી, સુજરાતી ભાષાના જે જે અથો પ્રાચીન ટીપ, (૨) જ્ઞાનસંસારના અવગ્રોહન, (૩) ભુલ ભુલ વિદ્વાનોએ વાચકવર્ચના અથોની કરેલી યાદી, (૪) મુદ્રિત અથો અને (૫) જે અથ હાલ મળી શકતા નથી, પણ છપાયેલા કે લખાયેલા પ્રાચીન અથોમાં તે અલ્પ અથોના લીધેલા પાઠ અથવા કરેલા ન્યામનિર્દેશ-આ વગેરે ઉપરથી પરિશ્રમપૂર્ણ વાચનના પરિણામે તૈયાર કરેલી વાચકવર્ચની અંધાવડી જણાવી છે.

સંભવ છે કે, આથી પણ વધુ અથો જરૂર હોવા ભોઈએ, છતાં જોછા અથો દેખાય છે, તેહું કારણ શું? આના જવાબમાં કેટલાએક એમ માને છે કે ઉપાધ્યાયજીના સમયમાં યતિઓનું બહુ જ ભેર હતું. આ વખતે પંચાસજી મહારાજ સ્વયંવિજયજી ગદિ વગેરેની સાથે સામેલ થઈ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ક્રિયા-ઉદ્ધાર કર્યો, સાચા શુર કેવા શુભવંત હોય વગેરે જીના નિરૂપણ ઉપદેશદ્વારા અને અથોદ્વારા જણાવવા લાગ્યા. આથી યતિઓએ દ્રેષ ધારણ કરીને શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજ ઉપર બહુ જ ભયંકર ભુલભે શુભચાં, છતાં તેઓ ક્રુધા નહીં, અને તેમના ઘણા અથોને અગ્રિયરણ કર્યા. આથી તે અથો અલ્પ પ્રમાણમાં હયાવી ધરાવે છે.

ટીકાકાર મહાપુરુષોમાં પૂજ્ય શ્રીમહાવગિરિજી મહારાજ વધારે વખણાય છે, કારણ કે તેઓએ બનાવેલા અથોમાં શબ્દોની અને પદ્ધતીની સરસતા બહુ દેખાય છે. આથી તે અથોને અદ્યપણેવાળા જીવો પણ હોંશથી લાલ લઈ શકે છે. આવી સરસતા શ્રીવાચક વર્ચના પ્રાકૃતાદિ ભાષાના અથોમાં જણાતી નથી, એમ અંચકાર પોતે પણ છેવટે સમજી શક્યા છે. માટે જ જુજરાતી, હિંદી ભાષામાં પણ પૂજ્યશ્રીએ વિશાલ પ્રમાણમાં અંચરચના કરી છે. એક જ અંચકાર ભુલિ ભુલિ ભાષામાં વિવિધ પ્રયત્નો કરે, એવાં દૃષ્ટાંતો વાચકવર્ચની પહેલાના સમયનાં મળવાં મુશ્કેલ છે. પ્રશસ્ય સરલ ટીકાકાર શ્રીમહાવગિરિજી મહારાજ અને સઅહકાર શ્રીઉમાસ્વાતિ વાચકવર્ચની માફક પૂજ્ય શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજ દરેક પદ્ધતીના ખસ સ્વરૂપને નિહરતા અને મધ્યસ્થતા ભળવીને કહેવામાં સંપૂર્ણ પ્રશંસા પામેલા છે, માટે જ ભ્યાં તેમના અથોની સાદી અવધવામાં આવે, ભ્યાં સર્વ કોઈ કબૂલ જ કરે છે.

જારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમ્વંદ્રાચાર્યની જેમ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પોતાના પ્રખર પાઠિત્વ અને ઉદાત્ત ચારિત્રતા બળે અદ્યારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર હતા. તેમણે જ્ઞાન અને ચારિત્રને સુમેળ સાધીને પોતાનું કલ્યાણ સાધવા સાથે સમસ્ત સંધને કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવ્યો હતો. શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજની એ અમર કૃતિઓ આપણને એ જ પરમ કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવે એ ભાવનાપૂર્વક આ લેખ બહીં સમાપ્ત કરું છું.

જૈનદર્શનનું ચિંતનકાવ્ય

જ્ઞાનસાર

લેખક : શ્રીયુત પી. કે. શાહ (અમદાવાદ)

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના અનેક ગ્રંથો, અનેક કૃતિઓ આપણને જોમની વિરલ પ્રતિભાનો પરિચય આપી ભય છે. જોમની સાહજિક પ્રતિભા, તત્ત્વજ્ઞાહી દૃષ્ટિ અને જીવનને ઉચ્ચ કરનારી ભાવના, સંસ્કૃતિ સાથેનો અને તર્કપદ્ધતિ સાથેનો જોમનો ગાઢ સંપર્ક—આ બધાં શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જીવનના ને કવનના અનેકવિધ પાસાંઓ છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી તર્કના પૂરેપૂરા જ્ઞાતા હતા અને એ રીતે દર્શનના વિવેચક હતા અને એ પશુ માત્ર શુદ્ધ પાંડિત્યપૂર્ણ વિવેચક નહિ પણ જીવનનું ચલેચલ અને શાસ્ત્રીય દર્શન કથાવતાર વિવેચક—કવિ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના સાહિત્યની અનેક કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે.

આ કૃતિઓમાં ઠેરઠેર ચિંતનની સાથે કવિજીવનના ચમકારા જોવા મળે છે. માત્ર શુદ્ધ પાંડિત હોત તો શ્રીમદ્ યશોવિજયજી અનેક કૃતિઓમાંથી આપણને માત્ર પાંડિતાર્થ મળત, પણ આપણને મળે છે શાસ્ત્રને કવિતામય રીતે જોવાની દૃષ્ટિ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી અનેક કૃતિઓ માત્ર કવિતાની રીતે મૂલવવા જેવી છે. જૂની જુલસવી કવિતામાં એ રીતે જોમનું અનન્ય સ્થાન છે. જોમની અનેક કૃતિઓમાં ભાષાના વિકાસનો અને સમાજજીવનના દર્શનનો ખ્યાલ આવે છે. એ સમાજજીવનની રૂઢિઓ, ઈચ્છાઓ, આશંકાઓ—અવશંકાઓ એ સમયના જિવાતા જીવનની સમીક્ષા જોમની કૃતિઓ કરે છે. ક્યારેક જોમની કૃતિઓ સમાજની આરસી બનીને આવે છે, ક્યારેક જોમની કૃતિઓ કવિત્વ ને ચિંતનની વિરલ કેલીને સિદ્ધ કરે છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કવિ છે, જૈન દર્શનના જ્ઞાતા કવિ Poet hidden in the light of Jain Darshan (Philosophy) છે અને કવિતાની સાથેસાથ ચિંતન ને દર્શન જોમની અનેક કૃતિઓમાંથી જોવા મળે છે.

કવિતા ને ચિંતન આ બંનેનો સુમેળ વિરલ કવિ જ સાધી શકે છે. સાહિત્યનો ઇતિહાસ અને વિવેચન બતાવે છે કે આવો સુમેળ અપવાદના સંજોગોમાં હોય છે. અગ્રેજી વિવેચક એડ્લી કવિતાની બ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે, “ પ્રેમ સંઘીતમાં વાત કરે છે ત્યારે કવિતા બને છે. ” કવિતા કેમ જન્મે છે યા સાહિત્યકૃતિનું ઉદ્ભવ સ્થાન શું હોય છે એ વિવેચનાનો સવાલ હજી અપૂર્ણ છે. જોગણીસમી સદીના વિવેચકોથી માંડીને અદ્યતન અસ્તિત્વવાદના વિવેચકો સાહિત્યના ઉદ્ભવ અંગે પૂરેપૂરા જવાબ આપી શક્યા નથી. જેને માનસશાસ્ત્રીય વિવેચન કહેવાય છે અને જે માનસપ્રયત્નરહિત પર ઓટો આધાર રાખે છે તે વિવેચન

કૃતિના ઉદ્ભવ સ્થાનનો પૂરેપૂરો જવાબ આપી શકતું નથી. આ વિવેચન કવિના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો, કેટલાક ખ્યાલો અને કવિમાનસમાં જન્મેલા સંવેદનનો યથોચિત્ત પાઠ છે, અને એટલું જ કહે છે કે સાહિત્યકૃતિનો જન્મ આવા સંબેગોમાં થયો હશે અને એથી એનો અર્થ આવો ઘટાવી શકાય. આ રીતે એતાં, કેઈ સર્જકની કૃતિમાં ચિંતન અને કવિત્વનો સુખમ સંબેગ થાય. જ્યારે એની વિવેચના એના જીવનની આસપાસના વાતાવરણ અને જીવનમાથી ઉદ્ભવેલા પ્રસંગોમાંથી ઘટાવી શકાય.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જીવનનો આદર્શ આપણે સૌ કેઈ બહીએ છીએ, આ આદર્શને કવિ અનેક સ્વરૂપ દ્વારા આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે. ‘જ્ઞાનસાર’માં કવિનો આદર્શ મળે છે. કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો “સૂરજના પુત્ર શાંતિદાસના હૃદયને આનંદ આપવાના હેતુથી આ બાલાવબોધ કર્યો છે. આ ‘જ્ઞાનસાર’ એ એમની પ્રૌઢ કૃતિ, અને એની રચના ધર્મ સિદ્ધપુરમાં; અને જ્ઞાનસાર પૂર્ણ થયું દિવાળીના દિવસે. એમના જ શબ્દોમાં કહીએ તો જ્ઞાનસાર એ પૂર્ણાનંદજન આત્માના આસ્તિત્વથી લક્ષ્મીની સાથે પાણિબદ્ધજીના મહોત્સવરૂપ છે. “એમાં ભાવનારૂપી પવિત્ર ગોમયથી ભૂમિ લીંપાયેલી છે. ચારે તરફ સમતારૂપ પાણીનો છંટકાવ છે, સ્તવામાં જગાએ જગાએ વિવેકરૂપી પુષ્પની માલાઓ લટકાવી છે અને આગળ અધ્યાત્મરૂપ અસુતથી ભરેલો કમકુંભ મૂક્યો છે. અપ્રમાદ નગરમાં પ્રવેશ કરવાના મંજલ સમો આ ગ્રંથ પૂર્ણાનંદજન-આત્મા મળે છે.”

‘જ્ઞાનસાર’નો અર્થ સ્પષ્ટ છે. અંગ્રેજીમાં જેને ‘essence of knowledge’ કહીએ તે જૈનદર્શનનું બધું જ ધર્મ આ કવિતામાં કવિ શ્રીયશોવિજયજીએ પોતાની રીતે આપ્યું છે સમગ્ર જીવનનો અને જૈનાશ્રમિકો પ્રવૃત્તિના મિલનનો પરિપાક આ કવિતામાં છે અને એથી એમાંથી બધું નવનીત સ્વરૂપે આપણને મળે છે. કવિએ આખા કાવ્યનું આયોજન એવી રીતે કર્યું છે કે એમાંથી જૈન દર્શનનો અને એની વિશિષ્ટતાનો ખ્યાલ સહેલાઈથી આવી શકે જ્ઞાનનો સાર કવિએ આ કૃતિમાં આપ્યો છે પણ સાથોસાથ એ સાર એકલો જ નથી આપ્યો પણ કવિચ્છવ કદવાઓ, વિચારો, ઉત્તેજાઓ, ઉપમાઓ અને કાવ્યાલંકારો યોજીને જ્ઞાનસારને રસિક સંગીતમય બનાવ્યો છે. ચિંતનનું શુષ્ક સ્વરૂપ આપણને એ રીતે જ્ઞાનસારમાંથી નથી મળતું પણ ચિંતનની સાથોસાથ કવિત્વના ચમકાસ મળે છે. જ્ઞાનસારનો સર્જક લોકમાનસને રચાહી બાંધે છે, એના માનસવ્યાપારનો પરિચિત છે અને એથી જ એ ચિંતનની સાથોસાથ કવિતા રજૂ કરે છે. આપણે ત્યાં અક્ષરકારમય સ્તુતિઓ, પ્રાર્થનાઓ, સ્તવનો, સત્ત્રાંચો આદિ ઘણું છે. સત્તાઓ છે, ધાર્મિક કથાઓ છે પણ સમગ્ર દર્શનનો સાર આવી રીતે જોવા નથી મળતો અને એથી જ સાહિત્યની રીતે શ્રીમદ યશોવિજયજીના જ્ઞાનસારનું મહત્ત્વ છે.

અહીંસા વર્ણનો ગાળે વીલી જયો છે. અને એ રીતે સમયનો પ્રવાહ જ્ઞાનસારની કવિતા યા ચિંતનને સ્પર્શ કરી શક્યો નથી. જ્ઞાનસારનું સંસ્કૃત અલરુનું નથી, કવિતરમય છે, એનું આખું આયોજન સ્પષ્ટ અને સુરેખ છે, અને એની કવિતા ને ચિંતન આપણને સ્પર્શી બધ છે. ૨૯૦ પંક્તિ ભજવાનદાસે જ્ઞાનસારનો અનુવાદ કર્યો છે અને એમનું આ

પ્રકાશન આપણા જાણના જૈન સાહિત્યની વિશિષ્ટ કૃતિ છે. સ્વં પંડિત ભગવાનદાસે સામાન્ય માનવીને સુલભ જ્ઞાનસાર જનાવ્યો છે. એમનો 'જ્ઞાનસાર' જીવનનું દર્શન કરાવી શકે છે અને એ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની મૂળ કૃતિને જાણ આપે છે, અને એથી એ કૃતિની જણામણ થતાં સ્વસાવિક આનંદ થાય છે.

'જ્ઞાનસાર' એ ચિંતનાત્મક કૃતિ છે અને આ ચિંતન સામાન્ય માનવીને સુલભ અને એ રીતે જ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ યોગ્ય છે. જૈનદર્શનના ચિંતનનો પરિપાક આ કાવ્યમાં જોવા મળે છે, અને એ ચોક્કસ શબ્દોમાં ઘણું ઘણું કહી શકાય છે.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જ્યારે સમગ્ર જ્ઞાનને સંક્ષિપ્ત અને પદ્યરૂપમાં આપવા મથતા હશે ત્યારે પદ્યરૂપનો પ્રશ્ન એમની સમક્ષ આવ્યો હશે જ. જૈન દર્શન પરંતુ પ્રભુત્વ એમની મહાકાવ્ય રચનાની સંક્રિતનો ખ્યાલ આપે છે, પણ એક લઘુકાવ્યમાં જ્યારે એ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ જીવનનો સાર આપી દીધો ત્યારે એ વાણી કેટલી અદ્યધન ગંભીર હશે? કવિતા વિચારનું-ચિંતનનું વાહન જની શકે છે અને એ જીવનને ઊંડાણથી સ્પર્શી શકે છે એનો સાથો પુરવો 'જ્ઞાનસાર' આપે છે. સાગરના નીરની ગંભીરતા એ રીતે જ્ઞાનસારમાં છે અને સાથોસાથ શિશુની કૌમળતા, નિર્ભયતા પણ છે અને એ રીતે જ્ઞાનસારમાં-સ્વાદભરી મીઠી વાણી અને એમાંથી નીકળતો ગંભીર અર્થ-અનુભવનું સુભગ મિશ્રન છે. કવિતા ને ચિંતનનો આવો સુખેળ વિશ્વસાહિત્યમાં કાચિત્ કૃતિઓમાં નજર પડે છે, અને એ છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની કવિ તરીકેની સિદ્ધિ.

જ્ઞાનસારનું વિસ્તૃત અવલોકન કરતાં માલમ પડશે કે કવિ યશોવિજયજી સમક્ષ સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોતો અને એ ખ્યાલથી પ્રત્યેક અંગનું ધકતર તેઓએ કરેલું. જ્ઞાન-અનુભવનો સાર વણવતા જ્ઞાનસારમાં જરૂર જણાઈ છે. આ જણક દરેક રીતે જોતાં સંપૂર્ણ છે અને એ આખી કૃતિના એક જાણ તરીકે સંપૂર્ણ રીતે રજૂ થાય છે. જરૂર સોપાનની આ કૃતિ છે એમ કહેવું યોગ્ય નથી.

જ્ઞાનસારનું પ્રથમ પૂર્ણાંક. એમાં જૈનસ્વરૂપના સાચા તરીકે પૂર્ણ અવસ્થાનું સ્વરૂપ રજૂ કરાયું છે. પૂર્ણાંક સ્વરૂપ રજૂ કરતા તેઓશ્રી જણાવે છે કે પૂર્ણાનંદ પુરુષની જ્ઞાનદૃષ્ટિ અમૃત હોય છે, તે પૂર્ણાથી દીન હોતો નથી, એમાં પુદ્ગલોની અપૂર્ણતા હોતી નથી. આત્મદ્રવ્યમાં આત્મપણાના સુખથી પૂર્ણ થયેલા જ્ઞાનોને ઈન્દ્ર કરતાં કોઈ જાતની ન્યૂનતા નથી અને ભાવોની પૂર્ણતા સુકલપણના ચંદ્રની માફક ચોક્કસ છે.

પ્રથમ અષ્ટકમાં સ્મૃતિ થયો છે આદર્શ પૂર્ણત્વનો. આ પૂર્ણત્વની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયાસો અને એ પ્રયાસોને કવિદ્વંદવ જીવ અનેક જગતોમાં વણવે છે. સંસારમાંથી નિવૃત્ત થનારા માનવી પૂર્ણત્વમાં મગ્ન થાય છે. એથી આવી વ્યક્તિને ધન માટે ઉન્માદ નથી હોતો, સ્ત્રી પ્રતિ રાગ નથી હોતો, એ જ્ઞાનમાં મગ્ન થયેલો છે, એથી સુખી છે, અને આ સુખથી કરુણાની દૃષ્ટિ જેવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે અને વાણીમાં પણ સાંતિરૂપી અમૃત વહે છે,

માનવીનું મન માળવે (માળવા દેશમાં) ભગતું હોય તો એના ચિત્તની સ્થિરતા ન હોય, એથી મનના ધોડા પર કાળૂ મેળવવો એ મુશ્કેલ વસ્તુ છે. ત્રીજા અષ્ટકમાં કવિશ્રી મનના નિમ્ન છે માટે સ્થિરતા માટેનો આદર્શ રજૂ કરે છે. માનવી જીવ મુખની પ્રાપ્તિ માટે અંધલ ચિત્ત રાખી ગમે ત્યાં ભટકે છે. માનવીના મનને ભટકવાની આડે કોઈ સીમા નથી અને એનું માનસ ઘણી વાર અસ્થિર જોણાં ખાતું થઈ જાય છે. માનવી જીવનના મુખ માટે તલસે છે, લગે છે અને જ્યારે સ્થિરતા આવે છે ત્યારે એને ખ્યાલ આવે છે કે એનું સાચું મુખ એની પાસે છે. કવિ સરસ ઉપમા દ્વારા કહે છે: “અંકેષ્ય રૂપ દ્વીવો શ્વેતવાર પ્રકાશ કરી વિકલ્પોદ્ભવી દુઃખાક્રમો જમાવી આત્માને મલિન કરે છે.” અસ્થિરતા, અંધળ મન મુખના સાધનોની તુચ્છા ભગૃત કરે છે અનેક અંકેષ્ય-વિકલ્પોની વિચારણા જન્માવે છે, એના પરિણામે માનવીની તુચ્છા ભગૃત થાય છે.

માનવીનું મન અસ્થિર થઈ આમતેમ ભટકે છે એનું કારણ છે મોહ અને મોહત્યાગ. એ જ જીવનની સ્થિરતા માટે જરૂરી છે. ‘મોહ’ અને ‘મમ’ ‘હું’ અને ‘મારું’ જીવનમાં અનેક અનિશ્ચિત જન્માવનાર આ જ તત્વો છે. જેને મોહકાર થયો એ મયો, અને જગતમાં સ્વાર્થ વધારનાર આ જ તત્વો છે. કવિની ભાષામાં કહીએ તો જેમ આકાશ કાઠવથી દોપાતું નથી તેમ તેમ મોહત્યાગવાળો માનવી પાપથી લોપાતો નથી. તેનો આત્મા શરીરના જન્મ, જસ ને મૃત્યુના નાટકથી ખેદ પામતો નથી. મોહત્યાગીનું આત્મસ્વરૂપ નિર્મલ હોય છે અને પરબ્રહ્મની મૂંઝવણ થતી નથી અને એની બુદ્ધિ વિકસેલી હોય છે.

આત્માના અનિશ્ચિતો ખ્યાલ જ્ઞાનથી આવે છે અને મોહનો ત્યાગ જ્ઞાન જ જન્માવી શકે છે, અને એથી કવિશ્રી કહે છે: ‘ જેમ ડુધર વિદ્યામાં મગ્ન થાય છે, તેમ અજ્ઞાની અજ્ઞાનમાં; અને જેમ હંસ માત્ર સરોવરમાં મગ્ન થાય છે તેમ જ્ઞાની જ્ઞાનમાં. ” આ જ્ઞાન એટલે પૌપટિયું જ્ઞાન નહિ પણ આત્માને આત્મરૂપ બનાવતું જ્ઞાન. આ જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનતું અજીવન નહિ પણ તત્ત્વસંવેદનરૂપ જ્ઞાન. આત્મ જ જ્ઞાન પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનો ખ્યાલ આપે. હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક ભણતું શિખવે અને એથી ચારિત્ર વિકસેલ થાય. જે જ્ઞાન મોહત્વ જગવે, મમતા વધારે અને એથી માનવીની સર્વોપસ્થિતિની ભાવના જન્મે તે જ્ઞાન એટલે અધકચરું જ્ઞાન. અંગ્રેજ કવિએ સાચે જ એક જગાએ કહ્યું છે “ A Little learning is a dangerous thing, Drink deep or taste not Pterlen spring ! ” આજે અપૂર્ણ જ્ઞાનની મોકાય છે અને જ્ઞાનનો આટલો મધો વિકાસ છતાં વિજ્ઞાનના મદમાં થેલી બનેલી માનવી ‘Eyeless in raza’ છે, સાચું જ્ઞાન મિથ્યાત્વ પર્વતની પાંખને છેડે છે.

સાચું જ્ઞાન એટલે જગતને માત્ર પ્રવૃત્તિ નહિ પણ આત્માની સાચી પ્રવૃત્તિ. જ્ઞાની ધીરગંભીર હોય, જ્ઞાનીને મનના તરંગો ન આવે, એની આત્માની અવસ્થા ઉન્નત હોય અને જીવનમાં એણે સમસ્યાવ કેળવેલા હોય. આવા જ્ઞાનીની દશા ‘શુભ’ હોય છે, એનામાં અપૂર્ણ શાંતિ હોય છે અને એવા જ્ઞાની ‘સમરૂપ સર્પના વિષના તરંગો વડે બગતા નથી અને એમની અસર વિશ્વમાં શાંતિ જન્માવાની થાય છે અને એ ચૈત્તર શાંતિ

ફેલાવે છે. સાચું જ્ઞાન માનવીને સાચી શાંતિ આપી જીવનને ધન્ય બનાવે છે. જ્ઞાની સમતાના બાસ્કર સમાન છે અને આ સમતા ઇન્દ્રિયો પર જ્યારે મેળવવાથી આવે છે.

જ્ઞાનીને તૃષ્ણા હોતી નથી. જ્ઞાની ઇન્દ્રિયજીવ હોય છે. જ્ઞાનીઓને લાલસા-ખેડી ઇચ્છા જન્મતી નથી, કારણ કે લાલસા માનવીના જીવનને નીચું પાડે છે. ઇન્દ્રિયો ક્યારેય સંપૂર્ણ સંતોષ પામતી નથી. કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો હંભરો નહીંએ વડે ન પૂરી થકાય એવું સસુદ્રસ્યું માનવીનું પેટ છે, અને ઇન્દ્રિયોમાં મૂકે થયેલો જીવ સારાસાર ભેતે નથી, એ જ્ઞાનરૂપી ઘનનો ઉપયોગ અયોગ્યરીતે કરી વિષયો વધારે છે, જ્ઞાનરૂપી અમૃતને છોડી રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-શબ્દાદિ ઝાંઝાનાં નીર તરફ માનવીને ટોકાવે છે, અને યોની ખરાબ દશા કરે છે.

સાચો જ્ઞાની ઇન્દ્રિયજીવ અને ત્યાગી હોય છે. ત્યાગની ભાવના અનુભવ કરવી એ મોટી વસ્તુ છે. જ્ઞાન જ્યારે સ્વાર્થ જન્માવે ત્યારે એ વિસંવાદ પેદા કરે છે. જ્ઞાન ત્યાગ કરીને ભોગવવાની વસ્તુ છે. એથી આધુનિક યુગમાં વિજ્ઞાનના સ્વાર્થે ઉપયોગે જીવનને વિવશ બનાવ્યું છે, યુદ્ધને અનિવાર્ય બનાવ્યું છે. વિજ્ઞાને વિકાસ કર્યો પણ યોની સાથે માનવીના સાચા જ્ઞાનનો એની લાગણીવળાનો વિકાસ ન થયો અને પરિણામે જગતમાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાને ખોટા લોહો, કલોહો, યુદ્ધો જન્માવ્યાં. જે જ્ઞાન સર્જન માટે હતું એ જ્ઞાનનો સંહાર માટે ઉપયોગ થયો, કારણ કે તેમાં લાગણી ભાવના જ નથી.

સાચા જ્ઞાનીને સમતા વહાલી જાય છે, સમાન ક્રિયાવાળાઓ સખાઓ છે અને એમ આત્માનું તરત પ્રકાશે છે અને એ સાધુત્વમાં રાખે છે. આવો જ્ઞાની એ રીતે શાંતિને જન્માવે છે. એકલું જ્ઞાન જ નહિ પણ ત્યાગની ભાવના જન્માવતું જ્ઞાન કલ્યાણકારી છે, અને યોની સાથે ક્રિયાનો મેળ હોવો જોઈએ, એથી કવિ ક્રિયા પર ભાર મૂકે છે. કવિ કહે છે : “હીલા માટે તેલની જરૂર છે તેમ પૂર્ણ જ્ઞાની પણ અનુભૂત ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે” કવિને એકલું જ્ઞાન માન્ય નથી અને એથી રજા કહે છે : “બાહ્યક્રિયાના ભાવને આશ્રય હોવીને જેઓ વ્યવહારમાં ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તેઓ મુખમાં કોળિયો નાખ્યા સિવાય તૃપ્તિને ઇચ્છે છે.” ‘મહેલાં જ્ઞાન ને પછી ક્રિયા’ એ સાચી વસ્તુ છે. કાયોપશ્યનિક ભાવો ઈજવવા માટે એક સમયના પ્રમાણ વિના પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને એ માટે ક્રિયા જરૂરી છે.

સાચા જ્ઞાનને ક્રિયાનો મેળ થતાં માનવી અનોખી તૃપ્તિ અનુભવે છે. સાચું જ્ઞાન અભિમાન નથી જન્માવતું, પણ એ સંસારના સ્વપ્નને સુષુપ્ત પાડી સમગ્રદષ્ટિ પેદા કરે છે અને આ દૃષ્ટિથી માનવી જીવનને વિકસાવે છે. જે જ્ઞાન સંતોષ ન જન્માવે એ જ્ઞાનનો કરો અથ નથી. જ્ઞાન-ક્રિયાનો મુમેળ કર્યોનો મેલ કાઢી નાખે છે, અને એ સંતોષરૂપી અમૃતનું લોભન કરાવે છે.

સાચું જ્ઞાન આત્મસંતોષ પેદા કરે છે અને એ કર્મોથી લેપાતો નથી. એ સંસાર પ્રત્યે અનુસંગ ધરાવતો નથી પણ એનાથી નિર્લેપ રહે છે. સંસારીઓ સ્વાર્થો હોય છે.

સાચો જ્ઞાની સંસારીને સમજી એનાથી દૂર જાગે છે અને એ નિબળનંદમ મસ્ત હોય છે. માનવી નિલેપ અને એટલે શુદ્ધ જ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા પર જાય અને એની સાચી દષ્ટિનો વિકાસ થાય.

માનવીનો આવો વિકાસ થતાં એ નિરુપહી બને, એનામાં કોઈ ભાતની ખોટી ઝંખના ન રહે. રૂપહાઓ-અંખનાઓ-ધ્વજાઓ માનવીને વાગવું બનાવે છે. અતિપંડિત વ્યવહારની દુનિયામાં લક્ષ્મીનંદનોની યુથામત કરે તો એમાંથી અસંતોષ જન્મે નહિ તો શું થાય? સાચું જ્ઞાન માનવીની ઝંખનાને અર્પાદિત કરે છે, સાચો જ્ઞાની એવો નિરુપહી હોય છે કે પૃથ્વી એની પથારી બને છે, શિક્ષા એનો આહાર અને વન એનું ઘર બને છે. 'પારકી આશ સદા નિરાશ' એ આવાનું સૂત્ર છે અને પારકી આશા અનેક દુઃખો જન્માવનારી છે અને એથી નિરુપહી માનવી જ સાચો સુખી હોય છે.

જગતમાં નિરુપહી માનવી સુનિઓ જ હોય છે. સુનિપાત્રું જગતના તત્ત્વને સમ્યક્ સ્વરૂપે જાણવામાં છે. રાગ, દ્વેષ અને મોહરૂપ દોષનિર્વૃત્ત એટલે પુદ્ગલોમાં ચોગોની અવ્યાપાર પ્રવૃત્તિ અને એનું ખીલું નામ મૌન. આ કદાચ પહેલેથી માનવી ધીરજાંજીર હોય છે અને એની ક્રિયા જ્ઞાનમય હોય છે.

સાચું મૌનત્વ જન્મે છે સાચી વિદ્યામાંથી. અનિત્ય બુદ્ધિ નહિ પણ તત્ત્વબુદ્ધિ. આ બુદ્ધિમા રાજતા માનવી માટે વાક્યપટુતા નથી, આલી બુદ્ધિનો પમરાટ કે ધનધનાટી નથી, આ બુદ્ધિ 'સમુદ્રના કંઠોલ જેવી લક્ષ્મીની, વાયુ જેવા આયુષ્ય અને વાદળ જેવા શરીરની' અનિત્યતા ચિતવે છે એના જીવનનાં મૂલ્યો જાણવા અને તેહનાં આકર્ષણોમાંથી ખસી આત્માના આકર્ષણોમાં રહે. એથી અજ્ઞાનરૂપી અધિકારનો નાશ થાય અને વિવેકબુદ્ધિ જન્મે.

વિવેક એટલે જીવ ને અજીવનું ભેદજ્ઞાન. સાચું જ્ઞાન માનવીને સારાસાર સમજાવે. વિવેક આવે એટલે ઇચ્છા, સુસ્તો આદિ વિકારો જાગે અને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપને એ ઓળખે. સાચી વિદ્યા વિવેક જન્માવે, ખોટી વિદ્યા જવં પેદા કરે અને એમાંથી આત્માના અન્વેષણના પ્રયાસો થાય. સાચી વિદ્યા રાગ ને દ્વેષ ન કેળવે પણ માધ્યસ્થભાવ કેળવે. રાગ અને દ્વેષથી કર્મો જન્મે પણ માધ્યસ્થ ભાવ સમાનતા જન્માવે. જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનની પ્રશંસાની આશા સપે એ જ એની નિર્જળતા. સાચો જ્ઞાની કર્મની લીલા જાણે અને એનાથી તેમજ એમાંથી જન્મતા રાગદ્વેષથી અલગ રહે. રાગ અને દ્વેષ સંસારના બે છેડાઓ, અને એ અનેક ભાતની લીલા જન્માવે. ગૌતમસ્વામીના મહાવીરસ્વામી પ્રત્યેનો અનુરામ એમના કેવળજ્ઞાનની આડે આવ્યો એ આપણો માધ્યસ્થ વૃત્તિ માટેનો સાચો દાખલો. મધ્યસ્થ પુરુષને કોઈ પત્તુ પુદ્ગલની આસક્તિ ન હોય, પણ આત્માની સમાધિ હોય.

એમનાં જન્મે નિર્જંમતા, આધુનિક માનસશાસ્ત્ર સર્વ દોષો-પૂણીઓનું મૂળ ખીજ પ્રમાણે કંપે છે. પત્તી સાચા માનવીને 'જાણવા યોગ્ય વસ્તુને જ્ઞાન વડે જાણતા માનવીને કયું કુપાયજાનું કાનું નથી આત્મજ્ઞાનમાં મસ્ત માનવીને જાણવું સર્વો જિવજાવી સકતા

નથી. મૂઠ પુરુષો ભયરૂપ વાલુ વડે આક્રમના રૂની માફકે આક્રમશ્યાં લાગે છે, અને સાચો જ્ઞાની નિર્ભય રીતે જીવે છે.

આવા સાચા જ્ઞાનીને પ્રશંસા સ્પર્શી શકતી નથી. સામાન્ય ક્યન છે કે માનવી બધી વસ્તુ જીતવી શકે છે પણ પ્રશંસા-પોતાની સ્તુતિને જીતવી શકતો નથી, જે માનવીને પ્રશંસાનો-પ્રસિદ્ધિનો મોહ જન્મે છે તે પડે છે, અને એથી જ કવિશ્રી કહે છે: “પોતાની પ્રશંસામાં રાચતો માનવી મોહમાં ફૂળી બધ છે.” જ્ઞાનનું અવિમાન જીવનનું મુરદેહ છે અને એ જ્ઞાનીને પછાડે છે. જ્ઞાન જન્મ આવે છે નક્કી પણ આક્રમતા નહિ. આવા માનવીની તત્ત્વ-દષ્ટિ વિકસેલી હોય છે કવિશ્રી આ સ્થાને બાહ્યદર્શિને તત્ત્વદર્શિના ભેદ પાઠે છે. સાત્ત્વિક દર્શિ જ માનવીના જીવનને વિકસાવે છે. બાહ્યદર્શિને સી સુંદર લાગે અને તાત્ત્વિકને તે સ્ત્રી વિદ્યા અને મૂંઝતી હાંડલી જેવા પેટવાળી લાગે છે. તાત્ત્વિક માનવી બહારના દેખાવો પર ભાર મૂકતો નથી પણ જ્ઞાનમાં જ રાચે છે.

આવો જ જ્ઞાની સાચી રીતે સમૃદ્ધ છે. સાચો જ્ઞાની ભોગ-વિલાસમાં રાચતો નથી પણ ક્ષણિકમાં રાચે છે, સદ્-અસદ્નો એ નિર્ભય કરે છે અને એની આ સમૃદ્ધિ આગળ દુન્યવી સંપત્તિનો હિસાબ નથી. એના અંતરે શુભની સૃષ્ટિ ક્ષણની સૃષ્ટિથી અધિક છે. જ્ઞાન દર્શન અને આસ્તિ એમ ત્રણ રત્નો પામેલા માનવી સિદ્ધયોગ મેળવે છે આ દર્શિ માનવીને કર્મના પરિણામનો વિચાર કરાવે છે. એથી જ્યતની લીલા, ચોકાચોક, સુખદુઃખ, કર્મ, વિષમ ગતિ એને સ્પર્શી શકતી નથી. ભંટની પીઠ જેવી કર્મની સ્થના છે. અને એ કર્મની સ્થનામાં માનવી આસક્તિ કેળવે તો એ પડે. કવિશ્રી કહે છે: “જે માનવી પરિણામને વિચારતો હૃદયમાં સમભાવ કેળવે છે તે જ્ઞાનનંદરૂપ મકરન્દનો ભોગી બને છે.”

આવા માનવીને જીવોનો ભેદ સ્પર્શી શકતો નથી. સંસારના વિષમ માર્ગો, તૃષ્ણા વિષયાભિલાષો, સ્નેહ-રાગ-દોષ-દોષ-દોષ-મત્સર વગેરે સ્પર્શી શકતા નથી. અપ્રમત્ત દશાને પામીને આવો જ્ઞાની સંસાર નાટકમાં રાચતો નથી સંસારના અનિત્ય લાગે માનવી જ્ઞાનનો પ્રયાસ કરે, આ રીતે પ્રયાસ કર્યા બાદ એનામાં સાચી દર્શિ આવે અને એના પરિણામને એને સંસારનો સાચો ખ્યાલ આવે અને એ નિરપૂહી બને.

આવા નિરપૂહીને લોકાદસ્તી પરવા હોતી નથી. બાહ્યસ્થિત પર ભાર નહિ પણ આંતરજીવિ પર ભાર સુકાય તો જ જીવન કમ્ય બને, અને એ આત્માની સાક્ષીમાં રાચે. આત્માના અવાજમાં એ મજા રહે અને એથી આંતરિક સુખ એ મેળવે.

આવા જ્ઞાનીઓની દર્શિ શાસ્ત્રાભ્યાસથી વિકસેલી હોય છે. બધા પ્રાણીઓને અમંચસુ છે, દેવોને અવધિજ્ઞાનરૂપ ચક્ષુ છે, સિંહોને કેવળ ઉપયોગ ચક્ષુરૂપ છે, અને સાધુઓને શાસ્ત્રરૂપ ચક્ષુઓ છે. કેવલી ભગવાનની શિક્ષા એ જ આપણું સાધન. શાસ્ત્રો રૂપી દીવો આપણા અધકારોના માર્ગ પર પ્રકાશ નાખે અને આપણા જીવનને અજવાળે. શાસ્ત્રો

આપણી દષ્ટિ વિકસાવે અને એથી સ્વેચ્છાચાર જાય, અને એમાંથી લોભવૃત્તિ ન વધે પણ સાચી દષ્ટિ થાય અને એ અપરિચિદ્ધ કરતાં માનવીને શિખવે.

સાચું જ્ઞાન સંપત્તિ માટેની જંખના નહિ પણ લ્થગવૃત્તિ જન્માવે. કાંઈ પણ વસ્તુ માટેનો મોહ દૂર કરવા જેવી વસ્તુ છે-જ્ઞાનમાત્રમાં અસંકલિત અને નહિ કે જ્ઞાનનાં સાધનો. ઉપકરણો પરનો મોહ અનિષ્ટો જન્માવે છે. પરિચિદ્ધ જાય એટલે મોહવૃત્તિ ઘટે અને એથી સંયમની વૃદ્ધિ થાય. શાસ્ત્રીયું પકન એ બુદ્ધી વસ્તુ છે અને અનુભવ એ બુદ્ધી વસ્તુ છે. અનુભવ વિનાની વાણી એ માત્ર પોપટિયા જ્ઞાન બસબર છે. એથી કવિશ્રી કહે છે: “શુભની કલ્પના શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ અનુભવરૂપ દૃશ્ય વડે શાસ્ત્રફીરનો આસ્વાદ કરનારા થોડા.”

આ અનુભવની પ્રાપ્તિ યોગ વિના થતી નથી. યોગની વ્યાખ્યા એટલે ‘મોક્ષેણ યોજનાદ યોગઃ’ પાંચ યોગો, એ કર્મયોગ અને ત્રણ જ્ઞાનયોગ. યોગ અનુક્રમો જન્માવે અને એનું અંતિમ રૂપ મોક્ષ. યોગ એટલે શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા અને શાસ્ત્રવિહીન ક્રિયા ઉન્માર્ગ પ્રરૂપાવે અને એથી અનેક અનિષ્ટો જન્મે. [યોગ પરનું શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું સાહિત્ય અતિવિશુદ્ધ છે અને એ સ્વતંત્ર લેખ માગી લે છે.]

યોગદશા માટે લાવપૂજા જરૂરી છે. અહંકારનો નાશ એ મુખ્ય વસ્તુ અને લાવનાથી અજ્ઞાન ટળે અને મિથ્યાત્વની વાસના જાય. એના માટે પૂજા જરૂરી છે અને કવિશ્રી કહે છે કે, “કુમારૂપ ફૂલની માળા, વ્યવહાર અને નિર્લેપ એ વસ્ત્રો, ધ્યાનરૂપ ઉત્તમ આભરણ, જ્ઞાનરૂપ અભિમાં શુભ સંકલ્પોરૂપી ધૂપ, સત્યરૂપ ઘંટ વગેરેથી મુક્ત માનવીના હાથમાં મોક્ષ છે.” મૂહત્વો માટે દ્રવ્યપૂજા અને સાધુ માટે લાવપૂજા જરૂરી છે.

પૂજા ધ્યાનને જન્માવે છે અને ધ્યાન ચોહનો નાશ કરે છે, આત્માને યોગખાવે છે. અસ્થિર મનને સ્થિર કરનાર ધ્યાન બાહ્ય ઈન્દ્રિયને અનુસરનારી વૃત્તિને અવરોધે છે અને જ્ઞાનનંદરૂપી અમૃતમાં આત્માને લીન કરે છે. જેણે ઈન્દ્રિયોને છુટી છે તેનો આત્મા સ્થિર છે તે પ્રવૃત્ત અક્રેયોગી છે. ધ્યાનની સાથે તપ જરૂરી છે અને તપ કર્યોને તપાવે છે. ધનનો અર્થ દાહ-તાપ સહન કરે એમ તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થ તપ કરે. એના માટે તપ મુરદેહ નથી. “જે તપમાં બ્રહ્મચર્ય વધે, જ્યાં ભગવંતની પૂજા થાય, કયાપનો નાશ થાય અને વીતરાગની આજ્ઞા પ્રવર્તે તે શુદ્ધ કહેવાય.”

તપસ્વીમાં યા મધ્યસ્થવૃત્તિ કેળવનાર જ્ઞાની સર્વ તપોને આશ્રિત હોય છે. ધર્મવાદથી સર્વ તપો બાહ્યી શકાય અને એથી માનવી પરમાનંદ પામે અને એનો બધી રીતે ઉત્કર્ષ થાય.

બત્રીસ અલોકોમાં આત્માનો વિકાસકંઠ બતાવ્યા બાદ કવિશ્રી યશોવિજયજી ઉપસંહારમાં જણાવે છે કે—‘આ રીતે વચને પ્રાપ્ત થયેલ મુનિ શુદ્ધ આશ્રિત તથા મુક્તિરૂપ જ્ઞાનસારને પામે છે.’ એવા માનવીના વિકારી ભાવો જાય છે, જ્ઞાનસાર જે કલેશનો હથ કરે તે કર્મો પુનઃ ઉત્પન્ન ન થાય. એથી શાસ્ત્રનાં ક્રિયાસંહિત જ્ઞાન અને જ્ઞાનસંહિત ક્રિયા પર

ભાર મૂક્યો નથી પણ જ્ઞાન-ક્રિયાના યોગ પર ભાર મૂક્યો છે. જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયા અદ્ય પ્રકાશવાળી છે અને પૂર્ણવિસ્તરૂપ યાત્રિ જેજ્ઞ જ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ છે.

પ્રત્યેક વસ્તુને રજૂ કરવા માટે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ સરળ અને કવિત્વમય શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ જ્યાં અંકકોમાં ઉપમાઓ દ્વારા વસ્તુને તેઓ રજૂ કરે છે અને પ્રાચીન સાહિત્ય પરંતુ એમનું પ્રભુત્વ અને વસ્તુને નવી રીતે રજૂ કરવાની એમની દૃષ્ટિની પ્રતીતિ એમાંથી આપણને થાય છે. તરવચિત્તને અને એના ગાઢ વિષયને આઠ સ્લોકોના શુભ્ધોમાં રજૂ કરવો એ સહેલી વસ્તુ નથી. જ્ઞાનને કવિત્વના ચમકાસ સાથે, શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી રજૂ કરી સમસ્ત જીવનના જ્ઞાનનો સાર કવિશ્રી યશોવિજયજીએ આપી દીધો છે, અને એ રીતે જ્ઞાનસાર આપણી આધ્યાત્મિક કૃતિઓમાં અનન્ય સ્થાન પામે છે.

જીવન જ્યારે ઝડપી બન્યું છે, જ્યારે જીવનને અવલોકવાની દૃષ્ટિમાં નવા જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ ઘડી રહ્યો છે ત્યારે ચિંતનના એક સાત તરીકેની આ કૃતિ આપણા જીવનને ધન્ય બનાવે છે. સર્વ વસ્તુઓના સાર સખી આ સાહિત્યકૃતિ કવિશ્રીની અનેક પ્રસાદીમાંની એક પ્રસાદી છે. આ પ્રસાદી માટે અતિજ્ઞાનની જરૂર નથી. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ માત્ર પંડિતો માટે આ કૃતિ નથી રચી પણ સામાન્ય જનો માટે રચી છે અને ઉપમાઓ-ઉત્પ્રેક્ષાઓ અને કાવ્યાલંકારો દ્વારા આપણી સમગ્ર કલ્પનાનાં ચિત્રો રજૂ કર્યાં છે. જ્ઞાનસારનું ચિંતન એથી ઝાંખું બન્યું નથી પણ કવિત્વથી ચમકતું બન્યું છે. અને એ આપણી સૌંદર્ય દૃષ્ટિ આંતર દૃષ્ટિની સાથેસાથ પીલવે છે. ‘જ્ઞાનસાર’ આપણા જૈનચિંતનના વારસાનો ખજાનો છે એમાં સર્વજ્ઞાણી અવલોકન અને જીવન પ્રત્યેની આર્ષદૃષ્ટિ છે. મોક્ષના માર્ગનો આદર્શ આપણી સમગ્ર રજૂ કરતાં આ કૃતિ એનો વિકાસ માર્ગ બતાવે છે અને એ જ માર્ગ આપણા કલ્યાણનો માર્ગ છે. આ માર્ગ બતાવનાર કવિ શ્રીયશોવિજયજીના આપણે જાણી છીએ. ‘શિવમસ્તુ સર્વ જગતઃ’ એ લાવનામાંથી જન્મેલું સાહિત્ય માનવજીવનને ઉગ્ર અને સંસ્કારી બનાવે છે. એ હકીકતને કવિશ્રીની કૃતિઓ વાજબી ઠેરવે છે. અને કવિશ્રીના આ વારસાને જીવવાની તાકાત આપણે જીવવાની છે, સાહિત્યનાં સ્વરૂપો બદલાય, કથનપદ્ધતિ બદલાય, પણ કવિની પ્રસાદી તો નદીનાં નિર્મળ નીર સમાન છે અને એનાથી આપણાં પાપો ધોવાઈ જાય છે.

જૈનસિદ્ધાંત અને સંસ્કૃતિનો

સાચો પ્રચાર

લેખક પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીમાન મહાયજિવજી

પ્રાચીન જગતમાં કોઈ પણ સિદ્ધાંત કે સંસ્કૃતિનો પ્રચાર ઉપદેશકોના ઉપદેશ અને આચાર-વિચાર દ્વારા થતો. પણ અર્વાચીન જગતમાં ચંત્રવાદનો મુગ આવતાં છાપાં, સિનેમા, રેડિયો વગેરે દ્વારા પણ થાય છે.

વીણાના ત્રણ તારમાં એક ઢીંચો, એક કડક, એક મધ્યમ એમ હોય તો તે બેસ્ટ્રી વાગે અને સાંસાખનારને કંઠાળો આપે. પણ તેનો બાલુકાર-ઉસ્તાદ તે ત્રણે તારને સમ કરે છે ત્યારે તે સુંદર સરોહો ઉત્પન્ન કરે છે. ને તેના રસિકોને ડોલાવે છે. તેમ ઉપદેશકનાં વિચાર, વાણી અને વર્તનરૂપ ત્રણે તારમાં એ કોઈ ઢીંચો-પોચો હોય, કોઈ કડક હોય તો તેની અસર આમજનતા પર નહીંવત્ થાય છે પણ ચિસ્ત્તથી થતી નથી.

તો પછી ઉપરના શુભ સંહિત અર્વાચીન જગતના સાંત્વિક સાધનો દ્વારા થતા પ્રચારમાં કદાચ તાત્કાલિક અતિશય દેખાતો હોય છતાં તેનાં પરિણામો અને સ્થિરતા તો ભાવિ ઇતિહાસ જ બોલશે.

“જ્ઞાતક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ” એ મહાન સભ્ય વિચાર, પ્રાણી અને વર્તનરૂપ ત્રણે તાર સમ રાખીને જૈન પૂર્વાચાર્યોએ આમજનતાના હૃદયમાં સંસ્કારો રેડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેની છાપ “પડી પડાળે ભાત, ફરે પણ ફીરે નહિ.” છલ્લું શીલું થઈ જવાં છતાં બાણે તાણ જ ભાત ન હોય તેમ આજે ભૌતિક વિજ્ઞાનથી પાંગરેલા ચંત્રવાદનો મુગ આવવા છતાં (ભાવિમાં ગમે તે થાયો) હજી પણ અનુભવાય છે. જેનો સામાન્ય આદર્શ આ ચરિત્રનાયક મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીમાં પણ દેખાય છે.

એટલે કે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેને સમતુલાએ રાખીને કામ લેવામાં આવે તો “વિચાર, વાણી અને વર્તન” એ ત્રણે તાર સરખા રહે ને સુંદર સંગીત (સંસ્કાર) મળે. પણ આજે તો કેટલાએક જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને ક્રિયા ઊંઘી હોય તો ચાલે એમ કહે છે. આજે કેટલાએક ક્રિયાને મુખ્ય કરીને જ્ઞાન એજીવતું હોય તો નથે એમ માને છે ને મનાવવા પ્રયત્ન પણ કરે છે ને તેમ કરતાં વાદમાં જેમ શબ્દોની સાકમારીમાં ભિતરી એક બીજાને હલકો પાડવાનો પ્રયત્ન કરતાં “પાડે પાડા લડે અને વચ્ચે જાડનો ખો” એ કહેવત મુજબ આમ જનતાના હૃદયમાં રહેલ સિદ્ધાંત અને સંસ્કારની છાપ ખૂંચી રહ્યા છે. તેઓ

જોઈ શકતા નથી કે માત્ર જ્ઞાનને માનનાર શ્રુતકેવલી-ચૌદપૂર્વી પશુ ક્રિયાહીન થતાં નિગોહમાં ચાલ્યા ગયા. સાક્ષ નવપૂર્વી પશુ અજ્ઞાની કહેવાયા. વસ્તુતઃ " જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ " વગેરે ચિરંતનાચાર્યોનાં વાક્યો તથા—

" આરુદ્ધુર્નિર્મયોઃ, શ્રેયં વાજ્ઞક્રિયામપિ ।

યોગારૂઢઃ શમાદેવ, શુષ્કવન્તર્મતક્રિયઃ ॥ "

એ મહામહોપાધ્યાય શ્રીચરોતિભજનના વાક્યને જુદી જાય છે. અને ક્રિયાવાદીઃ—

" દેશ આરાધક ક્રિયા કહી, સર્વ આરાધક જ્ઞાન;

જ્ઞાન વિના સર્વ ક્રિયા કહી, કમરકુસુમ ઉપમાન. "

એ વાક્યને જુદી જઈ રવ અને પર એમ ઉભયતુ હિત બગાડે છે.

" દેવ, શુરુ અને ધર્મ " એ ત્રણેયું સુંદર આરાધન તો મુલંદકાર હોય તોજ ધર્મ શકે અને સંસ્કાર તો દેવ, શુરુ અને ધર્મની આરાધનાવિધિને જજ્ઞાનનાર જ્ઞાનથી થાય. તે જ્ઞાન દેવ, શુરુ, ધર્મની આરાધના વિષયને જજ્ઞાનનાર ધર્મના અભ્યાસથી થાય

જૈન મતમાં તો તેને માટે ' દેવવંદન-ભાષ્ય, શુરુવંદન-ભાષ્ય તથા ' પચ્ચક્ષાણુ-ભાષ્ય ' છે, તેના અભ્યાસથી અનુક્રમે દેવમંદિરમાં દેવી રીતે જહુ તથા વતંહુ જોઈએ, કેટલી વસ્તુ નિવારની જોઈએ વગેરે વણું છે. ' શુરુવંદન ભાષ્ય 'માં શુરુ થાસે દેવી રીતે જહુ. તેમનો કયા પ્રકારે વિનય સાચવવો, વિનય કરવાથી કે ન કરવાથી શું લાભ કે હુકસાન થાય તે વગેરે વિષયોતુ વણું છે.

જ્ઞાન, શિયળ, તપ અને ભાવરૂપ ધર્મશ્રુ આરાધન દેવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરવાથી ધર્મશકે ? શા માટે પ્રતિજ્ઞાઓ કરવી જોઈએ ? વગેરે વણું ' પચ્ચક્ષાણુ ભાષ્ય 'માં છે. આ પ્રશ્નોને વિષય પ્રતિભાસ જ્ઞાન તરીકે અભ્યાસ કરવાથી અક્ષર જ્ઞાન સિવાય કંઈ ખાસ લાભ થતો નથી. પણ એ જ્ઞાન આત્મપરિણત થતાં વત્તસવેદન તરફ ઊર્જામન કરાવે ત્યારે જ તેને સાચો લાભ ઉઠાવી શકાય છે.

એ કે વિધિમાર્ગને અસ હોઈ જૈન સમાજમાં જરે, હરેક સમાજમાં આજને ક્રિયાવાદી વર્ગ આઠંબરી ક્રિયામાં જ રહ્ય છે. અ્યારે જ્ઞાનવાદી વર્ગ વિધિ આમ થવો જોઈએ અને તેમ થવો જોઈએ તેમ કહે છે. પણ પોતે (જાણે કે શ્રદ્ધાહીન હોય તેમ) તદ્દન ક્રિયાશૂન્ય જણાય છે. માટે જ્ઞાનવાદી વર્ગ જ્ઞાન હોવાથી સ્વાતુભવપૂર્વક સુવિહિત વિધિમાર્ગને આદરે અને તે વર્તનમાં મૂકવા પૂર્વક પોતાની પાછળ મેંદા જેવી ક્રિયાવાદી આમજનતાને દોરે તો સુંદર ફળ મળે. ગાહસ્ત્રિયા પ્રવાહના જેવી સહેજ સ્વભાવવાળી આમજનતા તો " દુનિયા ઝૂતપી હૈ ઝૂકનેવાલો આહિયે " મુજબ જ્યાં દોરે ત્યાં જાય તેવી જ હોય છે. તો તેને શુભ દિશાએ પાળવાનો વિવેકપૂર્વક અને વિરોધ રહિત પ્રયત્ન જ્ઞાનવાદીઓએ જ કરવો રહ્યો

પૂ. ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ

લેખક . પરમપૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીમાનસદ્ગુરુવિજયજી [લેખ નં. ૨]

સંવત ૧૬૮૮માં દીક્ષા ૧૭૧૮માં વાયકપદવી અને ૧૭૪૩માં સ્વર્ગગમન હોવાથી, આ મહાપુરુષનો સત્તાસમય લગભગ સંવત ૧૬૮૦ થી ૧૭૪૩ મુખીનો નક્કી થાય છે.

શ્રીમહાવીરપ્રભુની પદ્મપરંપરાએ ચાલતા આવેલા તપાગમ્મમાં ભારતવર્ષના પ્રખ્યાત બાહ્યાંક સમકાલિન પ્રતિગોષ્ઠ કરનાર સુવિખ્યાત જગદ્ગુરુ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીમદ્ વિજય-હીરસૂરિવર થયા. તેમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી ગણિ, તેમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીદ્વાભવિજયજી ગણિ, તેમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીનિત્યવિજયજી ગણિ, તેમના ગુરુભાતા શ્રીનયવિજયજી ગણિ, અને તેમના શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી ગણિ થયા. આ વાત એમના જ શબ્દોમાં ‘ઐન્દ્રસ્તુતિ-સ્વોપજીવિવરણ’, તથા ‘૩૫૦ ગાથાના સ્તવન’ના પ્રાંત ભાગાદિ સ્થળોએ ઉપલબ્ધ થાય છે.

ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની સંસ્કૃત-અંશરત્નાઓની આદિમાં ‘વૈ’ પદ મૂકવામાં આવે છે. ‘વૈ’ એ સસ્વતીનો મંત્ર છે. વૈ પદના બાપૂપૂર્વે તે મહાપુરુષે કાશીના રહી ગંગા નદીના તટે શ્રીસરસ્વતી દેવીનું આરાધન કર્યું હતું. તે વખતે તેઓશ્રીને સરસ્વતીદેવી પાસેથી તકશાસ્ત્ર તથા કાવ્યશાસ્ત્રનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત થયો હતો. એ વાત સ્વરચિત ‘શ્રીજૂ-સ્વામીના રાસ’ અને ‘શ્રીમહાવીરસ્તુતિ’^૧ આદિનાં પાત્રે કરેલાં મંજલાચરણો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

આ મહાપુરુષના સમકાલીન પુરંધર વિદ્વાન્, અનેક અંશરત્નોના પ્રણેતા મહોપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી ગણિવર સ્વરચિત સ્વોપજીવિવરણમાં ‘શ્રીધર્મસ અહ નામના અતિ વિશદ અંશરત્નની પ્રશસ્તિમાં ‘શ્રીઉપાધ્યાયજી’ના શુભાલુવાદ કરતાં લખે છે કે- ૨^{જો} મહાપુરુષ

૧ " ઉદ્ધારણવરમ્ભવ્ય કવિત્વવિત્ત્વવાચ્છાતુરુત્તુપગમગમગમમ્ ।

સુચારિકાસિકુમ્ભમૈસ્તવ વીર ! શમ્પોરમ્મોલ્લભોચરણોર્વિત્તોર્વિ પૂત્રામ્ ॥૧॥ "

[ન્યાયલક્ષણકવ્યલીલા]

૨. સત્તર્કકંઠાધિયાસિત્તર્કજ્ઞેણ મૂર્દન્યતાપ્રવિયતાંતપ્રવચ્છસુર્તા ।

કદય વિવિત્ત્વ પાયૂધિકર્મવદોષ્ટ્યા, નિષ્ઠારિત્ત્વસ્તૈનમ્ત્રામ્ભવા ॥૧॥

તત્ત્વમજ્ઞાનવસુધાવિવિત્ત્વેન પ્રોદ્યોષિતાદિયસુનિશ્ચિત્ત્વેન્નિભિલા ।

વદુર્થયોદિત્ત્વસાવકતાત્રિસુલ્લા ક્રમેષ્વ નયુપવર્જિત પરિતોષનાદૈ ॥૨॥

સત્ય તકથી ઉપન શયેલી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ વડે સમગ્ર દર્શનોમાં અગ્રેસરપણું પામ્યા છે, તપા-
ગચ્છમાં મુખ્ય છે, કાશીમાં અન્ય દર્શનોઓની સલાહોને છતાંને શ્રેષ્ઠ જૈનમતના પ્રભાવને
જેમણે વિસ્તાર્યો છે અને જેઓએ તર્ક, પ્રમાણ અને ન્યાયિકતા વિવેચન વડે પ્રાચીન
મુનિઓનું શ્રુતકેવલિપણું આ કાળમાં પ્રગટ બતાવી આપ્યું છે, તે શ્રીયશોભિષ્યોપાધ્યાય
વાચકસમૂહમાં મુખ્ય છે. 'આ 'ધર્મસંગ્રહ' અંથ તૈયાર થયા પછી શ્રીમાનવિજયજી મહા-
રાજાએ 'ત્રીવિપાધ્યાયજી' મહારાજની પાસે તેને શોધાવેલ છે.

ઉપાધ્યાયજીએ સ્વેલા અથો પૈકી હાલ થોડા જ ઉપલબ્ધ થાય છે. પોતે સ્વેલા 'જૈન
તર્કપરિભાષા'¹ અંથની પ્રશસ્તિમાં તથા 'પ્રતિભાષતક'ની પ્રસ્તાવનામાં (૧૦૦) એકસો
ન્યાયના અંથ સ્વ્યાનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન છે. એ ઉપરાંત 'સહસ્ય' શબ્દાંકિત ૧૦૮ અથો
સ્વ્યાની હકીકત પોતે 'ભાષાસહસ્ય'² અંથના પ્રારંભમાં જણાવી છે.

ખીના પછુ અનેક સંસ્કૃત-માકૃત અથો તેઓશ્રીએ સ્વેલા છે. એ વાત અત્યારે
ઉપલબ્ધ થતા 'સહસ્ય' શબ્દ અને ન્યાય સિવાયના વિષયના અન્ય અથોથી તથા તેમણે
સાક્ષી તરીકે બહામણ કરેલા અથોથી પુરસ્કાર થાય છે. આ રીતિએ અદ્વિતીય અથોની
સ્થાનાઓ કરી આ મહાપુરુષે શ્રીજૈનશાસનની ભારે પ્રભાવના કરી છે. ઉપાધ્યાયજી વ્યાકરણ,
કાવ્ય, કોષ, અલંકાર, છંદ, તર્ક, સિદ્ધાંત, આગમ, નય, નિષેષ, પ્રમાણ, સપ્તભંગી આદિ
સર્વ વિષય સંબંધી જિંઘા પ્રકારનું અતિશય સૂક્ષ્મ જ્ઞાન ધરાવતા હતા. એમના પ્રત્યેક
અથોમાં અપૂર્વ કવિત્વશક્તિ, વચન-આતુરી, પદ-લાલિત્ય, અર્થ-જોડવ, સ્પ-પોષણ, અલંકાર-
નિરૂપણ, પર-પદ્યમંડન, સ્વ-પદ્યમંડન સ્થળે સ્થળે દર્શિએચર થાય છે. એમની તર્કશક્તિ
તથા સમપ્રધાન કરવાની શક્તિ અપૂર્વ છે. પૂર્વાચાર્યપ્રણીત અનેક અથોમાં સૂત્ર-ટીકા વગેરેમાં
ભુલો પડતી અનેક બાબતોનાં સમપ્રધાન તેઓશ્રીએ બહુ મુક્તિપુરઃસર કર્યાં છે. પોતાના
અથોમાં તેઓશ્રીએ બ્યવહાર અને નિર્લક્ષ્ય સ્વરૂપ તથા શ્રીજિનેશ્વર દેવની પ્રતિમા તથા
પૂજન મંડન એવી ઉત્તમ રીતિએ કર્યું છે કે તેને મધ્યસ્થ અને જિજ્ઞાસુવૃત્તિએ વાચનાર
ને સમજનાર આત્મા તરત જ સન્માર્ગમાં મુસ્થિર બની બસ છે. સૂત્ર, નિયુક્તિ, શ્લોક,
આધ્ય, અને ટીકા સ્વરૂપ પંચાંગીયુક્ત શ્રીજિનવચનના એક પછુ અક્ષરને ઉત્થાપનાર પ્રત્યેક
કુમતવાદીની તેઓએ સખત રીતે બખર લીધી છે. દૂંઢકોના ખંડન માટે તથા યતિઓમાં
પ્રવેશેલી શિથિલતા દૂર કરવા માટે તેઓએ પોતાના અથોમાં ભારે પ્રયત્ન સેવ્યો છે. કુમતોનું
સખત શબ્દોમાં ખંડન કરવાથી તેમના અનેક દુરમનો પછુ ઊભા થયા હતા, પછુ તેની
લેશમાત્ર પરવા તેઓશ્રીએ કરી નથી. દરેક સ્થળેથી માનપાન મેળવવામાં જ પોતાની

૧ " પૂર્વે ન્યાયવિષયરતનવિદ કાશ્યા પ્રસન્ન ભુવૈ, ન્યાયચાર્યપદં તત્ત્વં કૃતશતમ્ન્યસ્ય ચસ્યવિત્તમ્ ।

શિષ્યપ્રાર્થનયા ન્યાયવિજ્ઞાનપ્રણીતનાના શિશુઃ, તત્ત્વં વિવિધિદ યતોવિજ્ઞાન દ્વિપદ્યાનૃપાદ્યવચના ॥૧૧॥ "

—શ્લોકેનતરંગપદ્યામ્ ।

૨ " તતો માપવિશુદ્ધયૈ રહસ્યવાદિત્તત્ત્વ વિશેષિત્તયોત્તરતત્ત્વમ્નાન્યગતપ્રમત્તરહસ્ય-સ્વરૂપરહસ્યવિ
મ્જાતીય પ્રજાગમિદમારમ્બતે ॥ "

—શ્લોકે સ્વોપમાપારહસ્યદોષપદ્યામ્ ।

વિદ્વાતાને ઉપયોગ નહિ કરતાં, શિથિલાચારી યતિસમુદાય અને દૂંઢકો સામે નિરપેક્ષે ઊભા રહી, તેઓશ્રીએ શ્રી જૈનશાસનની ભારેમાં ભારે સેવા બજાવી છે. અદિતીય શાસનસેવા અને અતુપમ વિદ્વાતાના પ્રતાપે-લઘુ હરિભદ્ર, ખીબ હેમચંદ્ર તથા કલિકાલમા શ્રુતકેવલીઓનું સ્મરણ કરાવનાર તરીકેની અનેકવિધ ઉત્તમ ઉપમાઓ તે પુણ્યપુરુષ પાત્રી ગયા છે.

માત્ર ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલા આ મહાપુરુષનું પણ પૂરેપૂરું સાહિત્ય આજે ઉપલબ્ધ થતું નથી, એ ખરેખર આપણી ભવંકર કમનસીબી છે. છતાં વર્તમાનમાં જે સાહિત્ય મળે છે તે પણ આપણા ઉપકાર માટે યોગ્ય નથી. આજુ પરમ ઉપકારક સાહિત્ય જગતમાં હિર્લકાળ પર્થત ચિત્તસ્થાયી બની રહે, એ માટે સઘળા પ્રયત્નો યોગ્ય, એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓનું પરમ કર્તવ્ય છે.

શ્રીકૃપાધ્યાયનું મહારાજએ, ‘ન્યાયખંડ—ખાંધ’ જેવા સંસ્કૃત ભાષામાં દુર્લભ અથો બતાવવા સાથે, પ્રાકૃત બોલના ઉપકારાર્થે ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઘણી સરસ પદ્યરચનાઓ કરી છે. અસાધારણ ન્યાય અને પ્રમાણુ વિષયક અથો દ્વારા પંડિતશિરોમણિઓનાં શિરોને પણ ઈપત્ કંપાવનાર આ મહાનુ પુરુષ ‘જગલ્લબ્ધ જગ વાલ્લહો’ અને ‘પુખ્તલલ્લભ વિજયે જ્યો’ જેવા સરળ પણ ગંભીર આશયવાળાં સ્તવનાદિકની રચનાઓ કરે છે, એ તેઓની પ્રરોપકારશીલતાની પ્રમાણ છે. ગૂર્જર ભાષામાં પણ તેઓશ્રીએ જેમ સરલ ચોલીશીઓ, વીસી અને પચોની રચના કરી છે, તેમ ૧૨૫-૧૫૦-૩૫૦ ગાથા જેવાં મોટાં ગંભીર સ્તવનો અને ‘દ્રવ્ય-શુદ્ધ-પર્યાય સસ’ જેવી દુર્લભ રચનાઓ કરી છે. એમની ચિત્ર-વિચિત્ર કૃતિઓનો અતુલ્ય કરનાર વિદ્વાનો એમની અસાધારણ બુદ્ધિમત્તા અને અખંડ શાસ્ત્રાનુસારિતા ભેદને ચિત્તમાં ચમત્કાર પામ્યા સિવાય રહી શકતા નથી.

શ્રીકૃપાધ્યાયની કૃતિઓએ તે સમયના વિદ્વાનોને આકર્ષ્યા હતા, એટલું જ નહિ પણ આજ સુધી વિદ્વાનોનું તે તરફ એકસરખું આકર્ષણ કયું છે તેઓશ્રીનાં વચનો આજે પણ પ્રમાણુ તરીકે વિદ્વાનો તરફથી અંગીકાર કરવામાં આવે છે. વધારે આદ્ય ઉપખવનારી બીના તો એ છે કે-સંસ્કૃત અથોના ભાષાનુવાદો તો ઘણા થયા છે, પરંતુ શ્રીકૃપાધ્યાયનું મહારાજના ગૂર્જર અથ ‘દ્રવ્ય-શુદ્ધ-પર્યાય સસ’નો અનુવાદ સંસ્કૃત ભાષામાં થયો છે એ પણ શ્રીકૃપાધ્યાયની બહુમુતતાને સૂચવવા સાથે, તે મહાપુરુષના વચનોની આદેયતા પુરવાર કરે છે.

ઉપાધ્યાયની ભાષાકૃતિઓએ અનેક આત્માઓને યોધિનીબની પ્રાપ્તિ કરાવી છે, સંખ્યાખંધ આત્માઓના સમ્યગ્દર્શન નિર્માણ કર્તવ્ય છે તથા અનેકાનેક અંતઃકરણોને શ્રીજિનશાસનના અવિહંક રંગથી રંગી દીધાં છે. વર્તમાન સહીના પરમ-પ્રભાવક પાંચાલ-દેશાદ્યક શ્રીમદ્ વિજયાનંદજીર મહારાજએ કુમત્તનો ત્યાગ કરી, જે મહાપુરુષનું શરણુ સ્વીકાર કયું હતું તે, શ્રીમદ્ આત્માસમનું મહાસન્ન ગુરુદેવ, શ્રીમદ્ બુદ્ધેરાયનું મહારાજ વગેરે અનેક મહાત્માઓનો આ મહાપુરુષની ભાષાકૃતિઓએ સિધ્ધામાર્ગમાંથી ખસેડીને સમ્યગ્-માર્ગની શ્રદ્ધા અને અનુસરણ કરાવ્યું છે, એ વાત પરિચિત આત્માઓને સુવિદિત છે.

શ્રીઉપાધ્યાયજીની જૂજરૂઢિઓ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસી એવા મનુષ્યોને પણ જૈનશાસનનો તલસ્પર્શી બોધ કરાવે છે. સમુદ્ર એવા ગંભીર આગમગ્રંથોનું સારસૂત તત્ત્વ પોતાની જૂજરૂઢિ કૃતિઓમાં જૂંથી તેઓશ્રીએ પ્રાકૃત જનતા ઉપર અનુપમ ઉપકાર કર્યો છે. કઠિનમાં કઠિન વિષયવાળા સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાના પૂર્વ મહર્ષિઓ વિરચિત ગ્રંથોનો સરળમાં સરળ જૂજરૂઢિ પદમય અકૃત્રિમ અનુવાદ કરવાની તેઓશ્રી અપૂર્વ શક્તિ અને કુશળતા ધરાવતા હતા. તેઓશ્રીની પ્રત્યેક કૃતિ સપ્રમાણ છે. શાસ્ત્રાધાર સિવાયનો એક અક્ષર પણ નહિ ઉચ્ચારીને. તેઓશ્રીએ પોતાનું ભવશીડુપણ સાબિત કરી આપ્યું છે. તેમનાં રચેલાં સ્તવનો આદિ એટલાં સરસ રસિક અને ગોધાદાયક છે કે, આજે પણ આવશ્યક-ચૈત્યવંદનાદિમાં તે હોંશપૂર્વક ગવાય છે.

તેમની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તક અને કાળજીનો પ્રસાદ તરી આવે છે. આવા એક પ્રાસાદિક કવિ, સુહૃદિતમાર્ગના અનન્ય ઉપાસક, અખંડ સંવેદી, શુભચરત્ત્વનાકર, નિબિડ-મિથ્યાત્વ-ધ્વાંત-દિનમણિ, પ્રપર જિનાશાપ્રતિપાલક અને પ્રસારક મહાપુરુષનું શ્મશ્ન જૈનોમાં કાયમ રહે એ માટે બેટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા કરવા આવશ્યક છે. આ મહાપુરુષની સાચી ભક્તિ તેમની કૃતિઓનો પ્રચાર કરવામાં રહેલી છે. આ રીતે એક વાત થાદ રાખવા જેવી છે કે, આ મહાપુરુષની કૃતિઓ ગંભીર શ્રીજિનાગમરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભવિત થયેલી છે, તેથી તેના રહસ્યનો પૂરેપૂરો પાર પાસવા માટે આગમશાસ્ત્રોના પારમાર્થી ગીતાર્થ શુભ્ધોના ચરણોની સેવાનો આશ્રય એ જ એક પરમ ઉપાય છે. આ મહાપુરુષની કૃતિઓનો શુભચરત્ત્વને અભ્યાસ, અર્થો આત્માઓને જૈનશાસનનો તલસ્પર્શી બોધ કરાવે છે, તથા સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી યોગમાર્ગની આશ-ધનામાં ઉત્તરેઉત્તર પ્રગતિ કરાવી આત્મિક અનંત મુખસાગરમાં નિશ્ચિતપણે સિદ્ધાવે છે.

[વિ સં ૧૬૬૨માં પ્રાપ્તિત થયેલ 'જૂજરૂઢિ સાહિત્ય સંગ્રહ' બાજ ૧ બામાં આપેલી પ્રતાપનામાંથી ઉપયોગી બાજ.]

* 'જગર્વનિયમકાષ્ઠોદ્રવ ગુણ પ્રાપ્ત્યે સરાગેભ । તદ્વન્તઃકોટિચુક્તિ મુચૈભ લમયે વૈતરાગઃ ॥'

—ઈતિ વ્રીપ્રચમરતૌ

" સર્વ વિષય કપાયજનિત, જે સુખ લહે કરાવ; તેહની પ્રેરિ અંતર ગુણ મુખા લહે ગતરાગ. "

—શ્રીજી જ્ઞાસ

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

[જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસભાષી]

લેખક : રવિ. શ્રીકૃત મોહનલાલ દસીચંદ્ર દેસાઈ

હરજી. આ (સુવસુવેલીના) જીવનકૃત પરથી જણાય છે કે નાની વયે દીક્ષા લીધી હતી તેથી જન્મ સં. ૧૬૮૦ મૂકી શકાય. પછે વર્ષનું આયુષ્ય એ ગણનાએ થયું તે હરખ્યાન ૮ વર્ષની શિશુઅવસ્થા પછી નવવિજય શુર પાસે ૧૧ વર્ષ અભ્યાસ કરી શુર સાથે કાશી જઈ ત્રણ વર્ષ ત્યાં ને મછી આશ્રમાં ૪ વર્ષ અખંડ જિજ્ઞાસુ અભ્યાસ કરી—એમ ૧૭૦૬-૭ સુધી ૧૮ વર્ષ વિદ્યા-બ્યાયામમાં બાળી જીવન પર્વત અથવા સ્વવાતુ ચાલુ રાખ્યું. બાળાદિષ્ટિએ પ્રાકૃત, સંસ્કૃત અને શુજાતીમાં પુણ્ય કૃતિઓ રચી. વિષયો પરત્વે ન્યાય, યોગ, અભ્યાસ, દર્શન, ધર્મનીતિ; અંતર્યામિક ધર્મસિદ્ધાંત, કથાચરિત, મૂલ તેમજ ટીકાકૃતે રચનાઓ કરી. ‘તેમના જેવી સમ-વયશક્તિ રાખનાર, જૈન જૈનેતર મૌલિકે ઝ થોલું જિંડું’ હોઈને કરનાર, પ્રત્યેક વિષયના અંત સુધી પહોંચી તેના પર સમભાવપૂર્વક પોતાનાં સ્પષ્ટ મંતવ્ય પ્રકાશનાર, શાસ્ત્રીય અને લૌકિક ભાષામાં વિવિધ સાહિત્ય રચી પોતાના સરળ અને કઠિન વિચારોને સર્વ જિજ્ઞાસુ પાસે પહોંચાડવાની શૈક્ષ્ણિક કરનાર અને સંપ્રદાયમાં રહીને પણ સંપ્રદાયના બંધનની પરવા નહિ કરીને જે કાંઈ જિજ્ઞાસુ જણાયું તેના પર નિર્ભયતાપૂર્વક લખનાર, કેવલ સ્વેતાંબર-દિગંબર સમાજમાં જ નહિ બલકે જૈનેતર સમાજમાં પણ તેમના જેવો કોઈ વિશિષ્ટ વિદ્વાન અત્યાર સુધી અમારા ધ્યાનમાં આવેલ નથી. પાકક સ્મરણમાં રાખે કે આ અત્યુક્તિ નથી. અમે ઉપાધ્યાયજીના અને જીજ્ઞાસુ વિદ્વાનોના અથોલ અત્યાર સુધી એ કે અલપમાત્ર અવલોકન કર્યું છે તેના આધારે તોળી—એખીને ઉકાલ વાકય લખ્યા છે. નિઃસંદેહ સ્વેતાંબર અને દિગંબર સમાજમાં અનેક બહુશ્રુત વિદ્વાન થઈ ગયા છે. વૈદિક તથા બૌદ્ધ સંપ્રદાયમાં પણ પ્રચંડ વિદ્વાનોની કમી રહી નથી; ખાસ કરીને વૈદિક વિદ્વાન તો હંમેશાથી ઉચ્ચ સ્થાન લેતા આવ્યા છે, વિદ્યા તો માને કે તેમના આપણી; પરંતુ એમાં શક નથી કે કોઈ બૌદ્ધ યા કોઈ વૈદિક વિદ્વાન આજ સુધી એવો થયો નથી કે જેના અંધના અવ-લોકનથી એવું બહુવામાં આવે કે તે વૈદિક યા બૌદ્ધ શાસ્ત્ર ઉપસંત જૈન શાસ્ત્રનું પથ વાસ્તવિક જિંડું અને સર્વજ્ઞાપી બહુશ્રુત સંખતો હોય. આથી જિલ્લું ઉપાધ્યાયજીના અધીને ધ્યાનપૂર્વક બોનાર કોઈ પણ બહુશ્રુત દાર્શનિક વિદ્વાન એવું કહ્યા વગર નહિ રહેશે કે ઉપાધ્યાયજી જૈન હતા તેથી જૈનશાસ્ત્રનું જિંડું જ્ઞાન તો તેમને માટે સહેજ હતું પરંતુ ઉપનિષદ, દર્શન આદિ વૈદિક અથોલ તથા બૌદ્ધ અથોલ આટલું વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા અને કાશીસેવનનું જ પરિણામ છે.”

૧. પ્રચલિત પદ્ધતિ મીચુનનાઓ ‘ચોમ્પદ્ધતિ’ તથા ‘ચોમ્પદ્ધતિ’ના દ્વિતીયા અપેક્ષ ‘પરિચય’માંથી અનુવાદ.

૬૨૮. 'તેઓ જન્મસંસ્કારસંપન્ન શ્રુતયોગસંપન્ન અને આજન્મ બ્રહ્મચારી પુરુષેર આચાર્ય' હતા. સામાન્ય રીતે પોતાના બધા ટીકાગ્રંથોમાં તેમણે જે જે કહ્યું છે તે બધાં જ ઉપપાદન પ્રાચીન અને ગ્રામાશ્રિક ગ્રંથોની સમ્મતિદ્વારા કર્યું છે, ક્યારે કેઈ ગ્રંથનો અર્થ કાઢવામાં ખેંચતાણ નથી કરી. તકે અને સિદ્ધાન્ત બનેનું સમતોલપણ સાચવી પોતાના વક્તાવ્યની પુષ્ટિ કરી છે, X X માત્ર અમારી દૃષ્ટિએ નહિ પણ હરકેઈ તટસ્થ વિદ્વાનની દૃષ્ટિએ જૈન સંપ્રદાયમાં ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન, વૈદિક સંપ્રદાયના શ્રેષ્ઠાચાર્ય જેવું છે.'^૧

૬૨૯. પોતે શ્વેતાશ્વર તપામચ્છમાં હતા અને કીર્તિકવરપ્રતિભોધક હીરવિજય-સરિના શિષ્ય પદ્મતર્કી વિદ્યાવિશાલ પ્રસિદ્ધ ઉપાધ્યાય કેલ્યાણવિજય, તેમના શિષ્ય સકલ શાસ્ત્રાનુશાસનનિષ્ણાત જ્ઞાનાવિજય, તેમના શિષ્ય પદ્મિ જીવવિજય, અને તેમના શુરુભાર્ત નયવિજયના શિષ્ય હતા. તેમનું ન્યાય-તર્કનું જ્ઞાન અદ્ભુત હતું ને પોતે જળરા વાદી હતા. પોતાના સમયમાં જાણતા અન્ય સંપ્રદાયો નામે કિંમંબરમત, અને સ્વ-શ્વેતાંબરમાંથી નીકળેલ મૂનિપૂજનનિષેધક લોકાસંપ્રદાય તથા બીજી જુદી જુદી વિધિ અને માન્યતામાં જુદા પડતા એવા નાની શાખાઓ રૂપી ગચ્છો નામે પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છ, કંઠવાનેા મત અને વીળનેા મત હતા તદુપસંત ધર્મસાગરે અનેક પ્રરૂપણાઓ કરી આખા શ્વેતાંબર ગચ્છના તંત્રને હલાવી મૂક્યું હતું અને પછી તેમના શિષ્યવર્ગે તે પ્રરૂપણા ચાલુ રાખી હતી. આ સર્વના મતોનો નિરાસ કરવા માટે પ્રમાણે આપણ ઉપસંત તેમની કંઠેર શબ્દોમાં બાદકથી કરી છે. કિંગ બરો સામે ખાસ ગ્રંથો 'અધ્યાત્મમત પરીક્ષા, જ્ઞાનાલુપ' (અનુપલબ્ધ) એ સંસ્કૃતમાં, અને હિંદીમાં 'દિક્પદ ચૌરાસી બાલ', લોકા-કૂલીઆ સામે સંસ્કૃત-ગદ્ય ગ્રંથ નામે 'રેવધર્મ-પરીક્ષા' સંસ્કૃત કાવ્યમાં 'અતિમાશયતક'ના ૬૯ શ્લોકો અને તે પછી સ્વેલી તે પર સ્થોત્રમાં ટીકા, ગૂજરાતીમાં 'મહાવીર સ્તવન' અને 'સીમધેર સ્તવન' આદિ, ધર્મસાગર સામે ઉક્ત 'અતિમા-શયતક'માંના ૬ શ્લોક, પ્રા 'ધર્મપરીક્ષા' અને તે પર સંસ્કૃત ટીકા સ્થેલ છે. આ ખંડનાત્મક ગ્રંથો સ્થવામાં ટ્રેરજ્ઞાતમક વસ્તુ પોતાનો દહ—'દર્શન પ્રશ્ન' છે અને વળી કહે છે કે, 'વિધિનું કહેલું, વિધિ ખરની પ્રીતિ, વિધિની ઈચ્છા રાખનાર પુરુષોને વિધિમાત્રમાં પ્રવર્તાવવા તથા અવિધિનો નિષેધ કરવો એ સર્વ અમારી બિનઅવચન પરની હક્તિ પ્રસિદ્ધ છે.' ('અધ્યાત્મસાર'નો અનુભવાધિકાર શ્લો. ૩૧, ૩૨). આ દર્શનવશ્ય અને પ્રવચનશક્તિને પરિણામે આ ગ્રંથો સ્થવા અને તેમાં પોતાની તકશક્તિનો ઉપયોગ કર્યો તે જ તકશક્તિને પાતંગલ, સાંખ્યાદિ સર્વ દર્શનોનો સ્વદર્શન સાથે સુક્રિયુક્ત સમન્વય કરવામાં પણ કાર્યે લગાડી. એ રીતે યોગ અને અધ્યાત્મમાં કિતરી આત્માનુભવ પછી પોતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા.

૬૩૦. ન્યાયનો ચોથો નામે ફેલ-કાળ-આ યુગમાં જે સાહિત્ય રચાયુ તે ફળરૂપ છે. ફળમાં બીજીની ફેલ સુધીના ઉત્તરોત્તર પરિપાકનો સાર આવી બધ છે, તેવી રીતે આ યુગના સાહિત્યમાં પહેલા ત્રણે યુગના સાહિત્યમાં થયેલા પરિપાક એકસાથે આવી બધ છે. આ યુગમાં જે જૈન ન્યાય સાહિત્ય રચાયુ છે તે જ જૈન ન્યાયના વિકાસનું છેલ્લું પગથિયું

૧ ઉક્ત સુખલાલ પદ્મિજીનો 'શુરુત્તરવિજય' એ નામના પત્રોત્તરવિજય ફેર ગ્રંથમાં 'ગ્રંથ અને કાળનો પરિચય'.

છે; કારણ કે ત્યારબાદ તેમાં કોઈએ જસ્ય ઉમેરો કર્યો નથી. મહિલેષુની 'સ્વાદ્વાદમંજરી'ને બાદ કરીને આ મુજબ ક્ષાયમાન ન્યાયવિષયક ઉચ્ચ સાહિત્ય તરફ નજર કરીએ તો જણાશે કે તે અનેક વ્યક્તિઓના હાથે લખાયું નથી; તેના લેખક ક્ષેત્ર એક જ છે અને તે સત્તરમા-અઠારમા સૈકામાં થયેલા, લગભગ સો (? સાઠ) સરહો સુધી મુખ્યપણે શાસ્ત્રયોગ સિદ્ધ કરનાર, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગૂજરાતી અને મારવાડી એ ચાર ભાષાઓમાં વિવિધ વિષયોની ચર્ચા કરનાર ઉપાધ્યાય યથોચિત્થલ છે. ઉપાધ્યાયલુના જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, આચાર, અલંકાર, છંદ વગેરે અન્ય વિષયોના અંગેને બાદ કરી માત્ર જૈન ન્યાયવિષયક અંગે ઉપર નજર નાખીએ તો એમ કહેવું પડે છે કે, સિદ્ધસેન ને સમંતભદ્રથી વાઘી દેવસૂરિ અને હેમચંદ્ર સુધીમાં જૈન ન્યાયનો આત્મા જેટલો વિકસિત થયો હતો તે પૂરેપૂરો ઉપાધ્યાયલુના તક-અંગેમાં મૂર્તિમાન થય છે; અને વધારામાં તે ઉપર એક કુશળ ચિત્રકારની પેઠે તેઓએ એવા સૂક્ષ્મતાના, સ્પષ્ટતાના અને સમન્વયના રંગો પૂર્ણ છે કે, જેનાથી મુદિતમના થઈ આપોઆપ એમ કહેવાઈ જાય છે કે, પહેલા ત્રણ મુખનું બંને (શિખર અને શ્વેતાંબર) સંપ્રદાયનું જૈન ન્યાયવિષયક સાહિત્ય કદાચ ન હોય અને માત્ર ઉપાધ્યાયલુનું જૈન ન્યાયવિષયક સંપૂર્ણ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ હોય તોયે જૈન વાદમય કૃતકૃત્ય છે.

હૃ૩૧. 'ઉપાધ્યાયલુએ અધિકારીશેદને ધ્યાનમાં રાખી, વિષયોની વહેંચણી કરી તે ઉપર નાના-મોટા અનેક જૈન ન્યાયના અંગે લખ્યા. તેઓએ 'જૈનતત્ત્વપરિભાષા' જેવો જૈન ન્યાયપ્રવેશ માટે લઘુ અંગે રચી, જૈનસાહિત્યમાં 'તક'સંગ્રહ' અને 'તક'શાખા'ની ખોટ પૂરી પાડી. 'રહસ્ય' પદાંકિત એકસો આઠ અંગે કે તેમાંના કેટલાક સ્ત્રી જૈન ન્યાયવાર્ત્તમયમાં નૈયાયિકપ્રવર ગદ્યાધર ભટ્ટાચાર્યના અંગેની ગરજ સારી; 'નયપ્રદીપ, નયરહસ્ય, નમામૃતતરંગિણી સહિત નયોપદેશ, સ્વાદ્વાદમંજરી, ન્યાયાલોક, ખંડનખંડખાવ, આદ્યસહસ્રી ટીકા' આદિ અંગે રચી જૈન ન્યાયવાર્ત્તમયને ઉદ્યતનાચાર્ય, ગંગેશ ઉપાધ્યાય, રઘુનાથ શિરોમણિ અને જગ-દીશની પ્રતિભાનું નૈવેદ્ય ધનું. 'અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ' જેવા અંગેથી જૈન ન્યાય વાર્ત્તમયનો 'ગીતા, ચોખવાસિદ્ધ' આદિ વૈદિક અંગે સાથે સંબંધ જોડયો. થોડામાં થોડું જ કહેવું બસ છે કે, વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યે દાર્શનિક પ્રદેશમાં સત્તરમા સૈકા સુધીમાં જે ઉત્કર્ષ સાધ્યો હતો, લગભગ તે બધા ઉત્કર્ષના આસ્વાદ જૈન વાર્ત્તમયને આપણા ઉપાધ્યાયલુએ પ્રમાણિકપણે આપું છપવ બચીત કહ્યું અને તેથી તેઓના એક તેજમાં જૈન ન્યાયનાં બીજાં બધાં તેઓ લગભગ સમાઈ જાય છે, એમ કહેવું પડે છે.^૧

હૃ૩૨. 'રહસ્ય'થી અંકિત 'અમારહસ્ય, સ્વાદ્વાદમંજરી, (કે વા અને) વાદરહસ્ય, ભાષારહસ્ય, નયરહસ્ય અને ઉપદેશરહસ્ય' તેમણે રચ્યા છે તે નિર્વિવાદ છે. પ્રથમના ત્રણ અનુપલબ્ધ છે પણ તેમનો ઉલ્લેખ-નિર્દેશ અન્ય અંગેમાં સ્પષ્ટ છે. એવા 'રહસ્ય' અંકિત સો અંગ કરવાની પોતાની ઇચ્છા 'ભાષારહસ્ય'માં વ્યક્ત કરી છે. આ 'રહસ્ય' શબ્દથી અંકિત કરવાની સ્ફુરણા, પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક મથુરાનાથના 'તત્ત્વરહસ્ય' અને 'તત્ત્વાલોકરહસ્ય'

૧. પશ્ચિમ સંપ્રદાયનો ભાવનપરની સાતમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મોટેભાગે નિવન નામે 'જૈન ન્યાયનો ક્રમિક વિકાસ.'

નામના ટીકાગ્રંથો પરથી થઈ લાગે છે. તેમના 'મંગલવાદ' અને 'વિધિવાદ' નામના હાલ અનુપલબ્ધ ગ્રંથોના નામમાં 'વાદ' શબ્દ વાપરવાની સ્ફુરણા તેમના સમકાલીન નબળાચના વિદ્વાન ગદ્યધરે રચેલ 'બ્યુત્પત્તિવાદ', 'શક્તિવાદ' આદિ ન્યાયગ્રંથ પરથી થઈ લાગે છે. યશોવિજયજી નબળાચ પાંત્રિ પત્રાવી ગયા હતા અને તેથી જ નવીન તત્ત્વો તેમણે જૈન દર્શનમાં આણ્યાં, તેમ જ નબળાચનાં તત્ત્વોનું પણ જૈન દૃષ્ટિએ ખંડન કર્યું. આ જ યશોવિજયજીની વિશિષ્ટતા છે કે સં. ૧૨૫૦થી માંડી તેમના સમય સુધી જે અન્ય જૈનાચાર્યો ન કરી શક્યા તે તેમણે કર્યું. તેમની શૈલી જગદીશ બટ્ટાચાર્યના જેવી શબ્દ-બાહુલ્ય વગરની ગંભીર ચર્ચા કરનારી છે. મહુરાનાચનો એમણે ઘણે સ્થળે ઉપયોગ અને નામોદ્દેશ પણ કર્યો છે. હેમચંદ્રાચાર્યે જેમ પોતાના સમકાલીન મલયગિરિ અને વાદી-દેવસૂરિના ઉદ્દેશ નથી કર્યો, તેમ યશોવિજયજીએ પોતાના સમકાલીન જગદીશનો નથી કર્યો પરંતુ જગદીશના ગ્રંથથી તેઓ બાણીતા હતા એમ અનુમાન થાય છે.^૧

દરબ. જૈનોના 'યોગ સાહિત્ય સંગ્રહ'માં હરિભદ્રસૂત્રિના યોગવિષયક ગ્રંથ અને ત્યારબાદ હેમચંદ્રાચાર્યેનું 'યોગશાસ્ત્ર' આપણે જોઈ ગયા. પછી આ ઉપાધ્યાય યશો-વિજયકૃત યોગગ્રંથો પર નજર કરે છે, તે ઉપાધ્યાયના શાસ્ત્રજ્ઞાન, તર્કકૌશલ અને યોગા-નુસંગ ઘણાં ગંભીર હતા. તેથી તેમણે 'અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ' તથા 'સૂત્રીક બત્રીશીઓ' યોગ સંગ્રહી વિષયો પર લખેલ છે. તેમાં જૈન મંત્રોચ્ચની સૂક્ષ્મ અને રાચક મીમાંસા કરવા ઉપરાંત અન્ય દર્શન અને જૈનદર્શનની સરખામણી પણ કરી છે. ૬૦ તો ૮૦ 'અધ્યાત્મસાર'ના યોગાધિકાર અને ધ્યાનાધિકારમાં પ્રધાનપણે 'લગ્નવદ્ગીતા' તથા 'પાતાંજલ સૂત્ર'નો ઉપયોગ કરી અને જૈનપ્રક્રિયાપ્રસિદ્ધ ધ્યાનવિષયોના ઉકાત અને પ્રશ્નોની સાથે સમન્વય કર્યો છે. 'અધ્યાત્મોપનિષદ'ના શાસ્ત્ર, જ્ઞાન, ક્રિયા અને સાધ્ય એ ચાર યોગોમાં પ્રધાનપણે 'યોગવાસિષ્ઠ' તથા 'તૈત્તિરીયોપનિષદ'નાં વાક્યોનાં અવતરણ આપી તાર્ત્તિક જોઈતી બતાવ્યું છે. 'યોગાવતાર' દ્વાત્રિશિકામાં ખાસ કરી 'પાતાંજલ-યોગ'ના પદાર્થોનું જૈનપ્રક્રિયા અનુસાર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આ ઉપરાંત તેમણે હરિભદ્રસૂત્રકૃત 'યોગ-વિશિકા' તથા 'યોગશક' પર ટીકાઓ લખી પ્રાચીન ગૂઢ તત્ત્વોનું સ્પષ્ટ ઉદ્ઘાટન પણ કર્યું છે. આટલું જ કરીને સંતુષ્ટ ન રહેતાં તેમણે મહર્ષિ પતાંજલિકૃત 'યોગસૂત્ર'ના ઉપર એક નાનીશી વૃત્તિ પણ લખી છે. આ વૃત્તિ જૈનપ્રક્રિયાનુસાર લખાયેલી હોવાથી તેમાં યથા-સંભવ યોગદર્શનની ભીંતરૂપ સાંખ્ય પ્રક્રિયાની જૈન પ્રક્રિયા સાથે સરખામણી પણ કરી છે. ઉપાધ્યાયજીની પોતાની નિવેદનામાં જેવી મધ્યસ્થતા, સુલ્લઘાટકતા, સૂક્ષ્મ સમન્વયશક્તિ અને સ્પષ્ટભાષિતા દેખાઈ છે તેવી બીજા આચાર્યોમાં ઘણી યોગી નજર પડે છે.^૨

દરબ. મહર્ષિ પતાંજલિએ પોતાનું 'યોગસૂત્ર' સાંખ્ય સિદ્ધાંત અને પ્રક્રિયા પર રચ્યું છે તો પણ તેમની દૃષ્ટિવિશાલતાથી તે સર્વ દર્શનોના સમન્વય રૂપ બન્યું છે, કા. ત. સાંખ્યનો નિરીધરવાદ વૈશેષિક આદિ દર્શનો દ્વારા ઠીક નિસ્તત થયો અને સાધારણ લોક-

૧ ૨૧ મોહનલાલ ઝવેરીના અભિપ્રાય.

૨ જુઓ તેમની 'શાસ્ત્રભારતસમુચ્ચય-સંવિત' અને 'પાતાંજલસૂત્રવિત'.

સ્વભાવનો ક્રોધાવ ઇન્દ્રિયોપાસના પર વિશેષ જણાયો ત્યારે અધિકારીભેદ તથા યુગિવિચિત્રતાનો વિચાર કરી તેમણે ઇન્દ્રિયોપાસનાને પણ સ્થાન આપ્યું (સૂત્ર ૧-૩૩) અને ઇન્દ્રિયના સ્વરૂપનું નિબંધનાવધી એણે નિરૂપણ કર્યું કે જે સર્વને માન્ય થઈ શકે (સૂત્ર ૧-૨૪, ૨૫, ૨૬) પંસદ આવે તે પ્રતીકની ઉપાસના કરો પણ કેઈ પણ રીતે મન એકાગ્ર-સ્થિર કરો અને તે દ્વારા પરમાત્મચિંતનના સાચા પાત્ર બનો. આથી ધર્મને નામે કલહ ટાળવાનો સાચો માર્ગ બતાવ્યો. આ દર્શિવિશાલતાની અસર અન્ય ગુણગ્રાહી આચાર્યો પર પણ પડી. તેમાં આચાર્યોમાં હરિભક્તસૂરિ અને યશોવિજયનું ખાસ સ્થાન છે. (દા. ત. હરિભક્તે 'યોગબિંદુ' શ્લો. ૧૬-૨૦ માં સર્વ દેવોની ઉપાસના લાભદાયક બતાવી તે પર 'શારિ સંપ્રાપ્તિ' ચાર' એ આચાર્યો ઉપયોગ કર્યો છે અને જે જ રીતે યશોવિજયે પોતાની 'પૂર્વ-સેવા દ્વાત્રિશિકા,' 'આઠ દૃષ્ટિઓની સમજાવ' આદિ ગ્રંથોમાં અનુકરણ કરેલ છે.) જૈન દર્શન સાથે 'પાતંજલ યોગદર્શન'નું સાદૃશ્ય અન્ય સર્વ દર્શનોની અપેક્ષાએ અધિક છે તે સાદૃશ્ય (૧) શબ્દનું (૨) વિષયનું અને (૩) પ્રક્રિયાનું—એમ મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) મૂળ યોગસૂત્રમાં જ નહિ પરંતુ તેના બાબ્ય સુદ્ધામાં એવા અનેક શબ્દો છે કે જે જૈનતર દર્શનોમાં પ્રસિદ્ધ નથી પણ તેા ઓછા પ્રસિદ્ધ છે, જ્યારે જૈનશાસ્ત્રમાં ખાસ પ્રસિદ્ધ છે. જેવા કે અવપ્રત્યય, સવિતક-સવિચાર-નિર્વિચાર, મહેાવત, કૃત-કારિત-અતુભોદિત, પ્રકાશાવરણ, સોપકંમ, નિરુપકંમ, વજ્રસંહનન, કેવલી, કુશલ, શાન્તાવરણીય કર્મ, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સર્વજ્ઞ, ક્ષીણકલેશ, અરમહેહ આદિ (સરખાવો—યોગસૂત્ર અને તત્ત્વાર્થ), (૨) વિષયોમાં પ્રસુખત તત્ત્વ આદિ કલેશાવસ્થાઓ, પાંચ યમ, યોગજન્મ વિભૂતિ, સોપકંમ નિરુપકંમ કર્મનું સ્વરૂપ તથા તેનાં દષ્ટાંત, અનેક કાર્યોનું નિર્માણ આદિ. (૩) પ્રક્રિયામાં પરિણામી, નિત્યતા અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યથ, પ્રીત્ય રૂપે ત્રિરૂપ વસ્તુ માની તદ્દનુસાર ધર્મ-ધર્મોનું વિવેચન. આ રીતે જણાતી વિચારસમતાના કારણે હરિભક્ત જેવા જૈનાચાર્યે મહર્ષિ પાતંજલિ પ્રતિ હાર્દિક આદર પ્રગટ કરી પોતાના યોગગ્રંથોમાં ગુણગ્રાહકતાનો નિર્ણય પરિચય આપ્યો. (જુઓ 'યોગબિંદુ' શ્લો. ૬૬ ઉપર અને 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય' શ્લો. ૬૦ ઉપર ટીકા) અને સ્થળે સ્થળે પતંજલિના યોગશાસ્ત્રજ્ઞ ખાસ સાંકેતિક શબ્દોને જૈન સંકેતો સાથે સરખાવી સંક્ષીપ્ત દ્રષ્ટિવાળાને માટે એકતાનો માર્ગ ખોલ્યો છે. (જુઓ: 'યોગબિંદુ' શ્લો. ૪૧૮, ૪૨૦) યશોવિજયે પતંજલિ પ્રત્યે આદર બતાવી (જુઓ: 'યોગાવતાર દ્વાત્રિશિકા' હરિભક્તસૂત્રના સૂચિત એકતાના માર્ગને વિશેષ વિશાલ બતાવી પતંજલિના 'યોગસૂત્ર'ને જૈન પ્રક્રિયા અનુસાર સમજાવવાને યોગે પણ માર્મિક પ્રયાસ કર્યો છે (જુઓ: 'પાતંજલ સૂત્રવૃત્તિ') આટલું જ નહિ જલકે પોતાની દ્વાત્રિશિકાઓ (બત્તીસીઓ)માં તેમણે પતંજલિના યોગસૂત્રજ્ઞ કેટલાક વિષયો પર ખાસ બત્તીસીઓ—નામે પાતંજલ યોગલક્ષણવિચાર, ઇશાનુચ્છેદવિચાર, યોગાવતાર, કલેશહનોપાય અને યોગમાહાત્મ્ય (દ્વાત્રિશિકાઓ) રચી છે.^૧

['જૈનસાહિત્યનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' (સ ૧૯૮૬)માંથી

'શ્રીયશોવિજય ગુપ્ત' વિભાગના પૃષ્ઠ ૬૩૧ થી ૬૩૬.]

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

લેખક : શ્રીચુત નાગકુમાર મહાત્મી. [વરોધરા]

ભારતવર્ષ એ સતો અને મહાત્માઓની ભૂમિ છે એમ કહીએ તો તેમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. રામ, કૃષ્ણ, મહાવીર અને શુદ્ધ હોવા પયગમ્બરોથી માંડીને હરેકની પરપરાને જાળવી રાખનારી મહાન્ વિભૂતિઓ સમયે સમયે અને યુગે યુગે આ દેશમાં પ્રગટી છે. ભારતવર્ષનું એ સૌભાગ્ય છે કે તેના અનેક ગ્રાંથ સપૂતોએ પોતાનાં ત્યાગ, તપ, વૈરાગ્ય, વિદ્વત્તા, જ્ઞાન, ધ્યાન, યોગ, અધ્યાત્મ, જોજસ અને સ્વાપ્નથી જનની જન્મભૂમિની કૃષ્ણ હીખાવી છે.

આમ ધર્મની ત્રણ મહાન્ શાખાઓ—જૈન, વૈદિક અને બૌદ્ધ. તે પૈકી બૌદ્ધધર્મે ભારતમાંથી દેશવટો લીધા પછી પણ વૈદિક અને જૈનધર્મોએ દેશના સંસ્કારવહતરમાં પોતાનો યશસ્વી ફાળો સતત આપ્યા કર્યો છે અને હજી પણ આપ્યે જાય છે.

જૈનધર્મે જે સંસ્કારસ્વામીઓ અને ધર્મધુરધરાની લેટ ભારતવર્ષને ચરણે ધરી છે તેમાં ૧૪૪૪ મધોના રચયિતા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનાં તમામ ક્ષેત્રોને ખૂંદી વળનાર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચદ્રાચાર્યનાં નામે જૈન અને જૈનેતર જનતામાં સારી રીતે જાણીતા છે. તેમના જ હોવી એક મહાન્ વિભૂતિએ આજથી અઢીસો વર્ષ ઉપર પોતાની જ્ઞાન-સૌરભથી ભારતને અને ખાસ કરીને ગુજરાતને અડધી સદી સુધી મુખાસિત કર્યું હતું. પોતાના ઉચ્ચ ચારિત્ર્યથી, દિવ્ય સાધુતાથી, પ્રખર પાંડિત્યથી, અદ્વિતીય ભુક્તિ-પ્રતિભાથી, અભિનવ કાવ્યશક્તિથી, મહદર્શનના તત્ત્વસ્પર્શી જ્ઞાનથી, નબ્ય-ન્યાયની પ્રખર મીમાંસાથી અને ધર્મ-ઉત્થાનના 'જગીરથ પ્રયત્નો'થી વિશદ યશ પ્રાપ્ત કરનાર એ યુગ-પુરુષનું શુભ નામ હતું ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય.

આ મહાપુરુષની જન્મસાલ ચોક્કસ પ્રાપ્ત થતી નથી પરંતુ વિ. સ. ૧૬૮૦ માં અગર તેની લગભગમાં તેમનો જન્મ ઉત્તર ગુજરાતમાં રૂપેણ નદીના કિનારા ઉપર આવેલા કનોડા ગામમાં થયો હોય. આ ગામ દશમ-અગ્નિધારમા સૈકાથી પણ અચીન હોવાના પુરાવા મળી આવે છે. તેમની માતાનું શુભ નામ 'સોભાગદે' અને પિતાનું શુભ નામ 'નારાયણ' હતું. શ્રીયશોવિજયજીનું બાલ્યકાળનું નામ 'જશવંત' હતું અને તેમને 'પદ્મસિંહ' નામે જાણી હતા. આ જન્મ જાણ્યોએ વિ. સ. ૧૬૮૮ માં પડિત શ્રીનય-વિજયજીના શુભ હસ્તે હ્રીજ્ઞા જંગીકાર કરી હતી અને તેમનાં નામ અનુક્રમે 'શ્રીયશો-વિજય' અને 'શ્રીપદ્મવિજય' તાજવામાં આવ્યાં હતાં.

શ્રીયશોવિજયજીની શુદ્ધિપ્રતિભાના અમકારા શરૂઆતથી જ જણાવા લાગ્યા હતા. વિ. સં. ૧૯૬૬ માં તેમણે અમદાવાદના ‘સંવ’ સમક્ષ આઠ અવધાન કર્યાં. આથી પ્રભાવિત થઈ ત્યાંના એક શ્રેષ્ઠીએ તેમના સુરને વિનંતિ કરી કે, શ્રીયશોવિજયજી જેવા હોશિયાર સુવાન સાધુને કાશી જેવા સ્થાનમાં અભ્યાસ કરાવી બીજા હૈમચદ્ર જેવા બનાવો. કાશીના અભ્યાસનો ખર્ચ ખસ્ય પોતે ઉપાડી લેવા તૈયારી બતાવી અને એ હંઠાર દીનારની હુંડી લખી પશ્ચ કા.પી. સુર નયવિજય શિષ્યો સહિત કાશી આવ્યા અને ત્યાંના પ્રસિદ્ધ ભટ્ટાચાર્ય પાસે ત્રણ વર્ષ સુધી વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો. વીરલુ એધા અને સૂક્ષ્મ અહલુશક્તિથી તેમણે ત્રણ જ વર્ષના ગાળામાં અદ્ભુત વિદ્વતા પ્રાપ્ત કરી અને અનનુકરણીય વાક અને વક્તૃત્વ-શક્તિથી ઠઈ વિદ્વાનો ઉપર વિજય ચેળવ્યો. આથી કાશીમાં જ પંડિતોની સભાએ તેમને ‘ન્યાયવિશારદ’ અને ‘ન્યાયાચાર્ય’ જેવી પદવીઓ આપી.

કાશી છોડ્યા પછી તેઓ ચાર વર્ષ આગ્રામાં રહ્યા અને ન્યાયશાસ્ત્રનો અને ખાસ કરીને નવ્ય-ન્યાયના મહત્ત્વ વિષયનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કર્યો.

ત્યારબાદ તેઓ અમદાવાદ આવ્યા. તેઓ સુજસત તરફ આવવા નીકળ્યા તે પહેલાંથી જ તેમની ઉચ્ચવલ કીર્તિ ચારે દિશામાં ફેલાઈ ગઈ હતી. સુજસતના તે વખતના સૂખા મહોબતખાનની રાજસભામાં તેમની પ્રશંસા થતાં મહોબતખાને તેમને ખાસ આમંત્રણ આપી રાજસભામાં તેડી મગાવ્યા; જ્યાં સૂખાખાનની વિનંતિથી તેમણે અકાર અવધાન કરી બતાવ્યાં.

આ બનાવ પછી તેમની કીર્તિનો સૂર મધ્યાહને તપવા લાગ્યો. તેમની વિદ્વતાની સુવાસ સાચે સુજસતમાં ફેલાઈ ગઈ. તેમના બાળપ્રભુત્વે, તેમના ચક્ષુ સિદ્ધા જેવા ટ કોટકીશ્વર પ્રભાસુભૂત વચનામૃતોએ, તેમના ઉત્કટ સંયમ અને ચારિત્ર્યે, હસીઓ-વેધ-વિડંબકોને ખુદા પાડવાની તેમની નિહરતાએ, તેમ જ તેમના તેજોમય અધ્યાત્મ જીવને તેમને તે વખતના સમગ્ર વિદ્વાનવર્ગ અને શ્રમણસંઘમાં અનોખું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

તેમણે લગભગ ૩૦૦ ઉપરાંત ગ્રંથો લખ્યા છે. ન્યાય, અધ્યાત્મ અને યોગના મહત્ત્વ વિષયો ઉપર તેમણે સ્વાતુભવપૂર્વક પોતાની બોરીલી કલમ ચલાવી છે. પડ્દરશંનના સર્વ સિદ્ધાન્તો તેઓ યોગીને પી ગયા હોય તેમ લાગે છે. તેમના વિષે એક લેખકે ખુર જ લખ્યું છે કે, “શ્રી યશોવિજયજીની નય-નિજમથી અગમ્ય અને અંબીર સ્પર્શક-વચન-સિદ્ધાન્તોની રચના એ આગમના જ એક વિભાગરૂપ છે તેમની ચાત્ર-રચનારૂપી અદ્રિકા શીતલ, પરમ આનંદને આપનારી, પત્રિત્ર, વિમળ-સ્વરૂપ અને સાચી છે અને તેથી રસિકજનો તેનું હોંશે હોંશે સેવન કરે છે.”

ન્યાય અને તર્કની એક મહાન્ પ્રજ્વાલી ભારતવર્ષમાં પ્રાચીનકાળથી વિદ્યમાન હતી. મહર્ષિ ગૌતમ પ્રાચીન ન્યાયશાસ્ત્રના પુરસ્કર્તા ગણાય છે. જ્યાં પ્રમાણેને આધારે ન્યાય-શાસ્ત્રે સ્વીકારેલા પ્રમેયોની પલ્લુ ચર્ચા કરવામાં આવી હોય એવી પરંપરા પ્રાચીન-ન્યાય

તરીકે યોગબાધ છે. પરંતુ દશમી-અગિયારમી સદી પછી એક નવ્યન્યાયની પરંપરા શરૂ થઈ છતાં નવ્ય-ન્યાયની શાસ્ત્રીય અને સચોટ રચનાત તે મૈથિલી ગંગેશ ઉપાધ્યયે લગભગ તેમની સદીમાં કરી. આ પદ્ધતિમાં પ્રમેયોની ચર્ચા પડતી મૂકવામાં આવી અને કેવળ પ્રમાણના આધારે વસ્તુ ચિદ્ધ થવી એઈએ એવી સૂક્ષ્મતમ વિચારશ્રેણીને અવલંબી ન્યાયશાસ્ત્રને શુદ્ધ અને વૈજ્ઞાનિક તર્કશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું. નવ્ય-ન્યાયમાં યુક્તિની સૂક્ષ્મતા, વિચારોની સ્પષ્ટતા અને દલીલોની તીવ્રવટ પ્રાધાન્ય યોગવે છે અને તેથી આ ન્યાયને પચ્ચત્તારમાં અદ્વિતીય શેષાની અને અપ્રતિમ પ્રતિભાની જરૂર રહે છે. શ્રીયશોવિજયજી નવ્ય-ન્યાયના એકા અને તાર્કિકશિરોમણિ ગણાયા છે. તેમના પ્રત્યે વાંચનારને તેમની સૂક્ષ્મ વિચારણા અને અકાંટક દલીલોથી તેમની યુક્તિ-પ્રમાણના અમકાશ માન ઉપજાવ્યા સિવાય રહેતા નથી.

શ્રીયશોવિજયજીની કૃતિઓ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી અને હિંદી-મારવાડી એમ ચારે ભાષામાં ગદ્યબદ્ધ, પદ્યબદ્ધ તેમજ ગદ્ય-પદ્યબદ્ધ છે. તેમના લેખનના મુખ્ય વિષયો આગમિક, તાર્કિક હોવા છતાં તેમણે પ્રમાણ, પ્રમેય, નય, મંગલ, સુક્તિ, અક્ષમા, યોગ આદિ તાર્કિક વિષયો ઉપર નવ્ય તાર્કિકશાસ્ત્રીથી લખ્યું છે; એટલું જ નહિ પણ વ્યાકરણ, કાવ્ય, છન્દ, અલંકાર, દર્શન આદિ તે વખતના સર્વપ્રસિદ્ધ વિષયો ઉપર તેમણે પોતાની વિદ્વત્તાભરી કલમ ચલાવી છે.

‘સુજસવેલી’ના કર્તા તેમને માટે લખે છે કે, “નિત્યે આપનું દેવમણિ-ચિંતામણિ જેવું (નિર્મળ), શુદ્ધ-શાસ્ત્ર છે, વાલીઓનાં વચનરૂપી કસોટીએ ચઢેલું છે, તેના અભ્યાસ પડિતજનો બોધિ એટલી સમ્યક્તરૂપી જુદી માટે કરે છે. તેમની વિદ્વત્સોથી તેમને “કુર્ચાલી શારદ” અર્થાત્ સરસ્વતીના મૂળમાં અવતારનું નિરૂદ્ધ મળ્યું હતું. તેમની રચના અને ભાષા માટે ‘સુજસવેલી’ના કર્તાએ લખ્યું છે કે :—

“વચન-રચન સ્યાદ્ધર્મનાં, નય-નિગમ-અગમ ગાંભીરિ રે;
ઉપનિષદાં ત્રિમ વેદની, જસ્ય કંઠિન ભદ્રે કોઈ ધીરે રે,
શીતલ જ્ઞાનમંદિરની, શુભિ વિમલ-સ્વરૂપા સાચી રે;
જેહુની રચના-અદિકા, રસિયાજન સેવે સચી રે.”

શ્રીયશોવિજયજી એક સફલ ગુર્જર ભાષાના કવિ પણ હતા. તેમનાં કાવ્યો નરસિંહ અને મીરાંની પેઠે શક્તિપ્રચુર અને પ્રાસાદિકે છતાં ઉત્તમ કાવ્યતરત્તી ભરપૂર છે. તેમના પદ્યસાહિત્યમાં સ્તવનો, સંબોધો, ભજનો અને પદ્યો મુખ્ય છે.

‘આશ્રમલક્ષનાવાલિ’માં સમહારમાં ગાંધીજીના પ્રિય લખન—

“ચેતન અબ મોહિ દર્શન હીએ, દુઃખ દર્શન શિવસુખ પામીએ;
દુઃખ દર્શન ભવ છીએ, ચેતન અબ મોહિ દર્શન હીએ.”

આ લખન શ્રીયશોવિજયજી જ છે.

પ્રભુના મુખનાં દર્શન થતાં તેમના લક્ષ્ય હૃદયમાંથી કેટલી મુંઢર અને લબ્ધ
કલ્પનાઓ સરી પડે છે !

“ આંખડી અછુજ પાંખડી, અજમી શરી સમ લાલ લાલ રે;
વદન તે શારદ ચંદ્રો, વાણી અતિહિ રસાળ લાલ રે. ”

અને પ્રભુલક્ષિતા રસનો જેણે સ્વાદ ગ્રાપ્યો તેને પછી બીજો રસ ક્યાંથી ગમે ?—

“ અજિત જિજ્ઞાસુ પ્રીતડી, મુજ ન ગમે હો બીજનો સંગ કે;
માલતી ફૂલે મોહિયો, કિમ બેસે હો વ્યાવળતર ભૃંગ કે. અઠ
અંગાળખમાં બે રમ્યા, કિમ કિલ્લર હો રતિ પામે મરાલ કે;
સરોવર જળ જલધર વિના, નવિ ચાહે હો જગ ચાતક બાલ કે. અઠ
કોઝિલ ઠલ ફૂજિત કરે, પામી મંજરી હો પંજરી સહકાર કે;
આશં તરવર નવિ ગમે, ગિરઆશુ હો હોમે મુખનો પ્યાર કે. અઠ ”

અને

“ હુઓ છીયે નહિ અધર અરુણ જિમ, ખાતાં પાન મુરંગ;
પીવત ભરભર પ્રભુ મુખ પ્યાલા, તિમ મુજ પ્રેમ અલંગ. ”

ઉપાધ્યાયજીની કેટલીક કૃતિઓ ગૂર્જર સાહિત્યમાં અમર. ઘર્ષ ભવ્ય તેવી છે.

આ મહાપુરુષનું જન્મસ્થાન વિ. સ. ૧૭૪૩માં ઐતિહાસિક હલોઈ નગરમાં થયું હતું.
જ્યાં તેમની પાઠકા વિ. સં. ૧૭૪૫માં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી હાલ પણ-વિદ્યમાન છે. તેમના
સમાધિસ્તૂપની પુનઃ પ્રતિષ્ઠાના શુભ જવસરે આ મહાન તાલિકે, મહાન નૈયાયિક, મહાન
ગૂર્જરી પુત્ર અને મહાન ભારતીય સંસ્કારસ્થાપનને અર્ચવા તા. ૭-૮ માર્ચના
રોજ આ સારસ્વત સત્ર યોજવામાં આવ્યું છે. હું પણ તેમને માંડી શ્રદ્ધા-માનાજલિ
અર્પી કૃતાર્થ થાઉં છું.

श्रीयशोविजयजीकी जीवन-कार्य रूपरेखा

लेखक : पं० श्रीमान् सुखलालजी संघवी

“प्रस्तुत ग्रन्थ जैनतर्कशास्त्रके प्रणेता उपाध्याय श्रीमान् यशोविजय है। उनके जीवनके बारेमें सत्य, अर्थसत्य अनेक बातें प्रचलित थीं पर जबसे उन्होंने समकालीन गणी कान्तिविजयजीका बनाया ‘सुजशवेली भास’ पूरा प्राप्त हुआ, जो बिल्कुल विश्वसनीय है, तबसे उनके जीवनकी सरी-सरी बातें बिल्कुल स्पष्ट हो गईं। वह ‘भास’ उष्णकालीन गुजराती भाषामें पद्यबद्ध है जिसका आधुनिक गुजरातीमें सटियण सार-विवेचन प्रसिद्ध लेखक श्रीसुत मोहनलाल द. देसाई B. A LL B. ने लिखा है। उसके आधारसे यहाँ उपाध्यायजीका जीवन संक्षेपमें दिया जाता है।

“उपाध्यायजीका जन्मस्थान गुजरातमें दलेश (बी. बी. एण्ड सी. आई. रेल्वे) के पास ‘कनोड्ड’ नामक गाँव है, जो अभी भी मौजूद है। उस गाँवमें ‘नारायण’ नामका व्यापारी था जिसकी धर्मपत्नी ‘सोमागदे’ थी। उस कम्पतिके ‘जसवंत’ और ‘पद्मसिंह’ दो कुमार थे। ‘कभी अकस्मिकप्रतिबोधक प्रसिद्ध जैनाचार्य हीरविजयसूरिकी शिष्यपरंपरामें होनेवाले पण्डितवर्य श्री. ‘नयविजय’ पाटणके समीपवर्ती ‘कुम्हार’ नामक गाँवसे विहार करते हुए उस ‘कनोड्ड’ गाँवमें पधारे। उनके प्रतिबोधसे उक्त दोनों कुमार अपने माता-पिताकी सम्मतिसे उनके साथ हो लिए और दोनों पाटणमें पं० नयविजयजीके पास ही वि. सं. १६८८ में दीक्षा ली और उसी साल श्रीविजयदेवसूरिके हाथसे उनकी बड़ी दीक्षा भी हुई। ठीक ज्ञात नहीं कि दीक्षाके समय दोनोंकी उम्र क्या होगी, पर संभवतः वे दस-बारह वर्षसे कम उम्रके न रहे होंगे। दीक्षाके समय ‘जसवंत’ का ‘यशोविजय’ और ‘पद्मसिंह’ का ‘वसन्तिजय’ नाम रखा गया। उसी नयविजयको उपाध्यायजी अपनी कृतिके अंतमें सहोदररूपसे स्मरण करते हैं।

सं. १६९९ में ‘अहमदाबाद’ शहरमें संघ समक्ष यशोविजयजीने आठ अध्यापन क्रिये। इससे प्रभावित होकर वहींके एक धनवी सूर नामक प्रसिद्ध व्यापारीने गुरु ध्यानयशोविजयजीको विनम्रता की कि पण्डित यशोविजयजीको काशी जैसे स्थानमें पढ़ाकर दूसरा हेमचन्द्र तैयार कीजिए। उक्त सेठने इसके वास्ते दो हजार चौदह दीनार संचय करना मंजूर किया और हुंडी लिख दी। गुरु नयविजयजी शिष्य यशोविजय आदि सहित कार्शामें आए और उन्हें वहाँके प्रसिद्ध किसी भट्टाचार्यके पास न्याय आदि दर्शनोक्त तीन वर्षतक दक्षिण-दान-पूर्वक अभ्यास कराया। कार्शामें ही कभी

बादमें किसी विद्वान् पर विजय पानेके बाद पं. यशोविजयजीको 'न्यायविशारद' की पदवी मिली। उन्हें 'न्यायान्ध' पद भी मिला था ऐसी प्रसिद्धि रही। ॥ इसका निर्देश 'सुजसबेलीभास' में नहीं है।

काशीके बाद उन्होंने आगरामें रहकर चार वर्ष तक न्यायशास्त्रका विशेष अभ्यास व चिन्तन किया। इसके बाद वे अमदावाद पहुँचे जहाँ उन्होंने औरंगजेबके महोदयताई नामक गुजरातके सूबेके समक्ष अठारह अवधान किये। इस विद्वत्ता और कुशलतासे आकृष्ट होकर सभीने पं. यशो-विजयजीको 'उपाध्याय' पदके योग्य समझा। श्रीविजयदेवसूक्तिके शिष्य श्रीविजयप्रभसूरिने उन्हें सं. १७१८ में वाचक 'उपाध्याय' पद समर्पण किया।

वि. सं. १७४३ में डमोई गँव, जो बड़ोदा स्टेटमें अभी मौजूद है उसमें उपाध्यायजीका स्थायित्व हुआ, जहाँ उनकी बादका वि. सं. १७४५ में प्रतिष्ठित की हुई अभी विद्यमान है।

उपाध्यायजीके शिष्यपरिवारका निर्देश 'सुजसबेली' में तो नहीं है पर उनके सत्तविजय, आदि शिष्य-प्रशिष्योंका पता अन्य साधनोंसे चलता है जिसके बाते 'जैन गूर्जर कविधो' भा. २ पृ. २७ देखिए।

उपाध्यायजीके बाह्य जीवनकी स्थूल घटनाओंका जो संक्षेप दर्शन ऊपर किया है, उसमें दो घटनाएँ खास नार्केकी है जिनके कारण उपाध्यायजीके आन्तरिक जीवनका झोत यहाँतक अन्तर्द्वेष होकर विकसित हुआ कि जिसके चल पर वे भारतीय साहित्यमें और खासकर जैन परम्परामें भंग हो गए। उनमेंसे पहिली घटना अभ्यासके बाते काशो जानेकी और दूसरी न्याय आदि दर्शनोंका मौलिक अभ्यास करनेकी है। उपाध्यायजी कितने ही बुद्धि व प्रतिभासम्पन्न क्यों न होते उनके बाते गुजरात आदिमें अध्ययनकी सामग्री कितनी ही क्यों न जुटाई जाती, ॥ इसमें कोई संदेह ही नहीं कि वे अगर काशमें न जाते तो उनका शास्त्रोक्त व दार्शनिक ज्ञान, जैसा उनके ग्रन्थोंमें पाया जाता है, संभव न होता। काशीमें आकर भी वे उस समय तक विकसित न्यायशास्त्र खास करके नवीन न्याय शास्त्रका पूरे बलसे अध्ययन न करते तो उन्होंने जैन परम्पराको और तद्द्वारा भारतीय साहित्यको जैन विद्वानकी हैसियतसे जो ऊर्ध्व भेट दी है वह कभी संभव न होती।

दसवीं शताब्दीसे नवीन न्यायके विकासके साथ ही समग्र वैदिक दर्शनमें ही नहीं बल्कि समग्र वैदिक साहित्यमें सूक्ष्म विश्लेषण और तर्ककी एक नई दिशा प्रारम्भ हुई और उत्तरोत्तर अधिकसे अधिक विचारविकास होता चला जो अभी तक हो ही रहा है। इस नवीनन्यायकृत नव्य युगमें उपाध्यायजीके पहले भी अनेक स्वताम्बर दिगम्बर विद्वान् हुए जो बुद्धि-प्रतिभासम्पन्न होनेके अलावा जीवनभर शस्त्रयोगी भी रहे फिर भी हम देखते हैं कि उपाध्यायजीके पूर्ववर्ती किसी जैन विद्वानने जैन मन्तव्योका उत्तमा सतर्क दार्शनिक विश्लेषण व प्रतिपादन नहीं किया जितना उपाध्यायजीके काशीगमनमें और नव्यन्यायशास्त्रके गम्भीर अध्ययनमें हो है। नवीन न्यायशास्त्रके अभ्याससे

और तन्मूलक सभी तत्कालीन वैदिक दर्शनोंके अभ्याससे उपाध्यायजीका सहज बुद्धि-प्रतिभासंस्कार इतना विकसित और समृद्ध हुआ कि फिर उससेसे अनेक शास्त्रोंका निर्माण होने लगा। उपाध्यायजीके ग्रन्थोंके निर्माणका निश्चित स्थान व समय देना अभी संभव नहीं। फिर भी इतना तो अवश्य ही कहा जा सकता है कि उन्होंने अन्य जैन साधुओंकी तरह मन्दिरनिर्माण, मूर्तिप्रतिष्ठा, संघ निकालना आदि बहिर्मुख धर्मकार्योंमें अपना मनोयोग न लगा कर अपना सारा जीवन जहाँ वे गये और जहाँ वे रहे वही एकमात्र साधकोंके चिन्तन तथा नव्य साधकोंके निर्माणमें लगा दिया।

उपाध्यायजीकी सब कृतियाँ उपलब्ध नहीं हैं। कुछ तो उपलब्ध हैं फिर भी जो पूर्ण उपलब्ध है वे ही किसी प्रस्तर बुद्धिशाली और प्रबल पुरुषायुक्ति आजीवन अभ्यासके वास्ते पर्याप्त हैं। उनकी लघ्व, अलघ्व और अपूर्ण लघ्व कृतियोंकी अभी तककी वादी भ्रमण दी जाती है जिसके देखने से ही यहाँ संक्षेपमें किया जानेवाला उन कृतियोंका सामान्य वर्गीकरण व मूल्याङ्कन पाठकोंके ध्यानमें आ सकेगा।

उपाध्यायजीकी कृतियाँ संस्कृत, प्राकृत, गुजराती और हिंदी-मारवाड़ी इन चार भाषाओंमें गणपद, पद्यपद और गद्य-पद्यपद है। दार्शनिक ज्ञानका असली व व्यापक खजाना संस्कृत भाषामें होनेसे तथा उसके द्वारा ही सकल देशके सभी विद्वानोंके निकट अपने विचार उपरिथत करनेका संभव होनेसे उपाध्यायजीने संस्कृतमें तो लिखा ही, पर उन्होंने अपनी जैनपरम्पराकी मूलभूत प्राकृत भाषाको गौण न समझा। इससे उन्होंने प्राकृतमें भी रचनाएँ कीं। संस्कृतप्राकृत नहीं जाननेवाले और कम जाननेवालों तक अपने विचार पहुँचानेके लिए उन्होंने तत्कालीन गुजराती भाषामें भी विविध रचनाएँ कीं। मौखिक पाकर कभी उन्होंने हिंदी मारवाड़ीका भी आश्रय लिया।

विषयदृष्टिसे उपाध्यायजीका साहित्य सामान्यरूपसे आत्मिक, तार्किक दो प्रकारका होने पर भी विशेष रूपसे अनेक विषयवस्तुकी है। उन्होंने कर्मतत्त्व, ध्याचार, चरित्र आदि अनेक आत्मिक विषयों पर आत्मिक शैलीसे भी लिखा है, और प्रमाण, प्रमेय, नय, संकल, मुक्ति आत्मा, योग आदि अनेक तार्किक विषयों पर भी तार्किक शैलीसे खासकर नव्य तार्किक शैलीसे लिखा है। व्याकरण, काव्य, छन्द, अलंकार, दर्शन आदि सभी तत्कालप्रसिद्ध शास्त्रीय विषयों पर उन्होंने कुछ न कुछ अतिमहत्त्वपूर्ण लिखा ही है।

शैलीकी दृष्टिसे उनकी कृतियाँ खण्डनात्मक भी हैं, प्रतिपादनात्मक भी हैं; और समन्वयात्मक भी। जब वे खण्डन करते हैं तब पूरी गहराई तक पहुँचते हैं। प्रतिपादन उनका सूक्ष्म और विशद है। वे जब योगशास्त्र या गीता आदिके सत्त्वोक्त जैन मन्त्रोंके साथ समन्वय करते हैं तब उनके गम्भीर चिन्तनका और आध्यात्मिक यात्राका पता चलता है। उनकी अनेक कृतियाँ किसी अन्यके ग्रन्थकी व्याख्या न होकर मूल, टीका या दोनों रूपसे स्वतन्त्र ही हैं, जब कि अनेक कृतियाँ

प्रसिद्ध पूर्वाचार्योंके ग्रन्थोंकी व्याख्यारूप हैं। उपाध्यायजी ये षके जैन और श्वेताम्बर। फिर भी विधाविषयक उनकी दृष्टि इतनी विचाल थी कि वह अपने सम्प्रदाय मात्रमें समा न सकी अतएव उन्होंने 'पातञ्जल योगसूत्र' ऊपर भी लिखा और अपनी तीन समालोचना की। लक्ष्य दिगम्बर-परम्पराके सूत्रप्रज्ञ तार्किकप्रवर विद्यानन्दके कठिनतर 'अष्टसहस्रो' नामक ग्रन्थके ऊपर कठिनतम व्याख्या भी लिखी।

गुजराती और हिंदी मारवाडीमें लिखी हुई उनकी कृतियोंका थोड़ा बहुत बाचन पठन व प्रचार पहिले ही से रहा है; परन्तु उनकी संस्कृत-प्राकृत कृतियोंके अध्ययन-अध्यापनका नामोनिशान भी उनके जीवन कालसे लेकर ३० वर्ष पहले तक देखनेमें नहीं आता। यही सत्य है कि द्वाइं सौ वर्ष जितने कम और खास उपद्रवसे मुक्त इस सुरक्षित समयमें भी उनकी सब कृतियाँ सुरक्षित न रही। पठन-पाठन न होनेसे उनकी कृतियोंके ऊपर टीका टिप्पणी लिखे जानेका तो सम्भव रहा ही नहीं पर उनकी नकलें भी ठीक-ठीक प्रमाणमें होने न पाईं। कुछ कृतियाँ तो ऐसी भी मिल रही हैं कि जिनकी सिर्फ एक एक प्रति रही। सम्भव है ऐसी ही एक एक नकलवाली अनेक कृतियाँ या तो छत हो गई हों, या किन्हीं अज्ञात स्थानोंमें बिखर-बिखर हो गई हों। जो कुछ हो पर अब भी उपाध्यायजीका जितना साहित्य छम्ब है उतने मात्रका छीन-छीक पूरी तैयारीके साथ अध्ययन किया जाय तो जैन परम्पराके चारों अनुशेष तथा आगमिक तार्किक कोई विषय अज्ञात न रहेंगे।

सुदयन और गङ्गेश जैसे मैचिल तार्किकपुद्गलके द्वारा जो नव्य तर्कशास्त्रका बीजारोपण व विकास प्रारम्भ हुआ और जिसका व्यापक-प्रभाव व्याकरण, साहित्य, छन्द, विविध-दर्शन और धर्मशास्त्र पर पड़ा और खूब फैला उस विकाससे बञ्चित सिर्फ दो सम्प्रदायका साहित्य रहा। जिनमेंसे बौद्ध साहित्यकी उस त्रुटिकी पूर्तिका तो सम्भव ही न रहा था क्योंकि बारहवीं शताब्दीके बाद भारतवर्षमें बौद्ध विद्वानोंकी परम्परा नाममात्रकी भी न रही इसलिए वह त्रुटि उतनी नदी अखरती जितनी जैन साहित्यकी वह त्रुटि। क्योंकि जैन-सम्प्रदायके सैकड़ों ही नहीं बल्कि हजारों साधनसम्पन्न त्यागी व कुछ गृहस्थ भारतवर्षके प्रायः सभी भागोंमें मौजूद रहे, जिनका मुख्य व जीवनन्यायी ध्येय आसक्तिन्तनके सिवाय और कुछ कहा ही नहीं जा सकता। इस जैन साहित्यकी कमीको दूर करने और अकेले हावसे पूरी तरह दूर करनेका उज्ज्वल व स्थायी यश अगर किसी जैन विद्वानको है तो वह उपाध्याय यशोविजयजीको ही है। "....

[सिंधी जैनग्रन्थमाला ग्रन्थांक ८, वि. सं. १९१४ में प्रकाशित
उपा. श्रीकृष्णोपनिषदीकृत 'जैन तर्कशास्त्र'की प्रस्तावनामें]

श्रीमद्यशोविजयवाचकानां वैदुष्यमाध्यात्मिकत्वं च ।

लेखक : दशरथ साहित्याचार्यश्रीनारायणाचार्यजी

जैनधम्मपरम्परायां बृहत्तथागच्छे युगप्रधानानां विश्ववन्द्यचारित्राणां अक्षम्यरससाट्प्रति-
बोधकानां तपस्विचूडामणूनां तत्रभवतां जगद्गुरुबीजवज्रहीरसूरीश्वराणामवये दहूनि मुनिरत्नानि
प्रादुर्भूतानि । अत्रवेऽपि च योऽतिविद्यालो जैनमुनिसङ्घो विपते हरय महत्तमोऽशस्तेषामेव महात्मनां
शिष्यपरिवारमूलः । सर्वतुल्यकैरलङ्कृतः कल्पतरुर्निव तेषां परिवार निस्सिद्धगुणरुचिसमुनिवृन्देन
विराजितोऽभूत् । तेषां परिवारे बहूरो नानाशाल्यपरदृष्टानो विद्वांसः, बहवः कवीन्द्राः, अनेका धात्रीन्द्राः,
बहवो हि स्वान्तमहिम्नाभ्यान्नेत्रेभ्यो राजप्रतिबोचकाः, बहवोऽतिदीर्घतपस्विनः, एवंधर्मेण जगतीतल-
मुत्थोत्थयन्तो नैके महत्प्रमान आसन् । पण्डितप्रवर्गश्रीभामविजयगणिन उपाध्याय-श्रीविजयविजयादयश्च
वैयाकरणशिरोमणयः, 'हीरसौभाग्य' आदिकान्यरत्ननिर्मातारः कविशरोमणयः, विजयसेनसूरि-देव-
सूरि-श्यान्तिधन्वोपाध्याय-श्यान्तकन्नगभट्टादयो यवनवृषाणावपि हृदये धर्मसञ्चारका उपदेशकाः,
ग्रन्थत्रिशतीनिर्मातारः 'कूर्वालीशरदा' इत्यप्रतिमबिहृदधारिणो न्यायविशारदा न्यायाचार्याः पीतवाङ्मया
योगिधुरीणा वाचकपुङ्गवाः श्रीयशोविजयवाचकाश्च एतेषां हीरसूरिमहात्मनामेव साक्षाद् परम्परया
वा शिष्याः ।

एतेषु सर्वेष्वपि श्रीमतां यशोविजयवाचकानां वैदुष्यं निशिष्टमुल्लेखमर्हति । समासादिनसुर-
भारतीपराया इमे महानुभावः सर्वमपि बाह्यये पुरुरिति वचने नाशुक्तिलेशः । १६८८ तमे चैक्रमे
संवसरेऽभिनव एव मुकुमारे वमसि गृहीतदीक्षाका सविश्वद्वन्द्वचर्यतेजोमण्डलेन देदीप्यमाना इमे
महानुभावाः स्वसुवर्दिशमपि शालाभ्यासं विधाय दर्शनशालाप्ययनार्थं परमपवित्रां वाराणसीं जगुः ।
सा च वाराणसी कीदृशी ? सुरमात्मा सुरसरितश्च परं धाम, यत्र निस्सिद्धेष्वपि विषयेषु लब्धपारा दिगन्त-
न्यसिद्धीत्यो विद्वद्भ्याः धरिवसन्ति । ये सख्यु अन्यरत्नाद्भ्यास्तं विद्वन्मणिमपि तृणाय मन्यन्ते स्म । ॥
गत्वा इमे यशोविजयवाचका कस्यचिदेकस्य न्यायाचार्यस्य सन्निधे तर्कशालाप्ययनं प्रारंभे । तत्र
चैद्धरपदोपलक्षितेन सरस्वतीमनुना तत्र सती ज्ञात्वा प्रसाद्य लम्पटा वषट्पत्रमात्रेणैव काण्डेन लोडयैव
दार्शनिके बाह्यये नन्य-न्याये च विशारदा बभूवुः । नन्यमसध्यमपादको व्यतिक्रो यत् स्वकीयां-
समपि काण्डं यावदधीय एते वारणसेया वादिपक्षो विजियुः सामप्रदायिकमेदं च मनसि नाभ्यपि
निधाय यशोविजयप्रतिभयाऽतितरा चमकृत्य वाराणसेया विद्वांसन्तान् 'न्यायविशारद'विरुदेन
नितरांलक्ष्मः । पश्चाद् गूर्वस्मृमिमाम्नाय नन्यन्याप्रणाल्यै बधाययं जैनन्यायेऽवतार्य विरचितपरः-

शतन्यायप्रधेभ्य एभ्यः सानन्दं विद्वांसो 'न्यायाचार्यं' पदमुपदीचकुः । एभी रचिता न्यायग्रन्थाः सुतरां गभीरेण वैदुष्येण वरिष्णा दृश्यन्ते । प्रकाण्डनैयायिका अपि तेषां चेतश्चमः कृतिजनकं पण्डित्यं दृष्ट्वा साभिमानं क-पयन्ति स्मिः ।

न च केवलं दर्शनशास्त्र एव नैपुण्यं तेषां, किन्तु दार्ढ्य-व्याकरण-सिद्धान्तानि विविधेषु पाण्डित्य दरोदृश्यते । एतत्सर्वं तत्प्रणोतप्र-धानां विद्वद्भ्याम्लोक्षमैः मुरकुटं ज्ञायत एव । सर्वेष्वुपयोगिविषयेषु नैकासु भाषासु चात्रालम्ब्यैयसामप्युपकारिणं सिद्धान्तं महत्त्वं साहि-यसाभिमेऽरन्तम् । सर्वशब्देना मतिरप्रतिहतगतिगतीत् । अत एव च तद्वर्णनतना विचक्षणाभ्यान् 'कुर्वालीसारदा' इत्यभिपुङ्क-प्रशस्तया शैल्या वर्णयामासुः ।

भवन्ति नाम बहवः पण्डिताः केवलं शब्दनलण्येव निष्णानाः, परन्तु न इमे तादृशाः, परन्तो-पासनायामहर्निशमिमे लीनमनस आसन् । तद्विरचितग्रन्था एवमं विषये मुख्यतो दुर्वन्ति । एतेषां मान-सिकनौदार्ढ्यं चाप्यदभुन्तरमेव । आप्यामिदृशपराक्राष्टां गता अपि एते महानुभावः 'पातञ्जलयोग-दर्शन' अविधे वैदेकसामप्रदायवहुमतेऽपि ग्रन्थेऽपि व्याख्या विरचय्य स्वोद्यमोदायं निपुणतरं व्यक्तौ चक्रुः । एतादृशानां पुण्यचरितानां यावती स्तुतिर्निधेयेत तावती तनुशरीरैव एतेषां च सुतरां शोभत एव । जैनदर्शनमेव तादृशमुदारम् । यतो भिनयमूलः क्षान्तिप्रदान स्याद्विष्टितोऽहिंसातत्त्व-मूलको मोक्षगमनपर्यवसानफलः सर्वमनि-व्रेयमाभिलाषी जैनधर्मः । अतो जैनपरम्पराया प्रादुर्भूता इमे महामतयो न केवलं जैनशासनवैवाचकप्रभूता, किं बहुना समप्रत्ययार्थवर्तस्य भारतवर्षस्वापीय न सन्देहलेशः ।

नैकानि वर्षाणि यात्राजगतीतलमुपकुर्वाणा एते महामानः पातञ्जलैव भारतसेत्रं वैक्रमे १७४३ तमे वत्सरे गूर्जरवर्तिदर्शवर्तीपुर्यां स्वर्गं जम्मुः । तेषामुपकारस्मृतये दर्शकयागप्रसस्कारभूमौ तन्मूर्ति-प्रतिष्ठापनामहोत्सव विधीयते श्रीयशोविजयसारस्वतसमर्थ योजितः, एतत्सर्वथा प्रमोदावह नितान्त-प्रशंसनीयमनुमोदनीयं च । अहमपि प्रातःस्मरणायानामेषां महापुरुषाणां चरणकमलयोः स्तुति-कुसुमाञ्जलिं समर्पयामि इति शम् ॥

મુજસવેલી બાસ

કર્તા : પૂજ્ય મુનિવર શ્રીકાંતિવિજયજી

[ઢાળ : ૧]

[ગાંઠરીયા મુનિવર ! ધન ધન તુમ અસ્થાર-એ દેવી.]

મણ્ઘી સરસતિ સામિલ્લી જી, મુગુરનો લહી મુપસાવ;
શ્રીયશોવિજય વાચક તણા જી, ગાઈયું ગુણ-સમુદાય.

ગુણવતા રે મુનિવર ! ધન તુમ જ્ઞાન-મંકસ. ૧
વાંઠિ-વચન-કસલિ ચહયો જી, તુમ છુત મુરમલિ બાસ,
ગોધિ-વૃદ્ધિ-હેતિ કરિ જી, ગુધજન તસ અસ્થાસ. શ્રુ ૨
સકલ મુગીશ્વર સેહરો જી, અનુપમ આગમનો બલ;
કુમત-ઉદ્યાપક એ જયો જી, વાચક-કુલમાં રે બાલ. શ્રુ ૩
મસવાઢિકે મુતકેવલી જી, આગઈ હુઆ પટ જેમ;
કસિમાંહી ભેતાં થકાં જી, એ પલ મુતધર તેમ. શ્રુ ૪
જસ-વર્ધાપક શાસને જી, સ્વસમય-પરમત-દસ;
પોહયે નહિ કોઈ એહને જી, મુગુલ અનેસ શત લક્ષ. શ્રુ ૫
'કૃયાલીશારદ' તણા જી, બિરહ ધરે મુવિરિત;
ભાલપણિં અલવિં જિલ્લે જી, લીધા ત્રિદશ શુર બિત. શ્રુ ૬
ગુજારધર-મંકલ અછિં જી, નામે કનોડું વર ગામ;
તહાં હુઓ અવહારિયો જી, નારાયણ એહવે નામ. શ્રુ ૭
તસ ઘણી સોભાબદે જી, તસ નહન ગુણવંત;
લધુતા પલ ગુદે? આબલો જી, નામે કુમર જસવંત. શ્રુ ૮
સંવત સોલઅકયાસિયે જી, રહી કુલ્જિરિ? ચેમાસિ;
શ્રીનયવિજય પડિતવર જી, આગ્યા કેહોડે ઉલ્લાસિ. શ્રુ ૯
માત પુત્રયું સાધુનાં જી, વાંઠિ ચરણ સવિલાસ;
મુગુર ધર્મ ઉપદેશથી જી, પાત્રી વચરાગ પ્રકાસ. શ્રુ ૧૦
અણહિલપુર પાટલિં જઈ જી, દયે-શુર પાસેં ચારિત;
યશોવિજય એહવી કરી જી, થાપના નામની તત. શ્રુ ૧૧

પદ્મસિંહ^૪ બીજો વલી છે, તસ બાંધવ ગુણવંત; તેહ પ્રસંગે પ્રેરિયો છે, તે પશ્ચિ થયો મતવંત. ગુ. ૧૨
 વિશ્વવદેવગુરુ-હાથની છે, વડ દીક્ષા હુઈ ખાસ; બિહુને સોલગઠયાસિયે છે, કરતા^૫ ચોગ-અભ્યાસ. ગુ. ૧૩
 સામર્થક આદિ ભણ્યા છે, શ્રીજીસ ગુરુમુખિ આપિ; સાકર-હલમાં મિટતા છે, તિમ રહી મતિ શ્રુત વ્યાપિ. ગુ. ૧૪
 સવત સોલનવાણુએ^૬ છે, સજનગરમાં સુગ્રાન; સપિ સાથિ સંઘની છે, ગણ મહાઅવધાન. ગુ. ૧૫
 'સા' ધનછ સૂરા તિસે છે, વીનવિ ગુરુ^૭ એમ; 'ચોગ' પાત્ર વિદ્યાતણું છે, થાસ્યે^૮ એ બીજો હેમ'. ગુ. ૧૬
 બે કાસી જઈ અરચસે^૯ છે, પટ દર્શનના અંધ; કરિ દેખાડે બિજલું છે, કામ પડયે^{૧૦} 'જિન-પદ'. ગુ. ૧૭
 વચન મુણી સહગુરુ બાણું છે, 'કર્મ' એહ ધનને^{૧૧} અધીન; મિથ્યામતિ વિષ્ણુ સ્વાસ્થ્યે છે, નાપે નિજ શાસ્ત્ર નવીન'. ગુ. ૧૮
 નાણીના ગુણુ મોલતાં છે, હુઈ રસનાની ચોખ(ખ); મુજસવેલિ મુણતાં સધે^{૧૨} છે, કાંતિ સકલ ગુણપેખ. ગુ. ૧૯

[લાગ : ૨]

[પાત્ર મોહનાં કોપરિ, એહ અણે વીજલી હો લાલ, અણે^{૧૩} વીજલી-એ દેલી]

ધનછ સૂરા સાહે, વચન ગુરુનું મુણી હો લાલ, વચન ગુરુનું મુણી હો લાલ. આણી મન ઉગ્રાહ, કહે^{૧૪} ધમ તે ગુણી હો લાલ, કહે^{૧૫} ધમ તે ગુણી હો લાલ. 'દોઈ' સહસ દીનાર, રજતના અરચસું હો લાલ, રજતનાં પડિતને^{૧૬} વારંવાર, તથાવિધિ અંરચસું હો લાલ, તથાવિધિં ૧ છિ મુજ એહવી ચાહે, ભણાવો તે બધો હો લાલ, ભણાવો^{૧૭} ધમ મુણી કાશીના સાહે, અહે ગુરુ કિનમણિ હો લાલ, અહે^{૧૮} હુડી કરિ ગુરુરાય, ભગતિ ગુણુ અટકલી હો લાલ, ભગતિ^{૧૯} પાછલિથી સહાય, કરધવા મોકલી હો લાલ, કરધવા^{૨૦} ૨ કાશીદેસ-મઝાર, પુરી વાસણવી હો લાલ, પુરી^{૨૧} શેત તણો ગુણુ પારિ, જિહાં સસ્સતિ વસી હો લાલ, જિહાં^{૨૨} તાંકિત-કુલ-માર્તી, આચારજ ભટ્ટને હો લાલ, આચારજ^{૨૩} બલે^{૨૪} રહસ્ય અખંડ, તે દર્શન પડ્યો હો લાલ, તે^{૨૫} ૩ બટ્ટાચારિજ પાસ, બલે^{૨૬} શિખ સાવરો હો લાલ, બલે^{૨૭} મીમાંસાદિ અભ્યાસ, કરે^{૨૮} વિવાસ્ત્રે હો લાલ, કરે^{૨૯}

તે પાસે જસ આપ, - લાણે પ્રકરણ ઘણું હો લાલ, લાણે ૦
 ન્યાય મીમાંસાલાપ, સુગત જૈમિનિતણું હો લાલ, સુગત ૦ ૪
 વૈશેષિક સિદ્ધાંત, લણ્યાં ચિંતામણિ હો લાલ, લણ્યાં ૦
 વાદિ-ઘટા દુરદાંત, વિબુધ-ચૂડામણી હો લાલ, વિબુધ ૦
 સાંખ્ય પ્રભાકર બદ્ધ, મતાંતર સૂત્રણા હો લાલ, મતાંતર ૦
 ધારૈ મહા દુરદદ્દ, જિનાગમ-મંત્રણા હો લાલ, જિનાગમ ૦ ૫
 પડિતને હો આપ, - રૂપેયો દિન પ્રતિ હો લલ, રૂપેયો ૦
 પદ્મ મહારસ આપ, લાણે જસ શુભમતિ હો લાલ, લાણે ૦
 ત્રીન વરસ લગિ પાઠ, કરે અતિ અભયશી હો લાલ, કરે ૦
 સંન્યાસી કરિ ઠાક, આયો એકલે ધસી હો લાલ, આયો ૦ ૬
 તેહસુ માંડો વાદ, સકલ જન પેળતાં હો લાલ, સકલ ૦
 નાકો તજિ ઉન્માદ, સંન્યાસી દેખતાં હો લાલ, સંન્યાસી ૦
 પચસમહ-નીશાણુ, પુરતિ ધનતિ હો લાલ, પુરતિ ૦
 આબ્યા જસ બુધ-રાણુ, નિબાવાસિં તિતિ હો લાલ, નિબા ૦ ૭
 બારાણસી શ્રીપાસ, તણી કીધી શુધ હો લાલ, તણી ૦
 ન્યાયવિશારદ તાસ, મહાકીરતિ થઈ હો લાલ, મહા ૦
 કારીધી બુધસય, ત્રિહુ વરયાંતરે હો લાલ, ત્રિહુ ૦
 તાર્કિક નામ ધસય, આબ્યા પુર આગરે હો લાલ, આબ્યા ૦ ૮
 આપાચાર્યનિ પાસિ, બુધ વલિ આગરે હો લાલ, બુધ ૦
 કીધી શાસ્ત્ર-અભ્યાસ, વિશેષથી આદરે હો લાલ, વિશેષથી ૦
 આર વરસ પદ્યંત, રહી અવગાહિયા હો લાલ, રહી ૦
 કક્ષંશ વક્ષં સિદ્ધાંત, પ્રમાણુ પ્રવાહિયા હો લાલ, પ્રમાણુ ૦ ૯
 આગરાઈ સંઘ સાર, રૂપેયા સાતસેં હો લાલ, રૂપેયા ૦
 મૂકે કરિ મનુકાર, આગે જસને રસે હો લાલ, આગે ૦
 પાઠાં પુસ્તક તાસ, કશય ઉમગસ્યુ હો લાલ, કશય ૦
 છાત્રોને સવિલાસ, સમાખ્યાં રગસ્યુ હો લાલ, સમાખ્યાં ૦ ૧૦
 હુકમ વાલી-વાદ, પરિ પરિ છપતા હો લાલ, પરિ ૦
 આબ્યા અહમદવાદ, વિદ્યાર્થ દીપતા હો લાલ, વિદ્યાર્થ ૦
 ધણિ પરિ સુજસની વેલિ, સદા ભણસ્યેં જિકે હો લાલ, સદા ૦
 કાતિ મહારંગ રેલિ, સહી લહિસ્યેં તિકે હો લાલ, સહી ૦ ૧૧

[ઢાળ : ૩]

[જંભાઈલી-ચાલો સહેલી વીંદ વિલેકવા છ-એ દેશી]

કાશીથી પાઉં ધારેં શ્રીચુરુ છ ઈહાં છ, બિતી દિયિ દિયિ વાદ;
 ન્યાયવિશારદ બિરુદ ધરેં વડો છ, આગે તૂર-નિનાદ. ૧

ચાલો સહેલી હે! સુસુરનેં વાંદવા છ, ઇમ કહે ગોરી વેંલ;
 શાસનદીપકે શ્રીપંડિતવરુ છ, બેવા તરસેં નેંલ. ચાલો ૨

ભટ-થટ-વાલી વિભુષેં વીટિઓ છ, તારાઈ જિમ ચંદ;
 ભવિક ચકોર ઉદ્ધાસન દીપતો છ, વાદિ-ગરુડ ગોવિંદ. ચાલો ૩

ચાચક-ચારણ-મણિ સલહીજતા છ, વીંટયા સદ સમગ્ર;
 નાગપુરીય-સરાહેં પધાર્યા છ, હેતા અરવ ઉદમ. ચાલો ૪

કીરતિ પસરી દિયિ દિયિ બિજલી છ, વિભુધતણી અસમાન;
 રાજસલામાં કરતાં વણુના છ, નિમુલેં મહાબતમાન. ચાલો ૫

ગુજાગરપતિનેં હૂંસ હુમ જરી છ, બેવા વિદ્યાવાન;
 તાસ કથનથી જસ સાધે પલીછ, અષ્ટાદશ અવધાન. ચાલો ૬

ચેખી આગી ખાન છુસી થયા છ, બુદિ વખાણે નિખાપ;
 આઠબરસુ વાનિત્ર વાજતેં છ, આવે યાનિક આપ. ચાલો ૭

શ્રીજિનશાસન ઉદ્ધતિ તાં ચર્ષ છ, વાધી તપ-ગરુડ-ચોલ;
 ગચ્છ ચોસતીમાં સહુ ઇમ કહે છ, એ પડિત અભોભ. ચાલો ૮

સંઘ સકલ મિલિ શ્રીવિજયદેવનેં છ, અરજ કરે કર બેડી;
 ‘બહુશ્રુત’ એ લાયક ચઉરે પડિં છ, કુણુ કરેં એહની હોડિં? ચાલો ૯

ગચ્છપતિ લાયક એહવું બાહિને છ, ધારે સનમાં આપ;
 પડિત છ ધાનકે-તપ વિધિસ્તું આદરેં છ, ઈશુ ભવ-સંતાપ. ચાલો ૧૦

લીના* મારમ શુદ્ધ સવેગનેં છ, ચાદેં સંયમ ચોપ (ખ);
 જયસોભાદિકે પડિત-મંડલી છ, સેવેં ચરણ અદોષ. ચાલો ૧૧

ચોલી તપ આરાધુ વિધિચક્રી છ, તસ જી કર-વલિ ક્રીધ;
 વાચક-પદવી સત્તરઅઢારમાં છ, શ્રીવિજયમલ દીધ. ચાલો ૧૨

વાચક જસ-નામી જજમાં એ જ્યે છ, સુસુરનો અવતાર;
 ‘સુજસવેલિ’ ઇમ મુણતાં સંપજેં છ, કંઈતિ સદા જયકાર. ચાલો ૧૩

[હોલ : ૪]

[આજ અમારે આગણિયો-એ દેશી.]

‘શ્રીયશોવિજય’ વાચક તથા, હું તો ન હું ગુણ-વિસ્તારે રે;
 ગંગાજલ-કણિકાધરી, જોડના અધિકે અછે ઉપમારો રે. શ્રીં ૧

વચન-સ્થન સ્વાદ્વાદનાં, નય-નિગમ ગણીરો રે;
 ઉપનિષદા જિમ વેદની, જસ કંઠિન હહે કોઈ ધીરો રે. શ્રીં ૨

શીતલ પરમાનંદી, શુચિ વિમલ-સ્વરૂપા સાચી રે;
 જોડની રચના-અંદ્રિઝ, સસિયા જલુ સેવે સચી રે. શ્રીં ૩

હલુખાંધવ હરિભદ્રનો, કલિયુગમાં જો મયો ખીજો રે;
 કતા મથારથ ગુણ સુષી, કવિયલુ પુષ કો મત ખીજો રે. શ્રીં ૪

સતરંગચાલિં ચોમાસું રણ, પાઠકે નગર હલોઈ રે;
 તિહાં સુરપદવી અણુસરી, અણુસલિ હરિ પાતક ધોઈ રે. શ્રીં ૫

સીત-તલાઈ પાખતી, તિહાં સૂક્ષ્મ અછે સસનૂરો રે;
 તેમાહિ થી ધ્વનિ ન્યાયની, મગદેં નિજ દિવસિ પહુરો રે. શ્રીં ૬

સવેગી શિર-સેહરો, ગુરુ આન-રચણો હરિયો રે;
 પરમત તિમિર ઉછેદિવા, જો તો બાલારુણ દિનકરિયો રે. શ્રીં ૭

શ્રીપાટણના સંધનો લહી, અતિ આશ્લેષ સુવિશેષિ રે;
 સોભાવી શુણ-ફૂલડિં, ધમ ‘સુજસવેલિ’ મહે લેવિ (ચિ) રે. શ્રીં ૮

ઉત્તમ-ગુણ ઉદ્ભાવતાં, મહે પાવન કીધી છલ રે;
 ‘કાંતિ’ કહે જસ-વેલકી, મુણતાં હુઈ ધન ધન કીલ રે. શ્રીં ૯

*

*

*

इति श्रीमन्महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणितरिचये ‘सुजसवेलि’ नामा भासः संपूर्णः ॥

[૩-૧૪ શ્રીશાંતિસાગરજી ૧૬૪૨ની પ્રતિ]

* આ પ્રતિ અમદાવાદના શ્રીશાંતિસાગરજીના અગ્રરમાં તથા શ્રીશ્રીરવિજયજીના લગ્નરમાં હતી હાલમાં [વિ. સં. ૨૦૧૨માં] શ્રીશ્રીરવિજયજીના અગ્રરમાં ન હોવાનું જાણુવા મળ્યું છે. સં.

મુજસવેલીનો સાર

[લાજ : પહેલી]

[યવના- નીચેના અનુવાદની મદદરતની પાત્રોનાં
સ્પષ્ટકરણ માટે યથોચિત ટિપ્પણ આપ્યાં છે તે જોવાં.]

સરસ્વતી^૧ દેવીને પ્રણામ કરી, સદ્ગુરુની સત્કૃપા પાત્રી ^૨શ્રીયશોવિજય વાચકના
શુભસંસુધાયનુ આન કરીશું. હે શુભવતા મુનિવર શ્રીયશોવિજયજી ! તમારા જ્ઞાનપ્રકાશને
ધન્ય છે. (૧)

નિશ્ચયે આપનું દેવમંત્રિ-ચિતામંત્રિ જેવું (નિર્મળ) શુદ્ધ-શાસ્ત્ર છે, વાદીઓનાં
વચનરૂપી કસોટીએ યદેલું છે, તેનો અભ્યાસ પડિતાજનો ^૩એકદિ એટલે સમ્યક્ત્વ (સાચી
શ્રદ્ધા)ની વૃદ્ધિ કરવા માટે કરે છે. (૨)

સકલ મુનીશ્વરોમાં શિશોમંત્રિ, ^૪આજમ-સિદ્ધાન્તોના અનુપમ જ્ઞાતા, ^૫કુમતોના
ઉત્થાપક, અને વાચકો (ઉપાધ્યાયો)ના કુલમાં સૂર્ય જેવા આપ જયવંતા વર્તો છો. (૩)

પૂર્વે પ્રસવરવાથી આદિ છે - ^૬‘શુભકેવળી’ થયા, તેવી રીતે કલિકાળમાં જોઈએ
તો આ શ્રીયશોવિજય પણ તેવી રીતે (વિશિષ્ટ) શુભવર વર્તે છે. (૪)

૧. સુદર વરવાળા યશોવિજયજીની શુભરૂપી લતાના વર્ણન કરનારી હોવાથી આ કૃતિનું નામ કાઠિએ
‘મુજસવેલી’ રાખ્યું છે.

૨. શ્રીયશોવિજયજી, તે જન્મદ્રુ મીઠીરસરિજના સિખ ઉપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી, તેમના સિખ
શ્રીલાલવિજયજી મંત્રિ હતા, અને તેમના સિખ શ્રીનરવિજયજીના સિખ તરીકે હતા.

૩. એમની સંયુત-પ્રકૃત મૂલવતી અને મિત્ર ભાણ્યોની કૃતિઓ એવી છે કે નાસ્તિકોને આસ્તિક
બનાવે, અધર્મીને ધર્મી બનાવે, અજ્ઞાણને જ્ઞાણ બનાવે ને અદા હોય તો અદાના મૂળ મળજા
કે; અર્થાત્ સદ્ગત માત્રની રક્ષા વિવેક કરતી આપે છે.

૪. તેઓથી ૪૫, આજોનું પાન કરી ચલા હતા જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોને ‘આજમ’ સમ્બંધી ઓળખા-
વવામાં આવે છે.

૫. મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા વિરોધી મતો, ક્રિયાચોષક બનાસ્તિકાસ પ્રણામ શુદ્ધ નિર્દાનોના તેમજ અન્ય
અનેક મતો કુમતોને શાસ્ત્ર અને તર્કબળદાસ ઉપેક્ષી નાખનાર હતા.

૬. ‘સામ્યથ પ્રમત્ત પ્રમુઃ | જ્યેષ્ઠો વયોય્દ સમ્યક્તિવિવક્ષતઃ || યદ્ધમ્હુ સ્પૃહ્યમદ્ર મુતકેનકિનો હિ પદ્ |
આજથી બે હજાર વર્ષ પૂર્વે પ્રસવરવાથી આદિ છે ‘શુભકેવળી’ થયા. એક પૂર્વના જ્ઞાનવળી

વળી, તેઓથી જૈનશાસનના યશની વૃદ્ધિ કરનાર, સ્વસમય^૭ એટલે પોતાના સિદ્ધાંતોના અને ‘અન્ય મતો ને શાસ્ત્રોના દષ્ટ-જ્ઞાતા હતા. તે ઉપરાંત તેમનામાં બીજા સે કઠો-લાખો અનેાખા સદ્ગુણો હતા કે એથી તેમને કોઈ જ પહોંચી શકે તેમ ન હતું. (૫)

તેઓ ‘કૃત્યલિ શારદા (મૂઝળી-સસ્વતી) ના બિરુદથી સારી રીતે જાણીતા થયા હતા અને જેણે બાલપણમાં લીલામાત્રથી (અર્થ પ્રથમથી) દેવતાના ગુરુ બૃહસ્પતિ જેવાને પણ છાતી લીધેલા હતા. (૬)

ગૂર્જર-જૂનિના શાસનાર રૂપ ‘કનોડુ’ નામે જામ છે, ત્યાં ‘નારાયણ’ એવા નામવાળો બ્યવહારિયો (વશિક) વસતો હતો. (૭)

તેને ‘સોભામદે’ નામની જૃહિણી હતી, અને તેએને યુધ્ધવંત પુત્ર નામે ‘જસવંત’ કુમાર હતો, જે પુત્ર ઉન્નમરમાં હથુ હોવા છતાં શુદ્ધિમાં અમણી-મહાન હતો. (૮)

બકિતોને ‘શુન્દેવળી’ ની ઉપમા આપવામાં આવતી હતી કારણ કે તેઓ સંપૂર્ણ શાશ્વ-નિષ્ક્રોધોને અશ્રુવાવાળા હોય છે સર્વજ્ઞ ન હોવા છતાં સર્વજ્ઞતા એવી જ પદાર્થોની વ્યાખ્યાને કહેનારા હોય છે. આવા શુન્દેવળીની યાદ શ્રીયશોભિવ્યજ્ઞે પોતાના રાનહારા કાલી એટલે કવિને કહેવાનો આશય એવો છે કે સે કઠો ભર્યામાં (અથવા ૭ શુન્દેવળીઓ પછી) આવો ચહાવાની પુરૂષ થયો નથી આ શુન્દેવળીનું આરોપણ એકલા કવિએ જ ક્યું છે એમ નહીં, પરંતુ એમના જ સમકાલિક અને પરિચિત થયેલા શ્રીમાર્ગવિજયજ્ઞે બહુએ પોતાનો જ ૧૭૩૮માં રચી પૂર્ણ કરેલો ‘ધર્મસમુદ્ર’ નામનો ગ્રન્થ કે જે ખુદ શ્રીયશોભિવ્યજ્ઞે સંપાદ્યો હતો, તેની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે કે:—

તર્ક-પ્રમાણ-નયમુખ્યવિવેચનેવ, પ્રોદ્ધાષિતાદિમહુનિષ્કૃતવેદવિજ્ઞા !

અકુર્યશોભિજયજ્ઞચક્રામિદ્વિદ્યા, પ્રવેડ્ય મધ્યપદ્ધતિ પરિણમયથે !

—તાર્ક, પ્રમાણ અને નયની પ્રમાણતાવાળા વિવેચન વડે પ્રાપ્તિ શુનિષ્કૃત શુન્દેવળીપણું પ્રગટ કરી ખતાવ્યું છે (એટલે કે પોતાની રાનપ્રતિજ્ઞાથી ખતાવી આપ્યું છે કે અમારેના શુન્દેવળીઓ આવા અગ્રાધ દાની હતા) એવા, અને વાયકસવહમાં મુખ્ય શ્રીયશોભિવ્યજ્ઞે આ મથકા પરિશોધનાદિ કરવા વડે મારા જર ઉપાદાર કરેલો છે. બીજી રીતે ધરાવીએ તો અન્તિમ શુન્દેવળીની આશક આ ‘અન્તિમ શુન્દેવળી’ હતા, ત્યાર પછી આવો પુરૂષ પાક્યો નથી.

૭ ‘સમય’ એ સર્વનું શબ્દ છે તેનો ગૂંજવાની અર્થ સિદ્ધાન્ત-સાત્ર થાય છે.

૮. સંખ્ય, યોગ, વૈશેષિક, ન્યાય, વેદાન્ત, બૌદ્ધ વગેરે.

૯. ગણે સાક્ષાત્ કરસ્વતી જ જુજવારી શ્રીયશોભિવ્યજ્ઞે સ્ત્રી છે કે શુ !

૧૦. કનોડુ-એ કવોત પાસે નહિ પણ કુચ્ચેત્રી ૧૨ માઉ અને ધીરેજાથી ત્રણેક શાક ઉપર છે શ્રીપુત મો. દેસાઈએ કહેલ પાસે લખેલું છે તે ખસાગર નથી.

૧૧ સોભામ‘દે’-સીના અર્થમાં ‘દે’ વપરાયો છે.

૧૨ 'કુલુગેર' માં ચોમાસું (આવાદથી કલિક સુધીના ચાર માસ) કરીને સંવત ૧૬૮૮ માં પડિતવર્ષ ૧૩ શ્રીનયવિજયજી અનંદપૂર્વક 'કન્હોલું' ગામમાં પધાર્યા. (૯)

માતા સોભાગદેએ પુત્ર સાથે ઉલ્લાસથી તે સધુ પુરુષનાં ચરણોમાં વદન કર્યું અને સદ્ગુણના ધર્મોપદેશથી જસવંતકુમારને વૈરાગ્યનો પ્રકાશ થયો. (૧૦)

૧૪ અષ્ટદિવપુર-પાટણ (ગુજરાત-પાટણ)માં જઈ તે જ ગુરુ પાસે જસવંતકુમારે ચારિત્ર (શિક્ષા) લેંધુ અને તે વખતે ૧૫ 'યશોવિજય' એવું નામ સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. એટલે હવે તે નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. (૧૧)

બીજી, બીજા 'પદ્મસિંહ' જેઓ જસવંતકુમારના ભાઈ હતા અને ગુણવંત હતા, તેમને પ્રેરણા કરતાં તે પણ વ્રતવંત થયા એટલે મહામતો હોવા દ્વારા ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. (તે-નું નામ ૧૬ પૂર્ણવિજય સજ્જુ.) (૧૨)

૧૭ વડીદીક્ષા માટેનો ૧૮ ચોગ-તપ અને ૧૯ વડીદશ-વૈભવિકાદિક સૂત્રનો અભ્યાસ કરના (યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતાં), આ જાને મુનિ-બ્રહ્માને ૨૦ સં. ૧૬૮૮ ની સાલમાં ૨૧ તપાગ્નિના આચાર્ય ૨૨ શ્રીવિજયદેવસૂરિના હસ્તે વડીદીક્ષા આપવામાં આવી. (૧૩)

૧૨. આ પાટણની (કલોચ અવધાના આજે) નજીકના જ આવેલું છે. ઈતિહાસિક 'નિગમપ્રકાશિત' આદિ સંસ્કૃત પ્રવચનો કુશલરતરિ તરિકે તેમજ હલ્લખ મળે છે.

૧૩. જસવંતકુમારના જાતિ રૂઢી ધનાર આ મહાપુરુષ કોના સ્થિત હતા તે માટે દિવ્યધી નં. ૨ જુઓ.

૧૪-૧૫ 'અષ્ટદિવ' નામના ભક્તવાદના નામથી ઓળખાતું વર્તમાનમાં મર્તિજીક સ પ્રદાનમાં જૈન-ધર્મની દીક્ષામાં મુદરજગમનું નામ બદલી, તેની જન્મકલિક સંસ્કૃતિને અલગ કોઈ પણ માર્ગિક નામ રાખવાની પ્રથા છે એથી મુદરજગમના નામને અલગ જ નામ પાડવામાં આવ્યું.

૧૬. શ્રીવિજયજીનો ઉલ્લેખ 'ન્યાયપંડિત'ની પ્રકાશિતમાં-ગ્રંથમાં સચ વ રસ 'વસાવિજયો' જાતે કુલી સોદર-એ પતિની કોઈ છે.

૧૭. જૈનધર્મમાં પ્રથમ લઘુદીક્ષા આપવાનો અને અમુક યોગ્યતા આપ્યા બાદ પુનઃ વડીદીક્ષા આપવાનો નિધિ છે.

૧૮. ચોગ-તપ એટલે લઘુદીક્ષા બાદ સ્વચ્છાન લાગુવા અથવા ચોગના એક પ્રકારે તપ અને નિધિ બતાવવામાં આવ્યો છે.

૧૯. એ નામનો સ્વચ્છાન જે દીક્ષા બાદ પ્રારંભમાં જ લાગુવામાં આવે છે.

૨૦. સં. ૧૬૮૮માં વડીદીક્ષા આપવામાં આવી છે એ કિસાએ તેમજ ૮-૧૦ વસંતી ઉન્નમરમાં દીક્ષા લીધી હોવી જોઈએ એથી એમની જન્મચાલનો સમય સં. ૧૬૮૦ની આસપાસનો સમય છે.

૨૧. જૈન સાધુઓમાં એ નામથી ઓળખાતી-બ્રહ્મદ શાખા.

૨૨. આ આચાર્ય, તપાગ્નિના આચાર્ય શ્રીવિજયદેવસૂરિના પદ્મર મજ્જનાયક શ્રીવિજયસેનસૂરિના પદ્મર હતા, અને તેમને વિ. સં. ૧૬૭૧માં મજ્જનાયકનું પદ મળ્યું હતું.

વંદીદીક્ષા બાદ શ્રીજશરિચયજીએ ગુરુમુખદ્વારા ૨૩ સામાયિક આદિ (૫૮૫૨૨૫૬ સૂત્ર દિ) સૂત્ર-જ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો, જેના પરિણામે જેમ સાકરના હલમાં મીઠાશ વ્યાપીને (અણુએ અણુએ) રહે છે, તેવી રીતે તેમની મતિ ૨૪ શ્રુત-શાસ્ત્ર જ્ઞાનમાં વ્યાપી ગઈ. (૧૪)

સં. ૧૬૯૯માં ૨૫ રાજનચર-અમદાવાદમાં સંવ સમય સુધાની શ્રીયશોવિજયે આઠ ૨૬ મહા અવધાન' કર્યા. (૧૫)

તે વખતે શ્રીસદના એક અગ્રણી શાકે ૧૭૬ ધનજી સુરા' હતા તેમણે શ્રુત શ્રીનયવિજયજીને આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી કે-“આ [શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ] ૨૬ ગિદ્યા-જ્ઞાન મેલવવાનું યોગ્ય પાત્ર છે. એમને (ભણાવવામાં આવે તો) આ ૨૬ શ્રીમ હેમાચાર્ય' ધાત્ર તેમ છે. (૧૬)

૨૩. સામાયિક આદિ આવશ્યક સૂત્રોના અભ્યાસ શ્રીગુરુમુખદ્વારા મદ્દલ કર્યો, તે જ્ઞાન મદ્દલનો 'ચિનવાચાર' ધર્મ સ્થિતિ કરે છે.

૨૪. જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની પદ્ધતિમાં 'ગુન' શબ્દ હાલજી વચેરે શરૂઆતના અર્થમાં બહુધા વપરાય છે.

૨૫. 'રાજનચર' એ અમદાવાદનું અપરનામ છે.

૨૬. મહા અવધાન—એટલે ધારણા ટકાવના વિસિદ્ધ પ્રકારના પ્રયોગો અત્યારે જે પ્રકારનાં અવધાનો થાય છે તેથી આ કોઈ વિસિદ્ધ પ્રકારના હોવાં ભ્રેષ્ઠજે, તે કાંતો કમજ આઠ અવધાન કર્યાં એમ નહિ કિન્તુ એક સાથે જ આઠ અણુએ જળ ભર્યાં આઠ કર્યો એક સાથે જ કરી ગયા હોય તે બધું વને એકીસાથે જ પારી છર્ધને પછી તે ક્યા કર્યાં થયાં? તે બનતા સમક્ષ કહી બતાવવાં તે, આ ત્રીજા ધારણાસક્રિયા વિના કદી ગળી શકતું નથી.

૨૭. આ ધનજી સુરા તે અમદાવાદના/ઓસવળવડના સંધવી સૂત્ર અને સેતવ એ નામના એ બાઈભાઈ સં. ૧૬૭૪ પહેલાં વિષમન હતા તેમણે સ ૧૬૮૭ ના ફાગુનમાં જાનસાળા ખેલી હતી અને શ્રીરામજીનાં પાંચના બાકરે તો સધી કટયા હતા.

આ પૈકી સૂરાના પુત્રનું નામ ધનજી અને સેતવના પુત્રનું નામ પનજી હતું, તે બન્નેએ સુમેન્દ્રશિખરનો ધરપત્રો વાતાસથ કાઢી, તેમાં એક લાખ ને એકો હજારનું ખર્ચ કરી સંધવી પક્ષના મેળવાં હતી વળી આ ધનજી સૂરાએ શ્રીવિજયપ્રસાદશરિજી સાથે વિજયપ્રસાદશરિ સં. ૧૭૧૧માં અમદાવાદમાં આવ્યા ત્યારે, વિજયપ્રસાદશરિજીને 'ચણાનુંકા'નો નદિચહેલવ આઠ હજાર મદામુદા ખર્ચાને કર્યો હતો [જે માટે 'જૈન જૈન રાસચાળા' અને 'પ્રાચીન તીર્થચાળા સમઢ' જુએ]

૨૮. ધનજી શહની દીર્ઘદષ્ટિ ને ચાણક્યશુદિએ શ્રીયશોવિજયજીને વિદ્યાના યોગ્ય પત્ર અને બોબ હેમાચાર્ય' તરિક્ષીને જે ભરિયવાણી ઉત્પત્તરી તે કંડી સદ્ગુનીવદી તે અપણે આ 'ભાસ'થી ભ્રેષ્ઠ શકીયું.

૨૯ કલિકાલસર્વજ્ઞ શીલેશ્વરદાસ' મહારાજ સાથે શીલેશ્વરવાજી મહારાજનું બનેક સ્નેહમાં સામ્ય ભેવા મળે છે. જેમ કે-

બને બાળ દીક્ષિતો હતા, બનેની માતાએએ પોતાના પુત્રને રાજપુત્રીથી ધર્મ-સાસનના ચરણે સેવી દીધા હતા. બને સરસ્વતીના કૃપાપાત્રો હતા બને જૈન-જૈનેશ્વર શાસ્ત્ર-સિક્ષાનોના

૩૦. કોશી જઈ ઠીકજે દર્શનના અધીનો અભ્યાસ કરે તો કામ પડશે
૩૨. શ્રીગિનમાર્ગને ઉભાવણ કરી દેખાડે તેવા છે. (૧૭)

શાહ ધેનજીભાઈનાં વચનો સાંભળીને સદ્ગુરુદેવે જણાવ્યું કે, ‘કોશી જઈ ભણાવવાનું
કામ અધીન-લક્ષ્મીને આધીન છે, કારણ કે વિના સ્વાર્થે અન્ય મતિએ પોતાનાં શાસ્ત્રોનું
જ્ઞાન આપતા નથી’ (૧૮)

પરમત દત્તા, જનેજે સાહિત્યના સર્વજ્ઞ અંગેને વિકસાવ્યાં હતાં. જને ઉત્કટ કોટિના વિદ્વાન
દત્તા. બને દત્ત મધેના સર્જકો દત્તા. જને પ્રાકૃત-સંસ્કૃત બાષાના પરમ ઉપાસક દત્તા. જને
જૈનશાસનનાં પૂર્ણ વર્ણનાર સેવકો દત્તા. જનેની વિદ્વતા જૈનેતર સમાજના વિદ્વાનોને જ્ઞાનદાઈ
ઉપભવે તેવી હતી અને આજેય છે. આમ જોઈના છવનનો બ્યાપક ખ્યાલ કરનારને ઘણી ઘણી
સામ્યતાઓ મળી આવશે.

દેવતા એકના સાહિત્યસર્જન પાછળ રાજગ્રેષ્ઠ પ્રધાન હતી અથવા બીજાની પાછળ અંતઃ-
પ્રેરણા મુખ્ય હતી. એક સાહિત્યક્ષેત્રે અણધારીની પદ્ધતિએ મહાબ્યાસરૂપ રચી અમર બન્યા તો
બીજા ‘નબ-બાથ’ને પોતાના વિચારોનું વાહન બનાવીને અમર બન્યા વગેરે અનેક બાબતો વચ્ચેનું
સામ્ય જોવા મળે છે.

૩૦. કાશી એ ઉત્તર ભારતમાં આવેલો એક દેશ; જેની મુખ્ય નગરનું સંસ્કૃત ક્રમ વારાણસી—તેનું લોક
ભાષામાં કોશખાતુ હાલ નામ બનારસ છે. કારખેર પછે કાશી સેંકડો વર્ષથી વિદ્યાનું ધામ રહ્યું
છે. ત્યાં સરસ્વતીએ નિવાસ કર્યો હોવાથી ક્ષેત્રનો પ્રભાવ એવો પ્રવર્તે છે કે અન્ય સ્થળ કરતાં આ
સ્થળમાં યોગ્ય ને સુલભાથી ઉત્તમ પ્રકારે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે; એમ અનેકનો સામાન્ય
અનુભવ છે. આજેય પૂર્વપત્ર નહીં છતાં પણ એનું ચોરસ ઠીક ઠીક સચવઈ રહ્યું છે. તે વખતે
બનારસમાં દરેક દર્શનના પ્રખર, ક્ષિપ્ર પદ્ધતિ વિદ્યામાન હતા. તેમનો લાભ પ્રવાસની અસાધારણ
સુવેલીઓના કારણે મુજબત બેવા ॥ દેવને મળે એ અસંભવપ્રાય હતું. એ તો કાશી જવાય તો
॥ કુરુધર સરસ્વતી પુત્રો અને નિશ્વાસમાં સદાધ્યામીઓ વગેરેની સાધન-સમગ્રો પ્રાપ્ત થાય,
તો જ તે દ્વારા વર્ણનનો તત્ત્વસર્થ અભ્યાસ કરી શકાય અને ‘સુલસવેલી’માં આગળ આવતા
વર્ણનથી ભેદ શક્ય છે કે કાશીજનનથી અને કરેલા વર્ણન સહ નબ-બાથના અભ્યાસથી તેમણે શો
ચમત્કાર સમર્પો !

અને વળી, સર્વનમ સમગ્ર જૈનદર્શનનું સર્વોપરિષદ્ સામિત કરી આવતું હોય તેણે એકાંતી
‘નયોથી અધિકૃત તમામ દર્શનોનો અભ્યાસ કરવો જ જોઈએ.

૩૧. ૧ જૈન, ૨ સાંખ્ય, ૩ યોગ, ૪ વૈશેષિક, ૫ મીમાંસા, ૬ બૌદ્ધ બીજી રીતે—સાંખ્ય, યોગ,
વૈશેષિક, ત્યાજ, વેદાન્ત—આ ૭ દર્શનો ગણાય છે; મહાતરીમાં સુદી સુદો પદ્ધતિ ને માન્યતાઓ
પ્રવર્તે છે.

૩૨. પર-પક્ષીય સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કર્યા સિવાય સ્વ-ચરતથાપન કદી ન થઈ શકે. વળી, તે વખતે
દર્શનિક વિદ્વાનોનું ચક્રવ્ય પછી ખૂબજ અગત્યું આ બધી દીર્ઘદષ્ટિને લક્ષ્યમાં રાખીને કાશીની
સચના જન્મ પામી હતી.

૩૩. વિદ્યા તરુ પ્રકારે મળે છે. એ નીતિવચનનો પડોયુ ગુરુદેવના વચનમાં પડ્યો છે, આ રહ્યું તે નીતિવચન—
“ગુરુમુખમ્ વિદ્યા, પુષ્કલેન ધરેન જ । બપજા વિષ્ણા વિદ્યા, વતુર્થે ભોજ્યસદે(વતુર્થે નૈવ વિશતે) ॥”

આ 'સુજસવેલી' કાવ્યના રચયિતા ઋશીકાન્તવિજયજી કહે છે કે શાની-પુરુષોના શુભેતુ કથન કરતાં મારી જિજ્ઞાસા નિર્મલ થઈ અને આ સુજસવેલી કાવ્યને સાંભળતાં સઘળા શુભેતી પુષ્ટિ થાય છે. (૧૯)

[હાલ : બીજી]

શુરુજીનું વચન સાંભળીને શુભી આવકે ચાહક ધનજી સૂરજે મનના ઉત્સાહપૂર્વકે કહ્યું કે, 'રૂપા નાશાંત્રી બે હબર ઈંદીનારનો હું ખર્ચ આપીશ અને પઢિતનો તથાવિધિ-યથાયોગ્ય રીતે વારંવાર સત્કાર પણ કરીશ. (૧)

'માટે મારી એવી ઇચ્છા છે કે તે તરફ જઈને તમે ભણાવો.' આ સાંભળી સૂરજે એવા તેજસ્વી શુરુજીને કાશી તરફ વિહાર કર્યો, અને તે આવકે હુડી કરી (લખી) તેથી શુરુજીને તે આવકનો ભક્તિશુભ કળી લીધે, અને પાછળથી સહાય અર્થે (નાણાં મળી શકે માટે) તે ઈંદુલીને કાશી ચોકલી આપી. (૨)

કાશી દેશની અવાસગૃહી નગરી છે, જે હોત્રના શુભ-મહિમાને હક્કમાં લઈને ત્યાં ઈસારવતીદેવીએ પોતાનો વાસ કર્યો છે. ત્યાં તર્કિક-પુલમાં સૂરજ સરખા પદ્મદશનના અખંડ રહસ્યને ભણનાર એક ભટ્ટાચાર્ય હતા કે જેની પાસે આવસો શિષ્યો મીમાંસા આદિ દર્શનોના અભ્યાસ વિધાના રસપૂર્વક કરતા હતા. તેમની જ પાસે શ્રીયશોવિજયજી પોતે થયાં પ્રકરણો ભણવા લાગ્યા. ઈન્દુલાલ, મીમાંસાવાદ, સુચત (બોહ), જૈમિનિ,

૨૪. સુજસવેલીના કતાં ઋશીકાન્તવિજયજી એ ક્યા છે? તે બાબતમાં તે ઈમેલનવાસ દ. હેમાઈ તેમને ઋશીકાન્તવિજયજી ઉપાધ્યાયના સિમ્મ તરફે ને ઉપાધ્યાય ઋશીવિજયવિજયજીના શુરુઆતા તરફે હોવાની સંભવના કરે છે. પરંતુ એ સમયમાં એક બીજા કાન્તવિજયજી પણ ચલા છે. પ્રેક્ષાથી ક્યા સેવા? તેનો ચોક્કસ નિર્ણય હજી કરી શકાયો નથી.

૨૫. એક દીનારના બધી રૂપિયા થતા હતા. આ નાણું પૂર્વ દેશનું હતું. એમ 'ભૂદત્તમ્પરણ'માં જણાવ્યું છે. 'દીનાર' સુવર્ણ અને રજત-એમ બે પ્રકારનાં હતાં. સુવર્ણની કિંમત રજત કરતાં વધુ હતી.

૨૬. જૂના વખતમાં હુડી લખવામાં આવતી, અત્યારે પણ હુડીનો રિવાજ છે. અત્યારના સુધરેલા મુગમાં તેનું સ્થાન બેકના 'ચેક'એ લીધું છે.

૨૭. વરણા (વારણા?) અને અસી એ બન્ને નદીના સંગમ પર વસેલી નગરી હોવાથી 'વારાણસી' (પ્રાકૃત નામ વાલ્કારસી) છે ને તે ઉપરથી અત્યારે લોકમાં 'જનારસ' નામ પ્રચલિત થયું.

૨૮. કહેવાય છે કે સરવતીનું પ્રથમ નિવાસ સ્થાન 'હત્તમ્પર' હતું ને ત્યાર પછી કાશી થયું ને તે અત્યારે પણ ચાલુ જ છે.

૨૯. ન્યાયમાં પ્રથમ પ્રાચીન ન્યાયનું જ અસ્તિત્વ હતું, પરંતુ ચિંમની દ્વારા સહી પછી બારતમાં નવ્ય ન્યાયની નવ્ય દિશા ખૂલી, તેનું અધ્યયન અગાધિ જર્જર ચાલુ રહ્યું છે. પ્રાચીન ન્યાય અને નવ્ય-ન્યાય બન્ને વચ્ચેના ભેદ-પદ્ધતિ-ભેદો અને તેનું સ્વરૂપ સમજવા જેવું છે. સુદ્ધિમાનોએ 'જોદેશની યાત્રી' [ચાલર ૩] જેવા સર્વદેશીના આસપોસે બોલી આપનાર નવ્ય-ન્યાયનું અધ્યયન અવસ્ય કરવું જોઈએ.

વૈદ્યેષિક અદિના વિદ્વાનો સાથે ૪૦ ચિંતામણિ જેવા કૃતક ન્યાય ગ્રંથોનો પણ અભ્યાસ કર્યો. જેથી વાકીઓના સમૂહથી ન છુટી શક્ય તેવા અને પડિતોમાં શિરોમણિ થયા. તેમણે સાંખ્ય અને ૪૨ પ્રકાર જુદા [પૂર્વ મીમાંસા] નાં મહાદુર્ગમ (સૂત્રના) મત-મતાંતરોની રચનાનો અભ્યાસ કરી ત્રિનામમ-વિદ્વાતો સાથેનો સમન્વય પણ કરી લીધો. (૩-૪-૫)

અભ્યાસક પડિતોને હ મેશનો રૂપેથી અપાનો, એક યુદ્ધિયાળી શ્રીયશો વિજયોને અધ્યયન કરવામાં મહારસ લાગ્યો હતો, તેઓશ્રીએ ૪૨ જાણુ વર્ષ સુધી સતત ને જૂળ ૪૩ પરિશ્રમપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. એવામાં ત્યાં મોટા કાંઠથી ધસી આવેલા એક સંન્યાસી સાથે, સર્વજન-સમક્ષ શ્રીયશો વિજયોને વાદ (શાસ્ત્રાર્થ) થકુ કર્યો. તે સંન્યાસી શ્રીયશો વિજયોની પ્રચંદ વાદ-શક્તિ દેખતાં ઉન્મદ (મર્વ) વણ પલાયન થઈ ગયો. પછી જેમની આગળ ૪૪ છત નિશ્ચય સૂચવતાં પંચ શબ્દ-પાંચ પ્રકારનાં વાચિત્રો વાચી રહ્યાં છે એવા શ્રીયશો વિજયો પોતાના નિવાસે પધાર્યા, —અર્થાત્ તેમને વાળતે-ગાળતે બારે સત્કાર સાથે પોતાના રથાને હઈ જવામાં આમ્યા. (૬-૭)

ત્યાં આવીને ૪૫ વારાણસી-શ્રીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી અને તેઓની ૪૫ ન્યાય-

૪૦. તત્ત્વ-ચિંતામણિ એ ન્ય પત્રાબ્જો અર્થમહત્વનો પ્રશ્નોત્તર ગ્રંથ છે.

૪૧. મીમાંસામાં બે પ્રકાર છે. (૧) પૂર્વ મીમાંસા (૨) ઉત્તર મીમાંસા. પ્રથમ જુદાં એ પૂર્વ મીમાંસાના સમર્પક પ્રખર વિદ્વાન હતા.

૪૨. કિંવદંતીઓમાં ૧૦ કે ૧૨ વર્ષ રહ્યાની વાતે જણાય છે પણ ઉપરનું કથન એમ સ્વયં છે કે તેઓ કાંઠીમાં ગણુ વસ્ત્ર બર રહ્યા હતા.

૪૩. આ ગ્રંથના બે પરિણામે પાર્શ્વનાથ નિષ્ક્રાંત થયા. સમન્વય સંકિત સોલે કળાએ ખીસી છોડી અને તેથી દર્શનોની સદ્ગત દષ્ટિથી વિશ્લેષણ કરવાની પ્રતિષ્ઠા પણ ઉત્પન્ન થઈ અને નંબન્યાપના આમુલ્યસૂત્ર અભ્યાસના રૂઢરૂપે જૈન દર્શનિક સાહિત્યમાં નંબન્યાપની સંવાને, તર્ક અને વિવરેણું માધ્યમ—વાદન બનાવીને પદ્યવિનિર્ણય કરવાનો અમૂલ્ય મુદ્રકાર સભ્યો તે નંબન્યાપના અન્ય ભારતીય સાહિત્યકારોની એકાએક જૈન સાહિત્ય પોતાનું અમલ રથાન બનાવ્યું.

૪૪. કાશી જેવા કુદરૂના પ્રેક્ષમાં બંધને અસાધારણ વિદ્વાન ગણાતા પડિના પડકારને કીધો ને હરધર વિદ્વાનોની સભા વચ્ચે નિઃપણે વાદ કરી જજવાતક મેશ્વરી એ કંઈ નાનીસની ધડના નથી. એક મૂરવાટી કાશીમાં બસી અને વળી તે કળના કાશીમાં બ વિજય મેળવે, એ પ્રયેક મૂરવાટી માટે ખૂબ જ એવ લેવા જેવો બનાવ છે. ને હબરો ધરધર્મ પડિતો સમક્ષ બસીને તાળેજ તેમજ યજ્ઞેથી એક જૈન ગ્રંથણ, આનો અન્ય વિજયવાતો ફરકાવે એ જૈન સવ માટે બારે મગરી લેવા જેવી ને નુકસાંહરે નોંધ કરવા જે અ વટના છે.

૪૫. જુહાણમાં 'વારણસી પાર્શ્વનાથ' એ એક તીર્થંકર રથાન હતું ને આજે પણ છે વારાણસી(કાશી) તે ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથની જન્મ વએરે કવચસુક્રેવાળી જૂંચિ હોવાથી તે જોનોતુ તીર્થંકર મનાયું.

૪૫. અહીં કવિએ 'ન્યાયવિશારદ' તિરુદો ઉલ્લેખ કરેલ છે પરંતુ પડિતવર્ગે બેગા ધર્મને

વિશ્વારૂઢ' તરીકેની મહાકીર્તિ થઈ. આ પ્રમાણે ઋષુ વર્ષ સુધી કાશીમાં રહીને ૪૬ 'તાઈફ' નામ ધારણ કરીને પંડિતરાજ શ્રીચરોવિજય કાશીથી આગા નગરે પધાર્યા. (૮)

ત્યાં ૪૭ આગા શહેરમાં પણ ૪૮ ચાર વર્ષ પર્યન્ત રહીને વિદ્વાન ન્યાયાચાર્ય પાસે આ પંડિત શ્રીચરોવિજયજીએ વિશેષ આદરપૂર્વક એટલે અતિસૂક્ષ્મતા ને ઊંડાણથી કઠિન-કર્કશ અને પ્રમાણોથી અતિશયપૂર તકના સિદ્ધાન્તોને અવગાહી લીધા (૯)

શ્રીચરોવિજયજીની વિદ્વત્તાથી આકર્ષિત આગાના લકિતરત શ્રીસથે તેમની આગળ આગ્રહપૂર્વક ૪૯ જાતસો રૂપિયા ભેટ ધર્યા, તેનો ઉપયોગ ઉમંગથી પુસ્તકો લેવા-લખાવવામાં અને પંડાં (પાટલોઓ આદિ) બનાવવામાં કર્યો અને પછી તે વસ્તુઓ આનંદ ને ઉસાહથી વિદ્યાભ્યાસીઓને સમર્પણ કરવામાં આવી. (૧૦)

ત્યાંથી વિહાર કરીને સ્થળે સ્થળે ૪૯ દુર્ગમ વાઢીઓની સાથે જાતજાતના વાઢો કરતા, તેમને પરાજિત કરતા, વિદ્યાઓથી હીપતા શ્રીચરોવિજયજી સમઘાવણ નગર(સુજરાત)માં પધાર્યા.

આ પ્રમાણે આ મુચશની વેલીને જે સદા લાલુચો, તે મહા આનંદના પૂરને પ્રાપ્ત કર્યો—એમ શ્રી કાંતિવિજયજી કહે છે (૧૧)

પદ્યો પ્રાપ્ત કરી હતા એમ ૨૫૯ શબ્દોમાં બજાવ્યું નથી પરંતુ અર્થ એજ વ્યક્ત થય છે કે તેમને તે પદ અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું અને એ તો નિશ્ચિત વાત છે કે, સન્નાસી સ્થાનેના વાઢી કાશીના વિદ્વાનો મતમુજબ બધા હતા અને તેમણે એકત્રિત થઈને પ્રસ્તુત બિરુદથી નવાબના હતા જે વાત તેઓશ્રીએ જ સ્વકૃત 'જોન તર્કજાપા'ની 'પૂર્વે ન્યાયવિશારદ-લલિત-કાદર્વા પ્રદક્ષિણે' આ પ્રશસ્તિની પાંક્તી સ્પષ્ટ બજાવી છે; તદુપરાંત દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ, શાસ્ત્રીમધ્ય સત્ત્વ, સમગ્ર-આરી, જ્યેષ્ઠપૂર્વિકાન્ધિકા, મહાવીર સત્ત્વ, ન્યાયમંડનખાણ-રીકો, ખંડેરી પ્રશસ્તિઓમાં તેમ જ શીખરખૂવાંમ રાસ કોષેમાં પણ બજાવી છે. એટલું જ નહિ પણ તેમના શિષ્ય શ્રીનરવિજયજીએ સ્વકૃત 'અચરહત સિત્તહ'ના રાસમાં પણ 'જગમહિ' જેવું જ શબ્દ રે લાધ, 'ન્યાયવિશારદ' ગિરદ રે, જેવું જ કીધા વાઢી સગ રૂ રે' વગેરે ઉલ્લેખો અને અનેક પ્રમાણોથી તે વાત સુ નિશ્ચિત છે.

૪૬. આજે પણ ઉપાખ્યાવજીને 'તાઈફ' તરીકે જ ઓખખાવવામાં આવે છે

૪૭ આગા અને કાશીમાં કુલ [૩ + ૪ =] ૭ વર્ષ પસાર કર્યા છે, એટલે લખખગ સં. ૧૭૦૭ સુધીનો સમય કાશી-આગામાં પસાર થયો અને ત્યાર પછી જીવરાત તરફ પ્રયાણ કર્યાનું સભવે છે.

૪૮. આ પ્રમાણે સત્કાર કરીને આગાના લકિતરત શ્રીસથે પોતાના વિનય, વિવેક અને શાંતચિત્તનું અન્ય સથોને મટે અનુકરણીય દર્શન પૂરું પાડ્યું છે અને તે રૂપિયાઓનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થિઓને શાંતી કરણ માટે દાન કરવામાં કરાવેલો એ ઉપાખ્યાવજીના-અનુગ્રેમ, શાંતોત્તમન, વિશાળ હૃદય અને નિરપેક્ષપણનું અવર્ણ્ય દર્શન પૂરું પાડે છે.

૪૯. એક વિજયી સેનાપતિ દેર દેર વિજય જીવલે પોતાની રાજધાનીમાં પાછો ફરે અને રાજધાનીના સમસ્ત નાગરિકો તેણે શાનદાર સ્વાગત કરે એવું જ મિત્ર ઉપરની પંક્તિઓ આપણી સામે ખડુ કરે છે કવિ કહે છે કે કુલંબ એટલે ચઢકુરધર પડિતો સાથે દેર દેર વાઢો કરી, વિજયો જીવળી, પોતાની જન્મભોગ તરફ પાછા ફર્યા અને રાજનગરની સમસ્ત પ્રજાએ તેઓશ્રીનો શાનદાર ને બાન્ધાહી સત્કાર કર્યો જે વર્ણન કવિ ચોડા શબ્દોમાં પણ વચ્ચર્થ રીતે કહે પાછેની ત્રીજી દાખમા કરી રહ્યો છે.

[દાન : ત્રીજી]

[નોંધ :- વિષયમાં ઠાપી જેવા જ્ઞાના પ્રદેશમાંથી વિજ્ઞાની જાની અમદાવાદ પધારતા અમદાવાદની જગ્યાએ તેમજ બાવળીનું સ્થાનત કહ્યું તે વાતને ક્વિ આ દાનમાં વર્ણવે છે.]

અમદાવાદની નારીઓ આ પ્રમાણે વચનો ઉચ્ચારી રહી છે કે કાશીથી ગુરુદેવ યશોવિજયજી દશે દિશામાં વાદમાં વિજયો મેળવીને, ‘ન્યાયવિશારદ’ જેવી મોટી પદવીથી અલકૃત યર્ધને, વળી જેમની આગળ વાજિત્રો ભેરથી વાગી રહ્યાં છે તે અહીં (અર્થાત્ વાજતે-વાજતે ધામધૂમથી) પધાર્યા છે માટે હે સાહેલીઓ ! સદ્ગુરુદેવને વાંદવા ચાલો.

આ શાસનદ્વીપકે પડિતવર્ચ છે, જોમને ભેવાને માટે અમારાં નેત્રો તલસી રહ્યાં છે. (૧-૨)

તારાઓ વડે જેમ ચંદ્ર વીંટાયેલો છે, તેવી સીતે બાટો, છાત્રો, વાદીઓ અને પડિતજનો વડે તેઓશ્રી પરિવર્ચાં હતા. અર્થાત્ તેમના સ્વામતમાં તેઓ સાથે હતા. શ્રીયશોવિજયજી બબ્બ જીવોડ્ડી યકોરોને આનંદ આપવામાં ચંદ્ર સરખા ને વારીડ્ડપ ગરુડોને વશ કરવામાં વિષ્ણુ સરખા હતા. (૩)

આયકો ને આરણ્યોના સમુદાયથી સ્તુતિ-પ્રશંસા કરતા, ઉત્તમ અર્થ (પૂજન)ને પ્રહસ્ય કરતા સકળ સધ-સમુદાયથી વીંટાયેલા [અમદાવાદની રતનપોળના નાકે આવેલી] નાગપુરીય સરાહ (હાલમાં-નાગેરી સરાહ છે) તેમાં પધાર્યા (૪)

આથી આ અંગેક પડિતની ઉજ્જવલ કીર્તિ પ્રત્યેક દિશામાં ફેલાઈ ગઈ અને (અમદાવાદની) ૧૦ રાજસભામાં તેમની ચતી પ્રશસાને મહોળવતખાને સાંભળી તેથી ગૂંચ-પતિ (સૂણા) ૧૧ મહોળવતખાને પડિતવર્ચ શ્રીયશોવિજયજીને ભેવાની તીવ્ર હેંશ લગી અને સૂણાખાનની વિનવિથી (જુલિની મહત્તાનાં સૂચક) તેમણે ૧૨ ‘અદાર અવધાન’ સાધી બતાવ્યાં (૫-૬)

૫૦. ‘વિદ્વાન્ સવન્ વૃદ્ધો’ની ઉક્તિ અહીં અરિતાર્થ થતી ભેદમાં આવે છે.

૫૧. ઔરગરુએ દુનસતના થવા તરીકે મહોળવતખાનની અને ૧૬૬૨ માં એટલે વિ સ. ૧૭૧૮ માં નિમજૂંક કરી અને તેની સવાગીરી અને ૧૬૬૮ સુધી સં. ૧૭૨૩ સુધી કાયમ રહી. એવું મુનર્ષ ગેરેટર [વૉ. ૧, બાવ ૧]માં ગૂંચરાતના ઇતિહાસમાં જણાવ્યું છે. જેમ થી મો. દ. દેસાઈએ કહેવું છે. છતાં આ બાબત વધુ સરોધન માને છે.

૫૨. પ્રથમ આદ ને ત્રીજીવાર અદાર અવધાન કર્યાં છે. અવધાનનારક આલનામ તરીકેના ઉદ્દેશ આપણને સદ્ગુણવધાની ઔનિયુંતરસરિઓ મળે છે, જે ૧૫ મી સદીમાં જન્મ્યા હતા. તે પહેલાંના અવધાનકરોની નોંધો ઉજ્જવલ યર્ધ નથી. ત્યાર પછી જન્મદુરુ મીહીગુરીખજીની સિખપરપરામાં ૧૦૮ સુધીના અવધાનકર યુનિયોની સારી સખ્યા ઉપજ્જવલ સાય છે. એ સંબંધીની નોંધો પ્રયત્નિઓ તથા સિલાલેઓ વચેરેમાં પણ મળે છે. ત્યાર પછી વ્રખ્યુવર્ચમાં ઉપાધ્યાયજી મીયશોનિખજીની નોંધ વાંચવા મળે.

નવાળ-ખાન જ્ઞાની ગુરુની જ્ઞાન-શક્તિથી ખુશી થયો, તેઓશ્રીની મુદ્ધિનાં વખાણ કર્યાં, અને [ગુરુશ્રી] મહા આડંબરથી વાજતે-ગાજતે સ્વસ્થાનકે પધાર્યા. (૭)

આથી જૈનશાસનની ઉન્નતિ થઈ અને તપગચ્છની શોભા ખૂબ વધી. આ પંડિત ચોરાશી ગચ્છના સાધુઓમાં અદ્વૈત-કેલ્પી દ્વૈત ન પામે તેવા છે; એમ સર્વ લોકો કહેવા લાગ્યા. (૮)

અમદાવાદના શ્રીસથે ૧૩શ્રીવિજયદેવસૂરિ ગચ્છનાયકને હાથ જોડી અંજલિ કરી કે, ૧૪/બહુશ્રુત' શ્રી યશોવિજયજી કે જેમની ૧૫હોડ કોઈ કરી શકે તેવું નથી. તેથી તેઓ ૧૬/ પથપરમેશ્વી) ના ચોથા ૧૭/ ઉપાધ્યાય) પદે સ્થાપન કરવા ચોગ્ય છે. (૯)

તપગચ્છાધિપતિ શ્રીવિજયદેવસૂરિજીએ પોતે, જે વાત બાણીને મનમાં ધારી લીધી. ત્યાર બાદ પંડિત શ્રીયશોવિજયજીએ સસારના સંતાપોનું ઉત્કેદન કરવા માટે ૧૮/ સ્થાનક'

આપણને સહાય છે કે, જાણ સર્વ પુરૂષ શાવધાની શુ પશુ દિ-ત્રિ શાવધાની શુ દર્શન પૂરું પાડે તેવા હતા તો અહાર કેમ? તે માટે દિપ્પણ નં ૨૬ જુઓ. વળી, ઉભય પક્ષને લાભો સમય સુધી શેકવાનું અનુકૂળ ન હોય એવી અપેક્ષાથી સ્પષ્ટિ કરી બતાવ્યાં હોય.

૧૩. સમગ્ર ગચ્છના સાધુઓએ તેમને નિમ્ન પુરૂષ તરફ વળ્યાં તે વખતે છે. એની પ્રીતિ અન્ય ગચ્છીઓએ કોઈ પ્રતિષ્ઠા કરેલી પણ એવા સથે છે કારણ કે તે કોઈથી ચાલ્યા નય તેવા ન હતા. અસદ્માર્ગનું ઉન્નયન કરવામાં તેમણે કદી પીડેલક કરી નથી.

૧૪. ઉપાધ્યાયજીને શીલેષ 'બહુશ્રુત' તરીકે નિરૂદ્ધાવે એ વાત પણ ખૂબ સ્વચ્છ છે. અને તેમાં કંઈ જ નવાઈ નથી.

૧૫. 'ઉપાધ્યાયજી' પોતાના સમયના અજોડ કર્મચોરી ગ્રમણ, સ્વભાર્ગના પરમ પ્રતારક, સદા કર્તવ્ય-પરાયણ, શાસનના અવિહારાગી, છુદ્ધિવાદના પ્રવરકર્તા, મહાન સાસનપ્રત્યક્ષ, જૈન સિદ્ધાંતો, આચારો અને તેની પરપરાના અમરક ને સમર્થ ચોક્ષિત હતા, એટલું જ નહિ પણ તેમણે જૈનશાસનની સેવા-સંજ્ઞા અન પ્રચારમાં પોતાના મન, વચન અને કાયાના ત્રિવિધ યોગોને સમર્પિત કરી દીધા હતા. આવા એક મહાન વિચારક, મહાન ક્રાંતિકાર, અને મહાન દ્વિષ્ટક્રમજી, ક્રાંતિ-હાસની પાછલી દેડી ઉપર નજર નાખ્યાં છેલ્લા સૈક્યો દરમિયાન અમરણને એવા નહીં મળે. ને ત્યાર પછીથી આજ સુધીયાં પણ આવા જુનવેતા અને શાસ્ત્રપ્રજ્ઞેતા અન્યો નથી.

આવા અદ્વૈતાની, પરમ અધ્યાત્મ-ચોરી, અર્ષદ્રષ્ટાને અનંત વંદન!

૧૬ શ્રીઅરિકત, સિદ્ધ, અત્યાર્ષ, ઉપાધ્યાય અને સાધુ ત્રિચર્મ આ પંચ પરમેશ્વી પુરૂષો કહેવાય છે.

૧૭. અહીં સથે ઉપાધ્યાયજીને ગચ્છનાયકપદે સ્થાપવા અને આચાર્યપદ આપવા વિનંતિ કેમ ન કરી? એ પ્રશ્ન વિચારણીય છે, જેથી વધુ દિપ્પણ ન કરતાં અત્યારે તો તે વાત સરોવર ઉપર ઘેડું છે.

૧૮. સ્થાનકથી 'વીર સ્થાનક' નામનું એક વન લેવાનું છે. તે ઉપવાસ વચેરે તપશ્વી ત્રિવિધ પૂર્વક કરવાનું હોય છે. એજ જુદાં જુદાં વીર ઉત્તમપદો-સ્થાનોનું આદરણ હેતુ છે. એ તપ ભાવ ને ત્રિધિની શુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવે તો તેથી વીરકપદ જેવી મહાન પદવી મેળવી શકાય છે એમ જૈન ધર્મમાં કહેલું છે. જુદાં વર્તકરતા આત્મજો પોતાના ગ્રીવ પૂર્વજ-મળા આ તપની કે તેના કોઈ

(વીશ સ્થાનક નામનું) તપ ત્રિધિ-પૂર્વક આદ્યુ^૧. મોક્ષની સાધનાના-ધ્યેયથી શુદ્ધ માર્ગથી^{૫૬} જીવચેત્તા આ મુનિશ્રી સંયમની નિર્મળતામા ચઢ્યા હતા. તે વખતે ૬૦જય-સોમ આદિ પડિત-મંડલી તેમનાં નિર્મળ ચરણોની સેવા કરતી હતી. (૧૦-૧૧)

ત્રિધિ-પૂર્વક વીશ સ્થાનકનું તપ આરંભ્યા પછી તેના પ્રયત્ન કલરૂપે તેમને ૬૧વાચક—ઉપાધ્યાયની પદવી ૬૨સવત ૧૭૧૮, માં (અચ્છપતિ) ૬૩શ્રીવિજયપ્રસૂરિણએ આપી. (૧૨)

આ વાચક—ઉપાધ્યાય શ્રીકૃષ્ણવિજય જગતમાં જયવંતા યસનામી થયા. તેઓ ખરે-ખર બૃહસ્પતિના અવતાર સમા હતા. શ્રીકૃતિવિજયણ કહે છે કે આ મુનિસવેલીને સાંભળતા હોશમાં જય જયકાર થાય છે. (૧૩)

[દાન : ચોથી]

કર્તા શ્રીકૃતિવિજયણ કહે છે કે હું શ્રીકૃષ્ણવિજય વાચકના શુભનાં વિરતાશને પામી શકું તેમ નથી. તેમના ઉપકારે ગંગા-જલનાં બિન્દુઓ કરતાં પણ અધિક છે. જેમ ૧૧૨ ઉપનિષદો વેદના એક ભાગરૂપ છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણવિજયણની નય-નિગમથી અગમ્ય

પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટ કોટિએ આરાધના અમરપ કરે છે જ, તે ત્યારે જ તે પાને યાચ થાય છે આજે સંકેદો પુરવાતાઓ તે તપનું આરંભન કરી ત્રિપ ને કાચોની વાસનાને ક્ષય કરી આત્માને પવિત્ર બનાવી રહ્યા છે.

૫૯. ઉપાધ્યાયણની મોક્ષસાધના અને ક્રિતેષ્ઠદેવકમિત શુદ્ધ ચાર્મ ઉપર આત્માના અણુએ અણુએ વ્યાપ્તિએ રમ ને અજા કેવી હતી તે માટે ઘણાં પાનાં રોકવા પડે ચિત્તાસ વધુ નહીં તે તેમની મૂર્ત્યુ-કૃતિએ ઉપદેશી પણ તેનું માપ કાઢી શકે તેમ છે અહીં કવિએ દૂકા કાઢેલા તેમના આંતરે જીવનને પશુ જન્મ રીતે પ્રકાશિત કર્યું છે

૬૦. જયસોમ એ તપવ્રત્તની ૧૬,મી માટે ઘણેલા શ્રીઆનંદવિમલસૂરિણના શીસોપવિત્ત ઉપાધ્યાય તેમના પાત્રક શ્રીકૃષ્ણસોમ તેમના ઘણ સોમ અને તેમના કિષ્ક જયસોમ પતિત હતા તે તપવ્રત્તના હતા તેમણે સ. ૧૭૦૩મા બારમાસવાની સદ્ગ્રામ વગેરે કૃતિઓ રચા છે તે સિવાય અન્ય સાહ્યો વગેરે ઉપાધ્યાયણના સદવસી હતા અને વિ. સ. ૧૭૧૦મા ગુરુભત પાદવૃન્દા શ્રીનયચક જેવા મહાન અર્થને ભવસ્થા કરી ઉપાધ્યાયણને પુનર્લેખન કરાવ્યું ત્યારે જ સદાપદો પંક્તિના તે હતા. તે વાત તે અન્યના અનુભવ તેઓથીએ જ જણાવી છે.

૬૧. પચપ-મેદીના ત્રીજ પહે વર્તના આચાર્યશીના જેઓ ચત્રી કે સુવરાજ તરીકે જોળખાવાય છે કણવુ ને બણવણુ એ જ જેનું કર્તવ્ય છે, જે અજોષામૃગ આત્મોના યત્ના હોય છે, તેને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે.

૬૨. શેષા લંધા બાદ ૨૯ વર્ષના દેશવર્તન થયા (વય લગભગ ૪૦ ની અસપાસ હશે) ત્યારે તેમને પદવીપ્રદાન થયું

૬૩. બી વચપ્રકાશસૂરેણ ક્રિષ્ણની નં. ૨ પ્રમાણે શ્રીવિજયદેવસૂરિણના પદ્યો આચાર્ય. આચાર્યપદ સં. ૧૭૧૦ અંધાન્ના અને અચ્છપતિપદ સં. ૧૭૧૧ અમલવાદ્યા ને રત્નવાસ સં. ૧૭૪૯ દેનામાં ને તેઓનું જન્મ સ્થાન કચ્છ અનેકાપુર હતું.

અને ગંભીર સ્વાદ્વાંક-વચન-સિદ્ધાન્તોની રચના એ આગમ (૪૫)ના જ એક વિભાગ-રૂપે છે. અને તે અતિ કડિન છે. આનો લાભ કેઈ ધીર પુરુષ જ ઉઠાવી શકે તેમ છે. (૧-૨)

એમની ૧૧ શાસ્ત્ર-સ્વરૂપી વ્યક્તિ શીતલ, ૧૧ પરમ-આનંદને આપનારી, યવિત્ર, વિભાગ-સ્વરૂપ અને સાચી છે, અને તેથી ૧૭ સિક્કાઓ તેનું હોશી હોશી સેવન-પાન કરે છે. (૩)

૧૪. ઉપાધ્યાયશ્રી નમ-પ્રભાસુ, નિષેધ-સંતોષથી આદિ સિદ્ધાન્તોનો ગહનતા ને આપ્તશ્રુત્ય ખૂનીઓત્ત આકંઠ પાન કરી આ દ્વારા એમ એમની કૃતિઓ જોવારને લાગે છે અને તેથી જ સદાસા 'પ્રવચનના લઘુ અવતાર' એવા હેતુ તેવો લાસ ખડો કરે છે. (માટે જ તેમને કુલકેવલી તરીકે વિરહાભ્યા છે તે બરાબર લે છે) આજે પણ તેમનું વચન દંડાશી ગણાય છે ને 'ઉપાધ્યાયશ્રી સાખ એટલે આગમસાખ' એવી પ્રસિદ્ધિ પણ પતે છે.

જાની, કૃતિએ તેમની કૃતિઓને કડિન કહી છે તે જોડું નથી. તેમની નમ-ન્યાયને પ્રમથાદિની શીશીથી બંધુ સરકુત-આદુ કૃતિઓ પ્રાપ્ત અને પ્રતિભાસાથી અતિમાન પુરુષોથી ડાઘા ધાય તેવી ગહન અને તાર્કિક વિચારોથી ભરપૂર છે. તેની કડિનતાનો અનુભવ આજના નિદાનેને પણ દાય જ છે. જાને, એમની વાણી કોઈ નવથી અધૂરી નથી અર્થાત્ સમય તથા-દષ્ટિમિનુઓથી બાધક છે. એ વાત યોતે ■ શીવિનયવિનયશ્રવે અદ્ભુત મુકેશ શ્રીપાથસાહેને પૂર્ણ કર્યા એક દાળને અન્તે લખે છે કે- 'વાણી વચ્ચે જાણતણી, કોઈ નરે ન અધૂરી રે'

૧૫. તેમની શાસ્ત્રરચના અને અન્ય કૃતિઓનું શું મહત્વ છે. એના પર તો એક એક મહાનિર્મલ લખી શકાય તેમ છે. એક એક નિમિષ પીએમ ડી. ની ચરજ સારે તેવો બને. પણ એમના કવન ઉપર સ્વતંત્ર શ્યામચરિત લખાય ત્યારે જ હૃદયી લખી શકાય

૧૬. તેમના સ્વર્ગમન બાદ ૨૫૦ વરસથી બાલથી વૃદ્ધપર્વત, નિરક્ષરથી સ્વસ્થ પર્વત, આત્માથી ગૃહસ્થ અને સાધુ સહુના ઉપર તેમનો અસાધારણ ઉપકાર છે. આત્માને પરમાનંદ આપનારી તેમની શીતલ કૃતિઓએ જ જીનસધમા ધર્મસદ્ગતિ મૂળ છે એ નાખ્યા છે. ને હૃદયે દેહાવી રાખ્યા છે. કૃતિઓમા અદ્ભુતિક માનવીના અત્તરથી બેઠતા ચરિતોનું નિરાશરણ કરવાની સુખી સામગ્રીઓ ગે હૃદયેલી છે તેમની કૃતિઓએ અભાસ કરનારના અત્તરણથી શીવિનસાસન અને તેની યવિત્ર-તમ સલ્લી મર્મદાઓ પ્રત્યે અવિચલ મદા પેલા થાય છે. દરેકને પેતાના સુખે-પશ્ચાદ પ્રમાણે તેમથી પવનધર્મની પ્રેરણાઓ મળે છે, તેથી તેમની કૃતિઓનો વધુ પ્રચાર-અભવન-અભ્યાસ વધે એ માટે એક સગીન અને સક્રિય પ્રયત્ન થાય એ જીવિવાદના જમાનામાં અતિ ઉપરોગી છે. આપણી બાલિ પ્રાપ્તને અધર્મના માર્ગે જતી બચાવો લેવા, અને ધર્મમાર્ગમાં રિચર કરવા માટેનો અચૂક ઉપાય છે. જડવાદના એનો નાશ કરનારું રામચાલુ ઔષધ છે. આજે પણ તેમની 'ચરીવાણી' અમર છે. અને ભવભીર આત્માઓ તેના અલબનથી બારે કલ્યાણ સાધી રહ્યા છે. અન્ય રમ્બ અને પદ્મવાળાઓ પણ તેમની વાણીનું બાળ્યાનો, પ્રયત્નો ને પુસ્તકો દ્વારા બારે સ્ત્રોત, પ્રમાણ ને પૂનન કરી રહ્યા છે. એ વાણી આજે પણ હોશી હોશી સર્વન ચલાઈ રહી છે

૧૭. એમની કૃતિઓ એવી રસપૂર્ણ છે કે અણુનારને ખૂન જ રસાદલાક ઉત્પન્ન કરે

૧૮ શ્રીહરિશરદ્દેવના આ હથ બાંધવ એટલે કનિયુગમાં 'ચીજા હરિશરદ્દ' થયા. આ પ્રમાણે મેં સ્તવેલા તેમના પ્રગટ અને ચઘાઈ શ્રુણેને સાંભળીને કોઈ પણ કવિઓ કે પડિતો રોષ કરશે નહિ. (૪)

૧૯ સંવત ૧૭૪૩ માં આ પાઠક-ઉપાધ્યાય ૭૦ હોઈ નગરમાં ચોમાસું રહ્યા હતા.

૧૮. શ્રીહરિશરદ્દેવનામના આશ્વાસં ગરસો (મર્તાવરે ચોસો) વર્ષ ઉપર થયા, જેમણે ૧૪૪૪ મંચો રચ્યા હતા તેઓ એક મહા કુરુધર વિદ્વાન હતા. તેમની કૃતિઓની રચના, શૈલી, ને તત્ત્વ પ્રતિપાદનસંક્રમથી આશ્વેષ જોતેનરે પણ તેમના પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપ ધરાવે છે. તેઓ પર્યાયના મહાન અન્નાસી, અપ્યાત્રમ અને જૈનચેતના આશ્વ પુરસ્કર્તા, ને અભિનવ હિંદુએ તથ્યપદ્યો અપ્યાત્રમ હતા. તેઓથી વિગિત શાસ્ત્રપાત્રસુચ્ય, યોગવિત્તિકા, યોગવક્ર મંચો ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રમે મુદ્ધકારના પ્રકાશને વિરુદ્ધ અને સ્પષ્ટ કરતી મંજીર મીમાંસા (ટીકા) કરી છે. અપ્યાત્રમ અને યોગના પ્રાચીન મૂક તત્ત્વોને સુદૃઢ કરી દોષો છે, આજે અર્થ એ કે ન્યાય, યોગ ને અપ્યાત્રમ માર્ગ ઉપર એક દગર વર્ષ ઉપર જે ખેડાયું થયું, તેના વધુ ખેડાયુંનો જોડાયુંથી પ્રપત્ત કરવાનું સ્વમાત્ર ઉપાધ્યાયશ્રમે સાંપડ્યું તેથી તેમને બીજા હરિશરદ્દ તરફ ઝાળખાયા છે.

૧૯. વિ. સ. ૧૬૮૮ માં દીક્ષા અને ૧૭૪૩ માં સ્વર્ગવાસ એટલે દીક્ષા-ખર્ચા ૫૫, વર્ષનો થયો. દીક્ષા વખતની વય જો બાક વર્ષની માન્ય રાખીએ તો તેમની વય કાલકર્મ-સ્વર્ગમન વખતે ૬૩, વર્ષની થય. આ જોતા આ ઉદ્દેશના આધારે તેઓ જહુ લાંબુ જીવન જીવ્યા પામ્યા નથી એમ કહી શકાય. (અન્ય પુરાવાના આધારેથી તેઓથીનું આયુષ્ય ૯૦ વર્ષથી અધિક થવા જાય છે. એ ચર્ચા અન્ય પ્રસંગે) તેઓઓએ જે બીજાશ્ર કાર્યો કર્યા ને આજુબની પ્રત્યેક પળને સફળ કરવા જે જીવન સાધનાઓ કરી, એ અદ્ભુત આશ્ચર્ય ઉપરનરે તેવી છે જ્ઞાન અને તપના મગા-જનુના જેવા વિશ્વ સુષોએ વિધને ઉમદા સિદ્ધાંતો અને ઉદાત્ત વિચારોની જે મહાન બેટ આપી, તે માટે વિશ્વનો દરોહક શુભ્રત માનવી તેમને નતમસ્તકે વદન કર્યા વિના નહીં રહે. જીવન અને સાહિત્યના નિર્મળ અને પુનિત એ વારસાને આજણુ અચ્છિત વંદન છે.

બીજી વાન એ કે જ્યારે 'સુજસવેલી' પ્રાપ્ત થઈ ન હતી ત્યારે તેમની પાણીના લેખ અને તેમની મુસતની એક મૂર્તર કૃતિની પ્રસન્નિ ઉપરથી તેમની કાલકર્મની શ્રાવ ૧૭૨૫ (નિધિ માસકર સુદિ ૧૧) ગણાવી હતી, પણ જો સુજસવેલીના કથનને માન્ય રાખીએ તો પ્રસન્નિ પ્રવાહ ખોટો ફરે છે. ને ૧૭૪૩ ની સાલ એ સત્ય ફરે છે એ અંગે વિશેષ ચર્ચા કરવાનું આ સ્થાન નથી.

તેઓથીની જન્મસાલ અને નિધિ જન્મે મનાઈ નથી, ત્યાર બાદ દીક્ષા અને ઉપાધ્યાયપદવી રૂપ સાલ મળે છે પણ એકેવની તિથિ મળતી નથી, સ્વર્ગારેહજુ ૧૭૪૩માં જ થય કે ૧૭૪૪માં એ થય સ્પષ્ટ થતું નથી, એમાત્રમા કાલકર્મ કર્યો હોય તો ૧૭૪૩ ને સ્થાન અપાય. આ રીતે તેઓથીની એકેવ તિથિ મળતી નથી એ આજણુ મદદ ફુર્તીય છે અને એથી એમનો 'અન્નાનુવાદ દિન' શ્રો મુન્નર કરશે એ પ્રત્ય અદ્ય જ લટકતો રજો છે. જૈનસથે કોઈ પણ એક દિવસ નહીં જન્મની ખાસ ગરૂ છે.

કેટલીક પચાએ વર્તેમાં ઉપાધ્યાયશ્રની અન્યનિધિ કે કાલકર્મની નિધિ તરીકે માસકર સુદિ ૧૧ ૬૫ મંચી ધમે છે. તે જૂઠ વટેની તો મુશ્કારી રેલો જોઈએ.

અને તે ગામમાં તેઓછી જાનસંખ્યા હતી, ધારોને કોઈ, સુર-પદવીને અંતુસાર—
અર્થાત્ ૭૨૨૨૨૧વાસી થયા. (૫)

૭૦. ડોમોઈ વડોદરા (ગુજરાત)થી દક્ષિણ-પૂર્વના સેવે રસ્તે ૧૬ માઈલ જા આવેલું સહેર છે. તેની
— વસતી આવારે ૩૦ હજારની છે. તેનું પ્રાચીન (સંસ્કૃત) નામ દ્વાર્વાવતી છે પ્રાચીનમાં લાંબ દેશની આ
નગરી ગણાતી હતી છે. ન્યાપનિષ્ણત વાદી શ્રીકૃષ્ણચરિત્રના ગુરુ શ્રીમુનિયદ્વચરિત્રનો જન્મ જ્યા
નગરમાં થયેલો ત્યાં મંત્રીશ્વર ચૈત્યસાહ અને તેજપાલે વિજ્ઞાન જિનમંદિર બધાવેલાં, મંત્રીશ્વર
તેજપાલે આ મહાન નગરીને દક્ષિણ સરહદનું સંરક્ષક શાણું બનાવતાં આક્રમણકારેથી સુરક્ષિત
રેખ્યા ત્યાં મનજીત દિલ્લો બધાવ્યો હતો અને એ કિલ્લાના દરવાજાનું બામ ને કલામક સ્થાપત્ય
ગુજરાતના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ગણાતા અગત્યના સ્થાપત્યોમાંનું એક ગણાય છે. એને ભેવા પ્રાટે જા વહે
સેક્રેડો પ્રવાસીઓ આવે છે. એમાં હીરા ભાગેળનું સ્થાપત્ય વધુ મહત્વનું છે. આ કિલ્લો પાછળ
ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ હીરા કંડિયાનો રોમાંચક ને રચિક ઇતિહાસ રહેલો છે. આ કિલ્લો ઠોણ બધાવ્યો
તે બામતમાં એવો એક પ્રધાન ચાલે છે કે ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહે બધાવ્યો પરંતુ તે
બામતમાં કોઈ ઐતિહાસિક પુરાવો ભેવા મળ્યો નથી તેમ જ નજીકમાં પણ આવ્યો નથી. પણ
મંત્રીશ્વર તેજપાલે આ કિલ્લો બધાવ્યો એ વાત શ્રીજિનદર્શનચિત્ર 'શ્રીવસ્તુપાલચરિત્ર'માં અતિ
સ્પષ્ટ રીતે કહી છે. અને ત્યાં અસ્તુત મિલે તદ્દન નવો જ બનાવવાનું સ્વપ્ન છે. સં. ૧૨૮૮ના
ગિરનાર પક્ષના વસ્તુપાલ-તેજપાલ મંત્રીના શિલાલેખના ઉલ્લેખથી જણાય છે કે દ્વાર્વાવતી તે
વખતનું ગુજરાતના પ્રધાન સહેરોમાંનું એક હતું આજે તે સ્થાપત્ય ને કોસોટા રજા ભેળું છે.
ડોમોઈમાં ૧૭૦ દેરીવાળું મુસનાવક માર્ગપ્રસ્થાન જિનમંદિર તેજપાલે બધાવ્યું. તેજપાલના જ
માતૃશીએ વૈદનાથના મંદિરની અગત્ય કરાવીને તેણે પણ એક જૈનમંદિર બધાવ્યું અને પૂર્વ તથા
ઉત્તરના દરવાજે કિલોટીનું પ્રસ્થિતિલો. બધાવેલી; તેમ જતાં અર્ધપથસરે ગિરનારના તીર્થસ્વરૂપ
અર્ધે શ્રીલક્ષ્મણપાર્શ્વનાથની મૂર્તિ અને લાઈફકેસરેમણિ સદાન બ્યોતિર્કર ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિદ્યારઠ
ઉપાધ્યાય શ્રીધરોવિજયજી મહારાજની સ્મૃતિવાસ શ્રમિથી ડોમોઈ બાજુમાં બન્યું છે

એમના સમાધિરચે જૈનમંદિર પાયાપુરીનું નાણક મંદિર તેજપાલ સાસનપ્રધાનક બધાવ્યું
શ્રીવિજયમેહાનસુરીકરજી મહારાજનું બામ ગુરુમંદિર રહેલું છે ને તેની અંતિમાં પરમપૂજ્ય આચાર્ય
શ્રીવિજયપ્રતાપચરિત્ર મ ની અખણતામાં થયેલી છે. વળી, ત્યાં મુસાદિપાદુકાની બામ દેરી પણ
રહેલી છે. તપત્તવિષ્ણુત શ્રીવિજયપ્રતાપચરિત્ર મ ને તેમના જ કિષ્ક-પ્રશિષ્યોની તથા અન્ય
પાદુકાઓ પણ ત્યાં સ્થાપિત થયેલી છે.

ડોમોઈમાં જૈનોનાં ૩૦૦ ઘરો, ૬ મંદિર, ૪ ઉપાચાર્યો, ૨ બામ જાનમંદિરો ને પોઠસાંગાં
છે. આ સમગ્ર સ્થાનો જૈન વસતિ વખે છે. જૈનોની તથામ વસતિ એક જ ભાગમાં વસેલી છે.
આ નગરની પ્રખ્યાતી જ આ એક વિશેષતા છે. અન્ય અંતિમાં પણ પોતે પોતાના નિશ્ચિત
વિસ્તારોમાં જ વસેલી છે. ડોમોઈની ઐતિહાસિક ને પુણ્યસ્થાનથી લેક્ષિત થયેલા અતેક આત્માઓ
આજે સાક્ષીત્વન ચાળી રહ્યા છે. વળી, ગુજરાતના ગણ્યોતા કવિ મીટપાસમ પણ આજ સહેરના
હતા. આ છે માત્ર ડોમોઈનું કોટું અવલોકન - - -

૭૧. અનશન એટલે અજ, જળના ત્યાગ્ય તપ

૭૨. ૧૭૪૩ માં ઉપાધ્યાયજી ચોળાસુ રહ્યા પણ કમળકર્ ચોળાસામાં પામ્યા કે ચણુમાંસ આજ તે ખાટે
કર્તોએ થોન સેચ્છું છે.

— ‘ત્યાં’ (અગ્નિ-સંસ્કારના સ્થળે) તેમના તેઓમય ^{૭૩}સ્વભાવિત્વ વડે છે અને તેની પાછળે જ ^{૭૪}‘શીત’ નામની તથાવત્રી છે તે સ્વપ્રભાંથી ^{૭૫}‘ન્યાયની ધ્વનિ’ નિમ-સ્વર્ગવાસના દિવસે પ્રગટ રીતે પ્રકટે છે. (૬)

(કર્તા પોતાનો બાકિયમાવ બ્યકત કરતાં છેવટે કહે છે કે-) આ શુરુદેવ સવેગી—અગ્નિના શિશુમણિ, ઝનડૂંથી રત્નના સાગર, અને અન્વસતડૂંથી અંધકારનો નાશ કરવામાં બાક સૂર્ય જેવા છે. (૭)

કીશુનરાત-પાટણના શ્રીસંઘના અતિ આમહથી સુખસ (શ્રીયશોવિજય)ના સુવિશેષ હુણો વડે કરીને શોભતી આ સુખસવેલી લખી-રચી છે. (૮)

(કર્તા) શ્રીકાંતિવિજય કહે છે કે ઉત્તમ પુરુષોના ઉત્તમ સુણેને પ્રગટ કરતાં મેં મારી છામને પવિત્ર કરી છે, આ યશ-વેલડીને સાંભળતાં સાંભળનારના દિવસો ધન્ય થાય છે. (૯)

इति श्रीमन्महोपाध्यायश्रीयशोविजयवणि-परिचये सुखसवेलि-

नामा भासः संपूर्णः (३-४)

[શ્રી શાંતિસાગરના અંધકારની અતિ]

અર્ધકાર અને ટિપ્પણકાર :-

સુનિ યશોવિજય

૭૩. સ્વપ્ર એટલે તેમના અર્ધમદાકના સ્થળે અથવા આજપાશ્વર્થ તેમની વાદ તરીકે કરવામાં આવતું સ્મારક. હાલમાં પણ કુવાંધ્યાલછની પાડુકાનો સ્વપ્ર વિલંબન છે તે તેમાં તેઓશ્રીની પવિત્ર પાડુકા સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. તેના પર એક લેખ પણ કાતરેલો છે—

‘સવત્ર ૧૭૪૫ વર્ષે ॥ શા ॥ ૧૬૧૧, પ્રસાદગતે માર્ગદીર્ઘવતે કુણ્ણસે વેદારશોતિર્થો ॥ ૭ ॥ શ્રીમીહીરવિજયસૂરીશ્વર ॥ ૫ ॥ શ્રીકલ્પવિજય ય | શિષ્ય વં | શ્રીદામવિજય ય | શિષ્ય ૧૫ | શ્રીશીતવિજય ય | દોહર ૧ સર્વર્થ ૧૫ | શ્રીનવવિજય ય | શિષ્ય ૧૫ | શ્રીસદવિજયગણીનાં પાડુકા કારામિતા | પ્રતિષ્ઠિતનેય | તન્વત્પણેવક...વિજયગણિના શ્રીસુખસવે ॥’

૭૪. એ સ્વપ્રથી ૨૦૦ ડગર્લા છે આગ્રે ‘શીતભાઈ’ નામનું તથાવ વિશ્વંભાન છે તે ત્યાંના લોકો તેને ‘શીતભાઈ’ કહે છે.

૭૫. ‘ન્યાયના ધ્વનિ’ના ઉદ્દેશથી કર્યા એમ કહેવા આવે છે કે તેમના સ્વર્ગવાસના દિવસે સ્વપ્રમાંથી કોઈ ‘નાદ-ધ્વનિ’ પ્રગટ થાય છે તે શું છે તે સ્વપ્રનાલું—અજુવાનું રહે છે.

* કર્તાએ પોતાના કાવ્યમાં સુખસવેલીનો ‘ભાસ’ તરીકે કહ્યો જ ઉદ્દેશ નથી મેં.

[નોંધ:—અહીં ઉપાધ્યાયજીની જે અપ્રસિદ્ધ પ્રતિજ્ઞા હસ્તપ્રતિજ્ઞા જેથી હતી તેજ જ આપવામાં આવી છે.]

આધ્યાત્મિક પદ

[અંતરના અનુભવ ઉદ્ધાર]

(૧)

- હમ અર્થે અપને ધ્યાનમર્થ;
વાગવાદ કરત કાહે, કાહે ન આવર્થ વધાનમર્થ. હમ ૦ ૧
- શુદ્ધ રૂપ સુખ પર્થમ ચીત્કર્થ, રહે તાહિકે ધ્યાનમર્થ;
રાયે માયે પ્રવચન રસમર્થ, લીને અનુભવ પાનમર્થ. હમ ૦ ૨
- સમરત સરત બહુત નિજ મતમર્થ, તે કહુ ન વર્થ કાંવમર્થ;
આપહીમર્થ અપની શ્રદ્ધ પ્રખટી, કહા જોરકે તાનમર્થ. હમ ૦ ૩
- પદ પદકેઈ રિગવત પરકું, કષ્ટ 'આપ અવધાનમર્થ;
આપકું આપ રિગવત નાહી, ભેદ ન જાન અજાનમર્થ. હમ ૦ ૪
- ધારન ધ્યાન સમાધિ જોરસ, સંધમ ન રહર્થ ધ્યાનમર્થ;
વાચક જશ કહર્થ મોહ મહાજટ, છતિ લીજો મયદાનમર્થ. હમ ૦ ૫

॥ કૃતિ શ્રી ગીતા ॥

સંવત ૧૭૪૮ વર્ષે આશ્વ શુદ્ધ ૧૩ દિને '૫' વનજી લખીત' હુબપુર મધ્યે લખીત' ॥

કલ્યાણમરુત : શુભ' લખતુ : શ્રી લખવંતજી સત ॥

૧.—'સુન્દરવેદી'માં આપેલી સાચીની પ્રામાણિકતા માટે અન્ય ઉદ્ધેષોએ મોટો વિસ્વાદ જોયો છે, અને તેથી તે માહેલી બીજી હકીકતો પ્રામાણિક હશે કે કેમ? એવી સકલ સંદેહે થઈ આવે છે. પરંતુ ઉપરનો મહત્ત્વનો ઉદ્ધેષ જૂન જ માર્મિક છે અને સુન્દરવેદીમાં જણાવેલી અદ્વૈતવાદની વાતને મજબૂત ટોચ આપે છે. તો સું સુન્દરવેદીમાંની સાચો, સુન્દરવેદીની સમગ્ર હકીકતને અપ્રામાણિક ઠગવવા કોઈએ ફેરવી હતી જતી ?

શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથ સ્તવન

(૨)

હિતકારી તે હિતકારી, ગોડીપાસ પરમ ઉપકારી રે,
 તોરી મૂરતિ મોહનકારી રે, તે તો લાગઈ મુઝઈ ખ્યારી રે ॥ ૧ ॥
 વાહઈ છમ ચંદ ચક્રોસ રે, છમ વંછઈ ઘનનઈ મોરા રે,
 છમ વાહઈ ગજનઈ રેવા રે, વીમ વંહાહઈ મુઝ તુઝ સેવા રે ॥ ૨ ॥
 જે સાહિબ ચતુર સનેહી રે, તેહેસ્થૂં વાત અગોચર ઠેહી રે,
 સચુલુસ્થૂં તિહુ પરિમિલિઈ રે, છમ સાકર દૂધિં બલિઈ રે ॥ ૩ ॥
 જે તુઝ શુભ મઈ ચિતિ પારિયા રે, તે તો બઈ નવિ વીસારિયા રે,
 સૂઠલુઈ પલિ સાંભરિવાઈ રે, પરના શુભ ચિતિ ન મુઠાવઈ રે ॥ ૪ ॥
 મમ-માતૃ-મનોભાવ હલિયા રે, પર મુર તો સવલા મલિયા રે,
 તેહના શુભ જે મુખિ ભાખેઈ રે, તે તો દષ્ટિસગ નિજ દાખઈ રે ॥ ૫ ॥
 બિહૂંમાંહિ ઇક અધિકાઈ રે, પરખંતાં મુઝ મનિ લાઈ રે,
 તુઝ વચનઈ સવલું સાચું રે, પર વચનઈ સવલું કાચું રે ॥ ૬ ॥
 ભણેા તિમ જગત બણેા રે, મુઝ મનિ તો તુઝ મુઠાણેા રે,
 સરવંત્રી નયની વાણી રે, તુઝ વિહુ અવલઈ નવિ બાણી રે ॥ ૭ ॥
 ગાજ અમિય ઘનાઘન વૂઠ રે, સમકિતહી સુર તુઠ રે,
 નિજ કરિ ચિંતામણિ આપેા રે, જે મઈ તુઝ દરશન પાપેા રે ॥ ૮ ॥
 સાહિબ તુઝ અસ્થ કરીજઈ રે, સેવક જીપરિ હિત ડીજઈ રે,
 વાચક જશ કહેઈ અવિધારે રે, ભવસાચર પાર જિવારે રે ॥ ૯ ॥

॥ ઇતિ શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથ સ્તવન સંપૂર્ણ ॥

સમાપ્ત ॥ શ્રી ॥

શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય અને તેમણે લખેલી હાથપોથી

ન ય ચ ક

[ભે. પૂ. મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયશ મ.]

જૈન ધર્મમાં પાસે આજે જે જ્ઞાન સંગ્રહો અને તેમાં જે વિશાળ પ્રકારસિ વિજ્ઞાન છે તે આજે એના વિશિષ્ટ ગૌરવની વસ્તુ છે. અને અલભ્યને જણાવવા જે ઉત્પન્ન કરે તેવા અને તેટલા વિશાળ છે હજારોની સંખ્યામાં વિનાશના મુખમાં જવા છતાં વ આજે જૈન મુનિવરો અને જૈન મુદ્રકશ્રીસંઘોની નિષ્ઠામાં જે મથ સંગ્રહો છે તેની ધર્તા ધર્તા જણ સંખ્યા કલ્પવામાં આવે તો તે જણ લગભગ પંદરથી વીસ લાખ જેટલી છે. આ બધા જ્ઞાન બંધારોમાં માત્ર જૈન પ્રથા જ છે તેમ નથી પણ તેમાં ભારતીય જૈન-જૈનેતર વિવિધ પ્રકારના સમગ્ર સાહિત્યનો સંગ્રહ છે કોઈ એવી સાહિત્યની ક્ષિપા બાગે જ હશે જેને લગતા પ્રથા આ સંગ્રહોમાં ન હોય આ સંગ્રહોની મહત્તા જ એ છે કે તે માત્ર સાપ્રદાયિક પ્રથાની સીમામાં જ વિરમી જતી નથી, પણ તેમાં વૈવિધ્યપૂર્ણ ભારતીય વિશાળ સાહિત્ય રાસિ છે. જૈનેતર સંપ્રદાયના એવા સેકંડ પ્રથા આ સંગ્રહોમાંથી મળી આવ્યા છે. જેની પ્રાપ્તિ તે તે સંપ્રદાયના સંગ્રહોમાંથી પણ નથી થઈ. આ તે બધા જૈન સંપ્રદાયોમાં સંપૂર્ણપણે અવલોકન થવું જ નથી, તે છતાં તેની વિવિધતા અને વિશાળતા વિદ્વાનજાને દમ કરી દે તેની પુરવાર થઈ છે, પરંતુ બધારે આ સમગ્ર જ્ઞાનબંધારોનું અવલોકન અવસ્થિત રીતે કરવામાં આવશે ત્યારે તેમાંથી એના સાહિત્યસાસિ પ્રાપ્ત થશે કે જ્યારે મુખ્ય બની જશે, એવી આ નક્કર વાત છે જૈન મુનિવરો અને જૈન શ્રીસંઘોની આજે જે અનિવાર્ય ફરજ છે કે પોતા પોતાના અધીનમાં સ્થેલા જ્ઞાનબંધારોનું સમગ્રભાવે સ્ક્રીપ્ટ અવલોકન કરે આટલું પ્રાસંગિક જણાવ્યા પછી આજે પ્રસ્તુત સ્મારક પ્રથમાં ગચ્છાદિ પ્રથાના પાનાઓનું જે પ્રતિબિંબિત આપવામાં આવ્યું છે તેનો પરિચય બહી કરાવવામાં આવે છે

તત્કાલિન જૈન દ્વારકાવસીઓના નામથી પણ યોગ્યતામાં આવે છે જે સ્થાનિક આચાર્ય શ્રીમદભસવાદિ વિરચિત છે જૈનદાર્શનિક આચાર્યો અને જૈન પ્રજા આ આચાર્યને “વાદી” તરીકે યોગ્યપે છે. આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્ર સિદ્ધહોમ બાહરણમાં સ્તુત્યોદ્ગરેણ સ્તુત્યાં મહાવિદ્યા તાર્કિકા, તસ્માન્ને હીનાઃ એમ મહાવાદી આચાર્ય માટે જણાવ્યું છે

જૈનદાર્શનિક ક્ષેત્રમાં સંખ્યાતિકર્ક અને નયમયકે જે બે પ્રવૃત્તિ સ્થાન ધણુ ગૌરવવસ્તુ છે. આ બંને વ પ્રથાનું સંશોધન અને સંપાદન એ પ. શ્રીમુખવાલજીના જીવનનું મુખ્યભાગ હતું. પરંતુ સંખ્યાતિકર્ક પ્રથાનું સંશોધન અને સંપાદન પ. શ્રી બેચરસસ દેસીના સહકારથી થઈ પછી નયમયક પ્રથાનું સંશોધન અને સંપાદનની વાત ઠેટલાક સંયોજોને લીધે ત્યાં જ વિરમી થઈ ત્યાર પછી જે પ્રવૃત્તિ સંશોધન અને પ્રકાશન માધ્યમ ઓરિએન્ટલ સિરિઝ વર્તી પૂનાપાદ શ્રીઅમરવિજયશ મહારાજના વિદ્વાનશિષ્ય કવિ શ્રીચતુર્ગિજીએ હાથમાં લીધું તેનો પ્રથમ ભાગ બહાર પાડે તે પહેલાં આ આજે પ્રથા સંશોધન અને સંપાદન સ્વચ્છ અવધૂરિ સાથે પૂર્ણ આચાર્ય મહારાજ થી વિજય હિંમત્સરિજીએ સ્વતંત્ર રીતે કરવા માંડ્યું. પરંતુ બધાંથી

* શ્રીમદ્વાળીર વિદ્યાવપના આ. શ્રી. વિજયવલ્લભસરિ સ્મારકમ કચાથી કલ્પિત.

નયમક્રમથી સંશોધન અટકવું હતું ત્યારથી એ ગ્રંથનું વિશિષ્ટ સંશોધન અને સંપાદન થાય એ વાત મારા હૃદયમાં વસી જ હતી, પ્રયત્ને પ્રયત્ને એ વિશે વિચાર પણ કરવામાં આવતો જ હતો, પરંતુ ત્યાં સુધી એ અથવા વિશિષ્ટ સંશોધનને કયોય બાર સમયપસું કીધાનાર વિદ્વાન કે વિદ્વાનો ન આવ્યા ત્યાં સુધી હું કશું કરી શક્યો નહિ. તેમ છતાં ૫. શ્રી સુખલાલજીના કહેવાથી અને મુનિવર શ્રીજીબૃજવિજયજી અને તેમની ચમત્કારિક મુશોરખતાનો પરિણમ ગ્રંથો મળ્યા હતા એટલે તેમની હું તોષ કરતો જ હતો કે એ સહાનુભાવ કામ્ય છે. અને કેના પરિવારના છે? ત્યાં જ અશુધાર્થો એવ વરસી પડે તેની ભય અચાનક મને ખુંદ જાગૃતિવળવળતો એક વત્ર આજે હું જે શહેરમાં અને જે સ્થાને રહું છું ત્યાં મળ્યો. મેં એ ધર બેઠાં આવેલી જ્ઞાનમગ્નને વધાવી લીધી અને નયમક્રમ સહાયતાના સંશોધન અને સંપાદનનો બાર તેમના ઉપર નાખ્યો અને તે સાથે તેને લગતી દરેક બાબ સાચી પૂરી પાડવાની જવાબદારી મારી અદ્ય-સ્વયં શક્તિ અનુભાર મેં પણ સ્વીકારી.

ગામઠવાઝ ઓસ્ટ્રોન્ટલ સિસિલ અને પૂલપાદ આચાર્ય મં. શ્રીવિજયભિલ્લિચરિત્ર મહારાજ તરફથી આ ગ્રંથનું કાર્ય થાયુ હોવા છતાં આ ત્રીજી પ્રકૃતિ આદરવાના મૂળમાં ખાસ કારણ એ છે કે પ્રસ્તુત મહાર્જિ કે અથવા સંશોધન કરતાં જે સમયવા બળવાની ભોંઠે તેમજ તે સાથે આજે ઉપલબ્ધતાના આપકે સામગ્રીનો જે રીતે ઉપયોગ થયો ભોંઠે એ, જેમણી એક પણ કરી શકે તેવી સહયતા તેમાં ન હતી એ જ કારણસર આજે મહાર્જિના વ્યય અને મહાર્જિના સાધ્ય આ કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથના સંશોધન માટે કેટલી અને કેવી વિપુલ અને મહત્વની અલભ્ય-દુર્લભ સામગ્રીને ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેની તોષ સેવાનુ આ સ્થાન નથી; એટલે એ વાતને અહીં જતી કરીને માત્ર એ બધી સામગ્રીના ઉપર કળા મગને તેવી જે અતિ સાચી પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો આ સ્થાને ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

પ્રસ્તુત નયમક્રમ અથ, કે જે જાનનગરથી શ્રી જૈન આત્માનાં સલા તરફથી પ્રકાશિત થશે, તેના સંશોધન માટે અને જે અનેક પ્રાચીન પ્રતિભો એકત્ર કરી હતી તેમાં બનારસના ખતમગ્નજી મહાર્જિના ચતિવર શ્રીહીરામજી મહાર્જિના મંદિરની અને પૂલપાદ આચાર્ય મહાર્જિના શ્રીરંગવિજયજી મહાર્જિના મંદિરની પ્રતિભો પણ સામેલ છે. એ પ્રતિભોના અંતમાં જે પુષ્પિક છે તે જોતાં ખાતરી થઈ હતી કે હાલનાનયમક્રમ અથની એક પ્રતિ પૂલપાદ ન્યાયવિચારક ન્યાયચાર્ય મહારાજાશ્રી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેમના સહકારી મુનિશ્રીએ ગળાને લખી હતી. આજે બાબુવા - જોવાલા આવેલી નયમક્રમ અથની પ્રાચીન અર્વાચીન હાથપેથીએઆથી માત્ર જાવનગર ચીત્રકના જાનકાદારની પ્રતિભે આદર કરતાં બાહીની બધી જ પ્રતિભો, એ ઉપાખ્યાયજીએ લખેલી પ્રતિભો જે નાહ્યો છે આ બધી નહ્યો. લેખકોના હાથથી એટલી બધી દૃઢ અને વિકૃત થઈ ગઈ છે કે જેથી આ ગ્રંથના સંશોધનમાં લાગી જ અન્યથો કોમી શામ આ સ્થિતિમાં પ્રસ્તુત અથના સંશોધનમાં પ્રશ્નાસુકતા વધે એ માટે ઉપાખ્યાયજી મહારાજને લખેલી મૂળ પ્રતિભે રાધી કાઢવા માટે હું સદાય સચેત હતો. પણ તે પ્રતિ કપાલથી હાથમાં ન જ આવી

પરંતુ જૈન શીરમજી કહે, પ્રસ્તુત અથના સચિ વિદ્વાનોના કહે કે પ્રસ્તુત અથના સંશોધન પાછળ રાત્રિવસ અચ્ચાન પરિત્રમ સેવનાર મુનિવર શ્રી જાગૃતિવળવળતા કહે, મહાર્જિઓદયનુ જમી ઉઠે કે જેથી મારા પ્રયે પૂલપાદવર્ણી ચિત્રાલયની વર્તિકા અને સદા ય મારી સાથે રહેતાં — પૂલપાદ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી જ્ઞાનમૂર્તિ શ્રીહૃંસવિજયજી મહાર્જિના પ્રતિભે પન્નાસ મુનિવર શ્રીરંગચિક્રવિજયજીએ આ વર્ષે દેવસાના પામના ઉપાધ્યક્ષના પન્નાસજી મહારાજ શ્રીમહેન્દ્રવિજયજી મહાર્જિના જ્ઞાનજાગરને જોવાનો ઉપક્રમ તેમના સ્થિત શ્રીહૃંસવિજયજીનો ઉદ્દેશ્યથી કર્યો આ ઉપક્રમથી એ જ્ઞાનકામરૂં અવલોકનકરતાં ૫. શ્રીરંગચિક્રવિજયજીના હાથમાં શ્રીયશોવિજયજી મહાર્જિના ગણુ અવધ્ય મર્યો તેમના પોતાના જ હસ્તાક્ષરમાં પ્રાપ્ત થવા અને તે તેમજી મને અપ્યા.

એમાં એક વાદમાત્ર નામનો અથ (છપાયેલ વાદમાત્રથી જુદો), જીભે વીતરાણોત્ત જાદમપ્રકારવૃત્તિ (સ્વાદ્વાવરહસ્ય) અનિમ શ્લોક વ્યાખ્યા અપૂર્ણ પર્વત અને ત્રીજો મહાવાદી અધ્યયનરચિત નવમક અથની પ્રતિ એ રીતે તથા અપૂર્ણ અથો અને વ્યાખ્યા આ ત્રણેયોની વચ્ચે અથની પોથી જોતાં અને હવેથીમાંય અકરી અથ અને અપૂર્ણ સ્વર્ગીય આનંદનો અવશ્ય અનુભવ થયે.

આ પ્રતિના અંતર્માં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જે પુષ્પિત આવેથી છે એ તો વર્ષો પહેલાં ભાવનગરથી પ્રસિદ્ધિ પામતા 'શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ'માં યુનિ થી જાળવિભવજીએ પ્રસિદ્ધ કરી જ દીધી છે તે છતાં પ્રસ્તુત સ્મારક અથમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજની જે પોથીના પ્રતિગિથને સાક્ષાત્ જોનારા સંસ્કૃત ભક્ત વાચકોને અતૃપ્તિ ન રહે તે માટે એ વ્યાખ્યા પુષ્પિત અર્થો વ્યાખ્યામાં આવે છે. —

પ્રતિષ્ઠિતસિદ્ધિવિજયજગન્મુર્ત્યસ્વસિદ્ધિજગદ્પ્રતિષ્ઠિત ચક્ષુસ્કમિદિ ॥૪॥ इति श्रीमन्नारायणविष्णुसामयवाचकत-
नवमकस्यુત્તમ समाप्तम् ॥૪॥ अथान १८००० ॥

ચાલક પુસ્તકે ૬૬ ટાઇપ લિખિત મળા ।

વડિ કુદમશુદ્ધ વા મમ રોષો ન રીચે ॥૧॥

સવર્ ૧૦૧૦ થર્મ પોષમદિ ૧૨ દિવે ડીપસત્તમ નગરે ॥ ૫૦ ડીયચવિજયેન પુસ્તક લિખિત ।
હમ મનુ ॥

હવેકાનકોરેઓ । મૂલકેઓ વિશેષત ।

કહેન લિખિત શાસ્ત્ર યજ્ઞેન પ્રતિપાક્ષેત્ ॥૧॥

મમ્પ્રતિષ્ઠિતીમા । રક્ષિત્ત્ર જગોમુક્તી ।

કહેન લિખિત શાસ્ત્ર યજ્ઞેન પ્રતિપાક્ષેત્ ॥૨॥

પૂર્વ ૫: યજ્ઞવલ્કય જ્ઞાના ડીપસત્તને વાનિત ॥૪॥

નારદોડ્યે રવિતો । રાખે ડીવિલ્કયવેલપૂરિષ ।

સમૂય વૈરસીયા— । મયિકનામિ પ્રકટનામિ ॥૧॥

વિભુષા ડીનયવિલ્કયા ગુણો અયસોમ પશિયા ગુણિય ।

વિભુષાષ છામવિજયા યજ્ઞોડપિ ચ કીર્તિરત્નાવ્યાઃ ॥૨॥

તત્ત્વવિલ્કયમુન્યોડપિ પ્રવાસનત્ત સ્વ કુર્વેતે સિચ્ચે ।

સદ્ રવિવિલ્કયૈર્નિર્ભરંરક્ષિત્ત્વ યજ્ઞોવિલ્કયસિદ્ધિપ: ॥૩॥

પ્રથમપ્રાસમેત । રક્ષા ગુણ્વતિ સમ્ભવા વાદ ।

ગુણમસરત્ત્વવિહિતા । હુર્વનદકૂ વીક્ષતે નૈમ ॥૪॥

તેઓ વમસ્તદીયાન્તુને મુખાસ્તેહુ મે દયા મુક્તિઃ ।

મનસ્સત્ત વેદ્યે વિનયત્તોડમન્નાર્થે વે ॥૫॥ જગોત્તુ ॥

સમ્પ્રત્યક્ષમુચે । જોલૈન્ન પૂરિતે પ્રથઃ ।

કર્ણાવૃત્ત યજ્ઞિયા વર્ણતિ વરિત્ત પવિત્રમિદ ॥૬॥ શ્રી ॥

આ પુષ્પિકામાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે— “પ્રસ્તુત હાથપોથી પાટલમાં વિ સં. ૧૭૧૦માં લખી ॥ એ લખવા પહેલાં ઉપાધ્યાય શ્રીવલ્લભવિભવજી મહારાજે આ વ્યાખ્યા અથ પાટલમાં વાચી લીધી

હતો અને ત્યારપછી શીતલવિનયજી મહારાજ, શીલવસોત્રપદિત, શીલોત્તમવિનયજી મહારાજ, શી કીર્તિનગરણી, શીતલવિનયજી, શીલવિનયજી પદિત અને ખુદ શીલોત્તમવિનયજી મહારાજ, એમ સાત મુનિવરોએ મળીને ૧૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ આ મહાકાવ્ય રાસની ચાત્ર એક પંખવાડીઆમાં — ૫૨ દિવસમાં પોથી લખી છે — નકલ કરી છે."

આ અથની નકલ કરવા માટે આટલી બધી ઉતાવળ કરવી પડી એ એક નવાઈ જેવી વાત છે. શું જેમની પાસે આ વિશ્વ અથની પ્રતિ હશે તેમણે આવી ફરજ પાડી ? કે શું ? — એ એક કામઠો જ છે. અરુણ આ અથ કેટલા મહત્વનો અને જૈન ઇતિહાસકાવ્યના અને જૈનકાવ્યના આધાર તત્તર છે ? એની પ્રતિતિ આપણને એકલાથી જ થાય છે કે શીલોત્તમવિનયજી જેવાએ આ અથની નકલ કરવાનું કામ હાથ ખરું.

પ્રસ્તુત પ્રતિને લખવામાં જે સાત મુનિવરોએ ભાગ લીધો છે તેમના અક્ષરો બ્યક્તિવાર પારખવાનું કામ નથી આ લખાણમાંથી આપણે માત્ર શીલોત્તમવિનયજી મહારાજ અને તેમના ગુરુવર શી નય-વિનયજીના હસ્તાક્ષરોને પારખી શકીએ તેમ જીએ. આ અથમાં ૫૨ ૧ થી ૪૪, ૫૭ થી ૭૬, ૨૫૧ થી ૨૫૧ અને ૨૬૧ થી ૨૬૪ એમ કુલે ૭૩ પાના શીલોત્તમવિનયજીએ લખેલા છે. એના અક્ષરો ઝીણા હોઈ એકદર ૪૫૦૦ થી ૪૮૦૦ જેટલી શ્લોકપ્રમા થાય છે. શીલોત્તમવિનયજી મહારાજ ૫૨ દિવસમાં મોક્ષસાધકાર્થ આટલું બહુ લખી શકે, એ એમની લેખનકળા વિષયક સિદ્ધાંતતાનો અપૂર્વ નમૂનો જ છે અને એ સૌ કોઈને અશ્વર્થચકિત કરે તેવી હકીકત છે.

પ્રસ્તુત પ્રતિનાં કુલે ૩૦૯ પાનાં છે. તેમાં ૧૬૬૦૦નાં લખાણનો કોઈ ખાસ મેળ નથી સૌએ પોતાની હથોડી પ્રમાણે લીટીઓ લખી છે છતાં મોટે ભાગે ૧૭ થી એકઠી નથી અને ૨૪ થી વધારે નથી. પ્રતિની લ વાઈ-પહોળાઈ ૧૦x૪૫ ઇંચની છે. ૩૦૯ માં પાનામાંના અતિમ ૭ શ્લોક પ્રમાણુ મુખિકા શીલોત્તમવિનયજી મહારાજે લખેલી છે.

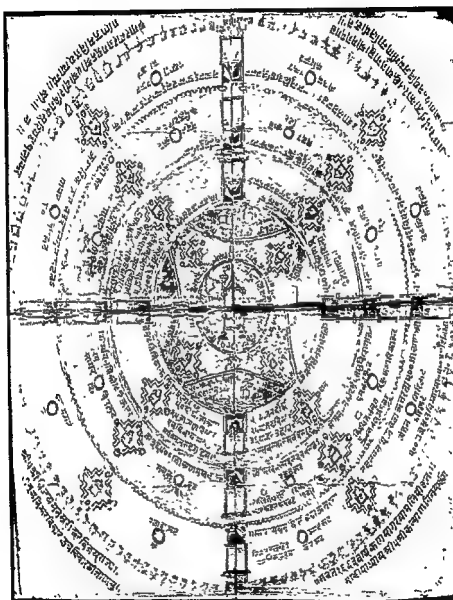
અતિમા એક વાત જણાવીને આ વક્તવ્ય પૂરું કરવામાં આવે છે. આજે આપણને નયથક અથની જે પ્રાચીન — અર્વાચીન પોથીએ મળે છે અને શીલોત્તમવિનયજી મહારાજના હાથની જે પોથી મળી આવી છે તે માત્ર નયથક અથ ઉપર આધાર્ય શીલોત્તમવિનયજી — મણિ — કુમારમણે રચેલી દીકા માત્ર જ છે. આજે જૈન શીલોત્તમ ભાગસિવાસની વિસ્તેરતા છે કે આત્મા શી અક્ષરપદિ પ્રણીત એ મૂલ્યવાન વચ્ચક અથની નકલ આજે કયાં ભવિષ્ય આવશે નથી આ અથની હાથપોથીને શોધી શકનાર ખરેખર જૈન જગતમાં નહિ પણ સમસ્ત વિદ્વાનજગતમાં સુદાં દેવીશ્રીઆથી ચમકતો મણિ, મનારો અને પૂમશી

★

કિયાનું અસ્તવ

જેસે પામ કોઈ શિર બાધે, પહિરેન નહિ લગાડી,
સદગુરુ પાસ કિયા બિલુ માંજે, આગમ બાત ત્વં બેાડી.

—૭૫૦ શી યશોવિનયજી

न्यायविशारद न्यायाचार्य उपाध्याय श्रीमच्छेवियजी महापात्रज्य जीवनरत्नानी विचारण्यामा अभूतपूर्व प्रकाश पाउणे
वि. सं १९६३ मा चोपरावेली ऐतिहासिक वलयट

[मुनि श्री चरोविषयजीना सप्रहमार्गी]

અન્ય વિષયક નિબંધો

વિભાગ બીજો

નોંધ—અહીં પૂર્વે ઉપરોક્ત લખવાનવા છતાં-અવનને સ્પર્શતા હોષિ-નિશ ધોરે પ્રથમ વિદ્યામ પૂર્ણ થાય છે. શીમદર્શી છવન-અજ્ઞા છપર મુજસમેલી સિવાય કઈ વિસિષ્ટ સાહિત્ય તૈયાર ન હોવાનાં કારણે તેમ જ તે અગતીના વ્યયુક્તિઓ ખજુ અજ્ઞા હોવાથી, સમ પ્રસંગે સચિત્તિએ હોષે। યદિ ને વિન તિ કહેલી તેમાં સમ- છને જ તેઓશ્રીના છતાં સિવાયના અન્ય વિષયો છપર ખજુ રાજી સમયે તેણે અજ્ઞાવેણું, એ વિન તિને। સમયર કીને વિદ્વંત હોષકેણે યોગ્યાવેણા નિશ ધોરે। બીજે વિદ્યામ અહીંથી સજ થાય છે.

—સંપાદક

अरुणन्महेन्द्रो मथुराम्—

[लेखक— डॉ. वासुदेव शरण अग्रवाल, काशी विश्व-विद्यालय]

(Dr. Vasudeva Saran Agrawal)

जैनग्रन्थाकरण सूत्र २।२।९२ (अनघतने क्व्) की अभयनन्दि विरचित महावृत्ति में लिखा है—

‘परोक्षे लोक विज्ञाते प्रयोक्तुः शुक्पदूर्ध्वनत्वेन-दूर्ध्वनविषये क्व् वक्तव्यः । अरुण-
न्महेन्द्रो मथुराम् । अरुणद् यवनः साकेतम् ।

इस उल्लेख को पढ़ते ही पतञ्जलि के महाभाष्य के अन्तर्गत निम्नलिखित प्रकरण ध्यान आता है—

(वार्तिक) परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दूर्ध्वनविषये ।

(भाष्य) परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दूर्ध्वनविषये क्व् वक्तव्यः । अरुणद्वयवनः
साकेतम् । अरुणद्वयवो मध्यमिकाम् । (महाभाष्य, सूत्र ३।२।१११ अनघतने क्व् ।

यह स्पष्ट है कि यहां जैनग्रन्थाकरण के रचयिता ने उसी विषय की चर्चा की है जिस पर कात्यायन का वार्तिक और पतञ्जलि का भाष्य है और यह भी सम्भव है कि महावृत्ति के कर्ता अभयनन्दि के सामने उदाहरण लिखते हुये पतञ्जलि की सामग्री उपस्थित थी । ‘अरुणद्वयवनः साकेतम्’ उदाहरण-दोनों में समान हैं । शेष दो उदाहरण भिन्न हैं । इस प्रकार यहां तीन ऐतिहासिक घटनाओं का उल्लेख है—

पतञ्जलि { १—अरुणद् यवनः साकेतम् ।
 { २—अरुणद् यवनः मध्यमिकाम् ।

अभयनन्दि { ३—अरुणन्महेन्द्रो मथुराम् ।

‘यवन ने साकेत और मध्यमिका पर आक्रमण करके उन दो नगरों पर घेरा डाला । महेन्द्र ने मथुरा को छेड़कर उसका घेरा डाला ।’ व्याकरण के नियम के अनुसार ये तीनों लोकों में प्रसिद्ध ऐतिहासिक घटनाएँ (लोकविज्ञात) होनी चाहिये । दूसरी शर्त यह भी कि जो व्यक्ति इस वाक्य का प्रयोग करे वह उस काल में जीवित हो, जब ये घटनाएँ घटीं, क्योंकि घटनाएँ उसके समकालीन होनी चाहिये । पतञ्जलि ने जब साकेत और मध्यमिका पर यवन-आक्रमण का उल्लेख

किया तब वे इन लोकविज्ञात घटनाओं के समकालीन थे। ऐतिहासिकों का मत है कि यवन राजा मीनंडर ने पंजाब या मद्रदेश की राजधानी श्याकल पर अधिकार करके पूर्वी भारत की ओर एक अभियान किया और वह बढ़ता हुआ साकेत और पाटलिपुत्र तक चला गया। पर वहाँ वह स्थिर न रह सका। किसी कारणवश वह शीघ्र ही पाटलिपुत्र से वापिस लौटा। इसका एक कारण यह कहा जाता है कि कलिंगराज महामेघवाहन स्वारकेल ने मगध पर जो अभियान किया था उसके भय से यवनराज दिसित मथुरा की ओर लौट गया। यवनों का यह अभियान पुष्यमित्र हुंग के समय में हुआ था। उस समय पतञ्जलि जीवित थे। अतएव सूत्र पर लिखते हुये उन्होंने अपने समय की 'आसों देखी' (प्रबोद्धदर्शनविवेच) लोकप्रसिद्ध घटना का उल्लेख कर दिया। वस्तुतः पतञ्जलि ने यवनों के दो अभियानों का वर्णन किया है। एक पूर्वी जो साकेत की ओर हुआ था, और दूसरा दक्षिण-पश्चिमी, जो मध्यमिका नगरी की ओर हुआ था। मध्यमिका चित्तौर के पास नगरी स्थान है जहाँसे प्राप्त शिवि खनवद के पुराने सिकों पर 'मसमिका' नाम पाया गया है। मध्यमिका और मसमिका एक ही हैं। इससे निश्चित है कि यवनों का एक हमला दक्षिण की ओर हुआ जिसमें यवन-सेना तीर की तरह देश के भीतर घुसती हुई चित्तौड़ तक पहुँच गई थी। दक्षिण-पश्चिम का अभियान अरसोसिया (हरद्वती) या अरसगढ़ाव प्रदेश की ओर से बढ़कर पाटल (दक्षिणी सिन्ध), और सुराष्ट्र पर अधिकार करता हुआ सिगर्विस् तक पहुँच गया था, जिसकी पहचान श्वजमसी या साबरमती के काँठ से की जा सकती है, जिसका प्राचीन नाम 'बहुगर्त' देश भी था (कैम्ब्रिज हिस्ट्री १।५४२) यूनानी इतिहास लेखक स्त्राबो ने लिखा है कि मीनंडर और डिमिट्रियस दोनों ने, यवनों के ये अभियान किये थे। ज्ञात होता है कि मीनंडर यवनराज था जिसकी अध्यक्षता में डिमिट्रियस ने सेना का संचालन किया। लोक में ख्याति यही हुई कि मीनंडर ने ही विजय की। इसी प्रसंग में डिमिट्रियस ने सिन्ध-सौवीर देश में द्वात्रासिमी नगरी की विजय की स्थापना की, जिसका उल्लेख काशिका (४।२।७६) में आया है।

भारतीय साहित्यमें भी इस यवन अभियान की गूँज पाई जाती है। रामायण संहिता के युग-पुराण अंश में लिखा है :—

ततः साकेतमाक्रम्य पाञ्चाला [२] माधुरांस्तथा ।
यवनान् च सुविक्रान्ताः प्राप्स्यन्ति कुसुमज्जम् ॥
ततः पुष्पपुरे प्राप्ते कर्कमे प्रथिते हिते ।
आकुलाः विषयाः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥
मध्यदेशे न स्थास्यन्ति यवना युद्धदुर्मदाः ।
तेषामन्योन्यसंभावाद् भविष्यन्ति न संशयः ॥
आत्मचक्रोत्थितं घोरं युद्धं परमदारुणम् ।
ततो युगवशात्तेषां यवनानां परिक्षये ॥

इसमें स्पष्ट कहा है कि 'सुविक्रान्त यवन साकेत, पाञ्चाल और मथुरा को आक्रान्त करके उन्हें अपने अधिकार में लाकर, कुसुमम्बक पाटलिपुत्र तक पहुँच जायेंगे। वहाँ वही मारामारी होगी और समस्त देश आकुल हो उठेगा। किन्तु युद्धदुर्मद यवन मध्यदेश में ठहर न पावेंगे, क्योंकि आपसी स्वर्षा से (अन्योन्य संघावाद) उनके अपने ही मंडल में घनघोर युद्ध छिड़ जायगा, जिसके कारण वे मध्यदेश से हटने पर बाध्य होंगे।

इस वर्णन में यवनों द्वारा साकेत और मथुरा पर आक्रमण करने का स्पष्ट उल्लेख है। वही छोकप्रसिद्ध घटना व्याकरण के निम्नलिखित दो उदाहरणों में कही गई है—

अरुणमहेन्द्रो मथुराम् । अरुणश्च यवनः साकेतम् ।

जैनेन्द्रमहावृत्ति के लेखक अभयनन्दि के सामने कोई अति प्राचीन अनुश्रुति विद्यमान थी, जहाँसे शुंगकाल की ऐतिहासिक घटनाओं के ये उदाहरण उन्होंने लिये। व्याकरण के नियम के अनुसार तो लेखक को अपनी समकालीन घटना के उदाहरण देने चाहिये, जैसा—हेमचन्द्रने 'ख्याते दृश्ये' सूत्र (५।२।८) पर स्वोक्त छवुवृत्ति में 'अरुणत् सिद्धराजोऽवन्तीम्' लिखकर किया है। किन्तु अभयनन्दिने इसकी उपेक्षा करके दो टुकड़ाही प्राचीन उदाहरण ही रस लिए। उनके सामने ये इस प्रकार के व्याकरण नियम के लिये सर्वाभिपिक्त उदाहरण की तरह विद्यमान थे। अभयनन्दि ने कहाँ से ये उदाहरण लिये यह तो हमें समय विदित नहीं, किन्तु इनमें 'अरुणमहेन्द्रो मथुराम्' उदाहरण अत्यन्त महत्वपूर्ण है, जो किसी प्राचीन टीका में पढ़ा रह गया होगा। इस उदाहरण में ऐतिहासिक तथ्य यह है कि यहाँ यवनराज मीनन्धर के पूर्वी अभियान के प्रसंग में मथुरा पर अधिकार कर लेने का उल्लेख है। इसका मूलपाठ मेरी समझमें इस प्रकार था—

अरुणमहेन्द्रो मथुराम् ।

अर्थात् मेनन्ध ने मथुरा को आक्रान्त किया। मीनन्धर के सिक्कों पर उसके नाम का भारतीय रूप खरोष्ठी लिपि में मेनन्ध ही मिलता है। पीछे के किसी लेखक ने 'मेनन्ध' नाम से परिचित न होने के कारण अस में पढ़कर 'महेन्द्र' पाठ बना दिया। मेरी दृष्टि में मूलपाठ मेनन्ध निश्चित ही है। साकेत का यवन आक्रमण और मेनन्ध द्वारा मथुरा का आक्रमण—ये दोनों उदाहरण एक ही कोटि के हैं और ब्रह्मानी राजा मीनन्धर के पूर्वी भारत पर चढ़ाई के स्मारक हैं।

बहुत कुछ सम्भावना यही है कि अभयनन्दि ने उदाहरणों का जो क्रम रक्खा है वही क्रम उस मूलग्रन्थ में भी था, जहाँसे उन्होंने अपनी सामग्री ली। उन्हें जैसा मिला, वैसा ही यथावत् रस लिया। यदि यह अनुमान सत्य हो तो इससे एक परिणाम और निकलता है। पूर्वी अभियान का नेतृत्व स्वयं यवनराज मेनन्ध कर रहे थे और मथुरा तक की चढ़ाई में स्वयं आप। मथुरा पर अधिकार कर लेने के बाद सम्भवतः वे स्वयं आगे नहीं बढ़े। आगे साकेत की चढ़ाई में सेनाका

नेट्रव उनके सेनानी डिमिट्रियस ने किया ज्ञात होता है और वही सेना पाटलिपुत्र भी पहुंची होगी। इसीलिए 'यवनराज दिमित' का नाम खारवेल के हाथीसुफा लेख में आया है, जैसा श्री जायसवालजी ने पढ़ा था।

इस अभियान के कुछ पुरात्वगत प्रमाण भी हाल में मिले हैं। मीनडर के सिक्के तो मथुरा में पहले से ही मिलते थे। इ.स. १९४० की खुदाई में काशी के समीप गंगा तट पर स्थित राजघाट नामक पुराने अवशेषों में यूनानियों की बहुत सी सिक्कों की मुहरें पाई गई हैं। उनपर देवी अर्थोना, देवता अपोलो, विजय की देवी नाइकी और हस्तयूलोज की मूर्तियां अंकित हैं। एवम् कुछ मुद्राओं पर किसी यूनानी राजा का मस्तक भी है, जो अभी तक ठीक नहीं पहचाना गया। इन मुहरों के राजघाट में मिलने की व्याख्या इसी प्रकार हो सकती है कि जब यवनसेना साकेत-विजय के बाद पाटलिपुत्र की ओर बढ़ी तो उनकी एक छावनी मार्ग में काशी के गंगाटट पर बनाई गई। वहीं ये मुहरें मिली हैं। इसमें तो सन्देह नहीं कि यवन-सेना ने काशी-राजघाट में ठीक उसी स्थान पर गंगा पार की, जहां आज भी राजघाट के पुल से रेल गंगा पार करती है। कुसुमध्वज पाटलिपुत्र के लिये यही आखिरी नाका था। प्राचीन काल से ही बिन्दिसार और अनात-शत्रु जैसे मगधराज काशी के इस नाके को अपने अधिकार में रखने के लिये उत्सुक रहते थे।

धर्मभांडी द्यावर्ग शोभा अक्षयतभांडि पञ्चर-उद्योदा
 धानभांडि अक्षयदान दुः, तपभांडि ये उद्येवु न दुः

x

x

x

स्तनतल्ली जिम पेदी, सार अक्षय पदु भूत
 श्वेदपूरवु सार छे, भवन अक्षे तेदुने तुक्ष
 सङ्ग सभय अक्षयतार, अक्षे पद पञ्च प्रभाष
 भद्रमुञ्ज-पञ्च ने जाले, यज्ञा सद्धित मुञ्जल

[चतुर्विंश]

[पञ्चपदमेडि गीता]

x

x

x

आध्यात्मतत्त्ववेत्ता श्रीमद् देवचंद्रजी—

[लेखक-श्रीयुक्त अमरचंद्रजी नाहटा]

जैन दर्शन के अनुसार विश्व ६ द्रव्योंका समूह है। इनमेंसे धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय व भाकाशास्तिकाय ये अरूपी अगम एवम् अनुमान प्रतीतिरूप हैं। काल औपचारिक द्रव्य माना गया है। शेष पुद्गलास्तिकाय व जीवास्तिकाय ये दो प्रतीतिमुल्लभ हैं। इनमें से पुद्गलास्तिकाय ही रूपी द्रव्य है, बाकी के सभी अरूपी हैं। मूलतः जड़ और चेतन दो में ही इन छहों द्रव्यों का समावेश हो जाता है। जीव के अतिरिक्त पाँचों द्रव्य जड़ के अंतर्भूत होते हैं। जीव भी अनादि काल से पुद्गलों के साथ रहा हुआ है इससे इसकी दो अवस्थायें मानी गई हैं। मूलतः जो उसका स्वरूपधर्म है उसे स्वभावदशा और पौद्गलिक संयोगों से प्राप्त दशा को विभावदशा कहा गई है। वस्तु स्वरूप का गहरा चिन्तन करने पर मनीषियों ने आत्मा के स्वरूप का अनुभव किया और उसकी वर्तमान विभावदशा के कारणों की शोध कर स्वभावदशा की प्राप्ति के साधन ढूँढ निकाले। जहाँ तक हमारी वृत्ति बाधमुक्त रहती है वहाँ तक आत्मअनुभव ठीक से नहीं हो सकता। अतः उन्होंने बाधदशा पौद्गलिक पदार्थों व उनके संयोग से होने वाले जीव के रागद्वेषादि भावों से सन्बन्ध घटाते रह अंतर्मुख होने पर ओर दिया है। उन्होंने अपने जीवन में जिस तत्त्वज्ञान की उपलब्धि चिरसाधना से की, जनता के हितार्थ प्रचारित किया। शरीर, इन्द्रिय व बाहरी पदार्थों से वृत्ति हटाकर आत्मा की शोध में लगना यही आध्यात्मिक भूमिका है।

आत्मा की शुद्ध अवस्था का नाम परमात्मा या सिद्धअवस्था है। साधारण जीव दहिरात्मा होते हैं उनका ध्यान धन, देह, गेह, कुटुम्ब परिवार आदि बाहरी पदार्थों में मुँधा रहता है। इसके पश्चात् जब आत्मा देहादि मिश्र आत्मा के स्वरूपप्राप्ति की ओर अग्रसर होता है तो उसे अन्तरात्मा कहा जाता है और साधना के द्वारा आत्मा की शुद्ध अवस्था प्राप्त कर ले जाती है तब परमात्मा कहा जाता है। जीवन के लिये परमात्मा स्वरूप ही लक्ष्य है। इस तत्त्वज्ञान का अनुभव व साक्षात्कार करने वाले अनेक आध्यात्मिक महापुरुष हो गये हैं। उन्होंने मिश्र मिश्र प्रकार व साधनों में से आत्मा की अनुभूति की और जीवों की रुचि व प्रकृतिभिन्नता को हृदयंगम कर विविध मार्गों को प्रचारित किया। लक्ष्य आत्मा की शुद्धावस्था-परमात्मदशा की प्राप्ति एक ही होने पर भी किसी ने भक्ति को प्रधानता दी, किसी ने योग को, किसी ने ज्ञान को। योग में भी हठयोग, राजयोग,

कर्मयोग प्रधान है। जैन दर्शन में ज्ञान एवं क्रिया दोनों के सम्मिलित को मोक्षमार्ग माना है। इस दर्शन के अनुसार प्रत्येक जीव स्वभावस्वरूप से परमात्मा है। उस अवस्था का तिरोभाव कर्मबंध के कारण हुआ है। कर्मबंध मिथ्यात्व अविरति कषाय और योग से होता है और संयम और तप द्वारा कर्मनाश होता है। कर्मनाश ही मुक्ति है—यही जीव का चरम व-परम लक्ष्य है—साध्य है।

५० महावीर के पश्चात् कुन्दकुन्द, धूव्यपाद, योगेन्द्र शुभचन्द्रादि अनेक आचार्य आध्यात्म ग्रन्थ प्रणेता हो गये हैं, जिनके ग्रन्थ सर्वत्र प्रसिद्ध हैं। आचार्य सिद्धर्षि ने रूपक के बहाने आत्म-तत्त्व को जो विशद स्वरूप चित्रित किया है वह अनुपम है। आ० उमास्वाति का प्रणामरति, हरिभद्रसूर के योगकिन्दु, योगवृद्धिसमुच्चय आदि ग्रन्थ मौलिक से हैं। आ० मुनिचन्द्रसूर का आध्यात्मकम्पदुम भी अच्छा ग्रन्थ है। सतरहवीं शती के उत्तरार्द्ध में कविवर बनारसीदासजी के समयसार ग्रन्थ का चारों ओर अच्छा प्रभाव विस्तार हुआ। १८वीं शती में मुछ्ठाण में कई श्रावक आध्यात्म रंग में रंगे हुए प्रतीत होते हैं। उनकी चर्चा का यही एक विषय था। उनकी आध्यात्म-रसिकताकी छाप मुछ्ठाण में चतुर्नास करने वाले रसियों पर पड़ती। मेरी धारणानुसार प्रस्तुत लेख में जिन आध्यात्मतावेषों का परिचय करवाया जा रहा है। उन पर भी उस वातावरण के प्रभावने अच्छा काम किया है।

१८ वीं शती के प्रारम्भ में मरत योगेशाज आनन्दधनजी की साधना मेढता में होना सर्वविदित है। उनकी चौबीसी एवम् पदों से जैन समाज तो सुपरिचित है ही, बनेतर विद्वान भी आपके प्रशंसक हैं। आनन्दधनजी की चौबीसी के वाद आध्यात्मतत्त्व रसित चौबीसी श्रीमद् देवचन्द्रजी की मानी जाती है। आपके समस्त ग्रन्थों की खोज कर आध्यात्म ग्रन्थ प्रणेता योगी श्रीबुद्धिसागरसूरजी ने श्रीमद् देवचन्द्र नामक दो बड़ी बड़ी जिल्दों में आध्यात्म ज्ञान प्रसारक मण्डल से प्रकाशित करने का निश्चय किया था। तदनुसार प्रथम भाग में श्रीमद् देवचन्द्रजी के आगमसार, नयचक्रसार, कर्मग्रन्थ व प्रश्नोत्तरादि ग्रन्थ प्रकाशित हुए हैं और दूसरे भाग में ध्यानचतुष्टय, द्रव्यप्रकाश, चौबीसी, बीसी, सख्यायादि पद्य रचनाएँ प्रकाशित हैं। ज्ञानसार टीकादि का भाग प्रकाशित नहीं हुआ, यद्यपि वे पहले संस्करण भी छप ही चुके हैं। मुझे आपकी अप्रकाशित कई रचनाएँ प्राप्त हुई थीं जिन्हें भतीत चौबीसी सूक्तनादि के परिशिष्टमें प्रकाशित कर दीया गया है। अप्रकाशित में दण्डक वालावबोध की नुकल हमारे संग्रह में है। सप्त-स्मरण की प्रति कई वर्ष पूर्व देखी थी, पर जिस संग्रह में देखी वह बिक्री हो इतलतः हो गयी। शायंरस नामक एक गद्य भाषाकृति के कर्ता एक प्रति के अनुसार श्रीमद् ही है, पर अन्य प्रतियों में इसका सूचन नहीं होने से संदेहास्पद है।

श्रीमद् देवचन्द्रजी का जन्म वि० सन् १७४६ में बीकानेर के निकटवर्ती किसी ग्राम में हुआ था। लखीया बुद्धिदासजी की पत्नी सनवाई की कुछि से आपका जन्म हुआ था। १० वर्ष की आयु में सत्सरगजीय वाचक रावसागरजी से आपने दीक्षा ग्रहण की। देवचन्द्र आपका जन्म नाम

था। दीक्षित होने पर आपका नाम राजविमल रखा गया था, पर आपका वह नाम अधिक प्रसिद्ध नहीं हुआ। श्रीमद् ने ध्यानचतुष्पदी आदि की प्रशस्ति में यह नाम भी प्रयुक्त किया है। विद्याध्ययन आपका बहुत अच्छी तरह हुआ। देवविजय के अनुसार वेनाट में दीक्षामुरु राजसागरजी के दिये सरस्वतोमन्त्र की आपने साधना कर सरस्वती की प्रसन्नता प्राप्त की। द्रव्यनुयोग में आपकी विशेष गति थी।

संयोगवश अपने गुरुश्री के साथ सिन्ध की ओर विहार किया। जैसा कि ऊपर लिखा गया है उस समय मुलतान में मिट्ठमल भणसाही आदि आध्यात्मरसिक श्रावक रहते थे उनकी प्रेरणा से आपने आध्यात्मिक ग्रन्थों का अध्ययन—आध्यापन किया। आपकी सर्वप्रथम रचना ज्ञानार्णव का राजस्थानी पद्यानुवाद ध्यानदीपिकाचतुष्पदी के नाम से प्रकाशित है जिसकी प्रशस्ति में आपने लिखा है—

“आध्यात्म भक्तानां धारी, जिहां बसे नरनारीजी,
परमिव्यासवना परिहारी, स्वपर विवेचन करीबी ॥
निजगुण खरचा तिहांवी करता, मन अनुभव में बढताजी,
साक्षात् निजगुण अनुसरतां नित अधिको सुख धरतांवी ॥
भणसाही मिट्ठमल डाता, आत्म-स्वरूप ज्ञाताजी,
तज्जु आपद चउपार्ज जोडी, छुषवां सुखनी कोडीजी ॥”

इसकी परवर्ती रचना “द्रव्य-भक्तिका” है, जो हिन्दी सवैया, दोहा आदि में षड् द्रव्य निरूपणार्थ सं० १७६७ बीकानेर में बनाया गया है। यह भी उपर्युक्त मिट्ठमल आदि के लिये ही बनाया गया था—‘आत्म सभाष मिट्ठमलका’।

द्रव्यानुयोग विषयक गद्य ग्रन्थरत्न आगमसार की रचना सरोठ में विमलदासजी की पुत्री माइजी अमाईजी के लिये की गई थी।

सं० १७७७ में आपका विहार गुजरात की ओर समुद्रिशाही गुजरात की शूत-पूर्य राजधानी जैनधर्म के केन्द्र स्थान पाटण नगर में पधारे। नगरसेठ तेकसी दोसी सहस्रकूट विनायक बना रहे थे। प्रसंगवश “सहस्रकूट” जिनके नामों के सम्बन्ध में श्रीमद् देवचन्द्रजी के पूछने पर सेठने ज्ञान-विमलसूरिजी से नाम पूछने पर सूरिजी बता नहीं सके। अन्त में दोनों विद्वानों के विनायक में ‘सत्तर-भेदी’ पूजा के समय उपस्थित होने पर, सुयोग देख, नगरसेठने फिर सूरिजी को पूजा। उनके अनुपलब्ध यत्नने पर श्रीमद् देवचन्द्रजीने शिष्य की ओर संकेत कर सहस्रकूट जिन नामावलि का पत्र हाथ में अमा दिया। यह देख ज्ञानविमलसूरिजी अत्यन्त चमत्कृत हुए और आपकी विद्वत् गुरु परम्परादि की प्रशंसा की। पाटण में आपके तत्विक-व्याख्यानो से जनता को असीम लाभ हुआ।

श्रीमद् देवचन्द्रजी के समय साधाचार में कुछ शिथिलता आ गई थी। अन्तमें आपने क्रियोद्धार कर उसका परिहार किया। सं० १७७७ में ही अहमदाबाद पधारे। “नागोरीसराय” (हाल-‘नागोरीसादा’) में आपका ठहरना हुआ। व्याख्यान में अध्यात्मज्ञान की अविरल धारा प्रवाहित होने लगी। श्रोतामणों में धार्मिक आह्लाद बढ़ने लगा तथा भयवती-जैसे सूत्रों का गंभीर रहस्योद्घाटन होने लगा। सं० १७७९ का चातुर्मास खंभात किया। आपश्री के उपदेश से शत्रुंजय तीर्थ की व्यवस्था व जीर्णोद्धार के निमित्त पेढी की स्थापना हुई। सुरतादि में चोमासा समान करते हुए सं० १७८८ में “राजनगर” में चोमासा किया। गिती आषाढ शुक्ल २ को आपके गुरु दीपचन्द्रजीका स्वर्गवास हो गया। सपाण्छीय विवेकविजयादि को आपने शालों का अध्ययन कराया।

अहमदाबाद का शासनसूत्र इस समय रत्नचन्द्रजी भण्डारी के हाथ में था। ‘आणंदरामजी’ उनके प्रधान कार्यकर्ता थे और वे भी श्रीमद् के अनन्य भक्त थे। उनसे आपकी प्रशंसा सुनकर मण्डारीजी भी आपके उपदेशों से लाभ उठाने लगे। आपश्रीने मण्डारीजी के अनुरोध से महामारी का उपद्रव मन्त्रान्नाय से निवारण किया था। बोलका के भेछे जयचन्दने पुष्पोत्तम योगी को गुरुश्री के पास लाने का प्रतिबोधित कराया। सं० १७९५ में पाछीताना व सं० १७९६-९७ का नवानगर में चातुर्मास किया। परधरी राजाभाव का ठकुर आपका भक्त हो गया। सं० १८०४ में भावनगर में चातुर्मास कर पाछीतानाका श्रृंगि उपद्रव उत्थान्त किया। सं० १८०५ में लीवडी के आचकों को धर्म-सम दिया। राजनगर, पाछीताना, लीवडी, घांग्रा, नवानगर चूड़ा आदि में आपने जिना-लये व जिनविम्बों की प्रतिष्ठा की। अनेक मूर्ति-पूजा-विरोधी व्यक्तियों ने जिनमक्ति में मन लगाया। सं० १८०८-१० में श्रृंगुजय तीर्थका संघ निकला। उसमें आप भी सम्मिलित थे। कचरा कीका संघपात्रा प्रसिद्ध है। सं० १८१२ में आपका चातुर्मास राजनगर में हुआ और वहां आपका स्वर्गवास हो गया। आपके शिष्य ग्रनरुपजी, व जयचन्दजी व शिष्य बकुजी रायचन्दजी, समाचन्द्र, विवेकचन्द्रादि विनयवान् एवं सद्गुणानुरागी व क्रियापात्र थे। अन्तिम समय पर उत्तराख्यान, दशवैकालिकादि सूत्रोंका श्रवण करते हुए सं० १८१२ में भाद्र वदि १५ एक प्रहर रात्री व्यतीत होने पर आपने स्वर्गरोहण किया।

श्रीमद् यशोविजयजी के “ज्ञानसार” ग्रन्थ पर संस्कृत में आपने सुन्दर टीका बनाई है। प्राकृत में कर्मग्रन्थ सम्प्रन्धी ३-४ ग्रन्थों का निर्माण किया है। हिन्दी में ‘द्रव्यप्रकाश’ पूर्ववर्ती रचनाएँ मातृभाषा राजस्थानी की गणपव में व परवर्ती गुजरात में अधिक रहने से गुजराती भाषा में रचित है।

चौबीसी के आदि स्तवनों में अपने तत्व ज्ञान के साथ साथ भक्ति का अखण्ड प्रवाह बहाया है। “अप्याम-गीता” अप्याम ज्ञानकी सुन्दर रचना है। “अष्ट प्रवचन” माता की सन्ध्या में आपने मुनि के प्रत्येक प्रवृत्ति का रहस्योद्घाटन किया है “पंच भावना में सत्त्व एवम् एकत्व

भावना तो प्रमाद निद्रा से हटाने के लिये सुषोषधंशनाद सत्त्व है। गन्धसुकुमार, ठंडण एवम् प्रभंजना आदि सज्जायों में जो अध्यात्म-रस उठेला गया है वैसे अन्यत्र मिलना दुर्लभ है। "स्नात्र-पूजा" तो आपकी भक्तिरस की श्रोतस्विनी ही है। स्तवन सन्ध्याय आदि तो अनेक जैन कवियों की हजारों की सख्या में उपलब्ध हैं पर आपकी रचनाओं में अध्यात्म-रसधारा जिस रूप में उलक पड़ती है, वह अपनी अमिट छाप हृदय पर सर्वदा के लिए अंकित कर जाती है। अध्यात्म-तत्त्व मानों आपके हृदय में मूर्तिमान होकर बिराजमान हो गया हो। सबनों एवम् स्नात्र पूजा आदि में भक्ति-रस की जो मन्दाकिनी प्रवाहित की है, उसकी शैली अन्य कवियों से भिन्न है। आपके भक्ति पदों में भी अध्यात्म जैन तत्त्व-ज्ञान का गहरा प्रभाव नजर आता है। फलतः आपकी प्रसुमति में, जैसे दूसरे जैन कवि आवावेश में जैनत्व को मूल से गये हैं, वैसी बात आपकी रचनाओं में कहीं दृष्टि गोचर नहीं होती। जैनमान्यतानुसार प्रसु परमात्मा है सही पर एक व्यक्ति विशेष नहीं, अनेक हैं। हां! गुणों की दृष्टि से उनमें एकता सहधार्मिकता अवश्य है। जैन व जैनतर दृष्टिकोण में ईश्वर सम्बन्धी यह अन्तर है जैनतर ईश्वरको "एक महान् शक्ति" सृष्टि कर्ता और कर्म-फलदिक वाता मानते हैं तब जैन कृतकृत्य वा सिद्ध शुद्ध मानते हैं। ईश्वरत्व प्राप्त कर लेने पर फिर कुछ भी करना उनके लिये अवशेष नहीं रह जाता अतः वे किसीको तारते हैं और न संसार में रखते हैं। जीव अपने भले के लिए सर्वथा स्वतंत्र है। वह अपने कार्यों द्वारा कर्म-बंधकर भवभ्रमण करता, बाध सुखदुःखका अनुभव करता है और अपने ही प्रयत्न द्वारा कर्मों से भूक्त हो, शुद्ध-स्वरूप परमात्मा पद प्राप्त कर लेता है। यहां प्रश्न हो सकता है कि तब भक्तिको स्थान कहाँ रहा। इसका उत्तर यह है कि कर्म-निमित्त के दो कारण हैं उपादान और निमित्त। मूल कारण तो उपादान ही है पर बहुत हदतक निमित्त को भी महत्वपूर्ण स्थान है। जैन-दर्शन के अनुसार भक्ति पाने में उपादान तो स्वयं अपनी आज्ञा या उसका पुरुषार्थ-प्रकट ही है पर प्रसु मार्ग प्रदर्शक, प्रेरक के रूपमें निमित्त कारण है। अतः उपादानको शुद्धता के लिये निमित्तका अवलम्बन भी आवश्यक माना गया है। और वहीं भक्ति को अवकाश मिलता है। हमें प्रसु से ज्ञान लेने व भांगे नहीं जाना है बल्कि उनको देखकर अपने शुद्ध व वास्तविक स्वरूप को स्मरण करना है और उनके जीवन और उपदेशों से निज-स्वरूप प्राप्ति के भयं को जानकर प्रवृत्त होने की प्रेरणा लेनी है। कर्ता-भोक्ता हम स्वयं ही है। अतिद्वंद्व, जीवन-मुक्त, इसमें सहाय मर्मप्रदर्शन व वस्तुतत्त्वका वास्तविकरूप मोक्ष के उपाय बतलाने द्वारा करते हैं। और सिद्ध तो कहें भी नहीं सकते उनसे तो हमें केवल प्रेरणा लेनी है। उनके दर्शनद्वारा अपने शुद्ध-स्वरूप का दर्शन करना है। उनके गुण-कीर्तनद्वारा अपनी आत्माके स्वाभाविक व वास्तविक गुणों को ही संयाचना है। उनकी पूजा व भक्तिद्वारा उनके गुणों का अनुसरण व आदर्श-बुद्धि उत्पन्न करना है। उनके चरित्र से साधन मार्ग, उसके लिए आवश्यक तैयारी व अपने जीवन को तदनुसृत बनाने की प्रेरणा लेनी है। अपनी अशुद्धता व आत्मिक दोषव्यवस्था हटाना है। और दृढतर चित्तिष्ठा, सहनशीलता सत्याव वीतरागता आदि बढ़ाते जाना है।

श्रीमद् देवचन्द्रजी ने प्रमुस्तवनोको पुनः पुनः जिस प्रकार स्पष्ट शब्दों में दुहराया है वैसा अन्य किसी ने किया नहीं है। यही उनकी महान विशेषता व मौलिकता है। अब पाठकों को आपकी रचनाओं के कुछ चुने हुए पदों का रसास्वादन कर देना उचित समझता हूँ जिससे उपरोक्त कथन का वे स्वयं अनुभव कर सकें।

प्रथम तीर्थंकर श्री ऋषभदेवके स्तवन में प्रभुसे प्रीति करने का जो उपाय बतलाया गया है, वह अत्यन्त ही मार्मिक है—यथा सुनिये।

“ प्रीति अनंती पर यकी, जे तोड़े होखे जोड़े यह ।

परम पुरुषधी रागता, एकत्वता हो दाखी गुणगेह ॥ ”

अर्थात् [॥] से प्रीति तो पर यानी अन्य मौक्तिक, सणभंगुर पदार्थों से मोह हटाने पर ही हो सकती है। प्रीति की ओर तो पर पदार्थों की ओर से हटाकर प्रभु के हाथमें दी जा सकती है। प्रीति करना अनुप्य का एक स्वभाव विशेष है। उसे बिना जिस के साथ आप लगाना चाहें, लगा सकते हैं। लेकिन अन्य दूसरे पदार्थ और प्रभु अपने गुणों के अन्दर एक दूसरे से भिन्न गुण बाँटे तथा विरोधी हैं। इसलिये दोनों से ही एक संग प्रीति नहीं की जा सकती। इस पद के प्रथम चरणमें कहा गया है कि कितनी मात्रामें हमारी प्रीति पर पदार्थों व विय्यादि में है, उसको तोड़ते हुए यदि [॥] प्रभुसे प्रीति-उनके गुणस्मरण और कर्त्तन करते जाते हैं तब एक तरफ तो उदासीनता और दूसरी ओर सज्जीनता अपने आत्म-गुणोंमें निमग्नता को प्राप्त करते हैं।

दूसरे पदमें प्रभु को “ आलम्बनरूप ” बताया है कि जिसके द्वारा अपनी वास्तविक प्रभुता प्रगट होती है। वह इस प्रकार है—

“ प्रभुजीने अवलम्ब्यता, निज प्रभुता हो प्रगटे गुण रास ।

देवचन्द्रजी सेवना, आपे मुझ हो भविष्यल मुस वास ॥ ”

अविनाश प्रभुके स्तवन के प्रारंभ में ही अविनाशप्रभु के अन्तर्गत गुणोंकी सम्पदा को सुनकर गुणों के प्रगटीकरण होनेकी रुचि उत्पन्न होने का कहा गया है। दूसरे चरणों में कार्य सिद्धि तो कर्ता के हाथमें है पर निमित्त रूप से अपने सहायक प्रभु मिले हैं। कारण से ही कार्य की सिद्धि होती है। प्रभु के दर्शन से आत्म-स्वरूप व शक्ति का स्मरण हो जाता है—इसे किस सुन्दर दृष्टान्त के साथ श्रीमद् देवचन्द्रजी कहते हैं।

“ अज-कुलपत केसरी लहेरे, निज-पद सिंहनिहाल ।

तिम प्रभु भके भवि लहेरे, आत्म-शक्ति संपाल ॥ ”

अर्थात् जिस प्रकार सिंह-शावक वक्रियों के झुंड में रहने के कारण अपने को मूलसे वैसा ही मानता है पर जब वह सिंह को देख लेता है, तब वह अपने वास्तविक स्वरूप को समझ कर सिंहों के सन्ध में चला जाता है। उसी प्रकार सांसारिक-उपयोगोंमें मूढ़ी हुई हमारी आत्मा जब बीतराग-प्रभु

के दर्शन करती है तब उसे अपनी बीतराग दशा व अनन्त ज्ञान-दर्शन-चरित्रादि गुणों का ज्ञान होता है और तद्रूप भक्त की आत्मा अपनी वास्तविक दशा को प्राप्त होती है ।

कार्य-सिद्धि यदि अपने हाथ से ही हो तो फिर प्रभुको तारने आदि के लिये क्यों कहा जाता है ? इसका रहस्य श्रोमद अगले चरणमें स्पष्ट करते हैं ।

“ कारण पद कर्ता पिमेरे, करी आरोप अमेव ।

निज-पद अर्थो प्रभु यकीरे, कर्ता अनेक उमेद ॥ ”

अर्थात्—प्रभु कारण हैं । उनमें कर्त्तापने का आरोप कार्यसिद्धिमें सहायक मानकर किया गया है और उसी कर्त्तापने के आरोप के कारण प्रभुसे भक्त-याचक अनेक उम्मीदें व याचनाओं की मांग करता है ।

प्रभु के दर्शनसे क्या लाभ मिला इसका उल्लेख अगले पदोंमें किया गया है । बाह्य पौद्गलिक पदार्थोंमें सुख का जो भ्रम था-वह टल गया और आत्मा के वास्तविक सुख, आनन्द का मोक्ष हो गया । इससे ग्राहकता, स्वाभिवृत्ता, भोका-भाव रम्यता दानपरिणामादि बाह्यगुण, जब अन्तर्मुखी हो गये । इसलिये प्रभु को निर्यामक (भव-समुद्र के तारक), माहण, वैद्य (भवरोग निवारक) गोप (षड्जीव रक्षक) और भाव धर्म दाता कहा जाता है ।

तीसरे स्तवनमें प्रभु को अवितर्कानन्द निमित्त होने से जगत जंतुओं के सुखकारक है । प्रभु मोक्ष-रूप कार्य के हेतु हैं । इस भावनासे बहुमान-पूर्वक सेवा करनेसे अन्य-जीवों को मोक्ष मिलता है । उपादान कारण आत्मा है और पुष्ट अवलम्बनरूप प्रभु है । उनकी सिद्धता हमारे लिये साधन रूप है अतः प्रभु-स्वरूप को जानकर उन्हें वंदन करने वाला उनकी शरणमें रहनेवाला धन्य है ।

चौथे अभिनन्दन-स्तवन में प्रभु से रसरीति कैसे और कब होगी इस निश्चिन्ता से उठाते हुए उत्तर में कहा गया है कि पौद्गलिक अनुभव के त्याग से ही प्रभुसे मिलने की प्रतीति होगी । प्रभुके गुणों की चर्चा आगे के पदों में की गई है ।

पंचम सुमतिनाथ के स्तवन में उनके आध्यात्मिक गुणोंका वर्णन है । अन्तमें कहा गया है “ माहरी शुद्ध सत्तात्प्री पूर्णता तेहनों हेतु प्रभु तैंही साचो ” यानी हे प्रभु ! मेरी शुद्धताकी पूर्णता के कारण आप ही हैं ।

छठे श्री पदम-प्रभप्रभु के स्तवन में प्रभु के संयोग से आत्मा को संपदा प्रकट होने का कहा गया है । “ तिम मुझ आत्म संपदारे, प्रगटे प्रभु संयोग । ” पारसफ्थर के संयोग के स्पर्श से लोहा स्वर्ण बन जाता है उसी प्रकार प्रभु के गुण ज्वलत हैं । उनके गुणों के संयोग से हमारी अज्ञान-दशा प्रगट होती है । आत्मसिद्धि में कारणमूल प्रभु का नाम निर्यामक स्पष्ट है ।

चन्द्र-प्रभप्रभु के स्तवन में वंदन, नमन, अर्चन, एवं गुणध्याय को द्रव्य सेवा बतलाते हुए भावसेवा से प्रभु मय अभिन हो जाने को बतलाया है । आगे सेवा पर सातवच धटाये गये हैं ।

सुविधि-जिन स्तवन में प्रभु दर्शनसे हृदयेवाले जगत्का बड़ा मार्मिक चित्रण किया गया है। यथा:—

“ दीठो सुविधि जिबंद, समाधि रसे भयों हो छाल ।

भास्यो आत्म-स्वरूप अनादिनो विसर्यो । ”

सकल विभाव उपाधि शकी मन अवसर्यो ”

सत्ता साधन मार्ग मणी प संचर्यो हो । ”

दानादिक निजभाव हुता जे परवशा ”

ते निज सन्मुख भाव ग्रही लड़ी तुज दशारे । ”

मोहादिकनी धूलि अनादिनी ऊतरे ”

अमल अक्षय अलित, स्वभाव जे सांभरे रे । ”

तत्त्व-रमण शुचि ध्यान मणी जे आदरे रे ”

ते समतारस धाम, स्वामि मुद्रा करै । ”

प्रभु मुद्राने योग प्रभु प्रसुता लखै हो छाल । ”

एण तणे साधन्य स्वसंपति ओलखै हो । ”

ओलखतां बहुमान सहित रुचि पण बचै, ”

रुचि अनुयायी वीर्य खरण धारा सधै हो ॥ ”

यह पूरा स्तवन ही कवि के हृदय-स्तब्धसे निरृत अभ्यास-प्रवाह है। जिसे गाते ही हृदय भ्रान्त विभोर हो उठता है। पाठक स्वयं इसका रसास्वादन कर देखें। निम्नलिखित स्तवन में कवि अपनी अमिलाषा भी कैसे सुन्दर ढंग से व्यक्त करता है:—

“ प्रभु ओ त्रिमुखन नाथ, दास ईं ताहरो,

करुणानिधि अमिलाष, अछै प मुख खरो ।

आत्म वस्तु स्वभाव सदा मुक्त सांभरौ,

भासन-वासन यह खरण ध्याने धरौ । ”

आगे के स्तवनों में श्रीगुरु दूसरे कवियों की भांति दीनता व्यक्त नहीं कर प्रभु के निमित्त से अपना आत्म-स्वरूप समस्त ज्ञ उसकी प्राप्ति में ग्रहण होने की ही प्रेरणा करते हैं।

“ प्रभु-प्रसुता संभारता, जाता करतां गुणग्राम ।

सेवक साधनता धरै निज खंखर परिणति धाम रे ।

प्रगट तत्त्वता ध्यायतां निजतत्त्वनो ध्याता धाय

तत्त्व रमण पकाग्रता पूर्णताये यह समाय

प्रभु दीठे मुख सांभरै परमात्म पूर्णनिंद ॥ ”

बारहवें वासुपूज प्रभु के स्तवन में उपर्युक्त तत्व को बड़ी ही स्पष्टता से व्यक्त किया गया है:—

“ आप अकर्ता सेवाधी हुवे रे, सेवक पूरण-सिद्धि ।

निज धन न दिये पिण, आश्रित लहेरे, अक्षय अक्षरसिद्धि ॥

जिनवर-पूजासे निज पूजनारे, प्रगटे अन्वय शक्ति ।

परमानन्द विलासी अनुभवरे, “देवचन्द्र” पद व्यक्ति ॥ ”

प्रभु अकर्ता है पर उनकी सेवा से सेवक पूर्ण-सिद्धि प्राप्त कर लेता है। प्रभु अपना धन किसीको कुछ भी नहीं देते पर उनके आश्रित-साधक उनके निर्मित कारण से अपनी अक्षय रिद्धि को प्राप्त कर लेता है। "प्रभु की पूजा वास्तवमें अपनी ही पूजा करनी है" इस वाक्य में कविने "मानों उसके हृदय में उसका अघ्यात्म-स्त्व सजीव बोल उठे" व्यक्तकर कमाल कर दिया है। इस स्तवन की प्रथम गाथा में कहा है कि प्रभु में पूज्य-मान स्वयं प्रगट हुआ है। वे दूसरों द्वारा की गई पूजा की कभी बांछ नहीं करते अपितु साधक अपनी कार्य-सिद्धि के लिए ही उनका पूजन करता है। प्रभु को इसकी तनिक भी इच्छा व प्रसन्नता नहीं।

मणु विमलनाथके स्तवनमें भी प्रभुको सम्बोधित करते हुए श्रीमद् देवचन्द्रजी कहते हैं:—

"ताहरा शुद्ध-स्वभाव ने जो भादरे धरी खुदाव ।
तेहने तेहि जे नीपजे ए कोई अमृत तान "

अनन्त-जिन स्तवन में प्रभु-मूर्ति को अपूर्व समता से मन्व-जीवों पर होनेवाले प्रभावों को व्यक्त किया गया है। सर्वत्र एक ही त्व भिन्न भिन्न शब्दों में परिष्कृत हुआ है।

धर्मनाथ-प्रभु के स्तवन में प्रभु के साथ अपनी जातीय एकता व्यक्त करते हुए श्रीमद्ने उनके समान ही अपने को समझने की अभिलाषा प्रगट की है। स्वामी ने तो पर भाव परिहार कर अपना आत्मिक आनन्द पा लिया और मैं पर-भावकी संगति व आसक्ति में फँसा हुआ पड़ा हूँ लेकिन फिर भी स्फटिक के समान एक ही सत्ता की दृष्टिसे-निर्मल हूँ। परोपधि मेरी नहीं है अतः परमात्मा की भक्ति के रंगमें अपने को रंगकर अपनी आत्माके शुद्ध-स्वरूप का ग्राहक बन, परभाव का त्याग करना ठीक है। मेरा आत्म-स्वरूप मेरे द्वारा ही संपन्न होगा। मेरा सब आत्म-ऐश्वर्य, शौर्य, वीर्य, "प्रभु को ही मेरे मन मन्दिर में ध्यान करते हुए"—मैं ही प्रगट कर सकूंगा।

ज्ञानि नाथ के स्तवन में देव-निर्मित समवधारण में प्रभु देशना देते हैं। उसका वर्णन है। और भगवान् कृष्णनाथ के स्तवन में श्रीमद् ने निम्नप्रकार अभिलाषा व्यक्त की है। यथा:—

"अद्वित स्वभाव जो आपणो रे, हवि वैराग्य समेत ।
प्रभु सम्मुख वंदन करी रे, मांगीश आत्म-हेचोरे ।"

अरनाथ-प्रभु के स्तवन में कार्य-सिद्धि के ४ कारणों को आत्मा पर घटाते हुए उपादान कारण आत्मा और निमित्त कारण प्रभु को वक्तव्यते ॥४॥ कवि के मन्त्र-हृदय की उर्मि दोप्त हो उठी है। आप कहते हैं:—

"मोटा ने उत्संग वैद्य ने सी चिन्ता
तिम प्रभु चरण प्रसाद, सेवक यथा निचिन्ता ॥"

मछिनाथ-स्तवन में ६ कारणों को आत्मा पर ही घटाकर वक्तव्य है। प्रभु सेवा की आवश्यकता

बतलाते हुए श्रीमद् कहते हैं:—

“ माहुरु पूर्णानन्द प्रगट करवा भणी रे ।
पुष्टावलंबनरूप-सेव प्रसुजी तणी रे । ”

मुनिसुव्रतनाथ के स्तवन में यही भाव इन शब्दों में व्यक्त किया है ।

“ अतम आतम कर्ता, कार्य-सिद्धि तारे तसु साधन जिनराज ।
प्रसु दीठे प्रसु दीठे कारख बचि ऊपजै रे प्रगटे आत्म-समाज ॥ ”

२१ वें नमिनाथ स्तवन में कवि ने अध्यात्म-वर्णों का रूपक बहुत ही भाव-पूर्ण वांछा है ।

२२ वें अष्टेष्ट-नेमो-असु के स्तवन में आप कहते हैं कि रागी की संगतिसे रागद्वय बढ़ती है । प्रसु वीतरागी हैं इसलिए उनमें प्रेम को बोझने से भय से पार हो जाता है ।

२३ वें प्रसु पार्श्वनाथ के स्तवन में प्रसु ने शुद्धता, एकता, तटिगतादि द्वारा मोह-रिपु पर कैते विजय प्राप्त की—इसका सुन्दर विवेचन है । अन्त में प्रसु को बंदन कर गुणों को चित्त में रमाते हुए कवि अपने को धन्य कृतपुण्य जन्म-सफल हुआ, ऐसा मानता है ।

अन्तिम बीर-प्रसु के स्तवन में अपने भक्तगुणों पर खेद प्रकाश्य करते हुए प्रसु द्वारा अपने को तारने के लिए, प्रसु से अनुरोध किया गया है । प्रसु का सच्चा भजन, प्रसु के गुणों को पहचानने से ही होता है । अपनी आत्मा के समस्त दर्शन-ज्ञान-चातित्र, शीघादि गुणों के उल्लास से ही भव्य जीव कर्मों को जीतकर मोक्ष पा लेता है ।

‘वीशी’ इत्यादि पदों में श्रीमद् ने जैनत्व आगतत्व को परिस्फावित कर दिया है । यहां सब उन स्तवनों के पदों को उद्धृत कर देना संभव नहीं । अतः १-५ उदाहरणों के द्वारा ही सङ्क्षेप पाठक सन्तोष करें ।

प्रथम सीमन्धर-स्वामी के स्तवन में प्रसुते विनती बहुत सुन्दर ढंग से की गई है । सुनते ही हृदय नाच उठेगा । देखिए । आपकी अनोखी विनती ! सुनिये —

“ श्री सीमन्धर जिनवर स्वामी बीरतड़ी भवधारो,
शुद्ध-धर्म प्रगटथो ते तुमचो, प्रगटे तेज अमरतो रे ।
ते परिणामिक धर्म तुम्हारो, ते ह्यो अमरचो धर्म ।
अद्धा भासन रमण बियोगे, बलियो विभाव अघर्म ॥ ”

निर्नाक कड़ी के गते हुये तो मानो अध्यात्म का सारा रहस्य मिश्र वाता है:—

“ अशुद्ध निमित्ते ए संसरता, अत्ता करता पर नो ।
शुद्धनिमित्त रसे बचचिद्घन, कर्ता भोक्ता धरजो ॥ ”

सीमन्धर-असु की सेवा अवलम्बन व उपदेश ग्रहण करने के योग्य है क्योंकि अच्छे निमित्तों को ग्रहण कर संसार की कुट्टियों को छोड़ना ही साधन मार्ग है ।

युगमंथर-स्वाधी के स्तवन में पर-परिणती के रंग से बचाने की प्रार्थना की गई है। ऋषभानन-स्तवन में "सब तक अपनी आत्म-संपदा न प्रगट हो जाय"—अर्थात् गुरु-प्रभु की सेवा आवश्यक है। क्योंकि कार्य-पूर्ण जबतक न हो तत्काल कारण को नहीं छोड़ा जाता। प्रभु मेरी सिद्धि के पुष्ट हेतु हैं। कारण के कार्य होता है अतः प्रभु तो स्वीकृत-कारण हैं। वज्रवर स्तवन में अपनी वर्तमान पतित दशा का चित्र प्रभु के सम्मुख बड़ी मार्मिक रीति से रखा गया है।

चन्द्रानन-स्तवन में वर्तमान काल को विषमता व जीवो की हानि सत्त्वता का चित्रण सुन्दर ढंगसे किया है। नमिप्रभुके स्तवन में अपने अनादि भूल का घटस्फोट किया गया है कि मैं परभाव कर्ता, मोक्ष तथा बंध, आश्रय का ग्राहक हो गया हूँ। जड़ में रचा हुआ हूँ। आत्म-धर्म को भूल रहा है। बंध आश्रयको अपनाया व सवर निर्बल का त्याग कर दिया है। अज्ञ चक्र कर्म और शरीरको आत्मा मान लिया अर्थात् पूर्ण रूप से बहिरात्म बन गया। पर अब सुयोग से परमात्मा को देखने से मेरी अनादि की भ्रान्तियाँ मिट गईं। प्रभु के समान ही अपनी सत्ता को जानकर उस स्वरूप के प्रगटीकरण की इच्छा हुई, यह अंतरात्मा की अवस्था है। जहाँ पर परिणति के प्रति सर्वथा निरीहपना हो जाता है।

१४ वें देवदत्त-प्रभु के स्तवनमें भक्ति मात्र प्रगट करते हुए कवि-हृदय बोल उठता है:—

"होवत जो सनु पांखड़ी आवत नाथ ह्वरूँ खाल रे।

जो होती चित्त-आंखड़ी, देखत नित प्रभु-नूर खाल रे ॥"

अन्तिम अखित वीर्यस्तवन में प्रभु भक्ति के सुफल की चर्चा करते हुए श्रीमद देवचन्द्रजी कहते हैं कि:—

"जिन-शुण-राग परामधी, बासित सुख परिबाध।

तजसे दुष्ट विभावतारे, सरसै आरम कामरे ॥

जिन-भक्ति रत चित्तनेरे, वेधक रस गुण प्रेम रे।

सेवक निज पद पामसेरे, रसवेधित अथ जेमरे ॥"

अतीत चौबीसी के चतुर्थ स्तवन में आध्यात्मिक-होरी का रूपक सुन्दर बना है। अष्टम स्तवन में वसंत ऋतु में फाग खेलने का चित्र रूप से चित्रण है। १६ वें नमोभर स्तवन में प्रभु के मुख का दर्शन कर आत्मा की अनादि भूल दूर हो यह इच्छा प्रगट की गई है तथा निज स्वरूप दशा जागी-उत्तका वर्णन है। १९ वे अनील जिन स्तवन में "प्रभुजी कुछ नहीं करते"। भक्त अपनी आत्माको प्रभु के निमित्त से ही ऊँच उठता है तथा अपना कार्य सिद्ध कर लेता है जैसा कि:—

"पर कारज करता नहीं रे, सेवक पार न हेत।

खे सेवे तनमय थई रे, ते छडे सिख संकेत ॥

सेवा-भक्ति मोयी नहीं रे, न करे परजो सहाय।

मुज शुण रंगी-भक्तनो रे, सहजे कारज थाय ॥"

कृतान्त-जिन स्तवन में श्रीमद् कहते हैं कि मैं सेवा का फल नहीं मांगता बल्कि सभी सेवा फल अवश्य मिलेगा। अर्थात् चौबीसी के १० स्तवन प्राप्त नहीं हैं। अन्तिम तीन तो अप्राप्य हैं। चौबीसी एवं बाहु जिन स्तवन पर तो श्रीमद्ने स्वयं विवेचन लिखा है। भावों को स्पष्ट कर दिया है। वीर निर्वाण स्तवन ढाल में मक्ति-रस की गंगा ज़रोरोंसे बहाई है। गौतम स्वामी का "विरहका विलाप" तो बड़ा ही करुणोत्पादक है।

सिद्धाचल-स्तवन में वहाँ मुनियोंने किस प्रकार सिद्धता प्राप्त की इसका तो चित्र सा अंकित कर दिया है। अष्टमाको उद्बोधन करते हुए आप कहते हैं कि:—

"आत्म भावे रमो हो चेतन, आत्म भाव रमो ।
परमावे रमतां ते चेतन, काल अनन्त रमो ॥ हो चेतन ॥१॥
रागादिक सुमतिने चेतन, पुव्वल-संय मम्यो ।
चौगति मांहे गमन करतां, निज आत्मने रमो ॥ हो चेतन ॥२॥
ज्ञानादिक गुण रंग धरने, कर्म को संग रमो ।
आत्म अनुभव ध्यान धरतां, शिव-रमणी हू रमो ॥ हो चेतन ॥३॥
परमात्म हूं ध्यान करतां, मय चिति में न रमो ।
"देवनाय" परमात्म साद्वि, स्वामी करीने नमो ॥ हो चेतन ॥४॥

साधु की पाँच भावनाओं में आध्यात्म का कैसा आकर्षक पुट दिया गया है। वह देखने योग्य है। इनमें प्रथम में "श्रुत"का, दूसरी में "तप"का महत्त्व बतलाकर तीसरी और चौथी में सत्त्व और एकत्व में आत्मा को बड़े ही मार्मिक शब्दोंमें उद्बोधित किया गया है। मुनियों को भावनाओं से क्या प्राप्ति होती है। प्रारंभ में ही कहा है:—

"सुख-भावना मन थिर करो, राखे मनमो छेद ।
तप भावना काया दर्मे, धामे वेद उमेद ॥
सत्त्व भाव निर्मल दशा, निज लघुता इक भाव ।
तप भावना आत्मगुण, सिद्ध साधना दाव ॥"

तप-भावना में तपस्वी मुनि की भूरि भूरि प्रशंसा की गई है:—

अविषय तप गुण आदरो, तप तेजे रे छोखे सङ्कर्म ।
विषय विकार सङ्ग रेळ, मन गंते हो मंजे भव-भर्म ॥
जोगे जये इन्द्रिय जप तथा, तपजाणो हो कर्म सृष्टमहार ॥

x x x

जिन साधु तप तळवार बी, सृष्टो छे हो जरि मोह रवंद ।
तिण साधुनो हूं दास हूं, चित्य वंदे हो तस पद अरविद ॥
धन्य तेह जे धन-शुद्ध तबी, तन स्नेहनो करी छेद ।
चिसंग धनवासे वसे, तपधारी हो तो अमिच्छ जेह ॥

तीसरी सत्य-भावना में चेतनको उद्बोधन करते हुए कहा है:—

“ रे जीव साहस आदरो, भव थागो दीन ।
सुख दुःख संपद आपदा, पूरव कर्म आधीन ॥
ओघादिक बसे रण समे, सहा दुःख अनेक ।
ते जो समता में सहे, तो तुझ क्षरो विवेक ॥ ”

तेरे वैभव का मान कैसा !

“ बक्री हरिकल प्रतिहरी, तस विभव अमान ।
ते पिण काळे संहर्या, तुझ जन स्यो मान ॥
हा हा हुं तो तूं फिरै, परियण्णी खित ।
नरक पण्या कहो तुझवे, कोण करै निश्चित ॥ ”

रोगादि में धैर्य-धारण करे !

“ रोगादिक दुख उपने, मन अरतिम धरेय ।
पूरय निज कृत कर्मनो, ए अलुसब धेरे ॥ ”

देह पर प्रीति कैसी !

“ यह शरीर अशाश्वतो, क्षिण में सीधंत ।
प्रीति किसी ते उपरे, ते स्वारण्यंत ॥

× × ×

“ आलस पाछळ विहु विने, जे विषसी आप ।
रोगादिकपी नवि रहे, ओघे कादि उपाय ॥
असे पिण पडने तज्यां, धाये शिब सुख ।
तो जे छुटे आपसी, तुझने स्यो दुख ॥
ए तन विणसे ताहरै, नवि कोई हाथ ।
जो ज्ञानादिक गुण तज्यां, तुझ आवि ज्ञाप ॥

अष्ट-प्रवचन-माताकी सङ्गाथ में मुनि-जीवन का रहस्य विशद ढंग से खोला गया है । प्रारंभ में कहा गया है कि अयोगी भाव के इच्छुक रुचि वाले मुनि मन, वचन, काया, इन तीनोंकी शुद्धि रखते हैं । मन को तत्त्व चिन्तन, वचन से मौन और काया से स्थिर रखते हैं । साधना में सहीन रहने से योगों का उपयोग बाहर नहीं हो पाता बल्कि गुप्त रहता है । पर वह अवस्था बिरला ही उच्च साधक को छोड़े समय तक ही प्राप्त होती है अतः साधारणतया इन तीनों योगों की शुभ प्रवृत्ति में छोड़े जाते हैं । उनको प्रवृत्ति कर्तन में जो दोष उत्पन्न होता है उससे वे उपयोग विवेक पूर्वक बचे रहते हैं ।

“ माव अयोगी करण रुचि, मुनिवर गुप्ति धरंत ।
जो गुप्तिना रहि सकै, तो सुमते चिचरंत ॥

व्यवहार-क्रिया करते हुए मुनि की दृष्टि परमार्थिक हो । कहा है :—

“ भाव दृष्टि द्रव्यतः क्रिया, सेवी लहो धिवमिच्छ । ”

अन्तर्उपयोग ठीक रहने के कारण ही सम्यक् दृष्टि की क्रिया व भोग को निर्वरा का कारण माना गया है । बाहर में आसक्ति नहीं होती । तत्त्वदृष्टि से क्रिया करते हुए भी बंध से वह मुनि अलग रहता है ।

प्रथम समिति का कार्य मुक्ति रूप उत्सर्ग-मार्ग का अपवाद बतलाते हुए ज्ञानध्यान में स्थिर मुनि उठने, विचरने की चपलता क्यों करते हैं । यह प्रश्न उठाकर उत्तर में श्रीमद् बतलाते हैं कि मुनि निम्नोक्त ४ कारणों से उठता है ।

“ मुनि उठे बसही धकी जी, पामी कारण च्यार ।

जिन वंदन (१) आमांतरे जी (२) के आहार (३) निहार (४) ॥

जिनवंदन, प्रामातृभोग निहार, आहार निहार, भी क्यों किया जाता है:—

“ परम चरण संवर धरुजी, सर्वे जाण जिन दीठ ।

शुचि समता दधि उपजेजी तिणे मुनिनै व ईठ ॥

राग धै स्थिर भावधी जी, ज्ञान बिना परमाद ।

वीतरागता इहताजी, विचरे मुनि सास्त्राद ॥

ए शरीर भवमूल है, तसु पोषक आहार ।

आव अयोगी नचि दुवेजी, त्यां अनादि आचार ॥

कवलाहारे निहार ठेजी, यह संग विवहार ।

धन्य भतलु, परमात्माजी, जिहां निश्चलता सार ॥

पर परिणति कृत चपलताजी, केम मुकस्ये रे पद ।

ऐम विचारी कारणेजी, करे गोचरी तेह ॥ ”

अर्थात् महानचरित्र-संपन्न, संवर-भारक, सर्वज्ञ जिनेश्वर या उनकी मूर्ति को देख समता भाव की पवित्र रश्मि उत्पन्न होती है इसलिए मुनि जिनदर्शन, वंदन करे । एक स्थान में अधिक समय पर रहने से स्थान व व्यक्तियों के प्रति मोह हो जाता है । इससे ज्ञानध्यान में बाधा पड़ती है । प्रमाद बढ़ता है । अतः वीतराग-भाव की पुष्टि के लिए मुनि विचरता रहे । एक ही स्थान में बसा नहीं बसाये । जहां तक अयोगी भाव प्राप्त नहीं हो जाता । शरीर के लिए आहार की आवश्यकता है और आहार करने पर निहार यानी मलमूत्रादि का परित्यक्त स्वामाविक है अतः आहार और निहार के लिए भी मुनि को स्थानांतरित होना पड़ता है । चलना होता है । पर चलते समय दृष्टि नीचे रहे-जीवों के स्पर्श में सावधान रहे ।

दूसरी भाषा-समिति कायिक प्रवृत्ति का कारण बतलाते हुए आपने कहा है-वचन-मुक्ति रूप उत्सर्ग मार्ग का अपवाद भाषा-समिति है । सर्वथा मौन रहना संभव न हो तो हित-मित सत्य, निर्दोष

वचन बोले । आश्वरूप वचन न बोले । माष पर्याप्ति प्राप्त हुई है उसका उपयोग स्वाध्याय, स्वरूप-बोधक, परोपदेश के लिए करे । जो वाक्य-शक्ति आश्व मार्ग है उसे मुनि निर्जरा में परिणित कर दें । प्रभु गुण की स्तवना अपने स्वरूप को संभालने के लिये व अन्य-जीवों को प्रतिबोधित करने के लिए धर्मोपदेश करे । सूत्र बांचना वस्तु-स्वरूप इत्यादि अपने बोध के लिए करे । श्रीमद् कहते हैं:

“योगश्चे आश्व पदं हतो, ते कथं निर्जरा रूप रे ।
लोह श्री कंचन मुनि करे, साध्यता साध्यचिद्रूपरे ॥
अव्यहित परहित कारणे, आवेश पांशु सिञ्चाय रे ।
ते भणी अश्व वसनादिका, आश्व सर्व अववाय रे ।
जितगुण स्तवन निज तत्त्वने, बोधवा करे अविरोध रे ॥
देशना भव्य प्रतिबोधवा, वायवकरण निज बोधरे ॥”

सीसरी समिति शुद्ध आहार ग्रहणरूप-एषणा समिति है । मूलतः आत्मा अनादारी है । अतः उत्सर्ग मार्ग नहीं है । उसका अपकार निर्दोष आहार-भिक्षा वृत्ति से लेना है । काया पुद्गल निर्मित है और वह आहार-भोजन रूप पुद्गल ग्रहण करती है अतः आहार देह धर्म है । आत्मा धर्म नहीं । तब आहार ग्रहण क्यों किया जाता ? इस प्रश्न का उत्तर श्रीमद् इस प्रकार देते हैं :—

“हम पर त्यागी संघरी, न गहे पुद्गल संघ ।
साधक कारण राखवा, अश्वनादिक संघ ॥
आत्म तत्त्व अनंतता जी, ज्ञान विना न ज्ञाय ।
तेह प्रगट करवा भणी जी, धुनि स्वाध्याय उपाय ॥
तेह जेह श्री देह एहेजी आहारे बलवान ।
साध्य अधूरे हेतुनेजी, कैम तजे गुणवान ॥
तनु अनुयायी धीर्यनेजी, वर्तन जयन संखोस ।
वृत्त्यधि सम आश्विनेजी, अश्वनादिक उपयोग ॥
ओ साधकता नहि अहेजी, तो न ग्रहे आहार ।
बाधक परिषती धारवाजी, अश्वनादिक उपचार ॥”

अर्थात्—आत्म तत्त्वका बोध ज्ञान द्वारा होता है । उसके प्रगटीकरण के लिए श्रुत का स्वाध्याय आवश्यक होता है । श्रुत-स्वाध्याय देह से और देह के लिए आहार की आवश्यकता है अतः जहां तक साधक पूर्ण नहीं हो जाता साधन हेतु को गुणवान छोड़ नहीं सकता । मुनिगण आहार देह को माड़ा देने के लिए ही करते हैं । पुष्ट बनाने व स्वाद प्राप्ति के लिए नहीं । अतः जहां विना आहार लिए भी साधना में विघ्न प्रतीत न हो तो मुनि आहार न करे । शारीरिक शक्ति की क्षीणता से साधनसिद्धि में बाधा पड़ती है इसके लिए ही आहार लिया जाता है ।

भिक्षा के लिए जानेपर यदि संयोगवश निर्दोष भिक्षा न मिले तो मुनि को खेद नहीं करना

चाहिए। उसे तपवृद्धि निर्जरा हुई, समझकर शान्त रहे। मैं कब अनाहारी पद पाऊँगा-यह भावना में रहे।

चौथी समिति संयम साधक बाह्य वस्तुओं के ग्रहण का त्याग विवेक वा उपयोग पूर्वक करने को भेदनिष्ठपना नामक है। सर्व परिग्रह परित्यागरूप का यह अपवाद मर्म है कि संयम से तप की वृद्धि के लिए आवश्यक वस्तुओं को कम से कम मात्रा में ग्रहण करे और उनका विवेकपूर्वक उपयोग करे। इससे व्यर्थ का कर्म-बन्ध नहीं होता है।

परिग्रह त्यागी परमाविरक्त मुनि साधवोचित सर्वाहित उपकरणों का भी संग्रह क्यों करे। इसके उत्तर में, श्रव्येक उपकरण रखने का कारण समझाते हुए श्रीमद्ने कहा है कि:—

“भाव अहिंसकता कारण मणी, द्रव्य अहिंसक साधि ।
रजोहरण मुक्त बस्तिका धरे, वरदा योग समाधि ॥६॥
शिवसाधननो मूल ते ज्ञान छे, तेहनो हेतु सज्जाव ।
ते आहारे ते बलि पात्र थी, ज्ययाप ग्रहवाय ॥७॥
बाला तदन नरनारी जंतु ने, नम्र दुर्गन्धनो हेतु ।
तिमे चोखपट ग्रही मुनि उपदिशे, शुद्ध धरम संकेत ॥८॥
दंस मणक शीतादि परिसहे, न रहे ध्यान समाधि ।
कल्पक आदिक निरमोही पणे, धारे मुनि निरयाधि ॥९॥
लेप भलेप नदीना ज्ञाननो, कारण रंज ग्रहंत ।
दृष्टवैकालिक भगवद् साक्षयी, तब धिरता ने तंत ॥१०॥
छद्यु सजीव सचित्त रजादिनो धारण दुख संघट ।
देखी पुंछे रे मुनिवर तेद्वयी, ए पूरव मुनि बह ॥११॥
पुद्गल खंभ ग्रहण निक्षेवता, द्रव्ये ज्ययारे ताल ।
भावे आतम परिणति बव नवी, श्रुहतां समिति प्रकाश ॥१२॥
साधक भाव अद्वेष पणे तजे, साधक जे गतराग ।
पूरव गुण रक्षक पोषक पणै, नीपजे तब शिव माय ॥१३॥

अर्थात्—“भाव अहिंसा”—आत्म-गुण रक्षण के लिए, “द्रव्य-अहिंसा” प्राणि-मात्रको आवश्यक है। छोटे जीवोंकी रक्षा के लिए रजोहरण, मुखवस्त्रिका आवश्यक है। इसीप्रकार मोक्ष साधन में ज्ञान और ज्ञान के लिए स्वाध्याय और त्वाध्याय के लिए आहार। और आहारको ज्यया पूर्वक ग्रहण करे तथा इसके लिए पात्रों की आवश्यकता होती है।

बालक व युवा नरनारी को मुनि के नम्र रहनेसे दुर्गन्धा (घृणा) हो सकती है अतः इसके निवारण के लिए, जनसम्पर्क में रहने वाले मुनि के लिए चोखपट्टा ग्रहण करने का विधान किया गया है। मन्दरादि और शीतादिमें ध्यान में विचलता-चित्त विक्षेपता होती है अतः समाधि के

लिपि-कलक-ओढ़ने ■ कपड़ा रखे । नदी की गहराई के ज्ञान करने के लिए दंड रखे व छोटे जीव तथा घूल इत्यादि को दूर करने के लिए स्बोहरण रखे । मुनि जतना से पौद्गलिक वस्तुओं को उठावे व रखे । भाव से आत्म परिणितियों की सावधानी से भवेषणा करता रहे । बाधक भावों को द्वेष-रहित हो, छोड़ें तथा साधक कारणों को रागरहित हो, ग्रहण करें ।

पाँचवीं समिति "परिष्ठापविक्त्र" है । यह मलमूत्र तथा अधिक व भ्रमक्य आया हुआ आहार, दूते फूटे संकम के उपकरण आदि को छुद्र तथा एकान्त स्थानों में विसर्जन कर दिये जाने रूप है । श्रीमद् देवचन्द्रजी कहते हैं कि करीर है । वहाँ मल भी उत्पन्न होता ही है । उससे किसी प्राणी का नुकसान न हो उस स्थान में विसर्जन कर देना चाहिए । संयम के बाधक, आत्म विराधक उपधि आहार व शिष्यादि को मुनि छोड़ दें । श्रीमद् कहते हैं :—

“संयम बाधक आत्मविराधनारे, आणाघातक जर्णि ।

उपधि अग्रम शिष्यादि परठेव रे भावति कामपिछानि ॥”

तीनों गुणियों में मन, वचन, काया की चपलता को छोड़ आत्मा में मन स्थिर करने का विधान है । मन से धर्म, छुद्र ध्यान ध्यावे । आर्त और रौद्र ध्यान छोड़ दे । वचन में मौन रहे तथा स्वाध्याय करे । काया से स्थिर नहीं यदि चपलता है तो वह बंधन है । चंचल भाव आश्रय का मूल है ।

अन्त की कलसरूप हाल में मुनियों के गुणों की स्तवना की गई है ।

प्रमंजना-सती की सञ्ज्ञायमें भी आध्यात्मिक-सत्यका निरूपण बड़ा ही सुन्दर हुआ है । राज-कुमारी “प्रमंजना” हजार सखियों के साथ स्वयंवर मंडप जा रही है । रास्ते में साध्वी मंडल मिलता है । वे राजकुमारी को संसार के स्वरूप का वर्णन कर उसे धर्म में उद्यम करनेकी प्रेरणा देती हैं । प्रमंजना की उन सखियों के कथन की वास्तविकता प्रतीत हो जाती है, पर उसका सखी-समुदाय उसे स्वयंवर मंडप में जाकर पूर्व-निश्चित वरको वरने की इच्छा पूरी करने को कह कर फिर धर्म-साधना में लग जाने को कहता है तब प्रमंजनाने जो कहा उसे कवि स्वयं कहता है कि “धर्म प्रथम करबो सदा, देवचन्द्रजी बाणी रे छो ।” साध्वी-समुदाय भी उसके विचारों की पुष्टि करता हुआ राजकुमारीसे कहता है कि प्रथम भोगों में फंसकर फिर धर्म-आश्रयना करना यह उसी प्रकार है जैसा कि पहिले जानबूझकर कीचड़ में गन्दा होना और फिर स्नान करना । उत्तम पुरुषों का आचार यही है कि पहिले गन्दा ही नहीं होना—

“खरड़ोने बलि घोयलुं रे कन्या, पद्ध व शिष्टाचार ।

रत्न-प्रथी सभन करोरे कन्या, मोहाधीनता धाररें । सुस्थानी कन्या ॥”

साध्वियों सभकुमारी को और उपदेश करती है कि माता-पितादि कुटुम्ब तथा सांसारिक वस्तुएँ सब क्षण-भंगुर है । शत्रु मित्र हो जाते हैं और मित्र शत्रु । यह गेरा व पराया इत्यादि सब आरोपित-कलित-मानी हुई बातें हैं । पौद्गलिक पदार्थों की मोहकता में पड़ना-मूल है । पुद्गल-

जड़ रूप है और हमारी आत्मा-चैतन्य-स्वभावी है। इस तरह के प्रमेद प्रगट होने पर आत्म-ज्ञान को कौन रोक सकता है:—

“ पुद्गल ने पर जीव धीरे अग्या, कीनो मेद विज्ञान ”

बाचकता दूरे टलो रे अग्या, दिव कुण रोके ज्ञानरे । सुग्यानी कन्या ॥

इन अमूल्य उपदेशों को सुनकर राजकुमारी प्रबंधना चमत्कृत हुई और आत्मा व संसार तथा उसकी तथा पौद्गलिक वस्तुओं की क्षण-भंगुरता ॥ विचार करने लगी। विचार की तन्मयता में उसके कर्मों की निर्बला होने लगी। अपनी ध्यानावस्था में उसे अपना आत्म-बोध मान होने लगा और वह बोल उठी। उसे कवि के शब्दों में सुनिये—

“ तब प्रबंधना चिन्तये रे अग्या, तू छे अनादि अनन्त,

कर्ता भोक्ता तत्त्वनोरे अग्या, सहस्र अकृत महन्त रे ॥ ”

इस प्रकार उसे आध्यात्मिक ध्यान करते हुए उसे कैवल्य ज्ञान हो गया।

गजसुकुमाल मुनि के सन्नाय में अध्यात्मिक-रसका प्रवाह अच्छे ढंगसे किया है। गजसुकुमाल पुरुषोत्तम श्रीकृष्ण के सहोदर लघु-भाता थे। माता का उन पर अगाध स्नेह था। भगवान् नैमिनाथ के द्वारिका-पुरी के उद्यान में पवारने पर श्रीकृष्ण के साथ कुमार भी प्रसुदर्शन करने गये। वहाँ प्रभु ने देशना में आध्यात्म-तत्त्वका निरूपण किया कि सम्बन्ध दर्शन, ज्ञान और चरित्र ही वास्तविक सुख की स्तान है और शुद्ध-आत्मिक भाव द्वारा ही ये त्रय स्वरूपा आत्मा को अन्तर-देदिप्यमान हो उठते हैं। परपरिणति संयोगी भाव है। ये शुद्ध स्वभाव नहीं, विभाव अवस्था है। कर्मादि उपाधि में आत्मा स्वभाक्ता भिन्न है। ऐसी श्रद्धा पूर्वक आत्मा में स्थिर रहने से शुद्ध स्वभाव प्रकट होता है।

प्रभु के वचन सुनकर गजसुकुमाल सजग हो जाता है और विचारने लगता है। जिसे श्रीमद् कहते हैं:—

“ देहादिक प मुह गुणमाहि, तो किम रहेलु मुह प माहि ।

जेदथी वंधाये निज तत्त्व, तेहनो संग करै कुण सख ॥ ”

॥ आत्मा कुमार अपनी माता श्री देवकी से कहते हैं कि माँ! प्रभु देखना बड़ा ही सुन्दर है। सुनकर माता प्रसन्न होती हैं। पर जब कुमार गजसुकुमाल भाता से भगवान् के पास स्वयं दीक्षा लेने को कहते हैं तो माता का हृदय टूट-टूट हो जाता है। वे कुमार को संयम की कठोरता, वतला कर कुमार का मन संयम से विमुक्त करना चाहती हैं तब कुमारके मुँह से जो उद्गार निकलते हैं उसे श्रीमद् के शब्दोंमें पाठक! सुनिये। और देखिए इनकी मार्मिकता—

“ माताजी निज घर आंगण्ये जी, बालक रमे निरबोध रे ।

तेम मुह जातमधर्म में, रमण करंता किसी बीहरे ॥ ”

और साथ ही साथ कुमार माता से ऐसे वचन कहते हैं कि जिन्हें सुनकर देवकी विवश हो चुप रह जाती है ।

“ मात तुमै आक्कि नेमिनी, तुमै एम न कहाय रे ।
मोक्ष-सुख हेतु संयम तबो, किम करो मात ! अन्तरायरे ॥

x x x

“ नेमिनी कोई अधिको हुचै तो मानियै तास वचन रे ।
माताजी कई नहीं भाखियै, मोक्ष रे संयम में मज रे ॥ ”

दीक्षा लेते ही कुमार की मोक्ष-साधन की उसुकता देखते ही बढ़ती है । प्रभुसे सिद्धि पाने का शीघ्र मार्ग बतलाने का अनुरोध करते हैं । प्रभु ने कहा कि आत्म-तत्त्व में स्थिर हो जाओ, उदय-कर्म के भोगों को समभाव पूर्वक सहन करो । एक रात्रि को प्रतिमा धारण कर आत्मभावों में धीरज के साथ तल्लीन हो जाओ ।

राजकुमार स्मशान-भूमि में जाकर ध्यान में लीन हो जाते हैं । “सोमिल ब्राह्मण” जो राजकुमारका चतुर था—उपर से आ निकला । अपनी पुत्री से कुमार विवाह न कर मुनि बन गये थे इससे वह—कुमार को मुनि-वेश में ध्यानावस्थ देखकर—जोषसे जल उठा और मुनि के मस्तक पर मिट्टी का पाल बनाकर, उसके भीतर अग्नि प्रज्वलित कर दी । मस्तक जल रहा है—उस समय मुनि चिन्तन करते हैं—यह अपूर्व है । पाठक उसे श्रीमद् के इस पद द्वारा सुनैः—

“ वृद्ध-धर्म ते दाह जे अग्नियी रे, हुं तो परम अदाह अगाह रे ।
जे दाहो ते तो माहरो धन नथी रे, अक्षयचिन्मय तत्व प्रवाह रे ॥ ”

इति

लेखके उद्गार—

देवचन्द्रकी पद पुष्पावलि, जो पहिरे भविजन “अपर” ।
महकत आत्म-सुगन्ध, निरमल हो शिवपुर-उगर ॥
मन्य “धम्मर” अति लुब्ध भये, चल रस अतिनीरे ।
प्रीति-रीति अतिलाय छाँड़ि पुद्गल-रस फोको ॥
पान करत नहि जात उड़ि तन-मन सुधि बिसराय ।
मोहन प्रीति अनूप लल, निज-घर जात समाय ॥

★

तइली सुणी श्री परिये रे, चतुर सुले सुरगीत;
तेहुथी राखे अति बख्ते रे, धर्म मुष्पानी रीत रे । प्राणी
[सम्प्रति-य सप्तमे भोवनी सुवर्णन] [श्री यशोवर्धन]

श्रीयशोविजय उपाध्याय कृत तत्त्वार्थगीत के विवेचक

श्रीमद् ज्ञानसारजी

[लेखक:—श्रीयुक्त संवरलाल नाहटा]

उपाध्याय यशोविजयजी सत्तरहवीं और अठारहवीं शती के जैन शासन के तेजस्वी नक्षत्र थे । उनके जैसी पाण्डित्य प्रतिभा बिल ही दृष्टिगोचर होती है । आपने साहित्य निर्माण भी बहुत अधिक रूप में किया है । संस्कृत, प्राकृत, हिन्दी और गुजराती, चारों भाषाओं में आपकी लेखनी चली । न्याय और जैन तत्त्वज्ञान पर तो आपका लेखन बहुत ही प्रशस्त हुआ है ऐसे महाविद्वान का स्मृति-मंदिर बनवाया गया है, यह जैन समाज के लिए बहुत ही गौरव की बात है । महापुरुषों की कृतियों ही हमें पथ-प्रदर्शन करती हैं और उनके आदर्श चरित्र बड़े प्रेरणादायक होते हैं ।

उपाध्यायजी के साहित्य पर दृष्टिपात करने पर वे पिछले जीवन में आध्यात्मामिसुख विशेष हो गए प्रतीत होते हैं । समग्र है श्रीमद् आनंदधनजी के मिलन का प्रभाव भी इसमें बहुत कुछ प्रेरणादायक हुआ हो । संस्कृत में ज्ञानसार, आध्यात्मसार आदि ग्रंथ तथा भाषामें समताशतक, समाधिशतक पद आदि उसके उज्ज्वल उदाहरण हैं । खेद है कि ऐसे महापुरुष की अनेक रचनाएँ विगत २५० वर्ष जैसे थोड़े काल में ही लुप्त हो गईं । प्रसन्न रचनाओं में भी कई ग्रंथों की तो एक एक प्रति ही मिली है इससे उनकी बहुत सी रचनाओं का प्रचार हुआ ही नहीं सिद्ध होता है । राजस्थान के अनेक ज्ञान-भण्डारों का हमने अन्वेषण किया है, इससे यह बात और भी पुष्ट होती है । यहाँ के ज्ञान-भण्डारों में उपाध्यायजी के कुछ प्रसिद्ध ग्रंथों को छोड़ कर अधिकांश ग्रंथों की प्रतियाँ ही प्रायः नहीं मिलती । १८ वीं शताब्दी से जैन विद्वानों में जो प्रौढ़ प्रतिभा पहले देखनेमें आती थी, उसमें क्रमशः हास होता गया प्रतीत होता है । उपाध्यायजी के बाद श्रीमद् देवचंद्रजी में जैन तत्त्वज्ञान और आध्यात्मिक क्षेत्रमें विमल अनुभव देखने को मिलता है । उनकी आध्यात्मिक प्रेरणा का सोन मरोट व मुलतान में विशेष दिग्गजर आध्यात्मिक ग्रंथों से प्रस्तुतित हुआ और गुजरात में उसका सर्गोच्चनिक्रम हुआ । उपाध्यायजी के समकालीन विद्वानों में चिनयत्रिजयजी, मेघविजयजी, आनंदधनजी, आदि विशेष रूपसे उल्लेख के योग्य हैं ।

उन्नीसवीं शताब्दी में एक आध्यात्मिक महापुरुष का हम फिर दर्शन पाते हैं । वे हैं खरतर-गण्डीय योगिराज श्रीमद् ज्ञानमारजी । आनंदधनजी की रचनाओं से आपका अगाध प्रेम था ।

उस पर जैसा चिन्तन-मनन आपने किया ऐसा संभवतः और किसीने नहीं किया। आपके आनन्दधन चौबीसी, बालावबोध और कुछ पदों पर प्राप्त विवेचन अत्यंत मार्मिक है। उपाध्याय यशोविजयजी के कुछ पद, पंक्तियाँ आपने इन विवेचनों में तथा अन्यत्र यों उद्धृत की है। अजितनाथ स्तवन के बालावबोध में उपाध्यायजीके “शुद्ध भाविकनी वल्लिहारी” और कुन्धुनाथ स्तवन के विवेचनादि में ‘जबलगा आवें नह मन ठाम’ पद की पंक्तियाँ उद्धृत की हैं पर वहाँ आपने इस पद को आनन्द-बनजी का माना है उपाध्यायजी के तत्त्वार्थ गीत पर तो आपने अच्छा विवेचन किया है, जिसे प्रकाशित किया जा रहा है। इससे पूर्व श्रीमद् ज्ञानसारजी का संक्षिप्त जीवन-परिचय दिया जा रहा है।

श्रीमद् ज्ञानसारजी का संक्षिप्त जीवन-परिचय

उन्नीसवीं सताब्दीमें श्रीमद् ज्ञानसारजी के नामसे एक स्वेताम्बर जैन यति प्रतिभा-सम्पन्न कवि मस्त योगी धर्मशूरास्वाम्य महापुरुष हो गये हैं। उनका जन्म सं. १८०१ में बीकानेर राज्यांतर्गत जांगछ के समीपवर्ती जैणलैवास में हुआ था। उनके पिताका नाम उदयचंदजी साहू ? और माता का नाम औषणदेवी था। उनका जन्म नाम ‘नारायण’ था। और इसी नाम से उनकी सर्वप्रसिद्धी हुई।

सं० १८१२ में मारवाड़ में औषण दुष्काळ पड़ा था। उस समय से यह खरतगच्छ के आचार्य श्री जिनलामसूरि जी की सेवा में रहने लगे थे और उन्होंने तत्त्वबोधान में उनका विद्याभ्ययन हुआ। सं. १८२१में उन्हें दीक्षा के योग्य जानकर पादरुपाम में मिती साहू शुक्ला ८ को उक्त श्री पूज्यजी ने यति-दीक्षा दी। दीक्षा के अनन्तर उनका नाम “ज्ञानसार” रखा और अपने शिष्य श्री रायचंद जी के शिष्य रूप से प्रसिद्ध किया। सं. १८३४ तक वे अपने गुरुजी के साथ श्री जिनलामसूरि जी की सेवा में ही रहे। इसी बीच में इनके गुरु श्री रायचंदजी का स्वर्गवास हो गया। सं. १८३४ के आश्विन कृष्ण १० को गुरुजी श्री स्वर्ग सिधारे। इसके पश्चात् सं. १८३५में सूरिजी के ७ शिष्य अलग अलग हो गए। तब से ज्ञानसारजी अपने गुरु के बड़े गुरुभाता श्री राजधर्मजी के साथ रहने लगे। प्रथम चातुर्मास उनके साथ ही पाली में किया। वहाँ से विहार कर राजधर्मजी नागौर आए और ज्ञानसारजी किशनगढ़ चले गए। किशनगढ़ जा कर राजधर्मजी के पास नागौर घापस चले आए। उसके बाद सं. १८४५ तक आप अधिकांश उन्हीं के साथ रहे थे। सं. १८४५-४७ के चातुर्मास जयपुर में किए।

सं० १८४८में जब वे जयपुर में थे, तत्कालीन आचार्य श्री जिनचंदसूरिजी ने इन्हें वहाँ से विहार कर महाजन टोली जानेका आदेश दिया। उनके आदेशानुसार इन्होंने पूर्व देश की ओर विहार-कर सं. १८४९ का चातुर्मास महाजनटोली में किया। वहाँ से संघ सहित विहार कर श्री सम्भेत-शिखर तीर्थ की यात्रा की। सं. १८५०-५१ के चातुर्मास अजीमगंज आदि में करके सं. १८५१

माघ शुक्ला ५ को द्वितीय बार श्री सम्भेत-शिखर की यात्रा की। वहाँ से वापस पश्चिम की ओर विहार करते हुए सं. १८५२ का चातुर्मास संभवतः दिल्ली में किया। वहाँ से लौटते हुए सं. १८५३ में जयपुर पधारे। पूर्व देश के नाना अनुभवों का सजीव वर्णन अपने "पूर्व देश वर्णन" में किया है।

कहा जाता है कि जिस समय आप जयपुर पधारे थे इस समय के महाराजा का पट-हस्ति बीमारी के कारण दिनंदिव सूख रहा था। रोग-प्रतिकार के अनेक उपचार किए गए किन्तु कोई फल न मिला, तब किसी राज्याधिकारीने राज्यगुरु स्वरत्न गच्छीय यति श्री की याद दिलाई और यह भी कहा गया कि वे राज्य के लिए हुए कई गाँवों की उपज लेते हैं। अतः उनसे हाथीकी चिकित्सा के लिए अवश्य कहना चाहिए। महाराजा ने इस मतको पसंद कर यतिजी को हाथी स्वस्थ करने को कहलाया। यति जी को पञ्चचिकित्सा का समुचित ज्ञान न होने से वे चिंतित हो उठे और इस कार्य के उपयुक्त किसी चतुर व्यक्ति की खोज में लगे। उन्हें श्री ज्ञानसार जी का स्मरण हुआ और तुरन्त अपनी पिता का कारण बताकर गवराज की चिकित्सा माँग ली। श्री ज्ञानसारजी ने हाथी के रोग का निदान कर के अपने असाधारण बुद्धि-वैभवसे हाथी के पेटमें उगी हुई बेलिको निकास कर उसे पूर्ण स्वस्थ कर दिया।

इस घटनासे महाराजा प्रतापसिंहजी चमत्कृत होकर श्रीमद् के सद्गुणों के प्रति श्रद्धा रखने लग गए। श्रीमद् भी प्रायः राजसभा में जाया करते थे। राग्यकीय विद्वानंसि विद्वद्-मोक्षी का अपनी विद्वत्ता से महाराजाको प्रभावित कर दिया। सास सास प्रसंगों पर उनकी उपस्थिति और आशीर्वाद परमावश्यक समझे जाते थे। इन आशीर्वादवाचक कवितों में से सं. १८५३ माघ कृष्ण ८ को रचित 'समुद्रचंद्र प्रतापसिंह गुणगर्जन' पर स्वोपज्ञ-वचनिका', एवम् 'कामोदीपन' ग्रंथमें दो सबैधे उपलब्ध हैं।

राजाप्रह आदि कारणोंसे सं. १८५३से १८६२ तक के १० चातुर्मास जयपुर में किए। वहाँ पर 'संकोच-अष्टोत्तरी' आदि ९ कृतियाँ रचीं। उसके बाद कृष्णगढ़ गए। सं० १८६३ सं. १८६८ तक के ६ चातुर्मास कृष्णगढ़में किए। कृष्णगढ़ के राजा भी इनका बहुत सम्मान करते थे। वहाँ श्रीमद् प्रायः आध्यात्म-चिन्तन किया करते। इनका अव्यास अनुभव बहुत बढ़ा चढ़ा था। वहाँ श्रीमद् ने आर्जुनधन जी के गूढ़ रहस्यमय २२ तीर्थंकरों के स्तवनों पर विशद आलोचनात्मक 'बालावबोध' बनाकर सं. १८६६ माघ शुक्ला १४ को संपूर्ण किया। जिन स्तवनों पर वह सं. १८२९ से अबतक सतत मन्त्र करने रहे थे। उन पर अपने परिपक्व अनुभव का उपयोग कर के उन्होंने सुमुमुक्षु जनता का परम हित-साधन किया। प्रस्तुत 'बालावबोध' में इनका आध्यात्म अनुभव पद-पद पर शलकता है। माघा ग्रीष्म और जैनशैली की राजस्थानी है। कृष्णगढ़ में इनके उपदेश से चित्तमणि पार्श्वनाथजी के मंदिर का बीर्णोद्धार और दंड-ध्वजरोपण समारोह से हुमा।

सं० १८६९ में वहाँ से विहार कर अर्जुन तीर्थ पधारे। फाल्गुन कृष्ण १४ को यात्रा कर

वापस बीकानेर आये वृद्धावस्था के कारण उन्होंने शेष जीवन वहीं बिताया। बीकानेर में उनका प्रभाव बढ़ता गया। उनका जीवन भी परम सात्विक और आध्यात्मिक था। अनेक लोक-प्रर्पचों में भाग लेते हुए भी वह उदासीन एवं निर्लेप रहते थे।

इन दिनों का उन्होंने सर्वथा त्याग कर दिया था और एकांतवास उनको विशेष प्रिय था। बीकानेर के गोगा दरवाजे के बाहर बाला समथान (टटों की झाला) ही उनकी तपोभूमि थी। कहते हैं कि पार्ष्वयक्ष (देवता) उनके प्राक्क्ष थे। वे समय-समय पर रात्रि में प्रकट होकर नाना विध ज्ञानगोष्ठी एवं भूत-भविष्य-संबंधी बातें किया करते थे।

महाराजा सूरतसिंहजी की इन पर अत्यंत भक्ति थी। वे स्वयं इनके दर्शनार्थ अनेक बार पधारते और पत्र-व्यवहार बराबर होता रहता। महाराजा के छिपे पञ्चीस पत्र हमारे अन्वेषण में आये हैं। उन खास उम्हों को पढ़ने से श्रीमद् के प्रति महाराजा का विनय, पूज्यभाव, अटल प्रज्ञा, अविच्छिन्न भक्ति, सहस्रवर्षी इतिहासिक और अनेक ऐतिहासिक रहस्यों की जानकारी होती है। बीकानेर में रहकर उन्होंने बहुत से ग्रंथों की रचना की। यहा की पशुचरित्रों के बहुत से स्मारक अब भी विद्यमान हैं एवं आपसे संबंध रखनेवाले अनेक चमत्कारिक प्रसंग सुनने में आते हैं।

सं. १८८९ में आश्विन और मार्गशीर्ष के बीच ९८ वर्षकी दीर्घायु पूरी कर श्रीमद् ज्ञान-सारजी स्वर्ग सिंघाए। स्वयं ही अपनी आयु के संबंध में 'पार्श्वनाथ-स्तवन' में कहा है कि—

साढी बुच भाटो सब कहि है असिबखिसी सोकोकि कही।

मै तो अठाणुं सुपर ओ, मो में बुद्धि कही कहां ते रखी ॥

गौड़ीराय कहते कही बेर भई।

उनका अग्निसंस्कार वर्तमान झुंखेर पार्श्वनाथजी के मंदिर के पीछे हुआ था। उस स्थान पर आज भी एक समाधि-मंदिर विद्यमान है, उसमें प्रवेश करते ही सायने के एक आळे में उनकी चरणपावुकाएँ प्रतिष्ठित हैं, जिन पर निम्नोक्त लेख उद्गीर्ण है—

सं. १९०२ वर्ष मार्ग सुदी ६ पं० प्रज्ञानसारजी पादु....

श्री ज्ञानसारजी के हरमुल (हर्षनंदन), सुवचंद (सुमानंदन), सदासुल (सुखसार) नामक तीन शिष्य थे, जिनमें-प्रथम दोनों की दीक्षा सं. १८५६ से पूर्व और तृतीय की सं. १८६७ से पूर्व हो चुकी थी। इनमें से सुमानंदन और सदासुल सं. १८९८ मे तक विद्यमान थे। एकवार सुवचंदजी की मरणोत्त अवस्था में श्री गौड़ी पार्वप्रसु की कृपा से शक्ति हुई थी, जिसका उल्लेख श्रीमद् ने स्वयं अपने गौड़ी पार्श्वनाथ-स्तवन में किया है।

इन तीनों शिष्यों के अतिरिक्त इनके शिष्य-प्रशिष्यों में थे चतुर्मुख, धैरजी, कीरपाचंद, लक्ष्मण आदि का भी उल्लेख पाया जाता है। इन में से चतुर्मुखजी के शिष्य जोरजी ये जिनका देहांत सं. १९५५ में हुआ था। उस वही से उनकी संतति विच्छिन्न हुई।

श्रीमद् का एक चित्र हमारे 'ऐतिहासिक जैनकाव्य संग्रह' में प्रकाशित है, और भी कितने ही चित्र उपलब्ध हैं। श्रीमद् के बाह्य वेप-मुद्रा के संबंध में एक तात्कालीन शास्त्र महत्वपूर्ण है अतः उस शास्त्र का आवश्यक उद्धरण नीचे दिया जाता है—

नृ नत्वा श्री बाबा जी साहिबां सौ वन्दना १०८ बार रखड़े की। आपके गुणग्राम याद करता हूं। किसी लायक हूं नहीं कृतकृत्य कबोकर हूँगा। मरण तो आया, इहां कलु नहीं हूं कमाया, एक आपके दर्शन तो पाया बाकी जनम ले गमाया।

अब वह मुनिमुद्रा कान पर चरमा ओषा कंधे पर हस्त में तमाखू डब्बो, टुमक टुमक चाल, से वचनामृत श्रुतादिक् अनेक आनन्दकारी भावधरो माधुरी सूरत कव देखूंगा। बाया अब कहा दर्शन पाऊंगा, जो है पाया इस जन्म में और तो कलु नहीं मैं कमाया एक यहीं दर्शन अपूर्व पाया, इस ध्यान से जनम जनम ॥ पाप गमाया, इतना तो खूब ही पुण्य कमाया आप ध्यान में मुझ निर्बुझी को रखो तो मैं धन्य धन्य कहाया, सिवाय इसके और कुछ है नहीं।

पत्र बाबाजी श्री १०८ ज्ञानसारजी महाराज के चरणों में।

श्रीमद् ने अपना किंचित् परिचय अपनी बहुचरी के पूरे पत्रों दिया है:—

साधा भाई निहचे खेल अखेला। सोहं निहाचे खेला। सा०
मा हमरे कुछ जात न पांता परं मेरा आचार।
मदिरा मांस विषसित जो कुल, उन घर में पैसारा।१। सा०
वसित वस्तु विना जो देवे, सो सबही हम खावे।
उन्हों वा फासु भकरापित, घोषण बल खव पीवे।२। सा०
पडिकमणा पांजू नहीं लाइक, सामाधिक ले वेसे।
साधु नहीं जैन के जिन्हे, जिव घर विव नहीं पैसे।३। सा०
धावक साधु नहीं को साधवी, नहीं हमरे धावकणी।
सुधी श्रद्धा जिन संवधी, सो गुरु सोई गुणगी।४। सा०
नहीं हमरे कोई गच्छ विचार, यच्छवासी नहीं निन्दे।
गच्छवास रत्नामर सागर, इनकुं अहनिश बन्दे।५। सा०
धापक उधापक जिन बादी, इनसे रीझ न भीजे।
न मिलजो न निन्दन बंदन, न हित अहित घरी ते।६। सा०
न हमरे इन रो वाद स्थल, चरचा में नहीं खीजे।
किया रुचि क्रिया न रागी, हम किरिया न पतोजे।७। सा०
किरिया घड़ के पान समाना स्वतारक जिन माखी।
सोई अवंधक बंधक सौ तो, चढगति कारण दाखी।८। सा०
पैकिरिया कारक कुं देखे आतम अति ही दीखे।
पंचम काले जैन उहीपन, यह अंग शी दीखे।९। सा०
सबगच्छ नायक नायक मेरे, हम हैं सब के दासा।
पै आलाप संलाप न किणसुं, नहीं कोई हरख उदासा।१०। सा०

एकमथा पोसा न करावे, करता देख्या राजी ।
 पचलाणे व्याख्यान न आग्रह, आग्रह ही न विराजी ॥११॥ सा०
 मो हमरी कोठ करे निन्दा, किंचित अमरस आवे ।
 फिर मनमें जग रीति विचारें अब अति ही पछतावे ॥१३॥ सा०
 कोची मानो भायी लोमी, रागी छेपी यौंदी ।
 साधुपनानो लेय न देय, न अजिबेकी अपबोधी ॥१४॥ सा०
 ए हमरी हम चर्चा भाजी, पै इनमें एक सारा ।
 ओ हम ज्ञानसार गुण चीन्दे, तो हुवे भवबधि पारा ॥१५॥ सा०

उन्होंने वृद्धावस्था में गच्छ परंपरादि से अलग होकर एकाकी रहने और विहार करने का लालेस 'आनंदघन चौबीसी बालावबोध' में इस प्रकार किया है—

कि वै ५० ज्ञानसार प्रथम महारक स्वरतरंगच्छ संप्रदायी वृद्धवयोन्मुखिमै सर्वगच्छ परंपरा संबंधी इठनाद स्वेच्छावै मूकी एकाकी विहारियै कृष्णवदे सं. १८६६ बावीसीनुं अर्थ लिखुं ।

यद्यपि श्रीमद् का अनुभव एवं ज्ञान बहुत बड़ा-बड़ा था, फिर भी उन्होंने कई प्रयोगों में मंद-बुद्धि आदि सन्दों द्वारा अपना परिचय देकर विनम्रता प्रदर्शित की है। देवचंद्रजी कृत 'साधुपद सज्जाय के बालावबोध' में लिखते हैं—

हुं महा निर्बुद्धि को वज्ररूप हूं जैन पे बिन्दो हूं म्हारो माजणो अति अल्प छे । सज्जाय कर्ताणो माजणो मोटो छे ।

इसी प्रकार 'चौबीसी बालावबोध' आदि में भी अपनी लघुता व्यक्त की है। 'आत्मनिन्दा' ग्रंथ तो उनकी विनम्रता का प्रतीक है।

आध्यात्म-साधना और तत्त्वज्ञान के अतिरिक्त वैदिक में भी श्रीमद् की अच्छी गति थी। छेस्न-कला और लसंबंधी सामग्री के निर्माण में वह अद्वितीय थे। उनके बनाए हुए पूठे, फाटिये, परड़ो आदि आज भी नामांकित वस्तुओं में हैं, जिन की मजबूती और सुंदरता की बराबरी में दूसरे नहीं आ सकते। अब भी वे 'नारायण साही' नाम से सुप्रसिद्ध हैं। छेस्नशैली प्रौढ़ और छिपि बड़ी मनोहर थी। उनकी हस्त-लिपि हमारे संग्रह में पर्याप्त है, जिन में से एक पत्र का फोटो हमारे 'ऐतिहासिक जैन कर्मसंग्रह' में प्रकाशित है। वह अनेक हुचरों में निपुण थे, यह बात स्वयं 'बोसी' में लिखते हैं—

हुकर केजा हाथे कीया ने पण उदय उपाये सीया ।

जस उपचायो जस उदय थो, मंद लोम ते मंदेदय थो ॥३॥ (१२ वा स्तवन)

इसके संबंध में उनके गुण-वर्णनात्मक काल्यों में अन्य भक्तों ने भी कहा है कि—

कर्म निचक्रमां ही हुकर इबार जाके वैषन में जान सब ज्योतिष मंत्र ॥ की ॥

(नवरात्र कृत गुणवर्णन)

उन्होंने कई विख्यात विद्वानों और कवियों की कृतियों पर विशद गद्य वचनिकाएँ लिखी हैं, जिनसे उनके स्पष्ट वक्तृत्व और निहट समालोचक होने का परिचय मिलता है। श्रीमद् आनन्द धनजी की चौबीसी के बालावचन में श्री ज्ञानविमलसूरिजी को खूब आई हाथों लिया है, और कई स्थानों में उनके बालावचन की कड़ी समालोचना की है। अंत में उन्होंने लिखा है कि:—

“ ज्ञानविमलसूरि महापंडित हुता, तेउ ए उपयोगी तौषण प्रयुंज्यौ हुंत तौ तेउ तौ समर्थ अर्थ करी सकना पण तेउ ए तौ अर्थ करते विचारणा अयन्त न्यून ज करी नै मैं ज्ञानसार मारी बुद्धि अनुसारै सं. १८२९ श्री विचारतै सं १८६६ श्री कृष्णगढ मध्ये टवो लिख्यौ पर मैं इतरा घरसां विचार विचारतां ही सो सिद्धी भई तेहवौ मोटी पंडित विचार विचार लिखितौ तौ संपूर्ण अर्थ यातौ। परं ज्ञानविमलसूरि जी ये तो असमझ व्यागरी अंजु सौहो वेच्यौ करै नफे तौतौ न समझे तिमि ज्ञान-विमलसूरिजी ये पिण लिखता लेखण न अटकावणी एवं पंडिताईनी लक्षण निहटि कानौ अर्थ व्यर्थ अर्थ समर्थित नी गिणनां न गिणी। ”

इसी प्रकार स्पष्ट वक्तृत्व के नाते आनन्दधनजी जैसे महापुरुषों पर भी एक जगह कुछ आलोचना की है। व्यापार-अनुभव श्रीमद् देवचंदजी की दो कृतियों पर उन्होंने बालावचन रचा। उनमें भी कई स्थानों में उनकी विरुद्ध समालोचना की है। ‘साधु सम्भाव बालावचन’ में तो कई बातें बड़ी ही मनोरंजक और रहस्यमयी कह बाली हैं। उपयोगी होने से उनके कुछ अवतरण यहां देते हैं:—

ध्रुव छै ए तौ कथन क्षायिक भावै छै परं क्षायिक भावे आत्म विच ने सिद्ध मां तो अभेदो-पचारी पशु छै ए विरोधाभास छै.

एह बुं जे कष्ट ए क्षायिक भावे कथन ते विरोध इति सटक। हिवै आगल सम्भाव नी गाथाजो मा त्यो वर्णन करत्यो। परं ए कविराज नी योजना नो एज मुञ्जाय छै तेज बात नै गटर पटर आगे नी पाछे नी आगे हांकतो चाल्यो जाय ते तमे पोते विचारी लेज्यो सबन्ध विरुद्ध अंगोपांग मेरा कविता बारबार एक ॥ गुथाणो ते पुनरुक्ति दूषण कविता ते एही ज सम्भाव में तमे ही जोड़ लेज्यो एक निज पद रस जाय्यो गुथ्यौ छै ते गिण लेज्यो एकलो मुद्ध ने दूषण मत देख्यो। बीजु एह नो छूटक लिखत सपनयत्रयो सप्तमंमाश्रयी चुस्त छै स्वरूप नी कथन नी योजना एमां तो गटर पटर छै ए बिना बीबी सहित छूटक योजना सटक छै। योजना करबी ए गिण विद्या न्यायी छै, कौमुदी कर्ताये शिष्य थी आज इतोक करायो, आप थी न थयो। बली ए बात खुल्ले न लिहंतु तो ए लिखन वाचन बालो मूर्खमस्तर जाणे ए कारण जितुं। गुवरात मे ए कहिवत छै—“आनन्दधन टंकशाली, जिनराजसूरि कावा अजय वचनो. ३० यशोविजय टानर दुनरिया पोते थाप्यो तेज उवाच्यो, ३०

* आ ३३९१ अमरे क्षयवी मणी हतो? आने आ ३३९२ अमराना तो मन्दी नदी. वणी आ ३३९३ अनन्दिनासि पद्मना नर पक्ष छे. अणी आने स ३३९४ आभाषिक हदी न रुडा। अ ३४०

देवचंद्रजी ने एक* पूर्व नुं ज्ञान इतुं तेथी गटर पटरिया, मोहनविचय पन्वास ते छटकाला ॥॥ ने आगल अर्थ लिखतुं छे ते अक्षर प्रमाणे अर्थ लिखीस किहां सरसो अर्थ दोखे ते माहरो दूषण न काढस्यो अक्षर विरुद्ध अर्थ माहरो दूषण सही ।

अठारहवीं शताब्दी में मोहन-विजय अति लोकप्रिय कवि हुए हैं उनके 'चंदरास' का प्रचार बहुत जोरों से था । उस पर दोहों में जो सुंदर और सजीव समालोचना की है, वह समालोचना-पद्धति का एक अच्छा उदाहरण है ।

इस ग्रंथ का विशेष परिचय आगे दिया जाएगा । कविवर बनारसीदासजी के 'समयसार' की भी कुछ आलोचना 'आत्मप्रबोध-छत्तीसी' में की है ।

जयपुर और बीकानेर के नरेशों पर श्रीमद् के असह्यारण प्रभाव ॥ उल्लेख आगे किया जा चुका है । इन के अतिरिक्त जैसलमेर-नरेश गजसिंह भी इन्हें बड़ी श्रद्धा की दृष्टि से देखते थे । जयपुर के महाराणा जवानसिंहजी से भी उनकी अच्छा संबंध विदित होता है । कहा जाता है कि राणा जी की दुहागिन (कृपाहीन) राणी प्रतिदिन उनके पास आकर विनती किया करती थी की गुरुदेव । एसा कोई मंत्र दीजिए जिससे महाराणा मेरे वश में हो जाय । ' उन्होंने उसे बहुत समझाया पर राणी किसी तरह न मानकर मंत्र देने के लिए विशेष हठ करने लगी । अतः श्रीमद् ने उसे एक कागज पर कुछ लिखकर दे दिया । राणीकी श्रद्धा और श्रीमद् की वचनसिद्धि से महाराणा की राणी पर पूर्ववत् कृपा हो गई । लोगों के भड़काने पर जब महाराणा ने मंत्र के संबंधमें उनसे पूछताछ की तो उन्होंने कहा, 'राजन् ! हमें इन सब कार्यों से क्या प्रयोजन ? अंतमें मंत्र सोलकर पढ़ने पर "राजा राणी मुं राजी, तो नारायण ने कई, राजा राणी रुते, तो नारायण ने कई" लिखा मिला । इसे देखकर महाराणा आपकी निस्पृहता से बड़े संतुष्ट हुए । महाराणा के आशीर्वाद में एक कविता भी उपलब्ध है ।

श्रीमद् ने सत्रहवीं शताब्दी के शेषार्द्ध के परम योगिराज आनंदघनजी की चौबीसी और बहुतरी पदों का चिंतन अपनी बौध्दावस्था से प्रारंभ कर अंतिमवस्था पर्यंत किया था । अतः उनके जीवन पर आनंदघनजी के अनुभवों की गहरी छाप अंकित हो गई थी । आनंदघनजी के पद उन्हें अति प्रिय थे । उनके कई पदों के उद्धरण 'चौबीसी-बालावबोध', 'आध्यात्मगीता बालावबोध' और 'साधु सन्नाय बालावबोध' आदि में दिए हैं । श्रीमद् के बहुतरी [७२] आदि पदों पर योगिराज आनंदघनजी के पदों का प्रभाव बोलबाला स्पष्ट है । इसीलिए कई आचार्यों ने उन्हें 'जुनु आनंदघन' विशेषण से संबोधित किया है ।

श्रीमद् के जीवन-चरित्र की बहुत बड़ी सामग्री हमने संग्रह की है । परंतु विस्तार-भय से बहुत-ही संक्षेप रूप से यह निबंध लिखा गया है ।

* आगे प्रस्तुत अन्य स्थले अध्यात्मयोगी आनंदघन सवि ज्ञानान्ते छल्लेख भले छे. संपा०

उपाध्याय श्रीमद्यशोविजय गुंफित श्रीभद्र ज्ञानसारगणिकृत वालावबोध युक्तम् श्री तत्त्वार्थ गीतम्

[राग-वसन्त गुणवत्तार विधित]

जैन कहौ कथुं होवै परमगुरु, जगतगुरु. जै०

गुरु उपदेश विना अंग मूढा, दरसन जैन विगोवै ॥ १० ॥ जै० ॥१॥

इण तवन में दोय नी नतछावण छै । अद्धानान सुद जैन दर्शन नै ओल्लखवांछै सिम्प नी प्रश्न छै । सो परमगुरु । सो जगतगुरु ! तिहां गुरु शब्द नूं उझण-अधोपदेशारो गुरुव. सुद सिद्धा-
न्तानु जाई जैन दर्शन ना उपदेश-उपदेश दाता तेनै गुरु कहीजै । ते आचार्य । नें परमधामो गुरुव
परमगुरु । उल्लह गुरु परमेस्वर परमात्मा केवलज्ञान दर्शनी थी पूछै छे-कहौनी त्वामी जैन कथुं
होवै । नाम जैन दर्शन सम्पूर्ण सिद्ध कथुं कर हुवै ?

गुरु उपदेश विना नाम गुरुना उपदेश नै अभावै जन मूढा मुगध मोळा प्राणी जैन दर्शन नें
विगोई रखा छै, जैन दर्शन नें निन्दा करावी रखा छै । परं गुरु केहवा एक छै ? निरमायी, निरमयी,
निर्ममची निर्गत हटवादी, निर्गत कपेछ कछिपत प्रबन्धी, सुद तबोपदेशी, त्यागुरस्तर वचना, एहवा
गुणेना उपदेश विना गंभीराख्यो जे जैन दर्शन नें तुच्छ बुद्धि मूढ किंवावारी, जिनमेयशरी प्राणी ।
जैन दर्शन नूं उत्सर्ग अप(वा)दनयो नौ रहत्य अणयाणत्ता विरद मावण करता जैन नै विगोई रखा छै ।

कहित कृपानिधि स(म)जळ झीलै, करम मैल नै घोवै ।

बहुर पाप मल अंग न धारै, शुद्धरूप निज जोवै ॥ १० ॥ जै० ॥२॥

कहित नाम एहवूं प्रश्न करवै अतै कृपानिधि कृपाना निधान, परमेस्वर एहवूं कहै-उपदेश है । अहो
आ उपावंत देवानुपिय भज्यो ! जे जैन दर्शन नै सुद ओल्लखना वाछै, ते प्रथम थी तो सम राग
द्वैपे रहित जे सम परिणामी पणा नूं रसरूप लल तेयां डोलै नाम गस्क रहै । एतलै अन्ध मतवादिहै
जैननी लोकिक्काद आश्रयी कोई कथन संवंची जैन नियौ तो पिण पोतै तो समता प्रवर्तें । तेहवो
प्राणी कर्म-ज्ञानावरणीवादि महामैल नै धावै नाम आना नै ऊज्ज्यो करै एतलै आश्रव थी आज्यो
कर्मरूप लल नै मुझवै संवर थी निर्जरादें । तेहवो धवो आत्मा बहुर नाम फेर पाप-प्राणातिपातादि
मल मैल नै अहोनिस्त अट्टाटि नें प्रवर्ततो अंग में नाम आत्मा स्वरूप अंग में ते मैलमें न धारै नाम
न छगावै एतलै ऊज्यो रहै । तेहवो धवो आत्मा आत्मिक स्वरूप नै साक्षात्कार करवानी स्वप करै

स्वप्न करतो छतो शुद्ध निर्मल कर्म सब रहित निस्वरूप पोतानो अखेव, अमेव, अनंतज्ञान अनंत दर्शनमयी आत्म स्वरूप नै बोवै नाम स्वरूपे प्रत्यक्ष करै, नाम साक्षात्कार करै, एतलै स्वरूप प्रकट करै ।

स्याद्वाद पूरण जो जाणै, नय गर्भित जस वाचा ।

गुण परबाय द्रव्य जो बुझै, सोई जैन है साचा ॥ ५० ॥ जै० ॥३॥

फिरि ते आत्मा केहवो बयो त्याद्वाद नाम स्यात् पुरस्सर नाम कथंनित् वाद् कथनै सहित जैन दर्शन नै जो जाणै जिको ओळखै । एतलै स्वादस्ति, त्यादनास्ति त्यादस्तिनास्ति इत्यादि ना सर्व गर्भित रहस्य नै जाणै । बलि ते आत्मा केहवो एक बयो छै ? त्यादस्ति प्रमुख सप्त भंगी नै जाणवै करी नै जस वाचा बेहनी बाणी बोझवो एहवो बई गयो छै । एतलै कोई तेह थो पञ्च सम्बन्धी बात कथां छतां तेह नै पाछो प्रत्येकर सप्त नयै गर्भित सहित होख दै वितण्ढावादी न हुयै । एहवो थयो छतो द्रव्य शब्दवै धर्मस्तिकावादि छप्प द्रव्य नै भिन्न भिन्न स्थानै करी बूझै समझै । तिम ज द्रव्य द्रव्य हीठ गुण रखा छै, तिमज पर्याय रखा छै ते सर्व नै जो बूझै, जो समझै । एतै एतल में समझी छेवो केतलो एक छिछूं पानी छोड़ौ । सोई नाम तेहोत्र जैन नाम जैन दर्शन साचा नाम साचो सब छै । अनंत केवलज्ञान केवल दर्शनिये भाव्यो ते ए छै नै आगामी फाके पिण केवली एक मात्रा हीनाधिक न उपदिससी । त्याद् कथनै रहित नेगम संग्रहादि सात नयै रहित, द्रव्य गुण पर्याय रहित जगता तीर्कर केवली न उपदिससी ।

किरिया मूढमती जे अज्ञानी, चाळै चाल अपूठी ।

जैन दशा उन धाँहें नांही, कहै सो सब ही झूठी ॥ ५० ॥ जै० ॥४॥

नै जे किरियानाम रुकंत किरियावादी, मूढमती मूर्ख बुद्धि, अतएव पबीज ते अज्ञानी किम जिन दर्शन नू रहस्य अण्णाणता वा मुग्ध छोकनै बंचवा कारणै बास कर किया दिखावै । ते किया रूप बाल में ओझ प्राणी रूप भृग आधी फँसै । पकी तेभोना दछिरायी थया छता । तेभो कहै ते सानू जैन दर्शन संवन्धित जाणी नै । तेभो कहै तिम धर्मरुची बका प्रबलै । तेभो देव नै खुदेव कही बतावै । कुषम जैन श्री विरुद्ध नै जैन शुद्ध कही बतावै । आप श्री अन्य नै कुगुरु कुपात्र कही बतावै । आप श्री अन्य जै त्रिखात्र नै सिंगिया कही बतावै । पर परमेष्ठरो नो तो पारणा-मिक धर्म छै तेनै-‘विवहार नयच्छेत् तित्त्वच्छेजो जयो भणियो’-एहवो कहीनै रुकंत क्रियाजाळ में फसावी दै । नै पनेबरो एहवुं कहू-‘एगंते होई मिच्छतं’ । तेथी अपूठी उलटी चाल पोतै चाळै अन्य नै चळवै । जैन दशा नाम जैन दर्शनमां उक्त-कही सावु ची दशा-मुद्रा दीसती दोसै तो पिण उन भदि नाम तेहवी मुद्रा वारियो में नाहीं-नाहीं । एतलै ते वग पंखी नी वृत्ति मुद्रा देखी नै मरमथ्यो नहीं । ते मुद्रा हारलपंसी नी छफ्फे परे बाणव्यो । बया जिम हारल-पंसी एक पौ वृष्टनी डाळी पकड़ नैसै । बीबो पग चूकनै राखै, चूच में छफ्फी राखै तेथी तेने

सर्व पंसी महातपस्वी जाणै परं अंधारै तै पंसी उडतां नै गळकंठळ चौडौं हवै तेथी ऊंचौ राख्यौ पग थो मुख नी लकडो साही पाळा उधोसै खेचवाथी एऊ पंसी निगळी मुखे लकडो छेई नै सिम नो तिम फिरी वैसी जायै । ए दृष्टतै वंचक क्रिया जाणीज्यो । तेथी तेथोना कथन में न प्रवर्तस्यौ । कोई आई इम कहिस्ये तेथो तौ सिद्धान्त वाचै छै । तो तेथो नो कथन कां न मानवौ ? तिहां लिखूं—तेथो पोताना ॥ संबंधी कथन सिद्धान्तोमां नावै तेठला तांइ तौ सिद्धान्तोक्त प्रमाणे कथन सहां जाय नै जिहां पूजामतियो नै पूजा नौ, दयामतियो नै दयानौ, मनोमतियो नै मननौ, क्रिया-मतियो नै क्रियानौ निम्नै बादियो नै निम्नै नौ पारणामिक बादियो नै पारणाम नौ, काल बादियो नै काल नौ कथन सिद्धान्तो में आख्यां छां सप्त भंगी सप्त नय नौ कथन ल्यादी नै पोताना कथननी मुख्यता बताचै, अन्यनी न्यूनता । तेथी ते कहे ते सर्व झुटु ।

पर परणित अपणी कर मानै, किरिया गरब गहेछौ ।

उनकुं कहौ जैन कयूं कहियै, सो भूरख में पहिछौ ॥ ५० । जै० ॥ ५॥

परं दीखता तो ते- () वौ दांसै । परं ते पोते केहवौ छै परपरणित नाम आत्मिक स्वरूप यी भिज तेथी पर जड़ तेथी संबंधित कुमत्वादि परणितै परणम्यौ छतौ जड़ संबंधि शरीर काम भोगादिक नै कष्टवर्त्ता छतौ उदत प्रवर्त्तना वै प्रवर्त्ततौ, मय में एहवौ विचारतौ “ओ तल राजा तौ कंगाल ही राजा” तेथी ए रहस्य प्रकाशै ए शरीर रुद्धो रहिस्ये तौ क्रिया धर्म निभास्यै । परं एहवौ नधी जाणतौ क्रिया जड़ धर्मौ छै आत्मा नौ धर्म नधी । क्रिया नै आत्मधर्मी पणौ मानतौ दिन रात्र क्रिया सूच्य ध्यानै प्रवर्त्ततौ अन्य ज्ञानवान् अत्यक्रिया करे तौ देखी नै एहवूँ तौ न विचारै परमेश्वर-किरियाबडपत्रसमा नाम क्रिया स्वतारक छै । ते पिण वंचक क्रियान छे तौ ते किमे न विचारै ! क्रियान्ता गर्व अहंकार में गहेछौ उग्रत थई रह्यौ छै । उनकुं नाम तेहवा क्रिया रुची नै एतछै निक्षेपक क्रिया नै परमेश्वर आप ही सिद्ध साधन न कछौ, नै बिना ज्ञान दृष्टै परम तात्विक पारणामिक परमेश्वर नूं जैन दर्शन किम जाण्यौ जाय । तेथी रुकंत क्रिया रुची नै जैन दर्शनी कयूं कहियै कयूं कर कछौ जाय नाम तै बैनी नहीं । कथं—“एगंते होइ मिच्छते” इति त्रिन वचन प्रामाण्यात् । “एतछै तेहवा नै जैन दर्शनी न कहाय किम तिहा लिखूं जैन दर्शननूं लखवुं महाप्राज्ञ अमाई अममवी, निर्गत हठवादी, अहम गनेषी, परमव थी भयवान्, श्रद्धावान्, तवरुची एहवाची जैन दर्शन लखाय नैं जे अपण्डित, मायावी, ममवी, हठवादी, आत्म स्वरूप नौ अजाण मय भय थो निडर, अश्रद्धी, तत्तात्त्व नौ अगवेषी, बड़ मशी क्रियावादी छतौ सर्व लोक समक्षे एहवूँ कहै जैन संपूर्ण अम में छै ते मूलों में पहिछ अग्रगामी ।

जैन भाव सब ज्ञानी मांहे, त्रिन साधन सरदहियै

भेस देख संका नहिं कीजै, भाव उदासी रहियै ॥ ५० । जै० ॥ ६॥

एहवुं जग गुरे उपदिस्थां छतां तत्त्व गेवधिपरमेस्वरशीफिरीप्रश्नपूछथो स्वामी महाक्रियावान् देखी अमे इम जाणूं ए कहै ते साचूं । नै तेन देस्थां अमे जाणूं ए साधु नथी, मूर्तवान् जैन दर्शन छै, नै आप फरमायो तेहवा तौ कहयो न मानवो, तेहवा नै जैन दर्शनी न कहिवाय । तौ कुरमावो नी स्वामी जैनी केनै कहियै ? एहवुं पूछ्या परमेस्वर नूं वचन । जैन नूं माव छतां पणू सर्वनाम सरवे ग्यानि में छै कथं ? जैन तौ पाषाणिक धर्म छे ने परणाम नै नाम शुद्ध परणाम नै ह्रींज शिव साधन नाम मुक्ति नूं कारण सरदहियै सरदहिणारासौजै । एतलै “ शुद्ध भाव एव मुक्ति कारणं स्यात् ” यथा—

— श्री बोद्धा :—

भमुक्कारसी ब्रत नहीं, करतो कूर आहार ।

भाव शुद्ध तै सिद्ध है, कुरगद्द अणगार ॥१॥

भाव शुद्धता औ अहंतो कहा किया कौ चार

ब्रह्म पदहार मुगतै गयो, हत्या कीनी अहार ॥२॥ [एष भवुषि]

फिरी जगतगुरु प्रश्न पूछ्या वाला आत्मार्या नै जैन दर्शन में अव्यंत परिपाक करवा कारणे कहै तमे मारु मेप ओबो मुंहपोती देखेनें संका नाम मनसंबवी एहवो मरम न कीजै नाम न कीज्यो जे परमेस्वरनूं ए मेप छे । फिरी परमेस्वरे भावो—पढये पोरसिस्त्राय वीए ज्ञाणं तीए गोयरिकालं चउथे पुणरवि सिग्गावं, रात्रै पढये पोरसि सिग्गायं, वीए ज्ञाणं, तीए सयण कालं, चउथे पुणरविसिग्गायं ए आचरणा जोइ नै फिरी महाउपस्वी, बाछेन्त्रिय दमनी जोई नै तेनै बिपे मुनिनी संका न कीज्यो एतलै तेजेनै देखी मन में इम न जाणस्यो परमेस्वरे सिद्धान्तो में याख्या तेहवा मुनि ए छे तेथी तेहवाओ नै देखी नै तेओथी उदासी भावै रहियै । एतेछे तेओ नै देखी नै सराग भावै न रहियै नाम न प्रवर्तलै । इम न जाणस्यो । शुद्ध आत्म स्वरूपानुबार्द जैन दर्शन नै ए प्रबर्त छै । एकनो आसेयना थी हूं शुद्ध जैन दर्शन पासीस एहधूं न ते जाणखूं । किम ते महा मायावी छता भोळा छोक तेही ज थका मुग्गे तेउ नै पोताना मतरूप पासमां नासवा कारणे वंचक क्रिया प्रगती रखा छै । तेथी मूली नै तेहवाओ थी सरागो न रहियै । अक्रियानान थी क्रियावान महा मायावी है । तेथी तेओथी सरायी पणे प्रक्यो कैठ तुकाल पेट में एहवा फलिया घाली दे तेथी जैन धर्म थी भूट थाय ।

ज्ञान सकल नय साधन साध्यों, किरिया ज्ञान की दासो ।

किरिया करत घरत है ममता, एही गलै में फासी ॥ ५० ॥ जै० ॥७॥

फिरी कोई कहिल्यै अवचक क्रियाकारी हुवै तो पिण नाणी सासेसास एक में जे कर्मनी निर्जरा करै तेतला कर्म दलिया नरकनी तीत्र वेदना सहितो नरकी एक जोड़ वरस में निर्जरायै । तेथी ज्ञान सकल नयज्ञान नै समस्त नाम सांने ही नयरूप साधने काण्यो साध्यो एतलै साध्य साधन भावै ज्ञान नै सर्व नयै साधो नै जोयो गम सात नय रूप साधन कारणे ज्ञानरूप कार्य सिद्ध कोजै

तो ज्ञाननी केहवीक मुख्यता जणाय ते लिखूं—ए सभ नव सम्मत ज्ञान एक ठिसा नै थापीजे नै एक दिशायें क्रिया थापी जोह्यै, तइयें ज्ञान आगळ क्रिया केहीक जणाय । ज्ञान गजा प्राय दोसैं नै क्रिया दासी बांदो प्राय निजर आवै ।

यथा देहाः भटोक्ति —

पूर्व कोड देयोन्ता, क्रिया कठिन जिन कीन ।

कुरुङ वरुङ्ग वरकगति अशुद्ध भाव तें लीन ॥१॥

ज्ञान सूर्य प्राय, क्रिया सज्जुआ प्राय । उति सटक । एहवी । क्रिया नै करत नान करै आदरै परं स्यै करवै क्रिया नै आदरै ते लिखूं—घरत है ममता नान गता नै थारयां छतां ते ममता सो । मुझ नै लोक क्रियावान देखी नै एदवूं मन में जाणस्यै । जे शबोम पिण एहवूं ज लिखै छै । यथा “य क्रियावान् सः पण्डितः” ए ममता आस्था । वा ए मतमें महा क्रियावान एवो छै । वा एथी घणा प्राणी मुझ नै एजस्यै वा मारा मत नै घणा आवस्यै ते आहार या पाणी, रुमात्र, पाठा, चादर प्रमुल थी भक्तियान भास्यै । एहना एहवी क्रिया नौ प्रवर्तन तेनै तत्त्वयुदियै विचारी नै जोह्यै तो गलै में नाम अम स्वरूप रूप घामवानो गलौ जे शुद्ध श्रदान ते गलौ नै फांसी दुख्य छै । जिम कोई प्राणी रै गलै फांसी लागी आस रुकनै मरण पामै तिम आत्मस्वरूप रूप पुरुष नौ गलौ शुद्ध श्रदान तेनो आस शुद्धश्रदाननौ प्रवर्तन तेनै रुकनै नाम बंध होवै करी आत्मस्वरूप रूप पुरस नौ नास भई बाय । तिम ज आनंदधन मुनि कहैः—

“जब लग आवै नहीं मन ठाम ।

तब लग कष्ट क्रिया सब निष्फल, ज्यों गवने बिनाम ॥”

पुनः एओनी ज उक्तिः—

“बास कष्ट थी कर्वू चढवूं, ते तौ बड़ नौ भाव” उति सटक

क्रिया विना ज्ञान नहिं कवहु, क्रिया ज्ञान विन नांही ।

क्रिया ज्ञान दोऊ मिलत रहित हैं, जूँ जल रस बल मांही ॥ १० ॥ जै ॥ ८॥

एतौ क्रिया नौ कथन कहाँ ते सर्व बंधक क्रिया नौ कथन कहाँ । बीजू परमेश्वर भाषित बागमनुजार्ई तौ वक्त छै—“ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्षः” ना इकेल्य ज्ञानथी, इकेली क्रिया थी पिण मोक्ष न कबुं । कथं नाम किम सिहां छिबूं, एहवूं परमेश्वर नूं कबुं वचन छै—“एगंते होई मिच्छतं” पुनः गाथाः—

“नाणेण जाणप मात्तं, संसणेण च सह
चारित्तेण मणुवाइ, तवेण परिखिच्चइ”

पुनः गाथा —

हयं नाणं क्रिया दीणं, हया अजाणिणो क्रिया ।

पासंतो पंगुलो दब्धो, घावमाणोय अधळो ॥१॥

संजोग सिद्धी अफलं वर्तती, नहु परबखेण रहो पयाई ।

अधोय पंगूय वणे समेखा, तेचं पडचा नवरे पविष्टा ॥२॥

तेथी क्रिया विना नाम क्रिया नै अभावै ज्ञान नौ अभाव नै ज्ञान ने अभावै क्रिया नौ अभाव यथा—
आनंदधनमुन्युक्तिः—

ज्ञान घरी करी संजम किरिया न फिरावौ मन धाम ।

चिदानंद धम सुखस विलासी प्रगटै आत्मराम ॥१॥

तेथी ज्ञान क्रिया नी जोड़ी है । ते कारणै क्रिया नै ज्ञान ए दोनू नाम क्रिया प्रवर्तनरूपा ज्ञान विशेष विचक्षणरूप यथा ज्ञान लक्षण—“विशेषान्वयो ज्ञानं” तेथी ज सूत्रो मा एहू कथन है—“पदमं नाण तथो पवति”—ए कारण थी प्रथम जाणपण पछै प्रवर्ति नाम क्रिया तेथी एउनी संजोग सिद्धता है । एनुं लिखत वणुं छै पानो छोटी केतछे एक लिखू । एतल में सर्व समस्त छेय्यो । क्रियाज्ञान केहवा एक मिलो रखा है । जिम जस पाणी नौ रस स्वाद पाणीमां रखा है । तिम क्रिया प्रवर्तनरूप ज्ञान जाणपणां में रखा है । प्रथम जाणीजै पछी प्रवर्तन थाय ते विना न थाय । ज्ञान जाणवारूप । ते जाणता छता प्रवर्तिजै नही तइवें जाणपणौ निष्फल थयों । कथं : “फल शून्यवात्” तेथी अल दृष्टान्तै बेई मिल्या रहै छै परं आत्म तत्त्व गवेथी नै फिसै सम्मिलत रहै छै ।

क्रिया भगनता बाहिर दीसै, ज्ञान भवत जस भावै ।

सदगुरु सीस सुनै नहिं कहू, सो जन जन सूं छावै ॥ १० ॥ कै० ॥१॥

जै के आत्मार्थी नथी अज्ञम स्वरूप ग्रहणार्थी नथी । ते जै तौ क्रिया भगनता नाम क्रिया प्रवर्तवानी भगनता । तदाकारी पणू नाम एकत दिनरात्रे क्रिया प्रवर्तवानी ब्रह्म लौकिक नै विसै आपरी उन्नत दिव्यवचनै कारणै दांसे नाम एतौ प्रत्यक्ष हीसै छै किम क्रियानी भगनता विना ज्ञाननी मांछा हुवै नै एकंत क्रिया बाधी हुवै । जस नाम जेहनै न हुवै एतलै ज्ञाननी भक्ति थी मावै नाम बेगछौ रहै । वा ज्ञान के आत्मस्वरूप तेनौ ज्ञानी हुवै तेनी भक्ति बहुमानता करवाधी जस जेनो मत भाजै नाम बेगछौ रहै एतलै आप क्रियारुचि छै । तेथी क्रियावान थी तौ प्रोतानो मन हीसै नै ज्ञानवाननी भक्ति कोई करै तेहनै देखी तेनौ मन भाजै बेगछौ रहै नाम तेथी मत न मिलै । फिरी ज्ञानवान नौ कोई जस भावै तेथी पिण तेहनौ मन भाजै बेगछौ रहै यम ज्ञानी नौ जस ननुं होवै । फिरी सदगुरु नाम शुद्धोपदेष्टा नाम शुद्धस्वाहाद कथन थी उपदेष्टा—उपदेशना धाता एहवा गुरो ना उपदेश परम शिक्षारूप जिहां कोई कहिसी तै परम सीस रूप किम कथूं । तिहां लिखूं जे शुद्धोपदेष्टा गुरु हुसो ते ज्ञानक्रिया जे थीच सिद्धनी सिद्धता कहिसी । किम परमेचरे एकंतवादी नै मिथ्यामती कथूं नै तेहवा गुरु सिद्धान्तानुचार्ई ज उपदेश देख्यै । नें ते एकांत पक्षी तेथी तेमो नौ उपदेशक बहु कहे न सुणै । तेथी नाम तेमोना उपदेश न सुणवाधी सो नाम एकान पक्षी । जन जनसुं नाम स्याहाद मतवारी भाव पुरसछुं छावै । नाम अनेकान्तवादी नै देख्यां लज्जा पावै । किम

एकथी बात करवां मारौ पक्ष उग्रपी जास्यै एओ हूं एकान्ती तेथी एक आगऊ मारो पक्ष न निमस्यै । तइये लोक मुझनै वितण्डावादी कहिस्य ते कारणे तेओने मारगमां सामा आवता जोइने ते मूकी नै छालतो वीजै माग जाय ते आधी मिलै ज न्हौं ।

तत्त्वबुद्धि जिनकी परणित है, सकल सूत्र की कुंची ।

जग जस वाद बढै उनही कौ जैन दसा 'जस' ऊंची ॥ प. । जै० ॥१०॥

हिंसे शुद्ध प्रवर्तकनूं कथन कहै—तत्त्वबुद्धि तत्त्व शब्दै आत्मतत्त्व पामवानी बुद्धि नाम मति छै नाम बुद्धि नै विषै एज रूची छै नाम अष्ट दृष्टि में सर्व दिव रमी रह्यौ छै तेथी निरर्थक बात केणै कहाँ तेनौ हाकसो हां न दै कोईनी किजै नंथा करी तिण सामी दृष्ट ही न दै । किणै अद्वया नी बात बचेरी तौ तेनै कान ही न दै । किणै मतमसखनी बात उदरी तौ हा ना न कहै । विकथा मात्र पोतै न करै बीजै बात विकथा नी उदरी सौ तिहां थी ऊट्री जाय । पोतानो नंथा वा प्रशंसा करी तिहां हर्ष, विषाद मन में ही न ह्यावै । एकल आत्म तत्त्व गवेषणानी बुद्धि परणमी नै रही छै तेनै विसै तदाकार धई रह्यौ छै परं ते तत्त्वबुद्धि केहवीक छै सकल समस्त नाम परमेश्वर भाषित सूत्र आगमकी नाम तेओ सर्वेनी कुंची छै । एतलै सर्व सूत्र रूप ताल खोलवानै कुंची प्राय छै नाम सर्व सूत्रो नौ ए रहस्य छै—जे प्राणी तत्त्वबुद्धि परणम्यौ तिनै बिन भाषित सूत्रो नौ रहस्य पाम्यौ । एतलै जैननूं रहस्य ए छै—आत्म हित मणी प्रवर्त्तै नाम कषाय थी निवर्त्ता पुद्गलधी उपराठौ छे सौ आत्म तत्त्व गवेषणा करै उनही कौ नाम तेनौ जग नाम स्वर्ग मृत्तु पतला रूप जगत नै विसै जसवाद कथत वयै फैलै । कोई पूछे जगत नै विसै तेनौ जसवाद क्युं कर वयै तिहां लिखूं—जैन दसा नाम जैन धर्मनी दसा प्रवर्त्ततां जस नाम जसविषय उपाध्याय कहै छै तेउनै जैन दर्शननी दशा ऊंची नाम सर्वोत्कृष्ट छै तेथी जग जसवाद वयै । वा जस जैन दसा ऊंची जस नाम जे भव्यप्राणी नै जैन दर्शननी दशा प्रवर्त्तता ऊंची नाम सर्व थी वषती छै तेनौ जगत नै विषै जसवाद जसनौ कथन वयै नाम फैलै । इति ।

॥ इति तत्त्वार्थ गीतम् ॥

॥

समस्तु परवश ते दुःख लक्षण, निजवश ते सुख लक्षण;
अ हरे आत्मभुषु अगरे, उहो सुख ते कुलु अहो रे ? ओ
नाशन सुख पाभर नवि अखे, पल्लव सुख न कुमारी;
अनुभव विषु तिम ध्यानताडुं सुख, कुलु अखे नरनारीरे ? ओ
आ दृष्टि स्वाध्याय] [७० अशोपिनय

પૂ૦ ઉપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયજી ગુફિતા

અર્હદગીતા

[ભેખક : પૂ. ૫૦ ન્યાસ શ્રી રમણિકવિજયજી મહારાજ. અમદાવાદ]

વીતરાગદેવ શ્રીમહાવીર-વૃધ્-માનસશામીના શાસનનાં પચીસો વર્ષ દરમિયાન હરેક શતાબ્દીમાં સંખ્યાબંધ વિદ્વાન્ જૈનાચાર્યો અને યુનિપુર્ણવે ચતા ચલા છે તે પૈકી અઠારમી સદીમાં જે અનેક જૈન વિદ્વાન્ યુનિપ્રવરો ચલા છે તેમાં ઉચ્ચકોટિના વિદ્વાન અને મહાકવિ તરીકે ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી મહારાજનું વિશિષ્ટ સ્થાન છે.

ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી જગપ્રસિદ્ધ મોગલસાહિત્ય સ્મરણર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રીહીમવિજયસૂરીશ્વરજીની પરંપરામાં ચલા છે. તેમના હીક્ષાગુરુ પંદિત શ્રીકૃપાવિજયજી મહારાજ હતા. તપામજ્જીવ આચાર્યપ્રવર વિજયદેવસૂરિ પદ્ધતર શ્રીવિજયપ્રભાસૂરિએ તેમજે વાચક-ઉપાધ્યાય પદવીથી અલંકૃત થયાં હતા. આટલી દૂંધી હકીકત શ્રીમેઘવિજયોપાધ્યાયજીએ પોતે રચેલા અંથોની પ્રશસ્તિઓમાં આવે છે તેથી જોમ જણાય છે કે તેઓ શ્રીવિજયપ્રભાસૂરિના ધર્મસાગ્રાજ્યમાં સુખત્વે વિદ્યાભાન હતા.

આજે પ્રાપ્ત થતી તેમની કૃતિઓ એવાં તેમનું પાંડિત્ય અસાધારણ અને સાહિત્યની વિવિધ દિશામાં વ્યાપીને રહેલું હેતું. તેમજે વ્યાકરણ, કાવ્ય છંદ, ન્યાયદર્શન, કથાસાહિત્ય, વ્યોત્તિષ, સામુદ્રિક, મંત્ર, ધંમ, અધ્યાત્મ આદિ અનેક વિષયના અંથોની રચના કરી છે.

અધ્યાત્મવિષયક ત્રણ અંથોની રચના તેમજે કરી છે. (૧) આત્મપ્રસાદ, (૨) બ્રહ્મબોધ અને (૩) અર્હદગીતા. આ ત્રણ અંથો પૈકી અર્હદગીતાનો પરિચય અહીં આપીએ છીએ.

બ્રાહ્મણ પરંપરામાં ગીતા અંથે સુપ્રસિદ્ધ છે, જે મહાવાસ્તવો એક ભાગ છે. ગીતામાં અઠાર અંથોએ છે અને તેનું બીજું નામ બ્રહ્મવિદ્યાનિરૂપક યોગશાસ્ત્ર છે. (“બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે યીજ્યમાનૈનસંવાદે”) ગીતા વારતીય સાહિત્યનું ઉત્તમ અંચરન છે, એવો તમામ પંડિતોના મત છે.

જૈનેતર પરંપરામાં જે જે સાહિત્ય વિશિષ્ટ સુપ્રસિદ્ધ અને આત્મશોધન આદિ માટે ઉપયોગી હોય તેના અનુકરણરૂપે તે તે સાહિત્યના બિંદુ અભ્યાસથી જૈનાચાર્યોએ પણ એવું અને એ જ નામનું સાહિત્ય રચવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે અને એવા પ્રયત્નો દ્વારા તેઓ સાક્ષર અને સામાન્ય જનતા સુધી પોતાનો ધર્મચંદેસ પહોંચાડી શક્યા છે. આ જાતનો

૨૫૪ દાખલો એવો હોય તો ‘વસુદેવ હિંદી’ નામનો ગ્રંથ બતાવી શકાય. આ ગ્રંથના ખીબા અથવા મધ્યમ ખંડમાં તેની સ્વનામું કાચુ જણાવતાં ગ્રંથકરે આ જ^૧ હકીકત લખી છે.

આ ઉપરાંત એવાં અનુકરણોને સમજાવવા સારૂ આચાર્ય^૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ આદિએ રચેલા ધર્મખંડ, લલિતવિસ્તાર આદિ ગ્રંથો, તથા મેઘદૂતનાં અનુકરણો અને માધકાવ્ય વગેરેની પાદપૂર્તિ^૩ એવા ગ્રંથો કે જે જૈન કવિઓએ રચેલાં છે તે પણ જણાવી શકાય.

ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી પણ આ બાતની પોતાની પૂર્વ ગુરૂપરંપરાને અનુસરીને કેવળ આત્મશોધન દૃષ્ટિથી આ અર્હંદગીતા સ્વપ્નાને પ્રેરણા છે. તેમણે અર્હંદગીતા-તત્ત્વગીતા અથવા ભગવદ્ગીતા એ ત્રણ નામો આ ગ્રંથનાં આપ્યાં છે. અર્હંદગીતામાં છત્રીસ અધ્યાયો છે, જે કુલે કહેલી ગીતા કરતાં જમણાં છે. જેમ શ્રીકૃષ્ણવાળી ગીતામાં શ્રીભગવાન ઉવાચ તથા શ્રીઅર્જુન ઉવાચ એ વાક્યો આપેલાં છે તેમ આમાં શ્રીમદ્ભગવાન્ ઉવાચ અને શ્રીઅર્જુનને બદલે શ્રીનૌતમ ઉવાચ એ વાક્યો દરેક અધ્યાયના પ્રારંભમાં મૂકેલાં છે. ગીતામાં જેમ શ્રીકૃષ્ણ માટે ભગવાન શબ્દની યોજના છે, તેમ અર્હંદગીતામાં શ્રીમહાવીરસ્વામી માટે ભગવાન શબ્દની બઠના છે. શ્રીકૃષ્ણવાળી ગીતામાં જેમ પૂછનાર અર્જુન શ્રીકૃષ્ણનો પરમભિન્ન છે તેમ પ્રસ્તુત ગીતામાં શ્રીકર્ત્ત્વજીતિશૌતમ શ્રીમહાવીરના મુખ્ય અને પ્રિયશિષ્ય છે. આ છત્રીસ અધ્યાયોમાં જ્ઞાનસાધન તથા ક્રિયાસાધન એવા આધ્યાત્મિક વિષયોની ચર્ચા છે. એ ચર્ચા કરતાં પ્રસંગોપાત્ત જિજ્ઞાસુ દર્શનોનો સમન્વય અને ખાસ કરીને વેદાંતનો સમન્વય તથા ઈશ્વર સિદ્ધિ એ વાક્યની વિવિધ રીતે સમજાવી આપેલી છે. તેમ જ જ્યોતિષ, સામુદ્રિક, તિથિવિચાર, આયુર્વેદને લગતો વિચાર, નયોત્તું નિરૂપણ વગેરે વિવિધ વિષયોની ચર્ચા આ ગીતામાં કરી છે. આ બધા વિષયોનો વિસ્તૃત પરિચય ન આપતાં માત્ર સંક્ષેપથી ગ્રંથની ખાસ વિશેષતા અને એમાં નિરૂપેલી ખાસ ખાસ બાબતો અહીં જણાવવાની ધારણા છે.

અઠગ્વેદના પ્રત્યેક મંત્રને મથળે તે મંત્રનો ત્રણ, છંદ વગેરે જેમ બતાવેલા છે. તેમ આ અર્હંદગીતાના પ્રારંભમાં જણાવેલું છે કે^૪ અર્હંદગીતાનો ત્રણ ગીતમ છે, છંદ અનુગ્રંથપૂ

૧ જુએ વસુદેવહિંદી મધ્યમ ખંડ પાનું પહેલું

તેમાં જે ઉલ્લેખ છે તેનો સાર એ છે કે—તલ્લભ, નહ્મરાત્મ, રાય, રાવણ, જનમેજય, કૌરવ-પાંડવો વગેરેની કામક્રિયાઓમાં લોકો પ્રીતિ રાખે છે, એટલે ધર્મક્રિયાઓને સાંભળીને પણ લોકો તેમાં રચિ રાખતા નથી માટે કામક્રિયાઓમાં સ્વ ધરત્યાર લોકો માટે સુગાર કથાને બદલે ધર્મને સમજાવવાની શુદ્ધિ આ સુગારપ્રધાન કથાને લખવામાં આવે છે. કામક્રિયામાં સ્વ ધરત્યાર લોકો પૂછે છે કે ઉત્તમ કામએતને કેવી રીતે મેળવી શક્યમ? તેનો ઉત્તર સુગારપ્રધાન આ કથામાં આપવામાં આવે છે અને તે એ છે કે “ઉત્તમ ચરિત્ર આત્મસ્વથી ઉત્તમ કામએતો મેળવી શકાય છે.”

૨ ઈં બસ શ્રી અર્હંદગીતાસ્વપ્નામાર્ગવીજયજીવસ્ય તત્ત્વજ્ઞાનસમ્યક્ત્વસ્ય શ્રીશૌતમ ત્રણિઃ, મનુષ્યપૂ જ્ઞન, શ્રીસર્વજ્ઞો વિત્ત પરમાત્મા દેવતા, પ્રાણેડપિ ત્તમવે ચત્ત્વ કાર્વ- પ્રજ્ઞમૃત્ત તથા, ક્ષિતિ વીચમ્, ચેદાત્માડડમન્યવસ્થાતા તદ્ વૈરાગ્ય પ્રવસ્યતે ક્ષિતિ શક્તિ, બસુકોડપિ કમન્નુક્તો નિવવાત્ સ્વદત્તિચ્છન્ન ક્ષિતિ શ્રીચક્ષ્મ્ ॥ [અર્હંદગીતા પાનું ૨]

છે, દેવસર્વેષાં જિમ પરમાત્મા છે “પ્રાપ્તેઽપિ નુમવે ચત્તઃ કાર્યઃ” ઈત્યાદિ, આ ગીતાનું ખીજ છે “યેન આત્મા આત્મનિ અવસ્થાતા” ઈત્યાદિ આ ગીતાની શક્તિ છે અને “અમુક્તોઽપિકમાન્મુક્ત” ઈત્યાદિ, આ ગીતાનો કીલક છે, આ ઉપરાંત ઠેકઠેકાણે વૈદિક મંત્રની પેઠે વપદ, સ્વધા, સ્વાદ્યા વગેરે મંત્રાક્ષરોનો પ્રયોગ ઉપાધ્યાય શ્રીભેદવિજયજીએ કરેલો છે.

જો કે અહિંદૂગીતા શ્રીભેદવિજયોપાધ્યાયે પોતે પોતાની કલ્પનાથી ઉપખલેલી છે ને રચેલી છે. છતાં તેમણે નમ્રભાવે પોતાની આ રચનાને શ્રીગૌતમસ્વામીના મુખમાં પ્રશ્નરૂપે અને શ્રીમહાવીરસ્વામીના મુખમાં ઉત્તર રૂપે ગોઠવવાની યોજના કરી છે. જૈન પરંપરામાં ઘણા જોવા પ્રાચીન-અર્વાચીન અંધકારો થઈ ગયા છે જેમણે નમ્રભાવે પોતાની રચનાને શ્રીમહાવીર સ્વામીના મુખથી રજૂ કરાવી છે. પ્રસ્તુત ગીતા અંધમાં શ્રીભેદવિજયજીએ પણ ઉપયુક્ત પૂર્વશુદ્ધિપરંપરાની પદ્ધતિ સ્વીકારેલી છે.

ઉ. શ્રીભેદવિજયજી પોતાની આ રચના વિશે કહે છે કે—

“હ્રીવીરેણ વિચોચિતા મગલતા શ્રીગૌતમાય સ્વયં,
સૂત્રેણ પ્રથિતેન્દ્રભૂતિમુક્તિ સા દ્વાદશાંચ્યાં પદાન્ ।
અદ્વૈતાશ્રુતવર્ષિણી મગલતાં પદ્મિશ્વર્યાચિર્ણી,
માતસ્ત્વાં મગલા લખામિ મગલદ્વીપે ! મયલ્લેષ્વિનીમ્ ॥૧॥

[અહિંદૂગીતા પદ્ય ૩]

અર્થાત્—સમગ્રાન્ શ્રીમહાવીર પોતે ગૌતમને છત્રીસ અધ્યાયવાળી અને અદ્વૈતાશ્રુત રસને વરસાવનારી અહિંદૂગીતા અથવા ભગવદ્ગીતા કહેલી છે અને શ્રીદેવશ્રુતિમુક્તિએ તેને દ્વાદશાંચીમાં સૂત્રરૂપે ગૂંથેલી છે. આશ્ચર્ય લગ્યા પછી ગીતાને માતા કહીને તેઓએ તેનું ધ્યાન ધરેલું છે. ઉપર જણાવેલ શ્લોકને અતે જોમ જણાવ્યું છે કે—

“હતિ પરસમયમાર્ગપદ્ધત્યા શાસ્ત્રપ્રજ્ઞાશ્રુતદેવતાવતારઃ ।”

જો પ્રમાણે પરમતની પદ્ધતિને અવલંબીને શાસ્ત્રપ્રમારૂપ શ્રુતદેવતાનો અવતાર થયો સમજવો.

આમાં કુલ છત્રીસ અધ્યાયો છે તેમાં ચૌદથી સોળ અધ્યાયોને બ્રહ્મકંઠ નામ આપેલ છે અને સત્તરથી છત્રીસ અધ્યાયોને કર્મકંઠ નામ આપેલ છે પહેલાના જોકથી તેર અધ્યાયોને માત્ર સામાન્ય અધ્યાય નામ આપેલ છે.

આ ગીતામાં જે જાસ ભાગતો છે તે આ પ્રમાણે છે. ચોથા અધ્યાયના ૧૬મા શ્લોકમાં જણાવેલું છે કે કોઈ અપેક્ષાએ આશ્રવ પણ સંવર થઈ જાય છે. અને કોઈ અપેક્ષાએ સંવર પણ આશ્રવ થઈ જાય છે.

“સંવરઃ સ્વાદાશ્રવોઽપિ સંવરોઽપ્યાશ્રવાય તે ।

જ્ઞાનાઙ્ગાનપલં વૈતનિમિત્ત્યા સમ્યક્શ્રુતાદિવત્ ॥૧૫॥

અંધકારે આ વિવેચનમાં પ્રધાનપણે વિવેકને મુખ્ય સ્થાન આપેલું છે અર્થાત્ વિવેક વગરનો સંવર તે આગ્રવ થાય છે અને વિવેકયુક્ત આગ્રવ પણ સંવર ધર્મ જાય છે. એમ એમનું કહેવાતું છે. એમનું આ કથન જૈન સિદ્ધાંતથી સર્વથા અવિરૂદ્ધ છે એ પ્રત્યેક વિવેકીની સમજમાં આવે તેવું છે

છઠ્ઠા અધ્યાયના પંદરમા શ્લોકમાં ધર્મને અમૃતરૂપ કહેલ છે.

“ સાતં વિજયતે જ્ઞાનં દર્શનં પિત્તવારણમ્ ।

કફનાશાય ચરણં ધર્મસ્તેનામૃતાયતે ” ॥૧૫॥

આ હકીકતને સમજાવતાં તેઓ કહે છે કે—જ્ઞાન વાત દોષ છુટે છે, દર્શન પિત્ત દોષને નિવારે છે, ને ચારિત્ર કફ દોષનો નાશ કરે છે. આમ છે માટે ધર્મ અમૃતરૂપ છે.

આ સ્થળે અંધકારે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને વાત-પિત્ત-કફના નિવારક કહેલા છે. એ હકીકત વધારે વિચારતાં અરેખર સત્ય જણાય છે; કેમકે વાત પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીમાં જ્ઞાન યોગ્ય હોય છે, જેમ જેમ બુદ્ધિશક્તિ વધતી જાય છે તેમ તેમ વાત પ્રકૃતિ મંદ પડતી જાય છે. એ જ રીતે દર્શનયોગ્ય જે પ્રાણીમાં હોય ત્યાં ક્રોધાદિ કષાયો વધારે દેખાય છે. કષાય અને પિત્ત બન્નેની પ્રકૃતિ લગભગ સરખી છે. અગ્રગ્ દર્શનથી પિત્ત મંદ પડે છે એટલે કષાયોનું કષ્ટ કષ્ટ મંદપણું અને અંતે અભાવ થાય છે. ચારિત્રમાં ક્રિયાત્મક પ્રકૃતિ છે એટલે ચારિત્રવાળો પ્રાણી સદ્ ગુણધન તરફ નિરંતર રહ્યો પડ્યો રહે છે. અને એમ થાય છે એથી તેના પ્રાણીની જડતાવર્ધક કફપ્રકૃતિ મંદ પડી જાય છે. આ રીતે અંધકાર જ્ઞાનાદિ ત્રણ શુભ અને વાતાદિ ત્રણ દોષ તેનો પરસ્પર જે સંબંધ બતાવે છે તે એમણે પોતાના અનુભવથી જોખ્યો છે એ કે આ વાત અમે બીજા અથોમાં વાંચી નથી તેમ સાંભળી નથી એટલે ઉપાધ્યાયજીની આ વાત વજન નવીન હમની લાગે છે છતાં એ પુરેપુરી સત્ય છે એમાં શંકા નથી

અધ્યાય ૧૪ શ્લોક ૬ થી ૮માં ઉપર કહેલી વાતનું ફરીથી નિરૂપણ કરે છે ને તેઓ કહે છે કે—

“ જ્ઞાનાવરણસંજોયો વાતઃ સિદ્ધાન્તવાદિનામ્ ।

પિત્તમાયુઃ સ્થિતેર્વાચ્યં નામકર્મ કફાત્મકમ્ ॥૬॥

રક્તાધિપ્ત્યેન પિત્તેન મોહપ્રકૃતયોઽખિલાઃ ।

દર્શનાવરણં રક્તકફસાંકર્યસમ્મવમ્ ॥૭॥

તત્તદ્વિકારણં વેથં ગોત્રં પિત્તકફાત્મકમ્ ।

અન્તરાયઃ સન્નિપાતાદેષાં વિકૃતિકારણમ્ ” ॥૮॥

સૈદ્ધાંતિકોના મતે જ્ઞાનાવરણ એ વાત દોષ છે, અયુધ્ સ્થિતિનું નામ પિત્તદોષ છે, નામકર્મ કફરૂપ છે. જેમાં લોહિતું અધિકપણું છે તેવી પિત્ત પ્રકૃતિથી બધીયે મોહપ્રકૃતિઓ ઉદ્ભવે છે. લોહી અને કફના મિશ્રણ રૂપ દર્શનાવરણ છે. અને તે તે વિકારોથી થનારું સુખદુઃખનું વેદન વેદનીય છે. ગોત્રકર્મ પિત્ત-કફરૂપ છે. વાત-પિત્ત-કફના સન્નિપાતરૂપ

અંતરાયકર્મ આ ત્રણેની વિઝૂતિનું કારણ બને છે. તેથી મનના તમામ લાગવાને મેં બંધાવે સમજાને ઉપર કહેલા છે. એ જાણ તેમ જ આંતર હેતુદ્વારા પ્રયત્ન પૂર્વક મન વશ કરવા આત્માથી પુરુષે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ઉપરના કથનમાં ઉ. શ્રીમેદવિજયજીએ જ્ઞાનવસ્ત્રીય આદિ કર્મ અને વાત-પિત્ત-કફ વગેરે દોષો એ બે વચ્ચે જે બદલો સંબંધ બતાવ્યો છે તે એક અદ્યુતપૂર્વ છે છતાં ગંભીર રીતે વિચારતાં એમનું એ કથન કેઈ પણ અનુભવી જ્ઞાની, આત્માથીની કસોટીમાંથી પાસ થઈ શકે તેવું છે. તેમની લખેલી આ હકીકતથી સ્પષ્ટ બહુવિધ છે કે આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર જિજ્ઞાસુએ દેહને સત્યતા ન સમજતાં તેના આરોગ્યની, સંવેગની આરાધનામાં ઉપયોગિતા થાય તેથી રીતે સાવધાની પૂર્વક દરકાર લેવી જોઈએ. વાત-પિત્ત-કફથી પરસ્પરની વિષમતા યાળવી જરૂરી છે, અને એમ કરવા માટે આહારશુદ્ધિ પર વિશેષ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ લાગે છે કે આત્માની સ્વસ્થતા મનના આરોગ્ય પર રહેલી છે અને તે આરોગ્ય દેહના આરોગ્યને અવલંબીને રહેતું છે.

આકાંક્ષા અધ્યાયના જોગણીસમા શ્લોકમાં શૈલ્ય વિશે બહુવિધતાં તેઓ કહે છે કે—

“શૌર્વં ચ દ્રવ્યમાવાચ્યં વચાર્હતા સ્મૃતમ્ ।
અસ્વાધ્યાયં નિગદતા વ્યઘોદારિકોદ્ભવમ્” ॥૧૫॥

અહિંત ભગવાને ૬૩ પ્રકારના અસ્વધ્યાયને બતાવેલો છે એથી એ ભગવાને દ્રવ્યશૈલ્ય અને ભાવશૈલ્ય બંનેને સ્વીકારેલા છે. એટલે દ્રવ્યશૈલ્ય અને ભાવશૈલ્ય એ બંનેનું સાપેક્ષ-પણે જૈન શાસ્ત્રમાં બરાબરે જોાકું મૂલ્ય નથી. દ્રવ્યશૈલ્ય એટલે પાણી, માટી આદિ દ્વારા બાકા શુદ્ધિ અને ભાવશૈલ્ય એટલે ધ્યાન-વિચારણા દ્વારા અંતરશુદ્ધિ.

પ્રાક્ષકાંક્ષા પંદરમા અધ્યાયના પંદરમા શ્લોકમાં ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

“કૈમા અપિ દ્રવ્યમેકં પ્રપન્ના ઝગતી સતે ।
ઘર્મોઽધર્મોઽસ્તિકાયો વા તથૈવ્યં બ્રહ્મણે મતમ્” ॥૧૬॥

સાપેક્ષપણે વિચારતાં જૈન સમત દ્રવ્યવાદ અને વેદાન્ત સમત પ્રજ્ઞવાદ બંને એક સરખા છે. આમ કહીને તેઓ વેદાન્ત અને જૈન દર્શનને પરસ્પર સમન્વય કરે ॥ તેઓ એકબીજાના ખંડનમંડન વિવાદમાં ન પડતાં તે બે વચ્ચેની સંમતિ બતાવે છે. એ સંમતિ દ્વારા તેમના પોતાના માનસિક ઉદાર આચારનું પ્રદર્શન આપોઆપ થઈ જાય છે.

કર્મકાંક્ષા અધ્યાયના શ્લોક સાતમામાં તે સ્પષ્ટ કહે છે કે—

“દ્રવ્યક્ષેત્રકાલમાવાઽપેક્ષ્યા વહુવા સ્થિતિઃ ॥
આચારાણાં હસ્યતેષાં ન વાવસ્ત્ર સાદરઃ” ॥૧૭॥

આચારોની સિત્તાને, વિવિધ ક્રિયાઓની સિત્તાઓને, વિવિધ પ્રકારના અનુશાન સિત્તાઓને વિશેષ સ્થાન આપવાનું નથી અને તે બાબત વાદવિવાદ કરવો ઉચિત નથી.

આચાર-ક્રિયા અને અનુષ્ઠાનની જે વિસ્તૃત જણાય છે તે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાએ દેખાય છે, એટલે કેઈ પણ આત્માર્થી પોતાની આત્મશુદ્ધિને છોડીને તેના વાદવિવાદમાં તે કિતરે આદર પાત્ર નથી તેમનો આ ઉદાર વિચાર તેમના પોતાના સમયમાં ઉપયોગી હતો. એટલું જ નહિ પરંતુ અચારે પણ એ વિચાર આપણા સૌ માટે એટલે જ ઉપયોગી છે. એટલે એ જૂના થયેલા વિચારને અવલંબીને આપણે બધા અને એટલી સત્પ્રવૃત્તિ કરીએ તો સર્વ કંઈકું શ્રેયસ છે.

ઉપાધ્યાયજીએ ૧૬ મા અધ્યાયના શ્લોક ૧૧-૧૨ માં ઉપનિષદના એ સુંદર વાક્યનું વિવેચન કરેલું છે. એ વાક્ય આ છે—

“ આત્મા વા મહો શ્રોતવ્યઃ મન્તવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્યઃ ”

એનું જૈન દૃષ્ટિએ વિવેચન કરતાં શ્રવણ કોને કહેલું, મનન કોને કહેલું અને નિદિધ્યાસન કોને કહેલું એ સંબંધી એમણે શું સુંદર વિવેચન કરેલું છે—

“ શ્રોતવ્યઃપિ મન્તવ્યઃ સાક્ષાત્કાર્યઃ આવૈઃ ।

લીલો માયાભિનિર્મુક્તઃ સ વષ પરમેશ્વરઃ ॥૧૧॥

શ્રોતવ્યોઽધ્યયનૈરેવ મન્તવ્યો માવનાદિના ।

નિદિધ્યાસનમસ્યૈવ સાક્ષાત્કારાય જાયતે ” ॥૧૨॥

ક્રમ'કાંક રૂપ ૨૭ મા અધ્યાયના ૧૫ મા શ્લોકમાં ઉપાધ્યાયજીએ બહુ ઉદારભાવથી 'જિન' અને 'શિવ'ની એકતાનું સમર્થન કર્યું છે આ સમર્થન કરવાની તેમણી શૈલી એકદમ અનોખી છે. તેઓ કહે છે કે—

“ एवं जिनः शिवो नान्यो नाम्नि तुल्येऽत्र माधवा ।

स्थानादियोगाज्જયોર્નવયો જૈન્યમાણત્ ” ॥૧૫॥

અર્થાત્— જિનોનો 'જ' અને 'ધ' તથા શિવનો 'શ' અને 'ધ' બંનેનું તાલુસ્થાન છે તથા જિનનો 'ન' અને શિવનો 'વ' બંનેનું ફલતસ્થાન સરખું છે અથવા એમનું અનુનાસિકાનું સ્થાન પણ સરખું છે આ રીતે 'જિન' અને 'શિવ' બંનેનો અર્થ સરખો અને શબ્દદૃષ્ટિએ બંને સરખા છે માટે 'જિન' અને 'શિવ' વચ્ચે કોઈ ભત્તરો ભેદ સમજવાનો નથી. તેમની સરખામણી તાલ્લ નવી લગની છે અને કોઈ પણ વાંચનારને રમૂજ પેદા કરે તેવી છે.

આજ અધ્યાયના ૧૮ મા શ્લોકમાં તેઓ શ્વેતાશ્વરની પેઠે દ્વિગચર મુનિની પણ પવિત્રતાને માને છે અને માનવાની આપણને સૂચના કરે છે. તેઓ કહે છે કે બ્રહ્મલિંગ ગૌણ છે. જ્યાં પવિત્રતા છે ત્યાં વાસ્તવિક રીતે મુનિપણ છે ને તે વંદનીય પણ છે.

“ શ્વેતાશ્વરઘરઃ સૌમ્યઃ શુદ્ધઃ કશ્ચિન્નિરમ્બરઃ ।

કાલ્પ્યપુણ્યઃ સમ્બુદ્ધઃ જ્ઞાન્તઃ જ્ઞાન્તઃ શિવો મુનિઃ ” ॥૧૮॥

નવમા અધ્યાયના શ્લોક ૧૩ ને ૧૪ માં તેઓ જણાવે છે કે — જોયો જોમ માને છે કે લક્ષ્મી અને સુસ્વતીને વૈર છે તે વાત વક્ત્ર જોટી છે, કારણ કે જ્ઞાનધર્મને ધારણ કરનાર પુરુષને જ લક્ષ્મી વશ થાય છે, કેમકે જ્ઞાની નિષ્પાપ હોય છે અને નિષ્પાપ હોવાથી જ્ઞાની પુરુષોત્તમરૂપ થાય છે તેથી જોવા પુરુષોત્તમસ્વરૂપ સુસ્વતી-સંપત્ત જ્ઞાનીને લક્ષ્મી જરૂર વરે છે, એટલે કેઈ રીતે લક્ષ્મીને અને સુસ્વતીને વૈર છે તે માનવું બરાબર નથી.

“ વૈરં લક્ષ્મ્યાઃ સરસ્વત્યા નૈતત્ પ્રામાણિકં વક્ત્રઃ ।
જ્ઞાનધર્મમૃતો ધર્યા લક્ષ્મીર્ન જહરાગ્નિણી ॥૧૩॥
જ્ઞાત્રી પાપાદ ચિરતિમાન્ યઃ સ વૈ પુરુષોત્તમઃ ।
તસ્યૈષ વદ્ધમા લક્ષ્મીઃ સરસ્વત્યેવ દેદમાક્ ” ॥૧૪॥

આ રીતે પ્રસ્તુત અહંકારીતામાં આપેલી હકીકતોનું સંક્ષિપ્ત દિગ્દર્શન વાંચનારને આકર્ષક થાય એવી રીતે અહીં જણાવેલું છે.

છેલ્લા છઠ્ઠીશ્રમા અધ્યાયના શ્લોક ૨૦ માં તેઓએ પોતાનું નામ સૂચવેલ છે—

“ છંદોચિત્તારવૈરેષર્વાર્થિ શિવશર્મજે ।
ધર્મસ્તસ્માન્નિત્યહુલ્લ મીમેષચિત્રયોદયઃ ” ॥૨૦॥

આ પુસ્તક મૂલરૂપે ધૂળીયા (પશ્ચિમ જાનહોશ)થી પત્રાકારે છપાયેલ છે. જો કે છપાઈ સારી છતાં તેમાં અશુદ્ધિઓ ઘણી રહી જયેલી છે. કેઈ વિવેકી વિદ્વાન આ અંથને સારી રીતે શુદ્ધ કરીને પુનઃ સંપાદિત કરે તથા તેનું ચાલુ ભાષામાં વિવેચન કરે તો આ પુસ્તક ઘણું જ ઉપયોગી થાય તેમ છે.

ક્ર

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રૈરાત્મકયં લભતે યદા ।
કર્માણિ કુપિતાત્ત્રીય મહાન્ત્યાશુ તદા પૃથક્ ॥૧૭૨॥

અર્થ—જ્યારે આત્મા સમગ્ર જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રી સાથે એકતાને પામે છે ત્યારે કર્મો મળે ક્રોધાવગાન થયા હોય તેમ, તેનાથી થીવ્ન ભુજ પડે છે.

અન્યાસચાર]

[ઉ. યશોવિજયશ

હીરકલશકૃત

‘પંચાખ્યાન’—ગત ‘બક-નાલિકેર કથા’

[સંપાદક : ડૉ. શ્રીકૃત સોમીલાલ જ. સાહેબરા]

સને ૧૯૪૭-૪૮ માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માટે હું ‘પંચતંત્ર’નું સંપાદન અને અનુવાદ કરતો હતો. (જે અંશરૂપે ૧૯૪૯ માં જહાંર પટેલ છે.) જ્યારે પાટણના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાંથી (હસ્તપ્રત નં. ૧૮૭૦) પૂ. મુનિ શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજના સૌજન્યથી આ નાનકડા કથાનકની એક પાનાની હસ્તપ્રત મળી હતી. ‘પંચતંત્ર’ની તમામ પ્રાચીન પાઠ પરંપરા સાથેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાનો મારો ઉદ્દેશ હોઈ તે સાથે સંબંધ ધરાવતા આ કથાનકની નકલ પણ તે સમયે મેં કરી લીધી હતી.

‘આત્મવર્ગનો ત્યાગ કરીને પરવત્રમાં જોજો પ્રીતિ રાખે છે તેજો પાછળથી પસ્તાય છે’—એ સૂત્રનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આ કથાનક રચાયું છે એના કર્તા કવિ હીરકલશ સં. ૧૬૩૬ માં ‘સિંહાસન મત્રીસી’ સ્વનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એટલે આ કથાનક પણ તે અવસામાં રચાયું હશે. એની પ્રુષિપત્રમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે, હીરકલશશિષ્ય હેમાચંદ મુનિના શિષ્ય આણંદવિજયે સં. ૧૬૪૬ માં એની નકલ કરેલી છે એ નોંધપાત્ર છે.

કવિ હીરકલશે સમય ‘પંચાખ્યાન’ (‘પંચતંત્ર’)નો સારોદાર ગુજરાતીમાં કશેલા નજીવામાં નથી; આ એક જ કથાનક તેમણે પ્રસંગોપાત્ત પદ્યમાં ઉતાર્યું હોય એમ એની કહીમાંના ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે. પરંતુ મેં તપાસેલી ‘પંચતંત્ર’ની બધી ઉપલબ્ધ વાચનાઓ પૈકી એક માત્ર ‘તત્રોપાખ્યાન’માં જ (ત્રિવેન્દ્ર સંસ્કૃત સિરિઝ, નં. ૧૩૨) આ કથાનક મળે છે. મારા જોવામાં નહિ આવેલી કોઈ વાચનામાં તે કદાચ મળે. કવિના સમયમાં આ કથાનક લોકગુણે પ્રચલિત હોવાનો પણ પૂરો સંભવ છે.

૩૩ કહીમાં રચાયેલી આ કથાની ગુજરાતી ભાષા ઉપર મારવાડીની સારી અસર દેખાય છે. કથાસાહિત્યના અને ખાસ કરીને ‘પંચતંત્ર’ના અભ્યાસીઓને તે ઉપયોગી થાય એ આશયથી તેનું પ્રકાશન અહીં કર્યું છે.

મૂલકૃતિ

॥ ૬૦ ॥ ઝીહર્ષપ્રમુગાચિગુરુમ્યો નમઃ ॥

ધૂરિ હ્રહ

સમસ્થિ સસ્યાતિ કવિ કહમ્, સંપદ સાત્થ દાનઃ
 દંતા કહ્મી તેહ ધના લહુ પુટ્થ એ ય્યાન. ૧
 થોડાં ધન વિસ્તાર બહુ જે મહંત નરનારિ;
 તે બગલહિ નાલેર જિઈ, પછિતાસી સંસારિ. ૨
 જિન કિણ્હી બનિ કિણિ સરહિ બહુ તરવર તસુ પાસ;
 વાસ વસમં તિહાં પંપીયા બહુ જલધરની આસ. ૩
 કિણ્હી અવસરિ તિણિ વનહિ મેઝ પરાભવતીવ;
 થોડાં બલિ પંપી સહુ ભીડી બચા પર દીવ ૪
 બગલહિ ધન બગલી સહિત વડપણિ વ્યાપ્ત શેઝિ;
 કરિ સતોષ સહિયઈ તામં સમયા સન્નધં ભેઝિ. ૫
 એક દિવસિ એ કિણિ સમમં ગમંઈ સરવર પાસ;
 રેખાં બહુ વિણુ પંપીયા ભીડ્યા બાઈ અગાસિ ૬
 'ભમાહિઈ મિલિયા બાણી, થીંતિઈ સચણા કાજિ;
 'તેહી સરવર આપણુ બહુ ભજતાવઈ આલ.' ૭
 રેખીય ધરણી પ્રિય અવાઈ, 'મ કરિસિ કૂહી માંમ;
 થોડઈ બહુ આપણુ સરમં, સીઝઈ કેમં ન કામ. ૮
 કિસી કિયા વસ્તે બાણી, તઈં તુલ પાલે પિંડ;
 એ પંપી શતના સહેસ વહિ બાસિ પરપાંડિ. ૯
 મારી ભજતિ ધ્યાં તણી, થીહાંની હુમમં રોડ;
 છલ અણપૂમં તાહરા સવિ શુભુ બાસિ લોટ. ૧૦
 આપણુ મિહુનમં બહુ વિના રહેણુ નહી હુમમં એથિ;
 તિણિ કારણુ બૂઠઈ થઈ ભીડી બાઝસિ કેથિ. ૧૧
 કાહાં સીવ દીવમં ધંસી; ભજતિ હવમં ધરનારિ;
 ધરિની ત્રેવઠ ગાહિરી ન રહેમં માંમ લિખાર. ૧૨
 ભિખાણુઈ મુણિયમં ધંસઈ ફિરતા લોક મજારિ;
 જેતા પુહમં પંચુરણુ તેના પાઉ પસારિ. ૧૩
 મુણિ બગલઈ બગલી વચણુ ભિતર દિયમં ઉચાહિ;
 'વહિ વહિ અવસર દોહિલા, કુણુ આવાઈ પ્રિયા માંહિ. ૧૪
 વાઈ વલાવણુ આવિયા આ લસીએ જિન ગંઝ,
 તિહીનમં ભજતા વિસ્થાં, પછમં હુસ્યાં ધ્યાં સંઝિ. ૧૫

નારી જોલઈ તઈ વચણ, 'જોઈ કવણ? કુણ સંગ? ૧
 એ તરુણા બસી વહિયા, તઈ તઈ જૂલઈ અંગ. ૧૬
 તેા નઈ વહિસી કુણ લિયઈ? એ વણુ વણુરા જમ; ૧૭
 કુણ છઈ ચારઈ દૂષતઈ, જે દિરિસી પરદીવ? ૧૭
 કલિકાલ માહિ સુણ કીયઈ કોઈ ન માનઈ અંસ; ૧૮
 તિણિ કારણિ તું પ્રીતમા જઈ જઈસે વન ગંસ. ૧૮
 ચોર દેખિન મુણહઈ ભસઈ, તિમ તઈ આપઈ રાખિ; ૧૯
 આપઈ રાખિયઈ વન વિગઈ, જયઠા માલહઈ લાખ.' ૧૯
 રમિણિ વચણિ અવગિણિ સવે જીડી કંઠઈ અગાસિ; ૨૦
 'આજ ઇંચઈ સરિ જલ પીયઈ, પૂરઈ મ્હારી આસ' ૨૦
 પંખી વાંણિ સુણી ઇંસી જિતરિયા સરવીર; ૨૧
 એકિણિ એકિણિ ગાંચ કરિ પીછઈ સિંગલઈ નીર. ૨૧
 પંખી જીલિયા નીર પી, જોલી બગલી તાંમ; ૨૨
 'પ્રીતમ, જલ વિણુ હિવ ઇંકાં કિણુ પરિ કિરિસે વિગ્રમ? ૨૨
 વરજઈ ન રહિઈ માંહરઈ, પરચી જલની આયિ; ૨૩
 જા હિવ ફિરિ પરદીવડે પર પંખિયા રહ સાયિ. ૨૩
 હું તુઝ પૂકિ ન છોડિસિઈ, પાલસિ પ્રિયનઈ ધમમ; ૨૪
 બિરુદ રહિ ઇંસિ આપણુઈ, લિપિયઈ લાભઈ કમમ.' ૨૪
 નારિ વચણુ બમ જીડીયઈ તરુણા કેરી લારિ; ૨૫
 બૂલઈ કિમ તરુણે મિલઈ વડપણુ કેરઈ બારિ? ૨૫
 પરપંખી પરવંડ આ લેવણુ કેરઈ બોરિ ૨૬
 જૂ.....મંદ.....સ.....ત, * વ્યાખ્યઈ ત્રિયા અધોર. ૨૬
 નીર વિએગઈ નાલીયારિ દેખી ચંચ વસોઈ; ૨૭
 પછિતાવઈ મૂધુણિ સિરિ જોલઈ બગલી તોઈ. ૨૭
 'આપણુ વરમ તિણુ જીકો જે પરવરએ પ્રીતિ; ૨૮
 ધરતા તે પ્રીતો ખલ પછિતાસિ બહુ ચીતિ.'x ૨૮
 સંભલી બમ બગલી વચણુ પછિતાણુઈ ઇંક લોકિ; ૨૯
 આઈ પૂરિ પરલાવિ ગયઈ, તવ કવિ કહિઈ ચિલોક. ૨૯
 આતમ વિત અબલુતા જે નર બહુ વિરતારુ; ૩૦
 કરતા, તે પછિતાઈ ત્રિમ નાલિકર બમ વારિ. ૩૦

* આ પંક્તિમા મુગમા કેટલાક અક્ષરો વાચ્ય સ્વરૂપે આવી.

x આ ૧૭૦ નંબર પ્રમાણે દાક્ષિણામાં પાછળથી ગીતના શેઠએ નીચેના અટ સરના 'લોક લખ્યો છે: બદલગે પાલેત્રમ વચણેનું જે નર ૧ જે નર પ્રભવ યાન્તિ નાલિકર વચો રખા ॥

યતઃ પંચાધ્યાને શ્લોક

આત્મવિત્તં ચ જ્ઞાનામિ કરોતિ વહુવિસ્તરા ।

તે નરા નિવર્તનં યાન્તિ નાલકૈર જ્ઞાનો યથા ॥ ૩૧

હોઠ ન કીજઈ પારકી આપણુ સજાતિ પસાઈ;

ધરમ કરીજઈ અહિંનિસઈ કાન સીલ તપ જાઈ. ૩૨

ધણુ પરિ બાંધી મુશુણુ નર પંચાધ્યાની જાઈ;

હીરકલસ હાલિ તિહ તાણી આપઠ દુરિ પુલાઈ. ૩૩

હતિ પંચાધ્યાન કવાનકં ॥ સંવત્ ૧૬૪૧ વર્ષે માહ શુદ્ધિ ૧૩ દિને શ્રીનાગપુરે મહારાજાધિરાજ શ્રીરાહસિંહજીવિજયરાજ્યે શ્રીવૃહત્સ્વરતરંગગણ્ઠે મહારક શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી જિણચંદ્રસૂરિવિજય-રાજ્યે ॥ પં. હર્ષપ્રમુગાણિઃ તત્ત્વિમ્ય પં. હીરકલસમુનિ તત્ત્વિમ્ય પ. દેમાણંદમુનિ તત્ત્વિમ્ય વિનેય ચેહાં આણંદવિજયલિખતં ॥ શ્રીસ્તુ ॥

— નિશ્ચય-વ્યવહાર —

બહુ સુખ ખાણી દુઃખ ખાણી પરિણમે રે, બેહુ એક નય ખાણી,
ભૂલા રે ભૂલા રે, તે ખાણી સવડે રે. ૨

મે' મતિ મોહો એક જ નિશ્ચયનય આશરો રે, કે એક જ વ્યવહાર;
ભેલા રે ભેલા રે, દુઃખ કંઠ્યાએ ઓળખ્યા રે. ૩

શિખિયા વાહક પુરૂષ તણી પડે તે કહ્યા રે, નિશ્ચયનય-વ્યવહાર;
મિલિયા રે મિલિયા રે, ઉપજારી નાવિ ભૂભૂઆ રે. ૪

બહુલા પશુ રતાન કહ્યાં બે એકલાં રે, તે ચાલા ન કહાય;
માલા રે માલા રે, એક રાત્રે તે સાંકસ્યા રે. ૫

તિમ એકાકીનય સવલા મિથ્યામતિ રે મિલિયા તે સમકિતરૂપ;
કહીએ રે કહીએ રે લહીએ સમ્મતિ સમ્મતિ રે. ૬

દાય પંખ વિષુ પંખી જિમ નાવિ ચલી સકે રે,
જિમ રથ વિષુ દાય ચક્ર;

ન ચલે રે ન ચલે રે, તિમ શાસનનય બિહુ' વિના રે. ૭

શુદ્ધ અશુદ્ધપણું પશુ સરણું છે બેઉન રે, નિજ નિજ વિષે શુદ્ધ;
ભણો રે ભણો રે, મર વિષે અવિશુદ્ધતા રે. ૮

નિશ્ચયનય પરિણામપણાએ છે વડા રે, તેહવોં નહી વ્યવહાર;
જાએ રે જાએ રે, કોઈક ધમ તે નાવિ ઘટે રે. ૯

શ્રી. યશોવિજયશઃ]

*

[નિઃ ૦૪૦ વર્ણિત સીમાય સ્તવન

શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્યૃજીવ સંસ્કૃત
ત્રિષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત મહાકાવ્યના
પ્રથમપર્વના પ્રથમસર્ગનું

સમાજદર્શન

[લેખક—પ્રો. શ્રીકૃત જયન્તા પ્રે. ઠાકર એમ. એ કાવિદ
અમરેશ્વર, શુદિત વિભાગ, ગ્રામ્ય વિભાગનિલય, વડોદરા]

શ્રીપ્રશાન્નિચલથી પાંચ શતક પૂર્વે થયેલા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય પશુ એક મહાશુભચારી હતા. બ્યાકરણ, કાવ્ય, છન્દસ, યોગ, ધર્મ તેમ જ કૌશ્ય જેવાં શાસ્ત્રોના અતિઆદરણીય ગ્રન્થો રચનાર શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે કલિકાલસર્વગ્રાંથ ગિરુદ સાર્થક કરી બતાવ્યું છે. ‘દ્વયશ્રયકાવ્ય’માં તો શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસનો સુન્દર સમન્વય કરી અપૂર્વતા જિલ્લી છે. તેમની સ્વરણ અને પ્રવાહી શૈલીએ તેમની કૃતિઓને વિશેષ લોકલોચ્ય બનાવી છે તેમાં જે ‘ત્રિષ્ટિશલાકા-પુરુષચરિતમહાકાવ્ય’ તો તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં લખાયેલું કોઈ સ્વચ્છે અનેરી જ બાત પાડે છે. દ્રુકમાં એ ધર્મ તેમ જ સાહિત્યના ક્ષેત્રના મહાન આચાર્યના પૈંગણમાં પણ મૂકવાનું હજી સુધી તો કોઈને માટે શક્ય બન્યું નથી એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નહીં થાય.

આથી આજના અવસરે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના ગ્રન્થ વિષે જે કંઈ કહેવું તે અસ્થાને નહીં ગણાય.

તેમજ ‘ત્રિષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતમહાકાવ્ય’ તેના લાંબા નામને અનુરૂપ આશરે ૩૫૦૦૦ શ્લોકોનો વિસ્તાર ધરાવતું કોઈ દશ પર્વમાં વહેંચાઈને બાજુ ‘મહાભારત’ની સ્પર્ધા કરે છે. ૫૦૪૧ શ્લોકોના ૧ બનેલા તેના પ્રથમ પર્વમાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીશૃષ્ણકેવ તથા તેમના લૌકિક દષ્ટિએ પુત્ર શ્રીભરતચક્રવર્તીના ચરિતો ગૂંથાયા છે. તેના કુલ ૩ સર્ગોમાંથી ૯૧૧ શ્લોકગ્રન્થાલુના પહેલાં સર્ગમાં શ્રીઆદીધરના છૂત્તા ભવ્ય બન્યા પછીનાં અગિયાર પૂર્વજન્મોનું વર્ણન છે. તેની વિગતમાં નહીં ઉત્તરમાં એ પ્રથમ સર્ગમાંથી સમકાલીન સમાજનાં દર્શન જેવાં હું કરી શક્યો છું તેવાં અન્યને કરાવવાનો આ એક વિનમ્ર પ્રયાસ છે.

* આ લેખ માટે પ્રજાવૃક્ષ ગ્રન્થ તરિકે શ્રી જૈન-આચાર્યનંદ સહા, ભાવનગર તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૬ માં પ્રકટ થયેલ અને ગુનિશ્રી ચરણનિરવજીએ સંપાદિત કોલ પ્રજ્ઞ પર્વનો સ્વીકાર કર્યો છે.

“ જો કે સમકાલીન સમાજનું નિરૂપણ કરવાનો અધિકારનો હેતુ નથી જ. જે પુરાણ કાળની કથા કહે છે, તેનું હૂબહૂ ચિત્ર દોરવાનું આમાં અશિષ્ટ છે. કેમકે પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રજાશિક્ષાઓની પણ વિગતો આપતાં આ અગ્રમાંથી સામાજિક સ્થિતિ વિશે જે કંઈ બાણી શકાય તે બધું અધિકારના સમયને જ લાગુ પડે છે, તેમ માનવું ઉચિત નથી. અલબત્ત જે વિગતો અધિકારે નોંધી છે, તે પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી તેમના સમય સુધીમાં કેટલી વિકાસ પામી ચૂકી હોવી જોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે ખરો.

છતાં પોતાના સમયથી તદ્દન જુદા સમયના સમાજનું ચિત્ર દોરતાં ફરેક રચયિતા ઉપર કાલના પ્રવાહનો પ્રાબલ્યનો પ્રભાવ પડ્યા સિવાય રહેતો નથી; અને તેથી છિદ્રીવાળા ઘડામાં મૂકેલા દીપકના પ્રકાશનાં કિરણો જેમ છિદ્રીમાંથી ડોકિયાં કરે, તેમ આ મહાકથાનામાંથી ઉપમાઓ, ઉત્પ્રેક્ષાઓ વગેરેના ચમત્કારને જોઈ સમકાલીન સમાજના ચિત્રની જે રેખાઓ ઉપસી આવે છે તેનું નિરૂપણ કરવાનું આ એક દુઃસાહેબ ■

પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી વર્ણવ્યવસ્થા તે સમયે પણ હતી. બ્રાહ્મણ સહુથી જીંધો ગણાતો (૩૧૩) કૃત્રિય રક્ષક રાજા હતો. વૈશ્યો વાણિજ્ય દ્વારા પુષ્કળ ધન પ્રાપ્ત કરતા. (૩૬) અને શૂદ્રો સેવક હતા. ધનસાર્થપાહનું ચરિત તત્કાલીન વાણિજ્યચરિતનો સુન્દર ખ્યાલ આપે છે.

વાહનવ્યવહારની આજના જેવી સરળતા તે જમાનામાં ન હોવાથી વસ્તુઓના ખરીદ-વેચાણ અર્થે પગસ્તે જ જવું પડતું. આ માટે જનાર કોઈ હાંડી પિટાવી સાફ પરાવતો કે જેને સાથે જવું હોય તે તૈયાર થઈ બાથ (૪૫-૬). આમ એક વિશાળ સંઘ-સમુદાયમાં બધા નીકળતા, કુલસ્ત્રીઓ પ્રસ્થાનસમયે મંજલવિધિ કરતી (૪૬). ઘોડેસવાર આરક્ષકોના રક્ષણને લીધે ઘોર-હૂંટારા તથા હિંસક પ્રાણીઓ આ જગી સમૃદ્ધ કાફલાથી દૂર જ રહેતા. (૪૮, ૬૫, ૭૬). મોટાં મોટાં શકટો ઉપરાંત ઘોડા, ખચ્ચર, જિંટ, મોટા આખલા, મહિષો અને ગદશો જેવા ભારવાકેક પ્રાણીઓનો પણ આવા પ્રસંગોએ છૂટથી ઉપયોગ થતો (૪૧, ૬૩, ૬૭) બળદને ગળે ઘંટડીઓ બાંધવામાં આવતી (૭૩) અને કોઈક વખત તો વધારે પડતા ભારને લીધે બળદ જેવાં પ્રાણીઓ લથડી પણ પડતાં (૫૬૦) બન્ને પદ્ધતિ ભટકતી યુજોથી, ઢોકતા વેસર (એટલે ખચ્ચર) પાંખોવાળા લાગતા (૬૮).

આવી લાંબી સફરમાં પણ સર્વ પ્રકારની આનન્દ-પ્રમોદની સામગ્રી સાથે જ રહેતી, અને પરિણામે ગાડાં તે બધું ચાલતાં ઘર બની જતા :—

“ યુનામન્તર્નિવિષ્ટાનાં, તત્રત્રીહાનિવચ્ચનમ્ ।

જહ્નમાનીબ વેસ્માનિ, અકઠાનિ ચકાસિરે ” (૬૯)

ઘણી લાંબી મુસાફરી હોવાથી જુદી જુદી જાતોના સામનો લોડોને કરવો પડતો. બ્યારે વરસાદ ખૂબ પડ્યા લાગતો ત્યારે જંગલમાં જ પડાવ નાખવો પડતો (૧૦૦) આમ

ધણા દિવસો વીતી જતા અને તેથી એવા ધણુ પ્રસંગો આવતા કે પોતાની પાસેનું પાથેય ખૂટી પડતાં લોકોને કુચેલ તાપસોની માફક કન્દમૂળ માટે ભટકવું પડતું (૧૦૪).

શરત ઋતુનો પ્રારંભ થતાં ચોચ સમયની વૉષણા મંજલપાકક કરે એટલે ફરી સંઘ ચાલી નીકળતો (૨૦૫-૨૧૮).

ઉદ્ધિ સ્થાને પહોંચી પોતાનો માલ વેચી નવો માલ ખરીદી શ્રેઢીને સંઘ પાછો ફરતો (૨૨૪)

ખેતી (૨૬૩, ૮૨૮) ઉપરાંત પશુપાલનનો ધંધો ધણુ તે સમયે ચાલતો હતો (૨૧૬). ગાયના શ્રૂંગમાંથી બનાવેલ ગોશૂંગનામક વાદ્ય યોવાળિયા વગાડતા એટલે ગાયોનું ધણુ ડોહતું આવી લાગતું (૨૧૬) બાઝજૂનનું ધંધાનો ઉલ્લેખ ધણુ અહીં મળે છે (૫૭૨). વળી તલને પીસીને તેલ કાઢવાનાં યત્રો ધણુ તે સમયે હતાં (૫૬૩). ધીવર (એટલે માછીમાર)નો ધંધો ધણુ ચાલતો (૫૭૧). ગરીબો પર્વતપ્રદેશમાંથી લોકડાના બારા બાંધી લાવી વેચતા (૫૪૭). ધણુ જેમાં સાધનોનો નિર્દેશ ધણુ મળે છે (૫૬૫).

વશુવ્યવસ્થાની માફક આશ્રમવ્યવસ્થા ધણુ હશે, એકે તેનાં સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળતાં નથી. રાત્ર સ્વહસ્તે યુનેનો રાત્ર્યાભિષેક કરી સંસારમાંથી નિવૃત્તિ હર્ષ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારતો. (૨૬૮, ૨૭૪) એવું બીજા વર્ગોમાં ધણુ હોઈ શકે.

ધર્માંચાર્યો શિષ્ય-શ્રુનિગોથી ષષ્ટિત હર્ષ વિહાર કરતા. વેપાર અર્થે જતા સંઘની સાથે ઘણીવાર તેઓ ભેટાતા. (૫૩), અને સાથેવાહ તેમ જ અન્ય જનો તેમને સ્વર્ પ્રકાશ્વ રક્ષણ તથા પોષણ આપીને કૃતકૃતતા અનુભવતા (૬૧-૨, ૧૩૧-૨) કોઈ ધણુ સંયોગોમાં તેઓ પોતાનાં ત્રોતુ પાલન અવસ્થ કરતા (૬૦). વર્ષા જેવી મુશ્કેલીઓને કારણે સ્તામાં સંઘ સાથે પડાવ નાખવો પડતો ત્યારે ધણુ તેઓ હમેશ મુજબ ધ્યાન, મૌન કાયોત્સર્ગ, આચમ-પઠન, વાચના, ભૂમિપ્રમાજ્વંતા, વંદના, ધર્મકથા વગેરે કાયક્રમમાં મગ્ન રહેતા (૧૨૨-૪). આવે વખતે તેઓ નિર્જનું સ્થળે પલાયના અવધાનવાળા અને અને ધાસની છિદ્રોવાળી ભીંતિવાળા ઉટલ-ઉપાગ્રયોમાં રહેતા (૧૦૨, ૧૧૮)

આ આચાર્યો પ્રસંગે પ્રસંગે, પોતાનો ધર્મ સમજા; ધર્મદેશનાઓ આપતા, જેમાં ધર્મના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વિષે, તેના પ્રકાર વિષે, અને તેના અનુષ્ઠાન વિષે યોગ્ય આપતા (૧૪૫-૨૦૧). પ્રસંગોપાત ઉદાહરણો આપી તેઓ ઉપદેશ આપતા અને શ્રોતાઓ ઉપર તેની ભીંડી અસર થતી. તેમને દુઃખ સહન કરવાની પ્રેરણા અને પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારવા ઉત્તેજના મળતી (૫૬૧-૫૬૩).

સંઘની સાથે જતા આચાર્યો વિકટ સ્ત્રો વટાવી સંઘથી છૂટ પડી વિહાર કરી જતા (૨૨૨)

રાત્રસભામાં ધણુ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વાદવિવાદ થતો. રાત્રને મન્ત્રીઓ દુઃસ્વાસ્થ્ય સાથે ચેતવતા ધણુ ખરા (૨૮૫-૩૨૬) ચાર્વાકમત, જૌદમત તથા માયવાદનાં

નિરૂપણ અને નિરસન આ સર્વમાં આવે છે, આ વિષય એક સ્વતંત્ર લેખ માગી લેતો હોવાથી અહીં તેનો વિચાર નહીં કરીએ.

સંયુક્ત કુટુંબમાં મુખ્ય પુરુષ કુટુંબનો વડો હતો. ઘાજ કાઢવાના રિવાજ વિશે કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળતું નથી, પરંતુ સ્ત્રીનું સ્થાન કોઈક નીચું હતું (૭૯૬) લગ્નની પ્રથા વિશે ખાસ માહિતી મળતી નથી આ પછીના સર્ગોમાં વિસ્તૃત લગ્નવર્ણન આવે છે, જે બહુ રસિક પણ છે. પરંતુ તે આ નિબંધની મર્યાદાની બહાર હોવાથી તેને સ્પર્શતું અહીં ઉચિત નથી.

છોકરાનાં પરાક્રમથી અમર બીજા કોઈ રીતે છોકરીને તે ગમી જતો હશે—

“ અસ્વાતન્ત્ર્યં કુલસીમાં, ધર્મો નૈવર્ગિકો યતઃ ”

એ સૂત્રને અનુસરી પિતાની સખી દ્વારા તે પિતાને વિનંતિ કરતી (૬૮૪). અને પિતા ચોખ્ખા હોય તો વિશેષ કરતો નહીં ને તેના લગ્ન કરી આપતો (૬૮૫).

કન્યા પરણીને પતિને ઘેર જતી (૬૮૮) નવલુગલ સિત ને શ્રીમ વજ્રો પહેરી ઘેર જતું (૬૮૮).

બાળલગ્નો તે કાળે નહીં થતાં હોય તેમ તો નહીં જ. ૨૪૪મા સ્લોકમાં પિતાના આદેશથી અહાબલ પરણે છે, અને ૨૪૫મા સ્લોકમાં કહ્યું છે કે :—

“ રતિલીલાલસં સોડય, ધૌવલં પ્રત્યપચત ”

તે કે આ પહેલાં તેણે બધી કળાઓ હસ્તગત કરી લીધી હતી (૨૪૩), એટલે પરણવાને ચોખ્ખ ઉમર થઈ હશે છતાં આ કથન અપ્રકવ વચનાં લગ્નો તરફ અંગૂઠિનિર્દેશ કરે છે એમ કહી શકાય.

સ્ત્રીઓ છૂટથી હરીફરી શકતી હશે. કેમ કે વાલ્મીકિયાર્થે વિચરતા સંઘમાં પિતાનાં સંબંધીઓ સાથે ઘણી સ્ત્રીઓ જતી (૮૭-૮) શ્રીમત્ના વાચને લીધે માગખી સરિતા-ઓમાં પહોંતી અને નલિનીનાલ બળા ઉપર ખાસ્ય કરી કંઠકે કરવાનો પ્રયત્ન કરતી.

પુત્રીનો જન્મ એ દુઃખમંત્રુ ફલ લેખાતું (૫૩૪) એક સ્થળે તેને ખસના ફેરફાર સાથે સરખાવી છે (૫૧૩). તેના ઉછેરમાં પણ ગરીબ લોકો તો મેદરકારી જ શખતા (૫૪૨).

પહેરવેશમાં સામાન્ય વસ્ત્રો ઉપરાંત દિવ્ય વસ્ત્રોનો નિર્દેશ મળે છે, જેનો દેવાંગવા-સસ્ અથવા તો દેવદૂત્ય વસ્ત્ર તરીકે ઉલ્લેખ છે (૪૦). ધર્મિષ્ઠ શ્રીમતોને ત્યાં તો એના કમલો હતા (૪૦). લીંચણ સુધીના બૂટ અમર ચોખ્ખ(મોચક)નો પણ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે :

“ અપ્પન્નજન આજાતુસંલગ્નવધકર્મસઃ ।

આમુકમોચક ફલ, પ્રવચાલ શવૈઃ શનૈઃ ” (૯૬)

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મોચકને લીધે ગતિ ધીમી પડી જતી હતી.

કેપૂર, અમરુ, કસ્તૂરી, ચન્દન અને ઘનસાર અંગલેપ માટે વપરાતાં (૩૪૨, ૩૬૭). આદ્યુષ્ણોમાં — યજ્ઞમાં સ્વલકેટક, કેક પર કસ્તૂર, હાથમાં કંકણ, જાહું ઉપર અંગલ (કાં), છાતી ઉપર હારવણિ, ગળામાં ઐવેચક અથવા “નેકલેસ”, કાને કુંડળ અને મસ્તક ઉપર ફલહાર તેમ જ કિરીટ પહેરવામાં આવતાં (૪૬૫-૬).

સૂતા માટે તુલશ્યા અમર રૂનાં ગાદલાં વપરાતાં (૪૧૩). ડોલા અગર હીંચકો પણ એક મન ગહલાવવાનું સાધન હતું (૫૦૬) સુન્દર કીડપવતી, સરિતાઓ, વાપીઓ, દીધિકાઓ અને ઉપવનો તેમ જ ઉધાનો જેવાં આનન્દપ્રમોદનાં સ્થાનો પણ પુષ્કળ હતાં (૬૧૩). મુમ્મા પણ પ્રવર્તતી (૫૭૪).

વારાંગનાઓનું પ્રમાણ પણ કંઈ નાનું ન હતું. ચામર, દર્પણ અને પંખા જેવાં સાધનો બે રાક્ષ (અથવા ખીજાં બેવાં શ્રીમન્ત મનુષ્યો)ની સેવામાં વારાંગનાઓ રહેતી(૪૮૮).

પોત અથવા હોડી (૫૮૬) તથા તરણ્ણ અથવા તરાપા (૩૧૮) પણ હતા. લોકો તેમાં બેસી સહેલગાહ પણ કરતા હશે.

કાચા સૂતર-વાળા ખાટલા ઉપર બેસાડી નીચે પાડવાની મશ્કરી પણ થતી (૫૫૬).

કપિકચ્છુ ફલનો સ્પર્શ થતાં ખૂબ ખૂબથી આળ્ચા કરે છે અને કપાંચ ચેત પહોં નથી; એવું આજે પણ અનુભવાય છે. કેટલીક વાર સામાને “જીંથો-નીથો કરવા”, સાસા તેમજ નરસા મિથે; હુરશી જેવાં સ્થળોએ આને વેરીને ફૂર મશ્કરી કરવામાં આવે છે. તે વખતે પણ તેવી મશ્કરી કરવામાં આવતી (૫૮૮).

અનાંજના હમણા તથા મુણોનો ઉલ્લેખ પણ મળી આવે છે (૪૦) અનાંજ કોઠી-ઓમાં સરતા (૮૬૪). પાકી કેરી (૫૮) ઉપરાંત પડવ સ્થામાક, નીવાર, વાહુક(ચીમહું), કુવણ(કાકડી, ઘોર) વગેરે પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળતાં (૨૧૧) ચોરડીનાં તો વન હતાં (૨૧૨) ઉત્સવ પ્રસંગે મોઢકાદિ મિષ્ટ પણ આરોગ્યાતાં (૫૪૪) ગોળ, લોટ અને પાણીના મિશ્રણમાંથી મદ્યક્રિત ઉત્પન્ન થાય છે એવું વિધાન છે (૩૩૨). દૂધ, મધ તથા ઘીનો પણ છટ્ટી ઉપયોગ થતો (૮૬૬-૭૦) શીજેલા ઘીનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે (૧૩૮).

ખોરાકના ચાર પ્રકાર એક સ્થળે ગણાવ્યા છે: અગ્નિ, પાન, ખાદ્ય(ફળાદિ) અને સ્વાદ(મુખવાસાદિ) (૪૫૬). કડવી તુંબીની ઉલ્લેખ પણ એક સ્થળે મળે છે (૫૬૭)

તે સમયે માંસાહાર પણ થતો હતો (૫૭૧-૩, ૫૭૭) માંસ રાંધીને ખાતા, તેમ જ મસા ગાળીને લેતા. પણ તેવા લોકો હલકા ગણાતા હશે.

ચોર-લૂંટારનો ભય રહેતો (૪૮, ૭૭). મુસાફરી તો ખતરસ્તે જ કરવાની હોવાથી આસા પ્રમાણમાં રસ્કોની વ્યવસ્થા રાખવી પડતી. બસ્યક વસ્તીવાળા યજ્ઞેરમાં નાનાં મામડાં કરતાં ચોરી-લૂંટનો ભય ઓછો રહેતો (૨૬૪).

પરસ્ત્રીગમન જો બીજો દોષ હતો (૫૮૦). આ જાને શુભા માટે શુભેશ્વરને પકડવામાં આવતા (૫૮૦). કેલીઓને એકી પહેરવવામાં આવતી (૫૧૩). લાંચ-રુથવત અને બીજા વિત્તમાંથી ઉત્પન્ન થતા દોષો તે સમયે પણ પ્રચલિત હતા (૭૧૨-૪). રાજપુત સભ્યના લોકમાં ફ્યાઈને પ્રજામાં પૈસા વેરી તેને ભેટ છે અને રાત્રે સૂતેલાં પોતાનાં મા-આપને વિધૂપ આપી જૂંઝળાવી મારે છે (૭૧૨-૪). રાજ્યો ઉપરાંત બીજા શ્રીમંતોના ઘરમાં પણ આવો અનેક પ્રકારનો સડો હશે 'દ્વાદશપક્ષરિકાસ્તોત્ર'માં સાચું જ કહ્યું છે કે :—

“બુદ્ધાદપિ ઘનમાર્ગાં મીતિઃ, સર્વવૈયા વિદિતા રીતિઃ” ॥

છૂત વિષે કોઈ માહિતી અહીં મળતી નથી, પણ પછીના સર્ગોમાં આવે છે. વારા-ગનાઓ વિષે તો આગળ કહેવાઈ ચુકે છે. તેમનો ધધી રીતસર ચાલતો (૭૩૬).

આ બધાં દુષ્ટો સર્વકાલસામાન્ય હોવાથી એમાં કોઈ જ વિચિત્રતા નથી.

કેટલાક રોગો અને તેના ઉપચારો વિષે પણ કેટલીક માહિતી મળે છે. સામાન્ય જવર ઉપરાંત પામા-એટલે ખસ-નો ઉલ્લેખ મળે છે તે ખાજવાથી વધ્યા કરે છે એવું એક વિધાન છે (૨૬૮) બળી બીજા એક રોગે કહે છે કે, જેમ પામાના પિટક-એટલે કે ખસના ફેડલા એક બીજાની નીચે ઉત્પન્ન થયા જ કરે તેમ ઉપસઉપરી પુત્રીઓ જન્મી (૫૧૩). આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ રોગ વેપી લેખાતો.

જન્મથી જન્મ, બધિર, પંથુ અને કુર્ચીના સામાન્ય ઉલ્લેખ છે (૫૭૬). કુમિકુષ્ઠ એટલે જન્તુઓથી ફેલાતો કોઈ કુસમયે અપચ્ચ ખોસક લેવાથી થતો (૭૩૪) કોના નિવારણ માટે લક્ષપાક તેલ, ગેરૂડીપંચદન અને રત્નકમ્બલ-એ ત્રણનો પ્રયોગ સૂચવ્યો છે (૭૪૬). તે ઉપરાંત ૧૬ શ્લોકોમાં આ ઉપચારનો પ્રયોગ બતાવ્યો છે (૭૬૧-૭૬), જે સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે છે :—

લક્ષપાક તેલથી શરીર યોગ્ય. આ તેલ બહુ ઉત્તવીય હોવાથી રોગી મૂર્છિત થઈ જશે, પણ શરીરની અંદરથી કુષ્ઠા કુમિકો, જેમ સફા ઉપર પાણી છાંટવાથી કીડીઓ બહાર ઉભરાઈ આવે તેમ, વ્યાકુલ થઈને ઉપર આવી જશે. પછી ચન્દ્ર જેમ જ્યોત્સ્નાથી આકાશને આમ્બાકિત કરે તેમ, રત્નકમ્બલથી શરીર બરાબર લંછી દેવું. આથી ચીખવા મચ્યાદૂનતાપથી પીડાયેલી માછલીઓ જેમ શેવાળ ઉપર આશ્રય લે છે તેમ તેલની ઉષ્ણતાથી પીડિત સંધેલા કીડાઓ શીતળ રત્નકમ્બલને ચોટી જશે. સાચવીને કાંમળો ઉઘાવી હાઈ પાસે સખેલા ગાયના (કે બીજા કોઈ પ્રાણીના) શય ઉપર ધીમે ધીમે જ ખેંચવો, એટલે કુમિકો બધા જો મૃતદેહ ઉપર પડશે. આ પછી ગેરૂડીપંચદનના લેપથી રોગીને બહુ સહેલ સહેશે. પહેલા પ્રયોગે ચામડીમાંના કીડાઓ દૂર થશે. બીજા વાર આ જ પ્રમાણે કરવાથી માંસમાંના કીડાઓને પણ દૂર કરી શકાયો. અને ત્રીજા પ્રયોગે હાડકામાંના જન્તુઓ નીકળી આવશે. આ ઉપાયથી રોગીનું શરીર ચક્રચકિત સોનાની મૂર્તિ જેવું કાન્તિમાન થઈ જશે.

આને કોઈનો રોગ વિશેષ ફેલાતો માણસ પકડ્યો છે, અને તેનો સામનો પણ આગળ વધેલા વિજ્ઞાનની મદદ વડે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ થઈ રહ્યો છે. આને તો એવી કેટલીયે ઔષધિઓ, આપણે પિછાની શકતા ન હોવાથી અંધારામાં અટવાઈ ગઈ છે. બે એ બંધી પ્રાપ્ત થાય તો આયુર્વેદ માનવ-સમાજની ઉત્તમ સેવા બબલી શકે. તેથી મુરઠ વૈદ્યમહાશયોનું ધ્યાન આ તરફ દોરવાની ઇચ્છા થાય છે. સાહિત્યાદિ ક્ષેત્રોમાં સંશોધન થાય એ ધણું સારું છે અને જૂના જમાનાઓ ઉપર તેથી બહુ પ્રકાશ પડી શકે છે; પણ માનવસમુદાયની સાચી સેવાની બાબતમાં દૃષ્ટિ આયુર્વેદના ક્ષેત્રમાંના સંશોધનની આજે અત્યંત આવશ્યકતા છે, અને તેથી આયુર્વેદની ઉપયોગિતાનું મૂલ્ય એટલું અંકવું તે અચકર બહુ ગણાશે.

ભૂચિની મૂર્છા વાળવા માટે કપાળે તેમજ છાતીમાં ચઢનનો લેપ કરવામાં આવતો એવું પણ બહુવા મળે છે. (૬૩૬).

ખીંચે એક સ્થળે અર્ધાંજ આયુર્વેદ અને ઔષધિઓના સ્વાદ (રસ), શક્તિ (વીર્ય) તેમજ અસર (વિપાક)ના જ્ઞાનનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે :—

“ વિશાઙ્ગકારાયુર્વેદં, જીવાન્મ્વોડપિ પૈત્તલમ્ ।
અઘાદ્મનોષધીઞ્ચાપિ, રસ-વીર્ય-વિપાકતઃ ” (૭૧૬)

અને આજે વૈદ્ય-કોષ્ટકોમાં જે શોચનીય સ્થિતિ પ્રચલિત છે તેવી આજથી ૮૦૦ વર્ષ પૂર્વે પણ હતી તેની પ્રતીતિ કરાવનાર એક સ્કુટ કટાક્ષ તેમને માટે અતિ મનનીય છે :—

“ સર્વા સંસ્તુતમપ્યર્તમપિ પ્રાર્થકમપ્યહો ?
વેદ્યા ર્વ વિના દ્રવ્યં, વૃયં નાઙ્ગનાપિ પદ્મય ” (૭૩૯)

ભૂતપ્રેત વિષેની માન્યતા આજના એવી જ ત્યારે પણ હતી મનના પ્રભાવથી ભૂત-પ્રેતને દૂર કરતા (૫૮૫). જ્યારે કોઈ રોગ ઔષધિઓને ન અણકારે ત્યારે આધિદૈવિક દોષની શકાથી મનતઃનાદિનો ઉપચાર ચોભતો (૬૪૦).

દુરુદ્ધ નામનો રાજા પોતાના ખબનામાં અભગર થઈ તેનું રક્ષણ કરે છે (૪૪૫). પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી “ મતિ તેવી ગતિ ” તથા ભૂચિમાંના અભનારક્ષક નાળોની માન્યતાનો, એ પ્રસંગ ઘોતકે છે.

કોટિવેદસ્તથી તાંબું સુ-વણું બનતું એવું પણ સ્પષ્ટ કથન છે (૮૪૪). એ એક જાતની પોલિશ હતી ?

કોઈ પણ બાબતની બહેસત કરવી હોય તો દિપ્તિમ એટલે દાંડી પિટાવી સાદ પડાવવામાં આવતો (૪૫). આવા સાદ પાકનારને “ આકારક નર ” કહેતા (૫૦). આજે પણ આ પ્રથા પ્રચલિત છે.

મહિષો ઉપર પાણીની પગાલો મૂકી ફેરવવાનો રિવાજ, આજની માફક, ત્યારે પણ હતો (૭૦).

ઘૈાદ સૂયો જેવા માણસવસ્તુઓમાં જૈન તીર્થંકરોનાં અસ્થિ રક્ષાતાં (૪૯૭).

ગુલામીની પ્રથા તે સમયે પ્રચલિત હતી અને ગુલામોની દયાબળક સ્થિતિનું ધ્યાન એક જ શ્લોક સરસ રીતે કરે છે :—

“મુલ્યક્રીતાશ્ચ તાડ્યન્તે, કેવિદમ્ભવતરા ઇવ ।

અતિભારેણ વાઘ્યન્તેડુનુમાત્યન્તે તુષાદિકમ્ ” (૫૮૨)

મૂલ્યાદિ ક્રિયાઓ પછર ઉપર કરવાની રીતિનો ઉલ્લેખ પણ એક જગાએ મળે છે (૩૨૬). કપડાંને પછર ઉપર ઝીંકીને ધોવાની પ્રથા તરફ પણ એક શ્લોક ધ્યાન દોરે છે (૫૬૪).

રાજસભાઓ ભરાતી તેમાં મળેલા લોકોની નજર ચાલુ ઉપર જ કેન્દ્રિત થતી (૨૮૫-૬). નાટયશાસ્ત્રમાંના વસ્તુને સાથે આ કથન સુસંગત છે એમ એક વિદ્વાન મિત્રે જણાવ્યું છે.

આ સમયમાં ઘણાં ષ્ણુ-પદ્ધિઓનાં નામ આવે છે. તેમાંના કેટલાક નીચે પ્રમાણે છે :—

જગપથરોને ખાઈ જનાર બક (૫૭૧); તિત્તિરિ, શુક, કપોત અને ચટકા (ચક્રલી)ને ખાઈ જનારા સ્થેન, શિયાન અને શૂન (૫૭૬); ઉપરાંત બલાકા (૨૭૧), હંસ (૨૮૧) વગેરેનો ઉલ્લેખ છે. ઉદર (૩૦૧), બિલાડી (૩૧૩-૪), કૂતરા (૩૧૨), શિયાળ (૩૮૬), મીન (૩૮૬), તથા બ્લાલ-ચાકૂલ-સ્થેનાદિ ચોનિઓ વિશે પણ બહુવા મળે છે (૩૧૪). એક સ્થળે ઊધેઈ (ઉપદેશિકા) વસ્તુને સાવ ફેલાવી ખાય છે તેવું કથન મળે છે (૫૩૫). લાવક અગર લાવરીની નિશિષ્ટતા આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરી છે :—

“વથા ક્ષમાપાતઘટ્ટયેકાશ્ચિથા નુત્પતિ કાવકા ” (૩૮૬)

સામાન્ય હાથી ઉપરાંત ગન્ધમજ (૮૪૮)નો ઉલ્લેખ પણ છે, જેની ગન્ધમાત્રથી સામાન્ય હાથીઓ નાસી ભય છે. હાથીને “પાકલ ” નામનો તાવ આવે ત્યારે તેને કયાંય ચેન પહોંતી નથી (૬૧૩). જેની દષ્ટિ પડતાં જ વિષની કાતિલ અસર થાય તેવો દગ્ધિષ સપ (૬૬૬) દેવતાઓના ઉદ્ભવોત્તરી નિવિધ જની જતો (૭૦૨). બીજાં કેટલાંક પ્રાણીઓ વિશે આપણે આગળ ભેઈ ગયા છીએ.

હવે શિલ્પકાદિ કળાઓનો વિચાર કરીએ. ઠેર ઠેર આમ બહાર ધર્મશાળાઓ હતી (૫૫૭). ગામની અંદર તેમ જ બહાર ઉવાનો હવા (૩૪૩, ૭૬૧). ઉવાનોમાં પાણીની નીકો રાખવામાં આવતી (૭૬૧), જેથી સહેલાઈથી સર્વત્ર પાણી પાઈ શકાય. વળી આજની નહેરવેળાઓ એ ઠોઈ નવી વાત નથી. ચોટા ચોટા સરોવરોમાંથી નાની નહેરો મારફત આબુખાબુની જમીનને તે સમયે પણ પાણી પાવામાં આવતું (૪૩, ૨૬૨). આંધલા રસ્તાઓ પણ ઘણા હતા (૩૪૩). વાવ, કૂવા વગેરે ઉપરાંત પરબો પણ ઠેર ઠેર હતી જ્યાં થાકેલા ને તાવથી બ્વાર્ડ સ્થેલા ચાત્રિકો શાન્તિ મેળવી શકતા (૮૨). મન્દિરોની દીવાલો ઉપર જોળ ફરતી સરસ કોતરણી કરવામાં આવતી, જે શિલ્પનો એક સુંદર નમૂનો ગણાય (૩૪૩).

સંગીતકળા પશુ સારા પ્રમાણમાં વિકસેલી હતી (૨૮૨). મૃદંગ (૩૪૪) ઉપરાંત ટિપ્પિદમ (૪૫) અને દુન્દુભિ (૨૭૧, ૪૬૮)ના ઉલ્લેખો વારંવાર આવે છે. મંગળ પ્રસંગે દુન્દુભિ વગાડવામાં આવતા (૨૭૨). પ્રસ્થાન-સમયે ભેરી ફૂંકવાનો રિવાજ હતો (૫૦, ૨૧૮).

ગોવાળિયા ગોમૃંગ વગાડતા જેથી ગાયોનાં વૃંદ લેમાં થતાં (૨૧૯). વેણુ-વીણા જેવાં વાદ્યો પશુ ઠીક પ્રચારમાં હતાં (૩૪૪). ગીત તેમજ નૃત્ય મોહક સાધનો લેખાતાં (૩૦૫). સંગીતકોવિદોનો જોક આખો વર્ગ હતો, જે ચતુર્વિધિ આતોદ્યમાં ચતુર ગણાતો (૪૮૯). ધ્રુજ, મધ્યમ અને ગાન્ધાર જો આમત્રયથી ગીત વધારે મધુર બનતું (૪૬૬).

ચિત્રકળાના શિક્ષણ અર્થે પશુ રીતસર ચિત્રશાલાઓ ચાલતી (૩૪૩). ક્ષીમલીના અનેક જન્મેનો વૃતાન્ત પશુકોતોએ પટ ઉપર ચાલેજોયા હતો (૬૪૮). તે આખો પ્રસંગ ચિત્રકળાની ઉત્પત્તિ સૂચવે છે. કાળા, ધોળા, પીળા ભૂરા, લાલ વગેરે રંગો પૂરી ચિત્રને હૂણડું બનાવવામાં આવતું (૬૫૪). આવી કલાકૃતિ બાહ્યરમાં પ્રદર્શન પશુ થતું (૬૫૦), અને તેની કદર કરનારા કુશળ કલાવિદો પશુ હતા (૬૫૩).

નેપથ્યકર્મ, નટ અને વિનટનના ઉલ્લેખો સ્પષ્ટ કરે છે કે તે જમાનામાં નાટ્યકળા પશુ સુવ્યવસ્થિત રૂપે પ્રસરેલી હતી (૮૨૬).

પલાશ, તાલ, હિન્તાલ, નલિની અને ફલ્લીનાં ફલમાંથી પંખા બનાવવામાં આવતા (૮૬); અને ચોરનાં પીંછાંની છત્રીઓ બનતી (૯૬).

આ માહિતી તો માત્ર પ્રથમ પર્વના પ્રથમ સર્ગમાંથી જ મેળવી છે, અને તે પશુ અધૂરી. ત્યારે દશ પર્વના તે મહાઅંધનો સળંગ અભ્યાસ કરી પુષ્કરણ કરવામાં આવે તો તત્કાલીન સંસ્કૃતિ ઉપર કેટલો જોષા પ્રકાશ પડે તેનો ખ્યાલ જો આ અદ્ય પ્રયત્નથી આવી શકશે તો કૃતાર્થતા સધાશે.

સમાજ-સંસ્કૃતિ ઉપરાંત ખીલુ દષ્ટિઓએ પશુ સમસ્ત અંધનો સમીક્ષાપૂર્વક અભ્યાસ થવો જરૂરી છે અને તે કાર્ય કેટલાક સમયથી મેં સ્વીકારેલું છે. આજે જે થોડી વાનગી મારા જેવો અદ્યજન આ વિદ્વાનોની સંસદ સમક્ષ પીરસી શક્યો છે, તેનો સાથો થથ આવા મહત્ત્વ વિષયમાં પ્રવેશ કસવનાર મારા ગુરુ શ્રી રસિકલાલ પરીખને જાય છે. આ માટે તેમનો નેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે. આ નિબંધમાં જે સારાં તત્ત્વો હોય તે તેમનાં છે અને જે ક્ષતિઓ અણુય તે મારી છે. તેઓશ્રીની પ્રેરણા અને અન્ય શુભેચ્છકોની સહાય આ લઘીરથ કાર્યમાં મને સલા મળી રહે એની નમ્ર પ્રાર્થના અને ૯૬ શ્રદ્ધા સાથે વિરતીશ.

અહિંસાધર્મ અને તેનો સંસ્કૃતિના—

વિકાસક્રમમાં ઉપયોગ

[લેખક : શ્રીકૃત પ્રહલાદ ચન્દ્રશેખર દિવાનજી એમ એ, એલ. એલ. એમ, મુ. બઈ]

૧. અહિંસા ધર્મ કોટલે શું ?

૨. તે ધર્મની શોધ કોણે કીધી હતી ?

૩. આયસંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન.

૪. હિન્દુ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોમાં તેનું સ્થાન.

૫. સમ્રાટ અશોકે તેનો કશવેલો પ્રચાર.

૬. મહારાજા કુમારપાળના રાજશાસનમાં તેનો કયેલો અમલ.

૭. પરરાષ્ટ્રશાસનમાંથી સુકિત મેળવવામાં મહાત્મા ગાંધીએ તેનો કરેલો ઉપયોગ અને તેની માનવસંસ્કૃતિ ઉપર કયેલી અસર.

૮. આધુનિક સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન.

૧. અહિંસા ધર્મ કોટલે શું ?

‘અહિંસા’ શબ્દ અભાવવાચક છે. એવા શબ્દોનો પ્રયોગ કરવાની ક્યારે જરૂર પડે છે કે બ્યારે તેથી ઊલટો ભાવ સિદ્ધ અગર નિઃસ્વાત્મક હોય એ શબ્દ જ તેથી સૂચવે છે કે, ત્યારે પણ એનો પ્રથમ પ્રયોગ થયો હશે ત્યારે પહેલાંના કાળમાં ‘હિંસા’ એટલે કર્ત્ત કરવી અગર મારણું અગર મારી નાખવું એ પ્રસિદ્ધ અગર નિશ્ચિત અર્થવાળો શબ્દ સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રચલિત હોવો એકંએ અને તેથી જ તે ભાષાથી પરિચિત સામાન્ય જનતા પણ તેનો અર્થ વિના પ્રયત્ને સમજવી હોવી એકંએ. તેથી ઊલટો ભાવ સાંપ્રદાયના તુલ્યમાં ઉત્પન્ન કરી શકાય તે માટે બીજે કોઈ સહેલાઈથી સમજી શકાય એવો ભાવાત્મક શબ્દ બનાવી શકાયો નહીં હોય તેથી ‘હિંસા’ શબ્દ ને અસહ્યતા અર્થવાળો હતો તેનો કોઈએ નવ તત્ત્વરૂપ સમજાસ બનાવી તેનો પ્રયોગ કરીને ધારેલો અભાવાત્મક અર્થ સમજાવવા માંડ્યો હશે. તે સમજાવવાની શી જરૂર પડી હશે તે વિચાર કરવા જેવું છે. વળી ‘ધર્મ’ શબ્દ અનેક અર્થોમાં વપસય છે, તેમાંના જે એક અહીં બંધ બેસતો છે તે ‘આચરણ માટેનો એક અનુલ્લંઘનીય નિયમ’ છે. તેથી “અહિંસાધર્મ” એ સમાસનો અર્થ એ થાય છે કે ‘હિંસા કરવી નહીં એ આચરણ માટેનો અનુલ્લંઘનીય નિયમ.’

૨. એ ધર્મની શોધ કોણે કીધી હતી ?

આવે નિયમ ઘડીને મનુષ્યજાતિના એક વિશિષ્ટ સમૂહના આચરણ માટેના નિયમોમાં તેને સ્થાન આપનાર કોઈ મહાન વ્યક્તિ હોવી જોઈએ એ તો સહેજ સમજી શકાય એવી બાબત છે. કારણ કે આપણે જોઈએ છીએ તે ઉપર વિચાર કરતાં હાથે જ કે વિધમાં અનેક નાના મોટા કહનાં, ઓછી વર્તી શક્તિવાળાં પ્રાણીઓ છે, તે દરેકને પોતાનો પ્રાણ દેહાવી રાખવા માટે તેને પોષણ આપવાનું સાધન મેળવી લેવા માટે સ્વાભાવિક પ્રેરણા થાય છે અને તે મેળવવા જતાં તેઓ એક બીજા સાથે સંબંધમાં આવે છે એટલું જ નહીં પરંતુ તેમને પરસ્પર કલહ થવાના પ્રસંગો બને છે અને આખરે જે વિશેષ બળવાન હોય છે તે અદ્યપબળવાળોને હરાવીને અને જરૂર પડે તો માર-હાણ કરીને એટલે કે ‘મત્સ્ય-માય’ પ્રમાણે વર્તીને પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લે છે વિશેષ, પશુઓમાં તો એ નૈસર્ગિક ધર્મજ પ્રચલિત છે કે બિલાડી ઉંદરને ખાય છે, વાઘ અને સિંહ ઘેટાં, બકરાં, ગાય, બળદ કે સેંસ, યાડાને ખાય છે એટલી માછલી નાની માછલીનું લક્ષણ કરે છે. ત્યાં હમી મનુષ્યપ્રાણી ખેલી કરીને ધાન્ય ઉગવતાં શીખ્યો નહોતો ત્યાં હમી તે કંઠમૂળ અને શિકાર કરેલાં ગરીબ પ્રાણીઓના માંસ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો. તે શિખ્યાને હજારો વર્ષો ધર્મ ગયાં છે તે છતાં ધાન્ય, ફળો અને વસ્તુવતિ માંસ-મચ્છી ખાનારા મનુષ્યોની સંખ્યા તે ન ખાનારાઓની સંખ્યા કરતાં હિંદ સિવાય પૃથ્વી ઉપરના દરેક દેશમાં વધારે ॥

એવી વ્યક્તિ હોય હશે તે વિશે પુરાણ સાહિત્યમાંથી શોધતાં જણાય છે કે તે સર્વાખ્યાસનાં મુખ્ય તત્ત્વો શોધી કાઢનાર અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જન્મમરણ અને આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી છુટાને શ્રેષ્ઠ મેળવવાનો માર્ગ શોધી આપનાર ભગવાન કપિલમુનિ હતા.^૧ ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’માં એમને સિદ્ધોમાં મુખ્ય અને અર્થાત્ જે તે વર્ગના માણસોમાં પરમાત્માની વિભૂતિ તરીકે બહાર કરેલા છે.^૨ ‘શ્રીમદ્ભાગવત-પુરાણ’માં એને ભગવાન અક્ષરબ્રહ્માના અવતાર તરીકે ઓળખાવેલા છે.^૩ ‘ત્રિપંથિશાકા-પુરુષ ચરિત’માં વાસુદેવ-કૃષ્ણ અસ્તિ છે, તેમાં ઘાતકીખંડના સબ પદનાશ અને તેના શુદ્ધ કપિલ સાથેના પ્રસંગનું વર્ણન છે તેમાં ‘ચંપાલુષોઃ વિષ્ણોઃ કપિલાચ્ચસ્ય સેવકાઃ’ તરીકે પદનાશને ઓળખાવેલા છે.^૪

‘શ્રીમદ્ ભાગવતપુરાણ’માં એના માઆપનાં લગ્નથી માંડીને એ પોતાની માતા દેવહૂતિને બોધ આપીને પ્રાણતીર્થ દિશા (અગ્નિકૌશ)માં સિંધાવ્યા ત્યાં સુધીનું વૃત્તાન્ત

૧ મેતાક્ષરોપનિષદ્ ૫૨.

૨ ॥ ગી ૧૦.૨૬ શ્રીમદ્ ભાગવત ૩૨.૪૧૯માં પણ એને સિદ્ધાન્તધીશ્વર તરીકે ઓળખાવેલ ॥

૩ શા પુ ૩૨૪૨

૪ ત્રિ. ચ પુ ૩ ૮.૧૦.

છે.^૧ તે ઉપરથી જણાય છે કે એની માતા દેવહૂતિ સ્વયંભૂમતુની પુત્રી અને ઉત્તાનપાદ તથા પ્રિયવ્રતની બહેન થવી હતી. વળી, તેમાં જ એકબીજા આગળના સ્કંધમાં પ્રિયવ્રતના વંશનું વર્ણન છે,^૨ તેમાં જણાવ્યું છે કે, પ્રિયવ્રતના એક છોકરાનું નામ અગ્નીધ્ર હતું. તેને નાભિ નામે પુત્ર થયો હતો, તેના મરૂદેવી નામની સ્ત્રીથી સમ્રાજન મ્હવસાદેવ તરીકે જે પ્રખ્યાત છે તે પુત્રરૂપે અવતર્યા હતા, તેની સ્ત્રી જયન્તીથી તેને ભરત નામે પુત્ર થયો હતો. તે બધા પુત્રોમાં સૌથી મોટો હતો, મહાયોગી હતો, તેનામાં એટલા ઐશ્વર્ય હતા કે તે ઉપરથી આ વર્ષને 'ભારત' નામ આપવામાં આવ્યું છે, તથા જે ભરત વિશ્વરૂપની કન્યા પંચમની સાથે પરણ્યો હતો તેથી તેને પાંચ પુત્રો થયા હતા તેમાં સૌથી મોટાનું નામ સુમતિ હતું. આ ઉપરથી એમ જણાય છે સમ્રાજન કેપિલ સુનિ મ્હવસાદેવના કાકા આગ્નીધ્રની ફાઇના છાત્રા થતા હતા અને તેથી જ તે મ્હવસાદેવથી બે પૈકી આગળ જન્મ્યા હતા.

૩. આર્ય સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન

અહીં હોઈને શંકા થશે કે સાંખ્યશાસ્ત્રમાં, અદિત્યા જે યોગશાસ્ત્રના યથો પૈકી એક અને તેમાં મુખ્ય છે તેને સ્થાન શી રીતે હોઈ શકે. તેણે એટલી વિચાર કરવો એઈએ કે એકે સાંખ્યસૂત્રમાં જ્ઞાનામુક્તિ^{૧૦} એમ કહ્યું છે તો પશુ આગળ જતાં તેમાં જ જ્ઞાનના સાધનોનું જે નિરૂપણ કહ્યું છે તેમાં જ્ઞાનના પ્રતિબંધક વિષયોપસાદનો નાશ થાય નહીં ત્યાં હળી જ્ઞાનનો ઉદય શક્ય નથી. તેનો નાશ કરવા માટેનું સાધન ધ્યાન છે,^{૧૧} ધ્યાનસિદ્ધિ વૃત્તિનિરોધથી થઈ શકે છે,^{૧૨} વૃત્તિનો નિરોધ વળી ધારણા, આસન અને સ્વક્રમથી સિદ્ધ થઈ શકે છે,^{૧૩} પ્રાણાયામની ક્રિયાથી ધારણાસિદ્ધિ થાય છે,^{૧૪} આસનથી સ્થૈય્ય અને સુખ, જેની પ્રાણાયામની ક્રિયામાં આવશ્યકતા છે તે આવે છે,^{૧૫} સ્વાસ્થ્યમવિહિત કર્મનું અનુશાન એ સ્વક્રમ છે^{૧૬} અને ઉપલા ઇલાજ સિવાય વૈરાગ્ય અને અભ્યાસથી પશુ ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ થઈ ધ્યાનસિદ્ધિ થાય છે,^{૧૭} એણે પ્રતિપાદન કીધેલું છે. આ પ્રમાણે 'પાતંજલ-યોગ'માંના યોગના આઠ અંગો પૈકી આસન, પ્રાણાયામ, ધારણા અને ધ્યાનનો તો સ્પષ્ટ જ ઉપયોગ દેખાડેલો છે, વૈરાગ્યમાં પ્રત્યાહાર (ઈન્દ્રિયોને વિષયમાંથી એંધી દેવી તે)નો સમાવેશ થાય છે અને ધ્યાન કરવાનો હેતુ છેવટે સમાધિસ્થાની પ્રાપ્તિ એ જ હોઈ શકે. એટલે સાંખ્યસૂત્ર પ્રમાણે જ્ઞાન એટલે માત્ર શુદ્ધિજન્ય જ્ઞાન નહીં પરંતુ વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન એવો અર્થ ફિલિત થાય છે અને તે થવા માટે યમનિયમોનું પાલન આવશ્યક છે જ

૫. ભા. પુ. ૩૨૧ થી ૩૩ સર્ગો ૬. ભા. ૫૧-૧૫ સર્ગો ૭. સાં. ય. ૩.૨૩

૮. રાગોદ્ધતિધ્યાનમ્. ॥ સ. સુ. ૩.૨૦ ॥ ૯. હૃતિનિરોધાતલિદિઃ ॥ તદેવ ૩.૨૧ ॥

૧૦. ધારણાસનસ્વકર્મણાં સિદ્ધિઃ ॥ તદેવ ૩.૨૨ ॥ ૧૧. નિરોધર્ચર્ચિ વિચારભાગ્મા ॥ તદેવ ૩.૨૩ ॥

૧૨. સ્થિરસુખમાત્મત્વમ્ ॥ તદેવ ૩.૨૪ ॥ ૧૩. સ્વકર્મ સ્વાભાવમિદિત્તજ્ઞાનમ્ ॥ તદેવ ૩.૨૫ ॥

૧૪. વૈરાગ્ય-દમ્પ્તસાધ ॥ તદેવ ૩.૨૬ ॥

એટલે અહિંસા જે યોગ પૈકી એક છે તે સાંખ્યપ્રક્રિયા પ્રમાણે આવશ્યક છે એમ હરે છે. સાંખ્યકારિકા, -૨ માં યજ્ઞયાગાદિ વૈદિક કર્મ કરતાં જ્ઞાનમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે તેના વિચાર કરેલા છે અને તે ઉપર ટીકા કરતાં ટીકાકારે વૈદિક કર્મમાં હિંસા કરવી પડે છે અને તે હિંસા ન કરવી એ વિધિવાક્યત્વું ઉલ્લંઘન થાય છે એ બાબતનો વિચાર કરે ॥ વળી કારિકા, - ૪૪ માં કહ્યું છે કે ધર્મથી ભિષ્મગમન અને અધર્મથી અધોગમન, જ્ઞાનથી મોક્ષ અને અજ્ઞાનથી બન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે અને કારિકા-૪૫ માં કહ્યું છે કે વૈરાગ્યથી પ્રકૃતિલય, અને રમેશુલુબ્ધ સમયથી સંસારની એટલી કે હુઝબની વૃદ્ધિ થાય છે. કારિકા-૪૮ માં અજ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો જે સમ્યક્જ્ઞાનમાં અન્તરાયરૂપ છે તેનો વિચાર કર્યો છે. કારિકા-૫૭ માં કહ્યું છે કે જેમ વાછરડાની વિવૃદ્ધિ માટે અન્નદૂધની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમ પુરુષના મોક્ષને માટે પ્રધાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને કારિકા-૫૯ માં કહ્યું છે કે જેમ કોઈ નૃત્ય કરનારી સ્ત્રી પોતાનો દેખાવ પ્રેક્ષકવર્ગ આગળ કરીને નૃત્ય કરવું બંધ કરે છે તેમ પ્રકૃતિ પુરુષને પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડીને અલસ થાય છે. જે ઉપરથી જણાય છે કે તે અંધ પ્રમાણે પણ જે જ્ઞાનથી પુરુષને મોક્ષ મળે છે તે વિજ્ઞાનસુક્ષ્મ છે અને તે ક્યારે પેદા થાય છે કે બ્યારે પ્રકૃતિના સત્ત્વગુણમાં રહેલા ધર્મનો પુરુષાર્થથી ઉપયોગ થાય ત્યારે. એટલું ખરું કે એમાં સ્પષ્ટપણે અહિંસાદિ યોગોનું વિવેચન કોઈ બબ્બાએ આવતું નથી. પણ તેનું કારણ એ છે કે જે અંધ સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાનથી પદ્ધતિથી યુક્તિપુરઃસર પ્રતિપાદન કરવા માટેનો છે, નિઃશ્રેયસના માર્ગમાં ગુચ્છાને ઠેલી રીતે પ્રવાહ કરવું તે માટેનો નથી. તે માટે તો કોઈ સાંખ્યાચાર્યનાં વચ્છાની સેવા જ કરવાની હતી. સાંખ્યાચાર્યોનાં શાં શાં લક્ષણો હતાં તે બહુવા માટે 'સામવતપુરાણ' વગેરે ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવો પડતો.

તે ઉપરાંત એ પણ વિચાર કરવાનો છે કે આ અંધ કોઈ ઉપર કહેલા વિચ્છાના અવતારરૂપી કપિસુનિના અમર તેના પોતાના શિષ્યના સ્થેલા નથી. તે પૈકી સાંખ્યસૂત્રના કર્તા કોઈ કપિલ હોય તો પણ તે મબૂર મહર્ષિ નહીં પરંતુ તે નામ ધારણ કરનાર કોઈ ખીણ બચ્ચિત હોવી એટલે શ્રી શંકરાચાર્યે આવા એ કપિલો વચ્ચેનો લેલ 'શારીરક-ભાષ્ય'માં જણાવ્યો છે.^{૧૫} 'યોગસૂત્ર'-૧-૨૫ ઉપરના બ્યાસ-ભાષ્યમાં તથા 'લોકમ્ એટલું' કહીને એક આદિ વિદ્વાન કપિલનું વચન ટાંક્યું છે,^{૧૬} તે ઉપર ટીકા કરતાં વાચસ્પતિ મિશ્ર લખે ॥ કે, એ આદિવિદ્વાન તે કપિલ હતા કે જેની સુરુપરંપરામાં પંચશિખાચાર્ય આવતા હતા, નહિ કે અવાદિ સુકત પરમશુર કપિલસુનિ. તેનો 'હિરણ્યગર્ભસ્મૃતિ'ના^{૧૭} છા હોવાથી ઘણા પ્રાચીન કાળમાં ચર્ચા થતા હતા. વાચસ્પતિએ બ્યાસના 'યોગસૂત્ર'ના ઉપોદ્ધાત ઉપરની ટીકામાં યોગી યાજ્ઞવલ્ક્યનું એકવચન ટાંક્યું છે^{૧૮}, તે પ્રમાણે 'યોગ-શાસ્ત્ર'ના આઠ પ્રણેતા તે હિરણ્યગર્ભ કપિલ હતા. 'શ્વેતાશ્વતરોપનિષદ્' -પ. ૨,માં જે અધિક કપિલ વિષે ઉલ્લેખ છે તે ઉપરના ભાષ્યમાં શ્રી શંકરાચાર્યે તે જ ઉપનિષદમાં આગળ

૧૫ અ. સ. ૨૧૧ ઉપરનું શા. ભાષ્ય ૧૬ આં સ. અન્ધ ૪૭ પા ૩૧ ૧૭. અ. વે. ૧૦.૧૨૧ ૧૮. હિરણ્યગર્ભો યોગેશ્વર વચ્ચા માન્ય: પુરુષત્ત્વ. । આ. સ. ૩. ૪૭ પા. ૨.

આવતા 'યો વ્રણાણં વિદ્યાતિ પૂર્વં યો વૈ વેદાંશ્ચ પ્રદિણોતિ તસ્મા' એ મંત્ર ટાંકીને કહે કે 'કપિલોન્નજ' એ પુરાણ વચન ઉપરથી કપિલ હિસ્ત્રયગણના નિર્દેશ ત્યાં કરેલો છે. વળી તે પુરાણ વચન જેમાં કપિલ જગવાનને વિધ્યુનો અંશ, સર્વાંભૂતાત્મા કપિલાદિ સ્વરૂપ ધારણ કરનાર અને સમસ્ત જગતના હિતને માટે પરમજ્ઞાન કૃતયુગમાં પ્રવર્તાવનાર, વગેરે તરીકે વર્ણવ્યા છે તે ટાંકીને લખે છે:—

इति परमर्षिः प्रसिद्धः x x x x स एष वा कपिलः प्रसिद्धोऽग्रे सृष्टिकाले यो ज्ञानै-
र्धर्मज्ञानवैराग्यैश्चैवं विप्रतिं वभार जायमानं च पश्येदपश्यदित्यर्थः ।^{૧૯}

આ પ્રમાણે તે મહર્ષિ સાંખ્યમાર્ગના જ નહીં પરંતુ યોગ માર્ગના પણ પ્રવર્તક હતા, મતલબ કે, 'સાંખ્યયોગ'ના પ્રવર્તક હતા. તેમણે સ્વેણ 'સાંખ્યયોગશાસ્ત્ર' અત્યારે મળી શકતું નથી પરંતુ 'પાતાંજલયોગશાસ્ત્ર' અખ્યત્વે કરીને તેને જ આધારે રચાયેલું છે એમ વાચકપતિની ટીકા ઉપરથી જણાય છે.

એ મુનિ મુનિના આદિકાળમાં થઈ ગયેલા તેથી ઉપનિષદકાળમાં થઈ ગયેલા ઋષિઓ તેણે પ્રવર્તાવેલા યોગને 'સાંખ્યયોગ' 'અધ્યાત્મયોગ,' વગેરે નામથી ઓળખતા. શ્વેતાશ્વતથોપનિષત્ '૧.૩માં 'ધ્યાનયોગ' ને દેવની અત્મશક્તિનો સાક્ષાત્કાર કરવાના સાધન તરીકે ૬. ૧૩માં તે 'સાંખ્યયોગ'ને જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ, નિત્યોમાનિત્ય, ચેતનોમાં ચેતન, અનેક વ્યક્તિઓની ઈચ્છા પૂરી કરનાર દેવનું જ્ઞાન ધવાના સાધન તરીકે ઓળખાવેલો છે. અને ૧. ૧૦માં તેના અભિધ્યાન, યોજન અને તત્ત્વજ્ઞાનને વિશ્વમાયાની નિવૃત્તિ કરવાના સાધન જણાવ્યાં છે. 'કેકેપનિષત્'—૧. ૩. ૧૨.માં તે જ દેવને ઓળખવા માટેના 'અધ્યાત્મયોગ' નામના સાધન તરીકે ઓળખાવ્યો છે. 'સુલોકેપનિષત્' ૩ ૨ ૬. માં તેના મુખ્ય લક્ષણ 'સંન્યાસયોગ'નો ઉલ્લેખ છે. 'સંન્યાસયોગ' એ શબ્દ 'સંન્યાસ' અને 'યોગ' એ શબ્દોના સમાસથી થયેલો છે અને તેમાં 'સંન્યાસ' એ શબ્દ 'સમન્તાન્ન્યાસ' (મધી તરફથી ત્યાગ) એટલે કે બાહ્ય તેમજ આંતરત્યાગ અને વિશેષ કરીને ષષ્ટાંશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે કર્તવ્ય શાસ્ત્રવિહિત કર્મોના ત્યાગ એ અર્થમાં વપરાયેલો. જેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે સાંખ્યયોગ યાને જ્ઞાનયોગ તેના અસલ સ્વરૂપમાં મજકૂર ઉપનિષદોની રચના થઈ તે પહેલાંથી વેદકાળના ઋષિમુનિઓમાં પ્રચલિત હતો અને તેનો ઉપયોગ તત્ત્વજ્ઞાનના સાધન તરીકે થતો હતો. તેને અંગે અહિંસા, સત્યભાષણ, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ યોગ પળાતા હોવા ભઈએ. કારણ કે હૃદયશુદ્ધિ સિવાય તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થઈ શકે નહીં એ જાણતો નિશ્ચય થઈ ગયેલો હતો. એ યોગ પૈકી અહિંસાનો સંબંધ મન અને શરીર બંને સાથે હતો કારણકે મનથી, વાચારથી કે કર્મથી કેઈ ઈતર પ્રાણીને હિંસા કરવાથી મનમાં રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ થાય છે અને હિંસા કરીને પ્રાપ્ત થતા માંસાહારથી શરીરનું પોષણ કર્યાથી મનુષ્ય હૃદયમાં ષષ્ઠાનુ શુષ્ઠાની વૃદ્ધિ થાય છે.

એ ઉપનિષદો સ્વાયાં ત્યાં હળીમાં 'યોગ સૂત્ર'માં ઉપલ્લા પાંચ મનો માળવાની આવ-
સ્થક્રાન્તિ પ્રતિપાદન કીધેલું છે તેવું નિશ્ચિતપણે અને સર્વમાન્યપણે કહેવું નહીં હોય એમ
જણાય છે. પરંતુ મૈત્રાયણ્યપ્રનિષદ.^{૨૦}ના ૩મી પાઠકમાં પ્રકૃતિના સ્નેહુષ્ણ અને તમોશુભોના
અભિભાવથી જે પરિણામો જીવને સહન કરવાં પડે છે તેવું વિવેચન છે; તેમાં સ્નેહુષ્ણના
અભિભાવથી થતાં પરિણામોમાં 'હિંસા'નો ઉલ્લેખ છે.^{૨૧}

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા' જે કાળે જે સ્વાર્થ હતી તે કાળમાં, બહુીતા જ્ઞાન, ઉપાસના
અને કર્મમાર્ગોનો સમન્વય સાધવા માટે સ્વાયત્તી હશે એ સ્પષ્ટ છે. તેથી તેના ઉપાસના-
પદ્ધતિ પૈકી ૧૦મા અધ્યાયમાં વિભૂતિયોગ જે ઉપાસનાનો એક માર્ગ હતો તેવું પ્રતિપાદન
છે. તેમાં વાસુદેવ કિંવા આદિદેવથી પૃથક્ કેટલાક ઉપાસનામાં ઉપકારક ભાવો જણાવ્યા છે.
તેમાં 'અહિંસા' આવી બધ છે.^{૨૨} તેમાં જ સંનિપદ્ય પૈકી ૧૩મા અધ્યાયમાં "જ્ઞાન"નાં
લક્ષણો જણાવ્યાં છે. તેમાં પણ અહિંસાનો સમાવેશ કીધેલો છે.^{૨૩} તેમાંથી વળી આગળ
જતાં ૧૬મા અધ્યાયમાં "અભિનત" એટલે કે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા મનુષ્યમાં જે દેવી
સંપત્તિનો આવિર્ભાવ થાય છે તેનાં લક્ષણોમાં સત્ય, અક્રોધ, કર્ત્ત્વાદિ સાથે અહિંસાનો ઉલ્લેખ
છે.^{૨૪} છેવટે ૧૭મા અધ્યાયમાં સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક ત્રય ઉપરાત શારીરિક
માનસિક અને માનસિક ત્રયનાં લક્ષણોનું પ્રતિપાદન છે તે પૈકી શારીરિક ત્રયનાં લક્ષણોમાં
દેવાદિતું પૂજન, શૌચ, આભરણ અને પ્રદાન એ ઉપસંત અહિંસાનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી
એમ લાગે છે કે અહિંસા ધર્મ તે કાળના ઉપાસના (જેમાં યોગ માર્ગનો સમાવેશ થતો
હતો) અને જ્ઞાન માર્ગોના અનુયાયીઓએ સર્વથા સ્વીકાર કરી લીધેલો હતો. ગીતાના કર્મ-
પદ્ધતિમાં 'અહિંસા' શબ્દ જ કોઈ કંઈક વપરાયેલો દેખાતો નથી. તે ઉપરથી કર્મમાર્ગીઓએ
તે માન્ય કીધેલો નહીં એમ માની શકાય. વિશેષ, તેમાં જે કર્મયોગનું પ્રતિપાદન છે અને આખી
ગીતાનો ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર અલ્પનને કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરવા પ્રત્યે જ છે એ દેખીતું છે. તે
ઉપરથી અને એ હિંસા કરવી પડે તો તે બે વર્ણાશ્રમ ધર્મથી સમ્મત હોય તો, અહંકારભુજિથી
નહીં પરંતુ અનિવાર્ય કર્તવ્ય તરીકે, અને આત્મા અકર્તા છે, શુભોની પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક
રીતે જ શુભો પ્રત્યે થાય, એમાં કે કર્મ માત્ર પ્રકૃતિનો ધર્મ તે, આત્માનો અગર પુરૂષનો
નથી, એમ સમજીને કરવામાં આવે તો તેથી થતાં વિપરીત પરિણામ હોમવવાં પડતાં
નથી એ પ્રમાણે ઉપદેશ છે. તે ઉપરથી એમ ક્ષિત થાય છે કે બ્યાસમુનિનો અભિપ્રાય
એવો હતો કે હિંસામાં દોષતો છે જ પરંતુ જગતનું તત્ત્વ જ એવા પ્રકારનું છે કે જે
સમાજમાં રહીને મૃદસ્થી જીવન ગાળે છે તેને હાથે કોઈને કોઈ કારણે થોડે ઘણે અથ
હિંસા થયા વગર રહેતી નથી. તેથી જ તેણે કર્મયોગનો સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદન કરીને એટલી
મર્યાદા માંથી આખી કે વર્ણાશ્રમ ધર્મનું પાલન કરતાં બે તે થઈ બધ તો તે અનિવાર્ય છે.
પરંતુ તે થાય એવા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતાં પહેલાં આત્માનું સ્વરૂપ યોગબીને નિરહંકારપણે
તે કાયં કરવું; વળી એને એમ પણ લાગ્યું હોતું એઈ એ કે બધા મૃદસ્થીઓ એવી જ્ઞાન

બુદ્ધિ કેળવીને નિરહંકારપણે પ્રવૃત્તિમય જીવન ગાળી શકે નહીં તેથી તેણે ખીએ એવો તોડ કાઢ્યો હતો કે તેવા મનુષ્યોએ પોતાનું જીવન પરમાત્માને આધીન છે અને તે જ અનંતયાંત્રી તરીકે હૃદયમાં પ્રેરણા કરે છે તેથી જે કાંઈ કરીએ તે તેની ઉપાસના જ છે એમ સમજીને અમર તે પણ બેનાથી ન અને તેણે કોઈ પણ કાર્ય કરીને તેનું કૃણ તેને અર્પણ કરવું એટલે તેના શુભદોષથી મનુષ્ય અલિપ્ત રહે છે.

મહાભારત અને રામાયણની સનાતન ધર્મના સાહિત્યમાં ઇતિહાસ ગ્રંથો તરીકે ગણના થાય છે. તે પૈકી રામાયણ હારથી રામચન્દ્રના કાળની સંસ્કૃતિનું અને મહાભારત પાંડવ-કૌરવોના તે પછીના કાળની સંસ્કૃતિનું ચિત્ર આલેષે છે એકે બાબ અને શૈલીની દૃષ્ટિએ મહાભારત વધારે પ્રાચીન છે. પાંડવ-કૌરવોના કાળની સંસ્કૃતિનું ઘડતર યોજવામાં શ્રી કૃષ્ણ અને શ્રી વેદવ્યાસ (અર્ચાતરતમસ, તે વેદકાળના અંતિમ ભાગમાં ઘર્ષ ગયેલા એક ત્રપિ) એ બેએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. તે પૈકી શ્રી કૃષ્ણ પોતાના નિઃસ્વાથી, સનાતન વજ્રાશ્રમ ધર્મને અનુસરીને ચોબેલા, જીવનથી કમચોગના વ્યાવહારિક સ્વરૂપનું દૃષ્ટાન્ત પુરું પાડ્યું હતું. તેથી તે કાળના ધર્મિષ્ઠ અને શિષ્ટ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ તેને પર જ્ઞાના સાક્ષાત્ અવતાર તરીકે માનતા હતા અને પોતાની સમાજમાંની સ્થિતિને બંધ-ખેસતી આવે તેવી રીતે તેની સલાહને માન આપીને તેણે કમચોગના સિદ્ધાન્તને પોતાના જીવનમાં ઉતારતા હતા. તેમના કૌટુંબિક અને સામાજિક જીવનોના વૃત્તાન્તદ્વારા સામાન્ય જનતા, જેને વેદનો ગૂઢાર્થ સમજાય નહીં તેમના હિતાર્થે, શ્રી વેદવ્યાસે તે ચોગનું શાસ્ત્રીય રીતે પ્રતિપાદન તે કાળના સૌપુરુષો સમજી શકે તેવી સાદી અને સરળ ભાષામાં શ્રીમદ્-ભગવદ્ ગીતામાં કર્યું હતું અને તેનો બ્યવહારમાં કેવી રીતે અમલ થઈ શકે તેના દૃષ્ટાન્ત રૂપે 'ભારત' જેમાં ગીતાનો સમાવેશ કર્યો હતો તે સ્થાને તેનો પ્રચાર પોતાના શિષ્ય પ્રશિષ્યો દ્વારા કરાવ્યો હતો. એ વ્યાસ એટલે અર્ચાતરતમસ નેત્રવેદના મન્વદંષ્ટ પૈકી એક છે અને પાંડવોના પુરોહિત ધૌમ્યત્રપિ, એકગ્રીબા મન્વદંષ્ટ દેવલ, જેનું નામ શ્રી કૃષ્ણના ભક્તોમાં ગીતામાં આવે છે,^{૨૪} તેના ભાઈ થતા હતા આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે વૈદિક કાળના અન્ત અને પૌરાણિકકાળના આરંભની સંધિનો કાળ અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દ્વાપર અને કલિયુગોની સંધિનો કાળ તે જ પાંડવ-કૌરવોના મુહૂર્તનો અને કૃષ્ણ-ખળદેવ અને વેદવ્યાસ મુનિના જીવનનો કાળ હતો ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે સાંખ્યયોગ એ ઘણા પ્રાચીન કાળથી પ્રચલિત હતો અને કમચોગના અનુયાયીઓ તરીકે રામ જનક વગેરેનાં દૃષ્ટાન્ત^{૨૫} અને તેના પૂર્વેતિહાસની રૂપરેખા ગીતામાં આપ્યાં હોવાથી^{૨૬} તે પણ વૈદિકકાળમાં પ્રચલિત હોવો ભેદબેદે એમ માનવાને કારણ છે. તે પૈકી સાંખ્યયોગ એ નેષ્ઠધર્મનો એટલે નિષ્કૃતિ માર્ગ હતો અને કમચોગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ હતો. તેમાંથી પહેલા માર્ગના અનુયાયિઓ એટલે કે જ્ઞાનીઓ અને ઉપાસકો (જેમાં ચોગીઓનો સમાવેશ થતો

હતો) એ અહિંસા ધર્મને પોતપોતાના સિદ્ધાન્તોમાં સમાવી દીધો હતો અને તેનું કંઠકપણે પાલન કરતા હતા અને નિર્ણય કર્યામાંજિજ્ઞા, જેને ગીતામાં “અવિપાશ્રિતો”, “વેદ-વાદરતો”, “કામાત્માઓ”, “લોજૈશ્વર્યપ્રસક્તો”, “ત્રીધી ધર્મમતુપપત્નો”, “કામ-કામો”, વગેરે વિશેષણો લગાડીને હલકા ફરજીયાના ગણેલા છે,^{૨૭} તેઓએ તેને માન્ય કીધેલો નહોતો. એકે શ્રીકૃષ્ણના કાળ વિષે આ હકીકત હતી તથાપિ કમચોગને સિદ્ધાન્ત એમણે પોતે નવો સ્થાપિત કીધો નહોતો પરંતુ જે હુમ્મ થયો હતો તેના પુનરુદ્ધાર કીધો હતો એમ જે ગીતાના ચોથા અધ્યાયમાં લખેલું છે તે ઉપરથી તથા શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના ગીતાભાષ્યના ઉપોદ્ધવાતમાં લખ્યું છે કે નિવૃત્ત માર્ગ અને પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ બંને માર્ગો અગાઉ પ્રચલિત હતા તથા તે પૈકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ, જે કલકેમ હુમ્મ થયો હતો^{૨૮} તેને, ભગવાન નાશયણે શ્રીકૃષ્ણરૂપે અવતરીને તેના પુનઃ પ્રચાર શરૂ કર્યો હતો તે ઉપરથી લાગે છે કે ઉપર કહ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ માર્ગ નવાં લગી અવિચ્છિન્ન ચાલુ રહ્યો હશે ત્યાં લગી તેના અનુયાયિઓમાંથી પણ સત્ત્વ અને શૂદ્ર સિવાયના લોકો એટલે કે બ્રાહ્મણ અને વૈશ્યો પૈકી જેને પોતાના ધર્મને અગે હિંસા કરવાની જરૂર પડે નહીં તેઓ અહિંસા ધર્મ પાળતા હશે. તેવી જ બ્યવસ્થા પાછળથી બ્યાસે પાછી ચાલુ કરી હશે એમ આ ઉપરથી જણાય છે.

૪. હિન્દુ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોમાં તેનું સ્થાન

બ્યારે બ્યાસે મહાભારત યુદ્ધ પછી કેટલેક કાળે વર્ણાશ્રમ બ્યવસ્થા, જે હિંદુધર્મના ધર્મ ગણેલી હતી, તેને પુનઃ સ્થાપિત કરીને યતયાગાદિ ક્રિયા ફરીથી ચાલુ થાય તેવી યોજના કરી ત્યારે જૈનોના ૨૨ મા વીર્યંકર અસ્તિત્વેમિ છાવતા હતા. તે શ્રીકૃષ્ણના કાંકા સસુદ્ર વિજયના પુત્ર હતા અને દ્વારકામાં શ્રીકૃષ્ણની દેખરેખ નીચે જ રહીને તે વિદ્યાભ્યાસ

૨૭ તેજ. ૨.૪૨-૪૪; ૯૨૦-૨૧.

૨૮. આ નાના વિષે મહાભારતના આન્તિપર્વના મેક્ષધર્મમાં પાંચરામ ધર્મનું વિવેચન છે તેના પરિચર વસુની હકીકત આવે છે. તેજ હકીકત કેટલાક વિસ્તારથી જૈન ગ્રંથોમાં મેવામાં આવે છે અને વિચિત્ર વિકૃત સ્વરૂપમાં મૌદ અતઃક કથાઓમાં પણ ભોવામાં આવે છે. તેનો સાર એ છે કે એક વખતે નારદમુનિ અને પંડવના એક બ્રાહ્મણ વચ્ચે એક મ્હામાં આવતા ‘શબ’ સંબંધના અર્થ વિષે તકશાર પડી હતો નારદના કહેવા પ્રમાણે તેમના યુરુએ તેમને એ સંબંધ ઔર્ધ્વધિવાચન છે એમ સમજાવ્યું હતું અને પંડવના કહેવા પ્રમાણે તેણે તે સંબંધ ગત્રાવાચક છે એમ સમજાવ્યું હતું એ બેના તથા પરિચર વચ્ચે એ મહેના શરૂ એક દવા તેથી તેઓ તેની પાસે ન્યાય કમત્ત્રા મ્હા તેણે તે દિવસે નિર્ણય ન આપતાં બીજે દિવસે આવવાનું જ્યું અને તે દિવસે શરૂ થતા પહેલાં પરવતની શરૂએ પરિચર વસુ પાસે બેઠે તે પોતાના પુત્રની આંટવિકાનું સાધન જવુ ન રહે તે માટે તેના અર્થનું ખત્રાપલું મહેર કરવા માટે સમજાવ્યો હતો તેવી તેણે તેમ કીધું તે ઉપરથી ઉપેચ્છત ધર્મને પરવલે આવ્યા ભાસ્તમાં ફરીને પોતાના અગ્રિપ્રાવન્ય પ્રચાર કર્યો હતો અને એ એ રીતે વત્રવાદિને અગ્રે પશુદિસા થઈ વણે દેશણે નષ ધર્મ હતો તે પુનઃ ચાલુ થઈ હતો જૈન પુસ્તકોમાં આ હલકેકના એટલે જિત્તાર છે તેટલો હિન્દુ અને મૌદ પુસ્તકોમાં નથી પરંતુ બ્યવસ્થાના સાર ઉપર પ્રમાણે નીચે છે

કરતા હતા. તેની ઉંમર આશરે ૧૬ વર્ષની થઈ ત્યારે તેના લગ્નની વ્યવસ્થા તેના કુટુંબી-જનોએ કરી હતી. પરંતુ તે પોતાના લગ્નને અંગે પશુ હિંસા થવાની છે તે બાબીને ચતુર-દેરથી પાછા ફર્યા હતા અને પછી એક વર્ષ પ્રતો ખાળીને યોગ્યતા મેળવી તેણે યતિધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. તે ધર્મમાં હિંસા સર્વથા વળ્યું હતી. તેવી જ હીંદુ તેણે પાછળથી ઘણા ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યોને આપીને નિવૃત્તિ માગની પ્રણાલિકાને આગળ ચલાવી હતી એમ ઉત્તરાખ્યન સૂત્ર, હરિવંશ-ચરિત્ર, ત્રિપાઠી શલાકા પુરુષચરિત્ર વગેરે જૈન ગ્રંથો ઉપરથી જણાય છે.

ઐશ્વર્ય ધર્મ પણ શુદ્ધના નિર્વાણ પછી આશરે ૧૦૦ વર્ષ લગી આર્યધર્મમાંના નિવૃત્તિ માગના એકપંથ તરીકે રહ્યો હતો. તેમાં પણ અર્હિંસાધર્મ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવતો હતો એમ ત્રિપિટક બતાવે કથાઓ વગેરે ઉપરથી જણાય છે. પરંતુ તેમાં પ્રાણીમાત્ર ઉપર કથા રાખી તેનાં દુઃખતું નિવારણ કરવા માટે જનતા ઈલાજ કરવા ઉપર વિશેષ ભાર મુકેલો છે અને જૈન ધર્મમાં કોઈ પણ જીવ, પછી બલે તે ગમે તેટલો સ્કૂમ અને નિરિન્દ્રિય હોય, જેવો કે માંકડ અથવા મચ્છર, તેને પણ જાનથી ન મારવા ઉપર વિશેષ ભાર મુકેલો છે. આથી જાને ધર્મના ચતિઓના ધર્મો વચ્ચે નોંધવા લાયક અતર અસલથી જ છે અને તે એકે કેકે શુદ્ધ ભગવાનના જીવનકાળથી જ ઐશ્વર્ય ચતિઓને અમુક મર્યાદા સહિત માંસાહાર કરવાની છૂટ હતી અને તે મર્યાદા એવી હતી કે કોઈ ઐશ્વર્ય ચતિ કોઈ ગૃહસ્થીને ત્યાં ભિક્ષા માટે જાય તો તેણે તેને આગળથી ખજાર ન આપવી કે હું તે માટે તમારે ત્યાં આવવાનો છું. તેણે કારણ એ કે શુદ્ધભગવાને પોતાના કાળની સમાજીક સ્થિતિને વિચાર કરીને એવો તોડ કાઢી આપ્યો હતો કે એ કોઈ ચતિને માટે ભિક્ષા તૈયાર કરવા માટે જ કોઈ પ્રાણીની હિંસા થઈ ન હોય તો માંસમિશ્રિત બજા તેને ત્યાંથી લઈને ખાવામાં હોય નહીં. એથી ભલે જૈન સાધુઓ માટે એટલો કડક નિયમ છે કે કાંદા, લસણ, આજીર, બટાટા વગેરેના જે રોષાઈમાં વપરાય થયો હોય તેવી રોષાઈમાંથી આપેલી ભિક્ષા લઈને તે આરામથી નહીં. તેટલો જ કડક નિયમ પ્રાણજન્ય નિયમમાંથી ચતિ થયેલા પણ પાળે છે. અને ગૃહસ્થીઓ પૈકી વૈષ્ણવો પાળે છે.

૫. સમ્રાટ અશોકે તેનો કશવેલો પ્રચાર

એ ઐતિહાસિક ઘટના બાબીવી છે કે સમ્રાટ અશોકના સૈન્યે કેલિંગ દેશ જીત્યા પછી ત્યાંની વસતી પ્રજાના લગભગ એક લાખ માણસોની કતલ કરી નાંખી હતી. એ વાત તેના જાણવામાં આવી ત્યારે તેને ઘણું દુઃખ થયું હતું અને છેવટે તેણે નિશ્ચય કીધો હતો કે કોઈ પણ પ્રદેશ જીત્યા પછી એવો જોડો સૈન્ય મોકલવું નહીં. તેમ જ તેણે ધર્માનુચાર રાજ્ય કરવાનો પણ નિશ્ચય કીધો હતો અને પોતાના જમલકારોને તે માટે સખત તાકીદ આપી હતી એટલું જ નહીં પરંતુ ઐશ્વર્યધર્મના જીવનકાળ વગેરેના સિદ્ધાન્તો સામાન્ય જનતાને બાબીતા થાય તે માટે પોતાના સામ્રાજ્યની સીમાઓને દરેક છોટે સ્વતંત્રો ગણા કરાવી તે ઉપર અને કેમણે કેમણે ગિરિસ્થાનો ઉપર તે સિદ્ધાન્તો તે સમયમાં અપ્રચલિત પાલીસાવામાં

કેતસાધ્ય હતા. તેમ જ ભારતની બહારના જે જે દેશો સાથે એને સંબંધીય સંબંધ હતા તે તે દેશોમાં ધર્મપ્રચારકો મોકલીને તે સિદ્ધાંતોથી હિન્દની ઉત્તર, દક્ષિણ અને પશ્ચિમે આવેલા દેશોની પ્રજાઓને જાણીતા કર્યા હતા. તેમાંથી સિલોન જેવા કેટલાક દેશના રાજાઓએ બૌદ્ધધર્મને સ્વધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો. આથી અહિંસા ધર્મ તેના સમયથી ભારતમાં સર્વત્ર અને તેની આસપાસના કેટલાક દેશોમાં પળાતો થયો હતો. આ સિવાય જગતના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર તેણે મનુષ્યો તથા પ્રાણીઓનાં શારીરિક વ્યાધિઓના ઉપચાર કરવાની સમર્થતા કરી આપવા માટે કેટલાકો દવાખાનાંઓ ખોલ્યાં હતાં અને તેમાં આયુર્વેદશાસ્ત્રથી નિષ્ણાત વૈદ્યોની નિમણૂક કરી હતી. આની અસર એટલી કામગીરી થઈ હતી કે એના મરણ પછી એનું સામ્રાજ્ય હિન્દમાંના અને હિન્દ બહારના કેટલાક રાજાઓએ કીધાં. આક્રમણથી તૂટીને મગધનું નાનું રાજ્ય જ મૌર્યવંશીઓને કબજે રહ્યું હતું તો પણ હિન્દ બહારના આક્રમણ કરનારાઓ પૈકી જે કેટલાક યૌદ્ધીચન ગ્રીક અને શક રાજાઓએ હિન્દમાંના કેટલાક પ્રાંતો છૂટી લઈને પોતાનાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યાં હતાં તે પૈકી કેટલાકે બૌદ્ધધર્મનો સ્વીકાર કરી અને કેટલાકે ભાગવતધર્મ સ્વીકારીને તેને સમ્યકધર્મ તરીકે માન્ય રાખ્યો હતો. એટલું જ નહીં પરંતુ તેના ઉત્તર-પૂર્વના કેટલાક દેશોમાં દેવાવો કરવામાં પણ રાજ્ય તરફથી એઈટી મદદ કરી હતી. આ બનાવો ઇસવીસનની પૂર્વેના અને પછીના એક બે શતકોમાં બનેલા હતા.

૬. કુમારપાળના રાજ્ય શાસનમાં તેનો થયેલો અમલ

જૈન ગ્રંથોમાંથી એવી હકીકત મળી આવે છે કે ઈ. સ. પૂ. ૪ થી સૈકામાં થઈ ગયેલા મૌર્ય સામ્રાજ્ય સ્થાપનાર, અશોકના દાદા ચન્દ્રગુપ્તે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો અને તે પોતાની છાત્રીના પાછલા ભાગમાં એક જૈન સાધુની સાથે કલ્યાણકમાં જઈને રહ્યો હતો અને ત્યાં ધર્મ પ્રચાર કર્યો હતો. તે બાબતના અવશ્ય બેલગોલા તામે મૈત્રેયસૂત્રનામમાં આવેલા એક સ્થળે કેટલાક જૈન સ્થાપત્યના નમૂના અને હેખો પણ મળી આવ્યા છે. પરંતુ તે ખરી હકીકતને આધારે તૈયાર કર્યા હતા કે કેમ તે વિશે ઘણા વિદ્વાનોએ શંકા ઉઠાવી છે. તથાપિ એટલું તો ખરું જ છે કે ઈ. સ. ના છમા સૈકામાં કલ્યાણકમાં દિગમ્બર જૈન મઠ ઘણો પ્રચાર પામ્યો હતો અને તે સૈકાના અને તે પછીના કેટલાક જૈન નિયંત્રિતોએ રચેલા ઘણા ધાર્મિક ગ્રંથો આજે પણ ઉપલબ્ધ છે. તે પૈકી એક મહત્વનો ગ્રંથ હરિવંશ પુરાણ છે. તે ઉપરથી એ શક્ય લાગે છે કે ઇસવીસનના ૪-૫ સૈકામાં હુણોના આક્રમણથી બંદીને ઉત્તર હિન્દમાંથી નાસીને જેમ હિન્દુઓ (જૈનો અને વૈષ્ણવો) તામીલ દેશમાં જઈને વસ્યા હતા અને બૌદ્ધચરિત્રો પૈકી કેટલાક ચીન અને તિબેટ જઈને વસ્યા હતા તેમ તે જ વખતે જેનો નાસીને કલ્યાણકમાં જઈને વસ્યા હોય. ભાગવતપુરાણમાં તો એવી આખ્યાયિકા

* 'યતિ' સંસ્કૃતી અર્થના ગોરજ નહિ પણ સાચા તપની સાદુઓ સમજવા. સંપાદ

છે ૨૯ કે જૈનોના આદિ તીર્થંકર ઝવલ્લદેવ ભગવાન વાસુદેવનો અવતાર હતા. તેને ૧૦૦ છોકરા હતા. તે પૈકી ભારત જે સૌથી મોટો હતો તેને ભારત અને બીજા ૯૯ વચ્ચે કુશાવર્ત, ઇલાવર્ત, પ્રદ્યુમ્નવર્ત, મલય, કેતુ, ભદ્રસેન, ઇન્દ્રસ્પૃહ, વિદર્ભ, અને ક્રીટક એ પ્રદેશો વહેંચી આપી તેમને યથાયોગ્ય ઉપદેશ આપી પોતે પ્રદ્યુમ્નવર્તમાં પ્રયાણ કીધું હતું. ત્યાં રહેતા પ્રદ્યુમ્નવર્તપરસલાના પ્રજાજનોને શક્તિ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનો યોગ આપીને ત્યાંથી અવધૂતના વેષમાં મૌન ધારણ કરીને આગળ પ્રયાણ કર્યું હતું. જતાં જતાં તેણે અનેક શહેર, ગ્રામ, વન વગેરેમાં વાસ કર્યો હતો અને નાના તરેહના યોગના આચરણથી તેણે કેવલ્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેથી તેને અનેક યોગસિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી પરંતુ તેની બ્રહ્મચર્યા કોઈ અહુની અસરથી માણસ દેહજાન ભૂલીને ઉન્નત બનીને ભટકતો દૂરે તેના જેવી હતી. આવી દશામાં તે દક્ષિણ કર્ણાટકના કૈંક, વેંક અને કુટક તરીકે ઓળખાતા ભાગોમાં ગયા હતા ત્યાં તે કુટકાચલના ઉપવનમાં સ્થોમાં પદ્યથે રાખીને ભટકવા કરતા હતા. તેવામાં તે ઉપવનમાં એક વખતે વાંસના ઝાડોમાંથી અતિશય વેગવાળા પવનથી ધર્મજી મતાં સાચાનજ પ્રકટયો હતો અને તેમાં તેનું શરીર ભસ્મીભૂત થઈ ગયું હતું. આ પછી એવી ભવિષ્યવાણી છે કે તેના બાહ્યાચરણને ધર્મ સમજીને તે પ્રદેશનો અહંત નામનો રાજા તેનો પ્રચાર કરશે તેથી કલિકાળમાં વૈષ્ણવધર્મનો નાશ થઈને પાંચ ધર્મ પ્રવર્તશે. ઝવલ્લદેવના ત્યાં ગયાની હકીકતમાં તથ્ય હોય કે ન હોય તો પણ દક્ષિણ કર્ણાટકમાં જૈન ધર્મની શરૂઆત તો કલિકાળમાં થવાની ભવિષ્યવાણી છે. તે ઉપરથી ૪-૫માં સૈકામાં તેની શરૂઆત ઉત્તરમાંથી નાસી આવેલા જૈનોવા વસવાટથી થઈ હોય એ આ ઉપરથી શક્ય લાગે છે. એ હકીકતમાં જણાવેલ અહંત નામના રાજા વિષે ઐતિહાસિક પુરાવા મળે છે કે કેમ તે કહી શકાય એમ નથી.

જૈન ધર્મના પવિત્ર ધામો બિહાર સિવાય પાલીતાણા પાસે શત્રુંજલ, જૂનાગઢ પાસે ગિરનાર, અને આજુ પર્વત ઉપર દેલવાડામાં છે. તેથી સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત અને રજપુતાનામાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર હંમણાં બેવામાં આવે છે. તેની શરૂઆત કચારથી થઈ હશે તે ચોક્કસ કહેવું શક્ય નથી. અલગત તે લોકોની માન્યતા પ્રમાણે અને ૭ થી ૧૦ માં સૈકામાં સ્થાયલા મન્યો ઉપરથી તો જણાય છે કે શ્રીઝવલ્લદેવ પણ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા હતા અને શ્રીઝવલ્લદેવેનિએ ગિરનાર ઉપર વાસ કર્યો અને તે દરેકને મોટા શિષ્યમંડળો હતાં પરંતુ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ બેતાં વલ્લીવશની શરૂઆત પાંચમા સૈકામાં થઈ હતી ત્યારથી તો સારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં જૈન ધર્મનાં ધામો અને જૈનોની કાયમની વસ્તી હોવી જોઈએ એ ચોક્કસ છે. વસ્તુપાળ અને તેજપાળના વખતથી તો તેને સંખ્યાત્મક પણ સારો મન્યો હતો. પરંતુ જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તની અસર ગુજરાત અને રજપુતાના તથા આણંદજિના પશ્ચિમ ભાગની સામાન્ય વસ્તીના જીવન ઉપર જે પડી હતી તે મહારાજ કુમારપાળ સોલંકીના કાળમાં જોટલે કે ૧૨-૧૩ માં સૈકામાં જન્યુ હતું. તેનું કારણ એ હતું કે તે રાજાએ

શ્રીદેવ્ય દ્રાવ્યાર્ચના ગાઠ સહવાસને લીધે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો અને તેની જ સલાહને માન આપી પોતાના સભ્યમાં છવ્વિસા થવી અટકાવવા માટે યોગ્ય હુકમો કાઢ્યા હતા. તે અસર હજી સુધી રહી છે તે જો ઉપરથી જણાય છે કે માત્ર જીવ, કોળી, માછી વગેરે હલકી વર્ણ સિવાય ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં સર્વત્ર માંસાહારી હિન્દુઓ જોવામાં આવતા નથી.

૭. પરરાષ્ટ્ર શાસનમાંથી સુક્રિ મેળવવામાં મહાત્મા ગાંધીએ તેનો કરેલો ઉપયોગ

એ હિન્દુઓમાં વહિકોળી વણી જાતિઓ છે તેમાં કેટલાક જૈનધર્મ પાળે છે અને કેટલાક વૈષ્ણવધર્મ પાળે છે અને તેમની વચ્ચે કન્યા વ્યવહાર પણ ચાલુ છે. આવાં બે વહિકાં કુટુંબ વચ્ચે સૌરાષ્ટ્રમાં લગ્ન સમન્ધ બધાયેલો. તેના પરિણામ તરીકે મહાત્મા ગાંધી તરીકે વિશ્વખ્યાતિ પામેલા, મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીના જન્મ થયો હતો. આથી જોના જન્મથી જ જોના મન ઉપર વૈષ્ણવ તેમજ જૈન ધર્મ પ્રભાવોના આચારની છાપ પડેલી. જોમતા વૈષ્ણવપિતા સૌરાષ્ટ્રના એક દેશી સભ્યના કારભારી હોવાથી પૈસે ટકે મુખી હતા. તેથી મોહનદાસ નાની ઉંમરમાં જ વિદ્યાભ્યાસ માટે ઇંગ્લંડ જઈ શક્યા હતા. ત્યાં રહ્યાથી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો પાસ જોમને શરૂઆતમાં થયો વધો. તે લાગ્યો જ હતો પરંતુ જોડે તે સ્વતંત્ર દેશના વાતાવરણમાં રહ્યાથી જોમના હૃદયમાં સ્વમાન અને સ્વદેશાભિમાનની વૃત્તિઓ પણ બચત થઈ હતી. તેથી ત્યારે જો ઇંગ્લંડથી પાછા ફર્યા ત્યારથી જ બની શકે તેટલી દેશની સેવા કરવાની એને ઉત્તેજ હતી. આથી ઍરિસ્ટર તરીકેનો ધધો કરવા માટે ફિલિપ્ આફ્રિકા ગયા પછી થોડા જ વખતમાં તે દેશમાં વસતા હિન્દીઓને યુરોપીઓનો પોતાનાથી હલકી ભવિતિના ગણીને તેમનું સ્વમાન ધવાય જોવી તેમની પ્રત્યે વર્તણૂક ચલાવતા જોઈને જોમણે તેમને કોઈ પણ મુશ્કેલી દેશના નાગરિકને હોવા જોઈએ તેવા હક્ક આપવાના માટેની લડત ચલાવવાનું ખીડું તેણે ઝડપ્યું હતું અને તે ઉપાડી હતી. તે માટે જે રીત જોમણે સ્વીકારી હતી તેનું મુખ્ય લક્ષણ અહિંસકવર્તન હતું. જોટલે કે જોમણે ઉભા કરેલા સ્વયંસેવક દળના સભ્યોને જોમણે સમજાવી દીધું હતું કે આપણે યુરોપીઓનો સામે બળજબરીથી મૂવી શકીએ તેટલું આપણી પાસે સાધન નથી તથાપિ તે કારણે લડત ન ઉપાડવી એ પણ ઠીક નથી માટે આપણે સામે ૩૩ કર્થા સિવાય પરંતુ નિશ્ચયપૂર્વક તેમના અન્યાયોપણા સામે બંદ ઉઠાવવું અને તેને લીધે જે હુમ્મ સહન કરવાં પડે તે મૂંઝે થોડે સહન કરી લેવાં. પરંતુ કાયર થઈને લડત છોડી દેવી નહીં. તે પ્રમાણે ૫-૭ વર્ષ લડત ચલાવીને તેણે જનરલ સ્મટ્સની સરકાર પાસેથી ત્યાંના નાગરિકોને કેટલાક માનવભવિતિના હક્કો આપવાનો કતર કરાવ્યો હતો. અને તેને અનુસરીને પછી ત્યાંની સરકારે કાયદામાં યોગ્ય સુધારા કર્યા હતા. તે સને ૧૯૧૪માં કર્યા પછી તે ઇંગ્લંડ ગયા હતા ને ત્યાં રહેતા હતા, તેવામાં પ્રથમ વિશ્વ વિગ્રહ શરૂ થયો હતો. તેમા મહદ કરવા માટે હિન્દી સ્વયંસેવકોનું દળ ઉભું કરવાની તેણે તૈયારી કરવા માંડી હતી. પરંતુ કેટલાક સલાહકારોની સલાહને માન્ય સ્વીકારી તે સને ૧૯૧૫માં હિન્દમાં

આવીને વસ્ત્રા હતા અને તે કાળની હિન્દની રાજકીય પરિસ્થિતિનો ખરાખર અભ્યાસ કરી અમદાવાદમાં સત્યાગ્રહાશ્રમ કાઢી સત્યાગ્રહીઓની એક ટુકડી તૈયાર કીધી હતી. તેને પ્રસંગ આવતાં બારડોલી, અંધારૂય વગેરે સ્થળે ઉપયોગમાં આણી તેણે ખાત્રી કરી લીધી હતી કે હિન્દની બ્રિટિશ સરકાર સામે માથું ઉઠાવવાનો પ્રસંગ આવે તો તે ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. છેવટે સને ૧૯૧૬ની સાલમાં વિશ્વયુદ્ધનો અંત આવ્યા પછી તેમાં ભાગ લેનારા કેટલાક પક્ષની યુવાનો ઉપર જાલીયાંવાળા બાગ અમૃતસરમાં, એક હસ્કરી ટુકડીએ હરવાબા બંધ કરી ગોળીબાર કરી અનેકના જાન લીધા હતા તે ઉપરથી એનો બ્રિટિશ સરકારના ન્યાયીવશા વિરોધે વિશ્વાસ ઉઠી ગયો હતો તેથી તેણે હિન્દી મહાસભામાં ઠરાવ પસાર કરાવીને સત્યાગ્રહની હડત ગેરકાયદે મીઠું પકવવા માટે અમદાવાદથી હાંડી મુખી પગપાળા પોતાની ટુકડી સાથે કૂચ શરૂ કરી હતી ત્યારથી તે સને ૧૯૪૨ મુખી એવા અનેક પ્રસંગ બન્યા હતા. કે જે વખતે તેને અંગ્રેજ સરકાર સામે હડતું પડ્યું હતું અને તેમાં દેશમાંના અનેક સ્ત્રીપુરુષોએ તેને મદદ આપી હતી અને અનેક દુઃખ સહન કર્યા હતાં. છેવટે સને ૧૯૪૨ થી ૧૯૪૪-૪૫ મુખી કાશ્યાપસાની યાતના સહન કરી હતી અને તેને અંતે હિન્દને સ્વાતંત્ર્ય આપવાનું વચન મેળવ્યું હતું અને એમણે ધાર્મી પ્રમાણે સમસ્ત બ્રિટિશ હિન્દની રાજ્યસત્તા તો ને કે મહાસભાના કાર્યકર્તાઓના હાથમાં સોંપવી શક્યા નહોતા તોપણ તેનો વશો મોટો ભાગ સોંપાવી શક્યા હતા. આ કૃષ્ટ પરિણામ મેળવવામાં એમની અહિંસક હડત હાલની નીતિ મોટે ભાગે મદદરૂપ થઈ હતી. આ પ્રમાણે અહિંસાધર્મ જેનો આરબથી તે એમના કાળ મુખી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ મેળવવામાં આત્ર વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનમાં સુધારો કરવામાં ઉપયોગ થતો હતો, જેનો સામાન્ય સમૂહમાં પ્રચાર અશીલ અને કુમારપાળ જેવા રાજ્યસત્તાનો ઉપયોગ કરીને કરી શક્યા હતા તેનો ઉપયોગ એમણે પોતાના આધ્યાત્મિક બળને આધારે જનસમૂહ ઉપર એક મહાન કાળ મેળવી એક મહાન પરકીય રાષ્ટ્રના પ્રતિનિધિઓ સામે બડ ઉઠાવવામાં કર્યો હતો. તેની આન્તરરાષ્ટ્રીય અસર એ થઈ છે કે તે ધારણ ઉપર રાજકીય હડત વશા દેશોમાં થઈ ગઈ છે અને હજી પણ થાય છે. આ પ્રમાણે એમણે અહિંસા ધર્મનો ઉપયોગ એક સમૂહની પરકીયરણ સાથેની રાજકીય હડતના ક્ષેત્રમાં કરીને તેનું ક્ષેત્ર વિશાળ બનાવ્યું હતું.

૮. આધુનિક સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન

સને ૧૯૩૬ થી ૧૯૪૫ મુખી બીજા વિશ્વયુદ્ધને લીધે યૂરોપ, એશિયા અને આફ્રિકામાંના કેટલાક દેશોમાં એટલી મોટી મહુબ્બતી સંખ્યા અને એટલી વ્યવહારોપયોગી સામગ્રીનો નાશ થયો હતો અને વિશેષ કરીને જાપાનમાંના હિરોશિમા અને નાગાસાકી શહેરો ઉપર અમેરિકન હથડે અણુબૉમ્બ નાંખ્યા હતા તેને લીધે એટલું તાત્કાલિક નુકસાન તે શહેરોની નિર્જીવ વસ્તીને થયું હતું અને તેનાં રેડીઓ-એક્ટીવ કિરણોની અસર એટલી ચિસ્ત્યાથી નિવડી છે કે તેથી આખા જગતમાં

લોકમત બંધાઈ ગયો છે કે કોઈ પણ બે રાષ્ટ્ર વચ્ચે કોઈ પણ કારણે ટોટો ઉભો થાય તો તેનો નિકાલ યુદ્ધ કર્યાથી નહીં, પરંતુ બંને ત્યાં સુધી પ્રતિનિધિઓ મારફતે વાટાઘાટ કરીને અને તેમાં સફળતા ન મળે તો કોઈ વટસ્થ રાષ્ટ્રની મધ્યસ્થીથી કરી લેવો બેઠકે. એ મત એટલો વ્યાપક અને દૃઢ છે કે તેની અસર સુધરેલા બ્યવસ્થિત રાજ્યોના કારણાર કરનારા સત્તાચુકત મંડળો અને વ્યક્તિઓ ઉપર પણ થયો છે તેને હીધે અમેરિકામાં તેવાં લગભગ ૫૫-૬૦ રાષ્ટ્રોની રાજ્યસત્તાઓ તરફથી એક સચુકત રાષ્ટ્રોની સંસ્થા (યુનાઈટેડ નેશન્સ ઓર્ગેનિઝેશન) ઉભી કરવામાં આવી છે. અને તેમાં જે જે રાષ્ટ્રની સરકાર સભ્ય તરીકે બેઠકે છે તેને પોતાના નિયુક્તપ્રતિનિધિ મારફતે એવા એક દસ્તાવેજ ઉપર સહી કરવી પડે છે કે જેમાં એક શરત એવી છે કે અમારું રાષ્ટ્ર પોતાને ધીબા કોઈ રાષ્ટ્ર સાથે ટોટો ઉભો થાય ત્યારે બંને ત્યાં સુધી વાટાઘાટથી અને સફળતા ન મળે તો કોઈ વટસ્થરાષ્ટ્રના પ્રતિનિધિને મધ્યસ્થ નિમી કરશે અને તેમાં સફળતા ન મળે તો મજકુર સંસ્થાને તેનો નિકાલ કાઢી આપવા અરજી કરશે.

આને હીધે ભૂનાં નાનાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે સ્વતન્ત્રપણે યુદ્ધો થતાં તો લગભગ અટકી જ મયાં છે એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. પરંતુ ૧૬ માથી ૧૬ મા સૈકા લગીમાં જે જે યુરોપીઅન રાષ્ટ્રોએ એશિયા અને આફ્રિકાના કેટલાકે દેશોમાં ત્યાંના લોકોને હાબીને અગર ફાસલાવીને પોતાની રાજ્યસત્તા જમાવી હતી તેમની સાથે એવા કોઈ દેશના રાષ્ટ્રીયપક્ષને જ્યારે તકશર પડે છે ત્યારે યુદ્ધ થવાના પ્રસંગ ઉભા નથી થતા એમ નથી. તેમ એવા કોઈ સ્થાનિક પક્ષને યુદ્ધ શરૂ કરવામાં તથા તે ચાલુ રાખવામાં મોટાં પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રો શરૂસરજામ, નેતાગિરિ વગેરે પુસ પાડવારૂપી મદદ નથી કરતા એમ પણ નથી. ત્રીજું, આજે જગતમાંના બે મહાબળવાન રાષ્ટ્રો, અમેરિકાના સંયુક્ત રાષ્ટ્રો અને રૂસની નેતાગિરિ નીચેના રાષ્ટ્રસમૂહ, હજી એ માન્યતાને વળગી રહ્યાં છે કે વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળતું અટકાવવાનો એ જ રસ્તો છે કે તેલું યુદ્ધ સાથે પક્ષ કરવા માટે કેટલી તૈયારી કરે છે તે બાબતમાં તકેદારી રાખ્યા કરવી અને તેને પ્રસંગ આવતાં હાળી દઈ શકાય તેટલી લશ્કરી, નૌકા અને હવાઈદળોની તૈયારી પોતે રાખવી. આથી તેમની વચ્ચે લશ્કરી તૈયાર કરવાની અને તેમને માટે શસ્ત્રસામગ્રી તૈયાર કરવાની હોંસાતોશી ચાલી રહી છે અને વખતોવખત ધુરંધુરકી થયા કરે છે. વળી હાલ એકાદમાસથી કૌરીઅનું યુદ્ધ બંધ કરાવવા માટે સંયુક્ત અમેરિકન રાજ્યોના પ્રમુખે નવી નીતિ અખત્યાર કરી છે. તેથી એશિયામાં વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળવાનો સંભવ વધ્યો છે—બોથુ, છેલ્લામાં છેલ્લું ટા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૩ ને દિવસે સર એલેક્ઝાન્ડર કલટરબેકે નવી દિલ્હીમાં આવેલી ઇન્ટરનેશનલ લાં એસોસીએશનના વાર્ષિક બેળાવણમાં બાવણ કરવી વખતે કહ્યું હતું કે જો આપણને કોઈ પુછે કે તમે કેવી દુનિયામાં વસવાણ પસંદ કરો તો આપણે સોચી પડેલું એમ જ કહીએ કે જેમાં જળ અગર સત્તાને બદલે ધર્મનું સભ્ય ચાલતું હોય તેવી જ દુનિયા આપણને પસંદ પડે. એવાં બાવણો તો અવારનવાર થયા જ કરે છે. પરંતુ વૈમનસ્થનાં

કારણે, જેવાં કે દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારની એયરપોર્સની નીતિ, હજી જેમના તેમ છે. તેમને નાબુદ કરવા માટે સમૂહસામ્યે તરફથી સક્રિય પગલાં લેવાતાં નથી અને કોઈ પણ રાષ્ટ્રની સરકાર પોતાની સ્વતંત્રતાને કોઈ પણ અંશ સંયુક્તરાષ્ટ્ર સંસ્થાને સોંપવા કોઈ તૈયાર નથી આથી આંતરરાષ્ટ્રીય બહાર જીવનમાં અહિંસા ધર્મને કાયમનું સ્થાન મળ્યું છે એમ સંતોષ માની શકાય એમ નથી. તથાપિ એટલે સંતોષ માની શકાય એમ છે કે હરેક સત્તાધારીને એમ લાગે છે કે તે જીવનમાં તેને કાયમનું સ્થાન નહીં આપવામાં આવે તો જરૂર મેડું પહેલું પણ ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળશે અને તે ધશે તો ખૂબ અને સત્તા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાં રાષ્ટ્રો છપ્પતકોટી યાકવની માફક પરસ્પર કાપાકાપી કરીને પોતાના વચસ્વનો અન્ત પોતે જ લાવશે. અસિદ્ધ વિશ્વેતિહાસ લખનાર એચ. એ. વેલ્સે તો સવિધ્ય બાખ્યુ જ હતું કે આધ્યાત્મિક તત્વો પર સ્વાયેલી સંસ્કૃતિની સ્થાપના ક્યારે થશે કે જ્યારે ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ થઈ માનવપ્રાણીની સખ્યા હાલ છે તેના કરતાં ત્રીજા ભાગની જ અવશિષ્ટ રહેશે. હજી તો આજ પ્રજાજ્યા કરે છે, તેમાંથી કાંતો ભરકો. ઉઠી નીકળે કે કાંતો કંજાઈ જાય. તેનો આધાર વિશ્વ અથવા ઉપર છે. તેની ગતિ કોઈ કળી શકતું નથી. શું થાય છે તે કાળે જીવશે તે જોશે અને તે પછીના જમાનામાં માણસો તેના ઇતિહાસથી બહારશે.

મમતા ધિર-સુખ શાંતિની, નિર્મમતા સુખ મૂળ;
મમતા શિવ-પ્રતિકૂલ છે, નિર્મમતા અનુકૂલ.
મમતા-વિષ મૂર્છિત ભયે, અંતરંગ શુષ્ક-વૃંદ;
જાણે જાવ-નિશાળતાં, લખત અમૃતકે શુદ્ધ.

* * *

માટે નિજ લાખા મિલિત, શુષ્ક હાડ બસં' પાન;
તેસે' શબ્દે વિષયને, જડ નિજ શુભિ અનુમાન.
સમવાચક] * [૬૫. શ્રીચરીતચિત્ર

* શ્રી ૦ ગાંધીજીએ સ્વયં પોતાની અહિંસાને ધાર્મિક પ્રેરિતી નહીં પણ સમજીય પ્રેરિતી કહી છે. એટલે ઉપરની હકીકત એ જ સદર્શમાં વલણવી અને તેમની સમજીય અહિંસાની દવા દુનિયા પર ફેલાઈ ગઈ તેનું કારણ, હિન્દના છેલ્લા વોર્મસ્ટેજ લોડમાઈન્ટ્સનેના સમયેમા 'જીવંતી સંવાદ' સ્થાન ધરાવતા અખબારોને આભારી છે. 'સ'.

જ્ઞાનદષ્ટિ અને મોહદષ્ટિ

ચેતન ! જ્ઞાનકી દષ્ટિ નિહાલો. ચેતન !

મોહદષ્ટિ કેમે સો બાઈરો, હોત મહામતવાલો. ચેતન—૧

મોહ-દષ્ટિ અતિ ચપલ ઠરુહો, લવ લવ વાનર ચાલો,
ચોગ-વિચોગ લવાનલો લાગત, પાવત નાહિ વિચાલો. ચેતન—૨

મોહદષ્ટિ કાચરનર ઠરો, કરે અકસન યોગ,
સા મેકાન લરે નહીં અસ્મિન, ચૂરલરે જિલો પાલો. ચેતન—૩

મોહદષ્ટિ જન જનકે પરવર, હીન અનાથ દુખાલો,
માગે લીખ ફિરે ઘરિયસ્તિ, કહે 'મુજકુ' કોઈ પાલો. ચેતન—૪

મોહદષ્ટિ મઠ-મક્ષિ માતી, તાકો હોત ઉગાળો,
પર-અવગુન રામે સો અહનિશિ, કાગ અનુચિ બધો કાલો. ચેતન—૫

જ્ઞાનદષ્ટિમાં કામ ન એતે, કહો જ્ઞાન અલુઆલો,
ચિદાનંદ ઘન 'મુજસ' વચન રસ સબજન હસ્ય પખાલો. ચેતન—૬

પૂ. ઉ. શ્રીયશોવિજય ગુરુમંદિર પ્રતિષ્ઠા

અને

‘શ્રીમદ્ યશોવિજયસારસ્વતસત્ર’નો હેવાલ

હવે અહીંથી જે હેવાલ કે હકીકતો પ્રગટ થાય છે, તે ઉભયકર્મદ્વં બીજ કયાં કપાદે રોપાયું, તે અંગે શું શું પ્રવૃત્તિઓ થએલી, અને જે વરસને અંગે તેનું કેયું ફળ આપ્યું, તેના સળંગ હેવાલ પ્રગટ કરવામાં આવે તોજ અબર પડે. અને બીજી વખતે આવી કેઈ પણ ઉજવણી કરવી હોય ત્યારે, આવી નોંધો ને હકીકતોને બહુ જ સરળતાથી ઉપયોગમાં લઈ શકાય. વળી આવો ઇતિહાસ અત્યંત યાય તો સફાને ચાટે સવવાઈ રહે. જાણકાર અને નહીં જાણકાર બંનેને એક જ સ્થળે સંપૂર્ણ સળંગ સામગ્રી જાણવાની મલી જાય. આવી અનેક સજ્જનોની વિનંતિથી આખો હેવાલ અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે, આ હેવાલની ઓછી વતી હકીકતો મુબઈ, અમદાવાદ, પુના, ભાવનગર, વડોદરા વગેરે અનેક સ્થળના જુદી જુદી ભાષાઓના પત્રોમાં પ્રગટ થઈ હતી. એમાં ખાસ કરીને સહુથી વધુ માહિતી જાણીતા ‘જૈન’ પત્રમાં પ્રગટ થઈ હતી; તેથી તેના હેવાલને મુખ્ય રાખીને બધી હકીકતો પ્રગટ કરી છે.

સંપાદક:—વાગકુમાર ના. મહાતી

જનુઆરી મ. જૈન

જનિઓ, જ્ઞાપૂર્વ સતસમિતિ વડોદરા

નોંધ:—૫. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીમદ્ ૧૯૦૮ યશોવિજયજી મહારાજના ગુરુમંદિરનો છલોદ્ધાર કરવાનો પાયો મુંબઈમાં રોપાયો, એકંદર કહીએ તો એ કંઈ બન્યું તેની ભૂમિકા મુંબઈ નગરમાં જ સ્થાપિત હતી. એ ભૂમિકા કેવી રીતે તૈયાર થઈ હતી, તેની બાબત આટે તે વખતે બહાર પડેલ સાહિત્યને અને રજૂ કરીએ છીએ.

પરમપ્રભાવકર્તાશ્રીજીપાર્થનાથાય નમઃ * તોયસ્વરૂપશ્રીઆદીપરાય નમઃ :

જેન શાસનના મહાન ભવોત્તર, સકલરાસે પારંગત મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનો

—ગુણાનુવાદ મહોત્સવ—

[તિથિ-આબરાર મુદિ ૧૦-૧૧, તારીખ ૧૬-૨૦ સ્વજ-ભાગ્યભક્ષા]

વિવિ સાથે જણાવવાનું કે જૈનશાસનના પરમપ્રભાવક, સૌકેલો મયોના રચિયતા, અસાધારણ દાર્શનિક વિદ્વાન, પદ્ધત્તના સમન્વયસાધક, ન્યાય, સાહિત્ય, જંદ, ગ્રંથકાર, અધ્યાત્મ, યોગ, આચાર, સાત્ત્વ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, મહાયોગ, ચારિત્રયોગ, દેવતત્ત્વ, ગુણતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ, પ્રમાણ-નયવાદ ઇત્યાદિ અનેકરિષ્ ક્ષિપ્રે ઉપર સમૃત, પ્રાકૃત ભાષામાં, વિપુલ સાહિત્ય સર્જનાર એ જ વિષયોને તકલીબ લોકભાષામાં ઉતારીને સુંદર કાવ્યોની દ્વારાજાના પદી કરી વિદ્વાન-અવિદ્વાન સમાજ ઉપર અબ્બે ઉપકાર કરનાર, જૈનશાસન અને તેની દાર્શનિક પ્રભુસિદ્ધાંત પૂર્ણપાન કરી જનાર, પરમ કૃપાલુ સ્વર્ગસ્થ મહર્ષિ ન્યાયવિજ્ઞાન ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબનો 'ગુણાનુવાદ મહોત્સવ' પૂતળવાદ પરમ ઉપકારી આચાર્યદેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજય પ્રતાપસૂરીચરણ મહારાજ તથા પરમપૂજ્ય પ્રખર વક્તા ઉપાધ્યાયજી ૧૦૮ શ્રીમાન ધર્મવિજયજી મહારાજ તથા પરમપૂજ્ય સાહિત્યરસિક મુનિરાજ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજદિની જનજાણમાં જન્મરીતે ઉજવવાનો અમેાએ નિર્ણય કર્યો છે તે નિમિત્તે એ ક્ષિપ્રસરો વિવિધ કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે

— કાર્યક્રમ —

આગરાર મુદિ બીજી દશમ, મંગળવાર તા. ૧૬-૧૨-૫૦

સવારના ૯ થી ૧૦ : સંસ્કૃતમાં મંથનચરણ તથા તેજોશીના છવન ઉપર જુલ જુલ વિદ્વાન વક્તાઓનું ગુણગીર્તન.

૨ બપોરના બે વાગે શ્રીમદ્ વરોચિજયજી મહારાજ કૃત નવપદ્યની પૂજા (ગેતીશા જેન પાકંવાલા) શેઠ સતિત્તલ દામજી ધારસી તથા મોહનલાલ દરોગાવિંછસ તથા શ્રી નાથ સોલંકી એન્ડ સન્સ તરફથી લઘુ દાદમહથી ભણાવવામાં આવશે.

રાતના ૭ : વાગે : ઉપાધ્યાયશ્રી નિરચિત 'સાહિત્ય પ્રદર્શન' તથા તેજોશીની લખ્ય જમી તથા તેજોશીના વિવિધજનન પ્રસંગોના આકર્ષક ચિત્રો આગળ તેજોશીના જ મનાવેલાં સવનો પથેનું શ્રી નાનુભાઈની ચંચળી તથા શેઠ મોતીશા જેન પાકંવાલાના આજકે 'રાત્રિ બજારજી' રસે અને તેજોશીના નામની પૂન જવાબો અને બહેતોનો ગાવનો કાર્યક્રમ.

ભાગસર સુદિ ૧૧, ને પુનિવસ તા. ૨૦-૧૨-૫૦

સવારના ૬ થી ૧૧ : સજીતર્થા મરણાચરણ પૂર્વ મહારાજશ્રીનું 'સુજસવેલી ભાસ'નું વિવેચન સાથે વાચન તથા પૂજ્ય ગુરૂદેવો તથા અન્ય વક્તાઓ તેમના જીવન અને કવન ઉપર વિવેચન કરતે અન્ય ગુરુપ્રીતો સાથે વિદાયગીત રાતના ૭ થી વાગે : ઘાટકપરના આત્માનંદ જૈન મુનિનું 'રાત્રિ ભવરથુ' અને તેઓથીના નામની ધૂન

તો આપણા સાસનના એ મહાન ઉપકારી અદ્વૈતજ્ઞેવની કલ્યાણકાંક્ષી ઉત્તમશ્રીમા દરેક જૈન ભાઈઓ અને બહેનને અવસર હાજરી આપવા આમંત્રણથી અમારી વિનંતિ છે

શ્રી સેવકો.—ફરોહચંદ અવેરભાઈ, વીરચંદ નાગણ, દીપચંદ મગનલાલ શાહ સંકેતીઝ - ગુણધુવાદ સમિતિ

ચક્રાક્ષ વર્ષમાન શાહ

૬ મંત્રીઓ, શ્રી ભારતીય જૈન સ્વયંસેવક પરિષદ

મનુભાઈ શુભાંગચંદ કોપરીઆ

દીપચંદ મગનલાલ શાહ

ગોળાકાસ મગનલાલ

૧ મંત્રીઓ, શ્રી યશોવિજયણ જૈન ગુરુકુળ

૧૦ મુખ્ય મંત્રો, શ્રી સુખર્ષ જૈન સ્વયંસેવક મંડળી

બાલચંદ જી. દોશી, કલ્યાણસ દરજીવન

૨ મંત્રીઓ, મહુવા યશોવૃદ્ધિ જૈન બાલામમ

વીરચંદ નાગણભાઈ, મનસુખલાલ

ચીતુભાઈ લાલભાઈ શેઠ, ભાર્ગવચંદ

હેમચંદ, હીરાલાલ સોમચંદ

નગીનભાઈ ઝવેરી, મીરાજલાલ જીવજીભાઈ

૧૧ મંત્રીઓ, જૈન શિક્ષણ સંઘ

કુશલચંદ માલેચંદ શાહ

ગોહનલાલ ડી ચોકરી, વાલીલાલ

૩ મંત્રીઓ, શ્રી સિદ્ધસેવ જૈન બાલામમ

ગોહરી, કાન્તિલાલ ઉત્તમલાલ શાહ

શાંતિલાલ એમ શાહ, નરમલાલ

૧૨ મંત્રીઓ, આત્માનંદ જૈન સભા

તેમચંદ શાહ

બીખાલાલ કપૂરચંદ સોલંકી

૪ મંત્રીઓ, શ્રી કેસરીયાળ જૈન ગુરુકુળ

૧૩ મંત્રો, ભાવખજા શેઠ માતીશા જૈન પાઠશાળા

સોભાચંદ ઉમેદચંદ દોશી

શાંતિલાલ મગનલાલ શાહ

અનંતચંદ કેશવલાલ મોદી

૫ મંત્રીઓ, જૈન સ્વં કોલેજીએશન બોર્ડ

૧૪ મંત્રો, અરવિંદાતીર્થ જીર્ણોદ્ધાર કમીટી

મણિલાલ ગોહનલાલ પાદરામર

અને માળવા સેવાદ જીર્ણોદ્ધારકમીટી

મગનલાલ લક્ષ્મીભાઈ

કાંતિલાલ ઉત્તમશ્રી, દગરીમન ગુલામચંદ

ચક્રાક્ષ નગીનલાલ ભાખરીઆ

૧૫ શ્રી ગોહીજી જૈન મિત્રમંડળ

૬ મંત્રીઓ, શ્રી અરવિંદ મગનપ્રસાદક મંડળ

કલ્યાણસ દરજીવન, મણિલાલ દુર્લભજી

શાંતિલાલ મગનલાલ શાહ

૧૬ મંત્રીઓ, શ્રી ઘોઘારી વીરાશ્રીમાલી

સ્વયંચંદ પગલાલ ભલુશાળી

ગુણિ

૭ મંત્રીઓ, શ્રી વીરમત્ય પ્રકાશક

અગીયુચંદ માલેચંદ, રામચંદ મગનલાલ

હીરાલાલ મજીચંદ શાહ

૧૭ મંત્રીઓ, શ્રી ઘોઘારી જૈન મિત્રમંડળ

૮ મુખ્ય મંત્રો, શ્રી ગોહનલાલજી જૈન સેં

મગનલાલ ભલુભાઈ ઘડીઆળી

લાલજી

૧૮ મંત્રો, શ્રી ગોહીજી જ્ઞાનસમિતિ

ગોહનલાલ દીપચંદ ચોકરી

તા. ૬-૧૨-૫૦

નોંધ—‘જૈન’ પદમાં ગુણાનુવાદ ઉત્સવ અન્વય ઉચ્ચવાય, તે માટે કરેલી વિનંતિનો ઉત્તરો

સ્વ. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજનો

“ગુણાનુવાદ મહોત્સવ” ઉજવવા

—બાહેર વિનંતિ—

પરમ શાસનપ્રભાવક, મહાન તાર્કિક, પરમ અધ્યાત્મી-યોગવેત્તા, જૈન શાસન અને તેની ઇત્તરિક વિચારપ્રણાલિકાઓનું પૂર્ણપાત્ર કરનાર, અસાધ્યત્વ ઇત્તરિક વિદ્વાન, વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્ય તથા ઇત્તરિકશાસ્ત્રનું પ્રકૃત તથા સંકૃત ભાષામાં વિપુલ સાહિત્ય સર્જનાર, તેમ જ જૈન દષ્ટિએ, તત્ત્વ, આચાર, વિચાર, આધ્યાત્મ, યોગ, અભિવ્યક્તિ, જ્ઞાન, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, શોધ તથા ધર્માત્મક સાહિત્ય વગેરે વિષયો ઉપરાંત ગુણસતી હિન્દી અને મિશ્ર ભાષામાં સ્વકૃતિઓની હારમાળા ખરી કરનાર, અને તેથી વિદ્વાન અને અવિદ્વાન ઉભય કક્ષાની પ્રજા ઉપર મહાન ઉપકાર કરનાર, પ્રભાવશાળી, મૌલિક સાહિત્યના સર્જક, સ્વર્ગસ્થ ન્યાયાધિપતિ, ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય ૧૯૯૮ શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજ ભગવાન ભગવાન વિ. સં. ૧૯૪૩માં, અતિપ્રાચીન અને ઐતિહાસિક કર્ણાવલીનગરી એટલે હાલનામ હોલોઈ (વડોદરાથી ૧૮ માઈલ દુર) શહેરમાં સ્વર્ગવાસ થયો હતો, જેને આજે ૨૧૨ વર્ષ થયા આજે.

એ મહાપુરુષનો ‘ગુણાનુવાદ મહોત્સવ’ બંધવી રીતે ઉજવવાનો મુંબઈના જૈનોએ નિર્ણય કર્યો છે શાસનના ઉત્ક્રાંતિ આપણા આ સમર્થ પીર પુરુષ તરફ આપણી થોડી ઉભાસીન વૃત્તિ થઈ છે. પરિણામે, સમાજ કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવંત શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ તથા જગદ્ગુરુ શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજને સમજતો થયો, પણ હજી આ મહાપુરુષને સમજતો નથી થયો, માટે એ મહાપુરુષના પ્રેમ અને પવિત્ર જીવનને જાણવા, સમજવા અને જીવનમાં ઉતારવા માટે આપણે ધક્કું ધક્કું કરવાનું છે. પણ સમય થોડો હોવાથી હાલ તો તેઓએ સમાજ વધુમાં વધુ જાણવો થાય; એ માટે એ મહાપુરુષને જાણે તે જ રીતે તેમનો ‘ગુણાનુવાદ મહોત્સવ’ હિન્દો જૈન સહ ઠેર ઠેર ઉજવે.

અર્થાત્ તેઓએના ગુણાનુવાદ, ઉપરાંત તેમની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ, અખંડ જ્ઞાનોપાસના ઉપર વિવેચનો થાય, શાસનને અવિચ્છિન્ન ટકાવવા માટે જીવનની પરીપક્ષનો કેવો ઉપયોગ કર્યો તે, તથા ખાસ કરીને તો તેમના સાહિત્યનો અવધાન સમાજ કેમ કરતો થાય અને તેમના મહાન સાહિત્યનો પ્રચાર વધુમાં વધુ કેમ થાય; તે માટે શું શું કરવું જોઈએ, તે માટે નવા સક્રિય સંકલ્પો કરવા. અને એ માટે બનવું પડ્યું કરવા પરમપૂજ્ય અધ્યાચાર્યશ્રી, સુનિવરે અને જૈનસંઘને સાચાં વિનંતિ છે. જનતાને જાણ કરવામાં થોડું મોડું થયું છે, છતાં જૈનસંઘ તથા જૈનઆચાર્ય તથા શ્રમજી, બધાં જાણી બિશાળતાં હોય ત્યાં ત્યાં પૂરેપૂરા ઉત્સાહથી આ ઉત્સવ ઉજવે.

ઉત્સવ ક્યારે ઉજવવો ?

જૈન પરંપરામાં બનવું આવ્યું છે તેમ, આપણા સંસ્થાઓ આ મહાપુરુષની જન્મથી શ્રદ્ધ સ્વર્ગવાસ સુધીની સાતવારી મળી આવી છે ૧૨૦ દુર્ભાગ્યે સહય પ્રયત્નો છતાં, એક પણ પ્રસંગની એકસાં તિથિ નથી મળી ત્યારે શું કરવું ? એટલે હોલોઈમાં તેઓએના સમાધિસ્થળે કાલધર્મ પછી બે વર્ષે (૧૯૪૩માં) તેઓએની ચરણપાદુકાની પ્રતિષ્ઠા આચાર્ય સુદિ ૧૨ (ચૌન એકાદશી)ના દિવસે થયેલ હોવાથી હાલ દુરત માટે તે જ દિવસ ઉજવવો ઉચિત છે અગાએ પણ પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપ્રજાપતિશ્રીશ્વરજી મહારાજની નિમ્ત્રણામાં પરમપૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીધર્મ-વિજયજી મહારાજ તથા પૂજ્ય સુનિવર શ્રીચૈત્યવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી અને ૧૦, ૧૧, બંને દિવસે બંધ ઉજવણી કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

—શ્રીચૈત્યવિજયજી ગુણાનુવાદ મહોત્સવ સમિતિ તત્ત્વથી

૬ ગોડોલ જૈનઉપાધ્ય

પાયધુની મુળઈ

મો. સુદિ બીજી ૨૦૦૭

- તા. ૧૧-૧૨-૧૦

સેક્રેટરી

કુતોહલ્યંદ એવરસાઈ

વીરચંદ નાગજી

હીંધચંદ મગનલાલ શાહ

[જૈનપત્રનો તા. ૨૦-૧૨-૧૯૫૦નો ઉલ્લેખ]

મુંબઈમાં ખારે ઠાઠથી ઉજવાએલો સ્વ. મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનો ગુણાનુવાદ મહોત્સવ

મુંબઈ હાથખલા કે નર્મ ૧૧૦ મુસ્તાવાઓ અને ચઢિનાના કઠીન ઉપવંશતપ તત્ત્વી અલુત્સાહથી આગવના કરી રહ્યા છે, ત્યાં આગળ વિજ્ઞાન મંડપમાં ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ, દ્વિસહસ્રાબ્દના છેલ્લા ત્ર્યોતિથર ને અન્નેક સાસ્ત્રગ્રંથવંક મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનો ગુણાનુવાદ મહોત્સવ ખારે ઉત્સાહપૂર્વક ઉજવાઈ ચલે

એ નિમિત્તે પૂજ્ય મહારાજનીની પ્રેરણાથી અણીત મહારજની ગુણાનુવાદ સમિતિ નિમાણી તે કમીડીના સેક્રેટરી શ્રી કુટેન્દ્રભાઈ, શ્રી વીરચંદ્રભાઈ તથા શ્રી રીપચંદ્ર શાહની સહીથી શ્રીમદ્ની ઉજવણી માટે જાહેર વિનંતિ જાહેર પાડી બાદ મુંબઈની ઉજવણી માટેની આયત્ત્વ પત્રિકા મુંબઈની અણીતી બહાર સંરથાઓ તરફથી જાહેર પાઠવામાં આવી, તે મુંબઈ માનદર સુદિ ૧૦, ૧૧ ને રિવસની ઉજવણી અવ્ય રીતે થઈ તે પ્રસંગે સ્વર્ગસ્થની મહત્તા ઇર્ષવર્તા સ્વામત બેઠોડી, ખળ-પદાશ્રયી બાચમદાનો મંડપ શોભી કોઠો હતો.

આ પ્રસંગે સ્વ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિચિત્ર અવ્ય મંથેનું એક વિજ્ઞાન સ્વપ્નમાં સાહિત્ય પ્રધાન આકર્ષક રીતે વ્યાખ્યાન મંથનમાં અવ્ય દેખાવો કરવા પૂર્વક યોગવવામાં આવ્યું હતું વચ્ચાળે ગ્રંથધી આવેલી સ્વર્ગસ્થની મહાર વિજ્ઞાન પ્રતિભિતિ તેમજ ખારે બાણુ તેમના સન્નૃત, પ્રાકૃત અપા, મંથે, તેમજ સ્વર્ગસ્થના હસ્તાક્ષરોની છબી યોગવવામાં આવી હતી તે ઉપરાંત સ્વર્ગસ્થના ચારેય અપાના સાહિત્યમાંથી ખાસ બેબંક મંથેમંથે બર્થ સાથે લખેલા શ્લોકના બેઠોડીના હારમાળા યોગવવામાં આવી હતી જે અન્નેકોને જીવનકાળે મંથેવી રહી હતી મહાર બેઠોડીમાં અવ્યઅવ્ય મંથેવી બારે ચીતરવીને મૂકી હતી

કમળના દિવસે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપમહોત્સવજી તથા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મંથેમંથિવિજયજી મહારાજ તથા પૂજ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ તથા કતાવંશની શ્રીજપાનકવિવજી વ્યાસપીઠ પર પંધારવા અગાઉ સાહિત્ય પ્રકર્ષની વચ્ચાળે રાખેલી છબી તથા તેમની જાનસંપંદનાની સહાયે રજૂતિ કરી મહારેવ પાદ પર બીરાળવા બાદ, ૧૨૧ મજ્જુ 'ધીથી કમળાખલેન, તે મહત્તવાલ મજ્જસ મજ્જસાચાવાળાએ ઉપાધ્યાયજીની જમણા મજ્જુ મહારૂપ તથા બાદલાનો હાર આલ્યો હતો તથા બીજા એક બજ્જેને સારકે મજ્જુથી સ્વર્ગસ્થના જાનરાયીની વાસકે-પૂજા તથા હાર આવી, બહુચાન અકિત કરવામાં આવી હતી બાદ સ્વર્ગસ્થની જય બેલાવી અખસરમજ્જેથી પૂજ્ય આચાર્યકે મજ્જાવરજ્જુ હતું મજ્જી મોતીલા જૈન પાદચાળાની બાગિકા-ઓએ મહારૂપ મજ્જસરજ્જુ, સ્વામત ચીત સચીતના મજ્જુ સુતે સાથે મજ્જુ જ્ઞ સમિતિના મંથે શ્રી વીરચંદ્ર નાગજીભાઈને પત્રિકાપાવન હતું

ત્યારબાદ સભાના વક્તાઓમાં શ્રીકુત કુટેન્દ્રભાઈને શ્રી સ્વર્ગસ્થના જીવનને મહાન તરીકે બજ્જુવ્યું હતું શ્રીકુત પારાકરે સ્વર્ગસ્થને જૈન સાસનના એક મહાન પુત્ર ને સાહિત્યકર તરીકે એળખાવી તેમના વારસાને જાળવવા જોરદાર અપીલ કરી, ઓર્થમંથુ તેમજ રથાસ સાનું વાલ તે માટે પૂજ્ય મહારાજશ્રીને તથા ખાસ કરી મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીને વિનંતિ કરતાં સ્વર્ગસ્થને મુંબઈને આમજ્જુ જે અયોત્સવનું આયોજન કરી લાલ આપ્યો ॥ તેલ લાલ એક વખતે મજ્જે તે કઠીને સ્વર્ગસ્થના સાહિત્યને ઉદ્ધાર

કરવાનું જણાવ્યું હતું શ્રીકૃત ચંદ્રલાલ વર્માજીન સાથે પણ ઉપાધ્યાયજીને સુદર સંપર્કમાં અંગતિ આપી. આપણે શાસનના મહાન સુવર્ણ કીમતી વાસ્તવને જાણવના જણાવ્યું ને આવા પ્રસંગોની ઉપયોગિતા જણાવી શેઠ જીવંતલાલ પ્રતાપસીએ બેઠાં તેઓથીએ વાસ્તવકથામાં લીધેલી દોષથી કેવા પ્રમાણિક પુરૂષ નીવડ્યા તે જણાવી, તેમના જીવનકાંઈ બોધ લેવાની જોરદાર સ્વના કરી શ્રી મનનલાલ મૂળચંદ સાહે સ્વ ના જીવન પ્રસંગો કલા રક્ષિત શ્રી પ્રજુલસ બેચરસે સ્વર્ગસ્થને અને તેમની સાસનસેવાને અંગતિ આપી જૈનસાધુઓને તેમના સાહિત્યના અભ્યાસી બનવાની સ્વના કરી. બાદ શ્રી ધીરજલાલ ટાકરસી સાહે તેમનું જીવનચરિત તૈયાર કરવાની સ્વના કરી બાદ ચહારાજ શ્રીવશોવિજયજીએ જણાવ્યું કે ધણા વરસોથી મારા અતરથા શાસનના એક અગ્રેષ્ઠ પ્રભાવક મહર્ષિથી સમાજનો મોટો ભાગ અધુનધ્ય રહ્યા કરે તે પરિસ્થિતિ સાક્ષી હતી અને તે દૂર કરવાનો અગ્રેષ્ઠ યોદ્ધે ધણે અતે આને સંજોગ યથો છે તેથી આનંદ થાય છે સ્વર્ગસ્થ માટે બને પ્રકારના સમારકની જરૂર છે સ્થાવર અને જંગમ. હોમર્મમાં ધર્મ-શ્રદ્ધાનુ સધે ૨૫ વર્સ પહેલાંની કુદંચાને નાબૂદ કરી આને તે સ્થળને ભવ્ય બનાવી, સ્વર્ગસ્થની સુદર દેરી બનાવી છે, પરંતુ તે બધારે પ્રથમ જોઈ ત્યારે જૈનશાસનમાં તેનું અતિ ઉચ્ચસ્થાન જોતાં આટલું જ સમારક ધણું જ અપૂર્ણ લાગેલું, હવે તે પુરૂષને જાણે તે રીતે ત્યાં ભવ્ય સમારક બહુ કરતું જોઈએ આવા સમારક એ આધ્યાત્મિક પ્રેરણાનાં હથેલા ઝીંક બનતાં આવ્યા છે ને આખાસંપ્રદાય માટે તો પ્રથમ તે યતુ જ જોઈએ, બીજું કામ તેમનું જીવનચરિત બે છુટ્ટછવાણુ પદ્યું છે તેને પણ સંકળવાનું છે વળી, સ્વયં અર્ધસત્ય હકીકતોથી ધણાં બળાંજાખરા પણ ચઢ્યાં છે તેની સાફસુદી કરવાની છે, તથા અભ્યાસપૂર્ણ ધણી ધણી બાખતો તારવવાની અખતતા જણાવીને સ્વર્ગસ્થની સાહિત્ય સાધનાનાં પુરૂષોનું અભ્યાસપૂર્વક એક જ સરખી રક્ષિતિએ પુનર્સુદ્યુ કરાવી, જૈન જૈનેતરોમાં પહેલાંબવાની, મૂળરાતી સાહિત્યને જૈનોનાં ધરે ધરે ફેરવ કરવાની ઉપયોગિતા દર્શાવી હતી છેવટે શેઠ જાગ્યવદશાઈ ડરેરીએ વકલાઓની અપીલને ખ્યાનમાં લઈને સમારક માટે એક સંમિત નીચવાનું જણાવ્યાં એક સ્થાવર સંમિતિ નીચાણું ને પૂ મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી સમારક રૂડમાં ઉઠારે મહરજોએ ચારી રકમ લખાવી હતી. પૂ અભ્યાસશ્રીએ જે સંખે હકી સલાને ઉતોગિત કરી, બાદ પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જૈનશાસનમાં ઉપાધ્યાયપદનું સ્થાન અને તેની આરાધનાથી ધતી બોધિવિજની પ્રાપ્તિ ઉપર સુદર પ્રકાશ પાખ્યાં બાદ સલાની પૂર્ણહિતિ થઈ

મામદાર સુદિ ૧૧ ના દિવસે મરાઠર તથ વાચતા કર્તવ્ય કરે યથો જમીનું સુદ તથા યાનપૂજન થયું તથા સમગ્ર સધે પ્રાર્થના કર્યા બાદ પૂજ્ય સુરેવોની અધ્યક્ષતામાં કર્તવ્ય કરે યથો. સ પીત સાથે પ્રાર્થના થયા બાદ વક્તાઓમાં પાલીતાણાકર શ્રી ચીનનલાલ તથા શ્રીકૃત ડરેરી લાલચદશાઈ, શેઠ લલ્લુભાઈ કરમચંદ દલાલ વગેરેએ સ્વર્ગસ્થના સુણાનુવાદ કરી પૂ મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી સુનાઈની પ્રજાને એક મહાન પુરૂષની જીવનકાંઈ કરવાનો ભવ્ય પ્રસંગ સાંપડ્યો તે મહા આનંદ બેચર કર્યો હતો.

બાદ પૂ મહારાજ શ્રી વશોવિજયજીએ સમયોચિત પ્રસ્તાવ રજૂ કરી 'સુભસવેલીલાસ'નું વાચન વિવેચન સાથે કરી સ્વર્ગસ્થના મહાન જીવનની ગ્રંથી કરાવ્યા બાદ, તેઓશ્રીના મહાન સાહિત્યની મહાનતાની ગ્રંથી કરાવી, તેઓને આજન્મ યાત્રાપાલક, મહાનુભયકર, શાસનના સાચા ભડવીર સુમટ, જૈન શાસનના નાબંધનારના અગ્રેષ્ઠ અને બીનહરીફ વિદ્વાન, ભગવાન મહાવીરના એક સાચા, યશ અને મહાન પ્રતિનિધિ તરીકે બિરદાવી, ભગવતીની શ્રદ્ધાંજલિ આપી હતી તેમના જીવનની છુટ્ટછવાઈ હકીકતો ને ઇતિહાસ કલા બાદ હોમર્મનાં સમારક બાનાવેના ખ્યાલ આપી, પ્રતિવર્ષે આ વખતની જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શન બરીને ઉજવણી થાય ને દેર દેર ઉજવાય, તે માટે પ્રતિજ્ઞ કરવા તથા શ્રીજી હોમચદ્રાચાર્ય મહારાજ તથા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ બન્નેના ગૃથોના પુનર્સુદ્યુનું કામ સુગઈ ઉઘાડી લે, એક સરખી સામગ્રમાં એક નિશ્ચિત પદ્ધતિએ પ્રમસન થાય, વિદ્વદ્વર્ગને તે સાહિત્ય પુરૂ પાડવામાં આવે, અને તે ઉપરથી ઉપયોગી

અન્ધેના ઇલાક્ષિત અપાર્થક્ય અનુવાદો કરાવી તેજોશીના સાહિત્યનો પ્રચાર કરે તો મુંબઈ એટલે કે મુંબઈની કેઈ પણ પ્રકારક સરેરાશ ધન્ય ને અચર બની જશે મુંબઈ પહેલ કરે, નક્કી કરે, તો દસ વરસમાં ધણું કરી બતાવશે. તે સિવાય શ્રીમદ્ ભૃગુચરિત્રના સ્વયં સ્થાપકની જાગૃત પુનઃ જીવિત ન જાય, માટે શ્રીમત ભાઈચંદ-ભાઈ વગેરેને સૂચના કરે છુ ને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટેના સ્થાપકની જવાબદારી આપણી સહીયારી ક્ષત્રિએ છીએ તેનો ખ્યાલ આપુ છુ. અને શ્રી વિશ્વવેદવસરિજ મહારાજના જીવનચરિત્રનો મૂલ્યર અનુવાદ તૈયાર કરવાની સૂચના થતાં તેનો પણ નિર્ણય લેવાશે.

ખાસ અંખસપરેથી પૂ આચાર્યદેવે પોતાના જાણપણની કેટલીક હકીકત જણાવી તેજોશીની પાઠકો પાસે ભૂતકાળમાં અનેકા અજ્ઞાત ચત્રકારોની જાણતો જણાવી હતી સ્વ શ્રીમદ્ વિશ્વવેદવસરિજ મહારાજને તેમના અન્ધે પત્નિએ કેવો પક્ષપાત હતો તેની વાદ આપી ઉપાધ્યાયજીનો વર્તમાનનો પણ જાણતો અહિંયા કહ્યો હતો. પ્રતિભાશાસ્ત્ર ન્યાયના પાનાં કેવી રીતે અર્થાં તેની સ્પષ્ટ હકીકત કહી, અન્ધ-દર્શનના અર્થો પર દીકા કરી તેનું કારણ એ કે-કેન્દ્રના ધરમાં પ્રવેશી તેની જ અસલ માન્યતાઓનું તેનાં જ વચ્ચેના દ્વારા નિરસન કરવાનું કંટુ ને તે કામ તેજોશીએ બરાબર પાર પાડ્યું છે. એમોઈના કામની તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ અને તેમના જ નામધારી જાહેર એટલા મુનિ યશોવિજયજીની તેમના પ્રત્યેની અપાર શ્રદ્ધાને કારણે આ ઉત્સવનું આયોજન, ને લાભ સહુને તેમણે આપ્યો છે ખાસ ગુરૂદેવની હાનીને સહુએ હાથ જોડ્યા પૂ મહારાજશ્રી તરફથી તેમના નામનો જાપ કરવાની સૂચના થઈ. સભાની પૂર્ણાકૃતિમાં સમિતિના સે. શ્રીકીર્તિયજી શાહે સહુનો આભાર જાનતાં મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીએ ધણું જ પરિશ્રમ ઉઠાવીને આપણને અસુખપૂર્વે જે લાભ આપી, મુંબઈ જે મહાપુરને એણે જાણ્યું, સ્વ. ઉપાધ્યાયજી જેઓ એક મહાન તપોવિદ્યારંધ્ર થયા, તેનો સંયોગ ખ્યાલ આપે સહુને આપ્યો છે તે માટે પાઠ પર નિરાજતા પૂર્વક ગુરૂદેવોનો તથા વક્તાઓ, સભાજનો અને એમોઈ જૈન સ્વ કે જેમણે ઉપાધ્યાયજીની હાની શોકભાવી તે બધામનો આભાર આપ્યો હતો વિદ્યારંધ્રીત ચાઈને જ્યનાદો વચ્ચે સમા વિસર્જન થઈ.

ઉપાધ્યાયજીનું સાહિત્ય પ્રદર્શન સંવિધાર મુંબઈ દર્શનાર્થે સજ્જથામાં આવ્યું છે. હકમે ખરેખર સ્વ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું નવપદ પૂજા જાણીતા સર્વેશ શ્રી કેવેન્દ્રવિજયે લખાવી ભારે રમ જમાવ્યો હતો. રાતના બે દિવસોએ સન્નિવસરણ, ભાવના ને ધૂન જમાવી હતી સુજસરેલીના આધારે કહેવાએજી સ્વર્ગસ્થનું વિગતવાર જીવન આજ્ઞાથી બાકે.

શ્રવિત્ર પુરુષ કેને કહેવાય !

શુચીન્વપ્યશુચીકર્તુ, સમયેશુચિસમાધે ।

દેહે જલ્કાદિના શૌચ-દ્રમો મૂઢસ્ય દાક્ષઃ ॥

યઃ સ્નાત્વા સમસ્તાકુળે, દિત્વા કસ્મલજં મલમ્ ।

પુર્નમં વાતિ માલિન્યં, સોઽન્તરાત્મા પરઃ શુચિ ॥

[૧૫. શ્રીયશોવિજયજી]

[જાનકાદ]

સુ બધીમાં ન્યાયવિરાગદ, ન્યાયાચાર્ય મહેપાધ્યાય ૧૯૦૮ શીખતુ યશાવલ્લભચંદ્ર 'યુદ્ધાનુ-
વાદ મહોત્સવ' સમારંભ વખતે સંગીતના કાર્યક્રમમાં શ્રી. મણિલાલ મોહનલાલ પાદશાકેરુત
જે ગીતો ગવાયાં હતાં તે અનુ પ્રગટ કર્યા છે. સં. [તા. ૧૬-૨૦-૧૨-'૫૦]

(૧)

—પ્રભુ સ્મરણ મંગલ—

(સ્વ-પદી ગાવત)

જ્યોતિ જિનવરા ।

જ્ઞાનકી જ્યોત જગાજો । ઉત્તમ મુદરા સુદામો । જ્યોતિ—
શાશ્વત્વેવ દેવીજો જ્યાજો, નવમ્ભ રત્ન પધારો ।

પ્રાચીન કલ્પદ્રુ પથારકે । જ્યોતિ સુધારક પાઓ—જ્ઞાન.
મેળ અરૂ અપ્યાય જ્ઞાનકી, હનસિ જરસાઓ ।

હરો ધર્મ-પ્રતાપ નસો નસ-અપીદિ હરસાઓ ।—જ્ઞાન.
શુદ્ધ હૃદયસે તાર લગાઉ, લીતર હોય ઉગલા ।

મેળ જામે સુખત કે સવ-મેલે સત્ત રસાધા ।—જ્ઞાન.
ચાંદ પ્રભુ મણિ બાલ ચક્રારા, કીરપા મુખ પીલણો ।

ઉપાધ્યાય યશાવલ્લ નસાલહેરે । ઉત્તમ જ્ઞાન પનાજો ।—જ્ઞાન.

*

*

(૨)

—પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈ—

(કથાક)

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ હૈ

અલખ આત્મયોગી હૈ, વિમલ ભોમી હૈ

જગતી જ્ઞાન જ્યોતિ હૈ જગના યો ભોમી હૈ—પરમ.

પરમ મહાત્મા રસાળ, સ્વ-પર દયા પ્રતિપાળ ।

આત્મ જ્યોત રજવળ । ઉપાધ્યાય યશાવલ્લ : હૈ—પરમ

ન્યાયવિરાગદ મહાન, સુકવિ નવ મુકત અણુ ।

મેળને અપ્યાય બાણ । અમર તુલ જ્યોત વાણુ ।—પરમ

ચારદ્રુ કુલજાન હૈ, પદ પદ સમગ્ર હૈ

સ્મરણ વિરાગ હૈ સાધક-મણિ-સિદ્ધ હૈ—પરમ.

*

*

(૩)

—સ્વામી—

(આશા-પીઠુસવ)

સત સુખ નરનાર,

પધારે કવિ પડિત અમદાર !

રાજવલ્લભ સુમાનસસરના, જ્ઞાન મોલી મરનાર !

પ્રેમમૂર્તિ જંતુ હાગિની લ્યો, ધર્મ-સુયશ સત્કાર !—પધારો.

રસરાજ્ય સત્તરસ્યા હિતર્થી, ઉત્તમ ગિરિ વસનાર !

મયોચિત્ય જવત ગુણેત્સવ, રસ અધ્યાત્મ પીનાર !—પધારો.

ધર્મ સુવશ રસરાજે પોથી, જ્ઞાનપરમ-પીનાર !

કુજ કુજ રસતરસ્યા પીને, હેડી હલ્લ સિતાર !—પધારો.

જ્ઞાન રસામૃતના પીનારે, ભક્ત ભવ નરનાર !

અભેદ ધર્મ એ આપો હાક, ફરી ફરી ક્યા મળનાર !—પધારો.

મહાકવિ પડિત વાદવિજેતા, મોલી ન્યાય અવતાર !

ઉપાધ્યાય મુલનિજ્ય મુણેત્સવ, હામખલાને દાર !—પધારો.

નિર્ભયીનો મરનો જાગ, મૂર્તિનો અવતાર !

અદ્વય આલેખક ભારત, જ્ઞાન નજ અગદાર !—પધારો.

કમલ ઉભયની મુગદિર સોરે, ચઢવે પહેર રહવાર !

પ્રતાપ ધર્મ મરોપજ્ય હજેરે, જ્ય આનંદ મલ્હાર !—પધારો.

કવિ તત્ત્વજ્ઞની થોડી જો, હજેરે ભક્તિ આધાર !

સ્વામી મહિમ મોહમનીનાં લ્યો જ્ઞાન શબ્દવાર !—પધારો.

*

*

(૪)

શ્રી શારદા-શ્રુતદેવતા સ્તવનાયકે

(અષ્ટાશ્વ)

વદન ! જ્ય જ્ઞાન ! ગુહ્યવીરસવતી ! અમિત આત્મસક્રિત તુ જ્ઞાન વહાવતી !—વદન.

પરમ પ્રેમ દેવતી, દિવ્ય સુર હેડતી ! પુણ્યધર્મિ ભારત વચને સુદાવતી !—વદન.

ઔતમ ગુણ માવતી, વીણા બળવતી ! પાઠા સુદી રવણપતે રક્ષાવતી !—વદન.

સુરભિ સુમન સુરસ જ્ઞાનકુજ ખેડતી ! સર્વિજત સત આજમે થી દેસવતી !—વદન.

રસવિલાસ દેવતી, રસિક રીઝાવતી ! મૂલ તત્ત્વજ્ઞાન ગીતા જબ્બવતી !—વદન.

જ્ઞાન પ્રજ્ઞ વીર જ્ઞાન તું ઉભવતી ! ધર્મ યશ પચે સર્વે દેવી જ્ય વતી !—વદન.

ઉપાધ્યાયજી જબ્બવત જ્યોત દેવતી ! મુને મુને રહો સર્વે સુખ પ્રસવતી !—વદન.

જેન ધર્મ જ્યોત રિષ અગદાવતી ! હિસવે મુવશ મહિમથી પધારતી !—વદન.

*

*

(૫)

—સુયશ મેઘ—

(રાત્ર-ફાળાં, ઘાલ વિલાસ)

સુયશ ત્વ મેઘન કે હમ ગોર—સુયશ.

દમ દમ અંબન યાનજવાસ, ખોલન સુરત કિશોર—સુયશ.
ખોલત ગોર ખૂવાવન અખિયા, આત્મસુન રવિ દેર—સુયશ.
હમણી સુયશ અગીઠ નીરખત, કાઠત હર્ષ કઠોર—સુયશ.
આત્મ સન્ન પ્રભુ પય જાગે, ભૈસે વદ ચક્રોર—સુયશ.
શી જસ યાન વિલાસ ॥ મે, અજ અધિ હર બેર—સુયશ.

(૬)

—વિદ્યાશાળામાં બહોલી સાચી આવિકાની સાવના—

(મ્હારે આજની પક્ષે છે)

મ્હારે યાજ છે સાચુકલી આવિકારે લેણ, જેના વિશ્વે ચલાય મુલ્ય યાન ભે;
શુભ સાચુ જીવન-પ્રભુએ કશુ રે લોલ, ધર્મ નીતે ને તત્ત્વજ્ઞાન જાન ભે—મ્હારે.
કુળ બને સ્વધર્મનિહ હું કહ રે લોલ, કિંવા આચાર જન ધર્મ પ્રાણ ભે;
ખાલ મુખા કલોમાં ધર્મને ભર રે લોલ, વિશ્વે પ્રકટ્યું જોઈ ધર્મ બાણ ભે—મ્હારે.
કર્મ નાં કટુ હું ધર્મ જતા પ્રાણથી રે લોલ, કહે સ્થા હું શીવ સત્ત્વાર ભે;
મ્હારા ચારિત્રે દેવો દોડયા આવશે રે લોલ, રેલુ ધર્મ-પ્રેમભાવ-એક તાર ભે—મ્હારે.
કર્મ સાધાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન યોગદી રે લોલ, જાનમન્દિરોને ચેત્તો ઉદાર ભે;
મનું સાહિત્ય સજીન કલાવને રે લોલ, જનુ સાધી તણે સત્તાર ભે—મ્હારે.
જોઈ ધર્મખજ દિપતિ લહેરાવવા રે લોલ, મ્હારે દેહે છે ભર્ષા ભર્ષા પ્રેમ ભે;
પિતા બહુ માતાઓ સહુ સાલભે રે લોલ, અધિ પ્રતાપ ધર્મ છે અબોલ ભે !—મ્હારે.

(૭)

—વિદાય—

(બોધવશ સંજો)

શ્રાદ્ધીયા ઓ વીરનદન ચૌ આપને, અમ માનસસર રાજલહરે સ્થાળને;
પધારીઆ શી યથોચિત્તવે, સુદાવ્યા યશ-ધર્મતલો દરનાર ભે—શ્રાદ્ધીયા.
આન્યા આપણુ રસાસ્યા રસાજવી, નિભાભાતવ રસાપ્રત કરવા પાન ભે;
પીધાં પાપાં દિવ્ય મ્યાપણુ સાધવાં, હોય કટુલ વિસાદો મહેયાન ભે—શ્રાદ્ધીયા.
સામર્થ્ય વિગ્રહસરગરી આપ તે, યાનક ગુરુર નવનામ્નિ અવિભાજ ભે;
ધર્મપિપાસુ નીખા રોડુ નિભાવને, યાદયા દિવના-વ્હાણાં ઓ વિશ્રામ ભે—શ્રાદ્ધીયા.
ધર્મ પ્રતાપે સુયશ જય જય લહેરો, આન્યા સારગરી ન સંકપ મહેયાન ભે;
સુમાર્મમાં વરદાપ્રત પાન કાવળે, અધિમય દવયા દિવની આજ વિદાયને—શ્રાદ્ધીયા.

નૈધ- 'જૈન' પત્રમાં સુબાલુવાદ ઉત્સવ અને પ્રગટ થયેલી તેની મોંઘનો ઉતારો

ઉપાધ્યાયજીનું સમારક

જૈન સંસ્કૃતિના કેટલા મહાન જ્યોતિર્ધર ઉપાધ્યાયશ્રી યજ્ઞોન્નિવળ મહારાજનો સુબાલુવાદ મહોત્સવ મત મૌન એકાદશીના દિવસે મુખર્ષખાતે સુંદર રીતે ઉજવવામાં આવ્યો.

સર્વ અંગેને સ્પર્શતું તેઓથીનું સાહિત્યસર્જન એ જૈનસંસ્કૃતિના મહામૂલ્ય વારસાતુ એક અપૂર્વ અંગ છે. બાળ છવથી મહીને વિદ્વદ્વર્ગને ક્યે તેની તેઓથીની અને કૃતિઓ છે અને સૌ કોઈ તેઓથીની શાનગંગાનો કાલ કઈ રીતે તે માટે તેઓથીએ સસ્ત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી અને કવચિત મારવાડી ભાષામાં પણ સાહિત્ય લખ્યું છે. તેઓથીની અપૂર્વ સાહિત્યસેવાનો વારસવિક ખ્યાલ આપણા વિદ્વદ્વર્ગમાં પણ એકાદશી તેટલા પ્રભાવમાં નથી આવે જનતા તો તેઓથીની સાહિત્ય-સેવાથી લાગ્યે જ પરિમિત હશે.

જૈન સંસ્કૃતિના એક મહાન જ્યોતિર્ધરથી જૈન સમાજ પણ પૂર્ણ પરિચિત ન હોય તે આપણા માટે અપ્રોચ્ય મહાત્મ્ય.

મુખર્ષ એ ખાલી ચમકતી વિશ્વતેને જાહલ લાવવા માટે સુખાસ ક્યો છે તે ખરેખર અભિનંદનનો વિષય છે. મુનધના આ મહોત્સવ એ દિવસનો માન જલસો જાતી ન રહે પરંતુ તેમાંથી કઈક સક્રિય પરિણામ આવે તે માટે મહોત્સવ કમિટીએ એક સમિતિ નિયુક્ત કરી જે સ્વનાત્મક કાર્યની શરૂઆત કરી છે તે ખરેખર અભિનંદનીય છે.

અમા કમિટીએ ઉપાધ્યાયજીને અને ત્રણ ચોળના કરી છે અને સરખાવમાં ડોહાઈ કે ન્યાં તેઓથી સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા ત્યાં સુધીએ ક્યામુકત સમારક ક્યું કરવાનો તેમજ થીય યજ્ઞોન્નિવળ મહારાજનું સર્વાંગ સુંદર એક જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાનો નિર્ણય ક્યો છે અને વધુમાં ત્રીજી ચોળનામાં ઉપાધ્યાયજીની સર્વ કૃતિઓ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરવાનો પણ નિર્ણય ક્યો છે.

મુખર્ષના આ નિર્ણયને અમે આવકારીએ છીએ અને ઇચ્છીએ છીએ કે ડોહાઈનું સમારક કે ઉપાધ્યાયજીનું જીવન-ચરિત્ર તૈયાર કરીને કમિટિ મેસી ન રહે, ઉપાધ્યાયજીનો વારસવિક પરિચય તો તેઓથીની અમૂલ્ય સાહિત્યસેવામાં રહેલો છે તેઓથીનું તમામ સાહિત્ય તો આજે ઉપલબ્ધ નથી પ્રાપ્ત થયેલ સાહિત્યમાં પણ કેટલુંક ગુટક છે અને ગુટક લાગને જૈન સાહિત્યસેવાઓએ પૂર્ણ કરવાનો પ્રયાસ પણ ક્યો છે, પરંતુ આ કાર્ય એટલું લ્પીરજ અને વિશાળ છે કે તે માટે હજારોવાળા થયેલ પ્રયાસો બસ નથી આ માટે તો સાસુસવિત્ર પ્રયાસ, પૂર્ણ જીત્યાલ અને જોડી ચોળનાપૂર્વક કરવો થકે મુખર્ષની કમિટિ આ વસ્તુનો પુખ્ત વિચાર કરે અને પોતે શરૂ કરેલ મહત્વનું કાર્ય યથાપૂર્વક પાર પાડવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે તેમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

મુખર્ષખાતે ઉજવાયેલ આ મહોત્સવના પ્રાણકતા ઉપાધ્યાયજી ધર્મવિજય મહારાજના વિદ્વાન શિષ્યત્વ મુનિ મહારાજથી યજ્ઞોન્નિવળ મહારાજને અમે આ તક લ્પી સકતા નથી. તેઓથી ડોહાઈના જ છે અને ઉપાધ્યાયથીનું સ્વર્ગગમન પણ ડોહાઈમાં જ થયું છે. મહોત્સવ સમયના કાપડમાં તેઓથીએ કહ્યું છે તેમ ઉપાધ્યાયજીને અને કઈક કરી છુટવાની તમામ તેઓથીના દિવસ થયું સમયથી જાતી હતી. અને એ લાવનાને અમે મૂર્ત સ્વરૂપ મળતું કોઈ તેઓ આનંદ પામે છે. અને સાચેસાચ આપણે ઇચ્છીએ છીએ કે પોતાનું સિદ્ધ થતું સ્વર્ગ પાર પાડવામાં તેઓથી પૂર્ણ સફળતા આપવા રહે.

નોંધ—હોમોર્થમાં ગુરુમંદિરના ખાતમુદ્દત્ અંગે નીકળેલી આમંત્રણ પત્રિકા

॥ ઓમ્ ॥ સકલલઘ્વિસંપન્નાય શ્રીગૌતમસ્વામિને નમઃ
ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીવલ્લભવિજયજી સદ્ગુરુભ્યો નમઃ

મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી-પાટુકા ગુરુમંદિરના ખાત કિયાના પ્રસંગે

આમંત્રણ-પત્રિકા

અક્ષાહસિમિરાન્વાતાં જ્ઞાનાક્ષયશ્ચાકર્યા । નૈઃશુનુમિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરુવે નમઃ ॥

સ્વસ્તિથી પાતંજિન પ્રભુમ્ શ્રી ધર્મસ્થાન વિજયવેતે ત્વ શ્રીમતિ— નગરે
પુણ્યપ્રભાવક ધર્માસંધક શ્રીશ્રીવંશ— આદિ સંન સમસ્ત યોગ દર્શવતી (ડોએઈ) થી શ્રી
શ્રી વિજયદેવસુર જ્ઞેન સંન સમસ્તના સમુદ્ધાન પ્રભુમ્ વચિતોછ.

વિ. બનેને જાણવાનાં હર્ષ થાય છે કે હાલ મુંબઈમાં બીજાજતા પૂજ્યપાદ પરમોપકારી પ્રાપ્ત
સ્મરણીય ૧૦૦૮ આશ્વાયી મહારાજ સાહેબ શ્રી વિજયપ્રતાપમુરારીચિરજી તથા વિદ્વાન્
બ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આશ્વાયી મહારાજ શ્રી વિજયધર્મમુરારીચિરજી તથા પૂ. શાહીવપ્રેમી મુનિ
મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીની પ્રેરણાથી મુંબઈમાં મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની સ્મારક
સમિતિની સ્થાપના થઈ છે તેમની સનાહ-સહાય અને પ્રેરણાથી સત્તરમી સદીના મહાન જ્ઞોતિધર્મ,
દર્શવતી (ડોએઈ)માં સ્વર્ણવાતી ક્ષેત્ર ન્યા. ન્યા. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું
ગુરુમંદિર જે અત્રે ગોલુદ છે તેના છલોદ્ધાર કરી, બાળ-કલાત્મક આરસનું ગુરુમંદિર બનાવવાનું
નક્કી થયું છે.

તેનું ખાતમુદ્દત્ સ. ૨૦૦૭ના ગ્રામ્ય મુ. ૧૩ મુજબારે સત્તરના મુંબઈ (પાટોપર) નિવાસી
દાનવીર શેઠ શ્રી વાઘીલાલ ચત્રબૂજ ગાંધીના મુગ્ધ હસ્તે યોગ્યતામાં આવ્યું છે

આ પ્રસંગે અત્ર વધારવાથી શ્રી શામલા પાર્શ્વનાથ તથા શ્રી લોકેશ્વ પાર્શ્વનાથ આદિ
૭ જિન મંદિરોના દર્શન પૂજનનો તથા અત્ર મિરાજશ્ચન શાસ્ત્રવિશારદ કવિરત્ન પિયુષપાણી
આશ્વાયી મહારાજ શ્રીવિજયમ્મમુતસુરારીચિરજી તથા પૂ. પં. શ્રી રામવિજયજી મંજુવર
આદિદાણા બના દર્શન-વંદન અને જિન જાણના વધેહસ્તે સમાન મહામગલકારી પંચમંગ
શ્રીસગવતીસુત્ર તથા પરમહંત કુપારપલ મહાકાવ્યના બ્યાખ્યાન અરજુનો તથા પૂ. પ્રવર્તિની
સાંધીજી મહારાજ શ્રીકલ્યાણજી આદિદાણા ૧૧ ના દર્શન વંદનનો ઘાલ ચળશે.

ખાત મુદ્દત્ની કીલા કાલ્કા માટે ગલીના વતની શ્રી છત્રબૂલાલ મુનીલાલ વડોદરાથી
પધારશે.

C/o શેઠ દેવચંદ વરમચંદ ની પેટી

ડે. શ્રીમળીરમા, ડોએઈ.

તા.

શ્રી સંપત્તેલકા,

શ્રી વિજયદેવસુરજ્ઞેનસંધ, ડોએઈ,

ઉ. શ્રી યશોવિજયજી સ્મારક સમિતિ, મુંબઈ.

‘શુભક સમાચાર’ દૈનિક પત્રનો તા. ૨૭-૮-૫૨ નો ઉત્તરો

—તાર્કિક (શરોમણિ) શ્રીમદ્ યશોવિજયજી—

હોમોર્થમાં તેમના સ્મારકનો મહેળવિધિ

હોમોર્થ, તા ૨૦ મી ઑગસ્ટ

આજથી ત્રણસો વરસ ઉપર જૈન ધર્મના છેલ્લા મહાન તાર્કિક શરોમણિ સેકેડો મન્યોના સ્મૃતિ, છએ દર્શનના નિષ્ણાત, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિસ્તારક શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જેઓ હોમોર્થ મુકામે સ્વર્ગવાસ યથેલા અને ત્યાં તેમના સમાધિ સ્થળે તેમની શાદુષ્ટ અને ગુરૂ મંદિર બાંધવામાં આવેલું, પરંતુ તે તેઓથીને જાણે તેલું ન હતું તેથી તેઓથીને અનુરૂપ બળ સ્મારક થાય તેવી પ્રજાજી ઉચ્છા મુનિશ્રી યશોવિજયજી જેઓ હોમોર્થના પતની છે તેઓથીને જન્મેથી અને તે પૂર્વ અરેલો આજણ વ્યક્ત કરતાં તેઓથીએ વધારી લીધી હતી.

જૈન ધર્મના છેલ્લા મહાન સર્જકને જ્યોતિર્ધરની મહાનતાને જૈન સમાજ સારી રીતે જાણતો થાય તેવી, હાંખા વખતની જાવનાને ચાલુ સાલથા શ્રી મુખર્થ કલપખ્યા મુકામે તેઓથીનો જે દિવસનો ‘શુભાશુભક મંદોરસય’ ખતમ પૂર્વ આચાર્ય શ્રી વિજય પ્રતાપશ્રીધરજી. પૂર્વપાદ આચાર્ય શ્રી વિજય ધર્મશ્રીધરજી, પૂર્વ મુનિશ્રી યશોવિજયજીની હાજરીમાં ઉલ્લવવામાં આવ્યો ત્યારે મૂર્ત સ્વરૂપ મળ્યું હતું.

તેલું ખાતમુદ્રત આવજુ મુક તેરસની સવારે શેક વાડીલાલ ચલુજીને કલ્પી જ ધામધુમથી વિદ્વાન જૈનાચાર્ય શ્રીમાન અમરતશ્રીધરજી તથા મહારાજશ્રી દુરધરવિજયજીની હાજરીમાં હળસે માણસોની માનવ મેદની વચ્ચે વાજતે માજતે કલું હતું.

જાહેર થયેલી સમાવતો

તે પ્રસંગે જાહેર સભા યોજવામાં આવી હતી શેક વાડીલાલજી તે મુખ પ્રલયે ગુરૂ મંદિરના કામમાં શ્રી ૨૫૦૧ ની રકમ તથા અન્ય મિત્રોની રકમ તથા શ્રી હોમોર્થ જૈન સઘ તરફથી સારી રકમે શેક કરવામાં આવી હતી. તથા અન્ય સમાવતો પણ થઈ હતી

તપઃ શ્રુતાવિના મત્તઃ, ક્રિયાવાનપિ લિપ્યતે ।

માવના જ્ઞાનસમ્પન્નો - નિષ્ક્રિયોઽપિ ન લિપ્યતે ॥

ક

સમલં નિર્મલં ચેદ - મિતિ દૈવં યદા યતમ્ ।

અદૈતં નિર્મલં મહ્ય, તદૈકમવશિષ્યતે ॥

ક

૯. શ્રીયશોવિજયજી]

[અખ્યાયોપનિષદ]

નોંધા—મીઠા વર્ષે મુંબઈમાં ઉત્તરાએલા ગુણાનુવાદ મહોત્સવની આમંત્રણ પત્રિકા

પરમપ્રસાવક શ્રીગોપીધામનાથજી નમઃ

જૈન શાસનના મહાન બ્યોતિર્ધર, સકલશાસ્ત્ર પારગત મહોત્સવ ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનો

—: ગુણાનુવાદ ઉત્સવ :—

[તિથિ-માગશર સુદિ ૧૧ સંવત્-ગોહીજી જૈન ઉપાશ્રય]

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે જૈન શાસનના પરમપ્રસાવક, સેક્રેટરી પ્રથેના રચયિતા, અસાધારણ દાર્શનિકવિદ્વાન, પદ્ધતિનના સમન્વયસાધક, ન્યાય, સાહિત્ય, છંદ, અલંકાર, અધ્યાત્મ, યોગ, આચાર, ત્યાગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ ઇત્યાદિ અનેક-વિધ વિષયો ઉપર સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ભાષામાં, વિપુલ સાહિત્ય સર્જનાર, જે જ વિષયોને તત્કાલીન લોકભાષામાં ઉતારીને સુંદર કાવ્યોની હારમાળા ખરી કરી વિદ્વાન-અવિદ્વાન સમાજ ઉપર અનેક ઉપકાર કરનાર, પરમ કૃપાલુ સ્વર્ગસ્થ મહર્ષિ ન્યાયાચાર્ય, ન્યાય વિશારદ મહોત્સવ ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબનો 'ગુણાનુવાદ ઉત્સવ' ગોહીજી જૈન ઉપાશ્રયમાં પૂજ્યપાદ પરમ ઉપકારી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપ સૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્ધતિ પરમપૂજ્ય વિદ્વદ્વર્ધ આચાર્ય શ્રીમાન ધર્મ સૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય પરમ પૂજ્ય યુનિયન શ્રીમશોવિજયજી મહારાજની અધ્યક્ષતામાં ઉજવવાનો નિર્ણય કર્યો છે. તેનો કાર્યક્રમ નીચે મુજબ છે.

—કાર્યક્રમ—

માગશર સુદિ અગીયારસ સંવત્ ૧૧-૧૨-૫૧

સવારે ૬ વાગે—શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના નવા ઓઈલપેઈન્ટ કરાએલા બબ્બ ફોટાનો અનાવરણ તથા અર્ચન નિધ.

પાળાઓનું મનલાગરણ ત્યારબાદ ગુણ ગુણ વિદ્વાન વક્તાઓનું ગુણગીર્તાન રાતના ૮ વાગે—ઉપાશ્રયમાં જ સ્વર્ગસ્થના જનાનેશ્વરના—જો દારા સચિ ભગવંતુ શ્રી નાનુભાઈની મહાળી તથા સગીતકાર શ્રી મણિલાલ સમીતના સાજ સાથે ભક્તિભાવ પૂર્વક કરશે.

તો આપણા શાસનના મહાન ઉપકારી સદ્સુરુદેવની કીર્તયણીમાં દરેક જૈન ભાઈઓ અને ઝહેનાને અવસ્ય હાજરી આપવા આમંત્રણની વિનંતિ છે.

શ્રી સધ સેવક

શ્રી યશોવિજયજી સમારક સમિતિના

મંત્રીઓ,

ગોહીજી જૈન ઉપાશ્રય

પાણુની-મુંબઈ.

તા. ૭-૧૨-૫૧

મુસ્તવંદ વાઘીલાલ દોશીતરામ

ફોટોગ્રાફ એવરેસાઈ

વીરવંદ નાગણલાલ

નોંધ:—ખદીયા શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સભાને વિસ્તૃત હેવાથી; તે પ્રસંગે સુધિત રૂપે બહાર પડેલા તે રજૂ થાય છે, આ હેવાલ આપવાહું કારણ, આ એક પ્રસંગ ગ્રેસક હતો, ઐતિહાસિક હતો આવા બનાવો અચર્ય થાય તો બલિષ્ઠમાં અનેકને ગ્રેસવાતું કારણ બને. કમશા જે જે સાહિત્ય બહાર પડેલું તે કમશા જ અને મૂલ્યમાં બાબતું છે. સંપાદ

જયન્તુ વીતરાગા:

પત્રિકા નં. ૧

શ્રી. યશોવિજય સારસ્વત સત્ર સ્થળ; હલોઈ-ગુજરાત

શ્રીમાન/શ્રીમતી

સંતપ્રસૂ મૂલર જૂનિમાં જે અનેક સતો, મહાત્માઓ અને વિદ્વાનો પ્રકટયા છે, તેમાં સત્સત્ત્વી સત્ત્વીમાં જન્મેલા પદ્મશંકરેલા, આચાર્ય, આચાર્યશાસ્ત્ર, મહોપાધ્યાય પૂજ્યપાદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું સ્થાન મોખરે છે. તેઓશ્રી પોતાની અપ્રતિમ વિદ્વતા અને વિપુલ સાહિત્ય-સર્જન શક્તિથી લલુ શ્રીકૃષ્ણભાગ્યાજી તથા કિર્તીય શ્રીકેમ-થંક્રાયાજી તરીકે પ્રસંગને પામ્યા છે. છેલ્લા ત્રણસો વર્ષમાં તેમના જેવી તાર્કિક મહાન-વિભૂતિ જૈનસમાજમાં પ્રખટી દેખાતી નથી. તેઓશ્રીએ પ્રાકૃત-સંસ્કૃત-ગુજરાતી અને મિશ્ર ભાષામાં ગદ્ય-પદ્ય ને ઉચ્ચ શૈલીમાં હજારો ૩૦૦ જેટલા ગ્રંથો રચેલા છે. જેમાંના કેટલાક અપ્રસિદ્ધ છે ને મોટા ભાગના અપ્રાપ્ય છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રોમદ્દ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ પછી જૈન સમાજે વિપુલ સાહિત્યના સર્જનકાર અને નવ્ય સામના પ્રખર વિદ્વાન તરીકે, બીજા બેબોલિયરની શુભરાતને લેઈ આપી છે.

તેઓશ્રીનું સ્મરજનન વિ. સં. ૧૭૪૩ માં (દર્શાવતી) હલોઈ (હલોઈ વડોદરા) સુકામે થયેલું, જ્યાં તેમની પ્રુનિત પાદુકા સંવત ૧૭૪૫ થી વિશ્વમાન ■ તે પાદુકા-સ્થાને નૂતન શુભમંદિરની રચના કરવામાં આવી છે. તેની પ્રતિષ્ઠાના શુભ પ્રસંગે સં. ૨૦૦૬ ના ફાગણ વદિ સાતમ-આઠમ તા. ૭-૮, ૩-૫૪ ના રોજ “શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર” રૂપે એક મહોત્સવની યોજના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રસંગે બાસ્તવના અને ખાસ કરીને જૂહી જુજવાતના વિદ્વાનો એકત્ર મળે અને પરસ્પર સચચૂ જ્ઞાન ગેણી કરે એવી સમિતિની હાકલ ફાળ છે.

આ સારસ્વત સત્રમાં હાજર રહેવા તેમ જ આ પ્રસંગને અનુરૂપ એક નિબંધ મોકલવા આપશ્રીને નમ્ર વિનંતિ છે.

આ નિબંધો ચોગ્ય સમયે પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

નિબંધોનો વિષય પસંદ કરવા માટે એક સૂચી આ સાથે અમે મોકલી છે. તેમાંથી આપની પસંદગીના અથવા તેને લગતા કે પ્રસંગને અનુરૂપ બીજા કેઈ વિષય ઉપર આપ મોકામાં મોકા ફેબ્રુઆરીની આગર સુધીમાં આપનું લખાણ અવસ્ય મોકલી આભારી કર્યો.

મહાપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનાં જીવન અને કાર્યની દૃઢી રૂપરેખા આપને બનતી ત્વરાએ મોકલવામાં આવશે.

મહોત્સવની આમંત્રણ પત્રિકા લગભગ એ મોકલાવાશે.

નિવેદન:—

લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી

લોખીલાલ જે. સાંડેસરા

નાગકુમાર ના મહાત્મા

જયભાર્ગ મ. જૈન

મખન મંચીએ—શ્રી યશોવિજય સાસ્ત્રવત સત્ર સમિતિ

સૂચના:—એપ્રિલને વિનંતિ છે કે લેખો અને ત્યા સુધી ઉપાધ્યાયજીનાં જીવન અને કવન અંગે તથા સૂચીમાં આપેલી તેજોશ્રીની સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવતી જાનતો ઉપર લખવા.

નિમ્ન મોકલવાનું દેખાણ:—લડીલ નાગકુમાર નાયકલાલ મહાત્મા ટે. જાગાજીતા, હાપીયેળ, ઝુ. વડોદરા (ગુજરાત)

શ્રી યશોવિજય સાસ્ત્રવત સત્ર સમિતિ

—અભ્યે:—

બાલચંદ્ર નેહાલાલ શાહ

ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ. એ. વડોદરા

હાઉ-સીંગ, હોર્મ્સ મુનિસિપાલિટી

પદ્મિ લાલચંદ્ર ભગવાનલાલ ગાંધી

મંત્રી, રોક લેન્ચર્ડ ધરમચંદ પેટ્ટી, હોર્મ્સ

જ્ઞાપૂર્વ જૈન પદ્મિ, પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા

મખનલાલ ગીરજાશંકર શાસ્ત્રી સહિતભક્ષુ

પ્રમુખ, સ્વારાજ સાહિત્ય સભા, હોર્મ્સ

ચંદુલાલ વિમલલાલ શાહ

ડૉ. લોખીલાલ જે. સાંડેસરા એમ. એ. પાંચેળ, ડી

વાપાવિકારી, સ્વારાજ સમિતિ, હોર્મ્સ

અખિલ, મુનસેલી વિભાગ, શ્રી મહારાજ સવાહરજી વિદ્યવિભાગ, વડોદરા

સાધનાભાઈ નાયકલાલ શાહ

લાલચંદ નંદલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી સ્વારાજ સમિતિ, હોર્મ્સ

કાર્યાધિકારી, શ્રી મુક્તિમંથ જૈન મોહન

શક્તિલાલ મોતિલાલ શાહ

ગાનમંદિર, વડોદરા

ઉપપ્રમુખ, શ્રી વ. જૈ. મેવાલજી, હોર્મ્સ

મંત્રી, શ્રી વડોદરા પાલિકાએળી સરથા, વડોદરા

અફમીનાય બારીનાય શાસ્ત્રી. બી. એ. (ચિન્મય)

નિરૂપ મુખ્યગૌરવાપક, રાજકોશ સચ્ચવ

નાગકુમાર નાયકલાલ મહાત્મા બી. એ.; એલએલ. બી.

મહાવિભાગ, વડોદરા

પ્રે. રેશનલાલ હીમલલાલ કલકર, એમ. એ.

જયભાર્ગ ભગવાન જૈન

અર્થશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ, મૂનીનસિટિ

હાઉ-સીંગ, હોર્મ્સ મુનિસિપાલિટી

વડોદરા

—નિબંધો લખવા અંગે વિષયસૂચિ—

- ૧ શ્રી યશોવિજયજી મ નું જીવન અને તેમની કૃતિઓ
- ૨ " ના સમકક્ષીક નિદાનો અને તેમની કૃતિઓ
- ૩ " ના સમવર્તુ ગુણરાત
- ૪ " ની ઇતિહાસિક નિદાનો
- ૫ " ના અધ્યાત્મ અને યોગ
- ૬ " અવધાનકાર તત્ત્વિ તથા અન્ય અવધાનકારો
- ૭ " નું મૂર્તિ સાહિત્ય
- ૮ " મહારાજ અને તેમના નિરૂપો (ન્યાય વિચાર, ન્યાયાચાર, વાચક-ઉપાધ્યાય)
- ૯ " ના સુરંગક્રમો [શ્રી પદવિજયજીના]
- ૧૦ " ના દીક્ષાચક્ર, વિદ્યાચક્ર અને પૂજ્યો [શ્રીનંદવિજયજી, શ્રીવિજયદેવસુરિજી અને શ્રીવિજયપ્રભસુરિજી વગેરે]
- ૧૧ " ના સિદ્ધિઓ અને ગુણગુણો [શ્રી તત્ત્વવિજય, શ્રી ચાન્દવિજય, શ્રી કાન્તિ-વિજયજી વગેરે]
- ૧૨ " ના ગ્રંથો [સુદિત અસુદિત, પ્રાપ્ય, અપ્રાપ્ય, રક્તત્ર રચનાઓ અને દીક્ષાઓ, સંકૃત-પ્રાકૃત અને લોકભાષાઓ]
- ૧૩ " ની રચનાઓમાં અગત્ય પ્રમાણ ગ્રંથોના અને ગ્રંથકર્તાના નામનો પરિચય
- ૧૪ " ની જન્મજાતિ અને દીક્ષાભૂમિ [કન્થોલ અને પાઠ્ય]
- ૧૫ " ની નિદ્રાભૂમિ [કાશી-આગ્રા]
- ૧૬ " ની નિદ્રાભૂમિ [પાઠ્યથી કાશી વગેરે]
- ૧૭ " ની રત્નવાસ ભૂમિ [દશાવતી-ડોહાઈ]
- ૧૮ " ના સપ્તર્ષિ આવેલા તાર્કિક નિદાનો
- ૧૯ " ના કાશીના વિદ્યાભ્યાસમાં અર્થસહાયક જેક પદજી એક કાવ્ય કતા ?
- ૨૦ " અને નૃત્ય ન્યાય
- ૨૧ " અને શ્રી આનંદનંદજી
- ૨૨ " અને શ્રી હેમચંદ્રનાથજી
- ૨૩ " અને શ્રી હરિભદ્રસુરિજી
- ૨૪ " અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી
- ૨૫ " અને શ્રી મહાવાદિજી તથા અન્ય તાર્કિક
- ૨૬ " વિષેની કિંમતોઓ
- ૨૭ " નો જૈન સ્થળ ઉપરનો ઉપકાર અને તેમના કાર્યની યાદોની અસર
- ૨૮ " ની જન્મ સાર તથા તિથિ, અને દીક્ષા, ન્યાય વિચાર-ઉપાધ્યાય વગેરે પદ પ્રદાન અને સર્વજ્ઞમની તિથિ કઈ ?
- ૨૯ " નાં સ્વેચ્છા સેકેડો ગ્રંથો અપ્રાપ્ય કેમ જાનાં ?
- ૩૦ " ની આચાર્યપદની પરિપૂર્ણ ચેતના છતાં તે કેમ ન થઈ શકે તેના કારણો
- ૩૧ " નાં પોતાના જ હસ્તાક્ષરથી લખેલી પ્રતિઓ તેમજ અન્ય લેખક દ્વારા લખાએલી કૃતિઓ કયા કયા છે તે અને તેનો પરિચય
- ૩૨ " ‘સુતરજી’ જેવી મહાલેખના, તેમ જ ‘લઘુહરિજી’ નીજ હેમચંદ્ર, તત્ત્વિ પ્રમુખના તેનાં કારણો
- ૩૩ " ના હોદ્દામાં પદો તથા સમાધિસ્થાપના પ્રાચીન-અર્ચાના રચનાઓતથા કીર્તિ તથાકર્મનો પરિચય અને જીવોદ્ધારો

- ૩૪ " ની પાદુકાઓ પાન શું પ્રથમથી શું આજ હતી ?
- ૩૫ " તે સૂતિ અને સૂતિ પૂજના વિરોધીઓ, ઈતર મંત્રો-સંપ્રદાયોને પાકારતા વિરોધીઓ તરફથી સ્થળ કરવું પડેલું ખરું ?
- ૩૬ " ની પાદુકા ઉપર ૧૭૪૫ની સાલમાં અમદાવાદમાં પ્રતિજ્ઞા કર્યાનું લખ્યું છે તો તે પ્રતિજ્ઞા કોણે કરેલો ? કોણે કોણે લખ્યું હતું ? પાદુકાને કોઈ કપારે ને કેવી રીતે ધાવવામાં આવી ? અને કોઈમાં કોણી હાલતીમાં પ્રતિજ્ઞા કર્યો થયેલો ?
- ૩૭ " કાશીમાં કેટલા વર્ષો રહ્યા ? તે અને ત્યાંની પ્રવૃત્તિઓ
- ૩૮ " ની સ્વચ્છતાદષ્ટુ તિથિએ સ્વપ્રમાણી 'ન્યાયવર્તન' પ્રકારે ■ એટલે શું ?
- ૩૯ " ની મંથ-સાહિત્યકૃતિઓ અને તેઓજીના આકર્ષોના પ્રચાર માટે શું કરવું નોંધે ? તેની ચોખ્ખા
- ૪૦ " ના નામ સાથે સંકળાઓથી સંસ્થાઓનો પરિચય, તથા તેમની સુકિત કૃતિઓ કોણે કોણે છપાવી વહેરે
- ૪૧ " ની સસ્તવતી સાધના અને 'રે' પદ્યો કરેલો ઉપયોગ
- ૪૨ " ના નય-નિરૂપ-તક-પ્રમાણને સમજાવીવાદની વિસ્તૃતતાઓ
- ૪૩ " ની નબ-ન્યાયની વિદ્વાતથી જૈન સિદ્ધાન્તો ને માન્યતાઓમાં શું નવીનતા પ્રાપ્તી
- ૪૪ " ના જ્વન અને સાહિત્યક વિષયમાં આજ સુધીમાં ક્યા ક્યા વિદ્વાને ક્યાં ક્યાં વિષેયન કર્યું છે તે
- ૪૫ " નાં કર્મની અવશિષ્ટ રહેલી જાળવે (પહે-સાવનો-સત્તાઓ બનાવસીકાસ, જાનવાદ, ક્રિયાવાદ, ભક્તિવાદ, ક્રાંતિકારી વ્યક્તિત્વ, લાષાણીકી, અન્યનામ કરણ સ્વરૂપ, અન્ય સ્વના ક્રમ, અનુકરણ શું કર્યું છે તે, વગેરે)

અન્ય વિષય સૂચી

- ૧ આજના સંતપ્ત વિષયમાં શાંતિ સ્થાપવામાં જૈની અદિસ કેવી રીતે સફળ અને ઉપયોગી થાય ?
- ૨ મહારાજા શ્રી કુમારપાળની બુદ્ધિસાને પ્રસાદ કેટલા દેશો પર પડેલો અને તેથી શું લાભો થયેલા
- ૩ સ્વાસ્થ્યવાદની વ્યાખ્યા અને તેના જ્વનના બ્યવહારોમાં શો ઉપયોગ
- ૪ ભારતીય ક્ષત્રીઓમાં નબ-ન્યાયનો પ્રારંભ કયાથી થયો ? અને પ્રાચીન ન્યાય અને નબ-ન્યાય વચ્ચેનું અંતર અને વિશેષતાઓ
- ૫ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી, શ્રી હરિભદ્રસરિજી, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી, શ્રી વસોવિજયજી વચ્ચેનું સામ્ય, પ્રલોકનો પરિચય અને જૈનધર્મની તેમની સેવાઓ
- ૬ જૈનધર્મ તેની મહાનજ તેના સિદ્ધાન્તો અને તેની પ્રાચીનતા
- ૭ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીનું જ્વન અને કવન
- ૮ શ્રી સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ ને હેમચંદ્રાચાર્ય વિશેષતાઓ
- ૯ જગદ્ગુરુ શ્રી હરિસરિધરજી ને સંપ્રદાય અંગર
- ૧૦ જગદ્ ગુરુરાત્નાં જૈનધર્મ અને તેનું દિવ્ય સ્થાપત્ય
- ૧૧ જગદ્ ગુરુજનનાં મનઝો, મંત્રોજો, અવ્યારો અને તેમનું કર્મ
- ૧૨ જગદ્ ગુરુરાત્નાં જૈન ધર્મોજોની સપ્થા અને તેમના અદિસક જ્વનની અન્ય ધર્મોજો ઉપર અસર
- ૧૩ ભારતવર્ષના ઉદ્ધર્મો જૈન મુનિઓ અને ગુરુઓનો ફલો
- ૧૪ ગુરુરાત્નાં પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષામાં ક્યા ક્યા અન્યો રચ્યા છે
- ૧૫ જૈન સિદ્ધાન્તો તેના ઉપદેશો અને જૈન સંસ્કૃતિના પ્રચાર માટે શું કરવું નોંધે

નોંધ—સત્ર પ્રસંગે જેમ સંઘને મોકલાયેલી ઠઠકાનીની નકલ

અનન્તલઘ્નિધાનાય શ્રીમતે ગૌતમચળવરાય નમઃ ॥

વાચકશિરોમણિશ્રીમદ્વરોવિજયભીમણિમુદ્ગમ્યોનમઃ ॥

મહાપ્રભાવક—પુરુષાદાનીય શ્રીલોહપાર્વનાથાય નમોનમઃ ॥

ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય પૂજ્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્
યશોવિજયભીમણિવરની શ્રુતિના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ નિમિત્તે
મુ. ૩૭૦૬ } શ્રીસંઘ-આમંત્રણ પત્રિકા { ગૂજરાત

૫ ૩૩ મમઃ પરમાત્મ-નિધાનાય મહસ્ત્રિને । દર્માવતીપુરોક્ત-પાર્વનાથાય તાપિને ॥૧॥ ૫

શ્રીમદ્વરપ્રસૂત ચળવરાચિત્ દ્વારકાકવિશાલ
વિદ્યે વર્ણયુક્ત મુનિગણપદમૌર્ચિત મુદિવદિ ।

મોકામદ્વારમુત મત્તવરમ્ભલ ક્ષેત્રમ્ભવપ્રદીપ,
મત્તવા નિત્ય પ્રવચે મુતમહમ્ભલિત્ સર્વલોકેસારસુ ॥૧॥

આર્યે ગૌતમ દત્ત કોડરિ ક્ષ્મદુર્ગ વૈદ્યવિકે વર્ણમે,
શાન્ત્યે પામિનિરેષ વ સમમત્ત મીમાલકે ભૈમિનિ ।
સ્વાદ્યદે વ વર્ણમુદિરમ્ભલ વૈર્ણમિકી ત શુદ્ધ,
ન્યાયાચાર્ય 'વહો' વર્તિ મુનિમહોપાધ્યાય વાદ હમ ॥૧॥

દેવસિત્રી શ્રી પાર્થજિન પ્રભુમ્ભ મહાશુભસ્થાને જિનચેત્વોપાચર્યાદિ ધર્મસ્થાને વિશુદ્ધિતે
શ્રી _____ નગરે દેવસુભગિતકારક પુન્યપ્રભાવક પત્રપરમેષ્ઠિમહાવરચારક મહાસપ્તમ સુધ્યાવક
શ્રેષ્ઠિયમ્ શ્રીમાન્ _____ વગેરે શ્રીસંઘ સમસ્ત જગે

૩૭૦૬થી ૩૭૦૭ શ્રી વિજયવિજયસિદ્ધિ જૈન સંઘ સમસ્તના સવકુળાન પ્રભુમ્ભ સાથે જળજનેન્દ્ર
વાંચકોશ્ચ. અદિ દેવસુભગાથી આનંદ મનલ વર્ણમે છે, આપ શ્રીસંઘના કુશલ સમાચાર હૃદયે હોય.

વિ વિ સાથે સહર્ષ જન્માવાતું જે—મહાપ્રભાવક અર્ધપદાસને મિરાજમાન શ્રી લોકેશ્વ-
પાર્થનાથ, શ્રી શામલાપાર્થનાથ, શ્રી પ્રમદપ્રભાવક પાર્થનાથ શ્રી આદ્યેશ્વર પ્રભુ વગેરે અતિ
પ્રાચીન—પરમાનંદાચક દેવાધિપતે-શ્રી જિનેશ્વર ભગવતની પ્રતિમાઓથી અમૃત, બગલચુખી-શિખર-
બધી, શિશુ અને કળાના ભગ્ન નક્ષત્ર સમાન અનેક જિન મંદિરો અદિ હોવાથી અમારું ૩૭૦૬
શહેર (દર્માવતી નગર) તીર્થસ્થિતિ જેણે પવિત્ર સ્થાને મહાશુભ છે વિ. સ. ૧૭૪૩માં અદિ ૩૭૦૬માં
સ્વર્ગસ્થ થયેલા, જૈન સંઘના પરમ ભીષકરી, મહાશુભરાતના મહાન ભૌતિકધર પૂજ્ય મહોપાધ્યાયશ્રી
શ્રીમદ્ યશોવિજયભીમ મહારાજના પવિત્ર ચરણ પદ્મકાળાના સૂચક (સમાધિસ્થાન) નું વિ. સ.
૧૭૪૫ થી વિદ્યમાનપણું યતા, ૮ સ્થળે કોઈ કોઈનાર 'ન્યાયધર્મ' પ્રમદ યતો હોવાથી તેમજ
આધ્યાત્મિક વાતાવરણ માટે અનુપમ સ્થળ જનવાને આવે આ તીર્થસ્થિતિ મહાતમા ખૂબ વૃદ્ધિ
અર્થ છે. અને તેથી જ લગભગ ધણુજના આચાર્ય મહાશય પૂજ્ય મુનિવરે આ પવિત્ર સ્થિતિના
દર્શન-સ્પર્શન માટે આજ સુધીમાં પદાર્થ છે કાળક્રમે આ સમાધિસ્થાન (સૂચક) ઇશ્વર યતા-
પૂજ્યપાદ, શાસન પ્રભાવક, શુદ્ધપ્રવચક, આચાર્ય મહારાજ ૧૦૦૮ શ્રીમાન વિજય મોહનસૂરીશ્વરશ્રી
મહારાજના પદાધિકાર, પૂજ્યપ્રવર, પ્રાવસ્થસ્થિતિ આચાર્ય મહારાજ ૧૦૦૮ શ્રીમાન વિજય-
પ્રતાપસૂરીશ્વરશ્રી મહારાજ, તથા તેમના સિખરત્ન વિદ્યાર્થી તાત્વિક વ્યાખ્યાતા, પરમપૂજ્ય

આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મચરિત્ર મહારાજ અને તેઓઓના શિષ્ય સાહિત્યપ્રેમી, સૌમ્યમૂર્તિ પૂ મુનિપ્રવર બા. મહોપધ્યાય શ્રી યશોવિજયચંદ્ર મહારાજ વગેરેના સદુપદેશ દ્વારા મુખર્ષિ વગેરે સમના ઉત્તર આવકે મધુઓ તથા બહેનો તરફથી તેમજ સ્થાનિક ડોકોઈ સહ તરફથી મળેલી આર્થિક મદદ વડે મુસયરજી પાદુકા કાળમ સાંપીને એ સ્થૂળ—સચાધિગમનો છલોદ્ધાર કરવામાં આવનાં અને તે સ્થળે મકરાણાના આસ્થાનું જ અત્યંત રમણીય, ત્રણ દિપરવાળું કમામય, મુંદર, મુરુમદિર તૈયાર થયેલ છે. અને એ ગુરુમહિમા આજણા પરમ ઉપકારી સાસનના સ્વર્ણ સમાન સ્વ. પૂજ્ય ઉપાધ્યાયચંદ્ર યશોવિજયચંદ્ર મહારાજની મૂર્તિને તિરાજમાન કરવાની છે આ ગુરુ પ્રસંગે પચક્ષમાણક મહોત્સવ, શ્રી સિદ્ધયજ્ઞમવતલ મહાપૂજન, જાન્ય વરધોડો, તથા ચેત્ય રીતે સાવચિત્તે ભક્તિ કરવાની અમારી શુભ ભાવના છે.

વળી આ મંત્રણ પ્રસંગ સાથે શીશુલ પાનાચદ નાપુજાન વડવાબાની સુપુત્રી બાલકુમારિકા ભાસુદા બહેન પવિત્ર ભાગવતી દીક્ષા જણ મહલુ કરવાના છે.

—: જેનાં શુભ સુહૃતો આ પ્રમાણે છે :—

કાગણ વડિ ર સોમવાર તા. ૨-૩-૫૩ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મચરિત્રમંદિરચંદ્ર તથા પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી મણિકેસારમંદિરચંદ્ર આદિ મુનિવરોનો પ્રવેશ મહોત્સવ અને પટના અભિષેક, તેમજ પૂજા.

„ „ ૪ શુક્રવાર તા. ૪-૪-૫૩ સવારે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજાદિ મુનિવરો પૂજ્ય ઉપાધ્યાય યશોવિજયચંદ્ર મહારાજના ગુણગુણાદિ કરી તથા જપોરે શ્રી પંચકલ્યાણક પૂજા ભણાવાશે.

„ „ ૫ ગુરુવાર તા. ૫-૩-૫૩ સવારે ભાસુદાબેનની દીક્ષાનો વરધોડો તથા દીક્ષાની મંત્રણ ક્રિયા અને જપોરે પૂજા.

„ „ ૬ શુક્રવાર તા. ૬-૩-૫૩ સવારે ૮-૩૦ કલાકે સ્થાપના તા. ૫, ઉપાધ્યાય-ચંદ્રની મૂર્તિનો જાન્ય વરધોડો, વરધોડામાં પડોણાનું મુગસિદ્ધ ચીલીદરી બેન્ડ આવશે. તેમજ જપોરે છેલ્લે બેકાલાલ ખુલાસાવંદ તરફથી શ્રી સિદ્ધયજ્ઞ-ભગવતલુ મહાપૂજન.

„ „ ૭ શનિવાર તા. ૭-૩-૫૩ સવારે ૮-૩૦ સમયે પૂ ઉપાધ્યાયચંદ્રની મૂર્તિ તથા પદ્મદાડ કાગણ વગેરેના અભિષેક અને વિજયસુહૃતો પ્રતિષ્ઠા-તથા જપોરે ૨-૩૦ સમયે ‘શ્રીયશોવિજય સારસ્વતચંદ્ર’ (સાન યઠ)નું ઉદ્ઘાટન ઉપરાંત સમાધિ સ્થળે ‘૨૬૬’ દીપકોનો જાન્ય દીપોત્સવ.

„ „ ૮ સોમવાર તા. ૮-૩-૫૩ સવારે બીજા દિવસનો જાણનો કાર્વકમ—જેને નૈનેદર વિદ્યાનોના પ્રવચનો અને નિમજ્જ વાચન વગેરે.

તે દિપરાત હમેશા લબ્ધ અમરચના, રાત્રે જાવના તથા બહેનોની ધર્મગીતો સંપ્રવામાં આવશે પૂજા-ભાવના આદિ અર્થના ભારીતા સંગીતકાર શ્રીમુત સુલજીભાઈ મુનિશ્વર તથા મારુત સુન્દરાલ મુલજીભાઈ દિપરાત સુધાવક પ્રભુભક્તિપરાયણ શ્રીમુત મોહનલાલ પાનાયદ સુરતવાલા તથા પાદરા જૈન સંગીત ચંદ્રણ પણ આવનાર છે.

વિધિ-વિધાન આદિ ધર્મ ગ્રંથો ઓળખવાં બાલુભાઈ ઉત્તમચંદ સુરતવાલા તથા ડોહાઈવાળા શાહ જીવજીલાલ મુનિશ્વર આવનાર છે આ ચંદોત્સવ પ્રસંગે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં 'જીવન દર્શોની રચના' તેમ જ તેજેશીની પ્રત્વીન દસ્તાવિજિત તથા મુદિત કૃતિઓનું તથા પૂ ઉપાધ્યાયજીની રવહસ્તાક્ષરી કૃતિઓનું તથા જૈન રચાપલ અને શિલ્પકલાનું સુંદર 'સાહિત્ય પ્રકરણ' પણ ગ્રંથવર્ષમાં આવનાર છે.

વળી આ શુભ પ્રસંગે અમારી આગ્રહભરી વિનંતિઓ સ્વીકાર કરી પૂ આચાર્ય શ્રી વિજય પ્રતાપશરીધરજી મહારાજ, પૂ આચાર્ય શ્રી મણીજીભાઈશરીધરજી મહારાજ સપરિવાર, પૂ આચાર્ય શ્રી વિજય ધર્મશરિજી મહારાજ, અવધાનકાર પૂ મુનિશ્વર શ્રીમાન ચૌધરીજીજી મહારાજ, પૂ સ્તાવધાની મુનિશ્રી જ્વાનંદ વિજયજી મહારાજ, મુનિશ્રી કનકવિજયજી, મુનિશ્રી વાચસ્પતિવિજયજી, મુનિશ્રી મહાનંદવિજયજી, મુનિશ્રી સુરેશ્વર વિજયજી વગેરે ક્ષિપ્ત-અસ્થિઓના ચંદ્રણ સાથે અહિં પધારવાના છે. આપને જુલુ અમારી આગ્રહભરી વિનંતિ છે કે—આ શુભ પ્રસંગે અત્ર પધારી શાસન શૈલામાં વૃદ્ધિ કરશે અહિં આપવાથી અહીંના લબ્ધ બિનાલયો, શ્રીમુગાદિબિનપાદુકા મંદિર, પાવાપુરી-જલસંજિ, શ્રી મોહન પ્રભુદિર વગેરેનાં દર્શન સાથે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજાદિ મુનિ મહાનાં દર્શન-વંદન, બ્યાખ્યાન જલજુનો પણ લાભ પ્રાપ્ત થશે.

સુ. ડ હોર્સ
કે શ્રીમાલી વજા
શ્રી હેવચંદ ધરમચંદની પેઠી
સંવત ૨૦૦૬, ફાગણ સુ ૧૩ ગુરવાર

શ્રી વિજય હેવસુરિ જૈન સંઘનાં
સમકુમાર અણાચ વાચસ્પતીજી

તા. શ્રી * મહારાજાશ્રી આજનાર સાંઘર્મિક લાઈસા બહેનો મદિ ફાગણ વદિ ૧-૭-૮ (શુક્ર-શનિ-રવિ) શકિત હરવાની અમારી જાવના છે. આવનાર લાઈસા-બહેનોને નિસ્વરત સાથે લાવવા વિનંતિ છે. બહેનો-વિદ્યાર્થીની તથા પ્રવાસીઓ વગેરેનાં તેમજ ગ્રામી લોકોના મોખાગામ જેટલાંથી હોઈ જવા મદિ રહેવો સખતી સાથે સુખીમાં ગાન-પાંચ ચાક્રો મહે છે.

— કોષ ન કરવા વિશે —

જળ લગે સખતા ક્ષણું નહિ આપે, જળ લગે કોષે વ્યાપક હે અંતર;
તળ લગે જોગ ન સોહાવે. જળ ૧

બાહ્યક્રિયા કરે કષ્ટ કેળવે, ફિર વો મહંત કહાવે,
પદ્મપાત કળકું નહિ છાડે, ઉનકું કુપતિ બોલાવે. જળ ૨

નોંધ : સત્ર પ્રસંગે બહાર પડેલા પોસ્ટલનો નકલ.

ગ્રીહોદ્ધત્તપાર્શ્વનાથાય નમઃ

ક્ર અલો ડલોઈ ક્ર

જૈન શાસ્ત્ર દીપક, ગૂર્જર હીરક, સત્ય મલેક, નિર્ભય અને સમર્થ સમાલોચક, જૈન જગતમાં નવ્ય ન્યાયના શીખણ માંડનાર, સંસ્કૃત-પ્રાકૃત તેમ જ ગૂર્જરાદિ લોકલેખનાં પણ જામીદારાને વિપુલ સાહિત્ય ભરપૂર અનુપમ સ્વચ્છળ કરનાર, ‘બ્રહ્મહરિક’ અને ‘દ્વિતીય હોમચંદ્ર’ તુ ગૌરવશાસિ બિરુદ પ્રાપ્ત કરનાર, કાશી જેવા વિદ્યાના ધામમાં ઈતર વિદ્વાનો સમક્ષ જૈન ધર્મનો વિજય ધ્વજ ફરકાવનાર, કટોકટીના સમયે શ્રીચીરશાસનની પેદીને સુરક્ષિત રાખનાર, નિર્ભય શ્રદ્ધા અને પવિત્ર સંધ્યમના મૂર્તિમાન પૂજ્યસા, સમગ્રજાતના આજીવન ઉપાસક, આરાધ્યપાદ, મહાન વિમૂર્તિ, પ્રાતઃસ્મરણીય, ન્યાયનાથ, ન્યાયવિચારક મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની નવા આસના યુગ મંદિરમાં થનારી બોહર મૂર્તિની પ્રતિમા તથા “શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર” — યાત્રાસ્થ પ્રસંગની વિકૃત ઇતિહાસ :—

અવસ્ય ડલોઈ પધારો

સત્રના પ્રમુખ : તક્રીં મીમાંસા ન્યાયશાસ્ત્રર હાર્દનિક વિદ્વાન મીમાન્ હથરચંદ્રજી પંજાબી સાહિત્ય પ્રદર્શનું ઉદ્ધાટન : શેઠ પરસોતમદાસ મુરચંદ ધર્મધાવાળા શુભ હસ્તે થશે.

કાર્યક્રમ

ફાગણ વદિ ૭ શનિવાર, તા. ૭ માર્ચ.

૧. સવારે ૧૧-૪૫ કલાકે પ્રતિષ્ઠા.

પ્રતિષ્ઠાકાર્ય પૂર્વપાદ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપસૂરીજીજી મહારાજ તથા પૂં આચાર્ય શ્રીમદ્ માણેકસાગર સૂરીજીજી મહારાજ, પૂર્વપાદ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીજી મહારાજ તથા પૂ મહારાજશ્રી યશોવિજયજી વગેરેની અધ્યક્ષતામાં થશે.

૨. બપોરે ૧ વાગે શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્રનું ઉદ્ધાટન, અને સત્રના પ્રમુખશ્રી વગેરેનાં લાગણ.

ફાગણ વદ ૮ રવિવાર, તા. ૮ માર્ચ.

૧. સવારે ૯ કલાકે સંસ્કૃત વિદ્વાનોનાં જૈન સંસ્કૃતિને લગતાં પ્રવચનો.

૨. બપોરે ૨ કલાકે નિમ્ન ધ વાચન વગેરેનાં ભાસ્કર કાર્યક્રમ.

આ સિવાય અન્ય વિદ્યુત કાર્યક્રમ તથા ભક્તિરસનો આધ્યાત્મિક કાર્યક્રમ વગેરે પ્રસંગ ઉપર સ્થાનિક મંદિરે નરશે.

શ્રીમાળી વગા, ડલોઈ
નિધિ ફા. મુદિ ૧૩ મે. ૨૦૦૮
૧૮-૧૬-૨-૫૩

શ્રી વિજય દેવસૂરિ જૈન સંઘ

તથા શ્રી ‘યશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર’ સમિતિ

નોંધ : અધિકૃત ગ્રાહકવાર્ષિક આવેલી સુબસીડી, ઇન્ડીયા પૈકી
સુબસીડી આમંત્રણ પત્રિકાનો નમૂનો.

અનુ ધીરુભાઈ :

શ્રી યશોવિજય સારસ્વતસત્ર પદોત્સવ નિમંત્રણ પત્રિકા

સ્થાન : હમોઈ. [જોરડા બીજો, ગુજરાત]

જન્મણી તિથિ : કામળ વદિ સાતમ, માઠમ. વાર : શનિ, રવિ
જન્મણી તારીખ : માર્ચ : સાતમી, આઠમી. " " "

શ્રીમાન,

શ્રીમદ્ ગુરૂંર શ્રીમાં સત્તરી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં અવતરેલા પદ્મજનનેલા, સેત્રો મથોના સ્થિતિ, ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર, હાસ્ય, તર્ક, સિદ્ધાન્ત, આત્મ, નય, પ્રમાણ, અધ્યાત્મ, યોગ, સ્વાધ્યાય, આચાર, તત્ત્વજ્ઞાન, ઉપદેશ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપર અદ્વૈત, પ્રાકૃત અને સામાન્ય જનતા માટે ગુરુવાલી વર્ગે લોક આગ્રામ પશુ, વિપુલ સાહિત્યનો રસમાળ ધરનાર, નવ્ય ન્યાયના આગ્ર દેન વિદ્વાન, પાંડિત્ય પ્રવર, કૃત્યથી સાર, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાય-વિશારદાદિ, મિત્રોને પ્રાપ્ત કરનાર, સાનવારિયો મહોપાધ્યાય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીયશોવિજયશ્રી મહારાજના અતિમ સમાધિરથાને, ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ હર્ષવતી-કોશ નગરીમાં શીત-સેત્રવરના રમણીય કિનારે તેજોમીની 'અરુણ-પાદુકા' વિ. સ. ૧૭૪૫ની સ્થાપિત થયેલી છે.

તે સ્થાને હાલમાં આસના નવીન અમ્ય 'શૂન્ય'નુ સંસ્કરિત સ્થના કરવામાં આવેલી છે. તેની પ્રતિષ્ઠાના શુભ અવસરે વિ. સ. ૨૦૦૬ના ફેબ્રુઆરી માસની ફેબ્રુઆરી ત્રિયો સપ્તમી-અષ્ટમી, તા. ૭-૩-૫૩ અને તા. ૮-૩-૫૩ને શનિ અને રવિવારના દિવસોમાં 'શ્રી યશોવિજયશ્રી સારસ્વત સત્ર' રૂપે એક મહોત્સવની યોજના કરવામાં આવી છે.

આ સત્રનું પ્રમુખપદ સ્વીકરવા પંબજ-સાહેબના દાર્શનિક વિદ્વાન પંડીતશ્રી શ્રીમાન હરિશ્ચંદ્રશ્રીએ અનુમતિ આપી છે.

આ પ્રસંગે ભારતભરના અને ખાસ કરીને સુબસીડીના વિદ્વાનો એક સમય અને ઉપાધ્યાય-જ્ઞના પ્રેરક અને આદર્શ જીવન ઉપર પ્રકાશ ફેંકે તેવા પસંદગી સમગ્ર સાનગોશી કરે એવી સમિતિની હાર્દિક ઇચ્છા છે.

આપનો આ મહોત્સવમાં ભાગ લેવા અમારું હૃદયપૂર્વકનું નિમંત્રણ છે.

આપણા છે કે આ જ્ઞાનોત્સવ સમગ્ર હાલની આપણી આપ જગોને આજ્ઞારી કરશે.

સુ હર્ષોઈ
[રજીસ્ટર હર્ષોઈ]
જીજી વકાલા (જી)

શ્રી વિજય દેસાઈ દેન સપ તરફથી
આલચંદ લોહાસાલ
પ્રમુખ, સ્વામી સમિતિ

★ કાર્યક્રમ ★

સ્થળ : હોલ

સ્થાન : શ્રીમાળી વાળા

તિથિ : ફાગણ વદિ ૭]

[તા. ૭-૩-૫૩ શનિવાર

સમય બપોરના : ૧-૩૦ થી ૫-૩૦

૧. મંગલાર્ચન-આર્ચના
૨. શ્રી યશોવિજયજી જ્ઞાન-સાહિત્ય પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન
- ૩ સ્વાગત પ્રસુખનું ભાષણ, શ્રી બાલચંદ્ર જોશી
- ૪ સારસ્વત સંસ્થાનું ઉદ્ઘાટન અને પ્રસ્થાન
- ૫ સંદેશ વાચન
- ૬ સત્રની પ્રસુખનું ભાષણ, વિદ્વાન્મય દર્શનિક વિદ્વાન શ્રીમાન
કૃષ્ણચંદ્રજી (૧૦મી)
- નિબંધ વાચનાદિ

સમય રાતના : ૮-૩૦ થી ૧૦-૩૦

- ૧ જ્યોતીર્ણ સંગીતકારો દ્વારા ઉપાધ્યાયજીનાં પ્રસંગિક કાવ્ય ગીતો અને
ઉપાધ્યાયજી સંલિપિત આધ્યાત્મિક પદોની રસસ્ત્રાવ્ય વગેરે

તિથિ : ફાગણ વદિ ૮]

[તા. ૮-૩-૫૩ રવિવાર

સમય સવારના : ૯ થી ૧૨

- ૧ મંગલાર્ચન-આર્ચના
- ૨ સત્રનો અધ્યક્ષ રહેલો કાર્યક્રમ
- ૩ સંસ્કૃત વિદ્વાનોની સભા
- ૪ ઉપાધ્યાયજીનાં જીવન ઉપર તથા અહિંસા અને સ્વાસ્થ્ય ધર્મ અને પ્રવચનો
ને સંસ્કૃત ભાષામાં સવારની સભા

સમય બપોરના : ૨ થી ૫-૩૦

૧. નિબંધ વાચનાદિ
- ૨ ઉપાધ્યાયજીનાં સાહિત્યના પ્રકાશન અને અપાર અને વિચાર વિમર્શ
૩. દસવો અને જ્યોતીર્ણ
૪. ઉપસહાર
૫. આભાર પ્રદર્શન વગેરે

* સત્રની પ્રવચનો સમાપ્ત થયા બાદ ૫૦ કોનાચામી વિશ્વ ધર્મસંમિલનના સમય આશીર્વાદ
અને ૫૦ મુનિ શ્રી યશોવિજયજીનું ઉદ્ઘોષન.

શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સ્વ સમિતિ

— સભ્યો :—

ખાસબંદ હેઠાલાલ શાહ

કાઉન્સિલર, ડાયેક્ટ મ્યુનિસિપાલિટી

મંત્રી, શેઠ દેવચંદ ધરમચંદ પેટી, ડાયેક્ટ

મંગલલાલ ધીરમશંકર શાહી સાહિત્યવલ્લભ

પ્રભુખ, દયારામ સાહિત્યસભા, ડાયેક્ટ

ચંદુલાલ કિંમતલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, રમારક સમિતિ, ડાયેક્ટ

કાશીભાઈ નાથાલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, રમારક સમિતિ, ડાયેક્ટ

કલેશીનાથ બરડીનાથ શાહી (બી. એ. બોનર)

નિદાત મુખ્ય બખ્ષાપક, સમકીર્તિ સંસ્કૃત

મહાવિદ્યાલય, વડોદરા

પ્રો. કેશવલાલ કિંમતલાલ કામદાર જેમ. એ.

અર્ધશાલ અને કલિદાસ,

મહાવિદ્યાલય, વહીવટવિદ્યાલય

ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ જેમ. એ. વડોદરા

પંચિત લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી

સ્નાતૃક જૈન પંથિત, પ્રાચ્ય વિજ્ઞાન હિર, વડોદરા

ડો. લોન્ગીલાલ એ સ્કાટ્ટરના જેમ.એ પી એચ.ડી.

બખ્ષ, ગુજરાતી વિભાગ, શ્રી મહારાજ

સપાટજીવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા

લાલચંદ નંદલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, શ્રી મુક્તિચંદ જૈન મોહનદાન

મંદિર, વડોદરા

મંત્રી, શ્રી વડોદરા પંચસંયોગ સંસ્થા, વડોદરા

શંતિલાલ ચૈતિલાલ શાહ

જીવપ્રભુખ, શ્રી વ જૈ. સેવાસદન, ડાયેક્ટ

નાથકુમાર નાથાલાલ મહાત્મા વડોદરા બી. એ.

એલ.એલ. બી.

લગુભાઈ મલનલાલ જૈન

કાઉન્સિલર, ડાયેક્ટ મ્યુનિસિપાલિટી

અનિવાર્ય સંયોજિતે કારણે આપ પ્રત્યક્ષ ભાગ લઈ શકે તેમ ન હો

તેા આપનેા સંસ્થા 'જલ્લુ' અમને પ્રેરણુ રૂપ ખતશે

સૂચનાઓ : ૧. આપ ક્યારે જાણશે તેની બધી બખ્ષાણી મેં આપ વિનંતિ છે ૨. બને ત્યાં મુખી

સુવાર્ણ સભ્ય સભ્યે લાવવા વિનંતિ. ૩. એટલ ઉપર સ્વસેવકો દ્વારા સ્થેર.

* ડાયેક્ટ અવલોક માટે કેશવ જૈનના વડોદરા પાસેના વિશાગિની, પ્રવાસનર એટલની તથા મીયામનથી સવારથી સંજ મુખી દ્વારા મળે છે.

નોંધ—હોદ્દામાં પ્રતિષ્ઠા અને સન્માન સંસ્કૃત્ય માટે નિમાચ્છેલી સમિતિઓ અને સભ્યોનાં નામો

શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર તથા પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે કામકાંજ અંગે
નિમાચ્છેલી સમિતિનાં નામો

૧-સ્વાગત સમિતિ

- (૧) શેઠ નગીનદાસ દોલતભાઈ
- (૨) શેઠ કેકેરચંદ મગનલાલ
- (૩) વકીલ હગનલાલ ઠોડાલાલ
- (૪) શાહ ઠોડાલાલ દલસુખભાઈ
- (૫) શાહ હિંમતલાલ બાપુભાઈ
- (૬) શાહ જેઠાલાલ બાપુભાઈ
- (૭) શાહ જીવજીલાલ ગુલાબચંદ
- (૮) શાહ જીવજીલાલ ઠરેતુચંદ

૨-હિતાર સમિતિ

- (૧) શાહ સુદરસાલ ત્રિલોકલાલ
- (૨) શાહ ચંપકલાલ ખુરાસચંદ
- (૩) શાહ નગીનદાસ કેશવલાલ
- (૪) શાહ મણિલાલ ત્રિલોચનદાસ
- (૫) શાહ રમજીલાલ ગુનિલાલ

૩-રસોડા સમિતિ

- (૧) શાંતિલાલ હિંમતલાલ
- (૨) હગનલાલ દલસુખભાઈ
- (૩) જીવજીલાલ ગુલાબચંદ
- (૪) મુલજીભાઈ ગુનિલાલ
- (૫) ચીમનલાલ ગોપતલાલ
- (૬) નગીનદાસ દોલતભાઈ
- (૭) ખુરાસચંદ ભવાનીદાસ
- (૮) અંબાલાલ ત્રિલોચનદાસ

૪-મહેપ સમિતિ

- (૧) શાહ કીકુભાઈ મગનલાલ
- (૨) શાહ ત્રિલોકલાલ સ્વાઈચંદ
- (૩) શાહ ભાઈલાલ ચંડુલાલ
- (૪) શાહ જયન્તિલાલ ગુનિલાલ
- (૫) શાહ ચંપકલાલ મુલજીભાઈ
- (૬) શાહ મફતલાલ ત્રિલોકલાલ

૫-હિંમતવાળા પાણીની સમિતિ

શાહ હિંમતલાલ નગીનદાસ

૬-હાવાના પાણીની સમિતિ

શાહ બાહુભાઈ ગીરધરલાલ

૭-મદદશંક સમિતિ

- (૧) મફતલાલ કેકેરચંદ
- (૨) રમજીલાલ નગીનદાસ
- (૩) રમજીલાલ ચંડુલાલ
- (૪) રમજીલાલ પીતામ્બરદાસ

૮-પૂજા પ્રતિષ્ઠા કાર્યવાહી સમિતિ

- (૧) શાહ બાહુભાઈ ગીરધરલાલ
- (૨) શાહ અમૃતલાલ ડાહ્યાભાઈ
- (૩) શાહ હિંમતલાલ ત્રિલોચનદાસ

નાણાખાતું અને હિસાબખાતું

શાહ ડાહ્યાલાલ નાથલાલ

નોંધ-તા. ૨૧-૬-૧૯૫૧ના જૈન સ્મારકાલિકા પત્રમાં પ્રતિષ્ઠા અને સન્માનનું અંગે
પ્રથમ યજ્ઞેશ્વરી વિજયભાઈ દેવભાઈના ઉત્કૃષ્ટ અર્ચકો તથા યાદ છે. સંપાદ.

હોમોઈના આંગણે, મહાન જ્યોતિર્ધર જૈન-
શાસનના પરમપ્રભાવક

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી
મહારાજની મૂર્તિની ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા

તથા

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસન્ન મહોત્સવની હબ્બાબરી
અભૂતપૂર્વ ઉજવણી

દેશના ભુલુભુલુ સ્થળોએથી આવેલા વિદ્વાનો અને અન્ય વક્તાઓએ
આપેલી ભાવભરી અર્ચાલિખે

પૂ. ઉપાધ્યાયજીના મહાન સાહિત્યના ગુરુત્વ મારેની અપીક્ષે
સભામાંથી યજ્ઞેશ્વરી આવકાર

પ્રસાર થયેલા મહાત્મના કાવો, દેશભરમાંથી આવેલા અભિનંદનના
સંખ્યાબંધ સંદેશોએ

શ્રી યશોવિજય જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શનના હબારો લોકોએ લીધેલા ભાભ
આ નિમિત્ત હોમોઈ સંઘના વસ્તો ભૂલુ કથકોએ આવેલા મુખ્ય અંત

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ભવ્ય મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા તથા

શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર-પૂર્તિ

શાસનપતિ કમલ જગવાન મદાવીરનું નિર્વાણ થયા લગભગ આજે અઢી દહાક વરસ થયા; એમ છતાં એ મદાવીર પ્રભુનું શાસન આજ સુધી અવિચ્છિન્નપણે જો આપ્યું છે અને હવે પછી લગભગ સાઠ અઢાર દહાક વરસ સુધી અવિચ્છિન્નપણે ચાલશે તે શાસનમાં રહેલા ને યનાગ ત્યાગી વૈરાગી ને મોતાર્થ આત્માર્થ-ઉપાધ્યાયોદિ મહાપુરુષોને આભારી છે

કમલ જગવાન મદાવીરેવાન શાસનમાં સિદ્ધસેન ત્રિવરજી, શ્રી જિનભદ્રમણીજી, શ્રી હરિમદ્સરિજી, શ્રી હેમચન્દ્રસરિજી શ્રી હૃદયસરિજી આદિ અનેક મહાપુરુષ થયા છે, જેને જૈન સમાજ ઓછા-વધુ અંશે પીછાણે છે પણ સત્તમની સદીમાં થયેલા જૈન શાસનસાધુનાર ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિસારક તાકિંકરિયોમણિ વાચકજીભર મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કે જેઓને ઘણું હરિભદ્ર દ્વિતીય હેમચન્દ્ર, અને કુર્વાલી ચારદના મિત્રો પ્રાપ્ત થયા હતા; તે પુન્યલોક પુરુષના નામથી જૈન સમાજ ખૂબ જ અપરિચિત છે તેા જેતેજ સમાજ એ મહર્ષિના જીવન અને જનનથી કયાથી પરિચિત હોય ?

વિ. સ. ૨૦૦૭ના માસસર સુદ ૧૧ ના મંગલ ક્રિસે અશ્વત્થપૂર્વ ઉપવાસ તપની યાદગાર આરાધના પ્રસંગે મુંબઈ જ્ઞાતિખંડા મેકાતીશા રોડના ચંડપના હબસા ચાલુસોની હાજરી વચ્ચે આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસરિજી, આ શ્રી વિજયધર્મસરિજીની અધ્યક્ષતામાં મુનિપત્ર શ્રી યશોવિજયજીની પ્રેરણાથી મુંબઈની ૨૨ સરયાઓના આગમ નીચે જે દિવસનો એ પૂન્ય ઉપાધ્યાયજીનો શ્રુતિનુવાદ ઉત્સવ ઉજવાયો ત્યાંથી એ જૈન જગના બ્યોતિર્ધર મહાપુરુષના નામથી, કર્ણવી અને જીવનથી સમાજ પરિચિત થતા આજો ઉપરાત તેઓશ્રીની સ્વર્ણભૂમિ હોર્ધ મુઠમે વિજયાન એ મહર્ષિના ચરણપાદકવાળા સ્પૃશનો ઇચ્છાંકાર કરવા સગથી, તે મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવા સગથી અને એ મહાત્માનું સાહિત્ય પ્રકાશન કરવા સગથી અનેક મંગલમય વિચારણાઓ થઈ પૂન્ય મુનિસત્તોએ ઉપદેશ દ્વારા ખૂબ પ્રેરણાદાન આપ્યું. શ્રીમંત આજેવાઓએ શાસનના એ ઉપહારી મહાપુરુષના સ્મારક કરવા માટેનો ઉપદેશ સ્વીકાર્યો અને તેજ અવસરે લગભગ દસેક દહાકનું મુંદર ફેંક થઈ ગયું જીવતલાલ પ્રતાપસી, શેઠ જ્ઞાતિધર્મ નજીનજાઈ, શેઠ મુન્યદ વાડીલાલ, શેઠ મનલાલ શ્યામદ શેઠ ફતેહચંદ ઝવેરચંદ, શેઠ ધીરુલાલ ડેઝરથી, શા. હીપચંદ મનલાલ વિની એક સ્મારક સમિતિ નિભવામાં આવી સ્મારકસમિતિ અને ડોર્ધનો સઘ મળેના સહકારથી ઇચ્છાંકાર તે જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાના નિર્ણય પેઠી રમૂમ-સ્વૂમના ઇચ્છાંકારનો નિર્ણય અમલમાં પ્રથમ મૂકાયો. વિ. સં ૨૦૦૭ આવણ સુદ ૧૩ના શુભ દિવસે ડોર્ધર્ધ આચાર્ય શ્રી અમુનસીધરજીની અધ્યક્ષતામાં ઉદ્ઘાટનિત ગેઠ વાડીલાલ ચનશુજ એ. પી. (મુંમઈ) વાટોપરવાળા શ્રદ્ધાળુ આત્માના શુદ્ધ હૃદયે ખૂબ જ ઉત્સાહ વચ્ચે વિચારોપયુત મંગલ વિધાન થયું. શેઠાએ રૂ. ૨૫૦૦ ની સખાવત મહેર કરી અને ડોર્ધર્ધા શ્રીસચે પછી તેમના સ્મારક માટે લગભગ રૂ. ૨૦૦૦ ની દીપ તે વખતે કરી સ્થાપત-કળાગ્રેની મુનિશ્રી યશોવિજયજીની સ્તુતિ મુજબ મતેરમ ખાત મોંઝી નદલાલ સુનીલાલ ચોમપુરાએ તૈયાર કર્યો અને ભવ્ય મહારાણના આરસનું જ શુભદિર મુંદર રીતે નૈરાગ યજ્ઞ, એ શુભદિશ્તિમાં તેઓશ્રીની મૂર્તિને ગિરજાધાન કરવાનો શુભ નિર્ણય થયો. વિ. સં. ૨૦૦૮ રૂ. ૨૫ થઈ જ ને સનિવાનો શુભ દિવસ, એ મંગલકાર્ય માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો.

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રેક્ષર પ્રસંગે, ૫ ઉપાધ્યાયશ્રી શ્રીયશોવિજયશ્રી મહા-
રાજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે એક ઉત્સવ પથ રાખવામાં આવેલો, તે પ્રસંગે
નીકળેલા વરચોડાનું દર્શન

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રેક્ષર - વિ. સ. ૨૦૦૬ ના ફાળુ વર્ષ ૭-૮
તા. ૭-૮/૩/૫૩, રોજ જપોગના દોઢ વાગે હતો. માણસોની હાજરીમાં
ઉદ્ઘાટન પ્રમુખ તરીકે પધારેલા મુળસ્થોચક્રકોટના જગચીયુત પ્રસન્નકુખ
સુર્યદ ગદાચીના હસ્તે ઉદ્ઘાટન થયું તેનું દ્રશ્ય આ છબીમાં પ્રદુખ્ત
પોતાનું ઉદ્ઘાટન બાળક કરી રહ્યા છે

સત્રનું ઉદ્ઘાટન થયા બાદ શ્રીયશોધિવિજય સારસ્વતસત્રસ્વામી સમિતિ ડબોઈના સ્વામી પ્રમુખ હા બાલમદ બેઠાબાઈએ, સત્ર ઉપર પધારેલાઓને આવકાર આપતું સ્વાગત પ્રવચન કરી રહ્યા છે બાણુમા સત્રસમિતિના મત્રીઓ શ્રીનામકુમાર મકાતી તથા શ્રીજયુભાઈ બૈન બેઠેલા છે

શ્રીયશોધિવિજય સારસ્વતસત્રની પહેલા સ્ત્રિસ્ત્રની બેઠકમાં સત્રના વરાખલા પ્રમુખ, તંત્ર, ચીવાસા, ન્યાયજ્ઞાકર, દાર્શનિક વિદ્વાન શ્રીધમ્પદચરણ પગબી હનનરો માણસેની વિદ્યાળ હાલરીમાં દાર્શનિકછટ્ટામા, બેરુદાર દેલીમા વિદ્યાભવે લાક્ષણિક પ્રવચન કરી ન્હા છે.

મુનિવર શ્રી યથૌવિજયજીની મંગલકામના, અને 'શ્રીયથૌવિજય સાસ્ત્રવત સત્ર'ની ઉજવણી કરવાનો નિર્ણય

દેવમંદિર કે મુખ્યમંદિરમાં, દેવાધિપતિ કે કુરુદેવની મૂર્તિની પ્રતિમાના મુલ્ય પ્રસંગે મહોત્સવ, પૂજા, આગી, પ્રભાવનાદિ શક્તિપ્રમાણ કાર્યો તો જરૂર પડે શક્ય છે, અને તે અવસર કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ આવા શક્તિના મુલ્યમાર, ધુરધર દાર્શનિક વિદ્વાન અને તાકિદશિરોમણિ મહાપુરુષના ભક્તિ પ્રસંગે સાન-મારિત્રાસવની ઉજવણી શક્ય, તો જૈન સમાજ ઉપરાંત જૈનેશ્વર સમાજમાં એ મહાત્માના જીવનનો પ્રકાશ વધુ વિસ્તરવા પડે, એવી શુભ કામના સાહિત્યપ્રેમી મુનિવર શ્રી યથૌવિજયજી, જેઓ શ્રી જન્મે હોદ્દામાં જ છે તેમના દેવામાં જન્મી વર્ષો થયા પૂ. ઉપાધ્યાયજીને જન્મતા ચોકસા રજૂ કરી, તેમની મહત્તા અને વિદ્વાનો જગત મોળખજી થાય અને તેમની જગત સાહિત્ય કૃતિઓનો કાલ પ્રભુ ઉદાત્તી રહે એ માટે કંઈક કરવાના સેવકો જીવજીવીન સ્વપ્નને મૂર્તિ આપવાની તક જીવી થઈ. તેઓશ્રીના વડીલ મુરુદેવે આ. શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરિજી મ. તથા આ. શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરિજીએ તે માટે શુભ આશીર્વાદ પાઠવ્યા અને અન્ય જૈન, જૈનેશ્વર વિદ્વાન મહાસથો તથા મુરુદેવોએ પણ એ મુંદર બાવનાને ધૂળ જ વધાવી લીધી અન્ય જૈન અમણોએ પણ હાર્દિક ટોઠા આપે પરિણામે 'શ્રી યથૌવિજય સાસ્ત્રવત સત્ર' પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ સાથે જ ઉજવવાનો નિર્ણય લેવાયો સાથે સાથે સમય થોડો અને જનસંખ્યા સાધનોના અભાવે, એક નાનકડા સમેતન દ્વારા પૂ. ઉપાધ્યાયજીની મહાનતા અને તેમના અસુરેશ્વર મુલ્યમાર કરવા અને તે દ્વારા જાહેર જનતામાં આકર્ષણને ઉભા કરવા એટલી ટૂંકી મર્યાદા સત્ર ઉત્સવની નહીં કરી અને તરત જ અવિધિ-સરની એક મીટીંગ વડોદરા શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહન જાનમંદિ ના પુસ્તકાલયના કોઠામાં પૂ. મુનિશ્રી યથૌવિજયજીની અમ્મજીનામાં જોણવામાં આવી, જે પ્રમણે જૈન જૈનેશ્વર વિદ્વાનોએ હાજરી આપી અને ટેકનીક ચર્ચા વિચારણાને અંતિ અગ્રાજી પાટણમાં શ્રી દેવસાસ્ત્રવત સત્ર ઉજવવાએ જી. ઉપાધ્યાયજી ૫થુ શ્રી હોત્તમદ્રાચાર્યજી જેવા મહાન હતા એવા આ ૫થુ હતા એવા સમાન ખ્યાલને ઉભો કરવા પ્રસ્તુત ઉજવણીને 'શ્રીયથૌવિજય સાસ્ત્રવત સત્ર' જેવું નામકરણ કરવામાં આવ્યું, અને તે જ વખતે ચર્ચા-વિચારણા ખાદ હોમર્ષ, વડોદરાના જૈન જૈનેશ્વર વિદ્વાનો તથા કર્મકરેની એક સમિતિ નીમર્ષ

સત્ર સમિતિના સભ્યોની નામવલિ

શાહ બાલચંદ્ર બેઠાલાલ (કાકિ-સોશર બેઠાઈ મુનિસીપાલીટી મનો, શેઠ દેવચંદ ધરમજીની પેઠી, બેઠાઈ) મનમશાલ ગીરજાલ કર લાભી સાહિત્ય જુલુ (પ્રમુખ, દવારાય સાહિત્ય સભા-બેઠાઈ) સા. ચંદુલાલ હોમતલાલ (કમ્પોઝિટરી, સમારક સમિતિ બેઠાઈ) સા. હાલાભાઈ નામાભાઈ (કમ્પોઝિટરી, સમારક સમિતિ-બેઠાઈ) હોમતીનાથ નટીનાથ શાસ્ત્રી (બી. એ. બોનર્સ) નિવૃત્ત મુખ્ય અધ્યાપક, રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય-વડોદરા) પ્રે. કેશવલાલ હોમતલાલ કામરતર જેમ એ (અર્થશાસ્ત્ર અને અને કૃતિદાસ મહાવિદ્યાલય-વડોદરા) ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ (જેમ એ વડોદરા) (૧) પંડીત ભાલચંદ્ર ભગવાનદાસ માધી (જૂનપૂર્વ જૈન પંડિત પ્રમુખ વિજયમંદિર વડોદરા) (૨) ડૉ. ભોગીલાલ જે. સરિસરા જેમ એ, પી. એચ. ડી. (અધ્યાપક, મુલતાલી વિજ્ઞાન, શ્રી મહાનંદ સમાજશાસ્ત્ર વિશ્વવિદ્યાલય વડોદરા) હાલચંદ નંદલાલ શાહ (કમ્પોઝિટરી, શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહન જાનમંદિ-વડોદરા તથા મનો-બી વડોદરા પાંજરાપોળ સરથા) રશ્મિતલાલ મોતિલાલ શાહ (ઉપમુખ શ્રી ૬. જૈ. સેવાસન-બેઠાઈ) (૩) નામકુશર નામાલાલ મહાંતિ બી. એ. એચ. એચ. બી. (૪) જયુભાઈ મનલાલ જૈન (કાકિ-બી.ડ, બેઠાઈ મુનિસીપાલીટી)

વિનિર્ણયે અનેક રજૂણે પાડવેલાં પરિપત્રો

અને સમિતિના એક, બે, ત્રણ ચાર અકાળા મનોજોની સહીથી એક પદિત્વ નંબર કરવામાં

આવ્યું અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીના જીવન અને 'કવન' પત્રે તથા જૈન દર્શન અને તેની સંસ્કૃતિના ઊભા જિન વિષયો અને નિબંધો તૈયાર કરીને મોકલવાની વિનંતિ કરવામાં આવી અને તે પત્રો ભારત અને ભારત બહાર, સેક્રેટો વિકતોનો મોકલવામાં આવ્યા અને તેનો ચોક્કસથી હાદિ'ક આવકાર મળ્યો. અને અભિનંદનના અનેક પત્રોનો પ્રવાહ શરૂ થયો.

સત્રના ને ઉદ્ધવાટનના પ્રસુખ માટેની વરણી

તક-ન્યાય મીમાંસા-સનાતન-સત્રના પ્રસુખ માટે દાર્શનિક પં. પંચમી શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજીનો અને સત્રના ઉદ્ધવાટન માટે સદ્ગત શ્રેણીત સુરચંદ્રભાઈ બ્રહ્મચારી જનના વિ. ગેરિસ્ટર શ્રીમાન પ્રસન્નમુખભાઈ બ્રહ્મચારી (સ્થાનક કોઠા કોટ' જજ મુંબઈ)નો નિર્ણય થયો.

પ્રદર્શન ઉદ્ધવાટન માટે શેઠ શ્રીપરસોતમદાસની વરણી

આ પ્રસંગે પૂ. ઉપાધ્યાયજી વિરચિત વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત મુદિત-અમુદિત સાહિત્ય, તેમ જ દિશ્પ અને સ્થાપત્ય ઉપરાંત ચિત્રકળાનું નાનું પ્રદર્શન કરવાનો નિર્ણય થયો, અને સાહિત્ય પ્રદર્શનના ઉદ્ધવાટન માટે શ્રીમદ્ધાનિવાસી બધીતા શાહસોદાનર શેઠ પુસ્તોતમદાસ સુરચંદ્ર નક્કી કરવામાં આવ્યું એક ખાલુથી પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની અને બીજી ખાલુથી સત્રની ઉજવણીની તૈયારીઓ તબયાર ધરધોધાર શરૂ થઈ' અને પ્રસંગોની આમ તથા પ્રતિષ્ઠાઓ અને પોરટો કબજોની સંખ્યામાં ભારતના નાનામોટા શહેરો ઉપરાંત પરદેશના પણ વિકતોને મોકલવામાં આવ્યા.

બાણીતા જૈનાચાર્યોનાં આગમનો ને સુસ્વાગત

પૂન્ય દાસનપ્રધાવક સ્થાપત મીમ્સા વિજયભોજનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મવંશર આચાર્યશ્રી વિજય-પ્રતાપસુરિજી મહારાજ, પૂન્ય આ શ્રી વિજયવર્મસુરિજી મહારાજ સત્રના પ્રેરક પૂન્ય મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ, શતાવધાની મુનિશ્રી જ્ઞાનદાસવિજયજી મહારાજ વિગેરે વિશાળ મુનિચંદ્રા ઉપરાંત પૂન્ય આગમો-દારક આચાર્યકેશી સમ્પ્રદાનસૂરીશ્વરજીના પદ્મવંશર પૂન્ય શ્રી મણેકેસારસુરિજીનો વિશાળ સમુદાય ડોહોઈના આંશિકે પધારત તેઓઓનું સનદાર સ્વાગત કરવામાં આવ્યું દરેક સુધી બહેર રસાઓ શરૂ-માર્થો હતા. આખ્યાન આદ્યમાનંદ ચોડમાં ખડા કરેલા બાબ મડપમાં થયું આચાર્યદેવોએ ડોહોઈના સઘને મહાન પ્રસન્નને ખૂબ ઉલ્લાસ અને ઉત્સાહથી ઉજવવાનો ઉપદેશ આપ્યો વળી સાગરમંડપમાં મુકાપાઈ શાનમંદિરના ઉદ્ધવાટનનો પ્રસંગ હોવાથી પૂન્ય આ શ્રી શ્રેમસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય રતન પૂ. આ. શ્રી જગદ્ગુરુજી પણ સુસ્વાગત સઘે ડોહોઈના આંશિકે પધાર્યા. ૩ સાંધીજી શ્રીકેશ્વરજીઓના શિષ્યા સાંધીજી શ્રી મુમંગલાશ્રીજી આદિ ધણા ૧૩ તથા કપડવંજવાળા સાંધીજી શ્રી સુપંશાન્તાશ્રીજી ઠાણા ૧૦ વગેરે વિશાળ સાંધી સમુદાય પણ પધારત સંનના દર્શમાં જઈ થઈ, ૧૦ ઉપરાંત સાંધુ-સાંધીઓનો સમુદાય આ પ્રસંગે ડોહોઈને આમલે એકત્ર થયો એ પણ ડોહોઈનું એક અહોમાત્ય હતું અને પૂ. ઉપા-ધ્યાયજીના સમાધિ જૂમંજો અમલો માટે ખાસ ધીરજીના હોવાથી, તે ઉચિત જ હતું.

બાબ શરુઆત

ડોહોઈમાં જૈનોના લગભગ ૩૦૦ ઘર છે અને તે બંધાય એક જ લઘાણ હોવાથી તેનું નામ શ્રીમાલીવાઓ છે. તે આપો વ શ્રીમાલીવાઓ અને તેની આલુગાલુના સત્તજો પચાપનાકાઓ અને ઉપદેશક બોડો, આકર્ષક બાબ કર્મોના વગેરેથી ખૂબ રુચિપાત્રમાં આવ્યા, ખેતનાપર ચકલાથી લઈ નદિદી બાગોળની બહાર ઠેક પૂ. ઉપાધ્યાયજીના રુચિ સુધીના સરો અને રુચિવાળો બગીચો, ખેતે ખાનુએ પતાકાઓનાં તોરણથી સોશીતો નનાવણો.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનાં જીવન દર્શણ

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનાં જીવન દર્શણ જલ્પ આ પ્રસંગે લેખનના ભણીતા કલાકર ગોવિંદભાઈ પાસે તાત્કાલિક ભવ્યરૂપે તૈયાર કરવામાં આવ્યા એક દર્શણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી, તેમના ગુરુજી નયવિનયજી મહારાજ સાથે અમદાવાદના ઉપાધ્યાયજી બેઠા છે. તેક ધનજી સુરા, પૂ. યશોવિનયજીને ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે કાળી મોકલવાની ગુરુદેવને વિનંતિ કરે છે અને તે કાળમાં જણાવવાર બાકાત પડિતોને જે કાંઈ આપતું પડે તેનો કુંવ ખર્ચ કરવાની ઉદાર ભાવના બતા કરે છે તે પ્રસંગ બતાવવામાં આવ્યો હતો.

બીજું દર્શણ

બીજા દર્શણ કાશી-ગંગા કિનારે પૂ. યશોવિનયજી, ગુરુદેવી સરસ્વતીનું જ્ઞાન કરે છે. અને ગુરુદેવી-સરસ્વતી પ્રસન્ન થઈને વરદાન આપે છે તે બાવ રજૂ કરાયો હતો.

ત્રીજું દર્શણ

ત્રીજા દર્શણ કાશીમાં, સેંકડો વિદ્વાન-પડિતાની સભામાં, વાદવિવાદ પ્રસંગે વિનય પ્રાપ્ત કરનાર શ્રીમદ્ યશોવિનયજીને સમાના મુખ્ય પડિતરાજ “ન્યાયવિશારદ”નું યૌરવવત્તુ મિત્ર આપતાં નજરે દેખાય છે. અને તે દર્શણ બેસુ જ પૂ. ઉપાધ્યાયજીને ‘ન્યાયાચાર્ય’ને બે કારણથી મળ્યું, તે બતાવતાં સૌ પ્રધાનો ન્યાયી બનાવી, પૂ. ઉપાધ્યાયજી અન્યથાના કરવામાં તક્તીન જન્મા છે તે બતાવ્યું હતું આ દર્શણ વડોદરાથી લાવવામાં આવેલ કલાત્મક કમાનો ને મહત્ત્વ વચ્ચે ગોઠવવામાં આવ્યો હતો.

અંગણઅભિષેક વિધિ

ફાગણ વદિ ૨ ના રોજ શ્રી શામલા પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરે શ્રીપુત્ર બાલકૃષ્ણ એકાલાલ તરફથી શ્રી ગિરનારજી મહાતીર્થના સુદ ૫૯ આસરમાં તૈયાર થયેલો, તેના અભિષેકની કિંવા શ્રીપુત્ર જીવજીભાઈએ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી આદિ ઝુનિરાજેની હાજરીમાં કરાવી અને પૂજ્ય આચાર્ય વચેરે ધર્મકાર્યો થયાં.

ગુરુશ્રુતિ વચેરેના પવિત્ર અભિષેક

ફાગણ વદિ ૪ ના રોજ સવારે ચતુર્વિધ સત્ સાથે પાઠકાએ વાજતે વાજતે જવાતું થતાં ત્યાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાય યશોવિનયજીના ગુરુગુરુવાદ આચાર્ય શ્રીપ્રતપસરિજી તથા ધર્મસરિજી આદિએ કાંઈ, બપોરે શ્રી શામનાજી દેરાસરે ધરજેન્દ્ર તથા પદ્માવતીદેવીની અભિષેક વચેરે કિંવાએ કરવામાં આવી. ફા. ૫ ના રોજ સવારે સકલ સત્ સાથે પાઠકાએ જવાતું થતાં ત્યાં પૂ. શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની નવી મૂર્તિ તથા જ્યન્મદહ-કબજ અને દરેક ચરણપાદકાના અભિષેક કરાવવામાં આવ્યા અભિષેકની વિધિમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજીની મૂર્તિ બરાવનાર કસત શ્રી જયુભાઈ મગનલાલ ઝોઝવાલા, ઉપસંત કે. શ્રી હીલા-ભાઈ વચેરે ઉદાર આત્માએએ સારો લાભ લીધો હતો. અભિષેકવિધિ પૂર્ણ થતા બાદ શામલાજીના દેરાસરે ધરજેન્દ્ર પદ્માવતીની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવી હતી અને બપોરે પોતાની સુપુત્રી માલકુમારિકા બાલકૃષ્ણદેવની દીક્ષા નિમિત્તે પાનાચંદ પાપુભાઈ વઝાવાલા તરફથી ધણી હાંધી પૂજ્ય-અંગી-પ્રભાવના-ભાવના વચેરે ધર્મ કાર્યો થયા હતા દરેક પ્રસંગે ઝોઝવાલા જોન જન્મતા જ્યોરે વાજ લેતી હતી.

જ્યન્મભાસર્યો ભવ્ય વસ્ત્રોડો

ફાગણ વદિ ૬ સવારે સ્વ ઈન્દ્રજ્યોત્સ્વ યોદ સ્વપ્નની સજ્જતારેજ સુદર ગાઠી, ટકોરખાતું, પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીની જમી પધરાવેલ વિક્ટોરિયા, વસીલાન દેનાર દીક્ષાથી અસુસ્થદેવની ચાટી, બીજા પક્ષ અનેક સભિયા, સોનાચંદોનો ભવ્યસ્થ અને વડોદરાતું સુપ્રસિદ્ધ ચીલીટરી જેન્ડ વચેરે સામગ્રીથી દમદમ-ભર્યો વસ્ત્રોડો નવવાએ શ્રીજાજીવાચાર્યથી ચહીને કવર, વડોદરાજીએજા ચર્ચને ૧૨ વાગતા ઉતર્યો હતો.

શહેરના દરેક રસ્તાઓ તેમજ આલુમાલુના મુકામે હમરો પ્રેક્ષકથી ઉભાઈ ચલા હતા. વરધોઝામાં પૂ આચાર્ય શ્રી પ્રતાપસાર મહારાજ, પૂ. માણેકસારિ મહારાજ, પૂ. શ્રીજીજીસરિય, પૂ. શ્રીધર્મસરિય અને પૂ. મુનિ શ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજી વગેરે વિશાલ મુનિમંડપ શહેર તથા મહારાજના આવેલા સાજનોના અગ્રાગમી સોબી રહ્યું હતું. તે બે પ્રમાણે પ્રભુના તથા પાછળ વિશાલ સાધ્વી મંડલની આગેવાની નીચે ચાલતુ નારીવદ ધર્મઓતોથી શહેરના રસ્તાઓને ગળવી રહ્યું હતું.

શ્રી સિદ્ધચંદ્રજીનું કાવ્ય પૂજન

બપોરે યજ્ઞોવાદિતાના પાદુકાચાને સાદ બેઠાવાલ ખુલાલ તરફથી સિદ્ધચંદ્ર ભગવતનું મહાપૂજન મળવામાં આવ્યું હતું તે અંગે વિવિધ પ્રકારના અનાજ અને રત્નગેરંથી ચોખાથી સોના-ચાંદીના વરખ ડાપેલુ નવપદ્ધતુ મુંદર મંડળ શ્રી હૃદીરાભાઈ જીવજીવાલ તથા શ્રી સુ'દરભાઈ વગેરે ભાઈઓએ બનાવ્યું હતું બપોરના સુસ્તવાળા શ્રી પાણીભાઈએ વિશિષ્ટ વિધિવિધાન સાથે પૂજન શરૂ કરાવેલું. જે અવસરે પૂજન આચાર્યશ્રી મુનિવરો, સાધ્વીજી મહારાજો તેમજ વિશાલ સંનયનજીઓની હાજરી ઉપરાંત મુરતના મોહનલાલ પાનાચંદ બગરીવાલા, રમણિયંકા શ્રી મૂલજીભાઈ તથા શ્રી સુ'દરભાઈ વગેરે સંગીત કરી પૂજન કાણાવતા હોવાથી પૂજન આનંદ આવ્યો હતો. અને છેવટે લાડુની પ્રમાવના થઈ હતી નામોલવાલા શા. છેલ્લાલાલ તથા શા. મોનિલાલ તરફથી તે દિવસે સ્વામિવલ્લભ કરવામાં આવ્યું હતું.

પ્રમુખોનું આગમન અને સત્કાર

જે મગળ કાર્યો માટે મહિનાઓ થયા તેમનીચે ચાલતી હતી, અને જે મહોત્સવનો પૂજન ધામકુશ ને ઉત્સાહથી આરંભ થયો હતો તે મગલ કાર્યનો સુવર્ણ દિવસ ફા. ૧. ૭ સનિવારનો હતો. આજે જૈન સપ્તમી દરેકનાં દેવા હર્ષથી ઉતારતા હતા બધીજા સૈંદ પુરોચન મુસ્લિમ ધર્મધ્રાવાલા, પ. શ્રીમાન ઈશ્વરચંદ્ર ફા. ૧૬ જી સુકવારની સાથે તથા સાતમની સવારે ગણેશી જૈન આગેવાન શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસારી તથા શેઠ વાડીલાલ ચન્નજી તથા નદામી સાહેબ પ્રસન્નમુખભાઈ આવી પહોંચતા ગોર્ધ રેશને દારતોરથી સ્વકારવિધિ થયા પાદ શ્રીમાળીવાગમાં આવતા જૈન બેડે સલામી આપી હતી.

આ પ્રસંગે મુનિશ્રી શેઠ કેશવલાલ કીશાચંદ, પ્રાણજીવનલાલ ચર્ધી, મોહનલાલ દીપચંદ ચોક્સી, વલ્લભલાલ ગડુભાઈ, શેઠ હૃદીરાભાઈ નગીનલાલ મુસ્તવાલા, શેઠ સાંકળચંદ ધડીઆળી મુસ્તવાલા, વિ. અગ્રગણ મહાનુભાવો ને કાર્યકરો સાતમની સવારે પધારતાં કાર્યકરોએ તેમનું પદ્મ સ્વાગત કર્યું હતું અને સવના હર્ષમાં થઈ થઈ. આજે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની મુનિને નવીન તૈયાર થયેલા મુરમદિમાં નિરાજમાન કરવાનો (પ્રતિમનો) મગલ દિવસ હતો. સમય થતા પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસરિય, પૂ. આ. માણેકસાગરસરિય, પૂ. આ. વિજયધર્મસરિય, પૂ. આ. વિજયજીસુસરિય, પૂ. મુનિશ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજી, કાનાવમાની મુનિશ્રી જ્ઞાનદાસજી આદિ મુનિવરો સાથે વાગતેચાગતે જળનાદો મળવતા સો ડોઈએ રથો પહોંચ્યા. આજો ૫ મઝીઓ અને વિશાલ મંડપ હમરો માણેકોથી ચીકાર ભરાઈ ગયો પૂ. આચાર્યશ્રી તથા પૂ. મુનિશ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજીએ ઉપાધ્યાયજીનું જૈન સાસનમાં સુ સ્થાન હતું તે ઉપર મુંદર રૂબેરૂમા ખ્યાલ આપ્યા બાદ, મગલ મુરમુનિને નિરાજમાન કરવાની ઉત્તમભણી કરે થઈ. છેવટે મનર્મમાં જન હરમદિરતુ ચિત્તોરેષુ કરનાર પુનવાન શેઠ વાડીલાલ ચન્નજીએ ફા. ૧૧૧૭ના ચડાવામાં આદેશ લીધો. ખીજ પાદુઓ તથા પંચદડ, દગલ વગેરેના આંગે પદ્મ અપાવા અને મુમલને ચટલાદો અને ઉપાધ્યાયજીની જળનાદોની પ્રવેશ યોજાયો વચ્ચે શ્રીમદ્વી બપ્ત અને મગલ મુનિની પૂજન કેસરથી પ્રવેશ કરવામાં આવી. પૂ. આચાર્ય મહાનુભાવે તથા મુનિશ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજી વગેરે મુનિઓએ પદ્મોપ દોઈ અને પ્રગળના લઈ રહ્યાં હોઈ વાગતેચાગતે સાથેસાથના દેગર સામે પાં. પંડાવિયજી જૈન હનનદિરતુ ચોડસનેલા મુંદર-સાદિય-પદ્મનંદન ઉત્તરાદન સમાર મમાં આવી

પહેલેથી. આનંદનંદ એકનો સલામડપ મુનઈવાલા એક જીવવાત પ્રતાપસી, એક વાડીલાલ ચમણુજ, એક પરસોતમદાસ સુસ્વદ, પ્રસન્નપુજ્યાર્થ જદામી, સુતના એક હીરાભાઈ નમીનદાસ, શા. સાંકળચદ ધીઆળી તથા મોહનલાલ એકસી તથા અમલવાદ, વડોદરા, વાક્ર્ય, શીતેર, પાદરા, આશુભાણના ગામોથી આવેલા એકેયે આમંત્રિતો તથા સ્થાનિક આજેવાનોથી ત્રીકર ભરાઈ ગયો હતો. કોમોદની ખાળાઓનું મંગલદાયરણ થયા બાદ શ્રી ઉચ્ચકર્તા પ્રેમાનંદ શાહ કે જેણે મુનવાતના સિદ્ધપ-સ્થાપત્યના ત્રીણ અભ્યાસી છે અને જેઓના આ પ્રદર્શન ગોઠવવામાં મુખ્ય ફાળો હતો, તેઓએ શિષ્ય-સ્થાપત્યની પ્રતીનતા અને જૈન સભાને સ્થાપત્ય પાછળ બદલક થન જરવીને પ્રભુશક્તિ માટે ભીમાં કરેલાં બેનચૂન કલાત્મક ચર્કારોની પ્રશંસા કર્યા બાદ, ચાનસંસ્થિના કાર્યકર શા. મનમલાલ ભોટાલાએ ધાર્મિકાનિવાસી એક પુરોતમદાસ સુસ્વદનામને પ્રદર્શન ઉદ્ઘાટનની વિનંતિ કર્યા બાદ, એકથીએ પોતાનું સુદર વક્તાવ્ય રજૂ કર્યું અને પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન કરી પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના સ્વસ્થતાકાંક્ષેની કૃતિઓનું સોનામહોરોથી પૂજન કર્યું. એક વાડીલાલ ચમણુજે જલ્લુ સોનામહોરોથી પૂજન કર્યું. એક જીવાભાઈ, મેરખીવાલા, સંપતી મોહનભાઈ વગેરેએ જલ્લુ પૂજન કરી ચાનશક્તિનો લાભ લીધો.

મંગલ દીક્ષાવિધિ

બીજી બાજુ ૧૧૧૧ વામતી કે જસુજીદેવની દીક્ષાનો વિધિ પૂ. આ ચીમ્લ વિજયપ્રતાપસરિજી મહારાજે કરાવ્યો તે સાંખી યશોભક્ષાથીજ તરીકે ભઠ્ઠેર કરી, સાંખી પ્રિયદર્શનાથીજના દિપ્તિ તરીકે મઠેર કર્યા અને એકેયે આશુસોએ વાસણેય વિધિ કર્યો.

આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા અને દીક્ષાનો મંગલ વિધિ એકે વામતી સમાપ્ત થયો હતો.

જેની યજ્ઞા દિવસથી રાહ ભેગાંતી હતી, સત્ત જેડલે શુ. જેની ઉજવણી થય થતી હતી. એનું શ્રેષ્ઠ જનતામાં કલ્પનાના અનેક તરંગે ભીલા કર્યું હતું, તે ઉજવણી સાતમ શનિવારે બપોરના ૧૧ વાગે રાખી હતી.

સવારના બાદ વામતી વડોદરાની ચાડીમાં અનેક વિદ્વાનો, પ્રોફેસરોનું જૂથ તથા સમિતિના મંત્રીઓ, સભ્યો, જૈન-જૈનેતરો, વડોદરા મુનિવર્ધિનીના સલાવાખાઓના હુકમથી ખાસ સન્મતી ઉજવણીમાં કામ લેવા આવેલા પ્રેફેસરો શ્રી દીનુભાઈ શાહ તથા શ્રી જ્યોત કંકર તથા વલ્લભવિધાનગરથી પ્રો. શ્રી કામદાસ તથા પ્રો. શ્રી કોમીલાલ સરિસ્થ વગેરે આવી પહેલેથી હતા. અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીની યાદુકા તે વાતનું સુસ્વ વિસ્તૃત નિરીક્ષણ તે પાદુકાવદન કરી સ્થળાવલોકન જલ્લુ કર્યું.

સન્મતી લાવ્ય પ્રારંભ અને શરૂઆત

સન્મતી પ્રારંભ દોઢ વાગે થવાર હતો. જૈન પાઠશાળા સામેની શેરીનો સ્તેનો આ મહાપદા જવાનો હતો તેથી બરાબર નાકે જ બળ્ય કયાન નાંખવામાં આવી હતી તેના ઉપર પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનો ઓઝલ પેઇન્ટ ફોટો મુકવામાં આવ્યો હતો અને તેને સુદર હારથી સુશોભિત કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર બાદ પ્રસન્ન, વિદ્વાનો અને આમંત્રિતોને સત્કરતા બોર્ડો, ખજાનવાલકાઓની વાર્ષિકો, કયાનોથી મડપ સુધીનો માર્ગ સુદર રીતે સજ્જવારવામાં આવ્યો હતો. મહાપદા નજીકના લાગમથા સન્મતી ગ્રેરક ને થોલક મુનિશ્રી યશોવિજયજીને અવિનમન આપતું બોડતમાં શ્રી વરોચિજયજી સારસ્વત સન્મતી વિશાળ બોર્ડો જનતાનું ખાન પેંચતા હતા. મહાપદા નજીકમાં મહોપાધ્યાય શીરદ યશોવિજય ચાનવાનિચોલપતુ બોડ' શીરદ હતું.

પાંચ હજારની જનતાની હાજરી

શ્રીમદ યશોવિજયજીના મુરખ પનોતા માલતુ નામ 'સોલાચર' હેતુથી તે નામનો સ્વામને બેગો કરવામાં આવ્યો હતો અને શ્રીમદના પિતાના નામ ઉપરથી સન્મતી મહાપદે 'નક્ષત્રમ્' મડપ એવું

ઉપનામ આપવામાં આવ્યું હતું સત્તી ઉત્તરણી માટે તમાકુવાડાના વિજય પટ્ટાચારીમાં પંચ હમરની માનવ મેદની બેસી શકે તેવા કામ્ય મંડપ ખડા કરવામાં આવ્યો અને તેને, રેશમી અને મુતરહિતી જ્વન-પતાકાઓ તથા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના અર્ચ સાથે સજ્જત, પ્રકૃત અને ગુજરાતી ભાષાના બોધક સ્ત્રીકો, વાકબો તથા સ્વામત બોર્ડો વગેરેના મુગોબનોથી રજુકારવામાં આવ્યો હતો. મંડપમાં બેઠકો માટે લુદ્ધ લુદ્ધ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા હતા. સર્વોચ્ચ સ્થાને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીની હાથે સાર્થકની કમ્ય ચીતરેલી તેથી પ્રતિષ્ઠિત ગોઠવવામાં આવી હતી અને તેને સુંદર કુચલિથી શોભાવવામાં આવી હતી. હમરો પ્રેક્ષકોનું એ પ્લાન ખેંચતી હતી. તેની આજુબાજુ કમાન ઉપર ઉપાધ્યાયજીના નામનું ગોડું ગોઠવ્યું હતું. તે કમીની ઇગલાયમાં સત્તી ઉત્તરણી નીકળવા પધરેલા સાણ મહારાજાઓની બેઠક, ખાલુમાં સત્તી પ્રમુખની અને તેની નાજુમાં આમંત્રિત મુકસેલ, વિદ્વાનો અને પરિવેશની બેઠક સખવામાં આવી હતી. મંડપની વચ્ચે વક્તાઓને બોલવા માટે 'માઈકવાળું સ્ટેન્ડ' ખડું કરવામાં આવ્યું હતું. સમય થતા જનતાનાં કોળાં મંડપના દાર તરફ ધસી રહ્યાં હતાં. સત્તી ઉત્તરણીના પ્રારંભ થતાં વિશાળ મંડપ સંપૂર્ણ ભરાઈ ગયો. પ્રારંભિક કુદરત સંગીત માત્ર સુદરભાવ તથા ગાળાઓનું મંદરાયરજુ થયું અને સ્મૃતિોના મધુર સ્વરો રેલાયા. ત્યાર બાદ સ્વામત પ્રમુખ શ્રી બાલચંદ ગેહલાલ સાહેબે જેઓ અતિ પરિશ્રમથી જનરમત હોવા છતાં તેમણે સમારંભ રમ્યે આવીને પોતાનું ભાષણ કર્યું હતું.

શ્રી બદામીજીના હાથે સત્તી ઉદ્ઘાટન અને પ્રેક્ષક પ્રવચન

સ્વામત પ્રમુખે પોતાનું ભાષણ પૂરું કરતા મુંઝઈની સ્પોલકોન કોઈની બજા શ્રી પ્રમુખપ્રમુખ સુરચંદ બદામીને સત્તી ઉદ્ઘાટન કરવાની વિનંતી કરતાં શ્રી બદામીએ તેવો સ્વીકાર કરીને, પ્રાસંગિક પ્રવચન કરતાં મણેશી તક માટે સાર્થક આભાર માની સુંદર વક્તવ્ય મૂકી કરતાં, ઉપાધ્યાયજીની અઘૌકિત રાતોપાસનાથી તેમને, એક મહાન તપસ્વી તરીકે સંગોધીને જૈન સમાજને કેવળ ગાલ તપવા ચીકે ન ચાહી, જરા આત્રણ વધી સ્વાધ્યાય રૂપ તપસ્યની ખામીને ફાવી દેવાનું ઉત્તેજન કર્યું હતું. શ્રીમદને એક મહાન તપસ્વી તરીકે તેમજ એક સાચા કિંચાલગુ અને શુદ્ધપાર પ્રસપક તરીકે જોળખાવી એમની વિશાળ હૃદિને તથા એક મહાન વિશ્વજ્ઞને હૃદિનિ સાર્થકવિ અર્ચી હતી (શ્રી બદામીનું ભાષણ આગળ આપ્યું છે.)

પ્રભુપ્રભુથી મળેલા જૈનાચાર્યો, ગ્રંથો, વડાપ્રધાન, સમજદારીઓ, અધિકારીઓ, પ્રોફેસરો, વિદ્વાનો, શિક્ષિતો અને ભાવિકોના સંદેશાઓ.

ત્યાર બાદ જાતના નામાકિત સમજદારીઓ, અધિકારીઓ, મુનિવર્તિનીઓના પ્રિન્સિપાલો, પ્રોફેસરો, વાઇસ-ચેન્સલરો, કોલેજના પ્રોફેસરો, જૈનલ્યાર્થી, જૈન મુનિઓ, સાધ્વીજીઓ, શ્રીમંત કિલોમ-પતિઓ, શાહસોદારો, અખનારના વતીઓ જૈન પરિવેશ, જૈન સંસ્થાઓ, જૈનવર વિદ્વાનો વગેરે તરફથી સત્ત ઉપર સજ્જતા ઈજ્જત આવેલા તાર-ટપાલોના સેકેડો સ દેવાઓનું વાચન શ્રી શાન્તિમાલ મેતિમાલ સાહેબે કર્યું હતું.

જેમાં પંચજના વડાપ્રધાન લીમસેન સાગર, દાદ સાહેબ માવલંકર દિલ્હી, પં. મુખવાલજી, ગેડ કંટુરમાઈ દાવમાઈ, શ્રી હંસાજીન મહેતા, નાચન નાણાપ્રધાન એસ સી સાહ દિલ્હી, ગેડ અમરનાથ કાળીદાસ દોધી, સાહેબાજીવાલ વખારીયા ધાનસભ્ય મુંગઈ, જૈન મેન્ટામગ કોન્ફરન્સ મુંગઈ, ન્યાયાધીશ ડી. સી. મહેતા, સાહેબ ચંદુલાલ વર્ધમાન મુંગઈ, શેડ લેપાનોલાલ મજનલાલ માવનમગ, શા મોહનલાલ ડોડાલાલ, સાહેબ મીનનલાલ કીન્ગ અમદાવાદ, પ. શ્રી જ્યેષ્ઠદાસ દોધી, લાંબાગર ઇન્ડી-ટ્યુટ પુના, ગુજરાત વિદ્યાલય અમદાવાદ, ભારતીય વિદ્યાલયન મુંગઈ, જૈન આત્માનંદ સમા ભવનમગ, જૈનપત્ર, શા. મુલામ્પદ વસ્તુભાઈ ભાવનમર, આત્માનંદ જૈન ટ્રેલેસ પંચન, મહારાષ્ટ્ર સોસાયટી અને

છોટાભાઈ સુતરીયા વડોદરા, સી. ડી. શાહ મુંબઈ, કેલેક્ટર ડેવેસ્ટન મુંબઈ, શાન્તિલાલ મગનલાલ શાહ મુંબઈ, રમણલાલ દલસુખભાઈ મુંબઈ, શ્રી મૂળવદ વાડીલાલ દેવતરામ મુંબઈ, શાહ રમણલાલ વસતલાલ દેસાઈ મુંબઈ, શાહ પરમાનંદ કેવડા કાપડીયા મુંબઈ, શાહ મણિલાલ મેહનલાલ પારદાસ, શાહ હરિવંદ માણેકજી, શાહ સાર્જવંદ નર્સીભાઈ મુંબઈ, શાહ ચેહનલાલ છોટલાલ અમદાવાદ, રોડ અમરુતલાલ જોસવાભાઈ અમદાવાદ, પં. જયસુકર આ તથા દીનાનાથ આ અમદાવાદ, શ્રી યશોવિજય જૈન મુરુકુળ પાલીનાથ, શાહ ધીરજલાલ દુરખિયા બીચનર, સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય વડોદરા, મહાવીર જૈન વિદ્યાલય મુંબઈ, ગોપીજી જૈન સ્વયં મુંબઈ, શ્રી યશોવિજય જૈન અંબાળા બાવનગર, પ્રો. એન. એમ. જીવાખાવ કેમ્પરપુર, રોડ ભરુભાઈ સુતરીયા અમદાવાદ, શ્રી સુભાષિતભાઈ બીચરાવ અમદાવાદ, એચ એમ કને રેકન કેલેક્ટર પુના, શ્રી ગોવિંદલાલ હ વડ જોરિજીવંદ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ટ્રિનિસપાલ વડોદરા, શાહ રસિકલાલ છોટલાલ પરીખ અમદાવાદ, પં. દલસુખ ભાલવશીયા બનારસ, પ્રો. એન. એમ. મરોડા ચુનિવર્ધી, મોડે કદીયદ વસિલદ સુરત શ્રી રાજપાલ વેંસા, શ્રી ધીરજલાલ યેકરવી શાહ, ધીરજલાલ પંનજીભાઈ, હાલુભાઈ કરમચંદ દલાલ, પી. કે. શાહ અમદાવાદ, વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી મોહનલાલ પાર્વતીદાસ દવે, પ્રો. માણેકરાવ, શા. છગીલાલ પંડિત ખલાત વડોદરા ખાસ હવા તે ઉપરાંત ભાવનગર, મોરબી, સુરત, પાલીતાણા, બાવનગર, માલોલ, હાલ, ખાલુદ, વાપી, ખલાત, સહુવા વગેરે શહેરોના તથા બનેક બસ્ટિઓના સંખ્યાબંધ સંદેશો આપ્યા હતા.

જૈનાચાર્યોના આ શ્રી વિજયવલ્લભસુરિજી, આ શ્રી વિજયપ્રભસુરિજી, આ શ્રી વિજયસુધિસુરિજી, આ શ્રી હિમાચલસુરિજી, સુનિશી પુરુષવિજયજી, સુનિશી ભદ્રંકરવિજયજી, સુનિશી રમણવિજયજી, સુનિશી હર્ષન વિજયજી, ત્રિપુટી, તથા સાખીજીઓ વગેરેના હતા.

સત્રના જન્મદાતા સુનિવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને અભિનંદન

ત્યારમા સત્ર-સમિતિના મંત્રી શ્રી નાગકુમાર મહાવીરે સત્રની ઉત્પત્તિ કેલેક્ટર તે, સત્રને મળેલો મેવાકુશી આવકર, સત્રના ચોડા છતા કૃપા કરીને પૂ. અમલુ સથે અને જૈન-જૈનોતર વિદ્વાનોએ નિવંધો લખીને અમને આપેલો મહાકાવ્યો સહકાર એ જાણ આધાર સાથે બંધત કરીને બધાઓ હલુ કે-મહાસુખસતના એક મહાન જ્યોતિર્ભરે પીઠાસુવાની અશુભોત્તર તકેલેથી કરવાર વિદ્વાન સુનિવર અવધાનકાર શ્રી યશોવિજયજી જેઓ અન્વસર્ગ પશુ છે તેમને અભિનંદન આપી કૃતજ્ઞિત્વ દર્શ કરે છું આ ઉત્તમકૃતિના ખરો વશ તેમને જ કૃતિ જાણ છે અમારા સાથા સેનાપતિ એ જ હવા તેઓશ્રીના હિસા વિચારો, વિચાર આશીર્વાદ, વ્યવહાર કુદિ અને સહુને સમાવી લેવાની શક્તિ બનોખી છે.

તેમના દેવામાં શાસ્ત્ર અને સમાજસેવાએ એક લાખ હિસા રહી છે, જેનું પરિણામ આ સત્રની ઉત્તમકૃતિ છે અમારા પરિજનો આ મહાકાવ્ય પુરુષાણુ છે તેઓશ્રીની કર્મસંજ્ઞા અને અવધારકુસળતાએ મંત્રા જનનાના ચોરની જેમ સુખરાતી સાક્ષરો અને સંસ્કૃત વિદ્વાનોએ આ સત્ર ઉપર એકા કરી રાક્યા છે આ એક શુભ મિત્ર છે પૂ. ઉપાધ્યાયજી સંસ્કૃત ભાષાના ઉપાસક હતા તેથી તેમણે સંસ્કૃત વિદ્વાનો એકત્રિત કર્યા તેઓના આશીર્વાદોને લાભનાથી મણી જાગી છે કૃત તેમને અને સમિતિના સભ્યોને અને અન્ય કમલોએ આપેલા સહકારને અભિવંદુ છું વગેરે બધાના નાદ

સત્રના પ્રમુખશ્રીની દરખાસ્ત

સમિતિના બીજા મંત્રી ૪ શ્રી હાલવદ મોંધીએ સત્રના પ્રમુખશ્રી માટેની દરખાસ્ત મુકતા પ્રમુખશ્રીને, ૫૨ દર્જનનાં હિસા અગ્રવાસી, તે જહુકુત વિદ્વાન તરિકોના પરિવિષ આપ્યા નાદ, પ્રમુખ સમાન સ્વીકારવાની વિનંતિ કરતા ૪. શીવાન કપરવંદજી પબ્લીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો રોજ

પર દાનર ધર્મ જણાવ્યું કે આપના સહુનો પ્રેમ અને મમતાનો આદર કરવો જોઈએ, બાકી મારાથી વધુ સુખેએ વ્યક્તિને આ સ્થાન આપ્યું હોત તો મને વધુ ખાનદ થાત, મારા આવા મહત્વના જ્યાંય દારીવાળા સ્થાને આવવાનું થશે એવી અને કદના બ કલાથી હોય કરવું કે હું સુખર્ષિના એક પુણ્યમાં સાતિથી મારું કલ્પન વીતાવું છું. પણ વિદ્વાન મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીએ દૂરના પુણ્યમાંથી પણ ઉઠાવીને મને તમારી સમક્ષ-વિદ્વાનો અને અવિદ્વાનોની સભા સમક્ષ એક મહાપુરુષની ગૌરવપ્રાપ્તિ માવા અને તેમની દાર્શનિક વિદ્વાતાની ઝંખી કરાવવાં જોવાં કર્યો છે. જે મનની અહીં સચ્ચા છે એ સમાને લક્ષ્યમાં રાખીને મારું પ્રવચન તુ કરીશ. દુઃખે પ્રસ્તાવ કરીને તેમણે દોઢ કલાક સુધી એકધારે સ્પૃશ્યમાં છુદ્દ નાકે પ્રવચન આપ્યું હતું એ પ્રવચન એટલું વિદ્વાતભર્યું, રસિક તે આશ્ચર્ય હતું કે સહુ કોઈ સુખે બની, ટાંક્યો પડે તે અવાજ થાય તેની નીરવ સાતિથી સાંભળી રહ્યું હતું વિદ્વાનો તેના બાપજી પર આશ્ચર્યિત બન્યા હતા (તેમનું વિરૂદ્ધ બાપજી આજળ જાણવામાં આવ્યું છે.)

નિર્બંધાની બહેરાતા

ત્યાર બાદ ૫. શ્રી લાલચંદ્ર મધિએ જૈનાચાર્યો, જૈન મુનિઓ, જૈન સાધ્વીજીઓ, જૈન જૈનેતર પંડિતો સાક્ષરો, પ્રેક્ષકો અને વિદ્વાનો તરફથી આવેલા લેખો-નિર્બંધોની, લેખકોનો પરિચય સાથે બહેરાતા કરી હતી. અને લેખકોનો આભાર માન્યો હતો.

મો. શ્રી દીનુભાઈ પટેલ

ત્યાર પછી બરોડા સમાજ મૂનિવર્ગસંસ્થા પ્રતિનિધિ તરીકે આવેલા પ્રેક્ષક શ્રી દિનુભાઈ પટેલ અને શ્રી જયત કાંકરે પ્રવચન કર્યું હતું, જેમાં જૈન સંપ્રદાય વિસ્તૃત બાપ્ત્યા અને તેના ઉદ્ધાર સિદ્ધાંતોને અંગ્રજી આપી જૈન અને વૈદ્યક દર્શનના તરફથી વચ્ચે ન્યાય સામ્ય છે તે સ્પષ્ટ કરી ખતમી હતું અને કોઈ પણ મુશ્કેલી સાથા માર્ગે હોય તે જૈન છે પછી તે મને તે દર્શનનો અનુયાયી કહેવાનો હોય.

મો. શ્રી જયંત કાંકર

શ્રી જયંત કાંકરના બાપજીનો સાર એ હતો કે કલ્પ વિષે વધુમાં વધુ સ્પષ્ટતા અને સફળતા કોઈ પણ દર્શનમાં હોય તો તે જૈન દર્શનમાં જ છે.

મો. શ્રી હીરાલાલ કાપડીઆ

શ્રી હીરાલાલ ૨ કાપડીઆએ જણાવ્યું હતું કે-શ્રી યશોવિજયજીના અલભ્ય ગ્રંથોની શોધ થવી જોઈએ, જે ગ્રંથો મળતા નથી તે ફરી સંગ્રહિત થવા જોઈએ. સરળ ગુજરાતીમાં પણ તેમના લખાણ પ્રસિદ્ધ થવા જોઈએ. શ્રી યશોવિજયજીની રામજીના ભારતમાં નહીં બરફે વિષયમાં પ્રસારે તેવો પ્રવલન કરવો જોઈએ. હવે મને ખદા છે કે આ સત્રની ઉત્તરણીથી મારી આજ્ઞા જરૂર રૂજશે.

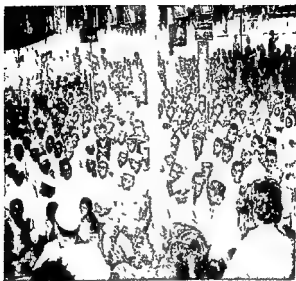
પં. શ્રી હુંસરાજજી શાસ્ત્રી

ખાસ પાઠનથી દોડી આવેલા શાસ્ત્રી હસરાજજીએ જૈનધર્મ વિષયમાં થવાની બધી ચોખ્ખા ધરાવે છે એ ધર્મને પ્રેમ સાંપ્રદાયિક ન બનાવવો જોઈએ તે ઉપર જુદા જુદા દાખલાઓ દર્શાવે સ્પષ્ટવાદની સફલિત કેમવડા આદેશ કરીને પોતાની વાકજીવી સલામાં સંજ્ઞા ઉત્પન્ન કરી હતી.

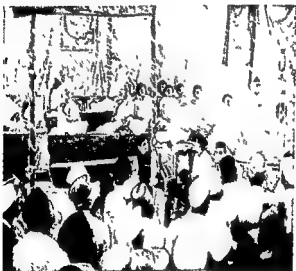
સાંજના પોણા ૭ વાગ્યાં સાસનદેવ અને ઉપાધ્યાયજીના બબ્બાએ વચ્ચે પડેલા દિવસની બેઠક વિસ્તરવા ધર્મ હતી. સત્રના શ્રી યશોવિજયજીના પ્રાસંગિક ગુણધર્મો અને તેમના આધ્યાત્મિક પદોની સંગોષ્ઠોને રસ નહાવ્યું કરી હતી.

બી.ન દિવસની બેઠક

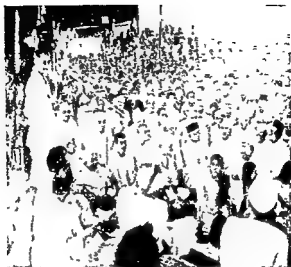
બી.ન દિવસની બેઠક નાગવલ્લ મંડપમાં ભારે ઉત્સાહ વચ્ચે શરૂ થઈ હતી. સત્રના સામાન્ય વામના ના.એવેના મનની ચોરસી એક દિવસની કાર્યવાહીના પ્રારંભ થયો હતો. વડોદરાથી આવેલી ના.એવેએ સરસ્વતી ના.નાનાં દુન આનંદની પરીવૃત્તિ મુકામાં સમામાં મંજીર જાગી પથરાઈ ચર્ચા હતી.

સત્તમકમળા ઉપરિચિત ઘડેલી વિશાળ મહાસભેલી

સત્તમકમળાની કાર્યવાહી નિહાળવા સત્તમકમળાના ખાસ આમંત્રણથી પ્રેક્ષક તરીકે હાજરી આપવા પધારેલુ પૂજ્ય આત્માચાર્ય શ્રીનરસિંહ મહારાજ કાળી બાળુએથી ઉપરના ભાગે ૧. પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકરામસુરિય મહારાજ નમણી ગાથા, ૫. આચાર્યશ્રીવિશ્વવપ્રતાપસુરિય મહારાજ કાળીમાળુએ નીચેના ભાગમાં ૧. ૫. આચાર્ય શ્રીજીસુરિય મહારાજ, ૮. ગાથી માળુ પૂ. આચાર્ય શ્રીવિજય ધર્મસુરિય મહારાજ.

સમગ્રી બોર્ડ વખતે પ્રવચન કરી રહેલા એક વિદ્વાન વક્તા. આ દરમિયાં વિદ્વાનો
ગ્રંથિકરોને તે શ્રીમત સદ્ગુરુદેવો તરફે પડે છે

૫. આવાસદેવ વખતે મુનિમંડળની અધ્યક્ષતામાં 'શ્રીચોદિગમ્ય યોગ સાકિત્ય
પ્રવર્તનના ઉદ્દેશ્યોત્તરો બંધન સમાપ્ત

૫. શ્રી કલિકાવ્યસાદ

ત્યારબાદ બાકરજી સાહિત્યપ્રવાસ શ્રી કલિકાવ્યસાદ ગુરૂએ ઉપક્રમ કરતાં જણાવ્યું હતું કે-આજે ડોહર્મના આગજી ડોહર્મના જ નહીં કિન્તુ ભારતના ઇતિહાસમા નોંધપાત્ર અને યાદગાર સમારંભ ઉજવાઈ રહ્યો છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનાં જીવન ઉપર જોઈએ તેજ પ્રકાર પડ્યો નથી એમની બહુમૂલ્ય કૃતિઓ આજે ઉપલબ્ધ નથી એ જણીએ ખેંદનો વિષય છે. વિષ્ટ કાળમાં તેઓશ્રી જન્મ્યા હતા સંપ્રદાયિક દૃષ્ટિ દાવાનથી સમજતા હતા ત્યારે કાચી જેવા વિચારધારમાં જઈને તત્કાલે જન્મવાસ કરી પશ્ચાત્તંતરતા બન્યા. નવ્ય ન્યાયનો પૂરેપૂરો અભ્યાસ કરીને તેમાં પારંગત થયા. નવ્ય-વાલની ભાષામાં જૈન સિદ્ધાંતો રચીને જૈન સાહિત્યને ગોખરે લાવી મૂક્યું અને અનેકાન્તવાદને સફળ રીતે છણીને દરેક દર્શનકારો એક નહીં તે બીજી રીતે પણ અનેકાન્તવાદનો સ્વીકાર કરે જ છે; એમ પ્રતિપાદન કરી અનેકાન્તવાદની સર્વોચ્ચ સ્થાપિત કરીને જૈનધર્મનો વિશ્વ વાવટો ફરકાવ્યો, તેઓશ્રીનાં ગ્રન્થોનું વિવેચન દુષ્કર્મત્વક છે. સેકડો વિદ્વાનોના મતોનું તેમને પરિચીન હતું હતું, તેમ તેમના કેટલાક ગ્રન્થોના અવલોકનથી સાફ દેખાય છે અદ્વારથી સદીઓ એક જૈન વિદ્વાન મણસો (૩૦૦) ગ્રન્થોનું સર્જન કરે એ જૈન ધર્મ માટે અપૂર્વ ઘટના છે, કિન્તુ ભારતની ભૂમિ માટે યૌવકર્મો બનાવ છે. જૈન સમાજ તેમના આગ્રામ ગ્રન્થો જે યાનભાસમાં મૂલ્યેષ્વરે સદી રજા છે તેને શોધી કાઢે, તેનું અભ્યાસ કરાવે અને તેઓશ્રીના અભ્યાસ દાર્શનિક યાનનો લાભ ભારતના વિદ્વાનોને મળે તે માટે જૈન સમાજ ધરતરતોને આગળ કરે અને જ્યોતિને તેની પાછળ ચલાવે શ્રીમદ્ની વિદ્વાયો કુ જણે મુખ્ય છુ તેમના સાહિત્યના ઉદ્ધાર અને પ્રચાર માટેનું કાર્ય થાય, તે જૂન બરી છે

૫. શ્રી મનમલાલ સાયસી

આટલું કહ્યા બાદ સરજીન સભાની કારવાણી ડોહર્મ નિવાસી વેલ-તક્ષાજી સાહિત્યજીય મનમલાલ જિરિભાસરના અધ્યક્ષ પદે શ્રી ધર્મ હતી

શ્રી શાસ્ત્રીજીએ તેનો સ્વીકાર કરતાં જણાવ્યું જાણ કે-આપની ભારતની જ્ઞાતિ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારના વિનાશનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે મહાનુ વિમુક્તિજો અવગર લે છે તે પ્રસંગે સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિનો વિનાશ અટકાવવા આ મહાનુ વિમુક્તિને જન્મ લીધો હતો અને જન્મતાં જીવકાર માટે મહાનુ સાહિત્ય સ્વી પોતાના નામ અમર કરી ગયા

ત્યારબાદ પંડિત પ્રમોદાન્ત જી, એ અનેકાન્તવાદ ઉપર સંસ્કૃતમાં પ્રવચન કર્યું હતું અને જ્યોતિ આગિનો દાખલો આપ્યો હતો

શ્રી સમાજ યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ શ્રી શ્રી હરિપ્રસાદ જીવનલાલ મહેતાએ ધર્મમાં અદિસાનું શું સ્થાન છે અને તેનું શું પ્રયોજન છે? તે જણાવી ' અદિસા પરમો ધર્મ 'ની સિદ્ધિ કરી હતી. યશમાં થતા પ્રાણી વધ માટે અરુચિ દર્શાવી હતી

કે. ઈન્દુમતી અને કે. કેશરીલા વગેરે બહેનોએ સંસ્કૃત ભાષા સરળ છે એ વિષય ઉપર સુદર સવાદ રજૂ કર્યો હતો.

૫. શ્રી જયનારાયણ પાઠક

બાકરજી કાવ્યતીર્થ શ્રી જયનારાયણ પાઠકે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું જીવનચરિત્ર વર્ણવ્યું હતું અને કશીમાં શાસ્ત્રાર્થ કરીને સેવેલા વિષયનો સુદર ચિાર રજૂ કરીને, એક મુજસતી વિદ્વાને કાલીમાં વિનય મેળવીને સાયવેલી જ્ઞાન બદલ જીવન આપી તેમના જીવનપરથી ગોધપાક લેવાનો અભ્યસ કર્યો હતો.

૫. શ્રી અમીરચંદ્ર શાસ્ત્રી

શ્રી સહિત્યાચાર્ય શ્રી અમીરચંદ્ર શાસ્ત્રીએ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ સંસ્કૃત ભાષાના કરેલા આદરને જણાવતી સંસ્કૃત ભાષા શિષ્યગણી આવરણકતા ઉપર સંસ્કૃત ભાષામાં સુદર પ્રસિદ્ધ પાડ્યો હતો.

૫. શ્રી લક્ષ્મીનાથ શાસ્ત્રી

રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય વડોદરાના નિરૂપ મુખ્ય અધ્યાપક બી એ શ્રી લક્ષ્મીનાથ બ્રહ્મનાથ શાસ્ત્રીએ જણાવ્યું હતું કે જે સમયમાં પાંચાલુ પડિયો ઈન્ટરવર્ડનીશીને પૂર્ણ રીતે અભ્યાસ કરાવતા ન હતા તે વખતે તેઓએ શ્રી યશોવિજયજીની અપૂર્વ યાનસંકિત બ્લેઝ અભ્યાસ કરાવેલ. નવ્યન્યાય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી સોફોની ક્લિકિને નિર્ધાર કરવા ન્યાયના સો ઉપરત ગ્રંથો રચ્યા જે વખતે મનમતતરેના દુરાગ્રહો હતા તે વખતે પણ સમાધાન દિષ્ટિએ ઉત્તમ ગ્રંથો રચી સત્ત્વ વસ્તુને સમજાવનાર એ મહાન વિમૂર્તિને જેટલી અદ્ભુતિ આપીએ તેટલી જોડી છે અતિ અદ્ય સમય સદુને મોલવનો હોવાથી વિશેષ કહેવાનો અવકાશ નથી હું એટલું કહીશ કે તેમના ગ્રંથોના સંગ્રહન — પ્રસિદ્ધ થાટે ખાસ યોગના થયા જરૂરી છે.

૫. શ્રી બાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

શ્રી બાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજીએ સંસ્કૃત ભાષાને અત્યંત ભાષા જણાવી સંસ્કૃતના અભ્યાસ માટે તે ભાષાને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાની ક્ષેત્ર વ્યક્ત કરી હતી

સમના પ્રમુખશ્રીશ્રી પુનઃ ભાષણ

મુંબઈ નિવાસી શ્રી ઇન્દ્રલાલ પ્રતાપશી, શ્રી વાલીલાલ ચંતુશી તથા મુંબઈના શ્રી પ્રસન્નમુખ બાદામી તથા શ્રી પરસેતલ ચુલ્લદ ધામધાવાળા વગેરે આજેવાનો પહેલા દિવસની બેઠકમાં હાજરીના બે તકતુ સમાધાન કરવાના કાર્યમાં રોકાતા સમના પ્રમુખ શ્રી ઇન્દ્રચંદ્રજીના ભાષણથી વચિત રહ્યા હોવાથી પ્રમુખશ્રીને શ્રી સમય માટે ભાષણ બંધનો અતિ આગ્રહ કર્યા, પ્રમુખશ્રીએ અડધો કલાક સુધી ઇલાહાર અને વિદ્વાતભર્યા સ્ફુર પ્રવચનનો પ્રવાહ ચલાવ્યો હતો. જેમાં ઉપાધ્યાયજીની દાર્શનિક વિશેષતાઓનો વિશદ ખ્યાલ આપી જણાવ્યું હતું કે — ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથોમાં જે વિશેષતાઓ છે તે સંસ્કૃત ભાષા સિવાય બીજી ભાષામાં સમજવી શક્ય તેમ નથી એટલે સભામાંથી તેમને સંસ્કૃત ભાષાની અંદર પ્રવચન કરવાનો આગ્રહ થતા પાશ્વીના દેવાની માફક પ્રવાહનક સંસ્કૃત ભાષામાં ઉપાધ્યાયજીના સિદ્ધાંતો અને તેની બુમીઓ સરસ રીતે સમજવી હતી.

ત્યાર પછી ગાળાઓએ સંસ્કૃત ભાષાના વિદ્વાતુ ગીત ગાયા નહ પ્રમુખ શ્રી મનમતલાલશ્રી શાસ્ત્રીએ ઉપસહાર કરતા એકમીય ધર્મોવાળા આ રીતે પરસ્પર સમુદન સાથે તો આપણી સંસ્કૃતિને મનમત બનાવવા માટે મોડું નબ બેસુ કરી રહીએ તે પછી અનેકાંતવાદની પ્રવૃત્તિ કરી સંસ્કૃત ભાષાને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાનો ઉદ્દેશ કર્યો હતો

મંત્રી શ્રી કાલિકાપ્રસાદજીશ્રી શ્રી યશોવિજયજીએ અભિનંદન

કાર્યવાહીની સમાપ્તિએ અંતે ૫. શ્રી કાલિકાપ્રસાદે સમાનો આજાર માની આજની વિશાળ સમગ્રમાં બેઠકવાની સંસ્કૃત વિદ્વાનોને જે તક મળી છે તે અત્યૂર્ણ છે. આ માટે સવસમિતિ બેતા અન આપણી સામે મિરાચમાન મહાન ધીયોગવિચરજીએ અભિનંદન સહ હું અભિનંદન કરું છું કે, જેમણે આ સવનો જન્મ આપીને, જે મહાન પુરુષની મહાનતાનો અમને અને જગતને પરિચય કરાવવાનો અપૂર્વ

પ્રસન્ન બોલો કરો છે અંતમાં જોન સિદ્ધાંત તેની ગાન્યતા વરોધી ને કંઈ અણુઅણુમાં વિપરીત બોલાવું હોવ તો સહુ વતી કૃષ્ણ ગાવી લઉં છું

આ. શ્રી વિજયપ્રતાપચરિત્ર મહારાજ તથા આ. શ્રી વર્માચરિત્ર મહારાજનું
મહત્વનું પ્રવચન

ત્યાર બાદ શ્રી ચક્રાત્મી વિદ્વાનોનો આહાર માની મૂલ્ય અસાધ્યશ્રીને બે સપ્તદો સમજાવવા વિનંતિ થતાં પ્રથમ આ. શ્રી વિજયપ્રતાપચરિત્રને વિદ્વાનોને ચૈત્ત્યારૂપ ઉત્તમન કરે તેલું ટૂંક પ્રવચન કર્યું હતું. ત્યાર બાદ આ. શ્રી વિજયવર્માચરિત્રને ટૂંક સનનીય પ્રવચન કર્યું હતું (પ્રવચન આગળ જામ્યું છે)

તેઓશ્રીના પ્રવચનની સુર છાપ પડી હતી. સામાન્ય વાચતાં સવારનો સમારબ પૂરો થયો હતો. બહારથી આવેલા વિદ્વાનોનો ફૂલહારથી સંકર કરવામાં આવ્યો હતો

બીજા દિવસની બપોરની બેઠક અને સક્રિય વિચારણા

સનની બેઠક કરે થાય તે પહેલાં પૂ. મુનિશ્રી યુગોત્તિવચનની હાજરીમાં, આવેલા વિદ્વાનો, રચાનિક તથા બહારના આગેવાનો ને શ્રીચતોની એક બેઠક બપોરના દોઢ વાગે શરૂ થઈ હતી. ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય બંધે શુ કસ્ટુ ભોઈએ તે તથા પ્રાસંગિક કેટલીક અન્ય વિચારણાઓ પણ કરવામાં આવી હતી. અર્થાત્ બપોરે કેટલાક કરાવે કરવાનો નિર્ણય લેવાયો હતો

બીજા દિવસની બપોરની બેઠક

બપોરના બઢી વાગતાં સપ્તદો અધૂરો રહેતો હાર્મિક સચીતમાસતર શ્રી મુનિશ્રીવાલના મંદર સ્વરોથી શરૂ થયો હતો

નિર્બંધ વાચન

પં. શ્રી હાસચંદ્ર બાઈએ આવેલા નિબંધોમાંથી કેટલાક નિબંધોના મહત્વના ભાગોનું વાચન કર્યું હતું કેટલાક નિબંધો એટલા સુદર હતા કે શ્રોતાઓનું એકમાત્ર ધ્યાન એથી રહ્યા હતા.

શ્રી મોહનલાલ દીપ્તચંદ્ર ચોક્સીએ મુનિશ્રી યુગોત્તિવચનને અર્ધાંતરે આથી વણાવ્યું હતું કે મુનિશ્રીને પહેલી જ વાર શ્રી હૈમચંદ્રચંદ્ર, શ્રી હૈમચરિત્ર મહારાજ તથા શ્રી યુગોત્તિવચન મહારાજ માટે કંઈ કરવાનો સંચોદ બોધ અને બોલા મહારાજ યુગોત્તિવચનજીએ જ આપ્યો તેમણે આ મહાપુરોના રમારોનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રેરણા કરી ત્યારે અમને નણુ વણુ નહું જ ગણુવા મણુ હતું

ઉપાધ્યાયજી માટે બે વરસ ઉપર મુનિશ્રીનાં ગુણગુણોના પાપો નખાપો અને તેનું ફળ આપે તેના મણુ છે. આપણે શ્રી હૈમચંદ્રચરિત્ર અને શ્રી હૈમચરિત્રની જેમ યુગોત્તિવચન ઉપાધ્યાયને એમણી વહવા નથી. ગુરુમહિર રમીને આપણે તેમની બહિનનું પ્રસ્થાન કર્યું. હવે તેમના સાદિવનના અણુમેવ વાગ્યાને માન આપણે જ વખાણીએ તે જ્ઞાનર નથી, પણ જહારના વિદ્વાનો વખાણે ને માટે જાનનો પ્રવાદ સાહિત્યની દિશા તરફ વળાશે તેમની ખ્યાનિ અમર કરવાની વજર છે. અન્ય અર્થ કરતાં જોનસમ્રાટ તેમના સાહિત્યમાં નાણાં અમરે એ ખૂન વરખું છે જમરને ચાંતિનો સ દેનો પૂનોચાંચી નરી નને નરો બારતમાંથી અદિસાના ચાહો તરફથી જ મળશે

શ્રી. શ્રી સાંકેસરા

અણીતા શ્રી શ્રી જોગીલાલ સીંઘરાએ પ્રવચન કરતાં ગણાવ્યું હતું કે કેટલાક તોષ્ટ વાં. વિનયજી એકલા જાની જ ન હતા, પણ એક સાચા અણુમાં સન દન અન્ય સ્વયં કેટલાંક સનનો

ભાષાના વિકાસમાં તે વખતના સભ્યમાં તેમણે ઘણા જ ફાળો આપ્યો છે. યુનિવર્સિટીના એક પ્રખર વિદ્વાનના સ્વદસ્તાક્ષરે લખાએલ અન્ય આગે આપણને મળે તે એક મહત્વનો બનાવ છે.

શ્રી મહાત્માજી પંડિત

જૈન પ્રત્યાહના ચાર સ્થળોમાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, શ્રી હેમચંદ્રસરિય, શ્રી હરિમહાસરિય અને ચોથા શ્રી યશોવિજયજી તેઓ સૌન વિદ્વાન ન હતા પણ મહાન તત્ત્વજ્ઞાની હતા.

શ્રી યશોવિજયજી પ્રેરક પ્રવચન

ત્યાર બાદ સત્તા પ્રચુપ શ્રી હમચંદ્રજી સાહેબોએ મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીને થોડું પ્રવચન કરવાની આમંત્રણની વિનંતિ કરતાં મહારાજશ્રીએ ટૂંકે ને મનનીય પ્રવચન કર્યું હતું. [પ્રવચન અહેવાલ પૂર્ણ થયા પછી જાણવામાં આવ્યું છે] મુનિશ્રીના પ્રવચનમાં ઉલ્ટે બહુઆર્યું હતું કે ભુદાસજી સહેલા જૈન સંઘે ધારે તો તેમના મથેલું પ્રજ્ઞાનન જલુ સહેલાઈથી ઘઈ શકે એમ છે. અહીંનાં બેઠેલ ભુદા ભુદા સઘના પ્રતિનિધિઓ ‘પંચમી લકરી ને એકલ જોલ’ જેવી ચારી આ સૂચના યોગ્ય હોયે તો જરૂર વધાવી લેશે.

એ જ વખતે સભાગામી નીચેના મૂલ્યોએ અને સરઘાઓએ પોતાના તરફથી એકેક મંથનો આર્થિક બચાવજારી લેવા સંમતિ દર્શાવી, મહારાજશ્રીએ નાપેલી ટહેલતો સુંદર જવાબ વાલ્યો હતો (૧) શેક જીવનલાલ પ્રતાપશી મુનઈ, (૨) શેક પ્રસોત્તમદાસ સુર્યંદ ધર્મપ્રાણા, (૩) શેક વાહીલાલ ચતુરજી ધાટોપર, (૪) શેક સુભાગ્યંદ મકુરભાઈ ધાટોપર, (૫) શેક હીરાલાલ નગીનદાસ સુત, (૬) શ્રી ચેતની જૈન સંઘ હા. શ્રી મોહનભાઈ સંઘવી, (૭) શ્રી યશોવિજય જૈન જ્ઞાનમંદિર કોશઠ.

મહારાજશ્રીની અધીશનો સુંદર જવાબ મળતાં આનંદ વ્યક્ત કરીને બહુઆર્યું હતું કે ઉપાધ્યાયજી ભગવાન અને તેમનું સાક્ષિત્વ અમર છે અને જૈન સંઘ બચતો છે.

જૈનાચાર્યો અને મુનિઓએ લીધેલી પ્રેરક પ્રતિજ્ઞા

ત્યાર બાદ આ શ્રી વિજયપ્રતાપસરિય, આ. શ્રી વિજયવર્ધનસરિય, મુનિશ્રી યશોવિજયજી, મુનિશ્રી જવાનદાવિજયજી, મુનિશ્રી કનકવિજયજી, મુનિશ્રી મહાનંદવિજયજી, મુનિશ્રી સુર્યોદયવિજયજી વગેરેએ એક વર્ષમાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીની ઈર્ષ પશુ એક કૃતિનો અભ્યાસ કરવાના વિશુર્વની અહેરાતો કરવામાં આવી હતી. અને આ શ્રી વિજયવર્ધનસરિયજી, આ. શ્રી માલેકસામસરિયજીને પોતાના સચુદાયમાં તેઓશ્રીના મથેલું અધ્યયન કરાવવાનો સાધુઓને આદેશ કરવાની વિનંતિ કરી હતી. ઉપરાંત અહેરાતોને ઉપાધ્યાયજીના જ્ઞાનાદ્ધી વધાવી લેવામાં આવી હતી.

ત્યારબાદ શેક જીવનલાલ પ્રતાપશી મુનઈપ્રાણા, શેક વાહીલાલ ચતુરજી તથા શેક પ્રસોત્તમ સુર્યંદ ધર્મપ્રાણાએ કરાવે ઉપર હલોદનાર વ્યક્ત કરી ઉપાધ્યાયજીને અંબલિ આપી, વિદ્વાનોના સમેધનથી જૈન સંસ્કૃતિને કેવો વેગ મળી શકે છે તે બહુભી, મુનઈને આંતરે મહાજ્ઞશ્રી પધારીને આવા સમારંભો હોયે તેવી ભાવના વ્યક્ત કરી હતી.

મહત્વનાં કરાવો

આ બેઠકમાં જુદા જુદા કરાવો પણ જવાર કરવામાં આવ્યા હતા. જે અન્યત્ર આપ્યા છે.

પ્રમુખશ્રીના ઉપસંહાર

છેવટે ઇતના પ્રમુખ શ્રી ઇપસ્વંદુલને ઉપસંહાર કર્યાં સારસ્વત સત્રને તથા ઉપાધ્યાયશ્રીને કબ્જ શબ્દોમાં અંજલિ આપી પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કરી પૂજ્ય યુગિરાજને, સત્રસમિતિનો, સ્વખત પ્રમુખનો, તથા જુદી જુદી વ્યક્તિઓનો અલાર માન્યો હતો.

અંતિમ આલાર

ત્યારબાદ શ્રી જશુભાઈ જીને સ્વખત પ્રમુખ, સ્વખત સમિતિ, વિદ્વાનો, પ્રોફેસરો, શ્રી ઇવાલાઈ, શ્રી વાડીલાલ આદિનો તથા આમંત્રિત શ્રદ્ધાઓનો તથા પ્રદર્શનમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી કમવાનની સ્વહસ્તા-કારીય બહુમૂલ્ય કૃતિઓ વગેરે સાથેનો પૂર્ણ પાઠનાર પૂ. યુગિવર શ્રી યુવચનિયશ્રી મહારાજનો, તથા જુદા જુદા કાર્યકરોનો આલાર માનીને છેવટે સત્રના જન્મદાતા મહારાજ શ્રી યશોવિનયશ્રી મહારાજને યજ્ઞરાત ડોકાઈ તથા જૈનસમાજ કહી નહિ થયે વગેરે જણાવી તેમનો પથ આલાર માન્યો હતો. સમાધાઈ બપોરની ધોમણાએ થઈ. પૂજ્ય મહારાજશ્રીએ વિદાયગીરી લીધી.

પ્રમુખશ્રીના વિદાયસંકાર

અંતે સત્રના પ્રમુખ શ્રી ઇપસ્વંદુલનો કૂલદારથી સંકાર કરવામાં આવ્યો હતો.

રેડીઓ પર ઓળખાણ

તા. ૬-૩-૫૩ની રાત્રે આઠ વાગે મથક 'રેડીઓ' ઉપર બધીજા વિદ્વાન ડૉ. લોગીલાલ જે. સોલસરાએ સત્રની ઉજવણી અને મીમ્સ યશોવિનયશ્રીના જીવન ગંગેના સચાચાર રીસે કર્યા હતા.

કુરુમંદિરનો દાંતેદાસના સંચાર'લ

તા. ૮-૩-૫૩ની સવારે શ્રી યશોવિનયશ્રી કુરુમંદિરના દાર-ઉદ્ધવાદનો વિધિ શેઠ વાડીલાલ ચણસુજના દ્વારા કરતે યથો હતો. શેઠ ઇવાલાઈએ કુરુમંદિરની તથા શ્રી પુરોચનમહાસે કુરુપાદુશની પ્રમથ પૂજા કરી હતી તે પ્રસંગે શેઠ પુરોચનમહાસ તરફથી એક હબર ફિલાળી તથા શેઠ ઇવાલાઈ તરફથી રૂ. ૫૦૧ની સામાજિક ઉપાધ્યાયશ્રીના સમારક કાર્યમાં બહેર લઈ હતી અને સત્રના બીજા દિવસે મુંબઈવાળા શેઠ ઇવાલાઈ પ્રતાપશી તથા શેઠ વાડીલાલ ચણસુજ તથા શેઠ વસોતમદાસ સરસ્વંદ તરફથી નવદારથી કરવામાં આવી હતી ફિલાળુ વડે ૬ તથા ૭ના બને દિવસે હોળેઈવાળા બાઈઓ તરફથી સ્વામીવત્સલ કરવામાં આવ્યું હતું.

વાદાંશ્વ પ્રતિવાદાંશ્વ વદન્તી નિશ્ચિતાંસ્તથા ।
તત્સાન્તં દેવ ગચ્છન્તિ તિલપીલકવદ્ગતો ॥

સર્વં પરવશં દુઃખં સર્વમાત્મવશં સુસમ્ ।
પતતુકં સમાસેવ લક્ષ્મ્યં સુહૃદુઃકયો ॥
ઉપ. શ્રી યશોવિનયશ્રી] [૩ જિ. તથા સદ્ગ. શ્રાવિ.

શ્રી યશોવિજયજ્ઞ જ્ઞાન-સાહિત્યપ્રદર્શનનું

શેઠ પરસોતમ સુરચંદના હસ્તે થયેલું ઉદ્ઘાટન

પૂ. ઉપાધ્યાયજ્ઞના સ્વહસ્તાક્ષરની બહુમૂલ્યકૃતિઓનું સુવર્ણ-હોરોથી થયેલું પૂજન

હબરો માણસોએ નીહાળેલું પ્રદર્શન

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય સાસ્ત્રના સગ મહોત્સવ નિમિત્તે એક નાનું પણ વિશિષ્ટ પ્રકાગ્નુ સુંદર પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું હતું જેનું ઉદ્ઘાટન સાતમ સુનિવાસની સવારે ધર્મપ્રેમી શેઠ પરસોતમદાસ સુરચંદનાર્થ પ્રાગ્ધ્યાપાત્માના શુભ હસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. શેઠ પરસોતમ સુચંદ જૈન સાહિત્ય અને તેના પ્રચાર હવા નાનતો ખાસ હિસેબ કરી જૈન જાંડોમાં ભારતની અભ્યસંસ્કૃતિ સંધરવામાં જૈન સાધુઓએ બળવેલી કીમતી સેવાને અજસિ આપી હતી. ને આવા પ્રદર્શનો વારંવાર થોડા પ્રાંતને અનેક પ્રકાગ્નુ જ્ઞાન આપવાનું સ્વપ્ન હતું હતું. તે પ્રસંગે યુવરાતના સિદ્ધ રથાપત્યના જાંડા અભ્યાસી ભાઈ ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ સાહ એમ એ એ, જૈન કથા ઉપર ટૂંક વિવેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે “ભારતીય કથાના ઇતિહાસમાં જૈન સંસ્કૃતિનો ધણે જ મોટો ફાળો છે અને ઐતિહાસિક કાળમાં મળતી શ્રુતિઓમાં સૌથી પ્રાચીન-મૌર્ય જ્ઞાનાનો એ જ જૈન શ્રુતિ જ છે. જૈન સર્વે ભારતના ડોહ પશુ ધર્મ કરતાં વધારે સભાળપૂર્વક પોતાના પ્રાચીન ગ્રન્થો, દેવલયો તથા દિશ્વો વગેરેની સાચવણી તથા ઐતિહાસિક નોંધો રાખવા પ્રયાસ કર્યો છે પ્રાચીન જૈન રથાપત્ય અને કથાના હજુ વધુ અવશેષો શોધી શકાય તેમ છે. આગળ ચાલતાં જણાવ્યું હતું કે ખાસ કરીને ભારતની પ્રાચીન નગરી સગંધી (લેવકા નજીક)માં જૈન ધર્મની હિજ્જે તેમજ ભારતવર્ષની કથા, ઇતિહાસ વગેરેની હિજ્જે સંરક્ષણ થવાની ખાસ જરૂર છે વળી જોડકામની આવરૂપકના ઉપર ભાર મૂકતાં જણાવ્યું હતું કે જાતી જ ગીજ જરૂર અધ્યાકાલીન શુભગતની અવ્ય નગરી સંદ્રાવતીના અવશેષોને એકત્ર કરવાની, યુવરાત પાટણ, તેથી જુનું વલ્લભીપુર, તેથી વગી પણ જુનું સિત્તમાધ, મારવાડનું શ્રીગાલપુર, જોડકામની ખાસ જરૂરિયાત માગી લે છે. પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસની પૂઠતી દીડો મેળવવા માટે આ જગ્યાએ તેમ જ ભાગનો પશ્ચિમમાં સંરક્ષણ માગી લે છે આ પ્રદર્શનમાં શુભગતની પ્રાચીન અવ્ય સિદ્ધ શેઠીના, સમગ્ર એકો મળવાથી બહુ થોડા જ નમૂના રજૂ કરવામાં આવ્યા છે એવા ખાસકરીને આહાત્ર અને વસતરાહની ધાતુ પ્રતિમાઓના મુખ્ય છે.

પ્રદર્શનમાં ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજ્ઞ ચંદ્રારજના પોતાના જ હાથે લખેલા ગ્રન્થોની પ્રતો તેમજ તેમના ગ્રન્થોની ખીજી હસ્તલિખિત તેમ જ તેમની પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ અન્ય કૃતિઓ પણ રજૂ કરવામાં આવેલી છે. જે સ્વહસ્ત લિખિત મહત્વની પ્રતિઓ જણાતા સર્વોચ્ચ મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજ્ઞ મહારાજના સમઢની છે. વળી મુનિશ્રી રંગવિજયજ્ઞ (કોહ), પ્રવર્ધ શ્રી કંપ્તિવિજયજ્ઞ, મુનિશ્રી

હું સવિનયથી, તેમજ પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર (વડોદરા)ના ગ્રન્થ ભાગરોમાંથી આ પ્રતો રજૂ કરવામાં આવી છે. પ્રતો રજૂ કરવામાં પડિત લાઘવ્યદં ચોંધી, તથા મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ભારે જહેમત ઉઠાવી છે. તેમજ શ્રેષ્ઠ આશુદ્ધ કલ્પાશુદ્ધ અમદાવાદ, શ્રી મુક્તિ કમળ જૈન મોહન જ્ઞાન મંદિર વડોદરાના સંગ્રહના ફોટાઓ, તથા મુનિશ્રી પુણવિજયજીના સંગ્રહનાં બધાં ચતુષ્પદો, વિનંતિપદો, સુવર્ણ-રૌપ્ય-અક્ષરી સચિત્ર પ્રતિઓ વગેરે ધર્મ સાહિત્ય રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું જૈન દિલ્લ અને કલાના શૈક્ષાત્મક રજૂ કરીને તેની વિશિષ્ટ ખૂબીઓનો ખ્યાલ આપવાનો સાર પ્રયાસ કર્યો હતો. શ્રી ગોકુલદાસ કાપડી આગે બનાવેલા અને જૈન સાહિત્ય મંદિરની માધ્યક્ષીના ભવચાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના જીવન પ્રસંગોના આકર્ષક સુદર ચિત્રો સહુ મોઢિયું ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા.

કૌંમતી પ્રતિઓ ખાસ કાચના કેસીઓમાં ચૂકવવામાં આવી હતી. ગ્રંથનાં લાલ જૈન-જૈનેતરવર્ગો મોટી સંખ્યામાં લોધી હતા.

એક બાલુ પ્રદર્શનમાં ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિહાર પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની ઉપલબ્ધ મુદ્રિત પ્રતીકરને પુસ્તકાલયની તમામ કૃતિઓ પુલ્કરી કરીને ચૂકવવામાં આવી હતી જે સમગ્રદેશમાં એકી પ્રાચીન કલાકૃતિઓનાં પણ નમૂના ચૂકવવામાં આવેલા હતા.

પ્રદર્શનમાં સારી જોવી સામગ્રી ખખર સજોધક મુનિવર શ્રી પુણવિજયજી મહારાજે આપવા ઉદારતા બતાવી હતી. ને ફરક સરખા અને મોકલાવનારો પ્રમુખમાં આભાર માનવામાં આવ્યા હતા.

*

*

*

સત્ર પસાર કરેલા ઇસવો

ઇસવ ૧, આ સંગ્રહ માને છે કે ન્યાયવિહાર ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજનું સ્મારક નીચેની રીતે ધણુ જોઈએ.

(૧) તેઓશીના ગ્રન્થોત્તુ ટુલનાત્મક અને સાહીબ પદ્ધતિએ તે તે વિષયના ચોખ્ખા વિદ્વાનો દ્વારા સપાદન કરાવણુ જોઈએ (૨) તેમણે જે જે વિષયોના ગ્રન્થો રચ્યા હોય તે વિષયોના તથા જૈન તત્ત્વ-જ્ઞાનના અભ્યાસ માટે સમુચિત યોજના કરવી (૩) સકલ હોય તે સ્થળોએ તેઓશીના ગ્રન્થોના અભ્યાસ માટે શ્રી યશોવિજય અભ્યાસ-વૃંદા સ્થાપવા (૪) તેઓશીની અભ્યાર સુધી અપ્રાપ્ય ગણાતી કૃતિઓ મેળવી આપનારને ચોખ્ખા પારિતોષિક આપણુ (૫) તેઓશીનું જીવનચરિત્ર ચોખ્ખા સ્વરૂપમાં બહાર પાડણુ (૬) તેઓશીની જન્મશૃંગિ કલોડિયા ચોખ્ખા સ્થાપના કરવી (૭) આ સાસ્ત્રવત સમના પ્રસંગે આવેલા નિર્મલોત્ત પ્રકાશન કરણુ (૮) સમયના અભાવે જે વિદ્વાનો પોતાના નિર્ણયો મોકલી સકયા તથા તેમને પોતાના નિર્ણયો તથા માસમાં મોકલવા વિનંદિ કરવી (૯) ઉપરનાં હેતુઓ અનુસરમાં મુદ્દા માટે રજૂ કરણુ. ઉમેરવાની સારા સાથે નીચેના સભ્યોની સમિતિ નીમવામાં આવે છે.

(જૈન મુનિઓ અને ચૂકવણુ વિદ્વાનો તથા જૈન અગ્રણીઓની એક સમિતિ નીમવામાં આવી છે જેની પાઠી આગળ જાયી છે).

ઇસવ ૨ : જાસ્તવર્ણના અને વિરેજત મુજવતના સંસ્કૃતિક વિષયમાં જૈન સાહિત્યનો વિશાળ ફાળો છે. તે દરિ લક્ષમાં રાખી સજ્જત મહારાજ શ્રી સયાજીરાવ ગણકવાડે પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર વડોદરામાં જૈન પડિતદારા જૈન સાહિત્યનાં સપાદન માટે વર્ષોથી યોજના કરી હતી, જે લગભગ બપોરે વર્ષ સુધી ચાલુ રહી લાલમાં સદર જગ્યા કર્યો કરવામાં આવી છે. આ સંગ્રહનું મહારાજ સયાજીરાવ મુનિવર્ણનીને.

આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે કે જ્યેન સાહિત્યના સપાટનું કામ થતુ રહે તે માટે પૂર્વવાત યોજના ચાલુ રાખવા માટે મદતનાં પગલાં તાત્કાલિક કરવાની વિનંતિ કરે છે.

કસાય : ૩ મુંબઈ રાજ્યમાં આવેલા તમામ વિદ્યાપીઠોમાં બોડ' ઑફ સ્ટડીઝ વગેરે અને તેની અંતર્ગતનાં ચોક્કસ અર્ધમાસથી (પ્રાકૃત ભાષા)ને યજ્ઞનપાઠનનાં પ્રશ્નને માટે આ સમેલન જે તે વિદ્યાપીઠોને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે.

કસાય : ૪ અર્ધમાસથી ભાષાનું શિક્ષણ સુલોદાસ અપાવવા ભલામણ અંગેનો.

કસાય : ૫ જ્યેન સમાજમાં અર્ધમાસથી ભાષાનો પ્રચાર થાય તે માટે જ્યેનોને આ સમેલન ભલામણ કરે છે કે તેઓ પોતાના બાળકોને આ ભાષાનો અભ્યાસ કરવા ચોક્કસ પ્રેરણા કરવી અને મદતો પ્રમુખ કરવો.

કસાય : ૬ જ્યેન જ્ઞાનભાગ્યોના સમિપનો સાક્ષીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવા આ સમેલન જે તે જ્ઞાનભાગ્યોના વ્યવસ્થાપકોને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

કસાય : ૭ મુંબઈરાજ્ય માટે શ્રી મહાવીર કન્યાશુક્ર-જય તિનો દિવસ સરકારે ગેઝેટેડ તહેવાર તરીકે જાહેર કરેલો છે. મુશ્કી કચેરીઓમાં તે દિવસે રમ્ય સંખવાચાં આવે છે વડોદરા પ્રાંતમાં વિપુલ જ્યેનસંખ્યા છે. તેથી વડોદરાની કિનારી કચેરીઓમાં મહાવીર જય તિના દિવસે રમ્ય પાળવા આ સત્ર વડોદરાના ઈન્સ્ટ્રીક્ટ જડજને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

કસાય : ૮ શ્રી સ્ત્રોતવિજયશ્ચ સારસ્વત સત્રને પોતાને અર્ધચંદ્રે આમંત્રી તેની કાવ્ય રીતે ઉજવી અને શ્રી સંધર્માં સંધ સંગઠન સાધવા નવલ ડોગોઈના શ્રીસંધને હાર્દિક અભિનંદન આપે છે.

કસાય : ૯ આ સત્રના જન્મદક્ષા અને પ્રેરક સાહિત્યપ્રેમી મુનિશ્રી સ્ત્રોતવિજયશ્ચ મહારાજ પ્રત્યે આ સમેલન પોતાનું નમ્ર શુભચિન્તન વ્યક્ત કરે છે અને તેમના પ્રવૃત્તિકારક વિચારો અને ભવ્ય આદર્શ નવલ તેઓશ્રીને તથા તેમને સંપૂર્ણ સહાયક તેઓશ્રીના સુરહેલો — પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીધરશ્ચ મહારાજ તથા પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીધરશ્ચ મહારાજને અભિનંદન પૂર્વક ધન્યવાદ આપે છે.

*

*

*

નોંધ — ૩૦ વરસના જુના ઇન્ડોસ્તાનકે જાગેલા કથકાના આવેલા સુખદ અનંતા સમાચારનો

“જન” પત્રમાંના ઉલ્લેખ.

ડોગોઈનું સુખદ સમધાન

ડોગોઈના વિજયદેવચરિ પદ્ય અને સાગર પદ્ય વચ્ચેના કુન્નદ કથકોનો લાગા વરસે જે સુખદ અંત આવ્યો તે સંભળીને સ્વાનંદિ ને મહારના હાર્દમાં આનંદ થયો અને પૂ. હિપાબાપશ્ચ યશોવિજયશ્ચ મહારાજનો પ્રભાવ વધુ પ્રગ્લંભીય બન્યો, કારણ કે આજ સુધીના અનેક પ્રસંગમાં થયેલા પ્રયત્નો શક્ય નહોતા બન્યા, તે આજે બની ગયા.

ધામધાના મુખ્યમિત્રી જે પુનામ નુસદે પ્રસંગને ખુલ્લુ મુઠ્ઠુ ત્યારે
પ્રકાશનથી તત્તીર.
ખાશુમાં સંગ્રહાલયના આવાસ ૫ યુનિવર્સી ઓફ એડ્યુકેશન જેલ છે

સનના પ્રમુખ અને સંગ્રહિતા સભ્યોની વિનિર્ણય-સંગ્રહાલયના બચ્ચાના
૫ યુનિવર્સી ઓફ એડ્યુકેશન ખેતાનુ વકતવ્ય રજૂ કરી રહ્યા છે

કલોઈના મહેપાપાચાચ શીમશોલિન્યજી જેન તાનમદિરના બન્ધ સુકામઆ પ્રદર્શન સ્થિતિ તથાથી જે બન્ધ પ્રદર્શન જોવવાઆ આજુ હતુ, તેની તસ્વીર આ પ્રદર્શનઆ પ ઉપાપાપજી ભગવાન શ્રીમદ્ મશોલિન્યજી અકારના સ્વકસ્તાક્ષરની બન્ધકૃતિઓ, તેઓથીજુ અન્ધ હસ્તસિખિત સાહિત્ય, તેમ જ નયામ મુદિત સાહિત્ય, તથા આગળદ કૃતિઓ વગેરે સુકવાઆ આવેલુ. તેમજ જેન શિક્ષ-સ્થાપન તથા ચિત્રકળાની પ્રાચીન અધીચીન બદુલમકૃતિઓ પણ જગ કરવાઆ આવી હતી.

આ સંપ્ર સાધવામાં એ તો અશ્વત્થામ જે કે મહત્વની આજ યોજના પૂ વિનયમેહનસરિણના ક્રિયોની હતી તેઓ છેલ્લા મહિનાઓથી એ કપ્પલ રાખતા હતા કે પૂ ઉપાધ્યાયશ્રી શ્રીયશોવિનયશ્રી પ્રતિષ્ઠા તથા સત્રોત્સવ પ્રમંથે એકતા યર્થ જામ તો ઉજવણી જોર દીપી છે તેમાં પૂ મહારાજ શ્રી યશોવિનયશ્રીને તો આ જાગતર્યા ખૂબ જ ધન્ય હતી. તેઓ સહુ પધાર્યા ત્રીજી બાજુ પૂ. આ શ્રી જગદ્ગુરુશ્રી મહારાજ પશુ પધાર્યા એટલે બંને પક્ષના આચાર્યોના આચાર્યો તો હતા જ, પશુ એ સહય કેમ બને? તે વિચારે ચાલતા હતા ત્યાં પૂ ઉપાધ્યાયશ્રી પ્રતિષ્ઠા ને સત્રોત્સવ નિમિત્તે જ ખાસ બાજુ થેના મુંઝવણ આગેવાન શેઠ શુભતવાલ પ્રતાપસી, શેઠ વાઠીયાલ ચર્તુષ્ક, શેઠ પરસોતમ સુરચંદ, તથા શ્રી ભદ્રમીસાહેબ પ્રસન્નમુખભાર્ગવ આવી પહોંચ્યા. પૂ આ શ્રીવિનયમેહનસરિણના ક્રિયોએ આ ત્રિપુટીને યોજના કરી, એટલે ફાતલું વંદે સાતમની જગેરે પ્રતિષ્ઠાના બંને સમારભના પહેલા જ દિવસે બંને પક્ષના આગેવાનો ભેગા થયા પાંચ વાગતાં સમાધાન થયું ને તે જ દિવસે બંને પક્ષના આગેવાનો વિનયસભા ભરેલા જમણવારમાં વિનયસભાની વાઠીમાં સાથે બેસીને જન્મા

એની મુશ્કાલીમાં તે જ વખતે સ્વ ને પ્રતિષ્ઠા પર આવેલી કુપ્રતિજ્ઞા શીયત ત્રિપુટીએ આદમના દિવસે સમયકપમાં જ પોતાના તરફથી નવકારસીદ્ધિમંત્રી બહેરાત કરી એટલે સંઘમાં વધુ આનંદ પ્રગટ્યો આમ સ્વ અને પ્રતિષ્ઠાના પ્રમંથે મુંઝવણ આગેવાનોનું આવવાનું થતાં આ સમાધાન સુલભ થયું મુંઝવણ આગેવાનોની સમજક મહેનત સફળ થઈ હતી એ માટે સહુ ઝેર પૂ ઉપાધ્યાયશ્રીના મુખ્યમંત્રીએ પ્રશ્ન સી રહ્યું છે આ સમાધાનમાં શીતેરવાળા નાથભાર્ગવ તથા વડેરાવાળા વૈદ વાઠીયાલએ પશુ મણી મહાસનીય મહેનત ઉઠાવી હતી બાકી, ખૂબ મુશ્કેલીની અંતની નિજાવસ દિવની આવનારું આ સુદર ફળ આપ્યું.

॥

વિનયકું ૨૫૬૫

ત્રેલોક્યેऽપિ વિનીતામાં દસ્યતે સુલભમંગિનામ્ ।
ત્રેલોક્યેऽપ્યવિનીતામાં દસ્યતેऽસુલભમંગિનામ્ ॥
જ્ઞાનાદિવિનયેનૈવ પૂજ્યસ્વામિઃ સુતોદિતા ।
શુદ્ધસ્ય દિ ગુણાપેક્ષં ન સ્વેચ્છામનુષાવતિ ॥

શુદ્ધપતિ વિનીતઃ સન્ સમ્બોધાવબુધ્યતે ।
યથાવત્ કુલતે ચાર્યં મદેન ચ ન માયતિ ॥

દોષાઃ કિલ તમાંસીષ સ્ત્રીયન્તે વિનયેન ચ ।
પ્રસૂતેનાંશુજાલેન ચપટમાર્તેષ્ઠમષ્ઠલાત્ ॥
કૃતસ્થાપ્યતિદોષાય પ્રહ્ણં વિનયં વિના ।
યથામહાનિધાનસ્ય વિમાળ(વ)ધનસન્નિધિમ્ ॥
છિપ્તે વિનયો યૈસ્તુ શુશ્રૂષોઽપિ પરેરપિ ।
તૈરપ્યગ્રેસરીમૂલ મોક્ષમાર્ગો વિલુપ્યતે ॥

ઉપા. શ્રી યશોવિનયશ્રી]

[વિનયકૃતિ પ્રતિષ્ઠા]

સત્રનાં પ્રમુખનાં બાપણો તથા પૂ. મહારાજશ્રીનાં પ્રવચનો

નોંધ : સ્વાગતપ્રમુખ શા. બાપણે જે કશાંતે આપેલા સ્વાધ્યયનો ઉપરોક્ત અમ આપવામાં આવ્યા છે.

॥ શ્રીકોટળપાર્શ્વનાથ સત્તોમમ : ॥

સ્વાગત પ્રમુખનું વક્તવ્ય,

શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્રના પ્રમુખ મહોદય, વિદ્યાર્જુનો, અને અન્ય સંજ્ઞાઓ.

શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્રમાં ભાગ લેવા આપ સૌ દુસ્સુધી અમારી આ નાનકડી નગરી હોદ્દામાં પધાર્યા છે, તે પ્રસંગે આપને આવકાર આપતાં અને આપનું સ્વાગત કરતાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે.

અમારું હોદ્દા લગભગ ત્રીસ હજારની વસ્તી ધરાવતું નાનું છતાં સોહામણું તાલુકાનું મથક છે. તેનો ઇતિહાસ ઔરવરતો છે. તેનું પ્રાચીન નામ દર્ભાવતી હતું. લાટ દેશના મુખ્ય નગરોમાં તેની ગણના થતી હતી. પૂર્વે દક્ષિણ ગુજરાતમાંથી ઉત્તરમાં જવાનો અને પૂર્વ દેશમાંથી દરિયા કિનારાના ખંભાત વગેરે બંદરો તરફ જવાનો ધોરી માર્ગ હોદ્દામાંથી પસાર થતો હતો. વેપારના મથક તરીકે તેમ જ ધાર્મિક સંસ્કૃતિની પ્રબલતાને અંગે તેની આબાદી સારી હતી; ગુજરાતની દક્ષિણ સરહદના મથકરૂપ આ નગરના સંરક્ષણ માટે નગરની ચારેય બાજુ મંત્રીમંદર તેજપાલે લાવ્ય કિલ્લો બંધાવેલો જે આજે ભાંગી તૂટી હાલતમાં છતાં પ્રાચીન ઔરવ ગાથા માતો હતું પણ વિશ્વમાન છે આ કિલ્લાના દરવાજાઓની લગ્ય અને કલાત્મક કૌતુક્ષી અને તેનું સુરેખ સ્થાપત્ય, પ્રતિવેદ અને કલાપ્રેમીઓને હોદ્દાના દર્શન જેવી લાવે છે. કિલ્લાના તમામ દરવાજાઓ પૈકી હીરાભાગોળનું સ્થાપત્ય અને તેથીજે વિશેષ એ મહાન સ્થાપત્યના સર્જક હીરા કડીયાનો શામાંથક અને સચિક ઇતિહાસ, તેના પરિણામે બંધાવાયેલું તેનતલાવ, આ સૌ કોઈ બોધ, સાંભળી હોદ્દાના પ્રવાસી તેના અત્યંત સ્થાપત્યને ગિરદાવે છે.

આ ઉપરાંત અહીંના અતિશય અને કલાત્મક ગજનંદનિ જૈનમંદિરો, તેમાં બિરાજમાન મહાપ્રભાવક શ્રી કોટલુપાદ્યનાથ પ્રભુ વગેરે મંજલમય જ્યોત્સ્નાક પ્રતિમાઓ

અને તેનો આઘ્યાત્મિક, સંસ્કૃતિ પોષક ભૂતકાલીન ઇતિહાસ, પ્રતિવર્ષે સંખ્યાબંધ જૈન યાત્રિકોને આત્મકલ્યાણના અમૃતપાનનું આમંત્રણ આપે છે. મહાશુભરાતના મંત્રીશ્વર તેજપાલે તેમ જ સાળવાના મહામાત્ય પેશકશાહે ભૂતકાલમાં આ રમણીય જિનમંદિરો બંધાવેલા; એટલું જ નહિ પરંતુ અહિંનું વૈભવાય મહાદેવનું મંદિર તેમણે બંધાવી આપેલ; એમ આ નગરીનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જણાવે છે તે સમયમાં આ દર્શાવતી નગરી શુભરાતની પાંચ મહાનગરીઓ પૈકીની એક નગરી તરીકે ગણના ગણવામાં આવતી હતી.

આ એ જ મહાનગરી ■ કે, જ્યાં — જેની નગરીઓ બામેજામ શુભરાતણી હલ ગાય છે તે — જાતા કવિ શ્રી દયારામ જન્મ્યા હતા.

આ એ જ મહાનગરી છે કે જેની પુરુષશ્રમિકાંચી પૂ પંચાસ શ્રી રંજવિનયલ મ. તથા પૂ. શ્રી જયવિનયલ મ. તથા પૂ. શ્રી અમરવિનયલ મ. આદિ લગભગ ૬૦ સુનિ-મહાત્માઓ દીક્ષિત થયેલા હતા. અને આજે જ સાધુ સાધ્વીઓ ધર્મને લગભગ ૪૦ પુરુષ-ત્માઓ દીક્ષિત તરીકે વિદ્યમાન છે. આજના ઉત્સવના મુખ્ય પ્રેરક અમારા ઉપકારક, અયાગ પરિશ્રમી, સાહિત્યપ્રેમી, અવધાનકાર પૂ. વિદ્વાન સુનિવર શ્રી યશોવિનયલ મહારાજ અહીં જ બીરાજેલા છે, તેઓ જાણે જન્મે હોયોર્મના જ છે.

આ એ જ મહાનગરી છે કે જ્યાં, આ જાન જેના શુભ નામ સાથે સંખ્યાયેલું છે, તે મહાન ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિનયલ વિ. સ. ૧૭૪૭ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા. સત્તરમી સદીમાં થયેલા પડકારનેવેતા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ બા 'વાચકજ્ઞ'નું નામ વત્સાલીન સંતો, મહાત્માઓ અને વિદ્વાનોમાં ધોણરે છે. તેઓશ્રી પોતાની અપ્રતિમ વિદ્વતા, વિપુલ સાહિત્યસર્જન અને વિવેચન શક્તિથી લધુ શ્રી હસ્તિકાચાર્ય તથા બીજા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય તરીકે પ્રશંસાને પામ્યા છે. છેલ્લા ત્રણસો વર્ષમાં તેમના જેવી તાર્કિક મહાન વિમૂર્તિ જૈન સમાજમાં પ્રકટી હોવાતી નથી. તેઓશ્રીએ પ્રાકૃત - સંસ્કૃત - શુભરાતી અને હિંદી-મારવાડી ભાષામાં અલગલગ લગભગ ૩૦૦ જેટલા ગ્રંથો રચેલા છે જેમાંના કેટલાક પ્રસિદ્ધ છે જ્યારે કેટલાક અપ્રસિદ્ધ છે અને પ્રાપ્ય છે.

કવિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય પછી જૈન સમાજે વિપુલ સાહિત્યના સર્જનકાર અને નવ્યન્યાયના પ્રખર વિદ્વાન તરીકે બીજા 'જ્યોતિર્ધર'ની શુભરાતને લેટ આપી છે.

તેઓશ્રીના સ્વર્ગગમન બાદ બીજે જ વર્ષે જિ. સં. ૧૭૪૫ માં પ્રતિક્રિત તેમની પાઠકા અહિં સ્થાપિત થયેલી છે. તે પાઠકા સ્થાને નૂતન ગુરુમંદિરની રચના થઈ છે. તેની પ્રતિષ્ઠાના શુભ દાંકણે, અહીં જ ગિરાજમાન, વર્તમાન શ્રી યશોવિનયલ મહારાજની પ્રેરણાથી ઘણાઓને જોવી ભાવતા થઈ કે સૂપ-પ્રતિષ્ઠા એ તો આપણી ગ્રંથા-ભાવનાનું જીવંત પ્રેરણાત્મક પ્રતીક હોવાથી બધી છેલ્લી છતાં એ એક બાદશક્તિ કે અંજલિ છે. તેમની સાચી ભક્તિ કે અંજલિ તો તેમની વિદ્વતાને જાણે તેવી વિદ્વત

પરિષદ દ્વારા તેઓશ્રીની કૃતિઓનો, તેઓશ્રીનાં સાહિત્યની, તેઓશ્રીના સિદ્ધાંતોની ચર્ચા થાય અને જ્ઞાનગોષ્ઠિ દ્વારા કોઈ સ્થાયી યોજના ઘડી કઢાય તેમાં રહેલી છે. તે ભાવનાનું પરિણામ એ આજનું "સારસ્વત સત્ર" છે.

સારસ્વત સત્ર એ સંસ્કાર ઉત્સવ છે અને માનવજીવનમાં તેની કિંમત ઘણી છે. આવો ઉત્સવ અમારા ગ્રામમાં ઉજવાય છે તેથી અમે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ.

શાસન પ્રભાવક પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્ધતિ શિષ્ય પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી, તેઓશ્રીના પદ્ધતિ વિદ્વાન આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી, તથા તેઓશ્રીના શિષ્ય ઝુનિઝી યશોવિજયજી મહારાજનો હું અભિલાષન સહ આભાર માનું છું. જેઓએ જૈન ઇતિહાસમાં યાદગાર સ્થી બન્ય તેવો અને તે પ્રસંગ ને લાભ અમને અપાવ્યો છે.

દૂર દૂરથી હઠમજલ કરી પધારનાર પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મ. તથા પરમપૂજ્ય આ. શ્રીમદ્ વિજયભાણિકસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પધારેલા પૂ. સામીજી મહારાજોને પણ હું વંદન કરું છું.

બીજી એક કૃતજ્ઞતા મારે વ્યક્ત કરવી એઈ એ; તે એ કે એક પિતા પોતાના પુત્ર તરફ જેવો વાત્સલ્ય ભાવ ધરાવે તેવો જ ભાવ સ્વ. પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજ અમારા હૈય પ્રત્યે ધસવતા હતા. ત્યાર બાદ તેઓશ્રીના વિદ્વાન અને શાસન પ્રભાવક શિષ્ય - પ્રશિષ્યો પણ અમારા પ્રત્યે તેવો જ ભાવ ધરાવતા આવ્યા છે. હોદ્દાના હીક્ષિત પુણ્યાત્મઓનો મોટો ભાગ તેઓશ્રીના આજ્ઞાવર્તિ છે. હોદ્દાનું આયોજન ખાતું, સેવાસહન સંસ્થા તેઓશ્રીની પ્રેરણાનું જ પરિણામ છે અને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું જૈન સંઘ ઉપરના અનોક ઉપકારનું ઋણ અહા કરવાનો સૌથી વધુ ધન્ય, પ્રયાસ તેઓશ્રીના જ સમુદાયનો છે. જે વાત જૈન સમાજને જાણીતી છે. અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીનો આજે ઉજવાતો જ્ઞાન - આરિગોત્સવનો મહાન પ્રસંગ પણ તેમના જ કળીરથ પ્રયત્નને આભારી છે તેથી તેઓશ્રીને હું ભૂરિ ભૂરિ વંદના કરું છું પૂજ્યશ્રીઓને, ને અમારા સંઘના ગૌરવરૂપ સાધુરત્ન મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીને વિનમ્ર વિનંતિ કરું છું કે આપે જે હિસાબ ને ધન્યતાથી કાર્ય આદર્યું છે, તે આપના ગુરુદેવના શુભાશીર્વાદથી અવશ્ય પૂરું કરશે. અમે અમારો જનતા સહકાર જરૂર આપીશું.

બીજી એક વાત કહું કે, આજથી પંદર વર્ષ ઉપર અમેને આ મહાપુરુષના સમાધિ સ્થળનો પુનરોદ્ધાર કરવાની જાવના બગી, જંગલમાં યુદ્ધ પહેલા સ્થળને શ્રી સદે નંદુ જીવન આપ્યું અને આજે તો તે સ્થળે, બાંધ આદિનિર્મિત પાદુકા, કાચવાન મહાવીરની નિર્વાણભૂમિની બાંધ યાદ આપતું રમણીય જલમંદિર, પરમવિભૂતિ પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું શુરુપાદુકા મંદિર, હોદ્દામાં જ સ્વર્ગવાસી થયેલ પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્

વિજયમોહનસ્ત્રીશ્વરજીનું શુભમંદિર વગેરેથી એક પરમ શાંતિના ધામ સમું આધ્યાત્મિક સ્થાન બની ગયું છે. બહારના યાત્રાર્થીઓ ત્યાંની પવિત્ર અને આધ્યાત્મિક હવાનો કેઈ શુદ્ધો જ અનુભવ લઈને જાય છે.

આ સ્થળના પુનરોદ્ધારમાં સ્વ. પારેખ શેઠ જીવજીવાલ યુનિસાલ તથા પટેલ શ્રી ચંદુલાલ હીંમતલાલ અને તેમના સાથીદારોનો ફાળો મહત્વનો છે. ઉપદેશદ્વારા આર્થિક સહાય કરાવનારા જુદા જુદા પૂ. યુનિસાલે ને સાધ્વીજી મહારાજશ્રીએ પણ યાદ આપ્યા વિના રહેતા નથી. હંબુ અમારું કાર્ય અધૂરું છે પૂ. ઉપાધ્યાયજી સમસ્ત જૈન સંઘના હતા, તો અતુલિંક જૈન સંઘે જેવો સહકાર આપ્યો છે તેવો. બદકે તેથી વધુ સહકાર આપશે તેવી હું વિનંતિ કરું છું.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી આપણે માટે મહાન છે. તેઓ નજીકના જ મહાન ઉપકારી છે. ભગવાન ઉમાસ્વાતિધાયકની ‘સમ્બુર્જન જ્ઞાનવારિજ્ઞાન કોશમાર્ગ’ની ઉક્તિ પ્રમાણે પૂ. ઉપાધ્યાયજીની. મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણબુદ્ધિ કેવી મહાન શ્રદ્ધા, કેવું અમાધ અને અપ્રદ જ્ઞાન, અને કેવી અતુલ્યમ ચારિત્રશીલતા હતી; એ અહીં પધારેલા વિદ્વાનોના પ્રવચનોથી સાંભળશે જ. હું તો તેઓને મારા શત શત વંદન કરીને શાસ્ત્રન દેવોને પ્રાર્થના કરું છું કે આવા અનેક ઉપાધ્યાયજીઓ સમાજમાંથી પાકે અને જૈનશાસન અને જગતને પ્રભાવિત બનાવે.

આ સત્રનો હેતુ એક જ છે કે પૂ. ઉપાધ્યાયજી જેવી મહાન વ્યક્તિને બૃહદ્ શુભજાત અને ભારત યોગજીતું યાજ, આટલી ભૂમિકા આ સત્ર ઊભી કરવા માગે છે. જેથી તેમાંથી શાવિ કેઈ સક્રિય પરિણામો જન્મ પામે.

અમારે આંગણે પધારેલા સત્રજનોની સેવા - ભક્તિ માટે સ્વાગત સમિતિઓ ઉચિત તમામ પ્રયત્ન કર્યો છે, છતાં મનુષ્ય સર્વશક્તિમાન તો નથી જ. એમ સમજીને અમારી ઉશ્વેષી હાથે તો ઉદ્ધારલાવે શક્ય ગણશે તેવી નક્કિ વિનંતિ કરું છું.

આપ સૌ વિદ્વાનો જે મહાપુરુષના નામ સાથે બેઠકએલા આ સત્રમાં જાગ જાઈ રહ્યા છે, તો મારી આપ સહુને વિનંતિ છે કે તેમના અધૂરા રહેલા કાર્યને વેગ મળે, તેમની જ્ઞાન, વિકૃત્તા અને મહાનતાનો આમ જનતાને લાભ મળે, એવી કેઈ યોજના ધરી કાઢશે તો આ સત્રની ઉજવણી સાર્યક થશે.

ફેરી એક વાર આપ સૌજી અંતઃકરણપૂર્વક સ્વાગત કરી વિરતું છું.

શિવસ્તે સન્તુ પન્થાનઃ । ઈ શાંતિઃ

દે. શ્રીમાળીવાલા
વિ સ. ૨૦૦૯, ફા વ ૭-૮, સનિ-રવિ
તા. ૭-૮, ૧૯૫૩
વીર સ. ૨૪૭૯

બાલચંદ બેઠલાલ શાહ
પ્રમુખ સ્વાગત સમિતિ, હલોઈ.

નોંધ : સચના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે ઉદ્ઘાટનપ્રયુક્તે કરેલા વક્તવ્યની નોંધ આન રજૂ કરી છે

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વત સન્ન ઉદ્ઘાટન પ્રસંગનું વક્તવ્ય

પ્રમોદમાસાઘ ગુણૈઃ પરેષાં, યેષાં મતિર્મજ્જતિ સામ્યસિન્ધૌ ।

દેદીપ્યતે તેષુ મનઃ પ્રસાદો ગુણાસ્તયૈતે વિચીત્રીભવન્તિ ॥ —શ્રી યશોવિજયજી

[વક્તા : શ્રી પ્રસન્નમુખ મુરલિદાસ બદામી]

જી. એ. જી. એસસી, બાર-એટ-સી, ને પી બીએલ, સ્પોર્ટ્સકોડ રોડ, મુમ્બઈ.

સત્જનો અને સમારીઓ,

“શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સન્ન”ના સમારંભનું ઉદ્ઘાટન કરતાં મને ઘણો જ આનંદ થાય છે. હું અભારે મારી યોગ્યતા અયોગ્યતાનો પ્રશ્ન ચર્ચતાં નથી. હું માનું છું કે આ કાર્ય માટે મારા કરતાં વિશેષ લાયક વ્યક્તિને સન્ના સૂત્રધારે બહુર મેળવી શક્યા હોત ! છતાં પણ તેમણે જે મારા તરફ સફલાવ દર્શાવી આ કામ અને સોંપ્યું છે તે માટે હું તેમનો આભારી છું.

આ સ્થળ (સ્પોર્ટ્સ) એ પૂ. શ્રી યશોવિજયજીના જીવન પ્રવાસનું અંતિમ સ્થાન હોઈ આ સમારંભ અહિં યોજાય એ સર્વ રીતે યોગ્ય જ છે. ઘણા લાંબા કાળે પણ આ કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું છે તે માટે સમારંભના યોજકો અને આ સન્ના અન્ય પ્રેરકો તેમ જ પ્રગટ અપ્રગટ સર્વ કાર્યકર્ષોને હું મારા હાર્દિક અભિનંદન આપું છું.

બંધુઓ ! શ્રી યશોવિજયજી કોણ હતા, ક્યારે જોમનો જન્મ થયો, જોમની જીવન યર્થા શી હતી, જોમણે સાહિત્યક્ષેત્રે શું શું કર્યું, જોમના સમયમાં દેશકાળ અને ધર્મની ઠેવી પરિસ્થિતિ હતી અને એ પરિસ્થિતિ ધરતે જોમનો શું કર્યો હતો, જોમો ક્યારે કાળધર્મ પામ્યા ? વગેરે વિષયો ઉપર વિસ્તૃત વિવેચન કે વિવરણ કરી હું આપનો સમય નહિ લઉં. એ કાર્ય હું અહિં પધારેલા વિદ્વદ્વચ્ચને સોંપું છું. હું ફક્ત દૂંઝમાં એટલું જ કહીશ કે જોમની યોગજી આપણે આજે જોમણે કરેલી શ્રુતની ઉપાસનાથી કરીએ છીએ. એ શ્રુતોપાસના એટલી ઉચ્ચ કક્ષાની હતી કે જોમને લાગવાનું શ્રી હરિભદ્રસૂરિ અને કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પછીના પ્રથમ અને ચરમ શ્રુતધર કહેવામાં આવ્યા છે. ભારતીય દર્શનશાસ્ત્રની તત્કાલીન એક પણ શાખા એવી ન હતી કે જેમાં જોમની પ્રતિષ્ઠાએ અમકાર ન માર્યો હોય. જોમણે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં લખ્યું એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય જનતા માટે શુન્દરાવી વગેરે લોકભાષામાં પણ વિપુલ સાહિત્યનો સ્થાપક થયો છે. નવ્યન્યાયના એક પ્રખર અને અદ્વિતીય ઘોતક તરીકે તેઓ ખ્યાતિ પામ્યા છે, અને કૂચાંલી ચારક, ન્યાયાચાર્ય વિશ્વારદાદિ અનેક બિરુદોને તેમણે પ્રાપ્ત કર્યા છે.

જ્ઞાનની જોમની અલૌકિક ઉપાસના એવાં ઉપાધ્યાયશ્રીને હું તો એક “મહાતપસ્વી” કહીને સંબોધીશ. સત્જનો ! આજે આપણે સદ્જ્ઞાનની સુસાધનાને અભાવે ફક્ત બાહ્યતપના ઉપાસકને જ તપસ્વી કહી સંબોધન કરીએ છીએ. આપણે બાહ્યીએ છીએ કે બાહ્યતપ એ તો અભ્યંતર તપની પુટીને અથો જ છે, અને તેથી જ અભ્યંતર તપને બાહ્યતપ કરતાં જોયી

કલામાં મૂક્યું છે. છતાં અભ્યંતર તપનો એક પ્રકાર ‘સ્વાધ્યાય’ છે, તેને આપણે બોધ એ બોલો. આને અપનાવતા નથી. વિચારો, કે ઉપાધ્યાયશ્રીએ પોતાના જીવન દરમિયાન જે વિપુલ સાહિત્ય સમૃદ્ધિ છે તે માટે તેમણે કેટકેટલી સ્વાધ્યાય કર્યો હશે; અને તેમ કરી કેટકેટલી તપસ્યાના ભાગી થયા હશે! એમણે એ મહાન તપસ્યા કૃત એકલા પોતાને જ માટે નહિ પણ સ્વ અને પર બંનેને ઉપકારક નીવડે એ રીતે આદરી અને અપનાવી. એથી જ હું એમને આને “મહાતપસ્વી” કહી સંબોધું છું અને જૈન સમાજને ભારપૂર્વક અરજ કરું છું કે દેવળ બાહ્યતપના ચીથે ન ચાલી, જ્યાં આગળ વધી, આજના સમારંભ જેવા અનેક સારસ્વત સત્ર યોજી સ્વાધ્યાય રૂપ અભ્યંતર તપની સાચી આરાધના કરે.

જૈન સમાજ ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રીનો અનંક ઉપકાર હોવા છતાં જૈન સમાજનો અક્ષય અપરાધ એ છે કે અદીસો વર્ષના દૂંઠા સમય દરમિયાન પણ એ એમના અમૂલ્ય ગ્રંથોને સંપૂર્ણપણે સાચવી શક્યો નથી, અને એમના અનેક ગ્રંથો હજી અલભ્ય રહ્યા છે. આ માટે આપણે બધે તે પઠાના કાઠીએ પણ મૂળમાં બોધ એ તો આપણી રાનોપાસનાની—સ્વાધ્યાયરૂપ તપસ્યાની—જ ખાતરી છે. છતાં હજી પણ આશા રહે છે કે આપણે અત્યંત અંતપૂર્વક શોધ કરતા રહીશું તો આપણે શુભાભ્ય છે તે પૈકીનું ઘણું પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

આ ઉપરાંત એક વાતનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી પાડે છે અને એ, એ છે કે ઉપાધ્યાયશ્રી એક સાચા ક્રિયેશીલ અને શુદ્ધચાર પ્રરૂપક પણ હતા. તાત્કાલીન શ્વેતાંબર જૈન સમાજમાં જે ખગાડો વ્યાપ્ત થઈ ગયો હતો તેને દૂર કરવા એમણે પ્રખર પુરુષાર્થ સેવ્યો હતો. એમના પ્રબળ પ્રતાપી આત્માએ અને એમના સમકાલીન શ્રીસત્યવિજયજી અને શ્રીઆનંદધનજી મહારાજોએ એ કાર્ય એ વખતે કશું ન હોત તો જૈન સમાજ પ્રજાચારના ગર્તમાં કેટલો ખૂંચી ભત તે કદબધુ સુરહેલ નથી.

ઉપાધ્યાયજી જૈન શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના હોવા છતાં એમની વિશાવિષયક દષ્ટિ બોટલી વિશાળ હતી કે પંડિત શ્રીસુખલાલજીએ કહ્યું છે તેમ “એ પોતાના સંપ્રદાય માત્રમાં સમાઈ ન શકી.” અને તેથી જ એમણે પાતંજલ્યોગસૂત્ર અને દીગંબર સંપ્રદાયના અલસહસી નામના ગ્રંથ ઉપર પણ વ્યાખ્યા લખી છે.

એમના સમકાલીન શ્રીઆનંદવિજયજી ઉપાધ્યાયજીએ એમને ‘શ્રુતકેવલી’ કહી સંબોધ્યા છે. આવી મહાન વિભૂતિ આપણને કલિકાલ સર્વશ્રી શ્રીહિમચંદ્રાચાર્ય પછી લગભગ પાંચસો વર્ષે સોંપડે છે. ‘હેમ સાસ્વત સત્ર’ પાટણમાં ઉજવાયા પછી ઘણે વર્ષે આને આપણને શ્રી યથોવિજયજી સારસ્વત સત્ર સમારંભનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. એનો ઉદ્ધારન વિધિ આપની આજ્ઞાને વધવર્તી થઈ કરતાં પ્રારંભિક શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હું ઇચ્છું છું કે ઉપાધ્યાયશ્રીના શુદ્ધ વડે પ્રભેદ પામીને અહીં પંચારેલ સર્વ વ્યક્તિ સત્તા સસુદ્રમાં મક્ક બને; તેઓના મનની પ્રસન્નતા ખૂબ વિરાજે, તેમ જ તેમના પણ તે તે સુદ્ધ જૂળ નિર્માણ બને.

અંતમાં આપની માર્ગ તરફની સદ્ગાવનાની લાગણી માટે ફરીથી હાર્દિક ઉપકાર માની, મારા વંશાવળની સમાપ્તિ કરતાં આ સત્ર સમારંભને શુભેશ થયેલો બહાર કરું છું. આપ તેને સહેલ વધાવી લેશે. એમ ઇચ્છી, શિવાસ્તે ચન્દુ પન્થાન, એ પ્રાર્થના સાથે વિરમું છું.

श्रीयशोविजय सारस्वतसूत्रना प्रमुखा, तर्क, न्याय, भीमांसारन

दार्शनिक पंडित श्रीईश्वरचंद्रचतुर्न प्रवचन

[विद्वत्सर्व, अनेक क्षत्रादि श्रीईश्वरचंद्रचतुर्न प्रमुखासोयी विद्वत्सर्व अने प्राज्ञवान प्रवचन कथुं हतु ते प्रवचन हन्ते अने तत्त्वज्ञाने अत्युच्च ज्ञानी सत्त्वत्तुं हतु, अने ते आदि प्रवचन प्रामु हतु, ते आशुनी प्राप्ति मोक्ष अने स्मृ करवाया जनी छे संपूर्ण पञ्चगव्य स्मृ न करी शकवा अहम द्वितीय तीजे संपा०]

भारतवर्षमें बहुत चिरकालसे नाना लोक जीवके कल्याणके लिये विचार करते रहे हैं। इसके लिये लोगोंने जीवका ससारके साथ क्या संबंध है, इस विषयकी गंभीर परीक्षा की। इस परीक्षाके परिणामस्वरूप विचारकोके प्रधानरूपसे दो विभाग हो गये। एक ओर वे लोग थे, जो वेदको प्रमाण मानते थे, दूसरी ओर वे थे, जिनके लिये वेद प्रमाणभूत नहीं था। वर्तमानशास्त्रके गंभीर विचार बादमें प्रगट हुए। पहले पहल जीवनके आचार-व्यवहारको लेकर मतभेद हुआ। जो लोग वैदिक थे; उनमें अनेक इस प्रकारके भी थे जो यज्ञमें पशुहिसाको धर्म मानते थे। उनकी दृष्टिमें यज्ञकी दिसा पापरूप नहीं थी। यज्ञमें पशुवध करनेसे उनके विचारके अनुसार स्वर्गकी प्राप्ति होती थी। “अग्निहोत्रं पशुमाहमेत” इत्यादि वेदवाक्योंके प्रमाण मानकर भिन्न भिन्न यज्ञोंमें भिन्न भिन्न पशुओंका वध होता था। इसके अतिरिक्त इस कालसे वैदिक लोग जन्मके कारण वर्णोंकी व्यवस्थाको स्वीकार करते थे। यदि कोई ब्राह्मण कुलमें उत्पन्न हुआ हो; और उसके गुण-कर्म ब्राह्मणोचित न हो, उसको शास्त्रका ज्ञान न हो, और वह मिथ्याभाषणादि दोषोंसे दूषित भी हो तो भी वे लोग उसको ब्राह्मण कुलमें उत्पन्न होनेके कारण पूजनीय मानते थे।

इस कालके वैदिक लोगोंमें ब्राह्मण लोगोंकी प्रधानता थी।

दूसरी ओर कुछ स्वतंत्र विचारके लोग थे। जिनका वैदिक लोगोंके इन दो सिद्धान्तों पर प्रधानरूपसे विरोध था। यद्यपि प्राचीन कालमें इस प्रकारके वैदिक लोग भी थे; जो यज्ञमें पशुवधको वेदसे विरुद्ध मानते थे। और वर्णव्यवस्थाको जन्मनिमित्त न मानकर गुण-कर्म निमित्त स्वीकृत करते थे। परंतु इस प्रकारके लोग उस समयमें अल्प संख्यामें हो गये थे। इस लिये वैदिकधर्मके नामसे “यज्ञमें पशुवध” और “जन्ममूलक वर्णव्यवस्था” इन दो सिद्धान्तोंको लिखा जाता था। इसी कालमें वेदोंके माननेवालोंमें इस प्रकारके लोग भी हुये जिन्होंने कहा कि वेदके यज्ञोंसे स्वर्गाय फल मिल सकता है पर पशुहिसा के कारण जो पाप होता है उसका कुछ दुःख मोचना पड़ता है। ये विचारक साङ्ख्यमतके अनुयायी थे। महाभारतमें और सांख्यके कुछ ग्रन्थोंमें यज्ञके पशुवधको दुःखका कारण माना गया है। पूर्वमीमांसाके प्रभाकर और कुमारिल शङ्क आदि आचार्योंके मतानुसार यज्ञ की हिंसा सर्वथा धर्म है। उसमें पापलेश भी नहीं। इन मतभेदोंके कारण भिन्न प्रकारके गंभीर विचार

होने लगे बादमें जब संसारके मूल कर्मों पर विचार होने लगा तब वेदवादी लोग आत्माको और कुछ अन्य पदार्थोंको नित्य कहने लगे। पर जो वेदको नहीं मानते थे, उन्होंने मूल कारणको सर्वथा नित्य नहीं माना। भगवान् बुद्ध; जिन्होंने सब पदार्थोंको क्षणिक और अवात्मक कहा। भगवान् महावीरने वस्तुमानको उपाद-व्यय और घौन्वसे युक्त बतलाया। इन वक्तों पर बादमें होने वाले बौद्ध और जैन तार्किकोंने क्षणभंगवाद और अनेकान्तवाद-स्यादवादकी दार्शनिक रूपमें प्रतिष्ठा की इन बातोंको समझने के लिये एक सरल दृष्टान्त देना उचित समझता हूँ। एक वस्तुको देखने पर साधारण लोगोंकी और विचारकोंकी बुद्धिमें बहुत बड़ा अंतर होता है। (जैसेमें रुमाल निकालकर) मेरे पास यह रुमाल है। यदि यह पूछा जाय कि इस रुमाल के कारण कौन हैं और उनका इस रुमाल के साथ क्या संबंध है? तो साधारण लोगोंकी अपेक्षा विचारकोंके उत्तर बहुत भिन्न होंगे। साधारण लोग स्थूल दृष्टिसे देखते हैं और स्थूल वस्तु प्रायः सबको समान दिखाई देती है। रुमाल श्वेत है या पीला है या लाल है? इस विषयमें तो किसीका मतभेद नहीं हो सकता। यदि श्वेत होगा तो श्वेत कहेंगे, पीला होगा तो पीला कहेंगे। परंतु यदि पूछा जाय कि यह रुमाल सुन्दर है या नहीं? तो सबका उत्तर एक समान नहीं होगा। कुछ कहेंगे, 'सुन्दर है,' कुछ कहेंगे, 'सुन्दर नहीं है' और कुछ कहेंगे 'सुन्दरता है सही परंतु कुछ अल्प परिमाणमें।' श्वेत और पीत रूपके समान सुन्दरता सर्वथा ओंखोंसे नहीं दिखाई देती। उसका संबंध मनके साथ भी है। मन सबका समान नहीं होता। इसलिये एक ही वस्तुमें सौन्दर्यकी बुद्धि भिन्न हो जाती है। जो वस्तु बाह्य दृष्टिसे अनुभवमें न आवे, स्वप्न पर मनके द्वारा विचार करना पड़े, उसके विषयमें मतभेद हो जना स्वाभाविक है।

रुमालके कार्य कारण भावका विचार इस प्रकारका है, साधारण लोग इसको उल्टा समझ बैठे हैं, वे तो यह कहने लगते हैं कि रुमालमे तन्तु रहते हैं, परंतु यह विचार दार्शनिक-दृष्टिमें संगत नहीं है। तन्तु कारण है। पट कार्य है। कारण बिना कार्य नहीं रह सकता। कारण कार्यके बिना रहता है। तन्तु टुकान पर पड़े रहते हैं उस समय न रुमाल होता है, न धोती होती है, न कुर्ता होता है। जब रुमाल या धोती बनती है, तब रुमाल या धोती बिना तन्तुओंके नहीं दिखाई देती। 'तन्तु पटके साथ होते हैं' इस विषयमें न्याय, वैशेषिक, सांख्य, पूर्वमीमांसा, शौच और जैनोका कोई मतभेद नहीं।

परंतु प्रश्न हुआ कि तन्तु और पट परस्पर भिन्न है या अभिन्न? तो तत्त्व लोगोंके विचार भिन्न हो गये।

गौतमीय न्यायको माननेवालोंने कहा—'तन्तु और पट सर्वथा भिन्न हैं' पट तन्तुओंमें पड़े नहीं होता। तन्तु पटको उत्पन्न करते हैं। पट अवयवी है। तन्तु अवयव है। अवयवी

अवयवोंसे सर्वथा भिन्न है। जब हमको पट दिखाई देता है तब केवल पटही नहीं दिखाई देता किन्तु तन्तु और पट दोनों ही दिखाई देते हैं वैशेषिकोंका भी यही मन्तव्य है।

सांख्योंका मत है 'पट तन्तुओंसे सर्वथा भिन्न नहीं परन्तु तन्तुओंमें विद्यमान है। केवल अव्यक्त रूपसे है। जब सहकारी कारण मिलते हैं तो जो पट तन्तुओंमें अव्यक्त रूपसे रहता है वही प्रगट हो जाता है। संसारमें अनेक पदार्थ हैं। जो पहिले प्रगट नहीं होते। पर बादमें सहकारी कारणके योगसे प्रगट हो जाते हैं। जैसे दूधमें दही, दहीमें मक्खन, तिलमें तैल। इसी प्रकारसे दूधमें दहीको न देखकर दहीको दूधसे सर्वथा अविद्यमान कहना अनुचित है। यदि दूधमें दही सर्वथा न हो और बादमें उपलब्ध हो जाता हो तो मिहीसे भी दही उत्पन्न हो जाना चाहिये। पट भी तन्तुओंमें पहिले अव्यक्त रूपसे रहता है। बादमें सहकारी कारणके योगसे व्यक्त हो उठता है। सांख्योंका यह मत 'सत्कार्यवाद' नामसे प्रसिद्ध है।

बौद्ध तार्किकोंने कहा—तन्तु और पट हैं तो भिन्न, पर नैयायिकोंके मतके समान सर्वथा भिन्न नहीं हैं। तन्तुओंके समूहको पट कहते हैं। तन्तु मिलकर जब विशिष्ट आकार धारण करते हैं तो उनका नाम पट हो जाता है। एक एक तन्तु पटके रूपमें दिखाई देता है, पर उनका समूह पटके रूपमें दिखाई देने लगता है। बौद्धोंका यह 'संघातवाद' नामसे प्रसिद्ध है।

जैन तत्त्ववेत्ताओंने कहा—तन्तु और पट न सर्वथा भिन्न हैं या न सर्वथा अभिन्न हैं। किन्तु भिन्न और अभिन्न हैं। तन्तुओंसे पट भिन्न है इसलिये तन्तु और पटका संबंध है। यदि पट सर्वथा तन्तुओंसे अभिन्न हो तो उनका संबंध नहीं हो सकता। जिस प्रकार तन्तु अपने स्वरूपसे अभिन्न है इसलिये उनका अपने स्वरूपके साथ कोई संबंध नहीं प्रतीत होता। पटकी दृष्टिसे उसका तन्तुओंके साथ भेद है। परन्तु तन्तुओंकी दृष्टिसे पट तन्तुमय है। अर्थात् उसका भेद नहीं है।

जैन परिभाषाके अनुसार तन्तु और पट द्रव्यकी दृष्टिसे अभिन्न-एक और पर्यायकी दृष्टिसे भिन्न-अनेक हैं। समस्त जैनदर्शन अनेकान्तवाद पर आश्रित है। अनेकान्तवादका प्रतिपादन जैन आगमग्रन्थोंमें संक्षिप्त रूपमें है। उसका विस्तार जैनमतके श्वेताम्बर और दिगम्बर दोनों संप्रदायोंके आचार्योंने अपने अपने ग्रन्थोंमें किया है। श्वेताम्बर संप्रदायके जमास्वाति, सिद्धसेन दिवाकर, जिनमद्रगणि, मल्लवादी, हरिभद्रसूरि, वादीदेवसूरि, हेमचन्द्राचार्य, उपाध्याय यशोविजयजी, आदिने इसका विस्तृत निरूपण किया है। दिगम्बर संप्रदायके समन्तमद्र, पूज्यपाद, मङ्गलकण्ठ, विद्यानन्द-स्वामी, प्रभाचन्द्र, आदिने अपने ग्रन्थोंमें उसका विस्तार किया है।

मैं समझता हूँ—प्राचीन कालके वैदिक और अवैदिक अनेक तार्किक अनेकान्तवादका स्वीकार करते थे। गौतमीय न्यायदर्शनके चतुर्थ अध्यायमें कुछ एकान्तवादोंका मत देकर उनका स्पष्टन किया है। न्यायदर्शनके अनुसार कुछ एकान्तवादी सब वस्तुओंको अभाव-स्वरूप मानते थे।

कुछ वैसे थे, जो सब वस्तुओंको स्वरूप कहते थे। कुछ कहते थे बिना निमित्त पदार्थोंकी उत्पत्ति होती है। कुछ कहते थे केवल एक तत्त्व सत् है। इन सब मतोंका निषेध करनेके कारण यह सिद्ध है कि न्यायदर्शनके कर्ता एकान्तवादको युक्त नहीं मानते थे।

निःसन्देह नैयायिकोंके अनेकान्तवादमें और जैनोके अनेकान्तवादमें भेद है। पर उसमें वास्तविक विरोध नहीं।

नैयायिकोंके अनुसार कुछ पदार्थ सर्वथा नित्य हैं और कुछ पदार्थ सर्वथा अनित्य हैं। परंतु जैन सिद्धान्तके अनुसार प्रत्येक पदार्थ नित्य और अनित्य है। अनेकान्तवादके कुछ अंगोंमें वैदिक दर्शनोका मत सर्वथा मिला है। मीमांसक लोग कारण और कार्यको सर्वथा भिन्न और अभिन्न मानते हैं। वास्तवमें मीमांसक ही नहीं सांख्य और पातञ्जल लोग सिद्धान्तके अनुसार भी कार्य कारण भिन्न और अभिन्न हैं। गुण और गुणी, सामान्य और विशेषका भी भेदाभेद है।

अद्वैतसिद्धिकी टीका—छबुचन्द्रिकामें श्रीमन्नानन्दजी जैन, सांख्य और पातञ्जल मतको गुण और गुणी आदिमें भेदाभेदवादी मानते हैं। प्राचीन बौद्ध भी इस प्रकारके थे, जिनके अनुसार कारण और कार्यमें भेदाभेद वाद था। अभिधर्मकोशकी आचार्य स्थिरमतिने व्याख्या लिखी है, उसके अनुसार सर्वास्तिकवादी साकार्यवादको मानते थे। और सकार्यवाद भेदाभेद पर प्रतिष्ठित है।

एकान्तवाद और अनेकान्तवादमें चाहे कितना भी विरोध हो, परन्तु इस विषयमें कोई मतभेद नहीं होना चाहिये कि 'अनेकान्तवाद एक आस्तिकवाद है।' कुछ प्राचीन लोगोंने नास्तिक कहकर जैन सिद्धान्तकी उपेक्षा की है। परन्तु यह उचित नहीं। जिन लोगोंने जैन मतको नास्तिक कहा है उसके दो कारण मुख्य रूपमें थे।

पहला कारण यह था कि जैनाचार्य जगत्के कर्ता स्वरूप परमात्माकी सेवा नहीं मानते। इस कारण जैन मत उनकी दृष्टिमें नास्तिक मत है। परन्तु जगत्कर्ताकी अस्वीकृतिके कारण नास्तिक कहना अनुचित है।

पूर्वमीमांसा के आचार्य प्रभाकर, कुमारिल भट्ट, शङ्खभूमिश्च वैदिक और आस्तिक हैं। इसमें किसीका मतभेद नहीं हो सकता। इन तीनों आचार्योंने सबसे बड़ती श्लोकातिशक्ति और विधिविधे-कमें जगत् कर्ता ईश्वरका निषेध किया है। इनके अनुसार वेदमें जगत् कर्ताका प्रतिपादन नहीं है। जगत् कर्ताको न मानने पर भी पूर्वमीमांसा के वे आचार्य वैदिक और आस्तिक माने जाते हैं तो जैनमत भी उनके समान आस्तिक माना जाना चाहिये।

दूसरी बात—जिसके कारण जैनोको नास्तिक कहा जाता है—वह है "वैदिक यज्ञोंका विरोध।" परन्तु वैदिक यज्ञोंका विरोध कई सांख्य-आचार्य भी करते हैं। फिर भी वे नास्तिक नहीं

माने जाते। उन सांख्य-आचार्यों के समान जैनमत को भी वैदिक यज्ञों के विरोध के कारण नास्तिक नहीं कहा जाना चाहिये।

ब्रह्मसूत्र के माध्यम से भगवत्पाद शंकराचार्य 'पाश्चरात्र' मतकी आलोचना में एक वचन उद्धृत करते हैं। जिसके अनुसार शाण्डिल्य भट्टर्षि ने चारों वेदों में धर्म निःश्रेयसको न प्राप्त कर 'पाश्चरात्र' शास्त्रका प्रवचन किया था। इतना वेद विरुद्ध कहने पर भी 'पाश्चरात्र' मत के माननेवाले नास्तिक नहीं माने जाते इस अवस्थामें जैनमत अवैदिक होनेके कारण नास्तिक नहीं हो सकता।

आत्माको सर्वथा नित्य मानने के कारण वेदवादी दार्शनिक अनेकान्तवादसे भिन्न हो जाते हैं। नैयायिक-वैशेषिक हो या सांख्य पातञ्जल, वेदान्ती, मीमांसक या कोई भी क्यों न हो। यदि वैदिक है तो वह आत्माको सर्वथा नित्य मानता है। बौद्ध और जैन इस विषयमें भिन्न मत रखते हैं।

सांख्य कहते हैं "क्षणपरिणामिनो हि सर्वे भावाः, ऋते चित्ति सन्ततेः" अर्थात् सब पदार्थ क्षणक्षणमें परिणामी हैं। केवल चैतन्य स्वरूप आत्मा अपरिणामी है।

बौद्ध कहते हैं सभी मौलिक और अमौलिक पदार्थ क्षणिक हैं। आत्मा भी क्षणिक है।

जैन तार्किकोंका कहना है—सब पदार्थ क्षणिक भी हैं, अक्षणिक भी हैं। नित्य भी हैं अनित्य भी है। जिस प्रकार सुषण कटक, कंकण, अंगूठी आदिमें अनुगत है परंच कटक, कंकण आदि अनुगत नहीं है, इसी प्रकार वस्तुमात्रमें द्रव्य अनुगत रहता है और पर्याय परिवर्तनशील भिन्न रहता है। चेतनत्वमें हर्ष-विषाद, सुख-दुःख आदि पर्याय परिवर्तनशील—भिन्न भिन्न हैं और ज्ञान-चैतन्य अंश अनुगत है। ज्ञानका हर्ष-विषादादिके साथ भेदाभेद है।

अनेकान्तवादका आशय विलुप्त निरूपण हरिभद्रसूरि आदि आचार्योंने किया है।

जैनदर्शनके साथ अन्यदर्शनोका अनेक विषयमें मतभेद भी है। इन सब मतभेदोंके रहते हुए भी आत्मतत्त्वको स्वीकार करनेके कारण अन्य आत्मवादियोंके अनुसार जैन आत्मवाद भी प्राणिमात्रका स्वरूपकारी है।

जैनदर्शन के प्रधानतया दार्शनिक आचार्योंमें प्राचीन कालके चार आचार्य प्रधान हैं (१) आचार्य सिद्धसेन दिवाकर (२) सुप्रसन्नवादी (३) जिनमद्रगणितमाधमण और (४) आचार्य हरिभद्रसूरि। अपने कालमें इन तीनों आचार्योंने अन्य-दर्शनोंके मतोंका निराकरण करके जैनतत्त्वकी प्रामाणिकता को प्रकट किया है।

ग्यारहवीं शताब्दीमें पश्चिमोत्तर भारतमें जैन नव्यन्यायका प्रधानरूपसे प्रकाशन करके युगान्तर उपस्थित किया और उसका प्रभाव भारतके पश्चिमी समस्त दर्शनो पर पड़ा तबसे द्वैत, अद्वैत, विशिष्टाद्वैत आदिके मानने वाले सभी विद्वानोंने नव्यन्यायको सैलीका आश्रय लेकर अपने अपने मतका निरूपण करना आरंभ किया। ग्यारहवीं सदी के अनंतर होनेवाले जैन और बौद्धमतके

विद्वानोंमें कोई इस प्रकारका नहीं हुआ कि जिसने नव्यतर्कका शैलीका आश्रय लेकर अपने मतका निरूपण किया हो।

परन्तु अठारहवीं सदीमें 'न्यायविशारद' 'न्यायाचार्य' उपाध्याय यशोविजयजी इस प्रकारके विद्वान् हुए; जिन्होंने नव्यतर्कका आश्रय लेकर जैनतत्त्वों-सिद्धान्तोंकी प्रामाणिकता प्रतिष्ठित कर दी।

आचार्य हरिभद्रसूरिजी आदि प्रकाण्ड विद्वानोंने जिस तर्कका-हेतुओंका आश्रय लिया था, उसके साथ नये हेतुओंका आविष्कार करके उन्होंने अनेकान्तवादकी पुष्टि की थी। उसके दो चार उदाहरण लीजिये।

अनेकान्तवादके अनुसार प्रत्येक वस्तु अपने द्रव्य-क्षेत्र-काल भावकी अपेक्षासे सत् है। और पर द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकी अपेक्षासे असत् है। इस दो प्रकारकी प्रतीतिके कारण आचार्य हरिभद्र-सूरिजी आदिने वस्तुको सत् और असत् बताया। यशोविजयजी उपाध्याय कहते हैं कि भाव पदार्थ अभावके अभाव स्वरूप है, इसलिये सत् और असत् रूप है। साधारण रूपसे घट आदिका भाव-रूप (विनाः) अपेक्षा से प्रतीत नहीं होता। पर यदि उस भावको अपने अभावके अभावरूपसे निरूपण करे तो उसका ज्ञान भी विना अपेक्षासे नहीं हो सकता। अभावका ज्ञान यद्यपि सदा अपेक्षासे होता है, पर जब प्रमेय आदि रूपसे किया जाय तो उसमें प्रतियोगी आविकी अपेक्षा नहीं होती।

इसी प्रकार यशोविजयजी महाराजने चित्ररूपके दृष्टान्तसे भी पदार्थोंको एकाकार और अनेक-काकार सिद्ध किया है। जब किसी वस्तुमें नानारूप प्रतीत होते हैं। तब चित्ररूपकी दृष्टिसे वह रूप एक प्रतीत होता है। पर शुक्ल, पीत आदिकी दृष्टिसे वही अनेक प्रतीत होता है। चित्ररूप के समान प्रत्येक द्रव्य एक भी है अनेक भी है।

"श्री महादीर्घस्तव"की व्याख्या-न्यायसम्बद्धतामें श्री यशोविजयजी कहते हैं कि दीर्घाति-कार रघुनाथ शिरोमणि महाचार्यके अनुयायी तार्किक एक द्रव्य में सयोगी के भेदको अन्याप्यवृत्ति मानते हैं। जब अन्य स्थलोंमें भेद व्याप्यवृत्ति होते हुये भी संबोगी द्रव्यमें अन्याप्यवृत्ति हो जाता है। तब सत्त्व और असत्त्व भी एक वस्तुमें अपेक्षाके भेदसे विना विरोधसे रह सकते हैं।

इस प्रकारके अनेक हेतु हैं। बिनाका श्री यशोविजयजी महाराजने अपने ग्रन्थोंमें पहला ही आविष्कार किया है।

महात्मा श्री यशोविजयका पाण्डित्य बड़ा व्यापक था। उन्होंने अनेक ग्रन्थ लिखे; जो अनेक विषयों पर हैं। अनेक विषयों पर विस्तृत गंभीर ग्रन्थोंकी रचना करनेवाले विद्वान् अन्यमतोंमें भी देने गिने ही हुये हैं। अद्वैतमतमें माधवाचार्य १५० से अधिक ग्रन्थोंके लेखक हैं। व्याकरण, मीमांसा, वेदान्त आदिके विषयोंमें इनके ग्रन्थ पाये जाते हैं। अद्वैत मतके विद्वान् श्रीअप्ययदीक्षित

भी १०० से अधिक ग्रन्थोंके रचयिता है। विभिन्नद्वैतके श्रीकवि, तार्किक केसरी बेंकटाचार्य भी अनेक दार्शनिक ग्रन्थों और अनेक महाग्रन्थोंके रचयिता हैं।

इस प्रकारसे श्रीयशोविजयजीने भी ३०० से अधिक ग्रन्थ लिखे हैं। सिर्फ संस्कृत में ही नहीं, प्राकृत, हिन्दी, मारवाड़ी, और गुजराती भाषाओं में भी अनेक ग्रन्थोंकी रचना की।

ऐसी पुण्य विभूतिने यदि यूरोप देशमें जन्म लिया होता तो उस महाइमाका घर घर पर पूजन होता, और उन्हींके साहित्यके प्रकाशन और प्रचारके लिए पूरा पूरा प्रयत्न करते तो भारत, गुजरात और भारतके जैन समाज ऐसी महान विभूतिके लिए, उसके साहित्यके लिए, कदम उठानेमें क्या आलस्य करेगा ?

यह दुःख की बात है कि अठारहवीं सदीमें होने पर भी उनके अनेक ग्रन्थ मिलते नहीं। हम लोमोकी असावधानी आदिके कारण उनके अनेक ग्रन्थ दुर्लभ हो गये।

यदि आप लोग उनके ग्रन्थों के प्रकाशन और पठन पाठनके लिये सुव्यवस्थित प्रयत्न करेंगे तो उससे जैन समाजका ही नहीं, समस्त भारतीयोंका महान उपकार होगा। × × [अपूर्ण]

* गुरु आशातना विधे *

नूनमलय भुतस्यापि गुरोराचारशालिनः ।
हीलना मस्मसात् कुयाद्गुणं बहिरिविम्बनम् ॥१॥
शफ्त्यत्र ज्वलनव्यालसिद्धश्लेषातिशयिनि ।
भगवदुन्मज्जननी कीर्तिता गुहहीलना ॥२॥

* * *

प्रकृत्या भद्रकः शान्तो विनीतो सृदुस्तमः ।
सूत्रे मिथ्याह्वयप्युक्तः परमानन्दप्राप्तः ॥

उप. श्री यशोविजयजी]

[अतिशय]

* * *

प्रवन्धाः प्राचीनाः परिवर्धिताः खेलतितराम्,
नवीना सर्काली इति विदितमेतत् कविकुले ।
असौ जैनः काशीविबुधविजयप्राप्तविद्दो,
मुदो वञ्छत्यञ्छः समय-नयमीमांसिततुषाम् ॥

उप. श्री यशोविजयजी]

[न्यायभण्डपाद्य प्रशस्ति]

* * *

પૂ આચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી મહારાજનું પ્રવચન

[જીલ કિલસની સવારનો સવચી વેઠક પૂર્ણ થવા, સમગ્ર મનોની ગાત વિનિયમી, સદસ યેજ્ઞ પ્રતિષ્ઠાના સુકળ પ્રભાવકા વિદ્વાન આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજને આપેલા દૂધ પ્રવચનને. સાર સાચ]

મંગલાચરણ કયાં બાદ-તેજોશ્રીજી જણાવ્યું કે મહર્ષિજીનાં જીવન સુમધથી મધમધતા અને અતિમનોહર બળીયા જેવાં હોય છે અનેક આત્માઓને તે સુમધી બળીયા સુદર સુવાસ આપે છે એટલું જ નહીં પરંતુ જો બળીયાની સુમધમાં જોડાઈ શક્તિ હોય છે કે દોષપણ પ્રકારની દુર્મધ તેને અસર નથી કરતી, પણ પોતાની વીજ સુવાસથી દુર્મધની બદબોતું નિવારણ કરવામાં તેને વિજ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું જીવન પણ સુમધથી મધમધતા બળીયા જેવું છે. અનંતકાળથી કામ, ક્રોધ, મદન, માયા, મમતા વગેરે બદબો-દુર્મધી આપણા સંસારી આત્માઓનાં હૈયાઓ ઉતરક જેવાં બની ગયાં છે જો બદબોતું નિવારણ કરી એ જ હૈયામાં સદ્ગુણોની સુવાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે વીર્ય કર ભજવતોએ ધર્મવીર્યરૂપી સુમધી બળીયાની સ્થાપના કરી છે. જેન શાસનમાં છેલ્લા વીર્ય કર મમણુ ભગવાન મહાવીર થયા. વિજ્યના ઉદ્ધાર માટે જો મહાપુરુષે ધર્મવીર્યરૂપી બળીયા સ્થાપ્યો, જેને આજે ભગભજ અહીં હજાર વર્ષ પસાર થવા છતાં ચે તે બળીયા, આજે પણ અસુક પ્રમાણમાં સુવાસિત છે. તેમાં કાચુ જો દોષપણ હોય તો પૂ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તે પહેલાના કાળમાં કયેલા તેમના જેવા શ્રુત અને શ્રવમસ્થિર મહાપુરુષો જ છે.

જેમ દોષ શ્રીમંતની શત્રુની પેદી સાત સાત પેદીઓથી એક જ નામવાળી અને ચારમાં સારી શાહુકારી સાથે ઘાલી આવતી હોય તો તેમાં, જો પેદીની સ્થાપના કરનાર ભક્તિના વારસદારોની વફાદારી, કુશળતા અને બાળ્યભગ ગુરુ હોય છે તે જ પ્રમાણે પ્રભુશાસનની પેદી, અહીં અહીં હજાર વરસો પસાર થવા છતાં આજે પણ જે વિદ્યમાન અને વિજયવંતી છે, તેમાં કાચુ જો પેદીના સુવિહિત આચાર્યભજવતો વગેરેની વફાદારી, અને તેઓની સમ્યક્શ્રુત અને સંયમની અનુપમ આસપના જ છે.

એ મહાપુરુષની અલ્પવયમાં દીક્ષા, દીક્ષા બાદ અર્જવ સુરુણવાસ, ગુરુકુળવાસમાં જેન દર્શનનો સુદરતમ અભ્યાસ, કોશી અને આત્મા જેવા સ્થાનમાં બર્ધને ન્યાય, ધૌદ વગેરે છવે દર્શનના અભ્યાસ માટે અવિરત પ્રસ્થિત, ધનજી સુત નામના શ્રાવકે તેજોશ્રીના

એ અભ્યાસમાં કરેલ સંપૂર્ણ સહાય, દરેક સ્થળે સંયમની આરાધનામાં સદાય ભગૃત પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નયવિનય મહારાજની છત્રછાયા અને તે કારણે પૂજ્ય શ્રીમદ્ યશોવિનય મહારાજની પણ શ્રદ્ધા અને સંયમમાં ખૂબ ખૂબ અશિક્ષિત તથા આરાધના, આ બધા ય કારણે પૂ. શ્રી યશોવિનયજી જૈન શાસનમાં એક મહાન સમર્થ દુરધર પુરુષ તરીકે પંકાય છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું આજે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં જે વિપુલ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે, તેમ જ અનુપલબ્ધની જે તામાવલી પ્રાપ્ત થાય છે; તે ઉપરથી તેઓએ પોતાના જીવનમાં સમગ્ર જ્ઞાનની ખૂબ જ ઉપાસના કરી હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. કોઈપણ સ્વ કે પરપક્ષના વિષયને વર્ણવવાની તેઓશ્રીની અદ્ભુત શક્તિ, એ ગંગાકિનારે સરસ્વતી દેવીએ પ્રસન્ન થઈ આપેલા વરદાનની પણ પ્રતીતિ કરાવે છે. એમ છતાં શ્રદ્ધા-સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રની આરાધના-ઉપાસના પણ એ મહાપુરુષની જરાય ઓછી સમજવાની નથી. એ મહર્ષિએ કરેલ અલુપ્તમ તીર્થં કર પદ પ્રાપ્ત કરાવનારી શ્રીવિશંતિસ્થાનક તપની અદ્ભુત આરાધના સંયમની ઉપાસના માટે સ્ફુર્તિસ્વરૂપ છે. જૈનશાસન ઉપર શરૂ થયેલા સ્વપક્ષ અને પરપક્ષના આક્રમણો સામે તેઓશ્રીએ ઉપાડેલી ઝુલેશ, તેમ જ તે અંગે તેઓશ્રી ઉપર આવેલ અનેક આપત્તિઓ વગેરે બાબતો વીરશાસનની વફાદારી સાથેની, તેઓશ્રીની સમ્યગ્દર્શનની અનુપમ આરાધના માટેની સંચોટ પ્રતીતિ કરાવે છે. પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી એટલે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને સંયમ એ ત્રિવેણી સંજમનું જંજમ તીર્થ છે.

શ્રદ્ધા અને સંયમના બળ વિનાનું જ્ઞાન જમ્મે તેટલા વિશાળ પ્રમાણમાં કોઈપણ વ્યક્તિએ સંપાદન કરેલ હોય તો તે એકલા જ્ઞાનની કોઈપણ ધર્મ કે સંપ્રદાયમાં કંમલ અંકાઈ નથી. જ્ઞાન ભણે કોઈનામાં જોખું કે વધુ હોય, પરંતુ જે મહાનુભાવનું જીવન શ્રદ્ધા અને સંયમથી સુધારાવાળું બન્યું છે તે મહાનુભાવોનાં જીવન જ ધન્ય છે, અને એવા મહા-ત્માઓનાં જીવન જ ત્રણેય કાળમાં વંદનીય, પૂજનીય બન્યાં છે. શ્રદ્ધા અને સંયમ વિનાનું જ્ઞાન તો ઉપરથી સ્વીચામણા દેખાતા મુગધ વિનાના ફુલ જેવું અથવા ક્ષીયેશન આબૂપણ જેવું છે....આ મહાપુરુષમાં તો શ્રદ્ધાજ્ઞાન-આન્વિરૂપી ત્રિવેણીનો જે સંયોગ થયો હતો, તેથી તેઓ જીવનને ધન્ય બનાવી ગયા અને અન્ય આત્માઓ ધન્ય બને એ માટે અનુપમ ભવ્ય વારસો અને આદર્શ મૂકતા ગયા. આપણે એ વારસાને હીપાવીએ! અને એમના આદર્શોને અપનાવીએ! એ જ પ્રાર્થના !.....[અધૂર]

卐

સત્રના જન્મદાતા પૂ. યશોવિજયજી મહારાજનું મનનીય પ્રવચન

卐

★

પંચવર્ષીય કે દશવર્ષીય યોજના તળે

ઉપાધ્યાયજીના અક્ષરદેહને પ્રસિદ્ધિત કરે !

(પૂજ્ય મુનિશ્રી શ્રી યશોવિજયજી મહાત્માને સવર્ગી પૂર્ણાવધિ પ્રસંગે એ પ્રેસ વક્તવ્ય બોલે તેનો ઉપરોક્ત શબ્દ 'નેન' પત્રમાપી અહીં જુદા રૂપમાં અભિપ્રાય છે)

મારંજમાં મંગલ શ્લોક બોલી, અમ્મ પ્રસ્તાવ કર્યા બાદ મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે--

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનું રમરણ એટલે એક દિવ્ય વિશૂતિનાં દર્શન.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે ભૂતકાલીન કુત્રિકાપણ સરખી સત્વરીની બાણે કુત્રિકાપણ.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે જિનશાસનનો વિજય થવજ ફરકાવનાર મહાન બેઢી.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે છબનચરિત્રનો તેજસ્વજ.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનું વાદ્મય-સાહિત્ય એટલે વિવિધ જ્ઞાનરતનો અષ્ટ ભંડાર.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીની વાદ એટલે સાચા મહાન ક્રાંતિકારીનું તેજોમય દર્શન.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનો પુરુષાર્થ એટલે મહાન કમચોગીની મહાસાધના.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીની વાણી એટલે મહાન આર્ષદર્શનો દિવ્ય ખચઆમ.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનું દર્શન એટલે અવતરેલી સાક્ષાત્ સસ્તવલી.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી શ્રીજિનભક્તશ્રિ સમાગમજીજી, શ્રીહરિભક્તજીજી, શ્રીકૃષ્ણવંદનાર્જીજી, અને શ્રીમદ્ભગવાદજીજીનો સામાવતાર.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે પરસ્પરવિરોધી, અવિરોધી મહાન શક્તિઓનું એકીકરણ.

આવી આવી તો અનેક ઉપમાઓ આપી શકાય.

પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રીજીને હું એટલા બિરહાવું એટલું બોલું જ છે. જોમના અષ્ટ ઉપકારો તરફ બેઠું છું ત્યારે સ્વયં મર્ચ બેઠું છું વધુ કહું તો જોમના અગમ્ય ઉપકારોનું અસિ-વાદન કરવા માટે શબ્દકોષમાંથી શબ્દો જણ મળી શકે તેમ નથી.

ખરી વાત તો એજ છે કે મહાન્ વિભૂતિઓની મહાનતા, મારા જેવાં વામણો કદિ માપી ન શકે તે તો ગગનં ગગનાકારની ઉચ્ચિત અનુસાર તેમના જ જેવો કોઈ મહાન પુરુષ જ માપી શકે.

૫. ઉપાધ્યાયજીની સાચી વિદ્વતા અને તેથી ક્ષિતિ સવ્યાસિની પ્રભાથી જોપવી મહાનતા-એ બનેલા વિસ્તૃત દર્શન-પરિચયમાં તેમનું સમગ્ર જીવન સમાર્પિત થયે છે. આજે તેમનું એ જીવન કહેવાનો સમય નથી; છતાં જેઓશ્રીનો ચોક્કસ પરિચય નિમંત્રણ દ્વારા તમને મળ્યો છે ને મળશે.

હું તો અત્યારે પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવાનનો વર્તમાન પ્રસંગ બે ઉત્તવાઈ રહ્યો છે તેનું બીજકે કું, તે? તથા માફ કે કંઈ કચ્છિતવ્ય છે તે જ કહેવા માગું છું.

ભગવાન ઉપાધ્યાયજી માટે ‘કંઈકે’ કરવાનો મનોરથ તો ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી જ અરુપણ પછે જન્મેલો. યાસ્ત્રિ લીધા બાદ તે પુષ્ટ થતો ગયો. તેઓશ્રીના અજન્મ અમર કાર્યની અદ્વ-કાંખી થતાં તે સતેજ થયો. અને અતે તેમના સમાધિસ્થાનો પુનર્જાદાર કરવાની ભાવનાનું ખીભરોપણ થયું. જોમાંથી તેમનો ગુણાનુવાદ ઉત્સવ ઉજવવાની ભાવનાના અંકૂરે જન્મ્યા વિ. સં. ૨૦૦૦ માં મારા પરમ ઉપકારી શાસનપ્રભાવક પૂ. ગ્યાગ્યા’ શ્રીમહુ વિજયમોહન સૂરીશ્વરજી કે જેઓશ્રીને પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતના અન્ધો પરત્વે અમાપ પક્ષપાત હતો, તેઓશ્રી સાથે આ જ (મારી જન્મભૂમિ) હલોઈમાં ગાતુમાંસનો પ્રસંગ બન્યો ત્યારે તે ભાવનાને મૂર્તસ્વરૂપ આપવાના પ્રયત્નો પ્રારંભાયા. ત્યાં તો તેઓશ્રીને જીવલેણ જવરે ઘેરી લીધા અને આજ ધર્મજીમિમાં કાલધર્મ પામ્યા અને મારા અસ્તુત પ્રયત્નો સ્થગિત થઈ ગયા.

બે વર્ષ ઉપર અગ્નિગરોલો બને પૂજ્ય-શિસ્ત્રજી ઉભય શુક્રદેવોની મહાદેવી, તેઓશ્રીનીજ છત્રકાયામાં ભારતની મહાનગરી ગુંબઝમાં ‘કંઈકે’ કરવાના માસ મનોરથને માગ’ મળ્યો સદ્ભાષ્યે ભાગ્યબલાના ચિત્સમરણીય ઉપધ્યાય તપ પ્રસંગે ભાગ્યબલા દેરાસરના મંદપમાં જ ૨૨, સંસ્થાઓ તરફથી ગુંબઝને સદા વાદગાર રહી બધે તેવો બે દિવસનો ‘ગુણાનુવાદ મહોત્સવ’ ઉજવાયો. ત્યારે ગુંબઝના મહાજનોને આ મહાન પુરુષની મહાનતાની કાંખી કરવાની પહેલવહેલી જ વાક મલી. તે જ ઉત્સવ પ્રસંગે એક સ્મારક સમિતિ પણ નીભાણી અને હલોઈના સમાધિસ્થાનો લજ્જોદાર કરી તેઓશ્રીને છાજે તેનું સ્મારક કરવું અને તેઓશ્રીનું પ્રામાણિક અને આદ્ય’ જીવન તૈયાર કરાવવું, એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો. એમાં શ્રદ્ધા અને ભાવનાના પ્રતીક સમુચ્ચ અને સદા ય આધ્યાત્મિક પ્રેરણા આપતું સ્મૃત સ્મારક તો ભવ્ય રીતે તૈયાર થયું છે બાકીનું જીવનચરિત્રનું કાર્ય હવે અનુકૂળતાએ હાથ પર લેવાયો. અને અમારા વિદ્વાન મિત્રોના સહકારથી બે ભાવના પણ સફળ થયો.

નૂતન શુક્રમંદિરની પ્રતિષ્ઠાનો નિશ્ચય માગશર મુદ્દમાં લેવાયો. બે કે તે અગાઉ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે વિદ્વાનોનું નાનું સરણું સંગેલન થોજવું એવો વિચાર ઉપસ્થિત થયેલો. પરંતુ અનુકૂળ સાધન અને સંલેગેનો અભાવ વિચારના અમલમાં રૂકાવટ કરતો હતો. છેવટે કંઈકે

સંભોગે અનુકૂળ થયા અને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજની મહત્તા, તેઓશ્રીનું પવિત્ર જીવન, આધ્યાત્મિક ચિંતન, વિશદ પાંડિત્ય, તેજસ્વી શક્તિઓ, તેમનું અગાધ અને સર્વદેશીય પાવિત્ર્ય અને તેમના સાહિત્યના વિપુલસ્તરશિને; માત્ર જોના જ બાજુ-સમજે એમ નહિ, બરફે બૃહત્ જૂજરાત અને યાવત્ ભારત જોળખતું થાય, જો ભાવનાને મૂર્તરૂપ આપવાનો સંયોગ હિતો થયો. મારી જો ભાવનાને પરમકૃપાળુ ગુરુદેવો તરફથી આશીર્વાદ અને મિત્ર મુનિઓ અને વિદ્વાનો તરફથી પ્રોત્સાહન મળ્યું અને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનો જ્ઞાનચારિત્રોત્સવ ઉજવવાનો મંજૂર નિર્ણય લીધો. તે માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવી. વિચારણાને અંતે પ્રસ્તુત ઉત્સવને 'શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર' એવું નામ આપવામાં આવ્યું. અને પ્રસ્તુત સમિતિએ નિબંધની માગણી સાથે જો પ્રસંગમાં ઉપસ્થિત રહેવાની વિનંતિ કરતું એક પરિપત્ર પણ પ્રગટ કર્યું અને તે ભારત અને ભારત બહારના યોગ્ય વિદ્વાનોને મોકલવામાં આવ્યું હતું. અલગત સમય ઘણો જ દૂરો હતો અને તેથી જ અમને પોતાને જ અમારા માગે કંઈક મુશ્કેલીવાળો દેખાતો જ હતો. છતાં જો અને જેવી રીતે બની શકે, તે અને તેવી રીતે પણ, ઉજવણી તો કરવી જ. જો નિર્ણય દ્રઢ કર્યો. કાચુ કે કાલની કોને ખબર છે ?

અનેક વિદ્વાનોએ અને જનતાએ અમારી યોજના અને તેના કાર્યને હોદિંક અભિનંદન પાઠવ્યાં. આ રીતે અંકુશમાંથી પત્રો-પુષ્પો ખીલાં.

ત્યારબાદ તેઓશ્રીએ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિની જરૂરિયાત, તે માટે આજની સામાજિક ને રાજકીય પરિસ્થિતિ વચ્ચેની સંપત્તિથી તહીં પણ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિથી શીખારી ન બનવા ભેરહાર શબ્દોમાં અપીલ કરી હતી. આજળ યોજાતાં કશું કે-

આજે આપણે ત્યાં જો મસજી ઉજવાઈ રહ્યા છે. જોકે છે તેઓશ્રીના વંદનીય સ્મૃત સમારકનો અને ખીલે છે શ્રીમદ્ શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્રનો જોશ્વો કે તેમનાં જ્ઞાન અને ચારિત્રોત્સવનો.

તેમના સ્મૃત સમારકની પ્રતિષ્ઠા તો સવારમાં કરી અને આનંદમંજળ વર્તાવ્યો, પણ તેદંત્ર જ કરીને સંતોષ માનવાથી આપણું કર્તવ્ય કંઈ ખૂં થતું નથી. તેમની સાથે પ્રતિષ્ઠા તો ત્યારે જ કરી લેખાય કે બ્યારે તેઓશ્રીના અપૂર્ણ કાર્યને પૂરું કરીએ; તેઓશ્રીના આદેશો અને ઉપદેશોની પ્રતિષ્ઠા આપણા હૃદયમંદિરમાં કરીએ અને તેઓશ્રીના પ્રબોધિતા માગને અનુસરીએ; તો જ તેમના તથા તેમના અમૂલ્ય વારસાના વારસદારો બનવાને પાત્ર કરીએ. તેઓશ્રીનું સાચું જીવન બહુતું જંજમ સ્મારક પણ જો જ છે. સ્મૃત સમારકનું કદાચ પતન થાય પણ જનતાના હૃદયમાં કચેલા સ્મારકનું કદી પણ પતન થતું નથી, જો વાત ખૂબ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. જો આપણે સાચા વારસદારો બનીને તેઓશ્રીનું સાચું સમારક કરવા માગતા હોઈએ તો તેમને જગતના કલ્યાણ માટે નિઃસ્વાર્થવાવે મહાપરિશ્રમે સર્જિત કરેલી જ્ઞાનસમૃદ્ધિ જે જોવાયેલી; દટાએલી અને વેસીપેર કચેલી છે તેને તબ, મન અને ધનના ભેરહાર પ્રવાસો દ્વારા શોધી કાઢીએ: ઉપજાવ્યું સુક્ષિત અને અસુક્ષિત અધ્યસંપત્તિને

પુનઃસુદ્રણ છે, પુનઃ સંપાદન કરાવીને ઠેર ઠેર પહોંચવી કરીએ અને તેમના અન્ય અધ્યયનનો નાદ ગાજતો થાય એવો કોઈ સક્રિય-સંગીન પ્રયત્ન કરીએ તો જ આપણે તેમનું ચરેલું તથા અંશે પણ અંદા કરી શકીશું બાકી એમનું પૂરું તથા અંદા કરવા માટે તો અનેક જન્મોની સેવા જોઈ પડે. આજ સુધી અમે તે જન્યુ, પણ હવે આજથી જૈન સંઘની આંખો ખુલી જવી જોઈએ.

ખીલે પ્રસંગ છે સત્રની ઉજવણીનો. આ ઉજવણી પાછળ ઉપાધ્યાયજીનાં શુભાનુ-શાળીઓએ ઘણી મોટી મોટી આશા અને યોજના પાર પડવાના અનુમાનો કર્યા છે, અને કહે તે સ્વાભાવિક ■ પરંતુ આ વડે મારે સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે અદ્ય સમય અને ધીમાં કેટલાંક કારણે પ્રથમથી જ અસાધ્ય અમારું ક્ષેત્ર અને તેનું કૃણ મર્યાદિત રાખીને જ કાર્ય કર્યું હતું અને તે એ-કે સત્રની ઉજવણીનું જાહેર મોટું કૃણ મળે કે ન મળે; પણ અમારા આ પ્રયત્નથી જો જૈન સંઘ અને ભારતના વિદ્વાનોનું હૃદય જેમી શકવા લેટલી ભૂમિકા પણ જીમી કરી શકીશું, તો ઉજવણીની સફળતાનો સતોષ મળીશું, અને જો ભૂમિકા ઉપર અમે અમારા ભાવિ કાર્યની ઇમારત ઘણી શકીશું. પણ મારે જો પણ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે અમારું મર્યાદિત ક્ષેત્ર પાછળથી વિસ્તૃત બની ગયું અને પરિણામે એક મોટી પરિવર્તના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું જે આજે સહુ કોઈ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે અત્યારે ભગવાન ઉપાધ્યાયજી અને તેના કાર્ય ઉપર, શુભાનુવાદ ને પ્રયાસોની જે પુરુષવૃત્તિ ર્ધ રહી છે, તે જોવા અને જાણે છે કે અમારી આશાનિશ્ચિત અંદા જરૂર ફળી છે ફળી છે એટલું જ નહિં બલકે ધારણથી ઘણી વધુ ફળી છે. અમારા એક ખૂણામાં થયેલા પ્રયત્નથી હવે ભારતના વિદ્વાનો તેઓશ્રીની મહાનતા અને વિદ્વતા તરફ જરૂર આકર્ષાશે, તેમના અંશોનું પ્રકાશન થશે. અધ્યયન-અભ્યાસન વધશે, જનતાને સત્ય માર્ગની પીછાણ વધવી જશે અને એક વીશીને અન્તે આજના વાવેલાં બીજોનાં સમયગૂ ફળો વિપુલ પ્રમાણમાં જોવા મળશે.

આ ક્ષેત્ર જે રીતે પાર પડ્યું છે, તે માટે ખરેખર સત્સચિત્તિને, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતિએ સહાયક બનેલા જૈન-જૈનેશ્વર વિદ્વાનો, પ્રોફેસરો અને અન્ય કાર્યકર્તાને હાર્દિક અભિનંદન આપવાનાં વેશને હું શોભી શકતો નથી.

ખીલ વાત એક ખાસ ખ્યાન રાખવી ઘટે કે-ભૂતકાળનો ઇતિહાસ તરફ આજે દંડપાત કરીશું તો સામાન્યતઃ કોઈ યુગ અંદાપ્રધાનનો, કોઈ યુગ જ્ઞાનપ્રધાનનો ને કોઈ યુગ ચારિત્રની પ્રધાનતાનો હોય. આજનો યુગ જ્ઞાનવાદ કે યુદ્ધિવાદનો ચાલે છે. યુદ્ધિ-વાદી લેખકો કોઈ પણ વસ્તુ અંદાથી માની લેવા તૈયાર નથી, તેઓ તો વડે-દલીલો દ્વારા વસ્તુ માનવાને તૈયાર હોય છે. આ કારણે વર્તમાન ઉપદેશ કે પ્રવચણની ખાસ જરૂર પડે છે અને જો જરૂરીયાતને સંપૂર્ણ સંતોષી શકે તેમ હોય તો ઉપાધ્યાયજીનું પંડિત-ભરપૂર સાહિત્ય અને તેઓશ્રીની વિચારધારાઓ છે.

ઘડીભર એમ પણ વિચારવુંજોઈ શકે જાય છે કે ભાવિયુગનાં એવાં કલ્પીને જ

તદ્વિષયક સાહિત્ય સર્જન કરવાનો જાણીય પ્રયાસ તો નહીં કર્યો હોય ! અસ્તુ.

આથી વંદનીય જૈન શ્રમણો અને શ્રમણીઓને આ સત્કારકપ્રમાણી વિનંતિ કરું છું, કે જો જૈન પ્રજાને શ્રદ્ધામાં ટકાવી સખવી હોય તો તકપ્રમાણ ને ત્યાગથી બરપૂર એવાં ઉપાધ્યાયજીનાં બહુમૂલ્ય ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવાનો અચૂક નિશ્ચય કરે.

શ્રદ્ધાવાદનો જમાનો ખતમ થતો આવે છે. સાચો શ્રદ્ધાવાદ કે આત્મવાદ ટકાવવા બુદ્ધિગમ્ય ઉપદેશ અને સમજાવટની અનિવાર્ય જરૂર ઊભી થઈ છે, આ ઉઘાડું નબ સ્વયં છે. તો આપણે સહુ તેમના ગ્રંથોનું અધ્યયન અને પારાચલુ કરવામાં લાગી જઈએ અને, તેથી આપણાં પેતાનાં જ્ઞાન, દર્શન ને આત્મીય જૂઠા જ પુષ્ટિ કરી શકીશું. શાકપ્રપુત્ર બુદ્ધનાં વહુજન દિતાય યજુજનસુજાય સૂત્રને નહીં પણ ભગવાન મહાવીરદેવનાં “સર્વજનદિતાય-સર્વજનસુજાય” આ ત્રિકાલાભાષિત પૂર્વસૂત્રને જીવનમાં ઉતારી સર્વોદયની સાધનાનો ખરેખર સાચો મંગળ આદર્શ ખડો કરી શકીશું, અને એમાં જ આપણું અને પરંતુ કલ્યાણ સમાયેલું છે.

મને અશ્રામ અને અગ્રાધ શ્રદ્ધા છે કે ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની નિર્મલ રચનાનો એક એક અક્ષર અમૃતબિન્દુ જેવો શીતાળ અને મધુર લાગશે. એક એક શબ્દ ઝમઝમગતા અધ્યાત્મના તેજસ્વી દીવ્યગ્રંથોનું જ્ઞાન કસવશે. તેમની એક એક પંક્તિ આત્મિક હીવાળી માટે હીપમાળાઓની યાદ આપશે, ને તેઓશ્રીના એક એક ગ્રંથ, અણુચોટ સત્તમંજૂષાનું જ્ઞાન કરાવશે.

યાદ રાખો કે જહવાડના બળોએ પૂરેપૂરું માથું ઊંચક્યું છે. હાસતની આય સંસ્કૃતિના પાયામાં સુરંગ ચાંપનારા જુદાં જુદાં અનેક અનિષ્ટવાદોનાં વિવિધ ઝેરી પ્રજાનાં વિચારદેહમાં પ્રસરવા લાગ્યાં છે. અગ્રહા, અજ્ઞાન, અનીતિ, અત્યાચ અને અસદ્ આચારનો સૂર્ય સોળે-કલાએ ખીલી ઊઠ્યો છે. સર્વત્ર દુઃખ, અશાંતિ અને ત્રાસનું જાલંદર સામ્રાજ્ય બાંધ્યું છે.

જહવાડનાં જો બળોને ઝેર કરવા, અનિષ્ટવાદોનું ફેલ કરવા અને પ્રજાદેહમાં વ્યાપકતા ઝેરને નીચાવી નાંખવા, આજથી મહાન પ્રયાસ કરવાનો નિર્ધાર કરીએ ને અજ્ઞાનનાં ઘોર તિમિરોને મિટાવવા સ્વયં અને જ્ઞાનનો મહાહીષ પેટાવીએ.

આટલું કહીને, હવે હું જૈન સંઘને ઉદ્દેશીને કેટલાંક દુઃકા રજાનો કરું છું. તે જો કે-પ્રથમ તો

(૧) ઉપાધ્યાયજીનું જીવન અને કવન પ્રખટ કરવું.

(૨) તેઓશ્રીના જીવજીવંત વખતે ગ્રંથોનું સમાન ધોરણે, સમાન પદ્ધતિએ વ્યવસ્થિત રીતે સંપૂર્ણ શુદ્ધ પ્રકાશન કરવું. જો પ્રકાશનોને મૂળ ગ્રંથકરના આજીવને વધુ સ્પષ્ટ કરતા દીકા, ટિપ્પણો અને નિર્ણયોથી સુવાચ્ય અને સરળ બનાવવા, જેથી અધ્યાસીઓ સુલભતાથી રસપૂર્વક અધ્યયન કરવા પ્રેરાય.

(૩) તેઓશ્રીના સમગ્ર ગ્રંથોની વિશદ સ્વીકૃષ્ટ કરવું એક પુસ્તક પ્રખટ કરવું, જેથી અનેક વિદ્વાનો તેમજ ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવા પ્રેરાય.

(૪) તેઓશ્રીના અગ્રણ્ય અધ્યયન અને પ્રચાર કવારે થઈ શકે કે બ્યારે તેમનાં નામ સાથે સંકળાએલ એક સ્વતંત્ર સંસ્થા સ્થાપવામાં આવે તો જ. વળી એ સંસ્થામાં જૈનદર્શન અને નવન્યાયના પ્રખર વિદ્વાનો પણ તૈયાર કરી શકાય.

એ માટે શ્રી જૈનસંઘને સામૂહ અનુરોધ કરું છું કે આ કાર્ય યોગ્ય સ્થળે અવશ્ય કરે અને એનું અધ્યયન વિષયક સંચાલન તદ્દવિષયક અનુભવી શ્રમણો અને મૂલ્યસ્થ વિદ્વાનો સંમોહિત થઈને કરે.

(૫) ઉમતી પ્રભના શ્રદ્ધાના પાયા મજબૂત બને, વર્તમાન અને ભાવિ પ્રભ ચારિત્રવાન બની રહે, તે માટે તેઓશ્રીનાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત કે ગુજરાતી કૃતિનાં આબાહુગોપાલોપયોગી સુંદર ભાષાન્તરો, નાની નાની પુસ્તિકા રૂપે પ્રગટ થાય તે ખૂબ જ આવકારહાયક અને જરૂરી છે.

(૬) સંશોધિત અને શુદ્ધતાપૂર્વક પ્રકાશિત પ્રકાશનો બહાર પડ્યા પછી તે ઉપરથી દરેકની હસ્તલિખિત પ્રાંત દરેક ભાંડામાં મૂકાવી બેઈએ, જેથી તેઓશ્રીની કૃતિઓ ચિરંજીવી બને.

(૭) બીજા પણ કેટલાંક ઉપયોગી સૂચનો સ્વીકારી શકાય.

પૂર્વ ઉપાધ્યાયજીના વિદ્યમાન અગ્રણ્યોનાં પુનરુદ્ધિનું કાર્ય પણ ઘણું જ ખર્ચાળ છે. અરે ! એમનું એક સર્વાંગ સંપૂર્ણ જીવન તૈયાર કરવું એ કાર્ય પણ ઘણું કપડું અને ખર્ચાળ છે. કપડું એટલા માટે છે કે તેઓશ્રીના અંતરંગ જીવનને અને તેમની આપવાણીને યાગ્રિક અલંકારો કહી ન્યાય આપી શકે તેમ નથી. અને ખર્ચાળ એટલા માટે છે કે તેઓશ્રીનું જીવન તૈયાર કરવામાં તેઓશ્રીના અગ્રણ્ય ઊંડું અધ્યયન, મનન અને અન્ય વિચારણાઓ માટે પુષ્કળ સમય ખર્ચવો પડે તેમ છે.

શું થાય ? જૈન સંઘમાં બેઈએ તેવી એકતા નથી, યરીણામે કોઈ પણ યોજના કે કાર્યક્રમ સફળ રીતે ચાર થડી શકતો નથી. આજે સંઘ પાસે પંચવર્ણિ જેવી કે દશવર્ણિ જેવી કોઈ યોજના જ નથી જૈનધર્મ તેના સિદ્ધાંતો અને તેની સંસ્કૃતિનો બહારની દુનિયામાં પ્રચાર કરવાની વિચારણાઓ-આચરણાઓ બેઈ જરૂર નથી. તેમ છતાં આવી બાબતમાં તો સ્કોપવૃત્ત કાર્ય તો તે જ કહેવાય કે પ્રથમ યોજના ધરની મજબૂતી અને સહામતી કરે, ત્યાર બાદ બીજાના ઘરનું ભાડું કરવાની વાતો કરે. આજે જૈન સંઘમાં જ્ઞાન, ક્રિયા, સંસ્કૃતિ અને કલાના ક્ષેત્રમાં હબ્બરો જૈનોને તૈયાર કરવા બેઈએ. આ પ્રસંગે બે શબ્દો વધુ કહું તો શ્રી સંઘની વર્તમાન સ્થિતિ બોતાં આપણા ભાવિની કેવી કલ્પના કરવી તે જ નથી કહી શકાતું ! અલબત્ત મરવાના તો નથી જ, તે ચોક્કસ વાત છે, પણ કેવી દશામાં જીવશું ? એ ખ્યાલ બારે ચિંતા ઉપજાવે તેવો છે !

શું ચતુર્વિધસંઘનું બાહ્ય અને આંતર સ્પર્શ ચિંતા ઉપજાવે તેવું નથી લાગતું ? કોઈ યુગપુરુષ પાકે અને આપણી ચિંતા ચીજ નષ્ટ કરે તેવી શાસનદેને પ્રાર્થના કરવી જ રહી ! અસ્તુ આ તો પ્રાસંગિક વાત કહી.

હવે આપણે મૂલ વાત પર આવીએ, ઉપાધ્યાયજીના અગ્રીમાં પુનઃપ્રવૃત્તિ કાર્ય અર્થાત્ હોવા છતાં 'પચકી લઠી બેઠકા બોલ'ની જેમ ભારતના બુદ્ધ બુદ્ધ શહેરોના સમૃદ્ધ સંઘો આ કાર્ય ઉપરથી લે તો તે કાર્ય સુલભતાથી પૂર્ણાહુતિને પામે.

દા ત. સુંબઈ, અમદાવાદ કે અન્ય સંઘો નક્કી કરે કે ■ વર્ષે પોતાની જ્ઞાન-ખાતાની આવકમાંથી સેકંડે સાઠ ટકા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના અન્નલેખન કે મુદ્રણ માટે ઉપયોગમાં આપવી, તો હજોક વર્ષમાં તેમના તમામ અન્નો પ્રકાશિત થઈ જાય, અરે! આ કાર્ય ધારે તો જોકે સુંબઈ કે અમદાવાદ કરીને અમર અને ધન્ય બની જાય તેમ છે.

પણ મને લાગે છે કે આ માટેની પહેલ તો હોમોર્થજેજ કરવી હટે. મને આશા છે કે હોમોર્થ તેનો હુંકર જવાબ વાળશે જ.

'અસો હોમોર્થ'નો નાદ હિંદના પૂણે જૂણે પહોંચતો રયો એટલું જ નહીં, પરદેશી વિદ્વાનોમાં પણ તે જાણીતું થઈ એતું કારણ હોમોર્થ નહિ પણ જગજ્ઞાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જ છે ને જેમના ચશસ્ત્રી પુણ્યધેનનામથી હોમોર્થ સંકલને માટે ઉપજી બન્યું છે જૈનભ્રમણો માટે તો ખરેખર જોકે વીરકેર છે, માટે જ હોમોર્થ પ્રતિવ્ષં તેઓશ્રીની સાક્ષિત્વસેવા માટે યોગ્ય કાળો આપવાનો નિષ્કર્ષ જરૂર કરી શકે તેમ છે. હોમોર્થ અવસર આવે ત્યારે કમર કસીને નથારા પર ફાંટી પીટે છે. અને ખજોખજા મીલાવી, અવસરે ઉભા બની, પોતાની જ્ઞાન જાળવે છે. એવો મારો જે કંઈ જાણુજાવ છે એ જાણુજાવને સાચો પાડશે જ.

હોમોર્થને બાહ્ય સંપત્તિથી જાંખું પાવના પ્રસંગો બધે જોવા થાય, તે સંભોગોમાં પણ સંસ્કારસ્પતિથી તે કદી જાંખું નહીં પડે, તે માટે તો સદાય તબંબર રહેશે જ! અને બધું પચાસને ખિરાજખાન શ્રીસિદ્ધપાચકનાથ પ્રજ્ઞની કૃપાથી પુનઃ સુખનો તપતો રસ જરૂર મેરો

ત્યારબાદ હોમોર્થના બિનમંદિરો, જ્ઞાનમંદિરો, શિક્ષણ-સ્થાપત્ય, કલાની વિશિષ્ટતાઓ વણધી, હોમોર્થમાંથી સંખ્યાબંધ પુણ્યતમાઓ સાધુ-સાધ્વીજીવે વિચરી રહ્યા છે તે જણાવી હોમોર્થને દેવભૂમિ અને સુત્રભૂમિ તરીકે વીરકેરે જણાવી, હોમોર્થ ઉપાધ્યાયજી માટે બનતું ખણુ જ કરે એવી આશા બ્યક્ત કરી હતી.

હું પણ જન્મે હોમોર્થનો જ છું, બહુ બોલવા કરતાં કલ્પમાં વધુ માનનારો છું એટલે વધુ ન બોલતાં એટલું બાહેર કરું છું કે પૂ. ઉપાધ્યાયજીની સાક્ષિત્વસેવાને અમર કરવામાં મારી બનતી તમામ શક્તિઓને કામે લગાડીશ. તેઓશ્રીની સેવા માત્ર વાવિ જીવનમાં પ્રધાન કાર્યરૂપે રહેશે. શાસનરૂપે, પૂ. ઉપાધ્યાયજી તથા પૂ. સુરદેવોના મહાન આશીર્વાદથી મારો મનોરથ ક્ષણભૂત થાય એવી જૈનશાસન, સંઘ અને તેની પરંપરાની સેવા કરવામાં મારો આંશિક ફાળો નોંધાવી શકું!

પણ અહીં જેઠેલા અન્ય સંયોના પ્રતિનિધિઓ અને બાણીતા જેન આગેવાનોને એટલું સાથે જ કહું છું કે અમારી સફળતાનો આધાર તમારા સહકાર ઉપર જ છે.

એથી અમારા આ કાર્યને સફલ કરવા હું અપીલ કરું છું કે અહીં જેઠેલા જેનસંઘના આગેવાનો અને જેન શ્રીમંતો ઘોડો વિમશ' અત્યારે જ કરી લે, અને મને જણાવે કે તેઓશ્રીના ક્રમપ્રકાશન માટે અમે બન્યું બધું ય કરીશું. દેશનેતાઓના સમારકો પાછળ લાખો કરોડો ખસ્યાય છે. બાપના નામ પાછળ હમણે લાખો ખસ્યાય છે. તો આ નિઃસ્વાર્થ ઉપકારી આ જન્મ જ્ઞાનપ્રતી ધૂણી જન્મનાર, આપણા પરમપિતાના આપણું કૃત્યાણ કરનારા મહાન વારસા માટે સમાજે શું ન કરવું બોધે? બધું જ કરવું બોધે બનાઈ શોના એક એક શબ્દ માટે યૂરોપ એક એક પૌંડ ખર્ચે, વડોદરાના સ્વં સમાજસંસ્થાના જીવનચરિત્ર લખવા લેખકને એક એક શબ્દે એક એક રૂપિયા મળે તો જેન સમાજ એમના માટે શું કરવા તૈયાર છે? મને તો એમ પણ કહેવાનું મન થાય છે કે આવો પુરુષ યૂરોપમાં જન્મે હોત તો એનાં નામનાં દ્વારેદારે તોરણો બંધાત અને ઘરે ઘરે એમનાં જ્ઞાનનાં પૂજન થાત! અને હૈયે હૈયે જ્ઞાનના હીલકા પ્રગટ થાત!

અહીં જેઠેલા સામ્યવાન આત્માઓ! આપણા નિકટના મહા ઉપકારી પુરુષ માટે કંઈ ને કંઈ સેવા કરવાનો દહ નિઃસ્વ કરીને જલો.

અંતમાં મારા પરમ ઉપકારી સુરુદેવો, સ્વર્ગસ્થ શાસનપ્રભાવક આચાર્યદેવ વિજય મોહનસૂરીશ્વર મહારાજ ને વિદ્યમાન અને બિરાજેલા પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય-પ્રતાપસૂરીશ્વર મહારાજ, પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વર મહારાજ જેઓ મારી હરેક સદ્ગુણોત્તમે સહાય ને આશીર્વાદ આપતા આવ્યા છે તેઓશ્રીનો હું પરમ આભાર માનું છું બે દિવસના કેટલાક વક્તાઓએ આ કાર્ય માટે મને ધન્યવાદ આપ્યા છે. પણ સાચા ધન્યવાદને પાત્ર હું નહિ પણ અહીં બિરાજેલા સુરુદેવો જ છે. આ સભાની સફળતાનો સુયશ તેમને જ ફાળે જાય છે. હું તો એક નિમિત્તમાત્ર છું. તેઓશ્રીની કૃપા-સહાય સિવાય આ કાર્ય પાર પાડી ન જ શકાત!

અંતમાં અત્રે પ્રતિકૃતિરૂપે બિરાજેલા ઉપાધ્યાયજી જનવાનને બે હાથ જોડી-વંદન કરી, આજથી ઉપાધ્યાયજી જનવાનની વાણી સમગ્ર જેન સંઘમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની જ્યોતને સવિશેષ પ્રકાશિત કરનારી નીવડે! જોવી પ્રાર્થના કરી, શુભેચ્છા સખીને માટે વક્તવ્ય સમાપ્ત કરું છું. ઈ શાંતિ!

મુખ્ય પક્ષના મેં હાજરીમાં પ્રતિષ્ઠા પેલાય વતીય રમૂ કરી રવા છે

પ્રદર્શનનું ગણીત અવગણન કરીને પેટ નેત્ર મેનિષ્ટ

કોમ્પોઝિટના પાંચેમાં નાદોદી દરવાજા બહાર આવેલી યજ્ઞવલ્કિદાનું આશ્વાત્મિક
મંદિરનો જગ્યાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન

: પરિચય :

- (૧) પાવાપુરી જલમંદિરના અનુસ્થાપક તૈયાર થયેલુ મહાશ્વેત જલમંદિર
- (૨) આ યુગના આશ્વાત્મિક ની સ્થાપક જગવાનની ચરણપાદુકાનું મંદિર
- (૩) ભૌતિક, આસ્તીય મધ્યવર્તી વાસ્તવ્ય-મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યજ્ઞવલ્કિ-
જયજી મહારાજનું મંદિરમંદિરનું નામ બધા સમાધિમંદિર. જેની આજ
હિપ્પાયા જગવાનની પવિત્ર પાદુકા અને આરસની નામ લિપ્ત થઈ
પરિવેશી છે.
- (૪) પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય ગોખલપુરીયર સમાધિ મંદિર

નોંધ:-કચ્છનાં બે બહેન થયેલા નિબંધોની જગ્યાએ પ્રખ્યાત થયેલી યાદી

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર પ્રસંગે આવેલા લેખ-નિબંધોની યાદી

વિષયનામ	લેખકનામ	
૧. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની શાસન સેવા	હુનિ શ્રીમંત્રવિજયજી	યાદીસમામ
૨. અમર યશોવિજયજી.	શ્રીકલ્પદ્રુમ ગણપતિજી	ખનાસ
૩. વાચક યશોવિજયજી.	૧ મી ભદ્રંકરવિજયજી	સુરત
૪. પૂ. ઉ. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના વધાનનાં સ્મરણ અને વિશેષતાઓ.	હુનિ શ્રીભાદુરવિજયજી	મુંબઈ
૫. ત્રિપરિશિષ્ટાકાપુરુષ ચરિત મહાકાવ્યમાંનું સમાજ ભરૂન.	શ્રીજયત જે ડાકર જેમ જે	વડોદરા
૬. મહાન યોગીધર શ્રામદ યશોવિજયજી મહારાજની જ્ઞાન કીર્તિ (જ્ઞાનસાર અષ્ટક)	શ્રી અચરમદ ચાવડ શાહ	ભાવનગર
૭. તાર્કિક હરિયાણી સ્વોપદા વિવરણ સહિત. ન્યાયાચાર્યને વંદન.	પ્રો. શ્રી હીરાલાલ ર. કપડીયા જેમ. જે.	સુરત
૮. ઉ. શ્રીયશોવિજયજી ન્યાયાચાર્યનું ભવ્ય જીવન.	જા. નરોત્તમભાઈ ગમ્વનજી.	મુંબઈ
૯. ન્યાયાચાર્યની વિશિષ્ટતાઓ.	આ. શ્રીવિજયભટ્ટવિજયજી મહારાજ	ખંભાત
૧૦. પ્રાચીન અને નવીન ન્યાય.	જા. શ્રી શ્રીમુખાર્જીશી	કલકત્તા
૧૧. (અ) તત્ત્વાર્થગીત (બ) યજ્ઞોક્તિય ઉપાનિષદ તત્ત્વાર્થ ગીત, વિવેચક શ્રીમદ્ જ્ઞાનસારજી	શ્રીશંકરલાલ નાઠા.	બીકાનેર
૧૨. ઉ. શ્રીયશોવિજયજીના આપણા જીવન ઉપર અમૂલ્ય ઉપકાર.	જા. શ્રી શ્રીમંત્રાશી.	ખંભાત
૧૩. મહારાજ અને તત્સલીન પરિસ્થિતિ	શ્રીરાજાજી મનલાલ વેરા	ખાખરેલી
૧૪. પ્રાચીન અને નવ્ય ન્યાયની વિશિષ્ટતા	શ્રીજિતેન્દ્ર નેટલી, જેમ જે	અમદાવાદ
૧૫. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જન્મ-ભૂમિ કોનોડા.	શ્રીકોનાલાલ ભાઈશંકર દે.	પાટણ
૧૬. જૈન સિદ્ધાન્ત અને સંસ્કૃતિનો સાચો પ્રચાર	હુનિ શ્રીમત્રવિજયજી.	ખંભાત
૧૭. (૧) ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી, જેમની કેટલીક ગતિ કૃતિઓની સાલવારી.	શાહ ગોત્રનાભાઈ નીલંદરાઈ	મુંબઈ
(૨) શ્રીયશોવિજયજી, જેમની મૂર્તિનો અનાવરણ વિધિ. (૩) વિશિષ્ટ પુસ્તકો		

૧૮. શ્રીમાન યશોવિજયજી.
 ૧૯. અધ્યાત્મતત્ત્વવેત્તા શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી
 ૨૦. અહિસા ધર્મ અને તેના સંસ્કૃતિના
 વિકાસક્રમમાં ઉપયોગ.
 ૨૧. જૈન દર્શનનું ચિંતન કાવ્ય.
 ૨૨. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી.
 ૨૩. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનો જૈન
 સંઘ ઉપર ઉપકાર.
 ૨૪. ગુજરાતીભૂપણ ન્યાયવિચારક ન્યાયાચાર્ય
 ઉ. શ્રીયશોવિજયજીનું જીવન અને
 પ્રાણપ્રતિષ્ઠા પાને આપણું કર્તવ્ય.
 ઉપાર્જયાયજીનું ગીત.
 ૨૫. પ્રખર ત્યાગવાદી ઉ. શ્રીયશોવિજયજી મ.
 ૨૬. શ્રી મહા. મહો. યશોવિજયજી.
 ૨૭. અહારમી સદીના પ્રખર ન્યાયવિજય ઉ.
 શ્રીમદ્ યશોવિજયજી.
 ૨૮. મહાત્મ ન્યાયવિજય ઉ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી.
 ૨૯. ભરણમહેન્દ્રો મધુરામ.
 ૩૦. રાજકુળીની સોન-લાડારનો શિક્ષાલેખ.
 ૩૧. ગુજરાતની તાર્કિક વિભૂતિ ઉ. શ્રીયશો-
 વિજયજીનાં સંદર્ભરેણા.
 ૩૨. અંતરજ્ઞાપિકા (કવિતા)
 ૩૩. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ
 ૩૪. જૈન શાસનના સમર્થ પ્રભાવક મહાત્મ
 ન્યાયવિજયજી ન્યા. વિ. યશોવિજયજી મહારાજ.
 ૩૫. ઉ. શ્રીયશોવિજયજી તથા અવધૂત
 શ્રી આનંદનંદજીએ જે ન્યાયવિજયજીની
 મિલન લખાત.
 ૩૬. શ્રીયશોવિજયજી સ્તુતિપત્ર.
 ૩૭. શ્રીયશોવિજયજી સ્તુતિ.
 ૩૮. કંબોડ.
 ૩૯. યોગશીવિજય
 ૪૦. શ્રીયશોવિજયજી મં. અને જ્ઞાનસાર કીર્તન
 ૪૧. ૫ દેશોંજી આને ૫૫ અંગર અંગર છે.
૩૦. શ્રીભગવાનદાસ મનસુખભાઈ મહેતા. મુંબઈ
 શ્રીઅમરચંદ નાદલા. બીકાનેર
 શ્રીપ્રદ્યાદ ચંદ્રેશ્વર દિવાનજી,
 એમ. એ. એલ. એલ. એમ. મુંબઈ
 શ્રી પી. કે. શાહ. અમદાવાદ
 ૩૦. શ્રીવિજયવનદાસ લહેરચંદ શાહ વડોદરા
 કું. ચંદ્રિકા સોમચંદ માધી. ખંભાત
 શ્રી જીવીલદાસ કેસરીચંદ સંઘવી ખંભાત
 મુનિ શ્રીવિક્રમવિજયજી. ખંભાત
 એ. વલ્લભદાસ નેશુભાઈ. મોરબી
 શ્રીમોહનલાલ દીપચંદ ચોડસી. મુંબઈ
 જા. કુલેશચંદ ઝવેરચંદ મુંબઈ
 શ્રીવાસુદેવશંકર અમલાલ. કાશી
 શ્રીહિત્તાનંત પ્રેમાનંદ શાહ એમ. એ. વડોદરા
 ૫. શ્રીભગવાનદાસ માધી. વડોદરા
 માસ્તર શ્રીમુખસાલજી. ઝીંજીયા
 શ્રીમયનવાચ મોલિચંદ શાહ. સુરેન્દ્રનગર
 ૫. શ્રીકેતકવિજયજી મણિ. "
 શ્રીમણિલાલ મો. પાસાર. મુંબઈ
 મહાત્મ યોગવાન લવિજયજી. "
 મુનિ શ્રીકેતકવિજયજી મહારાજ. "
 મુનિ શ્રીપુણવિજયજી અમદાવાદ
 શ્રીનરાયણભાઈ (નિ. સા. પ્રેસ) મુંબઈ
 આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રભાકરજી મહારાજ. "
 આચાર્ય શ્રીવિજયવરમણજી મહારાજ. "

ન્યાયવિચારદ — ન્યાયાચાર્ય

મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

દર્શાવતી સારસ્વતસત્ર ‘ગીત ગુંજન’

★

સ. ૨૦૦૯ ફાલ્ગુન કૃષ્ણ ૭-૮ સનિ-રવિ

★

પ્રેરક : મુનિશ્રી યશોવિજયજી

સ્થપિતા—શ્રી અણ્ણિલાલ મોહનલાલ પાઠશાસ્ત્ર

—: શ્રી સુયશ મંમલસ્તવન :—

(શબ દર્શા)

જમ સરસા સરસ મવૈયા ।

નયઃ જાન્ય સુયશ રસવૈયા ૨ ।

જાન્ય તું ન્યાયવિચારદ તારિકે, જીતધર લન રસવૈયા ।
અદ્વિત યાત્રી સુમણિ લહેરે લલુ હુરિભદ્ર લલરિયા ।
હૈમચંદ્ર । સુમરાવત હરપાળ, મયે બહુલ રસૈયા ।
સતલક્ષ્મણચંદ્રજી, નિજજીવ સ્વાતુભવ નિત્ય રસૈયા ।
દ્વ્ય—ગુણ—પર્યાય—સુનય, નિશ્ચેષ જાત સમરૈયા ।
મજ્જત યોગાધ્યાત્મ રચણ, રસરાસ રમણ રસવૈયા ।
ઢેલત દિલ આનંદલન પેખત, આનંદ પંચ મલૈયા ।
સાશનસુભદ્ર, પાઠક, વાચક, ઉપાધ્યાય બિરદૈયા ।
ગુર્જર—મહાગુર્જર યશ—મહુ, પદ્મ પસુમ હવૈયા ।
નારાયણ—સૌભાગ્યદીપીકે, કુલાવત સ કનૈયા ।
દેહવિલસ દર્શાવતી ઢેલત, જોનપુરી જપજૈયા ।
નિશ્ચ—અરે બાવહાર સાધુ મુદાગારી લખવૈયા ।
સારસ્વત સને યશધ્વજ યશ—ધર્મ—પ્રતાપ મવૈયા ।
ગુરુ—ગૌરવ માધારવ ગુજન, ફાલ્ગુન સપ્તમી સૈયા ।
મેધાવી ભક્તન મુનિ સરિવર, યશ ચંદન ચન્દ્રૈયા ।
દર્શાવતી દેવી જીમ મણિમય—પ્રસન્ન ચારદ નૈયા ।

*

૧. શ્રી નયનિજ = પરોપવિજયજી ગુરુ. નય = સમનય. જન = ન્યાય.

૨. જાન્યસાત્રી પીઠાર અને પાઠાર.

—: આદ્ય મંત્ર:—

(સહજ—મંત્ર)

પરમ જ્ઞાનપૂર્તિ હૈં
અવ્યય આત્મયોગી હૈં, નિર્ગુણદેવોગી હૈં
બળવી શૂન્ય ભવેતિ હૈં
બન્નના ઝો ભોગી હૈં પરમ
પંચમહામત સ્થાન, રવ-પર દયા પ્રતિપાળ
આત્મભવેત રખવાળ !
ઉપાધ્યાય સુધરા હૈં પરમ
આત્મવિહાર મહાન, સુધરિ નમ સુધરે ભણુ !
ચેત્ત ને અધ્યાત્મ ભણુ !
અખર પુજ્ય શૂરવંત વાણુ ! પરમ
શાસ્ત્ર મુક્તિદાન હૈં, પદપથ સમય હૈં
સ્થાન નિરાશ, હૈં
સાધક—મહિષિ—સિદ્ધ હૈં પરમ.

*

—: સુધરા મંત્ર:—

(આદ્યમ—મંત્ર)

સુધરા રસ મેલન ટે હમ મોર ।
દગદગી અંકન જાનસાધકા, ખોલત સુલક કિરોર સુધરા
ખોલત મોર ખિલાવત અખિયા ।
આત્મ જ્ઞાન મુક્તિદોર । સુધરા
હમની સુધરા અનિલ નિરખત, કાલત કર્મ કોર સુધરા
આત્મ—સત્ય પ્રજ્ઞાપથ ભવે ।
ઘેરે મહ—મોર સુધરા
મી જસ જ્ઞાન વિલાસ લૂકું ચે—અત્તજ 'મહિષિ' કર ભોર સુધરા.

*

—: સ્વામી:—

(રાજ—મંત્ર)

સત સુજન નરનાર । પંચાયો । કવિ પદ્ધિ અમ હાર ।
ગુણવદ્ધસ સુમાનસ-સરના, જ્ઞાન મોતિ વિરનાર ।
પ્રેમપૂર્તિ બધુ ભરિની લો, દર્શાવલી સાક્ષર । પંચાયો ।

રસરાજ્ય રસતરસ્યા ઉતર્ણા, ઉત્તરિરિ વસનાર ।
 યશોવિજય સારસ્વત સને, રસ અધ્યાત્મ પીનાર । પધારો ।
 ધર્મ-સુયશ રસરાજો ગોલી, જ્ઞાન પરમ પીનાર-
 કુંજકુંજ રસતરસ્યા પીને, હેલી હૃદય સિતાર । પધારો ।
 યોનસ્સામૃતના પીનારા, ભક્ત-સત-નરનાર ।
 અભેદ યજ્ઞે આવો ભાહુ, ફરીફરી કર્યા મળનાર । પધારો ।
 મહાકવિ-પદ્મિત-નાદિવિજેતા, યોગી ન્યાયઅવતાર ।
 ઉપાધ્યાય જરાવિજય શ્લેષભવ, હર્ષાવતીને દાર । પધારો ।
 ગીર્વાણીનો ગરવો માયક, ગૂર્જરીનો અવતાર ।
 મહાઅંધ આલેખક, ભારકર જ્ઞાન નભ અંધકર । પધારો ।
 સતેમી રયામલ ફાળુન રત્નચર, ચઢતે પહોર ઉદાર ।
 પ્રતાપ-ધર્મ-યશોધ્વજ બહેરે, જ્યેષ્ઠમાર્ગ મહાર । પધારો ।
 કવિ-તત્ત્વજ્ઞાની યોગી કે, હરો ભક્તિઆચાર ।
 રયામત-મણિમય-હર્ષાવતીનાં, સ્વો સાગન સણગાર । પધારો ।

*

—: કેવળૂમિ હર્ષાવતીને રસનિ: —

(એક નવલકા)

રસ રાસ રસે રસી રાસ રમે, આજે હર્ષાવતી જલહાર બને.
 શરી-સુજ દિવ્યપ્રકાશ રમે, યશ-રવર્ષભૂમિ જલહાર બને.
 મતવૈભવ દેવ વિવાસ હતા । અહા આનંદ જોર અપાર હતા
 સર સંગીત રેલી સિતાર જતા-આજે હર્ષાવતી
 વર જ-મળૂમિ મુનિર્મદ્ભરિ ઉપાધ્યાય જ્યંત ને જ-મૂસરિ.
 યશ? રંગે અમર? જ્યવિજયતણી-આજે.
 હયારામ કવિ અહીં જન્મધરી, સવન સાક સાધુ ને સાખી પ્રકી.
 શિતલાઈ સરોવરે હાથે ફરી-આજે.
 યશઃકૂળીલીરાજ? મુખસજી, એતો નિદ્રાચરુશીલરૂપતિ સા ।
 કલિકાલના મુખપ્રધાન હતા-આજે.
 પાદુકા વિજયપ્રભ-ગોહનસરિ, યશ સાસરસંપ્રદ જ્ઞાનમદિરની.
 યશોવાદિકા ને જલમદિરજી. આજે.
 દિવ્ય દેવ વિમાન છ મદિરિયાં, વરુણાલ પેયપ્રસાનાં સર્જનસા ?
 અહીં પાધડી-હાટ કેસારા તણ્યા-આજે.
 જ્યેષ્ઠ કોટ ને કિલો પાણાલુતણા, જ્યેષ્ઠ દરવાજા રણાલના રમતણા.
 હીરાવાગ્રાણ-હીરા કડીમાતણા-આજે.

સારસ્વતસત્ર તહે આદરીનાં-પલ-જ્ઞાન-પૂજન સરળ કરીયાં !
 ગોમે રાજવદ્ સોધી સરસરીવા—આગે,
 સરસાગર આજ ઉછાળ સમે-દર્શાવતી ડેલ ડેલાવ સમે
 ફેંવફેંવે કાળજડાં ખોલાવ સમે—આગે.
 મન મોત્ત લાવ ફરી તુ ફરી, સંપ રવાર્ણ સંસ્કૃતિ દેવિભરી !
 મહિમય બની જા ફરી દર્શાવતી—આગે.

*

—: શ્રી મુવશ-છવન સંજીવની :-

(સૌભા—આશા)

મરવો એ ઉત્તર ગૂંજવાત !
 આત્રમંજરી કેવલ દહુકે, માલી રાગ મરહાર !
 અંમર નીલવરણ તરણ, ધારે ભાર અદાર ! મરવો.
 સરીતા ડેતર વાંચાં તપણ, બૂલી રજા સદાકર !
 કુલકાનના મન કનોડા, પુનિત તપોવન દાર ! મરવો.
 પુન મુગલ જરા-પથ પિપ્પા-મા-નારાયણ સૌભાગ્ય !
 સોળ ઈંધાસી નય સુકે પાઠણ, હીઝા ઉભવ વિસા ! મરવો.
 સોળ નવ્યાણું સેવનમર, દે બેનણ મુસા રહાય !
 સુક-સહિત કાશી ખરરીયા, કલ્પ શાલ અગ્રયાસ ! મરવો.
 મંગા—તડ આરાધન સારદ, મલ્લ—પરચદ ધાવ !
 નાથનિશાન પદ પાતિ સૌ તારિકે યશ જિત્તાવ ! મરવો.
 અગ્ન આગરા દેસમહેરે—વિગ્નદેવ સરિસવ !
 ઉપદંધ્યાય પદ દેલ યશ—ધાયક—પાઠકે વહેવાવ ! મરવો.
 મંગાવડી જાણી વટપુર ઘડિ—નયર પાદરા મલ !
 ભણ્ય મુરત મંદિર આણુ—યશવજ નજલ લહેરાવ ! મરવો.
 અવધૂત આતમવાની યોગી, આનંદલન મળી અવ !
 મુગલ લ્યોનિર્મરે અદ્ભુત મેડી, જ્ઞાન મંચમાં ન્દાય ! મરવો.
 મીર્વણી—ગૂંજરી મુખયે, જ્ઞાન સરીત જગલાવ !
 જ્ઞાનક્રિયા નિયમ અવદારે, પ્રનાયુ ગ્રંથ મજુલ ! મરવો.
 વિચરતા દર્શાવતી દારે, પવાલજા જરાસાય !
 મનજન પૂર્ણ સમાધિ—સદર લેખલીય યશ પાય ! મરવો.
 પુનિ પાદુકા સ્થાપન, પ્રતિયા, સમાધિ મદિર ધાવ !
 મુલ્યનયિ યશ—યશ પેગરે, શારદસત્ર સ્થાય ! મરવો.
 સુ દુષ્ટિન્દ ની હેમપ્રતિનિ—અગ્ને તારિકેન્દાય !
 અગ્નિમય નન મલતઃ યશ ચલે, મહિત પુન અર્પાવ ! મરવો.

— : જશ જ્યોત : —

(રાજ—વિશ્વ પટ્ટીપ—એકવાર કુરુક્ષેત્રે)

એક જ્યોત જશ જવાશે !

ગાનીફી એક લક્ષ્મણ, વે જ્યોતિ અમવાશે ! એક

લલિતલક્ષ્મણ રાજ સામન—

દેવોજી હાથ સળકે

આગમ મુનાવકે હમ કુરુક્ષેત્રે, પથ દીખાશે ! એક

આગાહી યાનજ્યોતિ—

રહે જલતી દમનદમ જે !

જશ જ્યોતકા કિરનસે, વીરધર્મ કા સિખાશે ! એક

યે સચ્ચી સચ્ચી જલિયા—

સત્યાગ્રહ ઓર કિયાડી

બન બોધીબીજ પથને, મુક્તિપથ પોંચાશે !

અંતર જમકે 'મહિમ્ન'—અમરબાન યે પૂગશે ! એક

*

— : વિદ્યા : —

શાહીલાં ચીરનંદીયાં સૌ આવળે,

અથ ગાનસર રાજચક્ર રસાવળે.

પદારીવા શ્રીયશોવિજય ગુણસિંહ,

મુદાવવા યશ—ધર્મ—સુયશ કરનારને શાં

આળ્યા આગલુ રસતરંગ રસતંત્રી,

નિર્મલતલવસામૃત કરવા પાનળે.

પીધાં પાપાં દિવ્ય રસાવલુ સામર્થ,

હોય કહેતા વિચારસો મહેમાનને શાં

સત્વરદિશ વિલાસસ્મરી આપ લો,

ચાતક કુરુવર નવનામૃત અભિરમળે.

ધર્મપિપાસુ બીધા રોહ નિલાવળે,

ચાકવા દિલના બહાવો જો વિશ્રામને શાં

ધર્મ પ્રતાપે સુયશ જ્યેષ્ઠ હોરતો,

આળ્યા ! સ્વકારી ન શકવા મહેમાનને

દુઃખભાઈ હસ્તામૃત પાન કરાવળે,

'મહિમ્ન' દુઃખ દિલની આજ વિદ્યાવળે શાં

*

નોંધ—સાનોત્સવની ઉજવણી અને જૈન પવનમાં પ્રવેશ વચ્ચેની તબીબી ઉતારા.

તત્ત્વીયસ્થાનેથી

ધન્યવાદ

ગત કાગળ વહિ સાતમ-આઠમના દિવસો દરમ્યાન, હોર્સ મુકામે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના શુભમંદિરની પ્રતિષ્ઠાના શુભ અવસરે, એ પ્રતિષ્ઠા-મહોત્સવની સાથોસાથ, મહોપાધ્યાયજીના સર્વોત્કૃષ્ટ વિદ્યા પારિત્યક્ત લાભકારી અર્જુનિ આપનાના હોદ્દાથી ધીરશોવિજયસાસ્ત્રવત્સવની ઉજવણી કરવામાં આવી તે બીના પ્રત્યે અને અમારો હૃદય વ્યક્ત કરીએ છીએ.

શુભમંદિરની પ્રતિષ્ઠાની સાથોસાથ આવાં જ્ઞાનોત્સવ યોજવાનો જે મહાનુભાવોને વિચાર સુધી અને જે મહાનુભાવોએ એ વિચારને વધારી લઈને એને મૂર્ત કરી બતાવ્યો તે બધા ય મહાનુભાવો-સુનિવરો, વિદ્વાનો, વિચારકો અને ધર્મશ ધરાવતા આપણા કાર્યકર્તાને આત્મ અતિ સમર્થાયોગી કાર્ય કરવા માટે અને હાર્દિક ધન્યવાદ આપીએ છીએ. તેઓએ આ કાર્ય કરીને સમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, તેથી તેઓ પ્રત્યે અમે સન્માનની વર્તી આભારની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

આ સાસ્ત્રવત ઉત્સવ કેવા મોટા પાયા ઉપર આપણે ઉજવી શક્યા, અથવા એમાં આપણે કેટલા અંશે સફળ થઈ શક્યા, કે એમાં આપણી ધારણા સુલભ કેટલું કાર્ય પાર પાડી શક્યા વગેરે બીના અમારે મન ઝાઝી મહેતવની નથી અમારે મન તો આવા જ્ઞાનોત્સવની એક યોજના તૈયાર કરવામાં આવી અને તેને સમય સ્થળ અને સુયોગોને અનુસાર પાર પાડવામાં આવી એ બીના જ બારે મહેતવની છે; અને આ મહેતવની દૃષ્ટિએ જ અમે આ સાસ્ત્રવત ઉત્સવનું મૂલ્યાંકન કરીએ છીએ, એની પ્રશંસા કરીએ છીએ, એનું સ્વાગત કરીએ છીએ.

આપણે ત્યાં દર્શનના એટલે કે શ્રદ્ધાના પોષક અનેક નાનામોટા ઉત્સવો ઠેર ઠેર, વારંવાર યોજવામાં આવે છે, પણ જ્ઞાનના ઉત્સવોની અને તેમાં ય જે ઉત્સવોથી સમાજમાં જ્ઞાન પ્રત્યેનો આદર વધે એટલું જ નહીં પણ દરેક વ્યક્તિને દિવસમાં એમ થાય કે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યા વગર ન તો આપણો પોતાનો ઉત્કર્ષ સંધાવાનો છે; કે ન તો સમાજનો ઉત્કર્ષ સંધાવાનો છે. એવા ઉત્સવોની અને એવી પ્રવૃત્તિઓની આપણે ત્યાં ભારે ખામી છે. શ્રદ્ધાના ક્ષેત્રને જેમ આપણે સમાજ વ્યાપક બનવા દીધું છે; તેમ જ્ઞાનના ક્ષેત્રને આપણે વ્યાપક બનાવો દીધું નથી; એમાં તો આપણે અસુક વ્યક્તિઓને શળાવીને જ સતોષ માની લીધો છે. પરિણામે જૈન સંસ્કૃતિની પ્રગતિ રોકાઈ ગઈ છે અને એનું કાર્યક્ષેત્ર પણ ને પણ સંકુચિત બનતું ગયું છે. સમાજના યોગ્યેમની દૃષ્ટિએ આ સ્થિતિને દૂર કરવાની જરૂર છે. શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન-એ બંને પક્ષમાં સમતુલ્યતામાં બંને તો જ જૈન સમાજ પ્રગતિ સાધી શકે, અને પોતાની વિશ્વકલ્યાણની કામ બીજાઓ ઉપર પાડી શકે.

કેવળ શ્રદ્ધાનું રતન કયાં કરીએ તો પરિણામે જ્ઞાન પ્રત્યે અભિરુચિ બગવાનાં બદલે અંધશ્રદ્ધા તરફ જ આકર્ષણ વધી જાય; અને છેવટે જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર વધુ તે વધુ ઉપેક્ષિત બની જાય. વચર ન રહે આપણું જ તત્ત્વજ્ઞાન, આપણો જ ઈતિહાસ કે આપણું જ સાહિત્ય આપણે સર્વાર્થરૂપમાં ન પિછાણી શકીએ એ ધીના આ વાતની જ સાક્ષી પૂરે છે સમાજમાં આરે કોર આવી પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે, અને આપણા આગેવાનોમાંના ઘણામરા હજુ પણ પોતાની શક્તિઓ આવે માર્ગે જ વાપરતા દેખાય છે ત્યારે આવો એકાદ, બસે નાનો સરખો પણ, જ્ઞાનોત્સવ ચિત્તને આપમેળે જ આકર્ષી લે છે, અને આપણી પ્રશંસા માગી લે છે આ સારસ્વત ઉત્સવનું આ દરિએ અમારે મન બહુમૂલ્ય છે.

એક દરિએ કહેવું હોય તો એમ જરૂર કહી શકાય કે, આ સારસ્વત ઉત્સવના યોજકોએ એક નવો ચીસો પાડવાનું શુભ કાર્ય કર્યું છે. આ કાર્ય સહુ કોઈએ અનુકરણ કરવા જેવું ઉત્તમ કાર્ય છે અને ઈચ્છીએ છીએ કે, હોદ્દામાં ઉત્તમવામાં આવેલ આ જ્ઞાનોત્સવને એક શુભ શરૂઆત માનીને ઠેર ઠેર અનુકરણ કરવામાં આવે અને આપણા પ્રત્યેક દર્શન-ઉત્સવની સાથેસાથ, તેમ જ સાવ સ્વતંત્ર રીતે પણ, આવા જ્ઞાનોત્સવો યોજવામાં આવે અને તેની જ્ઞાનના મહિમાને છાજે એ રીતે સપૂર્ણ ઉદ્ઘાટનાપૂર્વક ઉજવણી કરવામાં આવે. જ્ઞાનની ઉપાસના કરતાં કરતાં શ્રદ્ધા કળી જવાનો મુક્તિ લાયક સેવવાની જરૂર નથી. ઉલટું જ્ઞાનથી પરિભ્રાજિત બનીને શ્રદ્ધા વધુ બળવાન જ બનવાની અને એમ કરતાં શ્રદ્ધાને વળગી બેઠેલું અંધપણું એ અણશું થઈ જતું હોય તો, તે તો સર્વથા ઈષ્ટ જ બન્યાય.

આ સારસ્વત ઉત્સવમાં જ્ઞાનના નિર્લેખ સળપણથી આકર્ષાઈને સુનિવૃત્તિ અને ગૃહસ્થોએ તેમ જ જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનોએ આત્મીય જાણી જાણ લીધા એ આ ઉત્સવની બીજી ધ્યાન ખેંચે એવી વિશેષતા છે ધીમ, ધીમ ધર્મો પ્રત્યે જ્યારે સહિષ્ણુતા રાખવાની અને એમની સાથે સમન્વય દરિમૂલક જખુલાવ કેળવવાની જૂન જરૂર છે ત્યારે આવા ઉત્સવો બહુ ઉપયોગી સેવા બજાવી શકે, અને માણસ માણસ વચ્ચેની કુલહકની દીવાલને સારા પ્રમાણમાં દૂર કરી શકે એમાં બંધાય શકે નથી. આ દરિએ પણ આ ઉત્સવ અનુભવના માગી લે છે.

અને મહોપાધ્યાયજી સરખી વિભૂતિની વિદ્યાનાં અનેક ક્ષેત્રોનું મૌલિક અને તલસ્પર્શી રીતે ખેડણ કરવાની વિરલ શક્તિ પ્રત્યે આપણે બનતાહ જ્ઞાન દોરી શકેલા અને એમના સર્વવ્યાપી સાહિત્યનું પુનઃસ્મરણ કરી શકેલા એ આ જ્ઞાનોત્સવની એક વધુ સફળતા છે. ઉત્સવમાં નક્કી કરવામાં આવ્યું છે તેમ, આપણે ઈચ્છીએ કે મહોપાધ્યાયજીના અત્યાર સુધીના અનુદ્રિત રહેલા ગ્રંથરત્નો સુખ પાદિત અને સંગ્રહિત રૂપમાં વહેલામાં વહેલી તકે બનતા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે અને જે ગ્રંથો અદ્રિત થઈ ચૂકેલા છે તેમાં પણ જે ફરી સંપાદિત કરવા જેવાં હોય તેને ફરીથી અદ્રિત કરવામાં આવે, આ ઉત્સવની ઉજવણીથી જ આવી મહોપાધ્યાયી વિભૂતિના જ્ઞાનખજાને બનતા સમક્ષ સુચેત્ય રૂપમાં રજૂ થવાની આશા બિલી થઈ છે આ આશા વેળાસર ફાળીત થાઓ એમ પ્રાર્થાએ છીએ. આ ઉત્સવના નાના-મોટા બધા પ્રયોજકો અને કાર્યકરોને ફરી ધન્યવાદ આપીએ છીએ, અને આવા હૈંદર કાર્યનું સર્વત્ર અનુકરણ થાઓ એમ ઈચ્છી વિરમીએ છીએ.

✱

સત્ર ઉપર સફળતા ઈચ્છતા અને અભિનંદન આપતા

આવેલા સંદેશાઓ

[રોષ—સત્ર ઉપર પત્ર આવે તાર દ્વારા પૂજ્ય-ઐનાચર્યો, મુનિવરો-સાધ્વીજીઓ, તથા રાજ-કર્માચારીઓ, મુનિવર્સિટી કોલેજ વગેરે શૈક્ષણિક સંસ્થાના કુશલિત-ઉપકુલપતિ, પ્રાધ્યાપકો આદિ વિદ્વાનો, પંડિતો, શાસ્ત્રીઓ, તથા લેન સમાજની સંસ્થાઓ લેન સમાજના કાર્યકરો, અને ખોટા અનેક સંસ્થાઓ વગેરેએ તાર ટપાલદ્વારા જે સંદેશાઓ પાઠવ્યા હતા તેને આદિ રજુ કર્યા છે. પ્રથમ પત્રદ્વારા આવેલા ને પછી તાર દ્વારા આવેલા સંદેશાઓ, તેના ઉપરથી જાણ સારી મૂક્યા છે તે જોડશા માટે કે પૂ. ઉપાધ્યાયજીના અભિપ્રાય માટે, તેમના કાર્ય માટે સમાજના ન્હાના-મોટા હૈયાઓમાં જેવી છાપ પડેલી છે? તેમને જાણે અને તેઓનીના સાહિત્ય ગમે તે શું કરું જોઈએ તેને અંગે જેવું દિષ્ટિમિત્ર, અને શાં સૂચનો કે લાગના છે? તે સહુ જોઈ અહીં શકે અને તેમાંથી તેઓનીના અણમોહ અને અશુભિત સાહિત્યના અધ્યયન, પ્રચાર અને વિકાસ માટે સહુને સત્કાર સાંપડે અને તે દ્વારા કંઈક ફલાસાયક પરિણામો ઉભા થાય. સંદેશા વધારે મુજબતી લાગનાં જ મૂક્યા છે. ૧૦ વિ.]

ટપાલ દ્વારા મળેલા સંદેશાઓ

મહામહોપાધ્યાયજી શ્રીમદ્દેવિજયજી સાહેબની ચરણપાદુકા — દેરીના પ્રતિશ્રામહોત્સવ પ્રસંગે એઓનીના સ્મરણાર્થે મીસારસ્વત્સવની જે યોજના મહત્ત્વા આવી છે તે અહીં આનંદિત થયા છીએ અને તે સંપૂર્ણ સફળ થાય એમ અંતઃકરણથી ઈચ્છીએ છીએ.

આ શુભ પ્રસંગે ગદાધરી પંથારેલા થલુ વિદ્વાનેનો સમાવેશ થયો, એઓની વિદ્વાતાનો લાભ મળશે તો આ શુભ પ્રસંગે તેઓનીજીની હમેશાં માટે પાછલીરી રહે અને લેનસમાજ તેઓનીજીનું નામ સ્મરણ કરતી રહે એટલા સારુ અને ભારપૂર્વક ભલામણ કરીએ છીએ કે એઓનીજીની દેરીની સમીપમાં જે સ્થાને એઓનીજીના શુભ નામથી શ્રીસંસ્કૃત પાઠશાળા સ્થાપન કરવામાં આવે અને એમાં બ્યાકરજી, ન્યાય બ્યાદિના અભ્યાસ કરાવવામાં આવે. એમાંથી નીકળેલા વિદ્વાનો લેનધર્મનો અને એઓનીજીના શુભ નામનો વિજયવાવટો ફરકાવે એમ અમે શુભ અંતઃકરણથી ચાહીએ છીએ.

—આચાર્યશ્રી વિશ્વવલ્લભસુરિજી, ડાહ, મુંબઈ.

શ્રીપદ્મોદિત્યસાસ્વતસવની ઉજવણી દ્વારા ન્યાયવિજ્ઞાન, ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીપદ્મોદિત્યજી મહિવરના શુશ્રામિવાદન કરવાનો અને તેઓનીના વિષુદ્ધ અને વિશિષ્ટ સાહિત્યનો વિદ્વાનોને પરિચય કરાવવાનો તમારો આ પ્રયત્ન ખૂબ સફળ થશે એમ છત્તું છું જે-ત્યાર હિન પૂર્ણા તેમનાં શુભગ્રાન કરી સતોષ ન માનતા, તેમના જીવન અને કવનને લેક્ચરમાં મનાવી લેક્ચરકારના જે પવિત્ર ઉદ્દેશથી તેમણે સાહિત્ય સર્જન કર્યું છે તેને પૂર્ણ કરવાનું મગ્ગદર્શન અનવરત ચાલુ રહેલું જોઈએ.

હોમોઈનાં તેમનાં જીવનની અંતિમ પળો ભરીત થયેલી હોઈ હોમોઈનાં શિરે આ શ્વાસદારી વિશેષ ફેરે રહે છે.

—આચાર્યશ્રી વિજયલક્ષ્મિચરિત્ર, ખબત.

*

*

*

મહાત્માનાં વિદ્વદ્ગજાન્ય ચહોપાધ્યાયજી શીશૈવિજયજી ચહારાજનો ઉત્સવ ને હોમોઈના સદૈ મનાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને તેમને માટે અનેક પ્રકારની સામગ્રી સંગ્રહ કરવામાં તત્પર છે એવા પંજો દ્વારા સમાચાર અભૂતો અદ્ભુત બાબત થયો છે કેમકે શીશૈવિજયજી એક સામાન્ય વ્યક્તિ નહિ બદ્ધે શાસ્ત્રનિષ્ણાત, પદ-દર્શનમાં વિખ્યાત અને પૂર્ણપ્રતિભાશાળી હતા, જેમણે અનેક ગ્રંથોની રચના કરીને જૈન સમાજનું ઔરવ સુશુભ બનાવ્યું એવા મહાપુરુષોની જૈન સમાજમાં આને પશ્ચ જરૂરત છે અને એવા પુરુષોનો જન્મ શ્વાસો જ જૈન જગત પુનઃ પૂર્વ માફક સચારમાં ચમકી ઊઠશે વિશ્વશ્રુત ચિંતક ઉપાધ્યાયજીની જન્મતી પ્રતિષ્ઠા પ્રત્યેક માથ અને કહેરમાં જ્ઞાનદાર રીતે થનાવવી જરૂરી છે. મહોત્સવની સફળતા હમ્મીએ છીએ.

—આચાર્યશ્રી વિજયલક્ષ્મિચરિત્ર જાનનગર.

*

*

*

શાસનના ચહારા ઉપકારી પૂ. ઉપાધ્યાયજી ચહારાજ શીશૈવ ચરોવિજયજી મં. નો સારસ્વતસભ્ય મહોત્સવ કરવાનું નિર્ણય કર્યું છે તે અભૂત અદ્ભુત બાબત થાય છે. આપશીઓના હરતે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજના યુગ — ગુરુમંત્રિની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું થાય છે તે મોટો પુરુષનો ઉદય છે. અને આ કાર્યને માટે શીશૈવલક્ષ્મિચરિત્ર સઘની કાર્યવાહક કમિટીને આ કાર્ય વધુ ચલાવવી બનાવવા માટે ધનવાદ તેમ જ મુખ આશીર્વાદ આપીએ છીએ.

—આચાર્યશ્રી ચંદ્રસાગરચરિત્ર, જાનનગર, અમદાવાદ.

*

*

*

યશોવિજય સારસ્વતજન મહોત્સવની સફળતા હમ્મી છે.

—પં. મુનિશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી, સુરત.

*

*

*

યશોવિજય સારસ્વતજનના મહોત્સવના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે અભિનંદન.

—મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી, અમદાવાદ.

*

*

*

યશોવિજય સારસ્વતજનની જગે સફળતા હમ્મીએ છીએ.

પૂ. યશોવિજયજી મહારાજનું સર્વાંગી મરિત તથા અગ્રપદ સાહિત્ય જલકી પ્રકાશિત માન એ પહેલી તકે જરૂરી છે.

—મુનિશ્રી દર્શનવિજયજી ત્રિપુટી, ગણદામ, રાજસ્થાન.

*

*

*

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પ્રત્યે ભક્તિભાવ વ્યક્ત કરવાનો અને તેઓ પૂજ્યશ્રીજીના દર્શનશુદ્ધિ કરનાર સમર્થ સાહિત્યનો યથોચિત્સૂચક પ્રકરણમાં લાવવાનો આ પ્રસંગ અનુભવદર્શી અને તેઓશ્રી, પ્રત્યે ભક્તિભાવ ધરાવતા આત્મને આનંદજ છે એ પ્રસંગને દીધાવવા તમે યથાશક્ત્ય તમારી પ્રતિભા સફળ બને.

—૫. મુનિશ્રી હુરવર્તવચનજી ગણિ, મુંબઈ.

*

*

*

તેઓશ્રીના ઉપકરણે આપણા પર દેશ, સમાજ તથા સત્તાર પર અનેકવિધ છે. તેઓશ્રીની અદ્ભુત મેધા, અસાધારણ પ્રતિભા તેમ જ પ્રચંડ વિદ્યાએ જૈન શાસ્ત્રનાં સર્વોર્થ ઉત્તરોક્તિ સત્યોં છે.

૧૪૪૪ મંથ સત્તારના સ્થવિતા સમર્થ વિદ્વાન સુરિપુર શ્રીદક્ષિણદસરીધર, તથા કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીકેશવદસરીધર, આ બન્ને મહાન પુરુષોના પગલે પગલે જૈનશાસ્ત્રના તેમજ સાહિત્ય સત્તારમાં અપ્રતિષ્ઠ પુરુષાર્થ દ્વારા પોતાની સક્રિયતાનો પરમોદ્દૃષ્ટ વિકાસ સાધી જે લખ્ય વારસો આપણી સમક્ષ તેઓશ્રી મુકી મયા છે, તે માટે તેઓશ્રીનો આપણા પરનો મહાન ઉપકાર આપણે કદી ભૂલી શકીએ તેમ નથી.

એઓશ્રીએ જે વિકલકાલમાં જ્ઞાનયોગ, કર્મયોગ તથા ભક્તિયોગનો વિશુદ્ધ માર્ગ પ્રચાર્યો, પ્રસાર્યો તેમ જ તેની રહસ્યે આવતા આકર્ષણનો નિઃસંક્રિયથી (એકધવણે) જે પ્રતીક્ષર કરી, જૈનશાસ્ત્રની અનુપમ પ્રભાવના તેમણે કરી તે ખરેખર અદ્વિતીય છે.

આવા મહામહનીય, પરબ્રહ્મી મહાન પુરુષના ગુણાનુવાદનું જે અનુપમ કાર્ય તમે સહુ ગુણાનુરાગી સત્તારનોએ આરંભ્યું છે. તે સાથે જ પ્રસંસનીય છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રીના સાહિત્યનો અચ્ચર વર્તમાનયુગમાં વિશેષ રીતે થાય તે ઇચ્છનીય છે અને તમે જે સમ ઉછળી રહ્યા છો અને તે દ્વારા પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રીના આપણા પરના ઉપકારને લખ્ય અંગલિકે અર્પણ કરી રહ્યા છો તે અભિનંદનીય છે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીનાં જીવન તથા કવનનો મહત્તર અનુભવપૂર્ણ અભ્યાસપૂર્વક એક વિશાળ મય આ પ્રસંગે પ્રસિદ્ધ થાય તે ઇચ્છનીય છે.

તદુપરાંત તેઓશ્રીનાં જીવન તથા સાહિત્ય પર વિવિધ દ્રષ્ટિકોણથી જુગા જુગા નિર્નય; ગુણનાત્મક અભ્યાસરૂપ લેખો, ઇત્યાદિ સામગ્રી તૈયાર કરવા શક્ય પ્રયત્નો થાય તો તે ખુબ આવશ્યક છે. તો પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીના વ્યક્તિત્વનો સત્તારના ગુણુદ્યોગને, અભ્યાસકેને, સંશોધકોને તેમ જ વિદ્વાન વર્ગને પરિચય પ્રદાન થાય.

તમે સહુ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીના જીવન-કવનને જે અંગલી અર્પવા આજે ઉત્સાહ પૂર્વક સન્ન બન્યા છો, તે માટે મારા તરફથી પુનઃ અભિવંદન આપવા પૂર્વક હું એને અગે મારી નમ્ર સ્તવના તમને આ રીતે સ્વચ્છું છું, જે માટે તમે પણ આ દિશામાં પ્રયત્નરીતિ કરો જ.

આ સત્તારા પ્રોત્સાહક તથા આવશ્યક વિદ્વાન સુનિપુરવ શ્રીયશોનિવલજીને મારા તરફથી સાર-અનુવંદના સુખચાતા.

—૫. મુનિશ્રી કેનકવિજયજીગણિના પત્રમાંથી

*

*

*

મોક્ષિનિય સારસ્વતસન પ્રસંગે અવત આનંદની તપાસી સાથે અંતઃસ્વરૂપીક સકાતમિતિ કથાનું હું

—મુનિશ્રી રમણિકવિજયજી, અમદાવાદ

*

*

*

પૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્દેવિજય સારસ્વતસન મહોત્સવનું જાણી આનંદ તથા મુશ્ક-ગુરુનીમંદિર પ્રતિષ્ઠા કરવાનું થાય છે. તે માટે પ્રવચનો ઉત્પ છે આ મહાન કાર્યની સફળતા ઈશ્વરીએ હાથે

—મુનિશ્રી ચંદ્રોદયસાગરજી, સાવરમતી-અમદાવાદ

*

*

*

પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દેવિજયમહારાજનો આજ્ઞા ઉપર જવો તેવો ઉપકાર નથી. તેમની સ્મૃતિ નિમિત્તે તેઓથીના અથોનું સંસ્કૃત તથા પ્રમથન વચેરે જેટલું સકલ વને એટલું કરી જીવત રાત્ર એ તે દીવો છે તેના ઉપર જ શાસનનો દસવ છે તેની જ્યોત જેટલી વિશેષ પ્રજ્વળે તેટલો શાસનને વધુ લાભ છે

—મુનિશ્રી રૈઘણિકવિજયજી, વાપી

*

*

*

જમે અરણ્ય રાખીએ કીએ કે, હજી તમે વર્ણા મોટાં કાર્યો કરીને જેવ જમે તેમ જૈન શાસનનો વિજયજી દરેક વેળે અને સાથેસાથ એ અભિલાષ રાખો કે, જેવી રીતે આ મહાન પ્રવચે અથો રમણિ આપણા પર ઉપકાર કર્યો છે, તેવી જ રીતે આપણે જણ તે જ માથે અનુસરી આપણા માળકા અને સહયોગીઓએ પ્રવે ઉપકારકરિથી કર્યોએ.

—સાધ્વી કેવળશ્રીજી, ખલાલ

*

*

*

તમે જે શ્રીમદ્દેવિજય સારસ્વતસન મહોત્સવ મનાવવાનો નિશ્ચય કરીને શુભક્રિતિનો પ્રવચ આપ્યો છે તે પ્રસંગીય છે મહોત્સવ સર્વ પ્રકારે સફળતાને પ્રાપ્ત કરશે કાર્ત્ત રમણભક્ત કામ સમાજની સન્મુખ ઉપરિશન કરે, એ જ અભિલાષ.

—સાધ્વી રીક્ષવતીશ્રીજી, ભાદરા.

*

*

*

આ મહિનાની તા ૭-૮ મી એ ઉત્તમતા શ્રીમદ્દેવિજય સારસ્વતસન મહોત્સવ ચાહેની આમત્રણ પ્રતિષ્ઠા બદલ થી વ સા, સ ની સકાર સચિતિ અને તેના પ્રસંગનો તેઓ આચાર માને છે. પણ આ પ્રસંગે પહેલો ન વળવા બદલ દિલ્લીર થાય છે. તેઓ આ પ્રસંગે મહોત્સવ ચાહે કાવભરી કથી આશાઓ બંધા કરે છે.

—સેક્રેટરી, શ્રીમસેન સાગર, શ્રીમંતિનરજી (વાપી), વગળ.

*

*

*

શ્રીમદ્દેવિજય મહારાજનીના અંતિમ સ્વાધિ રમણે જે ઉત્સવ મેળવવામાં આવ્યો છે તે આનંદની વાત છે

આમત્રણ ચાહે મૂળ આચાર આકસ્મિક આમત્રણથી આવવાનું બની સકતુ નથી. તમારો કાર્યક્રમ થયો રમણ છે તમારો પ્રવચનોની સર્વ સફળતા ઈશ્વર હું

—જી. વી. આવલંકર, લોકસભા સ્પીકર, દિલ્લી.

*

*

*

આપની આમત્રણ પત્રિકા જલ્દી આજાર થયું અહીંના કાર્યાલયના કાસ્ટે તેઓ આવી શકે એમ નથી એ માટે દિવસોર છે. તેઓ આ પ્રસંગે હિતસવ માટે બધી આશાઓ બંધત કરે છે.

—મહિલાલ સી. શાહ, ડેપુટી મિનિસ્ટર ફીનાન્સ ઇન્ડિયા, ન્યૂ દિલ્હી.

*

*

*

શ્રીયશોવિન્ધ્ય સાસ્ત્રવત્સવનો મહોત્સવ વિ. સં ૨૦૦૬ ના ફાલ્ગુન માસની કૃષ્ણ પક્ષની સપ્તમી-અષ્ટમીની તિથિઓએ ડોહઈ નગરીમાં ઉત્તવાનાર પ્રસંગે આપે શ્રીમતી હસાબહેન મહેતાને ઘાનોત્સવસરમાં ઢાળર રહેલા આમત્રણ આપ્યું તે માટે તેઓ આપનો આભાર માને છે. પણ તે તિથિઓએ તેઓ ડોહઈ આવી શકે તેમ નથી માટે દિવસોર છે. હતા ઉપોક્ત સત્ર બધી રીતે સફળ થાય એમ ઇચ્છું છે.

—હસાબહેન મહેતા, વાર્ધિસ આન્સેલર, સમાજવાવ યુનિવર્સિટી.

*

*

*

વાર્ધિસ આન્સેલરે સને ૧૯૯૩ ના માર્ચની ૭-૮ થી ૧૧ની રોજ ડોહઈમાં બસતા શ્રીયશોવિન્ધ્ય સાસ્ત્રવત્સવ પ્રસંગે શ્રી કી. એમ પટેલ (ઈર્લેન્ડ-ચાઅના બ્યાખ્યાતા અને કલાવિકામના નિયોગક) અને શ્રી જે. પી. ઢાકર (ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટના ઇન્સ્ટિટ્યુટના પ્રચલિભાગના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ)ને પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવાની ખુશી બતાવી છે.

—રણસર મહારાજ સમાજવાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા

*

*

*

શ્રીયશોવિન્ધ્ય સાસ્ત્રવત્સવ મહોત્સવમાં ઢાળરી આપવાના તમારા માવાણ આમત્રણ માટે ખરેખર, હું વચ્ચે આભારી છું. પરંતુ પરિસ્થિતિ ઢાળરી આપવાને મારા કાળૂ જહાજની પરિસ્થિતિઓ ઢાળરીને અશક્ય બનાવી રહી છે એ માટે મને બહાર ખેડ થાય છે. હું બધી રીતે પરિવહની અગત્ય સમજું છું અને સમગ્રપણે સફળતા ઇચ્છું છું.

—એમ. એન શ્રીનિવાસ,

પ્રો. મહારાજ સમાજવાવ યુનિવર્સિટી ઑફ બેંગલોર, સેલ્લોલોજી અને ફેક્ટરી ઑફ આર્ટ્સ વિભાગ.

*

*

*

પૂજ્યપાદ યશોવિન્ધ્ય મહારાજ સમસ્ત યુવરાતનું ચૌરવ છે, એટલું જ નહીં પણ ભારતનું જાણુ છે. આવી પવિત્ર અને પવિત્ર વિશ્વતિના માનમાં મહોત્સવની એ યોજના કરવામાં આવી છે તે સર્વથા ઉચિત છે. કેટલાક વર્ષો પહેલા પાટકમાં ઉત્તવાએ દેખ સાસ્ત્રવત્સવ એવા આ અતિનવ હેમ્યદ્રાચાર્યનો સાસ્ત્રવત્સવ સર્વત્ર પ્રેરણા આપનારો બનશે એ વિશે શંકા નથી. યુવરાતની અસ્થિતાને વેગ આપનારો આ મહોત્સવની યોજના માટે સમિતિ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ સમારંભ સર્વથા સફળ થાય એવી પ્રભુ પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

—ગોવિંદલાલ હરિગોવિંદલાલ, ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ પ્રિંસિપલ, વડોદરા.

*

*

*

શ્રીકૃષ્ણદાસાર્જી પછે યુવરાતમાં સરદાર તેમજ પ્રમુખ જાણમાં સંખ્યાનંદ અગ્રિમ પ્રંયતેબન દ્વારા ચાલતેબન પ્રદીપ સાખી ‘દુર્લાભી સારદ’નું નિરૂદ પ્રાપ્ત કરનાર સાદિત્વત્વાની કૃપાબાજી પ્રંયટોરિત્વત્વાના સ્થાવર કલના પ્રમથ દિવ્યો દ્વારા ઢાળરી આપી રહતો નથી તે જલ્દી દિવસોર છું પણ તે અંગેની વિશ્વસ્યતા અધિવેદનમાં દ્વારા અત્યંત ઢાળરી આપી.

સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની સફળતા તેમના મંથરથ વાદ્યમયના અંધન, અધ્યાપન, પ્રશાસન અને પ્રચારની બલસમાને છવત બનાવવામાં રહેલી છે

હું મહોત્સવની સફળતા ઇન્કુ છું

—હરિપ્રસાદ છ. મહેતા, વડોદરા.

પ્રિન્સિપાલ, ગરોડા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, જેમ એલ મુનિવર્સિટી ઓફ ગરોડા.

*

*

*

આપના તરફથી મહોત્સવના હાર લેવા માટેના નિમંત્રણ મળ્યું હતું આપનો આભારી છું ન્યાયાચાર્ય શ્રીપદોવિજય કૃપાધ્યાયનું પ્રાર્થન પાંડિત્ય અને સુવિપુલ જહુમુખી સાહિત્યપ્રવૃત્તિ હરિભદ્રસરિ અને હેમચંદ્રાચાર્યનું સ્મરણ કરાવે તેવી હતા. તેમની અપ્રસિદ્ધ અને અપ્રાપ્ય સ્વનાઓના ઉદ્ધાર થાય, તેમની વિકલાતું શૈલ્ય મુદ્ધાંકન થાય અને તેમની જહુમુખી પ્રેરણાથી બને એવા પ્રકરણ હેતુ સાથે સહાયેલા શ્રીપદોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવને સફળ સફળતા ઇન્કુ છું આવી ન થકા માટે કૃપા થાહુ છું

—હરિવલ્લભ જાયાશુભી, મુંબઈ.

પ્રાધ્યા ભારતીય વિદ્યાભવન

*

*

*

જેમણે વિવિધ પ્રકારની સાહિત્યિક સેવાથી જે સત્ત્વના હેતુમાં વજુલસર્વા પાદ ચિન્હો પામ્યા છે, તે પ્રેમશતના પ્રખર અભ્યાસી સત્ત્વ મહાસમર્થ વિદ્વાન મુનિ શ્રીપદોવિજયના જ્ઞાનમાં પોખતા પાઠ્યાર સારસ્વત સત્ર પ્રસંગે આવવાને તમારે મામાણુ આમંત્રણ મળ્યું તે માટે આભાર થાતું હું. આ પ્રભાવ-શાળી બ્યક્તિને અમારી શાન્કરી અંજલિ અર્પવા, આ સરભાવતી હું તમારી સાથે અને તમારા સાથી-મરે સાથે જોડાહુ છું અને સજની બલ્ય સફળતા ઇન્કુ છું

શ્રી આશરો અને મામાણુ વિન તિરો સાથે હું છું આપનો

—આર. એન. સંદેશ,

ભાદ્રપદર ઝોરિએન્ડલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓનરી સેક્રેટરી, પૂના

*

*

*

મુખરાતના મહાવિદ્વાન શ્રીપદોવિજયના જ્ઞાનમાં તમે જે સારસ્વતસત્રની નિયોજના કરી રહ્યા છો તે પ્રસંગે આવવાને તમે મામાણુ આમંત્રણ આપ્યું તે માટે હું આપનો ખૂબ આભારી છું આ સત્રની સ્વર સફળતા ઇન્કુ છું આ સત્ર પ્રસંગે કોઈ લેખ વધવામાં હાર લેવાની વિનંતિ વિશે મારે જણાવતું જોઈએ કે, મહાત્મ્ય શ્રીપદોવિજયના કાર્યો અને છવત વિશે અથવા જોઈએ સજની કોઈ વિષય પરને અર્થાં કરેલા કોઈ લેખ હાલ તરત મારી પાસે તૈયાર નથી.

—પી. કે. ગોડે, ભાદ્રપદર ઝોરિએન્ડલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, પૂના

*

*

*

કોમ્પર્સાં સને ૧૯૫૩ ના માર્ચ મહિનાની ૭-૮ થી તારીખે ઉજવાતા શ્રીપદોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવમાં હાજરી આપનાના તમારા મામાણુ આમંત્રણ માટે હું આપનો આભારી છું.

એ મહાન જૈન સાધુને મારી નાશ અંગનિ આપવાના આ વાદ્યાર પ્રસંગે હું હાજર રહી શક્યો હોત તો મને ખૂબ આનંદ થાત, પણ મારી સામે પડેલાં કાર્યો અને એમ કરતાં સેડી રહ્યાં છે.

શ્રીયશોવિજયના જીવન અને કાર્યો માટે મૌલિક લેખો, જેમાં વાંચવામાં આવશે, એ સભા-સભાની યોજના કરવાના તમારા વિચારને અભિનંદન આપું છું અને મને તમામ નથી કે, શ્રી ઇશ્વરવદ્ધ એવાના સલાપતિત્વ હેઠળ જે ચર્ચાઓ થશે તે જૈનદર્શન અને સંસ્કૃતિના અધ્યયનમાં સફળતા પૂરવાર કરશે વિદ્વાસભાનાં લાભલો અને કાર્યવાહી સંસ્કૃતમાં થવાનાં છે, એની નોંધ લેતાં અને હર્ષ થાય છે.

મહોત્સવની નધી રોતે હું સફળતા ઇચ્છું છું.

—એસ. એમ. કન્ને, ડેક્કન કોલેજ ડિરેક્ટર, પૂના.

*

*

*

આ સારસ્વત સભા મહોત્સવને મારી મુબેન્કાઓ પાઠવું છું સમ્યગ્ જ્ઞાનગોષ્ઠિ વખતે હું હાજર રહી શકતો નથી એનું મને દુઃખ છે.

— લલિતચંદ્ર દલાલ, બિલ્લા કલેક્ટર, વડોદરા

11

*

*

*

આપ સૌએ મહોત્સવામાં શ્રીયશોવિજયના સારસ્વતસભા રૂપે આ મહોત્સવની યોજના કરી જૈન-જૈનેતર સમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે સત્કાંતો યોગ અને તેમાંથી વધી મહાન પુરુષના જીવન અને સાહિત્યની આખી આપતા પ્રસંગ કોઈકવાર જ મને છે આ કાળમાં આત્મવાદથી અસિત થઈ પરલાવમાં આપણે ખૂબ ઓતપ્રોત થઈ ગયા છીએ. આવા પ્રસંગો આત્માને નિભજ્જરમાં બદલે રાખનારા અને તો પ્રસંગની મહાન સિદ્ધિ લેવાય અને સમાજ ઉપર ઉપકાર થયે મહાન

—દાશીલાલ અ. મહિતા, વડોદરા

*

*

*

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયના સમ્યગ્ જ્ઞાનનો અખૂટ અને વિપુલ ઝરો વારસાનાં પિપાસુઓ માટે મુકી ગયા છે, તેમથી સમગ્રજાનની પરભા ઠેર ઠેર મહાન, વેદારા તે અસ્તુ જળપાન કરાય અને કરાવાય તેવી કોઈ સગીન યોજના વિચારાય એ બટ્ટરી છે.

તેઓશ્રીનું સમસ્ત જૈન, જૈનેતર વર્તમાન સ્થિતિમાં અને તે માટે શ્રીયશોવિજયના અધ્યાપન મંદિર અગર વિશ્વવિદ્યાલય માટે કોઈ યોજનાનો વિચાર જન્મે તો તે મુશ્કેલ છે, આ યોજના સમાજ પાસે તન, મન, ધનનો ભ્રમ તેમજ ડેટલાક પ્રખર વિદ્વાન અને પદ્ધિતોની પાસે આ જીવન સમર્પણ તૈયારીની અપેક્ષા રાખવાના બેમે પહેલિતાં સમય લાગે તે સ્વાભાવિક છે. દરમિયાન તેમણે (શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયના) પિરસેલી વાનગી-સંસ્કૃતિઓ આસ્વાદન સમાજમાં ધેર ધેર થાય તે માટે એકાદ માસિક અથવા ત્રિમાસિક પ્રસિદ્ધિની યોજના વિચારાય તો પણ કંઈ અચે મહત્ત્વ અથવા થવાનો સતોષ અનુભવાશે.

આસનદેવ સભાની વિચારની પૂર્ણકુતિમાં અને ઉદ્ભવેલ કથનનાઓની પરિપૂર્ણતામાં સદાપક અને એમ અન્યર્થના!

—લાલચંદ નંદલાલ, વડોદરા કાઠિયાળ.

*

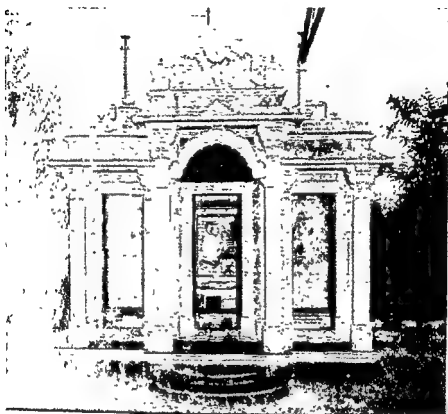
*

*

૫. હિપાથ્યામણ બાલસાહેબના પુણ્યપ્રસંગ નિમિત્તે ૩૦ વરસથી ડોહાઈ જૈનસભામાં પડેલા કલેશનો અન્ત આવ્યા પછી શ્રીવિજયદેવશ્વર જૈનસભાના હિપાથ્યામણેસભા અને પછોની કામરી વચ્ચે ગોઠવાયેલું પ્રવચન અને આનંદ મિસન

હર્ભાવતીનું નવો નૈઘર થયેલો આરમ્ભો

ન્યાયવિદ્યાનંદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ ૧૦૮ યથોચિત્થયજ્ઞ મહારાજનો

—: સ્થાપિત્વ:—

દિલ્લીર કુ છે, અને રોકાણોને કારણે મહોત્સવમાં હું હાજર રહી શકીશ નહિ

પુણ્ય પ્રસિદ્ધ દર્શાવતી નક્કીનું એવું સ્વભાવ છે કે, બહુકાંઈ દર્શાવવામાં ઉપરત એક મદાન
 (સેવા અને શાનની વિવિધ સામાન્યતાઓને સ્પર્શતા સંખ્યાનુસાર અભ્યાસ પ્રયોગ સ્થાપના,
 અભ્યાસ પદ ઉદ્ભવનિતિ સાધુપુરને પોતાના દેહોત્સવનું પુણ્યસ્થળ નિર્ધારવાનું તેને સદ્માન્ય અર્પુ !

મારો પ્રસન્ન ઓર્થના સંસ્કારણનમાં એક અભ્યાસન છે-કેવન પ્રસન્ન છે; અને માટે ન એ
 તરી ઉપરિચિતમાં કારણથી સૌ ધર્મોત્સવની બાઈ-અહેનો સર્વનાં અભિનવનમાં અધિધારી છે

આ મહાન પ્રસન્ન મહાત્મ્ય કાવ્યની સ્વરૂપે ભવ્યવાઈ રહે એ અર્થે પૂર્વપ્રાદ ન્યાયવાર્થી શ્રીમદ્
 વિશ્વવલ્લભ મહારાજના સર્વશ્રેયનું સમ્યક્ પરિચીતન થાય એ માટે તેઓશ્રીના આશ્રિત પ્રયોગની
 કાર્યો રેખાવવાથી ખીંટીને તેઓના પ્રકાસન વગેરેની સર્વ વ્યવસ્થા થશે હજી છે વળી, આ 'કુરુમદિ'ના
 અને શ્રીશૈલિવલ્લભ શાનમંદિર જેવી સરનાની સ્થાપના વિચારન એ પણ અતિશય લેખાગે, અપાં
 કે સમિતિ અને અન્ય વિદ્યાર્થનસુચીનુરાગીઓ ! આ વિષયમાં થકુ કરશે

જેમની અનન્ય પ્રતિભાસક્તિ અને અતિશય છત્રનસુવાસની ગુણગતી જૈન અને જૈનેશ્વર નગનારીઓ
 ન મળે છે અને જેમની વિશ્વતિમતાનાં તેજ કિરણોએ દેહવર્ણનાં છત્રન અભ્યાસમાં છે, એવું મુનગતના
 ! અભિનવ 'મહાત્મ્ય સર્વશ્રેય' હોમ્યદ્રાવ્યાર્થી સમા પુણ્યાર્થ આ પ્રસન્ન આપણને સૌને ધર્માત્મિયમ
 ને પરિચીતનાવિશ્વમ કમાની પ્રેરણા આપે એવ પ્રાર્થના !

આરંભની હું સંપૂર્ણ સ્ફુર્તા છું છું.

—બાઈલાલ પ્ર. કોઠારી, વોરાલ.

શ્રી. શ્રીશૈલિવલ્લભ મહારાજનું સમગ્ર કાવ્ય રહે તે માટે જૈન સર્વે ને કમળીંગ કરી છે તે માટે
 (સર્વ કમળવાદને પાત્ર ન છે. કારણ, શ્રીશૈલિવલ્લભ જેવા મહાન સાધુને શોધ ને ન્યાયક ૫૧ મોડે)
 તે જોશીનું મંદિર સ્થાપના કરી આપ તે અહમ્મતુ શ્રેય અરે કમળ અમ ની રૂઢ છે. હવે
 ધારા કાર્યની સ્ફુર્તા અને મક્ક આપે

—શ્રી. માહિરસેવ, વોરાલ.

શ્રીશૈલિવલ્લભ સારસ્વતસત્તની ઉચ્ચત્વી સમીપ રહિ ઉચ્ચત ને પરિપૂર્ણ જૈન ના
 નું સાદિત વિચારને ને જૈન જૈનેશ્વર સમાજમાં ઉપરેથી તેમ પ્રકાસન કરે તેમ હું કરવા
 'કેવી સ્ફુર્તા આપું છું.

—મુલાવ્યસેવક, તમે 'કેવી' વોરાલ.

શાનપિપાસા ઓર્થ રહેશે આપણે જૈન સમાજનાં એક અતિ દેવતા નાં નાં નાં નાં નાં નાં
 અભ્યાસ સ્ફુર્તા થાઓ તેમજ જૈન સમાજને પચાઈક નાં ને દર્શિત નાં નાં

—સુભાષ અભ્યાસકે નાં નાં નાં

પૂન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીના સુરુમંદિની પ્રતિષ્ઠા માટે આ સભા અને હું સંપૂર્ણ આનંદ વ્યક્ત કરીએ છીએ.

સારસ્વતસન મહોત્સવની સંપૂર્ણ સફળતા આ સભા અને અમે ઇચ્છીએ છીએ.

—વલ્લભદાસ ત્રિલુપનદાસ, ચંચી આશાનંદ સભા, ભાવનગર.

આ સંસ્થાના સંસ્થાપક પૂન્યપાદ શાસ્ત્રવિચારક જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મશ્રીધરજી ઉપાધ્યાય શ્રીયશૌચવિજયજીના અકાદમી પદવિજય અને ગુણોના અતુરગી હતા. તેઓશ્રીએ જ્યાં જ્યાં સંસ્થાઓ સ્થાપી છે ત્યાં ત્યાં શ્રીયશૌચવિજયજીના નામને સૌ પ્રથમ અપનાવેલ છે. અને જૈન સંભાજની કાયમ માટે યાદ આપી શ્રીઉપાધ્યાયજીની યાદી સોંપી છે.

આપ આ સત્રના કાર્યવાહકો આ પત્ર જ્યોતિર્ધરનું સાહિત્ય જનતાને ઉપયોગી થાય એમ પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્નરહીત બનશે તેવી આશા રાખીએ છીએ.

—ભાઈચંદભાઈ અમરચંદ શાહ

ચંચી—શૌચવિજય જૈન ગ્રન્થમાળા ભાવનગર.

*

*

*

આમે શ્રીયશૌચવિજયજી મહારાજનાં સમાજને પ્રત્યક્ષ-તાત્વ દર્શન કરાવ્યાં છે.

—ગુલાબચંદ લલિતભાઈ, (મહોદય પ્રેસ) ભાવનગર.

*

*

*

પૂન્ય પરમઉપકારી ઉ. મ. શ્રીયશૌચવિજયજી મહારાજશ્રીના સમાધિસ્થાને સુરુમંદિની રચના કરવામાં આવી છે તેની પ્રતિષ્ઠા સમયે સારસ્વતસનની મહોત્સવરૂપે યોજના કરવામાં આવી છે તે ધર્મ જ પ્રદક્ષનીય છે. આપણે સંભાજ એ ગુરુદેવનો પરમ નક્ષત્રી છે. જેમણે આપણને પ્રકટ આપતા સમગ્ર સાહિત્યરત્નો વારસામાં આપ્યાં છે ‘જ્ઞાનસાર’ ‘અષ્ટક’ જેવી ગીતા આપી છે. તેઓશ્રીના નામથી ચાલતી સંસ્થા શ્રીયશૌચવિજયજી જૈન ગુરુજીનો હું જ્ઞાપૂર્વ વિચાર્યાં છું એટલે અને તો આ પ્રકરણથી બેવડા આનંદ થાય છે. તેઓશ્રીના ‘જ્ઞાનસાર અષ્ટક’થી અને જે આનંદ, શાંતિ અને સાધનાનો માર્ગ મળ્યો છે તે બદલ હું અત્યંત નક્ષત્રી છું આ અંગેના એક નિબંધ અથવા વડોદરા મોકલાવેલ છે. આપની સમિતિને હું હાર્દિક અભિનંદન આપું છું એક આ પ્રસંગનો ખાત્તો બાક જે સ્મારકરૂપે ચિરંજીવ રહે તેવો તૈયાર થાય તો ખુશી થવા જેવું છે.

—અમરચંદ માવજી શાહ, ભાવનગર.

*

*

*

પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશૌચવિજયજી મહારાજશ્રીની સાહિત્ય ઉપાસના જળજની હતી એ સાહિત્ય-સર્જનથી જનતાને ધણો ઉપકાર થયો છે.

સન ઉજવણનો પ્રથમ પ્રદક્ષનીય છે. અને અતુલોદનીય છે. એથી સમિતિને મારા હાર્દિક અભિનંદન પાઠવું છું.

—સોમચંદ ડી. શાહ, પાલીતાણા.

*

*

*

સત્ર ઉપર ડોહાઈ આવવાનો મનોભાવ હતો પરંતુ છેલ્લા થોડા દિવસથી પહે સહેજ ઈર્ષા થઈ છે, તેથી રેલ્વેનો પ્રવાસ મુશ્કેલ બનવાનો ભય ઘાતવાથી આવવાનો વિચાર બધે રાખવો પડ્યો છે. રમારકે મધ માટે એકાદ લેખ લખવાનો મનોભાવ તો છે જ.

સત્રનો મહોત્સવ સફળ રીતે ઉજવાશે એવી આશા રાખું છું. મુખ્યત્વે શ્રીયોગીવિજયજીની સાહિત્ય કૃતિઓ સંશોધીને પ્રસિદ્ધ કરવામા આવે એ બહુ જરૂરી કાર્ય છે. આ મહોત્સવમા એ કાર્યનો આરંભ થના પામે એવી આશા રાખું છું.

ત્યા આવવાથી થયેલા સાહિત્યરસિક મિત્રોના સભાગમનો લાભ થાય, તે પણ મુખ્યત્વે પડે છે તેથી ખિન્નતા અનુભવું છું પણ નિરુપાય.

—સુનિસાહ વર્ધમાન શાહ, અમદાવાદ.

આપની નિમંત્રણ પત્રિકા મળી. બીજા ચેકલેકોને લઈને હું હાજર રહી શકતો નથી તે માટે દિલ્લથીર છું.

મહોપાધ્યાય શ્રીયોગીવિજયજી, એ જૈન સપ્તસ્થાન જ નહિ પણ સમસ્ત ભારતના સંસ્કૃત વિદ્વાનોની હારમાળામા એક ઉજ્જવળા રત્ન છે. તેમનું સ્મરણ તાણું કરવા માટે આપ જે મહોત્સવ ઉજવે છે તે યશસ્વી અને ફળપ્રદ નીપેડો એવી પ્રાર્થના કરું છું.

માત્ર હું કે તમે ઉત્સવ ઉજવીને જ અટ્ટી ભરો નહિ પણ સારસ્વત રમારક કરો.

—રસિકલાલ વર્ધમાન, મુગરાત વિદ્યાસભા નિવાસ, અમદાવાદ.

શ્રીયોગીવિજય સારસ્વતસભા બામ લેવા માટેનું આપનું નિમંત્રણ મળ્યું. એક જ્ઞાનવાશિની શારત્તેવાનાં વિવિધ અંગોનું જ્યાં સ્મરણ થવાનું છે એવા જ્ઞાનસરનાં હાજર રહેવાનો લેખ તો થયો છે પણ માંસી આઠે આવી છે. જે સમારંભમાં રથાને રથાનેથી વિદ્વાનો બામ લેવા આવવાના હોય તે સફળ થવા વિના રહે જ નહીં. છતાં મારા તરફથી સમારંભને સફળતા વાંચું છું.

—શરણંદ પ્રા. શુક્લ, પ્રા. મુગરાત વિદ્યાસભા.

શ્રીયોગીવિજય સારસ્વતસભા યોજીને જૈન સમાજની એક મહાન વિશ્વગિતે વધુ પ્રકાશિત કરી રહ્યા છે એ માટે અભિનંદનો પાત્ર છે. સત્રના કાર્યકર્તાઓની નામઘણિ બોધને એવી સફળતામાં શંકા રહેતી નથી. આર્થપરાયણ જૈન સમાજમાં આવા જ્ઞાનસત્રો જૈનોમાં પ્રવેલી તથેલ વચ્ચાદને ઉડાડશે.

—ગાલાસાઈ વીરવંદ દેસાઈ (નવચિત્રમુ)

—રતિલાલ દીપવંદ દેસાઈ

—ગંગાલાલ પ્રેમવંદ શાહ

અમદાવાદ

શ્રીયોગીવિજય સારસ્વતસભા મહોત્સવ પ્રસંગે હાજર રહેવાનું નિમંત્રણ મળ્યું. આજાર, મુગરાતના પ્રવાસમાંયા જ્યોતિર્ધરોચાના એક જ્યોતિર્ધરને અંગલિ આપવાને વક મળી હોત તે ખૂબ જ આનંદ થાત. પરંતુ કેટલાક અનિવાર્ય કસ્ટોને લઈને હાજર નથી રહી શકતો તો માફ કરજો.

શ્રીયશોવિનયજી મં ના સ્થાપકની સ્થાપનાનો ઉપક્રમ અને તે પ્રસંગે વિદ્વાન સમેધન મેળવવાનો જે પ્રસંગ આપે મુખ્ય છે તે અહીં આનંદ.

—પ્રા. કેરાવલાલ એચ. કામદાર, આણંદ.

*

*

*

પૂત્ય આમાય શ્રી વિનયપ્રતાપસૂરીયજી તથા પૂ આ શ્રીવિનયધર્મસૂરીયજી તેમજ પૂ મુનિવર શ્રીયશોવિનયજી, આપ સૌના ખૂબ ઉત્સહ અને અમારુ મહેનતથી આ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે તે માટે આપ સૌને કુમારકાંઠા આપું છું અને આ મહોત્સવની સફળતા કમ્પ્લુ છું.

મહિષાસ ન. ડોસી, આણંદ.

*

*

*

શાનમહોત્સવ નિર્વિધે પાર પડવા સાથે યાત્રાઓત માટે કઈક અપૂર્વતા ઉત્પન્ન થાય કે એથી આપશીએ કોયેલ કાર્મ ખૂબ ખૂબ સફળતામાં પરિણમ પામે તેવા સારથર્થ ચિંતન માટે શાસનદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું.

—પં. હમીદુલ્લાસ કેસરીચંદ સંઘવી, ખંભાત.

*

*

*

આ કાર્મમાં મારી સફળરૂપિ છે અને સફળતા કમ્પ્લુ છું આપ આવા ધર્મના કામમાં હમેશાં મગ્ન રહી આવા મહોત્સવો ઉજવો એવી મારી દાર્શિક બાવના છે. આપ સર્વને પસ થયો અને ધર્મમાં આગળ વધો એવી મુનેશાથી વિરુદ્ધ છું.

—નરવરલાલ સી. દલાલ, ભરૂચ.

*

*

*

શ્રીયશોવિનયજી સારસ્વતજી રૂપે આપે યોગ્યો મહોત્સવ સફળ થાયો એવી પ્રશ્નને પ્રાર્થના કરું છું. એ નિમિત્તે મુનગતનું પાત્રિત્ય એક મેદા પ્રવાહમાં વહેતુ થાય, ગભીર થાય, વેગવંત થાય અને ચારોફર નવજીવન પોષે એમ કમ્પ્લુ છું.

—પ્રા. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી, મુસ્ત.

*

*

*

વિદ્વાનનોના દર્શનનો લાભ ખોવો અને લેનધર્મને પરચક્રપત્રક સાહિત્યનારજી ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિનયના જીવન વિશે તથા એમના ઉપદેશોના અધિસા, સ્વાદ્વ વગેરે મહાસિદ્ધાંતો પરનાં વિવેચનો સંલગ્નવાની તક પ્રમાવવી એ હૃદયને અનુચિત છે, છતાં નિરુપાવે દ્વિધીજ સદેશ પાઠવીને સતોપ માનવો પડે છે.

આપનો સન્સ્વત્સવ-મહોત્સવ સફળ થશે એમાં સંક નથી. જ્યારે એ આગળ વધવું હશે, સાચી વિશ્વશાંતિ જે પ્રકાશવી હશે તો અક્ષિત વ્યક્તિના તેમજ પ્રમ પ્રમના જીવન અવસ્થાર સાચા

સિદ્ધી અદિંશને અનુસરનારા કરવા જ પડશે, કામચલાઉને સમાવનારી સ્પષ્ટાદર્શી ઉપેક્ષા અપનાવવી જ પડશે. આપના સમારંભની સાચી સફળતા એ પરમ ધ્યેયની સિદ્ધિમાં છે.

—ગોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે, સુરત.

*

*

*

ધારાસભા (જોગે લેણરલેવીવ ઝંજીરબંધી) ચાલુ છે એટલે આવી સકમ્ય તેમ નથી તે માટે દિલગીર છું. મિલ્કાના લેન અને લેનેતર ગૃહસ્થો નેજો લેન ધર્મના અભ્યાસમાં ધણે સહ રહ્યા છે અને જેઓની વિદ્વતા અગમગ્રહેર છે તેઓ એક સ્થળે મહોત્સવ માટે ભેળા થાય છે તે બહુથી આનંદ થાય છે. આવા પ્રસંગે મહોપાધ્યાય શ્રીવશોવિભવજીના મંચોના અભ્યાસ માટે કંઈક સ્વનામક કાર્ય હાથ ઉપર લેવાય અને તે ચાલુ રહે તે માટે કંઈક જોગવા કરવામાં આવે તો ફળદાયી થશે અને આવી કંઈક યોજના થશે એવી આશા સાથે—

—છેલાલાલ જી મુલસ્થિ, (વોહરાવાળા) મુ.મં.

પશોવિભવ સારસ્વતજીન મહોત્સવની બારે સફળતા ઉજ્જીએ છીએ

શ્રીવશોવિભવજીએ લેન સાહિત્યના સમ્પન્નમાં મોટો ફાળો આપ્યો છે તેથી આપણે બારે મશ્કો મળ્યા છીએ તેમણે કરેલી લેન સાહિત્યની અદિલીપ સેવા આપણને ન કેવળ જાણ ઉત્સાહો યોજવાની રીત માટે છે પણ આપણા ફળદાયી ઉદ્દેશને પહોંચવા માટે એક સ્થાયી યોજના માટે ખાખ કરે છે.

—મહાવીર લેન વિદ્યાલય, મુ.મં.

*

*

*

આપને સતત પરિશ્રમ અનિનંદનીય છે. પશોવિભવજી મહારાજની સાહિત્યચરિત્રાથી પરિચિત છું.

—નાથુરામ ત્રેખી, મુ.મં.

*

*

*

અનિવાર્ય કસ્ટો છે એટલે આપના શાવભીના નિયમનુને ચાન આપી શકતો નથી અને બંધર માફ કરશો.

સદગત પશોવિભવજી એક મહાન વ્યક્તિ છે. હું તો એમનો ખાસ અભ્યાસી છું. વાચક ઉમારવાતિ, સિદ્ધસેનસુરિ, હરિભદ્રાચાર્ય અને હેમચન્દ્રસુરિ પછી નબર કરવી હોય તો તેમના ઉપર જ રહે છે. આમ તો કેને નાના અને મોટા મનુષ્યો એ જ સમય છે; કારણ કે સૌ વિદ્યાન મુનિઓ એક બીજાને આંત્રી ખવડાવે એવા થઈ ગયા છે એટલે કેટલી પણ પ્રસન્ન કરવા જતાં જાનને માનવાય ન થઈ બન્યો એ ખાસ તકેદારી રાખવી પડી છે અને તો સદગત પશોવિભવજીના જે અનન્ય અને અસંધારણુ લાગુ છે તે તેમની ઇર્ષાનિક અતિવીક્ષણ શુદ્ધિ અને તત્ત્વતા ન્યાયશાસ્ત્રનું એમનું જ્ઞાન એટલું પ્રકાંડ, આદ અને વિસ્તીર્ણુ જલ્દાર્થ બધાં છે કે, આપણને ધડીબર એમ થઈ બન્યું છે કે, હવે એમનું સ્થાન લે એવો કોઈ બીજો પાકશે કે નહિ આટલું જ્ઞાન હોવા છતાં એમનું માર્ગ, આજીવ અને એમનો વૈરાગ્ય પણ અદ્ભુત હતો. આપણે એમના અગ્રગત સાહિત્યોના પુનરુદ્ધાર કરવો એટલે એ જ એમનું સત્ત્વ સ્થાપક છે અને તર્ક છે. મારે તો આ વાત સાથે જ સમય છે એટલે આટલું જલ્દાર્થ સમી સફળતા ઉજ્જીએ—

—અમરુલાલ સવચંદ મોશાણી, મુ.મં.

*

*

*

સુપ્રમ સમાજને હઠોળવા માટે એમણે સારેલાં સ્પષ્ટપદ્ધતિના સખત ચાલવા પરીથી કંઈક ધડો લઈ, આપણો સમાજ અંધશ્રદ્ધાથી ઘેર નિદ્રામાંથી જાગૃત જની તેમણે અર્પેલી વિશ્વમાલી વિદ્યાળ તત્ત્વદષ્ટિ અપનાવશે તો તે જ શીયશોવિશ્વવજ્ર જેવી મહાવિજયિત્રું જીવંતુઅનંતું રચાયક જની રહેશે.

—ડોઠ લગવાનદાસ મનમુખભાઈ મહેતા, મુંબઈ.

*

*

*

હું તમામ કાર્યને અભિનંદું છું અને તમામ પ્રયત્નની ફલેષુ ઈશ્વુ છું.

—ગોસ્વમભાઈ વીરથંદ શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

શીયશોવિશ્વવજ્ર સારસ્વતસત્તની યોજનાને અંતરહૃદયથી આવડારુ છું. એક જ ધ્યેય મહાતુભાવે શીયશ્વ પશોવિશ્વવજ્રના જીવનચરિત્રને સાચા સ્વરૂપે જહાર લાવવા માટે કટિબદ્ધ થશે અને તેમનું સાહિત્ય કુંદર રીતે પ્રકાશન પામે તથા તેનો વ્યવસ્થિત પ્રચાર થાય તેવી કોઈ સંગીત યોજના અમલમાં લાવશે, કારણ કે તે એમનું સાચું રખાયક છે.

આ સભાના પ્રેરક ૫૦ ૫૦ આવ્યાઈ મહારાજ ધીરેન્દ્રવર્ધનસૂરીયરજી તથા મુનિગજ શીયશોવિશ્વવજ્રને સારી પુનઃ પુનઃ વંદના.

આપના આ પવિત્ર પ્રયાસને સર્વાંશ સફળતા ઈશ્વુ છું.

—ધીરજલાલ ટોકરજી શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

આપના પ્રયાસો માટે ખશી છું.

શાસનદેવ ક્ષાંતિને આ સર્વાર્થમાં પૂર્ણ સુખસ આપે.

—મણિલાલ ચોહનલાલ પાદરાંદર, મુંબઈ

*

*

*

હું વડોદરા હોત તો જરૂર આવત. પરંતુ થોડી શાંતિની ઈચ્છા હોવાથી હું અહીં બે-ત્રણ માસ રહેવા માટે આવ્યો છું અને તમિષતના કારણે આવી શકતો નથી તેથી થોડી ચાકુ છું.

આપના સ્વને હું પૂર્ણ સફળતા ઈશ્વુ છું. આપની સમિતિનાં પ્રતિષ્ઠિત નામે વાંચી આપના સત્તની સાધકતા માટે અને ખાતરી છે.

—રમણલાલ વસંતલાલ કેસાઈ, ગોરગાંવ.

*

*

*

શીયશોવિશ્વવજ્રના જીવન અને જીવનકાર્ય વિશે જે થોડીવણી ચાહતી પ્રાપ્ત થઈ છે તે ઉપરથી લાગે છે કે, તેણે સંકુચિત કર્મોષ મનોવૃત્તિવાળા નહીં પરંતુ આપક તત્ત્વચાલી મનોવૃત્તિવાળા હતા. આવા છે કે, એમનું ગૌરવ વધારવા માટે એક જ ધ્યેય વિદ્યાનો તે જ દષ્ટિકોણ નજરમાં રાખીને પ્રવચનો અને વિવેચનો કરીને રાષ્ટ્રજનોના સંગઠનના ૬૦૦-૭૦૦ વર્ષે સકલ અનેલા શુભ કાર્યમાં પોતાનો ફાળો આપશે.

—પ્રદ્યુમ્નચંદ્ર દિવાનજી, મુંબઈ.

*

*

*

આવા મહદ્ જ્ઞાની અને સત મહદ્જ્ઞાના માર્ગે આપણે સહુ સિવ શુદ્ધિ વર્તીએ તો જ તેમનું મહાત્મ આપણે સમજી શક્યા છીએ તેમ ચણામ શીખ્ વશોવિનયજ્ઞના જ્ઞાન માટે અને આત્મસિયતા માટે નિરાકરણે એમ લાગે છે કે, તે એક જગત્ અને ત્રિવિધ પુત્ર હતા.

આવા મહદ્ પુરુષના ગુણમાનાર્થે આવા સત્ત્વ વારંવાર ચોક્ષ્ય એ એક લક્ષણ છે અને તેમાં જ્ઞાન લેનારા દરેક જીવ પુરુષવાન ચણામ —નમીનદાસ ચિરંજીવ, જૈન સિદ્ધાંતજ્ઞા મુખર્ષ

*

*

*

આવા સાસ્ત્રજ્ઞ સત્ત્વજ્ઞ નિમિત્તે શ્રવણતત્ત્વ વિદ્યાતોતુ એક સમજન સંધ્ય છે એ માટે સમાધાનને કન્યાવાદ.

શ્રીયશોવિવચનને જોનામાર્ગે જ્ઞાન વેદાન્તનિર્ણય, વેદાન્તવિવેક ચર્ચા અને વૈદિકમર્મના પ્રત્યે શ્રીમતે અભેદભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે.

ખાસ કરીને વહદ શ્રવણતત્ત્વ વિદ્યાતોતુ એક જ્ઞાન અને સત્ત્વજ્ઞજ્ઞ ઉત્પન્નવાની કોશી ચોક્ષ્યના આધારશીલ છે. સ્થિતિમાં વૈદિકમર્મ પડિતોતુ સ્થાન આપી કરને વધુ દીપાવ્યો છે.

—શાસ્ત્રી રેવાશંકર ચેલણ રેલવાડાકર, મુખર્ષ.

*

*

*

નિમગ્ન માટે તમારા ઉપકાર મળું છું. સિદ્ધિર છું કે જા પ્રસન્ને હાલ રહી નહિ શકું. તમેજી ચોક્ષ્ય સાસ્ત્રજ્ઞજ્ઞને કું કુંપૂર્ણ સંજ્ઞતા હમ્મ છું. —પરમાર્થ કુંવરજી કાપડીઆ, મુખર્ષ

*

*

*

આવા કર્મની જ્ઞાનમોહના કરુ છું અને હમ્મ છું કે સાચનજે કર્મની પ્રભાવના સાથે સત્ત્વ પૂર્ણ કરે —નમીનદાસ કરમચંદ, મુખર્ષ.

*

*

*

એકો મ જોના સ્થિતિ, શ્રવણતત્ત્વ મહાન જ્યોતિર્લે, ન્યાયસિદ્ધાંત મહોપાધ્યાય શીખ્ વશોવિનયજ્ઞ મહારાજના પુરુષરત્નજ્ઞ રૂપે પૂર્ણ આત્માર્થ પુરુષોની સ્થિતિમા ઉત્પન્નતા જ્ઞાનસત્ત્વના ઉત્પન્નતા આધારશીલ સંજ્ઞતા આદ્ય છું અને સાચનજેને પ્રાર્થના કરુ છું કે પુરુષમા અભેદ એ આવા એક-મે જ નહિ પણ જૈન સાચનના અભ્યુત્થાન માટે અનેક વશોવિનય પ્રપ્રદાવો.

—આવજી દામજી રાહુ

માણી પત્તાવાદ દાર્શનિક અધ્યાપક, મુખર્ષ

*

*

*

એકો સત્ત્વ સમાચારો જ્ઞાની અત્યંત જ્ઞાન કર્યો છે. જૈન સદ્ધિ અને સત્ત્વજ્ઞના વિકાસ અને પ્રચાર માટે એની ખાસ જરૂર હતી. તેની પૂર્તિ આપણને કરી તે જલ્પ અભિનંદન પટે.

—માણેકલાલ ડી. મોદી, મુખર્ષ.

*

*

*

શ્રીસદે ઉચિત કર્મ દીપાવ્ય છે અને તે ચોક્ષ્ય કર્યું છે. ત્વં હાલની આપી સત્ત્વે તરી માટે દુઃખ થાય છે, પણ તમારા કર્મની સંકલ્પ હમ્મ છું કર્મ જ્ઞાની થાય અને ઉપાધ્યાયજ્ઞના પત્તે ચાલનાર મુનિવર્થે વધુ થાય તેમ કરાય તો વધુ ઉચિત થશે.

નિમળો આવે, આપ્યાનો યાવ, ચર્ચાઓ યાવ. તેની નોંધ જાળવ રખાવ અને ઉપાધ્યાયજીનું પ્રકાસમાન જીવન તેઓંથી સપૂર્ણ લેખાવ તેની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે.

—સદ્ગુણાર્થ કરમચંદ હસાસ, મુંબઈ

*

*

*

પરમપૂજ્ય સાસન સિરોચણિ સત્તતવીક હાલરણુ શ્રીચાન્ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબના આસના નીચે જન્મ થૂમ્મ યુરુમ્મલિની કરવામાં આવેલી રચના નિમિત્તે આપે જે સમારંભ યોજ્યો છે તે સમારંભની દરેક પ્રકારે સફળતા અને મુનાસ્કગાદી ઈશું છું.

તેમના જેવા પરમ પ્રભાવક પરમ જીવ—સકળ સિદ્ધિત પારંગામી, સાહિત્યના ઉપાસકની સાથે નવ, ત્યાહાદ, સમભંગી જેવા તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયોને ગારીકાઈથી જણનાર, તેમના જેવા મહાપુરુષો બહુ ઓછા થયા હશે.

આવા પરમ યુરુક્ષેણુ સત્ત ઉજવી આપે મહાન પુણ્ય સંપાદન કર્યું છે દ્રવ્યાનુયોગના નિષ્ણાત આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મચૂરીચરજી અને સાહિત્યપ્રેમી વિદ્વાન શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિની હાજરીમાં આ સત્ત ઉજવાય છે તે જણાવના અત્યંત હાથ છે.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબને વિનંતિ સાથે જખવનું કે જોન સાસનના હાજીર શ્રીમાન્ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનુ સત્ત ઉજવી તેમના જેવા થવા આપ હાજીરય પ્રયત્ન કરો. એ જ અંતિમ ઈચ્છા છે, ઉપરે સવની દરેક પ્રકારે સફળતા હજી વિરમુ છું.

—ચંદ્રલાલ હાથીભાઈ કાપડિયા મુંબઈ.

*

*

*

પરમપૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની મૂર્તિની પ્રતિમા, સારસ્વતસત્તનું ઉદ્દાનન વ. કાર્યક્રમે તેમ જ કે બહુજ્ઞેનના દીક્ષા મહોત્સવ પ્રસંગેની આપંગણુ પત્રિકાઓ મળી છે એ વાંચી થણો આનંદ થયો છે.

—ચંદુલાલ ડી. શાહ, જે. પી. મુંબઈ.

*

*

*

આ શુભ પ્રસંગે કું હાજર રહી સક્યો હોવ તો અને અનંદ આનંદ થાત પણ ધારાસભાની પ્રેરક ચાહુ હોવાથી અને બીજા કામ પ્રસંગ હોવાથી આવી સક્યો નથી આવ્યો હોત તો પૂ આચાર્ય દેવશીના દર્શનનો સાથ પણ મળત.

સદર મહોત્સવ આનંદથી ઉજવાય અને સફળતા પામે એવી મારી અંતઃકરણ પૂર્વકની શુભેચ્છા છે.

—માણેકલાલ વખારીયા, મુંબઈ એમ એલ એ.

*

*

*

પ્રવાસ ઉત્તમ અને અભિનંદનીય છે.

—ભારતીય સ્વયંસેવક પરિષદ, મુંબઈ

મંત્રી-ગોહનચાવ દીપ્તચંદ ચોકસી

*

*

*

મીઠીના કાચે કું ત્યાં આવી સક્યો નથી વે હમા કરશે. ઉત્સવને સર્વ પ્રકારની સફળતા ઈશું છું. પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપચરિજી તેમજ પૂ. આ. શ્રીવિજયધર્મચૂરિજી જેવા અત્યંત કાર્યદક્ષ ને રાની પુરતી સહનરી હેઠળ ઉત્સવ સપૂર્ણ સફળતા પામશે. આજે બ્યારે ભૌતિકતાને અધ્યાત્મતા

વધે સામસામી મુદ્દા છાવણીઓ જેની રિયલિટી પ્રયત્ન છે ત્યારે ઉપાધ્યાયજીની નિશ્ચિતપૂર્ણ દારા જ અધ્યાત્મ તત્ત્વની મુશ્કેલતા કરી રહીએ તેમ છીએ એવી વિશ્વતીતપૂર્ણદારા જ આપણે સત્પરોક્ષા ને સત્ય-આરાધનાના તેજ પથે સફળ પ્રવાસ ખેડી રહીએ. —વસંતલાલ કાન્તિલાલ કવિરલાલ, મુખર્ષી.

* * *

પરમપૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીપરોક્ષવિજયજી મહારાજની આત્મની પ્રતિયાની પ્રતિજ્ઞાના શુભ પ્રસંગ ઉપર ઓર્ષ આપવાની ઈચ્છા હતી પણ સંજોગો અનુકૂળ નહીં હોવાથી આવા શુભ પ્રસંગનો લાભ લઈ શકાય તેમ લાગતું નથી.

આ શુભ કાર્ય શાંતિપૂર્વક નિર્વિઘ્નપણે પૂર્ણ થાય એમ ઈચ્છીએ છીએ

—રમણિલાલ મોહનલાલ તારાચંદ, મુખર્ષી

* * *

સમારંભના દાબર રહી સકતો નથી તેથી મન ધણું ખિન થાય છે. કેમકે આવા મુનિમહારાજની યત્નિ સ્થાપના કરવાનું ભાગ્યશાળીને જ સ્પર્ધે અને આવો અપૂર્વ અવસર કેઈકંવાર જ આવે છે છતાં સમારંભની સફળતા ઈચ્છું છું

—મૂલચંદ વાઘીલાલ દોલતરામ એન્ડસન્સ, મુખર્ષી

* * *

પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રીપરોક્ષવિજયજી મહારાજના મુનિત નવમથી જૈનસંસાજની કેઈપણ વ્યક્તિ બાંધે જ અમલ્ય હશે વિદ્વાનો માટે તો તેઓનાં વાક્યો અને સાહિત્ય આપણોના સચોટ પુરાવારૂપે મનાય છે. શાંતિના વાક્યના અર્થમાં જ્યાં જ્યાં કેઈપણ વિરોધાવાસ લેશે થાય ત્યારે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જે ફરમાવે છે તે સર્વમાન્ય રહે છે એવા મહાન ઉપદેશી ગુરુદેવના સમાધિસ્થાને બધાં ગુરુમંદિર બંધાય તે ધણું જ આવકારદાયક છે અને તેમની પ્રતિમા સમયે શ્રીપરોક્ષવિજયજી સારસ્વતસત્ત્વનો મહોત્સવ યોજાય તે ધણું જ પ્રસન્નનીય છે અમે તેની સંપૂર્ણ સફળતા હૃદયપૂર્વક ઈચ્છીએ છીએ

—ધાનજયંદ રૂપચંદ કવિરી, મુખર્ષી

* * *

પૂ ઉપાધ્યાયજીના પ્રગટ તથા અગ્રગટ પુસ્તકોનો ખુબ ફેલાવો થાય અને તેઓશ્રીનું જે ગુરુમંદિર બંધાયું છે તેમાં તેઓશ્રીનાં દર્શન કરી પ્રેરણા મેળવવા, જૈન-જોનેતર તે લાભ મેળવે એજ બાવના.

પૂ ઉપાધ્યાયજીનું ગુરુમંદિર તથા તેઓશ્રીની આ સમયમાં જોગ્ય અસ્થાનમાં અને જૈન તેમજ જોનેતરોને પૂ ઉપાધ્યાયજીનો ખ્યાલ જોહો હતો તેને ખ્યાલ કરવામાં ખરે ખરિશ ઉપાડખો હોય તો તેનો પણ શ્રીપરોક્ષવિજયજી મહારાજ સાહેબને ફાલે બધું છે

આ પ્રસંગ નિર્વિઘ્ન પાર પાડે અને સમાજની કાયમની સેવા થઈ શકે તે માટે અમગદ, અગદ પુસ્તકો બહાર પડે તથા પૂ ઉપાધ્યાયજીનું જીવનચરિત્ર (બધી છાંકવો મેળવી) બધી ભાષામાં પ્રગટ થાય એજ બાવના

—શાંતિલાલ મગનલાલ રાહડ, મુખર્ષી

* * *

મુખર્ષી મહોપાધ્યાય શ્રીપરોક્ષવિજયજી ગુણગુણદ મહોત્સવ સમયે પૂં મુનિસંજ શ્રીપરોક્ષવિજયજીએ કપેલી ગુરુમંદિરની યોજના અત્તર રીતે પાર પાડે તેવી ગુણગુણદ સમિતિના મંત્રી તરીકે મને પણ કલ્પના નહીં હતી. બધાંજીના જૈન આચાર્યના શ્રીજીવલેખાવ પ્રાપ્તિની પણ આવા કર્તે પાર પાડવામાં નાતી મુશ્કેલીઓ વર્ણવી હતી તેની વચ્ચે થાય છે, ત્યારે પૂં મુનિશ્રી પરોક્ષવિજયજીની સાચી ધરણ અને ઓર્ષ તથા અન્ય રચણોના હિસાબિત સમજનોના સહકારે જે ઈતિહાસ બજાર ક્યો તે બદલ ધન્યવાદ મોર્ષ તથા સફળતા ઈચ્છું છું.

—દીપચંદ મગનલાલ રાહડ, મુખર્ષી

* * *

ઉપાધ્યાયશ્રી શ્રીચરણચંદ્ર મહારાજની સૂતિનો પ્રતિજ્ઞા મહોત્સવ કરવા માટે ઘંટા વખતથી આપશ્રીની બુદ્ધિપૂર્વકની યોજના, જોન કોનેટ સર્વની વચ્ચે સંમિલન, સાહિત્યની દૃષ્ટિએ વિદ્વાન સાક્ષર વર્તમાન શ્રાવ્ય સન્માન, તેમ જ ધર્મને પ્રાધાન્ય દૃષ્ટિએ સખી આવો અપૂર્વ અવસર હોઈને શ્રીચરણચંદ્ર સર્વ ઉચ્ચ રહ્યો છે તે ગૌરવનો વિષય છે તે માટે તમારા કાર્યકર્તાઓ અરેખ્ય ધન્યવાદને પાત્ર છે.

વધુમાં આ સમયે જેનો મહોત્સવ ઉજવાય છે તેવા જ ઉત્સાહથી જગતમાં ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજને આપણને આપેલા વારસાથી સાહિત્યને વિકસાવીએ એજ શાવના અને પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના.

—રામચંદ મગનલાલ રાહુ, મુખર્જી

*

*

*

માત્ર જમાના તથા વાતાવસ્થામાં જનસમુદાયમાં આવા મહાન પુરોના જીવનની રૂપરેખા ધર્મશાવના અપૂર્વ વિદ્વાતા તથા તેમની કૃતિઓના કિંમતી કરાવવા આવા સત્રોની ઉજવણી થાય તે ધણ જ જરૂર છે. જોન ધર્મના મૂળ પ્રિન્સિપલ અહિંસા અને સત્યને સમજાવવા તથા જોન ધર્મ માટે ધૈર્ય સમુદાયમાં ફેલાયેલી ખોટી માન્યતાઓ દૂર કરવા અને જનતાના નિઃકટમાં આવવા માટે અન્ય માન્યતાની સાથે આવી ઉજવણીઓની ખાસ જરૂર છે. યાન તથા ધર્મ જન્મેને આથી મુક્ત પ્રચાર થઈ શકે છે. સત્રની ઉજવણીની સંજોગા હિંદુ હુ

—કિશનલાલ યુનિલાલ,

મુનીમ-શ્રી કાવી જોન દેરાસરની પેઢી.

*

*

*

આવા પ્રસંગે ઉજવવાથી શ્રીચરણચંદ્ર મહારાજનીના જોનસપરના ઉપદેશ મુજેલી જોન જનતા જરૂર જણી શકશે કે શાસનના મોહિત સમા શીમાન મહોપાધ્યાયશ્રી સત્રમાં એક વિરલ મહાન પુરુષ ધર્મ ગયા છે.

—મહાસત્ર ઉપગણાલ જે રાહુ, ચિત્રાવળા.

શ્રી ગોધરા વીચારીના જોન પંચ કાર્યકર

*

*

*

'My presence would have served the purpose' (મારી હાજરી એજ સાચો જવાન હોય) પરંતુ હાલના સંયોગમાં સત્ર માટે હાજરી આપી શકતો નથી તેવી વહેંચણી દેશગીર હુ 'Hero worship' મુક્તિપુરાં એ મુક્તિપુરી માટે અનન્ય અને સહેલુ સાધન છે. તેને આવા પ્રસંગે પોતાની વાગણી દાન વ્યક્ત કરવાની સુવર્ણતા આપે છે.

પૂ ઉપાધ્યાયશ્રી જોનેના જ નહિ, મુજસત્રના જ નહિ, હિંદુ ઝાંખલ માનવજાતના છે. ગૂર્જરી ગિરના બગરમાં તેઓએ સુચારુ વધારો અરસા કર્યો છે. એકલું વાક્યત્વ જ નહિ પરંતુ ગૂર્જરી મારફતે જીવન વિકાસના મહાન સા મત્રો આપ્યા છે પૂર્વ પુરોનાં વ્યવસ્થા વેદિકાવ્યમાં આદેશી ધરમંગલે અમૂત આણી આપ્યું છે મુજસત્રી જ જલુતજાઓને તે 'Cultural development and spiritual uplift' સંસ્કૃતિક વિકાસ અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે અનન્ય સાધન છે. પૂ ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજનું જીવનકાળ અને માહિત્ય વચ્ચે જીવન પ્રેરણા આપે છે તેમના જેટલું 'Tolerance' ઔદય, સર્વ ર્મનોના ઉડા અવસર, તેમજ સમ-સમ કોઈક વિગત વિનિર્મિત જ સાપડે છે 'સિદ્ધિ'ની ક્ષાએ પહેલેલા વજા મહાત્માના મરતે પરંતુ ચોક્કસ 'વિનિર્મિત' વ્યવસ્થા થોડાને ભાવ્યે હોય છે ૧૮મી સદીનું ચિત્ર આજે અન્ય મન્યકારના મન્યોર્મથી જલુ સાપડે છે તેમ Orthodov કલિન કાળમાં 'કારી' ર્મ જોનેર વિદ્વાનો માટે તેમનો પ્રેમ સંપાદન કરી બજુ, એ જેટલું કષ્ટ કામ ? પૂ. ઉ. મ. ના સાહિત્યમાં વેદ-

મીના વરેના Traces પ્રમાણે ઘણી જગ્યાએ જોવા મળે છે. તે તેમના અન્ય દર્શનના ઉંડા અભ્યાસનું દ્યોત છે. તે સદીના તેઓ 'Martin Luther' હતા, ગુજરાતના રાજેશ્વર હતા જેઓ મહારાષ્ટ્રીય ભાષા સંપન્ન કરવા માટે જર્મન ધરાવતા અને 'મહારી મરાઠીમાં આજોએ વેદાંત ઉતારીશ' એવી ભાષા વાપરતા એ હતુ સ્વભાષા માટે અક્ષિપ્રાન! એ હતી જનતાના અભ્યુદયની! કમના! તેવી રીતે પૂ ઉછરે દ્વ્યાતુયોગ જેવો ગદ્યન વિષય 'દય-ગુણ-ભાવસાસ' વગેરે ગૂઝરીયાં ઉતારી ગુજરાતિને શિખરે ચઢાવી અને ખીજની દરોઝયા 'મહારી ગુજરી' એવી તેની નથી એ જતાલી આપુ તેઓ ગુજરીના સાથા બંધેલ હતા ભક્તિ-જ્ઞાન વગેરે વિષયો સહેલીયા સરેલી ભાષામાં ઉતારી ગુજરાત ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. આજે બધા વિદ્વાનો દરોઝાના જાગણે જોવા ચર્ચ ભલ-સપ્રદાય અને ધર્મના બેઠ સુધી મહાન વિશ્વતિના ગુણજ્ઞાન કરેલો અને એ વિશ્વતિની શક્તિથી સંપ્રદિત થવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરેલો. તેમણે વારસામાં આપેલ સાહિત્યને ફરી સુંદર રીતે સપ્રદિત-સરોધિત કરી પૂ ઉપાના 'Complete works' સંપૂર્ણ ગ્રન્થો હોલી દબે બહાર પડે, તો આપણે કાંઈક અત્રે તેમના નચ્ચુરથી મુક્ત થઈએ અને મહાગુજરાતના સારકૃતિક-માર્મિક વિદ્વાસમાં કાંઈક કરું, જેમ અભુષ, પદ્મ ગુજરાત પોતે 'ભારતના ચરણે' ગુજરાતનો આ સ્વધાયા પદિસી, પોતાની ઉદારતા અને સહૃદયતાનો પરિચય કરાવશે જે જે વ્યક્તિઓએ આ કલ્પના સભ્ય સંસ્થિમાં લાવી આપી સત્ત્વ ઉત્તરવામાં નિમિષ થયા છે, તેઓ સર્વે ધન્યવાદને પાત્ર છે જોતો માટે તે તે એક જ્ઞાન દનો વિષય છે. તેઓએ તન-મન-ધનથી સેવા આપી પોતાના જૈનત્વનો પરિચય કરાવશે. મહારી છે 'Nothing goes unarmarded' પ્રતિષ્ઠા વસ્તુ નિવૃત્ત બની નથી' એ અધ્યાત્મિક નિયમ છે, પછી કહે 'Sooner or later' વહેલા યા ગોડા હોય. પૂ ઉપા. મહારાજના જેવા જન-ઉપકારી કાવૈં વધુને વધુ કરવાનું બળ સત્ત્વ ઉત્તરવાર સૌ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાઓ અને આ કલ્પનામાં એ કલ્પ જોવા મળે, એ પ્રબળ ભાવના છે.

—શ્રીમનસાહ્ય હાશ્વરીયક શાસ્ત્ર પુના સીડી

શ્રીયશોવિનય જ્ઞાનસત્ત્વ ઉત્તરવાની જે પોતાના કરી છે તે માટે હું આપ સાહેબોને હાર્દિક ધન્યવાદ આપુ છું. શ્રીયશોવિનયજી જેવા અદ્ભુત જ્ઞાનોપાસક માટે આપણે જેટલું કરીએ તેટલું ઓછું જ કહેવાય. આપણા ઉપર એ વિશ્વતિએ જે અનંત ઉપકારો કરી મુક્યા છે તેને જાણે તો આપણે વાજવો અશક્ય છે. તેમણે કીમતી પેઢીને એ મહાસત્તા દર્શન આપણે કરીએ અને તેમની વધાસકિત સેવા અને એમના સારસ્વતનું અધ્યયન કરવાની પ્રેરણા આપીએ એ આપણી ફરજ છે આપણી આ યોગનાને પૂર્ણ કરવા મળે એ જ અવરજન.

—બાલચંદ્ર હીરાચંદ, શાલેશામ (મહારાષ્ટ્ર)

સાહિત્યાભિસમ્મા શ્રીમદ્ સ્વ. યશોવિનયજી મહારાજનું પોતાનું એક વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તે સ્થાન ક્યાં છે? આપણે તેમના અનુવાચી — તેનાથી હજી સુધી અપરિચિત છીએ — એ કેટલું વિચારણીય છે તે આપણે સમજીએ. આ મહોત્સવની પૂર્વ સંજ્ઞા કલ્પુ છું અને શ્રી દર્શાવતી શીસધની તેમના આ મહેલસન આયોજન માટે સહાયુક્તિ જમાવુ છું.

—દેવસતિસિંહજી લોડા (અમરવિંદ)

ધામશ્રિયા, રાજસ્થાન

શ્રીયશોવિનયજી મહારાજના વિશાળ સાહિત્ય અને તરવજનના સનધમાં વિવેચન કરવા, તેનો પ્રચાર કરવા અને આજની પરિસ્થિતિમાં તેનાથી જેટલો વધુ લાભ ઝેડાવી સમય એ દરિયે આ આયોજન મહત્વપૂર્ણ છે.

આ સમારોહની સફળતા ઇચ્છું છું અને આશા કરું છું કે આ આયોજનના પરિણામ સ્વરૂપ મુળરાત્ર અને સભ્યસભાને બંને પાસેથી તથા સંસ્કૃતિક દૃષ્ટિથી હદ સરોમાં આજીવ પ્રદેશોને પ્રેરણા અને સ્ફૂર્તિ પ્રાપ્ત થશે.

—જવાહિરલાલ નૈન,

‘લોકવાણી પત્ર કાર્યાલય’, જયપુર.

*

*

*

શ્રીશ્રીચિન્મયજી મહારાજની સ્વર્ણજયંત્રીમાં એ યોગ્યનિષ્ઠ મહાપુરુષનાં સમારક તાજા કરવા અને ફેલાવવા આપે જે સત્પુરુષાચાર્ય આદર્યો છે એની સફળતા ઇચ્છાએ છએ.

—ધીરજલાલ કે. તુરખીઆ,

જેન શુરુકુળ શિક્ષણ સંઘ, પંચાવર.

*

*

*

આપનું નિમત્તલ્ય મળ્યું એ વાંચીને અત્યંત આનંદ થયો કે, આપ એક એવા દિગ્ગજ વિદ્વાન તથા વાસ્તવિક અર્થમાં ઉપાધ્યાય-સમ્રાટની પુણ્યસ્મૃતિમાં મહેમત્સરનું આયોજન કરી રહ્યા છો જેમની પ્રતિભાએ જૈન સાહિત્યની, એવા મુશ્કેલ સમસ્યા, અતુલ્ય સેવા કરી છે, બધારે અનેક આધારો ઉપરિધત થઈ ચૂકી હતી વિવિધ વિષયકુશળ તેમની લેખિનીયી સહજતા સાહિત્યની દૈર્ઘ્ય ચક્રવર્તી પૂર્ણ સાખા અરપટ નથી રહી અને નવ્ય ન્યાય જેવા મજીર વિષય પર ખસી પૂર્ણ અધિકાર મેળવીને તેમણે પેતાની અપ્રતિમ વિદ્વાતાનો પરિચય આપ્યો છે.

—પ્રિન્સિપાલ પૃથ્વીરાજ જૈન,

આત્મજ્ઞ જૈન હોશિયર પંચાવર.

*

*

*

—ડૉ. કપરાંત નાથેર્ના બેચેરેથી પણ સમગ્રી સફળતા ઇચ્છતા પત્રો આભાર હતા.

* મુર્તિશ્રી સુગોધચિન્મયજી * શા. કેપેલ્લેન્ડ એવરહાર્થ મુર્તિ * પાટલી આવક મહાજન સંઘ * બોરસદ જૈન સંઘ (ઓસવાલ) * શ્રી ચીમનલાલ કેશવલાલ કહીઆ અમદાવાદ * શા. મગનલાલ હરજીવનદાસ ભાવનગરી કેપેલ્લેન્ડ અમદાવાદ * શા. સોમચંદ મગનલાલ-અમદાવાદ * શ્રી વીરસાઈ નોમલભાઈ મુર્તિ * ડૉ. ચણવતરાય હામુભાઈ વૈલ * શ્રીરામચંદ મુલામચંદ અગ્રહારી હા. શાંતિલાલ * પ. શ્રી જહાંગીરજી બાકરભુ-ન્યાય-સાહિત્યાચાર્ય તથા પ. શ્રી દીનાનાથજી આ ન્યાયાચાર્ય અમદાવાદ * આત્મર શિવલાલ નેમચંદ પાટલ

તાર દ્વારા મળેલા સંદેશા અને અભિનંદનો

નોંધ—તાર દ્વારા આવેલા સંદેશાઓમાંથી જે તારીખ ૧૦ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ તથા ઉત્સવ આયોજનાદિ અને કે જે વિરિલ સૂચને કરતા હતા તેને અહીં અનુવાહિત કરી ચૂક્યા છે બાકીના સંદેશા ઉપર તાર અને અભિનંદન આપતા તારોને ઉલ્લેખ, કરવારના નામ—હામ દ્વારા કર્યો છે.

—સંપાદ

સાસ્ત્રતત્ત્વના આ પ્રસંગે અમારા હાર્દિક અભિનંદન જૈન સાહિત્ય અને શાસ્ત્રોમા મહારાજ શ્રીની સેવાઓનો અમૂલ્ય હિસ્સો આપણા સંસ્કૃતિ વારસામાં એક ઉત્તમપણ પ્રકરણનો ઉમેરો કરે છે. તાનની ત્યોત પ્રમટે અને આવા મહાન તારકશક્તીના પ્રયત્નોને કારણે તે પ્રકાશિત રહે, આપણામા ઉત્સાહ અને ટ્રેડક્ષા આપે અને આ મહાન સેવક પ્રત્યેની આપણી દુસ્તો અદા કરવાયા સદાપર્ય નીવડે એમ હૃદયમાં છીએ મહેતસવ નિમિત્તે એકત્રિત થયેલા મહાન વિદ્વાનોની સર્વા-વિચારણા, આ દિશામાં કરવાત કરે એવી આશા રાખીએ છીએ.

—શ્રીજૈનસ્વેદાચર કૌન્દરનસ, મુબઈ

મૌર્યવિજયજી સાસ્ત્રતત્ત્વ મહોત્સવ ઉજવવા માટે હું હૃદયપૂર્વક અભિનંદન પાઠવું છું. મધુવર મહેતાશ્રીય શ્રીમૌર્યવિજયજીના નીકર અને સચેત જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના નિદેશી (અરેખર) દુનિયાભરના રોજાસરોમા સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે તેએ શ્રી રોજાસરોમાં પશુ ચીલસર (સર્વશ્રેષ્ઠ) હતા અને તેઓશ્રીની વસ્ત્રસિદ્ધિ જગતના સર્વ ધર્મોત્તુ સાર્વભૌમ સ્વયં સમજવામાં હતી તેમની કૃતિઓ આપણને જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને સાહિત્યમાં ગુપ્ત તારકશક્તી ધરીતો કરતી અને સચેત ખ્યાલ આપે છે. આધુનિક જ્ઞાનામાં, આજની રીતે, અદ્વાન જાણમાં પૌરણિક જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવવા માટે આજે તેમની માલ જરૂર છે. આપણા બહુ જ વિદ્વાન અને સદ્ગુણી સાહિત્યને કૃત્તુ જનમતુ બનાવવા માટે પ્રોઈ એ બહારથીય મોજના સિદ્ધ કરવામા ઉજવાએલો સાસ્ત્રતત્ત્વ મહોત્સવ સર્વે થાપ ૧૦ મહારામા પુરુષની પુષ્પકરી પાદમાં યોજવામાં અને ઉજવવામાં આવેલો આ મહોત્સવ અરેખરે ખીજ રીતે ઉચિત છે.

—ચંદુલાલ વર્ધમાન રાહ, મુબઈ

ઉપાધ્યાયજી શ્રીમૌર્યવિજયજી મહારાજશ્રીને સ્થાપક મહોત્સવ સાંભળી અત્યંત આનંદ થયો. આગમજી માટે આભારી છીએ પ્રથમ મહારાજશ્રીના કાર્યોના દેશપરદેશમાં પ્રચાર થાય અને જનનનું મન્યાજી થાય તેમ હૃદયમાં છીએ આશાવ મહારાજશ્રી અને અન્ય મુનિમહારાજશ્રીને વદન.

—ગિરવરલાલ ભટ્ટાચાર્ય, અમૃતલાલ બેરિંગમહાર્ડ

—ગોહનલાલ ભટ્ટાચાર્ય, શાન્તિકુમાર બજાસાર્ડ, અમરાવાદ

ઓતિર્કર ઉપાધ્યાયજી યજ્ઞોવિજયજીના જ્ઞાન સચારોહપૂર્વક ઉત્ખાતા સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છુ છું.

—ફોલ્કવર્થ ઓવેરબાઈ, મુમ્બઈ

આ મહાવિદ્ય પ્રસંગે આનંદ અનુભવું છું. આપાવ' શ્રીધર્મસૂરીશ્રીજી તથા મુનિશ્રી યજ્ઞોવિજયજી મહારાજને, તેમના આવા પ્રયત્નનીય પ્રયાસોને સફળતા ઇચ્છુ છું અને તેમને મુબારકબાદી આપું છું.

—વલ્લભદાસ ત્રિલોચનદાસ, સોઢેરી.
અમરાનંદ સભા, બાવનગર.

શ્રીયજ્ઞોવિજયજી સારસ્વતસત્રના ઉત્ખણી પર્વની સંપૂર્ણ સફળતા અને આ સત્ત્વા દ્વારા સાચા જ્ઞાનનો પ્રકાર ફેલાય અને તત્ત્વાનનો પ્રચાર થાય તેમ ઇચ્છું છું.

—ગુલામખંદ લલ્લુભાઈ, બાવનગર.

મહોત્સવ પ્રસંગે હાજર નહિ રહેતા બહુ સખા યાત્રીએ છીએ. ઉપાધ્યાયજી યજ્ઞોવિજયજી મહારાજ શ્રીને માફ કરવા માટે જૈન સમાજ આભારી છે તેમનાં કાવ્યો અગ્રે હમેશાં અંત કરમુધી ગાઈએ છીએ અને તે અમારાં જીવનનું સુખ છે.

—હીરાલાલ અને બલ્લભન, અમદાવાદ.

શ્રીયજ્ઞોવિજયજી મહારાજશ્રીના આ જીવનના ઉચ્ચ કર્મની ઉત્ખણીની જૈન સંપદ કરે છે અને તે પ્રત્યે આતુરતા દાખવે છે.

—શ્રીજૈન સંપદ, ભમનગર.

શ્રીયજ્ઞોવિજયજીએ માનવજાતને જે કીમતી સેનો આપ્યાં છે તેથી તેઓશ્રીના સારસ્વતસત્રની સફળતા ઇચ્છુ છું.

—પંડિતજીરે જી તથા પંડિતજીનાથ જી, અમદાવાદ.

સારસ્વતસત્ર જૈન વિદ્વાનો અને સાહિત્યને ઉત્તમ બનાવવાનો નવો પ્રકાર શરૂ કરે.

—ફોલ્કવર્થ હાઈડાસી
નિયામક, શ્રીયજ્ઞોવિજયજી ગુરુકુળ, પાલીતાણા.

હાર્દિક અભિનંદન, જૈન સમાજ માટે સારસ્વતસત્ર એ એક અમૂલ્ય પ્રસંગ છે, અને તેની સફળતા ઇચ્છું છું.

—વોરા મજલાલ ખાનાચંદ, પાલીતાણા.

મેરઠાજી હોવા છતાં માનસિક દાહરી આપી રહો છું. અને પ્રસન્નની સ્વચ્છતા ઈચ્છું છું

—શ્રીમનલાલ કહીઆ, અમદાવાદ.

* * *

શ્રીપાપાજી મેરઠીજીલ સાથે સંબંધે લેખના પગલે ચાલવાની પ્રેરણા રૂપે !

—હોં વલ્લભદાસ, મેરઠી.

* * *

ચાતોત્તમ—સમ મહોત્સવને સપ્તર્ષિ સ્વચ્છતા ઇચ્છીએ છીએ. આ ઉત્તમથી ૧૪ ગોઠવવા માટે સમિતિને ધન્યવાદ થટે છે.

—મિતિલાલ જીવજીવાલ, અમદાવાદ, વડવાજી

* * *

મહોત્સવની સ્વચ્છતા અને શ્રીયશોભિતપણ સદારામજી જૈન સુવાતોને પ્રેરણારૂપે અને એમ ઇચ્છું છું.

—મિતિલાલ વીરજી, માથેમામ.

* * *

ભાઈ કેવલાઈ અન્ન ભક્ષિતશ્રીની યાદી—

* આ. શ્રી વલ્લભચરિત્ર તથા આ. શ્રી સુકુમ્ભચરિત્ર, મુબઈ * વિજયદેવચરિત્ર સહ, ગોહીજી
ફહેરાસર, મુબઈ. * અધિવાસ નાજુલદી, મુબઈ * અમરનાથ ઇન્ડિયાસ સાથે તથા ધીરજીવાસ
રોકરથી સાથ, મુબઈ. * રમણલાલ જ્વલમુખભાઈ, મુબઈ * સ્વામ્યદ મુખજીવાઈ મેતિલાલ, મુબઈ.
* મૂળમદ વાલીલાલ દોલનગ્રામ, મુબઈ * હુસિયદ માલેખાઈ, મુબઈ * ભાવચદ નગીનલાસ, મુબઈ
* રતનલાલ સુનીલાલ દાલીયા, મુબઈ * શાન્તિલાલ અને શ્રીજીજીતસ અને હીરજીદ સાથ, મુબઈ.
* પાદરાહર. * જવાહર મુલજીવાઈ અને હીલીંગહેન, મુબઈ * ઉદયચંદ સરેવા, મુબઈ.
* હાન્તિલાલ મુસુમનર, મુબઈ. * જનનાથજી ઝોધવજી તથા મેનિજસ અમેચદ તથા મુગજીવાઈ
અમેચદ, મુબઈ * અરજાલાલ નાવરજીસ પરીખ, મુબઈ. * જૈન સહ, કિશોરપરી. * એ. એમ.
ઉપાધ્યાય, ડાહ્યાપુર * જ્ઞાતિયદ પીરજીદ કોઠે, સુરત * કેશાઈ પોળ જૈન પેલી, સુરત. * હાપરીયા
દેરી જૈન સહ, સુરત * ભાગુભાઈ સુરિયા, અમદાવાદ * હાજીભાઈ ભાવચદ, અમદાવાદ
* જૈન સેવા સમાજ મંડળ, મહુધા. * ૧. અમરનાથ, પાટણ * સિદ્ધક આરાધક સમાજ, મુબઈ.
* જેતિગભાઈ ઉમરજીદ, અમદાવાદ. * અમરનાથ સંસ્થાદ ચોકસી, અમદાવાદ. * શાન્તિલાલ વાદ,
પારસી * ગૃહલાલ, ધાર. * ભક્ત્ય, વેજલપુર જૈન સહ, ભક્ત્ય. * હા. રતિલાલ બટ, પાટીનગર.
* શ્રી જૈન સાહિત્યમંડિ, પાલીકાજી. * પ્રવા. જનનાથજી વડીય, અમરનાથ. * અમરનાથ
જાવજી, રાજકોટ. વગેરે

૫. મુનિવર ઔપચારવિજયણ ઉપર અંગત ચાલેલા પત્રોમાંથી ઉપયોગી બાબતો
આહાં આપી છે.

સારસ્વતસૂત્રના શ્રમ બદલ આપને હળવોવાર હાર્દિક અભિનંદન છે.

—મુનિવર ઔપચારવિજયણ, અમદાવાદ.

*

*

*

આ સમારંભમાં કાર્તિક એવી એનવાઈ કોયે જેથી ઠીક ઠીક નાણાં એકઠાં થાય પછી એનો ઉપયોગ
માન્ય હેતુઓ લખવામાં જ થાય. જૈન જૈનેશ્વર એ અસાધારણ વિદ્વાનો હશે તેમની પાસેથી કામ લઈ શકાયો
હેતુને થોડે કાંઈ કામ આપે તો તે ગૌરવ ન હોય અને પૂરતો વખત આપી લએ તો પૂરતો ખર્ચો
પણ આપવો જ પડે.

ઉપાધ્યાયજીના અન્વેષણથી કેટલાક વિષયો ચૂકી, તે તે વિષય ઉપર સમગ્ર લખવાનું, જેમાં કેન્દ્રસ્થાને
ઉપાધ્યાયજીનું લખાણ રહે પણ એની શ્રીકાર્યે એ વિષયનો સમગ્ર જૈન પરંપરાને સ્પર્શતા ઇતિહાસ
અને જૈનેશ્વર પરંપરાના એ વિષય લખતા વિચારો સાથે સરખામણી એ બધું આવે.

હા ત 'નવવાદ' લઈએ તો પહેલેથી જાણ સુધી જૈન પરંપરામાં એ 'નવનો' વિચાર કેમકે નિકળ્યો છે
તે દર્શાવવા સાથે તેનું સાહિત્ય પણ નિર્દેશાય અને એવે ઉપાધ્યાયજી સંસ્કૃત, આર્ય, ગુજરાતી કે મારવાડી
ભાષામાં તે વિષે જે જે કહેતા હોય તે બધું જ સંક્ષેપમાં પણ બ્યવસ્થિત નિર્ણય અને એવા વિચારો
કોઈપણ જૈનેશ્વર પરંપરામાં અગ્રી આવતા હોય તે ઉલ્લેખકારા દર્શાવાય.

આવા ખીળ પણ વિષયો ઘણા છે, રાગને લખતા અને આચારને લખતા એમના એક એક અધ્યને
આશીને પણ નિખાંધો લખાવી શકાય.

અત્યારે આનો શાખલો આપવો હોય તો એ આપવો ઠીક થશે કે હમણું જ શ્રી સાલવણીઆનું
ચમુધરવાઈનું ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ થયું છે તેની પ્રસ્તાવના તમે જોઈ બાંધો એ સંપૂર્ણ છે એમ હું નથી
કહેતો પણ એ ઉપરથી તમને અગ્રણ્ય આવશે એવી ખીણ કૃતિઓ પણ ધ્રુવની શક્તિ હમણું જ અગ્રેજીમાં
એ પાંચ એવા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયા છે એટલે અને તે સાધારણ લખાણોથી સતોલ થતો જ નથી.
ઉપાધ્યાયજીની 'સત્ત્વન' સમગ્રજ્ઞ આદિ ગુજરાતી કૃતિઓ ઉપર પણ વિચારની દૃષ્ટિએ લખવાની પુષ્કળ
સામગ્રી છે.

*

*

*

હું જોઈ રહ્યો છું કે બધાં ત્યાં જનનિ અને સ્મારકના પ્રયત્નો થાય છે, તે સારું પણ છે. પરંતુ
ઉપાધ્યાયજીના સ્મારક માટે તૈયાર થનાર પુસ્તકની કચોટી મારી દૃષ્ટિએ જુદી હોવી જોઈએ અને તે એ
કે તે પુસ્તક જૈનેશ્વર બજારમાં ખાસ કરી ઉચ્ચતર વર્ણવોમાં વચાવા અને ખરીદાવા જેવું બને.

જૈન સમાજમાં સ્વાતંત્ર સ્મારક એવા થતો સ્વૃલ જ રહ્યો છે. ઉપાધ્યાયજી માટે આવું ન બને તે
માટે નફરી છે કે તે તે અગ્ર ઉપર ઐતિહાસિક ઉલ્લેખાલય અને તાર્કિક નિર્દેશન કરતા બાંધે થોડા, પણ
લેખો લખાવા એ કંઈ પાંચ પંદર લિપિમાં ન બને, વળી એ માટે લખનાર સમજતાથી ન પણ મળે

અને તે માટે પુણ્ય જમાવવા કરવો પડે; છતાં કંઈ પણ ઉપવર્ણન તત્વ તો એ રીતે જ સંધારી અન્યા સમરથ એ આરંભ જનને, વિસ્તરણી સાક્ષિનું કામ જોવાથી નહીં કરે.

—૫. શ્રીમુખલાલજી, અમદાવાદ.

શ્રીવશોવિજયજી આરંભાવનાની યોજના પ્રસારીત છે તેમજિ વિદ્યાર્થીનું સુમેળન ખરેખર સ્થાનપ્રકાર માટે આવશ્યક આવશ્યક છે આજા છે જોનસાક્ષિતના વિશ્વસ વર્ધન માટે કોઈ સ્થાનપ્રકાર યોજના થકી કાઢવામાં આવે તો સમાજ માટે ભારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

—શ્રીમુખ

સાચનપ્રકારનું પુરુષો, સમાજ ઉપર કદેશ ઉપકારના અર્થે આજ ને પ્રસાર કરી રહ્યા છે તે અર્થ પ્રસારનીય છે અને નવી પ્રજાને તેઓની પીછાણુ ચાલુ રહે તે અર્થે જરૂરી છે આજ સુધીમાં તેઓનું સમાજ કંઈ કરી શકેલ નથી તે કુખની વાત છે આપે આજેક કાલે સાચનપ્રકાર રીતે સંકાયેલી આપની ભાવના સફળ કરે.

અમારું તેઓના માટે જેટલું કરે તેટલું જોણુ છે. આજા અર્થપ્રકારના પ્રસાર માટે વધુ સમય અપાઉથી કીધા હોત તો આજ વધુ સારી રીતે ઉજવાત! છતાં આપે ઉપકારીના સ્વચ્છાર્યો થાણુ જ કિંમતી કાપ કરેલ છે.

—શ્રીમુખલાલ પ્રતાપસી મુખર્જી

૫. ઉપાધ્યાયજીની કાલેને અને તેઓશ્રીને તૈત્તિર્થ ઉપર કરેલા ઉપકારોને લખ્યા યોગ્ય ભાષામાં હતા આપે આ કાલે ઉપાધ્યાય અને તેઓશ્રીને જૈન-જૈનકર જોણખલ થવા અને તેમના કરેલા કાલેને અને અમદાવાદ સાક્ષિતને બહાર લાવવા પ્રયત્નો કરો છો તે વચાવ જ છે સ્વ ખૂબ જ પ્રખ્યાતી પામે અને પ્રેમસ્વરૂપ થાય તે જ ભાવના! ઉપાધ્યાયજીના ગુરુવાન થાવા અને અવસાવવાના કાલેમાં તેમના નામેરીના ફોળા છે એ કારણેના કારણે સંકેત છે.

—શ્રીમુખલાલ અમલસાલ રાહલ, મુખર્જી

પૂર્વ અગાધાર્થીની જન લખતા—

કેવલ પૂર્વક પોતે ધારેલા કાલેને પાર પાડવાની અનુકરણીય ખત, કલા ચાલુકને ક્ષુ કાલ સોપનું તેનો રોજ્ય નિર્ધાર, ધનિકો પાસેથી ધન વ્યવ કરવાની, લેખકોની કલ્પના ઉપરોચ કરાવવાની, કાલેકોને પ્રોત્સાહિત કરી પોતાને અનુકૂળ કાલ ફોજી કરાવવાની, સાક્ષિત અને કલા સંચિતને સમજવાની જે થકિ આપનો સમુદાય ધરાવે છે તે ન જુલાવ તો છે.

—સેવાલાલી કાલેકર,
દોસ્ત અનવાલ સાહુ, મુખર્જી

શ્રીવશોવિજય સારસ્વતજીની ચોજનાની હકીકત બહુ આપે આ કર્મ ત્રણ વર્ષ પહેલાં મુખર્જીમાં મુદ્રિત કરવાનો વિચાર બહુવેલો તે ક્રમે ક્રમે ફળીસૂત થતો જાય છે તે બહુ પ્રસન્ન આનંદ થાય છે.

—શ્રી રૂતોહચંદ ઝવેરભાઈ ભાવનગરી, મુખર્જી.

*

*

*

આચાર્યશ્રી ધર્મશ્રીચરણ મ. તથા શ્રીવશોવિજયજી મહારાજ સૌની પ્રેરણાનો પરિપાક અમૃતમય જ નીવડ્યો.

—મણિલાલ મોહનલાલ પાટશંકર, મુખર્જી

*

*

*

મધ્યા વર્ષોની ઈચ્છા અને આશા ડોહર્જીમાં બહુ ફરી રીતે પરિપૂર્ણ થઈ, તેથી આપ સૌને સતોષ, પ્રસન્નતા અને શાંતિ થઈ હશે. આવનારાઓને પણ આવવાથી પ્રસન્નની મહત્તા, મહાપુરુષની અશ્વત્થ શક્તિ, કુશાભ સુદિ, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ, અને જગતને આપેલ અસુગ્રોહ સાહિત્યનો વારસો આ બધી દેવીશક્તિઓએ એક જ વિશ્વતામાં એક જ ઝોડીકરણ—આ માત્ર ૨૫૦ વર્ષ પહેલાની જ ઐતિહાસિક, અને પ્રમાણુમ્ન હકિકત હોવાથી તે મહાપુરુષ અર્થે પ્રેમ, ભક્તિ અને સર્વભાવ સૌના દ્વિધર્મા સ્વપાયેએ એમ સૌની વાતો ઉપરથી સમજાય છે.

આને અંગે એક નમ્ર સૂચન કરવાનું થોડું લાગે છે. કે તેમના પુસ્તકોની શોધખોળ, સમઠ માટેનું સ્થાન, પ્રકાશન અને પ્રચાર જરૂરના છે અને તે પ્રાથમિક પગલાં રૂપે છે. પરંતુ તેનું સાચું ધ્યેય એ હોવું જોઈએ કે ડોહર્જીના તે માટેના જાનપ્રસિદ્ધિમાં બે ચાર વિદ્વાનો પડિતો કે અભ્યાસીઓ હાથ ૩-૪ વર્ષ સ્થાઈ અને સ્થિતતા પૂર્વક રહેવા જોઈએ, પોતે અભ્યાસ કરે અને બીજાને કરાવે અને સાથે સાથે યુગશતીમાં પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરે. પુસ્તકોથી જાનને સમગ્રો પ્રચાર નહિ થાય.

એટલે કામથી ચેતનવદ્ વિદ્યામંદિર બનવું જોઈએ. કામથી પડિત ત્યાં રહેવો જોઈએ. પદ્ધતિપૂર્વક કમસર બધા પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરનારા માટેના કામથી પ્રબલ એ આખી પ્રવૃત્તિનું હાર્દ બનવું જોઈએ.

—શ્રીપ્રાણુજીવન હ. ગાંધી.

સન્મોક્તિ પડી આવેલા પત્રમાંથી

*

*

*

સમઠ પ્રતિપક્ષીને પણ મિત્ર બનાવે છે. કોઈ કાલમ માટે પ્રતીપક્ષમાં હોવો નથી, તેની પ્રતીતી દર્શાવતી શ્રી સંધમા આ સત્ર વખતે થયેલ છે. પત્રીસ કે ચત્વીસ વર્ષથી હલત પક્ષોએ હાથ મિલાવ્યા તે સર્વે સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયજી હસવત શ્રીવશોવિજયજી મહારાજનો પ્રભાવ છે. એકદર રીતે 'શ્રી વશોવિજયજી સારસ્વતજી' સરસ રીતે ઉજવાયેલ છે ને તેનાથી શ્રી જ્યેન દર્શનની વિદ્યાન વર્ગમાં પ્રભાવના થયેલ છે અને સામાન્ય સમાજ, સરુચે યુગશત, આ મહાન વિશ્વતાથી પરિચિત થવા પામ્યું છે. તેનો સર્વે સુપદ પૂ. શ્રીવશોવિજયજીનો ધર્મ—આપ જ છે સ્વર્ગસ્થે અંતે શ્રીસંધમા સમભાવ પ્રસારનામાં અને પણ નિચિત્તમ્ના બનાવીને કૃપા પાત્ર બનાવ્યો છે.

—શ્રીવાહીલાલ મગનલાલ વૈવનઝ સન્મોક્તિ પડી આવેલા પત્રમાંથી

*

*

*

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રનાં સ્મરણે।

લેખક-દો. શ્રીકૃત લોખીલાલ જી. ભાડેસણ. વડોદરા.

(૧)

અપારાગઃ સ્વર્ગમાં ઘર્ષ મળેલા સદ્ગુણ નૈયાયિક, અદ્વૈત જિદ્ધાન અને અનુભવી સંત ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી અહારાજના મૂલ્યવાન અને વિપુલ સાહિત્યકર્મની સ્મૃતિરૂપ સારસ્વતસત્ર એમની નિર્વાણભૂમિ ડોહાઈમાં સને ૧૯૫૩ની તા. ૭-૮ માર્ચના દિવસોમાં થોભ્યુ હતુ આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજી તથા આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજીના માર્ગદર્શન અને વિદ્યાભ્યાસનું મુનિરાજ શ્રીયશોવિજયજીની પ્રેરણા અને પુરુષાર્થ આ સારસ્વતસત્રના મૂળમાં હતા ડોહાઈમાં આ સત્ર ઉદ્ભવવાનું ક્યું ત્યારથી એક અઘવા બીજી રીતે એની આ થોળના સાથે ચારો સબંધ રહ્યો હતો એને એક સ્વપ્નમય અણુજી વડોદરામાં કોઈપણના ઉપાશ્રયે સુનિશ્ચીયશોવિજયજી અહારાજના નિવાસસ્થાને તેઓથીની હાજરીથી આ કાર્ય માટેની સમિતિઓમાં અનેક વિદ્વાનો અને કાર્યકરો સાથે આ સત્ર અનેની વિવિધ થોળનાઓના પરચર્ચ થયા હતા અને એની અનેક કીર્તીમોટી વિગતો નિશ્ચિત ઘર્ષ હતી, તથા સત્રને લગતાં પ્રચલિત વિગતોપર પરિપત્તે દ્વારા ગુજરાતમાં તેમજ ગુજરાત બહાર આ વિષયમાં એકદરે જોન સાહિત્યમાં રસ લેતા વિદ્વાનશ્રીઓ આ સમયેન અનેની થોડા ભૂમિકા તેમજ ઘર્ષ હતી.

સત્રના દિવસોમાં સમ્યાપક જિદ્ધાન સાધુ સાધ્વીઓની ડોહાઈમાં ઉપસ્થિતિ હતી, એટલું જ નહિ અનેક આજેવાન જોન સ્મરણો તથા સ્મરણસિદ્ધ વિદ્વાનો આ સત્રમાં હાજરી આપવા માટે જ ડોહાઈ પધામાં હતા એમને વિશેની સાહિત્ય સામગ્રીના પ્રદર્શનનું ઉદ્દેશ્યન કાર્યમાં નિવાસી શેક પરસોતમદાસ મુરમદને હસ્તે થયું હતું.

સત્રને પ્રારંભ તા. ૭ મીએ જપેરે દોઢ વાગે થયો હતો એ માટે વિશાલ અને સુરોચિત મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો, ઉપાધ્યાયજીના પિતાનું નામ ' નારાયણ ' હોવાથી આ મંડપને ' નારાયણ મંડપ ' એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું એજની માતાનું નામ ' સૈભામદે ' હોવાથી એ નામને પણ હસ્તાને જોનો કરવામાં આવ્યો હતો એ મંડપમાં ઉપાધ્યાયજી કૃત સચ્ચુત, પ્રાકૃત અને મુલવાલી બૌદ્ધિક સુમાપિતો અને ઉપદેશ વાક્યો ટાકવામાં આવ્યાં હતાં.

સત્રના સ્વાગત પ્રસુષ અને ડોહાઈના જોન આજેવાન થી બાલ્યદ બેઠાવાલ સાહુનું સ્વાગત પ્રવચન થયા પછી મુખ્યમંત્રી રમેશ કોટક કેઈના બજા થી પ્રસન્નપુષ મુરમદ બહાલીએ સત્રનું ઉદ્દેશ્યન ન્તાં ઉપાધ્યાયજીને અલીકેક રાનોવાસનાવાળા એક સદ્ગુણ તપસ્વી તરીકે વર્ણવી, જોન સમાજને કવળ થાવ તપને ચીતે નહિ માથતાં જરા આગળ વધી સ્વાધ્યાય રૂપ તપસ્વાની ખામીને દૂર કરવા પણ ઉદ્દેશ્યન ક્યું હતું.

એ પછી, સત્ર નિમિત્તે આવેલા સદ્ગુણ ઈચ્છતા સેકેડે સદ્ગુણોનું વાચન તથા નામોદ્દેખ થી શાન્તિવાલ મોતિવાલ સાહે કયો હતો. ત્યાર બાદ સત્રસમિતિના મંત્રી શ્રી નાનુમાર મંડાનીએ સત્રની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તેનો ટૂંક અહેવાલ આપ્યો હતો તથા સત્રને ચૌતુર્થી અળી રહેલા આવકારોને

ખ્યાલ આપ્યો હતો સમય થોડો હોવા છતાં પૂર્વ શ્રમણસંઘે તથા જૈન-જૈનેશ્વર વિદ્વાનોએ નિર્ણય લખીને તથા ખીજી અનેક રીતે મજતા કર્યો સહકાર આપ્યો તે બદલ આભાર માન્યો હતો. મહાશ્વરના એક અંગે શાંતિયોગિયે ઉપાધ્યાયજીને પીઠાલુવાની આ અભ્યુદય તક એવી કરનાર વિદ્વાન મુનિવર અવધાનકાર મુનિશ્રી યશોવિજયજીને તેમણે અભિનંદન આપ્યાં હતાં તેમણે કહ્યું કે 'આ ઉજવણીનો ખરો યશ તેમને જ ફાળે બધો છે. અમારા સાચા સેનાપતિ તેઓ છે તેઓશ્રીના ઉદ્ધત વિચારો, વિરાળ આદર્શો, બ્યવહારુ શુદ્ધિ અને સૌને આકર્ષવાની તથા પોતાનામાં સમાવી લેવાની શક્તિ અનેાખી છે. તેમના હૈવામાં શાસન અને સમાજની સેવાનો એક લાવા ઉકળી રહ્યો છે, જેનું પરિણામ આ સત્રની ઉજવણી છે અમારૂં પરિણે આ મહાકાર્ય થયું છે તેઓશ્રીની કાર્યક્ષમતા અને બ્યવહારુકૃશળતાએ ગંભીર યજ્ઞનાના યોગની જેમ યુગરાતી સાક્ષી અને સંસ્કૃત વિદ્વાનોને આ મય ઉપર એકત્ર કર્યાં છે. તેઓની શાવનાઓ અને આદર્શો જોવાં છે.'

૫. શ્રી હાલયદ્ર ગાંધીજી સત્રના વરાવેલા પ્રમુખનો પરિચય આપ્યા માફ પ કરિયમદ્રજ પંતખીએ પ્રમુખશ્રદાનો સ્વીકાર કર્યો હતો અને ઉપાધ્યાયજીના અન્યો વિષે રાષ્ટ્રવાદમાં એટલું વિદ્વાતાપૂર્ણ તેટલું જ રસિક પ્રવચન સતત શ્રોદ કલાક સુધી આપ્યું હતું એક દાર્શનિક વિદ્વાને ઉપાધ્યાયજી જેવા સહાન દાર્શનિકના અન્યનો અને એમની પ્રતિભાનો આ રીતે સ્પષ્ટપૂર્વ પરિચય આપ્યો હતો

પ્રમુખશ્રીના વ્યાખ્યાન માફ ૫ હાલયદ્ર ગાંધીજી સત્ર પ્રસંગે આવેલા નિમ્નધોતો નામોદ્દેશ કરીને પ્રત્યેક નિમ્નધોતો ટૂંક પરિચય આપ્યો હતો એ પછી વડોદરા મુનિવર્સિટીના તત્ત્વજ્ઞાન વિભાગના ડી. પ્રા. શ્રીહીતુભાઈ પટેલ, વડોદરા પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરના શ્રી જગત્ હાકેર, અસ્વીતા વિદ્યાન પ્રો હીરાલાલ કાપડિયા, સત્રમાં હાજરી આપવા ખાતે ખાસ પબ્લિશી આવેલા વપોદ્રહ સાહી હુંસરાજજી આદિનાં પ્રવચનો થયા, પછી સાંજે પોણા ૭ વાગતા પહેલાં દિવસની બેઠકનું વિસ્તરન થયું હતું, રાત્રે ઉપાધ્યાયજીના પ્રાસંગિક યજ્ઞગીતો અને તેમના પદોની રસદહાસુ સચીતકરોએ કરી હતી

તા. ૮ મીએ સવારે સાઘા નવ વાગતા સત્રની બીજી દિવસની બેઠકનો આરંભ વડોદરાથી આવેલી બાળાઓના સંસ્કૃત સ્વામત્તોતથી થયો હતો. બાકેરજી સપ્તહિત્યાચાર્ય ૫. કોલિકાપ્રસાદ શુક્લ, વેદાન્તશાસ્ત્રી શ્રીમગ્નલાલ મિલ્લસકર જેવી, ૫ કમકાન્ત ઝા, વડોદરા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના પ્રિન્સિપાલ શ્રીહીતિપ્રસાદ મહેતા, બાકેરજી-કાન્વતીચંદ્ર શ્રીજયનારાયણ પાઠક, સાહિત્યાચાર્ય ૫ શ્રીઅમીરચંદ સાહી, વડોદરા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ શ્રીલક્ષ્મીનાથ બદીનાથ શાસ્ત્રી આદિના પ્રવચનો થયા હતાં, અને કે. ઈન્દુમતી, કે. કોલિકા વગેરેએ સંસ્કૃત લઘુના સંજ છે, એ વિષય ઉપર મુદર સવંદ સંસ્કૃતમાં રજૂ કર્યો હતો.

બપોરે સત્રની બેઠક રહે થતાં પહેલાં ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય પ્રકાશનની ચેરના કઈ રીતે આરંભ થવાવની એને લગતી અવિધિસરની વિચારણા મુનિશ્રી યશોવિજયજીની અધ્યક્ષતાયા થઈ હતી, અને સત્રની વિધિસરની બપોરની બેઠક બદી વાગ્યે રહે થઈ હતી આવેલા નિમ્નધોતથી કેટલાક મહત્વના નિમ્નધોતુ વાચન ૫ હાલયદ્ર ગાંધીજીએ કર્યું હતું. એ પછી શ્રી મોહનલાલ દોપત્તેચંદ્ર ચોકસી, ડો હોમીલાલ સાહેસરા તથા પ્રમુખશ્રીના પ્રાસંગિક ભાષણો થયાં હતાં. ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય પ્રકાશન અંગે મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ ટૂંકમાં નાખતા એ જ રચ્યે સારી એવી રકમના વચન અભ્યાસ હતાં ઉપાધ્યાયજીના અક્ષરહેતુને પ્રકાશિત કરવા માટેનું મુનિશ્રી યશોવિજયજીનું પ્રેરક પ્રવચન આ અંગેના અન્યત્ર આપ્યું છે. ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્યના સપાદન, પ્રકાશન અને અધ્યયનને લગતા સમ્બાળક દ્વારો પસર થયાં બાદ (જેની વિગતો અન્યત્ર છે) આ સત્રને અંગે અમારૂં શ્રમ ઉદાનનાર કોઈ નિવાસી શ્રી જશુભાઈ જૈને આભારવિધિ કર્યા પછી સત્રના સુમંદ્ર સ્થરણો સાથે સૌ જુદા પડ્યા હતા.

4

પણ અમારા જ્યેષ્ઠને તો ડોહોઈનું એક બીજું પણ આકર્ષણ હતું પશ્ચિમના દેશોમાં એક એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે કે ફીનીશ નામના ખડ્ડીની રાખગાથી નવા ફીનીશ ખડ્ડીનો જન્મ થાય છે. ડોહોઈમાં ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિનયજીની રાખગાથી અદીસો વર્ષે એક બીજા 'યુક્તવિનય'નો જન્મ થયેલો છે સાદિત્યપ્રેમી અને કથાના અનન્વ ઉપાસક છે. ઉપાધ્યાયજી માટે તેમને 'લાગ્યો અવિહુક રંગ' એમ કહીએ તો ખોટું નથી. તેમની 'યશોભક્તિ'ને નગસિંહ કે મીરાંની કૃષ્ણભક્તિ' સાથે સરખાવી શકાય આ સુકલકડી, એકવાઝા બાંધાના, નાલુક સરીવાળા સાધુ ભારે મનોભળ ધરાવે છે. આ સમારોહને લગ્ય રીતે ઉત્તરવાની તેમની તમન્નએ સૌને મુગ્ધ કર્યાં. તેમણે મન ઉપર લીધું ન હોત તો આ સમારોહ શક્ય બન્યો ન હોત. એમણે પોતાની જન્મસ્મૃતિ ડોહોઈનું ત્રણ અઠાસુ ઝેટલું જ નહિ પણ ઉપાધ્યાયજી પ્રત્યે આખા જૈનસમાજનું જે મહાન ત્રણ છે તે કેવળ પશુ હઈકે જશે પ્રયત્ન કર્યો. સારો મે જૈન સમાજ આ માટે તેમને ઓશિમણ છે.

*

*

*

વર્તમાન શ્રીયશોવિનયજી ઉત્તરવળ પરધરાના વાસ છે તેમના ગુરુવર્ષ આચાર્યશ્રી વિનયધર્મસુરિજી આજે સુવિહત જૈન સંઘજ્યોર્માં આગળ પશુ સ્થાન ધરાવે છે. તેમની બાપ્પાનશૈલી અનેખી અને ચોટદાર છે તેમજ જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાં ત્યાં પ્રજાવિકાળદ ધર્મશરેણી 'આનંદ મગસ' પ્રવર્તવે છે જૈન સમાજ ઉપર તેમની ઠીક ઠીક પકડ છે. તેઓ સક્રિયશાળી છે અને ધારે તો નવા લુનાનો મુમેળ સાધી ધર્મ અને સમાજની ઉત્ક્રાંતિની દરિયે નવસુખને દોરવણી આપી શકે તેમ છે. તેમના ગુરુવર્ષ આચાર્યશ્રી વિનયપ્રતાપસુરિજી એક નિરાપર, નિર્દોષ, આત્મવ્રતી આત્માર્ષ' તરીકે સુવિખ્યાત છે તેમને ખમ્મે પગલે સદામા શાન્તિ ફેલાવ છે અને ધર્મણ હોય તો સંગી જાય છે. તેમના ગુરુવર્ષ આચાર્યશ્રી વિનયમોહનસુરિજી એક પ્રસિદ્ધ વક્તા અને પ્રતિભાશાળી સાધુ તરીકે બધીથી દૂર તેમના અગાઉના આચાર્યોને મે નજરે જોવા નથી પરંતુ આખી પરપરા અતિ ઉત્તરવળ છે એમ ક્રિતિકાસ કહે છે શ્રીયશોવિનયજી પોતે અવધાનકાર છે અને 'શ્રીયપાનદવિનયજી' શક્તવધાની શિષ્યના ગુરુ છે.

*

*

*

મુંઝાઈમાં રેપાયેલુ બીજા વડોદરામાં ઉચ્ચ અને તેની કલમ ડોહોઈમાં થઈ. વડોદરામાં ઉત્તરવાની ચોજના વિચારવા વડોદરા, ડોહોઈ અને બહારના બાઈજો એકત્ર થવા લગ્ન પ્રસંગે ઓઝો માય છે કે "મામા વિના કેમ ચાલશે રે" તેમ ક્રોઈ પણ આધુનિક સરળા કે સમજસહર્ષ મંત્રીઓ વિના ચાલતું નથી. "શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસત્ર સમિતિ"ની સ્થના કરવામાં બાપી અને બોમ્બેના સારે અને પશુ મંત્રી તરીકે જોતરવામાં આવ્યો. હું પોતે મંત્રીપદ માટે લામક હતો કે કેમ? તે બાબત મને ત્યારે—આજે પણ પૂરી શકા છે છતાં તે પદ અને નિયુક્તા કર્યો જોટલે હું તે માટે લામક હોઈએ જોમ મારે માની લેલું પડ્યું. મારે માટે આવાસનું એક બીજું કારણ હતું. બીજા મંત્રીઓમાં મુલતતના મુપ્રસિદ્ધ સાદાર પ્રાધ્યાપક શ્રીકોમીલાલ સહિસરા, લખપ્રાન્નિ સિંહવર્મા પદિત શ્રીલાલચંદ્ર લખવાનસસ સાંધી અને ડોહોઈના એક મુંદર કાર્પા અને સમાજ સેવાની બારે ધન્ય ધનવત્તા બાઈથી બનુબાઈ જૈન દત્તા. આ સૌની સાથે કામ કરવાનો લ્હાવો પણ હું કેમ જલો કરી શકું? વળી ઉપાધ્યાયજીની પ્રતિભાએ હું કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારથી મારા મન ઉપર જન્મર અસર કરેલી મહાત્મા ગાંધીજીની 'આત્મ લખનાવલિ'માંથી વચિની તેમના લખનોની કડીઓ મહાત્મ મચનવા સમય મુલના કરવી હતી.

"ચેતન! અખ ચોહિ દર્શન હીકે,

—પુમ દર્શન' સિવમુખ પામી બે, પુમ દર્શન' લવ છીકે. ચેતન!"

તેમના જીવન, સાહિત્ય અને શકિતથી પ્રભાવિત થઈને તેમના વિશે એક નાની પુસ્તિકા મારા હાં કોલેજના અભ્યાસકાળ દરમ્યાન લખેલી, જે બાલકાવળી અને વિદ્યાર્થી વાચનમાળાના સપાઠક મારા પરમગ્નિ શતાવધાની શ્રીધીરજીવાલ ટેકરશી સાહે પ્રસિદ્ધ કરેલી, શ્રીહોમવલ્લભ પછી એક પ્રતિભાશાળી યુવક તરીકે ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન આવે છે. છેલ્લા અઢીસો વર્ષમાં તેમના જેવો કોઈ મહાપુરુષ અને પ્રખર પંડિત જોઈને સાધુસમાજમાં પાકવો નથી એવી મારી જંગલ માનતા છે. આવા યુગપુરુષને અંજલિ આપવાનો અનાયાસે યુનનામ ધરેલો યોગ હું કેમ બોલું કરી શકું ?

*

*

*

મંત્રીજો અને સભ્યો તરીકે સૌ જોડવાઈ ગયા. પણ રજા એક શીશુસૌવિનયજી, સારાચે સત્તા ઉત્પાદક અને પ્રેરક! ચુદસ્તેના ટોળામાં તેમને ક્યાં મૂકવા ? એક મોટી મુશ્કેલીનો પ્રશ્ન હતો અને એક વિચાર સૂઝી આવ્યો. મેં સૂચવ્યું કે તેમને 'સરસંવાલક' નીમો, જગ રજા અને હળવા મિત્રવર્ત્તા 'ટીકેટર'ના અર્થમાં મેં આ શબ્દ સૂચવેલો. તે નહિ સ્વીકારાય અમર હસી કાઢવામાં આવતો એવી અને પાકી ખાતરી હતી. પરંતુ તેમનું યોગ્ય સ્થાન જાહેવામાં મૂકાએલા સૌને આ શબ્દ કે આ ઉકેલ ગમી ગયો અને વધારી લીધો તેઓ 'સર સંવાલક' બન્યા ખરા, પરંતુ 'ટીકેટર'ના અર્થમાં નહિ. પણ આખાં સમારોહના સ્વધાર-સુધારીના અર્થમાં.

*

*

*

જોઈ અને જોઈતર વિદ્વાનોની એક સમિતિ નીમવામાં આવી જેમાં ડોહોઈની દ્વારામ સાહિત્ય સભાના પ્રમુખ સાહિત્યજ્ઞ શ્રીમજનવાલ મિત્તલજીર સાચી, વડોદરાની રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ પ્રખર વિદ્વાન શ્રીલક્ષ્મીનાથ બ્રહ્મનાથ સાચી વડોદરા કોલેજના અર્થશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસના શ્લાખર્ષ મોહસર શ્રીકેશવલાલ હિમતરાય કામદાર વગેરે પ્રમુખ કરી સમગ્ર સમિતિએ એક પરિપત્ર તૈયાર કરી પૂં ઉપાધ્યાયજીના જીવન, કવન, ન્યાય, સાહિત્ય, જોઈતર અને તેની સંસ્કૃતિના ભિન્ન ભિન્ન વિષયો અંગે નિમ્ન ધો તૈયાર કરી મોકલી આપવા સેંકડો વિદ્વાનો ઉપર મોકલ્યો. તેના જવાબમાં ઘણા સારા નિમ્ન ધો મેળવવા સમિતિ બાંચસાળી થઈ હતી.

*

*

*

સારસ્વતસત્ર ધાર્મી કરતાં પણ ઘણી સમ્મતાથી ઉત્તરવાયુ સત્તા હિંસો સારી રીતે જ જાન અને જાનાનંદની અનોખી લક્ષણોના દિક્ષો બની ગયા. ડોહોઈ ગાયના સપતો અને ત્યાંના પ્રત્યેક જોઈતરો ઉત્સાહ અવધુનીય હતો. મહેમાનોનું સ્વાગત, લેખન, ઉત્તરો, મંદરો, ખવડપતાક, રોજની, સત્ર અંગેની સમગ્રી વ્યવસ્થા વગેરે માટે સૌએ ખરે ખરે કામ કર્યું. સત્રનાં સ્વાગત પ્રમુખ શ્રીમાલચંદ જેઠાલાલ શાહ ડોહોઈના મુલાન અને ઉત્સાહી કામંજી છે. ડોહોઈમાં સમાજ ક્રિતકારી બહેર અરુપિઓના સ્વ ધનવતા કાર્યકરોનું એક સાફ જેતું જુદું છે. શીશુપ્રિન્સિપાલ મોતિલાલ શાહ, શીશુસંસ્થાલ ત્રિગલાલ શાહ, મુલાન ચિત્તકર રમણીક ચુ શાહ, શીશુકુલાલ હિમતલાલ પટેલ, શીશુભાભાઈ નાથભાઈ શાહ, શ્રીચિત્રમલાલ સ્વાધ્યૈદ વગેરે. શ્રીમાલચંદભાઈ તે પૈકીના એક પ્રમુખ કાર્યકર છે. ઉત્તરની સમ્મતાના પદમાં તેમનો પશ્ચ હીકરીક દિક્ષો છે. આ મુલાનપેઠી સાથે ડોહોઈની વડોલપેઠીના હમેશા સહકાર હોય છે. મોટા જોઈતરના દેસતવાઈ, શાહ કુંજીસચ્દ મજનલાલ, શાહ હિમતલાલ ગાપુત્રઈ, શાહ જીવસુલાલ મુલાનચંદ શાહ જીવસુલાલ કસુરચંદ વગેરે મોટાઓનો ઉત્સાહ પણ મુલાનો સાથે આ ઉત્સવમાં હરિદર્શ કરતો હતો.

*

*

*

ડોહોઈનો શ્રીમાળી વજો એક નાનકડી જોઈતરી જેવો લાગે છે ત્યાં નદુધા જોઈતર વસે છે, જોઈતર

મંદિરો, ઉપાશ્રયો, જ્ઞાનમંદિરો, અને અન્ય જૈન સંસ્થાઓ આ સત્તામાં જ આવેલી છે. સત્તના દિવસો દરમ્યાન આખા શ્રીગાળીયામાં ઉત્સવનો સ્વામ ધારણ કરી લીધા હતા. પંચમ, પદાસ, સુભાષિતોના બોર્ડો, તોરણો, કમોનો વગેરે શુભવાસોદા રાજ્યમાં અને ઉત્સવવૈદ્યા સ્ત્રીપુરુષો, યુવાનો વગેરેની અવરજવર દોડાદોડ, નાના જુવનઓની ધમ્મચક્રી, ટિલકિલાટ, વાછત્રો, ચોધરીયાના મંદુર સરોહો વગેરેથી તમે અને ત્યાં ફરો, આખું વાતાવરણ ઉત્સવમય જ લાગતું હતું. બહારના મહેમાનોના નવીન ચહેરા અને પચાસેક સાધુ સાંધીઓની હાજરી પણ ઉત્સવ રંગના વધાનજૂથ દેવી હતી.

*

*

*

ઉત્સવ ઉત્સવભાવે ફેર હોય છે. સામાજિક ઉત્સવો કરતાં ધાર્મિક ઉત્સવોનું મહત્વ બનોયું છે, ત્યાં સર્વ આનોદ પ્રબોધનું સ્વરૂપ સાર્વિક હોય છે અને સર્વ કંઈ પ્રભુલક્ષિત-પ્રીત્યર્થે સમર્પણ બાવધી થતું હોય છે. જૈનસમાજમાં આવા ઉત્સવો મોટે ભાગે કોઈ જોડાદ મુખ્ય સાધુ કે આચાર્યની રાહબરી નીચે ઉજવાતા હોય છે એટલે સર્વપ્રસંગોને ધાર્મિકતાનો 'દમ' રંગ લાગેલો હોય છે. જૈન સાધુ સાચા અર્થમાં ત્યાગમૂર્તિ છે. ભગવાન મહાવીરે સાધુના આચાર અવહારની એ મર્યાદાઓ બાધી છે તેને અનુસરીને ચાલનારો સાધુ સદાશ્રદ્ધ વશ છે. તેને હાથે ચોખ્ખા ઉત્સવો વાતાવરણને આત્માત્મિકતાથી સંભર કરીકે એ શક્ય છે. તેમ થાય તો જ ઉત્સવનું આયોજન સફળ બને છે. ઉત્સવના ચોખ્ખાની દૃષ્ટિ પણ શુદ્ધ અને નિષ્કામ હોવી જોઈએ. હાથના ધણા ઉત્સવો યોજાતી વસ્તુ-કીર્તિના પ્રચારાર્થે જ મળે ન હોય એવો ધણી વખત બાસ થાય છે. ઉત્સવ, ઉત્સવ મટી આડખર બની નય છે. વાદવાદમાં જ ફળ પ્રાપ્તિની ઈતિશી થઈ જાય છે. ઉત્સવોનું મૂલ્ય તેના ચિત્તવ્ય તત્ત્વો અને પશ્ચિમીઓની સૃષ્ટિથી અંકોનું નોંધેલું છે. જીવનમાં ઉચ્ચત તત્ત્વોની ચીનગારી આ ઉત્સવો પ્રાચુનારમાં પ્રચલવી જોઈએ. આપણા ઉત્સવોની સફળતા કે નિષ્ફળતા આ દૃષ્ટિથી અઢાલી જોઈએ. ઉત્સવ યોજાતી પોતાની દૃષ્ટિ શુદ્ધ અને નિષ્કામ છે કે કેમ તેનું પૃથકરણ તેમજે કલું જોઈએ અને તેમાં રહેલું પણ અશુદ્ધિને અલ દોષ તો તે દૂર કરવો જોઈએ.

*

*

*

પચાસ સાધુ સાંધીઓની હાજરી, એ પોતે જ એક ગ્રેસક પ્રસંગ હતો. સિસ્તમલ એક શરખા ચોલાક વાળા, ભૂલભેત ત્યાગના બળતાર સભા, હાથમાં દડ ધારણ કરેલા, કોઈ પણ અંતના પરિગ્રહ વિનાના સદાશ્રદ્ધના આદર્શસભા, હમેશા 'ધર્મલાભ'નો જ આશીર્વાદ આપતા, પચસહાસતધારી સાધુઓ જૈનસંપ્રદાય ગૌરવ છે. ભગવાન મહાવીરની પદપગલે સાયબલનું બહુમાન તેમને મળેલું છે. તેમને જોતાજ મસ્તક નમી પડે છે. સ્વાસ્થ્યતત્ત્વની પર્વદાઓમાં તેઓની હાજરી એક અદ્ભુત અને ભવ્ય દ્રશ્ય ખંડુ કરી દેતી હતી.

જૈનસમાજના ગૌરવજ્ઞ સાધુસમાજે અને ખાસ કરીને સામ્યસાધકોએ વર્તમાન પરિસ્થિતિનું પૃથકરણ અને જરૂર લાગે તો શુદ્ધિકરણ કરવાની જરૂર બેનું ખરું ? સાધુ સંસ્થાની ભક્તિના ને પણ ભવ્ય બનાવવામાં કંઈક ખટકતું હોય એવું નથી લાગતું શું ?

*

*

*

સત્તના પ્રભુ તરીકે ઇર્ષનિક પ. પંચમી શીર્ષકમયદ્વની વસ્તુ થઈ હતી. કહેવું જોઈએ કે તેમજે સત્તનું સુખન સારી રીતે સંબાળતું હતું તેમની પ્રમલ્લવિદ્યા અને ન્યાય-દર્શનશાસ્ત્ર ઉપરના અનન્ય પ્રવૃત્તિ સત્તને યોગ્ય પ્રભુજ ચલવાની ખાતરી કાળી આપી. સર્વજ્ઞનિરાયા તેમજ દિદીમાં તેમના અરખવિતધાત્રાનદ આત્મ્યાન પ્રવાહે સૌને મંત્ર મુગ્ધ ત્યાં હતા

*

*

*

સત્તનું ઉદ્ધાટન જૈન સમાજના અશુભતા વિદ્વાન અને મુંબઈની સ્વોદ્યોગ કોર્ટના જજ શ્રીમુત

પ્રસન્નમુખ સુસ્વદ બદામી બીજેબીજેસહી બાર એટલેના હરતે થયું તે પણ ચોખ્ખું હતું સમાજસેવા અને વિકાસ તેમને તેમના પિતાથી તાકથી વારસામાં મળેલ છે આ વારસાનું જીવન કરવા તેમણે મુંબઈથી વડોદરાનો પ્રવાસ પ્રસ્થાપિત કર્યો હતો નવ્ય-ચામડા મહાન કુરુમર પંડિતના સહ સમાર બનું ઉદ્ઘાટન એક ન્યાયાધીશના હસ્તે થાય એમાં પણ કોઈ સંકેત હતો?

આતુલાચુના માર્ગચાથી આવેલા ચેંકેડા નિઃશ્વિત-અનિઃશ્વિત સ્ત્રી પુરુષો ઉપરાંત જૈન સમાજની અનેક નામકિત અકિતઓની આ સમારોહમાં સારી હાજરી હતી શિવ-સાહિબનું પ્રદર્શન જેમના હાથે પુસ્તક મુકાયું તે માધ્યમ નિવાસી રોક પુરુષોત્તમદાસ સુસ્વદ, જૈન સમાજના અશુભિત અમરૂષી અને વિશિષ્ટ અકિતવવાળા રોકે જીવનવાલ પ્રાપ્તજી, સખી મીચત રોકે વાઠીવાલ ચનગુજ, સમાજ કમ્યાચુની નિરંતર ધર્મસવાળા શ્રીમદ્દાસજીવનદાસ ચાંધી, જૈન સમાજની અનેક સરવાળોના પ્રમુખ જૈન શ્વેતાંબરકોન્ટ્રેન્સ અને સ્વયંસેવક પરિવહના ચોપરી શ્રીમદ્દાસજી દીપ્તવદ ચોકરી, પીઠ સાહિબદાર પ્રો હીરામાલ ર, કાપડીયા, આપણા મરવા મર્યા પડિતો ચૈત્રીના એક પ્રખર પડિત શ્રીભાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ચાંધી, પડિત શ્રીમદ્દાસજી સમી વજેરેની હાજરીથી ઉત્સવમાં ભોગ અને ભેદ આપ્યું હતું જૈન-જૈનેશ્વર સમાજમાંથી મીજી પણ મર્યા નામકિત અકિતઓની હાજરી આજળ તરી આવતી હતી અશુભિતા ગુજરાતી સાક્ષર પ્રાપ્તપ્રકરે ડો કોંગ્રીમાલ જે સાહેસરા, શિખ અને ચર્ચિસાચના પ્રખર અભ્યાસી અને સશીલકે ડો ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ, ઇતિહાસ અને ગદ્યસાચના નિષ્ણુત પ્રો કેલવલાલ હિમતલાલ કામદાર, મહારાજ સમાજનાવ યુનિવર્સિટીના પ્રનિનિધિ પ્રો દીનુભાઈ, ચેત્રીજેન્દ્ર ઈન્સ્ટીટ્યુટવાળા શ્રીમદ્દાસ રંકર, રાજકીય સરૂત પાઠશાળાના પ્રિન્સિપાલ શ્રીહરિપ્રસાદ મહેતા વજેરેની હાજરી ખાસ પ્રેરણાદાયી બની હતી. ડો.કોઈની જૈનેશ્વર પ્રભુચાથી વડોદરા, ડોક્ટરો, વેપારીઓ વજેરેનો ઉપાચારી સાથે પણ અમને મળ્યો હતો.

તા. ૭-૩-૫૪ ના રોજ મનોરમા સગનો પ્રારંભ થયો સ્વાગત કર્યું બાપ્તિસ્મી ડો.કોઈનો દુકો ઇતિહાસ આપી શૌને સાર્થકતા બદારમામથી આવેલી નવકીર્તી અકિતઓ સરવાળો, આચાર્યો, યુનિવર્સી વજેરેના સદેશ વંચાલા. સ્વચ્છપ્રિતિના મતી તરિકે સમી ઉત્પતિનો દુકો ઇતિહાસ પ્રો પણ રજૂ કર્યો અનેક વિદ્વાન લેખકોના નિવંધો આવેલા, તેનો આવિરત પરિચય પડિત ભાલચંદ્રજીએ આપ્યો થોડા નિવંધો વચાવા પ્રો દિનુભાઈ, શ્રીમદ્દાસ રંકર, પ્રો હિતલાલ ર કાપડીયા અને શ્રીહરિસાચ દાત્રીએ પ્રસંગાનુરૂપ પ્રવચનો કર્યા અને ઉપાધ્યાયજીને માનભરી અભિલા આપી

આ સગની કાર્યવાહી વિવિધ અગ્રેષ્ઠો વહેવારથી હતી શિવ સાહિબનું પ્રદર્શન, ઉપાધ્યાયજીના જીવન પ્રસંગોનું પ્રદર્શન, ઉપાધ્યાયજીની ચર્ચિત ઇતિહાસ, સહ સમારોહ, સરૂત વિદ્યારપરિદ, ઉપરાંત ધાર્મિક પૂજાઓ, પ્રમાવનાઓ, વચેદાસ, જાલગુજારો વજેરે પરદા આ સૌમા સરૂતવિદ્વાનોની પરિવદ ખાસ આકર્ષણ જમાવ્યું હતું આ પરિવદ એટલે અમલુ સરૂતિ અને બાલકલુ સરૂતિનો મુખ્ય સમન્વય. જૈન સરૂતિ અને વૈદિક સરૂતિ વચે કોઈ અભેદ દિવાલ નથી બને એક બીજા તરફ પૂક ફેરીને પ્રેરણા નથી બનેને બાપે માર્યા વેર નથી, પરદા બલે વચે કેલુક સામ્ય છે. અલુન જામતોમાં તો અદ્દમુત સામ્ય છે અને જલે અરસ પરસ સખી ભલે સાચે જોસી રોકે છે, જેનું ખાલુ ઉદાહરણ આ પરિવદ હતી સમાજવાદ દર્શિવાળાને કોઈની સાથે ચળત, દેવ કે કલકલ હોઈ રોકે નહીં તે હમેશા સામાનું દર્શિન-નુ સમન્વયા અને પોતાનું દર્શિન-નુ પ્રેમપૂર્વક સમન્વયવા તૈવાર હોયે એઈએ આયો સ્વાદાદી દમેશ

જનતા સમમાનવું વાતાવરણ ફેલાવે છે અને સમજાવવાથી શુભ અને શુદ્ધ જાણેલી હવા બને છે. જે વિદ્વાનો આ પરિવર્તન આપ્યા હતા તેમાંના ઘણા પ્રકાશ વિદ્વાનો હતા તેમજ આ સત્રમાં સહકાર આપીને જનસમાજને શ્રદ્ધા બતાવ્યો છે અને અન્ય વિદ્વાનોને સર્વસંસ્કૃતિઓના સન્માન અને સમન્વયનો રાહ ચોધો છે. આવાં સરકારિક સમેલનો વારંવાર યોજાય તો કેટલીક ખોટી ગેરસમજ, તર્કમંદો અને સામગ્રાધિક બૂતાવળો દૂર થઈ જાય.

સંસ્કૃતપરિવર્તુ અંબહસ્ત્યાન ડોઝર્થ નિવાસી વેદાન્તસાસ્ત્રી, સાહિત્યસૂક્ષ્મ શ્રીમમનવાદ ગિરનાર શાસ્ત્રીએ સ્વીકાર્યું તેજો ડોઝર્થમાં વિદ્યુત સમાજમાં ઘણું કાર્યું સ્થાન ધરાવે છે અને સર્વવર્ગેનિહિત્યુદ્ધિવાળા હોઈ આ સ્થાન માટે પૂરી યોગ્યતાવાળા હતા આ સંસ્કૃત પરિવર્તન વ્યાખ્યાનો મોટે ભાગે ગરવી સંસ્કૃત ગિરામાં ધરાં હતાં. વડોદરાથી આવેલી જાળાઓના સંસ્કૃતસંવાદો સ્તોતરન્ય હતા. સ્વામતમીત બાદ સાહિત્યાચાર્ય પં. શ્રીકાલિકાપ્રસાદજી મંત્રી, પંડિત પ્રગલ્ભાન્ત ઝા, પ્રો. હરિપ્રસાદ મહેતા, સાહિત્યાચાર્ય શ્રીઅમીરમદ શાસ્ત્રી, વિદ્યાર્થ શ્રીસદ્ગીનાથ બરોનાથ શાસ્ત્રી, શ્રીબાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રી, સત્રપ્રમુખ શ્રી હંપરમદ્રજી વગેરેએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની વિદ્વાતા, મહુશુદ્ધતા, સાહિત્ય, જ્ઞેનધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન, અહિંસા, અનેકાન્તવાદ, સંસ્કૃત જાળાની અત્યલ વગેરે વિષયો ઉપર વિશદ વિચેચતા કરી ઉપાધ્યાયજીને જાણકારી અંજલિ આપી હતી આ પરિવર્તન ખરેખર ચિરસ્મરણીય રહે તેવી હતી અધ્યાપકશ્રી વિજયપ્રતાપ-સુરિજી અને આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસુરિજી તથા સત્રના જન્મજ્ઞતા મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ પણ પ્રત્યેયિત મનનીય અને પ્રેરક વક્તાઓ બની હતા.

*

*

*

આવા જ્ઞેનજ્ઞેતરમિશ્ર, સમારયોગ, વ્યાખ્યાનોમાં અને પરિવર્તન બનાવે પૂ જ્ઞેનાચાર્યો ઉપસંહાર અને માર્ગશિક્ષક સંજ્ઞાએ છે ત્યારે થોડું ઔચિત્ય જગવવાની જરૂર તરફ ધ્યાન ખેંચવું ઉચિત ધ્યાને છે. જ્ઞાનાન્ય રીતે ઉપાશ્રયનાં વ્યાખ્યાનોમાં આવે જોવાનું “સર્વ” મનઃ શાસ્ત્ર “વાણુ મંત્રશિક્ષક, આવા પ્રસંગોએ ન જોવાતાં બીજા માર્ગશિક્ષક જોવાનું પણ સારું થઈ પડે આપણા રૂઢ માર્ગશિક્ષકમાં “પ્રધાન સર્વ-ધર્મશાસ્ત્રી જ્ઞેનજગતિ સાસનમ્” પદ આવે છે તે મિશ્ર સપ્રધાનજી ન જોવાય તો પણ ઔચિત્ય જગવાય એમ મને વજા વખતથી ધ્યાનમાં રહ્યું છે.

*

*

*

સારસ્વતસત્રમાં ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય અંગે પણ દીક દીકે પરામર્શ થયો. તેને જાણવી પ્રસિદ્ધ કરવા, તેનો અભ્યાસ કરવા અને ચોખ્ખા પ્રવાસી કરવા વિચારણા અને યોજનાઓ થઈ ખર્ચ માટે શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે નાખેલી ટહેલનો પણ દીક દીકે જવાન મળ્યો. સત્રમાં બીજા પણ કેટલાક અગત્યના કસબો થયા. ગુજરાતના સંસ્કૃતિક વિકાસમાં જ્ઞેનસાહિત્યના સંપ્રદાનની યોજના સ્વયંત મહારાજ શ્રીસયાજીરાવે આજુ કરેલી તે ફરી આજુ સત્રના વડોદરા મુનિવર્સિટીને જાણવજુ કરતો, વિદ્યાર્થીના અભ્યાસક્રમમાં અર્ધમાસથી જાણ દાખવ કરવા નિર્ણય કરેલો, અને મહાવીરકલ્યાણક-અવતિતી રમઝો વગેરે અનેક મહત્વના કસબો પસાર કરવામાં આવ્યા.

*

*

*

સત્રના દિવસોનાં એક બીજે પણ મુંદર પ્રસંગ ડોઝર્થને અંગેજી ઉત્તવાઈ ગયો. આચાર્યશ્રી વિજયજીભૂસ્તીયરજી મહારાજના ઉપદેશથી આજીશ્રી જન્મજ્ઞાનિ જ્ઞેન આશ્રમમસ્તિતું કમ્ય મંકાન તૈયાર થયેલું, તેનું ઉદ્ઘાટન રોકડી જનવલ્લભ પ્રજાપતીના મુખસ્તે કરવામાં આવેલું. જાનઅંગારો, જાનમ દિવો અને આશ્રમમસ્તિ જ્ઞેનસમાજની વિશિષ્ટ સંસ્થાઓ છે. અને તેમજ જ્ઞેન સાહિત્યની જ્ઞાતા અદિતીય

ફાલો આપે છે આવી સંસ્થાઓ કુલેફલે અને તેના લાભ લેનારા આપણા સમાજમાંથી સારા પ્રમાણમાં નીકળે એ જરૂરી છે. આવી ઉપયોગી સંસ્થાની પ્રેરણા આપવા બદલ આચાર્યશ્રી વિનયજી બ્રહ્મચર્યજીને અભિનંદન પાઠે છે. તેઓની જીવનમુખિ ડોહાઈ હોઈ પોતાની જાનમુખિ જાનની પ્રત્યેનું નકલ અદા કરી, ત્યાંના ધીસધને આવી અમૂલ્ય સંસ્થા આપી નકલું જનાવે છે

*

*

*

આ બે ઉત્સવો પ્રમુખે ડોહાઈના મનમાં એક બીજા પાસુ શુભ પ્રસંગ બની ગયાં. સરમાં લાંબા વખતથી બે તક પડી ત્યાં હતા તે શીશુલાલાર્થ પ્રતાપશી, શીનાડીલાલ ચત્રાજી, વડોદરાવાળા શીવાડીલાલ મનનલાલ વૈદ્ય, શીપુરુગોપાલ સુરચંદ, શીગુલામચંદ મડલભાઈ વગેરેના પત્રિપ્રમથી અને સૌ આચાર્યો અને મુનિવરોના આશીર્વાદથી મંવાઈ ગયા અને સૌ બેસી નવલક્ષ્મી જન્મા.

*

*

*

આ ઉત્સવે મહેરબાખાવથી યુગોવિજયજી મહારાજના સર્વોદ્ધારી પ્રકાશક પાડિત્યનો પરિચય જીન સમાજને કરાવેા આપણા સમાજને પૂરી ખબર નથી કે તેણે કેટકેટલી મદદાન વિગ્નતિઓ, જગતના મદદાન પુરુષો અને ત્યોતિર્ધારી હરોળમાં બેસી રહે એવા પરમ અદ્વિત તેણે પેલા કર્યા છે જુદાજાની આ મેદવમરી માફ આ ઉત્સવે સૌને તાજ કરાવી

*

*

*

આ કેવળ વ્યક્તિપૂજનો ઉત્સવ ન હતો. એ જ્ઞાનો — નિર્ભેજ જ્ઞાનો પરમ મહોત્સવ હતો. વિદ્વાનો, ત્યાગીઓનો અને જ્ઞાનપિપાસુઓનો સાત્ત્વિક મેલો હતો. સર્વધર્મ પ્રત્યે સહિષ્ણુતા દેખાવાનો તેણે સંદેશ આપ્યો જ્ઞાનચર્ચાથી પ્રગટા પરમ આનંદના અમૃતસ્રોતો સ્વાદ કેવો હોઈ શકે તેનો અહીં ખ્યાલ આવતો હતો. આવો રસ ચાખ્યા પછી તે રસ ચાખનારને જીભ રહ્યા સ્વાદ બાવે તેમ નથી ઉપાખ્યાયજીએ ખુદ જ કહ્યું છે કે : —

‘જે માસતી કુલે માહીયા, તે બાવળ બઈ કેમ બેસે રે.’

卐

આત્મક શુદ્ધિના કયારે કરી શકે ?

પાઠ ગીત વૃત્તની હલા રે, જિમ હોય પ્રથમ અશુદ્ધ રે; મન
પણ અપચાસે તે ખલી રે, તિમ કિરિયા અવિદ્ધ રે. ગુણ ૨
મહિરોધક શત ખારના રે, જિમ પુઠ સકલ પ્રમાણ મન
સર્વક્રિયા તિમ ચાખને રે, પંચવસ્તુ અહિનાણુ રે. ગુણ ૩

નોંધ—સંપ્રોત્સવની ઉજવણી બદલ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના અન્ય પ્રકાશન માટે એક સમિતિ નામવામાં આવેલી તેની નોંધ; કાર્યવાહી અને તે પ્રસંગે પૂરેલી પ્રજ્ઞાપત્રી આહીં રજૂ કરી છે.

॥ શ્રીવીરાય નમઃ ॥

સમય :

સવારે ૨૬. ૬. ૬-૦

સ્થળ :

ઢાંધિયાળ, મીઠુકિતકચલ જૈન મોઢન જ્ઞાનમંદિર
મુ વડોદરા

નિવેદન નં. ૧

આથી જણાવવાનું છે, મત સમજી વડ ૮ તારીખ ૮-૩-૧૯૫૩ના રોજ ડહોઈ મુકામે ઉજવાએલ શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રમાં સ્પૂ ચએલા, ના ના પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સ્મારક સમિતિના પ્રથમ દરમિયાન ઉપર બોલતાં રોકી છતાંવાય પ્રતાપસીમાઈએ જણાવેલું છે, અતિથમ મોટી અને જુદા જુદા સ્થળોનાં નીમાએલા સભ્યોની સ્મારક સમિતિમાંથી એક કાર્યવાહકસમિતિ ૭ કે ૬ સભ્યોની બનાવવી જોઈએ; જેથી સમજી કાર્ય બંધરિયન અને ઝડપી બને. સાર સ્વતંત્ર સત્રના મંત્રીઓએ આવકાર્યું હતું અને ચોખ્ખ કરવા જણાવ્યું હતું.

તેની કાર્યવાહક સમિતિ બને અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીના અંધ પ્રકાશન વગેરે જ્ઞાનતોનો નિર્ણય કરવા સ્મારક સમિતિના સભ્યોની એક સભા તા ૨-૬-૫૩ ને મંજૂરવારે ઉપરના સ્થળે અને સમયે રાખવામાં આવી છે, તો આપ જણવ્ય પધારતો.

સદર સભામાં પૂ. મુનિવર શ્રીપુણવિજયજી મહારાજ તથા સાહિત્ય મેમી પૂ. મુનિવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ હાજર રહેનાર છે

તેમજ પૂ. જ્ઞાત્યાર્થી વિજયપ્રતાપસીમાઈજી મહારાજને હાજરી જણાવવા વિનંતિ કૌશ છે

તા. ૩-૫-૫૩ }
વડોદરા }
શ્રી આપના,
લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી
નામકુમાર ના. મહાત્મા
મંત્રીઓ, શ્રી ય. સા. સ. ડહોઈ

તારીખ ૩૦-૫-૫૩ ના ઉપરોક્ત નિવેદન પ્રમાણે મળેલી સભામાં નીચે પ્રમાણે કાર્યવાહી થઈ છે.

નામ : — આ સંસ્થાનું નામ “શ્રી યશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ” રહેશે

સભાએ, સમિતિના સભ્યોની નીચે પ્રમાણે ઋણ વિભાજનાં, સર્વાનુમતે વહેંચણી કરી હતી

કાર્યદક્ષ મુનિ સમિતિ—૧. પૂ. મુનિવર શ્રી પુણવિજયજી મહારાજ

૨. પૂ. મુનિવર ય. શ્રી લક્ષ્મણજી મહારાજ

૩. પૂ. મુનિવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ

૪. પૂ. મુનિવર શ્રી જયજીવિજયજી મહારાજ

કાર્યવાહક સમિતિ : — ૧ રા. જ. રોક છતાંવાય પ્રતાપસીમાઈ ૨ વડોદ નામકુમાર ના. મહાત્મા (મંત્રી) ૩ સા. લાલચંદ્ર નવાલ (મંત્રી) ૪ રોક વડોદવાલ મનજી ગાંધી જે. પી. ૫ પંડિત કૃષ્ણસ્વદત્ત પંમળી ૬ પંડિત લાલચંદ્ર ૭ ગાંધી ૮ ડો. બે. બે. બે. ૯ શ્રી જયજીવિજયજી મહારાજ.

સહાયક સભ્યો:—પદ્મિત શ્રીમુખલાલ સંઘવી, શૈલ પુરુષોત્તમ સુરવદ, શૈલ રમણલાલ દલસુખભાઈ જે. પી. એ. હીરાલાલ ર. કાપડીઆ, પદ્મિત શ્રીદેવસુખ માલવણીઆ, એ કલાવલાલ દિ કામદાર, શ્રી મુનિલાલ વર્ધમાન સાહુ, શ્રીરસિકલાલ છોટલાલ પરિખ, શ્રીવીરભલાલ ટોકરસી સાહુ, શ્રીફોદયદાસ ત્રેવેડ, શ્રીમિતેન્દ્ર એટલી, શ્રીમણ્ણસુખ સુરવદ બદામી (રમેશ કોઝ કોર્ટ જજ), શ્રીમેહનલાલ દી ચોકસી, શ્રીરતિલાલ દીપ્તદ દેસાઈ, શ્રીનાથવદ જોશલાલ ડોશી, શૈલ હમનલાલ લક્ષ્મીચંદ વકુલાળા, શ્રીવાહીલાલ મનનલાલ વંશ

જરૂર પડે કાર્યવાહક સમિતિને વધુ સભ્યો ઉમેરવાની સત્તા આપવામાં આવે ॥

ઉદ્દેશ:—ડોશીખાતે 'શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર'ના પ્રથમ હસવ મુજબ, જે અગાઉ જાહેર થયેલ છે

કારણ:—૧ શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રનું અધૂરું રહેલું કાર્ય હવે "શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ"એ હાલું એક કારણવાળા આવે છે

કારણ:—૨ શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિના સરસચાલકો તરફ પૂ મુનિવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ તથા પૂ મુનિવર શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજને નિમ્મલ કરવામાં આવે છે.

કારણ:—૩ શ્રીયશોભારતી પ્રકાશનસમિતિના નિર્ધારણનો કોઈ અરોડ અત્રીઓએ તૈયાર કરી કાર્યવાહક સમિતિના મજૂરી માટે રજૂ કરવાનું હસવવામાં આવે છે.

ઉપર મુજબની કાર્યવાહી સર્વાનુભવે યથા બાદ હાજર રહેલા ત્રણે પૂ મુજબજીએ મંત્રણિક સહબાળ્યુ હવે તત્પરથી સમાની કાર્યવાહી આગળના વાતાવરણમાં પૂર્ણ થઈ હતી

વિશેષ વિગતો

સચિતર રૂપમાં સધળી કાર્યવાહી આપની સમક્ષ રજૂ કર્યા બાદ આપણીને વિશેષ વિગતો કરવાની કે અરથાના કાર્ય અને આપણને કોઈ પણ જાતની વધુ સલાહ-સૂચના અને માર્ગદર્શન કરાવવાનું હવે લાગે તો તે સમિતિને જરૂર આવકારદાયક થઈ પડશે સચિતિ આપના કૌંચી સહચરની અપેક્ષા રાખે છે એ ઉમેરવાની જાણ્યે જ જરૂર છે

પ્રત્યવહારનું સામત રચન
શ્રીનાથકુમાર ના. મહાતી
૧. હાથીપોળ, વડોદરા

શ્રી. સેવક,
નાથકુમાર ના. મહાતી
લાલચંદ નં. સાહુ
અત્રીઓ, શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ, વડોદરા.

શ્રીમદ્દોશરતી પ્રકાશન સમિતિ
C/o નાયકુમાર ના મકાની
હાથીચોળ, બાબાજીપુરા, વડોદરા

સુઘમી,

શ્રીમદ્દોશરતી પ્રકાશન સમિતિ તરફથી અમે આપને નીચેની પ્રશ્નાવલિ મોકલવાની રજા લઈએ છીએ. કાર્યના ધર્માર્થોએ પ્રારબ્ધ માટે આપના ઉત્તરો અમને ધન્ય ઉપરોગી હઈ પડશે આપ બનતી ઉતાવળે તેના જવાબ મોકલી આપવાની કરશે.

: પ્રશ્નાવલી :

૧. પૂ ઉપાધ્યાય શ્રીઅર્જુનવિજયજી મહારાજના ક્યા ક્યા ગ્રંથોનું પુનર્ચુકલ્પ કરાવવું બેઠકે ?
૨. પુનર્ચુકલ્પ કરાવવા યોગ્ય ગ્રંથોને જગાકારે, પુસ્તકાકારે કે જીભપ્ર પ્રકારે છપાવવા અને તેની સાઈઝ કઈ રાખવી ?
૩. ગુજરાતી કૃતિ-ભાષા હોય છતાં તેની કિંચિત્ દેવનાગરી રાખવી કે કેમ ?
૪. પ્રત્યેક પુસ્તકની કેટલી પ્રતિઓ છપાવવી ?
૫. ઉપાધ્યાયજીની કઈ કઈ કૃતિના અનુવાદો કરાવવાનું નક્કરી માનો છે ?
૬. આપને પોતાને ઉપાધ્યાયજીની કાઈ પણ કૃતિને અભ્યાસ હોય અને સંપાદન તરીકે આપ કાર્ય કરી શકો તેમ હોય તો તે પણ સ્વયંવા વિનંતિ.
૭. જે જે ગ્રંથો—કૃતિઓનું સંપાદન કરવા માટે આપની જાણુચાં, જે કાઈ યોગ્ય બ્યક્તિઓ હોય તેના નામો સૂચવશો.
૮. ઉપરોક્ત પ્રાખ્યાન વિષય જે કાઈ યોગ્ય સંચાલક-સૂચના કરવી ઘટે તે કરવા વિનંતિ.

અમે છીએ,
આપના જવાબના પ્રતીક્ષક,
નાયકુમાર ના. મકાની
હાથીચંદ નં. શાહ
અમીઓ.

✽

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयजीकृत ग्रन्थोनी यादी [वि. सं. २०१३]

*

संस्कृत-माकुत भाषाना उपलब्ध ग्रन्थो

१ अभ्यात्ममतपरीक्षा स्वोपश्रुतीकावह	१७ ज्ञानसार	३६ वादमाला
२ अभ्यात्मसार	१८ ज्ञानार्णव*	३७ वादमाला बीजी*
३ अभ्यात्मोपनिषद्	स्वोपश्रुतीकावह	३८ वादमाला बीजी*
४ अनेकान्त [मत] व्यवस्था [अपरनाम-जैनतर्क]	१९ तिलकव्योक्ति*	३९ विजयप्रभसूरिस्थाव्याय
५ अनेकान्तवादमाहात्म्य विशिका	२० वैद्यधर्मपरीक्षा	४० विजयप्रभसूरि उपर पत्र
६ अस्पृशद्वारविवाद [वादमागलु एक प्रकरण]	२१ द्वाविंशद्द्वारविशिका	४१ विषयतावाद*
७ आध्यात्मिकमतपरीक्षा [अपरनाम आध्यात्मिकमतसम्बन्धन]	स्वोपश्रुतीकावह	४२ वैराग्यकल्पलता
स्वोपश्रुतीकावह	२२ धर्मपरीक्षा	४३ वैराग्यरति*
८ आत्मव्याप्ति*	स्वोपश्रुतीकावह	[अपरनाम सुकामादि]
९ आराधकविराधक- चतुर्भंगी स्वोपश्रुतीकावह	२३ नयप्रदीप	४४ सामाचार्य प्रकरण
१० आर्पणीय महाकाव्य*	२४ नयद्वय	स्वोपश्रुतीकावह
११ उपदेश रहस्य स्वोपश्रुतीकावह	२५ नयोपदेश	४५ संतोषाचली
१२ पञ्चस्तुतिचतुर्विंशतिका स्वोपश्रुतीकावह	स्वोपश्रुतीकावह	१ भादिकिनस्तोत्र [शत्रुघ्नपञ्चन]
१३ कूपडान्तविशदीकरण स्वोपश्रुतीकावह	२६ न्यायसण्ढनसाय दीका [खड्ड 'महावीरस्तव'मूल उत्तर]	२ गौडीपार्श्वनाथ स्तोत्र [का स १०८]
१४ गुरुतत्त्वविनिश्चय स्वोपश्रुतीकावह	२७ न्यायालोक	३ शारंगसी पार्श्वनाथ स्तोत्र [का स ११]
१५ जैनतर्कभाषा	२८ परमज्योतिः- पञ्चविंशतिका	४ शंखेश्वरपार्श्वनाथ स्तोत्र [का स १११]
१६ ज्ञानविन्दु	२९ परमात्मपञ्चविंशतिका	५ शंखेश्वरपार्श्वनाथ स्तोत्र [का स १०८]
	३० प्रतिभाशतक स्वोपश्रुतीकावह	६ शंखेश्वरपार्श्वनाथ स्तोत्र [का स १११]
	३१ प्रतिभास्थापनव्याय	७ शमीनपार्श्वनाथ स्तोत्र [का स ९]
	३२ प्रसेधमाला*	८ महावीरस्तव स्तोत्र
	३३ माधारहस्य स्वोपश्रुतीकावह	९ स्याद्वाद पत्र
	३४ मार्गपरिशुद्धि	
	३५ यतिलक्षणसमुच्चय	

★

* भाई किंद हवे फकी मुद्रित बनारा ग्रन्थोले छे x बाव किंद चम्बित इतिमो माटेदु छे,

पूर्वाचार्यकृत सं. मा. ग्रन्थो उपरना उपलब्ध टीका ग्रन्थो

★

भ्वेताम्बरप्रन्थ उपरनी टीकाओ

१ उत्पादादिसिद्धिप्रकरण
टीका

२ कम्मपयडि (कर्मप्रकृति)
वृहद् टीका

३ कम्मपयडि लघुटीका
[प्रारम्भ मात्र]

४ तत्त्वार्थसूत्रटीका

[उपलब्ध प्रथमाध्याय मात्र]

५ योगविशिका-टीका

६ वीतरागस्तोत्र-अष्टमप्रका-
शनी प्रणटीकाओ*

[वि. अपूर्ण, 'स्याद्वादरहस्यपूर्ण']

७ शास्त्रवार्तासमुच्चय टीका

८ षोडशक टीका

*स्याद्वादमञ्जरी टीका (?)

विगम्बर ग्रन्थ उपर टीका

१ अष्टसहस्री टीका

जैनोत्तरग्रन्थ उपर टीका

१ काव्यप्रकाश टीका*

२ पातञ्जलयोगवृक्षेण टीका

३ सिद्धान्तमञ्जरी टीका

★

अन्यकर्तृक—छद्म्य संशोधित ग्रन्थो

★

१ धर्मसंग्रह

२ उपदेशमाला बालावबोध*

[प्राकृत-गुर्वर]

★

संपादित ग्रन्थो

★

द्वादशारनयनमोक्षार—आलेखनादिक

★

स्वकृत सं.-मा. अलभ्य ग्रन्थो अने टीकाओ

★

१ अध्यात्मविन्दु

[हैम छन्दोतुल्यमणी सो-

२ अध्यात्मोपदेश

पद्य छन्दश्चूडामणि टीका

३ अनेकान्तवादप्रवेश

उपर टीका]

४ अलङ्कारचूडामणी टीका

८ ज्ञानसार अघचूर्णी

[हैम काव्यानुशासननी सो-

९ तत्त्वालोक विवरण

१० 'अलङ्कारचूडामणि' टीका

१० त्रिसूत्र्यालोक (विधि)

उपर टीका]

विवरण

५ आत्मस्याप्ति

११ द्रव्यालोक स्वोपज्ञ

६ आलोकवेदुतावाद

टीकासह

७ छन्दश्चूडामणी टीका

१२ न्यायविन्दु

१३ प्रमारहस्य

१४ मङ्गलवाच

१५ वादार्णव

१६ वादरहस्य

१७ विधिवाद

१८ वेदान्तनिर्णय

१९ वेदान्तचित्रकसर्वस्व

२० शठप्रकरण

२१ श्रीपूज्यलेख

२२ सप्तमंगीतरङ्गिणी

२३ सिद्धान्तकर्मपरिष्कार

२४ थी ४२-१९ विधिकप्रकरणो (हारिप्रदीप) उपरना १९ टीकाग्रन्थो, ते उपरत अन्तमा "रहस्य" पदवी अलङ्कृत अनेग्रन्थो, अने ते सिधायनी अन्य कृतियो अग्राप्य बनी गई छे

★

ગુર્જર, મિત્રભાષાની ઉપલબ્ધ કૃતિઓ

અગ્નિઆર અમ સંસ્કૃત	નવપદપૂજા	વિહરમાનગિનિવેશતિકા
અગ્નિઆરગુધર નમસ્કાર	નવિનિધાન રતન [પ સ ૪૫]	[પ સ ૧૨૩]
અદારપાપરધનક સંસ્કૃત	નવગદ્યગીત સીમધરગામિ	વીરસુતિરૂપ હૃદીત રતન રમેષ
અધ્યાત્મમતપરીક્ષા-બાલાવબેધ	વિન તિરૂપ રતન બાલાવબેધ	બાલાવબેધ સહ [પ સ ૧૫૦]
અમૃતવેલીની સંસ્કૃત	સહ [પ સ. ૧૨૫]	[ગિનમિત્રમારથાપનસ્વરૂપ]
આનન્દવન અષ્ટપદી	નિશ્ચય-અવદારગીત સીમધર	શ્રીપાલરાય-ઉત્તરાર્ધ ભાગ
આઠદષ્ટિ સંસ્કૃત	ગિનરતન [પ સ ૪૧]	સંગ્રાધિ શતક
એકસો આઠ બોલસામઠક	નિશ્ચય-અવદારગીત શાંતિ-	સમુદ્ર-ગદ્યા સંવાદ
કામરિયત રતન	ગિનરતન [પ સ ૪૮]	સામગ્રી સંસ્કૃત
ચક્રા પદમાની સંસ્કૃત	મેઘ-ગાન ગીત	સ્વોપદા દુર્વાસહ*
ચોવીશીઓ ગુણ [પ સ ૩૩૬]	પરપરગીત ગીતા [પ સ ૧૧૧]	સમકૃતના સાસાંબોલની
જાણવલાસ=આધ્યાત્મિક પદો	પરગુધર ભાસ	સંસ્કૃત [પ. સ ૬૫]
[પ. સ ૨૫૨]	પ્રતિક્રમણદેવગર્ભ સંસ્કૃત	સમકૃત ચોપાદ-
જાણવામિરાસ	પાત્રકુટુર સંસ્કૃત	સ્વોપદા દુર્વાસહ*
ગિનમિત્રમારથાપન સંસ્કૃત	પાંચમહાવત ભાવના	સાક્ષિ દત્તા
જેસલમેરપત્રો-હરજાગ્ર આલોકના	પિત્તાલીસ આમ્રમ સંસ્કૃત	સામગ્રી
દાનસાર-બાલાવબેધ	લક્ષ્મીતા [જાણવામિની]	સ્થાપનાચાપ સંસ્કૃત
તત્વાર્થધિગમન-બાલાવબેધ*	ભૌત્યોગદશી રતન	સીમધરગિન રતન સિદ્ધાંત
તેજકાલીના નિબંધ	યતિધર્મ બનીસી	વિચારગીત [પ સ ૩૫૦]
દશમ રતન	વિચારગિન દુર્ધર્મપરીક્ષા	સ્વોપદા દુર્વાસહ*
દિક્ષપટ ચોવીશી બોલ	વર્તિક*	સુરુ સંસ્કૃત
દ્રવ્યગુણપરિચય-		
સ્વોપદા દુર્વાસહ		

—અન્યકર્તૃક ગ્રંથરૂપર અનુવાદિત ગૂર્જરમાળાની અપ્રાપ્ય કૃતિ—

૧. આનન્દધનનાવીશી — બાલાવબેધ

૧. ઉપરની ગૂર્જર કૃતિઓનો મોટો ભાગ 'ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ' ભા. ૧-૨માં ઉપાધ્યક્ષે છે

૨. સંસ્કૃત એટલે સ્વાધ્યાય સંગ્રહ

सुखार्थं जीवनं यस्य लिखितं यत्र लेखकैः ।
समाप्तोज्यं स्मृतिग्रन्थः सर्वकल्याणकारकः ॥

